



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FEMTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL., SOGNEPRÆST.

TREDIE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDLER G. E. C. GAD.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

1905—1907.

Indhold.

	Side
Dr. Morten Børups Vers om de danske Stiftsstæder forklarede af <i>H. F. Rørdam</i>	1
Om Professor S. B. Hersleb. Af Professor, Dr. <i>L. Daae</i>	14
Om lønligt Skriftemaal. Et Skrift af Dr. Peder Palladius. Ved Sognepræst <i>P. Severinsen</i>	24
Philip Christopher v. Holsteins Levnedsløb. Ved Pastor <i>K. Heiberg</i>	34
Uddrag af Breve i Fyns Bisparkiv. Ved <i>H. F. Rørdam</i> ... 46. 274.	505
Ziegenbalgs Udsendelse til Hedningerne og Betydningen deraf i den nyere Kirkehistorie. Af Pastor <i>P. S. Vig</i>	78
Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI's Tid. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	98. 306. 741
Den danske Mission i Vestindien. Af Provst <i>L. Koch</i>	144
Breve fra Andreas Hojer (1733—39). Ved <i>H. F. Rørdam</i>	181
Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1905.....	230
<i>K. Heiberg</i> : Om Herrnhutismen paa Fyn.....	234
<i>J. Kornerup</i> : Vor Frue Kirke og Kloster i Roskilde.....	251
<i>J. Magnus Petersen</i> : St. Nicolai Kirke i Nakskov.....	266
Optegnelser af Anders Mortensen Veile, Præst i Hedensted 1640—78. Ved Pastor <i>G. Schousboe-Jensen</i>	349
Præster og Menigheder i Oplysningstiden 1770—1800. Af Provst <i>L. Koch</i>	359
Til Oplysning af Grundtvigs Nedlæggelse af Embedet 1826. Ved Pastor <i>D. Thrap</i>	422
Fra den religiøse Brydningstid i Aarene 1725—50. Af Pastor <i>K. Heiberg</i>	435. 694
Optegnelser af Niels Giessing Wolf, Missionær i Grønland. Ved Fru <i>Sophie Bruun</i>	468
Aalborg Stifts Præsters Trængsler iudi den onde og besværlige Tid. 1657—60. Ved Postexpedient <i>C. Klitgaard</i>	524. 671
Breve fra Professor, Dr. theol. Jens Møller til F. D. Gräter. Ved Bibliotheksassistent <i>Carl S. Petersen</i>	542
Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1906.....	589
<i>J. Kornerup</i> : Merløse Herreds Fortidsminder.....	591
<i>F. Uldall</i> : Vendsyssels ældste og mærkeligste Kirkebygninger..	605
<i>J. Oskar Andersen</i> : Gejstlighedens Betjening af Menigheden i Danmark i den ældre Middelalder (med særligt Hensyn til Vendelbo Stift).....	613

	Side
Adam van Düren. Af Dr. <i>Otto Rydbeck</i>	625
Anders Sunesen. Af Professor <i>Valdemar Ammundsen</i>	650
Kirke- og kunsthistorisk Møde i Lund den 21. Sept. 1906. Af <i>H. F. R.</i>	665
Biskop Laurits Jacobsens (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663 (Slutning). Ved <i>H. F. R.</i>	703
Grev C. E. Stolberg-Wernigerode og det danske Hof. Af <i>K. Heibergs</i> Samlinger ved <i>H. F. R.</i>	778
Smaastykker:	
I. Et latinsk Digt af Biskop Jens Andersen (Beldenak). Ved <i>Carl C. Petersen</i>	205
II. En Feltpræsts Vilkaar i Frederik IV's Tid. Ved <i>C. Klitgaard</i>	208
III. Brev fra Biskop Fr. Plum til Stiftamtmand Fr. Moltke. Ved <i>C. Klitgaard</i>	211
IV. Et Brev fra Biskop N. Dorph til Biskop A. Wøldike. Ved <i>K. Heiberg</i>	212
V. Om Morten Børups Vaarsang. Ved Stud. mag. <i>Jens Aarslev</i>	216
VI. Prof. S. B. Herslebs Afskedshilsen til F. P. J. Dahl. Ved Prof. <i>Fred. C. B. Dahl</i>	217
VII. Kirkeforhold i Roskilde 1752. (<i>H. F. R.</i>).....	219
VIII. Et Brev fra Niels Hemmingsen til Henrik Rantzau. Ved <i>Carl S. Petersen</i>	569
IX. Lidt om Danmarks Forblindelse med den tyske Menighed i Smyrna. Ved <i>P. S. Vig</i>	571
X. En Ansøgning fra M. Hans Jørgensen Sadolin (<i>H. F. R.</i>)	576
XI. Minde om Peter Rørdams Virksomhed som Feltpræst. Af <i>Lavst Thomsen</i>	577
XII. Bidrag til Nakskovs Reformationshistorie. (<i>H. F. R.</i>)....	581
XIII. To Gravskrifter. Ved <i>John M. Møller</i>	585
XIV. De danske Helligaandsklostre. Ved <i>J. Lindbæk og G. Ste-</i> <i>mann</i> . (Anm. af <i>H. F. R.</i>).....	587
XV. Et lille Bidrag til Salmedigteren Arvid Pedersens Historie (<i>H. F. R.</i>).....	805
XVI. En besynderlig Vielsestale. Ved <i>C. Klitgaard</i>	807
XVII. Nogle Gravskrifter over Præster. Ved <i>P. B. Grandjean</i> ..	810
XVIII. Et Træk af det religiøse Liv i det 17. Aarhundrede. (<i>H. F. R.</i>)	811
Rettelser og Tillæg.....	812
Navne- og Sagregister.....	813

Dr. Morten Børups Vers om de danske Stiftsstæder

forklarede af H. F. Rørdam.

Det er som Skolemand, Dr. Morten Børup, der døde 1526 som Kantor i Aarhus Kapitel, har vundet Navnkundighed¹⁾; men til hans Skolegjerning var knyttet en Forfattervirksomhed, der nu synes os at ligge temmelig fjernt fra Kirkens og Skolens Enemærker, men ikke opfattedes saaledes i hin Tid. Han er nemlig ifølge gamle Vidnesbyrd Forfatter af dramatiske Stykker («*lusibus choreisque concinnandis ingenii vim exercebat*») sikkert med Benyttelse af bibelske Emner, som Skoledisciplene under hans Ledelse opførte, særlig naar »vor store Frues Gilde« i Aarhus aarlig holdt Fest, og der fortælles, at Personer af de højeste Stænder oftere vare tilstede ved disse Skuespil. Tillige var han, hvad man vel nu vilde kalde Balletkomponist eller Forfatter. Ved Festlighederne i Anledning af Christian IV's Daabshøjtid 1577 opførtes saaledes en Art Ballet, Daaredansen («*chorea, quæ a stultis habet nomen*»), som Dr. Morten Børup, ifølge en af hans gamle Disciples Vidnesbyrd, i sin Tid havde komponeret — »en værdig Syssel-sættelse for en Doktor i Theologien«, siger Kirkehistorikeren Pontoppidan; men det maa dog til billigt Forsvar for den gamle Doktor²⁾ bemærkes, at han næppe har fremstillet

¹⁾ Se Dsk. biogr. Lexikon III, 332 ff. Til de her anførte Kilder kunde føjes: A. Thura, *Idea Hist. litt. Dan.* p. 71-2. Hertel, *Beskriv. over Aarhus Domkirke* II, 477-8.

²⁾ Han var forøvrigt næppe Dr. theol., men Dr. jur., som hans ældste Biograf, Dr. Rasmus Lætus, udtrykkelig vidner (Rørdam, *Hist.*

Daarskaben som noget, der burde efterfølges, men snarere har villet vise et Billede af, hvad Verdens Daarskab fører til.

Alt dette kjende vi dog nu kun af Omtale. Derimod have vi hans skjønne Vaarsang («In vernalis temporis ortu lætabundo»), et stemningsfuldt Udtryk for den Glæde, der fylder alle Hjærter ved Foraarets Komme¹⁾. Flere — deriblandt for nylig Dr. Vilh. Andersen²⁾ — have forsøgt at iklæde denne Sang dansk Dragt. Ingen har dog formentlig truffet Tonen bedre end den gamle Aarhus-Rektor, Professor H. H. Blache, og da hans Gjengivelse af Sangen næppe er kjendt af mange, vil det vistnok ikke findes upassende, at Erindringen om den her fornyes. Den lyder saaledes³⁾:

Naar den unge Foraarsdag
Kommer med sin Ynde,
Og naar Vintrens Nederlag
Svalerne forkynde,
Smiler i den lyse Stund
Hav og Mark og grønne Lund,
Vinker ud fra Muren;
Luften strømmer sund og varm,
Kraften svulmer i hver Barm
Gjenfødt med Naturen.

Blomster med den søde Duft
Jordens Barm beklæde;
Lifligt Fugle højt i Luft
Hver sin Vise kvæde.

Kildeskrifter II, 669). Naar en Gang den paabegyndte Udgave af Kølner-Matriklen kommer saa vidt, faar man sandsynligvis Bekræftelse derpaa, i alt Fald vil man vistnok faa sikker Oplysning om, naar Morten Børup kom til Kølne, hvilket vil være af Vigtighed for Kronologien i hans Historie.

¹⁾ Trykt hos Rørdam, Hist. Kildeskrifter II, 671, og andensteds.

²⁾ Danske Studier udg. af Marius Kristensen og Axel Olrik, I, 236.

³⁾ Indbydelæsskrift til den offentl. Examen i Aarhus Cathedralsskole 1857, S. 44.

Gjennem Morgenduggens Flor
 Himlen smiler mildt til Jord,
 Blank er Havets Flade;
 Solen i sin Herlighed
 Sender sine Straaler ned
 Fra sit høje Stæde.

Hvilken Glorie fra Gud,
 Alnaturens Kilde!
 Hvilken Afglæds straal er ud
 Fra hans Aasyn milde!
 Han, som af sit Væsen gav
 Himmelrum og Jord og Hav
 Skjønheds Præg at bære,
 Bød, at riig Mangfoldighed,
 Som vor Tanke svimler ved,
 Tolke maa hans Ære.

Mindre bekjendt end denne Sang er Morten Børups Vers om de danske Stiftsstæder, der da ogsaa i poetisk Henseende langt fra kan maale sig med Vaarsangen, men til Gjengjæld ikke ere uden Mærkelighed i kirkehistorisk Henseende som et Udtryk for Stemningen hos en af Kirkens Mænd overfor adskilligt i den Tids kirkelige Forhold. Vilde man bruge et nymodens Udtryk, kunde man kalde Digtet en Revyise, der roser eller snerter (og mest det sidste) baade til den ene og til den anden Side. Det mest karakteristiske ved den er Forfatterens deri udtalte Beundring for den videnskabelige (akademiske) Dannelse og hans haanende Omtale af Munkevæsenet, og dette, vel at mærke, længe før Reformationen, ja vel endog før Humanismen var kjendt her til Lands¹⁾. Af forskjellige Grunde maa

¹⁾ For dem, der senere maatte komme til at sysle med Morten Børups Historie, vil jeg henlede Opmærksomhed paa nogle mærkelige Ytringer i et Brev fra 1524, skrevet af Lektor Povl Helgesen til Kanniken Peder Iversen i Lund (Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 120),

Versenes Affattelsestid nemlig sættes til Slutningen af det 15de Aarhundrede (nærmest ved Aaret 1491). De bleve dog først trykte et Hundrede Aar senere som Anhang til Anders Sørensen Vedels Udgave af »It Hundrede vduaalde danske Viser« (Ribe 1591, Bl. Hh. 5), hvor de ledsages af følgende Forord:

„Denne Vise er ickon om de besynderligste Stæder oc Byer, som Domkircker ere vdi, oc er denne Vise lagd aff Doctor Morten Børup, som vaar en Naffnkundig og lærder Mand vdi Arhuss, dog hand huercken giffuer Arhuss eller de andre nogen synderlig Loff, vndertagen Kiøbenhaffn alene for Høyscholens oc de Kongelig Hoffuet Slottens skyld; dog huer aff de andre ere vel ellers saa berømmelige, huad heller mand vil see til Gammelheden eller andre Omstende oc god Beleilighed, huad den gode Mand haffuer rørt til denne Dict, som mand ellers maatte vel kalde *Libellum famosum*, om den haffde været giort i vor tid. Men esfterdi den haffuer været brugelig her indtil i Riget, lade vi den saa løbe her hen vnder de andre«.

Versene ere ogsaa optrykte i de senere Udgaver af Viserne, men ere ved Trykfejl dér blevne endnu vanskeligere at tyde, end de i sig selv ere. I Vedels egen Udgave er Ordlyden følgende:

I.

Clericali & Regali
 Turba gaude HAFNIA,
 Non est talis, nec æqualis
 Ciuitas in DANIA,
 Artium officina
 Omnium pulcherrima,
 Merces exerces,
 Colligis & possides
 Per terrarum spacia.

hvoraf fremgaar, at P. H. har korresponderet med Dr. Morten Børup om den mislige Tistand, hvori den katholske Gejstlighed den Gang befandt sig i sædelig Henseende.

II.

Tace LVNDIS Rusticalis,
 Nisi quid Ecclesia.
 Time RIPIS ripam maris,
 Ingeniis viges et moribus.
 Campestris clama VIBERGIA,
 Vre tua stramina,
 Contentiosa, famosa
 Litium certamine
 Et judicum prudentia.

III.

Culus Mundi, vis confundi: Villula
 BURGLAnensis insula:
 Monachorum stringe lorum,
 Tota tua gloria.
 Mane par OTTHONIA,
 Sed fuisti Domina:
 Dedisti, cepisti
 Dominos Monachos,
 Ergo manes famula.

IV.

Nullus ergo te laudare
 Audet nunc ARHVSIA:
 Nam qui tecum vult regnare,
 Deducis per auia:
 Vteris astutia
 Plus quam sapientia:
 Prælatum pergratum
 Temere perdere
 Audes in malicia.

-
- 1) Saaledes i den oprindelige Udgave af Versene; i de senere Udgaver er det blevet til »Cultus».
 2) Originaludgaven har: cæpisti. I senere Udgaver rigtigere: cepisti.

V.

SLESVIGA, luto oblita,
 Pone supercilia:
 Caput & pedes perdita
 Langues ad officia:
 Vita in pisciculis,
 Frigida, rigida,
 Tota penè exanimis:
 Regum bibis sanguinem,
 Hoc habes præconium.

VI.

Ex loquace ore tace,
 Garrula ROSCHILDIA:
 Quid de tuo gaudes clero
 In tua superbia:
 Quis de tua copia,
 Vt Petrus de Scotia,
 Tam mirificè docere
 Dogmata plurima
 Possit jam in DANIA.⁹

VII.

Ciuitates DEO gratas,
 Vos conseruet Trinitas:
 Nam sanctorum plurimorum
 Vobis floret sanctitas,
 Clemens & Laurentius,
 Chetillus & Lucius,
 Canutus & Lambertus,
 Meritis plurimis:
 Maria sed in omnibus.
 FINIS.

At give en nøjagtig Oversættelse af denne »Vise« i nogenlunde vellydende danske Vers turde være en vanskelig Opgave selv for en Mester i Sprogbehandling. Naar jeg

alligevel har vovet et Forsøg, da er det for at give dem af vore Læsere, som ikke kunne komme afsted med Latinen, en omtrentlig Forestilling om, hvad Versene indeholde, eller dog af min Opfattelse af Hovedindholdet. Maaske kan dette ufuldkomne Forsøg give Anledning til, at en anden kan gjøre det bedre. Det er lettere at forbedre paa en andens Forsøg, end selv at tage Sagen op fra bar Bund. Saa vidt vides, har ingen hidtil forsøgt at fortolke disse Vers, endsige at omskrive dem paa Dansk.

1.

Pris dig være, Kjøbenhavn!
 Kongeby med Klerker snilde,
 Ingen By i Danmarks Land
 Naa'r dog aarle eller silde,
 Værksted for de ædle Kunster,
 Intet skjønnere jeg veed.
 Dine Varer vidt du sender
 Rundt til hele Jordens Kreds.

2.

Lund, du er en Bondeby,
 Kun din Kirke er din Ære.
 Ribe, Havets Vælde sky:
 Gode Ho'der, ædle Sæder
 Er dig nok til Ros og Hæder.
 Viborg kun en Landstad er,
 Takt med Straa, af Ilden truet,
 Dog ved Tingfærd vidt bekjendt,
 Som ved kloge Dommere.

3

Verdens Bagdel, snart forventd,
 Som et Øland Børglum ligger,
 Nævneværdig kun bekjendt
 Ved de skidne Munkekutter.

Odense har samme Kaar:
 Nys en Frue fin du nævntes;
 Men da Munke du gav Magten,
 Blev du kun en Tjenest'kvind.

4.

Ingen vover nu at rose
 Dig, min gode Aarhus-By;
 Dine Styrere paa Vildspor
 Fører du foruden Blu.
 Snedighed det er dit Vaaben,
 Visdom kjører du til Vægs,
 Godt du lover, frækt du vover
 Ondskabs Spil.
 En Prælat, der er os kjær,
 I Fordærv du bringe vil.

5.

Slesvig: skam dig, skarnbesudlet
 Er fra Hoved du til Fod,
 Fiskeæder, Dovendriver,
 Uden Kraft og uden Mod.
 Det nok være skal din Ros,
 At du drikker Kongers Blod.

6.

Luk din Mund og ti kun stille,
 Snakkesalig Roskilde,
 Du er stolt, men uden Føje,
 Af din Klerkeherlighed.
 Maa jeg spørge: har du nogen,
 Som kan maale sig med ham,
 Der, trods alle Danmarks Lærde,
 Er en Lærer underfuld:
 Peder Skotte, gjæv og huld.

Oplysende Bemærkninger.

1. Verset om Kjøbenhavn trænger ikke til nærmere Forklaring. Det var det for ikke længe siden stiftede Universitet, ved hvilken Morten Børup selv havde studeret, og det livlige Handelsrøre i den fremblomstrende Kongestad, der især havde tildraget sig hans Opmærksomhed. De fleste af Universitetets Professorer kunde som Medlemmer af Kjøbenhavns Kollegiatkapitel eller som Indhavere af kirkelige Præbender kaldes »Clerici«.

2. Det maa vække nogen Forundring, hvor lidt Forf. har at sige om Lund, der dog var Sædet for den danske Kirkes Primas og for en talrig Skare af Gejstlige af alle Grader. Men Morten Børup gjør i det hele ikke megen Stads af de gejstlige Dignitarier. — Det er maaske første Gang, det udtrykkelig siges (hvad i en lidt senere Tid ofte med Føje fremhævedes), at Ribe har fostret en Række Mænd, der kunde regnes til de »gode Hoveder« (ingenia) og vel ogsaa i sædelig Holdning indtog en hæderlig Plads. — At mange Huse i Viborg have været tækkede med Straa paa hin Tid (saaledes maa vel nemlig de noget dunkle Udtryk fortolkes), er højst sandsynligt, da det samme har været Tilfældet i langt senere Tider, ligesom denne Omstændighed sikkert har bidraget til, at de Ildebrande, der oftere hjemsøgte denne By (f. Ex. 1529, 1567 og senere), blev af et saa stort og ødelæggende Omfang. Skjønt »Landstaden« Viborg, der savnede direkte Adgang til Havet, saaledes i ydre Henseende var uanseelig nok, indtog Byen dog ved sit Landsting (Snapsting), der hidkaldte mange Fremmede, ikke at tale om Kongehyldingerne, som holdtes der, en fremragende Plads blandt de jydskes Stiftsstæder.

3. Forfatterens Omtale af Børglum viser liden Respekt for dette Bispesæde, som ikke var knyttet til nogen Kjøbstad, men kun til en ringe Landsby (villula), og ikke havde noget Domkapitel af Sekulærgejstlige, men kun et Klosterkonvent at støtte sig til — og for Munkene synes Morten Børup at have næret ikke ringe Foragt, vel især

fordi han ansaa deres videnskabelige Uddannelse for saare mangelfuld. Det bemærkes, at »vis confundi« vel bedst kunde oversættes: Er du gal! (anser du dig selv for noget, du som kun er en »villula«); »lorum« var den Rem eller Snor, hvormed Munkekutten sammenholdtes om Livet. Naar Børglum Stift betegnes som en Ø, kan det erindres, at i ældre Tid var »insula« ligesom det spanske Isola (hvoraf vort isolere) ogsaa Betegnelse for en Halvø¹⁾. Desuden kan det mærkes, at et af de ældste Kort over Jylland, som nu haves²⁾, viser Han Herred som gjennemskåret af en Fjord eller et Vandløb, der danner en Forbindelse mellem Limfjorden og Havet, saa hvis dette har forholdt sig rigtigt, kunde Vendsyssel med nogen Ret kaldes en Ø. Den haanlige Betegnelse af Børglum Stift som »Verdens Bagdel« (culus) minder om senere Tiders Betegnelse af Vendsyssel som den Landsdel, der ligger »nord for Lov og Ret«. — Naar Odense sammenstilles med Børglum, maa Grunden dertil udelukkende søges i den Omstændighed, at S. Knuds Kloster 1489 var tilbagegivet til Munkene, og derved den Ordning omstødt, som 1474 med pavelig Tilladelse var indført af Biskop Carl Rønnow, hvorved Klosterets Ejendomme vare overgivne til et nyoprettet Domkapitel af Sekulæргеjstlige med Provsten ved Odense Frue Kirke i Spidsen. At Odense før havde været en Frue, medens det nu var blevet en Tjenestekvinde, indeholder maaske en Hentydning til den fremragende Rolle, Provsten ved »vor Frue« havde spillet i Striden om Klosteret.

4. Ogsaa Kirkeforholdene i Aarhus havde været underkastede en Revolution, den Gang Morten Børup skrev sin Straffetale til denne By, for saa vidt — hvad Udtrykkene kunde tyde paa — Striden ikke paa den Tid endnu var standende, skjønt den nærmede sig sin Afslutning. Biskop

¹⁾ Se Ed. Erslev, Jylland, S. 80.

²⁾ Saaledes paa et Danmarkskort i »Le Miroir du Monde« (à Bruxelles 1588).

Ejler Madsen Bølle laa nemlig i en voldsom Fejde ved Aarhus By angaaende Byjorderne og andre økonomiske Tvistemaal, og da han ogsaa fik Kongen imod sig, nødtes han 1491 til at nedlægge sin Bispestav¹⁾. At han er den »prælatus pergratus«, som Forf. omtaler, er vist næppe tvivlsomt; Udtrykkene vise da ogsaa, til hvilken Side Dr. Mortens Sympathi har heldet.

5. Den haanlige Omtale af Slesvig skriver sig vel især fra Mindet om K. Niels's og Erik Plovpenning's Mord, men ogsaa senere haarde Sammenstød, tyske Prælaters Fjendskab mod Danmark og de paa Versets Affattelsestid stærkt opløste Forhold i den slesvigske Kirke²⁾ har vel bidraget til at opflamme Forfatterens Uvilje mod Byen Slesvig som Sæde for dette Stifts ledende Gejstlighed, der efter Forf.s Mening kun daarlig passede sin egentlige Gjerning (»langues ad officia«). Den stærkt sammendragne og ret vovede Gjengivelse paa Dansk af Verset om Slesvig trænger til kyndiges særlige Overbærelse.

6. Naar Omtalen af Roskilde, der trods dets anseelige Bispesæde og dets store Skare af omgivende Prælater, Kanniker og andre Klerker, er saa lidet rosende, kommer det vistnok af, at Morten Børup just ikke agtede den gejstlige Stand højt, naar den ikke kunde gjøre sig gjældende ved indre Fortrin, og da navnlig ved grundig theologisk Lærdom, saaledes som Tilfældet var med Dr. Peder Skotte (Petrus David de Scotia), der ogsaa af Lektor Povl Helgesen højlig roses som en udmærket Lærer i den skolastiske Theologi³⁾.

7. Af sidste Vers, hvori Stiftstædernes Værnehelgener opregnes, er ingen Oversættelse forsøgt, men det viser M. Børup som god Katholik trods hans mindre ærbødige Omtale af de fleste af disse Centra for katholsk Gudstjeneste.

¹⁾ Dansk biogr. Lex. III, 323.

²⁾ Se min Levnedsskildring af Enwald Sovenbroder i Dsk. biogr. Lex. XVI, 186.

³⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 39—40. Dansk biogr. Lex. XIII, 76.

At han stiller sin egen Domkirkes Værnehelgen, S. Clemens, først i Rækken, kan jo findes rimeligt; derefter følger S. Laurentius (Lund), S. Kjeld (Viborg), S. Lucius (Roskilde), S. Knud (Odense) og S. Lambert (Ribe). Marias skjærmende Magt strakte sig vel til alle Bispesæderne, om end Børglum var hende særlig helliget. Det er vel næppe blot et Tilfælde, at S. Peder, til hvem Domkirken i Slesvig var indviet, er forbigaaet blandt »de Gud kjære Stæders« Værnehelgener; thi om denne By har Forfatteren jo kun nedsættende Ord. Om det er hans Mening, at S. Peder i dette Tilfælde har gjort sine Sager mindre godt, maa vi lade staa hen.

Paa den Tid, da Morten Børup skrev sine Vers, var Humanismen endnu ikke trængt indenfor Danmarks Ene-mærker¹⁾; men det varede ikke længe, inden den ogsaa her lod høre fra sig. En af dens første Frembringelser er Oluf Chrysostomus's »Lamentatio ecclesiae« (1529), og snart kom den saa stærkt i Kurs, at Digterne fyldte deres Vers med Billeder hentede fra den græsk-romerske Mythologi, en Skik, der fra den latinske Poesi senere ogsaa smittede over paa den danske, hvorved denne tildels tabte det folkelige Præg, der tidligere havde givet den en egen Ynde trods Formens Mangelfuldhed. At adskillige af de af Humanismen stærkt prægede latinske Digte, hvorpaa vor Litteratur fra det 16. og 17. Aarhundrede er rig, besidde ikke ringe poetisk Skjønhed, skal forøvrigt ikke nægtes²⁾. Men det er ikke altid let at skjelne imellem, hvad der er Laan fra Oldtidens Digtere, og hvad der er de danske Forfatteres egen Opfindelse.

1) Se herom Dr. Rasmus Lætus's Ytringer i Rørdams Hist. Kildeskrifter II, 670.

2) Exempler i saa Henseende yde navnlig flere af M. Hans Jørgensen Sadolins og Dr. Hans Frandsens latinske Digte fra det 16. Aarh., M. Vitus Berings og andres fra det 17. Aarh., (s. Rostgaard, *Deliciæ poetarum Dan. I—II*).

Gaar man tilbage til Tiden før Humanismen (altsaa den Tid Morten Børup væsentlig tilhørte), da savnes vel i Almindelighed Benyttelsen af klassiske Forbilleder, men til Gjengjæld kan der være noget saa djærvt og tiltalende ved den Tids latinske Vers, at de trods det fremmede Sprog faa en folkelig Klang. Som Exempel kan nævnes den stemningsfulde og gribende Sørgesang over Fædrelandets elendige Kaar under Rigets Adspaltelse i Christoffer II's Tid (»Geme, plange moestò more«), der i den nyeste Tid af Dr. Ernst v. d. Recke er heldig gjengiven paa dansk¹), eller den særdeles skønne Hyrdepaa-mindelse, som findes trykt i Ny kirkehist. Saml. V, 60 ff, om hvilket Digt det dog ikke med nogen Vished kan afgjøres, om det er oprundet paa dansk Grund²). Det sidste synes derimod at være Tilfældet med den Karakteristik af de forskjellige europæiske Folk, der findes trykt i Scr. Rer. Dan. I, 70 f, hvori der bl. a. findes følgende klangfulde Rythmer om Upsvenskerne:

Uplandenses sunt velut enses semper acuti,
Proelia poscunt et male noscunt ensibus uti.

En af de smukkeste Prøver paa hvad en før-humanistisk Digter kunde frembringe, er — ved Siden af Morten Børup's Vaarsang — de Ord, hvormed Indskriften over Kongegravene i Sorø begynde:

Stemmate dignos, corde benignos, reque potentes
Regia Reges hæc tenet ædes, morte ruentes³).

I dansk Prosa kunne disse Ord vel gjengives saaledes: »Konger, høje af Byrd, gode af Hjærte, vældige af Magt, fældede af Døden, omslutter denne Kongebolig.«

¹) Den latinske Text i Gertz's Hist. Læsebog S. 162 ff. Den danske Oversættelse i Rosenørns Niels Ebbesen II, 50 ff.

²) Endnu mindre kan noget saadant formodes om den gamle Klage over den i alle Stænder udbredte Fordærvelse, udg. af Gertz med dansk Oversættelse i Sthyr's Theol. Tidsskrift IV, 107 ff.

³) Scr. Rer. Dan. IV, 574. Mort. Pedersen, Absalons Herkomst, S. 55. Wendelboe, Mindesmærker i Sorø Kirke, S. 17.

Om Professor S. B. Hersleb.

Af L. Daae.

Blandt de mange Nordmænd, der i Aarene omkring 1814 forlod Danmark for at drage til Hjemlandet, var der neppe Nogen, som af den danske Kreds, han hidtil havde tilhørt, omfattedes med inderligere Hengivenhed, end Theologen Sven Brochmann Hersleb, der 1813 ombyttede sin Adjunctpost ved Kjøbenhavns »Cathedral«-Skole (Metropolitan-skolen) med et theologisk Professorat ved det nystiftede Frederiks Universitet i Christiania. Mange og vægtige ere de Vidnesbyrd, man har, om den Kjærlighed, som hans danske Disciple nærrede til ham. For at nævne nogle Exempler skal jeg anføre, at hans vistnok betydeligste danske Discipel, H. N. Clausen¹⁾, efter først at have rost hans Forgjænger (og Landsmand) Krog Meyer og omtalt den Hengivenhed, hvormed denne omfattedes, udtaler, at Hersleb dog »ved sin større religiøse Dybde og Energi udøvede en ganske anden Indflydelse paa den modnere Ungdom«, og han tilføjer, at denne Lærers Interesse for sine Disciple ikke ophørte ved deres Udtrædelse af Skolen, idet han ogsaa vedblev at undervise dem privat i deres første Studentertid. En anden, Peder Hjort, stod sin Lærer meget nær. Hersleb havde om Søndageftermiddagen vejledet ham i dansk Stil (Rector Nissens Fag i Skolen); »denne Kjærlighedsgjerning bar sin Velsignelse, og 12 Aar

¹⁾ Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. S. 51-52.

efter dedicerede jeg ham af et taknemligt Hjerte min Scotus Erigena«¹⁾. Den senere Professor N. C. L. Abrahams, der, da han var Herslebs Discipel endnu var Mosait, skriver: »En herlig, alvorlig og elskværdig Lærer var Svend Hersleb, der var vor Religionslærer«²⁾. Disse Exempler kunde maaske forøges med flere.

S. B. Hersleb tilhørte den samme Slægt, som i Christianias og tilsidst Sjællands udmærkede Biskop har en saa berømt Repræsentant, men hans Slægtskab med ham var ganske fjernt. Professoren var, som bekjendt, en Proprietærsøn fra Nordlandene. Da han 1802 forlod Trondhjems Skole, skrev Rectoren i Protokollen: »*Hujus ad exemplum totus se orbis componat,*« og ikke længe varede det, før han i Kjøbenhavn havde vundet Anseelse som en af de mest lovende unge Theologer; Moldenhawer saa i ham tidlig en Mand, der burde blive academisk Lærer. En Aarrække tilbragte han paa Valkendorfs Collegium, og sin Plads her beholdt han i det mindste i den første Tid, efter at han 1808 var bleven Adjunct ved Kjøbenhavns Skole.

At han som Professor i Norge har efterladt et Minde, som faa, er bekjendt nok og skal her ikke nærmere udvikles. Hans Kjærlighed til Danmark varede Livet ud og gav sig oftere tilkjende. Ikke alene fremgaar dette f. Ex. af hans smukke Brev til F. C. Sibbern i 1817 (se Breve til S. 48—51), hvor hans Sorg over Tvillingrigernes Adskillelse stærkt træder frem, men da N. Wergeland havde skrevet sin lavtliggende Pamflet om »Danmarks politiske Forbrydelser mod Norge«, tog han kraftig til Gjenmæle i et Modskrift³⁾. Forøvrigt faldt det ej i hans Lod ved rige

¹⁾ P. Hjort Kritiske Bidrag osv. Literærhistorisk Afd. II, XIX. I Breve til P. Hjort (I, S. 13 ff.) vil man finde et højst interessant Brev fra Hersleb.

²⁾ Meddelelser af mit Liv. S. 32.

³⁾ I 1821 da Norges Selvstændighed et Øjeblik ansaaes truet, udtalte Hersleb for sine Venner, at han, hvis hans Fødeland skulde blive underkuet, vilde tage Afsked og leve som Timelærer i Kjøbenhavn. (Pavels Dagbøger 1817—22, II 214).

literære Minder at gjenkalde sig i danske Venners Erin-
dring, men han havde efterladt en Arv, der længe bevarede
hans Navn, nemlig den classiske Bibelhistorie for de lærde
Skoler (1812), der holdt sig omtrent i halvanden Menneske-
alder (6te Oplag ved P. E. Lind 1858) og hvis skønne Form
og ædle Sprog vistnok endnu erindres af den ældre Slægt.

Idet jeg af naturlig Interesse for det Universitets For-
tid, til hvilket jeg i den længste Tid af mit Liv har været
knyttet, har bestræbt mig for at indsamle Bidrag til dets
Historie, søgte jeg ogsaa ved Henvendelse til Herslebs
Slægtninge, om muligt, at komme i Besiddelse af Breve
og Papirer, der kunde yde Stof til hans Biographi. Ud-
byttet blev dog ikke stort. Jeg hørte, at Grundtvig ved
hans Død havde forlangt sine Breve til ham tilbage. Mu-
ligvis er da deres Brevvexling bevaret i Danmark¹⁾? Nogle
Smaating fik jeg dog fat paa, deriblandt en Del Levninger
af hans Stambog. Af disse har jeg gjort et Udvalg som
nedenfor meddeles. Stor Opmærksomhed fortjener det
maaske ikke, men vil dog, som jeg haaber, faa Plads i
Kirkehistoriske Samlinger, bl. a. fordi et hidtil ubekjendt
Grundtvigianum her vil komme for Lyset.

Til
Hr. Inspektor Col. Walch. Hersleb
Om
En ret Inspektors Kvaliteter
Og om
En slet Inspektors Udflugt
Kortelig
Paa Rim forfattet
Af
Nicolao Frederico Severino Grundtvig
Collegii Walchendorphiani
Alumno.

Du ved, at inspicere er: at se ind,
Og at for at se maa Man ei være blind,

¹⁾ I Rigsarkivet i Kjøbenhavn findes Afskrifter af en Del mellem
Grundtvig og Hersleb vexlede Breve. Red.

Men Du kan jo hverken se ind eller ud,
 Thi hjælpe Os Gud,
 Som gav os en saadan Inspektor!

Vi nødes da til ved et underligt Sving
 At vende den hele Inspektor omkring
 Og bede ham indse, at da Han er blind,
 Han ei maa se ind
 Til os som en anden Inspektor.

Ifald for Eksempel Du kommer ved Nat,
 Saa, hvordan det end udi Sengen er fat,
 Om den er for fuld, eller ogsaa for tom,
 Du alt dette Om
 Ei ser som den blinde Inspektor.

Men kan Du ei indse, at dette er sandt,
 Som jeg ved min mødige Grublen udfandt,
 For at Du dog kunde beholde dit Navn,
 Skjønt ikke til Gavn,
 Saa er Du slet ikke Inspektor.

Dixi.

Die 18^{mo} Octobris MDCCCVIII.

2.

Engang i Olds de svundne Dage,
 Da Venskab irred Jorden om,
 For faste Bolig sig at tage,
 Hun træt til gamle Norge kom,
 Da disse Ord hun glad fremførte:
 „Hos Dig, Du Klippens raske Folk,
 Hvis Ord er Hjertets sande Tolck,
 Hvis stolte Aand ei Træskhed naar,
 Hos Dig jeg faste Bopæl slaar.
 Med faste Broderbaand jeg Dig omslynger,
 Og om da end lidt Hunger tynger,
 Dog kraftfuld Nordmand trindt paa høje Fjeld
 Skal skjærme Landets Fred og sande Held,

Selv dine Sønner fjernt i Axels qvalme By,
 Hvorhen ubilligt Bud dem bød at ty
 For Kundskabs Væld og Brød at finde,
 Jeg skjærmend' skal med Vennebaand omvinde.
 Blandt dem min Genius skal Hædersmænd opvække,
 Hvis varme Mod, hvis Flid ej trange Kaar skal skrække
 Fra virksom mildt ved vennehulde Raad
 At lede Landsmænds Fjed til ædel Daad“.

Ovenstaaende af en vrangvillig Muse indskudte Ord —,
 lad dem mellemstunder kalde Dem i Minde.

Deres Ven

Khavn 9de Nov 1809.

N. R. Heyerdahl.¹⁾

3.

In des Herzens heil'ge stille Räume
 Musst Du fliehen aus des Lebens Drang!
 Freiheit herrscht uns in dem Reich der Träume,
 Und das Schöne blüht Dir im Gesang.

Gedenken Sie bei diesen
 Schillers Worten oftmals
 Ihres abwesenden

D. 7ten Juli 1811.

F. C. Sibbern.

4.

Kom snart efter til Norge!
 Lev glad og lykkelig, indtil vi igjen samles der, og er-
 indre med Venskab

Deres hengivne
 Gr. Fougner-Lund²⁾.

5.

Saa dybt vi alle føle, hvormegen Tak vi skyldte Dem for
 Deres utrættelige Bestræbelser for vort Vel, saa inderligen

¹⁾ Død 1829 som Sognepræst til Gausdal i Gudbrandsdalen.

²⁾ Siden Prof. i Christiania. Hans Navn er som bekjendt især
 knyttet til Christiern II's Arkivs Historie.

ønske vi og, at De velvilligen vilde modtage dette ringe Minde om vor Taknemmelighed, denne svage Ytring af vore Følelser. Saare lykkelig prise vi os da, hvis denne ubetydelige Gave¹⁾ i fjern Tid fornyer Erindringen om os i Deres Hjerter. Thi kun dette kan være vor Trøst og vor Glæde ved Afskeden, at De, naar Skjebnen bortkalder Dem fra os, dog undertiden ei ugjerue kaster et Blik tilbage paa den Tid, De ofrede vor Dannelse og Lykke. Hos os vil stedse Erindringen om Dem staa levende præget i vore Hjerter, og stedse skulle vi med Glæde mindes de Dage, da Deres Underviisning fremkaldte Smag for Videnskaberne i vort Bryst, da deres ledende Haand førte os over hver Hindring.

Lykke følge Dem gennem Livet, Lykke være Lønnen for hver Deres ædle Bestræbelse.

Kjøbenhavn, d. 24. Martz 1813.

De tvende øverste Classer i Kjøbenhavn's Cathedral-Skole.

W. H. Dreier.	N. H. Schartau.	H. D. Kopp.
L. Abrahams.	C. W. Carlsen.	M. Ursin.
W. A. Wexels.	S. C. Prahl.	I. N. Mannheimer.
C. F. Holmer.	A. Petri.	B. M. Østrup.
S. C. Kemp.	F. Faber.	C. Weidemann.
A. Geelmuyden.	O. A. Kragh Juell	Wind.

6.

Kjøbenhavn, d. 13. April 1813.

— — — — Altid skal et af mine ivrigste Ønsker blive igjen at samles med Dig, hvorsomhelst Skjebnen maatte føre os sammen, dog fremfor alt imellem Norges Fjelde.

Peter Vogt²⁾.

¹⁾ Bestod af en Sukkerskaal, se: Hersleb, Mindekrands fra hans sørgende Disciple. Chr. 1836. S. 7.

²⁾ Døde som Expeditionssecretair for det norske Kirkedepartement 1819. Han nærrede varm Kjærlighed til Danmark og lagde engang sin Sympathi for den gamle Regjering for Dagen paa en saadan Maade, at det vakte den paa dette Punkt let saarlige Carl Johans store Mishag. Se herom P. C. Holsts Optegnelser om sit Liv og sin Samtid. S. 77.

7.

Εἰς ὀμματ' ἔννου φωτος ἐμβλεψαν γλυκν.

Eurip. Ion. 730.

Viro amicissimo, in solum cælumque patriæ ad munus gravissimum capessendum redeunti, simul memoriam sui commendaturus, simul omnia fausta precaturus *ἀποφθεγμα* Euripideum desiderii sui in discessu symbolum albo Herslebiano inscripsit.

Hauniæ III Non. Maji 1813.

Nic. Lang Nissen¹⁾.

8.

Nihil tam oblectaverit animum, qvam amicitia
fidelis et dulcis. — — —

His Senecæ verbis optimo amico S. B. Hersleb
valedicit

Christianiæ 27 die Nov. 1814.

M. Sodeman²⁾.

9.

Naar Guds og Fædrelandets Ven

Mit ringe ubemærkte Navn

I kjærligt Gjemme lægger hen,

Tilfreds jeg seer hver Andens Savn.

Christiania, 28. Nov. 1814.

Niels Dahl,

S. P. til Evindvigs Kald³⁾

¹⁾ At Rector Nissen bevarede Hersleb i Erindringen, lagde han for Dagen mange Aar efter. Da i 1826 Poul Møller forlod Metropolitanskolen for ligeledes at blive Lærer ved det norske Universitet, beklagede Rector i sin Tale, at dette nu for anden Gang berøvede hans Skole en udmærket Lærer, og udtalte da: «priorem nobis interceptit Herslebium nostrum, cui si quando pudor et incorrupta fides nudaque veritas ullum inveniet parem, te sane inveniet». Vilh. Andersen, Poul Møller, hans Liv og Skrifter, S. 154.

²⁾ Herslebs Fætter, Inspecteur ved Thronhjems Realskole og Medlem af det overordentlige Storthing 1814.

³⁾ Medlem af Storthinget 1814 og bestemt Modstander af Unionen. Se ellers Halvorsens Forf. Lex.

10.

Gen. 2. 18.

Ei savne De i Fremtids Dage
 Et ædelt Hjertes bedste Løn,
 Videlicet i en trofast Mage
 Og dernæst en og anden Søn.
 Lad see, De bier ei for længe
 At lave Brudesengen til,
 Til Professorer kan de Dreng
 I Tiden blive, om man vil.

Skrevet i Justi bitterlige Stue, Christiania den 27. Nov.
 1814, Dagen efter at det evige Storthing endedes.

Brun¹⁾).

11.

Naar Tidens Aand og Noras Bryllupsdage
 Og N . . . s Sang og Gambas Eventyr
 Dem kalder tit i Tankerne tilbage
 De Storthingsscener og hver pudsig Fyr,
 Og naar i ensom Stund de Tanker dvæle
 Ved Thronhjems, Bergens, Drammens Mænd,
 Tillad, at da med Andre jeg maa dele
 Den Ros at nævnes, Nordmand, Deres Ven!

Christiania 28 Nov. 1814.

N. S. Schultz²⁾).

-
- ¹⁾ Svend Busch Brun († 1826) Sognepræst til Snaasen i Thronhjems Stift og Medlem af det overordentlige Storthing 1814; hans Søn var den cand. theol. Hans Brun, der i to tykke Bind har fortalt Grundtvigs Levnet. — Hans Ønske om, at H. skulde gifte sig, opfyldtes ikke; denne levede og døde som Pebersvend. Jeg har af troværdige Folk hørt sige, at Hersleb, naar han hørte, at den eller den Student havde været saa »letsindig« at forlove sig, bemærkede: »Aa gid ogsaa jeg havde været en letsindig Student.«
- ²⁾ Præst i Thronhjem, Medlem af Storthinget 1814 og mange følgende, hyppig Thingets Præsident. De ovennævnte Byers Repræsentanter hørte til dem, der med liden Lyst gik ind paa Unionen med Sverige, og Herslebs Sympathier gik heller ikke i unionel Retning.

12.

*βλεπομεν γαρ ἄρτι δι' ἔσοπιρον ἐν αἰνιγματι
τοτε δε προσωπον προς προσωπον.*

Noget er der, som, uagtet Forskiællighed i Meninger, fast kan knytte Mennesker til hinanden. Der kan da vel ingen Grundfoskiællighed være. Du har fundet — jeg søgte. Dog veed jeg, at Du kan elske din Ven. Glem ham aldrig! Evig hænger han ved Dig.

Christiania d. 3die October 1817.

F. P. J. Dahl¹⁾.

Mellem dem, der allerede i Kjøbenhavn stode Hersleb nærmest, var hans Sødskendebarn Peter Christian Hersleb Kjerschou, Capellan, senere Sognepræst til Aker ved Christiania og derefter Biskop, først i Tromsø, senere i Bergen. Han paavirkedes af sin Ven og Frænde og hørte til de første yngre norske Præster, der brød med Rationalismen. Mellem nogle af Kjerschous Papirer fandtes forskellige Vers af ham til Hersleb og et Par Breve fra denne, hvilke dog ikke indeholde Noget, der egner sig til Trykning. Derimod kan jeg ikke undlade at meddele de to sidste Vers af et latinsk Digt, som Hersleb i 1818 har skrevet til Kjerschous Fødselsdag (29. Juli):

Festum est natalium
Domini pastoris,
Dies haec gratissima
Celebretur choris.
En et vina dulcia
Nobis apponuntur!
Laeta spumant gaudia,
Vocant nos ad vota!

¹⁾ Den senere Overlærer ved Frederiksborg Skole; han var 1816—1817 Docent i Philosophie i Christiania. Om hans Ophold her indeholde nogle af hans Søn, Prof. F. C. B. Dahl, nys udgivne Breve fra Faderen Efterretninger (Personalhist. Tidsskrift 5. R. I, 185 ff.).

Felix sis, fratercule!
Ubicunque vadis,
Donec — sero animam
Creatori tradis.
Quidquid dies postulat,
Nunquam tibi desit,
Laeta mens et sanitas
Plena et crumena.

d. d. d.

Arvus Arvi filius
Ludimagister.

Forøvrigt skal jeg kun henvise til Halvorsens Forf. Lex.
(og den der citerede Literatur), D. Thrap, Bidrag til den norske
Kirkes Historie i 19. Aarh. II. 371 og Dansk biogr. Lexikon.

Om lønligt Skriftemaal.

Et Skrift af Dr. Peder Palladius.

Meddelt af P. Severinsen.

Skønt mange Øjne har vogtet paa, hvad der kunde findes af og om Sjællands første evangeliske Biskop, lader det til, at der stadig kan findes noget ukendt. Her meddeles saaledes et lille Skrift af ham, som ikke vides at være omtalt før. Det har nemlig intet at gøre med den ganske korte »expeditio pro pastoribus« fra 1541, som findes i Ny kgl. Saml. Nr. 1171. 4° og er omtalt i Ny kirkehist. Saml. II. 448.

Samtidig henleder jeg Opmærksomheden paa, at i Universitetsbibliothekets Donatio Variorum Nr. 15 4° findes en fuldstændig Afskrift af hans *Modus absolvendi puerorum oppressores*. Indledningen til dette Skrift er trykt i Suhms Samlinger til den danske Historie I. Bd. 2. Hefte. S. 137. En Del af det følgende er trykt i Kirkehist. Saml. 4. R. V. 337 f. men efter en slet Afskrift; og en Bearbejdelse af Slutningen findes i Kirkehist. Saml. 4. R. VI. 206 f. Det mest karakteristiske ved dette ingenlunde tiltalende Skrift er dog ikke kommet med i det trykte. I visse Henseender er der Slægtskab mellem »Modus absolvendi puerorum oppressores« og det Skrift, som her skal meddeles; Paralleler kan ogsaa findes i Palladius's *expeditio pro pastoribus* fra 1542: *Huorledis alle Manddrabere skulle aabenbarligen afløsis og forligis med den christen Kircke*, som findes i Haandskrift Ny kgl. Sml. 1171. 4°.

Vort lille Skrift om det lønlige Skriftemaal maa ogsaa være en »expeditio pro pastoribus«. Det findes forrest i Haandskriftet Nr. 99 b 8vo i Thottske Samling paa det kgl. Bibliothek. Forfatteren er ikke angivet, men Skriftet vidner tydeligt nok om ham. Det er en Sjællands Biskop, der skriver til Sjællands Præster i en Tid, da Folkets Overgang fra katholsk til evangelisk endnu ikke er fuldbyrdet. Og var dette ikke nok, saa røber Maalet yderligere Manden, saa snart man har læst et Par Sider.

Skriftet er interessant i flere Henseender. Gennem den voldsomme, næsten skræmmende, Fremhæven af Præsternes Ansvar ligesom skimter man dem, Palladius skriver til: de sløve og uandelige Præster, der er arvede fra den katholske Tid. De uvillige Præster synes at have brugt at undskylde sig med, at de ikke vidste, hvordan de skulde bære sig ad. De vidste det vel ogsaa daarligt nok. Derfor maatte Palladius 1538 udgive sin »liden og nyttelig Bog« om Skriftemaal m. m. efter Københavns Prædikeres Haandbog, »efterdi at nogle af Sognepræsterne paa Landsbyerne ere (disvær) saa grove og uforstandige, at de beklage dem, at de ikke vide, hvorlunde de skulle handle om lønligt Skriftemaal, om aabenbare Pønitens for aabenbare Synder, hvorledes man skal handle Sakramentet hos de syge og om Jordefærd etc., uden at de faa det grovelige beskrevet paa Danske for dem, end dog det staar klarlige nok beskrevet i Ordinantsbogen«. Anvisningen til Skriftemaal i Københavns Haandbog har dog aabenbart ikke tilfredsstillet ham i Længden. Derfor sender han sine Præster denne, »saa at ingen skal kunne aarsage sig, at han ej fanger en Undervisning derom, hvad hannem bør at gøre, — endog samme Artikel er klar nok i sig selve.«

Og i en ganske anden Grad end Københavns Haandbog lægger han Vægt paa Skriftemaalet som Middel til at faa Almuen kristelig oplyst. Dette Formaal overskygger her alle andre. Det er for saa vidt i naturlig Fortsættelse af Romerkirkens Brug af Skriftemaalet som

Middel til at holde Folk i de rette kirkelige Baner. Nu skal det bruges til at indføre Reformationen i Hjertet paa de enkelte ude i Sognene. Endnu staar det smaat til. »Naar jeg spør en Mand eller Kvinde om Pater noster, saa svarer de: Hel Maria«. Mest tilbage staar Kvinderne særlig de »udlevede«, der »hænger endnu ved den gamle og vildfarendes Lærdom«. Det er Fortsættelsen af Forholdene i Brydningsaarene, da Københavns Borgere var lutherske, men deres Hustruer var katholske¹⁾.

Haandskriftet er en Afskrift. Afskriveren er ubekendt. Et senere Læg af Haandskriftet er skrevet 1587 af Hr. Hans Vingaard, Sognekapellan i Rødby. Dette bestaar af Opskrifter til forskellige kirkelige Tiltaler, bl. a. ogsaa til at »lade Kirkens Bøn gaa for Tyveri«²⁾. Første Læg, hvori vort Skrift staar, er formentlig ældre. Man kan mærke, at Afskriveren stundom har haft ondt ved at læse det, han skrev af efter. — Det er tvivlsomt, om det, der følger efter det første »Finis«, hører med, men det kan høre med og er meget beslægtet, ligesom det gør Indtryk af at være kirkelig Forskrift og ikke blot Opskrift. I hvert Fald viser det en Udførelse af Skriftemaalet i samme Aand.

*En kort Wnderuisning for enfoldige Sogne Prester om
Lønlike Schrifftemaal at giøre.*

Naar nogen kommer til skriffte, da schall en sogne prest saa handle, som her efter skriffuet staar, paa det at huert menniske kaud faa en ret aandelig trøst oc tryghed vdj sin samuittighed oc en ret vished paa sin synds forladelse oc salighed. Thi der ligger io stor mackt paa at være flitig oc vinskiffuelig vdj denne part, at ingen ganger trøsteløs bort fraa sognepresten eller vdj tuilsmaal om sin salighed och syndernis forladelse. Thi saa siger Gud ved Ezechielem til huer sogneprest oc siele sørgere: Om du est forsømelig mod mine børn, da vill ieg vdkreffue

¹⁾ H. F. Rørdam: Kbh. Univ. Hist. I. 465.

²⁾ Trykt i Sorø Amtstidendes Søndagstillæg 27. Nov. 1904.

deris blod aff dine hender. Thenne straff oc fordømmelse vil visselige offuergaa alle sogneprester, som forsømelige ere vdj deris embede enten med prædicken, schriftemaal eller anden tieniste, som hører synderlige till deris vocats, wden de rette och bedre siig och icke saa lenge forsømmer di fattige wlerde folck. Sic enim inquit Paulus: Væ mihi, si non euangelizauero; det er io saa megit sagt, at huis ieg tager icke flitelige vare paa mit euangeliske kaldt oc embede, tha vill Gudt straffe och fordømme mig. Denne straff vill oc offuergaa alle Guds ords tienere, som saa forsømelige staa deris sognefolck for oc besynderlige in priuata confessione et in examine, at mange lade deris sogne folck bort gaa lige som fæ eller andre wskellige creaturæ, som ieg haffuer haft mange for mig, oc saa nu nøllige vdj dette mit embede, af sognefolck her vdj Sieland, som huercken kunde deris x Guds bud ord, credo eller orationem dominicam, huilcken lerdømme huert christet menniske bør at vide vnder hans siels saligheds fortabelse. Nar ieg spør en mand eller quinde om pater noster, saa suarer di: Hel Maria. Her maa deris sogneprest skamme sig, huis hans forsømmelse findis her iblant, oc kand aldrig forsuare sit embede for Gud eller menniske, at hand lader sine sognefolck bliffue vdj sin blindhed oc vildfarilse oc icke holder regenskab med dennom, offuerhørendis dennom in priuata confessione. O huilcken formaledidelse oc fordømelse vil Gud lade komme offuer saadanne siele myrdere. Di motte io langt heller være hugorme oc krybe vnder it gierde end at leffue vdj saadan forherdelse og Guds fortørnelse, tagendis thennom thet embede for vdj saadan suar oc farlig befalling, som er menniskens siels salighed anrørendis, oc huercken ville eller kunde staa det for eller tage det vare, at Guds vilge kunde gaa for siig och Kong. Maij. ordinands kunde ved mackt holdis efter then ed, som huer sogneprest haffuer suoret hans nadis befallings mendt.

Der for beder ieg oc formaner ether alle tilsammen oc

huer serdelis for vor Heres Jesu Christi naffns skyld, at ij icke vilde saa wskødelige och forsømelige vere emod Gud oc ethers Herre oc konge oc emod ethers arme vilfarende faaer, saa at Jesu Christi rosens blod bliffuer spilt paa dennom, oc de icke vorde hans død oc pine delactige men fordømmis for ethers skyld.

Wisselige tha vil Gud theris blod aff eders hender vdkreffue. Der for, staar aff heller oc giffuer ether fra saadant farligt embede; heller oc retter oc bederer ether och verer flittige paa eders embede besynderlige med thette lønlige schriftemaall, at ingen aff eders sognefolck skulle for ethers forsømmelse skyld findis at icke kunde denne børne lerdøm, som er de x Guds bud, symbolum et orationem dominicam. Der som de vlerde sognedegne skulle settes vdafter deris embede och hen til ploffuen, som forsøme fattige vnge børn wdj sognene, huor megit mere bør ether at affsettes hen med skamme, naar i forsøme en hell almue oc opbære ethers løn aff dennem, med eders hornackede och dieffuels forsømmelse røffuer dem deris siels salighed fra, dog (sic) langt værre endt thet vgudelige oc formaledidede paffuens folck, monachi et sacrificuli, gjorde til forne och end nu giøre, der som det thennom tilstedis. Men paa det at i kunde aldelis klarligen nock forstaa ex ordinatione regia, huorledis i skulle in priuata confessione trøste ethers sognefolck, vil ieg forklare ether then artickel wdj ordinandtzen de priuata confessione, saa at ingen skal kunde orsage sig, at hand ey fanger en vnderuisning der om, huad hannem bør at giøre. Endog samme artickell er klar nock ij sig selfue.

Først skal sogne presten forfare og atspørge thennom, som skriffter: Om handt kandt de x Guds budordt, wd aff huilcke et menniske lerer at kiende sine synder. Oc naar handt haffuer opregnit thennem kortelig, som de fremsigis aff prædicke stolen, skal sognepresten spørre hannem til: Om hand kiender sig skyldig oc brødig at være imod Gudt oc

hans næste, ij det hand haffuer icke holdet samme x Guds budordt efther Guds willie och befalling, Saa sigendis til hannem: Min kiere broder, bekiender du først for Gud oc siden for mig, din sogneprest, vdij Guds stedt, at du haffuer icke her til fryctet Gudt, set loffue oc tro til Gudt, elsked Gud offuer all ting som et barn sin fader i alle maade.

2. Item at du haffuer ey heller paa kaldt Guds hellige naffn aarlig oc silde wdij all din medgang oc modgang. Ey heller tacked hannem for alle sine velgierninger eller bekient hans hellige naffn, der som behoff giordis; intet got om hannem prædicket heller tallet.

3. Item at du haffuer icke saa tith oc saa ofte, som dig burde, hørt Guds ord eller lagt det paa hiertet, ey heller der ephther skicket dit leffnet, og du ey heller haffuer saa tit annammet det salige oc høuerdige sacramente, Christi legom oc bloet, som dig vel var behoff til een stadfestelse paa dine synders forladelse. Item athu haffuer været forsømelig vdj kiercken at bede, siunge och tacke Gud med andre, oc ey haffuer guddømmelige (sic) betract oc tracterit Jesu Christi hellige pine oc død, med huilcket du alleniste bliffuer salig. At thu icke redeliigt haffuer betald din sogne prest oc din sogne degn deris arbode oc tienniste, ey heller haffuer lagt paa tafflen till fattige folckis ophold och føde, men vdj alle disse ting werit forsømelig emod de første try budordt, som staar i Mosis taule oc wdcreffue alvorlige alle disse stycker aff huert menniske.

4. Der nest, mynn kiere broder, bekiender du ochsaa, att du haffuer icke verritt din kiere fader och moder eller alle thennem, som Gud haffuer skickit thill dine forstandere och øffrighed, saa hørrig och saa lydij ij alle maade, som diig burde att verre, med fryct och redzell, heder och ærre, skatt och tyngge, paa dett att du maathe lenge leffue paa jordenn. Item att thu haffuer icke saa flitthelige staait thennem fore, huilcke Gud haffuer giortt tiill dine tiennere oc wndersotthe. Att thu haffuer icke flittelige varitt paa ditt embede vdj ditt hus eller vden ditt hus, men

alltidt megitt ilde brugitt diig, Gud till fortørnelse och din neste till skade oc forderffuing.

5. Item att thu medt affuind och wrede haffuer giort eller wille gjørre din neste skade paa hans legom, och icke beuist hannem all ærre och kierlighed, som du wilde, att handtt skulde beuise diig. Att thu haffuer mett hierte och mund eller gierning icke beuist diig saa blusommelig eller kysk med din nestis hustru, daather, pige eller anden persone, som dig burde, menn foracted ecteskaff eller din egen hustru och beuist diig j horrerij, wkyskhed eller i anden wrenhed med di personer, som din neste till hører og icke erre diig tilskickede aff Gud.

6. Item att thu haffuer icke været saa gode, dannis, dydelig och welluillig mod din hustru, som diig burde att være, ey heller haffuer stoet hinde for, som en dannemand bør at staa sin hustru for i alle maade.

7. Item att thu haffuer giortt eller wilde din neste skade paa hans gods, penninge, eller huad Gud haffuer giffuit hannem, oc icke hiulpet hannem och styrckitt hannem med ord och gierning, tiill mad och øll, kleder och føde etc. Att thu haffuer icke ladett diig nøge med ditt egitt, men staallitt, røffuitt och ellers wdj anden maade wrettelige komett ad dett, som enn anden tillhørde och icke diig. Heller thu haffuer med brask och bram, druckenskaff och offuerflødighed slemmit oc demmit, forbrasked oc wnyttelige fortærritt och omkommitt arffue och eye, och platt intet giffuitt fattige folck wdj Gudtz naffn, endog thu haffde nock oc end till øffuers, men ladett thennom tørste, hungre, suelte, gaa nøgne oc lide armod oc fattigdom. Att thu haffuer [icke] arbeditt troligh med dine hender och forsørget dine børn oc tiunde etc.

8. Item att thu haffuer med en skadelige tunge løett och fortalett din neste och giortt hannem skade paa sin heder oc ærre imod alld rett och sandhed, giortt hans øfrihed wred paa hannem, flyett hannem mange vuenner, beklicked hans gode røcte, giort hannem erreloes, giffuit

stickpenninge wd for wrett dom och anden offuer last, din neste till forderffuelse paa sin heder och ærre.

[9. 10.] Item att thu haffuer vdaf dilt hierte gierne villit ventt till dig med alle haande snedighed och tredskhed, huad som helst din neste tillhørde med rette, vere sig enthen husz eller gaar, ager eller eng, hustru eller børn, suend eller pige, fæ eller faar, mod hans wilge oc minde, och berammit der meget din fordell och gaffn, hannem till skade oc forderffuelse.

In summa om thu beklager diig att vere skyllig i thenne anden Mosis tauffle, som indeholder de vij siste bud, wdj huilcke der lærer, huorledis mand skall handle sig mod sin ieffn christen i alle maade, hannem till gode oc gaffn. Din neste kalder ieg alle dennom, som du skalt omgaais med her paa iorden, oc mest dennom, som haffuer din hielp i behoff.

Wdj saa maade skall en god sogneprest kortelige igiennomløffue di x Gudtz bud och giffue well act paa then personis leffnit, embede, wisze oc leylighed, som kommer till skriffthe, oc spørge hannem mest till om de synder oc misgierninger, som hand kand tencke hannem brødelige och skyllig att verre, om dett er en pige, dreng, mand eller quinde, att handtt io rettelige oc kortelige handler med thennom effter sin leylighed, at thenn, som skrøfftis eller schrøffthit [haffuer], kand komme till rett ruelse och fortrydelse aff sitt hierte oc sind, oc vide siig att være en sønder och haffue syndett oc med sine misgierninger haffuer fortient, forskyldt oc forhuerffuet den euige fordømelse mett andre lønlige piner oc plaffuer oc formaledidelser, oc offuer alt Gudtz wrede oc wuenskaft.

Her kandt den, som schrifter med nogen besynderlige breck eller bryst, som henger paa hans fattige samuittighed, oc hand kand der icke bliffue aff med, vden hand fanger legedom, hielp og trøst aff skriffthen der emod, att hand willde det giffue troligh oc dristelige till kiende. Her skall nu sogne presten kiende nogle herlige sprock om

Gudtz naade och miskundhed aff skriffte[n]n. Item imod denne breck och bryst, som frem siigis, att hand veed [att] lege, trøste och forbedere den fattige, forslagne samuittighed mett gudtz ord, oc siden i almindelighed hannem trøste mod alle hans misgierninger, at hand icke falder i mishoff. Her hører nu en besynderlig konst oc kloghed till at handle mett gamle folck och besynderlige med vdleffuit quindfolck, som icke erre retteligen indlerde vdj ens¹⁾ lerdom oc henger end nu vedtt then gamle och wilfarendis lerdom.

Finis.

Formula expediendi populum in privata confessione.

Wille i nest Guds hielp i morgen gaa till sacramenthit?

Ja, ville ieg gierne.

Da bør eder først for althing att bekiende eder en arm syndere (eller synderinde) for Gud. Kunde i ethers budord? Lad mig høre dem.

Jeg er herren din Gud etc.

Huorledis kunde i beskue oc bekiende ether i thennom?

Jeg bekiender mig itt armt syndigt menneske for Gud och ether wdj de x budord, att ieg haffuer icke holdett dett mynste, end siden det meste eller siste, men verit min Gud oc skabere mere till fortørnelse end till heder oc ære, oc min fattige neste mere till skade oc forderffuelse end till gode oc gaffn; der for beder jeg ether om trøst oc husuallelse oc om affløsning for Guds schyld.

Myn kierre broder, som du bekiender diig att haffue syndett imod vor herris hellige bud, som vy mue alle bekiende, da baffuer thu vell hørt, huor wred Gud er paa syndenn, oc huor hordelig hand pleier at straffe synden paa alle thennom, som icke ville rethe och bedre siig aff deris gandske hierte, Thi Gud kand ingen hycklerj lide eller [lade] vere vstraffet. Derfor bør dig hiertelige at begrede din offuertrædelse oc auorlige sette diig for att vandre rett effter Gudtz hellige bud.

Kand du din tro? Lad mig høre denn.

Jeg troer paa Gud fader etc.

Troer du, att Gud vor herre Jesus Christus er din salighed oc haffuer igienløst dig?

Ja dett troer ieg visselig.

¹⁾ Saaledes synes der at staa. Man venter snarere: ren, eller: ret.

Thu haffuer io hørth, huad Gud selff siiger: Kommer hid thill mig etc. Och St. Poffuel siiger: Jesus Christus er kommen til verden att salig giøre arme syndere.

Haffuer du serdelis eller besynderliig nogen sorriig eller synd, som du villtt gerne haffue raadt till aff thenn hellige skriff?

Ja, vel: ney.

Wilt du gerne forlade dennom, som diig haffuer brut emod?

Ja gerne.

Beder du om affløsningh i Jesu naffn?

Ja.

Saa merck vell, huad ieg vill siige diig nu tiill: Wor Herre Jesus Christus formedels hans død och pine och rosens blodett, som hand vd gaff paa kaarssens galie, hand affløsser och afftoer diig aff alle dine synder.

Oc ieg aff thenn befalingh, som jeg haffuer aff Gud alsommectigste, tilsiger diig alle dine synders forladelse i naffn Gud faders, søns oc helligaands. Amen. Wor herre Jesus beuare dig bode til siel oc lif. Amen. Gack nu tiill imorgen oc anamme Jesu Christi salige legome oc blodtt till stadfestelse paa alle dine synders forladelse. Oc wer saa god, dydeliig oc dannis, oc [tag] flittelige vare paa dit embede och paa det, som dig er befalet att giøre. Gack henn i Herrens fred.

Regule utiles.

1. Si est suspecta persona de aliquo vitio, vel de quo rumor est etc., tum fideliter est commonendus talis et diligenter interrogandus, ut uel accuset uel excuset se ut in conspectu Dei.

2. Si quis est criminus, grauitur est obiurgandus, donec serio promittit resipiscentiam.

3. Si est senex uel mulier, si seruus uel ancilla, si filius uel filia, si magistratus uel subditus etc., singuli pro sua conditione sunt admonendi, alius sic, alius sic, pro temporis circumstantiarumque variatione.

4. Nemo est sic obiurgandus aut sæuis dictis protelandus, vt circumstantes animauertant et talem postea defament.

5. Nemo est deturbandus ignominose, nisi ipsemet manifeste dederit occasionem.

6. Nemo de priuato aliquo peccato percontandus, sed quisquis sua sponte dicat.

Finis hujus.

Philip Christopher v. Holsteins Levnedsløb.

I Khist. Saml. 3. R. VI, 78 ff findes meddelt »en dansk Mands Beretning om Menighedslivet i Herrnhut 1743«. At denne Mand var Kaptejn Philip Christopher v. Holstein (og ikke Carl v. H.) er senere oplyst (se Rettelserne i samme Bind af K. S.) og stadfæstes yderligere ved følgende Beretning om hans Levnedsløb, som Hr. Cand. theol. Knud Heiberg har skaffet fra Arkivet i Herrnhut og stillet til Raadighed for Khist. Saml. *Red.*

Unser lieber seliger Bruder Philipp Christoph von Holstein hat von seinem Lauf durch diese Welt folgendes selber hinterlassen.

Ich bin geboren A^o 1693, den 2ten März, zu Redevin, einem adeligen Gute im Mecklenburgischen. Meine Eltern und Geschwister sind alle bis auf eine Schwester, so sich anjetzt in Wismar unverheiratet befindet, heimgegangen, und eine Schwester davon, die als Witwe hier in Herrnhut wohnte, ruhet auf dem Hutberge. Meine Mutter war eine fromme Frau, und suchte mich in meinen Kinderjahren vor dem gewöhnlichen Gange der wilden Jugend und allem Bösen zu bewahren. Diese äussere Bewahrung währte aber nicht länger als bis in mein 9tes oder 10tes Jahr, da ich an den Herzoglichen Hof zu Glücksburg im Schleswig-Holsteinischen als Page kam, um daselbst erzogen zu werden. Dieses war eine erstaunliche Veränderung für

mich, auf einmal aus der bisherigen Stille und genauen Aufsicht unter solche rohe und gottlose Bursche, wie die Pagen waren, zu kommen, wiewohl der Segen meiner Mutter, die mich beim Abschied in ihre Arme nahm, weinte und bat, dass ich den lieben Gott beständig vor Augen haben möchte, mich nicht verlassen hat.

Nachdem ich an erwähntem Hofe erzogen war, wurde ich A^o 1711 Fähnrich in Dänischen Diensten, und verharrete in denselben bis A^o 1733, da ich auf langes Anhalten meine Demission erhielt, und inzwischen folgende Stufen durchgegangen war: nemlich Fähnrich, Second Lieutenant, Premier Lieutenant, Capitain Lieutenant und Capitain; in welcher letztern Qualität ich erstlich eine Compagnie in Dänemark und zuletzt in Norwegen gehabt, auch bereits als Lieutenant nebenbei zu gewissen Zeiten, als in Campagne, die Adjudants-Regiment-Quartiermeisters- und General-Adjudanten-Dienste verrichtet habe, und mit bei der Belagerung von Stade und Tönningen, wo sich die Schwedische Armee gefangen gab, gewesen bin.

A^o 1716, als sich die combinirte Russische und Dänische Armee auf der Insel Seeland versammelt hatte, um mit einander nach Schonen zu gehen und die Schweden daselbst anzugreifen, ereignete sich mittlerweile ein Umstand, wodurch sich die Alliance zerschlug, und erstere sich separirten und nach Hause gingen, weshalb der König von Dänemark, der sich von seinen Allirten verlassen sahe und einen Einfall der Schwedischen Armee in Norwegen befürchtete, sogleich ein Corps von 4000 Mann dahin zu transportiren beorderte, worunter ich mich nebst meiner Compagnie auch befand.

Wir segelten anfangs December gedachten Jahres mit unterschiedlichen Schiffen unter dem Befehl eines commandirenden Obrist-Lieutenants vergnügt und mit favorablem Winde aus dem Sund ab, um nach Norwegen zu schiffen; denselben Nachmittag aber veränderte sich der Wind, und wurde so heftig, dass unsere Flotte zerstreuet wurde und

kein Schiff von dem andern was wusste. Die Nacht kam herbei, der Wind blieb contrair, und alles sahe recht gefährlich aus.

Der Obrist-Lieutenant sprang aus dem Bette, gleich als ob er beim Arm ergriffen wurde, und besorgte, dass man zu nahe an die Schwedischen Küsten kommen möchte, und frug sowohl den Schiffscapitain als Steuermann, wo wir wären, da denn der erstere noch weit vom Lande, und der letztere nahe dabei zu sein, versicherte. Indessen wurde der Sturm immer grausamer, die grossen Wasser-tonnen rissen sich los, und zerschlugen sich untereinander, das Boot zerschmiss sich ebenfalls in Stücken, weswegen der Obrist-Lieutenant, zumal der Capitain und Steuermann einander in der Rechnung contrair waren, dem erstern nach geschehener Weigerung im Nameu des Königs befahl umzuwenden. Als nun eben alle Anstalten zur Wendung gemacht wurden, so rief die Matrosen-Schildwache: Land! Land! Just im Wenden aber strich das Schiff an einer Klippe vorbei, welches sehr gefährlich war, denn so es nur ein klein wenig dem Felsen näher gekommen wäre, welches in der dunklen Nacht sehr leicht hätte geschehen können, so wären wir in einem Augenblick alle miteinander zu Grunde gegangen. Wir segelten die Nacht durch in der See herum, und bei Tages Anbruch rief die Waeh abermals: Land! Land! da sprang jedermann heraus, und man sahe lauter gräuliche Klippen, wobei nichts gewisser schien, als dass das Schiff an einer derselben zerscheitern würde.

Es wurden zwei Anker ausgeworfen, als das einzige Mittel, weil die See so wütend, und das Schiff nicht zu regieren war. Den folgenden Tag blieben wir vor Anker liegen, der Sturm aber liess nicht nach, so dass endlich am 8ten Dec. das eine Ankertau gerriss, wodurch alles in Furcht und Schrecken geriet. Wir beschlossen durch Abkappung der Masten dem Winde seine force zu benehmen, aber gegen Mittag sprang auch das andere Ankertau

als unsere noch einig übrig gebliebne Hoffnung entzwei, und da, wie vorerwähnt, unser Boot auch schon in Stücken zerschlagen war, so verschwand alle Hoffnung zu unsrer Errettung.

Wir waren mit lauter Klippen umgeben, fingen an zu treiben, und wurden durch den Wind von einer Klippe an die andere geschmissen, bis endlich auch vollends unser Ruder abgestossen wurde. Da musste der liebe Heiland selbst die Stelle aller verlornen Hülfsmittel vertreten. Er hat's auch ausgeführt, und auf eine so wunderbare Weise, wie sich's kein Mensch vorstellen konnte. Nach langem Herumtreiben, wobei zuletzt auch das Schiff selbst entzwei ging, wurden wir in eine Bucht hineingetrieben, wo wir nicht mehr loskommen konnten, sondern uns continuirlich von einer Seite zur andern mussten werfen lassen. Das Wasser drang mit aller force ins Schiff hinein, und weil niemand was anders als den gewissen Tod vor Augen sahe, so küssten wir uns und nahmen von einander Abschied.

Ich hatte bis hieher noch immer Hoffnung und Glauben gehabt, auch meine Cameraden damit getröstet; aber nun war mein Glaube auch alle, welches sie mir dann auch vorwarfen und fragten: wo ist nun dein Glaube? Endlich kam eine fürchterliche grosse Welle, die uns alle auf einmal zu verschlingen schien: aber siehe, die war just unsere Errettung, denn sie nahm das Schiff in die Höhe, und setzte es mit einemmal oben auf eine Klippe, welches zwar ein sehr unerwartetes, aber zugleich augenscheinliches Wunder Gottes war: denn die Köhle unten am Schiff war auch ab, und der Boden des Schiffes so zu sagen eingestossen, dass wir folglich, wenn diese grosse Welle nur noch einige Minuten ausgeblieben wäre, allesamt hätten untersinken müssen. Als wir nun oben auf der Klippe sassen, so wurden wir das Wunder erst recht gewahr, denn anstatt, dass wir dachten, wir gingen im Boden des Schiffes herum, so stunden unsre Füße auf der bloßen Klippe, deren obere Fläche just die Länge unsers Schiffes hatte,

und da, wenn uns die Welle nicht accurat darauf gesetzt hätte, dasselbe von selbst wieder hätte müssen herunter stürzen.

Des Morgen früh kamen viele Boote von der Schwedischen Küste, uns zu retten, es konnte aber kein einiges zu uns kommen. Wir hatten viel starkes Holz im Schiff, und banden daher selbiges mit Stricken an einander, in der Meinung uns damit zu salviren; die Stricke aber zerrissen von der Gewalt der Wellen, dass also auch dieses Mittel fruchtlos war. Endlich da wir keine Möglichkeit zum Entkommen mehr vor uns sahen, brachten wir doch noch mit vieler Mühe das Ende eines Bindfadens zu einem der oben erwähnten Boote hinüber, vermittelst welchem ein daran befestigter Strick hinüber gezogen wurde. Weil es nun sehr gefährlich war den Felsen hinunter zu kommen, ohne in die See zu stürzen, so wurde ein Stück des grossen Masts die Länge herunter gelegt, worauf man sich herabliess, das Seil um den Leib band, und solcher gestalt durch die Brandung bis aufs Boot gezogen wurde. So oft das Boot voll war, furen sie ans Land, welches eine Meile weg von uns lag, und dann wieder zurück, womit so lange continuirt wurde, bis wir alle, gegen 400 Mann, glücklich hinüber gebracht waren, so dass kein einiger umgekommen oder verletzt worden, auch nicht einmal der Hund, so auf dem Schiff war. Bei dieser affaire, da niemand ohne neue Lebensgefahr durch die stürmische See ans Boot gezogen wurde, widerfuhr einer armen dabei befindlichen Frau eine aparte wunderliche Errettung: denn als selbige mit ihrem neulich gebornen Kindlein, welches sie auf ihren Rücken gebunden hatte, ebenfalls durch die Brandung gezogen werden sollte, und sich deswegen, gleich denen übrigen, aus dem Schiff auf den Mastbaum herunter lassen wollte, geschah es, dass sie mit ihrem spitzigen Absatz wo einhackte, und dadurch mit ihrem Kindlein rücklings herunter stürzte, dass man wenigstens vermuten

musste, das Kindchen würde tot gequetscht werden. Aber sie kamen beide unverletzt davon.

Als wir nun solcher gestalt aufs schwedische Land gerettet waren, so wurden wir sämtlich Kriegsgefangene, welche Gefangenschaft, wobei wir jedoch alle Freiheit genossen und höflich und wohl tractiret wurden, gegen 3. Jahr gewährt hat.

Diese wundervolle Begebenheit und Errettung sahe ich als ein Hauptstück in meiner Gnadenwahl an. Wenn und durch wen sonsten meine Erweckung geschehen, kann ich so eigentlich nicht bestimmen, sondern nur so viel sagen, dass ich die Gnadenzüge des Heilands von Kindesbeinen an gar ofte verspürt, wovon auch wohl der Pagen Hofmeister am Herzoglichen Hofe, ein Hallenser, etwas hat merken müssen, weil er mich von den übrigen gewissermassen absonderte, öfters mit sich allein spazieren führte, mich ermahnte, und vor den andern warnte, auch überhaupt bezeugte, dass er mich von allen besonders lieb hätte. Diese gnadenwollen Regungen haben mich zwar niemalen, weder in meiner Jugend am Hofe, noch auch hernach im Soldatenstande, gänzlich verlassen; aber es kam nie zu einem ganzen Durchsatz mit mir, sondern ich geriet im Gegenteil vielmehr in sündige und allerhand betrübte Umstände, bis ich endlich aller weltlichen Dinge ganz überdrüssig wurde, die Kriegsdienste quittirte, mich von allem absonderte, und in die Einsamkeit begeben wollte, zu welchem Zweck ich mir in Jütland ein Haus bauete und selbiges meiner Intention gemäss bestmöglichst einrichtete, zwar nicht um mich von aller menschlichen Gesellschaft abzusondern (denn ich dachte allezeit als ein Lutheraner zu leben und zu sterben), sondern mich nur von der Welt zu separiren, und dabei doch nicht müssig zu gehen. Ehe aber alles fertig war, kriegte ich von der Gemeine zu hören, bekam unterschiedliche derselben Schriften und unter andern die Berlinischen Reden (Zinzendorfs) zu lesen, welche mir einen eigenen Eindruck gaben, zumal

ich keine andere **Hoffnung** jemals gehabt, als pur und allein durch das Verdienst Jesu Christi selig zu werden. Ich freuete mich erstaunlich auf die **Hoffnung** besserer **Zeiten**, und vermutete, dass selbige nun unfehlbar kommen würden, resolvirte deswegen auch mich an die **Gemeine** anzuschliessen, wenn ichs bei derselben so fände, wie ichs hoffte, und lieber alle meine Ruhe und **Bequemlichkeit** zu abandonniren. Ich erkundigte mich hierauf durch ein Schreiben nach Pilgerruh wegen der **Gemeine**, um wahren Grund in der Sache zu kriegen, bekam aber keine hinlängliche **Satisfaction**.

Kurz hernach wurde Handrup von der **Gemeine** dahin geschickt, dessen ganze Aufführung in Lehre und **Wandel** mir eben anstössig war, welches ich ihn auch deutlich merken liess, doch gedachte ich bei mir selber: die **Gemeine** wird ja wohl nicht das schlechteste hergeschickt haben. Inzwischen aber, da sich einmal die **Gemeine** durch ihre Schriften bei mir legitimiret hatte, so resolvirte ich ohne weiteres meinen ersten Vorsatz ins Werk zu richten, es möge auch gehen, wie es wolle.

Ich übergab mich gänzlich dem Heiland und seiner treuen Führung, verkaufte alles, was ich hatte, gab dem **Könige** 500 fr. für den 6ten und 10ten Pfennig¹⁾, und trat im Namen des Herrn meine Reise zur **Gemeine** an. Unterweges sprach ich in **Rendsburg** bei meiner Schwester ein, welche resolvirte mir nachzukommen, wie denn mit der Zeit auch geschehen, ob sie gleich anfänglich meine Reise sehr desapprobirte.

Nachdem ich in **Gnadeck** (Bureau) die Pilgergemeine angetroffen, und 2 Tage daselbst verweilet hatte, gelangte ich endlich den 29ten Sept. 1743 in **Herrnhut** an, ohne vorher gefragt zu haben, ob mir's erlaubt sei oder nicht. Meine **Resolution** zur **Gemeine** zu gehen kam damals allen

1) Afgiften, der maatte betales, naar nogen førte sin Ejendom ud af Landet.

Menschen wunderlich vor, und meine Schwester, da sie mir endlich auch nachfolgte, gedachte es klüger zu machen und liess alle ihre Sachen wider meinen Willen zurück: die Folge aber hats gewiesen, dass sie thöricht gehandelt; denn sie ist endlich um all das ihrige gekommen, nachdem ich vorher eine mit viel Schwierigkeiten verknüpfte aber vergebliche Reise deswegen gethan hatte. Den 4ten Jan. 1744 wurde ich durch Br. Johannes (v. Wattewille) in die Gemeine aufgenommen, den 26ten April der ledigen Brüder-Einrichtung theilhaftig, den 4ten Juli eben dieses Jahres zum heiligen Abendmahl admittirt, und den 2ten Aug. kam ich unter die Chorbesucher.

Was für Scrupel und Bedenklichkeiten, wegen diesem und jenem, ich unterworfen gewesen, das wissen zum Teil die Brüder, vornemlich aber mein lieber Heiland. Und o! wieviel tausend Seufzer habe ich ihm deswegen schon in seinen Schoos geschüttet. Ich weiss es, was für ein armer, elender, verdorbener, zu allem unfähiger, und zu nichts zu gebrauchender Mensch ich bin, vornemlich wegen meiner Bedenklichkeiten, bin aber dennoch versichert, dass ich aus Gnaden angenommen, und ins Heilands Arme so fest eingeschlossen bin, dass wenn auch alles darunter und darüber ginge, mich nichts aus seinen treuen Armen und Händen reissen wird.

So weit sein eigener Aufsatz, zu welchem aus seinem Chor noch Folgendes hinzugefügt wird: Er hatte es in den ersten Jahren bei der Gemeine ein bischen schwer. Wenn er z. Ex. in den Stunden von dem beständigen Gefühl vom Heiland und seinen Wunden, und dem nicht um ein gespaltenes Haar breit von ihm ferne sein sollens, hörte, und es ihm nicht so war, so wurde er scrupulös über sich, examinirte alles genau nach der Bibel, und wenn ihm nach seiner Erkenntnis Lehr und Leben nicht zusammen passte, so hatte er allemal einen grossen Kampf.

Jedoch geschahe solches jederzeit aus purer Treue, um es recht zu treffen. Daher er auch, wenn er so was hatte, es nicht bei sich behielt, sondern mit seinem Pfleger drüber redte, und war übrigens auf sich und andre mit etwas gesetzlicher Art ziemlich scharf sehend. In seinen Verrichtungen war er sehr activ und accurat, daher, wenn ihm eine Sache aufgetragen wurde, so ruhte er nicht, bis er sie in Stand gesetzt sahe, welche Pünktlichkeit ihm von seinen Kriegsdiensten her noch ganz eigen war. Bei alle dem aber war er klein und sündhaft und lebte mit jedermann gerne in Fried und Liebe. Seit 7 Jahren hat er einen lichtern Gang gehabt, seitdem er lediglich aufs Verdienst des Heilands und seine Marter und Tod als ein armer Sünder mit seinem Herzen gekommen, und sein Sinn lediglich dahin ging: Nichts mehr, denn lieber Herre mein, dein Tod soll mir das Leben sein! In welcher Situation er auch geblieben bis zum Erblassen in Jesu Arm und Schoos.

Er kannte das von Natur in ihm liegende Verderben, und hielt gar oft Herzens-Banden darüber; wenn er gleich schon vorher alles mit dem Heiland ausgeredet, und seine Tröstungen darüber empfangen hatte, so war der finale Gedanke doch immer: Kann was schlechteres als ich sein? wobei er die Gnade, so ihm der Heiland dem ohngeachtet in der Gemeine schenkte und zu geniessen gab, nicht genug zu verdanken wusste.

Gemeine- und Chorgelegenheiten¹⁾ versäumte er niemals, sondern war lieber einer von den ersten auf dem Saal. Als ein Arbeiter in unserm Chor gab er allen Brüdern ein gutes Exempel mit seinem Wandel und übrigem Betragen in allen Stücken, und wurde von allen herzlich lieb gehabt. Er war ein guter Gesellschaftshalter, und konnte selbige mit seinen sündhaften Erklärungen von sich selbst aufs aller angenehmste und zu allerseitigem

¹⁾ Former af den herrnhutiske Gudstjeneste.

Segen fürs Herz unterhalten. Unsrer Hauswirtschaft, deren Besorgung und Inspection ihm vor 10 Jahren aufgetragen wurde, nahm er bei aller seiner Schwächlichkeit mit grosser Treue und Fleiss wahr, wobei seine Absicht dahin ging, dass alles ordentlich und redlich zugehen, und man auch möge haben zu geben dem Dürftigen, worinne ers für seine Person ebenfalls nicht ermangeln liess, sondern that, so viel er konnte. Vor einem Jahr wurde ihm diese Beschäftigung seiner Kränklichkeit halber abgenommen.

A^o 1751 hatte er die Gnade, Chorjünger zu werden, welche Würde er seit dem 4 mal getragen. Auch war er seit A^o 1750 mit im Richter-Collegio, worin er das Protocoll führte, bis er A^o 1758 zum Vice-Gemeinrichter bestellt wurde, welche Aemter alle er mit grosser Treue und Activität bedient hat. Seine Krankheit anlangend, so kriegte er vor 2 Jahren ein heftiges Blutspeien, welches ihm einen höchst beschwerlichen Husten verursachte, der ihn so abmattete, dass ihm das Heimgehen gar ofte einfiel, worauf er sich herzlich freuete. Jedoch verrichtete er dabei seine Geschäfte bis vor 2 Monat, da er sich nicht mehr im Stande dazu fand, und daher bat, dass ihm alles abgenommen und jemand andern aufgetragen werden möchte, worüber, da solches geschehen, er sehr froh war, dass er um desto ungehinderter seine Tage vollends im Umgang mit dem Heiland zubringen könnte. Und das hat sich auch so befunden, dass er gar manche selige Unterredung mit ihm gehalten. Es war einem, wenn man ihn besuchte, allemal recht wohl zu Mute über sein Sehnen und Verlangen nach dem letzten Kuss, und da ihm das Reden schon ziemlich schwer wurde, wünschte er, dass ihn der Heiland nicht lange auf dem Krankenbette möchte liegen lassen, welches auch geschehen, indem er nur 14 Tage darauf zugebracht.

Am 13. Juli schrieb er noch folgenden Brief an seine Schwester Margareta Catharine von Holstein in Wismar:

»Herzlich bis an das Ende geliebte Schwester!

Da es scheint, dass meine Zeit da ist, dass mein lieber Heiland mich zu sich nehmen, und unter ihm, als meinem Haupte, zu den andern Kindern Gottes, die die Vergebung ihrer Sünden und die Besprengung seines Blutes empfangen haben, versammeln will, so freue ich mich von Herzen darauf, und sehe ihm mit Sehnsucht entgegen. Ich hätte viel davon zu schreiben, aber meine Umstände erlauben es nicht, und muss es kurz machen. Ich habe also müssen bedacht sein, wegen meines Bischofs Nachlasses, und habe es so geordnet, wie ich denke, dass es nach dem Sinn des Heilandes ist, und so ist mirs auch recht. Weil es nur wenig ist, so habe ich dir nichts legirt, denn ich weiss, dass deine Zeit nicht mehr lange sein wird, hernach könnten sich Fremden dessen bedienen. Dasjenige, was du mir zgedacht hast, das lass unsern Cousins, den Worgowizschen Kindern, zu Teil werden, sie sind arm und die nächsten Erben; denn das weiss ich, dass deine Zeit nicht mehr lange sein wird. Wo sie sind, und wie viel ihrer, weiss ich nicht, ich denke, einige sind in Flensburg. Damit sie aber inzwischen nicht allzu grosse Not leiden, so habe ich 200 fr. hiesiges Geld für sie abgesetzt. Dann habe ich auf die Unkosten meines Begräbnisses, auf unsere kranken und armen Brüder, und die, so mich gepflegt etc., bedacht sein müssen. Was nun noch übrig, gehört dem Heiland seiner Mission unter den Heiden und der Ausbreitung seines Namens. Wer sich daran vergreift, der wird gewiss die Finger verbrennen. Aber ich glaube auch ganz gewiss, es wird so nach deinem Sinn sein, da ich denke, dass du wohl gar selbst zur Heiden Mission in deinem Testament etwas aussetzen wirst, damit du Teil habest am Bau des Reichs Gottes. — Es ist ein grosses Werk untern Händen; der König von Dänemark hat uns alle seine Lande in Ostindien angeboten, Missionare hinzusenden, und uns, wie wir wollen, anzubauen. Die mitgeteilte schriftliche Frei-

heit ist weitläufig. Zuletzt sagt der König: Er glaube, dass wir allen Fleiss anwenden würden die Seelen zum Heiland zu bringen, wir hätten einen grossen Ruhm in America, denen Eilanden und St. Thomas und Grönland, wo wir grossen Fortgang hätten.

Nun ich gehe zum Heiland, zu meinem Herrn und Haupte, unter dem sich alle Gläubigen sammeln, bis er dereinst erscheinen wird. Ich denke, dass du mir balde folgen wirst, so bitte ich den l. Heiland, dass er dich bei sich in seinem Tod und Leiden erhalten wolle, bis er dich in seine Arme übernommen hat. Adieu! lebe inzwischen wohl, ich bin dein seliger, aber ein armer und durch nichts als das Blut Jesu dazu gemachter Bruder,

Philipp Christopher v. Holstein.«

Einige Tage hierauf machte er seinen Verlass obigem Schreiben gemäss, und hatte nun nicht mehr zu besorgen übrig. — —

Er lag immer vergnügt und stille, und hatte bei einem seligen lichten Blick beständig seine Andacht zum Heiland. Den 17ten Juli sangen wir ihm verschiedene Heimgangs Verse, die ihm gar sehr lieb waren. Und so verbrachte er seine Zeit bis auf den 18ten früh gegen 6 Uhr, sich immer gegenwärtig. Sein Krankenwärter sagte endlich zu ihm: Nun wirst du bald zum Heiland kommen; alsobald streckte er seine Arme aus, nahm seine Mütze ab, und legte seine Hände zusammen. Bruder Frommelt war auch gleich da, und hielt ihm eine Heimgangs-Liturgie, unter welcher er mit dem Segen der Gemeinde und seines Chors, bei den Worten: »Dem sterbenden Gebeine die letzte Oelung geben«, weggeküsst wurde, und seine Seele übergang an den Ort der Seele, um beim Herrn daheim zu sein allezeit, nachdem er hienieden 67 Jahre zugebracht.

Er ist nun im Frieden!



Uddrag af Breve i Fyns Bispearkiv.

Ved **H. F. Rørdam.**

Ved i sin Tid at gennemgaa en ikke ringe Del af Fyns Bispearkiv i den Hensigt at samle de danske Kirke- love og andre kirkelige Bestemmelser af mere almindelig Natur, som der findes opbevarede, stødte jeg paa en Del Breve og Aktstykker af mere specielt Indhold, vedrørende allehaande kirkelige Forhold og Personligheder. Af saadanne gjorde jeg lejlighedsvis Uddrag, som her meddeles kronologisk ordnede, med Angivelse af den Plads, hvor de findes. Hvor kun et Nr. er anført ved Udtogets Slutning, betegnes derved Brevets Plads i den store Samling af »Stiftets almindelige Breve«. — Enkelte Stykker fra andre Arkiver ere medtagne.

1546, die Conceptionis Mariæ. (Svenborg). Fru Ingerd Valkendorf, Knud Urnes Efterleverske, giver Sognepræsten ved Nicolai Kirke i Svenborg, Hr. Christiern Clausen (Skrock), en Forsikring angaaende et Gjærde mellem Præstegaarden og den Gaard, hun havde kjøbt af Mester Ølrik Bilds Arvinger, og hvori hun nu boede. (Sunds Hrd. 3).

1548, Viti & Modesti Dag (¹⁵/₆). (Kbhvn.) Kong Christian og Danmarks Riges Raad stadfæster Johan Friis's Erection af Hesselagergaard til et Stamhus. Stort Pergamentsbrev, egenhændig undertegnet af Joh. Friis, Axel Urne og Korfits Ulfeld. (Gudme Hrd. 3).

1562. Forklaring afgiven af Lauritz Pouelsen, Præst i Søby og Heden, om Indtægterne af hans Præstekald og om

hans Bogsamling (Titlerne opregnes paa »de besønderligste Bøger«). Ligeledes Efterretning om Degnekaldets Indtægter. (Aasum Hrd. 13 b).

1567, 24. Oktober. (Vort almindelige Sognestevne). Frants Brockenhus til Brangstrup¹⁾, Hans Andersen i Nerdu, Præst i Aasum Hrd., Morten Matsen i Lundby, Mats Hansen i Lyndelse, Kirkeværge til Lyndelse Kirke, Peder Laursen i Lundbygaard, Hans Brig i Freltofte, Laurs Bunde i Dømmestrup og Anders Juel i Brangstrup, gjøre vitterligt, at da deres Sognepræst, Hr. Hans Pedersen, var død, saa havde de efter Raadførelse med Biskop Niels Jespersen nu kaldet Hr. Mads Hansen til Sognepræst i (Nørre) Lyndelse. (Salling Hrd. 30).

1568, 22. Juni. Hans Eskildsen, Jens Gregorsen og Michel Christiensen, Præster i Sunds Herred, udstede en Vidisse af et Kongebrev af 11. Juni 1558, som deres Medbroder, Sognepræsten i Tved Sogn, havde forelagt dem, angaaende at Tved Sogn skulde være Annex til Skaarup²⁾. (Sunds Hrd. 38,6. I Michel Christiensen's Segl staar: M. B. Han var Sognepræst ved Nicolai Kirke i Svenborg).

1569, 22. Aug. »Gieste mig en from, gudfryctig præstemand aff Fyn ved naffn Her Hans [Jørgensen] y Synderby uden for Assens, som gaff myn søn j gylden« (Optegnelse af Univ-Pedel i Kbhvn. Christiern Svendsen, Arne Magn. Saml. 840. 4to.).

1572, 8. Oktober. (Kgl. Maj.s Gaard i Odense). Hack Ulfstand til Hekkebjerg, Lensmand over Næsbyhoved Len, kundgjør, at da M. Niels Jespersen, Superintendent i Fyns Stift, havde overhørt og dygtig befundet Hr. Mats Hansen, der var udvalgt til Sognepræst i (Nørre) Lyndelse Sogn³⁾

¹⁾ Denne kan ikke personlig have været tilstede, da han paa den Tid var paa Tog i Sverig.

²⁾ Rørdam, Danske Kirkelove. 1, 517.

³⁾ Se ovf. u. 24. Okt. 1567. Den sene Stadfæstelse af Kaldsbrevet hænger maaske sammen med Frants Brockenhus's Fraværelse, da Kaldsbrevet udstedtes, og hans senere Død.

saa stadfæstes han nu paa Kgl. Maj.s Vegne i dette Embede. (Salling Hrd. 30).

1575, 30. Aug. Kongen afslaar Ansøgningen om Dispensation til Ægteskab mellem Oluf Nielsen i Middelfart og Jørgen Bangs Enke i Assens, der vare beslægtede. (239).

1575, 29. September. (Odense). Hans Christoffersen, barnefødt i Nyborg, Degn i Herrested, forpligter sig til aarlig at yde til Nyborg Skole en Ørtug Byg af samme sit Degnedom. (Vinding Hrd. 47).

1576. »Register paa eiedoms breffue, tienere, landgille, ubygde Jorde, ager oc eng, affgift, tiendekorn, klenodier, klæder oc bøger, som kirckerne udi Sundzherrit nu haffue, undertagne Egense, Sørup oc Querndrup kirker, som ere under Jure patronatus. Antegnet ved Hans Eschildsen, Proust i samme Herrit, Anno Dni 1576«. (Mnskr. i Rigsark.).

1577, 3. Febr. Kgl. Dispensation til Ægteskab mellem Dorthe Hans Bangs Enke og Hans Nielsen, Borger i Middelfart, som var hendes afdøde Mands paarørende i 3die Led. (239, hvor en Del andre Ægteskabstilladelser fra Fred. II's Tid findes).

1582, 27. Maj. (Frederiksborg). K. Frederik II tilskriver Biskop Niels Jespersen om at paalægge Hr. Mads i (Vester) Aaby at begive sig til Axel Brahe, Lensmand paa Rugaard, og give ham de Oplysninger, han formaaede, i Sagen om Ejler Brockenhus til Søndergaardes utilladelige Forhold til Fru Margrete Rantzov¹). (Vends Hrd. 29).

1584, 27. Juni. (Odensegaard). Kong Frederik II tillægger Præsten i Sønderbroby 3 Ørter Korn af Vantinge Kongetiende som Erstatning for Afgiften (1 Pund Korn) af et Præstebol i Allerup, som Kongen havde tilskiftet sig fra Fru Margrete Reventlow, Hr. Erik Krabbes Efterleverske. (Salling Hrd. 15).

1587. Helligtrekongersdag. (Kjerstrup). Overenskomst

¹) Jvfr. Hist. Tidsskr. 4. R. V, 142.

mellem Borgmestør og Raad i Svenborg og Fru Helvig Hardenberg til Arreskov, Erik Rosenkrands's Efterleverske, angaaende hendes Foundation af »et Hospital i Svenborg, udi hendes eget Kloster«. (Sunds Hrd. 2. Selve Fundatsen, dat. Arreskov 29. Sept. 1586, af hvilken der findes en samtidig Kopi smst., er trykt hos Hofman, Fundat VI, 78-80).

1587, 23. November. (Horne). Peder Mogensen, Kapellan i Horne, der for uordentligt Levned var bleven suspenderet af Biskoppen, udsteder, som Betingelse for atter at komme i Embedet, sin Forpligtelse, at han vil »fittelligen vare sig for idelig Drukkenskab, Trætte, Slagsmaal og anden Uskikkelighed, og derimod skikke sig gudfrygtig, ærlig og vel i sit Embede og Kald i alle Maader«; i modsat Tilfælde underkaster han sig »den gode gejstlige Herres Dom, hvad han vil gjøre med mit Kald og Embede«. Forpligtelsen er medbeseget af Hr. Mads i Horne. (Salling Hrd).

(Udat., men synes at være fra Slutningen af Fred. II's Tid). Borgmester, Raad og Menighed i Faaborg ansøge hos Kongen om, at Horne Degnekald, der f. T. var ledigt, maatte blive knyttet til Faaborg Skole, saa at en Hører kunde blive lønnet med Embedets Indtægt. De havde nemlig ikke selv Midler til at lønne en Hører, der kunde være Skolemesterens Medtjener; men der trænges meget til en saadan. (Salling Hrd. 48).

1588, 8. Juni. Biskop Jac. Madsen bestemmer den Pension til Skolen [i Stubbekjøbing], som Degnene i Falsters Nørreherred skulde yde. Præsternes og Degnenes Navne i Herredet samt Degnenes Kornindtægt anføres. (Sunds Hrd. 2).

1590, 25. Jan. Marine Juelsdatter, Anders Kaas¹⁾ og Christen Knudsen gaa i Forbøn hos Biskop Jac. Madsen for deres Sognedegn i Kølstrup, Michel Winther, Hører i Kjørteminde, der S. Mortens Aften var kommen i Klammeri med Skolemesteren smst.²⁾ (Danske Selsk. Papirsbr.).

¹⁾ Jfr. Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. IX, 379, Not.

²⁾ Jfr. Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. III, 86.

1592, 12. Apr. (Odense). Biskop Jac. Madsen svarer Universitetet paa dets Klage over, at den Afgift af Præsters Dødsbo, som var Univ. tillagt, ikke indkom ordentlig. De, der havde Patronatsret til Kirkerne, tog Præsteenkerne i Forsvar; mange af disse var ogsaa saa arme, at de med den bedste Villie intet kunde yde. (Konsist. Ark. 84).

1594, 6. April (Fynbo Landsting). Gabriel Knudsen til Nordskov, Landsdommer i Fyn, kjender en Dom ugyldig, som Mogens Sørensen i Pejrup, Herredsfoged i Salling Herred, havde afsagt den 14. August 1593, og hvorved han havde tilkjendt Fru Karen Bryske, Enke efter Iver Lunge til Østrupgaard, Halvdelen af Boghvedetienden af Hostrup Sogn. (Salling Hrd. 19).

1594, Bartholomei Dag. Extract af Gudme og Bruger Kirkebog om »hendes Landgilde og visse aarlige Indkomst«. Heri bl. a.: »Anno Dni Mcdlxi paa S. Hanses baptistæ Halshuggelses Dag gav Hr. Peder Nielsen af Broholm med hans kjære Hustrus Raad, Fru Johanne, til Gudme Kirke denne efterskrevne Jord, som hedder Skræppe-tofte, 2 Agre og den Eng dertil, som ligger i Østermark. Item i Nørremark et Enemærke, som kaldes Gjælkjærgaard fra Aaen, med Skov, Ager og Eng, som dertil hører i for^{ne} Mark. Item 3 Agre, som ligge hos Storkehaven Gaard, som kaldes Lambojord, med saa Skjel, at en af de Bryder, som ligger til Broholm i for^{ne} Sogn skulde have for^{ne} Jord og give hvert Aar til Lys til Gudme Kirke 5 Mark Vox til evig Tid«. »Item haver Kirken en Ager paa Jonsbjerg, som kaldes Strengetoft. Den bruger Degnen, for han strenger Klokken og lader Kirkens Klæder to, og skal holde Kirken ren og pryde hende om Sommeren med Maj«. (Gudme Hrd. 9).

1596, 25. Januar (Hesselager). Niels Friis til Hesselager giver et Stenhus i Hesselager By til Bolig for 8 fattige og hjælpeløse Mennesker, og henlægger 1100 »enkende gode gamle Rigsdaler« til Underholdning for samme Personer. Præsten Hr. Christen Hansen i Hesselager skulde

med Bispens og Provstens Samtykke udsætte Pengene paa Rente hos gode vederhæftige Adelsfolk. (Gudme Hrd. 1.).

1598, 12te Maj. (Odense). Biskop Jacob Madsen tilskriver Provsterne i Fyns Stift om at samle Brandstød hos Præsterne til Hr. Bendix Hansen, Hr. Hofmesterens, velb. Christoffer Valkendorfs, Sognepræst til Svindinge, hvis Præstegaard var brændt uden hans eller hans Families Skyld den 23. Februar s. A. Christoffer Valkendorf havde tilskrevet Bispen derom og lovet at vise sig erkjendtlig mod dem, som kom Hr. Bendix til Hjælp. (Gudme Hrd. 25). Vedlagt er Hr. Bendix Hansens Kvittering til Bispen for Modtagelsen af 96 Daler, som var indsamlet.

1599, 22. Maj. (Svenborg). Peder Bertelsen¹⁾ takker sin gunstige Herre og Patron Christoffer Valkendorf til Glorup, D. R. Hofmester, for de Gaver, denne havde sendt ham ved sin Tjener Niels Hansen, nemlig hæderligt Klæde til to Præstekjoler, Damask og Silke [til samme] samt en Sølvske; ligeledes for de til hans Fader [Stif- eller Svigerfader] Hr. Jørgen og dennes Søn Hr. Jacob sendte Gaver. (Rigsark., Danske Selsk. Papirsbr.).

1601. Kansler Chr. Friis tilskriver Jac. Madsen, at det ikke kunde lade sig gjøre, at Hr. Anders Rod²⁾ kunde blive sin Faders Kapellan [vistnok i Skeby og Otterup]. Hans Supplicats vedlægges. (Registratur over Breve fra Kansleren til Biskop J. Madsen, Stiftets alm. Breve, 188).

1602, 7. Februar. (Nyborg). Tvende Skrivelser 1) fra M. Christen Christensen (Blymester), Sognepræst i Nyborg 2) fra Borgmester og Raad smst. til Biskop Jacob Madsen om Besættelsen af en Hørerplads i Nyborg, efter at den hidtilværende Hører, (Peder, mod Biskoppens Ønske, se J. Madsens Visitatsbog, S. 83) var bleven Rektor. (Vinding Hrd. 47).

¹⁾ Vistnok den Mand af dette Navn, der siden var Præst i Sønderhøjrup og Gjesteleve i Vinding Hrd.

²⁾ Formodentlig den Anders Rod, der 1596 var Hører i Nyborg (Jac. Madsens Visitatsbog v. Crone, S. 76).

1603, 21. Juni (paa vort Retterting i Kbhvn.). Christian IV udsteder Laasebrev paa nogle af Henning Valkendorf til Glorup erhvervede Skjøder, deriblandt paa Jus patronatus til Svindinge Kirke. (Gudme Hrd. 18).

1605, 5. Juni. (Skovby Herredsting). Rasmus Nielsen i Kosterlev, Herredsfoged i Skovby Herred, paadømmer en Sag mellem Karl Bryske til Markgaard og Hr. Simon (Andersen Hoff) i Vigerslev angaaende Kirkens Trediepart af Boghvedetienden, som begge gjorde Krav paa. Hr. Simon omtaler, at han i 33 Aar havde oppebaaret samme Tiende, ligesom hans Formand sl. Jens Prang. En Mængde Dokumenter og Bevisligheder fremlagdes fra begge Sider, deriblandt en Dom afsagt paa Provstemode i Odense Trinitatis Mandag 1506 (se Saml. t. Fyns Hist og Top. VIII, 285 f.) samt »en Dom, som er gaaet til Odense Herredsting imellem ærl. og velb. Mand Frants Brockenhus til Vollerslevgaard og Hr. Niels i Stenløse anlangende Kirkens Anpart af Boghvedetienden i Stenløse Sogn«, ifølge hvilken Herredsfogden »ikke havde understaaet sig at tildømme Brockenhus nogen Boghvedetiende, Hr. Niels til Skade.« — Da de fremlagte Bevisligheder formentlig stred mod hinanden, henviste Herredsfogden Sagen til Paakjendelse af Kgl. Maj. og Danmarks Riges Raad. (Skovby Hrd.).

1607, 16. Januar (Antvorskov). Christian IV tillader, at Sognepræsten i Ørsted, Hr. Hans Jørgensen (Stage), maa oppebære Kongtienden af Ørsted Sogn mod en aarlig Afgift til Kronen af 2 Pund Byg. (Baag Hrd. 38).

1614, 29. Marts. Jeronimus Eriksen, Sognepræst i Tuntoft, klager til Kongen over forskellige formentlige Forurettelser tilføjede ham af Hertug Hans og andre. (Als).

1617, 17. September. Sunds Herredstings Vidne, udstedt efter Forlangende af Præsten Hr. Bagge Jacobsen i Øster Skjerninge og Hundstrup, angaaende et ældre Vidne udstedt paa Sunds Herredsting 1568, Onsdagen næst efter S. Michels Dag, hvorved den daværende Præst i Øster-Skjerninge, Hr. Rasmus, ved Oldingers Vidnesbyrd hæv-

dede, at en Bonde, der boede paa Præstegaardens Grund, skulde yde Ægt, Arbejde og anden Hørlighed til Præsten og ikke til Nyborg Slot, som Slottets Ridedfoged i Sunds Herred, Rasmus Skriver, gjorde Fordring paa. (Sunds Hrd. 35).

1619, 7. April. (Frederiksborg). Christian IV til Biskop Hans Michelsen: Kongen har bevilget Ebbe Munck til Fjellebro, Lensmand paa Antvorskov, til Magelæg at maa bekomme en Annexgaard i Herringe i Salling Hrd., hvorimod han skulde udlægge Præsten noget Jordegods i Vantinge. Bispen skulde være tilstede, naar Ebbe Munck gjorde Præsten Udlæg for bemeldte Annexgaard, og paase, at der skete Præsten Skjel og Fyldest. Forretningen skulde derhos beskrives og indsendes til Kancelliet for at faa kgl. Stadfæstelse. (Salling Hrd. 32).

1619, 11. Apr. (Odense). Biskop H. Michelsen sender Universitetets Rektor 234 Dlr. som Bidrag fra Præsterne i Fyns Stift til Erhvervelse af 2 Professorboliger, deri indbefattet nogle »Legata pastorum defunctorum«. Vedlagt Fortegnelse over alle Præsterne i Fyns Stift, hvis Fornavne dog kun anføres. (Konsist. Ark. 84).

1620, 4. Januar. (Skanderborg). Kong Christian IV tilskriver Jacob Ulfeld og Dr. Hans Michelsen: Hr. Mads Jensen Lomborg, Sognepræst i Hillerslev Sogn, havde givet tilkjende, at han ingen Præstegaard havde i bemeldte Sogn, hvorfor han søgte om at maatte nyde Sognets Kongetiende, som hans Formænd havde haft; ellers vilde han ikke kunne have det fornødne at leve af. Da Kongen nu ikke vilde afstaa den nævnte Tiende, paalægges det Stiftsøvrigheden at gjøre Forslag om, hvorledes der paa anden Maade kunde skaffes Præsten det fornødne til Underholdning. (Fynske Tegn. III, 542—3).

1622, 7. August. (Iversnæs). Hans Lindenou tilskriver Biskop Hans Michelsen, at Hr. Peder Jørgensen, Kapellan i Bøstrup paa Langeland, havde berettet for ham, at Hr. Mads Lavritsen, Sognepræst i Sønderbroby, paa Grund af

Alder og Svagelighed ønskede ham til Kapellan. Biskoppen bedes om at fremme denne Sag. (Salling Hrd. 75).

1624, 16. September. Bestemmelse om, hvad der skulde gives Skolemesteren og Skolebørnene i Faaborg for at synge over Lig, udstedt af Biskop Hans Michelsen samt Borgmester og Raad i Faaborg. (Salling Hrd. 7).

1626, 4. Maj. (Hagenskov). Jørgen Brahe, Lensmand paa Hagenskov Slot, fæster paa Kgl. Maj.s Vegne til Hr. Hans Jørgensen (Søllinge), Sognepræst i Ørsted, Kongetienden af Ørsted Sogn mod en aarlig Afgift af 1 Pund Rug og 1 Pund Byg. (Baag Hrd. 38).

1630, 7. Marts (vort almindelige Sognestevne). Rasmus Ibsøn i Arnakke, Rasmus Svendsøn i Munkø, Hans Andersøn ibid., Peder Jensen i Arnakke, Lavrits Bertelsøn ibid., Jørgen Rasmussøn paa Korshavn og Peder Bertelsøn ibid., gjøre vitterligt, at da de nævnte Dag vare forsamlede i Arnakke Kirke for at vælge sig en gudfrygtig og lærd Person til Pastor og Sognepræst i Hr. Peder Christensøn Boenses Sted, havde de med Herredsprovstens, Hr. Morten Hansøns, Sognepræst i Faaborg, Raad og Samtykke kaldet Hr. Peder Jensøn Hjallesø til deres Sognepræst, forudsat at Biskoppen, D. Hans Michelsøn, fandt ham god i Lærdom og Levned, og Lensmanden (paa Nyborg Slot), Danmarks Riges Kansler Jacob Ulfeld til Urup, samtykkede og stadfæstede ham. (Salling Hrd. 33.).

1630, 16. Marts. (Kjøng). Register paa den Rente, som Præsten af Kjøng Sogn haver aarligen baade af sin Avl og Tiende til sit Ophold; undertegnet af (Sognepræst) Rasmus Hansøn. (Baag Hrd. 35).

1630, 31. Marts. (Sandager Præstegd.). Peder Hansens Beretning om hvad Præsten i Sandager og Holevad Sogne har til aarlig Indkomst. Heri ogsaa følgende »Klagemaal« : »Skal den, som bor udi Sandager Præstegaard, aarligen Aars noget nær købe Græsgang til Halvdelen sit Kvæg, som han kan om Vinteren føde udi Gaard og Baas, baade Øg og Fæ, fordi de have ikke uden en halv Brydiedel paa Sand-

ager Grund, som er hans rette Bymark, og maa derfor ikke have halvt saa meget Kræ paa Græs ibidem som en hel Brydie. Og hos Thorup Mænd kan han ikke have uden 3 eller 4 Høveder, fordi de købe selv Græs til deres Kvæg paa fremmede Marker. Dog skal han aarlig Aars have fem Køer udi Avredt og Vang med Thorup Mænd i deres lejede Mark«. (Baag Hrd. 36).

1630, 22. December (Frederiksborg). Christian IV overdrager, mod Afstaaelse af Gaarden Kaastrup i Kalundborg Len, Jørgen Brahe til Hvedholm Jus patronatus til Horne Kirke i Fyn. Dog skulde han fremdeles yde den sædvanlige Afgift af Kirketienden (9 Pd. Rug, 9 Pd. Byg og 2½ Pd. Havre) til Hospitalet i Odense. (Salling Hrd. 21).

o. 1630. »Langaa Kirkes Landgilde og aarlige visse Indkomst, efter den gamle Kirkebogs Lydelse«, undertegnet af Lavrits Nielsen, Guds Ords Tjener i Langaa og Øxenstrup. (Gudme Hrd. 9).

1631. Kirkernes Regnskaber tilligemed Kirkernes Mangler i Lunde Hrd., Bjerge Hrd., Skam Hrd., Skovby Hrd., Vends Hrd. (tildels), og Aasum Hrd. (Som oftest anføres Præsternes og Kirkepatronernes Navne). (269 b.).

o. 1631. Sunds Hrd.s Præsters Opgivelser om Kommunikanternes Antal og de Midler, der fandtes til Anskaffelse af Vin og Brød. (269 b).

1632, 20. Juli. (Odense). Stiftsøvrigheden i Fyns Stift tilskriver Kansler Chr. Friis: de havde modtaget et Kongebrev af 27. Juni s. A. om at Bertel Christensen Mørborg skulde være Præst i Vissenbjerg, »dog at vi forⁿ Person skulle tilholde, at han ægter Enken, paa det hun med hendes Børn ikke skulde udstødes«. Men tidligere (8. Juni s. A.) var der udgaaet Kgl. Befaling til Lensmanden paa Ruggaard, Anders Bille til Damsbo, og Superintendenten, formeldende, »at eftersom der skal begive sig Irring og Trætte imellem en Del Vissenbjerg Sognemænd og Provsten, M. Povl Andersen, Sognepræst i Assens, anlangende en Person, Hr. Christoffer Christensøn«, som Præsten med

7 Kaldsmænd havde kaldet til Sognepræst i Vissenbjerg; da, eftersom Kongen har erfaret, at Chrff. Christensen er vel begavet, er H. Mj. vel tilfreds med, »at samme Person som kaldet er, skal blive ved for^{ne} Kald, hvorefter samme Præstemand er udi Kaldet bleven indsat og det siden for en Sognepræst haver betjent«. Stiftsøvrigheden udbeder sig derfor nærmere Anvisning om, hvorledes den skulde forholde sig. — I et Brev af 27. Juni s. A. fra Anders Bille til Kansleren omtales, at Hr. Christoffer Christensen allerede havde betjent Embedet i 3 Maaneder og havde »forobligeret sig at ægte Enken eller en af Døtrene, dersom hun sig ikke vil forandre, paa det hun med hendes Børn ikke skulde udskydes¹⁾«. (Rigsark. Indk. Breve).

1633, 23. Marts. (Kbhvn.). Christian IV forlanger Erklæring fra Stiftsøvrigheden i Fyn, om der var noget til Hinder for at bevillige et Andragende fra Hr. Morten Hansen, Sognepræst i Faaborg, om at hans Datter, Karen Mortensdatter, »som fra hendes Mand er dømt for Hor«, maatte bo i Faderens Hus. Vedlagt er en Begjæring, dat. Faaborg 1. April 1633, fra Præsten Morten Hansen; den begynder: »Eftersom Borgmester Christen Lavritsen og min Datter, Karen Mortensdatter, for Consistorio paa Ægteskabs Vegne ere blevne adskilte, og hun siden paa et Aars Tid har været hos mig« — saa opfordres to Mænd til at gaa til bemeldte Borgmester og forlange hans skriftlige Erklæring om, at han ikke havde noget imod, at hans fraskilte Hustru boede i hendes Faders Hus. En saadan Erklæring findes vedlagt, underskreven af de to Beskikkelsesmænd. (Salling Hrd. 31).

1634, 3. April. (Skanderborg). Christian IV befaler Biskop Hans Michelsen og Konsistoriet i Odense²⁾ at afgive Erklæring i Anledning af, at en Kvinde ved Navn Maren Sørensdatter havde forlangt Skilsmisse fra sin Ægtefælle,

¹⁾ Hr. Christoffer Christensen fik Kaldet, s. under 20. Maj 1637.

²⁾ Jfr. Danske Mag. 5. R. I, 340—41.

Christen Clausen i Nyborg, fordi han efter hendes Foregivende skulde være impotens. (Vinding Hrd. 28).

1634, 4. Juli. (Kbhvn.). Christian IV tilskjøder Fru Hilleborg Krause, afg. Grev Holcks til Ravnholt, Jus patronatus til Herrested Kirke mod Vederlag i en Gaard i Søllinge, som hun afstod til Kronen. (Vinding Hrd. 39).

1635, 1. December. (Odense). Christian IV paalægger Gregers Krabbe, Lensmand paa Hindsgavl, og Biskop Hans Michelsen at afgive Erklæring over et Andragende fra Hr. Jørgen Brahe til Hvedholm, som ønskede at tilmageskifte sig noget Gods, der laa til Assens Provsti og Skolen smst., ligesom noget, der laa til Gamtofte Kirke og Præst. (Baag Hrd. 13).

1635, 5. Decbr. Kongebrev om Opførelse af et nyt Spir paa Graabrødre Kirke i Odense, da det gamle var blevet nedtaget. (Graabr. K.s Breve).

1636, 2. November. (Kbhvn.). Christian IV befaler Biskop Hans Michelsen med nogle af de ældste Provster i Stiftet at paadømme en Strid mellem Fru Margrete von der Lyhe til Seberkloster, afg. Jørgen Brockenhuss's Efterleverske, og Alexander von Kychelen angaaende Naadensaar af Assens Provsti eller gejstlige Gods, som afg. Jørgen Brockenhuss havde været forlenet med¹). (Baag Hrd. 30).

1637, 21. Februar. (Odense). Henning Valkendorf skriver: »Efter som jeg erfarer, at Anne Hr. Hanses udi [Sønder] Næraa nu til førstkommende Michaelis skal flytte fra Næraa Præstegaard, eftersom hun med Sognepræsten, som nu er did kommen, skal være forenet, da haver jeg paa Kgl. Maj.s Vegne bevilget og tilladt, at fornævnte Anne afg. Hr. Hanses maa igjen bekomme det Degnebolig der i Byen at bo udi, dog at hun haver det i Degnens²) Vilje og Minde baade med Stedsmaal og Landgilde for Husrum og Jorden, dertil er beliggende«. (58).

¹) Jfr. Saml. t. Fyens Hist. og Top. III, 288 ff.

²) En Løbedegn af Odense Skole (se u. 23. Okt. 1664).

1637, 20. Maj. (Kbhvn.). Christian IV tilskriver Biskop Hans Michelsen: Hr. Christoffer Christensen, Sognepræst i Fuglevig, har berettet, at hans Præstegaard er afbrændt, derfor skulde Biskoppen sørge for, at han fik nogen Hjælp af de mest formuende Kirker i Stiftet, og anbefale ham til Stiftets Gejstlighed, at de af kristelig Medlidenhed vilde undsætte ham med nogen Hjælp. (Baag Hrd. 16).

1637, 25. November. (Haderslevhus). Christian IV tilskriver Biskop Hans Michelsen: »eftersom Hr. Jens Madsen i Kjerte har forset sig med Sacramentets Uddelelse, og vi erfare, at I ikke med en god Samvittighed kan dømme ham fra Kaldet, efterdi Pigen har større Skyld end han, da bede vi eder, at I igjen lader Jens Madsen bekomme sit Kald, dog at I tilholder ham herefter bedre og forsigtigere med saadant højhelligt Værk at omgaas«. (Baag Hrd. 11).

1637, 15. December. (Haderslevhus). Christian IV befaler D. Hans Michelsen at afgive Betænkning over et Andragende fra Hr. Hans Pedersen, Sognepræst i Trøstrup og Ubberud, og Hr. Anders Christensen, de fattiges Præst i Odense Hospital og dets Annex Paarup, om en Omordning af Sogneforholdene for to Bønder i Vejrup, saa at den ene fuldstændig henlagdes under Ubberud, og den anden fuldstændig under Paarup Sogn, medens de hidtil i visse Retninger havde hørt til det ene Sogn, og i visse Retninger til det andet, noget der havde vanskeliggjort det præstelige Tilsyn med dem. (Odense Hrd. 11).

1638, 16. Marts. (Sandholt). Fundats udstedt af Birgitte sl. Corfitz Ruds til Sandholt, Niels Trolle til Trolholm, Gregers Krabbe til Torstelund, Christen Scheel til Holbækgaard og Niels Krabbe til Skjellinge for 1000 Rdl., som afd. Otte Rud til Sandholt havde skjænket til bedste for husarme og Skolepersoner paa Sandholt Gods. (Salling Hrd. 43, Orig. p. Perg. med alle Seglene, jvfr. Hofm. Fund. VI, 136—8).

1639, 20. Juli. Mogens Kaas, Lensmand i Nyborg, til Kansler Chr. Friis angaaende Hr. Peder Pedersen, Kapellan

til Gjestelev og Hørup Sogne, som begjærede Annexpræstegaarden, da han havde en ringe Løn og ingen Bolig. Sognepræsten i for^{ne} Sogn er »en god gammel fattig Danne-
mand«. Kapellanen »vil slet trænge den gamle Præst fra Sognerne, thi han skal have en [af] Claus Brockenhus's Piger.« (Rigsark., Indk. Breve).

1641, 1. Febr. (Otthoniæ). Jacob Sperling (Provst i Odense Herred) tilskriver Odense Herreds Præster: Hr. Peder Bang, Præst i Brendekilde og Bellinge, har »nudius tertius« mistet sin Hustru, der længe har været syg. Hun skulde begraves 5 Febr. Alle Præsterne i Herredet med deres Hustruer opfordres, »ut ad exequias cohonestandas mature satis in ædibus prænominati vidui adesse velint«. (Brevkopibog for Odense Provsti i Rigsark., G. L. Badens Papirer Nr. 284).

1641, 23. Februar. (Koldinghus). Christian IV tilskriver Biskop D. Hans Michelsen: afg. Hr. Jesper, Sognepræst i Nyborg, havde for ikke længe siden faaet Kongebrev paa en Understøttelse af Kirker og Præster i Fyns Stift, i Anledning af den ham overgaaede Ildebrand; men da han nu var død, og da Biskoppen havde oplyst, at den afbrændte Gaard ikke var Præstegaarden, men Præstens private Ejendom, saa kunde det ikke tillades Hr. Jespers Børn og Arvinger at bekomme den bevilgede Contribution, og Præsterne skulde ikke videre anmodes om samme. (Vinding Hrd. 11).

1641, 27. August. (Haderslevhus). Christian IV befaler Hr. Mogens Kaas til Støvringgaard, Lensmand i Nyborg, og Dr. Hans Michelsen at afgive Erklæring over et Andragende fra Oberst Jesper Friis til Ørbækklunde, der ønskede at tilmageskifte sig Jus patronatus til Ørbæk Kirke. (Vinding Hrd. 16).

(1641). Om den utilbørlige Adfærd, Iver Lavritsen Struch, Præst i Vester-Skjerninge, ved flere Lejligheder havde vist, særlig mod sin egen Hustru og imod Hans Kjergaard. (184).

1642, 1. April. (Sandholt). Birgitte Rosenspar sl. Corfitz Ruds til Sandholt legerer 500 Rdl., hvoraf Renten skal gives Sognepræsten i Lyndelse og Vester-Hæsinge Sogne for at holde en Ugeprædiken hver Onsdag i Lyndelse Kirke. (Salling Hrd. 44. Orig. paa Perg.; jvfr. Hofm. Fund. VI,140-2).

1643, 29. Juni. (Otthoniæ). Provst Jacob Sperling indkalder Odense Herreds Præster til »anniversaria nostra sacra« (Kalent), der skulde holdes i Bellinge Kirke 4. Juli. Præsterne skulde møde »tempore consveto mature«. (Rigsark. G. L. Badens Papirer Nr. 284).

1643, 26. November. (Haderslevhus). I Anledning af en Trætte mellem Henning Powisch til Hollufgaard og Formynderen for afg. Alexander von Kuchelsoms Børn angaaende Naadensaaret af Assens Provsti, paalægger Kongen Biskop Hans Michelsen i Forbindelse med en af de ældste Provster at kjende i Sagen. (87).

1645, 21. Juni. (Kbhvn.). Christian IV til Hr. Mogens Kaas, Lensmand i Nyborg, og Dr. H. Michelsen, Sup. over Fyns Stift: Fru Sidsel Høg, afg. Ebbe Muncks til Fjellebro, havde klaget over, at Bønderne i Espe og Vantinge havde kaldet en Præst, »og hende som bedste Sognemand, og som udi Hovedsognet haver en Herregaard, ganske udi for^{ne} deres Kaldsbrev forbiganget«. Lensmanden og Bispen skulde derfor kalde Parterne for sig og paadømme, om Kaldet var gaaet rettelig for sig efter Ordinansen og andre kgl. om Kald udgangne Forordninger. — I et vedlagt Kongebrev til samme, af 27. samme Maaned, paalægges det dem at tiltale Provsten i Salling Hrd., »efterdi saadan Forseelse ikke kunde være foregaaet, dersom Provsten havde haft hans Bestilling udi billig Agt«. (Salling Hrd. 34).

1645, 3. Juli. (Odense). Mogens Kaas og D. Hans Michelsen paadømme ifølge kgl. Befaling af 21. Juni s. A. Gyldigheden af et Kaldsbrev, som Beboerne af Espe og Vantinge Sogne den 18. Juni s. A. med Provsten, Hr. Hans Pedersen Preg i Nørrebroby, hans Raad og Samtykke havde givet Jørgen Mortensen paa at være deres

Præst efter afd. Hr. Christen Jørgensen. Over dette Kaldsbrev havde Fru Sidsel Høg besværet sig, fordi hun som bedste Sognemand ikke var taget paa Raad med, skjønt Kaldsbrevet var udstedt ogsaa i hendes Navn. Tvende Personer havde villet prædike paa Valg, før Jørgen Mortensen (der havde været Skolemester for den afdøde Præsts Børn) prædikede; men de havde ikke kunnet komme dertil, fordi Provsten ikke havde indfundet sig. Valget blev kjendt ugyldigt. (Salling Hrd. 12).

Udat. Claus Mand¹⁾, Præst i Allested og Vejle, angiver, hvor meget der aarlig kunde saas til Præstegaarden, og hvad Sognene ydede i Præstetiende. (Salling Hrd. 75).

1646, 24. Januar. (Flensborghus). Christian IV til Hr. Mogens Kaas til Støvring, Lensmand paa Nyborg Slot, og Biskop D. Hans Michelsen: disse havde ikke fundet nogen Skyld hos Hr. Henrik Griff (Sognepræst i Faaborg), som af Mangel paa tilstrækkelig Oplysning om Sagen havde sammenviet Hans Mammesen og Abel Wekes fra Flensborg, skjønt Kvinden ikke havde taget aabenbar Afløsning i Flensborg, hvor hun havde syndet, men hos Hr. Iver i Vester-Skjerninge. Kongen mente, at Præsten burde straffes, og befalede derfor de nævnte Mænd at tage Sagen for paany, og tillige at anlægge Sag mod Hr. Iver, om han endnu var i Live. — Vedlagt findes et Kongebrev, dat. Flensborghus 28. Febr. 1646, til de samme Mænd: Sagen mod Hr. Henrik Griff kunde bortfalde, mod at han betalte 30 Daler til Faaborg Skole, eftersom han havde faaet det Vidnesbyrd, at han ellers havde forholdt sig retsindig i det ham betroede Embede. (Salling Hrd. 30).

1647, 6. April. (Hagenskov Slot). Jørgen Brahes Fundats paa et Legat paa 500 Sl.Dlr. til fattige Skolebørn i Assens. (Baag Hrd. 5).

¹⁾ Hos Wiberg I, 79 siges, at Christen Nielsen Mand 1617—58 var Præst i Allested og Vejle. I ovennævnte Indberetning, der er original, staar dog tydelig: Claus Mand.

1647, 16. April (Kbhvn). Christian IV tilstaar Hr. Iver Andersen, Sognepræst til S. Næraa, hvis Præstegaard var brændt, at han maatte oppebære en Understøttelse af Kirkerne i Fyns Stift. Det paatægges Bispen at opfordre Stiftets Præster til frivillig at yde ham Hjælp. (Skam Hrd. 6).

1647, 22. April. (Kbhvn). Christian IV udlægger som Mageskifte til Hr. Jørgen Brahe til Hvedholm for noget Gods i Vends Herred Patronatsretten til Gamtofte Kirke, der hidtil havde hørt under »Assens Provsti«. (Baag Hrd. 26).

1647, 15. Juli. (Kbhvn.). Christian IV bevilger Erik Kaas til Lindskov Begravelsessted og fornødne Stolestader til ham, hans Hustru, Børn, Arvinger og Folk i Øster Skjerninge Kirke, eftersom der er ingen Herregaards- eller Adelsfolk i samme Sogn, og den ligger ham moxen ligesaa nær og belejlig som Egense Kirke, hvilken han hidtil havde søgt som sin Sognekirke, men hvor han ingen Begravelsessted havde, ej heller saa belejlig Stolestade, at han dermed kunde være benøjet. Dog skulde han paa egen Bekostning indrette sligt i Ø. Skjerninge Kirke, og desuden perpetuere 100 Rdl. til samme Kirke og ikke derved sine Bønder og Tjenere, som han i Ø. Skjerninge Sogn nu har eller herefter bekomme kan, søge for Skat at ville befri; Egense Præst skulde han og forpligt være at give sit Offer og anden Rettighed, som han hidtil havde nydt. (Sunds Hrd. 12).

1647, 6. August. (Kbhvn.). Christian IV forlanger en Erklæring af Hr. Mogens Kaas, Lensmand i Nyborg Len, og Biskop Dr. Hans Michelsen, i Anledning af at Mogens Sehested til Holmegaard havde ansøgt om at forundes Jus patronatus til Gudbjerg Kirke. (Gudme Hrd. 6). Et Brev af 27. Novbr. 1647 fra Kansler Chr. Thomesen til Biskop Hans Michelsen om denne Sag findes smst. Nr. 8. Heraf synes at fremgaa, at Henning Valkendorf hidtil havde haft samme Patronatsret, og at han kun med Forbehold vilde afstaa den.

1647. 21. August. (Odense). Biskop Hans Michel-

sens Beretning om et Mageskifte, afsluttet samme Dag mellem Falk Henriksen Gjõe til Hvidkilde og Hr. Niels Hansen, Præst i S. Jørgensgaard, hvorved denne overlader til F. Gjõe tre Præstekaldet tilhørende smaa Gaarde i Sørup, og til Erstatning faar følgende tre Enemærker i Nærheden af S. Jørgensgaard, nemlig S. Jørgens Lund, Højebøge og Fruens Vænge. Vedlagt findes 1. Præstens Andragende (af S. Jørgensgaard 21. Okt. 1646) til Falk Gjõe om at indgaa et saadant Mageskifte med Præstekaldet samt en kgl. Befaling (dat. Frederiksborg 26. Máj 1647) til Henning Valkendorf til Glorup, Sten Bille til Kjærsgaard og Biskop D. Hans Michelsen om at ordne dette Mageskifte. (Sunds Hrd. 8. 9).

1647, 27. Oktober. (Odensegaard). Henning Valkendorf tilskriver Mogens Kaas, Lensmand paa Nyborg Slot, og Hans Michelsen, Biskop i Fyns Stift, og gjør dem, i Anledning af at Mogens Sehested havde solliciteret til Kongen om Jus patronatus til »Guldbjerg« (Guldbjerg) Kirke, opmærksom paa, at han (H. V.) var Ejer af næsten hele Brenderup By i Guldbjerg Sogn. (Sunds Hrd. 45).

1648, 13. Juli. (Kbhvn). Frederik III paalægger Hr. Mogens Kaas, Lensmand i Nyborg Len, og Biskop D. Hans Michelsen at afgive Erklæring over et Andragende fra Henrik Lange til Rygaard om Jus patronatus til Langaa Kirke. — Vedlagt er Erklæringen, dat. 24. Febr. 1649. (Gudme Hrd. 15).

1648, 12. Sept. (Otthoniæ). Biskop Johannes Michaelius skriver til en Biskop (J. Brochmand) om en meget ubehagelig, formentlig ubeføjet, Anklage, der var rejst mod førstnævntes Søn [sikkert M. Ludvig Hansen, Konrektor ved Odense Skole]. Sagen skulde paadømmes af det akademiske Consistorium. Biskoppen beder derfor sin Ven og Collega at antage sig Sønnens Sag. (Rigsark., Danske Selskabs Papirsbr.).

1648, 27. September. Lavrits Ulfeld tilskjøder Hr. Oluf Pasbjerg til Jernidt, Ridder og Rigsraad samt kgl. Be-

falingsmand over Skanderborg og Aakjær Len, Egeskov Gaard i Fyn med Patronatsretten til Kværndrup Kirke, Præstegaard og Degnebolig. (Sunds Hrd. 40).

1648, 9. December. (Kbhvn.). Frederik III befaler Stiftsøvrigheden i Fyns Stift at erklære sig over et Andragende fra Jørgen Schult til Findstrup om at faa Jus patronatus til Diernisse Kirke. (Salling Hrd. 25).

1649, 10. Marts. (Kbhvn.). Frederik III afforrer Stiftsøvrigheden i Fyn (Hr. Henning Valkendorf til Glorup og Biskop Hans Michelsen) en Erklæring, i Anledning af at Hr. Jørgen Brahe til Hvedholm, Lensmand paa Hagenskov, havde ansøgt om Jus patronatus til Herringe og Espe Kirker. — Vedlagt findes en Skrivelse, dat. Hagenskov 18. Marts s. A., fra Jørgen Brahe til Biskoppen om at opsætte den omtalte Erklæring, saa skulde han sørge for, at den blev tilstillet Hr. Henning Valkendorf, som ikke f. T. var i Fyn, til Underskrift. Han forment ikke, at Sagen havde nogen Betænkelighed. — Endvidere findes Udkast, dat. Odense 5. April 1649, til Stiftsøvrighedens anbefalende Erklæring, der tillige indeholder specificerede Oplysninger om de Ejendomme og Indtægter, der laa til de to nævnte Kirker. (Salling Hrd. 30).

1649, 3. September. (Kbhvn.). Frederik III paalægger Hr. Jørgen Brahe, Lensmand paa Hagenskov, og Biskop Hans Michelsen at afgive Erklæring over et Andragende fra Hr. Anders Bilde til Damsbo om Jus patronatus til Haarby Kirke. — Erklæring er vedlagt. (Baag Hrd. 14).

1650, 19. Januar. (Fjellebro). Erklæring af Jørgen Brahe til Hvedholm, i Anledning af at der ifølge kgl. Bevilling skulde udvises Prebjørn Banner til Lundsgaard med Hustru og Folk Stolestader i Espe Kirke. (Salling Hrd. 30).

1650, 11. Maj. Overenskomst vedtagen under Mægling af Lensmanden og Biskoppen angaaende en Rangordning mellem de Gejstlige og Borgmestrene i Odense. Undertegnet af Henning Valkendorf, D. Hans Michelsen,

Jacob Sperling, Hans Nielsen, Jens Povlsen, Thomas Brodersen og Jørgen Bertelsen. (Odense By 2).

1650, 19. Juli (Kbhvn). K. Frederik III afhænder Patronatsretten til Haarby Kirke til Rigens Marsk, Hr. Anders Bilde til Damsbo. (Baag Hrd. 26).

1653, 16. August. (Odense). Henning Valkendorf, Lensmand paa Odensegaard, og Biskop Lavrits Jacobsen afgive ifølge kgl. Befaling af 23. Juli s. A. Erklæring over et Andragende fra Hr. Jørgen Brahe til Hvedholm om Jus patronatus til Barløse Kirke. (Baag Hrd. 8).

1654, 19. Juli. (Flensborghus). K. Frederik udlægger som Mageskifte til Hr. Jørgen Brahe til Hvedholm for noget Gods i Nørrejylland Patronatsretten til Barløse Kirke med Herligheden af Barløse Præstegaard og Degnestavn samt Rettigheden til Kirkens Jorder, deriblandt en liden Ø, kaldet Bastholm, m. m. (Baag Hrd. 26).

1655, 18. April. (Flensborg). Frederik III overdrager Hr. Henning Valkendorf til Glorup, Ridder og kgl. Befalingsmand over Bradsberg Len, Patronatsretten til Tved Kirke i Sunds Herred med Herligheden til Præstegaarden og Degnestavnen. (Sunds Hrd. 40).

1660, 9. Oktober. (Odense). Matthias Clausen Bang, Rektor ved Odense Skole, antager med Biskop D. Laurits Jacobsens Consens Johan Christian Mondot til Kantoratet i Odense under Rektors Direktion. Hans Løn specificeres; deriblandt Marslev Degnerente. (Latinskolens Breve 33).

1661, 29. Juli. (Kbhvn). Henning Powisch til Hollugaard, Vice-Skatmester og Assessor i Kammer-Kollegiet, afhænder til Generallieutenant Hans v. Ahlefeldt sin Anpart i Glorup Hovedgaard og Jus patronatus til Svindinge Kirke, der var ham tilfalden ved Opbuddet efter velb. Fru Margrethe Bluhme. (Gudme Hrd. 18).

1661, 11. November. (Kbhvn.). Frederik III stadfæster sin Faders Benaadningsbrev af 15. Juli 1647 (se ovf.) for Erik Kaas til Lindskov, om at han maatte have Stolestade og Begravelsesplads i Øster Skjerninge Kirke, med Tillæg,

at Øster Skjerninge Præster skulle betjene Erik Kaas, hans Hustru, Børn og Arvinger og samtlige Gaardens Folk, saa vel paa Gaarden som i Kirken, i alle Tilfælde deres Embede vedkommende. (Sunds Hrd. 12. Kopiens Rigtighed er attesteret $\frac{8}{12}$ 1692 af Mogens Jensen Bjerg, Sognepr. til Sørup og S. Jørgensbjerg, og Gamaliel Nielsen, Sognepræst til S. Nicolai Mnhd. i Svønborg).

1663, 26. Maj. Syn over Præstegaardene i Odense Hrd. og Taxering af deres Værdi: Trøstrup-Korup (Præst Hr. Alexander Jacobsen Hirtznach). Brøstfældighed 50 Sldl. Gaardens Værdi 250 Sldl. Værninge (H. Laurids Bendixen). Brøstfældighed 100 Sldl. Værdi 200 Sldl. Tommerup (Hr. Claus Lauridsen har opbygget sin Gaard af ny, eftersom den var afbrændt). Den sættes til Værdi 400 Sldl. Brendekilde (Hr. Peder Pedersen). Brøstfældighed 50 Sldl. Værdi 240 Sldl. Præsten i Stenløse, Hr. Jacob Eriksen, »formodede, at han kunde forskaanes for Taxering, da han laa under S. Knuds Klosters Len«. Niels Lassen, Ridefoged til Dalum, formente, at Dalum Præstegaard burde være fri for Taxering, da den laa under Dalum Kloster, med hvilket hans Broder, Landsdommer Jens Lassen, var benaadet. (Odense Hrd.s Tingbog).

(1663—4). Hans Hansen Loek (Skolemester i Faaborg) giver Oplysning om Skolemesterens Løn i Faaborg og om de Sogne, der vare henlagte til Skolen smst. (Salling Hrd. 8).

1664, 24. Januar. (Odense). Peder Nielsen Juul's Forpligtelse til Biskop M. Niels Bang ved sin Beskikkelse til Sædedegn i Haagerup. (161).

1664, 28. Januar. (Odense). Fornyet Overenskomst mellem Peder Hansen, Degn i Otterup, og Frants Ibsen, Substitut smst. Deriblandt: »Skal og Frants Ibsen nyde hvis Græs, der falder paa Skeby Kirkegaard, saa skal han og have det yderste Kammer i Dægneboliget at holde Skole udi«. (161).

1664, 23. April. (Kbhvn.). Hannibal Sehested til Tybrind, Lundegaard og Vejlegaard, Ridder, Rigs-Skatmester,

Præsident i Kammerkollegiet og Assessor i Collegio Status, hans Stiftelsesbrev for et Hospital i Nørrebroby (Orig. paa Perg. med 4 hængende Segl, Salling Hrd. 98).

1664, 17. Maj (Kbhvn.). Frederik III. bevilger, at Claus Rasch, Amtskriver over Nyborg Amt, og Elisabeth afg. Mads Lerkes, maa sammenvies hjemme i Huset. (147).

1664, 26. Juni (Svaninge). Christian Rotkirch til Stensgaard og sex andre Mænd af Svaninge Sogn gjøre vitterligt, at da deres Sognepræst Hr. Jacob Hansen var død, havde de med Raad og Samtykke af Provsten, M. Henning Christensen (Achthon), udvalgt Hans Hansen Lock, hidtil Skolemester i Faaborg, til deres Sognepræst. (Salling Hrd. 18b).

1664, 23. Oktober. (Odense). Hans Gjødesen, Degn til [Sønder] Næraa Sogn, kjendes, »at jeg har sted tog fæst Substituten smst., ved Navn Frants Danielsen, i sin Livstid det Degnebolig, som har ligget til Degnen smst. af Arildstid, med al des Tilliggelse og Rettighed, og det med min højærede og kjære Hr. Biskops Vilje og Samtykke, og skal Frants Danielsen til hver Jul give Løbedegnen en Rdl., som anvendes til den, som ringer til Prædiken Søndage og Helligdage«. (58).

1664, 2. November. (Nyborg). Lambert Jensen og Jens Madsen (Borgmestre i Nyborg) tilstille Biskop M. Niels Bang en Specification over alle Fundatser og Kapitaler, givne de fattige i Nyborg, »hvilke vi med største Vindskibelighed og Møje have paa ny udi Rigtighed bragt, eftersom de gamle Breve og Efterretninger (undtagen en gammel Concept) udi den Ruptur, her senest for Staden skete, er os forrykt og bortplyndret«. (Vinding Hrd. 10).

1664, 10. November (Odense). Peiter Gregersens Forpligtelse til Biskop M. Niels Bang ved sin Kaldelse til Substitut i Sønderbroby. (161).

1664, 14. November. (Kbhvn.). Frederik III til Biskop Niels Bang: »Vores naadigste Vilje og Befaling er, at I Sognepræsten til Hillerslev Kirke, hvor den henrettede Hans

Lavritsens¹⁾ Ben allerede henført ere, forståelig, at han ham i samme Kirke, efter vores Højesterets Dom, tilbørligen som andre Lig begraver, uanset det ej haver været Hans Lavritsens egen Sognekirke. (Salling Hrd. 30).

1664, 15. November. (Kbhvn). Frederik III bevilger, at Knud Urne Sivertsen maatte indlade sig i Ægteskab med sin Farbroders Datter, Fru Lisbeth Sophie Urne, afg. Gregers Frises, og at de maatte copuleres paa hans Gaard Julskov. Dog skulde han give 100 Rdl. til de fattige. (147).

1664, 1. December. (Dreslette Præstegaard). Jens Povelsen kalder, med Consents af Hr. Niels Banner til Rødkilde, Befalingsmand paa Hagenskov, og af Fru Sofie Rosenkrands, sl. Anders Bildes til Damsbo, samt med Dreslette Menigheds Samtykke, Hans Jensen, Rektor i Assens, til sin Medtjener. »Om Gud vil, han mig overlever, skal han mig i Kaldet succedere, naar dermed efter Ordinansen lovlig er omgaget.«. (Baag Hrd.).

1664. Erklæringer om at Hr. Gert Erikssens Kaldelse til Kjettinge maatte anses for lovlig trods den skete Indgivelse af Hr. Eskild Rasmussen. Erklæringerne ere afgivne 1. af Hans Jensen Stenholdt paa Amtsforvalterens Vegne, 2. af Hr. Jacob Clansen i Ærindlev, 5. af M. Lavrits Mortensen W(idsted) 3. af Hr. Jesper Jepsen [Engberg] i Stubbekjøbing, 4. af Hr. Hans Theophili [Sadolin, Præst i Horbelev og Provst i Sønder Hrd]. (184).

1665. 8 Kal. Febr. (Maribo). Jacobus Jo[a]nnis, Rektor i Maribo, giver Christian Gudmandsen, der i henved et Aar havde været Hører ved Skolen, et godt Vidnesbyrd for hans Virksomhed; han var nu kaldet til Rektor i Saxkjøbing, efter at den derværende Rektor var befordret til Præst.

1665, 22. Marts. (Kbbvn.). Frederik III tillader, at Claus Rasch, Præsident i Nyborg, Skriver og Ridefoged

¹⁾ Se Rasmussens Søkilde, Kaj Lykkes Fald (1876). C. Bruun, Kaj Lykke, S. 44 ff. Dansk biogr. Lex. III, 331.

over Nyborg Amt, og hans Hustru maatte være fri for aabenbart Skrifte, i Anledning af at Konen var kommen for tidlig i Barselseng efter Brylluppet. I Bøde skulde han betale 100 Rdl. til de fattige. (147)

1665, 17. April. (Nyborg). Jens Hansen Antzlet, Hører ved Nyborg Skole, klager til Biskop Bang over sin Rektor, M. Cornelius Wulff, og sine Medlærer, Jesper Friderichsen¹⁾, som »deres Affecter imod mig nu Tid efter anden i Gjerninger haver ladet udbryde«, og han frasiger sig i den Anledning sin Bestilling til førstkommende 27de April. (Vinding Hrd. 40). Vedlagt findes flere Papirer om samme Trætte, deriblandt en Beretning fra Wilh. Laurentii, dat. 1. Maj s. A., om hvorledes Jens Hansen (Antzlet) ved flere Lejligheder havde vist Gjenstridighed mod Rektoren. Udenpaa disse Papirer har Biskop Bang skrevet: »Nyborg Skole-Betjenters Sag, hvorfor de forsømmelige bleve removede og andre dueligere Personer igjen indsatte«.

1665, 28. April. (Nyborg). H. Mule (Sognepræst i Nyborg) besværer sig for Biskop Bang over Rektoren smst., »Dn. Cornelius Wulff«, der efter hans Formening fortjente »en god Fildtz og Reprimande«. Det omtales, at adskillige fornemme Godtfolk af Misfornøjelse med Skolen havde betroet deres Børn til privat Information. (Vinding Hrd. 40).

1665. 30. Juli. (Odense). Palle Rasmussen Langelands Forpligtelse til Biskop M. Niels Bang ved sin Antagelse til Sogndegn i Østerskjerninge. (161).

1665, 1. November. (Slemminge). Christen Sørensen, der i 5 Aar havde hjulpet den afg. Degn i Slemminge med Kirkesangen, ansøger om dette Degneembede. Han havde et godt Testimonium af Sognepræsten Hr. Jacob Christensen; Provsten, M. Knud Lerche, havde tilstedet ham med andre hæderlige Personer at lade sig høre paa Præstekald og tilstedt ham at prædike i Nysted. Hvis han nu blev forstødt, maatte han med Hustru og smaa Børn gaa om og tigge. (184).

¹⁾ Skriver sig selv: Casparus Friderici Buchet.

1665, 18. November. (Kbhvn). Frederik III bevilger, »at saa mange af den studerende Ungdom, som udi Skolen i vor Stabelstad Nyborg til at deponere dygtige befindes, maa immediate fra samme Skole til Academiet her i vor Residentsstad Kjøbenhavn forskikkes og til Deposits stedes«. (Vinding Hrd. 18).

1666, 13. Januar. (Kbhvn.). Frederik III tillader, at Licentiat Peder Vinding og Susanne Hanne Hermansdatter maatte tilsammenvies hjemme i Huset uden foregaaende Trolovelse og Lysning. (147).

1666, 26. Februar. (Nyborg). Indberetning fra Hans Mule, Sognepræst i Nyborg, om bona mensalia til dette Kald. Han beretter, at Præstekaldets Dokumenter »ere blevne brændte og forkomne, der Sognepræstens Hr. Jesper Hansens Hus og Gaard, som han boede udi, blev af en skadelig Ildebrand afbrændt og lagt i Aske for ungefær 27 Aar siden.« Han meddeler derfor nogle Uddrag af Provstebogen (de samme, som ere trykte i Hofmans Fund. V, 532 ff.) (Vinding Hrd. 107).

1666, 21. August. (Kjerteminde). Holger Bøyesøn (Kappellan i K.) tilskriver Biskop Bang: Eftersom Substituten i Næraa og Aarslev, Frants Danielsen, har begjæret mit Vidnesbyrd om Degneboligernes Frihed og Beskaffenhed i nævnte Sogne, saa bekjendes: »Jeg har og været Degn udi samme Sogn for en 34 Aar siden, saa kan jeg ikke benægte, at kgl. Forordning blev renoveret i samme Tid, at Degneboligerne med al deres Herlighed skulle høre Degnene til uden nogen Modsigelse i alle Maade«. (Vinding Hrd. 12). Vedlagt findes et Par lange udaterede Skrivelser til Biskoppen fra Franciscus Danielis, og Rigtigheden af det anførte er stadfæstet af Stedets Præst Hans Rommel. Udenpaa har Biskop Bang skrevet: »Substituten i Næraa om hvis han af Aarslev Sogn haver«.

1666, 9. September (Næraa Prstgd.). Maren sl. Hr. Niels Christensens i S. Næraa og Aarslev ansøger Kongen om en Anbefaling til Bispen i Anledning af Skiftet efter

hendes afdøde Mand, i hvilket der gjordes hende Vanskeligheder af de andre Arvinger. — Den kgl. Befaling til Biskop Bang om at hjælpe hende til Rette, er dat. 14. Sept. s. A. (Skam Hrd. 16).

1666, 15. Marts. (Tontoft). Anders Brand skriver til Biskop Niels Bang om at faa sin Søn Christian ordineret til sin Efterfølger som Præst [i Nordborg paa Als]; »og omskjønt hans Kaldsbrev er ikke stilet paa en fuldkommen Sognepræst, saa begiver jeg mig gjerne fra mit Kald, at han ikke skulde opholdes eller forhindres fra sin Ordination, og at han maatte faa sit fuldkommelig Kollatsbrev paa Kaldet for en Sognepræst hos velb. Hr. Lensmand«. Han sender Biskoppen et Stykke Vildt til Foræring. (211).

1666, 15. Marts. (Tontoft). Samme, der underskriver sig: And. Br. Beyerholmicola, til sin »kjære Svoger« Hr. Carsten Lorentzen, Sognepræst i Højby [og res. Kapellan ved S. Hans K. i Odense] om samme Sag. Bl. a. ytrer han: »Jeg fik et Stykke Vildt fra H. Hans Bugslaff og maatte give den bedste Oxe paa Stalden derfor, som jeg havde, at han (Sønnen Christian) ikke skulde komme saa tomhændet«. »Bliver det begjæret, at jeg skal lægge mit Kaldsbrev fra mig, da haver jeg intet, thi det brændte med alle mine Bøger Ao. 1643 den 1. Oktober desværre.« Underretning udbedes fra Bispen, »hvo der skal introducere Christian i Kaldet, efterdi Provsten ligger; om Hr. Lavrits, som forseglede Kaldsbrevet, skal det gjøre, eller Bispen vil Eder eller en anden det befale«. (211).

1667, 16. Februar. (Faaborg). Joest Ludvigson, Sognepræst i Faaborg, klager til M. Henning Christensen (Achthonius), Sognepræst i Nørrebroby og Provst i Salling Herred, over en Kandestøbersvend, Anders Rasmussen, der paa sværmerisk Vis optraadte som Bodsprædikant i Faaborg og forstyrrede den offentlige Gudstjeneste ved under samme at optræde i Kirken med sine Formaninger og Straffetaler, idet han beraabte sig paa, at det og paa samme Maner er tilforn passeret udi H. Gejstes Kirke i

Kjøbenhavn¹⁾«. (Salling Hrd. 40. Vedlagt findes en Række andre Aktstykker, Tingsvidner og Breve, i Sagen. Det ses, at den 27de Febr. 1667 var den for Konsistoriet i Odense, hvis Kjendelse dog ikke findes. Af en Skrivelse, dat. 27. Marts 67, til Borgmester og Raad i Faaborg fra Biskop M. Niels Hansen Bang ses, at denne vilde have Sagen ind for Kongen, da han med Konsistorium ikke understod sig at fælde en endelig Dom).

1667, 19. Marts. (Kbhvn.). Frederik III gjør vitterligt, at da han bl. a. mere Gods har givet Niels Banner til Rødkilde, hans Hustru og Arvinger Kongetienden af Flemløse Sogn, der hidtil havde været perpetueret til Konrektors Bestilling i Odense Skole, saa udlagde Kongen nu som Erstatning til denne 10 Pund Rug, 8 Pund Byg og 2 Pund Havre af Kjøng, Barløse og Ørsted Sognes Kongetiender. (Latinskolens Breve 20).

1667, 19. Marts. (Kbhvn.). Frederik III afhænder, mod Afstaaelse af Jus patronatus til Ulbølle Kirke, Patronatsretten til Sønderby Kirke og Helnæs Kapel til Niels Banner til Rødkilde. (Baag Hrd. 26).

1667, 21. Marts. (Kbhvn.). Frederik III til Biskop Niels Bang: Eftersom det paa Kirstine afg. Hr. Jørgen Jacobsens i Ouby (V. Aaby) hendes Vegne andrages, at Skiftet efter hendes afg. Husbonde opholdes, formedelst en Del af Arvingerne skal være i andre Riger, saa tillades Skiftet at ske, naar der beskikkes fuldmægtige for de fraværende Arvinger. (Salling Hrd. 30).

1667, 12. April. (Kbhvn.). Christoffer von Gabel til Ranzousholm, Geheime-Etats- og Kammerraad, Statholder i Kjøbenhavn og Befalingsmand over Færøerne, kalder Jørgen Pedersen Tranekjær til Kapellan med Ret til Succession hos den gamle Hr. Rasmus Hansen, Sognepræst i Haagerup og Krarup. (Salling Hrd. 11.)

¹⁾ Herved hentydes vistnok til Sværmeren Jesper Baltersen Kønøchens Optræden. (Se Ny kirkehist. Saml. III, 225 ff.).

1667, April. Egenhændige Erklæringer fra Præsterne i Aasum, Gudme og Skovby Herreder om at de havde til Bispem indbetalt den paabudte Rytterskat, hver med 30 Rdl. Enkelte af de fattigere Præster havde faaet nogen Hjælp af deres mere velstaaende Embedsbrødre.

1667, 1. Maj. Sten Hondorf til Rønneholm, Mogens Friis til Bolver og Faverskov og Heinrich Müller til Dragsholm, Kgl. Maj.s Raad, Rentemestere og Assessorer i Kammerkollegiet, træffe i Henhold til kgl. Befaling af 17. Juni 1665 en forandret Bestemmelse om Udredelsen af en Del af den Lønning, der var tillagt Biskoppen og Præsterne i Odense. (Bispestolens Breve 21).

1667, 6. September. Jens Rasmussen Kjerrumgaard, Sognepræst i Espe og Vantinge, afgiver en detailleret Indberetning om sit Sognekalds Præstegaardsjord og Grund, Breve, Indkomst og Tiender. (Salling Hrd. 14. Smst. findes samtidige Indberetninger fra de fleste andre Sognekald i Salling Herred).

1667, 28. September. (Odense). Niels Friis til Ørbæk-lunde og Biskop Niels Bang gjøre vitterllgt, at da sl. Niels Friis til Hesselagergaard hans Børn fandtes skyldige til Hesselager Skole og Hospital 1800 Rdl. foruden ubetalt Rente, som ikke kunde betales med rede Penge, saa havde de paa det Opbud, som Fru Ingeborg Parsberg, sl. N. Friis's til Hesselagergaard havde gjort d. 22. Juli 1667, ladet til Skolen og Hospitalet udlægge noget (specificeret) Jordegods i Hesselager Sogn. Men da Afgiften af dette ikke kunde udbringe saa meget, som Renten af Kapitalen egentlig var, skulde bem. Skole og Hospital nøjes med den Andel, der kunde tilfalde enhver af dem i Forhold til deres Part i ovennævnte Legatkapital. (Gudme Hrd. 19).

1667, 3. Oktober. (Løgismose). Oluf Rosenkrands skriver til Biskop Bang: Hr. Anders Eskildsen, Sognepræst i Haarby, havde paa Grund af Alder og Svagelighed opladt sit Embede for sin Medtjener Hr. Søren Andersen Nakskov, og Rosenkrands havde paa sin Myndling Anders Billes

Vegne nu kaldet ham, da han i de Aar, han havde forestaaet Kapellaniet, havde forholdt sig »meget skikkelig, gudfrygtig og vel«, og da desuden alle sl. Frn Sofie Rosenkrands's Børn bevidnede, at den sl. Frue paa sit yderste havde udtalt det Ønske, at bemeldte Kapellan ikke maatte blive forskudt fra Kaldet. Rosenkrands beder derfor Biskoppen om at konfirmere ham deri. (211).

1667, 21. November. (Odense). Henrik Henriksens Forpligt til Biskop M. Niels Bang ved sin Beskikkelse til Degn i Hellerup og Søllinge Sogne i sin gamle, skrøbelige Faders Sted. (161).

1667, 17. December. (Kjøbenhavn). Johan Sørensen skriver til Biskop N. Bang og beder »om Ordre og Provision til den højeste Rets Doms Bekostning, som jeg efter Hs. Ærværdigheds Begjæring for sidst holden højeste Ret contra velb. Henrik Thott forhvervede«. Han havde allerede flere Gange skrevet til Biskoppen derom og desuden ved sin højtærede Ven Hans Vilhelmsen¹) mindet om Sagen, men uden hidtil at have faaet noget Svar. (211).

1667, 17. December. (Kbhvn. Frederik III til Biskop Niels Bang: en Pige ved Navn Anna Zaeharisdatter havde klaget over, at Hr. Jens Pedersen, Sognepræst til Aaby og Aastrup Sogne, havde givet hende Ægteskabsløfte, men nu ikke vilde ægte hende. Bispen skulde derfor kalde Præsten for sig og paalægge ham at stille Pigen tilfreds, hvis han ikke vilde ægte hende. (Salling Hrd. 37).

(1667, Dec.). Biskop Niels Bang skriver til en Excellence angaaende en Klage, der var ført over, at Hr. Jens Pedersen (Rosenkilde), Sognepræst i (Vester) Aaby havde ophævet en hemmelig Forlovelse med en Pige i Sjælland, og ladet sig troløve til »en fornemme Mands Datter« i Odense. Bispen søger at undskylde ham, navnlig dermed, at den tidligere Forbindelse ikke kunde regnes for en ret Troløvelse. (Udat. Udkast, Salling Hrd. 26).

¹ Denne i sin Tid ansete Mand kaldes ellers sædvanlig Hans Vilhelmsen (se Dansk biogr. Lex. XVIII, 610).

1668, 26. Marts. (Kbkvn.). Kgl. Stadfæstelse paa den af Biskop Niels Bang udstedte Beskikkelse for Peder Andersen, forh. Borger i Nakskov, som Skifteskriver ved de gejstlige Skifter paa Laaland og Falster. (557).

1668, 18. April. (Odense). Anders Christensen skriver til Biskop Bang: »eftersom nærværende Lavrits Knudsen Trøsterup af Hs. Kgl. Maj. naadigst er befordret at være min Medtjener her til Hospitalet og Paarup Sogn«, saa begjæres han ordineret. (211).

1668, 26. August. (Kjøbenhavns Slot). Kong Frederik III kalder Hr. Jakob Madsen Lund til Sognepræst i Flemløse. (211).

1668, 8. September. (Odense). Niels Banner bevidner, at han ifølge Biskop Bangs Skrivelse havde taget Hr. Jakob Madsen Lund i Ed, og beder nu Biskoppen sørge for det videre fornødne med Hensyn til hans Indtrædelse i Præsteembedet. (211).

Udat. Biskop N. Bangs Kollats for Hr. J. M. Lund som Præst i Flemløse; Biskoppen havde tidligere, den 3. April 1667, ordineret ham til Kapellan for Sønderby og Helnæs Menigheder. (211).

1668, 5. September. (Kbhvn.). Frederik III gjør vitterligt, »at vi naadigst, fattige Præsteenker og faderløse Børn til Gavn og Bedste, haver bestilt Christen Jacobsen Morsing, Byskriver i Odense, med Skriven og Regnen at forhjælpe de Provster og Præster, som vedkommer at være overværende, naar Arveskifter efter de afdøde Præster holdes skal i Fyn, udi afg. Jesper Pedersens Sted, saa længe han samme Bestilling tilbørligen og uden al Klage forestaar og betjener«. (212).

1669, 4. Maj. (Kbhvn.). Frederik III's Reskript til Biskop Dr. Niels Bang: En Person af Skeeby i Fyn, Lavrits Rasmussen Hyrde, har i 34 Aar været fredløs og i den Tid ikke været til Herrens Bord, paa Grund af et Drab. Nu erfares det ved Sandemænds Tog, at samme Drab var sket af Vaade og Nødværge; det tillades derfor, at bem.

Lavrits Rasmussen efter foregaaende Beredelse og aabenb. Skrifte maa annammes til Alterens Sacramente. (Lunde Hrd. 5).

1669, 1. August. (Odense). Diderik Jørgensens Forpligt til Biskop D. Niels Bang ved sin Kaldelse til Degn i Espe og Vantinge. (161).

1669, 2. Oktober. (Kbhvn.). Frederik III kalder Cort Arentzen (Möllensted) til at være Vice-Sognepræst i Frørup og til i Tiden at succedere den derværende Sognepræst; dog skal han, saa længe itzige Sognepræst lever, og Kaldet ej bliver vacant, ej noget paa Sognepræstens Indkomst og Rettighed præterdere«. (Kaldsbrevet stadfæstedes af Chr. V 15. Aug. 1670). (159).

1669. (Sorø). Casparus Laurentii Smetius, Rektor ved Sorø Skole¹), giver Simon Hansen Maler Testimonium ved hans Afgang fra Skolen til Sorø Akademi. Han var fra Maribo, var en dygtig Sanger, havde læst flittig, men var noget døv. [Senere Kapellan i Maribo]. (268).

1670, 19. Januar. (Odense). Peder Mortensens Forpligt til Biskop D. Niels Bang ved sin Kaldelse til Degn i Sønderse Sogn. (161).

1670, 16. Februar. (Odense). Eskild Andersens Forpligt til Biskop D. Niels Bang ved sin Kaldelse til Sogne-degn i Jordløse. (161).

1670, 20. April. (Odense). Rasmus Andersen, Stiftsskriver i Fyn, bortfæster paa Kgl. Mt.s Vegne Bederslev Kongetiende til Peder Knudsen Blanckenborg, Ridefoged paa Hvedeholm, hvis Broder Baltzer Knudsen Blanckenborg havde opladt dette Fæste for ham. (¹²/₅ s. A. bortfæster R. A. Østrup Kongetiende til samme P. K. B.). (184).

1670, 30. April. (Vindinge). Præsten Hans Friis skriver til Biskop N. Bang, at da Kongen havde kaldet »nærværende, vellærde Ungmand Peder Friis, ikke at være Kapellan, men Compastor og Medsognepræst til Vindinge«, ønskede Præsten ham snarest mulig ordineret, helst da Pintsen

¹) Siden Præst i Brænderup i Fyn, s. Khist. Saml. 4. R. III, 142 ff.

stundede til, og han paa Grund af sin Svagelighed behøvede Hjælp. (Se fig. Udtog). (211).

1670, 5. September. (Kjøbenhavns Slot). Kong Christian V kalder H. Christen Lavritsen (Culderup), Kapellan i Kullerup og Refsvindinge, til Sognepræst smst., da Sognepræsten Hr. Lavrits Rasmussen paa Grund af Alder og Svagelighed ikke længere kunde betjene Menigheden. (211).

1670, 12. September. Kongl. Stadfæstelse af en Overenskomst af 24. Aug. 1670 mellem Hr. Lavrits Rasmussen, Sognepræst i Kullerup og Refsvindinge, og hans Søn Hr. Christen Lavritsen, Kapellan smst., til hvem Faderen afstod Kaldet mod en aarlig Pension af 40 Rdl. Overlevede Faderen Sønnen, skulde en eventuel Eftermand yde den gamle Præst samme Pension. (211).

1670, 9. November. (Odense). Peder Madsen Hæss udsteder Forpligt ved sin Beskikkelse til Sognedegn i Sandholts-Lyndelse og Hæsinge efter sin Fader, Mads Degn. (161).

(Sluttes).



Ziegenbalgs Udsendelse til Hedningerne og Betydningen deraf i den nyere Tids Kirkehistorie.

Af P. S. Vig.

Her må i Forbigående mindes de Danske Missjoner både til Ostindien og til Grønland i det attende Århundredes Begyndelse, thi skjøndt de umuligt kirkehistorisk kunde have meget at sige, er de dog, både som de første Lutherske og den første evangeliske i det mærkværdige Ostindien, dunkle Livstegn og gode Varsler, som vel ikke hidtil gik i Opfyldelse, men skuffe dog næppe.

Grundtvigs Kirke-Spejl, 1871, S. 355.

Den 11te November 1905 bliver det to Hundrede År, siden Sakseren Bartholomæus Ziegenbalg af Sællands Biskop, Dr. H. Bornemann blev ordineret i Kjøbenhavn til Missionær blandt Hedningerne i Ostindien, og særlig i den danske Koloni Trankebar. I vor paa Mindefester saa rige Tid kan det ikke fejle, at denne Begivenhed jo vil blive ihukkommet af den danske Menighed på tilbørlig Maade. Som hørende til den danske Kirke, skjøndt levende fjernt fra Danmark, havde jeg Lyst til også at give mit Bidrag til den rette Ihukommelse af denne efter min Mening såre vigtige Begivenhed, der i længere Tid har sysselsat mine Tanker, — og det så meget mere, som det forekommer mig, at den i Missionshistorien langt fra er bleven tillagt den Betydning, som med Rette tilkommer den. Det står nemlig for mig som en ubestridelig historisk Kjendsgjerning, at den danske Kirke, gennem sin Repræsentant,

Kong Frederik d. 4de, har Æren af at have kaldet, ordineret og udsendt den første egentlige Hedningemissionær fra den protestantiske Kirke. På Grund heraf tillægger jeg selvfølgelig Ordinationen i Kjøbenhavn den 11te Novbr. 1705 en meget stor Betydning, ligesom jeg tror mig i Stand til i nogen Måde at kunne eftervise, at den har haft den.

For at kunne bevise nævnte Påstand kommer jeg til at rokke ved mer end én Fordom, som Missionshistorien synes at have stemplet som uangribelig Sandhed. Jeg betænker mig imidlertid saa meget mindre herpå, som det er min Overbevisning, at skal Historien i nogen Måde svare til sit Navn, da må den være retfærdig, og altså søge at give enhver, hvad der med Rette tilkommer ham. Og skjøndt dette vel aldrig fuldt lykkes, sålænge Historien skrives af syndige, kortsynede Mennesker, så må en alvorlig Stræben derefter dog aldrig opgives. Og jeg forsøger så meget hellere herpå, som det er min Overbevisning, at den danske Kirke ikke hidtil i denne Sag har fået, hvad der med Rette tilkommer den. — Efter således kortelig at have gjort Rede for min Hensigt med denne Afhandling, skal jeg anføre, hvad jeg tillader mig at anse for gyldige Beviser for mine Påstande, hvilket så skulde være mit ringe Bidrag til Mindefesten for en af de største Begivenheder i den nyere Tids Kirkehistorie. Kun må jeg beklage, at hverken min Tid, Omstændigheder eller Evner tillader mig at gjøre det så omstændeligt eller grundigt, som det vel fortjente.

I. Hvem var den første protestantiske Hedningemissionær?

Herpå lyder det sædvanlige Svar i Kirke- og Missionshistorien: Indianernes Apostel, den puritanske Præst i Roxbury i Ny-England, John Eliot (1604—1690). Således siger f. Eks. Fr. Hammerich i sin Kirkehistorie, 3die Del, S. 404: »Ved samme Tid, 1646, stillede en frivillig sig til Tjeneste, den unge, indvandrede puritanske Præst, Jøn Eliot († 1690)

Patriarken for protestantisk Mission.« Den nyeste danske Fremstilling af Missionshistorien siger, med noget mere Forbehold: »Den Mand, der med Rette bærer dette Navn (∴ Indianernes Apostel), den første større protestantiske Missionær, er John Eliot«¹⁾. En af Eliots egne Troesfæller i Amerika, Præsten A. C. Thomson, siger om ham: »I det kristne Arbejde blandt Indianerne er den Mand, der er mest almindelig kjendt, det 17de Århundredes repræsentative Missionær, John Eliot«²⁾. — Uden i nogen Måde at ville forklejne enten John Eliot eller hans opofrende, selvfornægtende og vedholdende Arbejde for at bringe Indianerne Civilisation og Kristendom — hvilken Ros med Rette tilkommer ham — tillader jeg mig dog at mene, at den Plads, som sædvanlig gives ham i Historien, at han var Patriarken for den protestantiske Mission osv., kan ingenlunde tilkomme ham. Han var nemlig hverken den første protestantiske Missionær enten blandt Hedningerne i Almindelighed eller blandt Nordamerikas Indianere i Særdeleshed.

Han var ikke udsendt som Hedningemissionær, og hans egentlige Arbejde bestod ikke i at være det, men han var Præst i den puritanske Menighed i Roxbury fra 1632 til sin Død 1690, og det var som sådan, han missionerede blandt Indianerne på en Måde, som visselig fortjener Påskønnelse og Beundring. At han alligevel har fået nævnte Plads i Missionshistorien, har, såvidt jeg kan se, sin Grund deri, at han var en Englænder — og Englænderne have, som bekjendt, aldrig sat deres eller deres Landsmænds Lys under en Skjæppe, men derimod på deres meget udbredte Sprog ladet Mennesker se deres gode Gjærninger, og det just ikke saa sjældent i temmelig forstørret Målestok, noget, som Amerikanerne i stort Mon har taget i Arv efter dem. Dernæst har John Eliots ual-

¹⁾ H. Ussing: Evangeliets Sejrsang, S. 44.

²⁾ Thomson: Protestant Missions, New-York 1903, Pag. 53.

mindelig smukke Karakter som Kristen og Menneske samt hans ihærdige Arbejde og store Hengivenhed for Skovens røde Sønner naturlig måttet tiltale enhver, der interesserer sig for Guds Riges Udbredelse. — Eliot var altså Præst i en europæisk Koloni, og ud fra denne arbejdede han blandt Hedningerne. Men heller ikke i så Henseende er han den første. Denne Ære tilkommer Hollænderne, der, som bekendt, afløste Portugiserne som Herrer over Handelen i Indien. 1602 stiftedes det hollandsk-ostindiske Kompagni, og fra 1609 drev Hollænderne Portugiserne ud af den ene ostindiske Besiddelse efter den anden. Og lige fra først af vare de betænkte på at bringe Evangeliet til Hedningerne i deres Kolonier. Allerede i 1622 grundedes der i Leiden i Holland et »Seminarium Indieum« til Uddannelse af Mænd, der, samtidig med at de betjente de hollandske Menigheder i Kolonierne i Indien, skulde arbejde for Katolikkers og Hedningers Omvendelse. 1627 udgav Hugo Grotius sit bekjendte Skrift: »De veritate Religionis Christianæ«, udtrykkelig i den Hensigt, at det skulde være til Hjælp for Missionærene blandt Hedningerne, — også 19 År før Eliot begyndte sin Mission blandt Indianerne i Ny-England. — Det kan naturligvis ikke her være Meningen, nærmere at gjøre Rede for dette Hollændernes Missionsarbejde, i hvilket flere betydningsfulde Mænd have virket, som dog ikke tåle Sammenligning med John Eliot; det er os nok at have gjort opmærksom på dette Faktum¹⁾.

Men Eliot er heller ikke den første protestantiske Præst fra en europæisk Koloni, der har arbejdet for de nordamerikanske Indianeres Omvendelse til Kristendommen. Denne Ære tilkommer, så vidt man ved, den svenske Præst Mag. Johan Holm (Campanius), der kom til Ny-Sverrig (nu Delaware) 1642 som Kapellan hos Gvernøren og Præst for en svensk Menighed. Han arbejdede som Missionær blandt Delaware-Indianerne, før Eliot 1647 begyndte sit

¹⁾ Se Thomson a. Skr. Pag. 26 flg. Vahl: Miss.-Tidskr. I, 130 flg. Kirkehist. Saml. 5. R. III.

Arbejde længere mod Nord og i en anden Stamme. På Indianernes Tungemål, som Holm havde tilegnet sig, oversatte han Luthers lille Katekisme, en Del År før Eliot begyndte sin Bibeloversættelse på det Sprog, som nu ikke mere tales i Verden. Holm, der roses af Biskop Swedberg som »en Mand, der må prises særlig højt på Grund af hans utrættelige Iver i altid at udbrede Guds Kjærlighed«, forlod Amerika 1648 og døde i Sverrig 1683. Hans Oversættelse af Luthers Katekisme blev først 1696 trykt i Stokholm på Bekostning af Karl XI, der sendte en Mængde Eksemplarer af Bogen til Amerika¹⁾. — Men hverken de hollandske Præster på Formosa og i Indien, Mag. Holm eller John Eliot vare udsendte som Hedningemissionærer og med Missionen blandt Hedningerne som deres egentlige Gjerning. De vare Kolonipræster og ved Siden deraf missionerede de, noget, der naturligvis må agtes al Ære værd. Men de første egentlige Hedningemissionærer fra noget protestantisk Kirkesamfund bleve ordinerede i Kjøbenhavn den 11te November 1705. Før den Tid har der været Mission blandt Hedningerne både i Øst og Vest drevet af nidkjære protestantiske Præster, der, som Eliot, indtage en smuk Plads i den protestantiske Missions Historie, og ville altid gjøre det. Men Mænd, som udelukkende vare Hedningemissionærer og dertil beskikkede, møde vi først i den lutherske Kirke, den egentlige Reformationskirke og den egentlige evangeliske Kirke.

II. Den dansk-halleske Mission.

Under dette Navn er Missionen i den danske Koloni Trankebar med Omegn almindelig kjendt i Missions- og Kirkehistorien, og Navnet kan for så vidt være både ret og godt, hvis det ellers forståes ret. Det var, som alle ved, ikke fra Pietismens bekjendte Planteskole i Tyskland,

¹⁾ H. E. Jacobs: History of the Evang. Luth. Church, N. York 1893, Pag. 83.

Halle, at Tanken om Missionen blandt Tamulerne i Forindien havde sit Udspring, om end de fleste og dygtigste Arbejdere i denne Mission vare uddannede på hin Skole. Men Tanken om hin Mission, Følelsen af Ansvar for de arme, forblindede Hedningers Tilstand, fødtes fra først af i Kronprinds Frederiks, senere Kong Frederik d. 4des Hjerte uden nogen Påvirkning fra Halle. — Man har bebrejdet den lutherske Kirke, at den tøvede så længe, inden den begyndte sin Hedningemission, og søgt Grunden dertil, hvor den dog måske, ret beset, ikke findes. Sagen er dog vel den, at den lutherske Kirke i lange Tider var så optaget af den »indre Mission« — for her at bruge et moderne Udtryk — og dennes Ordning i kirkellg Henseende, og dernæst måtte den i Tyskland, Lutherdommens Hovedland, gennemgå den forfærdeligste Ildprøve i Trediveårskrigen, hvori de skandinavisk lutherske Lande også toge Del, at det dog måske ikke er så underligt endda, at Tanken om Mission blandt Hedningerne blev sent født og endnu senere sat i Værk. Hertil kommer, at Hedningerne dengang vare ganske anderledes langt borte, også i ren lokal Henseende, end nu om Dage, da man jo næsten ikke kjender til Afstande mere. Blandt Protestanterne er det først de reformerte Lande, Holland og England, der i større Udstrækning kom i Berøring med hedenske Folkefærd i Øst og Vest. Som Følge deraf høre vi også der først Tale om Mission blandt Hedningerne, som alt nævnt. Af de lutherske Statskirker er den danske den første, der kommer i Berøring med hedenske Folkefærd, nemlig i de danske Kolonier i Indien, på Afrikas Vestkyst og i Vestindien, og da Kundskab om Hedningerne altid har været en af Forudsætningerne for Mission blandt dem, var det at vente, at der i den danske Kirke først vilde blive Tale om Mission blandt Hedningerne, således som det også skete. — Da den lutherske Kirke i Danmark var Statskirke, havde de danske Konger måske en altfor dominerende Stilling i Kirken — som i andre Statskirker. Dette

som tit nok er påtalt, behøve vi ikke her at dvæle ved. Men en anden Side ved denne Sag, som heller ikke burde glemmes, er, at de danske Konger, som Følge af deres høje Stilling i Kirken, også have følt og lagt for Dagen, at de havde særlige Pligter overfor denne Kirke og det Folk, som tilhørte den. Frederik d. 4de, den Konge, som vi her særlig have at gjøre med, danner heri så langt fra nogen Undtagelse, at det meget mere er særlig kjendeligt, at han følte sin Forpligtelse i den Henseende. — Som der kan være meget at sige mod de enevældige Konger som »Vogtere af Lovens tvende Tavler«, er der også meget at sige Frederik d. 4de på, ikke mindst i sædelig Henseende. Det er visselig kun en ringe Trøst, at han langtfra er den eneste, heller ikke blandt Danmarks Enevoldskonger, som det er Tilfældet med. Dog, når der i den nyeste danske Missionshistorie fældes den Dom: »Frederik den Fjerde tør vistnok ikke regnes for en troende Kristen« — kan det vistnok ikke agtes som en fuldt retfærdig Dom. Så meget er i hvert Fald vist, at naar Kronprinds Frederik, som den der havde Udsigt til en Gang at beklæde den danske Trone og blive Konge over baade Kristne og hedenske Under-sætter, følte det urigtige i, at Kirken hidtil intet havde gjort for Hedningernes Frelse, og navnlig talte med sin Skriftefader, Dr. Peder Jespersen, herom, — så er det en Tanke, som ingen troende Kristen bør skamme sig ved, men som man måtte ønske, at mange troende Kristne, både før og siden, havde tænkt. — Og når han siden, som Konge, søgte at oprette det af Kirken hidtil forsømt ved at finde og udsende Mænd som Missionærer blandt Hedningerne; når han med Iver og Gavnildhed støttede det begyndte Missionsarbejde og traf Foranstaltninger til at sikre dets fremtidige Beståen, så kan man kun ønske, at mange troende Kristne, både i hans Sam- og Eftertid, noget mere havde lignet ham heri. Når han — fremdeles — uden Modsigelse bøiede sig for Sandheden i den frimodige Revselse af hans sædelige Udskejelser, som blev

ham til Del af hans Hofpræster og Skriftefædre, da tyder dette ikke på et i Synden forhærdet Hjerte. Og når han endelig i sit Livs sidste År for Alvor tænkte på at nedlægge Regieringen og kun leve for sin Sjæls Frelse, da tyder det på, at han har dømt sig selv som en Synder for Gud, og sådant behøver ingen troende Kristen at skamme sig ved. — Men nok herom, da vi jo ikke her have med Kongens private Liv at gjøre, men med hans Gjerninger som Konge, og atter særlig hans Gjerninger til Hedningernes Frelse. — Det er os nok at have påvist, at Tanken om den egentlige Hedningemission havde sit Udspring i den unge danske Kronprindses Hjerte, og at det var Tanken om Hedningerne under den danske Krone, som fremkaldte den. — Da nævnte Kronprinds 1699 besteg Tronen som Frederik d. 4de, vilde han sætte sit Forsæt i Værk og talte med sine betroede Mænd blandt Gejstligheden om at finde duelige Mænd, som vilde gå til Hedningerne med Evangeliet. Det tjener kun til liden Ære for den daværende Gejstlighed, at Kongens Hofpræster, P. Jespersen og H. G. Masius, måtte give ham den Bescjed, at de ikke vidste om nogen, som vilde påtage sig sådant Arbejde. Ligeledes er det et meget sørgeligt Skudsmål, som Biskop Bornemann, i et Brev til Frants Julius Lützens, giver de danske Studenter på hans Tid: »De danske Studenter ere ikke skikkede til det Arbejde, men hengivne til Overdådighed, Svir, Lediggang og Liderlighed«¹⁾. — Som bekjendt, kom nævnte F. J. Lützens, der 1701 blev Hofpræst hos Fr. 4, til at danne Forbindelsesleddet mellem den danske Konge og Universitetet i Halle, hvorfra de Mænd skulde komme, som i Indien grundlagde det Arbejde, i hvilket Kongens Tanke virkeliggjordes. — Blandt disse Mænd indtager, som alle ville indrømme, Bartholomæus Ziegenbalg en meget fremtrædende Plads. Her er ikke Stedet til nærmere at gå ind på hans Forberedelse

¹⁾ Thomson, a. Skr. Appendix, Pag. 303, efter Germann: Ziegenbalg u. Plütschau.

til den Gjerning og Lidelse, som forestod ham i Indien, så lidt som at dvæle udførligt ved hans Arbejde som Missionær i det Hele, da dette er så almindelig bekjendt. Vi forbigå derfor både det »malum hypocondriacum« som hjemsøgte ham i hans Ungdom, såvelsom det *malum pietisticum*«, som særlig stødte de ortodokse både i Danmark og Tyskland, og vi kunne så meget bedre gøre det, som begge så temmelig forlode ham under Arbejdet i Indien. Kun tillader jeg mig at nævne den mærkelige Omstændighed, som gjorde, at en Bartholomæus pány blev sendt til Indien som Missionær.

Da Hofpræst Lützens på Kongens Opfordring henvendte sig til sine Venner, Præsterne Lysius og Campe i Berlin, om Mænd skikkede til at udsendes som Missionærer, og nævnte Præster gennem Dr. Lange kom i Forbindelse med Ziegenbalg, der var ham bekjendt, hed det fra først af, at Missionærerne skulde sendes til Vestindien. Inden Ziegenbalgs og Plütschau (fra Meklenborg), som var villig til at slå Følge med ham, forlode Tyskland, var Missionsmarken imidlertid ændret til Guinea på Guldkysten i Vest-Afrika. Denne sidste Bestemmelse blev truffen den 1ste Oktober 1705, og med den for Øje ankom de unge Missionskandidater til Kjøbenhavn den 15de Oktober s. A. Men da de unge Mænd endelig, efter anden Gang at være eksaminerede af Biskop Bornemann på Befaling af Kongen — ved den første Eksamen lod Bispen dem falde igennem og negtede at ordinere dem som uduelige — bleve ordinerede den 11te Novbr. s. A., var deres fremtidige Missionsmark bestemt at skulle være — Ostindien, hvortil de indskibedes den 29de November på Skibet »Sophie Hedevig«.

Grunden til denne forandrede Bestemmelse skal være, at Kongen havde modtaget et Brev fra en fattig Enke i Trankebar, hvis Mand og Søn vare blevne myrdede af Hedningerne, med Bøn om, at Misdæderne måtte blive dragne til Ansvar. Kongen tog da den Beslutning at tage en kristelig Hævn over disse Hedninger, sendte Bud efter

Lütkens og sagde til denne, idet han pegede på Trankebar på Landkortet: »Hr. Doktor, skaf mig Folk!« — Den gamle Præst skal da med glædestrålende Ansigt have svaret: »Deres Majestæt, jeg er rede til at gå«. Det blev da bestemt, at de unge Tyskere skulde gå i den gamle Hofpræsts Sted — for at tage Hævn over Hedningerne¹⁾. — Som bekjendt landede disse, de første egentlige Hedningemissionærer efter protestantisk Regning, ved Trankebar den 9de Juli 1706. Og fra nævnte Datum til sin Død, den 23. Februar 1719, da Ziegenbalg var lidt over 36½ År gammel, har navnlig denne Mand, i Kristi og den danske Konges Tjeneste, arbejdet og lidt således, at hans Liv og Virksomhed altid vil stråle som en lysende Stjerne i Missionens Historie. Næst Herren, som tilkommer Æren for alt, har den danske Kirke, gennem Kong Fred. 4, Æren af at have begyndt, trofast og vedholdende støttet, fremmet og forsvaret dette Arbejde.

Man har sagt, at den danske Kirke som sådan ikke har taget nogen Del i denne Mission, hvis Arbejdere, i hvert Fald de fleste og bedste af dem, vare Tyskere, ligesom Missionens Ledelse for en væsentlig Del var i tyske Hænder, knn en Del af Pengebidragene til den kom fra Danmark og fra de danske Konger. — Selv om det nu forholdt sig således, må det dog aldrig glemmes, at Missionstanken stammer fra Danmark, såvelsom Begyndelsen til at virkeliggjøre den, hvad ingenlunde bør agtes ringe. Dernæst vil dog vel ingen nægte, at Kongen er Medlem af den danske Kirke, om ellers nogen er det. Mon det skulde være urigtigt at betragte navnlig de danske Enevoldskonger som deres Kirkes Repræsentanter? Og mon det ikke går an at betragte Fred. 4. således i denne vigtige Sag, samtidig med at man beklager, at Kirken, han repræsenterede,

¹⁾ A. E. Frey: Missions-Bibliotek II, Allentown, Pa. 1883, Pag. 22 flg. Dette Bind er en populariseret Gjengivelse af Dr. Germanns Arbejde, som jeg desværre ikke har kunnet overkomme.

så lidt, ja alt for lidt, tog hjærtelig Del i hvad der så alvorligt lå Kongen på Hjærte? — Han er desværre ikke den eneste Repræsentant, der har havt en sådan Skjæbne.

At Fred. 4. var således stillet, hænger sammen med, at han levede i en Brydningstid, da noget nyt vilde frem og skulde frem, men blev, som alt nyt, mødt af det bestående med den Mistænksomhedens og Miskjendelsens Modstand, som er så vel kjendt fra alle Brydningstider, hvor nogle ville frem ad nye Baner, medens de fleste mene, at de gamle Veje ere både de sikreste og de bedste. Kongen, som i hvert Fald på det nævnte ene Punkt var vågen, lånte Øren til det nye, medens den store Del af den danske Gejstlighed var tilbøjelig til at indentificere det gamle, vedtagne, med selve den frelsende Sandhed.

Foruden Kongen må hans Sæskende, Prinds Carl og og Prindsesse Sophie Hedevig, nævnes som varme Venner af den trankebarske Mission, ligesom Hofmenigheden i det Hele levende interesserede sig for denne Sag. — Gå vi nu til Arbejderne i denne Mission, så er det bekjendt nok, at Danskerne her vare i afgjort Mindretal, hvilket, som Følge af danske Gejstligheds Stilling til Sagen, vel ikke kunde ventes at være anderledes, ligesom Dr. G. A. Franke i Halle helst ikke vilde have Danske til Missionærer. Ud af 56 Arbejdere, som J. F. Fenger opregner, vare kun de 8 danske, altså kun $\frac{1}{7}$. Hertil må endnu føjes, at i Missionens første Tid var der forholdsvis færrest danske. Men blandt dette Mindretal var der flere Arbejdere, som ingen Kirke behøver at skamme sig ved. Da deres Navn og Tjenestetid samt Efterretninger om deres Liv og Arbejde findes i Fengers fortjenstfulde Skrift, skal de ikke her nærmere omtales. Kun tillader jeg mig at gjøre opmærksom på Danskeren Jens Sivertsen som en ualmindelig smuk Skikkelse blandt Missionens Medhjælpere. Han, der var født i Kjøbenhavn 1690 og døde i Trankebar 1ste Juni 1741, gjorde Tjeneste ved Missionen som Skolelærer og

Kateket til sin Død. Det var at ønske, at der altid måtte findes mange Arbejdere i Kirken af hans Slags¹⁾.

III. Følgerne af Ziegenbalgs Mission.

Derfor ere vi blevne Kristne, at vi skulle arbejde mere for det Liv, der kommer, end for det nærværende«. Ziegenbalg²⁾.

1. Blandt Følgerne af Missionen i Trankebar må naturligvis i første Række nævnes den Førstegrøde af Hedningerne i Indien, som det lykkedes Z. og hans Medhjælpere at indsamle i Kristi Kirke, og som, trods al Forfølgelse, både fra Hedningernes, Protestanternes og Katholikernes Side, vedblev at vokse både i Antal og Styrke. Allerede 3^{1/2} År efter Missionærernes Ankomst talte Menigheden af Indfødte 160 Personer. Da Schwartz i 1750 kom til Indien, regner man, at Missionen talte 9000 indfødte Kristne³⁾. — Det var Ziegenbalgs Hensigt at gøre Menigheden i Trankebar til Modermenigheden i en tamulisk Folkekirke. Derfor lagde han stærk Vægt på Skolearbejdet, navnlig for af de indfødte at uddanne brugbare Medarbejdere. 1716, da han kom tilbage fra Danmark, åbnede han et Seminarium med 8 Dreng, som skulde uddannes til Prædikanter. 1717 dannede han et Konsistorium under Kommandantens Forsæde, som skulde udøve Kirketugt i Menigheden. I denne brugte man den danske Kirkeordning, dog med sådanne Forandringer, som Forholdene gjorde nødvendige. Dåb, Nadvere og Skriftemål udførtes i Overensstemmelse med den danske Kirkes Forskrifter, skjøndt mange tyske Pietister syntes ilde derom. »Hans pietistiske Ensidighed veg bestandig mer og mer for en forstandig Værdsættelse af objektive kirkelige Normer«⁴⁾. Den 1ste Oktober 1718 kunde han indvie den nye, store

¹⁾ Se Fenger: a. Skr., Side 134 flg.

²⁾ A. W. Böhme: Account of the Success of two Danish Missionaries, London 1718, Pag. 55.

³⁾ Thomson: a. Skr., Pag. 182.

⁴⁾ Se Artiklen Ziegenbalg i Meusel: Kirchliches Handlexicon.

»Jerusalems Kirke«, som står indtil denne Dag, og som efter hans Mening skulde være Hovedkirken i det store Missionsdistrikt, hvori Trankebar var Midtpunktet.

2. Ziegenbalg har ved sine Skrifter og navnlig ved sin Oversættelse af det nye Testamente på Tamulsk, som han begyndte i 1708 og fik færdig i 1711, trykt 1715, lagt Grunden til den kristelige Literatur i Indien, som har svunget sig op til en Stormagt og en af de mægtigste Faktorer i den Omdannelse af Tankegangen i Indien, som stadig foregår. At Ziegenbalg kunde få Skrifter trykte, skyldes engelske Missionsvenner, som 1711 sendte Missionen et Trykkeri. Siden oversatte Z. også det gl. Testamenten nåede kun til Ruths Bog. Der siges om Z.s Bibeloversættelse, der danner Grundlaget for den tamulske Bibel, der nu bruges: »Den har samme Mangel, som så mange andre Oversættelser af Skriften: den var ikke folkelig« (»it was not idiomatic«)¹⁾.

3. Ziegenbalg var ikke blot den første Missionær i Indien, men banede Vejen for en hel Række af dygtige Mænd, der kunde bygge videre paa den Grund, han havde lagt, og han grundede i Trankebar og Omegn et Centrum, hvorfra Evangeliet fandt Vej til en vid Omkreds. Af de vigtigste Stationer skal her kun nævnes Cudalur (1732), Madras (1726), Tanjur (1767), Negapatam (1732), Palamcotta (1785). Han har i det hele banet Vej for den protestantiske Mission i Indien. Idet vi siden skulle omtale hans Forbindelse med og Forberedelse for den engelske Statskirkes Mission, skulle vi her kun minde om, at da den engelske Baptistmissionær, den mærkelige Skomager *William Carey*, 1793 kom til Indien for at grunde en Mission, måtte han ikke blot rejse fra England på det danske Skib, »Kronprindsesse Marie«, Kaptajn J. Christmas, fordi det engelsk-ostindiske Kompagni, som dengang regjerede enevældigt i Indien, ikke vilde medtage Missionærer på sine Skibe, men

¹⁾ Thomson: a Skr., Pag. 170.

da han frygtede for, at samme Kompagni heller ikke vilde tillade ham at arbejde på sit Område, lovede Kaptajn Christmas at anbefale ham til den danske Guvernør i Serampur (Frederiksnagor¹). Til at begynde med fik Carey vel Lov til at arbejde indenfor Kompagniets Område; men da der i 1799 ankom fire ny Missionærer fra England, og Kompagniet forbød dem at lande på sine Enemærker, flyttede Carey sin Mission til Serampur, hvor han med Glæde blev modtaget af Guvernøren, der til sin Død trolig støttede ham og hans Medarbejdes Virksomhed. Men denne virksomme Beskyttelse, der frelste den begyndte Mission, kunde Carey i Virkeligheden takke den trankebarske Mission for; thi den danske Guvernør i Serampur, Oberst Bie, var en åndelig Fostersøn af den bekjendte Missionær C. Fr. Schwartz († 1798²). Bie, der særlig havde vist sig som Missionens Ven i 1801, da Englænderne, som Følge af Krigen med Danmark, bemægtigede sig Serampur, idet han da sikrede Missionen, før han overgav Byen³), døde i Serampur den 18de Maj 1805 i sit 75de År og blev Dagen efter begravet af Carey. De indfødte gav ham med Gråd det Vidnesbyrd: »Aldrig få vi en sådan Herre mere«⁴). Carey fandt ikke blot Beskyttelse for sin Mission hos Oberst Bie og dennes Efterfølgere — hans anden Hustru var en dansk Kvinde, Frøken Charlotte Emilie Rumohr, som han ægtede 1808 (hun døde 30te Maj 1821) — men selve den danske Regjering støttede ham. Herom siger han selv i et Brev, dateret Serampore d. 4de Juni 1821: »For kort Tid siden sendte Kongen af Danmark Br. Marchman, Ward og mig hver et Brev, underskrevet af ham selv, hvori han giver vort Arbejde sit fulde Bifald, ledsaget af en Guldmedalie til hver af os, og fjorten Dage derefter kom der Ordre,

¹) Se E. Cary: Memoir og Wm. Carey, Hartford 1844. Pag. 95.

²) Anf. Skr., Pag. 272.

³) Se T. Smith: History and Origin of Missionary Societies, London 1824, 1 Bind, Pag. 378.

⁴) Ibid. Pag. 411.

at der skulde overdrages os, til Brug for en Skole, et stort Hus og Plads, som tilhørte Hs. Majestæt, og som tidligere beboedes af et Medlem af Rådet, der i Stedet for skulde have et Tillæg til sin Løn¹⁾. Det er dog formodentlig som Videnskabsmand, ikke som Baptistmissionær, at Frederik d. 6te sendte Guldmedalier til »Pionererne i Serampur«, af hvilke forøvrigt Carey ved sin 2den Hustru var besvogret med Geheimekonferensråd Fr. C. Warnstedt († 1811)²⁾.

4. Ziegenbalgs Arbejde i Indien beredte ikke blot Vej for Missionen der, men vakte også Missionsinteressen både i Europa og Amerika, ikke mindst i England, hvor særlig »Society for Promoting Christian Knowledge« (stiftet 1698) tog sig af Missionen i Trankebar, for siden at arve ikke få, både af dens Missionsstationer og Missionærer. Den Mand, som dette Selskabs Interesse for nævnte Mission særlig skyldes, er Hallenseren, Pastor Anton Wilhelm Böhme, Hofpræst hos Prinds Jørgen, og selv Medlem af S. P. C. K., der for nævnte Selskab oversatte Beretningerne om den trankebarske Mission fra Tysk på Engelsk. Disse Beretninger, som udkom i mindst 3 Oplag i London, skaffede Missionen mange Venner blandt høje og lave i England, der støttede den rigeligt med Gaver. Hertil kom, at London var en Mellemstation mellem Danmark og Indien, så navnlig de fra Indien hjemgående Missionærer standsede i London, således f. Eks. Plütschau, som, da han forlod Indien 1711, fik en varm Modtagelse af S. P. C. K.³⁾. Ikke mindre var dette Tilfældet med Ziegenbalg, da han 1715 var på Besøg i Europa og en Tid opholdt sig i London⁴⁾. Da var Præsidenten for S. P. C. K., Ærkebiskop Tenison, netop død (Decbr. 1715). Denne, der havde været en varm Ven af Missionen, efterfulgtes af *William Wake* (1716—37) som

¹⁾ Memoir of Carey, Pag. 408.

²⁾ Ibid. Pag. 378.

³⁾ Se Böhme anf. Skr. III, 206 flg.

⁴⁾ Ibid. Pag. 216 flg.

til at begynde med også var en Ven af Missionen¹⁾. Senere blev han og England i det Hele mere kølige mod Missionen: den var for luthersk! Den vilde, sagde Ærkebispens af Canterbury (jeg antager Wm. Wake) »kun udbrede den grove og sekteriske Lutherdom blandt Hedningerne«²⁾. Desto mere støttede man så S. P. C. K., der i Indien har høstet meget, som den trankebarske Mission har sået, og sået der, hvor hin har pløjet, noget, som det dog ikke her er Stedet at påvise.

5. Også til det fjerne Amerika strakte Interessen for Ziegenbalgs Mission sig, naturligvis en Frugt af A. W. Böhmes omtalte Oversættelse af Beretningerne om denne Mission. Ziegenbalg korresponderede på Latin med den bekjendte Puritanerpræst i Boston, Cotton Mather. Denne indsamlede blandt unge Mænd i Boston en Pengesum, som han sendte Z. til Hjælp til hans Skoler for fattige Børn. I en Prædiken, som M. udgav 1721, betitlet: »The Joyful Sound Reaching to Both Indies« siger han: »Medens vi således bede til vor Frelser, ville vi erindre vore kjære Brødre i den danske Mission på den fjærne Malabarkyst, om hvis elskelige Foretagender Efterretningerne have været som kolde Vande for vore tørstige Sjæle.« Denne Prædiken blev holdt for Selskabet for Evangeliets Udbredelse blandt Amerikas Indianere³⁾.

6. Vi have nu hørt noget om Kjærlighedens Interesse for denne Mission. Men også Hadet har sin Interesse. Det kunde jo ikke være andet, end at Ortodoksismens Had til Pietismen også måtte gå ud over den Mission, hvis Arbejdere næsten alle vare uddannede på Pietismens Universitet. Den fik det at føle i rigeligt Mål.

Vi forbigå dette mørke Kapitel. Men hadede Ortodoksismen Missionen, fordi den var pietistisk, så hadede

¹⁾ Se hans smukke Brev hos Fenger, Side 118 flg.

²⁾ Se Frey, anf. Skr., Side 73.

³⁾ Se Thomson, anf. Skr. Pag. 173 og 304.

Pavekirken den, fordi den var protestantisk, ligesom den engelske Højkirke blev kold imod den, fordi den var for luthersk. — Papisternes Had mod Missionen i Trankebar kom frem både i Handling og på Prent. Det er bekjendt, at Papisterne og Kommandanten Hassius i Trankebar gjorde fælles Sag mod Missionen¹⁾. Paven udsendte Præster med den udtrykkelige Ordre »at udrydde Protestanterne i Trankebar«²⁾. Og de gjorde deres Bedste. Da f. Eks. Kateketen Rajanaikens Forældre med flere af hans Slægt gik over fra den romerske til den evang. Kirke, blev hans Fader myrdet, og han selv var i lang Tid udsat for Snigmordere³⁾. Også på Prent viste deres Had til Missionen sig⁴⁾. Men at det blinde Had til denne Mission er bevaret indtil denne Dag hos Papisterne, synes at fremgå af Ord som disse, af den katholske Missionshistoriker Marshall, om Ziegenbalg: »Om Z. behøves der kun at siges lidt, for det synes ikke, at hans Liv afgiver noget Materiale for Historien«⁵⁾.

IV. Ziegenbalgs Indflydelse på John Wesley og Grev Zinzendorf.

Wesley og Zinzendorf, hvor meget af det 18de Århundredes Kirkehistorie samler sig ikke om disse Mænd, både i det protestantiske Europa og Amerika! Og hvor stor en Indflydelse have disse Mænd ikke i Kirken indtil denne Dag, både på Venner og Modstandere! Det er noksom bekjendt, at Herrnhuthismen har havt stor Indflydelse på Methodismen med Hensyn til Samfundets Ordning osv. Her skulde vises, at Ziegenbalgs Virksomhed blandt Hedningerne i Indien har haft stor Indflydelse på begge de

¹⁾ Se Frey: anf. Skr. S. 42.

²⁾ Thomson, Side 218.

³⁾ Fenger S. 185 flg. og 287 flg.

⁴⁾ Fenger S. 213. Note 1.

⁵⁾ Thomson, S. 172.

nævnte Mænd i deres tidligste År, — ingen af dem var jo ret gammel, da Z. døde 1719.

Angående Z.s Indflydelse på John Wesley skal jeg ikke gentage mig selv, men kun henvise til, hvad herom er meddelt i Kirkehist. Saml., 5. R. II, 759.

Den såkaldte Brødrekirkens Arbejde i Hedningeverdenen vil altid stå som et lysende Eksempel i den kristne Kirke. Selv de, som ellers have meget at indvende både mod Herrnhuternes Lære og Praksis, kunne dog ikke undgå at rose deres Iver for at bringe Hedningerne Evangeliet. Sædvanlig henviser man til den store Vækkelse i Herrnhut 1727—28 som Begyndelsen til Brødrekirkens Interesse for Hedningerne, der senere ved Grev Zinzendorfs Besøg i Danmark 1731 førte til deres første Udsendelse af Missionærer til Hedningerne, nemlig til Negerlaverne i Dansk-Vestindien¹). Denne Sag har dog en Forhistorie, som er vel værd at lægge Mærke til. Som bekendt opholdt Grev Z. sig i Halle, det egentlige Arnested i Tyskland for den trankebarske Mission, fra sit 10de til sit 16de År (1710—16). I Z.s Levnet fortælles, hvorledes han og hans Barndomsven Fr. von Watteville 1715 indgik en Pagt med hinanden om Hedningernes Omvendelse, særlig sådannes som ingen andre brød sig om²). Nu er det en kjendt Sag, at Drengene gjerne pleje at lege det, som de se de ældre optagne af. Nu var Ziegenbalg i 1715 netop hjemme på Besøg fra Indien og opholdt sig mest i Halle, hvor han indgik Ægteskab med Maria Dorthea Salzmann, og forbedrede sin tamulske Grammatik til Trykken³). Det er en rimelig Slutning, at netop Z.s Nærværelse i Halle har påvirket de livlige Drengene, så de sluttede nævnte Pagt. Spangenberg (a. Skr. S. 51) bemærker: »Om Hr. Provst Ziegenbalg med sine døbte Malebarer, som han bragte med

¹) Se f. Eks.: H. Lawaetz: Br. Menighedens Mission i Dansk-Vestindien, S. 20.

²) Spangenberg: Zinzendorfs Levnet I, 50.

³) Fenger: S. 105. Frey: S. 92.

sig fra Trankebar, har været Anledningen til deres Beslutninger, kan jeg ikke sige for vist; men desto vissere er jeg på, at ikke Kjød og Blod, men vor Herres Jesu Kristi Nåde har givet dem disse Tanker i Hjertet.« Det, som Sp. ikke kan sige for vist, er der imidlertid ikke blot psykologisk Sandsynlighed for, men Vidnesbyrd fra selve Brødrekirken stadfæste, at det forholder sig således. I Skriftet: »Die Gedenkentage der erneuerten Brüderkirche«, Gnadau, 1821, S. 155, hedder det: »Grev Zinzendorf havde allerede i Året 1715, da han opholdt sig på Pædagogiet i Halle, sluttet en Pagt med sin Ungdomsven Friederich von Wattewille om at begynde en Mission særlig blandt sådanne Hedninger, som ellers ingen vilde antage sig. I Professor Franckes Hus havde han Anledning til at høre Efterretninger om den Mission, som Kong Fred. 4. havde oprettet i Trankebar i Ostindien blandt Malabarerne, og lære at kjende Missionærer, som Prof. Francke havde uddannet og som over Kjøbenhavn udsendtes til Indien, eller som kom derfra i Besøg. Derved blev den Følelse levende i hans Hjerte, at befordre Guds Rige også ved hedenske Nationers Omvendelse, når Dørene dertil vilde åbne sig. I den følgende Tid tabte han aldrig denne Sag helt af Syne. Han søgte bl. a. på sine Rejser, medens han efter fuldendte Universitetsstudier opholdt sig i Holland, at indsamle Efterretninger om hedenske Lande.« Men de Missionærer, som kom fra Indien på Besøg i Halle, mens Z. opholdt sig der, vare Plütschau og Ziegenbalg, om for Resten den første har været i Halle efter sin Hjemkomst fra Indien i 1711, hvilket jeg ikke har set Efterretninger om.

*

*

*

Jeg antager ikke, at man vil finde det ude af Orden, at jeg som Afslutning afskriver nogle Ord af A. C. Thomson, hvis fortjenstfulde lille Bog: »Protestant Missions, Their Rise and Early Progress« jeg ofte har refereret til i det foregående. August Charles Thomson er født 30te April

1812 i Goshen i Staten Connecticut. Uddannet til Præst i den congregationale Kirke, var han fra 1842 i mange År Præst i Eliots-Kirken i Roxbury, Massachusetts, samt ivrig Missionsven og Forfatter. Anførte Bog udkom 1894, er siden antaget som Lærebog af »The Student Volunteer Novement for Foreign Missions«, N. York 1903. Af Bogens 310 Sider handler Side 148—260 — altså mer end $\frac{1}{3}$ af Bogen — om Missionen i Trankebar og Hans Egede. — I sin Indledning til »Danish Missions« siger han: Danmark, skjøndt så lille i Landområde, er fremragende i fire Ting. Dets Befolkning siges at være bedre forsynet med Bibler end noget andet Lands; dets Regjering var den første i Europa til at sørge for hele Folkets Oplysning. og anvender den Dag idag mere per capita til dette Formål end nogen anden Nation i den gamle Verden; den var den første til at forbyde Slavehandelen, og den første på Europas Fastland i det 18de Århundrede til at sende Missionærer til Hedningerne. Af Familieinteresse er det ret, at vor Opmærksomhed henledes på dette lille Kongerige; thi lige så vist som England er vort Moderland, ligeså vist er Danmark Moderland for det engelske Folk. Derfra kom Sproget, Navnet, det erobrende Folk — Anglerne — med hvilket, i det 5te Århundrede, det engelske Folks Historie begynder . . . I dette oprindelige Hjemland, hint England ældre end Gammel-England, er den gamle historiske Kilde til det Blod, der nu pulserer gennem vore Årer» . . .

Mig personlig har det gjort godt at høre dette Vidnesbyrd fra en af vore yngre Slægtninge, og jeg lader det derfor gå videre til hans Stammefrænder, som læse dette Tidsskrift.

Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI's Tid.

Ved H. F. Rørdam.

Allerede i Frederik IV's Tid havde der hos enkelte pietistisk vakte vist sig Tilbøjelighed til Udskillelse fra det bestaaende kirkelige Samfund¹). Denne Bevægelse tog stærkere Fart, efterat Enevold Ewald 1728 var bleven Præst ved Waisenhuskirken i Kjøbenhavn og ved sine Prædikener havde vakt et ikke ringe aandeligt Røre, og efter at Grev Zinzendorf under sit første Besøg her i Landet 1731 og senere Spangenberg havde holdt deres Forsamlinger i Hovedstaden. Her som andensteds ytrede Separatismen sig ved Foragt for det kirkelige Embede, Forkastelse af Sakramenterne, i alt Fald under den Form, hvorunder de sædvanlig administreredes, og særlig en stærk Uvillie mod den almindelige Tilsigelse af Syndsforladelse i Skriftemaalet. Hvor dippelske Anskuelse havde vundet Indgang, fremtraadte Retningen i særlig skarp Form. Men det var ikke alle Separatister, der vare paavirkede af denne »Christianus Democritus«. Skarpest blev vel Bruddet, hvor Edelmanns alt andet end »uskyldige Sandheder« havde fundet villige Læsere; men da Skriftet ikke var oversat paa Dansk, har det vel ikke her til Lands opnaaet videre Udbredelse i Lægemandskredse²).

¹) Se O. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. VI, 129 ff. Saml. t. Jydske Hist. og Topogr. II, 37. Zwergius, Siell. Clerisie, S. 756.

²) I Sverig skal Skriftet derimod have fundet en Del Indgang og kan godt ad den Vej ved de fordrevne svenske Separatister have øvet Indflydelse her i Landet (J. H. Pratje, Hist. Nachrichten von Joh. Chr. Edelmanns Leben u. Schriften. 2. Ausg. Hamburg 1755, S. 40 f).

Blandt danske Separatister er Præsten Peter Nicolai Holst en af de mærkeligste¹⁾. Men der var Lægmand, som ikke vare mindre udholdende i at forfægte de ejendommelige Anskuelse, hvortil de i deres Brud med den bestaaende Kirkeorden vare komne, særlig Brødrene Støtterup, Brødrene Søren og Simon Jensen Bølle²⁾, Jens Christensen Broch, Johan Peter Piper o. fl. Om nogle af disse skal her og i et følgende Hefte meddeles Oplysninger, som ikke hidtil findes offentliggjorte.

1. Johan Peter Piper.

Denne ret mærkelige og, som det synes, ikke utiltalende Personlighed var, som det tidligere er oplyst i dette Tidsskrift (5. R. I. 754. II. 296 f, 742 f), født i Randers 1698 og Søn af Hospitalsforstander Joh. Peter Piper³⁾; 1717 blev han Student, gav sig senere af med Handelsforretninger og blev 1729 Økonom ved Waisenhuset, men afskedigedes 1735 paa Grund af sine separatistiske Anskuelse, efter at han Aaret forud selv havde afgivet en Erklæring, der viste, at han i visse Henseender havde løsrevet sig fra den bestaaende Kirkeorden. Herom har Hr. Cand. theol. Knud Heiberg meddelt os følgende:

For den til Undersøgelse over falsk Lære i Aaret 1733 nedsatte Kommission maatte bl. a. ogsaa Vajsenhusøkonomen J. P. Piper møde, angivet som Separatist af Trini-

¹⁾ Se Theodorus, P. N. Holst (1884).

²⁾ Om Søren Bølle kan henvises til et nyt udkommet Skrift af S. A. Sørensen: Zioniterne. En religiøs Bevægelse i Drammen og Omegn i Midten af det 18de Aarhundrede. Kristiania 1904.

³⁾ Om denne findes i Tidsskrift for Skovvæsen VIII A i en lille Afhandling af K. J. V. Steenstrup følgende Notits: I et Brev, dat. Randers 23. Nov. 1717 opsiger Katharine Wendel Fyringen paa Anholt, efter at hendes Mand, Johan Peter Piper, »Fyrforvalter for Skagens og Anholts Fyringer«, den 27. August var tagen til Fange af Svenskerne. (Det var i Aaret 1712, Piper var bleven »Fyrforvalter«).

tatis Kirkes Sognepræst, Mag. Hans Mossin. Ved Konfrontationen for Kommissionen d. 17. Febr. 1734 af Mossin og Piper erklærede sidstnævnte, at han virkelig var Separatist og allerede paa 2det Aar ikke mere gik til Alters. Da han blev spurgt om Grunden dertil, svarede han: »paa Grund af min Samvittighed«. Han fik derefter Tilladelse til skriftligt at indgive sine Grunde, hvad han gjorde i nedenstaaende Skrivelse, dat. 24. Febr. 1734. Originalen til denne er vistnok gaaet tabt, men dens Indhold er bevaret mellem de tyske Oversættelser af danske kirkelige Dokumenter, som findes i det fyrstelig-stolbergske Arkiv i Wernigerode, hvorhen de blev sendte af Kristian VI til hans Fætter og hemmelige Minister Grev C. E. Stolberg. Da den tyske Oversættelse er meget slet, foretaget af en Dansker, der opholdt sig som Oversætter paa Slottet i Wernigerode, er Skrivelsen her gengiven paa Dansk.

J. P. Pipers Forsvarsskrivelse.

Sidst forgangne 17. Febr. har jeg gjort denne højlovlige Kommission det Løfte, idag at indkomme med mit underdanige og skriftlige Svar, hvori jeg skulde angive, af hvilken Aarsag jeg i omtrent to Aar har afholdt mig fra Alterens højværdige Sakramente. Da jeg nu for de høje Herrer Kommissarier allerede tidligere har angivet, at jeg efter min Samvittigheds Drift har været beføjet dertil, saa vil jeg nu i al Korthed vise Grunden og Aarsagen til denne min Samvittigheds Byrde.

Jeg kan da (1) med en ren og uskadt Samvittighed for Guds Ansigt bevidne, at jeg aldrig af noget Menneske paa denne Jord er bleven forledt eller overtalt dertil.

(2). Heller ikke er bleven bestyrket heri ved nogen Bog eller Skrift, men ene og alene af det dyrebare Guds Ord, og altsaa heller ikke har vidst, at der var en Sect, som af denne Grund blev kaldet Separatister. Den rette Grund og Aarsag maa søges i Guds uendelige Kærlighed og forekommende Naade, som den ogsaa er bleven virket

og forarbejdet af Gud selv; thi jeg skriver Sandheden, at om end den kære Gud fra Barnsben af [har kaldet] mig til at være ham lydige: Saa har jeg dog dels, og mest, ved min egen Vanart, dels ogsaa ved kødelige og uerfarne Læreres og onde Kristnes Tale og Exempel altid modstaaet Guds Vilje og Kald; men den barmhjærtige Gud være af Hjærtet lovet og priset, at han ikke er bleven træt af at stride med mig arme og fordærvede Kreatur, men at han efter sin uendelige og forbarmende Kærlighed, som han har til alle fortabte Mennesker i Kristus vor eneste Forløser, paa alle Maader og med megen Langmodighed og Taalmodighed har søgt igen at bringe mig, hans forvildede Faar, paa den rette Vej. Omendskønt jeg som en ulydig Søn ikke alene forsættelig har fortørnet min kære og naadige Fader, men ogsaa med megen Utroskab forødt min himmelske Faders Arv og Sjæle-Klædning, saa har han dog ikke ladet mig gaa uden denne Formaning: Vend om, vend om, gaa igen til din Faders Hus og bekend i Ydmyghed, at Du har syndet mod Himlen og mod ham, og ikke mere er værd at kaldes hans Søn; men jeg bekender grædende og skamfuld for Gud og hans Udvalgte, at denne Verdens Mask endnu har været sød for mig; og selv om jeg undertiden ved en og anden Lejlighed, især naar den Tid nærmede sig, da jeg skulde gaa til Skrifte, bildte mig ind at have et Forsæt om at afstaa fra mine syndige Lyster, saa varede det næppe samme Dag, før jeg paany med Hundene vendte mig til det, som de havde udspytet, og med Svinene atter væltede mig i Skarnet, og dette fortsattes saaledes nogle Aar. Denne min store Utroskab og anden Letfærdighed, som jeg havde begaaet mod min kære, naadige, langmodige og barmhjærtige Gud, blev først aabenbar i min Sjæl (hvis jeg husker ret 1726, Dom. 7 Trin.), da hans Højærværdighed Hr. Biskop Hersleb prædikede til Aftensang paa Deres Kongelige Højheders, nu vor allernaadigste Konges, Gemak, hvilken Prædiken paa en saadan Maade trængte ind i min Sjæl, at jeg meget inderlig

bevæget og med mange Taarer og Bedrøvelse maatte gaa derfra til mit Hjem, hvor jeg paany gentog min Pagt med min Gud og Frelser, nemlig at jeg fra den Tid af vilde være ham lydige. Jeg søgte vel senere igen at faa denne begavede Mand at høre, men jeg blev med mange andre afvist af Vagten og forbudt Adgang. Jeg begyndte da i Mangel af en sand Oplysning at arbejde paa en egen Retfærdighed, og foruden de sædvanlige Morgen- og Aften-Bønner læste jeg ogsaa for min Kæreste og mine Folk 1 eller 2 Kapitler af Biblen, aflagde min hidtige Overflødighed i Klæder og Mad, unddrog mig tit og ofte mine forrige vellystige og ugudelige Selskaber, forsøgte heller aldrig en Prædiken eller Bede-Time i Kirken, naar Tid og Lejlighed tillod det, søgte ofte og mange Gange Absolutionen og Alterens Sakramente, in Summa, jeg iagttog alt, hvorved jeg mente at kunne gøre Gud en Tjeneste; og ved hele dette ærbare, lunkne og skinhellige Væsen blev jeg dog i mine Synder helt fremmed for det Liv, som er af Gud, og beholdt en stedseværende Anklage og Overbevisning i min Samvittighed om, at jeg i en saadan Tilstand var fordømt og umuligt kunde behage Gud. Denne Anklage og Overbevisning i min Samvittighed skaffede mig ogsaa oftere megen Uro og Bekymring, saa at jeg mangan Gang var i en saadan Tilstand, som jeg nu hverken kan eller vil beskrive, men jo mere jeg af denne Grund søgte Raad hos Mennesker, jo værre blev det med mig. Jeg havde dog stadig Lyst til at høre og lære noget godt, søgte ogsaa derefter, hvor saadant nu kunde være at finde. Derpaa kom jeg saa engang med en Ven i Vajsenhuset forat høre den nuværende Præst i det omtalte Kongelige Vajsenhus. Hans Prædiken forekom mig vel meget haard og fremmed; men da jeg senere hørte ham flere Gange, isærdeleshed hans Prædikener over Evangelierne 1ste og 2den Pinsedag 1728, hvorudaf han fremstillede Guds almindelige og særlige Kærlighed til alle Mennesker, og det til onde og gode, lydige og ulydige, saa kan jeg til hans Barm-

hjærtigheds Pris sige, at jeg blev meget nedslaaet og beskæmmet, idet jeg paa den ene Side fik min Blusel og Figenblade at se, men paa den anden Side af Guds Ords Overbevisning blev forsikret i min Sjæl om Guds Venskab og min Frelasers Kærlighed, hvorfor jeg nu ikke længere forsættelig vilde modstaa hans Naade og Virkninger, hvilket opvakte et saadant Forsæt hos mig om at følge dem, at, selvom al Verdens Guld og Herlighed var bleven tilbudt mig, men derimod al Spot, Beskæmmelse, Nød og Død, ja selv Verdens allgrueligste Elendighed blev lagt mig for Øje, hvis jeg blev ved mit Forsæt, saa siger jeg dog nu, at det første vilde have været altfor ringe til at forlede mig, og det sidste altfor lidt til at afskrække mig derfra. Men ve mig, det varede ikke længe; thi da jeg stod i saadanne ydre Livsforhold, at jeg maatte have Bekymring for Livets Underhold, saa blev denne Sæd, som vel var modtagen med Glæde, snart blandet med Torne og Ukrudt; dog skaffede jeg ved Guds Hjælp det største deraf bort, at denne himmelske Sæd ikke skulde kvæles helt, og da jeg ved Handel og Købmandskab søgte at ernære mig og mine, og havde læst, at der foregik Uretfærdighed mellem Køberen og Sælgeren, saa fattede jeg det Forsæt at kvittere min Handel, men kunde endnu ikke tro eller ret forlade mig paa Guds naadige Forsorg. Derfor maatte jeg forblive derved, men dog med stor Pine og Angst, og bad min Gud ofte og mange Gange og det med mange Taarer, at han vilde befri mig fra dette Liv, og at han, hvis det var hans naadige Vilje, vilde give mig blot den allerringeste Tjeneste i Vajsenhuset; thi det kom mig saaledes for, som om Gud der havde sit Sæde og Bolig. Jeg blev ogsaa bønært, og har opnaaet alt, hvad jeg bad om, ja endog endnu mere, end jeg har bedt om. Men omend min forrige Uro og Angst ved denne Forandring blev noget stille, saa kunde dog Guds Kærlighed ikke tillade mig, at jeg skulde blive sikker, men viste mig, at jeg ikke var hjulpen dermed, nemlig med at være befriet fra visse ydre Om-

stændigheder, men at det kom an paa en fuldstændig Forandring og Omvexling af Hjærte og Sind, tillige ogsaa, at for Gud kan intet bestaa eller gælde, uden alene et nyt Kreatur i Christo Jesu.

Her blev min Bedrøvelse ret hæftig og mit Ønske om Samfund ret brændende; men jeg manglede Kraft til at fuldkomme min Vilje og Ønske, min Samvittighed anklagede mig, mit Hjærte fordømte mig, og Guds uendelige Kærlighed continuerede dog med at drage og lokke mig. Jeg holdt derfor fast ved det aabenbarede Ords dyrebare Forjættelser, og foreholdt stadigt i Bønnen Gud den Ed, som han har svoret, nemlig at han ikke vil nogen Synders Død etc.; item han havde jo netop derfor af Kærlighed givet og sendt sin Søn til Verden etc. Min Forløser havde ogsaa forsikret, at han var kommen at kalde Syndere til Omvendelse; item han vil ikke udstøde dem, som kommer til ham; item at han skænker alle og enhver sin hellige Aand, som blot vil bede ham derom o. s. v. og at den hellige Aand skal vejlede os til al Sandhed, item vidne og overbevise, formane os og føre til det, som er Herrens Vilje, og som kan hjælpe os i vor Saligheds Sag. Jeg har derfor bedt om og beder ogsaa endnu, at den kære Gud vil give mig denne gode Aand, at han ogsaa vil berede mig et villigt og lydigt Hjærte, hvori han kan have sit Tempel og Bolig, og at jeg aldrig forsættelig maa modstaa hans Virkninger og Belæringer, men i alt følge hans Kald, hvor urimeligt det end synes at være for Verden, og usikkert og forargeligt for Kød og Blod. Af dette foranstaaende kan de høje Kommissarier til en vis Grad se Grunden, mine bevægende Aarsager, hvorfor jeg har afholdt mig fra Altens Sakramente.

Hvad nu Aarsagen i sig selv angaar, saa maa jeg ligesom det er sket ved Grunden, ogsaa her angive det, som ikke er Aarsagen, og hvad Aarsagen har været.

1) Det sker paa ingen Maade af Foragt, thi det veed Herren, at alle hans Ord og Bud er mig ret dyrebare.

2) sker det heller ikke for at dømme dem, som æde; jeg ønsker kun, at den, som æder, maa æde for Guds Ansigt og takke Herren. Derimod nægter jeg ikke, at siden Gud har begyndt at oplyse mine Øjne, har jeg set og forstaaet, hvor uforskammet jeg saa vel som andre misbrugte og endnu daglig misbruger saavel disse som andre Naade-Midler, og jeg maa tilstaa, at Frygt har omgivet og forhindret mig i at blive delagtig i deres Synder og Plager. Desuden har jeg ogsaa Forsikring fra Gud i min Sjæl og af hans Ords klare Overbevisning, at jeg ikke er fordømt, fordi jeg ikke bruger Alterens Sakramente, naar jeg blot vedbliver i Tro og Kærlighed; jeg kan derfor i den nærværende Tid intet andet gøre end sukke og bede: Herre lær mig at gøre efter Dit Velbehag og lad Din Løn være i mit Hjertes Inderste, og lad dem, som søge Dig, altid fryde sig i Dig og være glade, lad alletider dem, som elske Din Salighed, sige: Herren være højlovet! Men da det ikke er min Sag, som før er sagt, at dømme en Fremmeds Gerning, saa beder jeg ganske ydmygst, at de høje Herrer Kommissarier vil dispensere mig fra Nævnelser af det, hvorved Guds Naademidler misbruges, at jeg ikke skal antaste nogen paa hans Samvittighed, men beder kun om dette, at min Declaration, som jeg oprigtig har aflagt og her staar anført, maa blive overvejet, og naar enhver saaledes vil lade sig tugte og undervise af Guds Aand, saa vil han ikke have nødig at lade sig belære af en Broder, men han skal blive oplært af Gud selv. Og da jeg formener i nogen Maade at have vist saavel Grunden som Aarsagen, hvorfor jeg ikke mod min Samvittigheds Overbevisning har kunnet bruge Alterens Sakramente paa denne Maade, saa afsondrer jeg mig dog derfor ikke fra den broderlige Forening og de helliges og Guds Børns Samfund, som er den eneste og almindelige kristelige Kirke, med hvilken jeg enten i Fællesskab eller ogsaa à parte kan fremtræde for Gud med Bøn og Forbøn for Kongen og al Øvrighed, for disse Riger og Lande, for Undersaatter og

Fremmede, ja for alle Mennesker, onde og gode, lydige og ulydige. I Særdeleshed vil jeg til Slutning bede for min kære Fætter, Mag. Mossin, som har været min Anklager og den, som har ført mig for denne høje Kommission. Herre, Du langmodige, taalmodige og barmhjærtige Gud, Du, som brænder af lutter Kærlighed og Barmhjærtighed til alt, hvad Dine Hænder har skabt, forbarm Dig endnu over ham! O Herre! og tilregn ham ikke denne Synd, Herre Jesus, Du som i Dit evige og guddommelige Lys har erkendt og forudset saadant, ogsaa i Dit Ord har aabenbaret os dette, at Menneskene i de sidste Tider vil være saa blinde i deres Iver, at en Broder vil foragte en anden, endog bringe ham for Domstolen og Retten, ja endog overantvorde ham til Død og Fængsel, og dog i sin blinde Iver mene dermed at vise Gud en Tjeneste eller en særlig velbehagelig Gerning. Herre Jesus forbarme dig, og se dog til en saadan Jammer, ydmyg Du ham, saa at han maa sige: Herre, hvad vil Du, at jeg skal gøre? Lad ham se og erkende, at Du endnu i alle dem, som elske Dig, er levende, og at det vil falde ham vanskeligt at sætte sig op imod Dig; Herre hellige Aand, bliv ikke træt og lad ikke af at stride med ham, selv om han endnu ikke har taget imod det Lys, som Du saa ofte har søgt at tænde i hans Sjæl. Ak! det synes vel, som om der intet Lys mere er, men der er dog maaske endnu en rygende Tande; ak, blæs den dog atter op til Dit guddommelige Lys og Klarhed, og vis ham dog, at det er det sikreste og paalideligste Kendetegn paa, at vi er Guds Børn, naar vi elsker hverandre; thi den, som bliver i Kærlighed, bliver i Gud og Gud i ham. Men den, som siger, han elsker Gud og hader sin Broder, han er en Løgner. Du hellige og treenige Gud, hør min Bøn, dog ikke for min Skyld, men for Din egen evige og uendelige Kærligheds Skyld. Amen!

Deres Excell. og samtl. høje Herrer vil i Kærlighed bedømme denne min enfoldige Skrive-Maade, hvilken jeg beder ligeledes allerunderdanigst maa blive forestillet Deres

Kongelige Majestæt, da jeg saa sikkert haaber og forlader mig paa vor allernaadigste Konges kristelige Mildhed og Naade, og at Deres Majestæt ikke begærer at være Herre hverken over min eller ellers over nogens Samvittighed. Jeg derimod underkaster mig med Kød og Blod, Gods og Formue og alt, hvad det timelige betræffer, alene min allernaadigste Konges Naade og Magt og forbliver

Deres Excellences og
Samtl. høje Herrer Kommissariers

Kongel. Vajsenhus
den 24 Febr. 1734.

underdanige Tjener

Joh: Peter Piper.

Efter sin Afskedigelse købte Piper en Gaard ved Frederiksberg, hvor han samlede en lille Kreds af ligesindede om sig og førte et, som det synes, stille og afsondret Liv. Men han fik ikke længe Ro der, da han allerede 1736 blev Gjenstand for de energiske men forgjæves Omvendelsesforsøg, hvorom de følgende Blade indeholde Efterretning. Stykket meddeles efter Originalen blandt Werlauffs Samlinger i det st. kgl. Bibliothek. Forfatteren er den bekjendte Erik Pontoppidan, daværende dansk Hofprædikant, der ogsaa i sin efterladte Levnedsbekrivelse kortelig har omtalt sine møjsommelige, men virkningsløse Forsøg paa at føre J. P. Piper og hans Husfæller tilbage fra deres separatistiske Standpunkt.

Udførlig Relation om de med Monsr. Piper og hans Husfolk paa allernaadigst Kgl. Befaling in Junio & Julio Ao 1736 holdne Samtaler angaaende Separatismi Afvej.

Efter at jeg d. 11te Maj havde faaet Deres Højædle Excellences Geheimeraad v. Holsteins Skrivelse, dat. Slesvig d. 9de ejusdem, og deraf set Deres Kongl. Majestæts allernaadigste Villie og Befaling til mig om at handle i nogle Samtaler med de udi Pipers Gaard paa Frederiksbergs Amager forsamlede Separatister, gjorde jeg mig med

Guds Paakaldelse og nogle af mine Embedsbrødres Raadføring dertil rede; men som Pinsefesten just forestod, kunde jeg ej komme til at begynde disse Samlinger førend den 23. Maj, da jeg første Gang indfandt mig paa bemeldte Sted og spurgte efter Stud. Hans Brandt, som min sal. Formands¹⁾ Søn, den jeg for længe siden havde kjendt. Jeg fandt ham i Haven arbejdende tilligemed sin Fætter, Stud. Carl Petersen²⁾. Udi denne første Samling fandt jeg det ej raadeligt at lade mig mærke med at have kongl. Befaling, men mente i større Confidence at kunne maale Dybet, naar jeg aflagde en privat Visit. Af samme Aarsag tog jeg heller ingen med mig, med bad et Par andre Præster med frivillige Besøgelser at cooperere med mig. Hans Brandt gav Anledning til at tale om deres Øconomie, og særdeles Havens Indrettelse. Derfra gjorde vi uformærket en Transitum til Religionen og Fraskillelses Aarsager. Jeg spurgte, om hans nærværende Levemaade skulde ansees som noget bestandigt, derved man vilde leve og dø, eller ogsaa om det ad interim var en Forberedelse til noget andet. Dette sidste bekræftede han med Tillæg, han vilde gjerne tjene Landet i de Ting, han havde lært og lagt sig efter, sc: Studio Juridico, dersom ham gaves Kald og Befordring. Jeg sagde, det vilde falde ham vanskeligt in via Separatismi, og fik til Svar: Hvorfor vanskeligere end ellers? Vores Levemaade her paa Stedet gjør os jo ej inhabile, særdeles da jeg kan sige, vi øver os bestandig i Kjærlighed mod Gud og vor Næste. Jeg sagde, dette var i sig selv al Ros værd og gjorde dem ej inhabile, men vel deres Separation fra den udvortes Kirke, hvilken for det første præcluderede dem Vejen til at tjene Næsten i offentlige Embeder. Han sagde: Kirkegang udkræves jo ej som ganske fornøden til at tjene Publico.

¹⁾ Otto Frederik Brandt, Præst i Hagenbjerg paa Als († 1726).

²⁾ Var fra Als og havde 1732, da han blev immatrikuleret ved Universitetet, forud studeret 3 Aar ved Univ. i Königsberg. Han betegnes som »juvenis præstantissimus« (Smith, Kbh. Univ. Matr.).

Jeg svarede, den Sag, ved hvilken man bekendte sig til Kirken, nemlig den hellige Nadveres Brug, var dog ganske fornøden i et christeligt Societet, saa længe det var fornødent at adlyde vor Mesteres Jesu udtrykkelige Befaling ved sin Afsked. Han svarede: Indstiftelsens Ord befalede ej Sagen selv, men de dirigerede kun dens Maade og Henseende: Saa ofte I gjøre dette, gav tilkjende, Tingen var fri, at lade eller gjøre, men naar den gjordes, skulde den ingen anden Henseende have end Jesu Døds Ihukommelse. Her remonstrerede jeg ham, at det endelig maatte være begge Dele. 1. Fordi de Ord: tager hen, æder og drikker, gjør det, staar i Imperativo eller paa en befalende Maade, og idet endogsaa Sagens Henseende foreskrives, da foreskrives langt mere Sagen selv; thi var Sagen ej befalet, da kunde dens Henseende langt mindre befales, hvoraf jeg sluttede, at den gjorde Exception ej aleneste ikke var for dem, men endogsaa tvertimod dem. 2. Erindrede jeg, at de Ord Saa ofte, hvilke St. Paulus i sin Igjentagelse bruger, ej findes i Indstiftelsen selv beskrevet, Matth. 26 v. 26 og Lucæ 22 v. 19. Der staar slet hen og absolute: Tager, æder, drikker. 3. at Apostolens Øjemærke ved det efter Guds Aands Direction tillagte Ord: Saa ofte, kunde umuligen være at limitere, restringere eller paa nogen Maade svække Jesu egne Ord, men snarere at indskærpe dem, saa han vilde sige: Jesu Ihukommelse maatte ingen Tid glemmes, men saa tidt og ofte de gjorde, hvad dem nu var befalet, skulde Gjerningen just have denne Hoved-Henseende. 4. Efterdi Jesus den Gang stiftede et nyt Testamente, hvor af han og denominerer den uddelte Kalk. Med denne Indstiftelses Øjemærke kunde ej komme overens at henstille det til Disciplernes frie Valg og Villie eller sige: Dersom I ville dette, da gjør det hver Gang til min Ihukommelse. 5. Den samme Apostel St. Paulus, som 1 Cor: 11 v. 25. clausulerer Ordene med: Saa ofte, siger næst efter, v. 28, uden denne Clausula: Ethvert Men-

neske prøve sig selv, og saaledes æde han af Brødet og drikke af Kalken.

Her efter spurgte Mons^r Brandt, hvorfor vor Fornuft insisterede saa meget paa Ord om udvortes legemlige Gjæringer, da vi dog tilstode, Gud vilde tjenes i Aand og Sandhed, og den aandelige Æden og Drikken, som han holdt i højeste Værdi og af stor Fornødenhed, var nok. Jeg svarede, at Fornuften under Troens Direction endelig maatte insistere paa Mesterens Ord, og at disse ej alene præsupponerede den aandelige Æden og Drikken, som er Troens daglige Øvelse, men befalede ogsaa udtrykkelig en udvortes synlig Gjærning, nemlig just den Slags Gjærning, som skete ved Indstiftelsen, skulde ofte igientages. Denne var nu ej en blot aandelig og i Hjærtet forborgent, men en synlig legemlig Tagen med Haanden, Æden og Drikken med Munden. Fremdeles foreholdt jeg ham til den legemlige Lydigheds og udvortes Guds-Dyrkelsens Bevisning Pauli Ord 1 Cor: 6. v. 20: I ere dyrekøbte, priser derfor Gud i eders Legem og Aand, som høre Gud til. Han sagde: denne udvortes Gjærning angik egentlig Apostlerne, som var Jøder og havde den Skik iblandt sig, at Husfaderen efter Paaskelammets Nadvere uddelte Brød blandt sine Tyende til Erindring af det Bedrøvelsens Brød, som deres Fædre havde ædt i Ægypten. Jeg svarede: om end denne jødiske frie Skik kunde have givet Frelseren nogen Anledning, saa dog var Sagen ej den samme, men et nystiftet Testaments Besegling. Dette Testamente strækkede sig nu efter deres egen Tilstaaelse til alle Folk, være sig Jøder eller Græker, ja alle vilde have Renselse ved Testamentets Blod. Fremdeles veed vi jo, at de Corinther, hvilke S. Paulus overantvordede det, som han havde faaet af Herren, vare ej Jøder, men største Del Hedninger, i det mindste en Blanding af begge Slags, som vi kan slutte af hans Ord om ulige Ægteskab, 1 Cor. 7. Ja, da vi alle ere skyldige at forkynde Herrens Død, maa denne Forkyndelses Maade være alles Gjærning.

Mons^r Brandt sagde atter, at Apostelen, naar han be-

falede at forkynde Herrens Død ved Nadveren, satte han udtrykkelig derhos, det skulde ske, indtil Herren kommer, altsaa var det ikkun ad interim. Jeg spurgte, om da dette interim endnu varede, eller om Herren allerede var kommen. Han svarede: Ja, i de Troendes Hjærter er han allerede kommen. Her beviste jeg, at Christi aandelige Tilkømt, som begynder med Igjenfødselen, ingenlunde kunde forstaas paa det Sted, thi den udkrævedes som det Præsuppositum hos Communicanterne, førend de maatte annamme Sacramentet, og hvis de, der endnu ikke havde Christum aandeligvis, skulde dog gaa til Guds Bord, indtil saalænge Christus kom, da havde St. Paulus raadet de uværdige og ubodfærdige at annamme det Hellige i en vanhellig Tilstand, sig selv til Fordømmelse, hvor imod han selv saa alvorlig advarer: Den, som ikke haver Christum, haver ikke Christi Sind; den, som ej har Christi Sind; er ikke hans, Rom: 8. Den, som nu ikke er Christi, bør aldeles ej gaa til Alters. Ja, at de Ord: Indtil Herren kommer, betegner hans sidste Komme i sin Herlighed til Dom over Jorden, men ingenlunde til en aandelig, individuel Komme hos ethvert Menneske, se vi deraf, at samme Apostel St. Paulus, 2 Cor: 13 v. 5 beder de samme Corinther, som skulde gjøre dette, indtil Herren kom, prøve sig selv, om Jesus Christus var i dem, ergo allerede kommen aandeligvis. — Da disse Punkter af os begge i al Sagtmodighed vare igjennemgangne, og jeg insisterede paa, om Mons^r Brandt ej maatte tilstaa, at Herrens usvækkede Befalings Ord krævede en troende og lydlig Efterlevelse, fra hvilken man ej uden Tvivl og Fare kunde undslaa sig, da derimod ingen Fare, men baade indvortes og udvortes Fred, var at finde derudi, svarede han: En levende Forfarenhed havde lært ham, at Gud, som saa til det skjulte, og for hvilken han daglig stræbte at vandre med et redeligt, kærligt og troende Hjærte, havde ej bundet sin Naades Meddelelse og sit søde Samfund til noget Slags udvortes Middel, være sig ellers saa godt, som det vilde,

hvorom han ej begjærte at disputere med nogen, gjorde det ej heller, og lod enhver gjerne vandre efter sin Overbevisning, var langt fra at foragte Sacramentet eller dem, det brugte i en redelig Mening; men dette kunde han sige af sand Erfarenhed, at da han gik til Alters, fandt han ej den trøstende Naades Samfund og Guds Kjærligheds Meddelelse, som siden den Tid, han annammede det i Troen alene. Item, han nød visselig hver Dag Menneskens Søns Kjød og drak hans Blod, ellers havde han ej Livet i sig. — Mit Gjensvars Summa var denne: Jeg disputerer intet troende Menneskes Forfarenhed, naar den ikkun ej er tvertimod Skriften. Men i dette sidste Fald maa den endelig blive os suspect eller mistænkelig, saa længe vi holder Skriften for vor Tros eneste Regel; thi der var de Omstændigheder, i hvilke et Menneske maa vogte sig for sin egen Aand; men Guds Aands Vidnesbyrd kan vi aldeles sikkert antage, det viser os en Vej, paa hvilken endogsaa Daarerne ej kan fare vild. Uden for Ordet og Vidnesbyrdene er et vildsomt Hav og mange svælgende Dybheder paa højre og venstre Haand; salig er den, som holder Guds Ord for sin Fods Lygte og det eneste Lys paa sin Vej. Hvad Midlerne og vor Forpligtelse til de samme angaar, da sagde jeg, at den Gud, som ej havde bundet sig selv, han havde dog bundet os til deres Brug, saa havde det sig ganske anderledes, naar vi selv forsømte dem.

Mons^r. Cort Petersen, H. Brandts Fætter, som under denne Samtale kom til os, men taug bestandig stille, blev af mig tilspurgt, hvad hans Mening var om den afhandlede Materie. Jeg fik synderlig intet andet Svar af ham, end at han var beredt at følge Guds Ledsagelse, og at han hjærtelig begjærede at føre sin Vandring baade indvortes og udvortes ej efter sit eget Kjøds Sind og Sands, men alene efter som han førtes af Guds ledsagende Naade. Jeg svarede: Det Forsæt var ret og godt, men ej den Application, han gjorde deraf, anset Ledsagelsens Regel og Rettesnor ligger i Guds Ord, og vi ej tør vente anden

Drift af Guds Aand end den, der stemmer overens med det Ord, samme Aand har aabenbaret. Til Afsked forelæste jeg dem begge nogle Ord af F. Adolph Lampe hans Skrift, kaldet *Betriebliches Irrlicht* in den Schriften A. Römeling, hvilken Bog de bade om at maatte beholde indtil videre, hvorpaa vi toge en venlig Afsked.

Visitatio 2da.

Den 31. Maj forefandt jeg Husværten Mons^r Piper tilige med Brandt og Petersen, hvilke per famam havde hørt det, jeg første Gang af allegerede Raison ej lod mig mærke med, men nu declarerede dem, nemlig at jeg havde faaet en allernaadigst Kongl. Ordre, at handle med dem om deres Separations Afvej, dog paa den allervenligste Maade, saasom de kunde være forsikret om, Deres Kongl. Majestæt bar en christelig Omhu for deres evige saa vel som time-lige Velfærd. De sagde, sig ej at bære nogen Tvivl derom, takkede Gud for en christeligsindet, mild og naadig Konge; dog havde de hørt, at deres Fjender havde udvirket en Inquisition over dem, endskjønt de levede som de stille i Landet, aad deres eget Brød i Ansigtets Sved, og ej med Ord eller Gjerning besværede noget Menneske. Jeg svarede, mig var intet bekjendt angaaende nogen Inquisition, og min foreskrevne Ordre sigtede alene til deres Sjæles Bedste; jeg var selv færdig at gjøre dem Regnskab for det Haab, som var i mig, haabede ogsaa, at de havde samme Sind. Mons^r Piper sagde, han saa da allerhelst, at det skete skriftlig, da man paa begge Sider gik den sikreste Vej. Jeg lod mig det gjerne befalde og opsatte nogle præliminær Spørgsmaal, som de ved næste Samling vilde give mig skriftligt Svar paa. — Dernæst spurgte jeg, om Tallet af deres Husfolk var endnu saa stort som forleden Vinter, da man spargerede, at der var ej mindre end 18 separerede paa en Gang udi Huset, hvilket ej kunde andet end give noget Opsyn og Anledning til adskillig Raisonnement; særdeles beklagede jeg, at det var saa nær ved

ved Deres Majestæts Vinter-Residents, og burde man erkjende den Mildhed og Taalmodighed, Deres Majestæt hidindtil havde ladet se imod scrupulerende Samvittigheder, saaledes at man just af et Taknemmeligheds Principio skaanede den kjære Konge for Klagemaal og Fortræd. Mons^r Piper svarede, at de vel i Vinter havde været mange; men mere end Halvparten var nu alt borte, og han havde ej flere Folk, end han brugte til sin Husgjerning og Haves Dyrkelse at bestride. Da der var flere, havde han ingen inviteret til sig, men de, som selv var kommen i en bestrængt og beknyttet Tilstand, dem kunde han som en Christen, der er forbunden til allehaande Kjærligheds, særdeles Hospitalitets, Øvelse, ej bortvise, hvorpaa han allegerede af sit i Hænde havende Ny Testamente Rom: 12 v. 13. Ebr. 13 v. 2. 1 Petr 4, 9. Jeg sagde: Saa længe der ej er nogen Forfølgelse over de Christne udenfor eders Hus, ej heller noget tilstrækkeligt Asylum i eders Hus, ser jeg ej, at denne Exception har Sted. Han svarede: Naar mine Brødre drives til mig af Trang og Fattigdom, er det nok. Har jeg Husværelse og kan give idetmindste et Natteleje, da maa jeg ej tillukke mit Hjærte eller Hus, om ellers Guds Kjærlighed skal blive i mig. Jeg svarede: Sagen i sig selv var god, men Personer, Tider og Omstændigheder kunde gjøre saadanne Exceptioner, som Visdommen vil have iagttagne, og dette sidste var [det] alene, som jeg bad ham betænke. Mons^r Piper svarede: Han havde aldrig tænkt, at nogen skulde støde sig paa hans Domestikkers Tal ved en saa ganske stille Vandring; han havde ej heller førend nu faaet mindste Vink af, at det var D: Kgl: Mayestæt imod. Hvis den høje Øvrighed, den han erkjendte for Guds Orden, ej længere forundte ham sin Gaards Tilhørelse, var han gjærne færdig at lyde og vige i al Underdanighed, hvor udi ingen af Kongens Undersaatter skulde overgaa ham; men tilstædes ham hans Huses Brug, haabede han ogsaa, det blev ham allernaadigst forundt at benytte sig af sine Logementer paa en Maade, som ej mindste Uorden eller

Publici Præjudice skulde foraarsage. — Her næst spurgte jeg Mons^r Brandt og Petersen, hvorledes de havde fundet Indholden af den Bog, jeg ved sidste Samling laante dem. De sagde, Rømeling havde faaet et haardt Svar og var stærkt igjendreven, maaske fordi hans egne Ord havde været haarde, og at han var gaaet videre, end de vidste. Hvad dem angik, holdt de ej af Controverser, langt mindre af heftige Expressioner, men befittede sig paa en ydmyg, sagtmødig og kjærlig Omgang i Ord og Gjerning.

Da Mons^r Piper ved sidste Samling ej var tilstæde eller hørte noget, af hvad jeg den Gang handlede angaaende Nadverens fornødne Brug, saasom det egentlige Symbolum eller Tegn, ved hvilket man bekjender sig til Kirken, blev samme Materie ongefær paa den allerede beskrevne Maade atter urgeret. I Steden for Svar blev mig det Spørgsmaal forelagt, hvorfor man insisterede saameget paa Altergang og ej paa Fodtvætten, hvilken Ting var af ligesaa stor Vigtighed og af Christo, Joh: 13. med ligesaa udtrykkelig Befalings Ord indstiftet. Jeg svarede, at Fodtvætten ej var at sætte i Parallel med Nadveren, efterdi den 1ste øjensynlig var en speciel Befaling, der alene havde Sted hos østerlændiske Folk, som vandrede med næsten blotte Fødder, saa det var en reel Kjærligheds- saa vel som Ydmygheds-Bevisning, hvilken hver Mand, saavel Hedninger som Jøder, fra Arildstid havde brugt mod deres ankommende trætte Gjæster, som er at se Luc: 7; men iblandt os vilde det være en aabenbar Affectation, som det ogsaa er blandt Papisterne, da derimod at æde og drikke var af en universal og bestandig Brug, bekvem for al Verden. 2. At ved Fodtvætten var intet ny Testamentes Stiftelse i Jesu Blod saasom hos Nadveren. 3. At (posito, non concessio) Kirken gjorde ilde i at efterlade Fodtvætten, saa undskyldte det ej Nadverens Efterladelse; thi med een Fejl kan den anden ej retfærdiggjøres. 4. At dersom nogen vilde have en Slags Ydmygheds Øvelse, som skulde svare til Christi Befalings Henseende, maatte det være, at forsyne sin fattige

Næstes Fødder med et Par Sko og iføre ham dem, hvis han for Sygdoms eller Alderdoms Skyld ej selv kunde, hvilket ogsaa staar dem frit for, som fandt en Ydmygheds Øvelse der udi, og man havde i det Fald alene at vogte sig for Ostentation og et affecteret Væsen; thi Grunden er denne, at Gud vil reel Kjærlighed og reel Ydmyghed. Her næst urgerede jeg Alterens Sacraments almindelige og bestandige Brug i alle Kirkens Tider og iblandt alle dens adskillige Secter, saa at endskjønt disse sidste havde ført stor indbyrdes Strid om Indstiftelsens Ords rette Mening, dog alligevel havde de alle kommen overens i Sagens nødvendige Brug, af hvilken Praxi perpetua et universali et stærkt Argument kunde drages for Sagens Gyldighed.— Mons^r Piper svarede, han vilde sige herom, som St. Paulus, Actor. 17, at den Gud, der havde havt Taalmodighed i Vankundighedens Tider, beder nu alle Mennesker at omvende sig. Jeg sagde, det var ej vel appliceret paa forehavende Materie, anset, de Vankundigheds Tider var det gamle Testament, hvor Nadveren ej havde været i Brug, og St. Paulus brugte de Ord, just da Alterens Sacramente tog sin Begyndelse, saa dets Afskaffelse umulig kunde høre derhen. — Mons^r Piper sagde: Jeg foragter og dømmer ingen, som bruger Nadveren, ønsker ikkun, at den var bleven i sin første rene og enfoldige Brug og ej vanslægtet til en Delagtighed med Afgudsdyrkere. Jeg svarede: Om Afgudsdyrkere hykle i den samme Gjerning, som jeg gjør oprigtigen, da skader det mig ej, al den Stund jeg ej hykler med dem i deres onde Gjerning. Om Menighedens Forstandere ej altid udelukker dem fra Samfunden, som vel kunde og burde udelukkes, kan det ej berøve Guds Børn deres Ret og Adgang til Herrens Bord. Dersom Paulus vilde have den Samfund extenderet saa vidt, havde han ej kunnet sige: ethvert Menneske prøve sig selv, og æde saa af dette Brød, men han maatte have sagt: et hvert Menneske prøve sine Medgjæster. For Resten sagde jeg: Dersom nogen ej kan overvinde denne ellers ugrundede Scrupel om Delag-

tighed i de andres Ondskab, da finder saadan svag Sjæl Soulagement ved den her tillands brugelige Privat-Communion. Han sagde: En privat Communion er falsk og imod Tingens Natur. Jeg svarede: Jeg recommenderer den ej, dog naar 2 eller 3 eller 4 christetige Venner ej af Hofart, men i en lovlig Henseende, bruger Nadveren tilsammen, var den ej ganske privat, og det kunde være nok til Samvittigheds Lettelse. Han sagde, der var og blev dog altid en Slags Delagtighed med den store Hob, som brugte det ilde, og man styrkede Hyklerne ved at gjøre det med. Jeg svarede atter: Dersom Sagen selv var ond, havde Hyklerne Ret, men nu han selv tilstod, at den, uden Misbrug betragtet, ej var ond, da hyklede Verdens Børn ved Altergang med Guds Børn, og ej Guds Børn med Verdens Børn. De første stillede sig de sidste lig ved et godt Skin, men de sidste antog ej de førstes onde Skin, langt mindre deres Ondskab selv.

Mons^r Petersen tilspurgte jeg særdeles, hvad hans Afholds Grund og Aarsag var. Han svarede: En levende Experience af Guds Naade, som nu saa rigelig og kjendelig meddeltes ham, saa han ej kunde vende sig udad til udvortes Ting uden Frygt at tabe det indvortes og lide Skade paa den vigtigste Del. Jeg svarede: Det hellige Sacramentes Brug turde ej distrahere ham fra den indvortes Omgang med Gud; thi saa vidt derhos var en udvortes Gjerning, maatte han jo hver Dag et Par Gangs vende sig udad (efter hans Talemaade), nemlig naar han aad den blot naturlige Mad, at jeg ej skal tale om vort guddommelige Kald til mange udvortes Forretninger, hvori han og selv øvede sig, e: gr: Havens Dykkelse. Paa den anden Side var den sacramentalske Æden og Drikken hos troende Sjæle meget mere en herlig Befordring og et kraftigt Hjælpemiddel til Aandens Opløftelse. Han sagde: Jeg finder dette sidste ej saa, men veed bedst, hvad Gud har gjort imod min Sjæl, siden jeg holdt mig alene til den aandelige Æden og Drikken. Jeg beraabte mig paa det,

som i sidste Samtale var sagt om Farligheden af den Slags Experience, der ej stemmede overens med Skriftens klare Vidnesbyrd og derfor burde være suspect. — Hernæst prøvede jeg ved et Par Spørgsmaal de tilstedeværende, om de ogsaa i den vigtige Grund-Artikel de Justificatione ej var geraadede paa den bekjendte Dippels eller Democriti Afvej, men fandt, Gud ske Lov! intet deslige, og de sagde sig ej at have nogen synderlig Kundskab til bemeldte Mands Skrifter og Meninger. Jeg spurgte fremdeles, om de ej maatte tilstaa, der fandtes blandt de separerede selv megen indbyrdes Separation, Adskillighed og Adspredelse i Lærdomme og Meninger. Mons^r Piper svarede: De, han kjendte, vare dog alle enige i Grunden og Hovedsagen selv, og den Grund var alene Christus Jesus.

Visitatio 3tia.

Den 7de Juni kom jeg 3die Gang til Mons^r Pipers Gaard og forefandt ham tillige med Mons^r Petersen, men ej Mons^r H. Brandt, hvilken samme Dag ej var vel tilpas. Jeg spurgte da, om man havde betænkt sig paa de sidst overgivne skriftlige Spørgsmaal. Mons^r Piper svarede ja, og leverede mig efterfølgende skriftlige Svar.

Qvæstio 1. Om man admitterer noget andet Principium cognoscendi eller anden Kundskabs Grund, hvoraf Controverser i Religionen burde dijudiceres, end den hellige Skrift, hvilken vi kalde Bibelen.

Respons: Alle Controverser har deres Oprindelse af Satan, Gen: 3, af den kjødelige Fornuft og Blindhed, 1 Tim: 1,7. Derfor bør enhver Christen undslaa sig fra al saadan Ordkrig, 1 Tim: 1. v. 4. og c. 4, v. 7. 2 Tim. 2. v. 16. 23. 1 Thess. 6, v. 4. 11. 15. Tit 1, v. 14. Col: 2 v. 8. Ser til, at ikke nogen fører eder fangen som ved Philosophia og forfængelig Bedrageri efter overleverede Menneskebud |: eller Lærdom :| efter Verdens første Bogstaver (!), og ikke efter Christum. Men enhver Skrift, som er indblæst af Gud, er og nyttig til Lærdom, til Overbevisning

til Tilrettesættelse, til Undervisning i Retfærdighed, paa det det Guds Menneske maa være fuldkommen velberedt til al god Gjerning. 2 Tim: 3 v. 16.

Ved dette Svar bad jeg dem considerere, at endskjønt Controverser vel vare af Djævelen, saa vidt der paa den ene Side var Uret eller Vildfarelse, da Løgn bestrider Sandhed, saa dog ere de ej af Satan paa den anden Side, hvor Sandhed forsvares og haandhæves imod Løggen; thi St. Paulus kræver ogsaa af en Biskop, han skal være mægtig at igjendrive eller overbevise dem, som imodsige den sunde Lærdom, Tit. 1 v. 9. Da nu dette stod fast og ej kunde nægtes, maatte man endelig have et vist og fast Principium, ved hvilket sort og hvidt kunde adskilles. Da nu deres Svar ej gik direkte og tydelig nok paa mit Spørgsmæl, bad jeg om Ja eller Nej, sc: enten Biblen var den eneste Dommere eller ikke, og fik til Svar: Ja, den var det, de erkjendte intet andet. Nu sagde jeg dem, hvorfor jeg just urgerede dette Spørgsmaals Besvaring, nemlig fordi jeg i forrige Samtaler havde befunden, at særdeles Mons' Brandt og og Petersen ofte beraabte sig paa deres levende Experience og Erfarenhed, naar de ej fandt Medhold men Modstand i Skriften. Altsaa bad jeg da efter denne Concession engang for alle, at lade dette Con-principium fare, saa længe det var Spørgsmaal om Troens Sandhed at undersøge; thi stod denne Bagdør aaben at echapere af, da kom vi aldrig til nogen Slutning. De kunde beraabe sig paa deres, og jeg mig paa min Forfarenhed, og dog maatte en af os have Uret. Men Skriften skulde være vor fælles Grund.

Qvæstio 2da. Om den hellige Skrift, som skal skille Controverser, har nogen sand Contradiction i sig, eller om den er baade med og imod en Ting.

Resp: Udi Sandhed er ingen Løgn, og Guds Aand er sig ej imod; men det dørske og sjælliske Menneske antager ikke de Ting, som hører Guds Aand til; thi de er ham en Daarskab, og han kan ikke kjende dem, eftersom de maa aandelig examineres, 1 Cor. 2. v. 14.

Qvæstio 3tia. Om man ikke i de Ting, hvor der for vore menneskelige Øjne kunde i Begyndelsen synes nogen Contradiction imellem tvende Sprog, bør forstaa og udtyde det mørke efter det klarere, og ej hendrage det klarere efter det mørkere?

Resp: Saa mange, som ej have annammet denne Verdens Visdoms Aand, men den Aand, som er af Gud, kan alene kjende og gjøre Forskjel mellem Sandhed og Løgn, Lys og Mørke; thi de have Sandheds Aand, og derfor kan de ransage alle Ting, ja Guds Dybheder. De følge og have Lyset, og derfor kan ej vandre i Mørket, Joh. 8 v. 12: Jeg er Verdens Lys, hvem som følger mig, skal ikke vandre i Mørket, men have det Livsens Lys. Vil derfor nogen gjøre Guds Villie, han skal forstaa, om Lærdommen er af Gud, Joh: 7 v. 7. Videre Svar ses af det næst foregaaende, Matth. 6, 22. 23.

Af dette Gjensvar tog jeg Anledning til at spørge, om de formente, Bibelen var overalt saa klar, at ingen mørke Steder fandtes der udi, som trængte til at oplyses af de klarere. Mons^r Piper sagde Nej. Jeg satte ham imod Apostelen Petri Vidnesbyrd om sin Stalbroder Pauli Breve, i hvilke han siger at være nogle Ting svære at forstaa, 2 Petri 3 v. 16. Han sagde: Ja, men der staar hos: for de ukyndige og ubekræftede. Dog lyder Petri Ord ej saa, men der staar: de svære Ting forvendes til egen Fordærvelse af de ukyndige. Endskjønt nu dette ej sker af dem, der ere bedre kyndige, saa dog bliver samme Ting dem ogsaa svære uden Hjælp af de lettere. Da Piper mente Nej, spurgte jeg ham ad, om han da ogsaa trøstede sig ved at udlægge mig den rette Mening af Frelserens ypperstepræstelige Bøn, Joh: 17, hvilket jeg vel havde Lyst at høre. Han svarede: Ja, dog ej efter menneskelig Ord og Kunst, thi det maatte forklæres efter Forfarenheds Grund. Jeg exciperede herimod og beraabte mig paa deres forrige Tilstaaelse ad Qvæst. 1, hvor ej Erfarenhed men Skriften alene var antagen til Dommer.

Qvæst: 4. Om man vidste nogen solid Exception imod Christi klare Befaling i Indstiftelsens Ord at gjøre, hvor det hedder: tager hen, æder, drikker, gjøre det til min Ihukommelse?

Respons: Herpaa skal villig følge Svar, naar Hr. Pontoppidan viser nogen solid Exception imod de mange andre Christi expresse Befalinger, som af de fleste Mennesker saa løselig tracteres, ja fast af alle efterlades. Iblandt mange beraabte man sig paa en eneste, som saa ganske og aldeles sattes til Side, den Herre Christi udtrykkelige og med Salighed forbundne Befaling Joh: 13, v. 14, 15, 16, hvor Frelseren, efter at han havde forrettet den udvortes Fodtvæt, vil ligesaa undervise sine Disciple om den store Hemmeligheds Samfund med denne Gjerning, som ses af hans Ord til Peter, det 7de og 8de Vers, hvor det hedder: Dersom jeg toer dig ikke, haver Du ingen Del med mig; og derfor spørger han dem i det 12te Vers: Vide I, hvad jeg haver gjort eder; I kalde mig Mester og Herre, og I sige ret, thi jeg er det; dersom jeg da, som er Herren og Mesteren, haver toet eders Fødder, hvor meget mere ere I da NB skyldige at to hverandres Fødder; thi jeg haver givet eder et Exempel, at ligesom jeg gjorde eder NB. skal I og gjøre. Dersom I vide dette, salige ere I, om I NB. NB. det gjøre. — Her beraabte jeg mig paa de adskillige Argumenter, som allerede i forrige Samtaler var fremført i den Materie om Fodtvættens, insisterede saaledes derpaa, at det var øjensynligt, Christus havde ved Fodtvættens Befaling et almindeligt Øjemærke til Kjærligheds og særdeles Ydmygheds indbyrdes Bevisning. Naar vi nu levede i et Land, hvor der var en reel Kjærlighed i at to sin trætte Næstes Fødder, da var det og Billighed, at saadant skete, og saa vidt var det ogsaa iagttaget af de første østerlændiske Christne. Men at sætte denne Sag i fuldkommen Parallel med Nadveren kunde ingen andre paastaa end den, der søgte Udflugter. For Resten var det ej her Spørgsmaalet, om de Christne nøje efterlevede alle Christi

Befalinger, men vel om man maatte og turde med en god Samvittighed efterlade dem, særdeles den om Nadverens Holdelse, der er uden allermindste gyldig Undskyldning baade skyldig, billig og practicable, ja virkelig practiseret i alle Kirkens Tider af alle Christi Navns Bekjendere, undtagen denne Tids Separatister, som var de allerførste, der har emanciperet sig den Frihed. Udi det øvrige var Fodtvætten og Nadveren derudi meget adskillige, at den første var en Pligt iblandt Menneskene, som gjorde hinanden til Gode, da derimod Nadveren er en Naade og Kjærlighed, som Gud beviser Mennesker, og hvor de ej giver, men tager af Guds Haand. Jeg spurgte Mons^r Piper, om han da ønskede at se Fodtvætten continueret i vore Tider og Lande. Han sagde: Nej, thi den Skik blev da som alle andre til et hykkelsk Opus operatum, endskjønt den i sin rette Brug var nyttig og af større Betydning, end man troede. Siden Afholden er sket, og det Fordærvsens Barn aabenbaret, takkede han Gud inderlig, at denne Hemmelighed er skjult for Verden, at man ej skulde handle den ligesaa urenlig, som man har gjort ved Christi Nadveres rene og rette Brug; og det var at ønske, at den forvendte og falskelig indbildte Nadveres Brug var ligesaa skjult og dem betagen som Fodtvætten, thi da vilde han gjerne tilstaa, at den Lærer, som delte Sandheds Ord rettelig, kunde udrette noget til Menneskenes Omvendelse, da det nu ellers er umuligt, saa længe de har denne falske Støtte at hælde sig til. Jeg sagde: At de sikre driver Afguderier med Sacramentet og andre Ting i Kirken efter sal. Doct. Müllers og andre Theologorum vemodige Bekjendelse, betager Tingene selv ej deres Værdi, saalænge den bekjendte Sandhed staar fast, at Misbrug ej ophæver den sande Brug, og Menneskenes Vantro ej gjør Guds Trofasthed til intet. Jeg spurgte Mons^r Petersen, om han ej selv mente og haabede, at han vel engang fik den Frimodighed, som han nu sagde sig at fattes, til at nyde den Hellige Nadvere med andre Guds Børn, og da han sagde, sig at tvivle derpaa,

foreholdt jeg ham andre Separatisters Exempel, som efter 3 à 4 Aars Separation havde trædet tilbage. Ex. gr: den fromme og lærde Tobias Pfanner, Gottfried Arnold og mange andre, som jeg til dels selv havde kjendt af Person. Han sagde: Andres Exempel tjente ham ej til Regel i slige Tilfælde, allermindst Gottfried Arnolds, som i flere end een Ting havde bevist sig meget ubeständig.

Visitatio 4ta.

Den 15. Juni |: da jeg havde forevist Hans Velærværdighed Hr. Pastor Rhone min Collegæ, Hr. Pastor Bluhmes, Skrivelse, dets Indhold, at som jeg udi de med Separatis begyndte Samtaler behøvede nogen Lettelse og Bistand, saa var Deres Kongl. Majestæts allernaadigste Villie og Befaling, at velbemeldte Hr. Rohne sig med mig skulde forene, og vi unitis Consiliis stræbe at naa det fornødne Maal med de vildfarendes sagtmodige Overbevisning: forefandt vi Mons^r Piper tilligemed Mons^r Brandt og Petersen. Den første gav tilkjende, der blev stor Opsigt i Byen, siden man saa, der kom saa tidt Præster til dem, og den vilde blive større, da vi nu herefter kom to paa Gangen. Deres Naboer havde hidindtil bevist sig kjærlige og fredelige, men nu begyndte Ondskaben at røre sig, hvoraf de havde nogle Prøver og vare ej uden Frygt at overfaldes af onde Mennesker, endskjønt de befalede sig Gud og hvilede under hans Forsvars Vinger. Vi svarede: det gjorde os ondt, om der for vor Kommes Skyld skulde tilstøde allermindste Ulejlighed, da den høje Øvrigheds saavel som vores Henseende var ganske andet. Mons^r Piper spurgte, om vi ej kunde afgjøre alting skriftlig og spare os den Umage at komme derud. Vi svarede: det Kongl. Commissorium befalede os at holde Samtaler; ved dette Middel kunde i en Time ske mere end en hel Dags skriftlige Afhandling, og denne sidste Maade vilde falde os, som havde mange andre Forretninger, alt for tung. Ikke destomindre vilde vi gjøre efter den af mig allerede begyndte

Maade, lægge nogle skriftligen forfattede Spørgsmaal til Grund, paa hvis skriftlige saa vel som mundtlige Besvaring de fra een Samling til en anden kunde betænke sig.

Her næst spurgte vi, om der ikke opholdt sig hos dem et Par Tømmermands-Svende af tydsk Nation og tilforn Lemmer af St. Petri Menighed. Man sagde jo, og da de kom frem, kjendte Hr. Rohne dem at have været hans Skriftebørn, hvorfor han særdeles adresserede sin Tale til dem med Spørgsmaal, om de havde separeret sig fra Kirken, og hvad Aarsag der var til saadan Forandring. De gav ej noget udførligt Svar, men sagde sig at søge deres Frelser i Troens Enfoldighed. Da man foreholdt dem, at de altsaa ej kunde gaa en enfoldigere, sikrere og bedre Vej end følge Frelserens Befaling ved den hellige Nadveres Stiftelse, saa vel som i andre Christendommens gjørlige Pligter, bleve de, saa vidt jeg erindrer, ved deres store Uværdigheds og syndige Jammers Følelse, og da Monsieur C. Petersen sagde, Guds Rige var ej Mad eller Drikke, men maatte søges, hvor det var at finde, nemlig inden i os, beraabende sig paa Christi Ord til Phariseerne, Luc. 17, stemmede de i med ham. Hr. Rohne forklarede dem Frelserens Ord paa bemeldte Sted efter deres alleregentligste Henseende, visende, denne var ingenlunde at tilskrive et blot naturligt Menneske, som stod i Fjendskab imod Gud, en Beboelse af Guds Rige, endskjønt samme var kommet til og iblandt dem; langt mindre vilde Christus, at hans aandelige og usynlige Riges Komme i Sjælen skulde søges ved de befalede udvortes Midlers Forkastelse, anset, samme af deres Natur ej vare stridige, men ogsaa i deres Henseende ganske overensstemmende med Guds Rige.

Jeg igjentog imidlertid med Mons^r Piper endel af de Materier, som tilforn var ventilerede, og foreholdt ham denne Gang særdeles den store Fare, som var ved at læse Christi Bud og efterlade hans udtrykkelige Befalinger. Han beraabede sig atter paa Fodtvætten, og bad mig om skriftligt Svar paa det Spørgsmaal, hvorfor denne Sag, der var

ligesaa udtrykkeligt befalet som Nadveren, ej blev iagttagen. Jeg lovede at gjøre hans Begjæring, som og skete. Hr. Rohne havde taget med sig en Bog, skreven af Tobias Eisler, en Mand, der ellers for adskillige saa kaldet fanatiske Ting forkastes af Theologis og altsaa ventelig kunde have fundet nogen Credit hos disse Sjæle med sine Vidnesbyrd imod Separatismen. Heraf blev dem samtligen noget forelæst. De svarede intet dertil, men begjærede at beholde dette Skrift til egen Læsning og Eftertanke. Før vi skiltes fra dem, fyldestgjorde Hr. Pastor Rohne deres Begjæring med at overgive skriftlig de Spørgsmaal, paa hvilke vi ved næste Samling vilde vente Svar. Da man saa dem, besværede særdeles Mons^r Petersen og Piper sig, at de syntes captieuse og alt for vanskelige at besvare. Vi forsikrede dem, vor Henseende var redelig og ingen anden end at føre dem til Overbevisning om deres Vildfarelse, men ej at besvære Samvittigheder; det kunde og staa dem frit for at besvare dem, som de vilde, vi ønskede ikkun at fatte og forstaa Grunden til deres afvigede Meninger, og om muligt betage dem de samme, eller i det mindste give den høje Øvrighed en tilforladelig Information og Efterretning derom.

Omsider fremkom Mons^r H. Brandt med et Skrift af 3 Ark, udi hvilket han sagde fuldkommen at have expectoreret sig saavel i Almindelighed som særdeles angaaende den Hovedpost, jeg baade først og sidst havde drevet paa, nemlig Nadverens nødvendige Brug. Samme Skrift følger herhos og viser blandt andet, at visse Expressioner i Lutheri Skrifter nøje opsamles og gjøres til et Palladium for Separerede, nemlig alt hvad Lutherus har skreven om den papistiske Tvang til Naademidlernes Brug. Jeg svarede, at ej et Par Ord tage her og der af Lutheri Skrifter, men hans havte Henseende, samt bestandige Sind og Mening om Midlernes Brug, burde tages i Betragtning, og at jeg for Resten her ej agerede Causam Lutheri eller Lutheramismi, qva talis, men alene causam Dei, hvis Grund ej

var at søge i noget Menneskes Ord. Mons^r Brandt blev ved at beraabe sig paa bemeldte Skrifts hele Sammenhæng og bad, man vilde deraf gjøre sig det rette Begreb om hans Mening, fra hvilken han mente sig ej at kunne vige.

Visitatio 5ta.

Den 22de Juni komme vi atter til Monsieur Pipers Gaard, men fandt bemeldte Stedets Vært ej hjemme. Mons^r Brandt og Petersen overleverede os deres skriftlige Svar paa de sidst forelagte Spørgsmaal, befattede i begge deres Navn, hvilket saa som det er Tydsk, findes indført i Hr. Pastor Rohnes Relation: Ved dets Igjennemlæsning forefaldt nu adskillige Remonstrationer at gjøre, særdeles over deres urette Application af det tilforn anførte Sprog Luc. 17 v. 21: Guds Rige er inden i Eder. Dette mærkede vi nu saavel som forrige Gang at være C. Petersens rette Hovedfundament, hvorfor vi af hele Troens Analogi viste dem, at da Ordene sagdes til Christi Fjender, som vare uigjenfødte Mennesker, kunde det græske Ord, som oversattes ved inden i, ej andet betyde end iblandt eller nær hos, saa at bemeldte Sprog var parallel med Matth. 3 v. 2 og Joh. 1 v. 26. Vi overbeviste dem, at da ethvert Prædicatum maa forklares efter Subjecti Art og Natur, kunde det umuligt andet være, og at af deres Mening vil følge de aller absurdeste Conseqvenser, at Naturen ej var grundig fordærvet, at en Mægleres Forsoning ej var uomgængelig fornøden, og at altsaa et Menneske af sine medfødte Naturkræfter kunde hjælpe sig selv til Rette. Alt dette nægtede de, og Mons^r C. Petersen blev bragt saa vidt, at han forandrede sit skriftlige Svar ad Qvæst 1, endskjønt han saadan sin Forandring siden revocerede med Begjæring, at hans første Svar maatte staa, til hvilken Protestation han sagde sig tvungen af Samvittigheds-Angst. Efterat endel andre momenteuse Ting, som udførligere af Hr. Rohne ere beskrevne, vare ventilerede, gav jeg dem tilkjende, hvor underligt det forekom mig, at Folk, der

vilde anses for at have Christum kjær, i saa høj en Grad kunde vægre sig ved at gjøre hans sidste Villie ved Nadverens Indstiftelse og undslaa sig fra saa billig og mulig en Befaling. Jeg spurgte, om det maaske var den med Altergang forenede Skriftegang, som rebutterede og holdt dem tilbage. De sagde, der var mer end een Ting, og repeterede en Del af hvad tilforn saa ofte var talt. Jeg sagde: Ifald det skulde være Skriftestolen, som vel var venteligt, da maatte de dog betænke, at endskjønt samme havde noget menneskeligt, som kunde være dem imod, maatte de enddog ogsaa ved at overvinde dette bevise deres alvorlige Kjærlighed og Attraa efter Jesu Legeme og Blod, ligesom den, der svømmer med Umage igjennem et Vand for at udrette sin Herres Villie og skyer ingen Vanskelighed paa Vejen, al den Stund han ikkun kan naa Maalet. De bleve alt ved deres forrige, takkede Gud for den Naades Samfund og Meddelelse, de havde af ham.

Mons^r Piper sendte Dagen efter sit skriftlige Svar paa de sidst efterladte Spørgsmaal. Samme lyder nu saaledes.

Qvæst: 1. Om de har sat dem saa fast paa Separations Fod, at de ikke tror. Gud kunde maaske med Tiden overbevise dem om noget andet, saa de engang igjen vendte sig til Kirkens Samfund?

Resp: Jeg har ej af menneskelig Overbevisning, mindre efter andres Exempel, separeret mig fra de udvortes Kirkeceremonier, men af Gud og hans Ord overbevist, at Gud, som haver gjort Verden og alle Ting derudi, han, som er Himmels og Jordens Herre, bor ikke i Templer gjorde med Hænder som den, der havde noget behov, Actor. 17. Og siden jeg da ved den Naade, som mig uværdige er given, har søgt at renses fra al Kjøds og Aands Besmittelse udi Jesu Christi Blod, og i hannem alene at søge al min Salighed, saa har jeg funden, at der ingen Fordømmelse er for dem, som ere i Christo Jesu, som ikke vandrer efter Kjødet men efter Aanden. Jeg har derfor Haab til Gud og tror stadelig, at han, som har begyndt denne Gjerning

i mig, skal og fuldkomme den til sin Ære og min evige Salighed. Til den Ende jeg og vaager og beder at blive stadig i den Frihed, som Christus har friet mig med, at jeg ej paany skal føres under Trældoms Aag; thi jeg tror, ja mere er forvissat i den hellig Aand, at i Christo Jesu formaar hverken Omskærelse eller Forhud noget, men Troen, som virker krafteligen formedelst Kjærlighed. O, du Troens Begynder og Fuldkommere, formere du den Tro i mig, som maa være overflødig i gode Gjerningers kjærlige Bevisninger! Lad din kjære Søns Forbøn, Joh: 17. være kraftig udi min Sjæl! Saa haver jeg en fuld Forvisning, at være i din og alle dine udvalgte Samfund, og tør med Glæde paa hin Dag aabenbares for dit Ansigt.

Qvæstio 2da. Om ikke alt udvortes, som er i vores Kirke, kan omvendes til en ren og hellig Brug, naar Hjærtet er rent og af Christi Aand lært at henføre den udvortes Kirketjeneste til den indvortes Hjærtens Tjeneste?

Resp: Det er en høj Fuldkommenhed, naar Hjærtet er rent, Matth. 5: Salige ere de rene af Hjærtet, thi de skal se Gud. Endnu højere er den, naar et Menneske kan føre sig saa værdig op igjennem alt det udvortes, at han ikke taber Hjærtets Renhed og forfalder i Hykleri, Gal: 2 v. 12. Jeg for min Del tør ej tillægge mig selv disse Kræfter.

Qvæstio 3tia. Om den hellige Skrifts Sprog, af hvilke man tager Anledning til Separation, ikke dermed sker Fyldest, at man, eftersom man dog ikke kan rømme Verden, og alle Vegne finder Ukrud saadet, paa den ene Side renser sig selv fra al egen Kjøds og Aands Besmittelse, saa og paa den anden Side vogter sig hos den udvortes Gudstjeneste fra al falsk Tillid og Misbrug.

Resp: Jeg er ikke udgaaet for at søge nogen vis samlet Menighed, men formedelst flittig og idelig Indvendelse at søge Gud, min eneste og evige Del, i mig selv. Rom: 10 v. 6 etc. Og naar jeg nu har fundet det, jeg søger, saa staar jeg i Samfund og Forening med den eneste, almindelige, christelige Kirke, som er alle hellige

Menneskers Samfund, Syndernes Forladelse, Legemets Opstandelse og det evige Liv. Videre Svar sees af det næstforegaaende.

Qvæstio 4. Om en retskaffen Sjæl, hvilken Gud har givet Naade at indse den store Fordærvelse og Kirke-Disciplins Mangel, ikke kunde stille sig dermed tilfreds, at Christus har forud forkyndt, Matth. 13, det skulde ej anderledes gaa til i den udvortes Kirke, end at den mindste Del vilde bære Frugt i Taalmodighed, v. 18—23, at onde og gode indtil Enden skulde blive blandet, v. 49, og om Hvede ikke derfor bliver Hvede, endskjønt Ukrudt staar der iblandt, hvilket Frelseren ikke vil med Vold have udluget, men bær det med Taalmodighed indtil Høstens Tid, da han selv vil gjøre Fraskillelsen?

Resp: Christus taler i disse anførte Lignelser, Matth 13, ingenlunde om Kirken |: som er aleneste Guds Børns Samfund:| men om Verden, som han selv forklarer det for sine Discipler, v. 38. Og derpaa erkjender jeg og Guds Godheds, Langmodigheds og Taalmodigheds Rigdom, som søger at lede alle til Omvendelse, men til sidst vil betale hver efter sine Gjerninger, Rom. 2. Frelseren har og derfor befalet sine Efterfølgere, som Rigets Børn, at distingvere sig fra Verdens eller den Ondes Børn ved Kjærligheds, Ydmygheds og Sagtmodigheds Frugter, være taalmodige under alle Lidelser, blive bestandige udi det gode indtil Enden, og vaage og bede, at de ej skulle blive deres meddelagtige, hvilket Paulus tydelig viser 1 Cor 5 v. 6: Vide I ikke, at en liden Surdejg gjør den ganske Dejg sur, v. 9: Jeg har skreven eder til i Brevet, at I ikke skulde beblendes med Skjørlevnere, og det skrev jeg aldeles ikke om Skjørlevnere i denne Verden eller gjerrige etc. ellers maatte I gaa ud af Verden. Men nu har jeg skrevet eder til, at I skulle ikke beblendes med disse, dersom nogen, der kaldes en Broder, er en Skjørlevnere eller gjerrig etc. at I end ikke æde med saadan en. Borttager dog det

onde fra eder selv. Conf. 2 Cor: 6. Apoc: 18 v. 4. 2 Thess. 3 v. 6.

Qvæstio 5ta. Om ikke Christi Exempel, som indtil sit 30. Aar og derefter i sit prophetiske Embede ikke har separeret sig fra den fordærvede og til Grunde gaaende jødiske Kirke, men midt blandt dem skinnet som et Lys, tilligemed hans Disciples Exempel ikke tjener os til Efterfølgelse?

Resp: Just derudi ligger Forskjellen imellem det gamle og ny Testamente, at hint havde udvortes Love og Ceremonier og var Bogstavens Embede, men dette kalder os til Frihed og søger efter sande Tilbedere udi Aand og Sandhed, Joh: 4. Hvorfor og Christus ingenlunde binder os udj det Ny Testamente til nogen udvortes Ceremoni, Rom. 10, 4. Men ham, som gjorde Ende paa alt Skyggelværk, burde det og at fuldkomme al Lovens Retfærdighed, Matth. 3 v: 15. Hans Disciplers og Apostlers Exempler ere os ej heller til Efterfølgelse i den Del; thi som de vare udsendte til at søge de fortabte af Israels Hus, saa føjede de sig og for en Del efter deres Skrøbelighed, og gjorde en og anden Ting med af de udvortes jødiske Ceremonier; men da de fornam, at de falske Brødre vilde gjøre Love og fornødne Befalinger deraf, saa vigede de dem ikke en Time udi Underdanighed. Og er denne ganske Sag saa tydelig demonstreret af Paulo i sin Epistel til de Galater, at den, der har Øjne at se med og vil læse denne Epistel fra Begyndelsen til Enden, skal finde fuldkommen Svar paa dette Spørgsmaal.

Qvæstio 6ta. Om ikke den Herres Jesu Ord, 1 Cor: 11 v. 24. 28, da de staar i Imperativo, ere Befalings-Ord, hvilke forpligte dem, som elske Christum og ere skyldige til at holde hans Bud, og om det ikke af den Corinthiske Menigheds og den første Kirkes Exempel er klart, at de første Christne have iagttaget dem som den Herres Jesu Befalings-Ord?

Qvæstio 7ma. Om den aandelige Nydelse ophæver den sacramentlige?

Qvæstio 8va. Om Pauli Ord, 1 Cor. XI v. 26, uden at gjøre Vold paa Texten kunne forklares anderledes, end at den Hellige Nadvere skal vare ved indtil Christi Tilkommelse til Dommen?

Resp: Disse 3die sidste Spørgsmaal kan besvares under eet; men som jeg forhen har handlet noget med Hr. Pontoppidan om den Sag i Anledning af hans mig forelagde 4 Qvæstioner, saa lader jeg det og bero med videre Svar, indtil Hr. Pontoppidan efter Løfte giver mig sine Tanker skriftlig angaaende Frelserens Befaling, Joh. 13., som i alle Maader er lige saa stor en Samfunds-Hemmelighed imellem Christum og hans Lemmer som Nadverens Holdelse, og hin langt tydeligere befalet at gjøre og holde end denne.

Visitatio 6ta.

Endskjønt vi ved sidste Samling havde lovet Mons^r Brandt og Petersen, at vi med vores Visite hos dem ej vilde gjøre Opsyn |: som de sagde :| i Byen, men gjerne antage den Offerte, de gjorde, om at komme ind til os i Kjøbenhavn med deres endelige og sidste Svar, saa dog, da Mons^r Piper skriftlig notificerede os denne deres Resolutions Forandring, begjærende, at vi endnu vilde komme til dem, indfandt vi os sidste Gang, som var den 3. Juli. Hvad Hr. Rohns Forretning var, ses af hans special Relation. Jeg overgav Mons^r Piper efter hans igjentagne Begjæring mit skriftlige Svar paa den Materie om Fodtvætten, nemlig in Substantia det samme, som udi ovenstaaende Samtaler er anført og derfor ej her tør igjentages. Da han havde læst det, gav han sin Bedrøvelse tilkjende over min slette Indsigt i denne Sag og spurgte, om jeg, som han havde haabet, ej vidste bedre, end hvad jeg skrev, da han dog havde ment, mig var given Anledning til at se Sandheden.

Jeg forsikrede ham i denne og andre afhandlede Mate-

rier at have handlet redelig og af mit Hjertes fulde Conviction. Imidlertid vilde jeg gjerne høre og endnu besvare hans Dubia. Han sagde: Det var nok, Gud maatte selv engang, som han ønskede, oplade mine Øjne. Dette vilde han erindre, at da jeg i min Deduction supponerede, han var af Gichtels Mening i Henseende til det saakaldte Melchisedechiske Præstedom, da en Christen skulde applicere den anden Christi Blods Kraft til Forsoning, saa tog jeg deri Fejl og imputerede Gichtel urettelig den Mening. Jeg erbød mig at bevise det af Mandens egne Ord i de Theosophi Sende-Breve, hvis vi tiere taltes ved.

Hernæst foretog jeg Mons^r Pipers Svar paa de forelagte Spørgsmaal og gjorde ham i Henseende til samme nogle Remonstrationer, særdeles at han ej maatte give Gud selv Skyld for hans Separation, spørgende, om han med fuld Tillid kunde applicere derpaa Pauli Ord skrevne til de Philippenser i en ganske anden Henseende, nemlig at Gud, som havde begyndt den gode Gjerning i ham, skulde ogsaa fuldkomme den etc. Han sagde: Ja, jeg har stor Vished og Overbevisning derom af Guds Lys i min Sjæl. Jeg spurgte, hvor længe Mons^r Piper havde haft det Lys og den Overbevisning. Han sagde: Førend jeg nogen Tid vidste af, at der var Separatister til, saa det satte mig i Forundring, da jeg første Gang hørte, der fandtes saa mange andre, som gjorde sig lige Betænkning over Kirkens Forfald og særdeles Nadverens Misbrug.

Jeg spurgte hernæst, i hvad for Tilstand den stridende Kirke skulde være, og hvad for Renhed Mons^r Piper prætenderede at se, førend han vilde vende sig til dens Samfund igjen. Ille: Dertil udkrævedes en Kirke bestaaende af dem, der elskte hverandre og derpaa kjendtes at være Jesu Discipler. Ego: Om han da ej tilstod, den sande indvortes Kirke var skjult i en udvortes Kirke, og denne sidste efter Guds Ords Spaadom og alle Tidens Forfarenhed blandet med onde og gode, bestaaende af kjærlige og ukjærlige. Ille: Nej, jeg kjender kun een sand Kirke, den

samme er baade indvortes og udvortes, ligeskikket efter Christo Jesu, og med alle saadanne Guds Børn har jeg visselig Samfund. Udi Verden er efter Guds Langmodighed onde og gode, men ej i Kirken, hvis Tilstand beskrives Ephes: 5 v. 27. Jeg sagde: Den Samfund, han efter Aanden vilde have med den sande Kirke som skjult, dispenserede ham ikke, langt mindre hindrede den ham fra Communion og Samfund med det udvortes kirkelige Societet, hvilket saa ofte, særdeles 1 Cor: 1 v 10. Phil: 2. v. 12. ibid. Cap. 3 v. 16. Eph: 4 v. 2. seqv, gøres ligesaa fornøden som dette, at Lemmerne paa et Legeme og Stenene i en Bygning hænge tilsammen og ej ligge adspredte her og der, og at uanset Paulus saa alvorlig kræver dette af de Corinthier, Epheser, Philippenser og andre particulier Kirker, vidste han meget vel, klager ogsaa selv over, at der var saadanne Lemmer iblandt dem, som ej stode i Samfund med Gud, hvor af uimodsigeligen følger, at Guds Ord forkaster Separationen, saa ofte det urgerer, hvad som er tværtimod, nemlig Enighed, Sammenhold, Sammenarbejdelse, Sammenknytelse i den udvortes synlige Menighed efter et Legems eller en Bygnings Maal. Ad hæg ille: Jeg har en inderlig Glæde i mit Hjærte, naar jeg kan samles med en eller flere Sjæle, som ret søge og elske den Herre Jesum, har og undertiden befundet, at en Samling efter Legemet med saadanne Christne, som taler og handler om det, der hører til Guds Rige, har været mig meget opbyggelig og vederkvægende, derfor unddrager jeg mig ej heller fra den, saa længe jeg ved Guds Naade bevares fra Affald. Jeg ønskede, at vore Tidens Christne var af den Beskaffenhed som de første Christne, saa blev vel Pauli Formaning billig og gyldig blandt os. Men nu haaber jeg, at Hr. Pontoppidan ser den store Forskjel og Ulighed.

Disse Svar lovede Mons^r Piper at give mig skriftlig, som ogsaa siden skete. Imidlertid havde jeg taget med mig et in Mss^{to} roulerende saakaldet Hyrde-Brev eller

hjørteelig velment Erindring tll Separatister¹⁾, hvis Igjennemlæsning recommenderedes Mons^r Piper og de andre til Eftersyn, om ej de fleste Scrupler og Dubia, som i denne Materie gjordes, der udi paa en simpel, kort og kjærlig Maade fandtes solverede. Jeg lagde dertil, at hvis samme Skrift, som jeg for et Par Aarstid siden af kjærlig Omhu for mine godvillige, men dog vildfarende Landsmænd havde forfattet i Landets Sprog, ej havde nogen Effect, naar det blev læst i sin Connexion, da haabede jeg ej heller minde- lig at kunne udrette noget videre. — Hr. Rohne con- tinuerede imidlertid sin Samtale med Brandt og Petersen; men da jeg saa, hvor lidet Haab der var om at vinde Mons^r Piper selv, bad jeg om at faa hans Tjenestepige i Tale. Dette skete strax i Enrum, og da jeg spurgte, om hun havde skilt sig fra Kirken, særdeles fra den hellige Nad- veres Delagtighed, samt af hvad Aarsag saadant var sket, svarede hun venlig og frimodig, men ej direkte til mit Spørgsmaal, nemlig alting kom kun an paa at elske Jesum og holde sig ret hjørteelig til ham. Jeg foreholdt hende, at sand Kjærighed, som hun talte om, maatte endelig have sand Tro til Grund og sigte til sand Lydighed som det rette Kjendetegn, hvorfor Jesus selv siger, Joh: 14: Hvo mig elsker, skal holde mit Ord. Nu var dette iblandt andet et af den kjære Frelasers vigtigste Ord, at han ved sin Afsked sagde: Tager hen etc: gjører dette til min Ihukommelse. Saa kunde hun ej heller anses for tro og kjærlig imod sin jordiske Husbonde, hvis hun forsætlig efterlod den af ham befalede Gjerning, allermindst naar den var let og derhos hende selv til Gavn. Herpaa sva- rede hun intet; men da jeg i venlig Alvorlighed blev ved at pressere denne Sag med flere enfoldige Overbevisninger af samme Slags, søgte hun en ny Grund derudi, at Gud, som er en Aand, vilde aandelig tjenes og tilbedes; Sacra-

¹⁾ Vistnok det i Khist. Saml. 3. R. VI, 104 nævnte «Hyrdebrev» af «Eusebius Philadelphus».

mentets Brug var dog kun noget udvortes Billede og Figur; men hende var forbudt at gjøre sig Billeder af guddommelige Ting. Alt hvad jeg her foreholdt hende til Bevisning, at hun ganske vrangelig applicerede det første Bud, at en Guds Befaling ej ophævede den anden, og at indvortes og udvortes Dyrkelse baade kunde og maatte staa tilsammen, hver i sin rette Orden — det var saa godt som forgjæves talt. Hendes Madmoder, Mons^r Pipers Kone, som i den anden Stue havde igjennem den aabne Dør hørt vores Samtale, kom derpaa frem, stadfæstede Pigens Mening og anførte til dens ydermere Bekræftelse Jesu Ord: Johan: 6: Mit Kjød er ej nytteligt. Jeg remonstrerede hende, i hvad Henseende disse Ord var talt, nemlig til at igjendrive Capernaiternes ganske grove Tanker om Menneskenes Søns Kjød at æde paa den naturlige Maade, men ingenlunde til at afskaffe den Slags Æden og Drikken i Sacramentet, som den Tid ej engang var indstiftet, med videre i samme Materie. Herpaa begyndte hun en anden Materie om Verdens Had mod Guds Børn og deres fattige Hus i Særdeleshed. Jeg svarede, at andres Forhold imod dem var mig ubekjendt, men af mig mente jeg ej mindste Ukjærlighed ved disse Besøgelser at være udvist.

Det var allerede sildigt paa Aftenen, saa at Hr. Rohne og jeg ved denne sidste Besøgelse toge Afsked, befalende Monsieur Piper med sin ganske Familie Gud og hans Naades Ord som alene mægtigt at oplyse og opbygge dem.

Mons^r Piper skrev mig siden til og bad mig indrette min Relation til den høje Øvrighed saaledes som den, der venter at aabenbares med ham paa hin Dag for Christi Domstol.

Kjøbh. den 3. Aug. 1736.

E. Pontoppidan.

Orig. i Kongl. Bibl., Werlauffs Saml. Nr. 31. Kun Datering og Underskrift egenhændige.

Det er mig ikke bekjendt, om den tyske Indberetning, som Præsten A. C. Rohn indgav angaaende sine Forhand-

lingen med Separatisterne, endnu er bevaret. Derimod haves følgende af Etatsraad J. W. Schrøder og Hofprædikant J. B. Bluhme affattede Erklæring over Pontoppidans og Rohns Beretninger om deres resultatløse Forsøg paa at bringe Piper og hans Kreds til Fornuft:

Allerdurchlauchtigster Grosmächtigster König,
Allergnädigster Erb-König und Herr!

Eur: Königl. Majestät haben uns beyden endesbenanten durch Dero Geheimten Raht und Ober Secretair Joh. Ludv. von Holstein diejenige Acten und Schriften allergnädigst zugesandt, die von denen beyden Lehrern Pontoppidan und Rohn entworffen, und darin dasjenige verfasst worden, was sie mit einigen Separatisten in dem Dorf bey Friderichsberg auf allergnädigste Ordre gehandelt, mit dem Befehl unsere unmaszgebliche Gedanken davon zu entwerffen.

Nachdem wir nun beyde solche Schriften mit Fleiss durchgesehen, haben wir

Erstlich: befunden, dass die beyde Lehrer ihre anbefohlene Commission treulich ausgerichtet und aus dem Schatz des Guten, so Gott in Ihnen gelegt, dasjenige beygetragen, was zu Herumholung und Einlenkung dieser Ausgewichenen nach Gottes Willen dienen könnte, obwohl ihre Bemühungen noch zur Zeit den erwünschten Effect nicht erreicht.

Vors Andere haben wir bemercket, dass die Persohnen Piper, Brandt, Petersen und die, sich zu ihnen halten, nebst dem so gefährlichen Separatismo noch verschiedenen anderen wider Gottes Wort schnur-stracks lauffenden und ihrer armen Seelen höchstschädlichen Irthümern in Glaubens-Sachen ergeben sind, wiewohl man aus denen durchgelesenen Schriften mit keiner Gewissheit schliessen kan, dass alle und jede daselbst befindliche Persohnen in allen Puncten einerley Meynung hegen. Ihre fürnehmste Irthümer sind folgende:

1. Der Gebrauch des heiligen Abendmahls sey keine Nohtwendigkeit, sondern eines jeden Christen freyem Willen überlassen.
2. Sie führen solche Reden, daraus man folgern oder den Schluss machen kan, dass sie die geistliche Erfahrung auch für ein principium oder eine regul halten, darnach man die göttlichen Wahrheiten beurtheilen müsse, indem sie sich mehr als einmahl in ihrer Unterredung auf ihre geistliche Erfahrung wieder das berufen, was ihnen aus Gottes Wort vorgeleget worden, ob sie gleich sonst ausdrücklich gestehen, die Bibel wäre der einzige Richter in Glaubens-Sachen, und sie erkannten nichts anders dafür.
3. Von dem Fusswaschen machen sie eine ungegründete instance und Folge auf das heil. Abendmahl, und meynen, dass weil man nicht dringe auf die Nohtwendigkeit des Fusswaschens, so doch der Herr Jesus mit gleichen Befehlsworten ausgedrucket, so solle man auch nicht auf die Nohtwendigkeit des Abendmahls dringen.
4. Fromme Kinder Gottes hätten bey dem rechten Gebrauch des Abendmahls sowohl in öffentlicher Gemeine als bey der Privat-Communion dennoch einige Arth von Gemeinschaft mit dem grossen Hauffen, die es unwürdig gebrauchten, und stärckten sie die Heuchler damit in ihrem opere operato.
5. Sie hätten aus der Erfahrung, dass sie, seit dem sie Christum alleine im Glauben genossen, mehr von der göttlichen Gnade und Liebe empfunden, als da sie zum heil. Abendmahl gegangen.
6. Man könne alle schwere Stellen der heiligen Schrift nach dem Grunde der Erfahrung verstehen und erklären, ohne dass man nöthig hätte, aus den klärern erst ein Licht zu derer rechten Einsicht zu entlehnen.
7. Einjeder natürlicher und unbekehrter Mensch habe Gottes und Christi Reich in sich von Natur, und er

dürffe nur solches in sich aufwecken, so kähme er zur wahren Bekehrung, wodurch zugleich die Grösse des inwendigen Verderbens und die Nothwendigkeit der Erlösung und Genugthuung Christi geschwächet wird.

8. Christus habe mit seinem Exempel uns kein Fürbild gelassen, des äusserlichen Gottesdienstes abzuwarten.
9. Gott habe keine äusserliche Kirche auf Erden, die aus guten und bösen Menschen bestehe, und darin die wahre unsichtbare Kirche verborgen.
10. Die Hindernisse, so bey dem sehr verderbten Zustande in der äusserlichen Kirchen vorkämen, gäben ihnen die Freyheit sich von dem äusserlichen öffentlichen Gebrauch der Gnaden-Mittel gantz zu enthalten.

Ob nun zwahr sowohl der Separatismus selbst als alle oben angeführte Religions-Irthümer mit Gottes Wort streiten und der armen Seelen höchstschädlich sind, so können wir doch deswegen nicht rahten, dass Sie sogleich aus dem Lande gewiesen oder sonst mit einer besondern Strafe belegt werden, sondern sind der Meynung, dass sie annoch auf eine Zeit in Liebe und Sanftmuth müssen und können geduldet und getragen werden, und solches in Ansehung der XI Gründe, welche Herr Pontoppidan und Herr Rohn in ihrem Schreiben an Ihre Excellence den Herrn Geheimten Raht von Holstein angeführet, welche von ihrem stillen Wesen, Entfernung von aller Verführung anderer Seelen, Zuneigung sich eines bessern belehren zu lassen, zeugen, und Hoffnung zu ihrer Herumholung geben, und es verdienet hiebey wohl gelesen zu werden, was der sehl: D. Spener in seinem letzten Theologischen Bedenken, cap. III. artic. III. Sect. X. pag 120. weilläuffig in unterschiedenen Fragen von dieser Materie angeführet hat, und gewiesen, dass die Liebe verbiethe, fremde Religions-Verwandte aus dem Lande zu jagen, und dass man eher solche Verirrete gewinnen könne, wan sie im Lande bleiben, als wan sie hinausgetrieben werden.

Bey solcher liebeichen und sanftmühtigen Duldung dieser ausgewichenen wollen wir aber gar nicht rahten, sie lediglich ihrem eigenen Sinn und Willen zu überlassen und zuzugeben, dass sie in ihrer selbsterwehlten Ruhe und Gottesdienst ungestöhret bleiben und nichts weiter mit ihnen gehandelt werde; sondern unser unmassgeblicher Raht gehet dahin, dass

Erstlich einem wackern Theologo und Lehrer aufgetragen werde, in einer gründlichen nach Gottes Wort und Willen aufgesetzten Schrift angeführte Irthümer nochmals zu wiederlegen, derselben Ungrund zu zeigen, solchen Aufsatz mit Saltz eines göttlichen Eyfers und Oel der Sanftmuth und Liebe zu würtzen, die grosse Gefahr ihrer armen Seelen ihnen mit Kraft und Nachdruck vorzuhalten und sie von dem Irthum ihres Weges abzustehen in beweglichen Terminis zu flehen, zu bitten und zu vermahnen, welche Schrift ihnen zu ihrer sorgfältigen Prüfung und Durchlesung könnte zugesandt werden, mit der Anzeige, dass unser allergnädigster König nach seiner besondern Gnade über seine Unterthanen sie wohl annoch eine Zeitlang in seinen Reichen und Landen tragen und dulden wolle, weil Er aber an ihrem Betragen, wodurch auch Seine Gesetze und Kirchen-Ordnung verletzt und übertreten würden, ein hertzliches Missgefallen hätte, so möchten sie Seine Gnade zu destomehreren Hartnäckigkeit nicht missbrauchen, sondern sich dadurch gewinnen und herumholen lassen.

Wir leugnen nicht, das obiges alles von Herren Pontoppidan und Rohn schon treulich ausgerichtet worden; Es würde ihnen aber dadurch der Scheffel desto voller gemessen und gezeiget werden, dass man ihre Gründe, Ausflüchte und Einwendungen zu leicht gefunden, und dass andere Lehrer mit ihnen eben so wenig als obige beyde zufrieden wären.

Vors andere rahten wir, dass Ihnen durch ein allergnädigstes Königl: Rescript Euro Majestät Missgefallen an

derselben Aufführung, Separatismo und Irthümern zu erkennen gegeben werde, mit der angehängten Clausul, dass Sie zwar noch einige Zeit mit ihnen in Gedult stehen und ihnen zu ihrer Sinnes-Aenderung Zeit geben wollten, doch aber der Hoffnung lebten, sie würden sich eines bessern belehren lassen und der Warheit an ihren Seelen Platz geben. Anbey wäre ihnen auch anzubefehlen, dass sie den Saamen ihrer Irthümer und Meynungen nicht weiter ausstreueten, ihnen keine Anhänger suchten zu machen, der Versammlung mit solchen Seelen, die dem Separatismo ergeben und dessen eyfrige Verfechter wären, sich entschlügen, aller verächtlichen Expressionen und Lästerungen gegen die Lutherische Kirche und deren äusserliche Verfassungen sich enthielten, andere im Gebrauch der Gnaden-Mittel nicht verachteten, sondern in der Stille Gott um seines Geistes-Erleuchtung anfleheten, und nach der Warheit tiefer zu forschen sich bemüheten, als bisher geschehen.

Drittens, würde es auch nicht undienlich sein, wan Euro Majestät einigen christlichen Lehrern anbefehlen würden, nur dan und wan, wan ihr Ampt und Gelegenheit es litte, zu ihnen sich zu begeben, und zu versuchen, ob sie nicht mit der Warheit näher an ihre Herten kommen könnten.

Diese unsere unvorgreifliche Gedanken überlassen wir in tiefester Demuth Eur: Königl: Majestät zur allergnädigsten Beurtheilung und wünschen von Grund der Seelen, dass der theuerste Heyland Eur: Königl: Majestät Gnade, Licht, Krafft und Gewissheit geben wolle, in allen Vorfällen so zu handeln, wie es zur Erweiterung seines Reichs und zum wahren Heyl vieler Seelen am Zuträglichsten ist. Die wir biss an unser Ende in tiefester Submission beharren

Euro Königlichen Majestät

alleruntertänigste, treu-gehorsamste Knechte und Fürbittere

Copenhagen d. 17. Sept.

a. 1736.

J. W. Schröder. J. B. Bluhme.

Indlæg i Rigsarkivet til Sjæl. Tegn. 1736, Nr. 441.

I Henhold til det af Schrøder og Bluhme givne, af Kongen billigede Raad¹⁾ om at forsøge ad Litteraturens Vej at overbevise Separatisterne om deres Vildfarelser udgik der følgende Kongebrev til Biskop Hersleb i Christiania:

Mag: Peder Hersleb, anl: at forfatte et Skrift imod de sig udi Friderichsberg Bye opholdende og saa kaldede Separatister, med videre.

C. 6tus V. G. T. Da det vel icke kand være Dig u-bekjendt, hvorledes her paa nogen Tiid har været adskillige Personer, der ved egne Meeninger have separeret sig fra Vores evangeliske Kirke, af hvilke nogle dog have igien ladet sig veylede paa den rette Vey, andre ere bortreyste, og nogle opholder sig endnu her, og icke hidindtil have været at persvadere til at lade deres vildfarende Meeninger fare; Og Vi af særdeles Kongl: Clemence og Omhue for disse forvildede Menniskers rette Oplysning om Gud og hans saliggjørende Ord, have ladet befale Os elskelige Erich Pontoppidan, etc: og Anthon Christopher Rohn, anden Pastor ved St. Petri Kirke i Vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn, undertiiden at indfinde sig i Friderichsberg Bye, uden for Kiøbenhavn, hvor ovenbemeldte Separatister sig har opholdt, og endnu nogle sig opholder, for at anvende ald deres Fliid til at faae dennem igien førte paa den rette Vey; Hvorefter bem: Hoff Prædikant Pontoppidan og Pastor Rohn have indsendt deres Relationer om, hvis af dem i saa Maader er forrettet, og hvad der er Aarsag til den af disse Mennisker foretagne Separation, samt hvorudi deres Vildfarelser bestaar, hvilket Du alt af hosfølgende Bielage fra Litr: A: til D: inclusive, saavelsom af Hoff Prædikant Pontoppidans og Pastor Rohns Skrivelse til Vores Geheime Raad i Vores Geheime Conseil, Kammer-Herre og Ober Secreterer i Vores Danske

¹⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Stud. II, 239.

Cancellie, Os elskelig Johan Ludvig von Holstein, Ridder etc., omstændelig kand erfare: Saa have Vi, allernaadigst hen-seende til Din Os bekiendte Erudition og Nidkerhed for Guds Ære, allernaadigst funden for got, at Du skal forfatte et Skrift, for af Guds Ord grundig at overbeviise disse Separatister deres vildfarende Meninger i adskillige articulis fundamentalibus fidei; Til hvilken Ende Vi, siden de holder sig stille uden at søge at adsprede deres Meeninger hos andre, endnu paa nogen Tiid ville tolerere dennem for at see, om de icke paa nogen Maade vare at bringe til at foreene sig med Kirken igien; Og haver Du ellers, naar samme Skrift af Dig er forfattet, det til Os at indsende med Dit allerunderdanigste Betænkende baade om Sagen i sig selv, saa og om Du fandt det fornøden, at dette Skrift skulle tryckes, eller og in manuscripto dennem communiceres og af dem læses, for deraf at lære at kiende deres Vildfarelser og fra dennem afstaae. Udi det øvrige haver Du, naar Du til Os indsender forberørte Skrift og Dit allerunderdanigste Betænkende, tillige at lade tilbage følge de Dig herved tilsendte Bielage in originali.

Derefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette, og vente Vi ellers Din allerunderdanigste Relation, at denne Vores allernaadigste Ordre er Dig til Hænde kommen. Befalendes etc.

Fredensborg Slot d: 5te Octobr. 1736.

Sjællandske Tegnelser 1736. Nr. 441.

Da Hersleb fra sin tidligere Stilling i Direktionen for Waisenhuset kjendte Piper og vel nærmest var den, som havde foranlediget, at han 1729 var bleven Økonom ved den nævnte Stiftelse¹⁾, medens han ikke havde haft Del i hans senere Afsættelse²⁾, maatte han for saa vidt have Forudsætninger for at kunne udrelte noget ved skriftlige

¹⁾ Se Khist Saml. 4 R. III, 34.

²⁾ Smst. III, 92 ff,

Forestillinger, om ellers nogen var i Stand dertil. For at have bestemte Udtalelser af Piper at holde sig til, skrev Hersleb derfor til ham og udbad sig Oplysning om, hvad det var for Punkter i Kirkens Lære og Praxis, som han og hans Meningsfæller ikke kunde forlige sig med. Men da Piper ikke svarede, kom der intet ud af denne Henvendelse¹).

Om J. P. Pipers senere Skjæbne er meget lidt bekjendt. Rimeligvis har han solgt Gaarden ved Frederiksberg og begivet sig andetsteds hen. Sine sidste Dage tilbragte han i Nyborg, hvor der igjennem en lang Aarrække af det 18de Aarh. var et ret bevæget religiøst Liv, nærmest af herrnhutisk Farve. Her døde han, som det tidligere i disse Samlinger er oplyst, i en høj Alder 1783.

¹) Se Herslebs Brev, dat. Christiania 28. Nov. 1736, til J. L. Holstein (Khist. Saml. 4. R. III. 94-6).

Den danske mission i Vestindien.

Af L. Koch.

De gamle dansk-norske missioner kan ikke glæde sig ved at nyde nogen synderlig anseelse i vore dage, og det er jo også kun få af deres missionærer, der har vundet noget stort ry. Men disse missioner har dog den fortjeneste, at de har taget sig af de hedninger, som folkene fandt på deres vej. Ethvert sted, hvor hedninger boede eller kom til at bo under de dansk-norske kongers scepter, mødte i det 18de århundrede også missionærerne. Her skal ikke tales om den ostindiske mission, der vel blev ledet af missionskollegiet og understøttet af kongen, men hvis missionærer så godt som alle var tyske. Men i Lapland og Grønland er arbejdet fuldendt, de har alt længe været kristne lande, og især i Grønland fortjener det dog nogen beundring, at det er lykkedes at bevare og kristne en så lille og svag stamme som Eskimoerne. Man kan ikke lade være at sammenligne deres skæbne med den, der har ramt deres stammefæller i Alaska, der dog tilhører de missionsivrige forenede stater i Amerika.

Den mindst omtalte og da også den mindst betydelige og slettest udstyrede af de danske missioner er den vestindiske¹⁾. Der er skrevet bøger om det fortjenst-

¹⁾ Den vigtigste kilde til dens historie er Loses, Den danske mission i Vestindien, hos Vahl: Nordisk missions tidsskrift I. — Desuden Lawaetz Brødremenighedens mission i Vestindien og C. A. Trier: Om det dansk vestindiske negerindførselsforbud 1792 i Historisk Tidsskrift, 7. R. V. — Adskillige af de utrykte kilder er meget hullede. Missionskollegiets forhandlingsprotokol 1771—84 og 1793—95 og kirkeinspektionens hovedprotokol 1753—91 er brændte med Waisenhuset 1795.

fulde arbejde, brødremenigheden har gjort på de danske øer; men det er knapt nok, at den danske mission nævnes i disse. I Oldendorps Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caraibischen Inseln St. Thomas, St. Croix und St. Jean« omtales den kun engang i forbigående. Af Lawaetz, »Brødremenigheden i dansk Vestindien« ses det, at de herrnhutiske missionærer i deres indberetninger nævner den foragteligt overlegent; de anser dens arbejdere for slette mennesker. Forfatteren selv siger om den: »Den bestod i sin helhed næppe af de bedste elementer, hvilket man vel, selv om man vil afvise brødrenes vidnesbyrd som partisk, nødes til at antage, når man betænker den måde, hvorpå den danske mission opstod og førtes«. — Her har han udtalt, hvad der for mange har været tilstrækkelig grund til at se med mistanke på de gamle missioner; man kan ikke tænke sig, at en statskirkelig mission kan ndrette noget. Det er ogsaa sandt nok, at der hæfter mange misligheder ved styrelsen af de gamle missioner, og at man ikke den gang talte om missionskald således som nu, men mente, at når en mand havde de ydre betingelser for at kunne påtage sig en missionærs gerning, samt var villig til med en ringe løn at leve i de nordlige egne barske klima, eller i Vestindiens altid slappende og dengang ofte dødbringende luft, så kunde han lige så godt påtage sig en missionærs som en præsts arbejde, og denne forudsætning fremkaldte måske ikke flere skuffelser end dem, missionen altid er udsat for.

Der var vel, så længe der havde været danske præster på øerne, fra 1685 på St. Thomas og fra 1735 på St. Croix, af og til blevet døbt negere¹⁾: men den egentlige mission havde været overladt Brødremenigheden, indtil det 1755, efterat Frederik V. havde udløst det vestindiske kom-

¹⁾ Nordisk Missionstidsskrift (Lose) I. 1-2.

pagni, blev besluttet at oprette en dansk-luthersk mission mellem negrene.

Der er i de bekendte kilder intet spor af, at man har næret nogen uvillie mod den herrnhutiske mission, og denne var da heller ikke nåt videre, end at der kunde være god plads for den danske, uden at de behøvede at trykke hinanden. Missionskollegiet skal 1739 på forespørgsel have fået at vide, at den vestindiske regering ønskede en dansk mission; men det kan ikke oplyses, hvem der nu, 16 år efter, har sat sagen i gang. Den synes at være udgået fra General landøkonomi og kommercekollegiet, under hvilket de vestindiske sager lå; det bestod dengang af statsministrene Berkentin, F. L. Dehn og Bernstorff samt Desmercieres og O. Thott. Det vides kun, at denne sidste og grev J. L. Holstein, der var oversekretær i det danske kancelli og præses i missions og kirkekollegiet, har med iver arbejdet på organisationen af den danske mission. — Få år efter, 1760, omordnedes kommercekollegiet, og de vestindiske sager henlagdes under generaltoldkammeret (det vestindiske rentekammer).

D. 13. Januar 1755 forelagde kommercekollegiet kongen et »reglement for såvel gejstlige som verdslige sager og justitsen på de vestindiske øer«. Kollegiet har, siges det, nøje overvejet ikke alene omstændighederne og omgangen med de forhen på landet værende slaver, men også hvorledes andre nationers skik og love været haver. Fornemmelig har det erindret, hvorledes og på hvad måde den sande Guds kundskab kunde dem tilbringes. Dette sidste skulde opnås ved at missionskollegiet beskikkede en mission, der skulde drage omsorg for, at Guds ord herefter prædikedes for alle slaver. Når hedenske negere indførtes, skulde guvernøren meddele missionen det, for at den kunde undervise dem; men tvang måtte ved et så helligt værk ikke bruges; de, der havde anhørt evangeliet og forstået det, men ikke vilde antage det, måtte ikke nødes dertil. Men alle negres børn, også de hedenskes, skulde,

så snart de var fødte, døbes og, når de voksede til, undervises i den kristelige religion, og det forbødes under streng straf at lægge slaverne hindringer i vejen, når de vilde gå over til kristendommen.

Ved undervisningen var det ønskeligt, at slaverne kunde lære at læse, men det var ikke nødvendigt, at de også lærte at skrive. En stor vanskelighed var det, at plantagenegrene i reglen ikke kunde få lov til at forlade plantagerne, da man var bange for, at større forsamlinger vilde give anledning til komplotter og oprør. Al undervisning måtte derfor finde sted på hver plantage særskilt. Ingen andre negre måtte få adgang til »prædiken og forsamling«, d. e. til større møder, end husnegrene, der udgjorde en slags overklasse. — Ingen missionsvirksomhed kunde finde sted uden paa helligdagene, da negrene var fri. Foruden søndagene skulde helligholdes 1ste helligdag paa de 3 store fester, helligtrekongersdag, langfredag, Kristi himmelfartsdag og Marias bebudelsesdag. Dette blev dog siden efter kirkeinspektionens forslag forandret således, at man skulde blive ved den for alle konfessioner på øerne fælles skik, foruden søndagen kun at holde 1ste og 2den helligdag på de tre store fester — Den vestindiske regering skulde sørge for at skaffe huse til skole og gudstjeneste på plantagerne, helst også skaffe missionærerne fri kost. Kirkeinspektionen påmindede mange gange derom, men det har sikkert kun været få steder, hvor denne bestemmelse blev opfyldt.

En af de største byrder for al mission i Vestindien var den store løstgighed både mellem hvide mænd og kulørte kvinder og mellem negrene indbyrdes. Virkelige ægteskaber kunde ikke finde sted, så længe ægtefællerne ved salg kunde adskilles, og om end det hjalp noget, at det nu bestemtes, at slaver ikke måtte sælges til andre end kongens undersætter, var dette dog langt fra tilstrækkeligt, selv om forbudet mod salg bort fra øerne var blevet overholdt, hvad det ikke blev. Kommercekollegiet har haft øje derfor; thi reglementets § 5 bestemmer, at horeri og løs-

agtighed skal straffes som i vore andre riger og lande, og straffen skal ikke formindskes, fordi forseelsen begås med en slavinde. En fri, som avler børn med en slavinde, skal bøde 2000 Pd. sukker, og vidste hendes ejer deraf, skulde han bøde det samme. Ligeledes en ejer, der holder til med sin slavinde, og han skal ovenikøbet miste hende til den kongelige fiscus. Gifte slaver måtte, når de tilhørte samme herre, ikke ved konkursauktioner eller andet salg adskilles, børnene måtte ikke rykkes fra forældrene, så længe de var umyndige¹). — Så godt som alt dette var ganske uudførligt, når man, som gentagne gange forsikredes, ikke vilde gribe ind i slaveejernes ejendomsret; det viste sig også i den følgende tid; en forordning af 24. December 1784 ophævede alle de ovenfor nævnte straffe for løsagtighed, uagtet forholdene langt fra havde bedret sig. Det blev heller aldrig gennemført, at alle negerbørn skulde døbes, og sikkert endnu mindre, at alle voksne skulde undervises. Det lille antal lærere, der var på øerne, vilde aldeles ikke have kunnet overkomme dette.

Det omtalte reglement udstedtes under 3. Februar 1755. Det vil let ses, hvor store modsigelser det indeholder, men det er i den henseende typisk for alt, hvad der fra regeringens side gjordes for negrene. Der var i alle kristelige kredse i Danmark, hvor man kendte noget til negrenes stilling, en varm medfølelse med dem og den bedste villie til at forbedre deres vilkår. Dette træder frem så at sige overalt, hvor der er mulighed for at komme til at udtale det. Således var en engelsk planter Rich. Brown, der havde mishandlet sine negre barbarisk, ved underret og landsting dømt til et års fæstningsstraf og til at betale sagens omkostninger. Højesteret kunde på grund af manglende lovbestemmelser ikke forhøje straffen til mere end to års fæstningsstraf. Men dens justitarius grev Osten

¹) Kommercekollegiets forestillinger 1755, s. 1058. Sammes forordninger 3. Febr. 1755.

indgav et af harme dirrende andragende om, at der måtte udkomme nye lovbestemmelser, der tillod at idømme en til sådanne forseelser svarende straf. Der nedsattes 1783 en kommission, som 1789 suppleredes. Den skulde bl. a. også behandle dette spørgsmål; men det førte ikke til noget. Det var umuligt at komme frem, så længe man intet turde foreslå, som kunde svække ejernes ret over slaverne, fordi man, vel ikke uden grund, mente, at øernes hele velfærd beroede derpå. Men så var det kun lidt, der kunde udrettes andet end at bringe dem »religionens trøst«, og det væsentlige, der kom ud af de 1755 gjorte bestræbelser, var også et forsøg derpå.

Missionskollegiet fik nu anmodning om at vælge nogle studenter, der vilde gå til Vestindien for at forberede videre gående forholdsregler. D. 15. April 1755 kunde det meddele, at der havde meldt sig 3; de var vel blevne noget mismodige, da de hørte, at de kun vilde få 200 rd. om året i løn, men de havde dog i herrens navn besluttet sig til at gå ud. Men under 4 April måtte det meddele, at de to af dem ikke var befundne skikkede til dette hverv, hvorfor det havde måttet søge andre; det »havde vel ikke fundet nogen så bekvem til at kunne udlede af den naturlige religion de sandheder, hvorved en vankundig hedning kan på den bekvemmeste måde ledes til overbevisning af den åbenbarede religions sandheder«, som den ene, der var bleven tilbage af det første hold, men kunde dog anbefale to andre. De blev da alle tre ordinerede og udsendte samme år, men der vides intet om, hvad de har udrettet¹⁾.

1) Jak. Bøtzow er ikke siden bleven ansat hjemme, så han er formodentlig død i Vestindien. — Peter Gutfeld blev 1760 præst i Toftlund, siden forflyttet til Skærbæk, hvor han døde 1797. — Hans Schousboe blev 1764 sognepræst i Bredstrup, 1765 i Gaverslund, hvor han døde 1772. De var alle tre ansatte på St. Croix, hvor de opnåede titlen compastor. Wiberg, Danmarks præstehistorie. — Elvius, do. s. 685.

Kommercekollegiet betragtede dog langt fra sit hverv som endt med, hvad der var udført, men vedblev at arbejde på at kunne give missionen et sådant omfang, at den kunde løse den opgave, der var stillet den. Efterat det havde indhentet yderligere oplysninger, kom det til det resultat, at der vilde kræves c. 100 missionærer, hvilket formodentlig vil sige omtrent en for hver plantage på øerne. — Overfor dette tabte missionskollegiet modet, det erklærede, at en sådan mission var impraktikabel, og at det ikke videre kunde entrere deri med at foreslå nogle candidati ministerii der til landet at forsendes. Men grev Holstein har været meget misfornøjet med kollegiets holdning; han skrev til kommercekollegiet, at han havde sendt alle sagens akter til kirkeinspektionen, på det kommercekollegiet måtte blive så vidt muligt assisteret af begge gejstlige kollegier.

Her blev det da forsøgt at indskrænke planen til et overkommeligt omfang. Der gjordes den beregning, at da der kun kunde finde undervisning sted på de c. 60 helligdage, vilde hver plantage kun kunne få 20 dage årlig, selv om der kom en missionær for hver 3 plantager. Dertil kom, at det måtte ventes, at mange af missionærerne vilde dø hurtigt, og dette i forening med de lange vakancer kunde let bevirke, at hele arbejdet blev spildt. Det vilde derfor være uoverkommeligt at skaffe både de gamle og de unge nogen undervisning, arbejdet måtte indtil videre helst deles således, at det overlodes de mähriske brødre at undervise og omvende de gamle, medens den danske mission kun skulde tage sig af børnene. Det behøver næppe at siges, at en sådan deling af arbejdet aldrig blev forsøgt; havde den kunnet gennemføres, vilde den have ført til så urimelige resultater, at enten var brødremenigheden blevet berøvet tilgang af børnene, eller den danske mission skulde have udleveret den de børn, den havde opdraget. Derimod fik det betydning, at kirkeinspektionen foreslog til en begyndelse at sende en halv snes lærere derover; 6 af dem skulde være fattige, duelige og gudsfrygtige studenter, de

4 øvrige veloplyste unge mænd, der kunde nøjes med halvdelen af den løn, studenterne fik, når guvernementet efter løfte skaffede dem fri kost. Der skulde anbringes en lærer på hver af kongens plantager og de øvrige hos de dansk-lutherske indvånere¹⁾.

Dette forslag fulgtes, og fra den tid af kom missionen til at sortere under kirkeinspektionen, medens missionskollegiet dog udvalgte dem, der skulde udsendes²⁾. I November 1756 fik det ordre til at vælge missionærerne. Studenterne skulde have 200 rd. i årlig løn og blive 6 år i tjenesten, hvorefter der lovedes dem præsteembede hjemme. De ustuderede, som i reglen vilde være yngre, skulde blive i 10 år, hvorefter de skulde få degneembede; deres løn var 150 rd. Da der ialt kun var tillagt missionen en årlig indtægt af 1800 rd., var denne altså helt optaget. Men lønningerne var altfor små, til at en hvid mand kunde leve af dem i et tropisk klima. Det teologiske fakultet udtalte straks sin bekymring for, at det vilde vise sig, at det var umuligt at komme ud af det med denne løn, så missionærerne i deres breve hjem vilde klynke og klage over deres tunge skæbne, hvorved øerne vilde komme i miskredit, så ingen vilde søge derud. Fremtiden viste, at denne frygt var vel grundet. Lønningerne måtte bestandig forhøjes, og da indtægten forblev den samme, kunde det kun ske ved at missionærenes antal indskrænkedes; men endda var det tidt vanskeligt at få nogen til at gå ind på de vilkår, der kunde bydes. — Kirkeinspektionen foreslog 1759, at hvad der sparede ved vakancer skulde deles mellem de

¹⁾ De 4 lærere har efter de egentlig samtidige kilder at dømme ikke været studenter. Når kirkeinspektionen siden flere gange påstår, at alle de første udsendte var det, er det vistnok en fejltagelse, fremkaldt ved, at der siden ikke udsendtes ustuderede lærere.

²⁾ Miss. koll.'s protokol 1756, 1 Juli: »Miss. koll. befatter sig kun med at udsøge og proponere sådanne subjecta, som agtes tjenlige til medarbejdere«.

øvrige missionærer, og dette tillodes ved et reskript af 6. April 1759. Der blev også oftere udbetalt forskellige understøttelser; men en stor del af det opsørede blev dog, for at skaffe missionen et fastere økonomisk grundlag, samlet i et fond, der 1786 udgjorde 15000 rd. V. C., uagtet 5000 rd. var gået tabt ved at den vestindiske regering havde anbragt pengene i usikre prioriteter¹).

De 6 studenter, der udsendtes 1756, var Ivar Steen, Claus Møller, Jørgen Borch, Thue Ole Ravn, Hans Olivarius Kessler og Johan Christoffer Kingo; om denne sidste vil der blive talt i det følgende. Steen døde allerede på overrejsen; Borch blev 1758 dansk præst i St. Thomas og efter hjemkomsten præst i Nykjøbing og Rørvig (1766), senere i Kongens Lyngby. Ravn blev 1772 kapellan i Skærbæk i det Tørninglenske og døde som sognepræst i Ø. Løgum. Møller og Kessler blev ikke ansatte i Danmark, de er formodentlig døde i Vestindien. — Af de ustuderede var en uskikket til missionsværket formedelst sindets skrøbelighed, en var af den beskaffenhed, at han måtte sendes hjem, en lod sig hverve til artilleriet på St. Croix. Allerede 1759 var kun halvdelen af de udsendte tilbage, og der kunde kun udsendes 2 til at udfylde hullerne. Der sendtes i den følgende tid oftere nye missionærer, en gang (1766) således 6, men det oprindelig bestemte antal nåedes aldrig. Alle de senere udsendte var studenter og fik 200 rd. i løn.

Ingen af disse missionærer lige til 1771 var ordinerede, da de jo egentlig kun skulde være børnelærere, og den danske mission dreves også, så længe den bestod, for en stor del som børneundervisning, i modsætning til brødremenighedens, der kun i ringe grad beskæftigede sig dermed. I året 1759 sendte kirkeinspektionen en del ABC'er og katekismer til de to danske præster, der skulde være missionsinspektører. Disse bøger har været danske,

¹) Kirkeinspektionens breve og forestillinger 1783—91. s. 75.

da der endnu ingen kreolske var trykte, så de har næppe kunnet bruges. Det siges da også, at undervisningen i denne tid helt drevs mundtligt.

Der findes næppe nogen beretning om, hvad der udrattedes. Kirkeinspektionen udtaler lejlighedsvis 1766, at de første 10 år ikke har svaret til forventningerne, men et temmelig stort antal negre er dog blevet døbt, og der er arbejdet på de nødvendige kreolske bøger. Den iver, hvormed der toges fat herpå, er betegnende for forskellen mellem den danske mission og brødremenighedens arbejdsmåde. Den sidste fik sin første kreolske bog trykt 1761, altså da den havde været 28 år på øerne¹⁾. — Når kirkeinspektionen ikke var helt tilfreds med missionsvirksomhed, tør skylden dog ikke kastes på missionærerne; det var gået, som det gik så tidt, at de bestemmelser, der i København toges, var overmåde velmente; men man kendte ikke de meget ejendommelige samfundsforhold i Vestindien, og når de vidtløftige instrukser kom derud, viste det sig helt umuligt at udføre dem. Man havde tænkt sig, at missionærerne skulde bo spredte på plantagerne og være en slags vandrelærere. Men dette tillod hverken klimaet eller mangelen på ordentlige veje, og der kunde ikke på plantagerne skaffes rum til at samle og undervise hverken gamle eller unge. Det kom af sig selv, at byerne måtte blive missionsstationer. Men dertil kom, at negrene talte og forstod kun kreolsk, der var en fordærvet hollandsk dialekt. Når de så var blevne døbt og kom til de danske kirker, hvis menigheder de nu skulde tilhøre, stod de overfor et dem helt fremmed sprog. Allerede dette var nok til at lamme missionens virksomhed. Det besluttedes da, at danne en særegen menighed, der skulde beholde det kreolske sprog ved gudstjenesten, og til dette øjemed ansætte en egen missionspræst. Tanken synes at være ud-

¹⁾ Oldendorps Missionsgeschichte II. s. 914. De i København trykte kreolske bøger er så vidt vides: Salmebøger 1765, 79, 99 — En ABC 1770. — Det nye testamente 1781. En katekismus 1798.

gået fra Kingo, der fra begyndelsen af var udset til dette embede, og der var for så vidt ingen vanskelighed ved at udføre den, som det ikke skulde koste noget. Kingo var, som siden skal omtales, bleven overkateket med en løn af 400 rd., og det var oprindeligt ikke meningen, at denne løn skulde forøges, fordi han ordineredes.

Der skulde nu affattes en instruktion for missionspræsten, og i de første dage af året 1771 forhandlede kirkeinspektionen derom. De danske præster skulde vedblive at være missionsinspektører, og missionspræsten skulde stå under dem, derom var der ingen uenighed, men desto mere om, hvorledes gudstjenesten skulde holdes i missionsmenigheden. — Da grev Thott den gang var afskediget, bestod kollegiet kun af biskop Harboe, etatsråd J. E. Jessen og hofpræst Qvist. De to sidstnævnte havde forfattet et udkast, efter hvilket negermenighedens gudstjeneste vilde være kommet til at afvige stærkt fra den danske kirkes. Det gik ud på, at exorcismen, der iøvrigt aldrig var brugt ved dåbshandlinger i Vestindien, ikke måtte indføres. Mesning, messedragt, præstekjole og pibekrave skulde afskaffes; istedetfor den danske kirkes søndagstekster skulde der indføres andre, der passede bedre til saliggørelsens orden. Kirkedisciplinen måtte ikke indføres, skriftemålet skulde ordnes på en for negrene passende måde, og missionen skulde fritages for at befatte sig med at trolove og vie negerlaver. — Harboe vilde derimod især ikke gå ind på nogen forandring af skriftemålets form; han anså det private skriftemål for særlig skikket til at påvirke negrene. Men hans hovedindvending var dog, at det vilde gøre et uheldigt indtryk på negrene, at de ikke skulde have samme kirkeskikke som de blanke, og heri havde han fuldkommen ret. Hvad man end vil mene om de enkelte foreslåede forandringer, så var der på de små øer ikke plads til to former for den lutherske gudstjeneste. Der var desuden forskelle nok på hvide og farvede, uden at man havde behov at skabe en ny i kirken. Intet vilde

ganske sikkert have gjort missionen større skade, end om noget sådant var blevet indført.

Forhandlingen i kollegiet må have antaget meget skarpe former; ti den endte med, at biskoppen gik sin vej og erklærede, at han ikke oftere vilde møde, og Jessen og Qvist var i høj grad forbitrede. Den første indberettede hvad der var sket til kabinettet, og han har sikkert ikke brugt blide ord; ti på kabinetssekretær Schumachers forlangende måtte han tage sin skrivelse tilbage og indsende en ny. Biskoppen fik nu en skrivelse fra kabinettet, der lod ham vide, at han ikke således kunde slippe fra et hverv, som kongen havde betroet ham, og han måtte da bekvemme sig til at skrive til Jessen, at han atter vilde deltage i kollegiets møder. Men hans modstandere var endnu ikke afkølede. Jessen skrev til ham og anmodede ham om, at han, da han formodentlig havde fået en kongelig skrivelse om denne sag, vilde sende ham denne, forat den kunde blive indført i protokollen; men biskoppen nægtede dette; han har ikke ønsket, at hans overilelse skulde protokolleres. Jessen gjorde da et forsøg på at få Schumacher til at sende ham en kopi af kabinetsordren, og han og Quist tog meget ilde op, at de ikke kunde opnå dette.

Instruksen blev nu indsendt til kancelliet med Harboes særskilte erklæring. Efter hans forslag indstillede det, at de vestindiske præster, Rørdam på St. Thomas, Egerød på St. Croix og Kingo skulde spørges, og dette approberedes af kongen. I Vestindien opstod der ikke mindre strid om den hele ordning end i København. Hvad Kingo mente om den måde, hvorpå gudstjenesten skulde holdes, vides ikke; men han var meget vred over, at de danske præster skulde høres om en sag, som han mente ene vedkom ham; han vilde ikke anerkende Rørdam for inspektør; hvis han skulde foreskrive ham planer for, hvorledes gudstjenesten skulde holdes, vilde han heller tage sin afsked. Det tyder heller næppe på velvillie mod Kingo eller missionen, når Rørdam foreslår, at det skal pålægges missions-

præsten årligt at hjemsende til kirkeinspektionens eftersyn skemata af ham holdte prædikener med vidnesbyrd derom fra stedets præst. Da erklæringerne kom hjem til Danmark, var Struensee styrtet, der kunde ikke længer tænkes på så radikale forandringer, som Jessen og Qvist havde foreslået, og det synes, hvad der vel også var det heldigste, at der slet ikke er udstedt nogen instruks for missionspræsten¹).

Disse forhandlinger fremkaldte i vestindien rygter om, at det påtænkes at tage den vestindiske mission fra brødre-menigheden. Ængstelsen synes især at være opstået ved, at det trak ud med, at denne fik sine privilegier fornyede efter tronskiftet 1766. Brødremenighedens missionær mente, at det var biskop Harboe, der ønskede at komme dem tillivs²). Alt dette har dog sikkert kun været løse rygter; der findes næppe nogen eneste udtalelse, der kunde vise, at man har tænkt på at fortrænge brødrekirken fra missionen; det vilde da også have været fuldstændig tåbeligt at prøve derpå, når man vidste, at den danske mission kun rådede over 1800 rd. og måtte være glad, hvis den fik lov til at beholde dem. Desuden havde kirkekollegiet fra begyndelsen af stillet sig venligt mod brødrenes mission; det havde 1756 jo tænkt sig en sådan fordeling af arbejdet, at den danske mission skulde tage sig af børnene, medens brødrene skulde arbejde med de voksne. I Struensees tid kunde der ikke tænkes på at fortrædige Herrnhuterne, der netop omtrent samtidig med, at der ansattes en dansk missionspræst, fik lov til at oprette Kristiansfeld og i det hele rettigheder til at virke i alle kongens lande

¹) Breve til kirkeinspektionen 1771. Islands og koloniernes supplikbog 1771 nr. 48 og 1772 nr. 116 og 134. Kirkeinspektionens forestillinger og breve 1763—75, s. 374. — Kirkehist. Saml. 4de R. II, s. 99 og 382.

²) Lawaetz, Brødremenighedens mission i Dansk Vestindien s. 30f. Forf. synes også at antage, at missionærernes frygt har været grundet, s. 36.

(fdn. 23. Dec. 1771), og 1774 fik endelig brødremenighedens missionærer en særdeles nådig stadfæstelse på deres privilegier, de skulde ikke alene tolereres, men lærernes og hjælpernes antal skulde forøges, når det ansås for nødvendigt til hedningernes omvendelse. Kirkeinspektionen havde intet herimod at indvende, kun ønskede den udtalt, at brødrene ikke måtte befatte sig med den danske mission. Den gang havde Guldberg allerede stor indflydelse, og især i kirkelige sager blev der næppe truffet nogen afgørelse, uden at han deltog i den. Han var ikke personligt vel stemt mod Herrnhuterne, han har, rigtignok mange år senere, lejlighedsvis kaldt dem de protestantiske Jesuiter. Men når der hverken i Danmark eller Vestindien blev gjort noget forsøg på at krænke de rettigheder, der en gang var tilstået dem, er der snarest grund til at antage, at det er biskop Harboe og kirkekollegiet, der har holdt hånden over dem.

I de missioner, der lå under missionskollegiet, Grønland og Ostindien, førtes der bestandigt de bitreste klager over dem. I året 1771 klagede kollegiet over, at de i Grønland søgte at gøre de danske missionærer foragtede og forhadte; de sagde om dem, at de havde al deres rigdom i nogle bøger, som lammet hist skal vrage og kaste i ilden m. m., og 1776 skrev det: »Deres lærdom er forargelig og strider mod vor kirke og sund fornuft, og de er hverken landet eller handelen til nytte«. Det tør vel heller næppe regnes Herrnhuterne til ære, at de altid stod sig godt med den grønlandske handel, medens den danske mission idelig lå i klammeri med den, fordi missionen antog sig de indfødtes sag. Noget lignende fandt iøvrigt sted i Vestindien, hvor kolonialregeringen i almindelighed stod i et godt forhold til den herrnhutiske mission, medens den på en ganske kort tid nær kun havde foragtelige ord om

¹⁾ Kancelliets supplikprotokol 1776 nr. 735 og Isiands og koloniernes suppliker 1771 nr. 3.

den danske. — Også fra den ostindiske mission klagedes der bittert over overgreb fra de Herrnhuters side, der 1759 var komne til Trankebar for derfra at gå til de nikobarske øer¹⁾).

I Vestindien derimod gik det fredeligt af; en enkelt gang klager Kingo over, at Herrnhuterne har lokket nogle af ham underviste negre til sig, og det siges, at det kom af, at han krævede, at de skulde kunne den lille katekismus, medens brødrene nøjedes med meget mindre; i det hele bemærkes det oftere, at de lagde meget lidt vægt på at meddele negrene kundskaber. — Men det kunde også ske, at brødremenighedens missionær Mack klagede over, at en katolsk præst havde lokket nogle til hans menighed hørende negre til sig og døbt dem. Sådanne sammenstød var uundgåelige, hvor forskellige missioner mødtes på så snever en plads. Hovedreglen er, at brødremenigheden slet ikke nævnes i danske missionærers indberetninger, og den danske mission, som det synes, lige så lidt i de herrnhutiske missionærers.

Det er alt omtalt, at Kingo 1771 ordineredes til missionspræst. Han var født 1732, søn af titulær professor, præst i Allesø og Næsbyhoved Broby på Fyn Thomas Kingo, blev 1752 student fra Odense skole og tog 1756 teologisk embedseksamen. Samme år udsendtes han med det første hold af kateketer til Vestindien. Det var ikke blide vilkår, som der ventede dem. I de første 4 år, 1757—61, var der misvækst, hungersnød, vandmangel og epidemiske sygdomme, siden orkaner og skybrud og 1766—67 igen hungersnød. Allerede 1766 var Kingo og Ravn de eneste af dette hold, der var tilbage, nogle var, som alt omtalt, gåede over i andre stillinger, de øvrige var døde; den løn, de fik, kunde umulig skaffe dem de bekvemmeligheder, som Europæere vanskeligt kan undvære i et tropisk klima, heller ikke efter at der 1772 var tilstået dem et lønningstillæg

¹⁾ Kirkehist. Saml. 4de R. I, s. 337 f.

af 50 rd. Kingo har åbenbart ikke ladet sig kue af klimaet, han skrev et kreolsk leksikon og en ABC, en oversættelse af Mattæus evangelium, en katekismus, siden nogle kreolske salmer, og 1779 hjemsendte han »fortsættelse af sin missionens historie.« Af alt dette blev kun ABC'en trykt; men hele hans literære virksomhed viser en under de forhold, hvorunder han levede, beundringsværdig energi¹).

Han var 1767 blevet overkateket og korresponderede som sådan med kirkeinspektionen. Der er ingen tvivl om hans iver og virkelyst, men derimod synes han nok stundom at lade det mangle på besindighed. Han havde, uvist af hvilken grund, fået sendt en neger til København. Men etatsråd Jessen skriver derom: »Sluttelig melder jeg Dem, at Deres neger, som kollegiet af medlidenhed over hans slette tilstand, da han uden tilhold løb her omkring i byen, har søgt at få i opfostringshuset for at oplæres i gartnerkunsten, kan fås tilbage, hvad dag De ham derfra vil lade afhente«. — I året 1769 havde han gjort forslag til en ny ordning af missionen, så den blev helt uafhængig af de danske præster. Jessen skriver derom, at det kan være godt nok, når missionsvæsnet er kommet til fuldkommenhed; men det lader sig ikke praktisere, så længe man ingen penge har til kirker og skoler²).

Det træk af hans karakter, der fremtræder stærkest i det lidet, som vides om ham, er dog, at han har været en stridbar mand, der uforfærdet værgede sine og sin menigheds interesser mod øernes regering, præsterne fra St. Thomas og St. Croix, plantageejerne, og heller ikke var bange for at lade selve kirkeinspektionen det høre, når han var misfornøjet med den. Allerede 1759 måtte den højlig misbillige hans opførsel mod sognepræsten på St. Thomas, hr. Baar, og den formaning, at han skulde være

¹) Lose, den danske missions hist. i Vestindien i Vahls missions tidsskrift I.

²) Kirkeinspektionens forestillinger og breve 1767 og 69.

forsigtigere og betænksommere en anden gang, frugtede kun lidt. Men derimod synes han at være kommet godt ud af det med sine underordnede; hans kateketer klager aldrig over ham, og han lige så lidt over dem, tværtimod gør han, hvad han kan for at forbedre deres dårlige vilkår.

Han fik bolig på St. Thomas, men arbejdede også på St. Croix, hvor han må være bleven uvenner med forvalteren på Schimmelmanss plantager; ti denne forment ham og kateketerne adgang til dem, hvad dog kun varede kort tid. I det hele har han taget fat med kraft. Året efter at han var blevet ordineret, skrev han hjem, at missionen nu var i god gang; den havde været som den frugtsommelige kvinde, der ej kan føde formedelst mange jordemødre, der ej kan komme overens om, hvorledes hun skal forløses; han var den gang meget vred på sognepræst Rørdam. Stundom fortæller han om, hvor mange han har døbt, et år således 25 voksne negre. Han søgte 1775 sognepræsteembedet på St. Thomas, men fik det ikke; kirkekollegiet synes ikke at have betragtet ham som berettiget til at søge andre embeder på øerne. Men om han end næppe har haft nogen høj stjerne hos det, har det dog utvivslomt haft tro til, at han udrettede noget. I året 1776 skrev det til kancelliet, at missionen siden 1771 havde havt god fremgang, menigheden voksede, der var tre af de ældste beskikkede til forstandere for den, og det var at håbe, at antallet vilde stige til tusende, ja at missionen i forening med brødremenigheden skulde nå til at omfatte alle negrene; men da var det nødvendigt at skaffe den flere præster, en i hver af de 3 byer og en på St Jan og at lønne dem bedre. Alt dette ansås for uopnåeligt, kancelliet henlagde kollegiets skrivelse. Men formodentlig efter Guldbergs tilskyndelse bevilgedes der 2000 rd. til trykning af et kreolsk nyt testamente og en anden kreolsk bog. Testamentet var oversat af stadthauptmann Jørum Melchior Magens, en mand, der har store fortjenester af missionen. Skøndt han selv var fattig, optog han en

kateket, Erik Røring Wold, i sit hus, da denne, der var ansat på St. Jan, var nær ved at dø af sult, og Wold så vel som en kateket i St. Thomas, Niels Alling, hjalp ham ved oversættelsen. Den sidste ledede, efter at være vendt tilbage til Danmark, trykningen. Det udkom 1781, smukt trykt under titlen: »Die Nywe Testament van ons Heer Jesus Christus ka set over in die Creols Tael... van die Deen Mission in America«. I fortalen siges der, at det var første gang testamentet oversattes på kreolsk; Magens oversatte siden også det gamle testament, men det blev aldrig trykt. Han fik vistnok slet intet for sit arbejde. Da han siden gik fallit, var der flere gange tale om at skaffe ham en understøttelse, men det er uvist, om det blev til noget. De to kateketer, der havde hjulpet ham, fik hver 100 rd., og mere har missionens kasse sikkert ikke formået at yde. — Kingo havde 1783 solgt 179 nye testamenter på øerne. Kirkeinspektionen var ikke tilfreds dermed, men i betragtning af at bogen må have været dyr, og den kreolsktalende befolkning fattig, var afsætningen i mindre end to år dog ikke så ringe.

Kingos løn var, som alt omtalt, 400 rd.; men som missionspræst fik han dog i betragtning af sin lange og tro tjeneste samt den flid og årvågenhed, han havde udvist i missionens tjeneste, og fordi han var gerådet i trængende omstændigheder, et årligt tillæg af 100 rd. samt en gang for alle 234 rd. af de ved vakancer opsparede penge. — I året 1772 fik han 100 rd. og to kateketer hver 50, fordi de havde lidt skade ved en orkan. Den ene af kateketerne, Ravn, pådrog sig ved denne lejlighed en svaghed, som nødte ham til 2 år senere at rejse hjem. Han havde da været 19 år i Vestindien. — I de rigtignok kun få breve, der er bevarede fra Kingo, klager han dog ikke over sin egen løn, men derimod over kateketernes; han kan ikke beholde dem, hvis de ikke bliver bedre lønnede, men må lukke skolerne. Bestandig er han vred på den vestindiske regering, der ikke opfylder sine forpligtelser til at

skaffe kateketerne bolig og plads til at holde skole. — Således skriver han 1777, at dens betænkninger er til ingen nytte, men gør kun ophold i missionsværket; »der er ingen forstandig, end ikke en, de er bedærvede i deres veje«. — Naturligvis sparede regeringen heller ikke ham. Da den 1779 anbefalede at give præsten Ohm på St. Thomas ekspektance på embedet i Kristianssted, skrev den: »Vel findes på ejlandene en ældre dansk præst, nemlig missionspræst Kingo. Men foruden at denne ej engang skal være beføjet til at søge kald udenfor missionen, så ønske de en mand til lærer, som selv føler de religionssandheder, han skal foredrage menigheden, som uden råb, bulder og skælden, med et kærligt sindelag og ved en venlig omgang søger at gøre dyden elskværdig«. — I det hele er han, forskyldt eller uforskyldt, bleven drillet på alle måder. Medens der således ikke blev afkrævet kateketerne procent-skat af deres indtægter, havde han bestandig måttet betale den. Kirkeinspektionen siger, at når han aldrig havde nydt godt af denne begunstigeelse, kommer det af, at han ved sin yderlige påståelighed så vel i dette som i flere tilfælde har lagt sig ud med regeringen¹⁾.

I året 1781 lå Kingo atter i strid med denne og med sognepræst Gløersen. Da kollegiet ikke vilde give ham medhold, lod han det høre, at det så mere på den danske kirke i St. Thomas end på missionsmenigheden, der var som den frugtsummelige kvinde, der var i barnsnød, og dog var den danske kirke, der kun havde 50 kommunikanter, for intet at regne mod missionsmenigheden. Desværre får vi intet at vide om, hvor mange kommunikanter denne havde. Kingo tog alt med, når det gjaldt om at finde klagepunkter mod Gløersen, han anfører, at han har viet to frinegere, der hørte til den katolske og reformerte kirke,

¹⁾ Kancelliets supplikprotokol 1771, 1ste halvår nr. 480 og 1779, 2det halvår nr. 1429 B. Hovedkilden til Kingos historie er Kirkeinspektionens arkiv, især skrivelser til kollegiet.

og at han havde berettet en syg af missionsmenigheden. Men i hovedsagen havde han dog sikkert ret. Han havde, så længe der egentlig ingen missionsmenighed var, holdt gudstjeneste om søndagen kl. 2, men nu havde han flyttet den til kl. 10, hvad regeringen og sognepræsten modsatte sig. Det har været af den største betydning, at negrene mærkede, at de i kristelige sager behandlede så vidt muligt på samme måde som de hvide. — I et brev, skrevet 4 år efter Kingos død, siger sognepræst Ohm på St. Thomas, at Rørdam og Egeroed måtte, efter forgæves at have skrevet til kirkekollegiet, stanse deres inspektørvirksomhed og lade Kingo råde, så han må virkelig have sat sin villie igennem.

Det må i høj grad have vanskeliggjort Kingos virksomhed, at missionsmenigheden ingen kirke havde. Men da et træhus, som havde været overladt en kateket til bolig, blev ledigt ved at han rejste hjem, lod Kingo det skillerum, der adskilte dets to værelser, slå ud og benyttede det nu til at holde gudstjeneste i. Siden, da der atter kom en kateket, blev det dog frataget ham¹⁾.

Trods alle vanskeligheder og fortrædeligheder holdt han dog ud i 26 år; kort efter hans hjemkomst 1782 døde hans anden kone, og hans eget helbred var ødelagt. I to år søgte han forgæves embede; kirkeinspektionen havde bestandig klaget over, at det løfte, der var givet missionærerne om befordring, ikke straks blev holdt, når de kom hjem, men at de lang tid kunde ligge i byen og lide nød, før de ansattes. I denne tid overhængte han kirkeinspektionen med klager og bønner om forskud; den var, dog sikkert uden grund, misfornøjet med nogle regnskaber, han skulde aflægge, og med at han havde solgt et hus, han havde ejet paa St. Thomas, hvori der stod 500 rd., han engang havde fået til låns af missionens kasse. Sagen kom først i orden 2 år efter hans hjemkomst. Han fik da 500 v. d., som han havde tilgode, og sin rejsegodtgørelse,

¹⁾ Vahl, Nord. missionstid. I, s. 25.

150 d. Det har ikke været så lille en sum at vente så længe på. Ved denne tid søgte han sognepræsteembedet i Køge, hvis indtægt ansloges til 500 rd., hvoraf 200 skulde afstås til en afgået formand. Han fik ikke dette embede, men ansøgningen havde været indsendt til arveprinsen, der skrev til kancelliet: »Man må undre sig for, at en mand, der med gode attester så længe har tjent i en himmelegn som Vestindien, endnu ikke er hjulpen. Lader os dog se, at dette kan blive muligt«, og han kaldedes omtrent samtidigt til Øster Larsker på Bornholm. Han må nu have fattet håb om atter at kunne komme sig; ti han giftede sig igen; men d. 17. Juli 1784, to måneder efter brylluppet, døde han. Hans enke fik 30 rd. årlig af missionskassen, da hun ikke kunde få mere end 6 rd. i pension, fordi der var fire enker på embedet.

Det er næppe muligt at danne sig noget tydeligt billede hverken af Kingos person eller af hans virksomhed. Han har utvivlsomt været en mand med mange kanter; men umedgørlighed og egenrådighed er også det eneste, hans mange uvenner beskylder ham for, og det er et spørgsmål, om disse egenskaber i de forhold, hvorunder han har levet, har været fordele eller fejl. Men vist er det, at han er grundlægger af den nuværende engelske lutherske menighed på øerne, og det kan dog næppe have været andet end virkelig missionsiver, der fik ham til at holde ud på en besværlig, slet lønnet post, hvor han kun nød liden påskønnelse, og som han først forlod, da hans helbred var nedbrudt. Som det her meddelte viser, har kirkeinspektionen havt tro til, at han virkelig udrettede noget, og efter ævne vist sin påskønnelse heraf; men den har også vist sin misfornøjelse med alle de bryderier, hans stridbarhed skaffede den på en tid, da den havde sin største nød med at få de små midler, den rådede over, til at slå til. Da kongen 1779 skænkede missionen 3000 rd., udtalte kollegiet, at den trængte så hårdt til disse penge, at den uden dem vilde være gået tilgrunde.

Efter Kingos bortrejse gennemgik den vestindiske mission en farlig krise. Iveren for oplysning tog i Danmark stærk fat, og det gik i kolonien som i moderlandet, det var kirken, der så vidt muligt skulde betale, hvad skolevæsenet kostede. Allerede 1781 spurgte det vestindiske kammerkancelliet, om der forefandtes nogen udtrykkelig kongelig befaling om, hvorvidt de 1800 rd. skulde, som kirkeinspektionen påstod, udbetales til missionen eller til skolerne i Vestindien, og 1783 nedsattes der en kommission, der skulde udarbejde en ny negerlov. Der kom dog intet ud af forhandlingerne, da den vestindiske regering udtalte, at negrenes tilstand umuligt kunde forandres, så længe negerhandlen vedblev, eller så længe øerne andensheds fra måtte forsynes med negre. Derimod burde negrene, så vidt det kunde ske uden tvang, undervises i den kristne religion; den herrnhutiske mission roses som sædvanligt stærkt, og det anbefales, at den skulde understøttes; om den danske mission siges der, ligeledes som sædvanligt, at den ingen gavn gør eller kan gøre, dens indtægter burde tillægges Herrnhuterne¹).

Det næste år, 1784, gjorde kamret da forslag til, at der skulde oprettes et vestindisk skolevæsen, hvortil 800 rd. af missionskassen skulde henlægges, i det missionspræstens embede skulde nedlægges. I en skrivelse af 18. September til kancelliet modsatte kirkeinspektionen sig dette af al magt. Det er, siger det, »en sag, som på ingen måde lader sig gøre uden helt at ophæve missionen, hvis øvrige indtægter efter sådan afgang ville blive aldeles utilstrækkelige til sammes vedligeholdelse. Desuden er det et ganske urigtigt begreb, at missionen kan undvære en ordineret missionær, siden ingen af de danske præster kan enten prædike eller forrette ministerialia på kreolsk, hvorfor også

¹) Thaarup, Danmarks statistik VI s. 685 og 91. Hist. tidsskrift, 7de række V. s. 463.

den danske præst på St. Thomas, hr. Gløersen, har været nødt til at betjene sig af missionskateket Kreydal ved negrenes dåbs- og konfirmationsakt. Da det nu ikke formodes, at Hs. Maj skulde ville kuldkaste en af sine forfædres betydelige indretninger, så må vi indstændigt anmode det kongelige kancelli om i sin herom gørende forestilling at våge over, at den vestindiske mission beholder sine indtægter ubeskårne, da det derpå vil komme an, om den skal blive ved magt eller ej¹⁾.

Kammeret synes derpå at have opgivet at få fat på en del af de 1800 rd., der var tillagt missionen. Men denne havde en anden indtægt, som det mente lettere at kunne berøve den. Der var i året 1769 blevet pålagt byfogedembedet i Kristianssted en stor afgift af 3000 rd. V. C. Den var siden bleven nedsat til det halve, men grev Thott havde fået udvirket, at halvdelen af denne sum skulde »derudi landet forblive til fordel for skolerne« (rskr. af 25 Juni 1772). Summen var siden, uvist hvorledes, gået ned til 500 rd. Men nu påstod kammeret, at når der oprettedes et vestindisk skolevæsen, måtte disse penge efter reskriptets ordlyd tilfalde dette.

Det var forgæves, at kirkeinspektionen påviste det meningsløse i denne fortolkning. Thott havde villet hjælpe missionen, og det var umuligt, at han kunne have tænkt på andre skoler, end dem, den havde oprettet; det vidstes overhovedet ikke, at der den gang havde været andre; men dette hjalp intet; kammeret begyndte endog med at reklamere de 4802 rd., som missionen tidligere havde oppebåret af den byfogedembedet pålagde afgift. Denne fordring frafaldt det dog, men det bemægtigede sig de 500 rd. for fremtiden. Det synes, at dette er blevet sat i værk, uden at der er gjort nogen forestilling til kongen derom. Kirkeinspektionen udtalte i det mindste flere gange, at

¹⁾ Kancelliets supplikprotokol 1781 nr. 1563 Kirkeinspektionens forestillinger og breve 1783-91, s. 39.

denne indtægt var bleven missionen frataget mod den der- om forhen udgangne kongelige resolution¹⁾.

Der oprettedes nu et vestindisk skolevæsen for hvide folks børn, i det der sendtes en lærer til Frederikssted og en til Kristianssted. Den sidste, West, der fik tittel af rektor, var en meget fremskreden oplysningsmand, der fik tilladelse til at bruge Bastholms lærebog ved sin undervisning. Dette bragte ham i strid med præsten, M. P. Ohm, der vilde bruge Luthers katekismus og Pontoppidans forklaring ved konfirmationen, da Bastholms ikke var nogen ren luthersk bog, men heldede til katolicisme og socinianisme. — Da det vestindiske kammer 1791 forlangte, at Balles lærebog skulde bruges, nægtede Ohm det helt ud, hvorfor han fik en mulkt af 20 rd. West var heller ikke synderlig henrykt over den. Han mente, at den lærebog vilde være antageligst for øernes beboere, som indeholdt mindst af, hvad fornuften ikke kan indse, og mest af, hvad der lærer mennesket at tænke og handle ædelt. Derfor vilde 3die og 4de kapitel (om synden og om Jesus Kristus vor frelser) vanskelig finde bifald; det var, som var de skrevne af en anden mand end kapitel 6 (om pligterne). Det er næppe ment som en ros, når han ender med, at lærebogen vil blive en nyttig bog, hvor den augsburgske trosbekendelse grundet på det nicæniske kirkemødes hovedbestemmelser skal indføres. — Den store strid, der fyldte hele den protestantiske verden, gav således genlyd selv i dens fjærneste kroge. — Iøvrigt berørte det nyoprettede skolevæsen kun i ringe grad missionen, der måtte have sine egne kreolske skoler²⁾.

Under alt dette var der gået 6 år efter Kingos bortrejse, uden at der var udsendt nogen missionspræst. Da kirkeinspektionen 1788 bebrejdede den ovenfor nævnte

¹⁾ Kirkeinspektionens breve og forestillinger 1783-91 s. 75, 84, 99, 115, 118.

²⁾ Kancelliets supplikprotokol, 2det halvår 1795. — Indkomne sager til kirkeinspektionen 1789.

præst Ohm, at han havde forsømt sine pligter som missionsinspektør, kunde han, som kancelliet en gang har kaldt »en mand med et vanskeligt sind og en besynderlig tænke-måde«, med god grund i sin besvarelse spørge, om det kunde bestå med Guds ære, at hr. Kingo rejste hjem, og ingen missionær kommer i 6 år, og at Kreydal rejser (til St. Thomas) og ingen kateket er der.« Missionen på St. Croix synes virkelig i disse år at have henstået omtrent forladt.

Når det dog stod bedre til på St. Thomas, skyldes det den ovenfor nævnte August Kreydal, der 1780 var kommet ud som kateket, og som nu blev den egentlige missionsleder, indtil han 1787 blev sognepræst på St. Thomas. Da han døde 1790, fremkom der mange udtalelser om, hvor afholdt han havde været, og om de fortjenester, han både som kateket og præst havde indlagt sig af missionen. Han må have været en fredsommelig og omgængelig mand, i den henseende en modsætning til Kingo; ti den permanente krigstilstand, som i dennes tid havde hersket på St. Thomas, afløstes af den mest idylliske fred både med sognepræsten og den vestindiske regering. Kirkeinspektionen påskønnede i høj grad dette, Kreydal fik lønningstillæg, megen ros og løfte om at blive missionspræst, »så snart visse omstændigheder ere jævned«; Gløersen fik 200 rd. for sine fortjenester af missionen. I en af de forestillinger, hvori kirkeinspektionen kæmper for at beholde missionens indtægter, kan den påberåbe sig, at rådet og den kongelige regering viser den største velvillie mod den og bidrager til dens opkomst ved enhver lejlighed, og kristelige plantere sender sine negre til den; der er et sådant tilløb til dens kreolske prædikener og katekisationer, at tilhørerne må stå langt udenfor døren af mangel på plads; der er udsigt til, at den kan blive en af de mest yndede missioner der i landet. Kreydals tidlige død var også et stort tab for missionen. Han vedblev at tage sig af den, også efter at være bleven dansk præst, og da han var den

eneste sådanne, der talte kreolsk, var han i virkelighed også den eneste, der kunde gøre nogen gavn som missionsinspektør. Det lykkedes ham at få det hus, Kingo havde brugt som kirke, tilbage, og nogenledes holde menigheden sammen. I 1784, da Kingo havde været to år borte, var der dog endnu 80 menighedsmedlemmer og 60 ekspektanter. Året efter (1785) døbttes der 21, og 80, dels døbte dels udøbte, meldte sig til optagelse. Der var især både nu og siden mange, der var døbte i den katolske kirke, der lod sig optage i den danske. Den katolske kirke på St. Thomas har en ejendommelig oprindelse. Når der flygtede slaver fra øen, tog de ofte deres tilflugt til det nærliggende Portoriko, og når de der blev døbte, vilde de spanske myndigheder ikke udlevere dem, fordi der ingen katolsk præst var på St. Thomas. Men 1767 sluttedes der en overenskomst mellem den danske og spanske regering om, at bortflygtede slaver skulde udleveres fra de spanske besiddelser, når der på de danske øer kom en katolsk menighed, som de kunde optages i. Den daværende guvernør U. W. Roepstorff fik da indkaldt en katolsk præst, lejede kirkerum til ham og understøttede ham på andre måder¹⁾. Men denne katolske menighed blev dårligt vedligeholdt; der var lange tider, hvor der ingen præst var, og mange af dem, der var døbte i den, gik derfra over til de andre kirkesamfund.

Da de i København førte forhandlinger var endte, udnævntes der 1787 to missionspræster, Torkild Lund til St. Thomas og Hans Tjellesen til St. Croix; hver af dem fik 700 rd. i løn, 4 farvede lærere hver 100; renterne af missionens kapital brugtes til husleje for boliger, skole- og forsamlingshuse. Kateketer var der ikke længer råd til at ansætte. Ved gudstjenesterne gik der desuden en tavle rundt, og det indsamlede brugtes dels til at forøge lønningen for lærerne, der tillige var kirkebetjente, dels

¹⁾ Vahl, Nord. missionstid. I s. 22 og 26.

til de fattige og til kirkens vedligeholdelse. Hvad derved indkom var naturligvis noget forskelligt de forskellige år; i St. Thomas, hvor missionsvirksomheden bestandig var størst, c. 120 rd. V. C., i Kristianssted c. 60. Når man betænker, at det var slaver og for største delen fattige frinagre, der ydede disse gaver, kan disse beløb anses for ret betydelige. Lærerne var frinegere. Præsterne har ofte en del at sige både på deres levned og dygtighed, men i det hele finder de dog, at de gør, hvad de kan. Tjelllesen havde 1789 i Frederikssted 10 katekisanter; læreren, en neger, havde lært dem katekismens 5 parter på fingrene; men det gik iøvrigt småt med dem, »fordi de opremser alt fra begyndelsen til enden.«

I Kristianssted var der to skoler, den største holdtes af degnen, der vistnok har været mulat, den anden af en neger. Degnens skole havde 1790 47 børn; den fik tilgang også fra de andre konfessioner, »hvilke i højagtelse for missionen og tillid til dens lærer sætte deres børn i den fremfor i andre private skoler«. Han er også, hans mange ufuldkommenheder uagtet, utrættelig i at forklare det lærte. — Kirkeindtægterne var ubetydelige, da der ingen vielser kunde holdes; skolepenge fik degnene så godt som ikke, da de formuende frifolk og kulørte ikke vilde lade deres med hvide avlede børn oplære af en neger. Lund vilde derfor, at betalingen for kulørtes begravelse skulde tilfalde missionsmenighedens degn, ikke den hvide menigheds; om han opnåede dette, vides ikke; i kirkeinspektionens arkiv findes et harmfnysende brev fra den danske degn i anledning af det indgreb, man vil gøre i hans rettigheder.

Det var lærerlønnen, hvortil de i kirketavlerne indsamlede penge medgik; de fattige har ikke fået meget, og kirkens vedligeholdelse skulde ikke koste stort. Hvorledes man har hjulpet sig på St. Croix, vides ikke, men det omtalte træhus på St. Thomas har kun været et af de endnu på øerne almindelige negerhuse. Hvor tarveligt, for ikke at sige fattigt, det hele har været, ses af en inventarieliste

fra 1788. Kirken ejede: 36 bænke, et bord, som brugtes til alter, et langt bord til brug for skolen, 3 lanterner, 2 alterklæder af linned, et dåbsklæde af linned, 2 små lysekroner, en bogstol for forelæseren.

Men netop nu åbnede der sig udsigt til, at der kunde blive opført en for den hvide og missionsmenigheden fælles kirke. Den danske menighed på St. Thomas havde nemlig heller ingen kirke; den havde lige fra begyndelsen benyttet et værelse på fortet til sine gudstjenester. Der var 1783 blevet bevilget en kollekt i de danske kirker til opførelsen af en kirke; del beløb, der var indkommet, udgjorde 1787 3191 rd.; men det var langt fra tilstrækkeligt, og sagen var da helt gået i stå. Men nu havde den danske menighed i Frederikssted, der ingen præst havde¹⁾, dristet sig til at begynde at opføre en kirke, uagtet den kun rådede over 600 daler, eller omtrent $\frac{1}{10}$ af, hvad der vilde medgå. Den havde ikke mindre end 3 gange (1787, 88, 91) søgt om, at der også måtte blive tilstået den en kollekt i Danmark; men Balle havde hver gang bevirket, at det blev afslået, da der var mange fattige købstedkirker, der trængte til hjælp, medens Vestindianerne var rige folk, der nok selv kunde bygge sig en kirke. Det vestindiske kammer, som åbenbart gerne vilde hjælpe Frederiksstederne, fandt da på, at de kunde låne den sum, der var indsamlet til St. Thomas, men henlå ubrugt. Men denne forretning har man åbenbart på St. Thomas ikke havt lyst til at gå ind på; det blev straks bestemt at begynde på selv at bygge, og 1789 lagdes grundstenen til kirken på den plads, hvorpå den nu står, og hvor den gang missionsmenighedens forsamlingshus stod. Den skulde benyttes både af den danske og af missionsmenigheden, og denne fik, da grunden ryddedes, tilladelse til at benytte et af det forrige vestindiske kompagnis pakhuse, der henstod ubrugte, til kirke og skole. — Kirken blev indviet 1793;

¹⁾ En sådan ansattes først 1858.

at man kom så vidt, skyldtes en luthersk frineger, Jean Renaud, der lånte den penge og fandt sig i til sin død ingen renter at få af dem. Samtidig var også kirken i Frederikssted opført, kamret havde skaffet den lån fra kirken i Kristianssted og de fattiges midler; men den indvendige udstyrelse stod tilbage, og for at kunne overkomme denne, søgtes der atter forgæves om en kollekt¹⁾. I året 1788 ansøgte kirkeinspektionen den vestindiske regering om, at alle de danske kirker måtte benyttes af missionsmenighederne på de tider, da de danske menigheder ikke brugte dem, når de hver gang gjordes rene efter at være brugt. Der synes ikke at være gjort indvendinger mod, at de benyttedes til søndagsgudstjenesterne, men på St. Croix vilde man ikke tilstede, at de skulde kunne bruges til de tjenester, der holdtes på hverdagene med katekisation og bøn.

Hvad den egentlige mission angår, da fandt Lund og Tjellesen den naturligvis ikke i nogen god orden, efter at der i 6 år ingen præst havde været; Kreydal havde vel kunnet holde sammen på den; men de egentlige kirkelige handlinger havde han ikke kunnet foretage, og de danske præster kunde ikke tale kreolsk; mange af negrene havde i flere år ikke været til alters. Det synes dog, at de nye Præster temmelig snart har fået sagen i gænge. Menigheden på St. Thomas var stadigt den største, og den havde også bestandig mest tilgang, men der var dog ikke få negre på St. Croix, der sluttede sig til missionen, endog i Frederikssted havde den 1788 40 medlemmer og det næste år endog 10 katekisanter, som de, der forberedtes til dåben, kaldtes, og det uagtet præsten sjældent kunde komme der, da befordring dertil kostede 8 rd., som han ikke ret tidt havde råd til at udrede. Menigheden, der lededes af en slave, Mich. Samuelson, der kaldtes forelæser, om hvem Kreydal siger, at han vel var dygtig, men han levede i

¹⁾ Vahl, Nord. missionstid. I. s. 28f. — Kancelliets supplikprotokol 1787, 2det halvår 1146 og 1147; 1793, 2det halvår 3631.

ufred med sin kone og var i sædelig henseende næppe udadledelig. Men da han havde frasagt sig embedet, fordi der var udspreedt onde rygter om ham, bevægede Kreydal ham dog til atter at overtage det; han havde fundet, at det var konens skyld, at han levede uforligeligt med hende, og at det ikke var sandt, at han holdt til med andre kvinder. Også på St. Jan havde menigheden 9 medlemmer. Om negrenes åndelige udvikling får vi meget lidt at vide; der tales i indberetningerne sjældent om de enkelte; det er en hel undtagelse, når Tjellesen fortæller om en pige, der var særdeles vel oplært, men som ofte mishandlede af sin ejer uden anden grund end hendes lyst til at lære og undervises. Mange slaveejere, siger han, nægtede deres slaver lejlighed til at nyde undervisning i kristendom, dels formedelst den tidsspilde, som de mener, at dette vil forvolde, dels fordi de nærede den dårlige formening, at en slave, der er uvidende om Gud og hans villie, viser større slavisk lydighed mod sin ejer.

I det hele får man et stærkt indtryk af, at det måtte være en hård gerning at prædike evangeliet for næsten retsløse slaver, for hvem der gjaldt en anden moral end for herrerne. Missionærerne vilde gerne gøre, hvad de kunde for at lette negrenes tunge vilkår; de androg om, at de kristne slaver måtte være fri for at stilles offentlig til salg. Ligeledes søgte Kreydal at befri dem for at blive straffede ved fortstøtten, som det offentlige straffested kaldtes. Han takker 1788 kirkeinspektionen for en skrivelse, den har sendt ham om denne sag. Han havde henvendt sig til guvernøren, general Waltersdorff, og denne har svaret, at helt kunde han ikke befri dem; men han vilde give ordre til, at ingen uærlig slave måtte beordres til at piske dem, der kun havde begået forbrydelser af den mindste klasse. — Herved, siger Kreydal, er allerede meget vundet; det er just, hvad de kristne så heftigt støde sig over.

Det værste af alt, som missionærerne ideligt klager over, er umuligheden af, at negrene kunde indgå ordentlige ægte-

skaber, og den dermed følgende løsagtighed. Det er omtalt ovenfor, at de i Vestindien udførlige straffe for usædelighed, som slavereglementet af 1755 vilde indføre, ophævedes ved et kongeligt reskript af 24. December 1784, der bestemte, at lejemålsbøder skulde bortfalde, da negrene intet ejede, og straf på kroppen kun vilde skade deres herrer; præsten måtte ikke ved dåben spørge om barnefaderen. Missionspræst Lund vilde have dette reskript ophævet, således, at de blankes handlemåde skulde overlades til deres samvittighed, men de farvede skulde for at hæmme ukyskhed straffes med den for alle forseelser, undtagen de groveste, for dem sædvanlige straf \circ : piskning. Kirkeinspektionen fandt med god grund dette ubilligt og uretfærdigt: »At den blankes ære skal så omhyggelig påses, og den kulørtes, ifald hun er slave, så rent tilsidesættes, at han alene overlades til sin samvittighed, men hun til fortstøtten, ofte for en og samme forbrydelse, finde vi ikke at være ganske rigtig tænkt«. Men forholdene var så fortvivlede, at man kan forstå, at der kunde fremkomme fortvivlede forsøg på at forandre dem¹⁾.

Det var almindelig regel, at alle, blanke eller kulørte, frie eller ufrie, hvis de vilde til alters, skulde erklære, at det var deres oprigtige mening på livstid at ville leve uadskillig sammen uden at inlade sig med nogen anden. Men reglen har næppe været let at overholde. — Lund havde, da han 1788 var kommen efter, at en kristen slavinde havde omgang med en hedning, sammenkaldt menigheden, for at enhver i medhjælpernes nærværelse skulde sige ham, hvem de holdt til med. Mange blev borte, 30 kunde han, der nylig var kommet ud, ikke finde, men der mødte dog 163 mænd og kvinder, som han da formanede til troskab mod den, de levede med. — Det næste år havde han 34 katekisanter, og blandt dem en 14 års pige opfødt af kristne forældre, der selv havde et barn. Der var blandt

¹⁾ Vestindiske missionssager 1792.

kvinderne ikke to, som ikke levede sammen med en mand, og blandt mændene ikke en, som ikke havde »en vif«¹⁾. Disse klager gentages i mange af indberetningerne; man får et levende indtryk af tilstanden, når missionærerne indsender lister over skolebørnene; ikke for nogen eneste af disse anføres det, hvem der er dets fader; det er altid moderens navn, der nævnes. — Der tales intet om, hvorledes den danske mission stillede sig til polygamiet, som også hist og her fandt sted. Formodentlig har den fulgt den samme regel som brødremenigheden, der ikke forlangte, at en mand, der levede med to kvinder, skulde skille sig fra den ene, når han blev døbt. Dette fastslås også i en instruks for den grønlandske mission af 1791²⁾. — Hvad barnedåben angår, var bestemmelsen i reglementet af 1755 om, at alle negrenes børn skulde døbes, aldrig blevet anvendt. Kirkeinspektionen overholdt, at intet barn måtte døbes uden forældrenes samtykke. Endnu i en af sine sidste skrivelser til Vestindien forbyder det, at noget barn må døbes, blot fordi dets ejer ønsker det, når det er mod forældrenes villie. Tjellesen synes da at have forespurgt, hvorledes han skulde forholde sig i et sådant tilfælde.

Ved denne tid begyndte på St. Croix overgangen fra det kreolske til det engelske sprog. Tjellesen omtaler dette 1789. De engelske kolonister, siger han, vilde på ingen måde lære noget andet sprog end deres eget, og mellem negrene havde da også det engelsk-kreolske sprog fortrængt det hollandsk-kreolske. Han påstår, at når en neger fra Guinea kom til øen, vilde han inden 3 år kunne forstå og tale engelsk-kreolsk, men intet andet sprog. Det var derfor nødvendigt, at missionen benyttede sig af det engelske sprog, ikke det engelsk-kreolske, men det rigtige sprog, som negrene vel forstod, men ikke talte. Det hollandsk-kreolske skulde ikke derfor afskaffes, men det engelske måtte

¹⁾ Indkomne sager til kirkeinspektionen 1788 og 89.

²⁾ Lawaetz, anf. skr. 237. Den grønlandske missions arkiv 1791.

indføres ved siden af det. Dette voldte en del vanskelighed i missionsskolen, hvor der synes at have været en mærkelig sprogblanding, idet flertallet oplærtes i det hollandsk-kreolske sprog, en del fik efter mødrenes ønske dansk undervisning. Mange forlangte engelsk, men lærerne kunde vel tale det, men ej undervise i det¹⁾.

I året 1791 ophævedes generalkirkeinspektionen, og missionen henlagdes under missionskollegiet. Dette havde intet kendskab til den og vistnok også kun ringe interesse for den. Missionærerne har også straks havt en følelse heraf. Lund skrev hjem nytårsaften 1791, da forandringen skulde træde i kraft: »Jeg aflægger generalkirkeinspektionen min varmeste tak, så vel for den post, jeg for nærværende tid har i Guds rige, og den mig derudi beviste bevågenhed som og for al den omhu, højstsamme har båret for missionens tilvækst i Guds og Jesu nåderige kundskab og for missionærernes skikkelige underhold på et så kostbart sted. Den Gud, hvis altid vågne forsyn ved bedst at lønne enhver redelige iver for at fremme hans kirkes bedste, belønne det høje kollegiums ædle bestræbelser med sine timelige og åndelige velsignelser²⁾. En sådan hilsen og tak til en fratrædende myndighed har vel altid sin betydning; kirkeinspektionen havde i virkelighed også krav på missionens taknemlighed. Den havde draget så godt omsorg for den, som det var muligt med de små midler, den rådede over.

Den danske mission fik også netop nu at mærke, at den savnede en talsmand. Ved forordningen af 16. Marts 1792 forbødes al indførsel af slaver efter den 1. Januar 1803. Indtil denne tid skulde derimod indførselen lattes på alle måder, forat plantagerne kunde hjælpe sig med de slaver, der fødtes på øerne. Al udførsel af slaver fra disse forbødes straks fra forordningens dato. Det var grev

¹⁾ Indkomne sager osv. 1789. To indberetninger fra Tjellesen.

²⁾ Vestindiske missionssager 1792.

Ernst Schimmelman, der gennemførte denne sag; han ejede selv to store plantager på St. Croix, og han gjorde alt, hvad han formåede, for at skaffe sine egne slaver så gode vilkår som muligt. Det var ham overmåde magtpåliggende at skaffe negrene kristnede, men han havde kun tro til, at Herrnhuterne her formåede at udrette noget. Disse stod sig den gang særdeles godt med øernes regering. Dette forhold kulminerede, da en mand, der tilhørte menigheden, Malleville, 1796—98 var generalguvernør. Schimmelman er vistnok desuden blevet påvirket af sin fætter Heinrich Ludv. Ernst Schimmelman, der 1769 kom ud som bestyrer af sin farbroders plantager og blev derude i forskellige stillinger til 1789, de 4 sidste år som generalguvernør¹). — Det er intet under, at en mand, der nøje kendte forholdene på plantagerne, fik indtryk af brødremenighedens missions betydning; ti vel er det ikke rigtigt, når det ofte siges, at den danske mission kun havde arbejdet i byerne; den havde menighedsmedlemmer spredt om på øerne allevegne; men arbejderne var i sammenligning med brødrenes så få, at deres virksomhed naturligt ikke kunde blive af stor betydning på steder, der lå langt fra dens stationer i byerne. Men det smålige er, at når man var ivrig for at få den danske mission nedlagt, var grunden dog egentlig den, at man vilde have fat i dens fattige indtægter.

I året 1792 indstillede det vestindiske kammer, at der skulde træffes anstalter til at gøre negrenes ægteskaber fastere, de skulde, enten de var kristne eller ej, indgås med visse ceremonier; ægtefolk måtte ikke skilles ad ved salg, børnene ikke tages fra dem, før de var 6 år gamle. Dette velmente forslag havde samme skæbne som andre lignende fra tidligere tid, det lod sig ikke udføre uden væsentligt indgreb i herrernes rettigheder over deres slaver. Men kammeret lod det ikke blive derved, det optog det gamle

¹) Biograf. leks. XV. 139.

forslag om tvangsundervisning for alle børn. Men når denne var indført, vilde den danske mission blive overflødig, dens præster kunde blive lærere, og, hvad der var hovedsagen, de 1800 rd., der udgjorde dens indtægt, skulde tilflyde skolerne, og disse skulde så ledes af brødre-menigheden. Missionskollegiet havde intet af betydning herimod at indvende, heller intet imod kamrets ønske om helt at overtage missionens ledelse, hvilket vil sige at bestemme den måde, hvorpå den skulde opløses. Det var dog først ved en kgl. resolution af 18. April 1798, at missionen helt lagdes under kamret, og denne resolution blev dens dødsdom¹⁾.

Der blev, så vidt vides, kun ført ét forsvar for missionen. Der var indhentet en erklæring fra justitsråd A. Bartholin, der havde været den ophævede kirkeinspektions sidste sekretær, om hvorvidt missionen burde ophæves. Han skrev da: »Jeg har altid anset den vestindiske mission som en højst nyttig indretning, som en sand og måske den eneste hidtil viste velgerning mod den ulykkelige neger-slægt, ja som en ære for fædrelandet og dets regenter, af hvilken tænke-måde jeg var, da jeg skrev for-talen og forerindringen til det kreolske nye testamente, og hvorfra jeg efter min overbevisning endnu ikke tror at burde vige«. Det kan synes, at missionen ikke nok har svaret til sin hensigt; men grunden hertil er, at den har mødt modsigelser og hindringer, hvor den burde have fundet understøttelse, dens små midler og den liden an-seelse, den har nydt. »Men den er dog, især i de senere år, et talende bevis på Jesu religions velgørende indflydelse på de vankundige negre og en ære for Frederik V's rege-ring. Det må da ikke forundre, om jeg, der så tidt har været rørt ved at se, hvorledes missionen, denne velgø-rende plante, som efter sin ælde allerede burde have op-

¹⁾ Kancelliets supplikprotokol 1792, 1ste halvår 2198, og dets skr. 16. Juni 1792 i »Vestindiske missionsager«.

nået en ceders vækst, stod som forknyttet i væksten, og af mangel på tilstrækkelig næringskraft ofte var nær ved at gå ud, nu føler mig så meget mere bevæget ved den blotte tanke om, at den nu måske snart rent skal oprykkes med rode¹⁾.

Denne skrivelse giver et sandt billede af de vilkår, hvorunder missionen har arbejdet, og som har hæmmet dens fremgang; men den øvede ingen virkning paa de allerede tagne beslutninger. Planen var, at øerne skulde inddeles i distrikter, hvert med sin herrnhutiske præst og lærer, men når dette lige så lidt som tidligere bestræbelser i samme retning førte til noget, var hovedgrunden den, at man ikke rådede over andre midler end den danske missions 1800 rd., der ikke skulde strække langt. Brødre-menighedens missionærer, der kendte forholdene, har vistnok også indset dette; ti de var ikke synderligt ivrige for sagen. Det var ikke, fordi de ikke ønskede at overtage den danske mission²⁾; ti derom var der egentlig slet ikke tale. Hvor lidt konfessionel end tiden var, har man dog ikke tænkt på at udlevere en luthersk menighed til Herrnhuterne. De danske missionsmenigheder skulde, som det siden skete, overtages af de danske præster. Dertil er vistnok kommet, at brødrene har været meget lidt tilbøjelige til, og vel heller ikke skikkede til at optage en skolevirksomhed, hvor der skulde undervises i andre fag end læsning. Det hele, der kom ud af disse bestræbelser, var oprettelsen af en herrnhutisk mission, Friedensfeld, på St. Croix. Staten gav en byggegrund til den³⁾.

Den danske mission fik således foreløbig lov til at bestå; men resolutionen om, at den skulde lægges under kamret, stod stadigt i kraft og udførtes som anført 1798. Samme år rejste Lund på St. Thomas hjem, og det næste år Tjellsen på St. Croix. Der udnævntes ikke nogen ny missions-

¹⁾ Vestindiske missionssager 1792, 20. Juli.

²⁾ Lawaetz, anf. skr. s. 115.

³⁾ Hist. Tidsskr. 7de R. V., 463-71.

præst på St. Thomas, derimod sendtes 1799 H. J. Mackeprang til St. Croix. Siden fandt der ingen nye udnævnelser sted; missionsmenighederne overtoges af de danske præster, der fik et lønningstillæg af missionskassen for deres forøgede arbejde.

På St. Thomas var antallet af slaverne i de forskellige konfessioner 1805 således: Lutheranere 545; Katoliker 186; Herrnhuter 1566. Da frinegrene ikke er medregnede, har de forskellige menigheder dog haft adskillig flere medlemmer. På St. Jan hørte alle slaverne til den herrnhutiske mission. Fra St. Croix haves ingen opgivelse, men den lutherske menighed der på øen har vistnok været adskilligt mindre end den på St. Thomas.

Den lutherske mission i Vestindien kan ikke gøre fordring på nogen stor plads i missionshistorien. Men der er dog ikke få af dens udsendinge, der ligger begravede på øerne, og heller ikke få, der under mange vanskeligheder og med en ringe løn og ringe påskønnelse holdt ud meget længer, end de var forpligtede til. De kreolske bøger står endnu i bibliotekerne som vidnesbyrd om missionens iver for at udbrede kirkelig oplysning. — Der var i den tid, den bestod, 1 kateket, som guvernementet sendte hjem, og kirkeinspektionen vilde ikke tage sig af sagen, så der må formodentlig have været noget alvorligt i vejen med ham. Men ellers omtales det aldrig, at nogen af de danske missionærer har givet efter for de fristelser, som overvandt så mange Evropæere i Vestindien, drikkeri, løstagtighed eller hårdhed mod negrene. Missionen havde fjender nok, der ikke vilde have ladet det uomtalt, hvis sligt var sket. — Og var resultaterne ikke store, var de dog i det mindste billigt købt, så billigt, at næppe nogen anden mission i den henseende kan lignedes med den. — Den har i de c. 45 år, den har bestået, næppe ialt oppebåret 100,000 rd. (c. 300,000 kr.), og dog har der ofte været 4—6 ordinerede missionærer, og i de sidste år to præster foruden mange indfødte hjælpere.

Der var 1901 3543 døbte medlemmer i den lutherske kirke på øerne. Af disse kan vistnok omtrent 3000 regnes at høre til de såkaldte engelske menigheder, der er fortsættelsen af de kreolske missionsmenigheder.



Breve fra Andreas Hojer

(1733 og 1738—39).

Ved Holger Fr. Rørdam.

Blandt de Mænd, der i første Del af det 18. Aarhundrede indtog fremragende Pladser i den danske Stat og Kirke, er Andreas Hojer utvivlsomt en af de betydeligste. Ved sin Død 1739 var han Professor juris ved Universitetet, Generalprokurør, Assessor i Højesteret og Medlem af Kancellikollegiet, af Missionskollegiet og Direktionen for Waisenhuset samt af General-Kirkeinspektionskollegiet m. m. En saa mangesidig Begavelse og en saa vældig Arbejdsevne og Arbejdslyst, som han besad, er kun skjænket saare faa Mennesker¹⁾. Paa et andet Sted²⁾ har jeg tidligere meddelt udførlige Bidrag til Skildring af denne mærkelige Mands Livsvirksomhed — nærmest dog hvad der vedkommer hans Betydning i Litteraturen og Stats-tjenesten. Efterfølgende Breve fra ham vise i kirkelig Retning: 1. et Brev fra den stærke Brydningstid 1733. Skjønt Udskriften paa Brevet mangler, kan det dog ikke være tvivlsomt, at det er skrevet til Provst Holger Olivarius i Ørslev i Flakkebjerg Hrd., til hvem Hojer stod i et mangeaarigt Venskabsforhold. 2. En Række Breve (1738—9) til Professor G. A. Francke i Halle, især vedrørende Missionen i Ostindien. Konferensraad J. W. Schrøder,

¹⁾ Se J. L. Holsteins Brev i Anledning af Hojers Død, som nedenfor meddeles ved Slutningen af denne Brevsamling.

²⁾ Historiske Samlinger og Studier I—IV.

Medlem af Missionskolligiet, havde hidtil besørget Kollegiets Korrespondence med Halle og med de udsendte Missionærer. Men da han paa Grund af Sygdom fra Sommeren 1738 af ikke længere kunde varetage dette Hverv, overtog Hojer — skjønt han havde saa mange andre magtpaaliggende Ting at gjøre — den ret vidtløftige Brevvexling med Missionærerne og med Prof. Francke. Brevene til sidstnævnte findes i Missionsarkivet i Halle, hvor Cand. theol. Knud Heiberg blev opmærksom paa dem; ved hans Bistand har jeg haft dem til Raadighed. Der var formentlig ikke Grund til at meddele dem ganske fuldstændig, da de bl. a. indeholde Specialiteter vedrørende Missionens økonomiske Forhold, der nu ikke kunne interessere; men forøvrigt har jeg medtaget, hvad der kunde antages at være af Betydning i en eller anden Henseende, deriblandt Hojers Ytringer om sine stadig tilbagevendende Sygdomsanfald og hans Antydninger om det overvældende Arbejde, der hvilede paa ham og lidt efter lidt bragte den flittige og samvittighedsfulde Mand til at segne under den Byrde af Forretninger, der var lagt paa hans Skuldre, og hvoraf han intet vilde forsømme.

Af Franckes Svarskrivelser, som jeg ogsaa har haft til Gjennemsyn, er kun enkelte fornødne Oplysninger uddragne, der ere føjede som Noter til Hojers Breve.

A. Hojer til Provst Holger Olivarius.

Kiøb. d. 7. Jul. 1733.

Velærværdige og Hoylærde Herr Provst.
hojt-ærede Ven.

Af Hiertet takker jeg Deres Velærværdighed for det oprigtige Venskab, hvorom Deres kiærlige Brevve bær Vidne og som jeg stedse skal stræbe efter Formue at erkiænde med lige oprigtigt Hierlelag. Gud lade kuns ved sin Velsignelse Deres Helbred tiltage med Deres Aar og unde Dem all den timelige Velstand, som han efter sin alleene

viise Forsiufn kand finde Dem og Deres at være gafnlig; saa haver jeg maaskee endnu ofte den Fornøjelse at tale ved Deres Velærværdighed. — Mine Bøger haver jeg vel faaed tilbage og vilde ønske, at hafue noget at communicere paa nye, som kunde fortiene at læses. Imidlertid sender jeg, hvad jeg denne Gang haver, nemlig en Deel af »Samlingerne til Guds Riges Bygning«, som M. Jerichou ederer, der var her een Tiid lang og nu er Præst i Grefskabet Oldenburg¹). Jeg vil haabe, at de i det mindste indeholder mindre anstødeligt, end den saa kaldede Aandelige Fama, hvis Editor ingen Theologus er, men en Medicus, D. Carl i Budingen²). Hvorledes Hr. Ewalds Relation maae være kommen i denne Mands Hænder, kand jeg ey giætte, med mindre at det maae være skeed ved Mr. Korte, da Spiisemester i Waysenhuset, som corresponderede med Forleggeren. Imidlertid legger jeg dog den sidste med hos, ifald jeg faaer den tids nok fra Bogbinderen, for at læse Sviten, ligesaa vel som De har læst de 5 første Stykker, og hvorvel jeg tilstaar, at meget deri vil have eegne Læsere, om det ey skall støde dem, saa finder mand dog alletider noget gott, og som kand tiene til Eftertanke og Opbygning.

Her hos os synes det, at de saa kaldede Pietistiske Controversier vil bryde løs med samme Heftighed som i Tydskland for 30 à 40 Aar siden. Prof. Reus attaques med en Pasquill efter den anden, og om alt, hvad siges, er sandt, saa giver en Deel Pr.³) selv i deres Discurser

¹) Mag. Traugott Imanuel Jerichow fra Löbau i Øvre-Lausitz blev efter afsluttede Studier Rektor for en evangelisk Skole i Øvre-Schlesien. Fordreven af Katholikerne 1730. Ikke længe derefter Pagehofmester i Kjøbenhavn, hvor han ogsaa blev Prædikant hos Kong Frederik IV's Søster Sophie Hedevig. 1733 blev han Præst i en Forstad ved Oldenburg. Døde 1. Sept. 1734. Bekjendt som Salmedigter (Allgem. Deutsche Biographie XIII, 778).

²) Senere Livlæge hos Kong Chr. VI (s. D. biogr. Lex. III, 375).

³) Præster (Professorer?).

unge Mennisker Anledning at troe, at sligt ey er ret giordt. Hvad Frugten der af vil blive, er for forstandige let at giætte. Paa den anden Side prædikes og raabes, ja, som jeg nu fornemmer, skrives og overmaade heftig mod den seeniske Edition af Bibelen i Waysenhuset trykt, som udgives for Socinianisk (siden en Deel Parallela, og især ad Rom. VII vers. 14, hvor 1 Reg. XXI, 20. 25. anføres inter Parallela, skal være tagen ex Curcellæo (Fanatisk), siden den 4de Bøn af Fader Vor, Luc. XI. v. 3. er trykt med mindre Styl end de øfrige) og formastelig imod det Kongelige Forbud om privat Forsamlinger (efterdi det Ord »Forsamling« er in Parenthesi indflikket Gen. IV. v. ult.) og maaskee der er flere mig ubevidste Beskyldninger. Thi den allmindelige, at Versionen i de stridige Stæder er lempet efter de saa kallede Pietistiske Principia, allegerer jeg ikke. Hvorover jeg veed, at der sigtes til, at faa dens Debit forbuden. Paa den tredie Side beskyldes Hr. Ewald paa nye ey alleene for sine privat Forsamlinger med Mad. Wolfs og Nordrups Familier¹⁾ og deres gode Venner, men endog (4) tillige med Hr. Roone²⁾, Hr. Holst³⁾ og maaskee flere for at være af eens Tanke med Hr. Hersleb⁴⁾ angaaende Skriftstoelen. Og som den sidste er suspenderet, og ventelig mister sit Kald, saa fremt han ey kand overvinde sig at følge Ritualen, saa stræbes der at faae de andre med i denne Affaire indvikled, hvoraf ey andet end meget viitløftige Stridigheder vil flyde. Saa at det lader sig ansee til en meget mærkelig Periode etiam in Ecclesiasticis, hvilken Gud vilde vende til sin Kirkes sande Opbyggelse. Med Hr. Hersleb har jeg hiertelig Medynk, som med en Mand, hvis Sinds Skrøbelighed er bekjendt,

¹⁾ Jvfr. K. S. 3. R. IV, 84 f.

²⁾ Den ovenfor, S. 123 ff., nævnte Andr. Chr. Rohn, Andenpræst ved Petri Kirke.

³⁾ Kapellan ved Trinitatis Kirke.

⁴⁾ Ole H., Præst ved Vartov.

og som jeg anseer at være in statu Tentationis, og Kirke-Historien viiser, hvormange, endog af vore beste Theologis, der er falden i denne Fristelse om Skrifte-Stoelens Farlighed; helst naar de crude vilde ansee den Thesin, at Absolutio maatte være pura et sine ulla Conditione. Men derfor begriber jeg vel, at Kirke-Ritualen ey kand enten frafalde eller forandres. Jeg ønskede herover at have den Ære at tale et Par Timer fortroligen. Men som den Lykke vel ey saa snart mig kand forundes, maae jeg udsætte den Længsel, og slutte med den oprigtigste Forsikring, at jeg stedse er Deres Velærværdigheds

skyldigste Tiener

A. Hojer.

Min Respect til Deris kiære Frue og bærede Familie.
Orig. uden Udskrift i Kongl. Bibl., Werlauffs Saml. Nr. 31.

B. Hojer til Professor G. A. Francke i Halle.

1.

Copenh. d. 12. Jul. 1738.

HochEhrwürdiger und Hochgelahrter,

Hochgeehrter Herr Professor!

Es ist mir sehr leid, dass der schlechte Zustand unsers lieben Herrn Schröders¹⁾ mich nötiget, an seine Stelle die Correspondence mit Ewrer Hoch-Ehrwürden zu continuiren, welche dadurch eines von langer Hand her vertrauten Correspondenten entbehren müssen. Gott selbst, auf den Er ehemahls im Glauben gehoffet, kan und muss alleine seine Hülfe werden; sonst ist vor menschlichen Augen sein Elend gantz unermesslich. Die Liebe und Vertraulichkeit, so zwischen Ihm und Ewre Hoch-Ehrwürden gewesen, giebt mir Freyheit, seine Umstände, so sonst eben nicht bekannt zu werden diensahm, kurtzlich zu melden. Er hat seit verschiedenen Jahren mit allerley inwendigen Beunruhungen, insonderheit aber dem Besitz

¹⁾ Johan Wilhelm Schröder (s. D. biogr. Lex. XV, 308).

seiner obgleich sehr geringen äusserlichen Güter, sich gequälet sehen müssen, welche bald zu, bald ab genommen, niemahls aber völlig überwunden werden können, biss in diesem Jahre das Absterben zweener seiner vertrautesten und christlichen Freunde, des sehl. Herrn Consistorial Rath Schraders¹⁾ in Tondern und des sehl. Cammer Junckers von Kinsberg²⁾, zugleich mit einigen wenig heisenden äusserlichen Umständen sein Gemüth in einige Traurigkeit, und bald hernach in grosse Unruhe setzten, die anfänglich auf völlige und plötzliche Wegwerfung aller zeitlichen Güter und Würden, hernach noch auf ein gesetzliches, ängstliches Rennen in allen Kirchen, Bethstunden, Erbauungen etc., ferner auf eine völlige und mit Höllen-Angst verknüpfte Verdammung sein selbst hinausliefen, aber mit vielfältigen Umständen verknüpft waren, welche die Schwäche der Gemüthskräfte und theils auch des Leibes genugsahm zu Tage legten, aber eben nicht von allen gehörig beobachtet wurden. Man hielt in diesem Zustande Ihm dienlich, den Brunnen zu trinken, wie er vorhin einige Mahle mit Nutzen gethan hatte. Allein da der Brunn ziemlich lange ausblieb, hernach bey dessen Gebrauch viel kalte und nasse Tage einfelen, und sein 64jähriges Alter vielleicht nicht mehr sich damit wie vorher vertragen konnte, ist das Übel bey dem Gebrauch heftiger geworden. Die Beurtheilungskraft ist gantz verlohren, das Gedächtniss verschwunden, die verdammende Beängstigung bleibet, aber die gegenwärtige Bekümmerung ist doch über äusserliche und ungegründete Dinge, wer für seine Schulden bezahlen wolle, wie Er, als ein vermeynter Delinquent, werde eines so schändlichen Todes sterben müssen, wie Er durch sein

¹⁾ Joh. Herm. Schrader (f. 1684 + 1737) Provst i Tønder, havde tidligere i mange Aar opholdt sig i Kjøbenhavn, sidst som Lærer for Prinsesse Charlotte Amalie (D. biogr. Lex. XV, 291).

²⁾ Ernst Sigismund, Baron v. Künsberg, ældste Kammerjunker hos Kronprinsen.

Exempel werde zu Verlästerung des Guten Anlass geben, etc. In diesem kläglichen Zustande bleibt uns nichts als das Gebet vor Ihn übrig, so Ewre Hoch-Ehrwürden nebst andern Gottliebende Seelen vor diesen werthen Mann zu Gott mitablassen werden. Wir müssen Ihn itzo nie aus den Augen lassen, et metuimus maniacos subinde paroxysmos. Wie mich und andere dieses traurige Beyspiel beuge, kan ich nicht ausdrücken. Und Gott, der alleine die Tiefen unsrer Geister ergründet, und dem auch alleine die Absichten seiner besondern Wege bekannt sind, weiss auch alleine, wann und wie er dieses gantz besondere Gericht an einem im Hausze Gottes bei uns bisher so nützlichen, so redlichen und so liebreichen Manne zu seines Reiches besten ausführen wolle!

Der Herr Schröder hat mir selbst alle seine Briefe sowohl aus Indien als den jüngsten von Ewrer Hoch-Ehrwürden zur Besorgung geliefert, und nebst Vermeldung seines freundlichen Grusses zu entschuldigen gebeten, dass Er selbst sich mit keinem Dinge itzo bemühen könne. Was dem Inhalt des jüngsten von Ewrer Hoch-Ehrwürden vom Junii betrifft, so werde ich hoffentlich nächstens Gelegenheit haben wegen des im Pædagogio bisher auf Ihrer Majestät der Königin Kosten erzogenen jungen Menschen Deroselben allergnädigste weitere Intention zu berichten, weil Derselben heute nach des Hofes Retour von Walløe dessfals das behufige wird vorgetragen werden.

Ich will auch hoffen, dass von denen bei Ewrer Hoch-Ehrwürden annoch gewesenenen 300 Rth. die 220 Rth. zum Dienst des Herrn Bischoff Hersleb, zuzufolge der vom Collegio gegebenen Assignation, längst werden abgefordert seyn, und also nur 80 Rth. restiren. — — —

Aus denen aus Ostindien an den Herrn Conferentz Rath Schroeder adressirten Nachrichten habe ich die Ehre, hiebey ein von Hr. Dal¹⁾ gesandtes Neben-Diarium

¹⁾ Nicolaus Dal, dansk Sønderjyde, Missionær i Ostindien († 1747).

Ew. Hoch-Ehrw. zuzustellen, nebst einer Abschrift seiner Designation der von Ihm gekommenen Papiren, ob etwas darunter, so Ew. HochEhrw. in Copia verlangen möchten. Dieses Neben-Diarium zeuget unter andern von der animosité gegen Hr. Schultzen¹⁾ und der Unzufriedenheit mit Herrn Bossen²⁾. Beyde sind mir und dem Collegio höchst unangenehm, weil nicht allein viel Anstosz daraus erwachsen darff, sondern auch auf der einen Seyte viele inexcusable Veranlassungen, auf der andern etwas zu viel menschlicher Passions besorglich mit unterlaufen. Das Collegium hat desfals redliche und liebeiche Erinnerungen gethan, und wird sie desfals noch einmahl wiederholen, insonderheit, damit die neuen Missionarii nichts, als was wahrhaftig geheiligt und zu Beforderung des Evangelii diensahm ist, annehmen. Es ist betrübt, dass Natur sich soleicht mit in alles gute einmischet, und so viele Seelen nicht genug auf Ihrer Hut und im Wachen dagegen stehen.

Ewrer HochEhrwürden empfehle ich mich, und bin mit besonderer Hochachtung

Ewrer HochEhrwürden
gantz ergebenster Diener
A. Hojer.

P. S. Mit der fahrenden Post ist heute von hier über Hamburg an Ew. H. E. gesandt ein Frachtbrief mit 3 kleinen Packgen, nemlich einen Packen gedruckte Sachen aus Trankenbar, 1 Schachtel an Ew. H. E. und 1 Schachtel an Hr. Walther zu Caselwitz.

Da der Herr Walther so heftig abermahls auf seine Zurückberufung dringet, ersuche Ew. H. E. dem Collegio dero Meynung durch mich zu eröffnen, ob es nicht rathsam Ihm solche zu erlauben.

¹⁾ Benjamin Schultze, Missionær smst. (J. F. Fenger, Den Trankebarske Missions Historie).

²⁾ Martin Bosse, Missionær (om denne mere i det følgende).

Wie viel an unserm Silber, so mit dem bey Hetland verunglückten Schiffe übersandt gewesen, verlohren werde, ist annoch nicht auszumachen. Ich hoffe aber, wir werden bey der Assurantz Compagnie nach der Convention doch 98 pro Cento sollen bezahlt werden.

Wüsten Ew. H. E. einen recht manierlichen, in christlichen Principiis erzogenen Studiosum Juris, der in humanioribus starck wäre, und einer recht wohl erzogenen vornehmen Jugend mit Nutzen als Hofmeister vorgesetzt werden konnte, erbitte mir dessen Nahme und Umstände. Ich mögte Ihm vielleicht einen honorablen und guten Posten schaffen können, wo Er vielleicht noch fernere Fortune machen kann. Des Französichen aber muste er nicht unkundig und dabey leutsehligh und geschickt seyn mit vornehmen Leuten auch im Discurse sich so zubegehen, dass seine Untergebene dabey profitiren können. Vielleicht mögte der Herr Geh. Rath Heincovius dergl. Subjecta kennen. Es wird aber expresse præsupponirt, dass Er keine anstößige Principia, so wie man entweder Herrn Wolff¹⁾ oder anderen zumisset, die eine Verachtung der Religion veranlassen könnten, hege.

2.

Copenh. d. 5. Aug. 1738.

Hoch Ehrwürdiger und Hochgelahrter,
sonders hochgeehrter Herr Professor!

Vor die wiederholte Felicitation zu dem von Seiner Majestät mir beygelegten höhern Ehrenahmen¹⁾ bin Ew. H. E. sehr verbunden, weil ich mich überzeuget halte, dass solche aus aufrichtiger Zuneigung herfliesz. Da sonst ja wohl dergl. Tituln sowohl als die dabey gewöhnlichen Glücks Wunsche nichts als wie die Knoten an den Paruquen zu denen aüsserlichen Nebendingen gehören, die

¹⁾ Den bekjendte Filosof.

²⁾ Etatsraadstitelen.

niemand glücklich, aber diejenigen sehr unglücklich zu machen vermögen, so dieselben hoch schätzen. Mir ist diese Ehre ohne mein Ansuchen vor etwa 8 Monathen an der Königin Geburtstage von Seiner Majestät zugeworfen; ich finde aber nicht, dass mir das Gemüth nach solcher Zeit heiterer, die Arbeiten leichter, oder die Zufriedenheit grösser geworden, wohl aber dass ich vielleicht einige mehrere Neider, und mehr Distractions gehabt habe. So dass ich nach genauer Abwegung nicht zu finden vermag, dass dadurch viel gewonnen sey. — Auf die übrigen 80 Rth. der Missions Gelder folgt heibey des Collegii Assignation, so aber nur von 3 unterschrieben ist, weil Hr. D. Wöldiske abwesend, und unser lieber Herr Schröder immer in selbigen traurigen Umständen ist. Gott weiss, wie dieser Zufall mich und andre beuge, bevorab in Absicht aufs Publicum und die Collegia, darin wir zusammen sitzen, da es hie zu Lande wie überall schwehr fällt, einen redlichen und Gottes Ehre suchenden Geistlichen, noch schwerer aber einen solchen Politicum zu finden, der uns gleichwohl oft nöthiger ist, auch zum Besten der Kirchen, als ein Geistlicher.

— — — — —
A. Hojer.

3.

Copenh. d. 20. Aug. 1738.

— — Ein fast 14tägiges Flussfieber hat mich ausser Stand gesetzt, Ew. H. E. jüngstes beehrtes so bald, als ich mir vorgestellt hatte, zu beantworten.

Itzo kan ich mit Freuden und Gott zu Lobe melden, dass unser lieber Herr Conferentz Rath Schröder seinen schweren Kampf überwunden und einen rechten Glaubens Trost durch die ewige Gnade Gottes in Christo Jesu in seiner so sehr beängstigten Seele seit etwan 8 Tagen empfundet, so sein Hertz voll Freude und seinen Mund voll Lobes macht. Mir ist es recht erwecklich und wie Spiesze

und Nägel, den lieben alten Mann so gebeuget aber auch so freudig und in Gott getrost immer wiederholen hören: Ach Gott ist gut und ewig gut, Er ist nichts als Liebe, mögten wir redlich, ja recht vor Ihm redlich seyn. Gott sey vor dieses grosze Exempel seiner erbarmenden Liebe ewig und demüthig auch von mir gepriesen, der ich an diesem Beyspiel eines mir so venerablen Mannes sehr viel zu meiner Seelen Besten gelernet habe. Dem Leibe nach ist er noch ungemeyn schwach und fast wie ein verlöschend Licht; da aber Gott so grosse Dinge an Ihm gethan, und die Gemüths-Kräfte sich täglich mehr einfinden, so ist es Ihm ein geringes, auch dem Leibe wieder Gesundheit und Stärcke zu schenken, wo Seine ewige Weiszheit uns den theuren Mann länger zu schenken gut findet.

Dagegen haben wir heute über Engelland die unangenehme Nachricht, dass der Hr. Pressier in Tranquebar d. 15. Jan. von Gott aus dieser Zeitlichkeit abgefordert sey¹⁾. Mir ist solches so viel schmerzlicher, da meine Collegen vor 8 Tagen resolviret haben, Herrn Walthern das Repatriiren zu erlauben, so auch fast nicht anders nach denen Ihm vorhin geschriebenen Versicherungen sich kan thun lassen²⁾.

Wegen der Collecte vor die armen Evangelischen in Erffurt habe ich mit dem Herrn Schulin ausführlich gesprochen; es ist mir aber leyd, dass ich keyne Apparence finde, dass selbiges werde bewilligt werden. Er versicherte mich, dass die Sache Seiner Majestät 2 Mahl vorgestellt, auch von dem Herrn Schröder selbst einsmahl mundlich

1) Christian Friederich Pressier, Missionær. I et senere Brev omtales hans Død som indtruffen d. 15. Febr. 1738.

2) Francke havde ment, at Christopher Theodor Walther nok kunde holde ud endnu 1 Aar eller 2 i Indien. Efter sin Hjemkomst blev han kaldet til tysk Præst ved vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, men døde kort efter (1741) i Dresden, inden han endnu havde overtaget Embedet.

an Seine Majestät allerunterthänigst gebracht sey. Allein Seine Majestät finde es bedencklich zu einer Zeit, da die Unterthanen zu einigen 1000 neuen Schulen auf dem Lande und in Städten in diesen Königreichen, und zu vielen neuen Predigern und Catecheten auszerordentliche Beyträge thun müssen, frembde Collecten zu verstaten, so schwehrlich viel einbringen, und also den einheimischen Anstalten mehr Nachtheil, als den bedrängten Erffurtern Hülfe zuführen durften. — — —

A. Hojer.

4.

Copenh. d. 8. Nov. 1738.

— — Ew. H.E. werthes vom 29. Oct. habe ich heute bey sehrspäter Ankunft der Post wohl erhalten, und ist mir lieb, dass unser Schreiben an Hⁿ Walthern nach itziger Beschaffenheit der Sachen mit Ihrem Sinne übereingekommen. Wir seynd freylich als Abwesende und Menschen ofte genöthigt, was wir lieber anders sehen nach den uns berichteten Umständen zu ordnen, und manches zu bewilligen, so vielleicht besser verboten wurde. Und ich bekenne es frey heraus, dass ich an unsern Missions-Anstalten ein vieles besser wünschte, und auch besser zu finden hoffte, wenn des ersten Missionarii Hⁿ. Ziegenbalgs recht Apostolischer Geist sich noch in Ihnen zeigte. Wollte Gott, dass die neuen Missionarii, deren einige Redlichkeit und Trieb besitzen, nicht durch der alten theils Schwachheit theils Schläfrigkeit mit träge werden. Hierauf gehen unsre allgemeine Ermahnungen ausz und meine geringen Bitten, soweit man in einer so delicaten Materie schreiben kan ohne die ältern geringschätzig und die nöthige Einigkeit im Werck hinfällig zu machen, die zu Hⁿ Schultzen Zeit schon soviel erschüttert worden, dass die Risse noch nicht völlig ergäntzet werden können. Doch hierin kan und muss Gott selbst alleine Rath schaffen.

Unser lieber Herr Schröder nimmt täglich zwar an Leibes Kräfte zu, aber dagegen ist es mit dem Gemüth anders. Der Verstand leidet nebst der Phantasie mehr als jemahls, und er stellt sich den Tod und seinen Zustand immer recht erschrecklich vor. — — — Vor mich bewundere ich oft die mir freylich unverstehliche Gerichte Gottes, der auf einmahl fast die besten und redlichsten vom Hofe, so zu reden, ausgätet. Bey dem CronPrintzen stirbt der fromme und recht kluge Cammerjunker Kinsberg; der Hofmeister Baron Söhlenthal geht ab, obgleich mit ungemeiner Gnade des Königs¹⁾, und der Informator Lüttkens muss in eine schwehre Kranckheit fallen, die Ihn am Gemüth und Leibe unbrauchbar macht, und itzo vielleicht in kurtzer Zeit ins Grab legen wird²⁾. Bey Ihrer Majestät der Königin muste der fromme und geschickte Conferentz Rath Brandt³⁾ an der Ruhr zu einer Zeit sterben, da soviele ältere und schwächere bald durchgekommen; und was der König und das Publicum an dem lieben Schröder vermissen, brauchts nicht an Ew. HochErw. zu melden.

Die Erfurtsche Affaire kan mir nicht anders als schmerzlich seyn; ich sehe aber keinen Weg das geringste daran zu ändern. Die einheimischen Bedürfnisse gehen nicht allein allemahl denen frembden vor, sondern vornemlich anitzo bey uns so hoch, dass die Fonds ad pias Causas nirgends hinlangen wollen. Indessen mögte das einzige Mittel seyn, wenn Ew. HochEhrw. desfals an den Herrn von Schulin, Ober-Secretaire der Teutschen Cantzellej, schreiben, und sich auf der von Hr. Schröder ehemahls

1) Georg Wilhelm v. Söhlenthal, blev 1738 Administrator for Grevskabet Rantzau i Holsten. (D. biogr. Lex XVII. 42). Hans stærke Heldning til Herrnhuterne var vistnok Grunden til, at han blev fjernet fra Hoffet.

2) Frederik Lüttkens (Søn af den bekjendte Hofpræst F. J. Lüttkens), f. 1700, var Informator hos Kronprinsen, •faldt i stærk Melankoli og døde i sine bedste Aar. (Zwergius, Sjæl. Clerisie, S. 159).

3) Peter Brandt, Kammersekretær og Kasserer hos Dron. Sophia Magdalena.

erhaltenen Zusage berufen wollten. Ich lege zu den Ende sowohl seinen als des Herrn Geh. Rath von Holstein Titul herbey. — — —

A. Hojer.

5.

Copenh. d. 15. Nov. 1738.

— — Diesen Morgen starb der Informator S^r Königl. Hoheit des Cronprintzen Hr. Lüttkens. Mit unserm lieben Hⁿ Schröder ist es, wie ich jüngst gemeldet. Das Gedächtniss verliethret sich fast täglich mehr. — — Aus Ost-Indien haben wir über Engelland abermahls Briefe von Hⁿ Dal. Ihr Inhalt ist mir sehr sensible und dabey so beschaffen, dass ich ihn den übrigen Membris Collegii sofort zu communiciren Bedencken trage, Seine Excellenz den Hⁿ Geheimten Rath [Holstein] ausgenommen. Es läufft darauf hinaus, dass (1) Hr. Bosse vor sich zu keiner Verrihtung mehr brauchbar oder fast zu bewegen. (2) Die in seiner Verwahrung seyende Cassa, aller Besorgung nach, in groszem Defecte, und (3), wie der Brief selbst zeigt, Hr. Dal auch schwach und an Gemüths und Leibes Kräften sehr hinfällig sey. (4) Herr Walther aber (nach Hⁿ Dals Meynung) durch eine neue Zulage von 100 à 120 Rth. (da er itzo schon 400 hat) zum Bleiben könne bewogen werden. Das letzte glaube ich nicht; aber alle diese Posten betrüben mich. Ich erwarte hierüber Ew. HochEhrwürdens Bedencken¹⁾, ehe wir unsere Briefe über England abgehen lassen. — — —

A. Hojer.

6.

Copenh. d. 6. Dec. 1738.

— — Am verwichenen Montag erhielt ich Ew. HochEhrw. geehrtes vom 28. Oct. nebst denen dabey gesandten

¹⁾ Franckes Svar paa dette Brev, hvori han meget udførligt gaar ind paa Missionsforholdene, udgjør c. 12 Foliosider. Udtog deraf hos Fenger, Den trankebarske Missions Hist. S. 209 f.

28 Exemplarien der 44sten Continuation¹⁾, die sofort nach Ew. H.E. Ordre vertheilt sind. Anstatt des sehl. Bischofs Oxen zu Aarhus, der fast vorm Jahr schon todt ist, und mehr Geld als wahren Ruhm nachgelassen hat, habe ich das Exemplar dem Hⁿ Pontoppidan, einzigem Dänischen Hofprediger und Prof. Theol. Extraordinario allhie, zugestellet, der ein vor Gott und Menschen redlicher Mann, und ein Exempel einer recht christlichen Gottesfurcht ohne affectirtes Sauersehen und ohne Eigen-Gesuch ist. Die 3 übrige sind an andre Freunde gegeben; eins davon ist dem neuen Hofmeister bey des Cron-Printzen königl. Hoheit Hⁿ von Beulwitz²⁾, eins dem königl. Cammer-Fräulein von Beulwitz gegeben. So dass ich hoffe, Ew. HochEhrw. Absicht werde völlig erreicht seyn. — —

Vor die Nachricht von dem Studioso Juris bin ich sehr verbunden. Wäre es nicht müglich, einen Brief von seiner Hand auf Lateinisch zu erhalten, darin er kurtz sein Curriculum Vitæ und worauf Er sich vornemlich geleet, nebst der Methode, nach welcher Er sich auf jede Sciencz appliciret, beschrieben wäre. Ut ex hoc ungue Leonem. Die Kosten trage ich gerne.

Endlich erstatte nomine Collegii Ew. HochEhrw. hertlichen und schuldigen Dank vor das einem jeden unter Uns gesandte Exemplar der 44sten Continuation. Soviel mir bey meiner groszen Distraction und in diesen Tagen zugleich gehabten schwehren Haupt-Schwachheiten möglichen gewesen darin zu lesen, ist sie recht erbaulich, und einige Exempel der Vorrede sehr erwecklich. — — —

A. Hojer.

7.

Copenh. d. 20. Dec. 1738.

Ew. HochEhrw. beyde jüngste sind mir richtig geliefert und sehr angenehm gewesen, wie ich denn insonder-

¹⁾ Nemlig af Missionsberetningerne.

²⁾ Christoph Ernst v. Beulwitz († 1767), en af de talrige Tydskere, som i Chr. VI's Tid kom til Ære og Værdighed her i Landet.

heit vor die ausführliche Erläuterung wegen der Idee, so Ew. H.E. sich vom Zustande der Mission in Indien machen sehr verbunden bin. Ich habe das Werck fast auf selbige Art angesehen, und erkenne es freylich vor eine Güte und ganz unläugbare Spuhr der Weiszheit unsers Gottes, der das Werck noch unter so vielen Hinderungen von auszen und Mangeln der Arbeiter bissher so erhalten hat, wie es vor Augen lieget. Allein darum höret mein Wünschen und innerliches Treiben zu einem mehr Apostolischen Geschäfte nicht auf, noch lasset sich so schlechthin mit Entschuldigungen der schwachen und alten Missionarien (die ich liebe und von Hertzen schone) besänftigen. Sondern es lieget mir immer an, ob es nicht noch besser gehen, und das Evangelium in mehrer Kraft unter die Heyden getragen werden konnte? Ich sehe hierzu nur 2 Wege, nemlich durch neue, muntere und mit Pauli Sinn voraus gewafnete Missionarien, die da denken und glauben: Wehe mir, wo ich den Heyden das Evangelium nicht predigte! und sich keiner Mühe oder Gefährlichkeit desfalls entziehen; und sodann durch dort angezogene Indianer und Land-Prediger. Beyde Wege lauffen endlich im Grunde auf den Ruf Gottes hinaus, der selbst am besten kennet sowohl die Zeit als die Leute, die zur Erndte seines Ackers die bequemsten sind. Dem müssen wir es, als dem guten und weiszen Hauss-Vater, überlassen. Wie ich denn, was die Indianischen Land-Prediger betrifft, anoch dieses gestehen muss, dass von solchen wenig zu erwarten sey, wo sie nicht von Apostolischen Missionariis erweckt, geprüft und mit dem Geist der wahren Einfalt, Verläugnung aller Dinge, und der Weiszheit von oben gesalbet sind, der sich so gern mittheilet, wenn ein Paulus einen Timotheum oder Titum anzuführen Gelegenheit hat.

Sollten Ew. HochEhrw. ein zum Dienst der Mission bequehmes Subjectum finden, so werden Sie die Sorge tragen, es darzu möglichst zu animiren, und Uns zu berichten. Das Collegium wird mit Freuden darin entiren,

obgleich desfalss annoch keine formliche Resolution genommen ist. — —

A. Hojer.

8.

Copenh. d. 7. Febr. 1739.

— — Ob ich gleich wegen einer fast 3 Wochen angehaltenen Unpässlichkeit und noch dazu gekommenen überhäuftten Arbeit genöthiget worden Ew. H.E. Schreiben vom 10ten Januarii bis itzo unbeantwortet zu lassen, so habe doch nicht ermangelt dem Missions Collegio den Inhalt Dero Skreiben bekannt zu machen (om Missionens Penge-sager).

A. Hojer.

Kun Underskriften egenhändig.

9.

Copenh. d. 28. Febr. 1739.

— — Da das hochlöbliche Collegium de Cursu Evangelii promovendo nöthig gefunden, dieses Jahr noch einen Missionarium nach Tranquenbar an des sehl. Herrn Pressiers Stelle zu senden, so hat unser Herr Præses und meine sämptliche Herren Collegæ mir aufgetragen, Ew. H.E. dienstlich nomine Collegii zu ersuchen, uns ein dazu geschichtes und auf Gottes Winck achtendes Subjectum nach Dero bisherige vor dieses heylsame Werck tragenden Liebe und Vorsorge aufzuzuchen und in Vorschlag zu bringen. Ew. H.E. wissen die nöthige Requisita eines künftigen Lehrers der Heyden so gut, dass mir nichts übrig bleibt, als Gott zu bitten, dass Er selbst solche Persohnen, die Sie dazu tüchtig erachten könnten, Ihnen zuführen und mit dem willigen Geiste anthun wolle, seinen Namen auf rechtmäszigen Beruf unter die Heiden zu tragen.

Ihre Durchlauten die Printzessin von Würtemberg, Aeptissin des Stifts Wallöe, hat mir auftragen lassen, Ew. HochEhrw. vor die letzt übersandte Continuation Ihren gnädigsten Danck abzustatten und versichern zulassen, dass Ihr bisheriges annum fernerhin auch zur Beforderung

dieses Gott gefälligen Werckes an Ew. H.E. solle gezahlet werden. — —

In diesen Nordischen Quartiren hat Gott ein plötzlich Gewitter aufziehen, aber auch bald verschwinden lassen¹⁾. Wir haben einen vortheilhaften und glorieusen Vergleich, und mit Engelland eine hoffentlich gemeinnützige Alliance. Gott, der den Frieden liebet, und alleine dem Blutvergieszen in der Welt steuret, hat unserm lieben Könige die Wohlthat erwiesen, dass er in alle Wege bey diesem Lärmen gewonnen, und der Gegentheil dieses so friedliebenden und vor insensible geachteten Monarchen Fermeté und vorsichtig genommene Messures gedoppelt respectirt hat. — —

A. Hojer.

10.

Copenh. d. 10. Mart. 1739.

(Hojer skriver paany om den ønskede Hovmester til et Par unge Sønner af fornemme Forældre, der bleve ved at overhænge ham om at skaffe dem en saadan. Bl. a. ytrer han:) Je besser die Conditiones seyn werden, so Ihm hie können offeriret werden, je mehr Præcaution muss ich nehmen, um einen recht geschickten und mit keinen verführerischen Principiis angesteckten, verständigen Menschen zu finden, dergleichen ich vielleicht hie unter uns selbst anzutreffen hoffen könnte, wenn man nicht der Sprache halber einen Teutschen unumbgänglich haben wollte und müsste²⁾. — —

A. Hojer.

¹⁾ Herved sigtes til Striden med England-Hannover om Amtet Steinhorst (s. Holm, Danmark-Norges Historie 1720—1814. II, 115 ff). Hojer havde selv deltaget i denne Sags Behandling ved Udgivelsen af et (anonymt) statsretligt eller historisk-politisk Skrift om Stridspunktet, der paa det nærmeste havde ført til Krig. (Rørdam, Hist. Saml. og Studier IV, 522 f.).

²⁾ Den forrige Hovmester, der havde været Theolog, var bleven Præst i det slesvigske. En Theolog kunde Francke nok skaffe; men det faldt ham vanskeligere med en Jurist.

11.

Copenh. d. 11. April 1739.

(Hojer lykønsker i stærke Udtryk G. A. Francke til den theologiske Doktorgrad, som han med flere andre Medlemmer af det theologiske Fakultet i Halle havde faaet efter »kgl. preussisk Specialbefaling«. Hertil føjer han:) Ich kann zwar nicht läugnen, dass ich in dem Stück leicht denen, die academische Tituln verwerfen, beyfallen könnte, wenn sie, wie wohl zuweilen leider! geschehet, ohne Noth und Nutzen, blosz um unsrer Selbstgefälligkeit zu schmeichlen, freywillig gesucht werden. Allein wenn ein rechtschaffener und wohl verdienter Lehrer der Kirchen ohne seinen Betrieb zu dieser Würde getrieben, und selbige Ihm unvermeidlich aufgedrungen wird, so sehe ich die Sache ganz anders an¹⁾. — (Hojer minder atter om den ønskede Hofmester). Gott helfe uns an einen rechtschaffenen und tüchtigen, der diese lehrbegierige ued aufgeweckte junge Herren zum Dienst des Vaterlandes und zur Unterstützung des Reichs Gottes (soviel Menschen dazu contribuiren können) treulich und mit Seegen anführen könne. — —

A. Hojer.

12.

Copenh. d. 6. Junii 1739.

— — Weil eine 6wöchiche schwere Krankheit, so sich mit einem groszen Drucken in der rechten Seite und einem starken Schwellen der Füsse und Lenden vielleicht nicht völlig geendiget hat, mich auszer Stand setzet selbst irgendwo hinzukommen, habe ich des Herren Urlspergers 3 Tractaten an Ihro Majestäten den König und die Königin,

¹⁾ Francke oplyste for øvrigt, at da Dr. J. Lange, som hidtil var den eneste Professor i det theol. Fakultet i Halle, der var Dr. theol., følte sig meget svag, havde han ved Henvendelse til Regeringen i Berlin foranlediget, at alle hans Kolleger i Fakultet vare blevne kreerede til Doktorer, for at der ved hans Bortgang ikke skulde savnes nogen, der kunde uddele Graden.

wie auch die Princessin von Württemberg, schriftlich in des Herrn Auctoris Nahmen überreicht, und von beyden Königlichen Majestäten die mündliche Antwort durch Dero Hoff-Bediente erhalten, dass Sie den Herrn Senior Urlsperger Ihres allergnädigsten Wohlgefallens an solcher seiner Schrift so wohl als an seiner treuen Vorsorge vor die arme Evangelische Saltzburger in Georgien zu versichern befohlen hätten. — — (Et lille Bidrag af Missionskassen anvises til bedste for disse fordrevne Trosfæller, for hvis sørgelige Lod Hojer ytrer megen Deltagelse).

A. Hojer.

Kun Underskriften er egenhändig.

13.

Copenh. d. 11. Julii 1739.

— — Mit denen aus Tranquebar in diesen Tagen erhaltenen Briefen habe auch von dem H. Missionario Wiedebroock unterm 8. Sept. vorigen Jahres die Nachricht erhalten, dass es dem Höchsten gefallen, den Hⁿ Pressier am 15 Februarii selben Jahres aus ihrer Mitte wegzunehmen, wie nicht weniger, dass der Herr Walther, dessen noch übrige beyde Kinder im vorigen Jahre verstorben, nunmehr, wie Er unterm 6ten Sept. selbst meldet, würcklich repatriiren werde. Was den Hⁿ Missionarium Bosse anlanget, so muss Eurer Magnificentz¹⁾ einliegendes unangenehmes P. S. von seinen Umständen in originali communiciren²⁾, und dabey ersuchen, dass da das Missions Collegium den Hⁿ Bosse mit weggehendem Schiffe sofort rappelliret, und die dasige Mission also drey Missionarios in so kurtzer Zeit verlieret, wo möglich noch einen Candidatum, auszer denjenlgen, warum wir schon geschrieben, zum

¹⁾ Francke var f. T. Pro-Rector ved Universitetet i Halle, derfor denne Titel.

²⁾ Findes ikke vedlagt. Sagen var, at Bosse var bleven forfalden til Drik.

Missions Wercke zu disponiren, und solcherhalben dem Collegio Vorstellung zu thun, welches, wie ich glaube, solche gewiss agreiren wird. — —

A. Hojer.

Kun Underskriften er egenhändig. Derimod har Hojer selv tilføjet følgende Efterskrift, der er det sidste i denne Samling fra hans Haand. (Han døde 29. Aug. s. A.).

P. S. Vor das Beyleid mit meiner Schwachheit dancke ich hertzlich. Gott weisz nach Seiner Güte und Weisheit, auf welche Art sie sich endigen soll, welches doch allemahl zu meinem Heyl seyn wird. Ein starcker Infarctus Hepatis mit fast beständigem Drucken in der rechten Seyten und Schwellen der Füsze und Lenden (so bald zu bald abnimmt) könnten leicht zu einer Hectica cum Hydrope ausschlagen, obgleich die Medici solche Furcht zu evitiren vermeynen. Das einzige ist, dass noch kein calor Hecticus da ist, und dass keine Febris suppressa hievon Ursache. Allein ich sehe dennoch die Sache als einen nur in etwas verzögerten Winck an, diese aüszzerliche Dinge bald zu verlassen, und zur Ewigkeit zu eylen. Fiat voluntas Domini!

C. *Gehejmerraad J. L. Holstein til Professor G. A. Francke.*

Copenhagen d. 12. 7^{ber} 1739.

HochEhrwürdiger und Hochgelahrter,

Hochgeehrter Herr Professor.

Welchergestalt es dem alweisen Gott gefallen hat dHⁿ EtatsR. Hojer aus dieser Zeitlichkeit abzufordern, wird denenselben vielleicht schon bekand seyn. Wie das Publicum überhaupt an diesen Mann ein vieles verlieret, also wird das Missions Collegium auch dessen inne. Es war der seel. Mann ein guter Theologus, welches die General Kircheninspection erfahren hat, allwo er zugleich im Dänischen und Deutschen die Fehder führete: ein vollkommener JC^{tus}, wovon seine Staatscharge eines General-Procureurs, seine Profession und vielfeltig gehaltene Col-

legia zur gnüge zeügen: ein gelehrter Medicus, wie er denn in seiner Jugend eigentlich Medicine studieret hat, und beständig in dengl. Königl. Commissionen die Chyrurgie und Facult. Medicam recht einzurichten biss an sein Ende ist gebraucht worden: und endl. ein rechter Philosophus, welches theils seine Collegia, theils seine Bücher und vielfältige, obgleich nicht allezeit unter seinem Nahmen, edirte und unedirte Schrifften, sonderl. in Historicis und Politicis bezeugen. Alle seine Chargen, da er Gen. Procureur, Prof. Juris et Philosophiæ, Assessor in der Dänischen Cantzellej, im Missionscollegio, und in der Gen. Kirchen Inspection nebst Secretair in diesen beyden letztern Collegiis und Inspector des Waysenhauszes gewesen, sind noch nicht wiederum besetzt, ausser dass d'Hr. Cantzellej Rath Finckenhagen Secretair im Missionscoll. und Inspector des Waysenhauszes geworden ist. Da nun dieser letztere die bisshero geführte Correspondence continuirt, so wird er auch allezeit Ew. HochEhrw. von demjenigen Nachricht geben, was dieselbe nicht jedesmahl am gantzen Collegio melden wollen. Ew. HochEhrwürden werden aber nicht nachlassen das Werck der Mission bestmöglich zu tractiren, und uns 2 Arbeiter zu verschaffen an des verstorbenen Pressier und des geistlich todten Bossen Stellen. Mit dem guten Conf. R. Schröder ist es allezeit schlecht. Gott erbarme sich seiner. Ich bin nun der einzige weltliche in denen geistlichen Collegiis, denn der eine ist würcklich und der andere civiliter todt. Gott bereite einen jeden, wenn die Stunde komt, bereit zu seyn dem HErren zu folgen, und mir insonderheit diese Wahrheit bey meinen vielen Distractionen, der leider nur wenig an das einzige nothwendige zu dencken Zeit bekomme, recht zu erwegen. Ich verharre mit aller Hochachtung

Ew. HochEhrwürden

gantz ergebenster

J. L. Holstein.

DHr. CantzolleyR. Finckenhagen wird E. Hw. mit nechstem Wagen alles in ihrem jüngsten Brief an seel. Hojer antworten. Schicken Sie nur alles an Gangloff¹⁾, was mit nach Ost Indien soll.

Tillæg.

Efter at foranstaaende var sat, har Hr. Cand. K. Heiberg meddelt os følgende fra udenlandske Arkiver hentede yderligere Bidrag til Karakteristik af A. Hojer.

1.

Francke havde d. 28. Januar 1735 spurgt J. W. Schröder om de nye Missionskollegiemedlemmer Hojers og Wøldikes »Disposition«. I den Anledning skriver Schröder 19. Febr. 1735:

Von den beyden neuen membris des Missions-Collegii mache ich mir Hofnung, dass Sie das gute zu befördern geneigt sein. Der H. Justitz-Rath Hoyer hat zwar, weil er zu der gottseel. Königs Zeiten in einigen Commissionen und Verrichtungen gebraucht worden, die von verschiedener Beschaffenheit gewesen, durch mancherley Gerüchte gehen müssen; allein, so viel ich mit ihm zu thun gehabt, kan ich ihm nichts, als gutes, nachsagen, und nach dem er Befehl erhalten, ein membrum des Missions-Collegii etc. zu seyn, hat er sich so gegen mich herausgelassen, dass ich glaube, er werde in diesem Posten erspriessliche Dienste thun. H. Prof. Wöldike hat hier und in Wittenberg studiret, und ist vermuthlich denen Sätzen der Wittenberger in den meisten Stücken zugethan, doch dabey von einem sanftmüthigen Wesen, der Vorstellungen vertragen kan, auch über dem arbeitsam und unverdrossen, dass man also mit ihm auskommen, und von ihm in verschiedenen Dingen gute Forderung haben wird. Man hat Ursachen gehabt, diese Personen Ihro Königl. Maj allerunterthänigst vorzuschlagen, die Ihnen solches denn auch aller-

¹⁾ Dansk Postkontrollør i Hamborg.

gnädigst gefallen lassen, und sie zu solchen Bedienungen verordnet, obgleich sonst dem H. Justitz-Rath Höyer schon eine Stelle in dem Ober-Gericht zu Schleswig zugedacht war. Was ich biss hieher von denen beyden neuen membris des Collegii gemeldet, werden Ew. HochEhrw. zu menagiren die Güte haben, weil dieses auf gegebene Veranlassung nur zu Ew. HochEhrw. eigenen Nachricht angeführet worden.

2.

Følgende Ytringer i Brev af 21. Maj 1738 fra daværende Stiftspræst paa Vallø (senere tysk Hofprædikant i Kjøbenhavn) Joh. Aug. Seydlitz til Grevinde Sophia Charlotte Stolberg paa Wernigerode¹⁾ ere af Interesse baade med Hensyn til det ejendommelige Forhold mellem Hofferne i Wernigerode og Kjøbenhavn og særlig m. H. til Hojer. Den Sekretær, som i Brevet omtales, er vistnok Bartholomæus Bertelsen (senere adlet de Cederfeld), en Nordslesviger, der siden 1737 var i Grev Stolbergs Tjeneste som Sekretær og »Læsemester« (døde 1783 som Amtmand i Kalundborg).

Ew. Gnad sind so gnädig und lassen diesen Brief niemand sehen als dem gnädigsten Herrn, welche auch alles vor sich behalten werden. Und fürchte ich mich sonderlich vor Ihrem Secretær, welcher mit dem Etats-Rath Höyer correspondiret. Und was Höyer weiss, das weiss der Geh. Rath Holst²⁾, und was Holst weiss, das weiss der König. Welches auch in andern Dingen dem gnäd. Herrn zu Nachricht wird lieb seyn.

¹⁾ Seydlitz havde tidligere været Huslærer hos Greven paa Wernigerode og senere Hofdiakon sammesteds (s. D. biogr. Lex. XV, 549).

²⁾ J. L. Holstein.

Smaastykker.

I.

Et latinsk digt af biskop Jens Andersen (Beldenak).

Ved biblioteksassistent *Carl S. Petersen.*

Under en gennemgang af den trykte katalog over håndskrifterne i universitetsbibliotheket i Göttingen (*Verzeichniss der Handschriften im Preussischen Staate. I. Hannover. 1-3. Göttingen. 1-3. Berlin, 1893—94*) stødte jeg i beskrivelsen af *cod. Theol. 162*, et blandingshåndskrift fra midten af det 16de århundrede indeholdende »*Varia scripta ad historiam ecclesiasticam pertinentia*«, på følgende notits (2, p. 393): »Bl. 211 b »*Casus episcopi Datiae capti et liberati postea, descriptus carmine a. 1532*«: Erzählung des antistes Johannes Feionianus (Jens Andersen Beldenak, vgl. *Dansk Biogr. Lexicon* udg. af Bricka I 242) über die ihm von Christoph Rantzau zugefügten Misshandlungen »*Mille et quingentis annis binisque triginta*«, 68 Hex.; ein anderes Gedicht von ihm desselben Inhalts (in Distichen) ist gedr. in Langebek's *Scriptores rer. Dan. VIII* (1834) S. 527«. Ved velvillig imødekommenhed fra biblioteksmyndighedernes side i Göttingen erholdt jeg håndskriftet herop og meddeler nedenfor digtet, der hidtil har været ukendt, og som ved at være forfattet af en af vor reformationstids mærkeligste skikkelser vel kan påregne nogen interesse, selvom det egentlig ikke kan siges at give ny oplysninger om det bekendte rå overfald, der af Christopher Rantzau til Qvarnbek øvedes mod den gamle og svagelige mand til hævn for Otto Porsfelds drab i Odense 1504, — ud over den bestemte angivelse af året, i hvilket overfaldet skete. Ganske

vist anfører udgiverne af den nævnte tome af *Scriptores*, hvem de nyere forfattere følger, p. 527 note 3, Huitfeldt som hjemmel for, at overfaldet fandt sted 1533; men dette år findes i virkeligheden ligeså lidt hos Huitfeldt som hos andre ældre kilder, der som Svaning og Hamsfort omtaler begivenheden; det ses kun, at den må have fundet sted endnu i Frederik I's levetid.

Digtet, der er skrevet af en hånd, som ellers ikke forekommer i håndskriftet, optager de tre sidste sider af et folioark, der, før det blev indsat i håndskriftet, tydeligt nok har været foldet sammen i oktavformat. Jeg gengiver det, som det foreligger, idet jeg kun har opløst forkortelserne og tilføjet skilletegnene samt rettet et par åbenbare skrivefejl.

Causus Episcopi Datie capti et liberati postea,
descriptus Carmine Anno 1532.

Mille et quingentis annis binisque triginta,
Posquam vera salus per Christum contigit orbj,
Hec que dicemus sunt gesta nefanda peracta,
Talia, cuiusvis que vincunt facta tyrannj,
Nec vero nimium tecum mirabere lector,
Vatibus vt mos est nec nos¹⁾ confingere quicquam
Censebis, credes sed que legis omnia certa.

Est in Danorum regno Feionia dicta
Insula diues opum, pelagi que clauditur undis.
Huc se nauigio multis comitata ministris
Gens holsatorum celebri de stemmate Rantzow
Contulit, indignum facinus factura nepotum
Sanguine. Nam subito media sub nocte silenti,
Corpora iucundo cum fessa sopore fruuntur,
Thossingam inuadunt. Domus est Cherstrupia²⁾ capta

¹⁾ Skriveren har først skrevet: *nec mos est*, derpå overstreget *est* og rettet *mos til nos*.

²⁾ Cherstriglia, hs. cfr. S. R. D. VIII 527: Cherstrupia. Kjerstrup gård på Tåsinge, hvis voldsted endnu er kendeligt $\frac{1}{4}$ mil syd-vest for Valdemars slot, forbeholdt Jens Andersen sig, da han den 24. marts 1529 oplod sit stift til Knud Henriksen Gyldenstjerne.

Disiectis per vim foribus; tum quicquid vbique est
 Diripitur, serui statim capiuntur et omnes.
 Posthec grandeuus Presul, miserabile visu,
 Qui iam carpebat per membra senilia somnum,
 Conclauis effracto rapitur nudatus et eger
 Corpore protrahitur, misere torquetur et omnes
 Sustinet insultus hostiles, fune ligatus
 Ilico subductus defertur ab hoste per equos.

Holsatas posquam traiectus venit in oras,
 In nemora et lucos desertos fertur et illic
 Viuere sub gelido stellarum cogitur axe,
 Donec luna suo cursu bis terque resumpsit
 Cornua. Translatus posthinc seruatur agresti
 Ruricolæ tecto; quoties duxere per arua
 Et loca vasta nimis, ne quid cognosceret vsquam,
 Esset vbi, cuiquam posset vt acta referre,
 Lumina clausurunt¹⁾. Ex omnibus attamen unus
 Christopherus Rantzow crudelior extitit illi
 Inuentor scelerum tantorum, vt posceret aurum²⁾.
 Eloquar an sileam! poenis adfectus ab illo
 Sum varijs, grauiter nimium mea viscera strinxit,
 Nec satis hoc, verum dentes et brachia, nasum
 Palmas atque pedes lacerat cruciatibus; adde
 Quod dictu fedum, scelus o, genitalia membra
 Præsulis haud puduit torturis tradere diris.
 Ex capite elisi dentes, gingiua senilis
 Vix herere suo potuit discrepta palato.
 Porro testiculus ruptus mihi decidit alter.
 Acciderit quomodo, breuiter sic accipe lector!
 Testiculus femorj religatur fune tenacj,
 Ad crus ui magna distractus labitur vltro.

¹⁾ I S. R. D. VIII 527 udtrykkes det samme således :

Excæcatum me quoties duxere per arua,
 Ne quid contra reos forte probare sciam.

²⁾ I et brev af 27. august 1534 (Kalkar, Aktstykker henhør. til Danmarks Hist. i Reformationstiden, p. 29) siger bispen, at han slap fri ved at betale »quatuor millia monetæ Lubecensis marchorum.«

Cetera quid referam? testantur singula membra,
 Supplicij casus quam sint tentata per omnes¹⁾.
 Quis memorare potest, mihi sit quam sepe minatus
 Interitum iugulo imposita mucrone corusca²⁾?
 Iam colaphos taceo duros ictusque frequentes
 Quos sine fine meo crudeliter intulit orj.
 Post tergum iunctis manibus super amne vehebar ;
 Sex quos pollicitus fueram, mirabile dictu,
 Fata peremerunt acres inopina caballos³⁾.

Pertulit Antistes Ioannes Feionianus
 Hec mala, commeritus nihil vnquam tale, sub ipsum
 Extremum vitę tempus; quamquam dolor ingens
 Me premat insontem, tamen hec quę conscia recti
Mens est mirifice mihi nunc solatia prebet.
 Quin precor, illorum velis vt misererier vltro,
 Optime Christe, huius mihi qui sunt causa doloris.
 Omne nefas odisse soles, deus vltor acerbis
 Es scelerum atque moram poenę grauitate rependis.
 Certe ego sum promptus vel nulla lege coactus
 Tradere confestim quę mandant publica iura,
 Defensare suam causam violentia summa est
 Sic vt esse velis Iudex simul actor et jdem.

II.

En Feltpræsts Vilkaar i Frederik IV's Tid.

Ved C. Klitgaard.

Efterfølgende Brev findes i Morten Reenberg's Brevbog (s. Khist. Saml. 5. R. I, 236 ff.) og kan tjene til at udfylde, hvad der sammesteds (S. 267 f.) meddeles ved-

¹⁾ Også i det nævnte brev taler bispnen om, at hans legeme bærer mærker af de lidte mishandlinger.

²⁾ imposita mucrone corusca, sål. hs.

³⁾ caballos, hs.; S. R. D. VIII 528 har her:

Post tergum manibus super amnem fune ligatis,
 Sed sex promissis mors mala cessit eqvis.

rørende Feltpræsten Daniel Gemzøe. At det nemlig er denne, i hvis Navn Brevet er skrevet af hans Stiffader, M. Reenberg, kan ikke være tvivlsomt. Brevet synes at være fra Efteraaret 1710.

Stormægtigste Allernaadigste Arveherre og Konge!

Den Naade, som saa mange Undersaatter finder for Deres Kongl. Majestæts Allernaadigste Arvetrone, minder og mig fattige her i et fremmed Land allerunderdanigst at forestille den mig nu paakommende Elendighed. Thi da jeg ved kostbare Studeringer havde opnaaet de bedste Karakterer, som Deres Kgl. Majst. Allerkristeligste Intention for Guds Kirke ved allernaadigste Forordning om Examinibus og Vocation til Prædike-Embedet af dato 1. Aug. 1707 har til Promotion Allernaadigst villet anse, capaciterede jeg mig ved udenlandske Rejser saaledes i det italienske, franske, tyske og hollandske Sprog, at jeg derudi kunde opvarte det hellige Embede, som jeg og endelig i det franske og tyske har ved Guds Aands Hjælp opnaaet det, som min Modersmaal. Slig Omkostning og Arbejde blev mig desto fornøjeligere, da det allernaadigst behagede Deres Kgl. Maj. paa min salig Herres, Hr. General-løjtnant Johan Rantzows, Recommendation at anordne mig som Feltpræst ved begge Hr. General Rantzows Regimenter ved Ed. Kongel. Majest. Auxiliaire Trouppe hos de høje Allierede. Her fandt jeg fattige Mand mig som i en Himmel og mit eget Element baade for min Vocation, saavel som at jeg daglig samlede Experience ved de lykkelige Progresser, jeg saa og hørte, indtil den rude Campagne for Tournay og derpaa Marcher for Ghent i den uheldig strænge Vinter, da jeg ikke før efter Julen kom i Kvarter. Der laa al min Helbred svækket, som jeg med største Omkostning søgte igjen at rejse, for den Lyst jeg havde til Feltembedet, men fandt mig ikke saa stærk, som jeg haabede, saa jeg dog kunde ikke tænke mig at ønske mig nogen Forandring, før jeg nu atter efter tvende Campagner finder mig saa udmattet af idelige Fatiguer, som helst falder ved Cavalleriet, at jeg for mit Legems Svaghed kan nu ikke gjøre den Tjeneste snart enten til Hest eller Fods. Jeg skulde ikke undslaa mig før end til min Dødsdag,

hvis ikke Sygdom tog desto mere til ved Hjertesorg derover, at jeg kan ikke gjøre, hvad jeg vil. Maatte jeg i dybeste Underdanighed, kan jeg for Gud protestere, at dels for min Svagheds Skyld, dels for Malheur med Heste og Bagage ejer jeg ikke 100 Dlr. for alle mine Fatiguer. I denne min Elendighed trøster jeg mig ved det bedre, nemlig Eders Kongelige Majestæts Allernaadigste Godhed.

Allernaadigste Konge! Det behagede Eders Majestæt allernaadigst at anse mig med dobbelt Naade ved de 2de Regimenter, jeg hidindtil som Feltpræst maatte staa ved; thi fordrister jeg mig nu i dybeste Underdanighed atter at ansøge om en dobbelt Naade, at jeg for min Svagheds Skyld ej alene allernaadigst maatte blive rappellered, men endog derhos allernaadigst at blive aflagt med et roligt Sted in Patria, hvor jeg kunde leve Resten af mine Dage, og desto længere tjene Gud i hans Menighed. Næst Gud og Eders Majestæts Højkongelige Naade lider jeg paa en god Samvittighed for mit Embede her, at saalidet skal nogen reprochere mig derfor, som mine høje Chefer, begge bemeldte Hrr. Rantzower¹⁾ saavel som Hr. Brigadier Juel²⁾, bedst kunne vidne om mine idelige Travaux, paakommende Svaghed og Tilstand. Thi har jeg og formaaet³⁾ den Godhed med de mange forrige, at velbemeldte min fromme Herre, Brigadier Juel, vilde denne min Elendighed Eders Kongel. Majestæt til allernaadigste Resolution forebringe til endelig Vederkvælgelse for mig fattige Mand, som endnu, saa vidt jeg kan, slæber denne femte majsommelige Campagne igennem, i Trøst om Eders Majestæts Naade, som for Eders Kongelige Majestæts Arvekrone med allerunderdanigste Forbønner udøses med disse Suk af

Eders Kongelige Majestæts

Allerunderdanigste tro Tjener.

¹⁾ Johan († 1708) og Christian Rantzow.

²⁾ Christian Juel (s. D. biogr. Lex. VIII, 561).

³⁾ D. e. opnaaet.

III.

Brev fra Biskop Fr. Plum i Odense til Stift- amtmand Fr. Moltke i Aalborg.

Ved *C Klitgaard.*

Efterfølgende Brev, hvis Original findes i Aalborg Stiftsbibliothek, M. S. Nr. 192, er af Interesse paa Grund af den Aabenhed, hvormed Fyns Biskop erklærer det for sit Formaal at fremme Rationalismens Udbredelse. Fr. Moltke havde i sin tidligere Egenskab som Kancellipræsident bidraget væsentlig til Plums Forfremmelse (s. Dsk. biogr. Lex. XIII, 181 ff.), saa det ikke var uden Føje, at Plum betegnede ham som sin Velynder.

Deres Excellence!

Den Deltagelse, hvormed min ædle Velynder har modtaget de 3 forrige Aargange af mine Landmode-Forelæsninger, opmuntrer mig til at sende den 4. for 1821. Deres Excellences Skarpsindighed vil det ej være undgaaet, at et theologisk Partie i Danmark, der har Indflydelse især paa de yngre Studerende, har i en Del Aar, under Skin af Religiøsitetens Befordring, bestridt Rationalismen. At danne en Modvægt mod dette til Barbarie førende System var især min Bevæggrund til at holde og udgive Forelæsninger, og de have, som jeg jævnlig erfarede, ikke været uden Virkning til den fornuftige Christendoms Befordring.

Den, som har fulgt disse Forelæsnings Gang, vil have lagt Mærke til, at Tonen deri med hvert Aar er bleven fastere, og jeg mener, at dette især vil være at mærke i denne sidste Aargang. Jeg henviser især i denne Henseende til Rubrikerne i Religionsphilosophi, Dogmatik og Kirkehistorie. Registeret, som jeg med hvert Aar lærer at gjøre bedre, vil desuden lede til mange Bemærkninger, der karakteriserer Tidens Aand.

Med inderlig Glæde har jeg taget Deel i forrige Maanedes Efterretninger for Aalborg, for saa vidt de angik Deres Excellence.

En saadan Borgerkjerlighed er en sød Løn for gavnrigt Liv; og at den yttrede sig paa denne Maade, ikke blot med Velvillighed, men med Smag og Genialitet, er Manden værdigt, hvem almindelige Krandsse ikke bør bydes¹⁾.

For Deres Excellences og ædle Gemalindes Vel ere mine Ønsker uforanderlig oprigtige og varme.

Jeg er

Deres ærbødigste, erkjendtligste

Plum.

Odense, d. 13. Febr. 1821.

IV.

Et Brev fra Biskop N. Dorph til Biskop A. Wøldike.

Ved *Knud Heiberg.*

Kristian VI's pietistiske Kirkestyreelse brugte adskillige Gange at fjerne betydelige orthodoxe Præster fra Hovedstaden ved at give dem anselige Embeder andetsteds. Saa var man fri for dem og deres Kritik, der ikke mentes at kunne gøre saa megen Skade paa Afstand. De betydeligste af de Præster, der paa den Maade blev fjærnedede, var utvivlsomt Niels Dorph og Andreas Wøldike.

Niels Dorph havde vundet Kristian VI's Gunst ved en Prædiken, han holdt for Kongen paa dennes Norgesrejse 1733. Kort efter blev han Sognepræst ved Nicolaj Kirke i Kjøbenhavn og 1736 Stiftsprøbst og Sognepræst ved Frue Kirke; men da han mere og mere lagde sit antipietistiske Sindelag for Dagen, blev han 13. Febr. 1738 udnævnt til Biskop i Kristiania²⁾, »uden mindste Tanke dertil, uden

¹⁾ I Anledning af Siftamtmandens Fødselsdag 18. Januar opførtes paa det dramatiske Selskabs Theater Lystspillet »Frejas Alter«, hvilken Opførelse det behagede Hans Excellence med sin dyrebare Familie at bivaane. Forestillingen sluttede med et Efterspil, hvori var indlagt Digte til Moltkes Pris. Se Jydske Efterretninger 1821 Nr. 10.

²⁾ Biogr. Lex. IV, 310. Da Dorph blev Biskop 13. Febr., og Dommen i Mossins Sag først faldt d. 3. Marts, kan det ikke være rigtigt, naar D. Thrap her siger, at hans Tale ved N. Brorsons Indsættelse i Nicolaj Kirke medvirkede til hans Fjernelse.

Længsel derefter og uden Ansøgning derom«. Og ikke bedre gik det Andreas Wøldike, som fra 1733 havde været Holmens Provst. Ogsaa han blev mod sin Vilje deporteret som Biskop til Viborg 1735¹⁾. Nedenstaaende Brev sætter os ind i den Stemning, som besjælede disse Mænd.

Høje Ædle og Høje Ærverdige,
Højstærede Hr. Biskop!

Med inderlig glæde haver jeg aabnet Deres Høje Ædle Høje Ærverdigheds tilkomne Højstærede skrivelse, efterdi jeg der av haver taget forsikring, saa vel om deres Høje Ædle Høje Ærverdigheds og Velb: Frues og de kjere Børns Sundhed, glæde og fornøjelse, som og om continuation udi Deres Høje Ædle Høje Ærverdigheds for mig saa vel fattede som beviste Kjerlighed udi den tid, da vi med hver andre vare samlede i Kjøbenhavn. Ligesom jeg for det sidste fremstiller her ved ydmygste taksigelse, ligesaa frembær jeg den gode Gud mit inderlige ynske, at Deres Høje Ædle Høje Ærverdighed maa benaades av Gud med Velsignelse udi mange, ja mange Aar, med fuldkommen Sundhed, Krafft og Styrke til at kunde gaa ud og ind for Herrens Menighed, at styrke Guds, og styrte Sathans Rige! — — — Da jeg ikke uden graad og gremmelse motte slippe Deres Høje Ædle Høje Ærverdighed udi Khavn., tenkte jeg allermindst det, som jeg og aldrig sukkede effter, at jeg strax der paa skulle sige den allerkjereste Menighed til Nicolai Kirke Far vel, da jeg havde, om det saa havde været Guds Vilje, hjerteligst ynsket, at intet, uden Døden, havde skillet Menigheden og mig fra hinanden: Men da Guds og Hans Salvedes u-formodet Kald kom, saa vel anden og 3die Gang, som den første, haver jeg, da ingen undskyldning kunde hielpe, udi Herrens Navn gaaet did, hvor jeg er bleven sendt, og maa takke Gud, at omskiftelse er skeed igien ved landing udi mit Fæderneland, og udi det Stift, hvor jeg udi 31 aar tilforn havde tjent Herrens Menighed, baade som Capellan, saa og som Sognepræst. Jeg troor visselig, at Herren, som haver sendt mig, naadelig styrker mig til at kunde imodstaa Sathans listige anløb mod Christi Kirke, som,

¹⁾ Se Rørdam, Hist. Saml. og Studier, II, 214.

disverre! merkes i dette stift paa en deel, dog, Gud skee lov! ikkun faa steder. Da min Successor, nu Sl. Hr. Matz Holm, ikke kunde, formedelst mer skrøbelighed end alderdom, lenge blive Menigheden til vor Frue Kirke til tjeneste, have mange forundret sig der over, at en Sognepræst her av Stifttet, Hr. Henric Gerner, hvilchen udi 7 Aar haver været Sognepræst og skal vere alleneste av 36 à 38 Aars Alder, er bleven Aller Naadigst kaldet til Stiftts Provst for Siællands Stift og Sognepræst til Frue Kirke. Da det haver saa behaget Gud og hans Salvede at beskikke det, bør vel alle tie, men dog driste en deel sig til at tale, at Professor Leth, som havde samme Mand til Naboe her i Stifttet, og Mag. Hviid til Holmens Kirke, som er samme Mands serdeles gode og gamle Ven, have bragt ham i forslag. Jeg haver iche haft den lykke at see ham, siden min ankomst skedde, og derfor iche kender ham; dog ynsker jeg ham Guds Naadige Bistand til at styrke hans skuldre under den byrde, hvilken haver trykket mine! Nest min og mines ydmygste hilsen for Deres Høje Ædle Høje Ærværdighed, Velb: Frue Bisp-Inden og kjere Børn, udbeder jeg mig Deres Venskab conserveret, som indtil Døden findes saa villig som pligtig at vere

Høje Ædle Høje Ærverdige

Højstærede Hr. Biskops

ydmyge tiener

N. Dorph.

Udskrift: Høje Ædle og Høje Ærverdige Hr. Andreas Wøldiche,
Biskop over Wiborgs Stiftt.

Orig. i Viborg Stifts Bispearkiv.

Medens A. Wøldike var Biskop i Viborg, beklædte Henrik Christoffer Bützow i nogle Aar (1741—47) Embedet som Stiftsprovst sammesteds. Det var formodentlig paa Biskoppens Vegne, han 1744 gik i Rette med Præsten B. Jahn i Øls, i Anledning af at denne havde deltaget i de herrnhutiske Forsamlinger i Haslund og Harritslev, om hvilke der i disse Samlinger tidligere har været Tale. Det

nærmere erfares af følgende Brev, der formentlig er karakteristisk for Tiden.

Velærværdige og Høylærde Hr. Proust!

Hans Skrivelse af 25. Aug. har jeg bekommet, og siden hand har begiæret Svar af mig, har jeg icke kundet undlade at tilmelde Hr. Proust, at Aarsagen, hvorfor jeg, uden at udbede mig Tilladelse af min kiære Højærværdige Hr. Biskop, har eengang været i Haslum Præstegaard paa een Dags tiid, og 2de gange i Harresløw¹⁾ paa et Par Dags tiid, hvilket jeg med Sandhed skriver, icke har været den, at Jeg dermed i nogen Maadn har villet tilside sætte eller ringe agte min Øvrighed; men siden jeg ligger paa saadant et Stæd, at Jeg saa got som icke kand komme uden min Dør, førend Jeg er i et fremmed Stift, hvilket er Hr. Proust vel bekiendt²⁾, saa har Jeg aldrig tænkt eller troet, som Jeg iche heller endnu gjør, at det skulle være eller er hs. Højærv. min kære Biskop imod, at Jeg til en god Ven kunde reise een 3 à 4 Miil bort, længere er det icke til Harresløw eller Haslum, heldst naar mit Embede paa ingen Maade blev forsømt. Hvad det øvrige i Hr. Proustens Skrivelse angaaer, da er Jeg ved Jesu Naade altid villig til at underkaste mig ald lovlig Undersøgelse. Vor Frelser velsigne Hr. Proust og skienke ham dend Barmhiertighed, at hand med Hierte og Mund maae ophøje det slagtede Guds Lam, og agte alding for Skam og Skade mod at vinde Jesum og findes i ham. Det ønsker

Velærværdige og Høylærde Hr. Proustes

ringe tienere

Øls, d. 27. Augusti 1744.

Bonde Jahn.

U d s k r i f t: Velværdige og Høylærde Hr. Henric Bytzow, Sognepræst til Viborg Domkirke og Stifts-Proust for Viborg Stift.

¹⁾ Se H. F. Rørdam: Herrnhuterne i Randerseggen i Christian VI's Tid K. S. 5. R. I. 493 ff.

²⁾ Bützow havde nemlig tidligere selv i mange Aar været Præst i Øls, inden han blev Stiftsprovst i Viborg.

V.

Om Morten Børups Vaarsang.

I Anledning af det Optryk af Blaches Gengivelse af M. Børups Vaarsang, som er meddelt ovf., S. 23, har Red. modtaget følgende Bemærkninger fra Hr. Jens Aarsbo:

Også mig forekommer prof. Blaches gengivelse af Morten Børups vårwise at være den smukkeste. Hverken dr. Andersen eller dr. Moth¹⁾-Kolding har vel kendt den. Men iøvrigt er den vel noget »fri« — en sag, hvis følger ogsaa forøges ved, at Blache selv og hans Ven dr. Whitte »forbedrede« på Børups barbariske latin (se bemærkn. til den i hans digtsamling »Arosia« 1862), hvorved den tekst, han oversatte efter, er bleven endel forskellig fra de gamle opskrifter hos Lætus, Thura osv. Blache indførte såvel teksten som gengivelsen i sin Morgenlovsangsbog, og dér står den endnu, men i min Aarhus-skoletid sang vi den aldrig. A. P. Berggreen satte melodi til den; og med den sang endelig Aarhus-disciplene visen 1903 på skolesangstævnet i Aalborg. (I min »Dansk Folkesang« med historiske Noter II, 1904, har jeg ogsaa optrykt Blaches gengivelse).

Desværre kendte jeg 1904 ikke noget til Vårvisens gamle musik; jeg antog dengang, at den oprindeligt havde været skrevet til »Dies est laetitiae«s melodi. Imidlertid har man i Finland gæmt gammel musik til sangen, hvilket jeg blev opmærksom på, da prof. O. Byström for et halvt års tid siden sendte mig anden del af sit fortjenstfulde værk »Ur Medeltidens Kyrkosång i Sverige«, hvor han har trykt en gammel melodi til den, som hidrører fra skolesangbogen »Piae Cantiones«, Rostock 1582. Udgiveren af denne nu sjældne bog var en finsk student Theodoricus Petri Ruta, hvis farfar Jøns Jutæ var indvandret til Finland fra Danmark; om ham er hidtil ikke oplyst noget

¹⁾ Dennes Overs. i »Vor Ungdom« 1901. Regensvisebog 1902.

synderligt, men han må vel have været af Børups disciplerkres. »Piae Cantiones« blev ofte senere udgivet i Finland; i Sverige udbredtes den endel gennem afskrifter; en monografi om den er givet af Tobias Norlind i afhandlingen »Studier om Svensk Skolsång i 16. Årh.« i »Sammelbände der internationalen Musikgesellschaft« 1900, men hverken Byström eller Norlind har kendt noget til sangens danske herkomst, før jeg gjorde dem opmærksom på den.

Om selve sangen, dens tekst, oversættelser, musik og udbredelse har jeg liggende en artikel, som dr. Olrik skal have til »Danske Studier«, men jeg vil endnu se mig lidt mere om efter oplysninger ang. Jøns Jutæ; hans finske efterslægt tæller straks fra først af berømmelige folk (den blev adlet), men jeg vil gjerne vide noget om ham selv, og om, hvorvidt han virkelig har stået i forbindelse med Morten Børup.

VI.

Prof. S. B. Herslebs Afskedshilsen til F. P. J. Dahl.

Ved Prof. Fred. C. B. Dahl.

Nedenstaaende Afskedshilsen til min Fader, Frederik Peter Jacob Dahl, er skrevet kort før han — 3. Oktober 1817 — forlod Norge, hvor han fra Januar 1816 havde været Docent i Philosophie ved Christianias Universitet (se foran, S. 22).

Saa mangt et Baand der brast i vore tunge Dage,
 Og Hjertet bløder end: ach! vil det, kan det læges!
 Nu atter svandt et Haab, og atter Hjertet bløder:
 Ei blot for mit — for Fædrelandets Tab jeg sørger.
 Dog Een kun raader: hvad vil vi, vi Svage, Blinde!
 Hans Villie skee! — Saa drag, hvorhen Dig Herren kalder,
 Og Han velsigne Dig, min Ven! Han med Dig følge
 Paa Livets trange Stie! Hans Fred Dit Hjerte fylde!

Med venlig Hu, med Savn og Hjertets stille Vemod
 Vi mindes Dig: naar Stormen vildt med Sneen leger,
 Og naar den favre Sommer pryder vore Dale,
 Imellem Tøiens Blomster, Frogners stille Lunde,
 Paa Egebjergets Top, paa Halfdans grønne Gravhøi,
 Paa Høresalen og hvor Venner venlig samles,
 Vi mindes Dig. Hav Tak for hver en svunden Glæde,
 Dit Venskab skjenkte mig. Hav Tak for Haab, for Kummer,
 Du deelte med mig troe. Bring Danas Bøgelunde
 Og Axels gamle Stad en kjærlig Broderhilsen,
 Og — glem ei Klippens Land! dets Sønner trofast elske.
 Christiania, 29. Sept. 1817.

Svend Borchmann Hersleb.

Syub: Prov: 4: 23.

VII.

Kirkeforhold i Roskilde 1752.

Da Provst Hans Buch, Sognepræst ved Domkirken i Roskilde, i Slutningen af Aaret 1751 døde (begr. 6. Dec.), og ikke længe derefter den øverste Kapellan ved Domkirken, Hr. Rasmus Øgler, saa gav disse Vakancer Anledning til en Omordning af de præstelige Forhold i Roskilde, idet den nederste Kapellan ved Domkirken, Hr. Søren Franck, der tillige var Præst ved Frue Kirke, rykkede op til øverste Kapellan, samtidig med af Frue Kirke fik en egen Præst, og det nederste Kapellani ved Domkirken nedlagdes, saa at der fremtidig kun var to Præster ved denne Kirke. Til Sognepræst ved Domkirken samt Provst i Sømme Herred kaldedes 9. Marts 1752 Hr. Henrik Mejer, hidtil Præst i Rorup og Glim. Han var født 1720 i Namdalen i Trondhjems Stift og var saaledes en af de mange Nordmænd, som i det 18. Aarh. kom til at indtage højere kirkelige Stillinger i Danmark. Naar Mejer i en Alder af kun 32 Aar opnaaede et saa betydeligt Embede, var det vel ikke blot, fordi han var en dygtig og brav Mand, men vel ogsaa fordi

han var gift med en Datterdatter af den bekendte kgl. Confessionarius J. B. Bluhme († 1753), og fordi han var vel yndet af Kancellipræsidenten, Grev J. L. Holstein, der nogle Aar tidligere (1749) havde kaldet ham til sit Patronatskald Rorup. — Mejer døde allerede 1756 og efterlod Manuskriptet til en Beskrivelse af Roskilde, der mange Aar derefter (1793) blev udgivet af L. S. Winding, og er den første historiske Beskrivelse, man har af denne By. — Efterfølgende Brev, som gjemmes i Provinsarkivet i Kbhvn., er rettet til Biskop P. Hersleb, der ligesom Mejer var en Trønder af Fødsel.

Høyædle Høyærværdige Hr. Biskop,
Gunstige Velyndere!

De mange forefaldende Forretninger og bestandige Rejser frem og tilbage har hindret mig en Tid lang at tilskrive Deres Høyædle Høyærværdighed. Jeg har nu mange ting paa eengang at referere og forespørge mig om: jeg veed ikke, om Deres Højærværdighed skulde forlange, at hvert skulde skee paa sit aparte Papir: skulde det behøves, og De vilde have den Godhed for mig med et par ord at erindre mig derom, skal jeg gjerne ogsaa derudi iagttage min skyldighed. Den forandring, som nu er skeed ved Dom-Kirken, at der i stæden for 2de Medtienere kun efterdags bliver een, nøder mig at spørge:

1. om Skrifte-Prædikken om Løverdagen, som hidindtil af den nederste Medtiener er forrettet, skal blive ved, og hvem der skal forrette den. Vi, som nu kun bliver 2de Præster ved Kirken, faaer ellers nok at forrette, saa at det blir ingen af os mueligt at besørge den: skulde den blive ved, maatte Skoleholderen, Mons: Køelp, imod tillæg i sin hidindtil havde Løn af Dom-Kirken, forsyne den, og da beskikkes tillige som ordentlig Catechet ved Meenigheden. Hands Løn hidindtil er kun liden: og naar hand kommer til at forrette meere, fører Billighed med sig, at hand og meere lønnes. Af de tvende Catechisationer, som hand efter reglement af Biskop Worm ugentlig skal forrette, bliver vel herefter kun een for ham,

nemlig om Fredagen, da jeg selv catechiserer om Søndagen: men mig kunde enten Svaghed og Mathed eller andre forhindringer tilslaaes nu og da: hvorfore det ey er raadeligt derudi at eftergive noget af det, som er de jure: paa det den nødvendige Assistance ey skulde ansees som en frivillig tjeneste af ham, den mand skulde giengielde. Naar ham tillægges, foruden de 40 Rdlr., han har, endnu 20 Rdlr., kunde hand efter mine tanker vel tilholdes dertil. Dog overalt anseer jeg ey den Skrifte-Prædikken af saa stor nødvendighed og nytte: og følgelig kommer det an paa Øfrighedens gotbefindende i at lade den cessere.

2. angaaende Fro-prædikken de 3de store Høytider, om den skal vedblive: Hr: Frank findes nok villig til at ville forrette den fremdeeles, skjønt hand kun bliver eene Medtjener. Men skulde mand ey derved faae Tjeneste-Folk til at ofre efter skyldighed, seer jeg ey, at den kunde være Menigheden til nogen nytte, og kun er Lærerne til Byrde: der var sidst afvigte Paaske 5 à 6 Msker til offers, hvilket mand gjerne kunde undvære: mand kunde i den stød ved Stifts-øfrigheds tilladelse og ordre til Magistraten i Roeskilde lade i det mindste 2de gange om Aaret indkræve i Huusene af tjeneste-folk det, de burde give deres Præster, som kunde ansættes til noget vist, og siden det indkomne at deeles, eftersom enhver Lærere tilkom. Opbyggelsen af den Froprædikken tjeneste er saa ringe, da snart ingen gaaer til Kirke, at den ey kunde være hinder i at nedlegge den.

3. angaaende Offer i Kirken paa forestaaende Pindse-fest saavelsom tilstundende Juule-fest, bliver spørgsmaal, da her er Naadsens Aar baade for Mad. Sal: Hr. Øglers og Hr. Frank, om der for 2de Medtjenere skal staaes til at modtage offer; Spørgsmaalet angaar i sær Hr. Frankes indtægt udi sit Naadsens Aar. Af Frue-Kirke er hands Naadsens Aar uden disput: men da det andet Capellanie ved Dom-Kirken aldeeles nedlægges, saa bliver spørgsmaal, om deraf intet Naadsens Aar skal gives, og hvordan det skal gives: jeg veed ey bedre, end at hand selv ved tiltrædelsen til Embedet har holdet Naadsens Aar med sin Formands-Enke endog for Dom-Kirkens tjeneste: følgelig synes Billighed at føre med sig, at hand burde have

vederlag. Iblandt Roeskilde Byes iadvaanere vilde dette for den største deel, som ey kand indsee saadant, blive ubegribeligt, at de skulde offre til 3 Præster nu, da de dog kun har 2de: og følgelig lidet eller intet legges til den, [der] stod i den 3dies stæd. Jeg maa da overlade dette ogsaa til øfrigheds Godtbefindende.

4. bliver Spørmaal om Communofferets Deeling imellem Sogne-Prest og Medtiener, naar nu Naadsens Aaret gaaer til ende? Afgangne Provst Buch har kun deraf leveret $\frac{1}{4}$ fra sig til den Øverste Med-tiener, uden at den Nederste deraf har erhholdet noget. Jeg har vel erfaret, at Buchs For-mænd skulde have gjort en anden deeling: men den er ved en kongl. Commissions-Dom casset, og den fierte deels afgift til Medtierenen stadfestet. Min ret er i saa maade det samme som min Formands i alle de ting, som ey i min Vocation er exciperet, hvilket alleene er Vindinge-Sogn angaaende. Jeg tilstaaer, at min Med-tiener Hr. Franks Indkomster bliver ved hands Forandring ey meget forbedrede, om ey maaskee snarere ringere. Jeg er ey af det sind, at jeg vil gjøre nogen mindste Uret eller forvolde, at nogen med billighed skulde sukke over mig som alt for nær gaaende mod dem: men jeg kand heller ikke uden Øfrighedens Befaling eftergive noget af min Ret, at ey mine i tiden kommende successores skulde have Aarsage at besværges sig over min efterladenhed: Altsaa maatte jeg først see Øfrighedens Ordre for mig fra Naadsens Aars slutning at betale $\frac{1}{3}$ deel, i stæden for den fastsatte $\frac{1}{4}$ deel, af Communofferet til Medtierenen: da jeg derudi ey skal findes stridig. Her er desuden en besynderlig indretning ved dette dette Commun-offer, at een og den samme Act |: nemlig Brudevieser i Huusene, hvorved er skik at ofre:| skal ansees baade for Commun og Personel, hvilket skal beroe paa en convention imellem de Afgangne Buch og Øgler. Det personelle offer derudi er Brud- og Brudgoms-offer, hvilket den alleene tager, som gjør forretningen: men hvad de Andre nærværende offre, ansees for et Commun-offer, som skal deeles. Mig er dette kommet heel fremmed for, og jeg veed ey, hvorvidt det kand gielde. Jeg vil ønske, at derudi blev gjort et bestandigt reglement, som enhver til alle tider skulde rette sig efter. Til

de personelle-offer for Sogne-Presten regnes her kun Trolovelser og Jords-paakastelser eller Ligprædikkener: jeg veed ey bedre, end at jo og i Kiøbenhavn Brude-vielser udi huusene aldeeles regnes dertil. Dog naar jeg seer et Reglement for mig, skal jeg fuldkommen rette mig derefter.

5. Da Hr. Frank for sin Tid, som eene Medtiener, beholder Renten af Svogersløv soldte Annex-Gaard, hvilken Rente efter hands Afgang ogsaa skal gaae til Svogersløv-Præst, saa kand dette ey forstaaes uden om de 18 Rdlr. som hand hidindtil deraf har oppebaaret; thi det øfrige beholder jeg som min Formand, da det ey i min Vocation er exciperet; ja endog for Fremtiden, naar Præsten i Svogersløv skal have Renten, kan det ey fratages mig eller mine Successoribus, saalænge de skal staae for at udsette Capitalen og svare til den og dens Renter. Hvorom jeg ydmygst udbeder mig Deres Høyærværdigheds tanker. Det var vel kun 6 Rdlr. at miste aarlig; men mand kand ligesaa lidet i det mindste lade det gaae uden orden, som i det største.

6. har Hr. Mølleskow i Kornerup indfundet sig hos mig for at efterspørge, hvem der skal kalde ham til Sogne-Præst for Svogersløv: hand har været hos Geheime-Raaden Grev Holstein, hvilken det ikke kand tilkomme, og er viist af ham hen til Roeskilde Frøken-Klosters Priorinde: Hun har været saa betænksom at erindre sig, at de vel har jus patronatus, men ey jus vocandi. Jeg har seet Beviisligheder for, at mine Formænd fra Kong Christian den 4des Tid af har haft jus vocandi til Svogersløv saavelsom Kornerup, ligesom de fra Kong Christian den 5tes Tid har haft samme Ret til Frue-Kirke ved Roeskilde. Alting forandres nu, og ventelig betages Sogne Præsten i Roeskilde saavel Ret til det eene som til det andet. Jeg vil heller ey befatte mig med at kalde til Svogersløv, inden jeg seer ordre for mig eller i det mindste Deres Høyædle Høyærværdigheds Raad herudi. Mig er det lige meget og uden Fordel, hvem der samme stæds er eller bliver Sogne-Prest. Dog begriber jeg nok, at mand ved at beholde sin Ret dertil kunde maaskee see en skikkelig og duelig Fattig-Karl eengang hjulpen, naar vacance maatte existere.

Men jeg underkaster mig her udi som i alt andet sikkerst øfrighedens Bydende.

7. Hvad Deres Høyærværdigheds Krav i afgangne Provst Buchs Stervboe for Cathedraticum af Windinge Kirke [angaar], som De har behaget at melde mig i Skrivelse af 8 Aprilis, da har jeg bekendtgiort det for Vedkommende, og det synes, at de erkiender Billigheden derudi: saa at jeg haaber, det skal finde sin Rigtighed, saavel som og hvad [angaar] Huus-Leyen af deres Huus i Gadstrup, som af Degnen beboes.

8. Angaaende de publicque Documenter, som jeg af Provst Buchs Sterv-Boe har at annamme: da har jeg vel af Justitz-Raad Munthe forlanget efter Deres Høyærværdigheds Raad, at samme maatte mig leveres i tvende af de andre Præsters nærværelse og deres Hænders undertegnelse: men Justitz-Raad Munthe undslaaer sig derfor med Paastand, at Jomfrue Buch som selv-myndig med hendes curatore ey have med andre at gjøre end mig: at hand i dette tilfælde kun vil forfatte 2de ligelydende Gienparter, og deraf overlevere mig een med Jomfrue Buchs og hands undertegning, hvorefter jeg kand annamme alle de Brev-skaber, imod at undertegne en lige lydende Gienpart til dem: hvilket efter mit Begreb endelig kand løbe ud paa det samme; kun at jeg i min undertegning reserverer mig ey at svare til andre eller fleere end de, som ere specificerede. Dog, da det ey endnu er skeet, vilde jeg udbede mig derom Deres Høyærværdigheds gunstige Raad og Tanker.

9. Hvad ellers Skiftet i sig selv angaaer, da har kun een samling endnu været udi min nærværelse, i hvilken den kongl. Dispensation, at Jomfrue Buch er selv-myndig under Hr. Justitz-Raadens curatelle, blev produceret. I saadan samling iagttog jeg da, dels at begiere en Designation over hvad der af publicque Midler, sub quocunqve titulo, fantes i Provst Buchs Sterv-Boe, hvorefter jeg kand vide, hvad jeg har at fordre; deels at lade Pengene blive in seqvestro udi Justitz-Raad Munthes huus til Sagens udgang; dog uden ansvar enten for Sum eller Rente af mig; men de maatte forblive som hid indtil under forseigling. Og jeg agter det da nødig, at, i det mindste inden Sagens Uddrag, Skifte-Retten endnu eengang

samles. Naar mig er leveret en Designation over de publice Midler, som kand være inde i Sterv-Boen, og jeg af de Protocoller og Documenter, som mig leveres, faaer eftersee Sagernes sammenhæng noget nøyere, da kand jeg først lære at indsee, hvad mit Krav vil blive; hvorefter jeg da faaer at tage mine Messures paa det forsigtigste og vil ydmygst udbede mig Deres Høyærværdigheds gode Raad fremdeeles.

10. Angaaende Residencen, da har mand nu vel i Manddags begyndt noget med Reparation: men jeg befrygter, at jeg dog vil faae en saare slet Boelig, langt daarligere end her i Roerup. Jeg har siden erfaret, at Overslaget til Reparationen er gaaet langt høyere op, end mig blev sagt, og hvis Boeligen skal blive beboelig, kand det ey andet være. Der ere saa ureene huller, som skal passere for Stuer, at mand ey skulde troe, der har kundet boe Mennsker: Kiøkkenet er i sær af den Beskaffenhed, at det let kand koste en Kones Liv, som selv vil see til i sit Kiøkken: eendeel Fag tænker mand som alt for brøstfældige at bryde ned, men derved bliver en Kone baade berøved stød til Fade-Buur eller Spise-Kammer og andre Commoditæter. Jeg ønskede, at Deres Høyærværdighed tillige med Stiftbefalnings-Manden kunde see det i den stand, det heele huus findes nu udi; jeg er vis paa, De skulde høyligen forfærdes og forskrekkes. Det er efter mine ringe tanker bedre, at mand paa eengang gjør nødvendig Reparation, end at hvert Aar skal til de Beboendes Uroe flikkes og lappes derpaa. Jeg haaber, at naar Deres Høyærværdighed ved Lande Modet faaer see dem om derudi, de selv skal bifalde mine tanker, undtagen at den løse Kalkning kand da give det en bedre syn, som er skarn i sig selv. Dog den fornemste Kummer for mig bliver om Laden, hvorudi mand skal bærge sin Tiende: Stervboet vil aldeeles intet have dermed at gjøre. Jeg har vel nu og da hørt, at mand vil først see en Høyeste-Rettes Dom for, om det af Sterv-Boet skal gøres. Mig synes, at et expediens her kunde være, at Kirken reparerer Bryst-fældigheden paa Tømmeret, og Stervboet paa Leer og Halm at tække med: hvilket er det, en, der har usum fructum af et saadant huus, kand ved Contract tilholdes. At lade Laden rive reent neer, er ey alleene at gjøre garden

meere aaben, end den er, da tilforen en heel Længde i Provst Buchs Tid er nedreeven, hvorved mand er exponeret den haarde Norden-Vind af Søen og Stranden, men mand betog sig og derved den Leylighed at tage sin tiende, eller een-deel af den, hiem. Det er ey en vis sag, at mand alle tider kand faae den uden skade bortfæstet. Jeg vil nu ey tale om det udsle halve-steengierde, der er bleven sat om den Have, der forhen har været en Ziir i Roeskilde, men nu ligger som et øde stæd: hvilken jeg dog, paa hvad maade end skee kand, skal see at faae indhægget. Steengierdet duer til ingen ting. Var det et saadant rigtigt doppelt gierde, som endogsaa er om Roerups slette Have, var det endnu noget at beholde. Endelig

11. vilde jeg udbede mig Deres Høyærværdigheds visse ordre, om jeg til dette forestaaende Johannis Lande-Mode skal prædike eller ey. Jeg er lige saa meget for at faae det afgjort først som sidst; thi saa er jeg siden befriet derfor¹⁾: nu har jeg dog ey andet end uro, og got, naar det eengang kand altsammen faae ende. Jeg tvivler desuden paa, at jeg paa denne side St. Hansdag kommer til at flytte herfra: og saa beholder jeg iblant een og anden dag for mig selv endnu i Roerup.

Løfrigt skal jeg stedse med ald submission forblive
 Deres Høyædle Høyærværdigheds,
 Min gunstige Velynderes
 underdanige Tiener
 Roerup d. 3. Maji 1752. H. Mejer.

Hertil gav Biskop Hersleb følgende Svar, der bl. a. vidner om denne Biskops mærkelige Forretningsdygtighed (egenhændig indført i Sjællands Biskops »Copie-Protocol for Aaret 1752«).

Den 9 Maji.

Hr. H. Mejer, Dom Provst i Roschild.

Deres Edle Welærw.[s] skrifvelse af 3e hujus er i sig selv vitløftig, og ville udfordre endnu større Vitløftighed, om

¹⁾ At Mejer kom til at prædike ved Landemødet 1752, ses af »Sermones ad Clerum. 7de Saml., hvor hans Prædiken er trykt.

det punctuel skulle besvaris; men da de fleeste puncter be-
roer paa det forventende Kongl. Reglement, saa er det unødigt
forud noget derom at melde: Roskilde bliver nu et nyt ind-
rettet Kald, og derfor kand det, som tilforne enten har været
praxis eller anordnet, nu icke være nogen regel; og om end
Deres Edle Welærw.[s] bestalling er ældre end det reglement,
saa er dog dend Kongl. anordning af 1742 endnu ældre end
Deres bestalling, som siger: at naar baade Dom Provstiet og
øfverste Capellanie er blevet ledig, da skal skie en ny ind-
retning, saaledes som i andre Kiøbstæder er brugeligt; hvorfor
og saasnaart min notice om Hr. Øglers død kom, indfich jeg
Kongl: allernaad: rescript om et Udkast til et nyt reglement.
Samme har jeg indgifvet med all muligst forsigtighed, saaat
slet intet bliver forandret, eller noget foretaget uden det, som
absolut nu maa og skal forandris, og jeg haaber, at enhver
skal blifve dermed tilfreds; i det mindste har jeg vogtet mig
for ald partialitet, og haft billighed for øjnene, og hvor jeg
hafde allermindste dubium, ex. gr. skrifteprædiken, Kornerups
fasteprediken &c. der har jeg intet vist proponeret, men fore-
stillet rationes pro et contra, og indstillet til Kongens Welbehag;
og efterat jeg har faaet denne Deris skrifvelse, har jeg atter
skrevet Hans Exc. Gref af Holstein til og meldet, at De meener,
at dend skrifteprædiken uden skade kunde undværis. Altsaa
har jeg gjort alt mit til, at ingen skal blifve fornærmet; Jeg
haaber og, at Roschild skal blifve ligesaa tilfreds som de andre
stæder, hvor jeg har haft liige ordre, og givet liige reglement,
ex. gr. Ringsted, Corsøer, Wordingborg, Rønne, hvilchet nu
vel snart vil ytre sig, dersom kun icke andre melerer sig der-
udi, og forandrer noget i mit udkast, hvilchet saa ofte før er
skiet og derved blevet contradiction i et og samme Reglement.
Jeg vil derfor ichun kortelig og løselig svare paa de puncter
i Deres skrifvelse, som icke egentlig kand komme reglementet
ved: ex. gr. 1) om Catecheten; Kirchen lønner ingen Catechet,
men Præsterne; det forstaar sig self, at, da det icke er Kir-
chens sag men Præsternes Embede at catechisere, saa bør det
og icke være Kirchens bekostning at lønne dend, som det
skulle giøre for Præsterne; saa det er en af Roschildes irre-
gulariteter, ja urimeligheder, at Kirchen derfor betaler 40 ^{rdr.},

som iche burde være, men jeg har saa fundet det før mig, saa lader jeg det og derved blifve, thi det er iche mit ansvar; men Sl. B. Worm har visselig gjort det af faiblesse og partialitet for Hr. Paulin, hvilche[n] hand føjede i alle, endog i ubillig sag, og kunde iche staa ved magt, om mand paatalede det, thi han har gjort det uden Stift A. samtykke; og Stiftets øfrighed har ret i slige ting, thi naar de end gierne ville, ja seer, at det var tienligst, saa kand de dog iche, thi strax blifver det til exempel, at andre beraaber sig derpaa og fordrer det samme, og hvad skal da svares?: 2) Froprædiken 1ste Helligdag skal Capellanen holde efter et a parte Kongl. reglement for alle Kiøbstæder, hvortil nogle Capellaner self gafve anledning, som klagede, at derved afgich dem noget offer. Hr. Franck naar hand har gifvet naadsens aar af Capellaniet ligesom af Vor Frue, saa bør hand hafve det igjen, men hvordan hand vil tage offer, begriber jeg iche, da hand skulle staae paa 2 stæder; faar hand noget, er det ham vel undt, og om hand faar kun af faae, saa er det dog noget, thi det har hand iche at deele med nogen. 4) At faae ved Magistraten indkrefvit offer af tienistefolchene i husene lader sig aldrig giøre. Det er en almindelig Klage i alle Kiøbstæder, og er tit noch gjort denne besværing, men kand iche remedieris; Jeg fich aldrig 1 β af slige folch, da jeg var Præst i Fr.borg. Jeg raader heller iche nogen til at begynde derpaa, som vil evitere had, blame og ont rygte. 5) Renten af Annexgaarden[s] Capital blifver nu herefter aldeles Roschilde uvedkommende, og hører Svogersløf Kald til; det er en særdelis benaadning, som jeg har udvirket for Hr. Franck, at hand beholder det ad dies Vitæ¹). Dend part, Dom Provsten har tilegnet sig deraf, er en af de urimeligheder, som har været mange af i Roschild, under nafn af herligheden. Hvad herlighed har Provsten Ræt til ofver en Annexgaard, som hører en Sogne Præst til? hvad indkomst hafde Provsten af Annexgaarden, da det var vircheligh Annexgaard? og da hand da intet hafde deraf, quo nomine skulle hand da hafve deel derudi, da det blev en Capital? Men slige urimeligheder har der været mange af, og derfor

¹ Se Kirkehist. Saml. 3. R. V, 557.

har der aldrig været fred; men hvilchet saa er, saa maatte det dog desuden henfalde, thi da Svogersløf har iche meere med Roschild at giøre, saa kand og Svogersløf Annexgaard iche hafve dermed noget sammenhæng; og omsorg for Capitalen kand Deres Wellærw. nu iche være forbunden til enten som Pastor eller Dom Provst i Roschilde, men vel som Provst i Herredet, der skal vigilere for alle publicke penge i Herredet.

6) Naar Frøken Klosteret iche tilegner sig Jus vocandi til Svogersløf, som jeg nu fornemmer iche at høre dem til, saa er der iche qvæstio længer, hvem der skal kalde, thi da hører det Kongen til, og paa Kongens Vegne, efter Grefverniss privilegier, Grefven til Lethrabort, efterdi formodentlig den halve deel af Sognets hartkorn hører Lethrabort til; Dom Provsten har tilforn haft en ræt dertil; det kommer deraf, fordi hans personel Capellan var Præst til Svogersløf, og naar hand da kaldte personel Capellan, saa kaldede han eo ipso Sogne Præst til Wor Frue og Svogersløf, endskiønt det var dend urimeligste urimelighed, at Jus til 2^{de} Sognekald skulle tabis ved en personel Cap.; men det henfalder nu med flere urimeligheder og tvistens ebler.

7) naar De faar Kaldets documenter under en designation in duplo, da De qviterer paa dend ene, saa kand De icke være i ansvar for mere, end De har annammet, ligesaa er det med Stifts Kisten; de Publicke penge, som Provsten skal svare til, er det nødvendig, at Deris Edle Wellærw. bruger ald forsigtighed udi, qviterer for det De faar, og reservere Dem Deris Ræt, om ved Skifte protocollernes og andre documenters revision skulle findes noget meere, som boet skulle svare til.

8) til forestaaende landemoede prædiker Deris Edle Wellærw., og derom har Biscop Harboe allerede gjort anstalt.

9) Residencens reparation er det betydeligste, og dend sag er vitløftigere at forklare, end det her kand skriftlig udføris; Jeg mener, at Deris E. Wellærw. har læst det, som Stiftet og jeg har skrevet til J. Raad Munthe i den sag om ofverslaget, og nu atter paa Mons. Broes indgifne, og har De iche det, saa ønsker jeg, at De nu ville begiære det at læse, saa kunde De deraf faae oplysning. Wi kand slet intet giøre imod det, som tilforn er decideret, iche for Roschild allene, men for det ganske Stifts Kiøbstæder, og da det

i Slagelse blev disputeret, saa blev vor decision der af Kongen som højstbillig approberet, sc: alt hvad aflinge-husene, hafven og sligt angaar, har Kirken intet med at gjøre, men beboeren self skal holde ved lige og svare til; vaanings og huusholdingshusene skal Kircken holde ved liige. Derudi blifver ingen forandring, og kand icke forandris eller giøris nogen til Welgefal paa et stæd, thi saa blifver det strax til regel for andre stæder. Dend sag har og saa tit været in qvæstione, at dend meget forsigtig og betenchsom maa røris ved, thi her ligger alt for nogle aar siden Kongl. rescript, at det skulle her indrettis, ligesom i Fyens Stift, at Kiøbstædernes residencer skal lefveris Præsterne ved syn, og de self holde dem ved liige og svare til. At det icke er skiet, som ganske vist ville blifve Præsternis ruin, har jeg hidindtil depreceret; derimod er der skiet her i Stifed i 5 à 6 Kiøbstæder, at forfaldne residencer ere solte, og Præsten lagt Huusleie til, som Kircken kunde taale¹⁾; og der har alt engang før min tid været resolveret i Roschild; men da gjorde J. Raad Munthe det saa læt og got, at ved 600 rdl. kunde residencen blifve saa got som ny; nu seer mand frugten deraf. Deris Edle Wellærw. maa være forsichret paa, at jeg gierne gjør Dem til tieniste alt det, jeg kand, saa vidt de deraf flydende Conseqvenser det kand tillade, og saavidt det icke er stridigt mod forhen ergangne decisioner, thi da ville ald Verden sige, hvor partisk Bispen var, at det, som blef Sl. Buch nægtet, hvilchen gjorde allarme noch og truede med klage, stefning, beskichelse og protestation, det blef strax tilstæd en anden. Med ald Guds Naades og Welsignelses tilønskelse forblifver jeg stedse

P. Hersleb.

¹⁾ Jvfr. Khist. Saml. 3. R. V, 798 f. 4. R. IV, 812.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1905.

Efter at de Møder, som Selskabet for Danmarks Kirkehistorie 1853 havde begyndt at afholde rundt over Landet, vare ophørte 1878, lykkedes det 1893 atter at faa Møderne i Gang, takket være den store Interesse, afd. Kontorchef i Kultusministeriet Gotfred Burman-Becker nærrede for vore fædrelandske Minder og særlig for vore gamle Kirkebygninger. Siden den Tid har der aarlig været holdt en Række Møder rundt om i Landet, og det er saa langt fra, at Interessen for disse Møder er aftaget, at vi atter i Aar have kunnet glæde os ved meget talrige Besøg paa de Steder, hvor vi, sædvanlig efter venlig Indbydelse, have slaæet til Lyd for den Sag, som nu i saa lang en Aarrække har været vort Selskabs Opgave. Da en fuldstændig Gjengivelse af Foredragene vilde optage langt større Plads, end der staar os til Raadighed, nøjes vi med en fuldstændig Meddelelse af et Par af dem, idet vi forøvrigt indskrænke os til en kort Udsigt over Mødernes Forløb.

Møde i Bjørnsholm.

Nogle Dage efter dette Møde, der fandt Sted den 25. Maj 1905, indeholdt »Jyllandsposten« Nr. 156 følgende kortfattede Beretning om samme:

»Selskabet for Danmarks Kirkehistorie afholdt Møde ved Ruinerne af Vitskøl Kloster i Torsdags. Mødet, der begunstigedes af det skønneste Vejr, havde samlet en

usædvanlig stor og interesseret Tilhørerkreds, ikke blot fra det nærliggende Ranum Seminarium — hvis Forstander, Hr. Thaaning, havde paataget sig det lokale Arrangement —, Løgstør og den øvrige Omegn, men ogsaa fra langt fjernere Steder.

Først samledes man i Herregaarden Bjørnsholms Kirke, hvor Selskabets Formand, Dr. Rørdam fra Lyngby, indledede med en kort Paavisning af Selskabets Formaal: at oplyse om Fædrenes kirkelige Liv. Hvor der er et betydeligt aandeligt Liv, søger man at faa Besked om Fortiden. Livet vil kjende sin Historie.

Derpaa talte Museumsdirektør, Dr. Møllerup:

Den, der kommer hertil første Gang, vil nok faa Indtrykket af, at det er et gammelt og minderigt Sted, men at der her har staaet et Kloster, vil derimod ikke være saa tydeligt. Og dog var det gamle Vitskøl et Kloster, der i Omfang og Ejendommelighed søger sin Lige i Norden. Dets Historie skriver sig fra den i saa mange Henseender saa betydningsfulde Oktoberdag, da Valdemar sejrede over Svend paa Gratehede, thi Valdemar besluttede til Minde om denne Begivenhed at stifte et stort og indflydelsesrigt Kloster, hvis Kirke i Størrelse skulde overgaa de andre jydsk Kirker.

Direktør Møllerup meddelte dernæst, at Cistercienserklostret Vitskøls første Forstander var Abbed Henrik fra Alvastra Kloster i Sverig, og gav dernæst en udførlig Fremstilling af Cistercienserordenes Betydning og Liv. Det, der gav Ordenen Styrke, var det store Sammenhold. Hvert Aar, den 14. September, gav alle Abbederne, fra Sicilien til Norge og fra Syrien til England, Møde ved Moderklostret i Citeaux.

Som Bygningsmateriale for Kirken i Vitskøl fremtræder det nye, bekvemme Bygningsmateriale, Teglen. Men Opførelsen skred kun langsomt fremad, der har gaaet talrige Overvejelser forud, og det er muligt, at Valdemar ikke op-

levede at se hele Korbygningen fuldendt. Koret er den Del af Kirken, der har det skønneste Præg.

I lange Tider hævdede Vitskøl som de øvrige Cistercienserklostre sin Betydning og havde stor Indflydelse. Abbedens Myndighed var stor, og det Værk, der var paa-lagt Brødrene: forskjelligt Arbejde, Sygepleje og Forplejning af Vejfarende, øvedes sikkert til stor Velsignelse. Men fra det 14. Aarhundrede hører vi, at det gaar tilbage med Cistercienserne, Disciplinen slappes, deres Kirker udsmykkes, hvad tidligere var forbudt, og der gives talrige Dispensationer fra de før saa strænge Regler.

Men Kirkebygningens største Forfaldsperiode begynder først efter Reformationen. Da Frederik II. begynder Syvaarskrigen, berøves Vitskøl sit Kobbertag, og hvad dette har haft at betyde for Bygningens Fremtid, kan Enhver sige sig selv. Klostret er nu bleven en Herregaard, og efter Ejeren, Bjørn Andersen, faar den Navnet Bjørnsholm. I 1572 hører vi, at der holdes Gudstjeneste i Fruerstuen. Saa opføres der en ny Kirke, men allerede 25 Aar efter falder den ned og afløses derpaa af den nuværende Bjørnsholm Kirke. Der er kun faa Kirker, der er blevne til paa en simplere Maade. En Mur blev opført parallelt med Klosterkirkens Sydmur i en halv Snes Alens Afstand fra denne. Over disse to Mure blev der lagt et fladt Loft, og saa stod den nye Kirke der.

Efter Direktør Møllerups meget interessante Foredrag begav Forsamlingen sig ud i de imponerende Ruiner, hvor Arkitekt C. M. Smidt gjorde Rede for de foretagne Udgravningers Historie og Resultat.

I 1895 paabegyndtes Nationalmusæets Undersøgelser ved Professor Løffler, og det viste sig, at man her havde gjort et yderst vigtigt Fund. Materialet var det samme, som var anvendt i Valdemarernes andre Kirker: Ringsted, Sorø, Roskilde og Aarhus, nemlig den smukke røde riflede Tegl, og Ligheden i Vitskøls og de nævnte Kirkers Detailler er en saadan, at den saa sikkert daterede »Vor

Frue« ved Vitskøl Kloster har givet det sidste afgjørende Bevis for Høyens og Worsaaes rigtige Datering af Kirkerne i Ringsted og Sorø. Den desværre i en ung Alder afdøde Musæumsassistent, Magister Hertzsprung arbejdede med ganske enestaaende Dygtighed paa Løsningen af de mange Spørgsmaal, der frembød sig under Udgravnings- og Restaurationensarbejderne, og hans Fortjenester bør bevares i taknemlig Erindring.

Arkitekt Smidt forklarede derpaa under Forsamlingens udelte Opmærksomhed Vitskøls ejendommelige Stilling mellem de andre Cistercienserkirker og sluttede med at sige: denne Ruin har man ønsket at bevare, ikke blot fordi det var en Samling af interessante arkitektoniske Former af Betydning for dansk Arkitekturforskning, ej heller fordi Anlægget ved sin Rigdom, sin særegne Karakter og sin Udstrækning er enestaaende i Skandinavien, men fordi det er et Stykke Arkitektur, med hvilket vort Land i det tolvte Aarhundrede har givet et lykkeligt Bidrag til europæisk Kultur, og ved hvis Forsvinden Europas Bygningskunst vilde tabe en betydningsfuld og interessant Type.

Derpaa samledes Mødets Deltagere paany inde i Bjørns-holms Kirke, hvor Dr. Rørdam afsluttede med et varmt beaandet Foredrag, hvori han levende fremstillede de historiske Minder, der knytter sig til Egnen og Stedet. Desværre tillader et Dagblads begrænsede Plads ikke at drage Hovedlinierne i dette fortrinlige Foredrag, der især glædede Tilhørerne ved mange Smaatræk af tidligere Tiders Liv der paa Egnen, men forhaabentlig fremkommer det senere i »Kirkehistoriske Samlinger«. Dr. Rørdam sluttede med at sige, at ved at kjende Fortiden kom man ganske anderledes til at forstaa Nutiden, ogsaa i kirkelig Henseende. Derfor maa vi ikke slaa en Streg over vore Minder, men ansprede af Fædrenes gode Handlinger søge at udrette noget til Gavn for Fremtiden.

Med en Tak til de mange Tilhørere sluttede Dr. Rørdam det vellykkede Møde.

Møde i Svaninge.

Svaninge Kirke ved Faaborg er sikkert en af vort Lands bedst holdte Landsbykirker. Mødet her den 23. Juni var begunstiget af Vejret og havde hidlokket en meget talrig Tilhørerkreds.

I Kirkens Vaabenhus er Thorvaldsens smukke Basrelief anbragt, der fremstiller Svaninge-Præsten Hans Madsens Møde (Juni 1535) med Feltherren Johan Rantzow. Dette gav Selskabets Formand Anledning til at fremdrage den Beretning om denne mindeværdige Begivenhed, som Hans Madsens Søn Jørgen Hansen i sin Tid har optegnet og som Langebek lod aftrykke i den ældste Række af »Danske Magazin«. Taleren paaviste derhos, at skjønt Beretningen kjendelig indeholder adskillige sagnagtige Træk, maa den dog i Hovedsagen betragtes som historisk paalidelig, og at naar man hidtil ikke ret har vidst, hvad det var for en Belønning, Christian III gav den modige Præst for hans opofrende Færd, kan det nu godtgjøres, at den bestod i, at Kongen, foruden Præstekaldet i Svaninge, 1536 tillige gav ham Nabosognet Horne, saa at han altsaa blev Præst for to af de anseeligste Kald i Fyn, i hvilke han siden efterfulgtes af sine to dygtige Sønner, idet den ældste, Mads Hansen, blev Præst i Svaninge og den yngre, Jørgen Hansen, blev Præst i Horne.

Efter dette Foredrag holdt Cand. theol. Knud Heiberg følgende, der her i sin Helhed meddeles:

Om Herrnhutismen paa Fyen.

En Dag i December Maaned 1724 red en ung Mand ad Vejen fra Stavning til Lemb ude i Vestjylland. Det var den 26-aarige Sognepræst Hr. Peder Vedel. Han var paa Vej til Nabopræstegaarden til Provsten, Magister Allerup. Da Hr. Vedel traadte ind i Provstens Stue, bad denne ham sidde ned; det vilde han ikke, men begyndte strax at tale om Omvendelse. »Vi gik da«, skriver Provsten, »over Gulven vel et Par Timers Tid, og ventilerede Materien, at vi om-

sider paa begge Sider bleve (som jevnlig plejer ske i slig casu) noget ivrige, men i Sandhed ikke vrede«.

Hr. Vedel og Magister Allerup bleve imidlertid ikke enige, hverken den Dag »de gik over Gulven og ventilerede Materien« eller i en lang Skriftstrid, de senere førte. Dertil var Modsætningen mellem dem for stor. Vedel repræsenterede det Nye i Datidens Kirkeliv, Allerup det Gamle. Vedel var en ivrig Tilhænger af Pietismen; Allerup stod som den gamle Retroenheds eller Orthodoxis trofaste Forsvarer. Han vilde som en god Lutheraner i Luthers og Reformatorenes Spor trøste de ængstede Samvittigheder; Vedel derimod saae, at Samvittighederne ingenlunde mere vare ængstede, som paa Reformationstiden; nu sov de. Derfor vilde han vække de sovende Samvittigheder. Allerup vilde for enhver Pris vaage over den rene Lære; Vedel mente, at det rette Liv var mange Gange vigtigere. Den Modsætning, vi møder mellem disse to Mænd, beherskede Kirkelivet i Kristian VI.s Tidsalder. Spændingen mellem Pietister og Orthodoxe spores vel allerede i Frederik IV.s Tid. — Sammenstødet mellem Vedel og Allerup fandt Sted 1724, 6 Aar før Kristian VI.s Thronbestigelse. Men standende bliver Striden først under Kristian VI, og denne Strid faaer sit ejendommelige Præg ved, at Kongen og hans fornemste Raadgivere vare Pietismens Venner.

Kristian VI er utvivsomt den frommeste Konge, der nogensinde har siddet paa Danmarks Throne. Bekymret for sin egen som for sine Undersaaatters Frelse, gjorde han, hvad han kunde, for Undersaaternes evige Vel. Vejen dertil maatte for ham blive at søge Præsteskabet forbedret; thi det stod fast for ham, som en Trossætning, at det var Lærerne σ : Præsterne, som skulde undervise Folket til Salighed. Derimod var Kristian VI meget bange for alle Retninger eller Enkeltpersoner, som paa egen Haand vilde tænke og handle i deres Saligheds Sag, ikke fordi han var en Modstander af Selvtænkningen, tvertimod maatte hans pietistiske Standpunkt lære ham Selvtænkningens og

Selvtilegnelsens Nødvendighed, men af Frygt for Uro i Staten, naar Ensformigheden blev brudt. Han har givet talrige Dispensationer fra de kirkelige Love til Præster og Lægfolk, naar de havde »ømme Samvittigheder«, og der »ingen Ulydighed var med i Spillet«. I sit Hjerter hyldede han Samvittighedsfriheden, men som den enevældige Konge og som Statskirkens Hoved, som den der, som det hedder i Kongelovens første Paragraf, er sat til »vædelig at haandhæve og beskyrme i disse Lande og Riger mod alle Kjættere, Sværmere og Gudsbespottere den rene og uforfalskede Tro«, som den var fremsat i den augsburgske Bekjendelse, var han tvungen til at træde op imod de kirkelige Strømninger, som gik paa egen Haand.

Hans Regjerings første Aar var i kirkelig Henseende urolige. En pietistisk Vækkelse var i Frembrud i Kjøbenhavn, da han besteg Thronen 1730. Man vidste, den nye Konge heldede til denne Retning: derfor glædede Pietisterne sig, medens de Ortkodoxe bleve bange. Pietisterne yndede at holde gudelige Forsamliger i Husene. Disse begyndte de Orthodoxe nu at angribe for at vække Uro og derved gjøre Kongen bange for Pietismen. Paa alle mulige Maader forulempedes Pietisterne. Studenter forstyrrede Forsamlingerne, mens Præsterne selv holdt tordnende Prædikener mod Pietisterne. Der opstod et stærkt Røre i Kjøbenhavn, som kulminerede i Efteraaret 1733 og Foraaret 1734, medens Kristian VI havde nedsat en Kommission til at undersøge de Klager, Præsterne førte over falsk Lære. Ved dens Slutning forbød Kristian VI al Prædikenen om Stridspunkterne, og da det saakaldte Generalkirkeinspektionskollegium nogle Aar efter traadte i Virksomhed, søgte dette, saalænge det lededes af den kloge Andreas Højer, at vise Taalsomhed ved at henlægge alle Klager over Pietisterne til senere Afgjørelse. Dette var ret klogt; man undgik derved i mange Tilfælde den Uro, som vilde være bleven Følgen af aktiv Indgriben, og tillige fik den kirkelige Bevægelse, der var fremkommen i Kongens første Regjerings-

aar, Tid lil at klare sig, saa man kunde adskille dens forskjellige Elementer. Vi kunne, naar vi se tilbage paa Kirkeforholdene i Kristian VI.s Tid, skjelne fire forskjellige kirkelige Retninger;

1) Den statskirkelige Orthodoxy eller Retroenhed, som stift holdt paa alt det Gamle og ingen »Noviteter« vilde tillade.

2) Den statskirkelige Pietisme, Regjeringens Standpunkt; ad Lovgivningens Vej vilde den forbedre Kirkelivet, ved bedre Former skabe nyt Liv. Konfirmationen er et Minde om dens Arbejde. Men ved Siden af disse var der to frikirkelige Retninger:

3) Separatismen og 4) Herrnhutismen.

Separatismens Tilhængere, Separatisterne, vare, hvad vi vilde kalde, vilde Sekterere, der dels forkastede Nadveren, dels foragtede den ydre Kirke, nærede sværmeriske Anskuelse om Tusindaarsriget, hævdede Syndfrihedslæren og mente, Præstedømmet beroede paa en umiddelbar Oplysning fra Gud. Bønnen maatte efter deres Mening ikke være bunden til ydre Ord. En Del af dem var desuden Gjendøbere. Af saadanne Separatister fandtes der en Del, dels i Kjøbenhavn, dels spredt rundt i Landet; mange af dem vendte senere tilbage til Kirken; andre dannede smaa separerede Samfund, der efterhaanden døde ud, som al Separatisme gjør, der gaar udenom de Salighedsmidler, Herren selv har givet.

Men ved Siden af Separatismen voxede Herrnhutismen frem, og denne mærkelige Retning blev det givet ikke blot at føre mange Separatister tilbage fra deres Sværmerier til Kirkens Tro, men ogsaa at optage Resterne af den pietistiske Livsbævegelse i sig og bevare levende Kristendom i Tider, da Guds Ord var blevet dyrt i Landet.

Nu maa jeg bede mine Tilhørere et Øjeblik følge mig over Hav og Land helt ned i Mähren.

Det er i Aaret 1727. Vi befinde os i en lille bælgmørk, underjordisk Hvælvning. Lænket, med Fødderne i

Jern, sidder paa det fugtige Gulv en ung 23-aarig Mand. Her tilbringer han Nat og Dag. Føden er kun smal: Brød og Regnvand. En Afvexling gives dog i dette Mørkeliv. Undertiden føres han op til Forhør og maa i Timevis staa i sine tunge Lænker, eller ogsaa slæbes han og nogle andre Fanger i deres raslende Lænker rundt i Gaderne til Forhaanelse.

Hvem er den unge Fange, og hvad har han gjort? En ond Gjerning vel? Ja, det vil sige en i Papisternes Øjne ond Gjerning: Den unge Mand er Protestant, evangelisk Kristen! og de evangeliske Kristne ere og blive i Papisternes Øjne Kjettere og som saadanne bør de, hvis deres Protestantisme er dem bevidst, hvis de ere virkelig levende protestantiske Kristne, udryddes, enten med det Gode eller med det Onde. Med det Gode arbejde Papisterne paa de Steder, hvor de ikke have Magten; med det Onde derimod arbejde de, hvor de føle sig trygge i Besiddelsen af Magten; saaledes her. Thi den unge Tømmersvend sad fængslet paa deres Tilskyndelse.

Hvad var altsaa Andreas Grasmanns Forbrydelse? Kun denne: Han var evangelisk Kristen, Medlem af en af de smaa protestantiske Brødre-Menigheder, der nede i Böhmen og Mähren endnu vare tilbage fra Johan Huss' Dage. Huss, Reformationens store Forløber, brændtes af Papisterne 1415, og Menighederne sloge de løs paa i Hussiterkrigene og Tredivaarskrigen; nu, 200 Aar efter, var der ved den pietistiske Bevægelse kommet nyt aandeligt Liv i de smaa tilbageblevne Menigheder, og flere af de unge Mænd, der vare blevne vakte, havde begyndt at holde gudelige Forsamlinger. Men dette kunde Papisterne ikke taale, og paa Jesuiternes Tilskyndelse lod den papistiske Øvrighed de unge Mænd fængsle.

Længe holdt Grasmann Stand mod alle Overtalelsesforsøg; men forpint og udmagret, som han var, kunde han tilsidst ikke mere staa imod og lod sig ved Trusler om livsvarigt Slaveri bevæge til at aflægge den katholske Tros-

bekjendelse. Saa slap han ud. Dog snart efter deltog han atter i Forsamlinger. Jesuitterne opsporede dem igjen, og forsøgte nu ved alle mulige Kunstgreb, bl. a. ved at love Grasmann og hans Venner fornemme Tjenester og gode Stillinger, at faae dem til at vedkjende sig Katolicismen. Men denne Gang stod de fast, ja glædede sig over at faae Lejlighed til at gjenkalde den aftvungne Bekjendelse. I sex Timer talte de med Jesuitpateren, der tilsidst i Forfærdelse raabte: »I ere evigt forstokkede og fortabte!« Da Fængsling nu igjen var den sikre Udsigt, foretrak Grasmann og hans Venner at udvandre og gik i Marts Maaned 1728 paa deres Fod fra Mähren til Herrnhut.

Hvad var Herrnhut? En ganske lille By i Sachsen og en ganske lille Menighedskreds. Dens Beboere vare Flygtninge, som Andreas Grasmann. Gjæstfrit havde den unge, varmhjertede Grev Zinzendorf aabnet et Fristed paa sit Gods Berthelsdorf i Øvre Lausitz for disse udjagede Mährer, som Papisterne vilde tvinge til en anden Tro. Det var Folk, hvis Tro var prøvet gennem Lidelser, som her mødtes; en anden Tømrersvend, Christian David, den første Nybygger i Herrnhut, og flere Andre, havde oplevet lignende Ting som Grasmann. Snart strømmede ogsaa andre opvakte Mennesker fra de protestantiske Lande hertil, og der samledes en Menighed der, som snart kom til at staa i en straalende Lysglans for mange kristeligt opvakte Mennesker paa Grund af det Samfundsliv, som her levedes. Men den, der blev brugt til at holde denne Menighed sammen, dens Fører og Leder gjennem omtrent 40 Aar, var den unge Grev Zinzendorf. Paa en mærkelig Maade forstod han at forene de mange uensartede Elementer, som her samledes, og som havde alle mulige og umulige Meninger om kristelige Ting. En fast Menighedsordning indførtes, i Lighed med den gamle Brødrekirkes, hvis Grundpille var en streng Kirketugt. Hele Menigheden inddeltes i Kor, for Enkemænd, for Enker, for gifte Folk, for ugifte Mænd, for ugifte Kvinder, for Drengene og for

Piger. Hvert Kor deltes atter i Afdelinger med særlige Tilsynsmænd eller, som de kaldtes, »Hjelpere« for hver Afdeling, hvis Opgave det skulde være at vejlede og raade den Enkelte i hans Kristendom. I Begyndelsen deltog den nydannede Menighed i Herrnhut i Gudstjenesten om Søndagen i Sognekirken i Berthelsdorf. Senere fik de deres egen Søndagstjeneste. Men ved Siden af denne gik fra Begyndelsen de daglige Aftenforsamlinger, hvor der blev bedet og sunget, læst i Skriften eller Andagtsbøger eller Breve fra Opvakte eller Efterretninger om Troslivet andesteds. Desuden havde Korene deres særlige Forsamlinger. En ejendommelig Form for Andagt er den saakaldte »Syngetime« (Singstund) ∴ Gudstjenester kun bestaaende af Sang, ved hvilket Lederen eller »Liturgus« synger for en Række kjendte Salmevers, hvilke Menighedens Medlemmer saa istemme. Der indrettedes ogsaa indenfor Korene »Selskaber«, hvor mindre Kredse mødtes til »fortrolige Hjertensunderholdninger«, og en Kreds af 24 »Brødre« delte Dagen imellem sig til Bøn, for at Bønnen aldrig skulde tie i denne By, hvis Navn »Herrnhut« ∴ Herrens Varetægt, betegnede, at dens Indvaanere vilde høre Herren til.

Denne frie Brødremenighed i Herrnhut knyttede snart Forbindelser med pietistiske opvakte Mennesker til alle Sider, og de herrnhutiske Brødre drog ud, udsendte af deres Menighed, to og to tilfods fra Land til Land for at finde Trobrødre. Der boede i dem en stærk Vidnetrang og Vandreløst. I Begyndelsen bleve de ofte sendte afsted af Zinzendorf for at bringe hans Bog om den gamle Brødremenighed til hans fornemme Venner. Det varede ikke længe, inden de herrnhutiske Brødre og Herrnhutismen kom i en stærk Modsætning til Pietismen, der med nogen Forbauselse og Ængstelse saae de herrnhutiske gudelige Forsamlinger voxe frem. Stridspunktet var det altid brændende Spørgsmaal om Omvendelsen. Pietismens Lære og Prædiken var efterhaanden stivnet paa dette Punkt; man ikke blot krævede, at Folk omvendte sig, men vaagede

ogsaa nøje over, hvorledes det skete. Den yngre Pietisme krævede en bestemt formet Bodskamp; men derved skete det ofte, at Mennesker bleve staaende paa Halvvejen, i Ængstelse og Fortvivlelse kun saae paa sig selv, og stadig vedblev at undersøge, om de nu vare virkeligt omvendte. Til Tryghed, Fred, Vished og Glæde naaede de ikke. Heroverfor fremhævede Herrnhuterne, at Omvendelsen ikke er nogen tung og besværlig Sag. Den er ikke »et Tugthus, hvor de sande Kristne maa meget arbejde og trælle, men faa kun slet Kost, maa hungre og tørste«; den er heller ikke »et mørkt Fængsel, hvorudi de Kristne deres ganske Levetid maa være indesluttede og kan hverken have Lyst eller Glæde.« Hvad der gjør Omvendelsen tung og besværlig er vor Egenvirken, er, hvis vi som i Pietismen ere blevne Lovtrælle, der selv ville virke Noget i Salighedens Sag istedetfor at tage mod den Naade, Kristus har erhvervet til os, da han led Forsoningsdøden paa Korset i vort Sted. Herved kom Herrnhuterne til at fremhæve Kristi Lidelse, hans Blod og Saar som Salighedens eneste Grund, og dette førte atter ofte til en smagløs, sentimental og mystisk Tale og Sang om Lammets Vunder og Saar.

Men Grundtanken var rigtig. Fremhævelsen af Kristi Forsoningsdøds Betydning som Salighedens eneste Grund; og det er vel værd at lægge Mærke til, at det var ikke Pietismen og heller ikke Separatismen, men det var Herrnhutismen, som holdt fast ved Troen paa Forsoningen, der bevarede Kristentroen, da Vantroens Storme brøde løs over Kirken. Skulde her ikke være noget at lære for vore Dage?

At Omvendelsen ikke er tung og besværlig, maa dog ikke forstaaes saaledes, som om Herrnhuterne toge letsindigt paa denne Verdens Ting; med Hensyn til Afholdelsen fra verdslige Forlystelser, Dans, Kortspil osv. vare de strenge som nogen Pietist.

Deres Besøg og deres Skrifter skaffede dem snart talrige Venner rundt i Landene og ikke mindst i Danmark,

hvor baade Grev Zinzendorf selv havde været ved Kristian VI's Kroning, og hvor »Brødre« og »Søstre« stadig passerede igjennem paa Vej til de herrnhutiske Missionsstationer i Vestindien og i Grønland. Hedningemissionen var nemlig en Hovedinteresse for disse Folk, og i Løbet af en kort Aarrække satte den lille Brødremenighed flere Missionsforetagender igang, end hele den protestantiske Kirke havde gjort siden Reformationen.

13. Januar 1741 udstedte Kong Kristian VI. en Lov om gudelige Forsamlinger, for at faa Haand i Hanke med det gudelige Livsrøre; den tillod Forsamlinger, naar de holdtes under en ordentlig beskikket Lærers, o: Præsts, eller hans Tillidsmands Opsyn. Denne Lov var rettet mod Separatismen og Herrnhutismen. Kristian VI mente, som han siger i et Brev, at Alt ved den var ordnet »paa en solid og forsigtig Maade.« I Ly af denne Forordning kunde nu gudelige Forsamlinger trives, men den blev ogsaa, hvilket Kristian VI næppe havde tænkt sig, et Værn for Herrnhutismens Mission. Et Par danske Studenter havde sluttet sig til Herrnhuterne; de havde i de sidste Aar af 30erne gennemrejst Landet og knyttet Forbindelser med »opvakte« Præster og Lægfolk; og i Ly af Loven af 1741 blev der nu i flere Præstegaarde bosat et herrnhutisk Søkendepar, o: et Ægtepar fra Herrnhut, der skulde øve en Slags Indremissions Gjerning ved at rejse rundt og besøge de Opvakte. Hovedpunktet for denne Virksomhed blev her i Landet Stepping Præstegaard, en halv Mil fra det nuværende Kristiansfeldt. Den første Afsending fra Menigheden i Stepping var den Andreas Grasmann, om hvis Lidelser jeg før fortalte. Han havde siden da ført et omvankende Liv som Brødremenighedens Udsending. I 6 Aar boede han i Stepping og kom paa sine Rejser i Aarene omkring 1750 meget hyppigt til Fyen, især til denne Egn mellem Faaborg og Assens. Her fandt han mange Venner. Præsterne Mygind i Dreslette, Basse i Sønderby, Wederkinch paa Helnæs og den residerende

Kapellan Laurits Lillelund i Faaborg vare alle herrnhutisk sindede, stode i livlig Forbindelse med Herrnhut samt med talrige Venner i Sønderjylland og i Kjøbenhavn. Senere sluttede Præsterne Brun i Odense, L. Boesen i Rynkeby, Clausen i Asperup og Heide i Nyborg sig til dem, ligesom Kragelund, der blev Præst paa Helnæs efter Wederkinchs Død, og den yngre Wederkinch, der efterfulgte Basse i Sønderby. Grasmann havde faaet indrettet, at de samledes een Gang maanedlig og talte »om deres egen Tilstand og Embedsgjerning«. Ligeledes fik Grasmann indrettet et Par smaa Børneskoler, en for 7 smaa Piger i Sønderby og en for 12 smaa Drengene i Dreslette med herrnhutiske Lærere og Lærerinder; men disse Skoler ansaaes for farlige. Biskop Ramus i Odense frygtede, at der ved dem »uformærkt kunde indføres et Scisma i Kirken«; og de bleve forbudte. Saa bange var Regjeringen dengang for nogensomhelst Bevægelse, der gik paa egen Haand. Dette Forbud mod Skolerne paa Fyen blev udstedt i Dec. 1746, altsaa lige i Begyndelsen af Frederik V's Regjering, og kort før vare et Par andre Edikter mod Udvandring til Herrnhut udstedte; men dermed synes ogsaa den statskirkelige Pietismes Iver overfor Herrnhuterne at have naaet sit Højdepunkt. Senere blev der ikke lagt dem flere Hindringer ivejen, og de herrnhutiske Sendebud kunde i Stilhed færdes rundt i Landet. I Aaret 1769 noterer en Optegnelse, at Brødremenigheden i det sydvestlige Fyen har 75 Sjæle i Pleje paa 10 Steder; men dette vil selvfølgelig sige, at et langt større Antal vare paavirkede af Retningen. Paa de Steder, hvor de vare talrigere, som i Dreslette og Sønderby, havde »de Opvakte« Forsamling Søndag Aften i Præstegaarden. Efter Talen holdtes særlige Samtalemøder for Korene. 1773 blev Herrnhuterkolonien Kristiansfeldt anlagt ovre i Sønderjylland. Dette kom til at betyde en Opgangstid for Herrnhutismen. Og da samtidig Oplysningstidens fritænknerske Ideer havde begyndt at brede sig, traadte flere og flere af de gammeltroende Præster i nærmere Forhold til Herrnhuterne. Det

gjælder fremfor Alt Præsten Laurits Luja Balslev i Kaalshave (Guldbjerg), i hvis Sogn der i Aarene efter 1776 fandtes en stærk Vækkelse. Man sporer nu ogsaa en spredt Vækkelse over hele Fyen, og navnlig fra Eggen her mellem Faaborg og Assens; men ogsaa fra Bogenseegnen foretoges der hyppige Festrejser til Kristiansfeldt. Man kunde da se Baade fulde af Festsdeltagere, fra hvilke Salmesang stadig lød, sætte over Bæltet. 1775 blev Jacob Paulin Clausen Præst i Svanninge, og han sluttede sig nær til Herrnhuterne, hvis Udsendinge stadig besøgte ham, ja endog her paa hans Initiativ indrettede en Missionsstation.

I Efteraaret 1779 kom det herrnhutiske Ægtepar Erik og Marie Elisabeth Brau til Svanninge; de boede den første Vinter i Præstens Konfirmandstue. Senere (i Sommeren 1780) flyttede de ind i deres eget Hus, som Pastor Clausen havde været dem behjælpelig med at faae bygget. De bleve i Svanninge til den 8de Maj 1783, og foretoge i de fire Aar hyppige Rejser rundt til de Opvakte i Fyen.

Befolkningen her i Svanninge kom flittigt i Kirken. Nytaarsdag 1780 aflagde Pastor Clausen, som Brau skriver, »i sin Prædiken et smukt Vidnesbyrg om Jesu Blods saliggjørende Kraft, om hvorledes det endnu skriger om Naade og Barmhertighed for alle arme Syndere«; og i Aftenstilheden skete det ofte, at En og Anden fra Sognet listede op til den herrnhutiske Missionær for med ham eller hans Hustru at have »en velsignet Hjertens Underholdning«.

Efter Braus Afrejse forestodes Missionsstationen i Svanninge i to Aar af Broder Ole Backer, en født Nordmand. I en Beretning fra Slutningen af Aaret 1783 fortæller han om sine Rejser. Af denne sees det, at han har staaet i venlig Forbindelse med ca. 20 Præster. Han skildrer Vanskeligheden ved at faae Bønderne i Tale, »da de ere saa overhængte med Arbejde for sig selv og Herskabet«, og udbryder saa med et Suk: »I Norge er det ganske anderledes. I Byerne der kan man have Folkene, naar man vil, og besøger man Bønderne, kommer de sammen

allevegne fra, ofte flere end man ønsker, thi de ere fri og staa ikke under noget Herskab«.

Efter Clausen blev Jens Mathias Leth Præst i Svanninge (1794—1813). Han stod i de første Aar, da der var lidt Vækkelse i Sognet, i et nært Forhold til Herrnhuterne; i Aaret 1800 nævnes endnu 16 Sjæle »i Pleje«; blandt dem Skolelæreren Jacob Nielsen og hans Hustru. Pastor Leth ophørte dog med Forsamlingerne 1804 paa Grund af »nogle Uregelmæssigheder blandt de Vakte.« Disse savnede Forsamlingerne, men maatte dog indrømme, at Pastor Leths Prædiken ydede dem en »sand Hjertens Næring«. Da den herrnhutiske Udsending (Graf) 1811 talte med Leth, erklærede han, »at en Præst var Præst for Alle i sit Sogn og ej for nogle Faa i Særdeleshed«.

I Aaret 1800 fremtræder i Fyen en ny Bevægelse, som med fornyet Kraft tager Arbejdet for Guds Rige op og efter bedste Evne søger at bekæmpe Rationalismen. Den udgik fra en Kreds af 5 fyenske Præster, J. F. Boesen i Vigerslev, Rasmus Balslev i Haarslev, Knud Knudsen i N. Næraa, U. C. Boesen i Faaborg og P. K. Clausen i Sønderby. De dannede først et Præstekonvent, hvori de forhandlede saadanne Spørgsmaal som: »Hvorledes skulle vi blive nyttige i Herrens Tjeneste? Ligger Skylden hos os selv, naar vi kun seer saa liden Frugt af Evangeliets Forkyndelse? Om Konfirmationsundervisning«. Ogsaa Hedningemissionen forhandlede. »Vi seer«, hedder det i deres Protokol, »hvoreledes Brødre i deres Arbejde blandt Hedningerne have det surt nok. Vi sidde i Ro, leve godt, have Alt i Overflod. Skulde vi ikke tænke paa dem og spare noget sammen for dem, at deres Møje kan lettes?« Man forhandlede ogsaa om Udgivelsen af Skrifter som Modvægt mod den slette Literatur. Af denne Kreds fremgik saa »det fyenske Selskab til Evangeliets Udbredelse«, af hvilket ogsaa Præsten J. M. Leth i Svanninge var Medlem. Det traadte i Forbindelse med kristne Brødre i andre Lande, der, som de selv, saae frem til bedre Tider, som Kirkens almægtige

Herre dog engang maatte sende. Udtryk for den ydmyge, men faste Tro og Tillid, der raader i Datidens troende Kredse, have vi i et Brev, som Præsten Rasmus Balslev ved det 19de Aarhundredes Begyndelse skrev til en Forsamling af Præster, der aarligt samledes nede i Herrnhut. Han skriver; »Naar man kaster et Blik paa Religionens Tilstand i nærværende Tider, seer denne rigtignok fra een Side meget sørgeligt ud. Neologi og Foragt for Evangeliet har naaet en meget høj Grad. Letsindighed og Ligegyldighed mod al Religion hersker i Kristenheden; den deraf opstaaende Sædernes Fordærvelse er stor. Ogsaa om vort Fædreland gjelder alt dette. Men istedetfor at blive staaende ved disse mørke Tanker, ville vi hellere opmuntre os ved Betragtningen af det, som vor kjære Frelser dog ogsaa i vore Dage gjør i saa mange Lande og Egne til sit Riges Befordring, til sin Sandheds Befæstelse, til sit Evangeliums Udbredelse blandt Kristne og Hedninger, og deraf øse det behagelige Haab, at hans Rige atter og maaske snart endnu herligere vil aabenbare sig, og dets Sandhed sejre over alle dets Fjender og Foragtere«. Paa det samme Præstemøde oplæstes ogsaa Breve fra de andre fyenske Præster og fra flere sønderjydske Præster, med hvem de fyenske senere traadte i Forbindelse.

Tiden var i mange Henseender en alvorlig. Oplysningstidens voxende Vantro lærte de Kristne at se bort fra Læreforskjellene; alt hvad der fandtes af levende Kristentro, Tro paa Kristus den levende Guds Søn, søgte sammen om det fælles. Modsætningen mellem Pietister og Herrnhuter eksisterede ikke mere. Den fælles Nød og den fælles Tro smeltede Hjerterne sammen. Johan August Urlsperger, Senior for det evangeliske Præsteskab i Augsburg, var en af de første, der skred til Handling. Han skrev til Kristne, han havde truffet paa en Kandidatrejse i Tydskland, Danmark og Holland. Han foretog Rejser til Nærmereboende for at vinde dem for sin Plan, at forene de Troende til samlet Modstand. I England og Sverrig eksisterede alle-

rede saadanne Foreninger, som hans Tanker syslede med. Han skaffede sig Underretning om dem, og endelig gjorde han en 16 Maaneders Rejse (1779—80) gennem Schweiz og Frankfurt til Nederlandene og England, og tilbage gennem Holland, Nordtyskland til Berlin og hjem over Nürnberg. Rundt om vakte han nye Venner for Sagen og styrkede de gamle troende Kredse til at holde sammen. Ved hans Hjemkomst blev et Selskab stiftet i Basel den 30te August 1780. Engang maanedligt samledes Medlemmerne. Den første Onsdag i Maanedelen blev snart den faste Dag baade i Basel og andetsteds. Tillige organiseredes Oplyggelsesmøder. Ved Møderne begyndtes og sluttedes med Bøn. En Protokol førtes, der senere i Afskrift cirkulerede mellem de Fraværende; indløbne Breve oplæstes og besvaredes, og Forslag forhandlede. Da man Intet vilde foretage i Opposition til Kirken, blev Præsterne særligt indbudne. Alligevel saae mange af dem med Mistillid paa Selskabet af Frygt for Separation og Sektvæsen. Man var saa lidt vant til frie Foreninger, at selv ellers venligsindede Folk anede, at der var en Slags Jesuitisme eller Frimureri med i Spillet.

Baselerselskabet traadte snart i Forbindelse med andre lignende Kredse rundt i Tydskland og Schweiz; de dannede et fælles Selskab »Det tydske Kristendomsselskab«, der fik sit Knudepunkt i Basel, fordi denne By havde »den legemlige og aandelige Friheds Fortrin«. Fra det udgik en stor Virksomhed. I Begyndelsen hjulpet af frivillige Kræfter, senere ved Hjælp af en lønnet Sekretær førtes en omfattende Korrespondance. Af de indkomne Breve og Baseler-Selskabets Protokol sammenstilledes en anden Protokol, der gik i Cirkulation fra Selskab til Selskab. Den indeholdt Betragtninger over Bibelsteder, Meddelelser om Kristenlivet, Levnedsløb, Beretninger om mærkelige Omvendelser, Bønhørelser, Guds Straffe el. Lignende.

En forbausende Flid anvendtes paa Ned- og Afskrivningen af disse Beretninger. Senere, fra 1783, trykkes de,

og »Baseler-Samlingerne« have i over 100 Aar været et yndet Tidsskrift i opvakte tydsktalende Kredse.

I de trykte Samlinger fra Aarene mellem 1798 og 1813 findes adskillige Breve og Meddelelser fra Danmark, og ogsaa her fandt Grundtvigs Ord Gjenklang, da han med sin vældige Røst tilraabte Kirkefolket: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?«

Med dette Selskab stod det fyenske Selskab i en stadig Forbindelse og hentede mange gode Raad og mangen Opmuntring derfra. Det laa Datiden fjernt at bruge »det levende Ord« i samme Omfang som Nutiden; dets Magt var endnu ikke opdaget og heller ikke tilladt. Derimod søgte man at virke ved trykte Skrifter; man kom jo fra Trykkefrihedens Tid og havde lært at bruge det trykte Ords Vej. Det fyenske Selskab udgav da, solgte eller uddelte smaa Opbyggelsesskrifter, der spredtes i Titusinder af Exemplarer, ligesom det ogsaa i nogle Aar udgav det opbyggelige Tidsskrift »Evangelisk Magasin« og dets Fortsættelse »Kristeligt Maanedsskrift«, hvis Indhold dels hentes fra Baseler-Samlingerne, dels fra andre, bl. a. et engelsk Tidsskrift. Senere gik Bestræbelserne mere i Retning af at sprede Bibelen, da, som Balslev skriver i et af sine Breve: »Bibelen er en Bog, som af Menigmand modtages med Ærbødighed og Glæde, og som ikke kan gjøres ham mistænkelig som Herrnhutisme eller lignende«.

Det fyenske Selskabs ivrige Virksomhed i Forening med dets Præsters nidkjære Arbejde ved Prædiken, Katekisation og Sjælesorg danner Baggrunden for de stærke Vækkelser, som begyndte at bryde frem paa Fyen fra ca. 1815. Jeg skal ikke komme videre ind herpaa idag, det vilde føre for vidt, men kun pege paa, at den herrnhutiske Indflydelse i 20'erne, 30'erne og 40'erne har været adskilligt stærkere, end man sædvanligt antager, og var spredt over hele Fyen. Der er en vis Bølgegang i den herrnhutiske Vennekredsens Størrelse. I 1740'erne havde de et Par Hundrede faste Venner; 1769 kun 75; saa følger atter

en Stigning til ca. 1800, da der nævnes 300 Venner; saa atter Tilbagegang indtil 1819, da Herrnhuternes Udsending kun besøgte 150 i Fyen. Men i de følgende Aar stige Tallene stadigt. 1839 besøges i Fyen 450 Mennesker paa 48 Steder, 1844 560 paa 60 Steder, 1845 600 paa 70 Steder, og endelig 1846 610 paa 74 Steder. I 1835 var her i Svanninge en Vækkelsesbevægelse, fremkaldt af en ung Bondepige. Samtidigt meldes om Vækkelser over hele Fyen. Men under de stærke Vækkelser kom Herrnhuterne ofte paa Kant med Vækkelsens Folk, hvis »haarde Tale og raa Lovprædiken« ikke tiltalte disse stille, fromme Folk.

Man kan, naar man sysler med Herrnhutismens Historie i vort Land og efterhaanden faaer Øje for det store Opbyggelsesarbejde, som de i Stilhed og Ydmyghed have udført, ikke andet end føle Sympathi med disse »de stille i Landet«, som trofast holdt fast ved deres Kirke og Præst, var han end nok saa slet, naar han da ikke ligefrem bespottede Kristus eller forvanskede Sakramenterne — alt kirkeligt Løsgængereri var dem imod; og fra de herrnhutiske Præstehjem, baade fra dem i denne Egn og fra dem i Nordfyen og Midtfyen, er der udgaet megen Velsignelse; og lad os huske det, vi, som staa overfor et Aarhundrede, hvor Missionen efter alle Solemærker at dømme vil komme til at spille en større Rolle end i noget tidligere — disse Præstegaarde vare Arnesteder for Missionskjerlighed. Her fulgte man med levende Interesse de dengang opkommende Missionsbestræbelser og Brødremenighedens Missionsarbejde, og her bad man for Missionens hellige Sag, ja, det fyenske Selskabs og det tyske Kristendomsselskabs Kredse havde endog aftalt en fælles Bedetime — Løvedag Aften Kl. 6—7 — da mødtes de for Naadens Throne, bad for Guds Riges Fremgang hjemme og ude og for den Fremtid, som vi nu opleve. Der er ikke med Urette bleven sagt, at »de Strømme, som sætte Verdens Hjul igang, udspringe paa ensomme Steder«. Men der var ogsaa i de herrnhutiske Hjem i Fyen en stærk

Kraft til at kunne bære Modgangs Tider og store Sorger. Lad mig slutte disse Minder med at nævne en Karakteristik, Vilhelm Birkedal har givet af et saadant Præstehjem, hvor Sorgens Engel tidt havde vandret, og hvor flere voksne Børn bleve kaldte bort:

Den stille Kraft var deres Eje;
de taled' ikke højt om Byrden;
men hvert et Kors, som Sjælehyrden
dem rakte hen paa deres Veje,
det tog de op med trøstigt Mød
og takked til, at Gud var god;
— de hævde ikke Ord at spille,
det fulgte af sig selv, de vilde.

Mødet sluttede med et Foredrag af H. F. Rørdam om de mærkelige Mænd, der i det 16. og 17. Aarhundrede bar Svaning-Navnet, særlig den kongl. Historieskriver, Mester Hans Svaning, der har Navn efter sin Fødeby, og hans Dattersøn, den navnkundige Ærkebiskop, der var opkaldt efter Morfaderen, men, ligesom flere i Slægten, siden forandrede Efternavnet til Svane, om han end stadig paa Latin skrev sig Svaningius.

Møde i Roskilde.

Da Selskabet 1893 sidst holdt Møde i Roskilde, fandt dette Sted i Domkirken, der jo uden Sammenligning gjemmer Stadens rigeste kirkelige Minder. 1905, den 29. August, valgtes vor Frue Kirke til Mødested, og efter et indledende Foredrag af Selskabets Formand om Roskildes Betydning i Middelalderen, særlig om den fra denne By udgaaede historiske Virksomhed¹⁾, gaves Ordet til Professor

¹⁾ Særlig henleddes Opmærksomheden paa den roskildske Anonymus, der af Langebek (S R. D. I, 373 ff) betegnes som en saare mærkelig Skribent, ikke blot jævnaldrende med Saxo og Svend Aagesen, men endog ældre. Taleren fremhævede følgende fyndige Karakteristik, som denne Forfatter giver af K. Valdemar

Kornerup, der besidder et saa indgaaende Kjendskab til Fortidens kirkelige Arkitektur og ofte har glædet vort Selskabs Medlemmer ved sine veltalende Foredrag. — Hvad han denne Gang meddelte, hidsættes efter Talerens Manuskript.

Vor Frue Kirke og Kloster i Roskilde.

Af J. Kornerup.

Ærede Forsamling!

I over ottehundrede Aar har der været holdt Gudstjeneste i denne gamle Kirke, men nu vil det ikke vare længe, før den bliver nedlagt. Den nye Kamstrup Kirke, som allerede knejser ved Køge Landevej med sit Spir, skal snart afløse den, fordi Frue Kirke ligger for fjernt fra den Menighed, der lige siden Aaret 1539 har søgt til den. Tiden er da forekommet Formanden for det kirkehistoriske Selskab passende til, at vi opfrisker de gamle Minder og taler et Par Ord om Kirkens og Klosterets Historie.

Naar man tænker paa, at Roskilde i sin Storhedstid havde over en Snes Kirker og Klostre, hvis Taarne og takkede Gavle løftede sig over Byens Huse og gav den baade en alvorlig Værdighed og en malerisk Ynde, føler man, at det er et uerstatteligt Tab, at der nu foruden Domkirken næsten intet er tilbage af alt dette. Reformationen jævned alle hine Bygninger med Jorden, naar undtages St. Lavrentii Taarn og Langhuset af St. Ibs Kirke. Det er saaledes mærkeligt, at Vor Frue Kirke fik Lov til at blive staaende, skønt den, som vi skal se, ikke slap for at blive lemlæstet; men Grunden hertil var Kristian den 3dies Befaling, at den skulde være Sognekirke for de noget bortliggende Landsbyer Kamstrup, Tjæreby, Skalstrup, Darup og Hastrup¹).

den Store: •Hedningene bragte han til Troen, de troende skaffede han Fred, og de fredelige skaffede han Sikkerhed. Had forvandlede han til Kjærlighed, Smerte til Glæde, Krig til Fred og Fatigdom til Velstand•.

¹) Dr. H. Rørdam: »Danske Kirkelove» II, 6.

Til denne Kirkes Historie knytter der sig berømte Navne som Biskop Sven Norbagges, Absalons og Dronning Margrethes. Saxo oplyser os om, at den dygtige Biskop Sven Normand eller »Norbage«, som Anders Sørensen Vedel kalder ham, lod den bygge og indviede den til Vor Frue. Den var Roskildes ældste Sognekirke, thi Domkirken var lige til Reformationen Bispens og Geistlighedens Kirke. Tiden, da Vor Frue Kirke er opført, maa antages at have været imellem 1080 og 88. I det sidste Aar reiste Biskop Sven bort fra Roskilde. Hans fromme Hjertes Trang drog ham til Landet, hvor Frelseren havde vandret. Paa Vejen sendte han fra Byzans Prydelser og Helgenlevninger hjem til sin Domkirke. Biskoppen naaede dog aldrig Jerusalem, men døde paa Rhodos. Rimeligvis blev han begravet i en Kirke der paa Øen, og det kunde jo være muligt, at hans Gravsten endnu kunde findes. Danske Videnskabsmænd foretage som bekendt for Tiden Undersøgelser paa Rhodos; men om de har søgt efter Biskoppens Grav, ved jeg ikke. Saxo fortæller, at Kong Sven Estridsen satte megen Pris paa denne Biskop, som nød den største Anseelse blandt Danskerne for sin Fromhed, Iver i Kirkens Tjeneste og for sin Veltalenhed¹⁾.

Nogle og halvfjerdsindstve Aar efter Vor Frue Kirkes Opførelse hændte der en Begivenhed, som fik en væsentlig Indflydelse paa den. En Landprovst, Isak, som formodes at have været Provst i Sømme Herred, havde været med at flytte Biskop Vilhelms Ben i Domkirken for at skaffe Plads til en Grav for Biskop Asger, der var død 1158. Da nu Domprovst Herman og Skolens Rektor, Arnfast, som ogsaa havde været med at forstyrre Gravens Fred for den hellige Biskop Vilhelm, rantes af Himlens Straf og fik en ynkelig Død, forfærdedes Isak og besluttede efter Tidens Tro at frelse sig ved gode Geringer. Saa stiftede han med stor Bekostning et Nonne-

¹⁾ Saxo: Danmarks Krønike, oversat af Winkel Horn, 2. Del, S. 39.

kloster her ved Kirken og vaagede saa længe, han levede, over, at Nonnerne førte et ærbart og dydigt Levned¹⁾.

Asgers Eftermand paa Bispestolen i Roskilde, Absalon, viste stor Omhu for Klosteret og tog sig faderligt af Nonnerne. I de første tyve Aar, de havde boet her, fulgte de uden Tvivl, som alle de ældste danske Klostre, St. Benedikts Regel. Nu forandrede Absalon 1176 Stiftelsen til et Cistercienserkloster, det eneste Nonnekloster af denne Orden, som kendes i Danmark. Ved et Gavebrev af 1176 skænkede Biskoppen »St. Marie Kloster i Roskilde, som var paany funderet«, hele Bispetienden af Roskilde By og hans Gaard i Hofum. Kort efter skænkede han Klosteret Kirkerne i Sengeløse og Gadstrup²⁾. I 1257 bekræftede Paven Klosterets Besiddelser: Kirkerne i Sengeløse, Gadstrup og Glim, en Gaard og to Møller i Glim samt St. Peders og Pouls Kirke i Roskilde, endvidere 'Jordegods i fyrretve Landsbyer, et ret anseligt Gods.

En vigtig Begivenhed i Klosterets Historie var Overførelsen af den hellige Margrethes Ben³⁾, som mulig endogsaa gav Anledningen til Absalons nye Fundering 1176. Nede ved Køge boede Margrethe, en Frænke af Biskoppen. Hun var Søster til Biskop Peder Sunesøn af Roskilde og Erkebiskop Andreas Sunesøn og en særdeles from Kvinde, men blev myrdet af sin Mand, Herlog, der søgte at give det Udseende af, at hun selv havde taget sig af Dage og lod Liget grave ned i Sandet ved Stranden, fordi en Selvmorderske ikke maatte begraves i viet Jord. Men snart udbredte Rygtet sig om, at hun var bleven myrdet for sin Fromheds Skyld, og der blev om Natten set Ildsluer over hendes Grav. Dette blev nu meldt til Absalon, som først ikke vilde tro det, men sendte paalidelige Mænd ned for at undersøge Sagen. Da disse fortalte, at det forholdt sig

¹⁾ Saxo, 2den Del. S. 23-24.

²⁾ Thorkelin Diplomatarium. S. 257, 42, 43.

³⁾ Script. rer. Dan. V, 302.

rigtigt, glædede Biskoppen sig og hidkaldte Abbed Simon fra Sorø og Abbed Rikard fra Ringsted for med dem at overveje, hvad der skulde gøres, da det var klart, at Margrethe var en Helgeninde. Saa drog Absalon selv ned til Stedet, hvor hun var begravet, lod Liget tage op, tvætte og lægge paa Baare. I et højtideligt Optog med brændende Kjerter og under Lovsange blev Margrethe nu bragt til Roskilde, hvor hele Byen strømmede Toget imøde. Saa blev Liget ført her ind i Kirken og bisat i et anseligt Gravmæle, formodentlig i et forgyldt Helgenskrin, ved hvilket i Tidens Løb mange Pilegrime forrettede deres Bøn og lod Kirken tilflyde rige Ofre.

Femten Aar efter Bisættelsen lod Erkebiskop Absalon udtage et Ben af Margrethes Skrin og blandt andre Helgenlevninger nedlægge i Alteret i Gumløse Kirke i Skaane, som han indviede i Aaret 1191¹⁾. I alle vore gamle Altere blev der, som bekendt, nedlagt Helgenben.

Vor Tid har saare vanskeligt ved at forstaa Middelalderens Tilbedelse af Helgener og Helgenben, ogsaa ved at fatte, at en saa højt begavet og fremragende Mand som Absalon vilde være med til at udnævne en ny Helgen. Men saadan var hele hin Tid. Man levede endnu paa Minderne om de første kristne Sandhedsvidner, der ofrede deres Liv for Troens Skyld og hædrede dem i from Beundring og bad om deres Beskyttelse og Forbøn. Hine Sandhedsvidner fra den kristne Kirkes ældste Tid kastede Glans over de senere ofte tvivlsomme Helgener. Tilbedelsen af Benene stammer uden Tvivl fra Roms Katakomber, hvor de Kristne i Forfølgelsens Tider holdt Gudstjeneste ved Martyrernes Grave omgivne af deres Ben.

Nonneklostret her ved Kirken var en fornem Stiftelse, et Slags adeligt Frøkenkloster. Blandt Nonnerne var der en Datter af den navnkundige, af Saxo højt priste Skjalm

¹⁾ Script. rer. Dan. V, 377.

Hvide, ja endogsaa to Prinsesser, Maria og Margrethe, Døtre af Kong Valdemar den 1ste.

Her levede lige til Reformationen Cisterciensnonnerne højtagtede af Datiden for deres Fromhed. Deres Dage gik ensformigt hen med Gudstjeneste, der bestyredes af deres egen Præst¹⁾, med Ottesang, Højmesse, Aftensang, Forbønner og Psalmer. Den øvrige Tid tilbragte de med at sy og sømme, med at sysle i Abildgaarden og Urtegaarden, vel ogsaa med at undervise Børn. Søstrene skulde jo efter Skriftens Ord »afdø fra denne Verden«, men de klagede til Paven²⁾ over, at de ikke var fri for Besøg af Adelskvinder, som tilligemed deres Familier gæstede Klosteret i længere Tid til stor Bekostning for dette og til Forstyrrelse af dets Fred, formodentlig ved Sladder. Naar en af Søstrene døde, skulde de andre grave hendes Grav i Korsgangen. Man fik ved en Udgravning for et halvt hundred Aar siden Syn for Sagen. Tæt op til Kirkens søndre Sideskib fandt man her det nordvestre Hjørne af »Korsgangen«, den smalle Omgang, der omgav Klosterets firkantede Gaard, og her laa i en Række fem murede Ligkister med Benrade, formentlig Nonnegrave fra det tolvte eller trettende Aarhundrede. Kisterne var smalle over Fodenden, brede over Skulderenden og med et lidet firkantet Rum til Hovedet.

I Aaret 1193 vederfaredes der Klosteret en stor Ære. Fyrst Jaromar af Rygen, der dengang hørte til Danmark og stod under Roskilde Bispestol, havde stiftet et Nonnekloster og opført en smuk Kirke i Bergen, der staar endnu. Til dette Kloster indkaldte han nu Nonner fra St. Marie Kirke i Roskilde og lod Kirken indvie af Biskop Peder Sunesøn.

I Dronning Margrethes Tid havde Nonnerne en mægtig

¹⁾ Et Signet fra omtr. 1300 blev 1863 fundet i Haven paa Kirkens Sydside. I Midten var udgraveret det Guds Lam og derom Indskriften: † S. FRATRIS. OLAVI. SACERDOTIS. I Kirkens Væg er der indmuret en Ligsten over en anden Præst, »THETMARVS SACERDOS«, omtrent fra samme Tid.

²⁾ Thorkelin: Diplomatarium I, 220.

Beskytterinde i denne fromme Dame, der i Indskriften over Korstolene i Roskilde Domkirke kaldes »hele Geistlighedens Velynderske«. Hendes Forkærlighed for Munke og Nonner er jo bekendt saavel som det haanende Øgenavn af »Munke-deje«, som Albrekt af Meklenborg gav hende. Dronningen byggede tæt ved Klosteret et Hus, ventelig fordi den gamle Kongsgaard i Roskilde, som laa tæt vest for Domkirken, paa den Tid var ødelagt. Huset kom senere i Sorø Klosters Besiddelse, og der er herom i dette Klosters Gavebog bevaret følgende Dokument, som gengives i Oversættelse:

»1421 feria quarta ante Dionysii tilskødede og tilkendte paa Bythinget Petrus Martenson, Foged i Roskilde, som er bemyndiget dertil af Kong Erik, Danmarks, Sveriges og Norges Konge samt Hertug af Pomern, St. Marie Kloster i Sorø en Grund i Roskilde med dens Tilliggende i Længde og Bredde, liggende i St. Marie Kirkesogn i den østlige Del nær ved Nonneklosteret, til evig Eje, hvilken Grund Fru Margrethe, salig Ihukommelse, den berømte Dronning, forhen lod bebygge og ejede i levende Live. Den samme Grund havde den berømmelige Kong Erik Erikson givet omtrent ved Herrens Aar 1290«¹⁾.

Man kan nu ikke paavise Stedet, hvor dette Hus har ligget, men da det var i Nærheden af vor Frue Kloster, kan man vel deraf slutte, at Dronningen ønskede at have let ved at besøge Nonnerne. I et Testamente fra 1411 i Rigsarkivet hedder det: »Abbed Salomon af Esrom, Abbed Niels af Sorø, Søster Christina Jensdatter, Priorisse i Vor Frue Kloster i Roskilde, og alt Konventet paa samme Steder og Lafrens Jenson, Degn i Roskilde, tilstaa at have modtaget af Dronning Margrethe 6000 lybske Mark i hvide Penninge paa den Maade, at efter hendes Død skal det halve antvordes til Vor Frue Klosters Bygning i Roskilde og de andre at uddeles til Husarme, Klerker, Jomfruer og Enker«.

1) Script. rer. Dan. IV, 523.

Ogsaa Kristian den 1's Dronning Dorothea, der havde en Gaard i Roskilde¹⁾, gav Nonnerne rigelig Hjælp til Bygningernes Vedligeholdelse.

I Kong Hans' Dage tildrog der sig en romantisk Begivenhed i Klosteret. Ridderen Morten Venstermand til Havelse bortførte sin trolovede Brud, der i hans Fraværelse var sat ind i Klosteret. Det hedder, at han foretog dette dristige Skridt efter Kongens Opfordring. I Folkevisen siger Kong Hans til Ridderen:

Hør Du Morten Venstermand
 Jeg raader Dig det, jeg kan;
 Tag din Jomfru af Kloster igen,
 Alt om Du est en Mand.
 Saa glad rider Morten Venstermand af Roskild
 med sin Jomfru.

Men den raske Ridder blev sat i Ban af Paven og maatte bøde med Tabet af sin Gaard.

Det forhen saa beundrede og rigt dotede Kloster fik Tidernes Ugunst at føle, da Reformationen nærmede sig. I Aaret 1523 overdrog Frederik den 1ste Klostergodset som kongeligt Lehn til Henrik Krummedige, og da Tronskiftet var fuldført, lod man Nonnerne vide, at de kunde drage bort eller blive, om de vilde. Frans Brockenhus, der havde Klosteret til Lehn 1563, skulde give de da endnu tilbagesiddende Nonner deres Ophold; men det begyndte at blive uhyggeligt for dem, da Frederik den 2den lod Taget bryde ned over Hovedet paa dem for at bruge Blyet til at lade støbe Kugler af. Dog lod han Tagsten fra St. Mortens Kirke, som var under Nedbrydning, sætte op over Sovehuset. I 1571 tilbytter Frans Banner sig Frue Klostergaard med Hus, Gaard og Gaardsrum, »som er fra samme Frue Kirke-Taarn udi Syd 36 Favne 2 Al.; fra det sydligste og vesterste Hjørne ud til Marken og Øster paa

¹⁾ O. Nielsen: Københavns Diplomatarium IV. J. Kornerup: Roskilde i gamle Dage. S. 227.

Abildgaarden 46 Favne 2 Alen; af Syd og udi Nord-Vesten op til Abildhavens Muur 36 Favne 19 Alen¹⁾. Efter denne Angivelse har Klostergaarden været omtrent en Tønde Land. Naar Klosterbygningerne og det halve af Kirken er bleven brudt ned, vides ikke bestemt men antages at være sket ved denne Tid. Paa Resens Kort over Roskilde fra 1670 ser man intet af Klosteret²⁾.

Vi vil nu betragte Vor Frue Kirke, som er bygget op til forskellige Tider, men hvis Bygningshistorie dog lader sig paavise ved Hjælp af de Udgravninger omkring den, som jeg i sin Tid har ledet. Da alt dette er noget indviklet, tør jeg dog ikke trætte de ærede Tilhørere ved at gaa for meget ind paa Enkeltheder. Afdækningen af den søndre Mur i Langhuset 1864, hvorved de store røde Væg-piller blev helt nedtagne, saavel som de i 1871 Øst for Koret foretagne Udgravninger gav saa vigtige Oplysninger om Bygningens Historie, at vi derved blev istand til at danne os en ret tydelig Forestilling om den oprindelige Kirke. Den var udelukkende opført af Fraadsten (Kildes-kalk) i større og mindre Kvadre ligesom den ældre Domkirke i Roskilde og den ældre Ringsted Kirke³⁾.

Den gamle Vor Frue Kirke var en treskibet Basilika uden Kors og uden Taarn. Koret løb i Flugt med Hovedskibet, men var adskilt fra dette ved en smal Bue, »Triumfbuen«, og afsluttedes i Øst med en halvrund Alterniche, en »Apsis«. Hele Bygningen var omtrent 50 Alen lang. Hovedskibet var 13 Alen højt. Ved den omtalte Afdækning af søndre Væg viste det sig, at dets Sidemure bares

¹⁾ Rigsarkivet, Sjællandske Register.

²⁾ En meget gammel Klokke med Indskrift : SCA:MARIE: som antages at have tilhørt Vor Frue Kl., er nu hos Dyrslæge Tobiasen i Gevninge.

³⁾ Prof. Storchs Udgravninger i Domkirkens Gulv har bevist dette. I Ringsted Kirke er Apsis af den ældre Kirke fundet. Den nuværende St. Bendts Kirke er som bekendt bygget af Valdemar den 1ste.

af en Række mindre Rundbuer, der hvilede paa firkantede Piller. Over hver Bue var der foroven et skraat indskaaret rundbuet Vindue med smal Lysning. Disse Vinduer er nu tilmurede, men ses under Sideskibenes Tage. Jeg har for Lejligheden ladet dem afridse paa Væggene. Alle tre Skibe var dækkede af Bjækelofter rimeligvis med aaben Tagstol. Kun Apsis har været hvælvet. Ved Afdækningen viste sig et Oldtidsværk, store Fraadsten lagte i Zigsag ligesom romersk Murværk, det saakaldte *Opus spicatum*¹⁾. Det noget raa Materiale kan ikke have staaet ubedækket, som nogle mener. Ser man hen til Roskilde-Egnens gamle Fraadstenskirker som St. Ibs, Skibby, Gundsømagle og til dels Kirkerup, hvor Freskomalerier fra det tolvte Aarhundredes første Halvdel er fundne, og mindes, at Biskop Arnold af Roskilde fornyede Freskomalerierne i den gamle Domkirke²⁾, kan man ikke tvivle om, at ogsaa Vor Frue Kirke har haft Vægmalerier i det mindste omkring Korbuen og i Apsis.

Af de oprindelige Sideskibe findes nu kun en Del af det nordre med et lille Vindue og den rundbuede Dør; men af Hovedskibets Sidemure staar omtrent 25 Alen endnu tilbage, og her har vi uden Tvivl den ældste Bygning paa Sjælland. Bispestaden Roskilde og dens Domkirke har været det Midtpunkt, hvorfra Kirkebygningskunsten udbredte sig i videre Kredse.

I Aaret 1242 brændte Klosteret³⁾, og der er ingen Tvivl om, at Kirkens Tage, der efter Tidens Skik har været tækkede med Træspaan, ogsaa blev ødelagte. Ved Istand-sættelsen blev Kirken udvidet mod Vest med et Fag, hvori to Sidebuer i Lighed med de gamle og to rundbuede Vinduer, der ligeledes fortsatte Rækken

¹⁾ J. Kornerup: »Materialet i de ældste Kirker«, Aarbøger. f. nord. Oldk. og Hist. 1870, S. 149.

²⁾ Script. rer. Dan. I, 379.

³⁾ Script. rer. Dan. I, 288.

af de før omtalte oprindelige Vinduer. Endvidere forlængedes Sideskibene mod Vest, og det smukke med Kridtstensøjler prydede Taarn tilbyggedes. Disse Tilbygninger blev opførte af røde Munkesten med indvendig Beklædning af Kridtsten. Overgangsstilen fra Midten af 13de Aarhundrede hersker i disse Tilbygninger, i den store Spidsbue, der aabner sig ind til Taarnet, i Vinduesgruppen mod Vest med de tre Vinduer, der synes laante fra Domkirken, i den smukke Hvælving med de fine Kridtstensøjler under Taarnet. Men at Kirken paany fik Bjælkelofter over alle tre Skibe og beholdt de oftere omtalte gamle rundbuede Vinduer, fremlyser deraf, at man i det omtalte vestligste Fag i Skibet byggede et nyt Vindue i Lighed med de gamle. Endvidere fandt man ved Reparationen 1864 et tydeligt Aftryk af en Bjælke paa Muren ovenover Taarnbuen, hvor der endnu er et lidet Tilbagefald paa dette Sted, som viser Højden af Loftet.

Udgravningen 1871 Øst for Kirken bragte ikke alene den gamle Apsis af Fraadsten for Dagen men ogsaa Grundmure af en betydelig Udvidelse af Kirken i denne Retning, som rimeligvis ogsaa er foretaget efter Branden 1242. Man har villet have større Plads til Nonnerne og har derfor tilbygget et aflangt firkantet Kor, der strakte sig helt ud til Fruegade. Denne Tilbygning var opført af røde Munkesten med indvendig Beklædning af Kridtsten og var delt i to Fag. At disse har været dækkede af to Hvælvinger, fremgaar af de Halvsøjler og Vægpillen, som fandtes. Op imod den østlige flade Mur laa Højalteret. Kirken naaede ved denne Udvidelse en Længde af 88 Alen. Nu er den kun 44.

En tredje Periode i Kirkens Bygningshistorie antages allerede at være indtraadt i Slutningen af det trettende Aarhundrede, idet man da forhøjede Skibets Sidemure en sex—syv Alen, anbragte nye, før 1864 spidsbuede, Vinduer i disse og overhvælvede Hovedskibet og Sideskibene i Spidsbuestil med smaa Hjørnesøjler ligesom dem i Dom-

kirkens Hovedskib. Ogsaa Sideskibene blev dækkede med Hvælvinger, af hvilke de i nordre Sideskib endnu staa med deres gamle malede Prydelser. Ved samme Tid aabnede man større halvrunde Buer ind imod Sideskibene. Man brød igennem Fraadstensmuren og slog to og to af de gamle smaa Buer sammen til én.

Hovedskibets Hvælvinger var i 1864 blevne saa brøstfældige, at det blev nødvendigt at tage dem ned og indlægge det nuværende Bjælkeloft.

Den sidste Forandring og Forbedring af Kirken skete 1887, da det forsvundne søndre Sideskib, hvis Grundsten fremdroges af Jorden, blev gengivet af nyt under Arkitekt Herholdts Ledelse og i nøje Overensstemmelse med det gamle nordre.

Der er ved de omtalte Arbejder anvendt meget paa Vor Frue Kirkes Bevaring og Forskønnelse, og den har ganske vist ogsaa fortjent det som et i vor Bygningshistorie meget interessant Mindesmærke. Nu skal den ærværdige Kirke forlades af sin Menighed og nedlægges. Men heldigvis er de vandalske Nedbrydningers Tid forbi, saa den bliver nok staaende. Vi har, om end gennem sørgelige Erfaringer, vundet hen til Forstaaelsen af vore Fortidsbygningers historiske Værd og Betydning.

Efter dette Foredrag blev Grundtvigs stemningsfulde Skolesang »Udrundne er de gamle Dage« afsungen ved Hjælp af et Kor, som Hr. Kantor Jæhnigen havde skaffet tilstede, under Hensyn til at Frue Kirke mangler Orgel. Derpaa talte H. F. Rørdam om Grundtvigs »Roskilde Rim«, som Forfatteren i Aaret 1812 havde foredraget ved S. Dionysii Landemode i Roskilde, og som i poetisk Henseende med Føje kan kaldes en Maglekilde, i den Grad strømme Versene ustandselig frem, medens Digtningen, ligesom den snart paafølgende »Roskilde Saga«, heller ikke i historisk Henseende savner Betydning. Særlig henleledes Opmærksomheden paa Tilegnelserne til Kong Frederik VI

(»Dig helliges i Haab, Kong Frederik hin milde, min Saga og min Sang om Nordens Rosenkilde«), der vise Stemmisen under de daværende for Fædrelandet umaadelige tunge Tidsforhold, der ikke mindst i Grundtvigs følelsesfulde Sind have sat sine dybe Mærker, men ogsaa have lagt ham profetiske Ord paa Læben, der i en langt senere Tid ere gaaede i Opfyldelse.

Møde i Kjøge.

Den nærmeste Anledning til Mødet i Kjøge den 13de September var den nys fuldendte Restauration af Byens gamle og smukke Kirke. Angaaende denne Restauration, der har staaet paa i de sidste fem Aar, og til hvilken det Møde, vort Selskab for syv Aar siden holdt i Kjøge Kirke, og de Ytringer, som afd. Professor L. Fenger ved den Lejlighed fremførte, vistnok har givet nogen Tilskyndelse¹⁾, indeholder »Østsjællands Folkeblad«, Nr. 201, følgende Oplysninger:

»Rigsdagen har i alt bevilget 25,315 Kroner til Kirken, Kun fordi Rigsdagen har stillet sig saa velvilligt, har det været muligt at udføre det omfattende Arbejde. Og det er en lang Række forskellige Arbejder, som er udførte for disse Penge. Først blev de gamle grimme Vinduer erstattede med nye Vinduer med murede Stavpiller, saaledes som Kirken oprindelig har haft det. Dernæst blev der lavet en smuk ny Orgelfaçade til Erstatning for den gamle, der ikke udmærkede sig ved Skjønhed og slet ikke passede sammen med Kirkens øvrige Inventarium²⁾. Samtidig blev de ejendommelige gamle Malerier paa Orgelpulpituret fremkaldte og restaurerede. Forøvrigt er alle Epitafier og Malerier i Kirken blevne restaurerede. Endvidere er i Aar Stolestaderne og det øvrige Inventar blevet befriet for to

¹⁾ Se K. S. 4 R. V, 503 ff.

²⁾ Begge de nævnte Forbedringer vare anbefalede af Fenger i hans Foredrag ved Mødet i Kjøge den 27. April 1898. Red.

Lag Maling, en Foranstaltning, som i høj Grad har forskjønnnet Kirkens Indre. Endelig er Borgmester P. Pedersens Ligkapel, som hidtil har været et Slags Pulterkammer, blevet istandsat.

Selvfølgelig har mange Kræfter maattet arbejde sammen for at frembringe det opnaaede Resultat. Vi skal nævne de Mænd, som har haft væsentlig Del i Arbejdet. Arkitekt Martin Borch har ledet Bygningsarbejdet samt Fremstillingen af Orgelfaçaden. Restaureringen af Inventaret er udført under Ledelse af Konservatorerne Steffensen sen. og jun. og Svend Rønne. Ogsaa Billddskærer Niels Hansen, Kjøbenhavn, bærer sin Del af Æren for, at Arbejdet er blevet saa vellykket helt igennem, som det er. Af Haandværkere, som har taget Del i Arbejdet, skal vi nævne: Murermester Axel Broe, Kjøbenhavn, Snedkermester Anton Hansen, Malermester Christensen, Smedemester Søren Hansen, Blikkenslager Halgreen og Murermester Kindberg, som alle bliver omtalte med stor Anerkjendelse af de tilsynsførende«.

»Men gennem alt dette vil man dog ikke have faaet noget helt Indryk af det Arbejde, som i de sidste Aar er blevet udført i og for Kjøge Kirke. Der er nemlig skjønket en betydelig Række Gaver til Kirken, og de har ogsaa i væsenlig Grad bidraget til Forskjønnelsen. Listen over Gaverne siden 1900 er lang og omfattende. Den ser saaledes ud: 50 Malmbalystre til Koret, Indlæg af elektrisk Lys og fire Lampetter, et Tæppe under Døbefonten, en stor Lysekrone, otte Numertavler. Endvidere er Restavringingen af Stolestaderne i det nordlige Sideskib bekostet ved Gaver, og man har endda Midler, saa man kan lade forarbejde to Kandelabre, som skal have Plads i Koret, og som ogsaa er i Arbejde. Endnu kan i denne Sammenhæng nævnes det nye Ligkapel og Jernporten i Muren ud til Katekismusgade. Som man vil se, er det en lang Række Gaver i Løbet af faa Aar. Dertil kommer endda afdøde Brygger Jespersens Legat paa 5000 Kr. Og saa er der

endelig Kommunen, som ogsaa har vist sig fra den gavmilde Side. Paa dens Bekostning er der lagt Kloak paa Pladsen omkring Kirken, en ny Mur er bygget ud mod Katekismusgade, Orgelet er blevet forsynet med Lyddæmper, Urskiverne er blevne istandsatte og Kirken er bleven hvidtet«.

Efter at der saaledes baade fra Statens, Kommunens og talrige Privatmænds Side var gjort saa meget for Kjøge Kirkes Restauration, var der Grund til ved et festligt Møde i Kirken at udtale Tak til de mange, som havde ydet Bidrag til, at dette smukke Resultat var naaet. En overordentlig talrig Forsamling havde indfundet sig. Men da Beretning om Festligheden er given i ovennævnte lokale Blad, Nr. 294, maa vi her nøjes med nogle korte Antydninger.

Første Taler var Stedets Sognepræst, Hr. Ludvig Christensen, der med Tilknytning til de ved Kirkens Restauration fremdragne gamle Indskrifter, hentede fra den 122de Davids Salme (»Jeg glæder mig ved dem, som sige til mig: Til Herrens Hus ville vi vandre«!), paaviste de tre Kirketrin, som den gamle Salmist har peget paa, og som passe endnu den Dag idag. Derefter bragte han en varm Tak til de mange, som paa forskjellig Maade havde bidraget til, at Kirken, der før var skummel og uhyggelig, nu var bleven et af de smukkeste Kirkehuse i Danmark. »Jeg føler mig — ytrede han — forvisset om, at jeg taler paa Menighedens Vegne, naar jeg udtaler en Tak til den høje Regering, Tak til den forhenværende og den nuværende Kultusminister, Tak til Danmarks Rigsdag, som ved sin Velvillie har muliggjort Restaurationen, Tak til Nationalmuseet for den Omhu og Kjærlighed, hvormed Arbejdet er ledet, Tak til enhver enkelt af dem, som har deltaget i Arbejdet. De har sikkert udført det i Bevidsthed om, at dette Sted ikke alene skulde gøres hyggeligt for Mennesker, men at det ogsaa skulde være i Stand til at virke til Opbyggelse. Og Tak til Kjøge Byraad for dets velvillige Stilling overfor Kirken, Tak til Kirkeværgen for al den Inter-

esse og Opofrelse, han har udvist i sin Gjerning for Kirken, og Tak ikke mindst til alle dem, der har ydet Gaver til Kirken».

Efter Salmen: »Kirken den er et gammelt Hus«, som blev sungen med usædvanlig Kraft, talte Dr. H. F. Rørdam, der efter en Paavisning af den store Betydning, vore gamle Kirker have haft for vort Folks aandelige Liv, tog sit Udgangspunkt fra den Kirke, som i sin Tid stod i Gammel Kjøge, og hvoraf Rester endnu i vore Dage ere fundne, men som tabte en Del af sin Betydning, da Byen i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede flyttedes til den Plads, den nu indtager, og da den ny Kjøge-Kirke, den hvori vi nu befinde os, byggedes. Forøvrigt gav Taleren en udførligere Udsigt over Byens kirkelige Historie gennem Tiderne og endte med at udtale sin Glæde over, at man endnu efter saa mange Aarhundreders Forløb kunde samles i den samme Kirke, som havde givet saa mange bortgangne Slægter Ly, og at den gamle Kirke atter straaede i en Glans, der kunde minde om, at det gode gamle danske Ord: »Kirken er kristen Mands Hjemhus«, endnu ikke havde tabt sin Kraft her i Kjøge.

Pastor J. P. Møller fra Marvede sluttede derefter Mødet med en ganske kort opbyggelig Betragtning, hvori han fremhævede Kjærligheden som den ypperste af alle Dyder. Det er den, som forlener Farve til alle andre Dyder. Men Kjærligheden kan ikke skilles fra Korset. Ved Herrens Kors viste Kjærligheden sig allerklarest; thi der aabenbares det, hvad Kjærligheden kan ofre. Paa Korset vandt Herren Sejren over alle mørke Magter, der vandt han den Sejr, der ligger til Grund for hele hans store Frelsergjerning.

Tilslidst sang man: »Guds Ord, det er vort Arvegods«, og dermed var Mødet sluttet. En stor Del af Tilhørerne blev dog tilbage for at tage Kirken i nærmere i Øjesyn.

Møde i Nakskov.

Den 12. Oktober holdtes Aarets sldste Møde i den smukke og rummelige Nakskov Kirke. Mødet aabnedes (Kl. 3) med Musik og Sang, hvorpaa Selskabets Formand holdt Indledningstalen og derefter gav Ordet til Professor Magnus Petersen, hvis Foredrag, lidt forkortet, her meddeles efter Talerens Manuskript.

St. Nicolai Kirke i Nakskov.

Naar jeg paa mine antikvariske Undersøgelsesrejser kommer til vore gamle Kirker og træder ind over deres Tærskel, gribes jeg altid af en egen alvorsfuld Følelse ved Tanken om, at der i disse Kirker i Aarhundreders Løb har været samlet Slægt paa Slægt, som her har søgt Trøst og Hvile efter deres daglige Gjerning i Livet. Min Højagtelse for de bortgangne Slægter forøges endmere, naar jeg ser den Omhu, de har vist for at værne om deres Guds-Hus, og de synlige Minder, de har efterladt ved at smykke Kirkerne med Altere, Prædikestole og Mindetavler, der give os Efterlevende en Forstaaelse af den Tid og det kristelige Liv, som forhen rørte sig paa disse Steder.

Kirken, hvori vi nu ere samlede, viser ved sine Prydelser, at her har levet — og endnu lever — Slægter, som har omfattet og endnu omfatter deres Kirke med Kjærlighed og Omhu.

Historien bringer os ikke nogen Meddelelse om Nakskov fra den tidligste Middelalder og den første kristne Tid her i Danmark. Det eneste, der ligesom giver os en Antydning om, at der alligevel tidligt har rørt sig et kirkeligt Liv her paa Stedet, er denne Kirkes Navn. I 11. og 12. Aarh. var den Plet Jord, hvor By og Kirke nu ligger, tildels en Ø, omgiven af Havfjordens mange Arme. At der her ligesom ved Kjøbenhavn, Skanør og Falsterbo og ved andre af Danmarks Strande har været et Fiskerleje, maa man sikkert antage, og at Beboerne i den første kristne Tid har haft deres lille Kapel eller Trækirke, ind-

viet til den hellige Nicolaus af Bari, de Søfarendes Skytspatron. Navnet har Kirken beholdt indtil vore Dage.

Efterhaanden udviklede Byen sig ved Handel og Skibsfart, alt 1290 havde den faaet sine Byprivilegier og 1436 nævnes den som en af Danmarks betydeligere Byer. Kirken har sikkert ogsaa fulgt med, og istedet for et lille Kapel eller Trækirke er der bygget en større Stenkirke, der efter mange Ombygninger og Forandringer endelig staar for os som den nuværende anseelige Bygning.

Hvordan Kirken har seet ud i 13. og 14. Aarhundrede, er os ubekjendt. I den nuværende Bygning er intet tilbage fra saa tidlig en Tid. Det ældste, der viser sig i Bygningens Arkitektur, har Præg af at stamme fra Begyndelsen af 15. Aarhundrede, saa det maa antages, at en ældre Bygning er bleven ødelagt ved Byens Brand eller ved Lybakkernes Anfald. I den østre Del af Kirken er endnu en Del af dens ældste Parti levnet. Korets tresidede Form samt hele Bygningens Mangel paa Sokkel ere to Kjendetegn for Kirkebygninger, der opførtes i 15. Aarh.s Begyndelse. Maribo Kirke, der er bygget ved denne Tid, havde, indtil den for nogle Aar siden foretagne Restauration, ingen Sokkel; dens røde Teglstensmure rejste sig umiddelbart fra et Stenfundament, der laa i Linie med Jordsmonnet.

Den nuværende Graastenssokkel om St. Nicolai Kirke er paalagt 1823, og man tog dengang ikke i Betænkning at bruge en Del »overflødige« gamle Gravstene til dette Brug. Saaledes ses endnu paa sydlige Side af Skibet Stykker af en saadan med Indskrift over en Kvinde Karen Jensen, død 1724. Paa nordre Side er ligeledes Rester af gamle Gravstene synlige.

Som nævnt har Kirken været underkastet store Forandringer, der navnlig i dens Indre har forstyrret dens arkitektoniske Helhed. Naar man træder ind ad dens nuværende Indgang i Vest, føler man det strax, idet den vestlige Del af Kirken ved sine høje Hvelvinger ikke staar

i passende Sammenhæng med den lavere, østlige Del af Kirken og Koret. Buen mellem Kor og Skib er meget forandret ved en stærk Udvidelse, over Hvælvingerne ses det tydeligt i Murværket, at store og i Bygningens Form stærkt indgribende Forandringer ere foretagne, som synes at være skete i de første Tider af 17. Aarh.; længere hen i samme Aarhundrede har Kirken undergaaet Ombygninger, saaledes i 1653, da der blev opført en saakaldt Omgang om det tresidede Kor. I nyere Tid, 1823, blev den før omtalte Sokkel tilsat, og i 1859 bleve de store Vinduer indsatte og Indgangsportalen opført.

De mest iøjnefaldende Forandringer, der ere foretagne ved Kirkens Ydre, er dens Taarn og Spir. Det skal have været meget anseeligt, og man sagde om det, at det var det højeste i Danmark. Ved et Uvejr 1587 slog Lynet ned i det og beskadigede det saa stærkt, at det længe stod i meget skrøbelig Tilstand, saa at det tilsidst maatte nedtages. Et nyt Spir blev rejst 1618 af en Bygmester Vitus Krage. Dette havde man dog ikke længe Glæde af, thi i en stærk Storm nedblæste det 7 Aar efter, 1625. I Stedet for Spir fik Resterne af det svære, brede Taarn paasat en vansirende Hætte, som gav Kong Frederik den 4de, da han under et Besøg i Nakskov saa Kirken, Anledning til at yttre, at »han aldrig havde seet saa stor en Mand med saa lille et Hoved«. Efter den Tid har man dog forsøgt at bøde noget paa Taarnets Udseende, hvilket sees af et Billede i »Danske Atlas«, der viser, at Taarnet ved omtr. 1760 har haft takkede Gavle paa søndre og nordre Side; disse bleve atter fjernede og afløste af det nuværende Spir, der paasattes 1823. Nu er der igjen Tale om at faa rejst et smukkere Spir paa Taarnet.

Hvordan Kirken har seet ud i det Indre i den katolske Tid, vides der intet om; men at den har haft et smukt og højtidsfuldt Præg, maa sikkert antages; de mange Kjerter og Lys fra ikke mindre end 10 Altere fordelte omkring i Kor og Skib, maa have været virkningsfulde; men

hvert Spor af kirkeligt Inventar fra den Tid er forsvundet. Det siges, at der i 1824 blev solgt en gammel Altertavle fra Kirken. Om den har været en af disse ti, vides ikke; jeg vil dog bemærke, at iblandt disse Altere i den katolske Tid var et viet til St. Erasmus. Paa en antikvarisk Rejse for flere Aar siden fandt jeg i Kirken paa Askø en lille Altertavle af godt Arbejde med udskaarne og malede Billeder af St. Erasmus og hans Legende. Det kunde mulig tænkes, at den forhen har tilhørt Nakskov Kirke.

I Tiden efter Reformationen synes der at være vakt ikke ringe Interesse for Kirken og dens indre Udstyrelse. 1577 gaves der saaledes en Sølvkalk og Disk af 70 Lods Vægt; desværre bleve disse Kar sønderslagne af en Bombe, der faldt gennem Korhvælvingen under Belejringen 1659. Flere smukke Lysekroner bleve ligeledes givne, hvoraf nogle endnu ere tilstede, deriblandt én, given af Md. Pøpping.

En smuk ornamenteret Lysearm af Malm blev af Ide Rantzau opsat over hendes Mands, Frantz Rantzaus, Kiste; han faldt under Kalmarkrigen 1611. To Malmstager gaves af Michel Matzøn og Hustru 1631, de staa endnu paa Alteret. Rigelige Pengegaver savnedes heller ikke, saaledes ejede Kirken i 1776 en Kapital paa 20000 Kroner. Men de bedste og skønneste Gaver var dog den prægtige Prædikestol og den usædvanlig store og ligesaa pragtfulde Altertavle.

Prædikestolen blev givet 1633 af Tyge Søfrensen, født i Ebeltoft og Raadmand i Nakskov; det er et Arbejde udført med stor Dygtighed og Smag. Imellem ornamenterede Koryatidefigurer paa de 8 Hjørner ses 7 buede Felter med bibelske Fremstillinger i fortræffeligt udførte Relieffer; i Friserne over og under dem er forklarende Indskrifter og Skriftsprog. Lydhimlen er ligeledes rigt udstyret, og i to af dens fire ovale Felter er godt malede Portrætter af Giveren og hans Hustru; paa de vinklede Hjørner staa Engle med Christi Torturretskaber.

Den anden store Gave til Kirken var Altertavlen. Den bekostedes ved en Del af en Drabsbøde, som en Adelsmand, Christian Urne, maatte udrede for at have ihjelstukket en ung Mand, Peder Christensen, i Viborg den 5. Octb. 1655; den drøbtes Fader Christ. Pedersøn sendte Bodspengene til sin Svoger, Magister Lauritz Vidsted, Præst i Nakskov, for at anvendes til Nakskov Kirkes »Staffering«. Denne Begivenhed var skreven paa en Tavle, der forhen var anbragt i Nærheden af Alteret, nu er den sønderbrudt, men Iudskriften er anført i »Marmora Danica«, Tom. I.

Altertavlen bærer Aarstal 1657 og er et udmærket Kunstværk i Barokstil med karakteristiske og kækt udskaarne Ornamentter; den er delt i fire Hovedpartier, adskilte ved rigt profilerede og ornamenterede Arkitraver, der nederst bæres af mægtige Søjler omsnoede af Vinløv, samt af to Evangelister. I nederste Hovedfelt er en stærkt fremtrædende Relieffremstilling af den hellige Nadver; det derover værende Felt har ligeledes Reliefbilleder af Korsfæstelsen og derover en Arkitrav, der bæres af 4 Apostle. Det tredie Felt ovenover har Korsnedtagelsen, og 2 Apostle ere stillede paa Siderne; endelig allerøverst staa den sejrende Kristus paa Jordkloden, og ved hans Side 2 Apostle, endvidere staa paa Gulvet 2 legemstore Figurer af Moses og Aron ved hver Side af Alterbordet. En Billedskærer fra Odense, ved Navn Mester Anders, skal have udført dette Arbejde. En Altertavle, som indtil 1886 stod i St. Knuds Kirke i Odense, lignede i Et og Alt denne Tavle og siges ogsaa at være udført af samme Mester.

Indtil 1898 stod denne skønne Altertavle i Nakskov Kirke i en frastødende mørk Egetræsbejtsning, som hindrede Øjet i at opfatte og skælne de mange smukke og karakteristiske Enkeltheder i Arbejdet. Det er bekjendt, at indtil 1853 havde Tavlen været prydet med rige Farver, men det blev da overdraget en Maler i Nakskov at fjerne den hele Farvepragt, og han havde gjort det saa grundigt,

at ikke mindste Spor af Farver var levnet, da Restauratio-
nen og Opmalingen foretoges i 1898.

Et med Prædikestolen samtidigt Arbejde er den smukke
rigt udskaarne Skranke, der nu er anbragt under Orgelet;
i hele Ornamentiken stemmer det med Prædikestolen. Før
Korbuens Omformning har den sikkert haft sin Plads midt
over den, som et Pulpitur. En ganske lignende Skranke
findes endnu i Korbuen i Ulfborgkirke ved Holstebro, og
jeg har seet Spor af saadanne i nogle andre Kirker. I
Nakskovskranken er 13 Buefelter adskilte ved lignende Ko-
ryatidefigurer som paa Prædikestolen; i Midtfeltet staar
Kristus, og i de øvrige de 12 Apostle¹⁾.

I Kirken findes flere Epitafier og Mindestene; iblandt
de første er et af betydeligt Kunstværd over Kgl. Majestæts
Tolder og Raadmand Niels Nielsen med hans og hans
Families malede Brystbilleder og Aarstallet 1646. Midt-
feltet dannes af et udmærket Maleri af Kristi Korsfæstelse.
I vestlige Ende af Kirken hænger et andet Billede, et ovalt
Maleri, der synes at have været Midtpartiet af et større
Epitafium; paa det er fremstillet Dommedag med den døm-
mende Kristus siddende paa Himmelbuen. I en Afdeling
i nederste Del af Maleriet er fem Brystbilleder af en ældre
Mand med Hustru og Børn; det er Portræter af den dyg-
tige Borgmester Niels Nielsen og hans Familie. Han ind-
skrev med Hæder sit Navn i Historien under Belejringen
1659. Der er ogsaa flere Epitafier og Mindetavler af Sten,
som udmærke sig ved smukke Former og Ornamentering;
særlig maa her nævnes Epitafiet over Otto Christensen,
fordum Raadmand og Borgmester i Nakskov, død 1625,

¹⁾ Ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. Museumsassistent Mag. Chr.
Jensen har en Billedskærer Jørgen Ringnis, boende i Maribo,
udført dette Arbejde (falsterske Kirkeregnskaber fra 1630—40).
Ligeledes meddeler han, at i Nakskov Kirkeregnskaber staar op-
ført: „Udgifven for en Vogn, der hentede Billedsnideren i Ma-
ribo, der de tingede med hannem paa Pulpituret.“ — At han
ogsaa har forfærdiget Prædikestolen, maa antages.

samt over hans Hustru Lisbeth Andersdatter, som beko-
stede Monumentet 1633.

Et andet Monument maa ogsaa nævnes, det er en
c. 4 Alen stor Sten med et Basrelief i Midten med Frem-
stilling af Kristi Opstandelse, og paa Siderne Figurer af
Troen og Haabet. Stenen er rejst over Raadmand Michel
Matzøn, som døde 1645, den samme Mand, som har givet
de 2 smukke Alterstager.

Af Nakskov Kirkes Præsteportraiter haves kun tre, der,
da meget andet i Begyndelsen af 19. Aarhundrede solgtes
eller førtes bort fra Kirken, reddedes; det er Præsten, Ma-
gister Laurits Vidsted (fra 1638—66) samt Præsterne Niels
Saxtrup og Ole Dorph. Saxtrup var Kapellan ved Kirken
under Belejringen og stod foran Alteret, da Bomben faldt
ned igjennem Korhvelvingen d. 19. Juni 1659.

Af hvad her er meddelt, sees det, at Nakskov Kirke,
hvad den indre Udstyrelse angaar, ikke staar tilbage for
mange andre Kjøbstadskirker; meget er gaaet tabt i Tidens
Løb; men det, der er tilbage, vidner om den religiøse
Aand, Kunstsands og varme Interesse, der efter Reforma-
tionen har levet blandt Befolkningen, og viser, at den har
sat en Ære i at udstyre sit Guds-Hus paa bedste Maade
og — som det lyder fra de gamle Mindestene —

»Gud til Ære og Kirken til Zier.«

Efter dette Foredrag gav Stedets Præst, Provst Th.
Elmqvist, en Udsigt over den danske Gudstjenestes Hi-
storie efter Reformationen, angaaende hvilket Foredrag vi
maa nøjes med at henvise til Referatet i »Nakskov Tidende«
(Nr. 238). Derefter gjordes et længere Ophold.

Da Mødet paany samledes (Kl. 8 Aften) i den smukt
oplyste og tæt fyldte Kirke, indledes det atter med stem-
ningsfuld Musik (Organist K. Lowzow) og smuk Solosang
(Fru Henriksen), hvorpaa Dr. H. F. Rørdam i et længere
Foredrag oplyste Hovedpunkterne af Laalands Kirkehistorie
gjennem de skiftende Tider med særligt Henblik paa Nak-

skov, der ved en Række ret fremragende Præster indtager en fremskudt Plads i Øens Kirkehistorie¹). Særlig dvæledes ved Severin Bindesbølls Virksomhed først som Sognepræst i Nakskov (1838—52) og siden som Biskop i Laalands-Falsters Stift (1856—51), og der mindedes om det aandrige Foredrag, han 1861 havde holdt ved det kirkehistoriske Møde i Maribo, hvor han fremstillede den kristne Kirkes Forhold til Kunsten i dens forskjellige Former — Ordets Kunst, Tonerens Kunst, Malerkunsten og Bygningskunsten, idet han paaviste, at saa langt det end er fra, at Kirken har skabt Kunsten, saa vist er det, at den med stort Udbytte har taget den i sin Tjeneste og udformet den paa ejendommelig Maade²).

Med Salmen »Det lakker nu ad Aften brat« sluttedes det særdeles vellykkede Møde.

¹) Et Bidrag til Nakskovs Kirkehistorie i Reformationstiden, der ydedes ved Mødet, vil blive meddelt i en særlig, mindre Artikel i det følgende.

²) H. F. Rørdam: Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i dets første 25 Aar, S. 87 ff.

Uddrag af Breve i Fyns Bispearkiv.

(Fortsættelse).

[1670]. Jesper Jensen [Kjeldgaard] ansøger Kongen om Kapellaniet ved Frue Kirke i Svenborg, idet han oplyser, at dette Embede paa Grund af dets ringe Indkomst, af Mangel paa Ansøgere, havde staaet ledigt en rum Tid efter den forrige Kapellans, Hr. Anders Christensens, Død, hvorved dennes Enke og Børn vare geraadede i stor Armod. Ansøgeren havde en Tid lang tjent sit Brød ved Information hos fremmede Folk, og da han ikke saa Udvej til anden Promotion, begjærede han »samme Kapellans Bestilling at betjene og nyde forrige Kapellans, Hr. Anders Christensens, Løn og Indkomst, som han af Sognepræsten og Kaldet nydt og bekommet haver«. — Ansøgningen er under 2. Decbr. 1670 anbefalet af Biskop N. Bang. (211).

1671, 21. Februar. (Svenborg, Vor Frue Præstegd.). Lucas Madsen Friis skriver til Biskop Niels Bang: Efter- som jeg har hørt, at Anne sl. Hr. Anderses har forhvervet et Kongebrev, at en Person maa af Hs. Højærv. ordineres til at være Medtjener til vor Frue Kirke her i Svenborg, hvortil der aldrig tilforn, saa vidt vitterligt er, har været nogen Medtjener uden pro persona, og det ikkun i min sl. Formands Tid, som baade for sin Svaghed, saa og for sit sagte Mæle sig nogle haver kaldet«. »Sognepræsten beder paa det indstændigste Bispen at hjælpe til, at han maatte fritages for Kapellan, da Sognet ikke kunne lønne to Præster, eftersom det var meget forarmet og ødelagt. (Sunds Hrd.).

1671, 28. Februar (Svenborg). Borgmestere og Raad i Svenborg anbefale i en Skrivelse til Biskop Bang Sognepræst ved Frue Kirke Hr. Lucas Madsens Andragende om at blive fri for at holde en Kapellan. Bl. a. bemærke de: »aldrig er nogen Kapellan kaldet af Borgmester og Raad ber i Byen til vor Frue [saaledes] som til Nicolai Sogn (som det skete tilforn af Borgmester og Raad ligesom med Sognepræsterne saa og med Kapellanen efter Ordinansen) uden aleneste den allersidste, som var sl. Hr. Anders, som blev kaldet af Sognepræsten selv udi Borgmester og Raads Nærværelse, hvilket var salig Hr. Anderses Begjæring og ej sl. Hr. Peder Skaanings, forrige Sognepræstes, hans Vilje, at det saa skulde ske i Borgmester og Raads Nærværelse; og det begjærede Hr. Anders i Særdeleshed fremfor de forrige Kapellaner pro persona, at han vilde og kunde blive Sognepræst efter Hr. Peders Død, om det Gud saa havde behaget, eller og, om han ej kunde blive Sognepræst, Successor da ej skulde hannem opsige Tjenesten (eftersom han kun var Kapellan pro persona), om nemlig Sognepræsten selv det vilde eller kunde forestaa. Det kom os intet ved at kalde ham, vi vilde ej heller; men vi vare venligen ombedet hans Kaldsbrev at underskrive«. De mene ikke, at nogen studeret Mand kunde leve af et saa uselt Kald, helst da Enken allerede havde to Kuld Børn, saa det kun vilde blive Jammer og Elendighed paa alle Sider. (Sunds Hrd.).

1671, 6. April. Rasmus Thestrup (Præst i Mesinge) bevidner, at han afvigte 28. Febr. havde indlagt sin skriftlige Ed i Hs. Maj.s Kancelli. (184).

1671, 29. April. (Faaborg). Dom afsagt af Lavrits Christensen i Faaborg, Herredsfoged i Sallingherred, i en Sag, hvori Hans Hansen Ploug, Byfoged i Faaborg, paa denne Bys Kirkes og Skoles Vegne sagsøgte Simon Fock til Rødkilde for 3 Ørter Byg, som af en Gaard i Ulmeroure, der var lagt under Rødkilde, skulde aarlig ydes til

Faaborg Kirke og Skole¹). Simon Fock dømtes til at yde den nævnte Afgift og inden 15 Dage at betale 12 Ørter Byg for de fire Aar, hvormed han stod til Rest. (Salling Hrd. 5).

1671, 24. August. (Kbhvn.). Christian V afhænder for en Præntion paa 3723¹/₂ Rdl. 8 Sk., som Hr. Henrik Bjelke til Ellingegaard ²), Ridder, Geheimeraad, Rigsadmiral, Præsident i Admiralitetskollegiet, Assessor i Collegio Status og Befalingsmand paa Island, havde paa Kronen, følgende Jura patronatus: i Sjælland, til Tyvelse, i Fyn, til Verving, Tommerup og Brylle Sogne. — D. 18. Decbr. 1694 tillades det Fru Vibeke Juel, Hr. Henrik Bjelkes Enke, at afhænde Patronatsretten til Verving Sogn. (Odense Hrd. 19).

1672, 24. Avgust. (Raachløff). Hedvig, Grevinde til Slesvig og Holsten, Frue til Taasing og Raachløff, bevilliger, at Præsten til Bregninge paa Taasinge, Hr. Jens Mogensen, maatte faa sin ældste Søn, Peder Jensen, til Kapellan med Haab om Succession. (268).

1672, 19. Oktober. (Kbhvn.). Christian V beskikker Peder Jensen [Lucoppidan] til Kapellan hos Præsten i Lande og Bregninge paa Taasinge, Hr. Jens Mogensen, og lover ham at blive Efterfølger i Kaldet. (268).

1672, 9. December. (Kbhvn.) Rigsmarskal Hr. Johan Christof v. Korbitz til Hellerup ansøger Kongen om at faa et lille Stykke af Hellerup Kirkegaard udlagt til Indkjørsel til sin Borgegaard mod at vederlægge det med anden passende Jord og at foretage Forbedringer ved Kirkegaarden. (Vinding Hrd. 19). Kgl. Befaling af 20. Decbr. s. A. til Stiftsbefalingsmand Hr. Henrik Lindenov til Ouregaard og Dr. Niels Bang om at afgive Erklæring herover; samt disses

¹) Denne Ydelse stammede fra et Gavebrev af 5. Novbr. 1551, udstedt af Ejler Rønnow til Hvidkilde (trykt i Hofmans Fund. VI, 132—33, men med den Fejl, at Stifteren der kaldes Otto istedenfor Ejler Rønnow); en Afskrift af Brevet findes i Fyns Bispearkiv. Salling Hrd. 6. Heri kaldes Stedet: Offuerulmerore.

²) D. e. Elingaard i Norge.

Anbefaling af Andragendet, dat. Odense 28. Jan. 1673, findes smst.

[1672]. Kopi af den af Niels Bang ved hans Beskikkelse til Præst i Guldbjerg og Sandager aflagte Troskabsed. (211).

1673, 6. Maj (Svenborg). Præsten Hans Lavritsen Hellevad skriver til Biskop Bang og beder om en Kopi »af Hs. Maj.s udgivne Frihed, som Præsterne her udi Stiftet undt og forlent er«. (211).

1674, 4. Marts. (Kbhvn.). Christian V afhænder for 2000 Rdl. Jus patronatus til Søllinge og Hellerup Sogne til Hr. Johan Christof v. Korbilz til Hellerup, Ridder, Gehejmeraad, Rigsmarskal, Stiftamtmand over Sjælands Stift, Amtmand over Kjøbenhavns og Roskilde Amter, Assessor i Collegio Status, Højesteret og Krigskollegiet. (Vinding Hrd. 33).

1674, 4. Marts. (Lunde Prstgd.). Laurentius Christierni beder Biskop Bang om at ordinere hans Søn, Christen Lauritsen, til hans Successor i Lunde Kald, som Kongen havde bevilliget ham at nyde efter Faderens Afgang. Denne var nu ved Sygdom saa afkræftet, at han ikke længere selv kunde forestaa Embedet. (Sunds Hrd.).

1674, 15. April. (Kbhvn.). Christian V kalder Hans Sørensen til Kapellan hos Sognepræsten Hr. Anders Povlsen i Kjerteminde, hvis hidtilværende Kapellan, Hr. Adrian Stephensen, ved Døden var afgangen. Efter bemeldte Sognepræsts Død eller Afgang skulde Hans Sørensen succedere ham. (Vedlagt er H. Sørensens Homagiale, underskrevet 16. April. s. A.). (159).

1674, 30. Maj. (Kbhvn.). Christian V kalder Mads Jensen Rosenberg til Sognepræst i Viby paa Hindsholm. (211).

1674, 17. Juli (Kbhvn.). Christian V afhænder for 5288 $\frac{1}{2}$ Rdl. til Fru Anne Margrete von Götzen, sl. Hr. Jørgen Schult's, og hendes Arvinger Jus patronatus til følgende Kirker: Svaninge, Vesterskjerning og Ulbølle, Fravde, Vigerslev og Vevlinge. (Salling Hrd. 30).

1676, 26. Marts. (Løffuitzrose). Anders Bille til Løffuitz-

mose funderer en Skole i Haarby og henlægger nogen Indtægt til samme. Under Fundatsen har S. A. d'Adler veuve de Trampe under Dat. Løgsmose 25. Februar 1718 skrevet, at da sl. Hr. Anders Bille Eriksen, Haarby Skoles Fundator, døde, før den i Fundatsen bestemte Kapital var erlagt, saa havde hans efterladte Frue, Beate Margrete Bjelke, til mig underskrevne idag erlagt den udlovede Sum noget forøget, saa at den nu beløb sig til 400 Sl. Dlr. Renten deraf, 20 Sl. Dl., skulde anvendes til Løn for Skolemesteren. (Baag Hrd. 40).

1677. Rigtig Specification paa Bjerge Herreds og Hindsholms Præsters Ildsteder, Heste, Hopper og Køer. (Gjennemgaaende havde Præsterne dobbelt saa mange Heste som Køer, hvilket ogsaa var Tilfældet i andre Herreder). (269 og 271 a).

1678, 3. Marts. (Kbhvn.). Diderieh Schult til Findstrup, Kgl. Over-Sekretær og Kancelliraad, gjør vitterligt, at da Sognepræsten i Svaninge, Hr. Hans Hansen Lock, er afgaaet ved Døden, saa kalder han som Kirkens Patron Jakob Hansen Kiøpping [denne skriver sig selv: Köppen], »Latine Skolemester« i Faaborg, til Sognepræst i den afdødes Sted, hvorfor Biskop M. Thomas Kingo anmodes om at examinere og efter befunden Dygtighed at ordinere ham. (20).

1678, 14. Marts. (Kbhvn.). Christian V tilskjøder Niels Juel og Arvinger bl. a. Patronatsretten til Landet Kirke paa Taasing (Udtog i Sunds Hrd. 40.) Hele Skjødebrevet er trykt hos Lund, Beskr. over Thorseng, S. 107—9).

1678, 14. Marts. (Vester Skjærninge Præstegaard). Gregers Knudsen Krag, som paa Grund af Alder og Svagelighed ikke længere kunde betjene sit Præsteembede, havde hos Stedets Patron, Hr. Generalfiskalen, opnaaet, at hans ældste Søn, Knud Gregersen, var bleven kaldet til hans Kapellan med Løfte om Succession, hvorfor han nu beder Biskop Kingo om at ordinere denne. (211).

1678, 17. Marts. (Skjellerup). Hans Olufsen (Fjelsted),

Sognepræst, og flere Beboere af Skjellerup Sogn ansøge Stiftsøvrigheden om Tilladelse til af Kirkens Forraad at anskaffe en mindre Klokke, hvortil Kirken højlig trængte, da den, de havde, var ubrugelig. (Vinding Hrd. 43 b).

1678, 17. April. (Kbhvn.). Christian V kalder Morten Hansen [Griff] til Kapellan hos den svagelige Hr. Hans Gregersen, Sognepræst i Østerhæsing. Dersom han skikkede sig tilbørlig i samme Kapellani, skulde han ved Hr. Hans Gregersens Afgang succedere ham som Sognepræst. (211).

1678, 9. Maj. (Brahetrolleborg). Birrethe, Friherreinde af Trolle til Friherskabet Brahetrolleborg og Frue til Brendegaard, Enke efter Mandrup Brahe til Torbenfeld og Sæbygaard, gjør vitterligt, at da Hr. Hans Gregersen, Sognepræst til Østerhæsing og Hillerslev, paa Grund af Svagelighed ønskede en Medtjener og eventuel Efterfølger, og da Morten Henriksen, der var examineret af Professorerne i Kjøbenhavn og havde deres gode Testimonia, i to Aar med megen Flid og Dygtighed i hendes Hus havde været Præceptor for hendes Broders, Hr. Korfits Trolles, Søn Niels Trolle, og i denne Stilling havde ført et ærbart og kristeligt Levned, saa havde hun villet benytte Lejligheden til hans Forfremmelse; og eftersom Hr. Hans Gregersen til førstkommende Michaelis vilde afstaa begge sine Sogne og Præstegaarden til Morten Henriksen mod et vist aarligt Quantum og nogle Værelser for sig og sin Hustru i Præstegaarden, saa kalder hun herved bemeldte Morten Henriksen til »at være fuldkommen Sognepræst tillige med Hr. Hans Gregersen til Hillerslev Sogn«. Biskop Kingo anmodedes derfor om at ordinere ham. (211).

1678, 28. Juli. (Wedelsborg). Wilhelm Friderich Wedel, Greve til Wedelsborg, Ridder etc. afhænder til Hans Knudsen, Inspektør over hans Grevskab, Jus patronatus til Orte Kirke. (Baag Hrd. 26).

1678, 18. August. (Kbhvn.). Christian V sælger for 1909 Rdl. 11 Sk. til Peder Pedersen Lerche til Rygaard,

Assessor i Højesteret samt i Admiralitets- og Kommerce-Kollegiet, og hans Arvinger Patronatsretten til Langaa og Øxendrup, samt Oure og Vejstrup Kirker. (Gudme Hrd. 18).

1678, 12. September (Kbhvn.). Christian V afhænder for 1478^{1/2} Rdl. til Mogens Rosenkrantz til Landting Jus patronatus til følgende Kirker: Jordløse i Salling Hrd., Nyborg Amt, Vive, Ove og Valsgaard i Hinsted Hrd., Aalborg-
hus Amt, og Voer i Rogse Hrd., Dronningborg Amt. (Salling Hrd. 21).

1678, 26. September. (Kbhvn.). Christian V afstaar til Hr. Jens Juell, Friherre til Juellinge, Herre til Vorgaard, Ridder, Geheime-Etats- og Kancelliraad, Assessor i Collegio Status og Højesteret, for resterende Løn og som Godtgjørelse for Udlæg ved Forretninger vedrørende Flaaden og adskillige Rejser til Kurfyrsten af Brandenburg angaaende Rygens Occupation, samt endelig mod et kontant Tilskud af 296 Rdl. 3 Ort 12 Sk., Jus patronatus til følgende Kirker: i Aalborg-
hus Amt, Børglum Hrd. Albæk med Annexet Vor i Jerslev Hrd., samt Sindal og Astrup i Horns Hrd.; i Nyborg Amt, Salling Hrd., Vejlev med Annexet Allested, samt Sønderbroby; og i Holbæks Amt, Tudse Hrd., Stiftsbjergby med Annexet Mørke. (Salling Hrd. 21).

1678, 15. Oktober. (Kbhvn.). Christian V afhænder for 156 Rdl. til Fru Christense Rosenkrantz afg. Mogens Høegs til Kjærgaardsholm og hendes Arvinger Jus patronatus til Østerhæsinge Sogn i Nyborg Amt med Kirke-
tiende, Herligheden over Præstegaarden og Degnebolet, saa vel som al anden Kirkens tilliggende Jordegods, Herlighed og aarlige Indkomst. (Salling Hrd. 21).

1678, 1. November. (Kbhvn.). Jens Juell, Friherre til Juellinge, Herre til Vorgaard, Ridder, Kgl. Maj.s Geheime-Etats- og Kancelliraad, Vicepræsident i Kommercekollegiet, transporterer til ærlige, agtbare og velfornemme Mand Peder Klingenberg til Vejlegaard i Fyn det ham ved kgl. Skjøde af 26. Sept. 1678 overdragne Jus patronatus til

Vejlev Sogn med Allested Annex i Nyborg Amt. (Salling Hrd. 21).

1678, 10. December. (Kbhvn.). Christian V sælger for 1250 Rdl. Patronatsretten til Gudme og Bruager Kirker til Peder Pedersen Lerke til Rygaard, Assessor i Højesteret samt i Admiralitets- og Kommercekollegiet. (Gudme Hrd. 18).

1678, 12. December. (Kbhvn.). Christian V afhænder for 255 Rdl. Jus patronatus til Vantinge Sogn med Kirke-tiende, Herligheden af Præstegaarden og Degnebolet, samt Kirkens tilliggende Jordegods, Herlighed og aarlige Indkomst til Doctor Thomas Bartholin, Assessor i Højesteret og Professor ved Universitetet. (Salling Hrd. 21).

1678, 12. December. (Kbhvn.). Christian V afhænder for 1529¹/₂ Rdl. 18 Sk. Patronatsretten til Flemløse Kirke til Grev W. F. Wedel til Wedelsborg. Denne afhænder 3. Aug. 1679 samme Patronatsret for samme Pris til Erik Nielsen, Amtskriver i Middelfart og Assens Amter. Sidstnævnte afhænder den atter 15. Juni 1695 til Brigadier Adam Frederik v. Trampe, (Baag Hrd. 26).

1679, 7. Februar. (Kbhvn.). Christian V sælger for 409¹/₂ Rdl. 13 Sk. Patronatsretten til Søby Sogn i Assens Amt til Erik Stenou til Skovgaard, Amtmand over Assens Amt. (Baag Hrd. 26).

1679, 25. Februar. (Kbhvn.). Jens Juell, Friherre til Juellinge, Herre til Vorgaard, Ridder, Kgl. Maj.s Gehejme-Etats- og Kancelliraad, og Vicepræsident i Kommercekollegiet, transporterer til Fru Pernille Bilde, sl. Børge Trolles til Trolholm, og hendes Arvinger Jus patronatus til Sønderbroby i Salling Hrd. med de samme Rettigheder, hvormed han havde modtaget den ved kgl. Skjøde af 26. Sept. 1678. (Salling Hrd. 21).

1679, 17. April. (Kbhvn.). Peder Pedersen Lerke afhænder Patronatsretten til Gudme og Bruager Kirker til Kancelliraad Jørgen Skeel til Broholm. (Gudme Hrd. 18).

1679, 30. April. Christian V afhænder for 1189¹/₂ Rdl. 33 Sk. til Peder Pedersen Lerche til Rygaard, Kommeree-

raad og Assessor i Højesteret, samt hans Arvinger Jus patronatus til Frørup Sogn. — 1694, 18. Maj. (Kbhvn.). Vincentz Lerche til Rygaard og Voermarksgaard, Kammerjunker og Ordenssekretær, transporterer og overdrager til Hans Thomesen, Forpagter paa Voermarksgaard, det Skjøde, hans Fader havde faaet paa Patronatsretten til Frørup. — 1695, 2. April (Kbhvn.). Hans Thomesen til Voermarksgaard afhænder bemeldte Jus patronatus til velb. Otto Pedersen til Hollufgaard, Krigskommissær over Fyn og Langeland. (Vinding Hrd. 34).

1679, 19. Juni. (Gamtoft). Erklæring fra Præsten Knud Povlsen om Gamtoft Præstekalds Indkomster. (184).

1679, 4. September. (Kbhvn.). Christian V sælger for 646 Rdl. 3 Ort 12 Sk. Patronatsretten til Thurup Sogn til Erik Stenou til Skovgaard, Amtmand over Assens Amt. (Baag Hrd. 26).

1679, 10. Oktober. (Pinneberg). Christian V fritager Geheimeraad, Admiral-General-Lieutenant Hr. Niels Juel til Sæbygaard og Taasing, paa Grund af de store Fortjenester, han havde indlagt sig i Krigen, for alle Skatter, Contributioner og Paalæg (Prindsessestyr undtaget) af hans Gods paa Taasing. (Sunds Hrd. 28).

1680, 28. April. (Kjøbenhavn). Fridrich von Vittinghoff genannt Scheel skriver til Biskop Kingo, at han havde kaldet »nærværende hæderlige unge Mand Thies Offuesen til Sognepræst i Viby paa Hindsholm i afg. Hr. Mads Jensens Sted«, hvorfor han beder Biskoppen at examinere ham og foranstalte det videre fornødne med Hensyn til hans Indsættelse i Embedet) (211).

1680, 14. Juni. (Rensborg). Christian V's Reskript til Biskop Kingo, hvorved et for nogle Aar siden af Præsten i Svindinge, Hr. Anders Lerke, formentlig ved vrag Undervisning erhvervet Exspectancebrev paa Sognekaldet i Nyborg efter Mag. Hans Mules Død, indkaldes til Kancelliet for at kasseres. (Vinding Hrd. 4).

1680, 14. Juni (Rensborg). Christian V beskikker

Mag. Frants Thestrup, Rektor i Nyborg, til tillige at være Vicepastor og Medhjælper for den gamle Sognepræst smst. Mag. Hans Mule, med Løfte om Succession. Det af Præsident og Borgmester og Raad i Nyborg for nogle Aar siden erhvervede Exspectancebrev for Anders Lerke kasseres, da det, hvortil man i sin Tid havde støttet Andragendet, nemlig Ønsket om Afholdelse af en Mandagsprædiken i Nyborg, havde vist sig kun at være »en Prætext for at erlange for bem. Anders Lerke vores Exspectancebrev paa bem. Hans Mules Kald«, medens denne Prædiken aldrig var bleven holdt, og Anders Lerke siden var ordineret til Præst i Svindinge, saa han altsaa ikke kunde yde den gamle Præst nogen Hjælp i hans Svaghed. (Vinding Hrd. 21).

1680, 19. Oktober. (Kbhvn.). Christian V bevilger, at Hr. Hans Frantsen, Sognepræst i Simmerbølle paa Langeland, hvis Præstegaard og hans Formue var brændt, maatte nyde 1 Rdl. af enhver af »vores Kirker« i Danmark, som var ved Middel og Forraad. (212).

1680, 29. Novbr. (Svenborg). Lucas Matthiæ Frisius, Præst ved V. Frue Kirke i Svenborg, fremsender til Biskop Kingo Afskrifter af en Del Dokumenter fra det 16de Aarhundrede, i Haab om ved disse at hævde til sit Embede Tienden af Ørkel Fang, som Stiftamtmanden og Bispen havde tildømt Præsten ved S. Nicolai Kirke smst. (Sunds Hrd. 3).

1680, 16. December. Jens Jespersen, Subdegn i Sandby, og Peder Knudsen, tjenende Mag. Johan Davidsen von der Heyde sammesteds, aflægge Vidnesbyrd om, at Christen Jensen, Færgemand paa Taars Færgested, under Isforhold havde krævet en formentlig overdreven Betaling for at sætte Bispens Famulus Johannes Lauerentzen¹⁾ over til Langeland. Vedlagt findes Færgemandens ydmyge Retfærdiggjørelse for Biskop Th. Kingo, dat. Taars Færgegaard

¹⁾ Den senere bekendte københavnske Bogtrykker og Bogudgiver.

9. Avg. 1681, tilligemed forskellige Vidnesbyrd, sigtende til at godtgjøre, at han ikke havde overtraadt sin Berettigelse. (211).

1680, 21. December. (Kbhvn.). Christian V stadfæster et Kaldsbrev, udstedt paa Juelskov 1. Sept. 1680 af Knud Urne Sigvartsen til Juelskov, for Henrik Thomasen Barsmark, Rektor i Rudkjøbing, til Sognepræst i Tved, hvilket Kald var ledigt, da Hr. Peder Joensen, hidtil Sognepræst i Skaarup og Tved, var afgaaet ved Døden.

1680. Indberetning fra Hr. Herman Christensen Beck, Sognepræst til S. Hans Kirke i Odense og Provst i Odense Hrd., om Kornpriser til Fastsættelse af Kapitelskjøb. (209).

(Udat.). Indberetning uden Underskrift (men vistnok fra Præsten i Bjergby paa Taasinge) om et Syn, som en Mand ved Navn Rasmus Sørensen fra Helløv mente at have haft afvigte 27. Febr. (Aarstal mangler, men det synes at være fra Tiden omkring 1680), og hvorved han antog at have faaet Aabenbaring om, at Kjøbenhavn skulde forgaa inden 40 Dage, hvis Indhyggerne ikke omvendte sig, og Kongen afstod den halve Told paa Kjøbstæderne og den halve Skat paa Landsbyerne m. m. (Sunds Hrd. 47).

1681, 25. August. (Horne). Jacob Ludvigsen, Pastor & Præpositus, attesterer Rigtigheden af Kopier af en stor Mængde Kvitteringer for de Afdrag, som Præsterne i Salling Herred havde gjort (1664—80), paa de for deres Præstegaarde fastsatte Kjøbesummer, samt andre dem paalagte Afgifter og Indbetalinger (Salling Hrd. 41. Heri Kvitteringer m. m. vedrørende saa godt som alle Præstekaldene i Herredet).

1681, 1. Oktober. (Assens). Overenskomst mellem Hr. Jørgen Marcnsen, res. Kapellan i Assens, og Niels Sørensen, der skulde være nævntes Medhjælper i Embedet. (Baag Hrd. 9).

1682, 4. Januar. (Kbhvn). Magdalene Rhode, sl. Doct. Thomas Bartholins, transporterer til velb. Adolf Hans von Holsten til Gjelskov, kgl. Maj.s Hofraad og Amtmand, det hendes afd. Mand under 12. Decbr. 1678 af Kongen til-

delte Skjøde paa Jus patronatus til Vantinge Kirke. Brevet er medundertegnet af hendes Søn, Prof. Dr. Caspar Bartholin, og hendes Broder, S^r Andreas Rhode. (Salling Hrd. 21).

1682, 12. Maj. (Kbhvn.). Christian V gjør vitterligt, at da der ved Opbuddet efter afg. Niels Friis var udlagt til Hesselager Hospital og Skole for den Legatkapital paa 2100 Rdl., som stod paa Rente hos N. Friis, noget Bøndergods, besat og øde, og Provsten i Gudme Hrd. Matthias Reutze og Præsten i Hesselager Berndt Bendixen (Øgler) havde andraget, at de Hospitalet og Skolen tilkommende Renter ikke kunde udkomme af dette Gods, saa tillades det ham at sælge Godset og af det indkomne oprette en Kapital, hvis Rente kunde tillægges Hospitalet og Skolen. (Gudme Hrd. 43).

1682, 12. Juni. (Odense Bispegaard). Biskop, Dr. Thomas Kingo kalder Studiosus Niels Pedersen Murer til Kjerteminde Skoles Vicarius (Substitut) og Degn i Dalby og Stubberup. Sognepræsten Hr. Matthls Olufsen Thestrup anmodes om at »tale hans Bedste til menige Sognemænd, at de erkjende ham for bemeldte Skoles Degn og Vicarius«, samt yde ham, hvad der tilkommer ham. (268).

1682, 27. Juni. (Odense). Skiftforretning i Boet efter afg. Fru Ingeborg Parsberg sl. Niels Friis's til Hesselagergaard. Da Boet var insolvent, udlagdes Gaard og Gods med Patronatsretten til Hesselager Kirke til en af Fordringshaverne, Povl Zachariesen (Grønnevald), kgl. Provisions- og Ammunitionsforvalter i Nyborg, der paatog sig at betale de andre Kreditorer deres Tilgodehavende (Gudme Hrd. 18). Vedlagt findes flere Aktstykker vedrørende samme Sag.

1682, 5. Juli. (Svenborg). Memorial til Stiftsøvrigheden fra Jens Madsen Kier om Svenborg Kirkers elendige Tilstand og om Midler til deres Istandsættelse og Vedligeholdelse. (Sunds Hrd. 34).

1682, 8. Juli. (Kbhvn.). Christian V's Befaling til Justits- og Kancelliraad Jens Rosenkrantz til Farskov, Amt-

msnd over Nyborg Amt og Landsdommer i Fyn, Dr. Thomas Kingo, Superintendent over Fyns Stift, Otto Riisbrich, Landsdommer i Fyn, Christoffer Bartholin, Sekretær i det danske Kancelli-Kollegium, samt Jens Schult om at træde sammen for at undersøge, hvorledes Stipendierne ved Nyborg Skole anvendtes, da der var indkommen Klage fra Rektoren smst., Mag. Frants Thestrup, over at Præsident, Borgmester og Raad i Nyborg i adskillige Maader forventede og forsøgte de til Skolen henlagte Stipendier. (Vinding Hrd. 7). Kommissionens Kjendelse, dat. Odense 16. April 1683, hvorved M. Frants Thestrup fik Ret over Præsident Claus Rasch, findes smst. Nr. 14.

1682, 11. Jnli (Kbhvn.). Christian V gjør vitterligt, at da Jens Sehested til Holmgaard som Formynder for sin afd. Broders, Niels Sehesteds, Børn har andraget, at hans afd. Broders Ejendom ikke kunde dække hans Gjæld, saa tillades det at sælge hans Gaard (Mullerup); skulde Gaarden ved Salget indbringe mere end den udestaaende Gjæld, saa skulde Beløbet udsættes paa Rente til bedste for de umyndige Børn. (Gudme Hrd. 18).

1682, 4de November. (Kbhvn.). Christian V beskikker Christian Hansen Falster til Sognepræst i Branderslev i Laaland i Hr. Thomas Pedersens Sted, som fra samme Kald formedelst hans Uskikkelighed for vores Højesteret dømt er. (Vends Hrd. 23).

1682, 27. December. (Kbhvn.). Christian V afstaar til Diderich Schult til Findstrup Gaard og Hellestrup, Geheime- og Kancelliraad, Dalum Klosters Hovedgaard, som nu herefter skal kaldes Christiansdal, med Jus patronatus til Dalum og Sanderum Kirker, for 16000 Rdl. paa hans Hustrus Vegne, hvilken Sum (hendes Fader) afg. Statholder Christoffer Gabel skal have haft Krav paa. (Odense Hrd. 19).

1683, Januar. (Kbhvn.). Justitsraad Peder Pedersen Lerche kalder Studiosus Jens Jacobsen til Sædedegn i Oure og Vejstrup efter afd. Ole Hansen Vinding. Han var forud examineret af Biskop Kingo og befunden dygtig

til Embedet. Præsten i Oure, Hr. Cornelius Lerche, anmodes om at fremstille ham i Kirken for begge Menighederne og at befale dem at antage ham for deres rette Sognedegn og yde ham det ham tilkommende. (268).

1683, 7. Februar. (Svenborg). Stiftamtmand Winterfeldts Anmodning om Begravelse i Svenborg, i Henhold den kgl. Forordning af 7. Novbr. 1682 om Begravelser. (Sunds Hrd. 53).

1683, 16. Februar. (Kbhvn). Magdalene Rhode, sl. Doctor Thomas Bartholins, tilskjøder velb. Peder Luxdorph til Hanstedgaard og hans Arvinger Hovedgaarden Fjellebro i Herringe Sogn, »samt underliggende Skovgaard« og Jus patronatus til Herringe og Espe Kirker, alt tilsammen regnet for 96 Td. 5 Skp. Hartkorn. (Salling Hdr. 21).

1683, 10. Marts (Kbhvn). Christian V til Amtmand over Rugaards Amt Jørgen Kaas til Gudumlund, Landsdommer i Fyn Otto Riisbrich til Gierskov, samt Mag. Ludvig Stud, Provst i Odense Herred, om følgende Sag: Peder Lûxdorph til Fjellebro, Vice-Landsdommer i Langeland og Falster, havde andraget, hvorledes afg. Ebbe Munk til Fjellebro i sin Tid havde legeret 1000 Daler in sp. til 6 fattiges Underholdning i Herringe Sogn, og havde ladet bygge et Hospital til Bolig for dem. Dette var imidlertid nu ganske forfaldent, og der var ingen Midler til dets Gjenopførelse. Det paalagdes derfor nu de ovennævnte Mænd at kalde de Proprietærer eller deres Arvinger, som efter afg. Fru Sidsel Høegs Død havde disponeret over Hospitalets Midler, for sig, og at faa Rigtighed og Regnskab af dem, og at afsige en lovmæssig og forsvarlig Kjendelse i Sagen. Vedlagt findes Afskrifter af Kommissionens Dom og forskjellige Akter i Sagen. (Salling Hrd. 46).

1683, 8. April. (Ulriksholm). Nicolaus von Brüggeman til Ulriksholm og Østergaard, Kgl. Kancelli- og Regjeringsraad i Slesvig og Holsten, Amtsforvalter over Steinburg, kalder Mads Christensen Kjølstrop til Degn i Kjølstrop og Agedrup i hans afd. Faders, Christen Madsens, Sted. (268).

1683, 12. Juni. (Kbhvn.). Jens Mogensen Sehested til Holmgaard afhænder fra sig og sin salig Broders Børn til Christen Laursen Krarup og hans Arvinger sin sl. Broders Hovedgaard Mullerup med Jus patronatus til Gudbjerg Kirke. (Gudme Hrd. 18).

1684, 28. September. (Allested). Ebbe Lauritsen Gorm, Sogndegn til Vejløf og Allested Sogn, havde for to Aar siden med Tilladelse fra Mons^r Peiter Klingenberg til Vejløfgaard, Patron til Vejløf og Allested Kirker, paa Grund af Alder og Svagelighed antaget Hans Rasmussen til Medhjælper. Denne var siden bleven gifte med hans Datter. Nu beder han Biskop Kingo om at maatte afstaa Kaldet til Svigersønnen. (268).

1684, 6. November. (Mølleborup). Erik Jensen Bunderup aflægger Ed som Degn i Kippinge og Brarup. (268).

1684. Indberetninger om de fynske Latinskolers Indkomster. (186).

1685, 24. Januar. (Odense Bispegd.). Hans Lauritsen aflægger Ed som Degn i Rønninge. (268).

1685, 3. Avgust. (Kbhvn.). Knud Thott til Knudstrup og Gavnø, Ridder, Gehejme-Etats- og Kommerceraad, kalder Hans Knudsen (Besche) til Kapellan med Successionsret hos hans Fader Hr. Knud Povlsen i Gamtofte, der nu var hel svag og skrøbelig. (268).

1685, 13. Avgust. (Odense). Simon Christian Swaboe aflægger Ed som Degn i Magleby paa Langeland. (268).

1685, 18. Avgust. (Kbhvn.). Christian V tilskjøder Hr. Christoffer Sehested til Nislevgaard, Ridder, Etats- og Admiralitetsraad, Jus patronatus til Skeby, Otterup og Lumby Sogne i Fyn. (Lunde Hrd. 7).

1685, 10. September. (Vaalse Præstegaard i Falster). Christian Valentinsen Kneutel, Præst i Vaalse, andrager for Kongen følgende: Efter sin Hustrus Død havde han siddet som Enkemand i 1½ Aar og imidlertid holdt Skifte med sine Børn i Overværelse af deres Morbroder og Formynder, Hr. Peder Jørgensen i Eskildstrup, som da ikke havde haft

noget mod Skiftet at indvende; men da Ansøgeren nu ønskede at indlade sig i nyt Ægteskab med en hæderlig Præstemands Datter, havde Hr. Peder Jørgensen udtaget en Landemodes-Stevning imod ham i Anledning af Skiftet og vilde forbyde ham at vies til sin Fæstemø, indtil Landemodets Dom var falden, hvilket vilde være næsten et helt Aar, noget, der vilde være ham til stor Skade, da hans smaa Børn ikke kunde undvære moderligt Tilsyn. Han ansøger derfor om Tilladelse til at lade sig ægtevie. — Den 19. Sept. 1685 fik Biskop Kingo kgl. Befaling om, saa fremt det forholdt sig, som Præsten i Vaalse havde andraget, da at gjøre den Anstalt, at han uden videre Forhindring kunde blive copuleret. Kingos Tilladelse til hans Ægteskab er dat. 25. Sept. s. A. Dog skulde Præsten siden bringe de omtvistede Poster i Rigtighed. (266).

1685, 3. November. (Kbhvn). Christian V bevilger, at Kapellanen i Nyborg, Hr. Peder Lavritsen, for hans Kalds Ringheds og hans besværlige Tjenestes Skyld aarlig maa oppebære 100 Rdl. af Nyborg Kirke. (Vinding Hrd. 21).

1686, 5. Januar. (Odense Bispegaard). Amanuensis N. C. Arctanders Extract af de vedliggende originale Indberetninger fra samtlige Præster i Vinding Hrd. om deres Præstegaarde tilliggende Mensalia. (Vinding Hrd. 3).

1686, 13. Januar. Fynbo Landstingsdom i en Sag mellem Hr. Diderich Schult til Christiansdal og Mag. Jens Pedersen, Sognepræst til Christiansdal og Sanderum, angaaende Boghvedetienden. Schult gjorde som Kirkeejer Fordring paa den 3die Del; Præsten mente, at det hele tilkom ham. Dommen lød: »Da Mag. Jens Petersen beviser sig ej til Hjemtinget imod den af Birketinget udstedte Dom at have været stevnet, bør Dommen ej at komme ham til Hinder eller Forfang udi nogen Maade. Og hvis imod ham videre Præention skulde formeres, gaas der om efter lovlig Medfart, som Ret kan være.« — Af Akterne i Sagen ses, at Biskop Niels Bangs Hustru, Anne Hansdatter, 1665 havde Kongetienden af Sanderum i

Fæste. Flere ældre Afgjørelser af det omstridte Spørgsmaal paaberaabes. (Odense Hrd. 41).

1686, 6. Februar. (Kbhvn.). Christian V beskikker en Kommission af fire Mænd, hvoriblandt Biskop Kingo, til at granske og træffe Afgjørelse med Hensyn til følgende: Hr. Diderich Schult til Christiansdal og Findstrupgaard, Ridder, Geheime- og Kancelliraad, har andraget, »hvorledes M. Jens Pedersen, Sognepræst til Christiansdal og Sanderum Sogne, haver sin Præstegaards tilhørende Jord udi Christiansdals Løkker, og ej ret vides, hvad Græsgang han udi hver Mark med Rette bør at have«. Herom skulde Kommissionen kjende. (Odense Hrd. 13).

1686, 29. Maj. (Kbh.) Christian V afstaar ved Mageskifte bl. a. Patronatsretten til Kjøng Kirke i Fyn (med flere Kirker i Sjælland, Laaland og Jylland) til Admiral Hr. Christian Bjelke. (Baag Hrd. 26).

1686, 6. Juli. (Assens). Christian Michel Luja, Rektor i Assens, bortfæster et øde Sted i Kjøng-Højrup, som ligger til Assens Skoles Løn og Underholdning. (Baag Hrd. 7).

1686, 2. November. (Kbhvn.). Christian V til Stiftsøvrigheden i Fyn (Hr. Herm. Otto v. Winterfeld og Dr. Th. Kingo): Da Kongen har tilskjødet Hr. Christopher Seested til Nislevgaard, Ridder, Etats- og Admiralitetsraad, Jus patronatus til Skeby, Otterup og Lumby Kirker, saa skulde »alle Beholdninger ved samme Kirker med Kirkebøgerne og al anden Rigtighed, som deraf kan dependere«, uden Ophold tilstilles ham eller hans Fuldmægtig, hvorimod bem. Seested »en rigtig Udskrift af Kirkebøgerne paa Kirkernes Inventario under hans Haand til Stiftskisten strax har at indlevere«. (Lunde Hrd. 6, hvor ogsaa det omtalte Inventarium findes, undertegnet af Seesteds Svoger og Fuldmægtig, Knud Sigwartsen Urne, og dat. Odense 21. Maj 1687).

1686, 23. December (Rønninge Prstgd.). Indberetning fra Hr. Mads Bertelsen Trane om Rønninge og Rolfsted Præstekalds Mensal- og Annexgaarde. Heri er indført en Del ældre Kaldet vedkommende Dokumenter, hvoriblandt det

ældste er et Sognevidne af 15. August 1557 optaget af den daværende Præst, Hr. Thomas Ibsen. Vedlagt findes samtidige, men langt mere kortfattede Indberetninger om Mensal- og Annexgods fra de øvrige Præster i Aasum Herred (Hr. Claus Barfod i Fraugde, Hr. C. Fischer i N. Lyndelse, Hr. Michel Pedersen i Allerup og Davinde og Hr. Hans Juliisøn Rommel i Sønder-Næraa og Aarslev). (Aasum Hrd. 3).

1687, 11. April (Kbhvn.). Jørgen Landorph, Assessor i Kancellikollegiet og Generalfiskal, afhænder til Claus Rasch, Assessor i Højesteret, Borgmester og Politimester i Kjøbenhavn, og til Jens Gregersen, Amtskriver i Nyborg Amt, Jus patronatus til Avnslev Sogn i Vinding Herred, som Kgl. Maj. under 19. Marts s. A. havde tilskjødet ham. — 1693, 28. Decbr. (Nyborg) afstaar Jens Gregersen sin Anpart i bemeldte Jus patronatus til Claus Rasch. (Vinding Hrd. 35).

1687, 26. April (Kbhvn.). Jørgen Landorph, Assessor i Kancellikollegiet og Generalfiskal, tilskjøder Jens Christensen, Amtsskriver i Riberhus Amt, Jus patronatus til Heden Sogn i Salling Hrd., som under 19. Marts s. A. var med andet Gods af Kongen afhændet til Landorph og hans Fætter Justitsraad Vilhelm Mule. (Salling Hrd. 21).

1687, 3. Maj. (Kbhvn.). Christian V tilskjøder, mod Afkald paa resterende Løn, velb. Erik Stensen til Skovgaard, Amtmand over Hindsgavl og Assens Amter, Patronatsretten til Ørsted Kirke. (Baag Hrd. 26).

1687, 21. Maj. (Kbhvn.). Christian V kalder Hr. Peder Henriksen Krog (Kapellan i Kjerteminde) til Sognepræst i Nørre-Vedby paa Falster. (187).

1687, 13. Juli. (Odense Bispegaard). Biskop Th. Kingo gjør vitterligt for Hesselager Hospitals Tjenere, at de fremtidig skulde svare deres Afgift til Kgl. Proviantforvalter Povel Zachariesen, som havde tilforhandlet sig Hospitalets Gods. (Gudme Hrd. 1).

1687, 3. August. (Engelstholm). Preben Brahe til Engelstholm og Hvedholm gjør vitterligt, at da hans sl. Forældre, Hr. Jørgen Brahe til Hvedholm, Ridder, fordem

Danmarks Riges Raad og Høvedsmand paa Hagenskov, og Hustru, Fru Anne Gyldenstjerne Prebens Datter, som omtr. for 50 Aar siden havde oprettet et Hospital i Horne ved Kirkemuren for fem fattige; men Fundatsen for dette Hospital fattedes, saa udsteder Sønnen nu en Fundats for samme Hospital, medundertegnet af Biskop Thomas Kingo og Sognepræsten i Horne, Jørgen Nielsen Pougdaal. (Salling Hrd. 53).

1687, 6. August. (Frederiksborg). Christian V's Resolution paa et af Biskop Kingo stærkt anbefalet Andragende fra Mag. Christoffer Henning Leth, Rektor i Nyborg, om at Kongetienden af Tullebølle maatte henlægges til Forbedring i Rektorens Løn i Nyborg: »For vores Confessionarii, os elsk. Doctor Hans Leths Skyld [hvis Søn Supplikanten var] har vi allern. bevilget, at Supplikanten maa nyde indmeldte vores Anpart Tiendes Afgift paa tre Aars Tid.« (Vinding Hrd. 6).

1687, 9. September. (Kbhvn.). Christian V tilskjæder Gehejmeraad Diderich Schult til Christansdal etc. Patronatsretten til Stenløse og Fangel Kirker. (Odense Hrd. 19).

1687, 10. September. (Kbhvn.). Jens Rosenheim, Kancelli- Kammer- og Kommerceraad, og Peder Hiort til Bunderupgaard, Assessor og Sekretær i det danske Kancelli, gjøre vitterligt, at eftersom de have faaet kgl. Befaling om at ordne Dødsboet efter sl. Hr. Korfits Trolle [til Sandholt], saa havde de ved Proklama indkaldt Boets Kreditorer. Blandt de indkomne Fordringer var en, undertegnet af Fyns Biskop, Dr. Thomas Kingo, og Sognepræsten i Lyndelse og Vesterhæsing, Hr. Jørgen Pedersen, hvori der gjordes Krav paa, at Boet skulde udlægge et Legat, oprettet af sl. Fru Birgitte Rosensparre ved Fundats af 1. April 1642, lydende paa en Kapital af 500 Rdl. in specie, hvoraf Renten aarlig af Sandholts Ejer, Besidder eller Panthaver skulde betales til Præsten i Lyndelse med 30 Rdl. for en ugentlig Onsdagsprædiken at forrette; ifald Renten ikke blev erlagt i rette Tid, skulde Superintendenten ved to gode Mænd være berettiget til at annamme saa meget

Jordegods i Lyndelse med dets Landgilde, Arbejde og Herlighed, som maatte være tilstrækkeligt til at dække ovennævnte Pantebeløb, og beholde det saa længe, til Gaardens Besidder tilfredsstillede Præsten for den resterende Rente. I Henhold til denne fundatsmæssige Bestemmelse havde Executorerne i Boet udlagt til Kancelliraad Conrad Hess, som nu havde Sandholt Gaard som brugeligt Pant, 21 Tdr. Hartkorn af Sandholts Bøndergods i Lyndelse By, mod at han, hans Arvinger og senere Ejere af Sandholt, fremtidig svarede ovenmeldte Rentebeløb til Præsten. Da Trolles Bo endvidere stod til Rest med 159 Rdl. Cour. eller noget over 5 Aars Rente af Legatkapitalen, udlagdes desuden saa meget Jordegods, som kunde svare til denne Kapital (en Td. Hartkorn regnedes til 25 Rdl.) til Kancelliraad Hess, mod at han betalte Præsten det nævnte Beløb med paa-løben Rente. Vilde Hess ikke gaa ind derpaa og strax udbetale Præsten hans Tilgodehavende, maatte det staa denne frit for »forskrevne Udlæg for den resterende Rente og Lagie at annamme og sig det saa nyttigt at gjøre, som han bedst veed og kan«. (Salling Hrd. 20).

1687, 14. Oktober. (Nyborg). C. H. Leth, Rektor i Nyborg, klager til Biskop Kingo over, at Byøvrigheden smst. nu i nogle Aar havde forholdt fattige Skolebørn hvad der tilkom dem af Oberstlieutenant Jørgen Møllers Legat, dat. Vindinge Præstegaard 2. Dec. 1644. (Vinding Hrd. 22).

1687. Indberetninger fra Degnene og Substituterne i Vinding Herred om deres Embeds-Indkomster. (Vinding Hrd. 24).

1687, 10. November. (Hesselager). B. Bendixsen (Præst i Hesselager) kvitterer Proviantforvalter i Nyborg S^r Povel Zachariæsen Grønnevald til Hesselagergaard for 46 Rdl. 4 Mk. 4 Sk. samt 2 Td. Rug, 12 Td. Byg, 4 Lam og 4 Gjæs, han i det nævnte Aar havde ladet levere til Skolen og Hospitalet i Hesselager. (Gudme Hrd. 1).

1687, 29. December. (Kbhvn.). Christian V skjænker og giver af Hensyn til bevist tro Tjeneste Viceadmiral

Frederik Gedde Jus patronatus til Skjellerup Kirke og som Afbetaling paa resterende Løn Jus patronatus til Ellinge Kirke. (Vinding Hrd. 36).

1688, 5. Marts. (Paa vores Præsteconvent i Kjerteminde). Erklæringer fra Præsterne i Bjerger Herred om deres Embeders Indkomster. (184).

1688, 8—19. Marts. Erklæringer fra Præsterne i Skovby Herred og fra en Del af Præsterne paa Langeland om deres Embeders Indkomster samt om Tallet paa fødte og døde i deres Sogne i Aaret 1687. (184).

1688, 4. April. (Kbhvn.). Jørgen Rantzov til Krenkerup, Major i Livgarden til Hest, afhænder til Claus Rasch til Raschenberg, Assessor i Højesteret, Politimester og Borgmester i Kjøbenhavn, Jus patronatus til Flødstrup og Ullerslev Kirker, som Kongen under 15. Juni 1686 havde tilskjødet bemeldte Rantzov. (Vinding Hrd. 35).

1688, 17. April. (Kbhvn.). Christian V tilskjøder Fru Helvig Sophie Urne, Enke efter Amtmanden over Dueholm, Ørum og Vestervig Amter, Jus patronatus paa Refsvindinge og Norup Kirker i Fyn, mod Afstaaelse af en Fordring paa 7715 Rdl. 5 Mk. 9¹/₂ Sk., hun havde paa Kronen. (Vinding Hrd. 38).

1688, 12. Maj. (Kbhvn.). Christian V stadfæster et Kaldsbrev, hvorved Hans von Holsten til Gjelskov og Langesø, Kgl. Mj.s Justits- og Hofraad, 10 Maj s. A. havde kaldet Christen Andersen Holm, født i Svenborg, »i den Odense Skole vel meriteret«, til Sognepræst i Vigerslev og Vevlinge efter afd. Hr. Jacob Olufsen. (187)..

1688, 11. Juni. (Svenborg). Syn optaget over vor Frue Præstegaard i Svenborg, der var i en meget brøstfældig Tilstand, og Sognepræstens, Hr. Povl Jacobsen Langelands, Begjæring til Stiftsøvrigheden, om at det maatte tillades Kirkeværgerne Tid efter anden at lade Manglerne udbedre, »at der ej en total Ruin skal paafølge«. (Sunds Hrd. 29).

1688, 1. Juli. (Langesø). Adolph Hans von Holsten

andrager for Kongen: Som Patron til Vigerslev Kirke havde han kaldet Studiosus Christen Jørgensen til Degn i Vigerslev, og denne var prøvet af Biskop Th. Kingo og funden skikket til Embedet, hvad Kundskaber angik; men Biskoppen havde gjort Vanskelighed, paa Grund af at bemeldte Studiosus havde ægtet en Kvinde, der for en Del Aar siden var besvangret af en anden. (Hun havde været Amme for et af v. Holstens Børn og siden tjent ham med stor Troskab). Der ansøges nu om, at Chr. Jørgensen lige fuldt maatte admitteres til Degneembedet. Bag paa Andragendet er paategnet Kongens Bevilling af samme, dat. Kbhvn. 17. Juli 1688). (Lunde Hrd.).

1688, 28. Juli. (Kbhvn.). Jørgen Landorph, Assessor i Kgl. Maj.s danske Kancelli-Kollegium samt Generalfiskal, tilskjøder Etatsraad Niels Krag til Egeskov Patronatsretten til Ulbølle og Vesterskjerninge Kirker, der tidligere var ham tilskjødet af Justitsraad Jørgen Elers. (Sunds Hrd. 40).

1688, 9. Oktober. (Nyborg). Povel Zachariesen Grønnevald beder Biskop Kingo om, at Skjødet til ham paa Hesselager Hospitals Gods snart maatte blive udstedt, tillige forlanger han Resolution paa et Andragende, han havde indgivet, vedrørende et Krav, som Hospitalsforstander S^r Mogens Mortensen i Odense gjorde paa en Afgift af Hesselagergaard til Odense Hospital. (Gudme Hrd. 1).

1688, 22. December. (Kbhvn.). Christian V fritager Hr. Claus Lorentzen, Sognepræst i Stepping og Frørup i Haderslevhus Amt, for Værgemaalet for hans afd. Broders, Mag. Peder Carstensen, forrige Sognepræst til S. Hans Kirke i Odense, hans efterladte Datter; og det paalægges Biskop Kingo at tilholde Provsten, Mag. Ludvig Stud, at beskikke en anden vederhæftig Formynder for hende. (Odense Hrd. 5.).

1689, 12. Januar. (Kbhvn.). Christian V tillader i et Reskript til D. Thom. Kingo, at Maren Hansdatter, Enke efter Mag. Peder Friis, forhen Sognepræst i Vindinge, maa

blive hensiddende i uskiftet Bo, »saa længe hun det for sine Døtre tjenligt eragter«. (Vinding Hrd. 8).

1689, 30. Marts. (Kbhvn.). Jørgen Landorph, Assessor i Kancelli-Kollegiet og Generalfiskal, tilskjøder sin Broder, Mag. Knud Landorph, Lector Theol. ved Odense Gymnasium, Jus patronatus til Trøstrup Sogn, lige som han selv under 2. Marts 1689 havde faaet bl. a. ogsaa denne Patronatsret tilskjødet af Kongen. Blandt Fæsterne af Kirkens Jorder nævnes Kirsten, sl. Hr. Clemens's (fhv. Pr. i Korup og Ubberud). (Odense Hrd. 19).

1689, 9. Apr. (Kbhvn.). Joh. Laverentzen¹⁾ skriver paa Biskop Kingos Vegne til dennes Amanuensis, Niels Arctander, om Inddrivelse af Restancer af Prinsessestyr. (185).

1689, 1. Maj (Ørbækklunde 'og 27. Maj (Starupgaard). Niels Friis til Ørbækklunde og Henrik Friis til Starupgaard tilskjøde Mathias Rosenvinge deres Fædrenegaard Ørbækklunde med Jus patronatus til Ørbæk Kirke. (Vinding Hrd. 37, indlagt i et udat. Brev fra M. Rosenvinge til Stiftsbeholdningsmand D. Schult, hvori han bl. a. oplyser, at Kammerherre Waldemar Christoffer v. Gabel under 27. Juni 1692 havde tilskjødet ham Jus patronatus til Kullerup Kirke).

1689, 25. Maj. (Kbhvn.) Christian V bevilger, at Rasmus Rasmussen, forrige Herredsskriver i Odense Herred, som udi det Feltslag for Nyborg, da Hesten under ham blev skudt, med et heftigt Tarmløb skal være bleven belastet, og nu for sin høje Alder ej noget til dets Kur og Livets Ophold skal kunne fortjene, maa Godtfolk her i Danmark om Hjælp besøge, saa og Bøssen for Kirkedørene i Kjøbstederne lade udsætte. (212).

1689, 11. August. (Broholm). Jørgen Skeel Otsøn kalder som Patron til Gudme og Brudager Jørgen Rasmussen til Præst her istedenfor den, 15. Juli s. A., afdøde Præst Hr. Morten Hansen. (268).

¹⁾ Havde tidligere været Biskop Kingos Amanuensis i Odense; var nu hans Sekretær og Forretningsfører, naar Biskoppen, som hyppig skete, opholdt sig i Kbhvn.

1689, 13. August. (Ryslinge Præstegaard). Provsten i Gudme Herred, Hr. Matthæus Reutze, og hans Assessorer Hr. Knud Jacobsen i Ræinge og Hr. Jens Madsen (Faber) i Gislev afgive Beretning om Forhandlingen af en Sag mellem Hs. Exc. Generallieutenant Hans v. Ahlefeldt til Glorup og Præsten i Gudbjerg, Hr. Hans Hansen Møller, i Anledning af at den sidste havde nægtet tre af Ahlefeldts Bønder Adgang til Sakramentet. Præsten Møller havde forladt (»undvigtt«) Retten, fordi der ikke var nogen forseglet Protokol til at indføre Sagen i. (Gudme Hrd. Vedlagt findes en Forestilling til Odense Landemode. Provsten havde paa Grund af sin Fattigdom ikke haft Raad til at anskaffe en Retsprotokol).

1689, 10. Oktober. (Humble Prstgd.). Oluf Braad Christensens »rigtige Fortegnelse paa hvis som er frakommet Humble Præstekald, siden Provstebogen Anno 1572¹⁾ efter Kgl. Maj.s Befaling, saa og Lensmandens over Nesbyhoved Len, ærl. og velb. Mand Erik Rosenkrant's, og Superintendentens, Mag. Niels Jespersens, alvorlige Paa-mindelse er indrettet ved hænd. og vellærd Mand, Hr. Peder Andersen, da Sognepræst udi Magleby og Provst i Sønder Herred paa Langeland«. (Langeland 1 b.).

1689, 22. November. (Sønderbroby). Dines Hansen, Præst i Sønderbroby, klager til Biskop Kingo over, at den forrige Degn smst., Peter Gregersen, ikke vilde staa aabenbar Skrifte og i det hele viste sig halsstarrig og genstridig. (Salling Hrd. 24).

1689, 14. December. (Ørbæk Prstgd.). Christian Michel Luja skriver til Biskop Kingo, at han har overbragt sl. Niels Friis's Arvinger Biskoppens Erindring om det i Ørbæk-lunde perpetuerede Legat til Ørbæk Hospital og Skole. Arvingerne »bleve alle hel perturbede over hans Velbyrdigheds Skrivelse, men jeg frygter, at de søger i alle Maader Udflugter, at de kan slippe derfra«. — Vedlagt findes en

¹⁾ I »Fortegnelsen« staar urigtig 1582.

Række Aktstykker fra 1690—92 vedrørende samme Sag, der først efter vidtløftige Forhandlinger ad Rettens Vej fandt sin Afgjørelse. (Vinding Hrd. 48).

1690, 27. April. (Broholm). Jørgen Skeel Otsens Indberetning om den Indtægt, han havde af de under hans Patronat liggende Kirker i Gudme, Bruager og Østerhæsing. (Gudme Hrd. 7).

1690, 11. Juni. (Kbhvn.). Major Jørgen Rantzow til Krenkerup afhænder til Hs. Exc. Geh. Raad Morten Skinkel til Søholm Jus patronatus til Vedtofte Kirke, ligesom samme var Rantzow tilskjødet af Kongen under 15. Juni 1686. (Baag Hrd. 26).

1690, 29. Juli. (Kbhvn.). Christian V tilgiver Peder Hansen, Degn i Skydebjerg og Orte, hans Forseelse, idet hans Kone var nedkommen for tidlig efter Brylluppet. (Baag Hrd. 19).

1690, 30. September. (Birkholm). Fridrich von Vittinghoff genannt Scheel, Friherre til Schelenborg, Herre til Birkholm, Holbæk Slot, Knabstrup og Brolykke, Ridder etc. kalder Jørgen Pedersen Montanus til Sognedegn i Viby. (268).

1690, Okt. og Nvbr. Indberetninger fra Præsterne i Vinding Herred om den Korntiende, de i dette Aar havde oppebaaret. (Vinding Hrd. 41).

1690, 17. December. (Kbhvn.). Christian V skjænker og giver »af sær kgl. Mildhed og Naade« Claus Rasch til Raschenberg, Assessor i Højesteret, Borgmester og Politimester i Kjøbenhavn, Jus patronatus til Bovense Kirke i Vinding Herred, i Henhold til den paa hans Ansøgning allernaad. fulgte Resolution, dat. Frederiksborg 11. Aug. 1690. (Vinding Hrd. 35).

1691, 31. Maj. (Kbhvn.). Christian V tilskriver Biskop Kingo: Efter Ansøgning, af sær kgl. Mildhed og Naade, uden Conseqvents for andre, have vi tilgivet Hr. Jens Tønnesen Rosenberg, Vicepastor i Søby og Thurup, den Forseelse, at hans Hustru efter deres Bryllup nogle Uger for tidlig i Barselseng er kommen. Han skulde dog suspen-

deres fra Embedet i tre Maaneder, afbede Forseelsen fra Prædikestolen og erlægge en Bøde til fattige Præsteenker. (Baag Hrd. 17).

1691, 4. August. (Kbhvn.). Christian V til Biskop Th. Kingo: Hr. Hans Naur, Sognepræst i Vissenbjerg, har klaget over, at han paa Grund af Alder og Svagelighed ikke længere kan forestaa Værgemaalet for sine Datterbørn, afg. Hr. Just Ludvigsen, fordum Sognepræst i Faaborg, hans efterladte umyndige Børn. Provsten i Salling Hrd. skal derfor forordne andre Formyndere, enten Slægtninge, eller, hvis saadanne ikke findes, da »fremmede, vederhæftige Præster der i Herredet«. (Salling Hrd. 36).

1691—92. Syn optaget af Hr. Hans Olufsen Fjelsted, Sognepræst i Skjellerup og Ellinge, Vice-Propst i Vinding Herred, med tilkaldte Synsmænd over samtlige Vinding Herreds Kirkers Brøstfældighed. (Vinding Hrd. 5).

1692, 1. Marts. (Odense). Peder Luxdorff til Fjellebro, Landsdommer, Peder Blanckenborg og Jens Christensen, Borgmestere i Odense, paakjende som kgl. Kommissærer en Sag mellem Biskop Kingo og Assessor Matthias Rosenvinge til Ørbæklunde angaaende Legatkapitalen til Ørbæk Skole og Hospital. — Vedføjet er Højesteretsdommen af 19. Juli s. A. i samme Sag. (Vinding Hrd. 86).

1692, 8. April. (Ryslinge). David Olsen Marsløf, Sognepræst i Ryslinge, andrager for Kongen: »at jeg ikke alene sidder i et af de ringeste Kald, som er her i Landet, men endog ikke kan nyde den Indkomst, der af gammel Tid tilforn er gangen af Sædegaardene her udi Ryslinge Sogn, navnlig Krumstrup og Tøjstrup, som er tre Tdr. Byg af hver Gaard aarlig, hvilket Korn hverken min sl. Formand eller jeg nu efter hans Død har kunnet erlange, alligevel det regnes mig til Indkomst lige ved mine andre Decimantes«. Han beder derfor om, at det maatte paalægges Ejerne af bemeldte Sædegaarde at betale, hvad de vare skyldige. — Vedlagt findes en kgl. Befaling til Stiftøvrig-

heden i Fyn om at kalde Parterne for sig og kjende dem imellem efter Lands Lov og Ret. (Gudme Hrd. 17).

1692, 15. September. (Nyborg). Forhør afholdt af Provst M. Hans Mule i Anledning af en Klage, som var ført af Lieutenant Røder over Præsten Knud Lerke i Skalkendrup, fordi han formentlig ikke hurtig nok havde indfundet sig for at berette en døende Rytter, og fordi han ved flere Lejligheder skulde have brugt Skjældsord mod Rytterne, der laa i hans Sogn. — Vedlagt findes en hel Række tyske Klageskrifter over Præsten af bem. Lieutenant og andre Papirer, Sagen angaaende. (Vinding Hrd. 23).

1693, 9. Januar (Gislev Degnebolig). Povl Hansen, Degn i Gislev, andrager for Biskop Kingo, at han nu i 17 Aar ikke af Hs. Exc. Generallieutn. Hans von Ahlefeldt paa Glorup havde kunnet faa det ham tilkommende af 4 øde Gaarde i Lamdrup, hvis Jorder Ahlefeldt havde delt mellem Svindinge Sognemænd. (Gudme Hrd. 22).

1693, 18. Jan. Syn over Haarslev Kirke. (269).

1693, 10. Februar. (Brahetrolleborg). Friderich Trolle, Baron af det Friherskab Brahetrolleborg og Brendegaard, kalder Jens Mogensen til Sædedegn i V. Aaby og Aastrup istedenfor afg. Ejler Madsen. — Den 31. Marts. s. A. stadfæster Kongen efter Bispens Indstilling dette Kaldsbrev, uanset at Jens Mogensen ikke efter Loven var Student. (268).

1693, 18. Juni (Kbhvn). Holger Rosenkrants til Enggaard med sin Hustru Anne Brahes Samtykke afhænder til Gehejmerraad Hr. Marcus Giøe til Brahesborg sin Andel i Hovedgaarden Brahesborg samt Barløse Hovedgaard med tilhørende Jus patronatus til Barløse Kirke. (Baag Hrd. 26).

1693, 18. Juni. (Kbhvn). Knud Thott til Knudstrup og Gavnø, Ridder, Geheime-, Etats- og Kommerceraad, paa sin Datters Jomfru Sofie Thotts Vegne, og Jørgen Brahe til Hvedholm, Kancelliraad og Landsdommer i Fyn og Langeland, med Hustru Anne Helvig Thotts Samtykke sælge til Hr. Marcus Giøe til Brahesborg, Ridder, Geheime-, Etats- og Justitsraad, den dem tilhørende Andel i Brahesborg Gaard

og Gods samt Jus patronatus til Gamtofte Kirke. (Baag Hrd. 26).

1693, 13. Juni. (Kbhvn.). Vincentz Lerche (til Rygaard) afviser i en Skrivelse til Biskop Kingo paa en skarp Maade et Andragende fra Degnen i Oure og Vejstrup (Stud. Peter Mortensen) om et Tillæg af Kirkens Indkomster til sin utilstrækkelige Løn, og henstiller til Biskoppen selv at sørge for, at Degnen fik det tilstrækkelige af Sognet. (Gudme Hrd. 22).

1693, 22. Avgust (Taadderup Præstegd.). Provsteretsdom, hvorved Peder Otte ell. Peder Hansen, Degn i Stadager paa Falster, afsættes for Falsk og for Ulydighed mod sin Sognepræst, Hr. Rasmus Kisby. (268).

1693, 10. Sept. — 1694. 17. Apr. Syn afholdt af Provst Claus Mule i Nyborg over Manglerne ved Vinding Herreds Kirker. (Vinding Hrd. 17).

1693, 2. December: (Kbhvn.). Christina Lützow tilstiller Biskop Kingo den af hendes afd. Moder, Fru Christina Lützow, sl. Hr. Johan Christof v. Körbitz's, udfærdigede Fundats paa en Skole i Søllinge, med Anmodning om, at det maatte paalægges Provsten i Vinding Hrd., hver Gang han visiterede Søllinge Kirke, da ogsaa at besøge Skolen »for at erfare, om Ungdommen udi Guds frygt, Lærdom samt Skikkelighed tiltager, saa Guds Ære og deres egen Salighed rammes, hvortil det fornemmelig er ment.« (Vinding Hrd. 20). Den originale Fundats paa Pergament med tre Segl, dat. Kbhvn. 24. Juli 1693, findes smst. 31.

1694, 14. Marts. Syn over Skovby Kirke. (269).

1694, 9. Maj. (Kbhvn.). Vincentz Lerche til Rygaard og Vormarksgaard, Kammerjunker og Ordenssekretær, afhænder Patronatsretten til Langaa og Øxendrup, samt Oure og Vejstrup Kirker til Major Hans Friederich Pultz. (Gudme Hrd. 18).

1694, 30. Okt.—5. Novbr. Vinding Herreds Præsters originale Indberetninger om »Genanter, Pensioner eller Tillæg pro Officio«, som de havde. (Vinding Hrd. 13).

1695, 23. Januar. (Brahetrolleborg). Baron Friderich Trolle til Brahetrolleborg og Brændeskov, gjør vitterligt, at han »i Henseende til sine sex Skoler, nemlig Brahetrolleborg, Krarup, Aaby, Aastrup, Hillerslev og Haastrup, deres bedre Conservation« tilskjøder Biskop Dr. Thomas Kingo og hans Efterkommere i Bispeembedet et Sted i Strandhusene i Ulbølle Sogn, af hvis aarlige Afgift en Del skulde oplægges for at faa et Fond til at holde Skolerne vedlige med, Resten skulde Bisperne have som Erstatning for deres Ulejlighed ved Tilsynet med de nævnte Skoler. (Salling Hrd. 62. Smst. findes Baron Fr. Trolles Fundatser for de ovenomtalte Skoler, trykte i Hofm. Fund. VI, 142 ff).

1695, 30. Marts. (Copenhagen). Conrad Hesse (Ejer af Sandholt) sender Stiftamtmand Dietrich Schult nogle Bevisligheder for, at Ejeren af Sandholt Hovedgaard havde Jus patronatus til Lyndelse Kirke. Han ytrer det Haab, at Hs. Maj. vilde »Ihrem geringen Unterthanen dieses fast arme Schäfflein lassen, davon Wolle und Milch beweislich nicht weiter, als zur Reichung Brodts und Weins zur heiligen Communion erfordert wird, zusammen austragen«. (Salling Hrd. 21).

1695, 2. April. (Kbhvn). Christian V tilskriver Stiftsøvrigheden i Odense, at han har skjænket til S. Hans Kirkes Reparation i Odense de Penge, som to Præster i Fyns Stift som Medvidere i to Par Bønderfolks ulovlige Ægteskab ere tilkjendte at betale, navnlig Hr. Peder Bering, Sognepræst i Verninge, 130 Rdl., og Hr. Oluf Jørgensen, Sognepræst i Skydebjerg, 50 Rdl. (Odense Hrd. 10).

1696, 27. April. (Kbhvn.). Biskop Kingo kalder Studiosus Hans Chrog, som i en Del Aar havde været Collega ved Nyborg Skole, til Degn i Torkildstrup og Lillebrænde paa Falster istedenfor den afd. Degn Christen Pedersen. — Kaldsbrevet er 5. Maj 1696 stadfæstet af Kongen. Men Hans Chrog frasagde sig 5. Juni s. A. Kaldet. (268).

1696, 2. Maj. (Kbhvn.). Jørgen Lavritsen, der ikke var Student, men dog havde lært at erhverve sit Brød ved

Skrivning, Regning og Ungdommens Undervisning i Børnelærdommen, søger om Taadderup Degnekald paa Falster, der var saa ringe, »at en Studiosus sig ej deraf hæderlig kan ernære«. Ansøgningen, der er anbefalet af Biskop Kingo, som bemærker, at der ingen Degnebolig fandtes i Taadderup, bevilgedes 9. Maj 1696 af Kongen. (268).

1696, 11. Juli. (Kbhvn.). Kgl. Stadfæstelse af et Testament, oprettet den 10de Juni s. A. af Hr. Samuel Jensen (Ild), Præst i Udby og Ørslev i Sjæl. Stift, og hans Hustru Dorthe Nielsdatter, hvorved de perpetuerede 400 Rdl. i Vindebygaard, hvis Renter aarlig skulde uddeles af Præsten i Vindeby og Kjøbeløv til disse to Sognes fattige. (438).

1696, 1. August. (Kbhvn.). Christian V tilskjøder Stiftamtmand i Fyn, Gehejmeraad Hr. Diderich Schult til Finstrupgaard, Jus patronatus til Brændekilde, Bellinge¹⁾ og Kjærum Kirker mod Afstaaelse af 2955¹/₂ Rdl., som endnu skal staa til Rest af hans afd. Svigerfaders, Christoffer v. Gabels, Tilgodehavende. Kjærum Kirke skulde Jomfru Sophia Friis beholde i Fæste paa Livstid ifølge Resolution af 23. Okt. 1694. (Odense Hrd. 19).

1697, 13. Februar. Rentekammeret tilskriver Biskop Kingo om tilbørligen at til Rette sætte Præsten i Verving, Hr. Peder Bering, fordi han havde viet Capitain Ruppe og Fru Anne Eleonora Banner, uden at paase, at de befalede Copulationspenge vare forud betalte. (Odense Hrd. 20).

1697, 19. Oktober. (Kbhvn.). Christian V tilgiver, at Emanuel Petresch, Degn i Hunseby, havde forset sig med sin Hustru før Bryllupet, saa hun var kommen nogle Uger for tidlig i Barselseng. Dog skulde han give noget til næste Hospital efter Biskoppens nærmere Bestemmelse: (148).

¹⁾ Brændekilde Sogns Kirketiende var efter Matriculen: Rug 3 Pund, Byg 3 Pund, Havre 1 Pund, udi Hartkorn 19 Tdr. Desforuden Kirkens Landgilde: Niels Rasmussen i Store Stærmosé af Kirkeskoven 1 Mk. 8 Sk. — Bellinge Sogns Kirketiende var efter Matriculen: Rug 3 Pund, Byg 3 Pund, Havre 1 Pund, udi Hartkorn 19 Tdr.

1697, 20. November (Kbhvn.). Christian V tilskjæder Jens Christensen til Stensgaard, Amtsforvalter over Ribershus Amt, Svaninge Sogns Kongetiende. Den, der havde samme Tiende i Fæste, skulde have Fæstesummen tilbage, og den aarlige Afgift af Tienden, der ifølge kgl. Befaling af 17. Novbr. 1670 var henlagt til Odense Skole, skulde prioriteres i Stensgaards Hovedgaardstaxt. (Salling Hrd. 21).

1698, 12. April. (Kbhvn.). Christian V bevilger, at Hr. Knud Krag, Sognepræst til Sønderse Sogn, og Else Christensdatter maatte komme sammen i Ægteskab, uanset at Hr. Knud Krags forrige Hustru, afg. Anne Rasmusdatter, og forskr. Else Christensdatter skal have været hinanden udi 3die Led beslægtede. (147).

1698, 14. Maj. (Kbhvn.). Christian V tilstaar Professor Lavrits Luja i Odense Nydelsen af Allesø og Broby Kirkers Tiende, Landgildejorder og andet Tillæg, mod at holde Kirkerne tilbørlig vedlige. (Odense Hrd. 14).

1698, 30. Juli. (Jægersborg). Christian V afstaar som Betaling for resterende Løn til Kancelliraad Erik Stensen til Skovgaard, Amtmand i Assens og Hindsgavl Amter, Patronatsretten til følgende Kirker i Fyn: Ubberud, Uggerslev og Søllested. Den 28. Decbr. 1698 transporterer Erik Stensen Ubberud Kirketiende til Major Friderich v. Winterfelt. (Odense Hrd. 19).

1698, 2. August (Jægersborg). Christian V tilskjæder mod en Betaling af 500 Rdl. Hr. Diderich Schult til Findstrup og Christiansdal, Geheime- og Kancelliraad, Stiftsbefalingsmand over Fyn og Langeland, Kongetienden af Svaninge Sogn. (Salling Hrd. 16).

1698. Oktober. Johannes Paulsen, Sognepræst til Ketting paa Alsø, klager til Kongen over, at Sognepræsten i Sønderborg, Hr. Nicolaus Thomsen, der tillige var fyrstelig Confessionarius til Augustenborg, gjorde ham Indpas i hans Kaldsrettighed. »Hoffet Augustenborg er bygt i en Landsby hørende til min Menighed, i hvilken Hof-tjenerne saa vel som andre der boende, som billigt, altid

havde søgt min som deres rette Sognekirke; mens nu er det for kort Tid siden sket, og sær i min Formands Tid begyndt, at den forrige og itzige fyrstelige Confessionarius 5 Familier, under den Prætext at de ere Hoftjenere, imod min mindelige Protest, til Skrifte og Alters haver annammet, hvorved 5 Huse fra deres rette Corpus, som er Fyns Stift, saa vidt ere separerede«. (Vends Hrd. 54).

1699, 20. Marts. (Herrested Præstgd.). Mag. Claus Mule, Sognepræst i Nyborg og Provst i Vinding Hrd., Hr. Johan Wandal i Vindinge og Hr. Peder Lychesohn i Søllinge og Hellerup, afgive Beretning om et Forhør, de ifølge Biskop Kingos Begjæring havde holdt over nogle Mænd i Villumstrup i Herrested Sogn, der i en Hegnssag havde brugt de skrækkellgste Eder og Forbandelser. (Vinding Hrd. 45).

1699, 15. April. (Kbhvn.). Christian V beskikker Søren Bolt til Stiftsskriver og Auctionsdirectør ved de gejstlige Stervboer i Fyn og Langeland. (437).

1699, 28. Apr. Syn over S. Nicolai og Frue Kirkes store Brøstfældighed i Svenborg. (269).

1699, 1. September. (Trøstrup-Korup). Jørgen Knudsen Holmer aflægger Troskabsed til Kongen som Medtjener i Trøstrup-Korup og Ubberud. (268).

1699, 5. September. (Odense). Bernt Bendixsen Øglers Troskabsed til Kong Frederik IV, »eftersom Hs. Kgl. Maj. haver allernaadigst antaget og bestilt mig, Sognepræst i Hesselager og Provst i Gudme Herred, til Hs. Kgl. Maj.s Tjener«. (268).

1699. 19. September. (Kbhvn.). Frederik IV bevilger, at Hr. Jens Madsen Faber, Sognepræst i Gislev og Elvested, maatte komme i Ægteskab med Anna Sophia Jacobsdatter, uanset at de vare hinanden i 2det og 3die Led beslægtede. (149).

Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI's Tid.

2. Jens Christensen Broch.

Blandt de forskjellige Former, hvorunder Separatismen fremtraadte her til Lands, synes ingen at have været af af en mere yderliggaaende og haardnakket Karakter end den, som ytrede sig i Himmerland (Viborg Stift), hvor Brødrene Støttrup havde deres Hjemstavn. Paavirkede af den i aandelig Henseende og særlig i Egenskab af Sektstifter udmærket udrustede Morten Støttrup var den i Overskriften nævnte Mand kommen i en Strid med den bestaaende Kirkeorden, der blev skjæbnesvanger for ham.

Om Jens Christensen Brochs Fortid vides, at han 1732 i nogen Tid havde været Skoleholder i Stavn (»Stavend«) i Farstrup Sogn, Slet Herred, og at han der var kommen i Strid med Godsejeren paa Vaar (i samme Sogn), Justitsraad Jochum Poulson, i hvilken Anledning han havde været indstævnet til Aars-Slet Herreders Ting. Striden endte med, at han den 26. Marts 1732 maatte udstede en Revers¹⁾, hvorved han afbad sine Forseelser mod nævnte

¹⁾ Findes i Viborg Stiftsarkiv (indsendt til Biskoppen med en Skrivelse af 21. April 1736 fra Jochum Poulson). Naar Dateringen af ovennævnte Revers ikke gjorde nogen Vanskelighed, kunde man formode, at Jens Broch var den Person af samme Navn, der 11. Juli 1731 ved privat Dimission, 18 Aar gl., blev immatrikuleret ved Universitetet, og som 30. Juni 1732 tog Baccalaurgraden. Nogen anden Jens Broch er ikke funden i Universitetets Matrikel ved denne Tid, saa det mulig dog er denne, der snart

Godsejer og hans Ridefoged Lambert Guldager, samt forpligtede sig til at kvittere Poulsons Gods til førstkommende Paaske.

Denne Sag kan tyde paa, at Jens Broch har været af en stridbar Karakter, og den forklarer den Uvillie, han siden ytrede mod Herremændene. Naar han ogsaa beskyldte Præsterne for at gaa Herremændene til Haande, kan det jo formodes, at han ikke har fundet nogen Støtte hos sin Sognepræst. Imidlertid lykkedes det ham (o. 1733) at blive Skoleholder i Bislev, Annex til Veggerby (Hornum Hrd.). Da saa Morten Støttrup 1734 kom hjem fra Kjøbenhavn fuld af bitter Kritik over det bestaaende Kirkesamfund, fandt han i Jens Broch en lærvillig Discipel, som det fremgaar af følgende Retssag¹).

*Udtag af Hornum Herreds Justitsprotokol angaaende
Jens Christensen Broch, Skoleholder udi Bislev.*

Ved Anledning af Provstevisitatsen i Bislev Kirke den 24de Febr. A° 1735 blev Skoleholderen i Bislev Sogn Jens Christensen Broch angiven for Provsten for vrang Lærdom at udsaa baade til de unge, som han havde haft under Information, og andre gamle, hvorover Provsten, som formedelst anden Occasion²) fandt 3de af Herredets Præster nærværende, nemlig Adam Levin Bloch, Sognepræst for Ellidtshøj og Svenstrup, Marcus Alsing, Sognepræst for Nibe og Voxlev, og Lavrids Aagaard, Sognepræst for Ordestrup, Budderup og Gravlev Sogner, nødtes til den Sag nøjere at examinere, og efterdi denne Skoleholders eget

efter Immatrikulationen er bleven Skoleholder, og efter Udstedelsen af nævnte Revers er rejst til Kjøbenhavn og har taget Baccalaurgraden.

¹) Samtidig Afskrift i Kgl. Bibl., Werlauffs Saml. Nr. 31. (Her gjengiven med enkelte Forkortelser).

²) Maaske i Anledning af Præsteskitet i Veggerby og Bislev, som fandt Sted ved denne Tid (se Wiberg III, 486), hvoraf ogsaa forklæres, at Stedets Præst slet ikke nævnes i Sagen mod Jens Broch.

skrevne og underskrevne, ja for og bag beseglede Skrift, som vrang Lærdom førende, blev ham under Visitatsen overleveret af Ridefogden paa Lundbek Mons^r Peder Buch, fandt Provsten sig forarsaget, med Concurs af de nærværende 3de Herreds-Præster, at sætte en regulær Examinations-Ret derover, hvor da al Examinations-Act proseveredes og handledes, som følger:

Under den satte Ret tilspurgte da Provsten ham:

1. Om det indleverede Skrift var hans eget, som han vedkjendes vilde? Hvortil han svarede: At det var hans egen Haand og Segl, og kjendtes derved saaledes, som det nu var uraderet.

2. Om han var Skoleholder her i Byen? Han svarede Ja, at han af Mændene og Præsten var antagen, dog uden Herskabets Beskikkelse og Provstens Overhørelse.

3. Foreholdt Provsten ham, efterdi han var antagen af Mændene for at lære Børnene D: Morten Luthers Catechismum og Børnelærdom, hvorledes han da havde turdet understaa sig at lære og skrive imod Catechismi Parter, Sacramenter og den i Landet stiftede Kirke-Skik? Han svarede: Hverken Catechismum eller den hellige Skrift havde han skrevet imod, ham vitterligt; men Kirke-Skikke, som ere stridige imod den hellige Skrift, havde han skrevet imod.

4. Om han var fornøjet med vor Gudstjeneste i Kirken af Sang, Messe, Bøn, Prædiken og Børneundervisning, eftersom han i sit Skrift angriber baade Barnedaab og Uddelingen af Sacramentet? Han svarede: Med Prædiken var han fornøjet.

5. Blev tilspurgt, hvad Tanker han havde om de Eder, som gjøres til Ting af Vidner, item for at sværge Øvrigheden Troskab? Han svarede: At han vidste intet at svare dertil.

6. Hvorfor han nu over Aar og Dag haver holdt sig fra Sacramentet tilligemed sin Hustru? Han svarede: At han stødte sig over Skriftestolen, hvorudi han skulde sidde

paa Knæ for et Menneske; men var det for Gud, havde han intet derpaa at sige.

7. Saasom han udi Slutningen af sit Skrift foregiver, at han vil prædike i Kjøbstæderne og paa Landet; om han da ikke holdt for, at de, som skal være lovlige Lærere, skal og have lovligt Kald af Gud og Øvrigheden? Han svarede: Ja! men han var overbevist i sin Samvittighed af den Hellig Aand, at han ogsaa burde at lære, hvem han kunde.

8. Efterdi han i sit Skrift anker paa, at man bukker sig og tager Hatten af for hverandre; om han da nægter sin Pligt baade [at] bukke og blotte sit Hoved for sin høje Øvrighed og Overmand? Han svarede: Han frygtede Guds Vrede, om han gjorde det.

9. Efterdi at han foregiver, at han agter at skrive mere om Kjærlighed, Ydmyghed og Godsets Almindelighed, hvad han da mener derom med Godsets Almindelighed? Om han mener, at alle Ting, som i Apostlernes Tider, skal være tilfælles, og holder det endnu for en fornøden Ting i Christendommen? Han svarede: At det var godt, om det saa kunde være.

10. Af hvem han havde den Lærdom, som han nu udfører og i Skriftet forevender? Han svarede: At han havde det af den hellige Skrift.

11. Om han ikke nylig tilstod, at Morten Støtterup havde indgivet ham denne Lærdom? Han svarede: At da han fornam, at Morten Støtterups Lærdom kom overens med Guds Ord og den Mening, han forhen havde haft, saa fulgte han den, og efter hans egen Samvittighed sammenskrev dette Skrift.

12. Om han havde lært denne Lærdom til andre end til hans Kone? Han svarede: At han havde snakket med mange derom, men ikke faaet dem til at staa derpaa, som han.

13. Hvem han saaledes haver paa Vejen med sig? Den, som han angav, nægtede det personlig.

Ut supra.

L. S. Laurberg. Adam Levin Bloch. L. Aagaard. M. Alsing.
J. Christensøn Broch.

Dette her foran allegerede Skrift, af benævnte Jens Christensen Broch skrevet, gjennemdraget og forseglet, lyder fra Begyndelsen til Enden, Ord efter andet, som følger :

Denne rette og sande Religions-Bekjendelse haver jeg Jens Christensen Broch, Skoleholder i Bislev, vedgaaet og forsvaret, saa og hermed vedgaar og forsvarer, og haver dette med min egen Haand skrevet, hvilket jeg aldrig fragaar, i hvad Forfølgelse som kan paakomme, og er jeg færdig med et frejdigt Mod at lade Liv og Blod derfor, om saa er, det skulde fornødent gjøres til min Guds Ære, saa jeg i Liv og Død ved min Guds Bistand aldrig gaar derfra. Og er samme min Tros og Religions Bekjendelse af 16, siger sexten, numererede Blade med en liden Snor igjennem og paa begge Ender forseglet med mit sædvanlige Signet, som jeg og til Stadfæstelse herunder hos mit Navn haver trykt. Bislev den 14de Februar Aar 1735.

Jens Christensøn Broch. (L. S.).

Samme min christelige Tro og Religions-Bekjendelse er, som følger:

1. For det første tror og bekjender jeg, at der er en eneste almægtig Gud, som haver skabt alting og givet det sin Værelse, hvilket jeg mange Steder med Skriftens Sprog kan bevise.

2. Tror jeg, at det Menneske Jesus Christus er af Evighed een Gud med Faderen; ved hannem ere alle Ting skabte, han er Guds elskelige Søn, han er den sande og rette Messias, som var Jøderne forloved; der er ikke Salighed i nogen anden, og ingen anden Vej, Port eller Dør til Salighed end hannem. Alle de, som tror paa hannem,

skal have det evige Liv formedelst hans Fyldestgjørelse og ikke ved nogen anden Fortjeneste; thi han er det eneste Guds Lam (og Offer), som bær Verdens Synder. Hvilket jeg alt med Skriftens Sprog beviser. Iligemaade tror jeg om hans Undfangelse, Fødsel og Død og Begravelse, Opstandelse, Himmelfart og Igjenkomst til Dommen alt det, som de hellige Evangelister og Apostler haver skrevet om hannem, og alt det, som bekjendes i de 3 Hoved-Artikler, som kaldes den apostoliske Tros-Artikel. Thi om ikke samtlige Apostlerne have skrevet den, saa er den dog overens med Apostlernes Lærdom og Skrifter. Iligemaade tror jeg, at Jesus Christus bliver een Gud med Faderen evindeligt, og at hans Rige ikke haver Ende, hvilket jeg iligemaade med Skriftens Sprog beviser.

3. Tror jeg, at den Hellig Aand er den 3die Person i Guddommen, een Gud med Faderen og Sønnen, og haver talt ved Profeterne, og Apostlerne, og er endnu hos Guds Udvalgte indtil Verdens Ende, hvilket jeg alt beviser med Skriftens Sprog. Og som jeg haver discuteret med mange Lærde, og befunden, at de ikke haver vidst at bevise, at den H. Aand er Gud, da vil jeg det her bevise af Act. 5, 3. 4. Cap: 28, 25. 26. 1 Cor: 6, 19. 20.

4. Desforuden tror jeg alle Vidnesbyrd og Berømmelse, som den H. Skrift giver denne evige Gud i 3 Personer, hvilke Vidnesbyrd ere ikke indførte i denne min korte Bekjendelse ej heller i den apostoliske Tros-Artikel.

5. Kan jeg sikkerlig vide, at den H. Skrift er uforandret og uforfalsket, og det kan jeg vide i saa Maade, at dersom Paven og de Gejstlige af de Katholske havde forandret den, saa havde de visseligen gjort den saa, at hverken Morten Luther eller nogen anden kunde have bevist dem deres Forseelser over, saa de havde skrevet noget, som de kunde have bevist deres Skalkhed med; og fordi den var dem imod, lod de den ikke gaa ud iblandt den gemene Mand. I lige Maade kan jeg vide, at dersom de lutherske Lærere havde faaet den forandret, siden Morten

Luther bringede den til Lyset, saa havde de tillige gjort den saa, at ingen kunde disputere dem imod, saa de i lige Maade kunde havt noget at bevise deres Skalkhed med. Derforuden veed jeg af mange Skriftens Sproger, at Guds Ord aldrig skal forgaa og blive til intet, og Helvedes Porte skal ikke formaa imod dette. Til mere Bekræftelse finder jeg Matth, 24 v. 14, at Evangelium skal prædiket i den ganske Verden til et Vidnesbyrd over alle Folk, og da skal Enden komme; var det nu forfalsket, hvorledes kunde det da ret prædiket, saa var det jo ikke det Evangelium, som Frelseren taler om, men en Præstedigt.

6. Veed jeg vist og fuldkommeligen, at alt det, som de H: Guds Mænd, som haver skrevet Skriftens Bog, haver skrevet, [er] vist og sandt ved den H. Aands Indskydelse, og det kan jeg derpaa vide, at de søgte ikke deres egen Ære og Rigdom, som vore Præster nu søger, men de lærte Ordet i Forfølgelse og Fare, skjøtte hverken om verdslig Ære eller Rigdom, og lede den grumme Død, alt for det Haabs Skyld, de havde til Gud, og alt efter Guds eget Ord og Befaling, hvilket mange Steder er at læse. Alt dette var til Vidnesbyrd, hvo som ikkun giver Agt derpaa, som Jesus selv taler hos Johannem c. 7 v. 17: hvilken som vil gjøre hans |:Faderens:| Villie, han skal fornemme, om denne Lærdom er af Gud, eller jeg taler af mig selv, v. 18: hvilken som taler af sig selv, han søger sin egen Ære, men den, som søger hans Pris, som hannem haver udsendt, han er en sandfærdig, og Uretfærdighed er ikke i hannem. Her kan jeg ikke forbigaa at erindre, at jeg i alle mine Disputatser søger min Guds Ære ligesom de andre Guds Sendebud. Men derimod søger Præsterne deres egen Ære og Rigdom. I lige Maade søger de de ugudelige Proprietærers, derfor taler de af dem selv; men jeg taler af Gud, thi jeg elsker hannem og er nidkjer for hans Ære. Men I andre ere ikke af Gud; thi hvo som er af Gud, han hører Guds Ord, Joh. 8 v. 47. Jeg søger ikke min Ære, jeg ophøjer ikke mig selv. Men I andre søger

eders egen Ære og ophøjer eder selv. Det maa saa være nok paa dette Sted, til jeg kommer frem bedre, og gaar jeg nu til det Sted igjen, som jeg slap, nemlig ved den Sentents Joh: 7 v. 17. 18. Den af den H. Aand oplyste Petrus skriver i hans 2den Epist: 1ste Cap. v. 16: Thi vi have ikke efterfulgt kloge Fabler, da vi kundgjorde eder vor Herres Jesu Christi Kraft og Tilkommelse. Hvilket og i Sandhed er at se, at de gjorde ej heller; thi deres Lærdom var daarlig for Fornuften, de lærte ikke efter menneskelig Fornuft, men efter den evige Guds uransagelige Visdom, som gjør alle Verdens Vise til Daarer i deres Visdom. Saa ses klarlig, at om de havde lært af dem selv, saa havde [de] lært efter den menneskelige Visdom, saa det kunde have Skin for verdslige Vise. O! et dejligt, sandt, fast og ufejlbarligt Vidnesbyrd. Jeg kunde indføre mange Sententser herom; men jeg skriver ikkun saa kort enfoldig denne Gang; men naar jeg faar mine Bøger færdig, som jeg har i Værk, saa skal Helvedes Porte ikke formaa sig imod mig.

7. Veed og slutter jeg vist og fuldkommelig, at hver Christen bør at holde Guds Ord og Befaling, det mest mulig kan være, og hvo det ikke gjør, han kan ingen ret Christen være, og ikke til den Ende at tilegne sig Retfærdighed ved sin egen Fortjeneste, men til den Ende at vi skal elske og ære Gud over alle Ting, og adlyde hans Bud og Befaling, og hvo det ikke gjør, han elsker ikke Gud, men haver en død Tro; thi hvor den rette og sande Tro er, der er Kjærlighed, og hvor der er Kjærlighed, der er Lydagtighed; hvor der er ingen Lydagtighed, der, vil jeg sige, er en kold Kjærlighed, og hvor Kjærlighed ikke er, vil jeg sige, er ingen ret Tro. In summa, hvo som tror Gud, han elsker ham, og hvo som elsker hannem, er nidkjær for hans Ære. Alt dette i denne Punkt kan jeg bevise med saa mangfoldige Bevisninger af Skriften, som kan ikke vel indføres paa dette Sted.

8. Kan jeg se og beslutte, at her gaar en stor Del

i Svang, som er imod den rene og sande Hellige Skriffs Bog, og vore Lærere aldeles tier dermed, og taler intet derom, saa jeg kan se deraf, at de haver ingen Nidkjerhed for Guds Ære; thi jeg finder ingen Lydagtighed, og saa slutter jeg, at de haver en kold Kjærlighed og ingen kraftig Tro, thi hvo som haver den rette Tro, han haver og en stærk Kjærlighed, som medfører en ret alvorlig Nidkjerhed for Guds Ære, og en af Hjertet Velvillighed til at lyde sin Guds Befaling, saa han med et frejdigt Mod er færdig til at lide Verdens Forfølgelse, Forhaanelse, Spot, Skam, ja være den allerforagteligste og lide den allerformædeligste Død og Martyr(!), om han dermed kan ære sin Gud og Frelser, eller være et godt Exempel for andre til at indhente sin Gud nogle Sjæle. Hvo som elsker sin Gud, er færdig at forsage sig selv, sin Fader, Moder, Brødre, Søstre, Hustruer, Børn, Slægt og Venner, Gods, Formue og alt det, han haver, naar det kan være til sin Guds Ære, og være det allerforagteligste Verdens Vidunder. Men saadan en Tro finder jeg ikke hos dennem, men jeg finder tvert imod, at de som Skalke fordølger en Del af Guds Ord, forat søge deres egen og den ugudelige Verdens Ære. Det er langt fra, at de skulde ville lide noget for Jesu Navns Bekjendelse, saa de lader i saa Maade se, at de haver hverken ret Tro eller Kjærlighed, men de tvert imod søge deres egen Ære, hvorved de formindsker Guds Ære, og deres Ord og Disputats er ikke af Gud, men de taler af sig selv; men jeg haver af Guds Aand og ikke af mig selv den rette Tro med sin stærke Kjærlighed, hvoraf jeg haver saadan hjertelig Villie til Lydagtighed, at jeg er færdig, til min Guds Ære, at lide alt det, som jeg nu skrev. Jeg siger: jeg vil og haver denne stærke hjertelig Villie, og ikke at jeg kan uden Guds Aands Bistand; men ved Guds Aands Bistand baade vil og kan jeg det gjøre; thi uden hannem kan jeg intet gjøre, Joh: 15, 5. Kjærlighed og Villie haver jeg af min Gud; saa vil jeg og bede, at han vil sende mig Kraft af det Høje, som kan komme min

Skrøbelighed til Hjælp, hvilket jeg og veed, han vil gjøre; thi jeg er lært af Gud, som der staar i Propheterne, som Jesus selv siger, Joh: 6, 45. Og Faderen har draget mig, saa jeg er kommet til Sønnen; thi hver den, som Faderen drager, han kommer til Sønnen, v. 44; dog ikke saa, at jeg enten haver set Faderen eller Sønnen, eller haver nogen Aabenbarelse fra dennem, uden det, jeg haver af Guds hellige Ord formedelst den H. Aand i mit Hjerte, som giver min Aand Vidnesbyrd, at jeg er et Guds Barn, Rom. 8 v. 16. Nu haver jeg min Frelasers klare Ord og Forjættelse, Joh: 6, 37, at hver den, som saa kommer til hannem, vil han aldrig henkaste; saa udkaster han mig aldrig, saa er jeg udvalgt i Jesum Christum, førend Verdens Grundvold blev lagt, Eph: 1, 4. Ikke for nogen min gode Gjernings Skyld, men han tog mig til Naade i den, han elskte, nemlig Jesum Christum, saa jeg haver Forløsning ved hans Blod til Syndernes Forladelse efter hans Naades Rigdom v. 6. 7. Jeg siger ikke noget til min Ære, det være langt fra; thi af mig selv er jeg daarlig, Skrøbelighed er stor hos mig. Det haver gaaet mig i min Bekjendelse, ligesom det gik Peder i Caipha Sal, thi jeg er Guds allerringeste og uværdigste Tjener; Gud hjælpe mig, jeg haver ikke gjort efter den gode Villie, som Gud haver givet mig, men jeg haver ofte gjort efter mit syndige Kjøds Skrøbelighed. Gud hjælpe mig! Haver jeg været med Petro i Caipha Sal og fornægtet min Frelser tre Gange, saa vil jeg igjen bekjende hannem, mens jeg lever. Jeg haver den stadige Tro, at min Gud ved hans Søns Jesu Blod vil gjøre mig ren af alle mine Synder. Jeg skriver ikke noget, at jeg vil hovmode mig selv, det være langt fra; men jeg med Paulo nødes at rose mig imod de falske Apostler, paa det at Verden kan kjende, af hvad Aand jeg taler, jeg mener af Guds Aand. Nu kan jeg finde, at vore falske Apostler |: jeg mener de, som have disputerat med mig:| ikke taler som Christi Apostler og søge Guds Ære, men bruge kloge Fabel, som Peder siger. De søger deres

egen Ære, og deres falske Udlæggelser, kloge Fabel og spidsfindige Trækkeri, ligesom Phariseerne, haver ikke Ende.

9. Skal jeg nu fuldkommeligen skrive, hvad det er, som de fordølge af Guds Ord, og bevise dem det over af den H. Skrift. I lige Maade skal jeg forklare, hvorfor de gjør det, nemlig til deres egen, Verdens og de rige Mænds Ære, hvoraf ses, at de ere langt anderledes sindede end Christi Apostler, som samlede dem et Liggendefæ i Himlen; men jeg finder, at de, nemlig vore Præster, ere de store Fraadsere, som fylder i Bugen det, de skulde spise Sjøalen med.

10. Den første Punkt, hvilken er en af de største, finder jeg, er imod de Ord, som Frelseren siger Matth. 23, 8: Men I skulle ikke lade eder kalde Rabbi |: det er Mester:| thi een er eders Mester, som er Christus; men I ere alle Brødre, v. 9. Og I skulle ingen kalde Fader paa Jorden; thi een er eders Fader, som er i Himmelen. v. 10. 11. Den, som er ypperst iblandt eder, han skal være eders Tjener. Her ser vi, at ingen Guds Tjener eller Evangelii Lærere maa kaldes Mester eller Magister; thi Christus er selv Mesteren for denne Profession; men de Christne ere alle Brødre, og det i Christo. Og ej heller maa de kalde nogen Fader, thi Gud selv er deres Fader i Himmelen, og han igjentager det, at de maa ikke kaldes Mestere, til videre Stadfæstelse, at det er saa meget strængeligere og alvorligere hans Befaling. Og de af en skændig Hoffærdighed understaar dennem dog at gjøre lige tvertimod, og vil dog være de rette Lærere og Guds Tjenere; men vare de af Gud, saa gjorde de Guds Befalinger |: jeg siger ikke, at de skulde staa og ikke kunde falde, thi det er umuligt:| thi de havde ikke behov at ophøje sig saa, uden de vilde, derfor er det ingen Skrøbeligheds Synd, men det er af en Fader, som er Djævelen, i det de vil som gribe Gud efter Thronen og tage hans Ære. Men det hedder til dennem, som Guds Aand taler ved Propheten Esaias, Cap. 14 v. 12-15: Hvor est du af Himmelen falden, du

skjønne Morgenstjerne (osv.). Vare de Christi Tjenere, saa gjorde de efter hans Befalinger, elskede Gud; da søgte de hans Ære; men nu elsker de dem selv, og søger deres egen Ære, og gjør sig paa den Maade lige ved Gud, træder hans hellige Bud og Befalinger under Fødder. Det er ikke saa med dem som med Hedningerne, som vidste ikke Guds Villie; men de ere den Svend, som veed sin Herres Villie, og gjør dog tvertimod og skal have mange Hug, Luc. 12, 47. De veed nok at skjærpe Christi Ord, Joh: 20 v. 23: Hvilke I forlader Synderne, dem ere de forladne, og hvilke I beholde dem, dem ere de beholdne; item de Ord, som Christus taler hos Matthæus derom, Matth. 16 v. 19. Cap. 18 v. 18. Dog det er langt fra, at Frelseren siger, at nogen skal sidde paa Knæ for dennem, som de vare Guder. Men Frelseren taler om, at vi ere alle Brødre. De maa ikke lade sig kalde Herrer og Mestere, da ere de som Hedningers Afguder, Psal: 115: De haver Øjne og ser ikke, de haver Øren og hører ikke, de haver Næse og lugter ikke etc. Jeg vil sige, som Frelseren sagde, Joh: 9, 41: Vare I blinde, saa havde I ikke Synd, men nu sige I, vi se, derfor bliver eders Synd.

11. Den anden Punkt finder jeg at stride imod Frelserens Ord, Luc: 22, 25: Verdslige Konger regjere, og de, som have Magt over dem, kaldes naadige Herrer; men I ikke saa; den som størst er iblandt eder, han skal være som den yngste. Her ser vi, at ingen Evangelii Lærere maa kaldes Herre, det hører allereneste den verdslige Stand til; men jeg finder ugjærne, at hver fattig Sognepræst lader sig kalde Herre, og af en skjændlg Hoffærdighed haver de ladet sætte i hver Catechismus, at de skal sige til dennem: Værdige, kjære Herre, jeg beder eder, at I ville høre mit Skriftemaal og sige mig Forladelse til for Guds Skyld. Her skal man se en skjændelig Hoffærdighed, tvert imod Guds egne Ord, som Frelseren selv taler med sine allerseligste Læber, saa de kommer den fattige enfoldige Almue til at fortørne sin Frelser og tjene Djævelen paa

den Tid, som de enfoldige Folk mener, at de øver deres bedste Gjerninger; saa i den Sted, de lade sig kalde Sjælehyrder, da ere de Sjælemyrdere; de ere, som Frelseren siger, Tyve og Røvere, som kommer ikke uden forat stjæle og myrde, Joh: 10. De ere ikke rette Hyrder, men de ere Lejesvende, som flyr; de ere selv Ulvene, som griber og adspredter Faarene, idet de gjør sig selv til Afguder og tager den Ære, som Gud hører til, og driver den enfoldige Almue til at drive Afguderi, som vi nu vil faa at høre.

12. Den tredie Punkt er, at jeg holder for, at Skriftemaal er ikke fornøden, førend man gaar til Herrens Nadvere; thi jeg finder ikke hos nogen af Evangelisterne og ej heller hos den høj-oplyste Paulus, som skriver derom, at Frelseren holdt noget Skriftemaal for sine Disciple, saa at de skriftede for hannem, før han indsatte sin Nadveres Sacramente, og den høj-oplyste Paulus, som havde været i den 3die Himmel og i Paradis og hørte usigelige Ord, hvilke ingen Menneske kan udsige, 2 Cor. 12, han skriver paa det samme Sted, som han skriver Indstiftelsens Ord, at hvert Menneske skal prøve sig selv, og æde saa af dette Brød og drikke af denne Kalk. Han siger ikke, at der skal være een af eder, som enten kaldes Herre eller Mester tvertimod Frelserens egen Befaling, og hannem skal I holde et almindeligt Skriftemaal for, og bøje Knæ for hannem, og han skal lægge hans Haand paa eders Hoved; det være langtfra. Herudi bestaar et af de afgudiske Stykker, som Præsterne driver den fattige Almue til at øve, idet de kommer dem til at sidde paa Knæ for sig og give sig den Ære, som hører den almægtige Gud til og ingen anden. At den af den Hellig Aand oplyste Peder var ikke saa sindet, finder jeg Act. 10. Da Cornelius faldt ned for hans Fødder, da rejste han hannem op og sagde: Stat op, thi jeg er og et Menneske. Jeg finder i lige Maade Act. 14, at da Hedningerne vilde ofre til dem |: nemlig Paulus og Barnabas :; og der de det hørte, reve de deres Klæder sønder, sprunget ud blandt Folket, raabendes og sigendes:

I Mænd, hvi gjøre I dette, vi ere og Mennesker, ligesom I dødelige, og forkynde eder Evangelium, at I skulle omvendes til den levende Gud, som haver gjort Himmel og Jord, Havet og alt det, derudi er. Men vore Præster ere saameget skamfulde (o: skamløse), at de derimod kalder det Offer, de Penge, som bæres til dem paa Alteret. Og hvad skulde det Altere til? efterdi Ofrene ere aflagte; thi Christus er vort fuldkomne Offer. I saa Maade gjør de sig selv til Afguder, at de kommer den enfoldige Menighed til at bedrive Afguderi, og i saa Maade ere de værre end Lejesvenden, ja de ere Ulven selv, som griber og adspredrer Faarene, idet de kommer dem til at tjene Djævelen og af en skjændig Hoffærdighed tager sig den Ære til |: nemlig Knæs Bøjelse :| som hører alene Gnd til, og ingen anden; ja ere lige sindede med den fule Aand Djævelen, som sagde til Verdens Frelser: alt dette vil jeg give dig, om du vil falde ned og tilbede mig, Matth. 4 v. 10. Saa det er jammerligt og bedrøveligt, at før man maa være værdig til at annamme sin Frelseres Legeme og Blod efter hans Befaling, til hans Pines og Døds Ihukommelse, da skal man først nødes til at bøje Knæ for et dødeligt Menneske, og bedrive et skjændigt Afguderi imod sin Samvittighed.

13. Ser jeg, at de Ceremonier, som bruges ved Jesu Legems og Blods Sacramente, er ikke de, som Frelseren brugte, der han det indsatte. Frelseren indsatte det efter Aftens-Maaltid, og i Apostlenes Tider finge hver sin Nadvere først, hvilket man kan se 1 Cor: 11 v. 22. Vore Præster befale tvært imod, at man skal faste. Den Tid Frelseren indsatte Nadverens Sacramente, lod han Disciplelene sidde omkring Bordet hos sig; vore Præster befaler, at man skal sidde paa Jorden, paa sine Knæ, for denne ene, og ligesom i Skriftemaalet bedrive Afguderi. Vil nogen sige at, de sidde paa Knæ for Jesu Legeme og Blod, saa svarer jeg strax og siger, at det kan ikke bevises, at Disciplelene sade paa Knæ derfor, den Tid Frelseren det indsatte; tilmed sidder ingen paa Knæ paa Jorden og spiser; derfor

ere Borde og Bænke gjorde, at man skal sidde derved at spise. Sad Disciplene ikke paa Knæ for Jesum selv, da han det uddelte, hvorledes skal da nogen sidde paa Knæ for et syndefuldt Menneske, som det uddeler? Det være langt fra. I lige Maade om nogen vil sige, at de sidde ikke paa Knæ for Præsten i Skriftemaalet, men for Gud, saa vil jeg strax svare: saa kunde Peder Apostel, som var Guds Tjenere og var opfyldt med den Hellig Aand, ogsaa ment, at Cornelius kunde sidde paa Knæ for Gud, som havde udsendt Peder at tale med hannem; men se om den høj-oplyste Peder ikke rejser hannem op og siger: stat op, thi jeg er et Menneske. Desforuden tvivler jeg, at vore Præster ere ikke sendte af Gud, men kommer ved det, som i Ritualet kaldes Simoni; de veed vel selv, hvad de er endnu derforuden. Saa haver saadan almindelig Skriftemaal ingen Grund i den hellige Skrift; derfor, nemlig for disse Aarsagers Skyld, kan ingen paa den Tid, nemlig i Skriftemaalet, sidde paa Knæ for Gud, men for Menneskene. Jeg finder og i Indstiftelsens Ord, at Frelseren tog Brødet og brød det, men jeg befinder tvertimod, at vore Præster kommer med mange Oblater. Der Frelseren havde brudt Brødet, siger han: det gjør til min Ihukommelse, det var at de skulde og bryde Brødet, og jeg finder Act. 2, v. 46, Cap. 20, v. 7, at Disciplene brød Brødet; men vore Præster kommer dog tvertimod med disse Oblater. Christus havde ej uden eet Legeme, som gaves for Mange, ligesaa tog han eet Brød og brød for dennem; men vore Præster anvende det meget ilde. Jeg finder i Indstiftelsens Ord, at Jesus siger: tager det hen; han gav dem det ikke i Munden, saa havde han ikke sagt: tager det hen. I lige Maade bød han dem drikke af Kalken, og kan forstaas, at han holdt dem det ikke til Munden, som vore Præster gjør. Vel finder jeg ej heller, at Frelseren indsatte det ved noget Altere, men ved et Bord; thi Alteret var jo i Templet, og vore bruger dog Altere, dog alle Ofringer ere aflagte, og Christus er engang ofret og [har] forsonet vore Synder.

Men jeg kan forstaa, baade dette og mere er Levninger af Papisteriet, og det Altere er kommet af, at Papisterne gjorde et Offer af dette Sacramente baade for de levende og døde. Saa ses, at dette Sacramente er ilde forandret og omstødt.

14. Finder jeg en afgudisk Skik, at man nejer, bukker, bøjer Knæ og gjør store Complimenter for denne Tids onde og ugudelige Mennesker; men jeg finder, at saadan Ære og Knæbøjelse hører alene Gud til. Gud siger det jo selv til Propheten Esaiam, Esa: 45 v. 23: Jeg svær det ved mig selv |: thi han havde ingen større at sværge om:| og et Retfærdighedsord gaar ud af min Mund, derved skal det blive, nemlig for mig skulle alle Knæ bøjes. Paulus siger, Phil: 2 v. 10, at i Jesu Navn skulle alle Knæ bøjes. Men jeg finder ikke, at de maa bøjes for noget Menneske; dog gjør de det, og giver Mennesket Guds Ære, og det er Afguderi. Peder Apostel vilde ikke have det af Cornelio, som før er omtalt, og ej heller Engelen af Johannes, Apoc: 19, 10. Cap: 22, v. 9. Dog gjøre de lige tvertimod. Jeg hører Daarer sige, at de gjør det af Høflighed; paa den Maade kunde Mardochæus ogsaa bøjet sig for Aman og sagt saa, det var af Høflighed; men Mardochæus frygtede Gud, og vilde ikke give nogen anden Guds Ære. Vore Folk frygter ikke Gud, derfor giver de andre hans Ære. Saa kunde de 3 Mænd, som var i den gloende Ovn, bukket sig for Nabocodonosors Billede, og sagt, det var af en Høflighed, Kongen til Villie. Men tro mig, Gud vil ikke være daaret. Daniel kunde og |: om saadan Snak kunde hjælpe:| bedet til Kongen og ikke til Gud. Mattathias kunde og paa den Maade bedet til Kong Antiochi Afgud og sagt saa, at han gjorde det forat tjene Kongen; men saadan Snak gjelder intet. — — — Den som er af Gud, han gruer for det, som Gud hader, som er Afguderi og al Vederstyggelighed. Vil nogen sige, at vi skal ære Øvrigheden, og smykke det paa den Maade, saa svarer jeg strax og siger: Man skal give Kejseren det, Kejserens er, og Gud det,

Guds er, Matth. 22. — — — Vi maa give Øvrigheden Ære, som de ere tilhørende, men vi skal give Gud det, hannem hører til. — — — Dersom saadan Snak kunde hjulpet, saa kunde Daniel og været Kongen lydige, og sagt saa, det var befaleet; men Gud lader sig ikke nøje med Skalkeundskyldninger; men han vil visseligen straffe derfor. Men læg Mærke til, om Gud haver ikke hjulpet baade Daniel, Mardochæos og de 3 Mænd, saa vil han visselig hjælpe baade mig og alle dem, som ere nidkjære for hans Ære; thi hvo som hannem ærer, den vil han og ære, og hvo hannem vanærer, den vil han og vanære. Saa slutter jeg, at hvo som enten bøjer Knæ for Kongen eller noget andet Menneske, han gjør et Afgudereri; thi Gud giver ikke nogen anden sin Ære.

15. Finder jeg og en afgudisk Skik, idet de tage Hat eller Hue af for de rige i Verden. Den høj-oplyste Paulus skriver og til de Corinthier, 1 Cor: 11, at naar en Mandsperson beder eller propheterer, saa skal han blotte sit Hoved for Gud, og det fordi Christus er Mandens Hoved, og naar en Kvinde beder eller propheterer, da skal hun være med skjult Hoved for Gud. Nu er det den Ære, Gud regner sig til, at Manden skal være med blot Hoved for hannem. Men nu har Djævelen og Verden fundet paa siden, at Verdens rige og hoffærdige Mennesker vil have den samme Ære, og holde sig paa den Maade lige med Gud, hvilket er et hemmeligt Afgudereri. — — O Verden, Verden! hvad est Du skamfuld (∴ skamløs), hvi foragter Du saa din Skaber. Vil nogen sige til mig, at de tager Hatten af for et Menneske, som for et Menneske, og for Gud, som for en Gud, da svarer jeg strax: det er et Stykke af den Ære, som i Guds Ord tilegnes Gud, som giver ingen anden sin Ære. Desligeste, om nogen siger, at de knæler for Gud, som for en Gud, og for Mennesket, som for et Menneske, da svarer jeg strax, at saadan Knælen og Knæbøjelse hører alene Gud og vor Frelser Jesus Christus til; thi hans Navn er over alle Navne, i hvilket hvert Knæ

skal bøjes. Der staar ikke, at der skal bøjes Knæ for nogen anden. — —

16. Holder jeg for, at Daaben bør ikke at bruges, førend man kommer noget til Forstand, at man kan skjønne paa; thi ellers kan man ganske intet mindes deraf, og det kan aldrig bevises i den hellige Skrift, at der blev noget spædt Barn døbt, men mange, som vare komne til Forstand. Jeg læser Marci 10de, at de førte smaa Børn til Jesum, og han lagde Hænder paa dem og velsignede dem. Skulde de være døbte saa unge, saa tror jeg visselig, at de havde da bleven døbt, eftersom Jesu Disciple døbte langt flere end Johannes, Joh: 4, v. 1. 2. Vil nogen bevise med Omskjærelsen, at Børne-Daaben bør at være, da findes det ikke nogensteds i den H: Skrift, at Daaben svarer til Omskjærelsen, eller Omskjærelsen betager Daaben. Men den hellige Petrus skriver, 1 Petr: 3 v. 21, at Noæ Ark betegnede Daaben, i hvilken, nemlig Noæ Ark, der var ingen smaa Børn. Vilde nogen tænke, at om noget Barn døde før Daaben, det da skulde blive fordømt, saa følger det og, at man skal tro, at alle de, som nu hendøde enten i Moders Liv eller i Fødselen og blive udøbte, skulde blive fordømte. Det være langt fra, eftersom Jesus siger, Matth. 18, 14: Saa er og ikke eders Faders Villie, at nogen af disse smaa skal fortabes. Vel finder jeg, Joh: 3, at Frelseren siger, at hvo som ikke bliver født af Vand og Aand, kan ikke indgaa i Guds Rige; men her taler han ingen smaa Børn om. Jeg finder og hos Joh: 6 v. 53, at Frelseren siger: Uden saa er, at I æde Menneskens Søns Kjød og drikke hans Blod, da have I ikke Liv i eder. Her taler Christus ej heller om smaa Børn; taledede han om smaa Børn her, saa skulde det visselig følge, at alle de smaa Børn og unge Folk, som døde, før de kom til Guds Bord, de skulde være fordømte. Det være langt fra. Andet veed jeg ikke at skrive derom, eftersom det er den mørkeste Punkt. Gud oplyse os alle med sin Hellig Aand. Amen!

18. At min og mine Brødres Lærdom er den rette,

vil jeg bevise med Frelserens eget Ord i mange Maader. Først, at vor Lærdom er efter Skriftens klare Ord, men eders efter falsk og forvendt Udlægning, hvilket af dette ringe Skrift let er at se. For det andet ses det, at I søge eders egen og denne Verdens Ære. Derfor er eders Ord falsk; men vi søger ikke vor egen Ære, derfor er vor Lærdom den sande. Læs Frelserens egne Ord herom, Joh: 7, v. 17. 18. For det tredie vil jeg bevise det med Frelserens egne Ord, Luc: 6, 26: Ve eder, naar alle Mennesker lover eder; thi saa have deres Fædre gjort imod de falske Propheter og Lærere. — — Men han siger tilforn, v. 22: Salige ere I, naar Menneskene hader eder og afskille eder og bande eder og bortkaster eders Navn for Menneskenes Søns Skyld. Her og paa mange flere Steder i Evangelio ser vi af Frelserens Spaadom, at vor Lærdom er den sande. Saa gik det i Kong Achabs Tid; de falske Propheter elskede Kongen; men den rette og sande Guds Prophet, hannem lod han fængsle, ligesom vor Herre¹⁾ haver gjort imod min Medbroder i Troen, Trængsel og Lidelse. Saa haver det gaaet fra første Verdens Tid, og saa gaar det [til] Verdens sidste Ende; thi Djævelen skal kaste nogle af os i Fængsel, Apoc: 2, v. 10, at vor Tro skal prøves og være kosteligere end det forgængelige Guld, som prøves i Ilden, til Lov, Pris og Ære, naar Jesus Christus nu bliver aabenbaret, 1 Pet: 1 v. 7. Men vi haver det Haab, at Gud vil vist betale os i Himmelen. Vi glæder og fryder os; thi de have saa forfulgt Propheterne og Apostlerne, som vare før os. Naar de udstøder os af Synagogen, sætter os i Band, og forfølger os fra et Sted til et andet, da glæder og fryder vi os; thi vor Løn er stor i Himmelen, ligesom Apostlerne ginge glade fra Raadet, da de vare hudstrøgne, og glædedes de, at de havde været værdige at lide Forsmædelse for Jesu Navns Skyld, Act. 5 v. 14.

¹⁾ Herved menes vistnok Kongen, der havde ladet Brochs Medbroder Morten Støttrup fængsle.

19. Veed jeg fuldkommeligen, at alle de Skikke og Ceremonier, som her bruges imod Guds Ord, ere gjorte til Menneskenes Ære, og til at forklejne Guds Ære, saa det er noget af det Dynd og Dræk, som Satan udspyede i Papisternes Tider, da ingen turde sige Paven imod, da han tvingede Konger og Fyrster til at kysse sine Fødder. Da kom Lærerne til den Myndighed, at alle skulle knæbøje for dem og give dem Guds Ære, og dette fik den salige Guds Mand Doct: Morten Luther ikke udryddet, før han døde.

20. Saa veed jeg og, at de falske Propheter og Lærere bliver æret, fordi de viser paa den brede Vej, som fører til Helvede, hvilken er let for Kjødet; men de sande Guds Sendebud bliver hadet, for de viser paa den snævre Sti, som fører til Livet, hvilken er tung for Kjødet; thi Menneskene leve efter Kjødet, og der er faa, som vandre den snevre Sti og finder Livet, Matth: 7, v. 14. Frelseren siger i samme Capitel, at der skal komme glubende Ulve i Faareklæder, og vi skal kjende dem paa deres Frugter. Men Frelseren siger videre v: 22: Paa den Tid skal mange sige til mig: haver vi ikke prædiket i dit Navn etc. v. 23, da skal jeg sige til dennem: jeg kjender eder aldrig, gaar bort fra mig, I Misdædere. O tænker, tænker eder om, og forliger eder med eders Modstander, mens I ere med hannem paa Vejen.

21. Saa haver vi nu hørt, naar Præsteembedet kom til saadan Myndighed, nemlig under Paven, da Kongerne ikke turde sige imod, da ophøjede det lede Dyr sig saa, af hvilket her findes endnu Levninger. I haver nu set vor Frelasers Spaadom om de gode og falske Propheters Lykke, og hvorledes det nu hos os fuldkommes. Desligeste begges Løn og Straf. Saa faar jeg nu i Jesu Navn at slutte min Tale for Lejlighedens Skyld; men ellers kunde jeg nok alting vidtløftigere forklare, hvilket jeg og næst Guds Hjælp agter at gjøre paa en anden Tid. Jeg kunde og skrive meget mere om den Kjærlighed, Ydmyghed, Godsets Al-

mindelighed og meget mere, men for Lejlighedens Skyld slutter jeg nu med denne Gang til videre.

22. Til sidste Slutning lover jeg at tjene og be-
kjende min Frelser for Menneskene, saa vil han og be-
kjende mig for sin Fader i Himmelen. Om end Liv og
Sjæl vansmægter udi mig, saa vil jeg aldrig lade af at be-
kjende min Gud og hans hellige Ord og ypperlige Ære,
som er over al Fornuft, ligesom hans Visdom og Guddoms
Prægtighed. Jeg vil prædike min Guds Navn i mit kjære
Fæderneland i alle Kjøbstæder og Landsbyer. Hvo som
ikke vil tro mig, saa vil jeg tage den hellige Skrifts Bog
og bevise min Tale af, og overbevise dem deres Blindhed.
Og om end Liv og Sjæl vansmægtes i mig, saa vil jeg dog
aldrig tie min Guds Ære. Naar jeg ikkun haver hannem,
saa skjætter jeg hverken om Himmelen eller Jorden. Gud
styrke mig med sin Hellig Aand! (L. S.).

Dette at være ganske conform med Originalen testerer

J. Pallesen,

pro temp. Minist. Notarius.

Efterat alle Formaninger vare prøvede til dette Menneskes
Omvendelse baade den Tid for Retten og siden af Hr.
Alsing i Nibe efter Provstens Commission til hans Hustru,
som han paa den Tid alene fandt hjemme, og dog des-
værre forgjæves, fandt Provsten sig foraarsaget, denne Sag
for Hr. Stiftamtmand Gyldenchrone og Hr. Biskop Trelund
at angive, fra hvilke Provsten fik Ordre, efter itererede
Formaninger, Mennesket fra sit Skoleholderembede at sus-
pendere, og ham siden til Paakjendelse for Provsteretten
at indstævne, som og skete.

Anno 1735 d. 31te Martii comparerede i Hornum
Kirke paa Provstens Vegne, i hans lovlige Absence, Marcus
Alsing, Sognepræst for Nibe og Voxlev Menigheder, samt
Assessor Jens Pallesøn, Sognepræst for Hornum Menighed,
og Jens Sparre, Sognepræst for Sønderup og Suldrup Me-
nigheder, til Provsterettens Sættelse, forat tiltale og paa-
dømme Jens Christensen Broch, forrige Skoleholder udi

Bislev, for hans kjætterske og fanatiske Lærdomme og Beskyldninger, som han med Tale, Skrift og vrang Undervisning har brugt, til de enfoldiges Forførelse og til forgribelig Beskyldning og Injurie imod baade Øvrigheden og Præsteembedet. Hvor da for Retten fremstod Jacob Brun, Degn til Hornum Menighed, som til Jens Christensen Broch for hans Malversation at tiltale og actionere af Provsten var beskikket og beordret, og producerede Rettens Stævning, de dato 17de Martii sidst, som han begjærede i Retten læst, paaskreven og Acten tilført, hvor den og lydelig blev oplæst; er af følgende Formalier:

[Stempel] Nr. 18. Sex Skilling 1735.

Laurids Laurberg, Sognepræst for Sønderholm og Frejlef Menigheder og Provst over Hornum Herred, gjør vitterligt, at eftersom I, Jens Christensen Broch, forrige Skoleholder i Bislev, baade med Ord og Skrift har vist eder med mange djævelske og ugudelige Meninger at være fordærvet, og tillige har søgt og endnu søger samme eders sjæledødende Vildfarelser til andre uden Blusel at udstre, hvorover eder den 14de Martii sidst er forkyndet Suspension fra eders Skoleholder-Embede, som I selv forud havde forladt, saa beaarsages jeg efter Øvrighedens Ordre med 14 Dages Stævning |:formedelst I ved Hus ej er at finde:| at indkalde eder, saasom I hermed og kaldes og indstævnes for Provsteretten i Hornum Kirke at møde den 31. Martii, Kl. 9 Formiddag, Acter, Documenter at anhøre, paa Spørgsmaal at svare og Dom at lide, ej alene paa eders Skoleholder-Embede, som I saa ilde har misbrugt, men og for eders andre grove Forgribelser i eders Skrift imod Øvrigheden, Prædike-Embedet og andre brave Folk, item imod Sacramenterne og den i Landet ved kongelig Lov og Ritual fastsatte Kirkeskik, den I formastelig bespøtter og forkaster, og særdeles eder fra Alterens Sacramente nu over Aar og Dag af pur Foragt har entholdet. I vilde da medtage og producere, hvad I til eders Befrielse tjenligt er-

agter, da udj Sagen skal blive handlet, som Lov og Ret medfører.

Sønderholm den 17de Martii 1735.

L. S. Laurberg (L. S.).

Hvorpaa skreven:

Anno 1735 den 17de Martii har vi underskrevne, Peder Nielsen og Joen Jørgensen, begge af Sønderholm, lovligh forkyndet denne Stævning for Skole-Huset i Bislev, og som Jens Christensen Broch ej var hjemme, læste vi Stævningen lydelig for hans Hustru og leverede hende Copi deraf. Saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord. — Sønderholm ut supra.

Peder Nielsen. Joen Jørgensen.

Læst for Retten i Hornum Kirke den 31te Martii 1735
testerer J. Pallesen.

Derpaa blev Jens Christensøn af Retten 3 Gange paraabt med høj Røst, om enten han eller nogen paa hans Vegne var tilstede; men ingen svarede, angav sig eller mødte. Hvorpaa da Jacob Bruun fremlagde en formelig Suspension fra Skoleholder-Embedet, som til bemeldte Jens Christensøn Broch af Provsten var udstedt den 10de Martii sidst og lovligh forkyndet for hans Bopæl i Bislev den 14de Martii, hvilken med sin Paaskrift han begjærede for Retten læst paaskreven og Acten tilført, lydende som følger:

No. 20. Fire og Tyve Skilling 1735.

Efterdi I, Jens Christensøn Broch, som uu paa andet Aar har baaret Navn af Skolebeholder i Bislev |: dog uden Constitution dertil enten af Øvrigheden eller Herskabet, eller foregaaende Examination af Herreds-Provsten:| har baade med Ord, Lærdom og Skrift bevist Eder med mange djævelske og ugudelige Meninger at være fordærvet og befængt; I har og uden Blusel søgt samme fordærvede og sjæledødende Vildfarelse til andre at udstrø, og i saa Maade arbejdet, flere af Jesu dyrekjøbte Sjæle med eder

selv at forføre fra den rette Saligheds-Vej, fra den rene Augsburgske Confession og fra den sande Lutherske Lærdom, som i den hellige Skrift og vore symbolske Bøger er befattet, og formedelst vore allernaadigste Kongers Lov og Kirkeritual i Landet med sine uskyldige og opbyggelige Kirke-Skikke ere anordnede og fastsatte. Tilmed har I udi eders Skrift angrebet baade Øvrigheden og Prædikeembedet paa Ære, Embede og Lempe, og over alt dette endnu viser eder saa halsstarrig, og I ej ved nogen Formaning vil lade eder bevæge til at afstaa eller igjenkalde eders forgribelige og sjæledødende Vildfarelser. Efter min Øvrigheds Ordre forsaarsages jeg derfor: 1. Eder hermed ved disse udsykkede fra Skoleholder-Embedet ganske og formaliter at suspendere. 2. Ogsaa al Prædiken, Lærdom og Undervisning, enten offentlig eller hemmelig, eder ganske at forbyde, helst af saa forgiftet en Kilde ej kan flyde sundt Vand. Hvad eders kriminelle Forgribelse imod Øvrigheden og Prædikeembedet samt imod Kirkeordenen, der dog under højeste Pæn er fastsat udi høj-kongl. Lov, pag: 204, imod alle sværmende og vilde, fanatiske Aander, angaar: Da reserverer jeg den til højere Øvrigheds Paa-kjendelse og Anstalt. Imidlertid erbyder jeg eder, til min Guds Ære og eders samt flere dyrekjøbte Sjæles Frelse, at dersom I vil endnu tage imod sunde Raad, kjende og afstaa eders grove Vildfarelser, saa er jeg beredt derudi at gaa eder til Haande, og at forklare eder eders Vildfarelsers Vederstyggelighed, med al Sagtmodighed, og tillige eder den rette Vej at vise til Omvendelse og Salighed ved Guds Ord og Aand.

I vidrige Fald har I eder selv at beskyldte, naar eders arme Sjæl i saa ugudelige Baand gaar Djævelen i Klørerne; tillige skal I svare for Guds Domstol til den Ulykke, som I fører over andre Jesu dyrekjøbte Sjæle, dem I enten har forført eller herefter ved Guds Tilladelse faar Lejlighed at forføre. Jeg haaber at være ren for al eders Blod, som den der har gjort og vil gjøre det, som jeg forstaar og

formaar under Guds egen Raad og Kraft, indtil Gud og min Afløsnings-Tid ender mit Arbejde, hvad Gud og hans forfulgte Menighed kan være til Tjeneste. Sønderholm den 10de Martii 1735.

L. S. Laurberg,

Provst over Hornum Herred.

Var paaskreven:

Mandagen den 14de Martii 1735 vare vi 2de underskrevne hidskikkede fra Herreds-Provsten i Hornum Herred med denne Suspension-Forkyndelse for Jens Christensøn Broch, hidindtil Skoleholder i Bislev; men som vi indfandt os i hans Bopæl eller Skolehus i fornævnte Bislev og ikke fandt ham hjemme, blev denne Suspension lydelig og tydelig, Ord fra Ord, oplæst for hans Hustru, og i Paahør og Overværelse af Sognepræsten i Nibe, velærværdige Hr. Marcus Alsing, og derefter hende en ligelydende Copi heraf leveret til hendes Mands Efterlevelse ved sin Hjemkomst, hvilket vi hermed tilstaar og bevidner. Bislev ut supra Anno 1735.

Daniel Christensøn.

Niels Jenson.

Læst for Retten i Hornum Kirke d. 31te Martii 1735.
test. J. Pallesen.

Degnen Jacob Brun gjorde derpaa Irettesættelse, at efterdi Jens Christensøn Broch ilde har misbrugt sit Skoleholder-Embede til de enfoldiges Forførelse, i Stedet for deres sande Undervisning, at da den ham forkyndede Suspension ej alene maatte staa ved Magt, men han og ganske fra Skoleholder-Embedet maatte blive dømt. Hvorvidt ellers Provsteretten fandt sig beføjet at dømme og kjende paa hans grove Crimina, indstillede han til deres egen gode Skjønsonhed.

Som da Jens Christensøn Broch ikke enten selv eller nogen paa hans Vegne var tilstede, blev Sagen af den Aarsag indtil om Eftermiddagen Kl. 2 opsat. Actum Hornum ut supra.

Marcus Alsing. J. Pallesen. J. P. Sparre.

Samme Dag, Klokken 2, da Retten skulde igjen begyndes, mødte Provsten selv med forindmeldte Brødre og Assessorer, og efter at den indstævnedede Jens Christensøn Broch paa ny trende Gange var paaraabt, om enten han eller nogen paa hans Vegne i Retten vilde møde, og ingen indfandt sig; før Provsten da vilde skride til endelig Dom, lod han indhænde den fra hans Excellence Hr. Stiftamtmanden og hans Højærværdighed Biskop Trelund indgaaede Resolution og Ordre, som for Retten blev oplæst, paaskreven og Acten tilført, lydende saaledes:

Velærværdige og Højlærde Hr. Provst!

Som vi endnu maa fornemme, at Jens Christensøn Broch, forrige Skoleholder i Bislev, halsstarrig vedhænger sine grove Vildfarelser, og man ikke kan have noget Haab, at han derfra vil lade sig omvende eller tage imod Sandhed: Saa haver Hans Velærværdighed denne Sag imod ham, som allerede efter Hans til os derom indkomne Notice ved Retten er anhängig gjort, til endelig Doms Erholdelse at lade proseqvere, hvornæst vi forblive Hans Velærværdigheds

Tjenstberedvillige Tjenere

Viborg d. 24de Martii 1735. C. Gyldenchrone. J. Trellund.

Læst for Retten i Hornum Kirke d. 31te Martii 1735,
testerer J. Pallesen.

Hvorpaa blev da Dom i Sagen afsagt saaledes:

Da Jens Christensøn Broch med grove og ugudelige Vildfarelser ses at være indtaget, og de samme ej alene søger alle forekommende at tilbringe, men og selv disse Vildfarelser haardnakkelig vedhænger og ej ved nogen kjærlig Formaning vil lade sig overtale at afstaa, saa kjendes ej alene Suspensionen ved Magt, men han og som en sværmende Kjætter fra sit Skoleholder-Embedet i Bislev aldeles fradømmes og derefter afsættes bør, og Skolehuset til Paaske at fraflytte og ryddeligt gjøre, at den nyantagne og approberede Skoleholder deri kan ind[komme] og den der nu hyrdeløse Ungdom til Undervisning antage. — Angaaende hans formastelige og ugudelige Crimina:

1. At nægte sin Konge, Øvrighed og Overmænd sin skyldige Veneration af Hovedets Blottelse og Legemets Bøjelse, vide hans Skrifs 14de og 15de Articul, kan vi ej anderledes anse, end som et Crimen læsæ Majestatis, helst han i Slutningen af sin 14de Articul ej undser sig at kalde slig skyldig Veneration for Kongen selv et Afguderi.

2. Da han som en privat Person forkaster Skriftestolen, Børnedaaben, Alterens Sacramentes Ceremonier, og de af saa mange christelige og højlovlige Konger, fra Christiano 3tio indtil vores nu regjerende allernaadigste Arveherre og Konge, Christianum Sextum, inclusive, fastsatte og gudeligen indrettede Kirkeskikke, i høj-kongl. Lov og Ritual, kan vi ej anderledes anse ham end som hans Kongel. Majestæts Mandaters modvillig Overtrædere, der ej alene imod Lovens 1ste Bog 1ste Cap. 1 Art. pag. 3, men og mod Lovens 6te Bogs 1ste Cap. 4de Art. samt Ritualets Fortale sig criminaliter har forgrebet.

3. Da han skjelder Landets Proprietarier uden Distinction for ugudelige Folk, item skjelder Landets Præster, Provster og Biskopper, en Del fordi de ej fører Embedet efter hans fanatiske og anabaptistiske Forskrift, en Del fordi de tager imod det uskyldige og af vores allernaadigste Souverains selv hjemlede Tituler af Herr og Magister, for Tyve, Røvere, Mordere, Skalke og Ulve, dermed har han fortjent Lovens Straf udi bemeldte Lovs 6te Bogs 21de Cap. 2den samt 6te og 7de Articler.

4. Da han i sit Skrifs Slutning, og derhos i sit Svar paa Provstens til ham i Bislev Kirke gjorde 9de Spørgsmaal, vil prætendere og ved truende Skrift søge Godsets Almindelighed iblandt Folk, saa alle Ting skulle være tilfælles, kan vi ej anderledes anse dette end som et münstersk og oprørsk Paafund, som meriterer en misdædisk Straf.

Alene, da vi maa anse disse Crimina alt for grove udi denne gejstlige Underret at paadømme, saa henvises til højere og vedkommende Forum hans fortjente Straf ham at tildømme og determinere. I lige Maade hensættes det

til Hr. Biskoppens Slutning, om der med saa ugudeligt et Menneske, som af pur Foragt nu over Aar og Dag har sig entholdet fra Sacramentet og med ingen christelig og kjærlig Formaning vil lade sig omvende, ikke bør skrides til Bands Lysning, og, i Tilfælde af Halsstarrighed, til Bandsættelsens Fuldbyrdelse.

L. S. Laurberg. J. Pallesen. J. P. Sparre.

Efter dette skulde man formode, at det næste Skridt maatte være, at Sagen indkom for Landemodet. Dettets Protokol indeholder dog ikke noget derom¹⁾. Af det følgende fremgaar derimod, at Jens Broch med Familie snart derefter har begivet sig til Kjøbenhavn. Provsterettens Dom er altsaa bleven ved Magt.

Hvorledes den afsatte Skoleholder har ernæret sig i Kjøbenhavn, vide vi ikke. Men da hans Hustru her fødte et Barn, og Faderen ikke gjorde Mine til at faa det døbt, kom der atter Uro i Lejren, som følgende Aktstykker vise:

Biskop Worm til Gehejmeraad J. L. Holstein.

Høiædle og Velbaarne Herre.

For allerunderdanigst at efterleve Deris Kongelig Majestets Allernaadigste Villie, mig ved deres Excellence tilkiendegivet²⁾, hafver jeg haft den Mand for mig, der holder sit Barn fra den hellige Daab. Jeg handlede med ham i al Sagtmodighed og Kierlighed, først allene, siden da Mag. Mossin var hosværende. Omendskiønt han blefv saaledis ofverbeviist, at hand til sidst ei vidste at sige et Ord imod, saa blefv dog Slutningen, det han ingenlunde vilde lade Barnet døbe, med mindre det maatte skee af en vis Præst uden Vidners eller Fadderes Ofserværelse. Af hans Tale erfaredes klarligen, at han er af een Studioso, ved Nafn Støtterup, forført til de saa kaldede Qvåkeres og Jacob

¹⁾ Medd. fra Provinsarkivet i Viborg.

²⁾ Formodentlig mundtlig, da skriftlig Ordre ikke findes i Oversekretærens Brevbog.

Bøhmes Vildfarelser, som hand og sad med sin Hat paa Hofvedet al den Tid, jeg taledede med ham, som var imod tvende Timer.

Jeg lod ham forstaae, Deris Kgl. Majestet vilde allernaadigst, at hand, indtil videre, skulde [holde] sig inde i det Huus, hvor hand boer, samt ingenstæds gaae hen, hvilket hand lofvede, men sagde derhos, saa fik hand hafve noget at lefve af. Derpaa gafv jeg ham een Slæt Daler, og hand gik bort. Jeg tror, hand holder sit Løffte og blifver hiemme.

Jeg skal føie Anstalt, at tvende andre Præster paa Mandag besøge ham og endnu forsøge, om hand staaer til at bringes i bedre Tanker.

I det øfrige forblifver jeg, næst al Velsignelses troherteligste Tilønskning, med al Veneration

Kjøbenhavn, 17 Martii 1736.

C. W. Worm.

Naar Jens Broch overfor Biskoppen havde antydet, at han mulig vilde lade sit Barn døbe, dersom det kunde ske i al Stilhed ved »en vis Præst«, saa kan det efter Forholdene ikke være tvivlsomt, at han tænkte paa Waisenhus-Præsten Enevold Ewald. Denne maa strax være bleven underrettet om, at Broch paa denne Maade havde udmærket ham fremfor Hovedstadens andre Præster; thi allerede Dagen efter tilstillede han en af sine Foresatte i Waisenhus-Direktionen følgende Brev¹⁾, der skulde vise, at hun dog ikke gjorde fælles Sag med Separatisten:

Præsten E. Ewald til Konferentsraad J. W. Schröder.

Wohlgebohrner Hr. Conferentz-Rath!

Nachdem ich von dem Hⁿ Conferentz-Rath vernommen, dass man mir beymessen will, als wenn ich auff eine oder andere Art möchte mit Theil haben an dem Betragen des Schulmeisters aus Jütland, Jens Christensen Brocks, in

¹⁾ Orig. i Rigsarkivet, Indlæg til Oversekretærens Brevbog 1736, Nr. 331.

Ansehung seines Kindes, das er nicht hat wollen tauffen lassen, und davon er sich soll haben verlauten lassen, dass er wohl mit gewisser Bedingung es von mir wolle tauffen lassen; so habe nicht umhin können mit wenigen meine Unschuld in dieser Sachen darzulegen, obschon ichs durch Gottes Gnade für mein Theil als geringes ansehe, dass ich von diesem oder jenem so oder anders gerichtet, beschuldiget und verläumdert werde.

Was denn dieser Jens Brock betrifft, so habe ihn zwar seit verwichenem Sommer gekannt, auch mit ihm etliche mahl geredt, und von ihm vernommen, was für besondere Meynungen er in einem und andern hege. Allein dass ich ihm keines Weges Beyfall gegeben, oder in seinen Meynungen ihn gestärcket, sondern vielmehr anders zu überzeugen gesucht, wird er nicht in Abrede seyn können. Ja, da ich ihm nicht habe beypflichten wollen, hat er nicht allein mir starck widersprochen, und ist sehr übel mit mir zufrieden gewesen, sondern er ist seit verwichenem Sommer niemahls mehr zu mir gekommen, viel weniger hat er von diesen Sachen etwas mit mir gehandelt oder geredt; ja ich habe nicht einmahl gewust, dass er sein Kind nicht hat wollen tauffen lassen, ehe ichs von andern vor sehr wenigen Tagen habe erzehlen hören. Ja ich muss gestehen, dass es aus angeführten Ursachen, wegen dessen so zwischen uns etwa für mehr als drey Viertel Jahr vorgefallen, mit fast unglaublich fürgekommen, dass er sollte von mir verlangen, dass ich sein Kind tauffen sollte.

Es ist ja ohnedem gnugsam bekandt, dass ich in der Sache nicht mit ihm eines Sinnes bin, sintemahl ich nicht allein meine Kinder habe tauffen lassen, ohne das geringste wider diesen oder jenen Umstand einzuwenden, sondern auch selber den Tauff-Actum bey des Hⁿ Justitz-Raths Hoyers Töchterlein neulichst verrichtet. Doch was soll ich sagen! ich habe mit Verwunderung hören müssen, dass man mich beschuldiget, als wenn ich öffentlich gelehret, dass die Gottlosigkeit der Gevattern, Eltern, Lehrer etc.

köndte der Tauffe der Kinder ihre Krafft benehmen, da ich doch das Gegentheil gelehret, Obschon ich wie billich mehr als einmahl wider das leichtsinnige und ärgerliche Verhalten solcher Leute gezeuget; Im übrigen aber gänzlich überzeuget bin, dass der getreüe Heyland seine Gnade, die er solchem Kind erworben und darbiethen lässet, demselben um solcher ärgerlichen Menschen willen nicht entziehen werde.

Mein Hochgeehrter H^r Conferentz-Rath werden dieses als eine kurtze, doch wohl gegründete und aufrichtige Erklährung in Ansehung dieser Sachen aufnehmen, und meine Unschuld erkennen, der ich übrigen, nebst Anwünschung alles wahren Wohlergehens, aus der Gnadenfülle unsers getreüen Heylandes verharre (etc.).

Copenhagen d. 20. Martij 1736.

E. Ewald.

Brevets Omslag med Udskriften mangler; men at Schröder har været Adressaten, kan næppe betvivles. At denne har tilstillet Oversekretæren i Kancelliet, Gehejmeraad J. L. Holstein, Brevet, maa formodes efter den Plads, hvorpaa det findes i Rigsarkivet.

*Præsterne Bredenbergs og Terchelsens Indberetning til
Biskop Worm.*

Høy-Edle og Høy-Ærværdige Hr. Biscop.

Mandagen d. 19. Martii 1736 besøgte vi 2de underskrevne Guds Ords Tienere efter Deres Høy-Ærværdigheds Befaling een Mand, boendis i Landemærket, naunl. Jens Christensen Broch, og fandt ham i sin Boelig tilligemed sin Hustru, som laae udi Barselseng og hafde sit nyefødte Barn hos sig. Da vi vare indkomne, hilsede vi ham paa det venligste og bad ham ikke fortryde paa, vi kom 2de paa eengang. Thi vi kom udi een god Meening og for hans bedste at fremme, hvortil hand svarede: Hiertet er over alt forraskeligt, vi maatte selv viide at prøve det, med meere saadant. Men vi, uden at svare til sligt, aabnede vores Ærinde for ham, angaaende hans nyefødte Barn

som hand loed ligge hen uden at opofre det til Gud udi Daaben, og adspurdte ham, hvorføre hand gjorde sligt? Om hand ikke troede, Daaben var indstiftet af vor Frelsere Christo Jesu endog for de umyndige og nyfødte Børn? Til hvilket, der hand svarede, at hand ikke tilfulde var overbevist derom, foreholdt vi ham Christi udførlige og ubedragelige Vidnesbyrd, Math. 28, 19. Act. 2, 38. 39. Eph. 5, 26. Joh. 3, 5.

Det første af disse Sprog, Math. 28, udlagde vi for ham paa denne Maade, at Ordenes egentlige Oversættelse er denne: Gaaer hen, gjører alle Folk til (mine) Disciple, døbendis dem etc. lærendis dem etc. Vor Herre befalede sine Apostle at gjøre Folk til hans Disciple, og de Midler, som saadant skulde udrettes ved, blev befattet i de følgende Ord: døbendis og lærendis. Nu blev de umyndige Christi Discipler ved Daaben. Men Jens Christensøn, som vel kunde finde sig i det første, blef ved at nægte det sidste, foregivendis, han kiendte mange Studentere og Lærde, som intet vilde viide af denne Forklaring¹).

Det andet Sprog, Act. 2, foreholdt vi ham paa denne Maade, at Apost. formanede eenhver til at lade døbe sig til Syndernes Forladelse, fordi Forjættelserne vare dem og deres Børn tilsagde. Hvor det er øyensiunligt, at saa mange, som have Deel i Forjættelserne, de have og Frihed til Daabens Velgierning at nyde, hvilket som Apostelen vidner om Børnene saa vel som om de voxne, saa gjorde man de umyndige Uræt, om man vilde skille dem ved denne Velgierning. Men Jens Christensøn vilde ikke viide af saadant. Hvorpaa vi forestillede ham det 3die Skriftens Sprog til de Eph. 5, hvor Apostelen udførlig lærer, at Christus elskte Menigheden og helligede den og rensede den formedelst Vandbadet udi Ordet, deraf vi underviiste

¹ Til disse »Studentere og Lærde« kan sikkert regnes Studenterne Hans Bidstrup og Ped. Chr. Thaysen. Om den sidstes Forhold til Jens Broch s. Helveg, Den danske Kirkes Historie eft. Ref. 2. Udg. II, 52). Flere nævnes ndf. S. 348, Not. 1.

ham, at som Christus hafde givet sig hen for alle Mennesker, saa vel de umyndige som voxne, saa blev de umyndige deelagtige i saadan hans Gienløsning ved Daaben, hvor de iførte dend Herre Jesum Christum, Gal. 3, 27. Men efterat Jens Christensøn længe havde stridet denne Sandhed imod, og havde tilsidst intet at sige, da dend blev malet ham tydelig for Øyne, blev han utaalmodig og sagde, at vi havde studeret paa, hvad vi vilde siige til ham, derimod var hand ubered og kunde saa ikke fuldkommelig svare, som han vilde, og om vi endskiøndt paamindte ham om, at saadant var een Sandhed, hvilken vi hverken hafde lærdt idag eller igaar, og at hand, saavelsom eet hvert Menneske, burde give Gud Æren, som havde kundgiort saadan Sandhed saa tydelig og bevist de umyndige saadan Naade, at de maatte af Vredens Børn blifve Guds Børn ved Daaben, saa dog alligevel forblef han ved sin eengang fattede Tanke, at Børne-Daaben var ikke saa vist grundet i Guds Ord.

Vi forreholt ham derpaa det 4de Sprog udaf Joh. 3, 5: uden nogen bliver etc. og viiste ham, hvor ond og ubarmhertig han var imod sit eget Barn, at han vilde skille det ved Guds Rige, idet hand vilde ikke tillade det at igienfødtes af Vand og Aand. Men Jens Christensen svarede, at i disse Ord taledes intet om Daaben, Igienfødselen skeede ikke ved Daaben, ingen blev igienfødt, førend hand var kommen til Aar og Alder. Daaben var alleene een Bemærkelse og en Figur paa et nyt Lefnet, hvilket ikke kunde kiendes hos Børn, og andet saadant meere, som hand blandede tilhobe. Der vi nu gjorde alt det, vi kunde, for at viise ham Sandhed, og forklarede af Guds Ord for ham, hvorleedis Igienfødselen skeer ved Daaben, neml. at med Vandet udøser Gud sin Aand, som virker Troen i de umyndiges Hierter, ved hvilken de omfaune Jesum deres Saliggjørere, faae Syndernes Forladelse, befries fra Satans Magt og blifve Guds Børn, svarede hand, at vores egen Luther havde sagt os om Daabens Betydning: den gl.

Adam skal dødes etc. Vi viiste, at dette var sandt og forklarede for ham, hvorledis eenhver skal betiene sig af sin Daab i dette Fald; hand maatte vogte sig for at kalde Daaben en blot Bemerkelse, og havde hand læst det ene i Luthers Catechismo, saa hafde hand jo og læst det andet, som gaaer foran: Hvad er Daabens Brug og Ende? At den virker og udretter i os etc. Men Jens Christensøn hafde ingen Øjne til dette, og som nand ikke vilde høre meere deraf, sagde hand, det var vores Babelske Væsen, hand stødte sig i Særdelighed paa, og da vi spurde ham, hvad han forstoed ved det Babelske Væsen, sagde hand, det var de Ceremonier, som blef brugt ved Daaben; ja endog Daabens Forretning selv stoed ham ikke an, da hand vilde hafve Børn dypet ned i Vandet, i Steden for at at overøses med Vand. Her anvendte vi nu ald muelig Flid for at opklare ham de skønne og ypperlige Guds Kirkes Ceremonier ved Daabens Forretning, og i hvad Henseende de bruges, samt hvorudi Daaben egentlig bestaar, spurde ham ogsaa, om hand ikke ogsaa hafde hørt saadan Forklaring af andre Guds Tienere, baade hvad Exorcismus og de andre Ceremonier andgaar. Men Jens Christensøn vilde ingen Forklaring viide af at sige, og da vi bade ham, at hand skulde betænke sig udi Herrens Frygt og Paakaldelse, blev hand utaalmodig og svarede, at vi vare blinde, ja vi vare Ugudeligheds Venner; naar nogen vilde begynde paa et nyt Lefnet, som hand og hans Med-Brødre, saa kom vi til dem og vilde føre dem fra deres gudelige Forsæt; men de ugudelige kom vi intet til. Der vi nu spurde, hvem de ugudelige vare, svarede hand, de vare saa mange, saa utallige overalt i hele Byen, som gik til Herrens Bord og blefve dog de samme ugudelige. Vi bade ham da, at hand skulde siige os nogle af de mange, hand vidste. Der det nu blev ved Beskyldningen alleene, formanede vi ham at vogte sig for at synde saa modtvillig mod det 8nde Bud, hvor den Almægtige Gud forbyder at siige falsk Vidnesbyrd imod sin Næste. Det er een let Sag at ud-

raabe sin Næste for ugudelig, men vor Herre vil kræve Regnskab paa hin Dag. Da faldt endelig denne Beskyldud paa nogle Folk, som boede i samme Huus, af hvilke [hand] hafde hørt Eeder og Banden. Vi sagde ham derpaa, hvorledis vi lærde alle Mennesker at beviise deres Troe af deres Gierninger, og flye saa vel denne Synd som andre. Men spurte derhos, om hand nogen Tid hafde aabenbaret sligt for deres Lærere endten Magst. Hans Mossin eller andre, da vi vare fuldkommen forsichrede om, at som de Guds Mænd lærte Herrens Vei retsindelig, saa skulde de og i Særdeleshed forreholde disse Mennesker deres Synd, og giøre alt det, de kunde, til deres Forbedring. Men her blev Jens Christensøn særdelis ifrig over det Magister-Nafn, taledes os temmelig haardt til, at vi loede os kalde Mestere tvertimod Frelserens Ord. Vi derimod omgikkes ham med Sagtmodighed, sagde, hand maatte gierne kalde os med vore Døbe-Nafne, dem vi hørte med Fornøjelse, men forresten var der indtet at støde sig paa Sagen selv. Døberen hafde taget mod dette Navn af sine Disciple, Joh. 3, 26, og Frelseren i det anførte Sprog hafde alleene straffet dem, som vilde være Mestere over Troens Lærdom. Hand kunde derpaa læse det eene saa vel som det andet udi Texten, hvor der tales om at kalde nogen Fader; hans Børn kalde ham jo Fader, og det Fadersnavn tog han imod uden Synd. Men her blev det forvildede Menneske saa urimelig, at hand svarede, at hans Børn maatte kalde ham Fader, thi de vare ikke Lærere udi Meenigheden, men om nogen var Lærere udi Meenigheden, saa maatte hand ikke kalde noget Menneske, end ikke sin naturlige Fader, med dette Nafn, og i hvorvel vi forreholdt ham det fjerde Bud med Alvorlighed, saa var der intet at vinde ved ham, men hand blev ved i sin Urimelighed.

Der vi saaledes merkte, at Manden aabnede for os een sin Vildfarelse efter dend anden, og at hand søgte Andledning til at overskielde os, bade vi ham med ald

Sagtmodighed, hand vilde dog lade Guds Sandhed finde Rum hos sig, og som vi især vare komne efter Befalning for hans Barns Skyld, at han skulde lade dette nyefødte Barn igienfødes ved dend salige Daab, forargede hand sig heftig over de Ord: at igienfødes ved Daaben, og iblandt meget andet sagde, at vi løy, naar vi bad denne Bøn efter Daabens Forretning: Vor Herris Jesu Christi Fader, som dig haver igienfød formedelst Vand og dend Hellig Aand etc., thi der skeede ingen Igienfødelse, naar vi overstenchte et Barn med noget Vand, som vi kunde holde imellem eet Par Fingre. Og som hand var heftig herudi, spottede hand og med de smaa runde Brød, som bruges hos os udi Herrens Nadvere; falt saa derfra til at skielde paa Luther og prise Calvinus, at tale om Udvælgelsen paa de haardeste Calvinisters Maade, og endelig yttrede hand sig med dend bekjendte Jacob Böhms, Kvækernis og andre Fanatiquers Daarlighed, at Christus er eet Lius endog i Hedningerne. Vi svarede kortelig til alt saadant og bade ham i Særdeelighed for Jesu Skyld, hand skulde ikke bruge sin Tunge til Bespottelse, vi vilde beviise for ham af Guds Ord, at Igienfødelse skeede udi Daaben. Derpaa igentog vi Frelserens dyrebare Ord, Joh. 3, 5 og confererede dem med Ordene Tit. 3, 5 og viste ham, det tydeligste os mueligt var, at Igienfødelsen skeer udi Daaben. Men der Manden længe hafde trættet imod og sagt, at Igienfødelsen var eet nyt Lefnit, bade vi ham, hand vilde bevise sligt af Skriften. Der nu saadant var ham umueligt, det hand nogle Gange tilstoed, og hand til sidst ikke vidste, hvad hand vilde siige, udbrød hand i de bespottelige Ord: Er vel dend Vand, som der tales om Joh. 3, den ureene Vand, som I benævner ved Daaben? Hvilket der vi hørte og aldrig kundet tænkt, at sligt skulde blive talet af noget Menneske i eet Land, hvor Evangelium saa reent og purt forkyndes, og Propheten Esaiæ Spaadom Cap. 49, 23 har Stæd, blefve vi overmaade bedrøvede og sagde ham, at vi nu vare tvungne til at efterleve vor Herres og Frelseres Befalning

ikke at kaste Helligdommen for Hunde og Perler for Svin, Matth. 7, 6. Derpaa vi vendte os til hans Hustrue, formanede hende med Alvorlighed, og bade hende bedre at skønne paa Guds Naade. Men der hun svarede os, at hendes Mands Ord var hendes Ord, forlode vi det ugudelige Par og gik vor Vej.

Saadant at være passerit testerer vi med egne Hænder.
Kbhvn. 21. Martii 1736.

A. Bredenberg.

G. Terchelsen.

Biskop Worm til Gehejmeraad J. L. Holstein.

Høiædle og Velbaarne Herre.

Jeg gafv mig den Ære afvigte Løverdag d. 18 [o: 17] hujus at tilmelde Deris Excellence, hvorledes jeg samme Dag hafde haft forige Schole-Holder Jens Christensøn for mig, samt med al Sagtmodighed og Kierlighed søgt at bringe ham i bedre Tanker. Siden hafve tvende Guds Tienere i samme Ærinde besøgt ham, men hvad derved blev frugtet, maatte det behage Deris Excellence at fornemme af indsluttede Nr. 1¹⁾). Desforuden forklarer Nr. 2²⁾), hvad ham angaaende er sket, medens hand var i Jylland. Jeg hafde bekendtgiort bemeldte Jens Christensøn Deris Kongelig Majestets allernaadigste Villie, at han ej, indtil videre, skulde gaae ud af sit Huus, i hvilket han opholder sig. Sligt lofvede han helligen, og jeg troede hannem. Imidlertid kom hand denne Dag hid, hvor jeg boer³⁾), og lod sig forlyde, det hand ej nu kunde blifve hiemme, siden sligt maatte ansees, som han var i Arrest; lagde og til, at hand behøfvede noget til sin og sines Ophold.

Jeg taledede da ikke med ham, men lod ham atter gifve

¹⁾ Se foran, S. 336 ff.

²⁾ Udtog af den foran, S 307 ff, meddelte Udskrift af Hornum Herreds Justitsprotokol.

³⁾ Denne Udtryksmaade tyder paa, at Worm endnu ikke var flyttet ind i Bispegaarden, der var bleven saa haardt medtagen i den store Brand 1728.

fire Mark, samt ombede, at hand, indtil videre, vilde holde sig inde. Sligt tilsagde hand, men jeg sætter nu ei længere nogen Troe til hans Løfter, som jeg og i ingen Maaede seer, at med ham, for mig, bliver noget videre at udrætte.

I det øfrige forblifver jeg stedse, næst al Velsignelses troehiertigste Tilynskning, med megen Veneration

Kiøbeuhavn 22. Martii 1736.

C. W. Worm.

Erklæring afæsket det theologiske Fakultet, om Børn burde døbes mod Forældrenes Villie.

Stormægtigste, Allernaadigste

Arve-Konge og Herre!

Efter Eders Kongel. Maj.ts allernaadigste Befaling ved Hans Excellence Hr. Geheime-Raad i Geheime-Conseil og Ober-Secreterer von Holstein til os, at vi allerunderdanigst skulle give vores Theologiske Betænkning, eftersom her i Staden nu findes en Mand og hans Hustrue, hvilke hidindtil skal have bekiendt sig til den Lutherske Lærdom og Augsburgiske Confession, men nu skal gjøre sig en scrupel over at lade et deres Barn døbe: om mand da saadant et Barn imod dets Forældres Villie kand lade døbe, og om mand ligesaa imod Forældrenes Villie kand tage saadant et Barn fra Forælderne, for at lade det opdrage udi den sande Christelige Troe. Da have vi samme i Guds frygt med hinanden overveyet, og ere mine, Biskop Worms, og mine, Prof. Wøldikes, allerunderdanigste Tanker derom, som følger:

Da der er bleven anvendt al Flid baade af mig, Biskop Worm, og af Præsterne Mag: Mossin, Mag: Hviid, Mag: Olrog, Mag: Bredenberg og Gødert Terkelsen ved Underviising af Guds Ord at føre Jens Christensen Broch udaf sin Vildfarelse, men det altsammen har været forgiæves, saa holder vi for, at Jens Christensen Brochs Barn bør døbes, samt at der siden bør af Kirken drages Omsorg, det samme bliver underviist i den Troe, til hvilken det, naar det døbes, ved andres Mund forbinder sig.

Skeer det sidste ikke, da maatte een og anden ej uden nogen Føye tænke, at Daaben var kun en Skik, med hvilken, naar det(!) var til Ende, kunde Barnet overlades Forælderne, hvilke uimodsigeligen, saa viit man kan skionne, vil med Tiden tilbringe det deres egne Meninger.

Til at Barnet bør døbes, formeener vi os at have følgende Aarsager:

1. Børn have Ret at komme i Pagt med Gud. Dette Barn er født af Forældre, som ligeledes ved Daaben bleve indlemmede i Guds Meenighed, da Gud tilsagde at være deres og deres Sæds Gud.

2. Barnet har ey Ret til den Naades Pagt af sine Forældre, men af det Løfte. Gud haver givet samme Forældre og deres Børn; hvilket Forældrene til Barnets Skade hverken kand eller bør forandre, og endskiønt Forælderne ey selv forlange Barnet døbt, saa holder vi for, det den høyeste Øvrighed vil vel vaage for, at sligt et Barn, som ingen Deel haver i sine Forældres Vantro og Vanart, nyder den Ret, som Gud det saa naadeligen haver forundet.

3. Barnet er undfanget og født i Synden. Det behøver at igienfødes. Sligt kand ey, den Stund det er spædt, skee ved Ordet: Thi bør samme ej nægtes det eneste Middel, hvorved Guds Naade det tilegnes i dets spæde Alder.

4. Naar Guds Kirkes Foster-Fader eller andre Guds Børn drager Omsorg for, at Barnet vorder opfødt i den sande og saliggjørende Troe, det og ey lades i Forældernes Hænder, da forsvinder den Frygt, at de skulle forvirre det.

5. Vi begriber ey, at Forældernes Synd og uforsvarlige Vantro kand berøve Barnet sligt et Saligheds Middel, hvilket aldrig nogen skulde eller kunde negte det, saafremt Forælderne vare blevne ved Guds Sandheds Bekiendelse, men at de ere vigede derfra, deri er det spæde Barn aldeelis uskyldigt.

Men derimod er min, Prof. Steenbucks og Prof. Reusses, allerunderdanigste Meening, som følger:

At tage et Barn med Magt fra Forælderne imod deres Villie og at føre det til vores Kirkes Samfund, er aabenbarligen en Sag af høystfarlig consequence. Thi hvorledis ville det efter saadant et Principium gaae med vor Kirkes Lemmer under fremmede Religioner og Sectar? Overalt er det meget tvivlsomt, hvorviit at en Kirkes Magt naaer over et Barn, som staaer under saadanne Forældres Magt, som fuldkommeligen har skilt sig fra den, fra dens Sacramenter og fra al dens kirkelige Samfund. Vi maae tilstaae vores Svaghed og bekiende, at vi hidindtil endnu ingen sikkere, visse og tilforladelige Grunde seer for os, udaf hvilke dette Spørsmaal kunde fuldkommeligen og grundeligen besvares. Saa gaaer ogsaa Theologorum almindelige og ordinaire Lærdom ikkun didhen, at man skal antage til Daaben saadanne Forældres Børn, som bekiender sig til den Christen Kirke, hører Ordet, bruger Sacramenterne og staaer i Kirkens udvortes Samfund. Men dette finde vi ikke hos dem, at man skal med Magt tage Børnene og end fra saadanne Forældre, som undslaaer sig fra Sacramenterne og vores Kirkes Samfund. Efter disse Omstændigheder maa det vel være det sikkerste endnu at handle videre med Forælderne selv, endnu en Tidlang at overbære med dem, at søge at overvinde dem med Kierlighed og overbeviisende Underviisning, og at føre dem til Sandheds Kundskab, og i det ringeste at naae saa meget hos dem, at de endelig godvilligen tilstæder, at deres Børn ved Daaben indlemmes i den almindelige Christen Kirke.

Dersom det skulde komme an paa nogle Omstændigheder, saa kand det uden tvivl være den faderlige Kierlighed, i hvilken Kirkens Forstandere ikke alene imod de skrøbelige, men endogsaa imod dem, som have grove Vildfarelser, kand condescendere for at vinde dem, meere sømmeligt og sikkrere at eftergive noget, end at for deres skyld Barnet skulle blive udøbt eller fratages Forældrene med Magt. Men hvad da for Egensindighed, Ondskab, modtvillig Gienstridighed eller andre slige Lyder ere hos

Forælderne, de kand jo paa dem desforuden paa alle retferdige Maader straffes. Skulle det ved slige Omstændigheder vare en Tidlang, saa kand Daabens Opsættelse ikke betage Barnet dets Samfund i Guds Rige. Vores Kirke lærer, at det ikke fordømmer, at man mister Daaben, men at man foragter den. Men dersom imidlertid Barnet skulle komme i Fare at døe, saa har mand da meere Grund til at ikke oppebie Forældernes Villie og Consens.

Hvilke vore Theologiske Tanker vi samtligen i alledybste Underdanighed indstiller til Eders Kongel. Maj^{ts} egen allernaadigste høye Skønsomhed, og efter vores allerunderdanigste Pligt stedse til vor Død forbliver

Eders Kongel. Maj^{ts}

allerunderdanigste Tro Pligtskyldigste

Tienere og uafslidelige Forbedere

C. W. Worm. J. Steenbuck. M. Wøldike. J. F. Reuss.

Kbhvn., d. 13. Apr: a. 1736.

Da Kongens Anskuelse maa antages nærmest at have stemt overens med det af Steenbuck og Reuss afgivne Votum, maatte der altsaa gribes til en anden Udvej end Daabstvang, og det blev da Landsforvisning, som det fremgaar af følgende kgl. Reskript¹⁾:

Til Politimester og Borgmester Erik Torm.

C. 6tus

Vor Naade tilforn. Af den til vores Gehejmeraad i vores Gehejmeconseil og Oversekretær i vores danske Cancelli, os elsk. Johan Ludvig von Holstein, Ridder etc. under d. 19de hujus indsendte Relation, betræffende Jens Christensen Broch i vores kgl. Residens-Stad Kjøbenhavn, der ikke vil lade sit Barn døbe, have vi ladet os allerunderdanigst referere, at efter at os elsk. Christen Worm, efter din med ham gjorte Aftale, havde til sig kaldet bemeldte Jens Christensen Broch og handlet med ham af Guds Ord

¹⁾ Sjællandske Tegnelser.

i al Sagtmodighed og Kjærlighed, men fundet ham ubevægelig og fast halsstarrigere i sine Vildfarelser end tilforn, har du ladet hannem til dig kalde og foreholdt hannem, at han med Familie efter 8 Dages Forløb skulde rejse fra Kjøbenhavn, og 14 Dage derefter være ude af vore Riger og Lande, hvorpaa han skal have svaret dig, at naar han saa' vores Haand og Segl, vilde han rejse, men før ikke, hvilket Svar han og skal have givet dig tvende Gange derefter, naar du ham om hans Bortrejse har ladet erindre, hvorudover du allerunderdanigst haver forespurgt dig, hvorledes du dig imod ham havde at forholde. Thi er hermed vores allernaadigste Villie og Befaling, at du tilkjendegiver bem. Jens Christensen Broch, at saafremt han ikke afstaar fra sine Vildfarelser og lader sit Barn døbe, skal hand forføje sig af Kjøbenhavn inden 8 Dage, og siden af vore Riger og Lande inden 3 Ugers Forløb, med mindre han derefter skulde ville nedsætte sig paa et af de Steder i vort Rige Danmark, hvor det allernaadigst er tilladt, at de af fremmede Religioner sig maa opholde. Derefter (etc.). Gottorp d. 25. Maj 1736.

Det kunde formodes, at Jens Broch en Tid har været hjemme i Jylland, og at et Besøg af ham i Viborg Stift har været Anledningen til, at Biskoppen her i April 1736 inddrog Oplysninger om hans tidligere Færd¹⁾. Men blive der kunde han jo ikke, da han havde Forvisningsdommen hængende over sig, med mindre han vilde »afstaa sine Vildfarelser«, og dertil var han ligesaa lidt villig som hans Læremester, Morten Støttrup.

I Sommeren 1737 finde vi Jens Brock i Malmø, hvor der var en Kreds af pietistisk vakte fromme Mennesker, særlig paavirkede af Præsterne Peter Murbeck og Ubechel, blandt hvilke der kunde formodes at være Jordbund for hans sekteriske Lære. Stort fik han dog ikke udrettet her,

¹⁾ Se foran, S. 306 Not.

ikke blot fordi Murbeck, der var forflyttet til Helsingborg, ilede tilbage til Malmø for at advare sine Venner mod Brochs Lærdomme, men ogsaa fordi der for Raadstueretten i Malmø rejstes en Retssag imod Jens Broch, hvilken efter lange Vidneforhør endte med, at han 17. Okt. 1737 dømtes til at forvises fra Riget og overføres til Kjøbenhavn¹).

Da Sverig saaledes var lukket for Jens Broch, maatte han se at komme andensteds hen. Efter Tilbagekomsten til Kjøbenhavn indgav han en Ansøgning til Kongen, om at hans Hustru og Børn indtil videre maatte blive der, da et af Børnene var sygt. Selv vilde han snart rejse bort. Denne Ansøgning bevilligedes under 21. Nov. 1737²).

Dermed ophører, hvad vi for Tiden vide om Jens Christensen Broch. Formodentlig er han som andre af de mest haardnakkede Separatister gaaet til Altona, hvor der var et Fristed for saadanne, eller til Hamborg.

¹) Alexander Rydberg, Peter Murbecks Virksamhet i Skåne. S. 57-63. — Efter at ovenstaaende var sat, er jeg bleven opmærksom paa, at der i Gl. kgl. Saml., 123 Fol. (Nr. XXIII) findes et udateret orig. Brev fra J. Chr. Broch, skrevet i Raadhusfængselet i Malmø til hans •elskelige• Venner Jochum Frederik Camradt, Niels Kruse og Johan Capito (i Kjøbenhavn), hvori han udførlig skildrer sit Fængselsoophold og med Kraft hævder sine separatistiske Anskuelser. Brevet kan maaske ved en senere Lejlighed blive meddelt.

²) Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 307. Oversekretærens Brevbog 1737—38, Nr. 701.



Optegnelser af Anders Mortensen Vejle,

Præst i Hedensted 1640—78.

Ved Pastor G. Schousboe-Jensen.

Den ældste Kirkebog for Hedensted Sogn i Hatting Herred, Aarhus Stift, begynder med Aaret 1640 og er af den gode gamle Type, som enhver kulturhistorisk interesseret griber efter med Begjærlighed: ikke kjedelig skematisk som de nuværende, men chronologisk med indstrøede personlige Antegnelser: lyriske, historiske, meteorologiske, økonomiske med alle de smaa Tilføjelser, som forvandler en saadan Foliant fra et tørt Register over intetsigende Navne til en levende Krønike for den, der forstaar at læse bag Linierne. Disse gamle Kirkebøger bidrage til at give os Forstaaelse af en Side af det danske Folkeliv — af den, som vender op mod Kirken

Anders Mortensen Vejle var Præst i Hedensted fra 1640 til sin Død 1678, i 9 Aar tillige Provst over Hatting Herred. Hans Optegnelser have tidligere delvis været benyttede af Prof. T. Becker i »Orion«, Historisk Qvartals-skrift« I, 121 f., men gjængives her i større Udførlighed.

Anno 1605 den 9. Decembris bleff jeg Anders Mortenssøn Veile fød i Veile, min Fader Morten Giødsøn, min Moder Maren Pedersdatter. Anno 1611 bleff jeg aff dem sat til latinske Schole, da Hrr. Søffren Christophersen var Scholemester og Oluff Lauritzøn var Hører. Anno 1624 blev jeg af for^{ne} mine kiere forældre sendt ofver til Roskilde, kom der udj Scholen den 9 Martij ejusdem, sat mit

udj fembte lexie, da M. Søffren Hiort var Scholemester oc M. Johan von Hamb Con-Rector. Bleff jeg forløffuet til Kiøbenhaffns Academie Anno 1629 oc bekom Brabæum Scholasticum iblant septem, som da tillige bleff dimitterede. Men deponerede først (for Pestens Skyld¹) Kyndelmisse afften anno 1630.

Strax dereffter samme aar bleff mig betroet Sl. Wilum Dop, forðum Canonicus udj Roskilde²), hans Søn Christian, oc Lauritz Hammers, borger i Kiøbenhaffn, hans Søn Anders tillige med hans elste Datter Kirsten at informere i Kiøbenhaffn, hvilket varede indtil Annum 1632 ved Pintzedagstider, da jeg bleff forsendt aff Sl. Doctor Niels Pedersøn til Hederlige, lærd og forneme Mand Bertel Hanszøn, forstander offuer Duebrøder Closter, (effter hans begiering) at informere hans Søn Niels oc Datter Magdalene, saavelsom hans Hustrues Broder-Søn Jacob Køster, som varede indtil Annum 1636, da jeg ved Paasketider bleff begiert aff Hederlige og høylærde Mand Mester Christen Hanszøn, Superintendens udj Alborg, til hans Famulum tillige med hans Søns Matz Torstens informatorem. Hos hannem var jeg til Annum 1637 den 3. Decembris, da jeg bleff udvald at være Rector latinske Scholemester vdj Tisted i Thye, huorheden for^{ne} Sl. Mester Christen, Bispen udj Alborg, sendte med mig for^{ne} sin Søn Matz, som var der under min disciplin (tillige med andre) i halffandet aar. Bemelte Scholetieneste betiente jeg indtil Annum 1640. Med hvad for frucht oc vindskibelighed jeg (aff Guds naade) dette aldsammen hafver forestaaet, kand forfaris aff velbefnste Sl. Bispen af Alborg hans saavel som de andre got folckis, hvis børn jeg informerede, deris testimonijs oc passer.

Den 11 Septembris udj dette aar [1640] bleff jeg ind-

¹) Slange: Christian IV, pag. 693. »Ellers var i dette Aar (1629) her udi Riget, og særdeles i Sjælland, en streng Pest og Blodsot, hvoraf mange bortdøde.«

²) Døde 1628, se Resen, Inscript Hafn. p. 169—70. Bricka og Fridericia, Chr. IV.s egenhændige Breve I, 232.

viet til det hellige Predicke Embede aff Superintendenten Doctor Morten Matzøn. Effter jeg tilforn den 9. Septembris var kaldet til Sogneprest aff det hederlige Aarhus Capitel¹⁾ til Heinsted²⁾ Kircke. Dominica à Trinitatis 19, det var den 11 Octobris, blef jeg declareret at være Sognepræst her, udi Menighedens nerverelse aff Prousten M. Jørgen Michelszøn udj Hatting. Oc sang jeg min første Mesze Søndagen der nest effter. Anno 1641 bleff jeg oc min Hustru Kirsten Matzdatter³⁾ trolofvede aff Hrr. Oluf Matzøn udj Viiby, hendis Broder, som skede den 4. Februarij herudj prestegaarden. Dñca 1 Trinitatis den 27 Junij der nest effter bleff vi sammen viede her udj Heinsted Kircke aff Her Søffren Pederszøn i Ørumb.

Anno 1643 falt de Suenske⁴⁾ ind i Holsten, kom til os ao. 44 løffverdagen den 13 Januarij. Søndagen der effter, som var ab Epiph. 2^{da}, bleff ingen tjeneste eller prædiken hulden i Heinsted Kirke for fiendernis marchering oc plyndren. Fra samme Løffverdags til om Onsdagen var jeg med Hustru oc folck slet fra min gaard. Den 27. Julij ejusdem oc de dage dereffter marcherede de Suenske for

¹⁾ Allerede i Aaret 1297 skænkede Biskop Johannes Ascersøn, der var Biskop i Aarhus endnu 1305, den efter Kanniken Peregrinus's Død vacante Hedensted Kirke til Aarhus Domkapitels Kannikebord til evig Eje, dog med Sognemændenes Samtykke. Den hørte da siden den Tid til Kannikernes Mensalgods («Orion»). Et Skovstykke paa Hedensted Mark kaldes endnu «Kannikskoven».

²⁾ Navnet udtales endnu saaledes af Bønderne. Det skreves tidligere meget forskjelligt: 1553 Hiensted; 1563 Hemstedt; 1566 Hensted. (Kancelliets Brevbøger, udg. v. C. F. Bricka).

³⁾ En Datter af Formanden Mads Andersen (Wibergs Præstehistorie I. S. 563).

⁴⁾ Torstensen faldt ind i Holsten den 13. Decbr. 1643, erobrede Kiel, hvor han opslog sit Hovedkvarter. Den 4. Januar 1644 forlod han Kiel, marcherede ind i Jylland, hvor hans Avantgarde indtog Kolding og sprængte 1500 danske Ryttere fra hinanden mell. Kolding og Middelfart; derefter gik T. imod den danske Lejr ved det nuværende Fredericia og tog efter 3 Dages Kano-nade 4,000 Mand til Fange, som ej fik Tid til at undkomme til

alvor aff landet¹⁾ ad denne vey: da bleff ey heller nogen tjeneste heller prædicken her i Kircken den 6 Søndag effter Trinit., som indfalt den 28 Julij. Paa den tid var vi slet fra vores gaard vdj 5 ugger.

Anno eodem en 8 Dage for Juell kom de Vrangelske²⁾ her ind i Landet ad de nørre Veie; drog vd ao. 1645 ad disse Veie nest her forbi den 12 Januarij, da bleff ey heller prædicken her i Kircken Dñca Epiph. 2: vi motte ocsaa da quittere vores gaard paa en 6 dages tid. Udj dette Udtog bleff Rasmusz Søffrensøns Gaard i Remmerslund affbrent. De Vrangelske kom igien 3 Uger for Michaelis samme aar ad de nørre Veie, droge igien mesten deel ad samme Veie ved Michaelis.

Anno 1646 om Sommeren døde meget Queg aff Longesoet her i Byen, oc miste vi en 14 hoffveder.

Anno 1647 der Boghveden paa de krogede agre stod saa i blomster, at huer mand ventet saadan grøde, som ey i langsommelig tid tilforn haffde været, kom saadan en rimfrost en nat, at den bleff aldelis forderffuit. Anno 1641 skede det samme med boghveden paa de tu agre paa Osterheden.

Anno 1648 var saadan en vaad sommer, at der var ey 5 dages stille tørveir fra en 14 dage efter Pintzedag til Michaelis, huoraff Ruen bleff skadet, at den ey var hos os tienlig til at saaes; men det, som deraff bleff saaget her

Fyen. Strax efter sendte han Tropper nordefter (•Orion•). Det bemærkes, at Hedensted ligger ved Landevejen mell. Vejle og Horsens og følgelig er bleven passeret baade under Fjendens Ind- og Udmarch.

- 1) Den kejserlige General Gallas var. for at hjælpe Danmark, marcheret ind i Holsten, hvorfor Torstenson samlede alle sine Tropper for at slippe ud.
- 2) Den vilde Oberst Helm Vrangel (•der tolle V.•) marcherede i Sept. Maaned ind i Holsten med sit Korps. Hans Opgave var at holde den danske Armé bunden heroppe; dette udførte han med stor Klogskab og marcherede bestandig omkring, hærgende og plyndrende overalt. •At dette tillodes ham, er den største Plet paa de danske Vaaben i denne Krig•. (•Orion• S. 122).

paa marken, kom ey aff Jorden, men bleff slet borte. Och kornet koster ved Olai tider¹⁾: Ruen 2¹/₂ Ɔ , ja 3 Ɔ oc 4 β somme tider; Bygett 28, ja 30 β , Haffren 12, ja 14 β ... ved Michaelis ao. 48: en skieppe Rug koster 1 Ɔ eller 18 β , Byg 12 eller 14, Haffre 5 eller 6.

Den 13. Febr. 1650 var en forferdelig Storm fra Klocken var 9 formiddag til 3 slett om eftermiddag, som iche allene omkaste mange træer, men endoc Vognene paa marcken, oc Husene med paa mange steder. *Dñca cantate* (den 12. Maji) var saadan en regn med kuld, at der bleff 18 faaer oc lamb døde paa Remmerslund mark, og en stackarls dreng, ved navn Rasmus. — Løffverdagen (den 18. ejusdem) ved 2 slet om eftermiddagen brende Salszhuset udj Jens Juls gaard, oc var ild kommen samme tid udj Peder Krogs vester huus, vinden var Sudvest.

I dette aar ved Olai tider koste en skp. Rug 3 Ɔ oc omsider 3 Ɔ 4 β . En skp. Byg 2 Ɔ . En skp. Haffre 14 β , omsider 1 Ɔ . — Aaret tilforn, 1649, fick vi, aff Guds velsignelse, effter Boghuede Sæd paa de 2 nederste agre paa Osterheden 20 fold! — Ao. 1650 var en meget vaad sommer, Høst oc Effterhøst, at vi ey for vaadhed kunde saae Ruen i voris sønder markis agre alle.

Anno 1651 den 29 Junij, som var en Søndag, var det en forferdelig Storm, som begyntis natten tilforn, med Regn eller Rog, der gjorde stor skade paa kornet oc besønderlige Ruen oc Boghveden; Ja endoc paa Træerne, at løffvene paa dem visznede, saa viit aff dem der stod imod Norvest: Ti Vinden var Norvest. I dette aar ved Olai koster 1 skp. Rug 3 Ɔ , 1 skp. Byg 28 β , ja 2 Ɔ ; 1 skp. haffre 12, ja 14 β . — Anno 1650 Alle Helgens Dag liunede det oc tornede.

Anno 1652 mellem den 4 oc 5 Maji om natten var der saadan en frost, at icke allene planterne bleff hennfrosen, men endoc blomsterne paa træerne, ja løffvene paa

¹⁾ den 29. Juli.

Bøgene, Egene o. s. v. ti der var saa tyck iis paa vandet, at det kunde nock bære en Gaaes. — Fredagen for Pintzefest (den 4 Junij) saae jeg ved 10 slet om aftenen et lius som en liden stierne fare offver min gaard neder i Infften saa sacteligen fra Østen hen i Vesten: huis farffve var blegactig oc, som andre beretter, haffde som en stert eller hale effter sig. — Ved S. Martini tider galt en skp. Rug iij $\frac{1}{2}$, en skpe. Biug 28 β , en skp. Haffre 12 β . — Den 28 Xbris (fierde Juledag) liunede oc tornede det. Oc aff samme liunild bleff antend oc gandske med Korn oc Queg opbrent en Herregaard ved Wiburg ved naffn . . .

Anno 1653. Ved fastelaffns tider galt 1 skp. Rug iij $\frac{1}{2}$, en skp. biug 28 β , en skp. malt 2 $\frac{1}{2}$, en skp. haffre 14 β , ja 16 β . Men ved Pintzedag eller Midsommer galt 1 skp. Rug 28 β , en skp. biug 18 eller 20 β . — I dette aar var en forferdelig krig til Søes mellem de Engelsche oc Hollender. Sidste høst var besuerlig; thi der var neppelig en dag i en gandsche maanet, som det io regnede noget paa. Ved Michaelis galt en skeppe Rug 1 $\frac{1}{2}$, Byg 12 β , Haffre 5 β . I dette aar var der offuerflødig Bog oc Agern Olden, saa vel som fruct i Hauerne, at mand kiøbte en tønde ny most for 6 eller 7 $\frac{1}{2}$ i Vedel.

Anno 1654 den 2 Augusti skede en forferdelig formørkelse i Solen, da den $\frac{10^{1/2}}{12}$ deraff bleff formørcket; den varede $2^{1/2}$ time, 7 minut. Ved fastelaffns tider galt 1 skp. Rug 12 β , 1 skp. Biug 10 β , 1 skp. haffre 5 β . Ved Michaelis galt 1 skp. Rug 8 β , 1 skp. Ryg 6 β , 1 skp. haffre 4 β . Vdi dette aar var en forferdelig Pestilenz udj Sælland oc Skaane paa mange steder, besynderlig i Kiøbenhaffn, saa vel som i Fyen oc her i landet paa nogle steder, endoc udj Høyen oc Urleff¹⁾ præstegaarde. Oc døde i Kiøbenhaffn 8549.

Anno 1655. Vinteren (som ellers ey var meget haard)

¹⁾ Se herom Wiberg III, S. 447 f.

varede fra Martini til Kyndelmisse. Vaaren var tør. — Tiunderne artede sig meget høyt oc dyr, at de ey hafde været verre at handle med i 50 aar tilforn. Rug kiøbtis i nerverendis Kiøbsteder ved Olai for 7 β, Biugmalt for 10 β, Haffre for 6 β skieppen¹).

Anno 1657 kom de Suensche her ind i landet: første partie med 2 Regimenter. Quartermesteren var her d: 24 August. — D. 24. Octobris Frederichsodde indtagen af fienden.

Hermed ende Anders Mortensen Vejles regelmæssige Optegnelser. De følgende urolige Krigsaar have vel givet ham andet at tænke paa, og han har vel senere ikke haft Lyst til at gjenoptage den bristede Traad. — Foruden Krigen kom Pesten, der 1659 hærgede Hedensted Sogn i en Grad, som man kan faa et lille Indtryk af ved at gennemgaa Dødslisten fra det Aar: Den 29. August begravnes 4 Mennesker, d. 1. September 2, den 4. s. M. 2, d: 15. s. M. 2, den 2. Oktober 4, d: 12 s. M. 2, den 16. en Mand og hans Datter og én til, den 19. »Hyrdens i Taarup Anders Mørckis Kone Maren og hans 2 Døttre; eodem die 1 til af Hedensted; d: 26. Oktober 3, den 30. s. M. 2; ialt døde i September 18, i Oktober 22, den 19. December endnu 4. Man betænke, hvad det betyder i et Landsogn, der nu om Dage tæller ca. 1200 Sjæle.

Det kunde være interessant at undersøge, hvilke Spor de fjendtlige Invasioner i 1600-Tallet have sat i Jyllands Folkeliv, socialt og sædeligt. En Del Materiale forefindes i Kirkebøgerne. I Hedensted Kirkebog finder jeg følgende, noteret af A. M. Vejle:

»Publice absolverede Anno 1646: Dñca. Oculi Maren Vistiszdatter. Udlagde for det første Barn Thomas Søffrenszøn Kalsbøll; for det andet Michel, en Muscheterer aff

¹) Anno 1656 oplevede Præst og Menighed en sørgelig Begivenhed, som gjorde dybt Indtryk: »Den 24. Februar døde Jens Krogs her i Byen hans Datter Sidsel udj Kircken under prædiken.»

Suenskens, som tuende Søndager nest tilforn haffde depreceret sin forargelse.

»Den 8. Februar 1665 begrof jeg Corporal Knud Knudtzon Suensker, som boede her i byen«.

Senere noteres: »Anno 1676 d: 15. April sub horam 10 vespertinam døde min Hierte Kirsten Matzdotter. Blef begrafven den 24. ejusdem«.

Og endelig skriver Sønnen og Efterfølgeren i Kaldet, Morten Andersen Gjødsen:

»Ao 1678 den 14 April, klokken kunde være 6 om morgenen, døde min hk.¹⁾ Fader Hr. Anders Mortensen Vejle; blef begrafven den 23 ejusdem.«

Midt i Kirkebogen findes opskrevet følgende versificerede Oversættelse af Davids 5te Psalme med vedføjjet Melodi²⁾. Hverken Oversætteren eller Nedskriveren navngives; det er dog næppe Anders Mortensen, da Sproget i Psalmen viser hen til en tidligere Tid. Et efterfølgende »Psalm. sextus« antyder, at mere skulde have været indført.

1.

Psalm: qvintus.

O Herr din ørenn till mig vende
 Oc naadig paa min ord giff act,
 Jeg rober thill dig aff all mact,
 Forstaa min mening, jeg Elende
 Mon for dig sende.

¹⁾ o: hjertekjære.

²⁾ Denne Melodi har været forelagt Hr. Organist Th. Laub, der har udtalt følgende Dom om den: »Melodien er der ikke meget ved, hvis det i det hele er en Melodi. Jo mere jeg ser paa den, destomere bliver jeg vis paa, at det er en Mellemstemme (vistnok en Alt) af en flerstemmig Udsættelse; alt peger derhen; den stive Tonegang, Linieafslutningerne, den temmelig sjældne Nøgle (Mezzosopran-Nøglen). Hvis de andre Stemmer kunde findes, hvad vel næppe er rimeligt, kunde det maaske være et herligt Musik-Stykke; indtil videre er det værdiløst.« Efter denne Udtalelse af vor kyndigste Musikkjender har Red. ikke anset det for rigtigt at aftrykke Melodien.

2.

Ver offuer uogen¹⁾ thill min tale
 Oc thill min sørgelig røst,
 O du min gud oc konning trøst,
 Jeg beder dig, du mig husualer
 Oc ey forhale[r].

3.

Till dig om morgen, ia for dage,
 O uilde du bønføre migh,
 Aarle før iegh min bøn for dig
 Oc uenter, du uill ei forsage
 Mig i min plage.

4.

Du est min gud, maa ieg besande,
 Som ondskab ey behage maa,
 Oc den, thill Synd haffuer Atro²⁾,
 Kan ei for dig i nogen Lande,
 Herre, bestande.

5.

Gallne dorer, som dig ey acte,
 For dit Ansiet ei komme maa,
 De oc ilde for dig bestaa,
 Du hader dem, effter ont tracter,
 Oc fast foracter.

6

Der hosz oc løgnactige munde
 Forderffuer du med største peen³⁾
 Herre uær styglic⁴⁾ er huer en,
 Med falsk sig nære, oc blodhunde
 Slaar du thill grunde.

7.

Men thill ditt huusz uill ieg fremtræde
 Vdaff din naade stor oc skønn,
 Oc giøre i din fryct min bøn,
 Ydmyg i din thempell med glede
 Dig thill at bede.

¹⁾ ɔ: aarvaagen. ²⁾ Attraa. ³⁾ ɔ: poena. ⁴⁾ ɔ: vederstyggelig.

8.

For din Rettferdighed, O herre,
 For min Vuenners store Suigh
 Raadføre oc ledsage migh,
 Din uey for mig lad rigtig uere,
 Er min begiere.

9.

Deres mund eet fast ord ei taler,
 Hiertet er fuld med falsk oc list,
 Struben en aaben graff for uist,
 Tungen hyekler oc aff gott praler,
 Dog ont betaler.

10.

Gud dem fordøm oc sett thill rette,
 Stød dem fra deres falske rod,
 For deris mangfoldig miszdaad,
 Driff dem paa fluct, thi de met trette,
 Sig mod dig sette.

11.

Alle, paa dig hobe, sig fryde
 Oc glede sig med Sang althid,
 Hold Vartect offuer dem med flid,
 Lad dem, som ditt naffn elske oc pryde,
 Dit Venskab nyde.

12.

Thi den, som from er aabenbare,
 Skall du velsigne mangefold
 Oc med din gunst som med en skiold
 Guodvillig vebne, oc fra fare
 Runt om beuare.



Præster og menigheder i oplysningstiden 1770—1800.

Af L. Koch.

Slutningen af det 18de århundrede vil altid øve en særegen tiltrækning på alle, der beskæftiger sig med historien. Det var den såkaldte oplysning, der som en stormflod gik hen over Evropa, og da ved det 19de århundredes begyndelse dens kraft var brudt, var meget, af hvad der havde staaet gennem århundreder, omkastet, og nye tanker og en ny livsbetragtning havde fundet vej også til Danmark. Enten man nu vil betragte det, der den gang skete, som et indbrud af hedenskab i kirken eller som en nødvendig opløjning af jorden, forat den kunde bære ny sæd, så er det en forudsætning for at forstå de følgende tider, at det klares for os, hvad der den gang skete. Det er som et bidrag til en sådan forståelse, det her skal forsøges at give et billede af, hvorledes det stod til med præster og menigheder i de sidste 30 år af det 18de århundrede, altså både i tiden før og under den franske revolution.

Universitetet vil selvfølgelig altid have en stor indvirkning på præstestanden. Men den teologi, som lærtes på Københavns universitet, var ikke længer den gamle lutherske, men anvendelsen af den i Tyskland opståede *Wolfske filosofi* på kirkens lære, hvorefter fornuft og åbenbaring ikke kunde stride mod hinanden, men den sidste egentlig kun var et supplement til, hvad fornuften kunde nå ad sine egne veje. Samtidig fastholdtes dog, at skriften

.

i strengeste forstand var inspireret, ikke en tøddel af den kunde rokkes, men når fornuften tog fat på at undersøge dens lærdomme, skulde det nok vise sig, at de ikke stred imod den. På den måde skulde hele kristendommens indhold kunne bevares og forsvares mod de mange angreb, der gjordes på den.

Men der var i virkeligheden gjort så store indrømmelser til, hvad man i vore dage vilde kalde den moderne bevidsthed, at standpunktet var blevet uholdbart. Man havde brudt med hele fortiden og dens udvikling for, som man mente, at vende tilbage til den hellige skrifs simple og oprindelige kristendom. Men hvad man uddrog af skriften var kun en lære. Det var denne og ikke frelsens kendsgerninger, man opbyggedes af, fordi det var lærdommene, som fornuften ene kunde fatte. Hele den tredie artikel om åndens gerning i menigheden var traadt i skygge, fornuften var så at sige sat i åndens sted. Dertil kom, at teologerne gik ind på, hvad der egentlig var den bærende kraft i de nye tanker, at det var den store grundfejl, at man havde anset den menneskelige natur for fordærvet ved synden. Denne kom kun af mangel på tilstrækkelig oplysning; når overtro og falske forestillinger bortskaffedes, vilde det onde være overvundet, og en guldalder komme på jorden. Herved svækkedes hele forsoningens betydning, og prædikenen måtte, når den kun skulde tale til fornuften, få et andet præg end tidligere, idet den kom til at gå ud på at undersøge og bevise.

Den mand, der især gav teologien ved Københavns universitet denne retning, var Peder Rosenstand Goiske, som i 20 år (1749—69) var den mest ansete professor. Men også efter hans tid sluttede ikke blot universitetsprofessorerne Balle og H. F. Janson sig til den samme retning, men alle de mænd, der nød nogen teologisk anseelse: Guldberg, Bastholm, Cramer, B. Münster o. fl.

Efter 1772, da det teologiske fakultet omtrent fornyedes, kom der et nyt moment ind i det teologiske stu-

dium, i det bibelstudiet fremdroges. Det havde hidtil været aldeles forsømt, idet man egentlig gik ud fra, at hele skriftens indhold var optaget i det dogmatiske system, og det var kun dette, studenterne lærte og eksamineredes i. Da Pontoppidan 1756 havde udtalt ønsket om, at de studenter, der fik første karakter, skulde prøves i moral og eksegesi, afviste både P. Holm og Rosenstand Goiske det som umulige fordringer¹). Der holdtes i den følgende tid så godt som ingen eksegetiske forelæsninger. Men Balle og flere af de andre yngre teologer havde været i Leipzig og var påvirkede af Ernesti, hvis store Fortjeneste det var på ny at have kaldt bibelforskningen til live, og de stræbte nu selv her hjemme at gøre det samme, og ved forordning af 6. Februar 1773 bestemtes det, at der skulde ved eksamen forlanges, at kandidaterne skulde kunne fortolke en, foreløbig dog kun ringe, del af det nye testamente. Hermed var dogmatikkens eneherredømme brudt. For Balle var dens betydning egentlig kun, at den var en genvej til skriftens forståelse; man kunde studere denne i mange år uden at lære det samme, som på kort tid kunde læres af dogmatiken. Dette vil altså sige, at dogmatikken nu var blevet en hjælpevidenskab for eksegesen²).

Der indførtes tillige andre forandringer ved teologisk embedsekamen; der skulde kræves kundskab om moral, i kirkehistorie og kendskab til de symbolske bøger; og alle professorerne skulde eksaminere hver enkelt kandidat, medens dette hidtil var blevet besørget af den af dem, som studenten, når han indskreves i fakultetet, havde valgt til sin privatpræceptor. — Disse forandringer var så betydelige, at hverken professorer eller studenter straks kunde finde sig tilrette med dem. Den første virkning var, at de teologiske studenteres antal aftog så stærkt, at der 1775

¹) Kirkehist. Saml. 4. R. I. 314.

²) Balle, Taler ved teologiske forelæsningsbegyndelse s. 27. Om tidens teologi, se Teologisk tidsskrift 1906: Den danske teologi i oplysningstiden.

kun var 21, der tog embedseksamen, et antal, der var betænkeligt lille, da både Danmark og Norge skulde forsynes med præster fra Københavns universitet, hvortil der krævedes 50 kandidater årligt¹). — Balle indberettede dette til kancelliet, og han søgte især grunden til, at så få havde meldt sig, i at det var befalet, at alle professorerne skulde eksaminere; dels tog dette for megen tid for dem, og dels kunde kandidaterne ikke udholde at lade sig eksaminere af 3—4 mænd, som alle spurgte forskelligt. De kunde ikke længer vælge sig en lærer, som de holdt sig til, og frygten drev dem til at gøre sig bekendt med tre slags dogmatiske forelæsninger, »da de ikke uden grund forvente, at enhver helst vil have sine spørgsmål besvarede med den forklaring, han selv har givet«. Balle ønskede derfor, at det maatte blive tilladt, at kun to professorer eksaminerede hver dag. Guldberg har ikke været utilbøjelig til at opfylde hans ønske; han har paraferet en skrivelse fra kongen til kancelliet, hvori det udtales, at han finder, der er meget stærke grunde i Balles skrivelse, men han vil dog først høre kancelliet. Men dette vilde ikke indlade sig på nogen forandring af, hvad der en gang var bestemt. Det erklærede, at nedgangen i kandidaternes antal ikke kom af den nye eksamensorden, men af de større fordringer, der stilledes til dem, og det var bedre, der var færre af dem, når de kun var dygtige. Statsrådet resolverede da, at det skulde blive ved forordningen²).

Men Balle skriver tillige i den samme skrivelse, »at teologien nu igen har vundet alt det bifald, som man kan ønske«, og det er upåtvivleligt, at han har ret i, at dens studium, om end kun for en kort tid, tog et opsving. Så længe man virkelig troede på at kunne forene fornuften og åbenbaringen med hinanden, stod der et mål for ung-

¹) J. Møller, Teol. bibl. III, 237.

²) Danske kancellis Rotuli 7. Dec. 1775. Arveprins Frederiks breve til det danske kanc. 16. Novbr. 1775.

dommens øjne, der nok var værd at trakte efter, og denne bestræbelse fik først sit rette grundlag ved skriftstudiet; ti skriften var ensbetydende med åbenbaringen, og det var til denne der skulde vendes tilbage for at finde den ægte oprindelige kristendom, der var formørket ved ørkesløse spekulationer, overtro og anden menneskelig dårskab. Den var ikke blot reglen og rettesnoren, hvorefter al lærdom, alle former og institutioner skulde prøves, men den var kilden, hvoraf alt skulde udledes. De, der virkelig vilde studere, havde den gang dobbelt opfordring til at gøre alvor af skriftstudiet.

En af de dygtigste studenter på den tid, den senere præst og professor Laurids Smith, siger, at teologien lå ham kraftigt på hjertet, og det samme var utvivlsomt tilfælde med mange andre. Det var Balle og Janson, der tiltrak studenterne, som delte sig i partier, eftersom de foretrak den ene eller den anden, og det var den almindelige mening, at de også selv var skinsyge på hinanden. Studenterne dannede prædikeselskaber og selskaber med andre formål, som »at arbejde for det skønne«; medlemmerne oplæste afhandlinger, som de andre kritiserede; lysten til at producere var kendelig vakt ved skrivefriheden; det var opdaget, at man kunde give sig af med at være forfatter uden at besidde synderlig lærdom. Også disputatserne spillede endnu en rolle i studenterlivet, og det at være en øvet og slagfærdig opponent var en åndelig sport, som nød en ikke ringe anseelse. Den alt nævnte L. Smith gik således under navn af »Smith ex auditorio«. Han blev bekendt med en svensk student, der var rømt fra Lund, fordi han havde forført en professordatter, og som nu i København havde ladet sig hverve, og da denne var »en herlig latiner og synderlig stærk i den skolastiske filosofi«, fik han ham til at møde i uniform ved den store doktorpromotion i anledning af arveprinsens bryllup, hvor han naturligvis vakte stor opsigt ved at opponere mod Balle,

der efter Smiths sigende havde sin ulykke med ham og nær en gang var bleven bet¹⁾.

Men det er dog utvivlsomt, at den store mængde af studenterne ikke har haft synderlig videnskabelig interesse, eller i ethvert tilfælde ikke lejlighed til at søge næring for den, da de for deres fattigdoms skyld kun kunde opholde sig kort ved universitetet, hvor de har måttet indskrænke sig til at lære den lektie, de skulde kunne til eksamen, hvor man ovenikøbet den gang kunde nøjes med meget lidt, når man kun attråede 2den eller 3die karakter. Balle siger i en visitatsberetning fra 1785, at det er nødvendigt i almueskolerne at lære katekismus udenad; »ti med egne og selvopfundne ord kan mængden ganske vist ikke forklare sin egen mening om højere ting; ikke mængden af studerende er engang fuldkommen i stand dertil«²⁾.

Dertil kom, at der i hele tidsrummet 1772—84 langt fra var lærefrihed ved universitetet. Der holdtes strengt over, at der hverken der eller i litteraturen måtte fremkomme udtalelser, der stred mod kirkens lære, som denne nu opfattedes. Men i Tyskland var det anderledes, der lærtes ved mange universiteter med stor frihed en teologi, der ikke indeholdt synderligt om nogen direkte indvirkning af Gud på verden efter skabelsen, og et skrift som Wolfenbütlerfragmenterne kunde uhindret trykkes. Tiden skulde vise, at megen tvivl og mange oprørske tanker derfra fandt vejen ind i Danmark, og kom til orde, da det guldbergske regiment styrtedes 1784.

Dette måtte så meget mere finde sted som de studenter, der vilde være videnskabsmænd, måtte til udlandet, når de havde endt deres studier i København, og en dagbog holdt af en af dem, A. C. Hviid (1749—88), giver os et godt billede af, hvorledes den nye tids tanker på en sådan rejse fra alle sider trængte ind på en begavet ung mand,

¹⁾ Sorø program 1874 s. 13 f.

²⁾ Kirkeinspektionens arkiv.

der hjemmefra var godt forberedt til at lade sig påvirke af dem. Han rejste 1777 først til Lybek, hvor han fandt Mariekirken »gotisk, ildelugtende og sørgelig ligesom vore«. I Kiel, hvor der iøvrigt ikke var meget at lære, havde han dog glæde af et besøg hos den fra Struensees tid bekendte læge C. J. Berger, hvis sunde menneskeforstand indtog ham over al måde. Han havde aldrig således fattet styrken i beviserne mod materialismens galimatias, som da Berger udviklede disse for ham. — I Hamborg hørte han den bekendte Götze prædike om, at ingen kan tjene to herrer, og fordømme deister, socinianer og moderne filosoffer til den evige ild, »som han beviste bestod af et præparatum af svovl og andre brændbare stoffer«. Hviid udbryder dybt forarget: »Gud, hvor lidt kender dog disse mennesker til alle væsners gode fader! ikke mere end den blinde til rosens farve!«

Rejsens hovedmål var dog Göttingen, hvis Georgia Augusta den gang gjaldt for det ypperste af alle protestantiske universiteter, og som Hviid ikke noksom kan prise. Her holdt kort efter hans ankomst eksegeten professor J. B. Koppe en prædiken, der var meget forskellig fra Götzes. Den handlede om tolerance og om Jødernes tåbelighed, at de kun betragtede dem, der hørte til deres eget folk, som deres næste. Al synd var jo dengang kun tåbelighed, fordi den kun blev begået af mangel på oplysning, og i Göttingen synes man endnu mere end andre steder at mene, at man kunde måle fortiden med nutidens alen. Den højt ansete kirkehistoriker Walch skildrede på en forelæsning »under megen munterhed« pave Hildebrandts karakter: Han tænkte først og sidst, tidlig og sildig på at gøre gejstligheden, »som da med det almindelige navn af Kristi kirke blev kaldet«, til herre over staten. For til dette øjemed at bringe gejstligheden fra fruentimmer og konkubiner skal han have gjort en ung gejstlig til prælat, blot fordi han erfarede, at han ved en kommunion

havde kastet sit tørklæde over et smukt fruentimmers bryster, fordi de forekom ham for fristende. »Den gode Walch fortalte dette med latter og var så vred over, at denne hykler fik kejseren til at gå som pønitent til Italien, at han fortrød på, at han ustraffet kom af verden«.

Troen på oplysningens værdi og foragten for den mørke fortid måtte åbenbart blive stærkt udviklet i Göttingen. Hviid har i stærke ord udtalt begge dele: »Hvad skal den kunne udrette som præst, der ingen grundig kundskab har om sædelæren, hverken kender de gamle sprog eller de nye, i hvilke næsten alle de bedste værker skrives; den, som er uden kundskab om historie og natur og om de rettigheder, han selv som menneske har i naturlige og borgerlige forfatninger, ja endog er aldeles ukyndig i aritmetikkens første grunde? Heraf de usle sætninger, at regenten er sat af Gud, at vor fornuft har slet ingen værdi, at anderledes tænkende bør skys og hades, om de end er de bedste fædre, mænd, venner og borgere, at komedie og dans er synd, at mennesket ikke på nogen måde kan bidrage til sin forbedring, at hele søndagen skal opofres ene til bøn og andagt, at de 10 bud forbinder alle mennesker, at præsterne kan udslette synder eller lade dem stå«. — Grunden til, at de 10 bud ikke kan være forpligtende, er især det 3die bud; »hvorledes skulde man holde det ved Vardøhus, hvor solen ikke går ned om sommeren«? Hviid mener, at apostlene lod Jøderne beholde deres sabbat, men valgte søndagen for at have en dag til at komme sammen »til religionsøvelse og fornøjelse«.

Det er umiskendeligt, at den, der taler således, har været tyngt af det åg, fortidens skikke og tankegang lagde på menneskene, og følt det som en befrielse at kunne afkaste det. Men Hviid var en alvorlig mand, der også kunde få en følelse af, at man ved således at begynde fra neden aldrig nåede højt nok op. Efter at han har udtalt sin taknemlighed over den lykke, der er bleven ham til del ved rejsen og opholdet i Göttingen, anfører han et citat

af Rousseau: »Jeg fornemmer Gud overalt i hans værker, jeg føler ham i mig, jeg ser ham rundt om mig; men så snart jeg vil betragte ham i sig selv, så snart jeg vil søge, hvor han er, hvad han er, hvilket hans væsen er, slipper han fra mig; min ånd forvirres og fornemmer ham ikke mere«. — »Således«, siger Hviid, »vilde man og blive sørgmodig, tror jeg, hvis et menneske uden ophør arbejdede på at befordre vort livs lyksalighed, uden at det var os muligt at se denne velgører med vore øjne eller få at vide, hvem der elskede os således. Dette kan måske være årsagen i, at mange, idet de allermest kunde føle deres lykke, overrumples af en art af tungsindighed«. Her er åbenbart en anelse om den fare, der trueede. Kristendommen var blevet en lære i stedet for Guds åbenbaring, derfor kunde man ikke finde den levende Gud. Hviid døde ung »med den tilfredshed og rolighed, som ikkun er den dydige og over fordomme ophøjede mand egen.« Han sagde: »Jeg er vel tilfreds med at dø; jeg ved, jeg går til alle væsners fader; hisset samles vi igen.« Det er hans ven A. Gamborg, som meddeler os dette. Denne, der havde været sammen med ham i Göttingen, så vel som N. D. Riegels, der havde været sammen med ham i Kiel, hørte ligesom han selv til de mest yderligt gående oplysningsmænd imellem teologerne i København¹⁾.

Præsterne var dog i det hele ortodokse, hvis man vil kalde Rosenstand Goiskes disciple således, og der mærkedes ikke meget til, at den nye tids retning var nået op på prædikestolene, i det mindste før efter 1784. Året iforvejen klagede en provst, J. A. Dyssel på Lolland, over at det blev almindeligt, at præsterne oplæste deres prædikener og at de betjente sig af smagens høje stil og nyopdagede ord, som var uforståelige for almuen. Således

¹⁾ Hviid, Udtog af en dagbog 1777—80. I et anhang, der omhandler en del af hans rejse i Italien, findes beretningen om hans død s. 104.

sagde de ikke biblen eller skriften, men åbenbaringen, hvorved almuen forstod Johannes åbenbaring. Spådommene kaldte de de guddommelige orakler og en sand kristen en borger i Jesu rige. Denne metode, siger Dyssel, har noget lunkent og koldsindigt ved sig i de vigtigste stykker af saliggørelsens orden. Jesus nævnes sjældent uden som den store velgører, den guddommelige gesandt, den guddommelige lærer; den helligånds nådevirkninger tales der meget sparsomt om. Det er sikkert efterligninger af Bastholms prædiken, her sigtes til. Når de retoriske figurer blev det vigtigste af prædiken, var det ikke så underligt, at prædikanterne måtte holde sig til papiret, for at ikke det bedste af, hvad der stod på det, skulde blive glemt.

Men det har kun været et mindretal, som afveg fra de gamle veje. Luxdorph, der var 1ste deputeret i det danske kancelli, hørte en mængde kandidater, der, når de søgte ansættelse, især om sommeren kom ud og prædikede for ham i Søllerød, hvor han lå på landet. I sin kalender har han givet deres prædikener et skudsmål, der naturligvis er meget forskelligt; nogle roser han og mener, at de vil blive gode prædikanter, andre finder han kun ringe. Men han taler aldrig om, at der er nogen, hvis prædiken ikke er ortodoks, før i Juni 1784, da en kandidat Paludan¹⁾ prædikede for ham i Søllerød. Herom skriver han: »Dette er den eneste prædiken, jeg i mine dage har hørt, hvori der var ikke et Guds ord, men vel en mængde unyttige oratoriske eller smagens blomster. Kort sagt, det var en mådelig hedensk eller stoisk deklamation«. Man fristes til at tro, at det var nu efter regeringsskiftet en sådan prædiken vovede sig frem; den skulde få mange efterfølgere²⁾. I generalkirkeinspektionens arkiv findes der en del, rigtig nok meget spredte indberetninger fra biskopperne om deres

¹⁾ Vistnok Johan Paludan, der 1785 blev kapellan i Asminderød og døde 1821 som sognepræst i Fanefjord.

²⁾ Kirkehist. Saml. 4de R. II. 489.

visitatser både fra danske og norske stifter. Men det er en undtagelse, når nogen af dem udtaler sig dadlende om præsterne, og om afvigelser fra den rette lære tales der aldrig. Tolerancen, der jo ellers var tidens løsen, var åbenbart kun i ringe grad nåt ud til de danske præstegårde. Der indkom ofte andragender fra reformerte kvinder, der var gifte med lutherske mænd, om at måtte gå til alters sammen med disse. I et sådant tilfælde udtalte biskop Schmidt i Kristiania, at ingen luthersk præst med god samvittighed kunde tage en sådan kone til alters, når hun vilde vedblive at høre til den reformerte kirke. Ved en lignende lejlighed skrev en præst O. O. Schytte i Tårs på Lolland, at han heller vilde tage en katolik end en reformert til alters. Kancelliet tillod dog, at sådanne kvinder måtte tages til alters, når de kunde finde en præst, der var villig til at modtage dem; de måtte dog ikke deltage i den almindelige altergang, men skulde gå med manden alene¹⁾.

Det var i dette tidsrum et særsyn, at tre lollandske præster, L. Satterup i Dannemarre, M. Schwartzkopf i Skovlænge og L. J. Benzon i Vestenskov holdt opbyggelse søndag eftermiddag efter gudstjenesten. Der indkom en anonym klage over disse »natlige forsamlinger«, men kirkeinspektionen og biskop Ramus var enige om at »approbere de nævnte forsamlinger og anse en klage uden navn som en bagvaskelse, det var uværdigt at reflektere på«²⁾.

Der har næppe været megen teologisk lærdom eller interesse mellem præsterne. Flere af dem udgav dog prædikener eller andre opbyggelige skrifter. Adskillige optrådte også som stats- eller landøkonomiske forfattere³⁾. — Men der var endnu en bevidsthed om, at det kunde være

¹⁾ Rotuli 17. Jan. 1781. Kirkeinspektionens arkiv 1775.

²⁾ Kirkeinspektionens arkiv 1779. — Benzon var Joh. Ewalds ven og ansås selv en gang for en lovende digter.

³⁾ N. M. Petersens, Dansk litteraturhist., 2den udg. V. 1. 160 har en fortegnelse over de præster, der optrådte som forfattere 1770—89.

misligt, når de blev altfor ivrige landmænd. Ved en forordning af 14. September 1770 var der lovet de danske præster godtgørelse af eftermanden for forbedringer, der foretoges med deres avlinger, og 1777 pålagde en kabinetsordre kancelliet at udvide denne forordning til også at gælde for Norge. Bisperne i Bergen og Kristianssand anbefalede, at dette skulde finde sted, men deres kolleger i Trondhjem og Kristiania frarådede det. Den sidste, C. Schmidt, udtalte, at han, hvis en sådan godtgørelse lovedes, forudså, at »håb om og begæring efter stor vinding af landbruget og en forfængelig ros for en stor landmand vil afdrage mange lærere fra at dyrke som retskafne medarbejdere Guds kornland, og dette sidste bør dog være enhver lærers hovedsag«. Kancelliet skrev da til kabinettet, at den danske forordning ikke kunde anvendes i Norge, da den kun havde det formål at befordre udskiftning af fællesskabet, men dette kendtes ikke i Norge undtagen for skovenes vedkommende¹⁾.

Præsterne kunde iøvrigt have god grund til at trage efter nogen vinding af landbruget. Man kan måske ikke kalde standen i sin helhed forarmet; ti der var mange præster, som stiftede legater eller på anden måde gav til, hvad man kaldte gudelig brug, og mange roses for deres godgørelse²⁾. Men det er vist, at mange var endog meget fattige. Der var endnu ikke blevet noget sådant opsving i agerdyrkingen, at indtægten af avlinger og tiender var blevet mærkelig forøget, medens den eneste pengeindtægt, offeret, tog af. Befordringsforholdene var ikke gode; mange embeder besattes af godsejerne, der naturligvis intet hensyn tog til ancienniteten, og selv hvor kongen kaldte, gjorde formændes forbøn og slægtsforbindelser meget³⁾. Der var præster, som helt blev glemte og sad i

¹⁾ Kirkeinspektionens arkiv 1777. — Kancelliets supplikprotokol 1776. II. nr. 1009.

²⁾ Wibergs præstehistorie.

³⁾ Derimod kendtes ikke her noget lignende som i Sverrig, hvor

lange årrækker i usselt lønnede stillinger. Således klagede 1781 en kapellan ved St. Laurentii kirke på Før, F. H. Schwings, over at menigheden forholdt ham offer og »Vorbittergeld«. Det viste sig, at han havde siddet 15 år i et embede, hvis hele indtægt var 150 rd. Han må kort efter være bleven forflyttet eller være død; ti året efter var embedet ledigt. Kapellanen Hans Pertou i Ølgod og Strelluf ansøgte samme år om at måtte succedere i embedet. Han havde i 16 år været personel kapellan, var 53 år gammel og havde kone og børn. Hans ansøgning bevilgedes. — Med en tredje sådan gammel kapellan tog det en sørgelig ende. Jørgen Lund var 1763 blevet kapellan hos en bekendt herrnhutisk præst, L. Fugl i Salthum og Hune. Han var også selv, siger biskop Studsgaard, en elsker af den herrnhutiske foredragsmåde, havde sondret sig fra dette livs sysler og mest lukket sig inde i sin stue, men forrettet sit embede og levet hæderligt. Da Fugl døde, var han syg og sengeliggende, svag både på sjæl og legeme. Han blev passet af degnens datter, og med hende forså han sig. Både biskoppen og kirkeinspektionen følte stor medlidenhed med ham. Det måtte forbydes ham herefter at bestige nogen prædikestol, men det pålagdes den nye præst at betale ham 100 rd. årlig. Denne prøvede på at slippe med 10 rd., men derpå vilde biskoppen ikke indlade sig¹⁾.

Det havde bidraget meget til at gøre befordringsforholdene usikre, at gamle præster brugte at skaffe sig en art aftægt ved at få sønner eller svigersønner ansatte som kapellaner og så siden få tillagt dem successionsret til embedet. Det var ret almindeligt, at præster, der sad i store embeder, et år eller to efter at have taget en sådan

kirkedepartementets kontor var den stora pastoralbørsen, der alla landets prester hade at upvakta med sina tributer. Et stort embede kostede 18000 kr. i vore penge, et mindre 4—6000. Kong Gustav III tog sin part af byttet. H. Schück, Gustaf III, s. 47.

¹⁾ Supplikprotokol 1781. II nr. 1582, 1782 II. nr. 264.

kapellan ansøgte om, at han måtte blive deres eftermand. Kancelliet havde dog begyndt at modsætte sig dette, idet sådanne ansøgninger henlagdes, uden at der toges hensyn til dem. Men der måtte, når præsten havde formående velyndere, ofte kæmpes en hård og ikke altid for kancelliet sejrrig kamp. Således søgte en gammel præst J. Hørby i Krogstad i Aggershus stift 1781 om at få sin søn til eftermand, men kancelliet nægtede at forestille ansøgningen, og dette gentog sig, da præsten det følgende år sendte en ny. Men han var ufortrøden, 1783 kom der en tredje ansøgning, der var sendt direkte til arveprinsen og påtegnet af denne, at den skulde forestilles. Kancelliet gav endnu ikke tabt; det forklarede, at der i den sidste tid var kommet en mængde sådanne ansøgninger, og hvis man vilde bevilge dem, vilde de mænd, som længe havde tjent i ringe kald, udelukkes fra efter fortjeneste at befordres. Men det hjalp ikke, i statsrådet blev forestillingen påtegnet: »Bevilges, dog uden følge for andre, da Vi ganske bifalde kancelliets mening angående slige ansøgninger.« — I den følgende tid blev der dog næppe givet flere successionsbevillinger; en forordning af 9. Januar 1789 erklærede alle af private udstedte successionsbreve for ugyldige, og da biskop Bloch i Fyn 1797 foreslog at give en kapellan løfte om et embede, når det blev ledigt, svarede kancelliet med skarpe ord, at det hverken vilde eller kunde gøre det, da det var forbudt; løftet vilde være en nullitet, hvorved kollegiet kun vilde kompromittere sig. Der kunde dog i dette tilfælde have været nogen grund til at gøre noget for kapellanen, der havde været på tre steder, og det sted, hvor han nu var, S. Kirkeby på Falster, var hans værelse ved siden af hønsehuset, og der var sådan en stank i det, at han ikke kunde opholde sig der. Præsten var desuden meget umedgørlig¹⁾.

Da der dog måtte sørges for, at gamle præster, der

¹⁾ Supplikprotokol 1781, II. og 1797, I. nr. 3201.

ikke længer kunde besørge embederne, ikke kom til at lide nød, pålagdes det ofte eftermændene at afstå en tid meget betydelig og meget vilkårligt bestemt del af embedets indtægter til dem. I Køge skulde således en 1783 afgået præst oppebære 200 af de 500 rd., hvortil kaldet ansloges. I Kongens Lyngby blev der 1781 tillagt en afgået præst, der levede til 1803, 300 rd. og 10 læs tørv, hvorhos han skulde have 4 værelser i præstegården. Tre år efter klagede eftermanden over, at det var ham umuligt at leve af den tiloversblevne indtægt, hvorfor han ansøgte om at måtte lade ombære en tavle for sig i kirken. Stiftsprovsten vilde ikke modsætte sig andragendet, uagtet det kunde få udseende af en slags trygleri, og biskoppen gik ligeledes ind på det; men kancelliet erklærede, at »herved er intet at gøre«¹⁾. Der fandtes også allerede en form for byggegæld, idet det stundom tillodes præster, der havde opført nye bygninger, at oppebære en afgift af eftermanden. I året 1789 klagede en præst i Daugbjerg i Viborg stift over at han ved en sådan afgift og en enkepension havde en årlig udgift af 115 rd., som embedet umuligt kunde bære; han var så fattig, at han ikke kunde holde præstegården vedlige. Biskoppen beklagede ham, og kancelliet søgte to gange forgæves at skaffe ham hjælp af postkassen²⁾.

Hvad menigheden angår, da er det vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at give et virkeligt og levende billede af den kirkelige tilstand på landet. Der klagedes fra alle sider over almuens overtro, og der var sikkert grund nok dertil. Det var således blevet almindeligt, at børnene straks efter fødselen bragtes til præstegården for at blive døbt. Grunden hertil var, at man var bange for, at de skulde blive forbyttede, når de henlå udøbte. Det var ikke blot almuen, der endnu troede på spøgeri og trolddom; ti da en vanartig pige på 10 år i Herstedøster ved Kø-

¹⁾ Supplikprotokol 1784, I, 418 og II, 116.

²⁾ Smst. 1789, II, 1148.

benhavn 1774 anstillede spøgeri, tog både provsten og præsten sagen alvorligt. To år senere fandt noget lignende sted i selve København; her var en læge kompromitteret. I året 1787 indberettede Balle, at der i Store Hedinge kirke var en gammel altertavle med fløje og et billede af jomfru Marie samt et stort kors, hvormed der dreves megen overtro. Af korset skar man splinter, som skulde hjælpe for tandpine og fødselssmerter. Præsten havde foreslået, at både tavlen og korset skulde nedgraves på kirkegården, men biskoppen var bange for, at gravstedet så skulde blive en ny hellighed, han ønskede, at begge skulde hugges til brænde, der skulde gives til de fattige. Kancelliet var endnu forsigtigere, det resolverede, at hvis de ikke var kunststykker, skulde de hugges itu, men præsten skulde selv brænde dem og give lige så meget andet brænde til de fattige.

Der kunde anføres endnu mange andre eksempler på overtroen, og især henimod slutningen af århundredet kæmpede præsterne energisk mod den. Men begrebet udvidedes efterhånden til at omfatte alle gamle kirkelige skikke og sædvaner, ja næsten troen på enhver objektiv betydning af de kirkelige handlinger. Det var overtro, når den ved kirkedøren søndag morgen forsamlede menighed littede på hatten, når der ringedes med klokkerne, når folk fastede den dag, de gik til alters, når fæstefolk efter trolovelsen eller den frugtsommelige kone før sin nedkomst gik til alters, når man korsede sig eller troede, at bønner fra prædikestolen skulde gøre en forandring for de syge¹). Det lykkedes altfor godt at få bugt med alt dette, og derved havde man rokket en støtte for troen, som i det mindste den gang ikke kunde undværes og vel egentlig aldrig kan det.

Der har næppe været meget kristeligt liv i menighederne. De fandt sig stiltiende i de forandringer, der

¹) P. Hansen i «Arkiv for oplysning» osv. I, s. 287, II s. 358.

fandt sted i gudstjenesten, den nye dåbsformular og indførelsen af Guldbergs salmebog i de danske købstæder og af Cramers i hertugdømmerne. — Man skulde have troet, at afskaffelsen af en del af de tilvante helligdage 1770 vilde have vakt uvillie. Dette var tilfældet i Norge, hvor almuen ikke vilde arbejde på de dage, de var vante til at betragte som hellige, og da der nu ingen gudstjeneste holdtes på den, brugtes de til lediggang og svireri. Endnu 1777, da der forhandlede om at afskaffe trolovelserne på grund af de uordener, der skulde finde sted ved trolovelsesgilderne, skrev provst Steenbuch i Melhus i Trondhjem stift, at der fandt langt mere uorden sted på en eneste af de afskaffede helligdage end ved alle trolovelsesgilder tilsammen. Men i Danmark vides det kun, at der er indkommet en, ovenikøbet anonym, ansøgning om de afskaffede helligdages genindførelse.

Derimod modsatte menighederne sig stundom de forringelser af kirkebygningerne, som på forskellig måde fandt sted. Således vilde universitetet 1779 aftage kobbretaget på Tårnby kirke på Amager og lægge sten op i stedet. Men sognefolkene satte sig derimod, kirken, påstod de, havde ikke i mands minde fået nogen hovedreparation, og der anvendtes ikke 30 rd. årligt på den; men alle autoriteterne holdt med universitetet; stiftsøvrigheden udtalte endogså, at det var sognefolkene uvedkommende, om kirken var tækket med kobber eller sten, når blot den holdtes istand, og 1780 resolverede cancelliet, at kobberet måtte nedtages af skibet, når det beholdtes på tårnet. Ikke desto mindre vandt beboerne sejr; ti kirken har endnu sit kobbretag¹⁾.

St. Knuds kirke i Odense var i årene 1750—57 blevet underkastet en indvendig istandsættelse, der efter magistratens sigende havde gjort den til en af de smuk-

¹⁾ Universitetets arkiv, konsistoriums brevbog 1779, 17. August og 1780, 4. Fehr. — Supplikprotokol 1779 nr. 635.

keste, men tillige til en af de fattigste kirker i landet. Den havde en gæld på 6172 rd., som den kun med møje forrentede. Men 1779 klagedes der over, at dens spir var brøstfældigt, så det truede med at falde ned til stor skade for kirken og de omliggende huse. Efter lang forhandling tilvejebragtes der et overslag, hvorefter istandsættelsen vilde koste 5391 rd., men der var aldeles ingen udvej til at skaffe denne sum, og 1783 pålagdes det stiftsøvrigheden at lade spiret nedtage og tårnet bedække med et tag. Men magistraten, som skulde udføre arbejdet, var meget uvillig til at adlyde denne befaling. Den påstod, at hovedtømmeret i spiret var godt og beklagede, at kirken for nogle få tusinde rigsdalers skyld skulde miste sin sir og blive den eneste domkirke i landet, som intet spir havde. Men da den ikke kunde angive nogen måde, hvorpå der kunde skaffes penge, svarede kancelliet barskt, at den givne ordre skulde adlydes uden videre unyttige indvendinger. Spiret vilde nu have været dødsdømt, hvis ikke købmand Peder Eilschou havde skænket kirken 6000 rd., hvortil hans enke efter hans død føjede 2000, for at det kunde blive tækket med kobber¹⁾.

I året 1774 var det blevet bestemt, at blyet skulde nedtages af St. Ibs kirketårn på Bornholm og sten oplægges i stedet. Præsten J. M. Hjorth og menigheden stred imod i 10 år; de påstod, at kirken havde råd til at bevare blytaget, den havde endog bly i forråd. Men det var, som om det irriterede autoriteterne, at en menighed vilde

¹⁾ Supplikprotokol 1779 nr. 66. — H. P. Mumme, St. Knuds kirke s. 29, 52. Her anføres et vers af biskop Ramus, som nedlagdes i fløjens kugle: •Da jeg var frygtsom for det vanheds stød at friste, Det spir, jeg længe bar til prydelse, at miste, Gud vakte op en mand, af Gud og mig en ven, Som lod mig tage ned og rejse op igen. Oprejst jeg står, Gud lad mig stå tii sildig alder! For hver jeg viser mig og dem til vidne kalder, At de kan se på mig, som mandens godhed nød, At kærlighed er ej endnu hos os uddød.

anvende mere end ligefrem nødvendigt på sin kirke. Stiftsøvrigheden så slet ingen nødvendighed for, at dette tårn mere end andre skulde være tækket med bly, og desuden: »kirken kan måske endog vinde ved at sælge sit bly.« Kancelliet var enigt heri, og det tilføjede endda, at der skulde gives præsten en alvorlig irettesættelse, fordi han havde blandet sig i denne hans embede uvedkommende sag¹).

Efter 1784 blev ligegyldigheden for kirkerne og forsømmeligheden med at holde dem vedlige snarere større end mindre, men sogneboerne vedblev at klage derover. I året 1791 indkom der en almindelig klage fra fire mænd, der angav, at de ikke havde opgivet, hvor de boede, da de var »trælbønder under et hårdt åg«. Den velskrevne klage er dog næppe affattet af en bonde. Den anker over, at kirkerne forfaldt, medens kirkeejerne berigede sig af deres indtægter. De betog tiendeyderne stolepladser, de havde ret til, for at indrette sig selv store lukkede stole; gulvet fejedes aldrig; kirkerne burde hvidtes hvert 3die eller 4de år; det burde forbydes kirkejerne at indkomme med ansøgninger om kirkers nedbrydelse, blyets aftagning, hvælvingers nedtagning; ti de erklæringer, der indsendtes, var ikke altid pålidelige, især når præster og bønder intet vidste om den hele sag, før den var afgjort. Uagtet denne skrivelse måtte betragtes som anonym, toges der så meget hensyn til den, at der omsendtes afskrifter af den til biskopperne, der skulde erklære sig om den; provsterne skulde indsende beskrivelser over enhver kirkes tilstand²).

Udover disse forsøg på at forsvare deres kirker hører man kun lidt til menighederne. Enkelte gange klagedes der over præsterne, som oftest over deres umedgørlighed. I året 1783 indkom der en klage over, at præsterne i Viborg og Ribe stifter var forfaldne til kortspil; de sad, når de kom sammen, ved dette fra Kl. 5 til 12, og mange

¹) Supplikprotokol 1783, nr. 692.

²) Smst. 1791, II, nr. 1574.

kom så sent til kirke, at gudstjenesten ikke var endt før Kl. 3. — Da denne klage blev sendt til biskopperne Bloch og Tetens, viste det sig, at den var underskrevet med opdigtede navne, og begge biskopper nægtede desuden beskyldningens sandhed. Men Tetens omsendte dog tillige en afskrift til Viborg stifts præster, »for at gøre enhver mere agtpågivende på en og anden, som de måske ved deres nidkærhed kan have gjort sig til fjende og for at opmuntre dem til største varsomhed i deres handlinger«. Men i det hele har befolkningen været så vant til at regeres ovenfra, at den ikke har forsøgt at være selvvirksom eller at gøre indvendinger mod, hvad der befaledes den. Også præsterne holdtes i stor afhængighed, de turde intet gøre uden at spørge sig for, og selv de uskyldigste afvigelser fra det sædvanlige ansås for utilstedelige. Således nægtedes det en præst i Århus stift at holde ekstraordinær konfirmation, da han havde været syg søndagen efter påske. Hans biskop, Bildsøe, fandt det meget betænkeligt at tillade dette, »da andre præster og menigheder vilde tage eksempel deraf og inkommodere kongen med deslige ansøgninger«, og biskop Harboe og kirkeinspektionens andre medlemmer var af samme mening, så han måtte vente med at holde konfirmation til Mikkelsdag¹).

Der høres intet om sekteriske bevægelser, men derimod havde brødremenigheden fundet en ikke ringe indgang i landet. Den var ved forordningen af 20. November 1771 blevet en anerkendt retning i kirken, så både præster og lægmænd kunde slutte sig til den. Kristiansfeld blev dens hovedkvarter; d. 13. August 1797, da menigheden holdt sit 50-års jubilæum, indviedes kirkesalen, og en salme, som var digtet i den anledning, viser, at menigheden ikke har undervurderet sin betydning; det eksem-

¹) Kirkeinspektionens arkiv 1777.

plar af den, som sendtes kirkeinspektionen, er da også overskrevet med vrede og spydige bemærkninger¹⁾.

I Jylland, Fyn og hertugdømmerne siges der, at der 1769 var 30 præster og 966 lægmænd, der havde sluttet sig til menigheden og omtrent det samme antal opgives ved århundredets udgang²⁾. Guldberg har, rigtignok mange år senere, kaldt menigheden de protestantiske Jesuiter; men de fortrædigedes ikke i hans tid i kongeriget; derimod pålagde Bernstorff 1777 de præster i hertugdømmerne, der havde sendt deres børn til Kristiansfeld, at tage dem hjem, da de ord i koncessionen af 1771, der tillod enhver at slutte sig til menigheden, ikke kunde omfatte præster, der stod i tjeneste. — Præsterne har i det hele næppe billiget, at det således tillodes Herrnhuterne at udbrede sig. En af dem, Jens Windfeldt i Navr og Sir,³⁾ skrev 1778 »Erindringer om det herrnhutiske parti og væsen.« Han havde selv fra sit 17de år stået i fare for at indvikles i dette væsen, hvori han erkendte, at der var en del godt og noget tiltrækkende, ligesom der blandt brødrene var redelige gemytter, så det var med smerte og en slags angst, han vidnede imod dem. Men han følte sig dreven dertil, fordi de lagde så lidt vægt på den rene lære, de nævnte sjældent Jesu navn, men kun lammet, lod alle åbenbare syndere i ro eller antog dem glædeligt, når

¹⁾ Et par vers af den lyder således:

Als durch Satans Trug und Listen	Was thut Gott, damit sein reines
Es so weit kam in der Welt,	Göttlich Wort erhalten sey?
Dass der Unglaub bey den Christen	Er ruft ein geringes kleines
Christum und sein Lösegeld	Fast vergessnes Volk herbey;
Dreiste anfang auszumerzen,	Macht ein brüderlich Vereine,
Die Vernunft bestieg den Thron,	Das belebt er, tränkt und speist,
Sprach dem Kreuze Christi Hohn,	Tauft es mit dem heiligen Geist
Drang das Unglück Gott zu Herzen	Zu lebendigen Gemeinde,
Und er merkte auf das Leid	Stellt der Welt ein offenbar
Seiner wahren Christenheit.	Sichtbar Häufflein Jesu dar.

²⁾ Teol. tidsskr., Ny række IV s. 251. Nygaard, Kristenliv i Danmark s. 11 f. Lundby, Herrnhutismen i Danmark s. 91 f., 154 f.

³⁾ Biograf. lex. XIX, s. 22.

de vilde snakke deres talemåder efter, de lærte en magelig vej til frelse, i det de forskånede sjælene for omvendelse og fuldkommen fornyelse. — Det lille skrift viser, at dets forfatter har været en alvorlig mand, der fra et noget pietistisk standpunkt har betragtet det som en samvittighedssag at udtale sig mod brødrenes lære og manerer. — I året 1787 indkom der fra Jylland en anonym klage over deres udsendinge. Forfatteren siger, at han ikke har opgivet sit navn, »fordi der i alle Hs. Maj.'s kollegier er mænd af den herrnhutiske sekt, der beretter sine medbrødre alt, hvad der foretages».

I København tillodes det ved et reskript af 12. Marts 1784, at når de, som holdt sig til unitetet, bevisligt søgte sognekirkerne og der gik til alters, måtte de have et sted, hvor de til fælles opbyggelse kunde komme sammen; men det skulde helst være en sal til gården. De holdt sig til kapellanen Preben Schiøtt ved Frue kirke og efter hans død til P. Saxtorph, der var først kapellan, siden sognepræst ved Nikolaj kirke fra 1780 til sognets opløsning 1800. Han var en stille mand, om hvem det efter hans død 1803 sagdes, at når alle Herrnhuter lignede ham, måtte man ønske, at alle var Herrnhuter¹). I Forsamlingerne taltes der om lammets blod og vunder, og det er utvivlsomt, at henimod slutningen af århundredet har mange her fundet det centrale i kristendommen, som der tidt kun taltes lidt om i kirkerne. Men Herrnhutismen kunde heller ikke blive helt uberørt af oplysningen; i begyndelsen af det 19de århundrede uddøde de præster, der havde sluttet sig til den, uden de fleste steder at erstattes af ligesindede; på den tid, da kampen mod rationalismen begyndte, var den uden betydning.

De sidste år af det 18de århundrede fik her i landet som i hele Vesteuropa deres præg af den virkning, som

¹) *Biograf. lex.* XIV. 634.

den franske revolution gjorde på alle åndeligt bevægede mennesker. De gamle fyldtes af forfærdelse over de ting, der skulde komme over jorden, de unge grebes af forhåbninger om, hvad det nye skulde bringe, og en stor begejstring greb selv dem, der siden kom til at stå som modstandere af revolutionens tanker. — J. P. Mynster fortæller om, hvorledes han og hans venner reves med af bevægelsen, og han tilføjer: »Ingen, især når han dengang var i sin tidlige ungdom, behøver at skamme sig ved, at han i revolutionens første tider ventede menneskehedens regeneration af den«¹⁾. — H. Steffens fortæller, hvorledes hans fader efter Bastillens indtagelse kaldte sine halv voksne sønner sammen og sagde til dem: »Børn! I er at misunde. Hvilken skøn og lykkelig tid ligger ikke for eder! Dersom det ikke lykkes eder at tilkæmpe eder en fri og uafhængig stilling, så ligger skylden i eder selv. Alle standens, alle armodens indsnævrende forhold ville forsvinde. De ringeste ville nu begynde med de hidtil mægtigste en lige kamp med lige våben og på lige vilkår. Gid jeg var ung som I! men mine kræfter er lammede, jeg er allevegne bleven hæmmet af ufornuftige skranker, der ikke vil være til for eder. Elendige, sløve drenge vil jeg kalde eder, dersom tidens mægtige begejstring ikke formår at gribe eder.« — Intet under, at sønnen, da han på sine gamle dage fortæller dette, udbryder: »Mig greb et grænsløst håb; min hele fremtid, så syntes mig, var omplantet i en frisk og ny jordbund«²⁾. — A. S. Ørsted lod som gammel mand sine politiske modstandere høre, at deres liberalisme kun var bleg mod hans ungdomstids, over hvilken revolutionens skær lyste. Han kunde sige om alt det, der nu oprådte som nyt, at han havde trådt det med sine børnesko³⁾.

¹⁾ Meddelelser af mit levned, s. 54.

²⁾ »Hvad jeg oplevede«, Schaldemoses oversættelse I, s. 318.

³⁾ Ørsted, Af mit livs og min tids historie I, s. 13,

Revolutionstiden fik i Danmark langt større kirkelig end politisk betydning, ikke således, at den fik magt til at forandre de kirkelige institutioner, men dens ligegyldighed for eller, om man vil, had til kristendommen øvede så stor virkning, at de 10 sidste år af århundredet i kirkelig henseende blev så golde som næppe noget lignende tidsrum efter reformationen. Den opblusning af teologisk iver og interesse, som havde fundet sted i den guldbergske tid, slukkedes helt. Det viste sig, at det havde været en illusion, at fornuften og skriften, den naturlige og den åbenbarede religion stemmede overens; fornuften havde taget hele byttet og sad nu og kritiserede og sønderlemmede skriften ganske efter behag. Der var intet foragteligere end at være ortodoks, og dette begreb udvidedes mere og mere og omfattede tilsidst enhver, der ikke helt havde brudt med den kirkelige overlevering, og som troede på noget særligt indgreb af den levende Gud i menneskelivet. Alle samtidige vidnesbyrd stemmer overens i at vise os et sørgeligt billede af kirkeligt forfald, og dette fandt ikke mindst sted ved universitetet.

Således taler den senere biskop i Bergen, Claus Pawels, der 1787 kom til universitetet, om den store ortodoks Janson og hans ubegribelige dogmatik. Denne voldte ham dog ingen besvær, da Janson netop den gang forlod universitetet; men de professorer, der blev tilbage, tillagde Pawels kun ringe betydning. At høre Münster og Horneman fandt han og flere med ham var kun tidsspilde. Han hørte kun Moldenhaver og det endda meget lidt. Balle, som dog også holdt forelæsninger, nævnes så at sige aldrig, man får det indtryk, at studenterne helt var slupne ud af hånden på ham, ikke en gang hans homiletiske og kateketiske øvelser var synderlig søgte eller påskønnede. — Der læstes slet ikke over dogmatik det år, Pawels var ved universitetet, og der spurgtes heller ikke synderlig om den ved eksamen. Resultatet var, at han, der var kommet til universitetet ortodoks i højeste

måde, forlod det som en tilhænger af den grove Bahrdtske eudæmonisme. Men dette må ikke forstås, som om han var bleven et vantro menneske; da han 1792 begyndte den dagbog, som han siden førte hele sit liv igennem, skrev han på den første side: »Med tillid, inderlig sønlig tillid til min himmelske fader, der bedre end nogen dødelig ved at ordne mine skæbner, begynder jeg min dagbog.»

Men var studiet ham kun et pligtarbejde, så førte han dog på sin vis et rigt studentertiliv. Han og 30 andre studenter dannede et selskab for at øve sig i det literære, især æstetiske arbejder, samt holde klub. Han selv skrev elegier; han fandt, »det lød kønt at klage og have en donna«. Han var også medlem af et literært og naturforskende selskab, hvor han bl. a. mødtes med Hieronymus Laub og brødrene Mynster. De havde en naturaliesamling — at se på, ti der var ikke to eller tre, der forstod sig på naturhistorie. Endelig spillede de komedie i forskellige selskaber. Så barnagtigt alt dette ser ud for os, og da også for Pawels selv, når han som ældre taler derom, har der dog sikkert været noget udviklende derved; men det kan jo ikke nægtes, at det ikke var den heldigste forberedelse for unge mænd, der skulde blive præster¹).

Også Mynster, der blev student 1790, fortæller om klubber og foreninger, han kom i, og om sine naturhistoriske og æstetiske interesser. De sidste skaffede ham endog en gang et politiforhør og en mulkt på halsen, fordi han havde pebet i teatret. Men hvad han har at sige om sit teologiske studium »kan indbefattes i et ganske snevert rum«. Resultatet opgør han således: »Min religiøse følelse var usvækket, men fra det positiv kristelige var jeg ved tidens indflydelse og ved den ulystelige skikkelse, hvori jeg fra min barndom havde set det, stedse kommet længere bort, og den teologiske videnskabs daværende tilstand var ikke skikket til at drage mig nærmere dertil.

¹) Pawels autobiografi, udg. af Riis, Kristiania 1866.

Tværtimod, da jeg klarligen erkendte, at teologernes bestræbelse i den tid egentlig gik ud på at dreje de hellige skrifter til en anden mening end den, der åbenbart havde været forfatternes, kunde jeg ikke andet end fatte ulyst til det hele studium«. — Steffens kunde med rette, netop med hensyn til Mynster sige, at det syntes ham frygteligt, at et ungdommeligt gemyt i begejstringens år kunde vælge et studium, der efter hans egen mening skjulte en uhyre vildfarelse i historien¹).

Den senere professor Jens Møller studerede, da han 1797 kom til universitetet, med iver filosofi, matematik, fysik og astronomi, de gamle og de nye sprog. Men det var kun efter sin slægtnings og velynders, Ove Høegh Guldbergs, ønske, han tog teologisk embedseksamen. I skolen havde han mekanisk og uden ræsonnement lært seks forskellige lærebøger udenad, og den ulyst, han derved havde fået til teologien, skulde ikke blive mindre ved den ringeagt, som almindelig næredes for religion, teologi og gejstlighed. Den præst, siger han, som da skulde være yndet, måtte ophøre at være præst; han måtte nedbryde, hvad han var sat til at opbygge, han måtte omtvivle de sandheder, han lønnedes for at indskærpe. Den præst, som troede på biblen og Jesu guddom, ansås enten for en dosmer eller en hykler, og jeg vilde ikke anses for nogen af delene «²).

Grundtvig blev student 1800. Han nævner ikke i sine samtidige optegnelser hverken professorerne eller sit studium, men kun sin vågnende sans for det gamle nordens historie og især de islandske sagaer. Dette kan måske have sin grund i, at hans dagbøger er ufuldstændigt bevarede. Men resultatet var for ham det samme som for så mange andre, han kom ortodoks til København, men det varede ikke længe, inden han var blevet »en kætter«.

¹) Mynster, Meddelelser af mit levnet s. 66. Steffens, Hvad jeg oplevede, dansk overs. II, s. 154.

²) Kirkehist Saml. 4. R. IV, s. 255.

— Det kan dog næppe have været synderlig bevendt med ortodoksien; ti den fik dødsstødet ved at han læste T. C. Bruuns »Et skriftemål«. Dette skrifts forfatter be- kender på ret flydende vers sin religiøse og politiske tro. Den første er som så manges den gang ren unitarisme; der udtales i spotterier både over det gamle og det nye testamente på en måde, der måske endda er en grad råere og frækkere end i de fleste lignende skrifter¹). Grundtvig skrev kort efter denne omvendelse, at »han erkender den heldige revolution, hin bog bevirkede i hans religionsbe- greber, men tror, at den ej var bleven så, hvis han ej var kommen til at studere teologi. Så meget han ønskede at være i et andet fag, er han dog i den henseende glad derved. Nu begyndte han uden fordomme teologiens stu- dium og kunde altså veje pro et contra; men havde han ej blevet teolog, havde sikkert og han blevet en bibel- spotter og derved skadet dem, der ej kan skille det væ- sentlige fra det tilfældige, de svage sjæle, der ej tør håbe salighed, uden en anden har fortjent den for dem, og som ej kan eller vil indse pligtlærens autoritet, når ej den hellig- ånd har dikteret den«. — Treenigheden kalder han »dum- hedens og rigorismens udklækning, aritmetikkens karrikatur og al sand fornufts antipode«. Han tror ikke, at Jesus er Gud, men »ved dog ej, hvad man skal antage ham for; ti simpelt menneske synes han ej at have været. Hvad navn tør man give det? Intet! ti immoralitet måtte dog netop høre lige så meget og lige så lidt til hans natur som til vor, ellers var hans dyd et fantom, og i andre regioner måtte man søge hans efterlignere, ej på vor klode.« Han holdt sin første prædiken i Udby kirke 2den juledag 1802; den handlede om medlidenhed. Forældrene må have

¹) F. eks. s. 4: »Jeg tvivler på, at Gud til mama Maria ved sin fuldmægtig gjorde, Og at han ej til vor frelse turde Af bare bil- lighed sige ja, Før hans enbårne søn måtte smægte På korset mellem kanallieknægte. Ja da jeg alt i én Gud kan se, Tilbe'r jeg ikke med kirken tre«.

været veltilfredse med den; ti faderen gav ham 1 rd. og moderen 1 krone for den. — Hans næste prædiken handlede om »dødstanken som et værn mod lasten og en bevæggrund til dyden«¹⁾.

De mænd, hvis udtalelser om deres studentertid hidtil er anførte, hører alle til dem, der mere eller mindre kom i opposition mod den da herskende retning. Det kan have sin betydning også at høre en af dem, der bestandig holdt fast ved den. Billedet af teologiens tilstand ved universitetet bliver ikke lysere derved. — Hans Bastholm, en søn af konfessionarius, blev som ældre ikke uden grund betragtet som en temmelig fortørret rationalist. Men da han 1790, 15 år gammel, blev student, var han en lovende ung teolog, der tre år efter tog embedseksamen med udmærkelse. Han siger overmåde ærligt, at han ikke er vis på, eksamen vilde have fået så godt et udfald, hvis han ikke havde været konfessionarius Bastholms søn. Men om studiet har han intet godt at meddele. »Det voldte mig«, siger han, »mange kvalfulde og kedelige timer; de teologiske lærere kunde ikke virke meget på mig til at elske mit fag; det svævede for mig i halv dunkelhed og uro, tvivl og tro blandede sig imellem hinanden«. Men alligevel så han med vemodig længsel tilbage på denne tid, da han endnu næppe kunde regnes for voksen. »Jeg var«, siger han, »i en meget religiøs om ikke just ortodoks sindsstemning. Det meget skønne og herlige i biblen gjorde et dybt indtryk på min sjæl. Jeg så alt i et magisk lys og en religiøs halvdunkelhed. Det var en lykke for mig, at jeg ikke dengang betragtede biblen med et kritisk blik, det havde besværet mit studium overmåde. Hvad har min trang til at søge efter sandhed ikke kostet mig siden? Hvor meget har jeg ikke lidt derunder? Og dog — mon det være en fuldkommenhed«? Han rejste, straks efter at han havde taget embedseksamen, udenlands, og har ikke kunnet

¹⁾ Begtrup, Grundtvigs udvalgte skrifter I, s. 25, 40, 61.

modstå det indtryk, han måtte få af teologiens opløsning i Tyskland. Den første vinter tilbragte han i Göttingen, hvor han følte sig meget ensom og ulykkelig. Som alle teologer i den tid måtte han prøve på at studere Kant; men han kunde ikke forstå ham, og det, han forstod, stred mod hans sunde menneskefornuft. »Det er«, siger han, »den studerendes sørgelige lod, at han skal anvende stor anstrengelse for at komme til den indsigt, at hvad man har budt ham er idel forskruelse og blændværk«. — Der er en mærkelig forskel på Hviids ovenfor omtalte Göttingerophold, hvor han følte sig så sikker på oplysningens sejr, og den triste vinter, Bastholm der tilbragte, og dog lå der kun 17 år mellem de to rejser. I denne tid var oplysningens idealer blegnede; men de havde endnu styrke nok til at binde en ung uselvstændig mand med bånd, han aldrig mægtede at løse¹⁾.

Der kunde vistnok samles flere sådanne vidnesbyrd om teologiens vilkår ved Københavns universitet i slutningen af århundredet; men de vil sikkert alle vise, at resultatet er træffende udtrykt i et brev fra rektor Worm i Horsens fra 1795: »Teologien er en videnskab, som nu overalt udles«²⁾. Det var en retfærdig skæbne, der ramte teologien, der var bleven åndløs, fordi den havde udsukt ånden og sat fornuften i stedet. — Det var ikke underligt, at de teologiske studenter i det hele stod udenfor tidens bevægelser. A. S. Ørsted siger om dem, at de ikke gav sig af med filosofien, og »da det positiv kristelige heller ikke gjaldt dem meget«, blev de fleste af dem eudæmonister i moralen og kunde ikke finde sig i Kants strenge moral, hverken i dens grundsætning eller dens anvendelse. Endnu 1809, da han begyndte sine forelæsninger ved pastoralseminariet, fandt han det fornødent indtrængende at ad-

¹⁾ Bastholm, Min biografi, mnskpt. på det kgl. bibl. Den omfatter kun nogle ungdomsåre. Her findes også hans meget vidtløftige dagbøger.

²⁾ J. Møller, Nyt teol. bibl. XIX. s. 166.

vare dem mod populærfilosofien, »der halvblind i menneskelige ting og helblind i guddommelige ej begriber eller erkender anden realitet end den håndgribelige«¹⁾.

Det varede selvfølgelig en tid, inden den forandring, der i slutningen af firsindstyverne fandt sted ved det teologiske fakultet, gjorde sig gældende mellem præsterne. Endnu i de første år efter 1784 hører man ikke om sådanne, der var påvirkede af den nye tids retning. Biskopperne i Norge så vel som i de danske stifter udtaler sig endnu, så vidt deres visitatsberetninger kendes, i det hele rosende om præsterne, og de har intet at udsætte på disses lære. Heller ikke Balle har fundet, at der var noget i den retning at klage over, og han har dog begyndt som en ret skrap visitorator, men det er forsømmelighed og uduelighed, han dadler. Alene i året 1785 indberetter han således til kirkeinspektionen, at F. Lund i Ørsløv og Solbjærg »har ej alene fået advarsel, men han skal oftere få den.« — I Tjæreby og Alsønderup fandt han en uforvarlig og forargelig vankundighed. Præsten, M. Kaas, var suspenderet; men han døde dog i embedet 1794. — I Sæby og Hallensved klager han over en gammel uværdig afskediget præst, J. Müller, der var til anstød ved sit spottende ordgyderi. J. Hørster i Sørbymagle fik påmindelse om at styre sin nidkærhed. Han havde været lærer ved Waisenhuset, og har uden tvivl været herrnhutisk; der klagedes siden over, at han uddelte bøger mod oplysningen²⁾. Men lige til 1791, da kirkeinspektionen ophævedes, nævner Balle aldrig, at der er præster, på hvis lære der er noget at udsætte.

Anderledes derimod i en visitatsbog, Balle har ført i årene 1799 og 1800. Han dømmer ikke strengere, snarere mildere end i de første år; men der går en vemodig tone gennem hans optegnelser, fordi han ikke kan standse den

¹⁾ Ørsted, Af mit livs og min tids hist. I, s. 23 f. — Arkiv for retsvidenskab VI, s. 379 f.

²⁾ Rønning, Rationalismen. III, 2. s. 220.

udvanding af kristendommen, som så mange steder fandt sted. Der er vel ikke få præster, om hvilke han siger, at de prædiker »ordentligt, grundigt, bibelsk, opbyggeligt« eller »ordentligt, grundigt, kristeligt, veltalende«. Men ofte hedder det også: »ordentligt, kristelig smukt, men uden varme« eller: »dogmatisk rigtigt, men uden liv«, og endnu oftere: »evangelisk kristendom gik han forbi og satte Kristus efter mode ud af øjnene«; eller: »med veltalenhed og moralsk eftertryk, men lidet evangelisk«; eller: »han taler vel, skønt skarpt, og røber ellers, at kristendom er ikke hans sag«. Det er åbenbart, at biskoppen, selv hvor det ikke var kristendom, der prædikedes, har fundet, at der var noget hos disse præster, som ikke var værdiløst. Et par steder finder han prædikenen »passende, opbyggelig og vel, men om Kristus intet ord«, eller: »ordentlig og vel nok, men uden at røre nogen egentlig kristendoms-sandhed«. — Det har sikkert været, hvor der prædikedes med energi mod overtro, om børns pligter mod deres forældre, om dyden og dens lyksalighed og lignende æmner, at biskoppen således har fundet, at det, som ikke var kristeligt, dog nok kunde være opbyggeligt. Det har altså været i årene mellem 1791 og 99, at den nye dogmatik eller mangel på dogmatik har fundet vej til de sællandske prædikestole¹⁾.

Her skal ikke tales om de bekendte københavnske prædikanter, Bastholm, J. G. C. Adler, A. Birch o. fl. Men hvorledes man i de fremskredne kredse ønskede, at der skulde prædikes, ses af Fallesens Magasin for religionslærere, der begyndte 1793 og ikke fik så lidt udbredelse og indflydelse. Her findes mange artikler, mest oversatte fra tysk, om præstens pligter, om hvorledes han skal prædike »den rene kristelige religion, som er den fornuftigste, som tænkes kan.« — »Intet dogma må, blot fordi det er sandt og kan bevises, bringes på prædikestolen.

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. IV. s. 1 ff.

Ellers måtte man tro, at religionens hensigt var ej at fremme et helligt sindelag, men blot troen på visse dogmer. I en prædiken af den senere stiftsprovst Clausen advares der imod at gøre troen til hovedsag i kristendommen. Han vil ikke nedsætte troen, den er højst vigtig og nødvendig. Hvad værd havde vort liv uden troen på en vis og god Gud og på hans forsyn? Men troen er stedse kun et middel, ikke øjemedet; var den end nok så sand, den kan dog ikke regnes os synderlig til fortjeneste. Vi vilde tage grovelig fejl, hvis vi indbildte os, at Gud ikke fordrer andet af os end tro; dyd er det og ikke tro, hvoraf vi engang skal love os salighed i evighed. — Marezoll ved Petri kirke, der var en højt anset prædikant, klager over, at man i religionen altid vil lade det blive ved det gamle. De, der mener, at dette er det rette, er overtroiske, sværmere og svage og sådanne, hvis forstand er forsømt, moralske aristokrater, der kun vil have religion for at holde pøblen i ave. Det er underligt, at man ikke vil tillade præsterne at fremstille religionen i dens oprindelige højhed og renhed. Hædres den ved, at de tvinges til at tale overtroens sag¹⁾?

Sådanne udtalelser fra den nye oplysnings centrum er ikke blevne uden virkning i købstædernes og landsbyernes præstegårde. Men dog så der her en hel del anderledes ud end i København. Det var meget langt fra, at der overalt prædikedes rationalistisk; tværtimod holdt flertallet af præsterne sig endnu på de gamle veje, om end der sikkert ofte var noget afbleget og kraftesløst ved deres prædiken, som der var ved den teologi, hvori de var oplærte; den skulde ikke styrke dem til at svømme mod strømmen. — De oplyste præster mødte derimod med en stærk følelse af, at de havde en mission. De stod overfor en uoplyst, overtroisk, vanebunden flok, der skulde vækkes, vel ikke til et nyt kristeligt liv, men til menneskelig og borgerlig virksomhed og pligtopfyldelse. Men de

¹⁾ *Fallesen's Mag.* III, 45, VI, 398. *Nyt Mag.* III. 217.

måtte gå forsigtigt til værks; ti hvor uselvstændige disse tilhørere end var, var der dog mange af dem, der kom i kirken for at høre ordet om synd og nåde, og når de i stedet kun hørte om dyd og pligter, så rejste de vel ingen opposition, dertil var de ikke selvstændige nok, men de blev borte. Den aftagen af kirkegangen, som var begyndt under den opløsning, som de store ødelæggelser under krigene i det 17de århundrede havde fremkaldt, tog nu fart. Cl. Harms siger, at »mit der neuen Kirchenlehre ist die neue Kirchenleere entstanden«.

Dertil kom, at hele præstens stilling var bleven usikker. De oplyste præster havde gjort prædikestolen til et folkelærerkateder; men de kunde ikke få dette til at stå fast, og der kunde ikke samles en menighed om det. Allevegne, ikke blot i Danmark, klagedes der over, at gejstligheden spottedes og ringeagtedes. Bastholm skrev »Tanker til nærmere eftertanke om den gejstlige stand« for at vise præsterne vej til en hæderligere stilling ved at gøre sig nyttige til oplysningens fremme, og sognepræsten ved Helligåndskirken i København, P. Hansen, skrev en bog om »En religionslærers gravitet« for at lære dem, hvad de skulde gøre, og hvad de skulde lade under de nye forhold. De måtte ingenlunde have en overspændt forestilling om deres stands hellighed; det førte kun til præstestolthed. Men de måtte heller ikke udsætte standen ved en altfor fri og ubunden levemåde. Han gav regler for, hvorvidt de måtte gå på komedie eller danse, og hvorledes de skulde forholde sig i selskaber. Især lagde han dem på sinde, at deres bedste prydelser var sand og ægte forstandens oplysning.

Det var i virkeligheden også dette, at præsten skulde være oplysningens bærer i sognet, der var det ideelle moment, som ikke kan undværes i hans gerning, hvis han ikke skal helt nedsynke enten i modløshed eller verdslighed og sløvhed. Der har utvivlsomt været mange unge mænd, som med begejstring har taget fat på at løse denne op-

gave, men der har næppe været mange, for hvem idealet ikke blegnede med årene. Som et eksempel derpå kan nævnes den ovenfor omtalte H. Bastholm, der 1799 blev kapellan ved St. Mikkels kirke i Slagelse og lige til 1846 var præst der i byen. Han har efterladt meget vidtløftige dagbøger, i hvilke han med stor oprigtighed beskriver sit liv fra dag til dag. Han havde egentlig ikke havt lyst til at blive præst. Men da han var blevet det, tiltrådte han embedet »fuld af lyst til at blive den oplyste, ædle og gavnlige mand«. Han brød sig ikke om at blive lærd og udgive bøger, at udbrede oplysning er ligeså vigtigt og et ligeså vanskeligt arbejde. »Arbejd«, siger han, »stedse på din fuldkommenhed, på at gøre vel, styrk dig i nøjsomhed, forlang ikke et tornefrit rosenliv, væn dig til at tåle det onde, vær et fortrinligt menneske«. — Han skjulte ikke for sig selv, at det var »en vanskelig tid for gejstligheden, omgiven af egen og andres tvivlen er den udsat for en stedse tiltagende ringeagt og tab i sine indkomster, ens bestræbelser påskønnes ikke. Store vanskeligheder føler man ved at give almuen oplysning og lede den til mere moralitet og oplysning«. Men dette afskrækkede ham ikke fra at tage fat med en god villie. Han forberedte sig med omhu både til at prædike og til at læse med konfirmanterne, og han fortæller med lige oprigtighed, når arbejdet lykkedes og når det mislykkedes, f. eks.: »Læst ypperligt med konfirmanterne om Gud. Gjort dem troen på ham af naturbetragtninger ret begribelig. Det lykkedes mig bedre, end jeg havde tænkt.« En anden gang skriver han: »Skrev på en prædiken og jaskede; kasserede den derfor. Besluttede at tage en af Zollikofer og var i ondt humør. Sådanne er man altid, når man er utilfreds med sig selv«. Men ofte gik det også rigtig godt, f. eks.: »Prædikede om sjælens udødelighed med glimrende veltalenhed; gjorde et stort indtryk«; eller: »Jeg prædikede med megen følelse, og vandet styrtede mig ud af øjnene. Så fast med megen følelse for pligt og for at gavne; så få tilhørere.« Men

den dårlige kirkegang afholdt ham ikke fra at gøre sig al umage med arbejdet. — Men så kom mismodet og tvivlen, ikke blot om muligheden af at oplyse menneskeslægten, men om selve oplysningens værdi, og han spørger: »Hvor megen oplysning kan menneskeslægten tage imod, og hvor gavnlig er den for dem? Kan religion uden åbenbaring og sanselige forestillinger om Gud og om livet i hin verden blive indlysende, vis, beroligende og tilstrækkelig til moralitetens fremme blandt mennesker? Kan det hjælpe at holde i sin undervisning på en åbenbaring, som menneskene blive stedse mere utilbøjelige til at tro på? Hvorledes vil tænke måden være beskaffen, ifald jeg endnu skal leve 30 år? — »Den kristelige religion nærmer sig sin undergang; måtte denne krisis i religionen ende, uden at moralen lider formeget derved«. — Således bliver det ved fra dag til dag. Han kan udbryde i ønsker om, at menneskene kunde beholde en på biblen eller en anden autoritet bygget positiv religion; det passer så godt for det sanselige menneske; oplysningen er skøn, men så vanskelig for os ufuldkomne mennesker; og nogle dage efter fortæller han, at han ved en barnedåb har skammet sig over, at han skulde sige så meget ufornuftigt til fornuftige mennesker. Han vilde være meget lykkelig, når han ikke var præst; hvad skal man tro? og hvad skal man tænke? Han kan udtale den uforsonlige modsætning i en kort sætning, f. eks. når han en søndag skriver: »Jeg prædikede godt og med følelse; min tvivlesyge, min ulyst til at være kristelig religionslærer er min daglige ledsager«¹⁾.

Når man læser disse dagbøger, får man tidt den fornemmelse, at spændingen er så stor, at nu må det briste; men der kommer ingen afgørelse; det er den samme grå holdningsløshed helt igennem. Men man kan heller ikke

¹⁾ De anførte citater af dagbøgerne er alle fra tiden 1799—1815. Jeg har ikke kunnet overkomme at læse den hele lange række igennem.

andet end føle dyb medlidenhed med en mand, der lever et rent liv, er sandhedskærlig og samvittighedsfuld, og dog hverken formår at finde fast grund der, hvor han har stillet sig, eller at finde et andet standpunkt. Har mange af de rationalistiske præster båret samme uforligelige modsætninger i deres hjærte som Bastholm, har de dyrt betalt for deres affald fra fædrenes tro.

Der var ikke megen videnskabelig interesse hos præsterne i århundredets sidste år. Litteraturen i det hele var bleven overfladisk, og selv fremskridtsmændene følte det. P. Hansen, der siden blev biskop først i Kristianssand, siden i Fyns stift, skrev 1797: »Når vi undtager en Guldberg, Hauch, Bugge, Fleischer, Bastholm, Boye, hvo beriger da i vore dage nogen videnskabelig literatur med synderlig udmærkede arbejder«? ¹⁾ Borsset fra, at disse mænds arbejder ikke hørte mellem dem, der fik blivende betydning, var det kun Boye og Hauch der var under 50 år, de andre var alle nærved eller over 60; opvæksten manglede. Videnskabeligt arbejde betalte sig desuden ikke, som Balle siger: »Blade læser enhver, bøger læser ingen«. I året 1787 visiterede han hos N. Jonge i Allerslev. Han var en dygtig og flittig mand, der har udgivet geografiske og statistiske bøger, som tildels endnu har værdi. »Men«, siger biskoppen, »han har derved tilsat både helbred og velfærd; i en alder af 60 år kæmper han med armod og tungsinighed«. »Hans bøger sælges ikke, vort publikum elsker kun flyveblade og paskviller. Han er en tro og redelig mand af gammeldags smag i prædiken og katekisation, men såre flittig. Da så mange trives vel i fede embeder ved ladhed og dovenskab, var det ønskeligt, at denne mand kunde opnå bedre vilkår, at ikke de lade skulde indbilde sig, at flittighed gør folk strafværdige²⁾«. Jonge døde dog 1789 uden at være bleven befordret.

¹⁾ Tanker om dagens religiøsitet s. 10.

²⁾ Kirkeinspektionens papirer 1788.

Efter hvad der alt er talt om teologiens vilkår, er det ikke underligt, at der ikke var mange præster, der gav sig af med den. Men mærkeligt er det dog, at Balle så godt som var den eneste, der tog til orde, da »vantroens koaliserede magter« rettede det store angreb mod kirken, biblen og gejstligheden. Balle har flere gange udtalt, at grunden til præsternes tavshed var, at de var bange for den ubillige og grove kritik, der vilde møde dem. Således siger han om F. Randrup i Bregninge og Bjergsted: »Når ikke den herskende kritik havde for skik at slå ortodokse skribenter om ørerne med store kuskesvøber, så at sans og syn må forgå derover, vilde han være en af dem, der kunde berige mit forehavende teologiske magasin med nyttige afhandlinger. Nu beholder han nok sin visdom for sig selv, og magasinet bliver ikke oprettet«. Om J. A. Rehling i Egebjærg, siden i Hillerød, hedder det: »Hvor megen gavn kunde dog stiftes i almindelighed ved sådanne mænd, dersom der var opmuntring for dem til at vove sig frem på lærdomsbanen. Men når samme bespændes af renomister og fribiskopper, er det ikke underligt, at fredelige folk holder sig hjemme«¹⁾.

Det er vist nok, at der den gang kunde kræves meget mod for at optræde som forsvarer for kirken og kristendommen; men der plejer jo dog ellers at findes adskillige mænd, som ikke er bange for at gå mod strømmen; så Balles forklaringsgrund slår næppe helt til. Men de fleste af præsterne havde ikke i studentertiden lært andet end det svækkede og afblegede dogmatiske system, som den gang gik under navn af ortodoksi. Det var i stridsårene en afgjort sag, at dette ikke lod sig opretholde; men fordi de ikke kendte hverken eksegeese eller kirkehistorie, formåede de hverken at prøve eller forsvare deres eget standpunkt. Enten måtte de forlade det og give sig den nye

¹⁾ Kirkeinspektionens arkiv 1786. Kirkehist. Saml. 3. R. V, 760 og 61 — 1788 findes en lignende udtalelse om Kampmann i Farum.

livsanskuelse i vold, eller de måtte holde fast på det gamle som oftest med en forknyt ængstelse for, at det dog i grunden var et forældet og uholdbart standpunkt, de stod på. Det var vistnok dette sidste, der var det almindelige; men sådanne mænd var ikke skikkede til at tage del i striden.

Den kantiske filosofi havde naturligvis også vakt opmærksomhed i Danmark, hvor den havde fundet adskillige talsmænd, ligesom populærfilosofiens og lyksalighedslærens tilhængere havde søgt at værges mod den. Det var dog langt mindre Kants erkendelseslære, der her fik betydning, end hans stærke fremhæven af moralen som det absolute og almengyldige i menneskets liv. Præsten M. G. Birckner, trykkefrihedens utrættelige talsmand, der døde 1798 som kapellan i Korsør, var mellem præsterne ikke blot Kantianismens betydeligste men dens eneste talsmand. Det er også især dens moralprincip, han fremhæver og prøver på at forene med det kristelige. Men nu er jo budet om kærlighed til Gud og næsten Jesu moralprincip. Kan dette være rigtigt? Hvad der bydes os må jo være noget, der står i vor magt; men det gør følelserne ikke, man kan ikke befale nogen at elske. Budet om kærlighed synes derfor ikke blot overflødigt, men naturstridigt; ti kærlighed er en sanselig følelse, da de ting, som sanserne opfatter, nødvendigt må vække større lyst end tanken om guddommen, der er et rent fornuftideal. Kærlighed vækkes af sådanne følelser, som glæder og gavner os; den er altså efter sin oprindelse en egennyttig følelse, medens agtelse rejser sig blot af moralloven og moralske gode egenskaber. Men nu viser Joh. 15, 10: »Dersom I holde mine befalinger, skulle I blive i min kærlighed«, at det at elske Gud er det samme som at adlyde ham; det er altså dog ikke følelsen, men villien, det kommer an på. Budet: Du skal elske! er det samme som: Gør det gode af alle kræfter, og det hverken af frygt eller af egennytte, men af kærlighed til det gode selv! — Således var det

altså lykkedes at vise, at det er agtelsen, der er det store bud i loven, og at det egentlig er et unøjagtigt udtryk, herren bruger. — På samme møde nægter Birckner, at fædrelandskærlighed og venskab kan kaldes dyder, det er følelser udsprungne af egenkærlighedens rod. Den kritiske filosofi kunde fra sit standpunkt være ligeså ubarmhjærtig logisk som den sunde fornuft fra sit. Birckner anvender også Kants »moralske« fortolkning på biblen og kirkelæren. Det er en af de få virkelig træffende bemærkninger, der blev gjort af Kants modstandere, når tidskriftet »Ortodoksien nedriver sig selv« siger: »Biblen er til alle tider blevet fordrejet; dog vovede ingen som forbindende lov at opstille dette bud: Fordrej biblen: Endelig har den kantiske filosofi i vore dage forkyndt menneskeslægten denne lov«¹⁾.

Mange især af de yngre præster tog sig iøvrigt af skolevæsnet; men det store flertal har dog i det mindste ikke tilfredsstillet de godsejere, der var grebne af tidens pædagogiske bevægelse. Det har næppe blot været af magelighed og ligegyldighed, de har holdt sig tilbage; der kunde godt være højere grunde dertil. Mænd som brødrene Reventlow var oprigtige og alvorlige kristne; men det gik her, som overalt med denne tids kristendom, at når den skulde gå til praktiske reformer, kom den til at slå langt stærkere ind på tidens retning, end den egentlig tilsigtede; der gik meget tabt, når man vilde fremstille kristendommen i sin renhed uden noget konfessionelt præg. Da Ludvig Reventlow 1797 udgav en lærebog: »Forsøg til at gøre Luthers liden katekismus fatteligere for vore samtidige«, forsikrede han vel, at kristendommens grundsætninger aldeles ikke var forandrede i denne bog. Men dåbens betydning var dog kun, at det ved den blev offentlig til-

¹⁾ Birckner, Samlede skrifter I, »Om kristendommens højeste moralprincip« 172 f. — N. M. Petersen, Dansk literaturhist. 2. udg. V. 1. 149 f. — Rønning, Rationalismens tidsalder III. 2, s. 149.

kendegivet, at de således døbte bekendte sig til den religion, i hvilken Gud forestilledes som menneskenes fader. Nadveren var kun et hukommelsesmåltid, trosartiklerne var forandrede osv.¹⁾. Præsterne, der skulde konfirmere børnene, må kunne have mærket, hvorledes kristendommens kerne smuldrede hen, når den fremstilledes i de nye udtryk.

Christian Reventlow havde ikke synderlig tro til præsternes iver for skolevæsnet. Han ønskede således, at godsejernes forvaltere skulde have sæde i skolekommissionerne, uagtet han erkendte, at der var »en del mindre veltænkende forvaltere.« Men det måtte være ubehageligt for en godsejer, der ønskede skolevæsnets forbedring, om han, fordi han var fraværende, skulde være udelukket af kommissionen, især når, »hvilket ofte synes at være tilfældet«, præster og skolelærere kun viste liden iver. Han ønskede, at de, som dette var tilfældet med, måtte blive fjærnedede fra embederne. Han har også, for at forhindre overgreb fra præsternes side, foreslået en meget omstændelig fremgangsmåde for det tilfælde, at de fandt anledning til at give lærerne en irettesættelse²⁾.

Men var det således hans ønske at give præsterne så lidt indflydelse som muligt på skolevæsnets bestyrelse, vilde han gerne inddrage så mange som muligt af kirkens indtægter til fordel for skolerne. Det var biskop Balles forslag, at degneembederne skulde nedlægges. Men Reventlow vilde tillige have de residerende kapellaner afskaffede, og at der skulde pålægges de større embeder en afgift. Han fik selv 1779 og 84 kapellanierne i Vesterborg og Horslunde på sine godser såvel som degneembederne nedlagte, uagtet hans biskop, Ramus, fandt det urigtigt, at det ene embede i kirken skulde rejse sig på gruset af det andet ikke mindre vigtige³⁾. Hele denne tendens kunde

¹⁾ Bobé, Reventlowske papirer II, 105, 123, 224.

²⁾ L. Koch, Landsbyskolens hist., s. 51 f.

³⁾ Supplikprotokol 1785, II, nr. 1616.

nok bidrage til at gøre præsterne betænkelige ved det nye skolevæsen.

Hertil kom, at de lærere, der efterhånden udgik fra Blågårds seminarium, stundom voldte bryderi ved at optræde med ikke ringe vigtighed og bringe ufordøjede moderne anskuelser med sig. Schack Staffeldt siger, dog måske især om de kielske seminarister, at de begynder deres virksomhed med at fornægte den Helligånd og kalde Kristus et fortræffeligt menneske¹⁾, og H. Bastholm fortæller om en lærer i Asminderød, at han i kirken holdt op at synges, når der i salmerne kom vers, som efter hans mening indeholdt urigtige begreber. Men det var jo kun få steder, der i det 18de århundrede ansattes seminarister. Biskop Tetens i Viborg roser et par sådanne, der var ansatte ved Schimmelmans skoler på Lindensborg gods, men han beklager, at de ikke på seminariet var anførte til nøjagtig forklaring af Luthers lille katekismus. Iøvrigt, tilføjer han, fandtes der i hans stift, »Gud ske tak, ingen lærer, der var henreven af den nu overhåndtagende tænke- og skrivefrihed, der truer med vildfarelse og omstyrning«²⁾.

Der var også præster, som tog sig af de industrialæg, som man søgte at fremkalde rundt omkring i landet. Da provst T. S. Heiberg i Kirkesåby 1784 fik fortjenstmedallien i guld, fordi han havde antaget sig et floretspinderi, der var oprettet i sognet, meddelte Balle det ved landemodet »som en efterretning, der vil indplante den alledybeste ærbødighed i alles hjerter for en vis og veldædig regering, hvis lyst det er såvel at hædre som at opmuntre og belønne sand fortjeneste, hvor den viser sig, hvad enten blandt sine verdslige eller gejstlige undersætter«. Heiberg fik to år efter også en medallie fra landhusholdningsselskabet. — Spinderierne var egentlig nærmest filantropiske anstalter; de skulde skaffe arbejde til de mange mennesker,

¹⁾ Liebenberg, Schack Staffeldts levned I, 2. hæfte s. 126.

²⁾ Supplikprotokol 1795, i, nr. 1088.

der levede af at tigge. Et spinderi i Mariager fik den ros, at det beskæftigede 24 mennesker, som før havde tigget; endog børn havde der i en tid af 2 måneder fortjent 2 rd. Et i Assens var derimod ikke faldet heldigt ud; det var oprettet med stor bekostning, men 1790 var det gået i stå, fordi ingen vilde arbejde i det, uagtet der var 21 fruentimmer i byen, som gik om og tiggede.

Det belønnedes også, når præsterne gav sig af med at inokulere børn. En sognefoged indberettede 1795 til kancelliet, at Niels Blicher i Vium i ét år havde inokuleret 200 børn uden at tage betaling derfor, uagtet han var fattig. Da hans stiftsøvrighed, Guldberg og H. F. Janson, bekræftede rigtigheden deraf, skrev kancelliet til biskoppen, at han, når der var et passende embede ledigt, skulde indstille denne velgørende og duelige mand, der da fortrinsvis skulde komme i betragtning, og han forflyttedes året efter til Randlev og Bjergager. Forflyttelsen er kommet ham tilpas; ti han havde just i Vium havt »et miskendelsens år«, da adskillige uvenner søgte at trække ham ind i den ene proces efter den anden, og selv hans venner miskendte ham. Man fristes til at tro, at han selv har havt del i, at der er blevet gjort opmærksomt på hans for tjeneste¹).

En meget søgt belønning var det at få en tittel, men den var ikke så let at opnå, når den skulde gives blot for fortjenesternes skyld; men derimod var der ingen vanskelighed derved, når man vilde betale for den; pengene brugtes da til et eller andet formål, som der ellers ikke var råd til at anvende noget på. Således gav, for blot at nævne et eksempel, en præst 400 rd. for at blive konsistorialråd. Den eneste fortjeneste, han beråbte sig på, var, at han med stor bekostning havde fået en gård, han ejede, udløst af fællesskabet. Der var næppe ret mange af de ret talrige konsistorialråder, som ikke ærligt havde

¹) Dansk biogr. leks. II, s. 376. Supplikprot. 1795, I nr. 1853.

betalt for æren. Rangsygen havde lige så vel smittet præsterne som de andre samfundsklasser. I Bergen førtes der en strid mellem Nordahl Brun og provst Krogh om hvem af dem, der skulde underskrive først. Brun var den ældste, men Krogh mente, han var den fornemste, fordi han havde været provst på landet. Kancelliet måtte skille trætten, og det gav Brun ret, da provster på landet ikke havde gang og sæde foran købstedspræster. — En meget stridbar præst, H. H. Thaulow i Moss, nægtede ligefrem at rette sig efter en kancelliskrivelse om, i hvilken orden inspektørerne for byens offentlige stiftelser skulde underskrive. Han vilde blive ved at sætte sit ringe navn foran magistratsmedlemmernes. Sådanne tvistigheder har næppe den gang forarget nogen; alle har fundet det i sin orden, at enhver holdt på den ret, der tilkom ham.

Regeringen optrådte temmelig strængt mod præster, der havde gjort sig skyldige i sædelige forseelser eller været ulydige mod kongens udtrykkelige befalinger; men den kunde vise utrolig langmodighed mod dem, der voldte den stor besvær ved deres stridbarhed og skrivelyst. Der er ikke få præster, hvis navne findes så godt som i hver årgang af kancelliets journal, ofte mere end en gang. — Dette var således tilfældet med konsistorialråd C. R. Humble, der var præst i Ørslev og Eskildstrup på Falster 1772—99. Hans provst skrev om ham efter hans død: »Han var en sand Ismael, hans hånd var imod alle og alles imod ham, han trivedes ved processer og døde, da alle hans processer var komne til ende.« Han lå bestandig i strid med godsejerne og deres forvaltere så vel som med øvrigheden, som han mente holdt med hans uvenner, og han har vistnok langt fra altid haft uret i realiteten, og endnu mindre har hans modstandere havt ret i de beskyldninger, de gjorde imod ham; men den måde, hvorpå han optrådte, måtte fordærve selv en god sag¹⁾.

¹⁾ Imm. Barfod, Falsters gejstlighed II, s. 277 f.

En anden højst urolig præst var Gerhard Seeberg i Tune i Norge fra 1778. Han var en pietistisk opvækkelsesprædikant, men tillige en stor procesmager, om hvem hans amtmand siger, at han er »uendelig« : utålelig vidtløftig i sine skrivelser. Han har fået et utroligt antal bevillinger til fri proces, men 1795 blev han endelig ved højesteret dømt fra sit embede. Amtmanden sagde ved denne lejlighed om ham: »Han er vildfarende og en mand, man heller skal beklage end hade«¹⁾.

Endnu skal her nævnes en sådan præst, Henrik Using, hvis levnedsløb er enestående i den danske præstehistorie. Han er født 1753 og blev 1776 kapellan i Asminderød, hvor han tre år efter var anklaget for tyveri og giftmord, men en provsteret frikendte ham, og han forflyttedes til kapellaniet i Ringsted. Her rejstes atter beskyldninger imod ham, han skulde i Asminderød have opbrudt præsten Abelschous chatol. En nedsat kommission dømte ham skyldig, men ved højesteret frikendtes han 1784; dog idømtes han en mulkt af 200 rd. i ti sager, som han havde anlagt for beskyldninger gjorde mod ham i retten. — 1788 søgte han ekspektence på sognekaldet i Ringsted. Balle anbefalede ham, han havde ved sine skrifter gjort sig fordelagtig bekendt, besad de bedste talenter og forrettede sit embede som en duelig mand. Kancelliet indstillede ham, men i statsrådet blev der skrevet på forestillingen: »Kan ikke bevilges«, hvilket dog ikke behøver at betyde andet, end at man ikke vilde udstede ekspektencebreve. — 1790 kaldtes han til sognepræst i Lille Lyngby og Ølsted. Kancelliet anså efter dets kendskab til akterne beskyldningerne mod ham for ugrundede, og menigheden ønskede ham. Men 1795 beskyldtes han for misligheder ved uddelingen af korn og penge til de fattige; han var tilmed grov mod kancelliet, der vilde have ham anklaget, medens Balle søgte at holde hånden over ham.

¹⁾ Dansk biogr. lex. XV.

1797 valgtes han desuagtet til provst. Endelig dømtes han 1808 for beskyldninger mod en retsbetjent som mindre-mand og til en stor mulkt. Men også efter sin afskedigelse indvikledes han i retstrætter og pådrog sig æres-domme. Først 1820 endte han sit urolige liv, hvis be-givenheder langt fra alle er fortalte, men kun de, om hvilke der findes oplysninger i kancelliets bøger til 1800¹⁾.

Da Ussing ved sin afskedigelse besværede sig over hof- og stadsrettens dom over ham, svarede Ørsted med en artikel i Juridisk arkiv²⁾, der begyndte med, at det var med største modbydelighed at han udtalte sig i en sådan sag mod en sådan forfatter. Men lige til den tid havde Ussing vidst at opretholde en ikke ringe anseelse, uagtet man skulde tro, at så mange sager af den beskaffenhed måtte være nok til at ødelægge en præsts stilling, selv om han slap nogenledes gennem domstolene. I Ringsted må han have været en yndet præst; det fortælles lejlighedsvis, at han havde 44 konfirmanter, medens sognepræsten, den senere biskop P. Hansen, kun havde 10. I hans fødeby, Lille Lyngby, ønskede menigheden ham til præst, hans em-bedsbrødre valgte ham til provst, og Balle skrev venskabeligt til ham. At han ikke var uden dygtighed, lagde han for dagen ved sine skrifter, især »Kirkeforfatningen i de danske stater« i 6 tykke bind, hvor han også ræ-sonerer over de forandriuger, der burde gøres i denne for at komme tidens fordringer imøde. Han har vistnok ved sine udtalelser om, hvorledes en salmebog burde indrettes, ikke øvet så lidt indflydelse på de mænd, der samlede Evangelisk salmebog.

Det kunde endnu ske, at godsejerne væltede sig ind på præsterne, men de var ikke længer så farlige fjender som i tidligere tider. En etatsråd Lüttichau til Hov-gård og Alsted klagede således over at præsten i Åle og Tørring, C. Vium, havde udelukket ham af kirkebønnen,

¹⁾ Dansk biogr. leks. XVIII, s. 119.

²⁾ XVII, s. 142.

ham til stor tort og forhånelse i menigheden og blandt hans bønder. Men biskop Bildsøe oplyste, at han havde søgt og fået dispensation til at benytte en anden kirke end sin sognekirke, og han kunde derfor ikke gøre krav på den forbøn for kirkepatronen, som ritualet vel tillod, men ikke påbød. Biskoppen var desuden bange for, at hvis det blev befalet præsten at bede for ham, vilde denne gøre det på en måde, som lidet vilde behage ham. — Langt alvorligere var den ulempe, der tilføjedes præsten Fr. Lund i Ørslev og Solbjærg. Hans godsejer, ritmester Clemens Fogh, var i den grad blevet hans fjende, at han ophidsede bønderne imod ham, så de overfaldt ham og hans kone i præstegården, og fire bønder indgav en klage over, at han var fordrunken og havde gjort skandale i kirken. Der nedsattes en kommission i sagen, og præsten blev fuldkommen frikendt; Fogh skulde betale sagens omkostninger, og det henstilledes, om ikke retten til at kalde præst og birkedommer burde fratages ham. De klagende bønder mulkteredes, en birkedommer, der havde inkvireret ulovligt om kirkens sager og om, hvad der var sket ved lønligt skriftemål, skulde betale 150 rd. i mulkt; og Ørslev og Solbjærg sogne skulde tages fra Kragerup Birk og henlægges under Løve herred, hvilket syntes højst fornødent for Ørslev præster i fremtiden. Men dette resultat opnåedes først efter at kommissionen havde siddet 5 år (1779—84). Den havde allerede 1781 hørt 80 vidner, og dog var der mange tilbage, og dens omkostninger til rejser m. m. havde været 1389 rd. Sagen gik til højesteret, der formodentlig har bekræftet kommissionsdommen, men det er vel tvivlsomt, om præsten, der døde 1789, har oplevet dette. Hans fjender har utvivlsomt nåt at forbitre ham et langt afsnit af hans liv. — Lund var en af de præster, som Balle på sin første visitats gav en irettesættelse. Men selv om denne har været fortjent, viser dog hele sagen, at der er sket ham stor uret¹⁾.

¹⁾ Supplikprotokol 1773 nr. 187 og 1779 nr. 1492.

Hvad præsternes indtægter angår, da er de næppe blevet synderlig større i dette tidsrum. Vel gik agerbruget fremad, og præsterne var endog foregangsmænd, men dette lønner sig sjældent i første led. Der måtte ske en forandring med tiendens opkrævning; ti tæling på ageren var næsten blevet en umulighed, efter at mange byer var blevne udskiftede og gårdene tildels udflyttede, så bønderne høstede til forskellig tid. Tienden vilde også være blevet en hindring for landvæsnets fremgang, når den skulde blive ved at stige i samme forhold som avlingens bruttoindtægt, uden at tiendetageren fik del i de forøgede driftsomkostninger, og endelig skadede det gårdene, at de berøvedes en tiendedel af halmen. Da dette overvejedes i landbokommissionen, næredes der i gejstligheden stor og ikke ugrundet frygt for, at man vilde gå præsterne for nær, og især for at tienden skulde blive afløst af en pengeafgift¹⁾. Men hvad der end kan være påtænkt, så blev man dog stående ved, at der udstedtes en plakat af 18. Marts 1796, der anbefalede at slutte tiendeakkorder således, at afgiften skulde betales i penge efter gennemsnittet af 10 års kapitelstakst og omregnes hvert 5te år. Herimod kunde der fra gejstlighedens side intet være at erindre; men derimod var det en meget betænkelig sag, at det under 11. April 1797 bestemtes, at hvor der ikke i forvejen var afsluttet sådanne overenskomster, skulde amtmanden og provsten få dem i orden i vakancerne, hvor der altså ingen præst var til at værgе embedets rettigheder. Denne bestemmelse, der blev holdt i kraft, også efter at tiendeloven af 1810 var udkommet, lige til 1822, har forringet mange embeder; hvor der var amtmænd, der så lige så ensidigt på landvæsnets fordel, som landbokommissionen havde gjort, sluttedes der kontrakter, som kun gav præsterne et ringe vederlag.

¹⁾ Balle, *Magazin for dansk kirkehist.* II, 2, s. 418. Ussing, *kirkeforfatning*, III, 2, s. 559—60. L. Koch, N. E. Balle, s. 117 f.

Biskopperne så straks faren, og T. Bloch på Fyn indgav et andragende om, at sådanne foreningers bekræftelse måtte udsættes, til der var udnævnt en præst, der kunde udtale sig om dem. Men landbokkommissionen modsatte sig, at den ved reskriptet trufne gavnlige foranstaltning skulde forandres. At dømme efter Balles udtalelser om de akkorder, der kom til hans erklæring, har han heller ikke været tilfreds med denne i virkeligheden også højst ubillige ordning. Da en provst skrev om en sådan akkord, han havde været med at slutte, at den efter omstændighederne var passende, erklærede Balle, at dette udtryk forstod han ikke: »Kongen har ikke villet, at de, som skal attestere med hensyn til efterkommende embedsmands sikkerhed, skal behjælpe sig med slige ubestemte attestationer, som ligne de uendelige domme, som loven forbyder«. Balle har vel fået tiendeakkorder kasserede eller forandrede; men det er også sket, at de trods hans misbilligelse er blevne approberede. Noget om end mindre tab led embederne også ved, at det bestemtes, at der ikke skulde svares tiende af jord, der tillagdes med kartofler eller beplantedes med skov, da loven kun talte om sæd, ikke om, hvad der plantedes¹).

Offeret aftog bestandig. Den gamle betragtning af dette, at det var en ære at ofre, var svundet bort, og der klagedes allevegne over, at det blev mindre og mindre, hvor det ikke helt udeblev. Regeringen krympede sig længe ved at gribe ind i denne sag. Endnu 1787 fik nogle degne, der havde klaget, det svar, at det var imod loven at fastsætte ofret, og at en sådan fastsættelse let kunde blive til skade for gejstligheden. Men de følgende år gaves der dog hist og her tilladelse til at inddrive offer, især i købstæderne, hvor det var så væsentlig en del af præsternes indtægt, at de ikke kunde leve uden det.

¹) Supplikprot. 1797, 1ste halvår nr. 320, 1024, 1334, 1849 s. fl. st. — Fogtmann, Gejstl. reskr. III, s. 388—89.

Ulæmperne ved inddrivningen viste sig dog hurtigt; i året 1792 advarede kapellanerne i Aggershus stift om, at de skulde benytte den udpantningsret, der var tilstået dem, varsomt for ikke at forbitre almuen eller fornærme de fattige. Balle rådede til at udsende offersedler for at minde om offerpligten, samt indkræve præstepenge også i de købstæder, hvor dette ikke tidligere havde fundet sted. Det tillodes 1790 at udsende offersedler i Korsør og Antvorskov amter og 1794 i hele Sællands stift.

Det var meget vanskeligt at forhindre, at præstegårdene forfaldt; mange af præsterne var så fattige, at det næsten var umuligt at forlange, at de skulde anvende synderligt på vedligeholdelsen, og man manglede midler til at tvinge de genstridige. Biskop Studsgaard forespurgte således, hvad han skulde gøre ved to præster, der lod gårdene forfalde, uagtet de godt havde råd til at holde dem istand; men det synes ikke, at kancelliet har kunnet vise nogen udvej. For at råde bod herpå bestemtes det ved et reskript af 15. Juni 1792 for Sælland, der under 29. Oktober 1802 udvidedes til at gælde for hele landet, at herefter skulde enhver vel vedligeholdt præstegård betales af eftermanden med 500 rd. i stedet for med 500 sletdaler, så at den, der satte gården istand, vilde komme til at oppebære af eftermanden $\frac{1}{3}$ mere, end han selv havde givet. Hvis der derimod var betydelige mangler, skulde synet anslå, hvad det vilde koste at afhjælpe dem, og dette beløb skulde trækkes fra indløsningssummen. To år efter at denne ordning var trådt i kraft, indberettede Balle, at der i stiftet var 146 præstegårde i forsvarlig stand, 68 var skrøbelige, men vilde dog snart være forbedrede, 20 havde mangler, som det vilde vare flere år at få afhjulpne.

Det er ikke at vente, at en åndelig bevægelse som den, der gjorde sig gældende i de sidste år af det 18de århundrede skal straks øve sin virkning på menighederne.

Den bares af præsterne, og der er næppe noget spor af, at den skulde have fundet tilslutning hos befolkningen i det hele. Men derimod vågnede nu oppositionen, når den nye oplysning forsøgte at gøre sig gældende ved forandringer i gudstjenesten eller i religionsundervisningen. Det begyndte at vise sig, at der i folket fandtes en kærlighed til og troskab mod fædrenes tro, der vågnede til bevidsthed, når man begyndte at røre ved de tilvante kirkelige former. Det var først, da menighederne mærkede, hvad man vilde berøve dem, at de begyndte at rejse sig til forsvar for det.

Balles lærebog blev indført 1794. Den modstand, den mødte, kom mest fra oplysningsmændenes side. Der gik 1793 det rygte, at den kongelige skrivelse, hvorved den var blevet approberet, skulde kaldes tilbage, og Balle har ikke følt sig sikker på, at dette ikke kunde ske. Han skrev til kancelliet, at rygtet var så almindelig udbredt, at folk ikke vilde købe de eksemplarer af bogen, som de fleste præster havde anskaffet for at sælge dem i menighederne. Han ønskede derfor, at det måtte blive ham tilladt at dementere rygterne i aviserne. Kancelliet svarede ikke på denne skrivelse, men henlagde den, hvad nok kunde tyde på, at der havde været noget i rygterne. Lærebogen svarede jo ikke til de den gang moderne pædagogiske principer¹). Fra ortodoks side var man misfornøjet med, at Luthers katekismus nu vilde blive skudt tilside. Biskop Schönheider i Trondhjem klagede derover og ønskede, at det måtte tillades ham at optrykke en udgave af denne med læseøvelser til hovedstykkernes forklaring, som han havde udgivet 1783, og at det skulde tillades almindeligt at bruge denne. Kirkeinspektionen, som fik denne skrivelse tilsendt, frarådede dog, at dette skulde tillades, da det vilde blive skoleholderne og børnene for svært at fatte de enkelte sandheder, som indeholdes i de altfor lange og

¹) Supplikprotokol 1793, 1ste halvår nr. 622.

ikke lykkeligt affattede perioder. — Fra Bornholm skrev provsten, at befolkningen ikke vilde indføre lærebogen, dog ikke fordi den havde noget imod den; men der var ingen skoler på øen, og man var bange for, at den vilde blive for vanskelig for børnene at lære, ligesom man ikke kunde overkomme bekostningen ved dens anskaffelse. Efter Balles forslag tillodes det da, at man der på øen indtil videre måtte blive ved forklaringen¹⁾. Også fra en jydsk sognefoged og lægdsmand, Joh. Villumsen i Sindal, kom der et andragende om, at man på landet måtte beholde forklaringen, da han var bange for, at den nye lærebog ikke vilde få den virkning på børnene, som den gamle havde havt. Han fik intet svar; men fremtiden skulde vise, at der var mange i Jylland, som var enige med ham²⁾.

I Uldum og Langeskov sogne opstod der en helt pietistisk bevægelse, der udgik fra en gammel tjenestekarl Peder Frandsen. I året 1798 klagedes der til regeringen over ham, især fordi han udskældte præsterne. Han forlod da Langeskov, men hans tilhængere vakte ved deres omvendelsesiver i de følgende år en del uro. Der anlagdes 1803 en sag imod dem, og de idømtes en del mulkter. Denne bevægelse blev udgangspunktet for de opvækkelser, der i den følgende tid fandt sted på Vejleegnen³⁾. — Langt større betydning fik den bevægelse, som H. N. Hauge vakte i Norge; men dens virkninger nåede kun i ringe grad til Danmark.

Derimod fik den såkaldte agendestrid i Slesvig og Holsten betydning også for kongeriget. Generalsuperintendent Conradi havde 1738 forfattet et udkast til et nyt ritual for sit stift, og om dette var der i sin tid plejet underhandlinger med hofpræsterne C. Bluhme og Cramer. Men det fandtes nu, at det ikke længer svarede til tidernes behov og afveg for meget fra den smag,

¹⁾ Supplikprotokol 1792, 2det halvår nr. 3382.

²⁾ Smstds. 1793, 1ste halvår nr. 874.

³⁾ Kirkehist. Saml., 3die R., III, s. 610 f.

efter hvilken nye ritualer andensteds var affattede. Det gottorpske overkonsistorium gav da præsten i Slesvig, W. R. Schwollmann, det hverv at udarbejde et helt nyt ritual, og over hans arbejde forlangtes der en erklæring af de københavnske professorer Moldenhawer og Münter. Da så J. G. C. Adler 1791 blev generalsuperintendent for Slesvig og Holsten, overgaves hele sagen til ham, for at han skulde udarbejde det nye ritual.

Der var således kommen gang i sagen, og der udkom flere smaa skrifter om, hvorvidt man overhovedet skulde ønske et nyt ritual, og hvorledes dette da burde indrettes. Et af disse var af Schwollmann selv, der gjorde rede for den plan, han havde fulgt¹⁾. Han forklarer her, at Kristus intet har forordnet om ceremonier; men mennesker har begunstiget en kristendommens ånd modsat tænke måde, i det de har forandret de oprindelige simple religionsskikke til en prunk, som vel behager det sanselige menneske, men som er urigtig og skadelig, allermest når frelse eller fortabelse knyttedes til iagttagelse eller forsømmelse af disse skikke. Han vil bringe afveksling i gudstjenesten; ti når de kirkelige handlinger altid forrettes på samme måde, opstår der en vis mekanisme, som har de sørgelige følger, at vi handler uden at tænke noget derved. Fader-vor er den bedste bøn, men Herren har ikke givet os den til daglig brug, men som en norm, hvorefter alle vore bønner skal indrettes. Denne herlige bøn har næsten mistet sin kraft nu, da det er blevet skik at bruge den ved alle lejligheder, både i kirken og i det daglige liv. I hans forslag var der derfor 19 dåbsformularer, 7 for skriftemål, 11 for den hellige nadvere, 10 for brudevielse osv.

Adler fandt vel, at der var for mange formularer i Schwollmanns udkast, og at der måtte træffes et valg imellem dem; men han gik helt ind på hans princip, at

¹⁾ Grundsätze, nach welchen die für Schleswig und Holstein bestimmte Liturgie ausgefertigt worden. 1793.

gudstjenesten skulde oplives ved afveksling. I »Schleswig-holsteinische Kirchenagenda« som udkom 1797, findes 7 måder at døbe børn på; i nogle af disse formularer er trosbekendelsen omtrent forsvunden, og hvor den findes, er der foretaget forbedringer af den, især at leddet »Nedfaren til helvede« er udeladt. — Der er 10 formularer for altergangen; i adskillige af disse er indstiftelsesordene udeladte. Ligeledes er der 10 omskrivninger af fadervor og 15 af velsignelsen. Medens alt dette er taget af Schwollmanns udkast, synes det, at Adler selv er ophavsmand til den radikale forandring af søndagsgudstjenesten. Al messing afskaffes. Når der er sunget en salme, træder præsten for alteret og beder med ansigtet vendt mod menigheden. Der anføres 20 sådanne meget lange bønner, hvori også bønnen for øvrigheden m. m. skulde optages. Derefter synges en salme og præsten prædiker og slutter med et velsignelsesønske. Derefter atter en kort salme, og »in feierlicher Stille« går kommunikanterne til alteret, eller der katekiseres, hvis der ingen altergang er, og »die Gottesverehrung« ender med et salmevers. På hele denne tørhed bødes der ved klingende ord i bønnerne og formularerne og ved den alt nævnte variation af de sidstnævnte.

Agenden approberedes ved et reskript af 2. December 1796, og ved cirkulærer blev det tilkendegivet provsterne, at den skulde indføres uden foregående bekendtgørelse eller anbefaling fra prædikestolen. Kunde det ikke ske på en gang, skulde det ske lidt efter lidt. Ved dåb og vielse kunde enhver forlange de gamle formularer, men hvor dette ikke skete, skulde de nye bruges. Privatskriftemålet skulde afskaffes; men også her kunde det tillades enkelte at skrive på den gamle måde. Det eneste, der udtrykkelig befaledes, var, at tre rækker nye søndagstekster skulde indføres fra 1. Januar 1798.

Det blev en at A. P. Bernstorffs sidste regerings-handlinger at anordne hele denne upraktiske og uforstandige, og man kan vel med rette sige lidet ærlige frem-

gangsmåde. I et anonymt skrift¹⁾ beklages det, at han, der var død 21. Juni 1797, havde kunnet være med til at påliste menighederne en liturgi, der forudsætter en helt anden opfattelse af kristendommen end den tidligere, og det »uagtet religionen lå ham på hjertet mere end alt andet«. At dette sidste er sandt, er vistnok; men vi møder her atter den besynderlige mangel på kritik overfor betydningen af praktiske kirkelige foranstaltninger, som findes hos de mænd, hvis kristendom var bleven konfessionsløs og derved havde løsrevet sig fra forbindelse med fortiden. De havde derved mistet målestokken, ikke blot for hvilke forandringer der kunde foretages i kirkens ånd, men også for hvilken betydning den nedarvede kirkeorden havde for folket. Derfor blev alle oplysningstidens reformer rodløse planter, der hurtigt visnede, selv hvor de udførtes af mænd, der oprigtigt mente, at de skulde være blevne til Guds ære og menighedens gavn; men der var ingen af dem, over hvem Nemesis kom så hurtigt som over den Adlerske agenda.

D. 1. Januar 1798 skulde de nye prædiketekster indføres; men allerede før den tid havde præsterne begyndt at sætte den nye kirkeskik og sakramentforvaltning i gang og derved vakt stor uro i menighederne. Der høres intet om, at bevægelsen havde nogen ledere, eller at der agiteredes, den udbrød af sig selv rundt omkring. Menighederne forlod kirkerne under gudstjenesten, holdt møder og vedtog, at de ikke vilde komme igen, før den holdtes på den gamle måde. Fra Eiderstedt kom der klage med mange underskrifter, over at Luthers katekismus fortrængtes, fadervor forandredes, indstiftelsesordene hørtes ikke ved nadveren, og i de nye formularer taltes der for lidt om retfærdiggørelse og tro. I Bredsted befriede befolkningen

¹⁾ Schreiben eines holsteinschen Kirchspielvogts an einen Freund in Schweden. Det antoges af mange, at det var forfattet af Matthias Claudius. I det kgl. biblioteks katalog anføres Fr. Stolberg som forfatter. Dette er dog næppe rigtigt.

en mand, der var arresteret, fordi han havde brugt skældsord mod præsten, og øvrigheden turde intet gøre derved. I Sydditmarsken var der stor uro, i Preetz truede befolkningen med oprør, hvis de nye prædiketekster indførtes. I Seester i Pinneberg anså landdrosten det for nødvendigt at møde med en afdeling husarer osv.

Slesvig og Holsten var bleven et land, hvor folket var i fuldt oprør mod sine præster. Fordi der ikke var bekendtgjort nogen kongelig befaling til agendens indførelse, troede dens modstandere eller lod som de troede, at det hele var et præstepåfund, og at de kunde søge hjælp hos regeringen, når de modsatte sig den nye ordning. Det kan ikke nægtes, at det var regeringen, der havde bragt dem i en falsk stilling, og da det nu gik galt, var den meget tilbøjelig til at skyde skylden på dem. Dette var overmåde ubilligt; ti præsterne havde ikke gjort andet end at følge den dem givne anvisning med en iver, der viser, at de tyske præster var langt mere fremskredne end de danske. Der høres ikke om nogen eneste præst, der holdt med sin menighed.

Der udkom naturligvis mange småskrifter om denne sag. De fleste gik ud på at tale menighederne tilrette, og grundbetragtningen er i dem alle, at kirken er et helt tomt begreb. Dette udtales med rene ord: »Som en forening af fornuftige væsner til håndhævelse af en sand moralsk religion under frie dydslove er kirken et blot begreb, en tænkt ting, som intetsteds virkelig forekommer«¹⁾. Så kunde der selvfølgelig ikke være tale om, at regeringen havde grebet ind i dens eller dens medlemmers rettigheder. — Så føres stundom biblen, stundom Luther i marken for at vise, at det ikke er utilladeligt at forandre gudstjenesten; men forfatterne glemmer at bevise, at det er tilladeligt at indføre en sådan forandring som den fore-

¹⁾ *Freimüthige Beurtheilung des Verfahrens der Dänischen Regierung 1797, s. 8.*

liggende og på den måde, som det her var sket. — Der var dog dem, som erkendte, at det var umuligt at tvinge menighederne. En forfatter, der i og for sig fandt agenden fortræffelig, siger, at hvis man vil indføre den med magt, behøves der ingen Robespierre til at lukke kirkerne, de vil blive tomme af sig selv¹).

Langt betydeligere end alle forsvarsskrifterne er to anonyme skrifter, der går ud på at påvise agendens mangler. Det ene er det alt omtalte brev fra en holstensk sognefoged. Det indrømmes, at de nye formularer indeholder meget godt; »men de mangler helt den kristelig evangelisk salvelse, som den med sin bibel og dens ånd fortrolige kristen ikke kan undvære, når han skal opbygges«. Boden nævnes således kun én gang i hele bogen, og forfatteren finder ikke valget tvivlsomt, når det står mellem at bede fadervor, som Kristus selv har lært os det, eller som det i 10 omskrivninger af generalsuperintendent Adler er forandret. Dette skrift vakte ikke ringe opsigt, og der blev udgivet flere andre småskrifter imod det.

Et andet skrift, hvis forfatter kalder sig en slesvigs k herredsfoged, synes derimod ikke at være blevet syndelig bemærket, uagtet det utvivlsomt er det dygtigste indlæg mod agenden. Forfatteren går med stort alvor ind på at fremstille forskellen mellem den gamle kristendom og den, som nu forkyndtes, og hvad man end vil dømme om den måde, hvorpå han skifter ret og uret mellem fortid og nutid, er det øjensynligt, at han virkelig sørger over den tilstand, der er indtrådt. »Man må«, siger han, »ikke mene, at vi lægfolk ikke skulde vide, hvad i disse tider er sket og endnu sker, at man borteksegetiserer, bortfilosoferer, bortspotter en hemmelighed efter en anden, en spådom, et under efter det andet, til der kun bliver en fornuftreligion tilbage. Fordum var vor herre Jesus Kristus og hans forsoning så vel som hans lære og eksempel alt; nu hører

¹) Bemerkungen über die freimüthige Beurtheilung osv. 1797 s. 7f.

man næppe ham og hans store værk på jorden nævnes mere. Fordum blev det, der prædikedes, bevist med skriftsprog efter den jævne mands fatteævne. Nu lærer man på mange steder, hvad Spalding, Zollikofer, Beier, Bahrđt osv. har inspireret, enten det stemmer med biblen eller ej, enten det forstås eller ej. Fordum nød næsten enhver præst sin menigheds tillid; nu råder i mange menigheder mistro og mistillid. Fordum var mange af vore lærere de frommeste og sædeligste mænd i sognet; men nu —. Mange seminarister ved for stolthed og pedanteri ikke, på hvilket ben de vil stå; de sætter os alle slags tvivl i hovedet, gør nar af vore gamle, værdige præster, bander værre end soldater, har oftere kortene end biblen i hånden og skammer sig ikke ved frækt at spotte vor hellige tros dyrebareste lærdomme. Og hvorfor er man så ivrig for at indføre agenden? Fordi med formularerne forandres også lære-måden. Mange lærdomme, som vi og vore fædre har holdt for og endnu holder for væsentlige stykker af den lutherske trosbekendelse, forties eller udtales ubestemt og skjult, så en jævn kristen vanskeligt kan finde dem, medens enhver Socinianer med glæde vil modtage agendens bønner og formularer¹⁾. Dette skrift synes ikke at have vakt den opmærksomhed, det havde fortjent, dels vel fordi striden alt var ved at stille af, da det udkom, dels vel også fordi dets hele tankegang var så fremmed for de dannede på den tid, at man har kunnet trøste sig ved, at det hele var gammel-dags obskurantisme.

Det tyske kancelli følte sig ilde berørt ved de beretninger, det modtog om røret i hertugdømmerne. De gejstlige udtalelser synes mest at være gåede ud på, at agenden skulde indføres med det onde eller med det gode. Adler vilde have have udstedt et cirkulære for at berolige folket; men tillige skulde kirkeforstanderne trues med at miste deres stilling, hvis de ikke bedre befordrede fred i menig-

¹⁾ Schreiben etnes schleswigischen Hardsesvoigtes, 1798. s 6. 10.

heden. Kancelliet vilde dog på ingen måde anvende tvang; omstændighederne, siger det, fordrer eftergiveness. Det skulde derfor pålægges præsterne, at hvor agenden ikke kunde indføres med menighedens udtrykkelige eller stilltiende samtykke, skulde det afventes, at dette kunde opnås. De gamle søndagstekster skulde oplæses også efter 1. Januar 1798, men prædikenen skulde holdes over de nye. En præst, der havde nægtet at døbe et barn efter det gamle ritual, fik en irettesættelse. I henhold til denne forestilling udfærdigedes der under 8. December 1797 et reskript til overretterne; men heller ikke det offentliggjordes, og urolighederne vedblev.

Nu måtte kancelliet endelig 28. Jan. 1798 gøre forslag til et kongeligt patent, der altså skulde bekendtgøres for alle. Det kunde ikke opgives, at de nye prædiketekster skulde indføres, da det var det eneste, kongen i denne sag havde befalet. Men det skulde pålægges præsterne at belære menighederne, og fadervor og velsignelsen skulde altid bruges i den oprindelige form. Dette sidste approberedes straks; men der har i statsrådet været stemning for også at opgives prædikenteksterne; ti forestillingen påtegnedes, at om dem skulde der forhandles næste uge. D. 16. Februar vedtoges det dog, at påbudet om deres indførelse skulde opretholdes. Det synes at have gjort sin virkning, da kongen endelig lod høre fra sig; røret stillede nu af¹⁾.

Resultatet blev, at man i Holsten og den del af Slesvig, som ikke lå under danske bispedømmer, egentlig slet ingen forordnet alterbog havde, men brugte forskellige kirkeskikke omtrent i ethvert sogn. Dette kunde egentlig ikke være de oplyste præster imod, da det gav dem en betydelig lærefrihed. Men straks så det jo ud, som om oplysningens

¹⁾ Helveg, Den danske kirkes historie efter reformationen, 2den udg. II, 260 f. — Fallesen, Magasin II 625 f, Nyt Mag. IV. 134 f. — Kirkehist. Saml. 4de R. II, 611 f. — Det tyske kancellis forestilling 8. Dec. 1797, 26. Jan. og 16. Febr. 1798.

sag havde lidt et nederlag overfor, hvad dens talsmænd kaldte tåbelig overtro og mørke fordømme.

Gejstligheden i hertugdømmerne har følt dette, og den har ønsket at bidrage sit til, at en sådan skam ikke oftere skulde overgå den. Endnu 1798 søgte provst Paysen i Slesvig kongelig approbation på oprettelsen af et »Nordisk selskab« til skolevæsnets fremme. Det hedder i planen: »Kirkerne genlyder hist og her endnu af de mørke århundreders dogmatisme. Denne har en ringe, ofte vel endogså skadelig indflydelse på folkets moralitet. Den nærer kun overtro og skræmmer selvtænkning. Skolerne synes hist og her kun at være anstalter til at forkrøble ånden og svække legemerne«. Herpå skulde der bødes ved den nævnte forening, der skulde ordnes i kredse, som skulde omfatte hele landet. Men kancelliet havde fået nok af at lade de oplyste præster handle på egen hånd og havde ikke lyst til at gentage den fejl, det en gang havde begået. Det mente, at blev en sådan forening udbredt, kunde den betragte sig som »en repræsentant for nationen«, folket kunde komme til at tro, at der tilsigtedes stats- og religionsforandringer, og der kunde opstå »ein Zustand der Zerrüttung«. Foreningen fik derfor ikke lov til at danne sig¹⁾.

Men den liturgiske frihed i hertugdømmerne kom dog snart til for oplysningsmændene at stå som et ideal, der også burde efterstræbes i kongeriget, og man hører nu om, at præsterne der begyndte at tage sig friheder overfor ritualen. I Holmens kirke brugtes der lige til 1828 et eget ritual både for dåb, brudevielse og altergang. Det skal være indført i de sidste år af det 18de århundrede, og dets formularer minder stærkt om de Adlerske.

Regeringen og biskopperne var ikke uvillige til at gøre indrømmelser til dem, der ønskede ændringer i det bestående. I Nordborg på Als var der en lille tysk me-

¹⁾ Det tyske kancellis forestilling 10. Avg. 1798.

nighed, som hver 4de søndag havde gudstjeneste på sit eget sprog. Den androg 1799 om, at ritualet af 1685 måtte afskaffes for dens vedkommende »som upassende til nærværende tider og tænkemåde«, og den slesvigholstenske agende indføres. Da sognepræsten oplyste, at det egentlig var skriftemålets form, de ønskede forandret, og dette, som biskop T. Bloch udtalte, »ikke udgjorde nogen væsentlig del af religionen«, tillodes det, at det private skriftemål måtte afløses af en offentlig opvækkelsestale fra alteret, medens ritualet iøvrigt indtil videre skulde følges¹).

Kancelliet forespurgte derefter hos biskop Balle, om det ikke kunde være gavnligt, at der gaves en almindelig tilladelse til at holde skriftemålet således, dog at hvem, der ønskede det, kunde blive privat skrifftet. Men Balle frarådede dette, dog egentlig kun af hensigtsmæssighedsgrunde. Det vilde være ham selv ganske umuligt til en søndag at berede sig på to taler og have dem begge i hovedet; han begreb ikke, hvorledes han skulde bære sig ad for ej at sammenblande dem. Tiden vilde desuden blive optaget, så skriftemåls- og søndagskatekisation blev umulige, og forandringen vilde slet ikke blive kærkommen for mange oprigtige og gode kristne. Han ønskede, at skriftemålet skulde blive uforandret, kun at absolutionen skulde afløses af et velsignelsesønske²).

Samme år søgte en præst om tilladelse til ved nadveren at bruge en af de Adlerske uddelingsformularer: »Til frelserens Jesu Kristi ihukommelse, som har givet sit legeme i døden for Dem« osv. Men Balle modsatte sig også dette. Dels fandt han ikke, at denne formular udtrykte sakramentets hele betydning, dels var det i hans øjne urigtigt at give sådanne dispensationer til en enkelt præst; »thi da søger snart den ene dispensation fra bibelens brug, den anden dispensation fra dåb, især hin spæde

¹) Det danske kancellis rotuli 8. Nov. 1799.

²) J. Møller, Teol. Bibl. XII, 298 f.

børns dåb; den tredje fra skriftemål, den fjerde fra sakramentets offentlige forvaltning, den femte fra konfirmationsforretning og så fremdeles. Enhver har sine påfund og kraftdeklamationer. Tilsidst kommer hele menigheden med ansøgninger fra deres side, som den oplyste præst ikke vil frydes over. *Laqueo suo se jugulant moderatores hodierni!*¹⁾)

Der begyndte virkelig at vise sig tegn til, at Balles spådom kunde gå i opfyldelse. Rundt om i landet sad der alvorlige mænd, som forargedes over pressens tøjlesløshed. Rektor Worm i Horsens skrev i et brev i anledning af »Jesus og fornuften«: »Horrebow demonstrerer, at det ikke bliver godt med menneskene, førend de glemmer både himmel og helvede, både Gud og djævel og får det tåbelige udødelighedshåb af hovedet. Dette recenserer eller anmeldes med største ligegyldighed, med tavs bifaldsmine. Gud! hvor er vi? Det stod endnu tilbage, at vi fik mennesket nedværdiget til et fæ! Dog nu er det snart så afsindigt og barnagtigt, at det mere fortjener Democriti latter end Heracliti tårer. Det kan ikke vare længe, inden den sunde menneskeforstand og mandige sindighed rejser sig til kamp mod denne abderitiske galskab og drengegøglen.²⁾)

Men også i København viste der sig tegn på en reaktion. Balle har tidt talt om, at det kun var skribenterne, han havde imod sig, medens den store befolkning, borgere og bønder, stod på hans side, og han kunde beråbe sig på, at den tilslutning, hans bibellæsninger havde fået, var et bevis på, at dette var rigtigt. Han begyndte på dem 1794 og fortsatte dem i alle de år, da han var indviklet i strid på alle sider. Hver søndag eftermiddag samlede han en stor kreds af københavnske borgere, først i Waisenhusets kirke, og, da denne var brændt 1795, i Garnisonskirken. Der hørte mod til under de daværende

¹⁾ J. Møller, Teol. Bibl. XII, 314 f.

²⁾ J. Møller, Nyt teol. bibl. XIX, s. 178.

omstændigheder, ikke blot at holde disse forsamlinger, men også at komme til dem; ti her måtte man finde sig i at mødes med alt, hvad der var tilbage af pietistisk og herrnhutisk opvækkelse, og det regnede ned over biskoppen og hans tilhørere med spot og foragt, ligesom der udbredtes onde rygter om »tøsene, der sig til bibellæsning trænge«, som det hedder i Malte C. Bruns »Aristokraternes katekismus«.

I året 1797 dannede der sig en komite af 5 mænd, der indsamlede bidrag til en hædersgave til Balle som tak for bibellæsningerne. Bidraget var sat meget lavt, men der indkom henimod 1000 rd. Blandt yderne var der kristne af alle konfessioner, der fandtes i København, endog nogle Jøder. Så nær syntes man at være ved at virkeliggøre det ideal, at alle konfessionsforskelle skulde hæves og alle religiøse mennesker samles i en fælles kirke. Der sloges da en guldmedallie med biskoppens billede på forsiden og på bagsiden en stormende sø, hvori en klippe, der bar en kvindelig figur, religionen, tilsløret med kors og bibel i den højre hånd og en brændende fakkell i den venstre¹⁾. I baggrunden ses et skib; overskriften er: »Religionens ven, statens ven«. Mt. 10. 32. Balle takkede i en offentlig skrivelse. Gaven er ham »et pant på danske borgeres urokkelige hengivenhed til sandheds ord kommet fra Gud. Den er et bevis, som taler fra slægt til slægt om nordisk troskab mod kristeligt samfund og kristeligt fædreland«.

I det hele er det fra 1797 kendeligt, at den understrøm i befolkningen, som Balle stolede på, begyndte at komme op til overfladen. Medens pressefriheden vakte

¹⁾ Når religionen fremstilles tilsløret, skal derved sikkert antydes, at den er mysteriet, som fornuften ikke formår at gennemtrænge. Det er den samme tanke, som F. L. Stolberg udtrykker således, at intet er fordærveligere end de moderne teologers anstrengelse for at løfte det hellige slør, Gud har bredt over sig og så meget i religionen. Jansen, F. L. Stolberg I. s. 121.

betænkelighed hos regeringen, fordi landets forfatning angrebes, foragede den befolkningen i det hele, fordi religionen forhånedes. Der var også tidligere fremkommet klager derover, men de havde ikke formået at trænge igennem; nu vilde det ikke længer lykkes at slå dem ned. Der samledes i København underskrifter på en ansøgning til kongen om, at der måtte indføres censur for alle skrifter, der handle om religionssagen. Den synes at være udgået fra det herrnhutisk-pietistiske parti, justitsråd C. Pontoppidan, prokanslerens søn, skal have forfattet den. Rahbek søgte først i »Tilskueren« at tage den af dage ved at gøre nar af den: Nogle medborgere har klaget over, at man ikke har villet lade dem beholde deres arvesynd, man har gjort sig umage for at slukke den evige ild, man vil ikke tillade dem at fristes af djævelen osv. Men det lykkedes ikke at stanse den, den blev med 300 underskrifter indleveret i kancelliet. — Den fik ikke nogen øjeblikkelig virkning, men da det to år senere var blevet alvor med, at der skulde udarbejdes en trykkefrihedslov, pålagde statsrådet d. 7. April 1799 kancelliet i anledning af denne ansøgning »at forelægge Hs. Maj. alt, hvad loven og anordningerne indeholdt angående mundtlig og skriftlig ytrelse eller bekendtgørelse ved trykken imod religionen eller den i kongens riger og lande vedtagne protestantiske lære, samt hvad der i så fald er foreskrevet politimesteren i ældre og nyere tider«¹⁾.

Så udkom presseloven af 27. Septemher 1799, og det er unægteligt, at den indskrænkede trykkefriheden adskilligt. Men det er dog overraskende, at den på en gang kunde gøre det af med den tilsyneladende så frodige tidsskriftlitteratur, så der, som Rahbek siger, blev stille på det danske parnas. Dette viser, at de »oplyste« forfattere ikke havde været noget virkeligt udtryk for den offentlige me-

¹⁾ Tilskueren 1797 nr. 18. 19. 23. E. Holm, Den offentlige mening og statsmagten s. 153. Supplikprotokol 1797, I, nr. 5304.

ning, men kun en litterær klike, der til en tid havde behersket den. Med det nye århundrede gryede der en ny dag. Det betydede ikke, at oplysningstidens arbejde nu skulde udskydes, og at man atter skulde vende tilbage til det gamle, det var kun illusion, når mange anså det for muligt. — De mænd, hvem æren for fremskridtet i det 19. århundrede tilkommer, Mynster, Grundtvig, Steffens, Øhlenschläger, Ørstederne og flere, var jo alle opvoksede i oplysningstiden, og når vi vil opgøre dens bo, må det ikke forglemmes, at der næppe nogensinde i Danmark har været en ungdom, af hvilken der er fremgået så mange betydelige mænd. De bærer alle mange mærker af den tid, hvori de er opvoksede, og de vilde aldrig være blevet det, de blev, eller have udrettet det, de udrettede, havde det ikke været tilfældet. Ti opgaven var ikke at tilintetgøre det, som oplysningen havde kæmpet for, men at bevare dens levedygtige tanker, samtidig med at det bånd, som forenede nutid med fortid, atter knyttes. Nedbrydningens og oprydningens tid var forbi, opbygningen skulde begynde, og bygmestrene stod rede til at tage fat; men det var oplysningstiden, der havde opdraget dem og gjort dem skikkede til arbejdet.

Til Oplysning om Grundtvigs Nedlæggelse af Embedet 1826.

Ved Sognepræst D. Thrap.

Til Udarbejdelsen af mit i Nvbr. 1905 udkomne Skrift, »W. A. Wexels, et Livs- og Tidsbillede«, fik jeg ved Velvilje af Grundtvigs endnu levende Børn Tilladelse til at benytte den Samling af Breve fra Wexels til Grundtvig, som opbevares i Rigsarkivet i Kjøbenhavn. De maatte imidlertid ikke udgives. I Samlingen fandtes kun et af Grundtvigs Breve til Wexels, og det er beklageligt, at Trykningen af dette blev forbudt, da det indeholder meget af historisk Interesse. Det sees af Wexels Breve, at Grundtvig oftere har skrevet til ham, men Brevene er komne bort. Ved Læsningen af hint Brev fra Grundtvig af Dato 28. Aug. 1826 blev jeg overrasket ved hans Omtale af det betydningsfulde Skridt, han faa Maaneder tidligere havde gjort ved Nedlæggelsen af sit Præste-Embede ved Frelserens Kirke paa Christianshavn. Fra min Ungdom havde det staaet for mig, som det var en Samvittighedstvang, der bragte ham til et dengang saa overraskende Skridt. Denne Tanke veg dog i Tidens Løb, da det syntes klart nok, at det var de kirkelige Forhold, der efter Kirkekampen 1825 havde gjort ham Stillingen i højeste Maade ubehagelig, for ikke at sige trykkende. At den virkelig skulde blive trykkende for en Personlighed som Grundtvig, havde jeg dog vanskeligt for at tænke mig. At her var Ubehageligheder og Pinagtigheder nok, vidste Enhver, der kjendte lidt til hine Dages Historie, men at det var Præstegjerningen

selv, Menighedstjenesten, der ved sine Hverdags-Byrder blev ham saa pinefuld, at den bragte ham til det alvorfulde og overraskende Skridt, var mig aldeles nyt. Det har naturligvis ikke været dette alene, men at det har haft en Hovedandel i hans vigtige Beslutning, synes at fremgaa af hans her omhandlede Ytringer.

Under mit Arbejde med Wexels kom jeg til at huske paa, at jeg efter den gamle Haugianer Amund Hellands Død (20. Aug. 1870), da jeg var Præst i Bergen, fik se nogle Breve til ham fra Grundtvig. Jeg skrev til gamle Hellands Sønneson, min Ven og Discipel Grosserer Peter Helland, og han var saa god at sende mig Brevene, der nu er afgivne til det norske Rigsarkiv, hvor de vel er det eneste fra Grundtvigs Haand. Min Overraskelse var stor, da jeg saa, at Grundtvig her i Brevet af 10. Sept. 1826 i andre Udtryk fremholder det samme, medens Helland aabenbart har anset ham som en Martyr og sendt ham 20 Rdlr. til Hiælp i hans — formentlige — Nød.

Da Hans Hauge Vinteren 1803—4 kom gjennem Præstegjældet Helleland ved Egersund, sluttede en Del Ungdom sig til ham. Blandt de unge Folk var Amund Helland (født 1786), der fulgte ham til Bergen, tog Hyre hos ham som Matros og for siden tilsøs, tilsidst som Skipper for egen Regning. Som saadan maa han have besøgt Grundtvig i Kjøbenhavn (før 1821), da det første af nedenstaaende Breve (fra 1823) taler om et personligt Møde, for »adskillige Aar siden«. Det er mig fortalt, at Grundtvig skal have udtalt sig til Fordel for Hans Hauge, men jeg har ikke været istand til at finde det i »Verdenskrøniken«, og andensteds har jeg ikke vidst at søge. Det er jo meget rimeligt, at Grundtvig efter 1810 har ytret Sympati for den kristelige Livsrørelse, hvor den har ytret sig. Dette være nu imidlertid, som det vil, saa er det næppe nødvendigt til Forklaring af Forbindelsen mellem den unge Haugianer og den for hin Tid saa højest mærkelige Prædikant. Hvor afsides end Bergen dengang var, har den haugianske Skipper,

der maaske flere Gange om Aaret gjæstede Kjøbenhavn, maattet kjende hans Ry som en levende kristelig Prædikant, hvem han søgte i hans Kirke og vel derefter i hans Hus, til videre Forklaring. At Helland ved Grundtvig kan have faaet Lys over et og andet, der stod dunkelt for ham, tør være muligt, og blev der end aldrig fra hans Side nogen egentlig Tilslutning til Grundtvig og hans Venner, saa har dog dette Ungdomsbekjendskab gjort sit til, at han afholdt sig fra den haarde Dømmen over Grundtvigianerne, der siden blev saa almindelig blandt dem, der kaldte sig med Hauges Navn.

Da Hauge og Haugianerne omhandles i Grundtvigs Breve til Helland, tør jeg maaske tillade mig at anføre lidt om denne i hans Egenskab af Haugianer. Han var en kraftig Karakter og blev snart efter Hauges Død den anerkjendte Patriark for Haugianerne i Bergen, der ikke var ret mange. Han var Stifter af Traktatselskabet i Bergen og ivrig Deltager i Bibelselskabet fra dets Oprettelse 1816 til faa Aar før sin Død. Som Selskabets Kasserer i Bergens Stiftskomite kom han meget ofte til mig som Komiteens Sekretær, og vi havde ofte længere Samtaler. Kun en enkelt Gang har jeg noteret noget fra en saadan, men det skede paa Stedet og staar i min Almanak (9. Novbr. 1868) saa lydende: »Helland meddeler: det betænkelige ved Hauge var Fællesskassen. Om denne vilde han ikke udtale sig nærmere, kun at den var et Factum, og at Hauge her tilsigtede en Nærmelse til det i Act. 2 omtalte Samsundsliv. Kassen ejede en Tid 10,000 Rdlr. Selv havde han som fattig Gut tilskudt 5 Rdlr.« Det er noksom bekjendt fra Forhøret over Hauge, at han havde havt en Tanke om Oprettelsen af et Fællesskab efter apostolisk Mønster, men om denne Tanke nogensinde traadte ud i Livet, har man ikke været paa det rene med. Oplysningerne ved Forhørene i Finmarken¹⁾, der gav Anled-

¹⁾ Norsk hist. Tidsskr. III. R. 3 B. 156—57.

ning til Hauges Fængsling, synes klare nok, men lader Rum for Tanken om en Misforstaaelse hos de enfoldige Deponenter. Hellands Udtalelse er ogsaa klar nok, og da hans Hukommelse var meget skarp, kan man ganske vist stole paa det Factum — at han havde givet sine 5 Rdlr. For Resten kan ogsaa han — dengang 17 Aar gammel — have været hildet i Misforstaaelse angaaende Anvendelsen af disse Pengc. De kan jo være anvendte i Handelsøjemed. Tiderne var jo glimrende. Saa meget tør maaske ansees for sikkert, at Hauge ved Slutningen af 1803 har forsøgt at faa en »Fælleskasse« istand, at Rygter herom er gangne Kysten langs og har naaet op til det yderste Nordland, men at han meget snart har opgivet Sagen, saa han kunde forsvare at benægte den under Forhøret, om han end vedkjendte sig Tanken.

I et Stykke viste Helland sig som en ægte Haugianer. Det er bekjendt, at Hauge mente, at »de Kristne ikke burde som de kjødeligsindede Mennesker indgaa Ægteskab med hverandre ifølge gjensidig Kjærlighed, men ifølge fornuftige Grunde og andre mere Erfarnes Raad«¹⁾. Stenersen, som anfører dette, havde hørt, at Hauge havde sluttet Ægteskab mellem Mennesker, som aldrig havde kjendt hinanden. Som Ægteskabstifter havde gamle Helland et Navn, men der hørtes aldrig Noget som dette sidste om ham.

I de mange Samtaler, jeg havde med gamle Helland, mindes jeg ikke, at han nævnte sin Forbindelse med Grundtvig i sin Ungdom, og hans Breve fik jeg først se efter hans Dod. Han har maaske holdt dem vel gjemte, da han næppe kunde have Lyst til at lade Grundtvigs Dom over Hauges Virksomhed blive bekjendt, neppe heller hans besynderlige Opfatning af Haugianernes Stilling og Væsen. At Haugianerne i Hauges sidste Aar og siden efter var gennem-kirkelige Folk, for hvilke enhver Separations-Tendens var fremmed, ved jo Enhver, og Grundtvigs Tale

¹⁾ Stenersen: H. N. Hauges Liv og Virksomhed. Kbhvn. 1827. S. 136.

om Separation i disse Breve tør vel hænge sammen med hans Sindsstemning i denne Tid og hans Tankers Kredsen om Adskillelse af forskellige Slags — efter at han selv havde skilt sig fra den kirkelige Embedsgjerning. Som hans Tanker om Haugianerne, deres Væsen, Planer o. s. v. var aldeles fejlagtige, viser det sig ogsaa, at han lidet kjender til norske Forhold i det hele paa denne Tid, naar han tror, at man i 1826 uden videre kunde gaa ud af Kirken og danne et Sekt-Samfund.

Disse Bemærkninger har jeg tilladt mig ved Meddelelsen af Grundtvigs 3 Breve til Helland. Af hans Brev til Wexels af 28. Aug. 1826 har jeg tilladt mig at udtage de Linjer, der omhandler hans Nedlæggelse af Embedet og hans Betragtning af Haugianerne. Det er kun en overmaade liden Del af det lange Brev, hvis Benyttelse stod mig aaben. Det maa bemærkes, at de 2 smaa Stykker er efter den Afskrift af Grundtvigs Original, jeg tog til eget Brug, og den er — hvad Orthografien angaar — maaske ikke diplomatisk. Dette er derimod den Afskrift af Brevene til Helland, som her meddeles. Det vil her sees, at Grundtvigs Orthografi er meget vaklende. Han skriver »maaske« og »maaskee«. Gjennemgaaende bruger han »i«, hvor vi i Almindelighed sætter »j«, men ikke konsekvent. Vi finder baade »Hierte« og »Hjerte«, endvidere: »maa« og »maae« — »Intet« og »intet«, »Han« og »ham«. Jeg anfører dette for at værgе mig mod enhver Tanke om Unøjagtighed.

Grundtvig til W. A. Wexels.

28. Augvst 1826¹⁾.

. . . . Jeg fristes ikke noget Øieblik til at ønske mig den Stilling tilbage, jeg vel kun dreven af Omstændighederne kunde udtræde af, men som dog slet ikke passede for mig, og som jeg kun af Nødvendighed anden Gang

¹⁾ Brevet er først sendt med et Postscriptum, dateret 2. September.

indtraadte i, for at kunne uden Brudd paa den borgerlige Orden aflægge mit kirkelige Vidnesbyrd om Troens Kraft og Livsalighed for Venner og Fiender. Man havde spærret Kirken (Stats-Kirken) for mig netop i Hovedstaden, hvor jeg maatte tilorde, jeg havde det Haab, at naar jeg biede, vilde Herren lukke op med Kongens Nøgel, og Haabet blev ikke beskjemmet, men deels er jeg kun skikket til Prædikant, ei til det daglige Hyrdeliv, og deels er Statskirken for Øieblikket fuld af saa megen Ureenhed, at man knap kan gaae ubesmittet igiennem den, og umulig som oplyst Christen forrette Embedet med en god Samvittighed uden at vide med sig selv, man lod det langt heller være og gjør det kun for Ordets Skyld

. . . . Haugianernes Stilling er fortvivlet. De vil baade være i Kirken og udenfor den, men det er besynderligt, at Ingen af Norges Præster har Drift og Mod til at redde dem, der vil noget christeligt, ved at gaae ud til dem, som Loven jo tillader, og, eftersom Gud fører det, føre dem tilbage til den rensede Statskirke eller constituere dem til en reen christelig Menighed med en egen theologisk Høiskole, hvad maaskee vilde gjøre et Underværk i Norden. Noget saadant prøvede jeg sikkert paa, om jeg var Nordmand, men nu skal jeg formodentlig, medens Marken beredes, sidde Vintersæde i Studere Kamret!

Grundtvig til Helland.

Christianshavn, 10. Nvbr. 1823.

Tak kiære Ven! for de kiærlige Hilsener, De baade nu og i Foraaret har sendt mig med Deres Skipper! Det var mig ret en Glæde at høre, at De efter adskillige Aars Forløb dog endnu ihukommer mig; thi da vi kun kjende hinanden fra Samtale om Guds Ord og Hans Rige, saa er det mig et glædeligt Vidnesbyrd om, at De kommer det ihu, som vi maae aldrig glemme: det Usynlige, som er evigt. — De ønsker da at vide, hvorledes jeg lever? Nu Gud være lovet! jeg har Intet at klage over, men Meget

at takke for; thi ikke alene haver Gud skiænket mig min Nødtørft, en god Hustrue og en velsignet lille Søn; men Han haver ogsaa, trods Manges Modstand, og næsten trods Alles Forventning, opfyldt mit Ønske og Haab, og givet mig en Kirke, til frit at forkynde hans saliggjørende Ord, for hvem der vil høre og annamme det. Vistnok seer det kun maadeligt ud med sand alvorlig Christendom iblandt os, men der fattes dog ikke Tilhørere, og det skal være vort urokkelige Haab, at naar vi, under den Hellig-Aands Paakaldelse, i Jesu Navn plante og vande, vil han give Vext, saa vor Gjærning i Herren skal aldrig være forgiæves. Prædikener har jeg ikke ladet trykke siden den, De kjender; thi vel har jeg ofte havt det i Sinde, men har immer syntes, det kunde ikke nytte. Maaske har det kun været som en Fristelse, og da skal jeg, med Guds Hjelp, see til at overvinde den; men vist nok er det, at jeg daglig seer de Bøger, jeg har skrevet, læste mest kun daarligt, og kan da ikke vel tænke, det vilde gaae bedre med nye. Dog, om jeg end maaskee ikke, for det Første, udgiver flere Prædikener, lader jeg dog vel snart en Bog trykke om Christendommen, og skal da sende Dem den ved Lejlighed, thi Noget bliver der dog, med Guds Hjelp, deri, som kan oplyse og opbygge alle christelige Læsere, og derimellem regner jeg nødvendig ogsaa Dem; thi jeg har ikke glemt, hvor aaben jeg fandt Dem for Overbeviisning af Guds Ord, og jeg haaber da vist, at De bestandig holder Dem nær til dette velsignede Guds Naades Ord, som er mægtigt til at gjøre vore Sjæle salige. Ja kiære Ven! Der er ikke Salighed i nogen Anden end i Christo Jesu, vor Frelser, som døde for os, paa det vi skulde leve med Ham til at vandre i et nyt Levnet, det veed De nok er min Troes Grund, fordi jeg troer Guds Ord i Skriften og ikke noget Andet i Salighedens Sag; thi om de Ting, som intet menneskeligt Øie haver seet og intet Øre hørt, kan og maae vi kun troe Ham, som kom ned af Himmelen, talde hvad han vidste, og vidnede hvad han havde seet, kun om Ham,

som opstod fra de Døde og sidder hos Guds høire Haand, kun om Ham kan jeg troe, at Han har det evige Livs Ord, og Han har sagt, at hvem der troer paa Ham, skal have det evige Liv og leve ved Ham, ligesom Han lever ved Faderen, og jeg veed og erfarer daglig, at Han er trofast. O! gid det maa og være saa med Dem, og hør for Guds Skyld aldrig efter Nogen, som vil lægge anden Grund end den, som lagt er i Jesus Christus, thi det er den Grund, hvorpaa Herrens Apostler og alle Guds Ords troe Tjenere har bygget, det er kun i Jesu Navn Gud giver os sin Hellig-Aand, og af os selv kan vi slet intet gjøre, som er ret og behageligt for Gud vor Fader, og vil vi gjøre os selv retfærdige, da blive vi til Pharisæer, der ere som kalkede Grave, men ved vor Herres Jesu Christi Tro og hans Aand, kan vi overvinde Synden, og elske Ham, som har elsket os først, stride den gode Strid, fuldende Løbet og annamme Livets og Retfærdighedens Krone. Disse Ting ere visse og trofaste, og farer Nogen vild, som ærlig følger den Vej, hans Blod komme over mit Hoved, og min Sjæl være istedenfor hans! Saa vis er jeg, Gud ske Lov, i Salighedens Sag, at jeg tør sige det for den Alvidendes Aasyn; thi naar vi ret inderlig troe paa Jesum Christum og sætter alt vort Haab til ham, da vidner Gud ved sin Aand i vort Hjerte og vor Samvittighed, at det er hans Søn, og at vi ere Hans Børn i den Eenbaarne, og have det evige Liv. Alt Andet er Tant og Drømmerie og Menneske-Bnd, som forgaaer med Verden, men Guds Ord bliver evindeligt.

Vi sees vel næppe mere her i Verden, men har vi een Tro og eet Haab, da sees vi engang i den himmelske Faders Huus, hvor der er liflige Værelser, og hvor den eenbaarne Søn haver beredt alle sine Tjenere Plads hos sig i sin Herlighed. — O! lad os da kun altid tænke: hvad er al Verdens Herlighed, der skal forgaae som en Damp, og som Blomsten henvisner, hvad er den mod Jesu Christi, vor Frelsers, den evige himmelske Herlighed, som vi kaldtes

til her at haabe og hist at dele! Ja gid det maa være vor daglige Bestræbelse at høre til dem, som skal glæde og fryde sig, naar Han kommer, at blive herlig i sine Hellige og forunderlig i alle dem, som troe! De vil da ogsaa altid kiærlig mindes Deres Ven

Grundtvig.

Christianshavn, 10. Sept. 1826.

Kiære Ven!

Tak fordi De fremdeles kommer mig ihu! Tak ogsaa for Smaabøgerne af Hauge, De sendte mig; endeel deraf har jeg læst, og det bestyrker mig i den Tro, at han meende det ærlig og christelig med sine Med-Mennesker, skjøndt han tiltroede sig et Guds Kald og Embede i den christne Menighed, som han ikke havde og derfor heller ikke var mægtig til at forestaae; thi vor Herre Jesus Christus under os alle, som troe og vil elske ham igien, der har elsket os først, lige godt; men han haver indstiftet et Lære-Embede i sin Kirke og Menighed, som vi maae ikke forsmaa, og som han trods al Fiendens List vil sørge for, skal uden Ophør forplantes fra hans første Apostler til hans sidste Tjenere paa Jorden, og kun dem, som Lære-Embedet saaledes rettelig overantvordes, kun de annamme, naar de have Troen, den særdeles Viisdom, Kraft og Salvelse af Aanden, som hører til at kunne rettelig dele Sandheds Ord og værdelig med levende, varige Frugter forkynde det store Frelsens og Fredens Evangelium. Det gjør mig derfor ondt for alle dem af Hauges Venner, som er af Sandhed, og jeg vil haabe, de er ikke faa; thi de staae med den ene Fod i en Kirke, hvor Vantro for det meste regierer, og med den anden Fod i noget, de ansee for en Kirke, skjøndt det ingen er, og varer dette længe, da skal de see, det Hele bliver til idel Verdslighed og og tomme Sædvaner. Hvor der er Liv og Sandhed i dem, maae de derfor endelig see til at faae sig virkelige, christelige Præster, og da aabenbar adskille sig fra den Lands-Kirke, der kalder sig evangelisk-christelig, men er, da de

fleste Lærere sagtens der som her fornægte Troen, kun Kirkens aabne Begravelse, hvoraf de, som vil troe, baade Lærere og Tilhørere, maa opstaae og udgaae. I Norge tillader jo Loven Saadant, og der er det vist nødvendigt, hvordan det saa vil blive her, hvor den Ting baade indvortes og udvortes har store Vanskeligheder.

Tak ogsaa for de 20 rdlr., Deres Skipper gav mig fra Dem! Haardnakket turde jeg ikke vægre mig ved at tage dem, da jeg troer, De undte mig dem godt, og min Stilling for Øieblikket jo, verdslig talt, er derefter; men naturligtvis tog jeg dem som en christelig Gave i Herrens Navn og ei som Betaling for Noget; thi jeg har, blandt Andet, ikke glempt, at De i tidligere Dage, da jeg dobbelt maatte glæde mig ved Deres Gavnildhed, gjorde mig til Deres Skyldner!

Her seer det besynderligt ud, og Mange tænker vist, det enten er af Frygt for Troens Fiender eller af Fortvivlelse over Vantroens Magt jeg har nedlagt mit Embede; men det er, Gud ske Lov! langt fra. Som Statens Tjener, under mange Baand, jeg nødig bar, og bar kun for uden Uorden at kunne prædike Evangelium for Hovedstaden, har jeg, da min Hensigt var opnaaet, grebet en god Lejlighed til at nedlægge mit Embede; men mit egentlige Præste-Embede, som vor Herres Jesu Christi viede Tjener, hverken kan eller vil jeg nedlægge, før jeg nedlægger min Stav ved Graven, og jeg har det glade Haab, at dette mit Embede skal nu først ret begynde at være velsignet og bære Frugt. Vor Herre Jesu Christi Tro har vundet en stor og hurtig Seier iblandt os, men Verden seer det ikke endnu, og selv mange af de Troende veed det ikke, saa de frygte, hvor der er slet ingen Fare!

Herren være med Dem alle Dage og skiænke Dem sin Velsignelse!

venligst

N. F. S. Grundtvig.

Christianshavn, 27. Decbr. 1827.

Kiære Ven!

Jeg har for længe siden villet skrive Dem til og takke Dem, fordi de saa kiærlig tænker paa mig; men immer er dog kommet en eller anden Forhindring, indtil nu, da Deres Skipper (som forleden leverede mig 15 rdlr. fra Dem) bliver liggende her i flere Dage, saa jeg kan gribe et beleiligt Øieblik til at ønske Dem et glædeligt og lykosaligt Nyaar! Det gjør jeg gierne, thi jeg troer, De med mig ret inderlig ønsker et glædeligt og lykosaligt Nyaar i vor Herres Jesu Christi Kirke og det Guds Rige, som skal være indeni os, og det maa nødvendig røre mig dybt, at see, hvor idelig De tænker paa mig, og hvor gierne De vil lindre den udvortes Trængsel, hvori jeg er for Evangelium, imedens de, som er omkring mig, og for hvem jeg nærmest har arbejdet og forkyndt Guds Rige, synes reent at have glemt mig, eller dog slet ingen Lyst have til den Løn, som Herren lover dem, der vil lædske Hans Tjenere og vederkvæge dem! Nu Gud skee Lov! jeg kan sige med et frit Mod, jeg har ingen Leie Svend været, jeg har ikke begiært Nogens Sølv eiler Guld, men ihukommet, at vi have annammet Evangelium uforskyldt, og skal saaledes meddele det, og i Øvrigt kaste vor Sorg paa Herren, som sørger for os, og aldrig tvivle derpaa, at jo den himmelske Fader, som haver skiænket os sin elskelige Søn, vil skiænke os i Dag vort daglige Brød, og sandelig, naar jeg af menneskelig Skrøbelighed sørgede og tvivlede en liden Stund, da beskjæmmede Herren altid min Mistillid, og Han, som nu i over sexten Aar har vidunderlig født og ført og styrket mig under Evangeliets Tjeneste i disse onde Dage, Han baade kan og vil det fremdeles; men han seer det altid helst, naar hans Børns Hjerter føle sig bevægede til at komme os ihu i vor Trængsel, og komme os til Hjælp efter den Formue, Gud giver, thi Kiærlighed er Fuldkommenheds Baand, og hvad han saaledes rækker os giennem vore Med-Christnes Hænder, det annamme vi med dobbelt

Glæde og Taksigelse, fordi det, som Apostelen siger, er en sød Lugt og et velbehageligt Mad Offer for Herren!

Besyderligt seer det ud med Herrens Ord og med de faa Christne mellem de mangfoldige Hedninger, som under Lovtaler over Christus vil, om muligt, udrydde Troen paa Ham; men frygt ikke, du lille Hjord! siger Herren, thi det er min Fader behageligt at give Dig Riget; der var faldet en dyb Søvn paa Menigheden, saa den laae som i Døde-Dvale, og vilde nødig vaagne, derfor, da Herren kaldte, blev der stor Forvirring, Nogle gik i Drømme, og Andre halvvaagne, og Mørkets Fyrste fnøs og koglede, og endnu lukke de Fleste Øinene, for at holde paa deres bedrøvelige Natte-Ro, og de, som vil vaagne, strider med Søvnens, som hænger efter dem; men dog see vi, Gud skee Lov! daglig flere Tegn derpaa, at Natten er forgangen, og Dagen kommet nær, og Lysets Børn grebne af den Fornemmelse, at det er Tid at staae op og aflægge Mørkets Gierninger, og vandre skikkelig som om Dagen, og lade Christus lyse for sig, og det er deraf klart, at Guds Time er kommet, da han vil see til sit Folks Elendighed, og sammenføie sine Troende, som Fienden har adspredt som Faar paa alle Bjerge, og borttage de Ugudeliges Aag, saa vi skal være frimodige i Herren, ei lade os forfærde af Modstanderne, men kun bygge fast paa vor Børne-Lærdom, trøste os ved vor Daab og vise Verden, at den Aand, som er i Guds Børn, er langt større og stærkere end han, som er i Verdens og i Vantroens Børn! Dertil give Gud os alle Naade, ved sin Hellig-Aand i vor Herres Jesu Navn, Amen!

Deres Ven

N. F. S. Grundtvig.

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50.

Af **Knud Heiberg.**

Saa mange Bidrag, nærværende Tidsskrift og andre kirkehistoriske Arbejder og Samlinger end har fremdraget til Oplysning om den i religiøs Henseende saa stærkt bevægede 2den Fjerdedel af det 18de Aarhundrede, saa rigt et Forraad er der dog endnu, som ligger hen i forskellige Arkivers og Bogsamlingers Gjemme.

Blandt dem, der med Flid har søgt at hæve den Skat af kirkehistoriske Oplysninger, der saaledes endnu venter paa en samlende og ordnende Haand, bør nævnes Hr. Knud Heiberg, som i en Række Aar har efterforsket de religiøse Bevægelsers Gang i hint Tidsrum. Desværre kom han ikke til Ende med sit Arbejde og naaede navnlig ikke til at give en samlet Fremstilling af hvad han havde fundet til Oplysning af det i kirkelig Henseende saa interessante pietistisk-herrnhutiske Tidsrum af vor Kirkehistorie. Da han, følgende et indre Kald, i Slutningen af Aaret 1905 gik som Missionær til Indien, overdrog han Selskabet for Danmarks Kirkehistorie sine omfattende Samlinger, hentede ikke blot fra Arkiverne her i Landet, men ogsaa fra Nordens andre Lande og navnlig fra Tydskland, (Halle, Jena, Herrnhut og Wernigerode). Kun den mindste Del deraf er imidlertid saaledes ordnet eller bearbejdet, at det uden videre kan trykkes; men det vil dog kunne afgive gode Bidrag til Enkelt-Skildringer af Forhold eller Personer fra hin Tid, og adskilligt deraf vil derfor, om alt gaar vel, fra Tid til anden finde Plads i nærværende Tidsskrift;

men da Hr. Heiberg som sagt ikke havde faaet Tid til at lægge sidste Haand derpaa, har det undertiden været nødvendigt at ændre eller tilføje noget deri. Men saa vidt muligt er dog Forfatterens Fremstilling bevaret. *Red.*

I.

Vækkelse i København i Slutningen af Frederik IV's Tid.

Den pietistiske Bevægelse i København, der lidt efter lidt var trængt ind under Frederik IV's Regering, fik en betydningsfuld Fremgang i denne Konges sidste Regeringsaar. Hertil bidrog ingen mere end Vajsenhuspræsten Enevold Ewald og den Kreds, der samledes om ham.

Enevold Ewald var Sønderjyde, Præstesøn fra Højst ved Tønder og af en sønderjysk Præsteslægt. Som ung Mand — han var født 29. Aug. 1696 — kom han til Jena og Halle, og blev her stærkt paavirket af Pietismen¹⁾ ligesom forskellige andre danske Studerende. Da disse unge trosvarme Mænd nu kom hjem til Danmark, vakte deres Ord og Prædikener flere Steder stærk Bevægelse; især synes Ewald at have haft Gaver til at vække. En gammel Tønder-Boer, hvem hans Venner i Herrnhut havde opfordret til at fortælle noget om de gamle Dage, skriver mange Aar efter saaledes derom²⁾: »Da Prof. Ewald, der stod ved Vajsenhuset i København, ligesom ogsaa Provst Schmidt i Aabenraa, Provst Tychsen i Haderslev og flere andre, som Studenter kom hjem fra Halle og Jena, forarsagede de meget Røre, navnlig Hr. Ewald, først i Højst, hans Fødeby, dernæst i Løgum Kloster, Ravsted, Bedsted og særlig i Burkal«. Og det var ikke blot ved sit mundt-

¹⁾ Den Tvivl, A. Jantzen opkaster i Hist. Tidsskr. 6. R. 141, er næppe berettiget. Ewald er ganske sikkert i Jena bleven stærkt pietistisk paavirket af den Vækkelse, som netop i hans Studieaar gik gennem de jenensiske Studenterkredse.

²⁾ Hans Richtsen fra Tønder til Layritz ¹⁶/₅ 1769. [Ark. Herrnhut. R. 19 E. 4. Nr. 15].

lige Ord, Ewald virkede. I Tønder udgav han flere Smaaskrifter, baade i bunden og ubunden Stil.

Men et saadant Røre var ikke efter alle Præsters Sind. Selve Superintendenten, den alt andet end ansete Dr. Clausen, lagde de unge Prædikanter alle mulige Hindringer i Vejen¹⁾, og Præsten i Møgeltønder forløb sig i den Grad ved grove Sigtelser mod de opvakte, at han maatte gøre Ewald en meget ydmygende Undskyldning²⁾. Men Pietisterne i København havde med Glæde fulgt Ewalds Virksomhed. Han havde ogsaa aflagt gentagne Besøg i Hovedstaden og holdt Gæstprædikener der³⁾. Da derfor Vajsenhuset endelig kom igang i Efteraaret 1727, og dets Direktion gjorde alt for at faa Pietister til Lærere dér, laa det nær at kalde denne unge Mand, der allerede havde vist saa fortrinlige Gaver »til Opvækkelse«, dertil. Den 29. Nov. 1727 udnævntes Ewald, der et Par Maaneder før var bleven ansat som Lærer, til Vajsenhusets Præst. Især skal Hofpræsten P. Hersleb ivrigt have virket for hans Ansættelse⁴⁾. Som Ewalds Medlærere ansattes Gert Hansen, Jacob Thillerup og Edvard Ottosen Schwartzkopf, der senere hver paa sin Vis kom til at spille en Rolle, den ene som Herrnhuter, den anden som pietistisk Præst, og den tredie som ensom Separatist.

Ewalds Prædiken vakte snart stor Opsigt. »En større Prædikant og Katekisor har Danmark næppe haft«, siger en af hans første Medlærere ved Vajsenhuset⁵⁾. Jordbunden i København var i visse Kredse vel forberedt for en pietistisk Forkyndelse⁶⁾. De Tanker, som de tyske pietistisk-

¹⁾ Se A. D. Jørgensen: Joh. Ewald S. 7.

²⁾ Aftrykt i Khist. Saml. 4. I. 661.

³⁾ Biogr. Lex. IV, 622.

⁴⁾ A. D. Jørgensen: J. Ewald. S. 7.

⁵⁾ Danske Saml. IV, 87.

⁶⁾ Det er næppe berettiget som A. D. Jørgensen i Biogr. Lex. IV, 622 at sige, at »E. synes at have været den første, som bragte Pietismen til København«.

sindede Prædikanter havde ført frem, var ogsaa gaaede udenfor deres tyske Tilhøreres Kreds, og den ivrige Polemik, som i en Række Aar, omend oftest indirekte, var bleven ført af Professor Hans Bartholin o. a. mod Tidens pietistiske Tanker, der her ligesaa lidt som andetsteds havde kunnet holdes ude, havde vakt Opmærksomhed og givet Anledning til, at Talen Mand og Mand imellem ofte havde drejet sig »om Pietismus«. Hertil kom den pietistiske Literatur, hvis Produkter frit havde faaet Lov at brede sig, den mangeaarige stadige Forbindelse med Halle paa Missionens Vegne, og ikke mindst de separatistiske Kredse, der allerede i en Aarrække havde holdt deres Forsamlinger og importeret og oversat Skrifter.

Kort efter Ewalds Ankomst kom desuden den bekendte Johan Conrad Dippel til Byen. Denne mærkelige Mand, hvis hele Udvikling er typisk for den radikale og separatistiske Pietismes Overgang til Rationalisme, havde i 7 Aar, fra 1719—1726, siddet i Fangenskab paa Bornholm. Fangenskabet skyldtes officielt en maaske falsk Beskyldning mod et Medlem af Familien Reventlow; men utvivlsomt har en Note foran i en Afskrift af Dippels Skrifter¹⁾ ikke helt Uret i at mene, at Fangenskabet »turde skyldes Udbredelsen af hans Irrlærdomme og fanatiske Sætninger«. De skarpe Angreb, som Dippel, endog i Breve til Fredrik IV selv, havde rettet mod Ortodoksiens Lærdomme, har utvivlsomt været stærkt medvirkende til hans lange Fangenskab.

Hofpræsten G. J. Conradi og andre baade inden- og udenlandske Venner tog sig imidlertid af Fangen paa Bornholm. Han blev 1726 frigiven mod strax at forlade Landet og ikke mere vende tilbage. Dippel drog til Sverrig, hvor han havde overmaade mange Venner, der sluttede sig til hans Lærdomme, særlig til hans Forkastelse af Satisfactionslæren. Han vedblev her at udsende smaa i høj Grad uortodokse Skrifter, der ivrigt bekæmpede Forsoningslæren

¹⁾ Univ.-Bibl. i Upsala, Msk. T. 88.

og andre Dogmer. Herved bragtes han ind i de da i Sverrig rasende antipietistiske Kampe, og Resultatet blev, at han maatte forlade Landet¹⁾. Han rejste saa efter Conrads Ønske til København, hvor han endog skal have praktiseret i Hofkredsen som Læge. »Han levede ganske rolig«, siger den bekendte Andreas Hojer, »og man kan ikke beskyldes ham for, at han her paa Stedet enten har søgt at gøre Gejstligheden ondt eller at skaffe sig Tilhæng«²⁾. Dette vil dog næppe sige, at Dippel har lagt Skjul paa sine Meninger i det halve Aar, han opholdt sig i København.

Vi ved tværtimod fra ham selv, at han har talt med Bekendte derom; men han havde af Oplevelserne i Sverrig lært at gaa forsigtigere frem. Selv omtaler han sit Københavnerophold i et Brev, skrevet i København 25. Juni 1728, hvori det hedder³⁾:

»Præsteskabet har endnu ikke moveret sig for min Skyld; de fleste af dem gemmer sig bag den sal. Dr. Spener. Hvad jeg har skrevet i Sverrig er ogsaa gennem Afskrifter blevet temmelig bekendt her; de, som har læst det, har ikke noget særligt derimod; heller ikke nogle af selve Præsterne, kun tror de, at Artiklen om deres Retfærdiggørelse endnu godt kunde beholdes som et Præliminære. Gud forbedre alt, som vil lade sig forbedre; hans Kærlighed i Kristus overlader jeg os til.«

Hojer mener, at Dippel godt kunde have faaet Lov til at blive i København⁴⁾. Men denne har ikke følt sig helt sikker. Ved Michaelis 1728 rejste han »frivilligt og ganske roligt« til Tyskland, »og gav«, siger Hojer, »ved sine meget forskellige Hændelser i Sverrig og Danmark et Bevis for, at deslige saakaldte vildfarende Aander (Irrgeister) sædvanlig ikke foraarsager nogen Uro hverken i Kirken eller

¹⁾ Henning, Dippel i Stockholm. (Upsala 1881).

²⁾ A. Hojer, Fried. IV. II, 210.

³⁾ Dippels Skriften III, 631.

⁴⁾ Hojer, Fried. IV. II, 211.

Staten, saa længe Gejstligheden, efter de københavnske Præsters kloge Exempel, lader saadanne Folk gaa i Ro.«

Dippel gik i København rundt i Stilhed; hans Skrifter og hans Tanker gik ogsaa rundt i Stilhed; men der kom den Dag, da de skulde gøre sig gældende med større Kraft og give de alt tilstedeværende separatistiske Tendenser stærkere Vind i Sejlene, end de forhen havde haft.

Den Mand, som imidlertid foreløbig blev Midtpunktet for alle, der længtes efter et stærkere kristeligt Liv og som hemmeligt eller aabenbare stillede sig i Opposition til den bestaaende Kirketilstand, var Enevold Ewald. I den lille Vajsenhuskirke og senere, efter dennes Brand, i Vajsenhusets Ridestald, der omdannedes til Kirke, samledes de alle om hans Prædikestol eller i hans Vennekreds, baade de gamle Separatister, Kvækere, Arnolds og Speners Disciple, og de ny og ivrige Pietister, som var vakte ved hans Prædiken eller var blevne satte i Bevægelse af Peder Herslebs, A. Rhons eller Bluhmes Forkyndelse. »Rige og fattige, høje og lave indfandt sig med største Bifald«¹⁾.

Den alvorlige Stemning, der hvilede over København efter Branden i Okt. 1728, har bidraget til at gøre Ørerne lydhøre for Ewalds Forkyndelse, og de nyvakte begyndte at samles i Smaakredse til fælles Opbyggelse. Baade Rhon, Bluhme og Ole Hersleb (siden 1726 Præst ved Vartov) holdt gudelige Forsamlinger, men saadanne holdtes ogsaa af Lægfolk, uden at nogen kerede sig videre derom. Regeringen beskyttede jo ikke Pietisterne, selvom den lod Forsamlingerne gaa, og mange Kræfter var i disse Aar bundne ved Arbejderne for at genoprette, hvad der var lidt af Skade ved den store Brand. Imedens udbredte den religiøse Vækkelse sig mere og mere. Da døde Kong Frederik IV 12. Okt. 1730, og derved forandredes den kirkelige Situation i ikke ringe Grad.

¹⁾ Danske Saml. IV, 86.

II.

Pietisternes Forhaabninger ved Tronskiftet 1730.

Frederik IV's ret pludselige Død og de bratte Personalforandringer, som blev foretagne i Regeringen af den nye Konge, kunde ikke andet end virke noget i Retning af en Rystelse. Folk, der havde lullet sig ind i Tanken om, at alt nok foreløbig vilde blive ved det gamle, vaagnede op og spurgte: hvad nu? Og ikke mindst gælder det de kristeligt opvakte. At disse med Glæde saa' Kristian VI bestige Tronen, kan ikke undre os; og gælder dette Pietisterne her hjemme, saa gælder det maaske i endnu højere Grad de tyske Pietister, Kredsen i Halle og »de fromme Grevehoffer«, der sikkert haabede paa en ny Blomstring for Guds Rige, naar Markgrevinde Sophie Christianes Svigersøn og Sophie Magdalenes Mand besteg Danmarks Trone. Øjnene rettedes mod Danmark, og unge Adelsmænd begyndte at spejde efter, om der muligvis i Danmark skulde være Lejlighed til »at gøre sin Fortune«, mens andre »redelige Sjæle« rettede deres Blik mod Udsigterne for et Arbejde for Guds Rige. Dette sidste gælder navnlig den kloge Grev C. E. Stolberg paa Wernigerode og den ungdommelige Grev L. N. Zinzendorf, af hvilke den første var nær forbunden med Pietisterne i Halle, medens sidstnævnte netop paa denne Tid saa smaat var begyndt at blive misliebige i Hallensernes Øjne, og blev det endnu mere, da de fik Øjnene op for, at ogsaa han vilde arbejde i Danmark, som Hallenserne allerede dengang havde bestemt skulde ene forbeholdes dem.

Men medens Grev Stolberg ved klog og tilbageholdende Forsigtighed i Løbet af nogle Aar ganske vandt den ængstelige og forsigtige Konges Hjærte og vedblev at være hans Ven til det sidste; saa erobrede den indtagende Grev Zinzendorf, der var vant til at komme, se og sejre, sig kun en kortvarig Plads i den jævndrende Konges Gunst, den Gang han i 1731 kom til København for at gøre sin

Opvartning ved Kristian VI's Kroning og muligt finde en Virkeplads for sine store og omfattende Planer i Danmark.

Grev Zinzendorf's Tanke om en Virksomhed i Danmark var ikke af ny Datum. Allerede i mange Aar havde der bestaaet et Fortrolighedsforhold mellem ham og Markgrevinden Sophie Christiane af Brandenburg-Culmbach. De mødtes første Gang, da den tyveaarige Zinzendorf paa sin store Ungdomsrejse kom til Castell forat besøge sin Faster, Enkegrevinde Dorothea Renata af Castell¹). Feber og en farlig Øjensygdom tvang den unge Greve til at forblive paa Castell i to Maaneder, og her kom Markgrevinden, der var den afdøde Greve Wolfgang Dietrich af Castells Niece, paa Besøg med sin Datter Sophie Magdalene hos hendes og Zinzendorfs fælles Tante²). Zinzendorfs pietistiske Strængthed var dengang saa stor, at endog hans Slægtninge, der selv var Pietister, syntes, han gik for vidt. Blandt andet plejede han hver Søndag Eftermiddag at unddrage sig alt Selskab fra Kl. 3 til Kl. 7¹/₂, forat »tilbringe Tiden i stille Omgang med sin Gud og Herre«³). Markgrevinden syntes imidlertid saa godt om den unge Greve, at hun sluttede et varmt Venskab med ham, og dette gav senere Anledning til hans Besøg i Danmark. Kort efter Markgrevindens og Zinzendorfs Møde paa Castell indleddedes en Korrespondance mellem dem, fra hvilken en Række Breve er bevaret⁴).

I de første Aar var Korrespondancen yderst intim. I det ældste opbevarede Brev (dat. Wäferling 22. Aug. 1721) fortæller Markgrevinden om Afskeden i Magdeburg med Datteren Sophia Magdalene, til hvis Bryllup med den danske

¹) Spangenberg Zinzendorfs Leben, S. 155. Hun var Grev Wolfgang Dietrich v. Castells (f. 1641 † 1702) 2den Hustru (f. 1669).

²) Verbeek, L. Zinzendorf, S. 98.

³) Spangenberg, Zinzendorf, S. 156.

⁴) Markgrevindens egenhændige Breve findes i Arkivet i Herrnhut. Nogle af dem ere trykte i »Gegenwärtige Gestalt des Kreuz-Reiches«.

Kronprins Zinzendorf havde skrevet et Digt¹⁾, og beder om hans Forbøn for hende. Tillige antyder hun for sin unge Ven Muligheden af sin egen Rejse til Danmark, idet hun skriver: »Hvis det er Guds Vilje at lade mig tilbringe Resten af mit Liv i min stille Ensomhed, vil jeg af Hjærtet takke ham derfor; men skulde jeg mod mit Ønske og Haab blive kaldet til Danmark eller dog til dets Grændser, saa vilde jeg gjerne af Kærlighed til min Datter paatage mig den Byrde, og kun bede Gud om at gøre mig skikket til at tjene Ham og Næsten, saa at jeg, hvad enten jeg bliver hjemme eller rejser, altid maa leve til Hans Ære og Velbehag«. Samtidig frabeder Markgreviden sig en af Zinzendorf paatænkt Dedication til hende, da »Folk let kommer til at tænke for godt om en«.

Da Zinzendorf kort efter fik en Stilling som Hof- og Justits-Raad i Dresden, skrev han til Markgreviden derom. Hun var »ikke altfor glad derover«, fordi han efter hendes Mening var »meget for god dertil«²⁾; men hun mente paa den anden Side, at det vilde være Synd, om han skulde grave sit af Gud betroede Talent ned, og blot anvende det til sit eget og ikke tillige til det almene Bedste.

I Anledning af de Skrupler, Zinzendorf havde ved at aflægge Ed paa de symbolske Bøger, erklærede Markgreviden sig ganske ude af Stand til at raade »en saadan Person, som Deres Kærlighed er, og det tilmed i saadanne Ting, hvor gode Raad er dyre«. Hun mente, »hans egen Samvittighed og Overbevisning« bedst maatte kunne raade i en saadan Sag. Hvis han ønskede menneskelige Raadgivere, var de nærmeste dertil hans Bedstemoder og Professor Francke i Halle. Raad vilde Markgreviden altsaa ikke give sin unge Ven; derimod vilde hun nok aabenbare

¹⁾ Spangenberg S. 186.

²⁾ Brev ²⁹/₁₀ 1721: »Bin ich zwar nicht altzu sehr erfreuet (weil Sie, meinem Bedüncken nach, viel zu gut dahin sind).« — De sidste Ord er udeladte i Gegenw. Gestalt S. 105.

ham sine Tanker om hans Stilling. Hun gav ham da at betænke: »Om man ikke saa meget desto mindre burde afslaa at tjene Gud i en saadan Function som den tilbødte, da det ligger klart for Dagen, at de fleste, som beklæder saadanne Stillinger, ikke er, som de burde være. Om det ikke i lige saa høj Grad er en Samvittighedssag, ved at nægte at overtage saadanne Embeder, hvis omhyggelige Forvaltning kunde øve meget godt, at skaffe fromme Folk en Bebrejdelse og gøre sig selv forkastelig, da man jo dog af Herren har modtaget Duelighed til deres redelige Udførelse. At arbejde paa sin og sin Næstes Frelse ved et tilbagetrukkent Liv paa Landet er vel bekvemt, behageligt og i og for sig al Ære værd, efter min Mening dog ikke skabt for dem, som Herren har betroet et større Talent, som de ikke uden et betænkeligt Ansvar tør vikle ind i Svede-Dugen og begrave, naar tilmed der uden deres egen Ansøgning aabnes en Dør for dem til at aagre dermed«¹⁾.

Zinzendorf havde for Markgreviden omtalt forskellige Stillinger ved det danske Hof, men ingen af dem forekom Markgreviden at være »af den sidst omtalte Art«. Hun vilde imidlertid gerne »under Haanden« arbejde paa at bringe en Person »af saadan Capacitet og kristelige Dyder«, som Zinzendorf besad, til det Hof, »hvis Bedste fremfor andre hun nu havde Grund til at søge.« Dog vilde det sandsynligvis trække i Langdrag med at faa Sagen bragt frem, »da man i saadanne Sager maa gaa meget langsomt frem og se sig vel for, hvor man skal henvende sig«. Hvis Zinzendorf alligevel stadig havde Sind til at vende sig til det danske Hof, ønskede Markgreviden at faa hans Beslutning derom at vide, da hun nemlig saa, »saa vidt som det stod i hendes ringe Magt, vilde lade det være lige saa magtpaaliggende for hende at befordre hans Bedste

¹⁾ Gegenw. Gestalt, S. 107.

som sit eget¹⁾. Hun havde allerede, da han fik Tilbud om Stillingen i Sachsen, ønsket at kunne anbringe ham i Danmark, men havde ikke skrevet noget derom, da hun endnu ikke havde kunnet udtænke noget Middel og Vej dertil.

Endnu samme Efteraar og ligeledes det følgende Foraar 1722 var der planlagt Besøg af Zinzendorf hos Markgrevinden paa Wäferling, hvor sagtens videre Forhandling har skullet finde Sted; men der kom Forhindringer, om Foraaret ved Markgrevindens hæftige Sygdom²⁾. Hun holdt imidlertid stadig Zinzendorf à jour med de danske Forhold. Den 11. Februar 1722 skriver hun, idet hun takker for Zinzendorfs sidste Brev: »Jeg erholder fra min Fru Datter fra Danmark (den Højeste ske Tak!) endnu stadig gode Efterretninger. Hun lever meget fornøjet med sin Gemal, der ogsaa ofte skriver saa naadigt og ydmygt til mig, som om han var min Ligemand«. I det sidste Brev fra Wäferling (21. September 1722) antyder hun, efter at have fortalt om sin Sygdom og takket for Efterretningen om Zinzendorfs Giftermaal, Muligheden af sin snarlige Rejse til Danmark, idet det hedder: »Hvis Gud endnu skulde føje det saaledes, at jeg blev nødt til at rejse til Danmark, og den Tid nærmede sig, vilde jeg ikke undlade at give Deres Kærlighed Efterretning derom og heller ikke glemme at huske paa Dem dér.«

Markgrevinden naaede dog ikke at faa givet Zinzendorf denne Efterretning, da hendes Afrejse blev temmelig pludselig besluttet. Hun beklagede det i sit første Brev fra København (21. Jan. 1723), da hun gerne vilde have udbedt sig Zinzendorfs Forbøn. Nu bad hun ham om, som han havde lovet, at hjælpe til med at bede om »en lykkelig Nedkomst for min Fru Datter«. Sin Svigersøn

1) Brev af 8/11 1721 (udeladt i Gegenw. Gestalt, 107).

2) Breve til Zinz. 16/11 og 21/12 21; 11/12 22 og Hofmester Strobels Brev 20/6 22.

roste Markgreviden i høje Toner; »Kronprinsen er, overfor mig, ikke anderledes end en kødelig Søn. Det er en ret kristelig, forstandig og godsindet Herre, som hjærtelig elsker sin Gemalinde, og hvis personlige Meriter gør hende langt lykkeligere end den udvortes Højhed og de Avantager, som hun tillige nyder«.

Det har aabenbart ikke været uden en vis Ængstelse, den pietistiske Markgrevinde drog til Hoffet i København, og hendes unge Ven delte hendes Bekymring. Med et Brev fra Slutningen af Januar 1723 sendte han nogle »Carmina« til Kronprinsessen, Prinsesse Sophie Hedvig, Prins Karl og Markgreviden, og formanede tillige den sidstnævnte. Hun takkede ham (^{13/2} 1723) hjærteligt derfor, idet hun svarede: »Den velmente Erindring, som Deres Kærlighed behager at give mig, modtager jeg med al Taknemlighed som et Tegn paa Deres godt menende Sindelag imod mig, forsikrer derhos D. K., at det endnu aldrig er kommet i min Tanke at gaa i Komediernes eller Operaernes, og haaber allerede at have sat mig paa den Fod her, at man ikke mere vil forlange det af mig. Hidtil har jeg desuden paa Grund af mit ophovnede Ansigt kun kunnet gaa lidet ud, og har saaledes paa bedste Maner set mig befriet fra alle Anmodninger derom. Kronprinsen og hans Gemalinde har selv saa lidt Lyst til alle den Slags saakaldte Divertissements, at de saavidt mulig unddrager sig dem, og naar de (hvilket meget sjældent sker) er nødte til at være tilstede, sker det sikkert mod deres Vilje og med største Fortrydelse. Imidlertid var det ønskeligt, om denne Dagon fuldstændigt kunde fjærnes og ødelægges; men det kan alene den almægtige Gud gøre. Ellers findes her dog flere fromme Sjæle, som af Hjærtet søger og frygter Gud, og det herværende Hof er ikke af de værste, hvis ikke stadig forskellige Ting blev bibeholdte, hvilke Verden holder for privilegerede, og som den hverken vil lade tage fra sig eller anse som Synd. Jeg haaber ved guddommelig Naade at kunne føre mit Levned her saa-

ledes, at Deres Kærlighed og andre ikke skal tage Anstød af mig«.

I de følgende Aar fortsattes den fortrolige Korrespondance mellem Zinzendorf og Markgreviden, som af »forskellige Aarsager« bad Zinzendorf om »ikke at vise eller communicere nogen hendes Breve«. Hun meddelte ham (³/₄ 1723) Prins Fredriks Fødsel«, og Zinzendorf formanede hende til at sørge for at »Prinsen ligesom et andet lille Barn først og fremmest blev ført til den Herre Jesus«; han havde baade hos de kejserlige og i Dresden set, hvorledes man behandlede den første Prins »som en Halvgud«, og mente, dette var Skyld i den førstnævnte Prinses Død¹). Markgreviden trøstede Greven i sit Svar²), idet hun meddelte ham: »Den lille Prins trives, Gud være lovet, godt, og jeg kan just ikke sige, at der gøres megen Stads af ham. Det synes heller ikke, som om han endnu for Tiden inclinerer til megen Stads og Pynt³), thi han lader sig saa ugerne omgaas, at man er glad, naar man efter tysk Maade blot kan svøbe ham nødtørftig, hvorved han befinder sig bedst og taaleligst. Hans Forældre anser ham som en dyrebar Gave fra Gud, og erkender fuldtud, at Han, som har skænket ham, ogsaa har Magt til at tage ham igen. Derfor ser de stadig paa Herrens Hænder og søger og venter hans Dages Forøgelse af Livets Herre«.

Markgreviden raadslaar ogsaa med Zinzendorf om sine Sønner, endog om en Giftermaalsplan for den ene, hun udbeder sig og faar Underretning om en Hofskandale og andet Hofnyt i Dresden, hun opfordrer ham og »andre fromme Sjæle« til at »fordoble deres Bønner« for Kronprinsessen i Anledning af dennes andet Svangerskab, hun fortæller om sine Forhold i København, takker for tilsendte Vers og Efterretninger om Herrnhut og lover at

1) Z. til Markgr. ³⁰/₄ 23.

2) Markgr. t. Z. ¹⁹/₆ 23.

3) Prinsen var ikke to Maaneder gammel!

staa Fadder til Zinzendorfs ventede Barn¹⁾; hun meddeler ham Kronprinsens Titel til Anvendelse i en Dedication og fortæller fuld af Jubel om sin Datterdatters Fødsel²⁾; hun beklager sig, da Zinzendorf ikke synes at have skrevet i Anledning af denne Prinsesses Ankomst³⁾, og condolerer ham i Anledning af hans ældste Søns og hans Bedstemoders Død⁴⁾. Gang efter Gang beder hun om Undskyldning, fordi hun ikke har faaet svaret paa tilsendte Breve. I Almindelighed skyder hun Skylden paa sine daarlige Øjne og sin Hovedpine; eengang ogsaa paa sin store Korrespondance — hun havde nemlig i et Aar skrevet ikke mindre end 389 Breve⁵⁾; men hun takker Zinzendorf, at han trods hendes Efterladenhed »ikke ganske vil afbryde Korrespondancen«⁶⁾.

Hun havde imidlertid næppe behøvet at være saa taknemlig derover, da Zinzendorf sikkert ikke har tænkt paa uden Nødvendighed at afbryde denne forønskede Forbindelse med Danmark, selvom et Brev forblev ubesvaret. Som tidligere omtalt, syslede hans Tanker allerede 1721 med danske Planer, og det vedblev de med, lige til han endelig 1731 kom derhen. Fra Tiden lige før Markgrevindens Rejse er opbevaret en (udat.) Brevkoncept, hvori Zinzendorf takker for de gode Efterretninger fra Danmark og udtrykker sit Haab om engang at kunne gøre Kronprinsessen sin Opvartning. Han skriver, at han i Fortrolighed kan meddele hende dette, fordi hun ved, »at det ikke er mig om Ære og deslige Avantage at gøre, men om Jesu Rige, som paa det sidste skal befordres ved Jægere, ligesom i Begyndelsen ved Fiskere, efterdi Lærerstandens er meget fordærvet«. Markgrevinden paa sin Side

1) 20-23/6 24. 2) 30/6 24. 3) 28/8 24. 4) 19/2 25; 4/4 26. 5) 18/1 24.

6) Zinzendorf havde bedt om hendes Portræt; men hun afslaaer det, idet hun skriver, at hun maa aabenhjertigt sige: »at jeg i dette Stykke ikke kan opfylde Deres Forlangende, thi intet er mig mere imod end at lade mig male, hvorfor jeg ogsaa har afslaaet det overfor selve Kronprinsen og mine egne Børn«.

opmuntrede disse Rejsetanker hos Zinzendorf, selvom hun samtidigt advarede ham mod falske Forestillinger om Danmark. »Skulde Deres Kærlighed«, skriver hun (i Maj 1723) »en Gang resolve at komme hertil, vil det altid staa Dem frit for, men om De vil finde alt overensstemmende med den gode Idé, De har dannet Dem om Forholdene her, ved jeg ikke, da Hoffet dog altid forbliver Hof, det være saa godt, som det være vill!«

Men hendes Ord dæmpede ingeniende Grevens Forhaabninger for Danmarks Fremtid. »Det kære Danmark vil faa endnu mere Lys og Opbyggelse ved denne himmelske Forbindelse¹⁾, som jeg ikke kan tænke paa uden Glæde«, skriver han i et Brev, og kort efter i et andet²⁾: »Jeg kan ikke sige, hvad Danmark er i mine Øjne og i mit Hjærte, og bliver jo længere jo mere«.

Markgrevindens svage Øjne og hyppige Sygdomsanfald gjorde det efterhaanden besværligt for hende at skrive til Zinzendorf saa ofte, som hun havde gjort de første Aar i København. Men 1728 mødtes de igen personligt hos Grev Heinrich XXV af Reuss i Gera, hvorhen Markgrevinden var kommen i sin Svigersøns og Datters Følge³⁾. Zinzendorf lærte her Kronprinsen personligt at kende, til hvem han allerede ved dennes ældste Barns Fødsel havde rettet en naadigt optagen Lykønskningsskrivelse⁴⁾. Men ret meget vide vi ikke om deres Møde her. Kronprinsen skal have erkyndiget sig om Menighedens Tilstand i Herrnhut⁵⁾. Spangenberg beretter, at de kongelige Herskaber »underholdt sig med ham om det, som hans Hjærte var opfyldt af, nemlig om Kristus og hans Rige. Tillige bevidnede de i de stærkeste Udtryk, hvor megen Pris de satte paa

¹⁾ Kronprinsens og Sophia Magdalenes.

²⁾ Z. til Markgr. ²⁷/₁ og ¹/₆ 24.

³⁾ H. L. Møller, K. Kristian VI og Grev Kr. E. af Stolberg-Wernigerode, S. 21.

⁴⁾ S. C. t. Zinz. ¹⁹/₆ 23.

⁵⁾ Verbeek L. Z. 98.

Brødrene, af hvilke de havde lært nogle at kende, nemlig Hans og David Nitschmann, der Aaret før havde besøgt København.

Mere kan ikke oplyses om Markgrevindens og Zinzendorfs Forhold før hans Rejse til Kroningen 1731, men inden der fortælles herom, maa vi standse og gøre Rede for en anden Forbindelse, Zinzendorf havde knyttet med Danmark, nemlig med Hoffet paa Vemmetofte og Geheimeraad, Overkammerherre C. A. Plessen.

Da Zinzendorf 1723 havde ladet Johan Arndts »Sande Kristendom« oversætte paa Fransk, sendte han Markgrevinden to Exemplarer, af hvilke hun gav sin Svigersøn det ene. Markgrevinden fandt Oversættelsen særdeles god, men beklagede, at Bønnerne, der fandtes i den tyske Udgave, var udeladte. Men da Zinzendorf senere bad Markgrevinden skaffe sig Assistance fra Danmark til Uddelingen af Bogen i Frankrig, afslog hun dette. Prins Karl og Prinsesse Sophie Hedvig vilde hun ikke henvende sig til, og Kronprinsen og Kronprinsessen havde ikke Raad. Samtidig havde imidlertid Zinzendorf henvendt sig direkte til Plessen i et nu tabt Brev¹⁾, der er det første Spor til den Forbindelse og det varme Venskab, som længe bestod mellem disse to højst forskellige Mænd. Plessen svarede Zinzendorf, at hverken Prinsen eller han selv havde vidst noget om denne Oversættelse. »Da imidlertid et saadant Forehavende (nemlig Bogens Uddeling i Frankrig) kun kan anses for kristeligt og rosværdigt, og da tillige Eders Højbaarenheds Iver for Guds Ære er bekendt«, saa har Plessen anvist 300 Rigsdaler til Udbetaling til Zinzendorf hos et tysk Bankierfirma²⁾. Det følgende Efteraar 1725 sendte Zinzendorf gennem Plessen³⁾ Prins Karl Relationer om

¹⁾ dat. ⁸/₁₀ 24.

²⁾ Pl. t. Z. ¹⁴/₁₁ 24. Plessens og Z's Brevvexling findes A. H. [R 20, C, 3, 5].

³⁾ Z. t. Pl. ²⁵/₁₁ 25 (tabt Brev).

Uddelingen af Arndts »Sande Kristendom« i Frankrig. Baade Plessen og Prinsen takkede Zinzendorf i Breve den 7. Jan. 1726¹⁾. Prinsen takkede for de forskellige Breve han havde modtaget og for et tilsendt Exemplar af den omtalte Bog og udtalte sin Glæde over Zinzendorfs »Troskab og usædvanlige Iver for at befordre og udbrede Guds Ære«.

Det følgende Aar sendte Zinzendorf tre Exemplarer af den af ham udgivne saakaldte Ebersdorfske Bibel, bestemte for Prinsen, Prinsessen og Plessen, ledsaget af en Følgeskrivelse til Plessen²⁾, for hvilken Gave ligeledes baade Prinsen og Plessen takkede og ønskede al mulig Velsignelse over Zinzendorfs Virksomhed³⁾. Kort efter fik Prinseparret paa Vemmetofte Besøg fra Herrnhut.

Den lille Menighed her havde i Sommeren 1727 oplevet en stærk Vækkelsestid, der havde kulmineret i den berømte Nadverfest i Kirken i Bertelsdorf 13. August 1727, den Dag, som Brødremenigheden siden har betragtet som sin egentlige Stiftelsesdag. Sine Naadeserfaringer var det dengang ikke Skik at bevare for sig selv. Trang til Udvexling af religiøse Erfaringer er et almindeligt Træk hos de opvakte i det 18de Aarhundredes 1ste Halvdel, og denne Trang rørte sig særlig stærkt i Herrnhut. Dels med, dels uden Zinzendorfs Sanction drog da de herrnhutiske Brødre ud forat »vinde Sjæle for Frelseren og pleje Samfund med Guds Børn og Tjenere«⁴⁾. Ofte medbragte de en Anbefalingskrivelse fra Zinzendorf til hans fornemme Forbindelser rundt om. Af disse »Botschaftsreisen« udviklede sig senere Brødremenighedens store Indre-Missions og Sjælesørger-Arbejde (»Diaspora-Thätigkeit«). Et saa-

¹⁾ Prins Karls og Prinsesse Sophie Hedvigs Breve til Z. findes A. H. [R 20. C. 1, e og i].

²⁾ Z. til Pl., før April 1727 (tabt).

³⁾ Pl. t. Z. 1/4 27. Prinsens Brev er gaact tabt.

⁴⁾ Spangenberg, L. Z. 452. Burekhardt, 46. Büd. Samml. II. 268.

dant »Botschaft« blev nu ogsaa sendt til Danmark, idet de to Brødre Hans og David Nitschmann i Slutningen af September 1727 blev sendte til Vemmetofte¹⁾. Da Rejsen blev foretaget til Fods, ankom de først her sidst i Oktober. De medbragte et nu tabt Brev til Prins Karl fra Zinzendorf²⁾, hvori han dels bad Prinsen staa Fadder til hans ældste, d. 19. Sept. fødte Søn, dels bad ham modtage en Afskrift af den Skildring af den gamle mähriske Kirke, som Z. havde affattet. Prins Karl takkede i et overordentlig venligt Brev³⁾ baade for Fadderskabet og for de skriftlige og mundtlige Efterretninger, som de to Brødre havde bragt. »De har gjort mig en ganske sjælden og opvækkende Fornøjelse«, skriver Prinsen, »til hjerteinderlig Pris af den guddommelige Ære, ved Betragtningen af den store Guds ganske særlige naadefulde Førelser, hvorved den guddommelige Sandheds lille Gnist bestandig er bleven bevaret i saa lang en Tid under saa haarde menneskelige Forfølgelser og Undertrykkelser, og endelig igen bleven bragt frem i det klare Lys«⁴⁾. Ogsaa til Prinsesse Sophie Hedvig medbragte de to Brødre et Brev fra Zinzendorf og en Afskrift af Brødrehistorien. Paa Vemmetofte blev de to Udsendinge aabenbart behandlede særdeles godt, og Prinsesse Sophie Hedvig havde, som hun udtrykker sig, »en ualmindelig Fornøjelse af dem«. Fra Vemmetofte rejste de to »Brødre« til København, hvor de blev modtagne af Markgreviden⁵⁾. Efter deres Tilbagekomst til Herrnhut sendte Zinzendorf d. 20. Dec. 1727 Hofmarskal Bülow en hjertelig Takskrivelse⁶⁾.

Samtidig skrev han til Plessen i Anledning af et Brev, rimeligvis tilbagesendt med de to Brødre, hvori Plessen

¹⁾ Spangenberg 453.

²⁾ dat. Dresden 21. Sept. 1727.

³⁾ A. H.; tr. i Büd. Samml. III. 625 f., jf. Brasch: Vemmetofte II. 161.

⁴⁾ En Del af Brevet er tr. hos Verbeek, 94.

⁵⁾ Verbeek 98.

⁶⁾ Tr. hos Brasch: Vemmetofte II, 162.

havde gjort forskellige kritiske Bemærkninger til et Brev fra Zinzendorf¹⁾. Denne havde i dette Brev baade søgt at forsvare sin egen Lyst til at blive Præst og de herrnhutiske Brødres Fremgangsmaade, men Plessen var af en anden Mening og formanede navnlig Zinzendorf til Forsigtighed, idet han (10. April 1728) skrev: »Forøvrigt har det ingenlunde været min Mening at dadle Deres Højbaarenheds Iver og Lyst til at videre-plante den sande Gudsfrygt saa meget som muligt, og paa det varmeste anbefale den sande gørlige Kristendom for alle og enhver, langt mindre at finde noget Deres Fødsel og Stand uanstændigt i saadan kristelig Iver, fordi for det første intet kan være glædeligere for en Christen end at se sin Frelzers og Konges Rige meget formeret, og for det andet, Standen i en Kristens Øjne er noget saa lidet, at den ikke engang fortjener at nævnes, naar Talen er om vor Herre Jesus. Alene at det, som de Mæhriske Brødre kalde at forkynde Vor Herre Jesus, maa ske med den største Agtpaagivenhed fra Deres Højbaarenheds Side, har jeg allervenligst bedt om, og gentager det hermed endnu engang, ene og alene af den Grund, at Vor Herres Jesu Navn, i og for sig, paa alle Steder hvor D. H. kommer hen, Gud være lovet, er bekendt, og daglig, efter ethvert Lands Øvrigheds Foranstaltning — vel ikke overalt i den Renhed, man kunde ønske, men dog i Almindelighed efter bedste Viden og Samvittighed — offentlig forkyndes, og ingen uden Synd kan modsætte sig den kristne Øvrigheds Ordning i offentlige Sager, og man tillige, efter min ringe Mening, har Lejlighed nok til i sit ordinære Kald og almindelige menneskelige Omgang at forkynde det sande Væsen i Kristus ved godt Exempel, Tale, Kærlighedsgerninger og trohjærtig redelig Bekendelse af Jesu Navn og af at man er hans Tjener, overfor troende og vantro, høje og lave, paa alle Maader og hvor man er. Hvilket visseligen efter mit Begreb er stærkere Forkyndelser

¹⁾ Nn tabt.

og Prædikener, end om man nok saa længe deklamerede fra en Prædikestol eller paa Gaderne, og jeg kan derfor ikke bifalde D. H.s besynderlige Ønske, (selvom jeg betragter det som stammende fra det allerbedste Hjærte), dette nemlig, at De saa stærkt ønsker at blive kaldet bort til det aller-ringeste Præsteembede, selv om det ogsaa var et Landsbykald, ti jeg tilstaar gerne, at skønt jeg venerer det sande Præsteembede over alt i Verden, vilde jeg alligevel under de nuværende derved forefaldende helt betænelige Omstændigheder anse det for den allerstørste Fristelse, selv om jeg blev kaldet dertil efter den nuværende Skik paa den allerbedste Maade, og selv om jeg erkendte at jeg var lige saa dygtig dertil, som jeg nu ved, at jeg er udygtig. Imidlertid være det langt fra mig ved mine Sentiments at ville imponere noget Menneske i Verden i en Samvittighedssag, langt mindre D. H., der har ladet sig befinde saa tro i Herrens Tjeneste og alle Kærlighedsgerninger. Jeg ønsker Dem tværtimod al guddommelig Bistand, og forsikrer, at det, som fornemmelig har drevet mig til at lade min ringe Mening komme frem ved de hidsendte mæhriske Brødre, og herved at gentage den, kommer af min store Estime for D. H. og Bekymringen for, at den saa smukke og opbyggelige Kærligheds- og Barmhjærtigheds-Gerning til Guds Ære, som De aandeligt og legemligt har vist hine arme Mennesker, skulde lide et voldsomt Stød, og maaske uden Nødvendighed, naar man ved en Iver, hvortil der ikke i Øjeblikket var Trang, selv offererede sig for Forfølgelsen, i Stedet for efter Guds Vilje i al Stilhed at oppebie den, og kun stadig vedblive i Tro, Kærlighed og Ydmyghed, hvorved det begyndte Gode vilde bestandig mere og mere bekræftes og øges.«

Om Zinzendorf har svaret paa denne kloge Formaningsskrivelse, er ikke bekendt, da der ikke er bevaret flere Breve, hverken fra Zinzendorf eller Plessen før fra Tiden efter Tronskiftet i Okt. 1730, ved hvilket Plessen blev Statminister.

I December 1730¹⁾ skrev Zinzendorf til Plessen for efter vedkommendes Families Ønske at bede om godt Vejr for en Grev Callenberg, som Kristian VI havde afsat fra hans Amtmandsstiling i Pinneberg, og samtidig udtale nogle gode Ønsker for Plessen. Denne svarede i et meget venligt Brev, hvori han ogsaa gjorde Rede for Grundene til Grev Callenbergs Afsættelse, der var alt andet end ufortjent. Tillige udtalte Plessen en Række gode Ønsker for Zinzendorf, der svarede med et endnu hjærteligere Brev²⁾. Naar Z. i dette Brev udtaler sin sikre Forvisning om, at Herren vil bruge Plessen »som et af sine Redskaber i de med saa salige Aspecter i Norden frembrydende gode Tider«, saa hører vi gennem denne Udtalelse den Mands Glæde, der allerede i mange Aar havde baaret i sit Hjerte som en Yndlingsidé den Tanke engang at komme til at virke for Herrens Sag i Danmark. Snart skulde han selv komme derhen.

Men inden vi nærmere omtaler Zinzendorfs Danmarksrejse, maa vi standse ved det Spørgsmaal, hvem foranledigede Grevens Rejse til Danmark? hvem opfordrede ham til at komme herind? havde Kristian VI selv indbudt sin Svigermoders og Gemalindes unge Ven og Slægtning?

III.

Zinzendorf i København 1731.

»En af Kong Christian VI's første Regeringshandling var at indbyde Grev Zinzendorf til Danmark«, skriver Ludvig Helveg 1845³⁾, og siden da er denne Indbydelse gaaet igen hos forskellige Forfattere⁴⁾, medens tidligere

¹⁾ Z. t. Pl. ¹¹/₁₂ 30 Paaskriften [1729] paa denne udaterede Brevkoncept er forkert, hvilket ses af Plessens Svar.

²⁾ Z. t. Pl. ²⁰/₁ 31.

³⁾ For Literatur og Kritik III, 231—2. Jfr. Helveg, Den danske Kirkes Hist. efter Reform. 2. Udg. II, 14.

⁴⁾ H. M. Fenger, S. 111. L. Koch 151. Koch og Rørdam 130. Lundbye 28. Indbydelsen findes ikke omtalt hos Edv. Holm.

Forfattere og Brødremenighedens egne Historieskrivere intetsteds omtaler den, ligesom Zinzendorf selv heller aldrig i sine trykte Skrifter nævner nogen direkte Indbydelse¹⁾.

Zinzendorf var, dengang Kristian VI besteg Tronen, fuldt optaget af Forholdene i Herrnhut; men hans Ungdomsdrøm havde været at komme til at arbejde for Guds Rige under Kong Kristians Scepter; og da der nu fra alle Sider blev sagt, at han vilde blive eller allerede var engageret hos den ny Konge af Danmark, saa besluttede han selv, efter lange Overvejelser og Raadførelse baade med Gud og Mennesker, at »profitere« af dette Rygte, og idet han gjorde den nye Konge sin Opvartning at søgte »at negociere noget convenabelt«. I den Anledning skrev han til Frøken Seidewitz²⁾, der var Hofdame hos hans gamle Veninde Markgreviden. Zinzendorf havde tidligere korresponderet med hende, og to af hendes kvindelige Slægtninge opholdt sig paa dette Tidspunkt i Herrnhut³⁾. Frk. Seidewitz gav ham i sit Svar (¹⁰/₃ 1731) de Oplysninger om Tiden og Stedet for Kroningen, som han havde udbedt sig. Hun havde af hans Brev set, at han var »fast bestemt paa at komme til Kroningen«, og hun vilde derfor gøre, hvad hun kunde, for at skaffe ham Bolig. Han havde spurgt, om han kunde komme incognito, men dette, skrev Frøkenen, »vil ikke ret godt kunne gaa an, da der her ved Hoffet er mange, der har set Dem i Gera.« Brevet slutter med en Hilsen fra Markgreviden.

Imidlertid synes det, som om man er bleven bange for Zinzendorfs Besøg ved Markgrevidens Hof, eller ogsaa, at man har været bange for ikke at opnaa nok ved dette Besøg. I et senere Brev (¹⁰/₄ 1731) bemærkede Frøkenen, at Kroningen vilde komme til at foregaa meget hurtigt, og umiddelbart derefter vilde Hoffet rejse til Holsten; »derfor

¹⁾ Se navnlig Gegenw. Gestalt. 60.

²⁾ Khist. Saml. 4. I, 651. Brevet er nu tabt.

³⁾ Z.'s Brev til Frk. S. ¹⁴/₁₂ 1728. Plitt: Neue Brüdergesch. 301. (MSS. i Hhut) kalder dem hendes Søstre.

vil det være den mest ubekvemme Tid til at profitere af Hoffet og blive bekendt dér«. Hun sluttede med at sige, at hun havde skrevet dette, forat Zinzendorf intet skulde have at bebrejde hende, hvis det ikke gik, som han havde troet og ønsket.

Dette Brev modtog Zinzendorf først, da Forberedelserne til hans Rejse allerede var truffet, da Rejsen var aftalt med Menigheden, og »den kære Frelser« efter Brødrenes daværende Bede-Metode »allerede var bleven takket, fordi Rejsen var gaaet godt«. Men det virkede alligevel noget forstyrrende paa Grevens Sindsstemning. Han skrev strax (^{23/4} 1731) et langt Svar og beklagede, at hans sidste Brev havde stødt og var blevet misforstaaet, som om hans Hensigt var »at gøre sin Fortune«. Naar han havde omtalt de store Ideer, man gjorde sig om ham, var det »af lutter plaisanterie«. Skraalet om hans »Avancement i Danmark« var desuden slet ikke fremkommet nu, men var »opstaaet strax efter Kongens Tronbestigelse af en mere end 8-9aarig Præsumption«. Han havde hverken svaret Ja eller Nej dertil, da Sagen jo var uvis. Men hvis han havde næret saadanne Planer, som Frk. Seidewits syntes at formode, saa vilde han have anset hendes Brev som en Befaling til at blive hjemme. Dette var imidlertid ikke Tilfældet. Forat ingen Egenvilje skulde indblande sig i hans Beslutning, havde Zinzendorf ladet Loddet træffe Afgørelsen, saa nu var han vis i sin Sag. Først havde han spurgt ved Lodkastning, om han 1) kunde eller 2) skulde rejse til Danmark. Hvis Loddet var faldet paa det første o: hvis han havde faaet Frihed til at gøre, som han vilde, saa vilde han være bleven hjemme; men da Loddet havde afgjort, at det var Herrens Vilje, at han skulde gaa, saa fulgte han det nu i Blinde. Desuden havde han nogle Dage, før Frk. Seidewits's Brev kom, endnu engang brugt Loddet forat faa at vide, om han ikke maatte opsætte Rejsen, men faaet det Svar, at han skulde ile, og derfor ilede han nu imorgen afsted. Han haabede at faa Lejligh-

hed til at tale et Par Timer med Markgrevinden. Tillige havde han nogle meget gode Venner, som han gjerne vilde lære endnu bedre at kende, og naar dette Maal var naaet, saa vilde han være tilfreds.

Et Svar (af $\frac{3}{5}$ 31) paa dette Brev naaede Zinzendorf i Hamborg. Frk. Seidewitz meddelte ham heri, at hun havde sørget for Bolig til ham, og at hun glædede sig til at se ham og tale med ham samt forklare sit korte Brev rigtigt. Det skulde ikke forstaas ganske, som han havde optaget det¹⁾.

Af denne Korrespondance synes det tydeligt at fremgaa, at Zinzendorf ikke har været indbudt til Kongens Kroning, men at han, den tyske Rigs greve, selv havde indfundet sig forat gøre Kongen sin Opvartning. Imidlertid synes det alligevel, at han har faaet, om ikke en direkte Indbydelse, saa dog en Tilskyndelse til at komme til København gennem Overkammerherre C. A. Plessen. Dette fremgaar af en desværre ikke helt læselig og udateret Koncept²⁾, som efter al Sandsynlighed stammer fra denne Tid og lyder saaledes:

Højbaarne naadige Hr. Geheime-Raad.

Af Deres Exc.'s naadigste Haandskrivelse har jeg med et gudhengivent Sind erfaret, at det har behaget Deres kongelige Majestæt, min allernaadigste Herre, endnu i Naade at kalde min ringe Person »zu der functione [ulæseligt Ord] et antecessoriae«, hvorfor jeg nu, saasnart som vel muligt, i Slutningen af April Maaned har i Sinde at begive mig paa Vej. Altsaa venter jeg blot ved et Par Ord hos Hr. Post-Sekretær Gangloff i Hamborg Deres Exc.'s nærmere Ordre angaaende et og andet, som nødvendigvis maa observeres ved min Rejse derhen, f. Ex.

¹⁾ Endnu et Brev har Frk. Seidewitz skrevet af væsentlig samme Indhold. Hun siger heri, at hun »har hørt, at han bringer Hr. Greven af Castell med«.

²⁾ Ark. Hhut. R. 20. C. N. 3.

hvor jeg har at melde mig i København, og hvorledes og paa hvilken Maade jeg fremdeles har allerunderdanigst at efterleve den Kongelige Befaling; jeg vil med største Ærbødighed berede mig til at følge alt det, som Deres Exc. i denne Sag behager at befale, og som vil være indenfor den mig af Gud skænkede Evne.«

Hvis dette Brev, som unægtelig alt tyder paa, har været rettet til Plessen, har denne, som stadig nærede og, som vi skulle se, længe vedblev at nære en varm Interesse for Zinzendorf, rimeligvis, da han han hørte, at denne agtede sig til København, sørget for, at han som Kongens Gæst kom til at overvære Kroningen.

Alt synes saaledes at være blevet lagt tilrette for Zinzendorf. En Vej havde aabnet sig for ham til Danmark.

Paa dette Tidspunkt stod Zinzendorf endnu i Venskabsforhold til Pietisterne i Halle, om end Venskabet var varmere fra hans end fra Hallensernes Side. Paa Rejsen til og fra København aflagde han Besøg baade i Halle og hos Hallensernes Venner, den grevelige Familie Stolberg paa Wernigerode. Han var opfyldt af en glødende Iver for Guds Riges Udbredelse, og med en ung Adelsmands paafundsrige Fantasi spejdede han efter Lejligheder til at sætte noget hidtil uovertruffet i Gang. Vi møder hos ham den mærkeligste Blanding af religiøs Begejstring og stolt Bevidsthed om sin »sociale Stilling«. Markgrevinden havde nogle Aar tidligere skrevet til ham: »Vent, til Tiden er der«! Nu var den kommen. Og nu kom Zinzendorf, ikke for at »gøre sin Fortune«, men for i Danmark at finde en saadan Ansættelse, at han, som han selv siger, »ej blev bragt bort fra sit Maal«. Hvad var da Zinzendorfs Maal? Statssager havde han paa Grund af sine Erfaringer ingen Lyst til. Men dog var der en Statsstilling, han kunde ønske sig. En Ministerstilling hos Kong Kristian maatte kunne forenes med et Arbejde for Guds Rige. Den maatte kunne give Lejlighed til: »das Land dieses lieben Fürsten

zu erfüllen mit Beweisen der Ehre Gottes u. seines kommenden Reichs«¹⁾).

Før sin Afrejse fra Herrnhut brugte han efter Brødre­menighedens daværende Skik Loddet forat faa at vide, om han skulde handle »doucement, rigoureusement, indiffere­ment eller prudemment«. Loddet faldt paa det sidste²⁾. Vi skulle senere se, hvorledes Zinzendorfs »prudence« ytrede sig i København.

Paa Rejsen besøgte han de pietistiske Kredse, hvor han kom frem. Han var, som ovenfor nævnt, Gæst baade i Halle og paa Wernigerode³⁾. I Itzeho traf han sin Ven og Frænde Grev Castell, der ogsaa var paa Vej til Køben­havn. I Rendsborg besøgte han General-Superintendent Conradi og holdt Forsamling i hans Hus⁴⁾. Conradi bad »med mange Glædestaarer«⁵⁾ Greven og de ham ledsagende Brødre ikke at glemme dem, men komme og hjælpe dem, hvilket Greven ogsaa lovede. Saa gik Rejsen videre, fra Lillebæltsoverfarten af atter i Selskab med Grev Castell, der i Rendsborg havde besøgt Statholderen, Sophie Magdalenes Broder, Markgrev Fredr. Ernst af Culmbach⁶⁾. Zinzendorf kom til København Pinselørdag, d. 12te Maj, og blev modtaget med aabne Arme. For den tyske Rigs­greve traadte Skildvagten i Gevær, og den vagthavende Løjtnant ledsagede ham paa Kommandantens, Grev Spon­necks, Befaling til hans Kvarter i Stormgaden⁷⁾, lige bag­ved det kongelige Palais, hvor Bolig var indrettet for ham og Grev Castell. Denne fik to, Zinzendorf »tre smukke Værelser en plein pied«. Allerede samme Dag aflagde

¹⁾ Plitt: Neue Brüdergeschichte. (Mnscr. i Arkivet i Herrnhut). 295.

²⁾ Plitt, anf. Skr. 296.

³⁾ Se Spangenberg: Leben Z.'s 681 f.

⁴⁾ For Literatur og Kritik III, 232.

⁵⁾ Plitt S. 299.

⁶⁾ Plitt, S. 300.

⁷⁾ I Madame Seifferts Hus, hvor Baronesse Marchal havde sin Lej­lighed. (Se Frk. Seidewitz' Breve).

hans Barndomsven fra Halles Pædagagium, Baron Söhenthal, ham en 4 Timers Visit og overbragte forskelliges, bl. a. den kongelige Svigermoders, Markgrevindens, »Compliments«. Zinzendorf selv besøgte samme Aften Kristianias Biskop Peder Hersleb, der efter sin Bispevielse d. 25. Marts var forbleven i Byen for at overvære Salvingen, og »forbandt sig hjærteligt med ham«.

Pinsemorgen fik Zinzendorf Besøg af Overkammerherre C. A. Plessen, der i Forværelset underholdt sig i tre Kvarter med Z.s Ledsager David Nitschmann¹⁾. Om Eftermiddagen spiste han hos Overkammerherren og holdt derefter opbyggelig Forsamling i hans Hus. Anden Pinsedag hørte han Bluhme prædike om »den indre Salvelse« med saadan Glæde og Realitet«, skriver han, »at jeg heller ikke har haft et Ord at indvende«. Efter Prædiken²⁾ kom Carl Plessen hen til Zinzendorf og meddelte ham, at Kongen ønskede at tale med ham. »Tal med ham«, tilføjede Plessen, »som et Guds Vidne; som et saadant er De karakteriseret blandt os«. Derpaa fik Zinzendorf Audiens sammen med nogle andre; men alt synes at være gaaet ganske formelt til ved denne Lejlighed. I de følgende Dage og Uger var han en velset Gæst i den fornemme Verdens pietismevenlige Kredse. Overalt blev han fejret, saa han skrev til Herrnhut: »Bed for mig, at jeg maa kunne bære al denne verdslige Ære«. Ved Taflet hos Prinsesse Sofie Hedvig Pinsedag spiste han sammen med Landets fornemste Mænd: »Domestiquerne maatte ud, og vi talte frit om Naaden«, skriver han. Senere havde Plessen fortalt ham, at Prinsessen var meget tilfreds dermed; de havde nemlig alle [sc. de fornemme Pietister] frygtet for Zinzendorf; nu takkede de Gud, at han var kommen³⁾. I Carl Plessens Hus holdt Zinzendorf ogsaa de følgende Dage opbyggelige Forsamlinger.

¹⁾ Utvivlsomt Hofmesteren.

²⁾ Spangenberg: *Leben Z.'s* 684 er unøjagtig.

³⁾ Plitt. 301.

Blandt dem, der besøgte ham i Stormgaden, nævner han »tre Elefantriddere«: Anton Greve af Altenburg, Overjægermester Friedr. v. Gram og Geheimeraad v. Münch, samt Stiftamtmand J. L. Holstein, Peder Hersleb, Schröder, Söhlenthal og andre fornemme Folk, og han fandt selv Lejlighed til at tale med den 8-aarige Kronprins om Frelseren. Selv holdt Zinzendorf kun Forsamlinger i de fornemme Kredse; til de borgerlige var han for fornem; men her erstattedes han af sine Ledsagere og Tjenere, de to David Nitschmann, den senere Biskop og den senere Syndicus.

Da Kongen personlig viste Zinzendorf megen Opmærksomhed, gjorde andre naturligvis det samme og overøste ham i den Grad med Æresbevisninger, at han blev ganske træt og fortumlet deraf. Han længtes efter sit stille Herrnhut. »O, beder«, skriver han til Brødrene dernede, »at jeg maa naa mit ædle Maal at gøre Jesus bekendt i Sjælene«. En anden Gang skriver han: »dass das Herz des Königs, der Königin, der Markgräfin, alles hoch u. nieder, Geistl. u. weltl. gewandt ist wie ein Wasserbache, darum eile ich sehr in die Schmach nach Herrnhuth, u. in die bitter-süssen Leiden, weil mir die abgsmackte Süßigkeit der Weltherrlichkeit so verdrieslich ist, dass ich schon etliche Tage ganz traurig bin; ich suche einen jeden Augenblick anzuwenden, da ich kann meinen Heyland mit Kraft an die Herzen tragen, u. das thun auch meine Domestiquen u. Brüder mit höchster Autorität u. Weisheit«¹⁾.

Og videre skriver han: »Damit Ihr nun kurtz den Zustand wisset, so ist das ganze Königl. Haus öffentl. vor Christum, doch mit vielen particulier Schwachheiten, das Ministerium (bis auf Carl Plessen) gegen ihn«. Zinzendorf giver tillige en Oversigt over forskellige Personers aandelige Beskaffenhed, med hvilke han er truffen sammen. Bi-

¹⁾ Brev fra Zinz. til Dober.

skop Hersleb kaldes en »dyrebar Broder«, Biskop Worm »en Ulv«, Skriftefaderen [o: Frauen] »en Pietist«, Hofpræst Bluhme »en tro Bekender, men uden Forstand«, Pastor Rhon »en klog og indsigtfuld, men selvindtagen Mand«, Pastor Ewald »en sand Kristi Efterfølger og Stridsmand«, Brødrene Grothaus »to redelige Israeliter«, J. L. Holstein og Schröder »to ivrige Befordrere af Kristi Rige«, Professor Steenbuch »en sat og kær Mand«, Baron og Baronesse Söhlenthal, Hoffrøkenerne Seidewitz og Beulwitz m. fl. »inderlige Sjæle og sande Efterfølgere«, Prinsesse Sofie Hedvig og C. A. Plessen »rigtig gode Folk«. Dog mener Zinzendorf, at Herrens Værk vil ødes, om Herren ikke selv aabner en Dør; men han sætter sit Haab til, at man i København forstaar at skatte Herrnhut. Kongen vil nemlig lade Kroningsdagen blive bekendtgjort i Herrnhut, forat Brødrene kunne holde en Bededag. »Herrnhut staar i det hele paa en funklende Lystestage og bliver anset for et Mirakel«, slutter Zinzendorf, og til denne Anskuelse svarede ogsaa Kongens Behandling af den tyske Greve fuldt ud.

Ved Kongens og Dronningens Salvning d. 6. Juni modtog Zinzendorf Dannebrogordenen. Det kostede ham rigtignok et Par Dage »fulde af Helvedesangst« og et Par »rigtige Angstnætter«, hvori der blandede sig en Smule saaret Forfængelighed over, at det ikke var Elefantordenen¹⁾, før han besluttede sig til at tage imod denne verdslige Udmærkelse. Han var bange for, at Ordenen skulde hindre ham i Frelserens Tjeneste, men Markgrevinden overvandt hans Betæneligheder, og Kongen hængte selv Ordenskæden om hans Hals²⁾. Zinzendorf fortæller, at Kongen ved hans Erklæring om Ordenen blev »ret opvakt«. Kongen var saa indtaget i Zinzendorf, at han (efter dennes eget Sigende) tilbød ham en Ministerplads. Zinzendorf afslog den, da »Herrnhut for ham gik fremfor alt i Verden, og

¹⁾ Plitt 303.

²⁾ Spangenberg, S. 689.

han endnu ikke havde set, at han kunde udrette noget vigtigere i Statsministeriet end dér«. Ogsaa flere andre Stillinger kom paa Tale¹⁾; men Zinzendorf følte sig usikker; han mærkede, at de Mænd, der havde mest Indflydelse, vel var venlige imod ham, men ikke venligtsindede: »Guds Sag var snøret sammen i en Verdenssnøre af Satans Kunstgreb«. Zinzendorfs Ledsagere mente, at Greven ikke engang kunde stole paa Carl Plessen. Zinzendorf lod derfor Loddet afgøre, om han skulde tale »forsigtigt« eller »trøstigt« med Plessen om det, der var hans egentlige Plan og Maalet for hans Rejse. Loddet faldt paa »trøstigt«. »Saa«, skriver Zinzendorf hjem til Herrnhut, »brasede jeg paa og offererede Kongen, at jeg vilde indrette ham et Universitet, som kunde opfylde hele Verden med Kristi Evangelium.« »Næppe var Ordet udtalt«, hedder det videre i Brevet, »saa var der Glæde over Glæde. Kongen havde længe intenderet det samme, men ingen haft dertil.« Zinzendorf meddeler derefter »de ældste i Herrnhut«, at det strax blev bestemt, at han skulde udfærdige Planen og forhandle Sagen med Kongens Ministre. Zinzendorf selv vilde oprigtig forklare disse, hvad det hele gik ud paa. Men saa hed det sig fra de andre, at det behøvede Ministrene ikke at vide(!), for Kongen vilde jo selv give Pladsen, Pengene og til Zinzendorf selv 1000 Rigsdaler hvert Aar, saalænge det var nødvendigt. Zinzendorf skulde indrette alt efter sin bedste Viden. Men hans Beregninger var stadig for smaa for den lille Kreds, hvori denne Forhandling foregik. Der var, sagde man nemlig, »Forskel paa, naar Privatfolk udførte noget saadant, og naar Konger gjorde det«! Zinzendorf derimod vilde hellere begynde smaat, for saa at kunne »slutte herligt med Gud«. Han bad ogsaa Kongen om, at denne, hvis Sagen ikke blev behandlet med større Tavshed end sædvanlig, vilde lade være med at tilskrive Zinzendorf det, hvis han saa

¹⁾ Plitt 302.

noget derom i Avisen, før der endnu var truffet nogen Foranstaltning. Zinzendorf slutter sin Beretning med disse Ord: »Saaledes staar nu Sagen, og den færdige Plan er approberet af Statsministeren C. v. Plessen, hvem Sagen er overdraget; imorgen eller overmorgen bliver der resolveret, og jeg vil saa forhaabentlig førstkommande Mandag atter kunne rejse herfra hjem«¹⁾.

Det gik imidlertid ikke saa let med Universitetsplanen, som Kongen, Zinzendorf og deres Venner havde tænkt sig. Universitetsplanen, der er dateret d. 12. Juni²⁾ og underskrevet af Zinzendorf, indgaves, ledsaget af en Følgeskrivelse, d. 14. Juni. Den diskuteredes i Geheimeraadets Møde d. 25. Juni³⁾. Den 26. Juni forelagdes den Kongen, ledsaget af Geheimeraadernes Erklæring, der i Korthed gik ud paa, at det kunde der ikke blive noget af. De gamle Universiteter i København og Sorø burde snarere forbedres; men man turde ikke tilraade den omtalte Plan, for hvis heldige Udfald man ikke havde »nogen anden Sikkerhed end bemeldte Greves gode Vilje og skønne Forhaabninger«⁴⁾. Og saaledes »faldt Planen igennem«.

Dette Afslag var en stor Skuffelse for Zinzendorf, der saa fast havde haabet paa sin Plans lykkelige Gennemførelse; og Skuffelsen synes ikke at have været mindre for Kongen. Ihvertfald fortæller Zinzendorf, at han Dagen efter (d. 27. Juni) var indbudt til Taffels. Ved dette, hvor ogsaa den franske Gesandt (Plelo) var tilstede, faldt Talen paa de Vanskeligheder, der i Frankrig rejste sig mod »nyttige Indretningers« Fremkomst. Kongen udbrød da »med Affect«: »Det er alle virkelig gode Tings Lod, at man

¹⁾ Brev fra Zinzendorf til »de ældste i Herrnhut«, sandsynligvis d. 23. el. 24. Juni 1731.

²⁾ Trykt i Danske Magazin 5 R IV, 90—94.

³⁾ Jvfr. Møller, Mnemosyne IV, 188 ff. Naar Plitt, S. 305, meddeler, at Zinzendorf var tilstede ved denne Forhandling, er det sikkert urigtigt.

⁴⁾ Danske Magazin 5. R. IV. 95.

ikke vil lade dem komme frem!« — »Jeg forstod det, men tav!« tilføjer Zinzendorf¹⁾).

Samme Eftermiddag talte Zinzendorf med Dronningen og foreslog nye Maader til Sagens Gennemførelse; men hun svarede ham, at »den unge Konge kunde ikke imod sit Ministerium sætte en Udlændings Plan igennem, der krydsede saa mange Interesser og gjorde saa meget bestaaende overflødig«²⁾. Dronningen beklagede tillige, at Zinzendorf ikke vilde blive længere; saa kunde han maaske have udrettet noget.

Men Zinzendorf var ikke den Mand, der lod en Plan falde, saalænge der var mindste Udsigt til at faa den sat igennem. Hans Iver for Sagen lod ham gøre et, som det senere viste sig, ubesindigt Skridt. Den ene Plan er »falden igennem«; strax udarbejder han en ny.

Den 1ste Juli rejste Zinzendorf til Slesvig, hvorhen Hoffet var rejst nogle Dage før. Her havde han Audiens hos Kongen og Dronningen d. 5. Juli, ved hvilken Lejlighed Universitetsplanen atter kom paa Tale³⁾. Samme Aften sender Zinzendorf Dronningen en ny Plan, ledsaget af en Skrivelse, der begynder med at udtrykke hans Tak for Audiensen, for det Valgsprog, Dronningen har givet ham, og for hendes »allermildeste Tilbud om at ville bringe mine allerdevoteste Forslag for min allernaadigste Konges Øjne.«

Derefter lover Z., at han »ikke vil blive træt af ogsaa fraværende at tjene D. M. Kongen (thi Deres Majestæter er Eet)«. »Jeg vil«, skriver han, »endnu langt hjerteligere og fuldere end hidtil overgive mig til Kristus min Herre, jeg vil bruge al den ved Naaden skænkede Flid og Evne til, saasomt der staar *Fiat Christian* under mine Projecter, at sætte dem i Værk, mere til Deres Majestæts Glæde end Besvær, og da jeg paa Grund af forestaaende mange Be-

¹⁾ Plitt, Neue Brüdergesch. 305—6.

²⁾ Plitt. 306.

³⁾ Plitt. 308.

søg, ophobet Arbejde og en Protest, som jeg undervejs nødvendigvis maa nedlægge hos Enkehertuginde af Wolfenbüttel, hurtigst mulig maa ile tilbage, saa tager jeg mig den Frihed allerydmyget at indeslutte i Brevet Indlagte for Deres Majestæt, og det vil, hvis D. M. strax vilde approbere det, tillige kunne blive mig en behagelige Rejsebeskæftigelse«. Hvis Majestæterne ikke kan bestemme sig til at antage hans Forslag, haaber Zinzendorf snart at faa det at vide, og lover da, om man vil tilstaa ham endnu en Audiens, at ville gøre yderligere Forslag.

Med disse Forslag er Z. utvivlsomt fremkommen i den Audiens, som han efter Spangenberg's Meddelelse har haft d. 7de Juli¹⁾; men ligesaa utvivlsomt har han ved denne Lejlighed, som ved saa mange andre, fordærvet sin Sag ved at presse for stærkt paa. Kristian VI var af Naturen ængstelig bange for Larm, og han holdt ikke af, at man gik hans kongelige Ære for nær. Men i dette Punkt var Zinzendorf uforsigtig. »De har fordærvet alt ved Deres Livlighed«²⁾, skriver Plessen til ham samme Efteraar; og han spørger, om det er hans Fejl, at Zinzendorf er rejst fra Danmark misfornøjet over, at han ikke har udrettet det umulige, eller om han er Skyld i, hvis Kongen har fundet det lidt besynderligt, at Zinzendorf har ment at kunne dømme bedre end Kongen selv om, hvad der kunde gøres eller ikke gøres i dennes eget Land.

Grev Zinzendorf havde lidt et Nederlag, havde tabt Slaget, og om end Kongen ikke strax lod den Mand føle sin Unaade, som han nys havde hædret, saa var han dog bleven saa stødt, at det blev forholdsvist let for Zinzendorfs tyske Fjender, der var i Besiddelse af større Forsigtighed, at benytte de følgende Aars Begivenheder, baade i Danmark, i Herrnhut og i Halle, til at berøve Zinzendorf den sidste Rest af Kristian VI's tidligere Gunst.

¹⁾ Leben Z.'s 686.

²⁾ »par votre vivacité«.

Optegnelser af Niels Giessing Wolf,

Missionær i Grønland.

Meddelt af Fru Sofie Bruun.

Niels Giessing Wolf, der var født 1779, blev 1796 Student fra Vordingborg Skole og tog i Jan. 1803 theologisk Embedsexamen. Den 16. Dec. 1803 blev han udnævnt til Missionær i Grønland (ved Kolonierne Holsteinborg og Sukkertoppen og i Efteraaret 1807 tillige ved Godthaab, hvor han tog Bolig). Efter at have aflagt den homiletiske Prøve med „Laud. et quidem egregie“ blev han 6. April 1804 ordineret, hvorpaa han begav sig paa Rejsen til sin fjerne Virkekreds. Han var forlovet, og det var hans Mening først at holde Bryllup, naar han havde været de reglementerede 6 Aar i Grønland og kom tilbage til Fædrelandet. Men Følelsen af Ensomheden deroppe og Længslen efter hans Forlovede blev saa stærk, at han skrev og bad hende komme op til ham, og hun, som kun var 18 Aar gammel, rejste da ganske alene til Grønland. De holdt nu Bryllup den 6. August 1806 og levede nogle Aar der oppe under store Savn, da der saa godt som ingen Tilførsel kunde faaes paa Grund af den dansk-engliske Krig. Da to Børn, som fødtes i Grønland, vare meget sygelige, turde de ikke lade dem blive i det vanskelige Klima, udsatte for mangelfuld Ernæring, og den unge Kone rejste derfor hjem med dem. Hun var eneste Kvinde paa Skibet og gik gruelig meget igennem, før hun efter godt $\frac{1}{2}$ Aars Forløb naaede Danmark. Nedenstaaende Dagbog er, som det ses, skreven som Indberetning til Missionskollegiet, men findes dog i Wolfs Datterdatters, Fru Sofie Bruuns, Besiddelse. Enkelte fra den hentede Notitser ere benyttede i en Levned-

skildring af N. G. Wolf, som findes i Selmers „Nekrologiske Samlinger“ I, 375 ff. Men den fortjener dog vistnok at offentliggøres, ikke blot fordi Spørgsmaalet, om hvad der kan gøres for Grønland, for Tiden er aktuelt, men ogsaa fordi Dagbogen i sig selv ikke er uden Interesse; bl. a. giver den et levende Billede af de trange Kaar, under hvilke en trofast og pligtopfyldende Missionær i Grønland maatte virke i Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Skønt Wolfs øvrige Levned og Virksomhed ikke her skal skildres — han døde 1848 som titulær Professor og forhenværende Sognepræst ved Helligaands Kirke i Kjøbenhavn — kan det dog berøres, at han, ogsaa efter at være kommen hjem, bevarede Kjærligheden til Grønlænderne og paa flere Maader søgte at virke til deres Vel, og navnlig til Missionens Fremgang, hvorom bl. a. kan henvises til hans Afhandling „Om de nærværende Hindringer for det grønlandske Missionsvæsens Fremme og Forslag til at afværge dem“¹⁾. — Som en Mærkelighed kan det ogsaa berøres, at N. F. S. Grundtvig to Gange blev Wolfs Eftermand, først i Præstø (1821) og senere ved Vartov Kirke (1839).

Red.

Dagbog

fra 1ste Julii 1809 til 25nde Augusti 1811,
holden af N. G. Wolf, Missionair.

1809.

Julii.

2. Prædikede ieg for den danske Menighed samt for Mandskabet fra Skibene Jupiter og Sælhunden over Dagens Evangelium²⁾.

¹⁾ Trykt i »Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode« II, 530—52.

²⁾ Af de hyppig tilbageværende Notitser om afholdt Prædiken og Catechisation har jeg udeladt de fleste, da de virker trættende. Sædvanlig prædikedes der hver anden Søndag for den Danske og hver anden for den grønlandske Menighed. Ligeledes har jeg nogle Steder undladt at tage med, hvor der blot nævnes en udført Embedsforretning. Den gamle Retskrivning er bevaret.

6. Kom nogle grønlandske Familier hiem, som allerede havde været en Tid paa Reenjagt. — Jeg gjorde alt for at overtale dem til at blive ved Colonien, eller i det mindste at vælge sig et fast Sted i Fiorden for at drive Sælfangsten, som i denne ellers saare uroelige Sommer er særdeles fordeelagtig. Men jeg udrettede — intet, som det da i dette Tilfælde endnu stedse har gaaet mig. — Grønlænderne maatte i sidste Vinter i en rum Tid hungre, fordi de hendrev den bedste Fangetid med unyttig Fieldvandring efter Reensdyrene, og dog have disse taabelige Mennesker endnu ikke lært af Skade at blive kloge. — De vide, at der under nærværende knappe Proviantforsyning og uhyre Priser ingen Understøttelse kan ventes fra den kongelige grønlandske Handels Side. Jeg har i det mindste, efter Hr. Inspecteur Myhlenphorts Anmodning, sagt dem det. Men det hjælper altsammen intet. Grønlænderen haaber stedse det bedste. Han haaber endnu, hvor enhver anden maaskee ville fortvivle. Jeg tør frit paastaae, — og enhver, der af nogle Aars Erfaring kiender Grønland og veed hvad dets Hav producerer, vil give mig Ret — at Hungersnød aldrig kunde finde Sted iblandt Grønlænderne, naar de vilde anvende Sommeren til at fange og tørre en Deel af den uhyre Mængde Hellefisk, Cabliau og Sælhunde, som paa denne Tid — jeg kunde sige — tilbyde sig ved deres Kyster. — Mit Hierte bløder, naar jeg — og det har i min Tid truffet hver Vinter — hører de stakkets hiælpeløse Børn at skrige efter Mad; eller seer dem graadigen fortære gamle Stumper Skind. Det er ved saadanne Leiligheder tungt ikke at kunne hielpe. De smaa Uskyldige ynker jeg. Men om de Voxne, som haanligen forkaste et godt og velmeent Raad, fortiene Medynk, bliver stedse et Spørgsmaal.

7. Da de hiemkomne Grønlændere paa ingen Maade havde Taalmodighed til at blive længere her, har ieg i Dag catechiseret med deres Børn. De havde, som er noget sædvanligt om Sommeren, gaaet en jammerlig Krebsgang i Kundskaber. Og det er ikke at undres over. Cateche-

terne ere, hvad Reenjagterne angaaer, ligesaa kloge som deres Landsmænd. Ungdommens Underviisning henhører blandt deres pia desideria. Til den, tænke de, bliver der stedse Tid. Dog maa jeg undtage Povel Andersen, som i dette Fald tænker fornuftigere. Maaskee dog har Alderdom og Svaghed, der nu gjør ham det umueligt at taale Strabadserne ved Jagten, lært ham denne Fornuft. Saare ønskeligt var det i øvrigt vist nok, hvis Catecheterne overhovedet stode paa en anden Fod end nu. Naar undtages de faa Kostnydende, ere unægteligen de andres Vilkaar saa usle, at man kun kan fordre lidet af dem. Erfaring har lært mig, at man, ved den ubetydeligste Irettesættelse til en af Udstædernes Catecheter, risquerer, at han øieblikkeligen forlanger sin Afsked. Ikke Fordelen, men den Ære, de fleste sætte i, som Catecheter at have et vist omen et nomen blandt deres Landsmænd, gjør, at man for saa ringe en Løn kan faae Lærere, der ofte, betragtede som Grønlændere, fortiene — hvad deres Kundskaber angaae — Beundring. Maaskee dog Missions-Cassen engang kan blive saa velhavende, at enhver Catechet i det mindste kunde faae 16^{Rdl.} aarlig Løn og en halv Portion Kost. Dette vilde gjøre, at Missionairerne fik mere Haand i Hanke med Catecheterne, og under enhver veltænkende og driftig Missionair ville Missionsvæsenet paa denne Maade meget fremmes. Nu ere, desværre! Udsigterne højst sørgelige. Thi Missionariaterne ere alt for vidtløftige til at Missionæren kan, saa ofte han burde, besøge Udstæderne. Befordringen er kostbar, og Proviantpriserne uhyre. Af en tilstrækkeligen lønnet Catechet kunde Missionæren have stor Lettelse, da han af ham var berettiget til at fordre meget.

11. Da et Fartøi fra Colonien i Dag afgik til Kaniorsoit og Pissiksarbik i Baals Revier, fulgte jeg med, i den Tanke at jeg paa disse Grønlænderes Sommerpladse skulde træffe i det mindste de fleste af dem samlede. Men de vare alle vandrede høit til Fields paa Reensdyr-Drab. Teltene stode der, og med Ærgrelse fandt jeg, at deres tørrede

Kiød og Fisk, deres Spækposer og andet mere var op-raadnet og halv fortæret af Ræve, Ravne og Maddiker. Saa ligegyldigen og taabeligen handle disse Daarer.

15. Kom jeg hiem fra Pissiksarbik.

22. Om Morgenen forlod Skibet Jupiter vor Havn. Den sørgeligste Nødvendighed tvang mig til at betro min hele Rigdom, min eneste Glæde, min trofaste Hustrue og mine to Umyndige, til det under nærværende Krigsuroeligheder saa farlige og usikre Hav. Bringer nogensinde i mit Liv en anden Dag mig saa megen Fryd, som denne Dag har bragt mig Smerte, maa jeg i en høi Grad blive lykkelig.

27. Lod en syg Grønlænder i Pissiksarbik mig kalde.

29. Kom jeg hiem fra Pissiksarbik. Næsten alle Grønlænderne ere heftigen angrebne af en smitsom og dødelig Snue. Dog ere endnu af Menigheden ved Godthaab ingen døde. Af Brødremenighedens Grønlændere derimod, som om Sommeren opholde sig i Nepisæt-Sundet, ere allerede nogle hensovede. Selv har jeg med vore 2de smaa Børn overstaet denne farlige Sygdom.

Augusti.

4. Modtog jeg med Expresser Efterretning fra Catechet-Formand Jacob Berthelsen ved Holsteinsborg. Sygdommen er der standset; men 9 Mennesker ere blevne Offer for den. Blandt disse vare 2de unge, kraftfulde Mænd, begge Fædre til Umyndige og Spæde. Den ene af dem, Job, blev ved Uforsigtighed sin egen Morder. Allerede var han i Bedring; men da en stærk Sved generede ham, brugte han Grønlændernes gamle Skik: han gik halv nøgen uden for Teltet i en kold og taaget Nat. Faa Øieblikke efter dræbte Stinget ham. Paa denne Maade omkomme aarligen flere Grønlændere. Ofte har ieg i mine Samtaler med Grønlænderne og i mine Prædikener, hvor Leilighed gaves, saa tydeligen, som det stod i min ringe Ævne, af den specielle Pligt lære viist dem, hvad Pligter de skyldte deres

eget Legeme, og hvor uforsvarligen de handle, naar de — som saa mange Exempler stadfæste — forsættligen, om ieg maa sige saa, løbe Døden i Armene. Alt saadant hører Grønlænderen paa med gabende Beundring og tilsyneladende Opmærksomhed — »Udlome, okallukkavit«, siger han, »okanzesit irsutigákka sekkimerallugit«, — (da du i Dag prædikede, frydede jeg mig over din Tale og ønskede, at den aldrig maatte faae Ende). Men jeg indestaaer for, at Dagen næppe er endt, før enhver af de nyttige Formaninger, han hørte, er glemt. Ond er Grønlænderen ikke, men han har — som flere ucultiverede Nationer — den Fordom, at hans Nation er den klogeste. Og nu prædike, nu formane hvo der vil.

Jeg beskriver her Grønlænderne saaledes, som jeg har truffet dem. Mueligen har Pluraliteten af Europæernes høist lastværdige Forhold ogsaa i denne, som i saa mange andre Henseender, havt sørgelig Indflydelse paa Grønlændernes Tænkemaade. Thi blandt Colonisterne (og disse have igien deres Forgiængere, som fra en mere ophøiet Plads lyse for dem med deres Exempel) hører det til Dagens Tone at lee Præsten ud og parodiere hans Foredrag. Jeg har ved Holsteinsborg hentet min Overbeviisning i dette Fald. Ved Godthaab er jeg dog, Gud ske Tak! fri for Sindskrænkelser af dette Slags. Men Godthaabs Grønlændere tænke og handle alligevel som alle de andre, der til deres Forkiælelse og visse sædelige Fordærvelse staae sammenpakkede ved Colonierne, og disses Navn er legio. I de sydligste Egne af Grønland, hvor europæisk Oplysning og europæiske Laster endnu ikke har rakt hen, der — det skiærer mig i Hiertet, at jeg som Lærer maa sige det — kun der findes endnu Naturens ufordærvede Børn.

6. Da Galeasen Sælhunden i Dag forlod vor Havn, og alle de Danske indtil sildig paa Dagen fulgte den til Søes, blev ingen Gudstieneste holdt.

13. For nogle Grønlændere, som sidstafvigte 8de an-

kom hertil fra Holsteinsborg, for at gaae tilbage til Fride-richshaab, har jeg i Dag prædiket over Dagens Evange-lium. Ogsaa paa tvende af Catechet-Formanden hiemme-døbte Børn confirmerede jeg Daaben. De danske Colo-nister vare alle fraværende paa Brænde-Togt.

15. Fødte Pigen Bolette Ravn en Slegfredatter. Oberassistent Platou er Faderen; thi Bolette, som nu alle-rede anden Gang er kommen saaledes afsted, var, efter Grønlands Skik og Brug, allerede i 2 Aar hans erklærede Favoritinde. Saadanne Exempler stifte, desværre! intet Godt. Endnu en Pige, Bertheline — en Datter af den gamle, virkelig agtværdige Baadsmand Mads Lund — er høist frugtsommelig. Som Barnefader har man angivet mig den gifte Blanding Lars Albrechtsen. Da jeg forleden gav denne snavs Karl en velfortient Irettesættelse, var han næsviis nok til at svare: »Tal til Moder først; jeg træder kun i hendes Fodspoer.« (Moderen er nemlig og var allerede, medens hendes afdøde Mand levede, Favoritinde hos en Europæer). Saa lidet kan en Missionair udrette, bundne ere Hænderne paa ham, naar hans egne Lands-mænd ligesom kappes om at lægge ham Hindringer i Veien ved stedse at foregaae de mindre oplyste og i høieste Grad sandselige Grønlændere med slette Exempler.

24. 2 grønlandske Familier ere i Dag hiemkomne. De øvrige ventes dagligen.

25. Kom atter nogle grønlandske Familier hiem fra Reenjagt. Uagtet de, formedelst det vedvarende vaade og stormende Veirligt, have havt en besværlig Jagt og ikkun faaet liden eller ingen Nytte af de skudte Dyr, ville de dog alle snart igien afsted til Ameralik-Fiorden. Deres Dræbelyst maa ret være heftig.

27. Prædikede jeg for Grønlænderne over Dagens Evangelium. Efter Prædikenen holdt jeg offentlig Cate-chisation med Ungdommen, for at giøre deres Forældre og Paarørende opmærksomme paa, hvor meget de tabte i Kundskaber ved et saadant omflakkende Liv. Fra Chor-

Dørren holdt jeg efter Catechisationen en lille Tale, hvori jeg gav de Unges Forældre eller dem, der staae dem i Forældres Sted, nogle velfortiente men dog kiærlige Iretsættelser. Det er vist nok atter en Draabe henkastet i det store Verdens Hav.

September.

9. Skiøndt den hele Godthaabske Ungdom endnu ikke er samlet, har jeg dog i Dag begyndt min sædvanlige Løverdags Underviisning.

11. Kom alle Grønlænderne fra Udstædet Napparsok i Nye-Sukkertoppens District hertil paa deres Hiemreise fra Reenjagten. Deres Hensigt var at ville communicere, et Ønske, som jeg desværre! ikke kan opfylde formedelst Mangel paa Viin, som ikke udsendtes i Aar. Vel medbragte Skipperen nogle Flasker Madera, som jeg, — hvad de ogsaa skulde kostet — gierne havde købt; men andre havde allerede før jeg prænumereret. Thi ved Godthaab har man Grønlænderinder, som blive syge, naar de ikke hver Dag faa Viin og Kaffe.

17. Prædikede jeg for Grønlænderne over Eph: 5, 3 og 4 V., foranlediget af det i en høi Grad utugtige Forhold, som saa mange blandt Godthaabs Mandfolk og Fruentimmer giøre sig skyldige i.

18. Hiemkom først alle Udstædet Sartloks Grønlændere fra Reenjagten, som nu har varet siden Slutningen af Juni Maaned.

19. Catechiserede jeg med Ungdommæn fra Sardlok. Den samme Klage, som jeg saa ofte har ført over den fra Reenjagten hiemkommende Ungdom, har jeg atter her Aarsag at føre. Alle Grønlænderne fra Napparsok reiste i Dag hiem.

20. Reiste alle Sardloks Grønlændere hiem.

Hr: Bergraad Giesecke hiemkom fra sin Sydreise og medbragte Brev fra min Kone. Gid det dog gaae hende og de smaa Uskyldige vel!

October.

10. Vi have nu daglige Exempler paa, at Misforøielsen høiligen tiltager blandt Grønlænderne, fordi de intet kunne faae for deres Penge ved Handelsstæderne, som nu ere aldeles blottede. Den nærmeste Følge heraf er, at de aldeles ikke ville modtage de af den kongelige grønlandske Handel for 4 Aar siden indførte Credit-Sedler, som de dog forhen have agtet meget høit, da de ved ethvert Handelsstæd i Landet kunde vexe disse Papir-Penge mod Varer. Nu sige de, som sandt er: »vi foragte en Lap Papir, thi den er os nu til ingen Nytte, og det er saare uvist, naar vi igien kunne faae noget for den.« Meget tungt er dette for Europæerne, især for dem, som have Grønlændernes Tieneste nødvendig til Reiser. De tør nu aldeles ikke tænke paa at præstere præstanda, hvad Reiser angaaer, thi Grønlænderne ere virkeligen nu langt fra saa tienstagtige, som de efter Rygtet forhen have været. Man har nu i saa høi en Grad forventt Grønlænderen, at han kun tiener for at tjenes og, som man siger om en vis Menneske-Klasse blandt de cultiverede Nationer, ikke gjør eet Skridt uden tilstrækkelig Betaling.

25. Med Expresser fra Friderichshaab har jeg fra Jessen modtaget Efterretning om, at Pigen Rose Beck, som i sidste Julii Maaned forlod Godthaab for at begive sig til sin Broder John Beck ved Friderichshaab, er — frugtsommelig ved Oberassistent Platou. Hun er saaledes i eet Aar det andet Offer for denne fæiske Vellystning, som ubekymret om de sørgelige Følger af hans Vellyst, følesløs mod de arme Uskyldige, han sætter i Verden til lutter Armod og Elendighed, suger Honning af enhver Blomst og forgifter dem alle. Sørgeligt er det, at saadant taales og taales ved det selv samme Sted, hvor den Mand boer, der som Øvrighedsperson skulde vaage over Orden og Sædelighed. Allene derfor burde Platou, efter mit Skiønnende, underkastes en alvorlig Straf, fordi han har indladt sig med et Fruentimmer, der, som den hele Beckske

Familie, er beladt med arvet Skurv. Det Barn, som hun nu føder, og alle dets Efterkommere ville altsaa faae samme skrækkelige Syge. Til hvor manges Elendighed har da ikke hiin frække Skiørlevner lagt Grunden!

November.

2. Ved Oberassistent Platou, som i Dag er hjemkommen fra en lille Reise til Garnstedet Kangek, er følgende Fortælling bragt i Circulation: En Grønlænder ved Navn David af Brødre-Menigheden, som boer ved Kangek, og hos hvem tvende danske Colonister vare indlogerede for at passe Garnfangsten, gik forleden fra Kangek paa Besøg til Nye-Herrnhut. Just som han var ifærd med at reise, anmoder en af Colonisterne ham om at medtage et Brev til Kiøbmanden. Han lover det og afleverer ogsaa det medtagne Brev, hvorfor Kiøbmanden gav ham lidt Brød og en Drik Øl. Han rejser nu hjem igien, og vred over, at han ingen større Betaling havde faaet af Kiøbmanden, skal han paa staaende Fod have jaget begge de Danske Mænd ud af sit Huus, og i fuld Forbittrelse sagt dem, hvad der nu var overlagt blandt Grønlænderne, at de nemlig, om Tilførsel af Krudt, Tobak og andre Handelsvarer endnu flere Aar udeblev, vilde myrde alle Europæerne. — Relata refero. — For denne Fortællings Sandhed har jeg intet Beviis. Jeg kiender David som en ganske skikkelig Mand og maa oprigtigen tilstaae, jeg helder mest til den Mening, at en af Colonisterne, som begge, efter det Exempel, deres Foresatte give dem, ere Elskere af Kiønnet, have i Davids Fraværelse søgt at komme til at staae paa en lidt for fortrolig Fod med en af hans Døttre. — Imidlertid skal jeg dog tale med min Ven Hr. Menzel om den Ting. Han vil latteligen komme efter den rette Sammenhæng.

15. Modtog jeg fra Catechet Søren Labansen ved Sardlok den Efterretning, at Sardloks Grønlændere, som tilforn stode paa to, nu have fordelt sig paa tre forskellige Steder. Jeg har derfor, i underdanig Forventning af

det høie Collegii naadige Approbation, seet mig nødsaget til at ansætte en Lærerinde ved det ene Sted med en 1^{Red.} aarlig Løn.

December.

3. I Følge Embeds-Skrivelse fra Hr. Inspecteur Myhlenphort har jeg i Dag copuleret Formand Frederik Olsen til Pigen Bertheline, som er omtalt under sidst afv. 15de August. Saa godt som det paa den ene Side er, at disse Mennesker, som begge i en høi Grad have været løsagtige, paa en vis Maade komme i Rolighed, saa lidet kan jeg paa den anden Side overtale mig til at ansee dette Ægteskab for tilladeligt, og det af flere Grunde: Frederik er porigenosus. Er nu endog denne Sygdom ikke arvelig, kan den dog lettelig blive arvelig for hans Børn, Børnebørn og saa fremdeles. Betænker man nu blot, at en dansk Colonist ved Navn Beck, som for mange Aar siden er død, er bleven Stamfader til en Mængde Skurvede, som aarligen formere sig — og derhos forestiller sig den Mængde, Frederik kan blive Stamfader for, saa indsees det letteligen, at om nogle Menneske-Aldere vil en tiende eller maaskee større Deel af Landets Indbyggere bestaae af saadanne Elendige. Og sligt burde man dog hellere forebygge end foranledige.

Endnu mere: I Følge en Bestemmelse fra den Kgl. Grl: Handels-Direction, faaer ingen Colonist, som for Alderdom eller Svaghed maa udtræde af Tienesten, Kost; men bliver sat paa en liden Pension, og maa forresten selv sørge for sit og sines Underhold. En Mand med stor Familie er altsaa i dette Tilfælde i en høi Grad ulykkelig. Lad ham endog have voxne Sønner, som ere istand til at forhverve, saa vil det dog falde en saadan Mand, som sit hele Liv igiennem er vant til Europæisk Kost, saare tungt paa eengang at leve paa Grønlandsk Viis. — Desuden ere de Blandinger, hvis Fader er en Europæer, sielden istand til at ernære sig med Kajakken. Thi Mødrene ere sæd-

vanligen saa stolte af den Lykke, de troe at have giort, at de kun tillade de unge Herrer at bruge Kajakken som et behageligt Tidsfordriv, — Faderen sige saa hvad han vil. Jeg har ofte ærgret mig herover, ofte ivret herimod — uden Nytte.

Endelig har Frederik — for en Colonist — bragt det for vidt i det grønlandske Sprog, og er istand til at indlade sig alt for meget med Grønlænderne og at discutere med dem over enhver Ting, som først falder ham ind. Saadanne Folk burde — ikke engang naar de ere moralsk gode Mennesker — tillades at blive i Landet, thi hvor meget de skade Mission og Handel, er uberegneligt. At Mission og Handel ikke heller profitere ved Blanding-Slægtens Formerelse, troer jeg er indlysende af det ovenfor sagte.

4. Angaaende den under 2den November anførte Affaire imellem Grønlænderen David ved Kangek og 2de af Handelens Folk, har jeg først i Dag havt Leilighed at tale med Forstanderen for Brødre-Menigheden ved Nye-Herrnhut, Hr. Menzel. Han beviiste mig den Artighed at lade David kalde og undersøge Sagen i min Nærværelse. Det forholdt sig aldeles, som jeg formodede, og David er altsaa meget at undskylde, fordie han paa en rask Maade skilte sig af med to saa ubeleilige Giæster. — At have udstødt den ovenfor anførte Trudsel nægtede han vel in totum, men rødmede dog, da den blev omtalt, og dette var tilstrækkelig Grund for Hr. Menzel at give ham en alvorlig Irettesættelse.

1810.

Januarii.

1. Prædikede for den Grønlandske Menighed over Joh: 14, 1.

6. Catechiserede med Ungdommen.

7. Holdt jeg Gudstjeneste for den Danske Menighed og prædikede over 1 Krønik: 29, 10—15.

8. Allerede i en Maanedstid har Trangen blandt Grønlænderne været meget stor. Af Sælhunde gives kun saare faa; og de faa, som af og til sees, kunde de aldeles ikke komme til for den Mængde Iis, som bestandigen driver ud af Fiorden. Dette har ogsaa forvoldt, at Communicationen mellem dette og Udstædet Sardlok en Tidlang har standset. Det værste af alt er, at Grønlænderne ikke alene maa behielpe sig med den allerusleste, ukogte Føde, men endog paa denne haarde Aarets Tid undvære Varme. Af Spæk have de intet; thi Sommeren, hvori de burde indsamle Forraad for Vinteren, hvor Uhæld saa ofte støder til, anvendes til den unyttige Reenjagt. Ved Handelen kunne de intet Spæk faa at laane, da Kiøbmanden, uden at tænke paa, hvad der kunde møde, hiemsendte alt med Skibet Jupiter. Grønlænderne lide saaledes ubeskriveligen af Hunger og Kulde. Paa Handelens Regning kunne de, under nærværende Omstændigheder, ingen Proviant-Uddeling vente, — og vi faa kostnydende Europæere kunne af vor ringe Mund-Portion umuligen undvære noget, uden selv at komme til at mangle. Hvad man desuden kunde give, — naar Forfriskningerne ikke vare saa sieldne, som de i Aar ere, — vilde, deelt imellem saa mange, være det samme som intet. Og dog er jeg forvisset om, at Grønlænderne atter i Sommer, ubekymrede for den kommende Tid, løbe i Flokketal paa Reenjagt..

28. Da vor allernaadigste Konges Fødselsdag i Dag indtraf, har jeg, efter fuldendt Gudstieneste og Prædiken over Dagens Evangelium for den Grønlandske Menighed, fra Chordøren holdt en til Dagens Høitidelighed passende Tale, hvori jeg gjorde Grønlænderne opmærksomme paa de store, faderlige Velgierninger, som 4re af vore høisal: Konger have viist dem, forsikrende dem (om) det samme naadige og faderlige Sindelag hos vor nu allernaadigst regierende Konge — dette Mynster for Europas Fyrster — og viiste de Pligter, der i denne Henseende paa-ligge dem. Efter endt Tale knælede jeg med hele Menig-

heden, og nu opsendte vi vore forenede Bønner til vor fælles Fader for vor elskede Konges Held og Tvillingrigets Frølse.

Februarii.

3. Holdt jeg som sædvanlig Catechisation med Ungdommen. Jeg har dog nu den Fornøielse at mærke, hvorledes de fleste af dem fra den ene Uge til den anden tiltager i Kundskaber. Kunde jeg nu kun være vis paa, at de ikke igen til Sommeren gandske glemme, hvad de nu med megen Flid og Møie lære!

9. Trangen blandt Grønlænderne vedbliver endnu. Vel fanges nu og da en Sælhund saavel her paa Pladsen som ved Nye-Herrnhut, men det forslaaer intet blandt saa mange. Thi hvad der fanges, maa efter gamle Grønlandske Skikke deles hæderligen, og saaledes blive ingen mætte, ingen faae paa eengang saa meget Spæk, at de en heel Dag igiennem kunne holde varmt i deres Huse i denne temmelig haarde Vinter.

Fra Catechet Søren Labansen ved Sardlok har jeg i Dag faaet Brev. Han beskriver mig sin og sin Families sørgelige Forfatning — paa en rørende Maade — og beder mig indstændig, at det maatte tillades ham at faae, i det mindste for en Deel af sin Løn, Proviant til Kiøbs ved Colonien. Jeg fandt Mandens Forlangende overmaade billigt, da man ikke kan fordre, at han som Catechet skal giøre Tieneste for intet, og de ved den Kongelige Handel indførte Credit-Sedler ere under nærværende Omstændigheder det samme som intet, da der intet kan faaes for dem. Desuden var det en Umenneskelighed, enhver maatte gyse ved, at lade en Familie hungre ihjel, eller i det mindste miste Helbreden ved Hunger, naar man kunde afhjælpe Nøden. Jeg gik derfor strax til Hr. Inspecteur Myhlenphort, paa hvem Alt i denne Henseende beroer. Den gode Mand var saa artig fuldkommen at billige mine Grunde, og havde intet imod, at Søren Labansen fik, efter sit For-

langende, Gryn at købe for en Deel af sin Løn. Jeg var overhovedet uskiønsom, om jeg ikke meddelte Hr. Inspecteuren det sandfærdige Vidnesbyrd, at han stedse viiser den største og uegennyttigste Tienstagtighed og Godhed mod Missionens Betiente. Jeg har derfor i Dag med Overbringeren af Sørens Brev for det første sendt ham $1\frac{1}{2}$ Skieppe Gryn. Da imidlertid ald Provianten er uendelig dyr, og Grynene især staae i den uhyre Priis 24 ^{Rdl.} pr. Td., vil den stakkels Mand. endogsaa for sin hele Løn, kun paa denne Maade faae saare lidet.

11. Prædikede jeg for Grønlænderne over Ebr: 12, 5. 6. 7. — Min Hensigt med denne Tale, som jeg efter Evne udførte, var at viise Grønlænderne: »At endog de Gienvordigheder, som den Evige lader komme over os, ere os i mange Henseender høist fordeelagtige« — og derved at opmuntre dem til at bære deres nærværende tunge Kaar med christelig Taalmodighed.

28. Fangede Grønlænderne, efter lang Fasten, 3 Sæl-hunde. Men hvad er dette til saa mange?

Martii.

8. Ankom nogle af Sardloks Grønlændere til Colonien. For at faae Føden og det nødvendige Spæk til deres Lamper havde alle benævnte Udstæds Grønlændere i denne haarde Vinters Tid giort en Reise til den faste Iis i Bunden af Baals-Revier, og der vovet sig til at staae i Telte. Men Forsøget var, desværre! frugtesløst. Forhungrede og forfrosne kom de arme hiem. Nøden er overalt lige stor. Alle se med Længsel Foraarets Komme imøde.

18. Var jeg saa yderlig slet for Brystet, at det var mig aldeles umueligt at holde Prædiken.

April.

3. Nøden blandt Grønlænderne er nu stegen til det høieste. Tvende samfulde Uger har det nu været daglig Storm og haard Kulde fra 12 til $19\frac{1}{2}$ Gr. Stormen og

den megen nyefrosne Iis har gjort det umueligt for Grønlænderne at gaae i Kajak. De hungre og fryse nu meer end nogensinde før, og see ud som vandrende Skygger. Mit Hierte bløder.

7. Catechiserede jeg med Ungdommen. Siden den 28de forrige Maaned er denne blevet forøget med Børnene af 2de talrige Familier fra Sartlok. Disse Grønlændere have taget hertil, da de troede, at Trangen her maaskee var mindre end hist. Men de ere skuffede i deres Haab.

8. Trangen hører nu op, da her er kommet Mængde af Hellefisk.

22. Prædikede jeg for Grønlænderne over Dagens Text. Da Grønlænderne nu haste med at komme til deres Forraad for igien at vederquæge sig lidt efter den i Vinter udstandne Jammer, har jeg i Dag confirmeret den eneste unge Grønlænder, som for i Aar var færdig til Confirmation.

Maii.

14. Fik vi Expresser fra Holsteinsborg og Nye-Sukkertoppen. Med disse modtog jeg fra Catechet-Formændene Jacob og Frederik Berthelsen Efterretning om Missionens Tilstand ved de mig allernaadigst anbetroede Annexer. — Ubeskrivelig tungt er det mig ikke at kunne opfylde saavel Catechet-Formændenes som Grønlændernes Ønske — at komme ufortøvet til dem, saa meget mere, som en stor Deel Embedsforretninger venter mig. Men over Umueligheden kan jeg, som Menneske — ei seire. Jeg har intet ivrigere Ønske, end efter Evne at opfylde Hensigten med min Sendelse til Grønland, og har derfor indtil denne Dag ikke skyet nogen Møie, ikke krympet mig ved nogen Opofrelse, som kunde føre mig Maalet nærmere. Selv i den afvigte Vinter har jeg (thi Vanskeligheden ved i disse Tider, hvor man mangler baade Proviant og Cargaison, at faa Folk til en 112 Miles Reise indsaae jeg fuldkommen) nægtet mig selv den tilvante Opvartning og selv feiet mine Værelser og redt min Seng — for at spare

til Reisen den Proviant, hvormed jeg ellers maatte lønne en Opvarterske. Saaledes er det ogsaa lykkedes mig at spare lidet sammen. Foruden dette har Hr. Inspecteuren paa Handelens Vegne tilladt mig at faae 100 \mathring{R} Brød paa Regning, saa jeg dog har kunnet byde de Grønlændere, som vilde følge mig, eet Maaltid om Dagen af Europæisk Kost, og har desuden tilbudt dem dobbelt Betaling i Penge mod sædvanlig. Skiondt Reisen saaledes, efter de uhyre Proviantpriser og den dobbelte Betaling i Penge, vil koste mig over 100 Rdl., har dog alt været forgiæves. Efter den udstandne Hunger i afvigte Vinter tænker enhver Grønlænder nu — i det mindste for en Tid — paa at betrygge sig bedre for næste Vinter, og Credit-Sedlerne, som man nu intet kan faae for, foragte Grønlænderne.

Hr. Bergraad Giesecke, Hr. Inspecteur Myhlenphort, Stedets Handelsbestyrer og de ev. Brødre-Missionairer ved Nye-Herrnhut kunne bevidne Ovenstaaendes Sandhed, og fra enhver af disse skal jeg ogsaa forsyne mig med en Attest. Til Catechet-Formand Fredr. Berthelsen skal jeg nu skrive og bede ham, — om muligt — at formaae en eller anden af Sukkertoppens Grønlændere til mod Betaling at afhente mig med sin Baad. Men her befrygter jeg med Grund ligesaa uoverstigelige Hindringer. Thi Hungeren har i Vinter næsten endnu været større i Sukkertoppens District end ved Godthaab. Man har derfor kun liden Grund til at formode, at nogen Grønlænder skulde forsømme Indsamlingen af Sild (deres Nødhielp om Vinteren) for at gjøre en lang Reise, hvis Betaling i Ting, der vare ham tienlige, han maaskee kunde komme til at blive 10 Aar efter, saaledes som Sagerne nu staae. Gud give, at min Formodning maatte slaae feil! jeg fik da et af mine inderligste Ønsker opfyldt, og skulde med ubeskrivelig Glæde tiltræde den lange og besværlige Reise, skiondt min Helbred i det sidste Aar, formedelst min i en frygtelig Grad tiltagende Brystsyge, er saa slet, at jeg kun ved at gjøre Vold paa mig selv er oven Sengen.

Saa vel fra Holsteinsborg som Nye-Sukkertoppen har jeg, desværre! atter dette Foraar modtaget ubehagelige Efterretninger om nogle af Europæernes forargelige Levnet med Landets Døtre. Ved Holsteinsborg ere dog Handelens Betiente nu uberygtede, ved Nye-Sukkertoppen derimod synes det, som de sætte en Ære i at foregaae deres Underhavende med skiændige Exempler.

Junii.

22. Kom 2de Konebaade fra Nye-Sukkertoppens District. Med disse fulgte 3 Par for at copuleres, 2 Confirmander og et hiemmedøbt Barn.

24. Prædikede jeg for de nys ankomne Grønlændere over Evangeliet, copulerte 3 grønlandske Ungkarle til 3 Piger, confirmerede 3 Drengene og en Pige, og bekræftede Daaben paa et hiemmedøbt Barn.

29. Nye-Sukkertoppens Grønlændere ere i Dag igien bortreiste. Forgieves haabede jeg ved dem at blive befordret til og fra Nye-Sukkertoppen. De havde ogsaa intet imod at medtage mig, men sagde mig tillige, at de ei ventede at see N: Skkt: førend først i Oktober, da de vilde tilbringe Sommeren i Pessukbik, for at forsyne sig med Sælhundekiød og tør Fisk til Vinteren, som de nu ikke uden Gysen kunne tænke paa, da den sidste Vinters Jammer har gjort dem kloge.

Maatte det kun tillades mig, hvad der nu tillades ved de Reiser i Handelens Ærende, som man bruger Grønlændere til, — det nemlig, at mine leiede Folk maatte faae deres accorderede Løn udbetalt i Proviant, — saa vilde jeg unægteligen, ligesaa vel som andre, faaet Befordring her fra Godthaab. Og virkeligen kunde det medgaaende Proviant-Quantum under nærværende enorme Priser ikke blevet saa betydeligt. Men man siger mig, at Colonierne ere alt for slet forsynede med Proviant til at kunne taale en saadan Udgiwt. Dette forholder sig nu vist nok saa, skiøndt man har seet, at en enkelt Mand med dobbelt

Kost-Deputat har, dette uagtet, taget meer end en heel Ranson paa Regning. Men da jeg hverken er, kan være eller ønsker at være indviet i Coloniernes Mysterier, og jeg desuden qua Missionair, saaledes som Grønland nu er, ansees for et ganske overflødigt Væsen, hvis Indvendinger og Forestillinger ere Raab i Ørken, har jeg ladet mig nøie med Svaret — ad tempus.

30. Kom en stor Deel af Grønlændere hjem fra Forarsfangsten. Af meget gode Grunde maae de i Aar lade Reenjagten fare; thi de mangle — som vi alle — Krudt.

Julii.

21. Kom Inspecteur Motzfeldt fra det Nordre Grønland hertil med 2 temmelig store Fartøier for at hente Proviant. Vi, som før have — efter Sigende — haft for lidt til et Aars Udkomme, faae saaledes endnu mindre. Et uopløseligt Problem er det for os, som boe i det sydlige Grønland, hvorledes man i Disko-Bugten kan trænge til Proviant, da man der har havt i det mindste 4 Gange saa stor Tilførsel som vi. Der burde i denne Henseende engang komme en Regnskabs Dag. Mange vil med mig i den haarde og lange Vinter komme til at lide Mangel, fordie en Legion af grønlandske Skiøger have levet herlighen og i Glæde.

31. Da Hr. Inspecteur Myhlenphort bestemte sig til at gaae paa Embeds Vegne til Colonien Nye-Sukkertoppen i Selskab med Inspecteur Motzfeldt, har jeg med Glæde grebet denne Leilighed for i det mindste at faae mine Functioner ved denne Coloni afgjorte. Til Middag reiste vi.

Augusti.

4. Efter at have døiet meget af Storm og Plaskregn, kom jeg i Dag Kl. 5 Efterm. til Nye-Sukkertoppen.

5. Prædikede jeg for Grønlænderne over Jes: Sir: 4, 2 og confirmerede Daaben paa nogle Børn.

6. Da Colonien Nye-Sukkertoppens Jagt Neptunus

skal efter Hr. Inspecteur Myhlenphorts nyelig udstedte Ordre ufortøvet gaae til Holsteinsborg og derfra igien tilbage til Godthaab, har jeg med ubeskrivelig Glæde benyttet mig af denne Befordring til Holsteinsborg.

9. Kom jeg til Udstædet Akparanit i Nye-Sukkertoppens District.

10. Jeg var saa lykkelig ved Akparanit at træffe 4 grønlandske Familier, som jeg strax besøgte og prædikede over Eph. 4,25. Jeg confirmerede Daaben paa 3 Børn og reiste samme Dag videre.

12. Kom jeg til Colonien Holsteinsborg.

14. Prædikede for den danske Menighed over Coloss: 3, 23—25 og confirmerede Daaben paa et Europæisk Barn.

15. Prædikede for Grønlænderne over Matt: 7, 21 og confirmerede 5 Drengene og 2 Piger i deres Daabes Pagt.

16. Copulerede jeg, i Følge Inspecteurens Tilladelse, Smeden Dahl til Catechet Jac. Berthelsens Datter. Det er skammeligt, at denne slette [Person] skal, efter at have besvangret 3 Piger, faae Tilladelse at ægte den 4de.

18. Tre grønlandske Familier mangle her ved Holsteinsborg. Jeg har paa egen Regning udsendt Expresser Nord og Syd paa for at søge efter dem. Men de ere komne tilbage med uforrettet Sag. Man mener, at disse Familier ere paa Reenjagt, men hvor vides ikke. Jeg er altsaa undskyldt.

19. Prædikede jeg for den Grønlandske og Danske Menighed over Dagens Evangelium. Om Eftermiddagen maatte jeg forlade Holsteinsborg, da Vinden var gunstig, og den Mand, som anførte Jagten, havde den bestemteste Ordre for at skynde sig saa meget som muligt. Jeg havde desværre! intet over Befordringen at befale.

20. Om Aftenen Kl. 5^{3/4} ankret ved Nye-Sukker-toppen. Jeg var saa lykkelig her at træffe Catechet-Formanden med en stor Deel Grønlændere. Foruden Napparsoks Grønlændere, som vente paa min Hiemkomst ved Godthaab,

mangle 2de Familier, som Fred. Berthelsen ikke har kunnet faae opsøgt.

21. Prædikede jeg for Grønlænderne over Rom. 13, 9 og overhørte Ungdommen, som svarede til mit Haab. Jeg copulerede en Grønlandsk Enkemand og en Grønlandsk Ungkarl til 2 Grønlandske Piger.

22. Prædikede jeg atter for Grønlænderne over Math. Ev. 5, 18—19. 'Jeg confirmerede ogsaa 2 Dreng og 1 Pige i deres Daabes Pagt og bekræftede Daaben paa 3 Børn. Om Middagen maatte jeg reise videre. At jeg ingen Dansk Prædiken har holdt ved Nye-Sukkertoppen, dertil er Aarsagen, at foruden 2 danske Mænd, som var med mig paa Baaden, var kun Assistenten hiemme, og disse vare stedse i Arbeidet med Fartøiets Losning og Ladning. Saaledes har jeg da nu gjort, hvad jeg har kunnet. Vistnok vilde en Foraarsreise været nyttigere, men den betydeligste Deel af de Forretninger, som ventede mig, er dog afgjort, og dermed er jeg under nærværende Omstændigheder tilfreds. Daabens Bekræftelse paa 5—6 Børn staar rigtignok tilbage, men at faae fat paa disse var mig umuligt.

29. Naaede jeg igien Godthaab. Stormen gjorde Reisen meget farlig. Jeg traf her, efter mit Haab, Napoleons Grønlændere.

September.

5. Kom Kiøbmand Astrup og Assistent Monrad hertil med Baaden Libertas. Om Aftenen spiste vi hos Hr. Platou: Smørrebrød og Pandekager.

6. Spist hos mig: Reensdyr-Steg med Tyttebær og Krumkager. Hertil blev drukket gammelt Øl fra forrige Aars November Maaned.

13. Sendt 2 Konebaade til Ameralik efter Brænde.

18. Var jeg saa lykkelig at træffe Leilighed til Ud-stædet Sartlok og tilbage igien. Mine Konebaade kom hjem med god Last.

19. Catechiserede jeg med Ungdommen ved Sartlok og Illuilik og var meget vel fornøiet.

20. Prædikede jeg for Sartloks Grønlændere over Joh. Evang. 16, 13. — Om Eftermiddagen maatte jeg reise tilbage til Colonien, da Handelens Fartøi, som var her i et Ærinde, og som jeg fulgtes med, ikke maatte opholdes. Da jeg ved Sartlok bragte i Erfaring, at Grønlænderne atter til den forestaaende Vinter ville fordele sig paa 3 (Steder), har jeg — i underdanig Forventning af det høie Collegii naadige Approbation — i Stedet for den i Fjor ansatte Lærerinde, ansat Catechet Edvard ved det ene Udstæd med 3 Rdlr. aarlig Løn. Denne Edvard er i Sommer kommet fra Fridrichshaabs District, hvor han forhen har været Catechet, og har fra Jessen medbragt et temmelig fordeelagtigt Vidnesbyrd.

25. Blev Proviantbeholdningen ved vor Coloni optaget. Det saae temmelig mysterieust ud.

October.

5. Reiste jeg paa Brændetogt med Konebaad.

10. Kom jeg først hjem og var altsaa undskyldt, at der den 7nde hujus ingen Gudstieneste holdtes.

15. Gaves der atter Leilighed for mig til at komme til Sartlok uden Proviant-Udgivt, hvorfor jeg med Glæde benyttede den.

16. Catechiserede jeg med Ungdommen ved Sartlok og prædikede for de forsamlede Grønlændere. 17. Kom jeg hjem til Colonien.

25. Catechiserede med Ungdommen. Da jeg nu er saa lykkelig uden megen Vanskelighed at kunne oversætte i det Grønlandske Sprog, og saaledes er mere Herre over min Tid, har jeg bestemt to Dage ugentlig (nemlig Torsdag og Løverdage) til Catechisation med Ungdommen. Og for at undgaae kiedende Tautologie giver jeg mig underdanig herved den Frihed eengang for alle at anføre dette

i den underdanige Forventning, at det derfor ikke vil undgaae det høie Collegii naadige Opmærksomhed.

November.

16. Kom 2de Konebaade med Folk fra Sartlok paa Besøg her til Colonien.

18. Prædikede jeg for Grønlænderne over Dagens Evangelium. (Det var i Dag den stærkeste Storm, jeg nogensinde har oplevet).

22. Reiste Sartloks Grønlændere hiem. Med de faa Unge, som vare med disse Baade, har jeg dagligen læst een og to Timer, eftersom min Tid tillod det, at dog deres Ophold her ved Stedet ikke skulde være gandske unyttigt.

28. Tvende Grønlandske Familier ere i Dag komne fra Sartlok for at overvintre her, da Driviis gjør Fangsten ved Sartlok yderst besværlig og farlig.

December.

11. Reiste jeg med en Leilighed, som just tilbød sig, til Narksak $1\frac{1}{2}$ Miil sydlig for Colonien, hvor 3 Grønlandske Familier i Vinter boe.

12. Efter at have holdt Gudstieneste med Narksaks Grønlændere og overhørt en eneste der værende Dreng, som Moderen selv giver den første Underviisning i Læsning, vendte jeg mod Aftenen tilbage til Colonien.

20. Kom 2de Konebaade med Grønlændere hertil fra Sartlok for at blive her Juulen over.

25. Første Juuledag. Holdt jeg om Morgenens ved Lys Gudstieneste med den Grønlandske Menighed og hen imod Middag prædikede jeg for den Danske Menighed over Dagens Evang.

26. Prædikede jeg for den Grønlandske Menighed over Evangeliet.

30. Holdt jeg Gudstieneste med den Danske Menighed og prædikede over Dagens Evang. Med min allerede i nogle Aar svage Helbred bliver det med hver Dag værre

og værre. Hver Prædiken volder mig nu nogle Dages Blodspytning, og dog har jeg intet Lægemiddel at bruge; jeg har ingen, jeg kan raadføre, ingen som kan pleie mig, om jeg bliver sengeliggende. Min Hustru og mine Smaa ere langt herfra — Gud veed hvor — maaskee i Evigheden. — Sandeligen jeg maatte fortvivle, om ikke min Tillid til det kiærlige Forsyn, som med Viisdom og Godhed uddeler Vel og Vee til sine fornuftige Skabninger, og mit urykkelige Haab om Udødelighed lod mig midt i Sorgens gyselige, rædsfulde Nat skimte en Straale af Haab.

1811.

Januarii.

12. Reiste jeg med en Leilighed, som just tilbød sig, til Sartlok for at besøge den Deel af Menigheden, som opholder sig der, og et Par andre tæt ved liggende Steder.

13. Om Morgenen kom 6 Grønlandske Familier fra Udstæderne Kaniordluk og Illuarmitut til Sartlok. Jeg holdt Gudstieneste i Catechet Søren Labansens Huus og talte over Dagens Evangelium. Med Ungdommen, hvis Fremgang jeg offentlig undersøgte, var jeg i det Hele vel fornøiet. Dog fortienner Catechet Jonas Gabrielsen meest Roes. Efter ham fandt jeg mig meest tilfreds med de Børn, som ere betroede Catechet Edwards Underviisning. Søren Labansen har i nogen Tid været sygelig, og jeg bør troe, at det er Aarsagen, hvorfor de unge, som nyde Underviisning hos ham, denne Gang vare mindre færdige end sædvanlig.

14. Proviandmangel — og den er desværre! nu alt for almindelig og alt for trykkende — har i Dag nødt mig til at vende hjem fra Sartlok, hvor gierne jeg end havde blevet der længere. Men Grønlænderne have i denne Tid selv kun saare lidet, og for en Europæer er det i disse Tider umueligt at opholde Livet med det usle Mundforraad af Brød og Smør, naar han er paa Steder, hvor han intet andet kan faae tillavet.

25. Den under 15de Augusti omtalte løsagtige gifte

Grønlænder Lars Albrechtsen, som i en lang Tid har syntes at leve ordentligen, giver nu igien offentlig Forargelse ved sit yderst slette og tøilesløse Forhold. Han efterstræber næsten ethvert ungt Fruentimmer saavel af denne Mission som af Nabo-Missionen ved Nye-Herrnhut, men især har han i den senere Tid (til stor Græmmelse for hans brave Kone og Pigens gamle, nu virkelig agtværdige Fader) levet i den nøieste og skiændigste Forstaaelse med en Datter af Catechet Paul Andersen. Jeg har givet saavel hende som ham den alvorligste Irettesættelse, og helligen forsikret den sidste, at jeg, den første Gang han igien gav mig Aarsag til Misfornøielse, vilde af hans egne Landsmænd lade ham tildele en drøi corporlig Straf, siden jeg maatte erfare, at Formaninger intet frugtede. — Han angav ellers den gandske besynderlige Grund til Utroeskab mod sin Hustrue, at hun fødte ham lutter Piger. (Hun har nemlig efter 5 Aars Ægteskab skiænket ham 2 Døttre). »Sønner« sagde han, »maa der til for at giøre en gift Grønlænder lykkelig, og da min Kone ingen Sønner vil føde mig, vil jeg heller ikke elske hende alene.« — Jeg forestillede forgieves dette Uhyre, at saadanne Ting staae i Guds Haand, og gientog for mig selv det Løfte ved første givne grundede Anledning at bibringe ham et argumentum ad hominem.

28. Holdt jeg som sædvanlig fra Chors Dørren en Tale for den forsamlede Grønlandske Menighed i Anledning af vor elskede Konges Fødselsdag.

Februarii.

5. Havde jeg nye Fortrædelighed med en ugift Grønlænder fra Sartlok ved Navn Terkild. Han har atter havt uanstændige Hensigter mod et ugift Fruentimmer af den evangeliske Mission. Dog har han roeligen modtaget den Irettesættelse, saavel Hr. Mentzel som jeg har givet ham og oprigtigen lovet Bedring.

28. Grønlænderne begynde atter at lide Nød, og med os Europære seer det endnu værre ud. Vi have netop

det allernødtørftigste Udkomme til førstkommende 30. Junii, og have til den Tid intet andet at vente end Hunger — maaske Hungersdød; thi Grønlænderne, — det har den senere Tids sørgelige Erfaring lært (Godthaabs Grønlændere i det mindste) — lade nu haant om Europæerne og lade dem gjerne hungre ihiel, da de ikke mere ere istand til at tilfredsstille enhver Grønlænders urimelige Ønske. Jeg undres ikke over, at denne af Naturen godmodige Nation er paa mange Steder blevet saa forandret til det værre. Nei, — jeg undres snarere over, at Grønlænderne overhovedet ikke er slettere, end de ere. Gud veed, paa slette Exempler lader man det ikke mangle.

• Martii.

10. NB. En gyselig Kulde!

11. Blev den under 5. f. M. omtalte unge Grønlænder Terkild fundet omkommen ved Siden af sin Kajak, en halv Miil østen for Cölonien, gandske tæt ved Landet. Han blev fundet i en Stilling, som viiste, at han efter at være kængret er sluppen ud af Kajakken og har ved at favne om den svømmet et langt Stykke med den. Det var i Gaar 27 Graders Kulde og den Ulykkeiige er sikkert frossen ihiel. — Efter Grønlændernes Sigende vilde han reist her til Colonien for herfra at gaae paa Fuglefangst, da Mangelen ved Sartlok skal være steget til en frygtelig Høide.

12. Fik jeg Brev fra Søren Labansen, hvori han underretter mig om de arme Sartlokkers ubeskrivelig tunge Forfatning. De have intet at spise, og intet Spæk til Lamperne, hvilket i denne nu i 3 Uger vedvarende overordentlig strenge Kulde er det tungeste. Jeg har af mit ringe Mundforraad hiulpet de arme Mennesker, saavidt jeg kunde, men Catechetens Ansøgning om at faae Proviant for en Deel af sin Løn har vi i Aar ligefrem maattet afviise, da der er den rimeligste Grund til at troe, at Europæerne selv inden sidste Junii ville endog komme til at

undvære de alleruundværligste Proviantsorter. Her holdes ved Godthaab uforsvarligen Huus.

20. Kom Ephraim fra Narksak med sin Konebaad. Da han lovede at befordre mig hiem igien om et Par Dage, tog jeg ikke i Betænkning at følge med ham.

24. Prædikede jeg for Narksaks Grønlændere.

25. Reiste jeg hiem til Colonien.

April.

1. Kom en Konebaad fra Sartlok med nogle unge Mennesker, som ere bestemte til Confirmation. Efter min Formening vare kun 4 antagelige. De øvrige har jeg ugierne maattet viise tilbage. Her paa Pladsen er 4 Confirmander. Blandt disse er rigtignok en Pige ved Navn Inger meget svag; men deels er hun allerede omtrent 19 Aar gammel, deels er hun beviisligen sindssvag. Paul Andersen og jeg har nu i næsten 4 Aar giort os forgieves Umage for at lære hende at læse i en Bog. Bogstaverne, enkelte, kiender hun, men at føie 2 sammen til en Stavelse er hende saa umueligt, som det i dette Øieblik er mig umueligt at spadserere til Danmark. Ved idelig Forelæsning af hendes Landsmænd har hun da endelig lært at opramse ordo salutis, og paa den er hun antagen. Om Hensigten af Alterens Sacramentes Indstiftelse, dets værdige Brug og Nytte har jeg ofte mundtliggen underviist hende, ligesom jeg ogsaa skriftligen har optegnet det allervigtigste i denne Materie og paalagt Catecheten, saalænge han er samlet med hende, dagligen og omhyggeligen at forelæse og forklare hende det. — En Besynderlighed ved denne Pige er, at hendes Forstand tager af og til med Maanen. Dette Phænomen kunde maaskee give Physiologerne Anledning til Undersøgelse. Med Confirmanderne fra Sartlok læser jeg nu hver Dag.

14. Første Paaskedag. Gudstieneste for den Grønlandske Menighed.

15. Atter Gudstieneste for den Grønlandske Menighed.

Thi de Danske Colonister ere for et Par Dage siden bortreiste til Fridrichshaab med Assistenten, som er beordret at hente fra Julianehaab Galeasen Sælhunden, som nu er vort eneste Haab.

21. Confirmerede jeg 3 Dreng og 5 Piger i deres Daabes Pagt. Formedelst mit yderlig svage Bryst maatte jeg lade Prædiken være. At holde Confirmations Talerne og examinere i 1½ Time er mig allerede besværligt nok.

22. Den under 25de Januarii d. A. omtalte Pige, Ane Marie Paulsdatter, har jeg for nogle Dage siden copuleret til en brav ung Grønlænder, som tillige er en duelig Fanger. Ogsaa en yngre Broder af hende, som siden han traadte ud af Barndomsaarene har udmærket sig ved Immoralitet og Ulydighed mod velmeente Formaninger, har jeg copuleret til en Grønlandsk Pige, just den samme, som jeg ret længe har ønsket ham forenet med, da hun, foruden den for en Grønlænderinde saa nødvendige Færdighed i Syening, ogsaa er kiæk nok til at kunne holde en saadan Libertiner som hendes nuværende Mand indenfor Velanstændighedens Grændser. Saaledes haaber jeg da nu, at disse tvende Sødskende ikke ville give mig eller mine Naboer, de evangeliske Brødre, mere Aarsag til billig Misfornøielse.

25. Jeg er i Dag — ugieerne kommet efter, at nogle af Landets Indfødte vist ikke mene Europæerne det saa meget vel. Rigtignok var det et Par Blandinger, Sønner af afg. Kiøbmand Hind, som stedse have lagt et slet Sindelag for Dagen, fra hvem de onde Ønsker kom, som vil sees af følgende; og da de andre Grønlændere og Blandinger, som vare tilstæde, alvorligen irettesatte dem, vil og bør jeg troe, at disse Skurke have deres Tænkemaade for sig selv. Men til Sagen. Jeg sad i Kiøbmandens Have med en Bog i Haanden for i Solskinnet at vederquæge mig efter den udstandne Kulde i mine Værelser, men skiultes af Plankeværket, saa jeg ikke kunde sees af en heel Hob Grønlændere, som tæt udenfor arbeidede paa en

Baad, men godt høre alt, hvad de sagde. De talende vare Catecheterne Edvard og Paul Andersen, begge Brødrene Jens og Niels Hind, en Grønlænder Jeremias og en do. Michael. Anledningen til Samtalen gav Edvard ved at fortælle en Drøm, han om Natten havde havt. Og saa være det mig naadig tilladt at indføre enhver især talende:

Edvard: Jeg maa dog fortælle jer hvad jeg drømte i Nat. Det kom mig for, at jeg saae utallige Ravne komme flyvende fra Søen igiennem Skibs-Løbet. Jeg blev forundret og bange, da jeg saae, at den forreste Ravn havde et Menneske-Ansigt, men just som jeg vilde til at løbe, talte han til mig og sagde: »Vær ikke bange! Jeg kommer fra Kablunakkernes Land og skal hilse jer allesammen fra Kablunakkernes Konge.« »Hvorledes gaar det nu Kongen?« spurgte jeg. »Slet«, svarede Ravn, »han sukker og græder baade Dag og Nat, thi Engelskmændene ere alt for slemme, og alle hans Tienere (Undersaatter) lide Nød og Mangel.«

Niels og Jens Hind: »Det var herligt! Det var herligt!«

Paul Andersen: »Siger I saaledes for Spøg eller Alvor?«

Niels Hind: »Jeg for min Part mener det ganske alvorligt.«

Paul: »Er du ogsaa en Christen?«

Jeremias: »Du tænker slet, Niels!

Edvard: »Jeg spurgte fremdeles Ravn, om der kom Skib i Aar?« Han svarede: »Maaskee kommer der Skib, men det er uvist.«

Michael: »De stakkels Europæere! Kommer her ikke snart Skib, vil de alle komme til at hungre ihjel, om vi ikke sørge for deres Underhold.«

Jens Hind: »Jeg giver ikke Europæerne en eneste tør Sild. De havde intet i vort Land at gjøre.«

Niels Hind: »Jeg tænker vist ligesaadan.«

Paul Andersen: »Og I to burde allermindst tænke saa ilde. Eders egen Fader var en Europæer, og I —

netop I have i Betragtning deraf nydt uendelig meget godt af Godthaabs Europæere.»

Niels Hind: »Ligemeget! Gid alle Europæere maatte døe af Hunger.»

Jens Hind: »Ja sandelig! det skulde ret glæde mig.»

Paul Andersen: »Jeg skal fortælle Præsten, hvad I har sagt.»

Edvard: »Og jeg skal bevidne, at Du siger Sandhed.»

Niels: »Præsten har intet med os at gjøre; i vort eget Land ere vi selv Herrer.»

Jeg havde her nok af hvad jeg havde hørt og forlod min Plads ligesaa dybt krænket ved Hindernes Nedrigheid, som tilfreds med de andre Grønlænderes gode Tænkemaade, den jeg neppe havde tiltroet dem, saaledes som Omstændighederne her ere.

27. Løb en engelsk Hvalfanger under Land et Par Miil vesten for Colonien. Han fik en Grønlænder ombord og afleverede en eneste Avis, som i Morgen bliver med Expressen afsendt til Kiøbmanden ved Logen Fiske næsset, da han er den eneste her i Syden, der forstaaer det engelske Sprog. Da man først troede, at det var et Dansk Skib, beklagede Hinderne sig meget over, at de ei nu skulle have den Glæde at see Europæerne sulte ihiel. Skibet var fra Perth i Skotland. Uagtet Grønlænderne ved Tegn gjorde Capitainen det meget tydeligt, at vi Europæere ere begyndt at lide Hunger, og søgte at formaae ham til at gaae i Havn for at forsyne os med et og andet, var han dog ikke at formaae, men forsikrede, at her snart maatte komme Danske Skibe.

29. Grønlænderne fabulere nu noget om et Søuhyre saa stort som en lille Øe, om hvilket de troe, at det har forjaget Helleflynderne fra den sædvanlige Fiskebanke, hvor der nu ikke er fierde Parten saa dybt som sædvanligen, da dette Uhyre ligger der. I denne taabelige Overtro ere de blevne bestyrkede, da den Grønlænder, som den 27nde hujus var ombord hos Engelskmanden, havde maattet vo-

mere efter noget Mattak (Hvalfiske-Svær), som han nød. Strax maatte det nu være Sværet af et af dette Uhyres Unger, som Englænderne vist nyeligen havde fanget. Jeg har søgt at overtude Grønlænderne om det taabelige i denne Formodning, og har ogsaa haft den Glæde, at de fornuftige iblandt dem har ladet sig overtude.

Maii.

2. Expresserne ere i Dag hjemkomne fra Fiskeræset. Den engelske Skibscapitain har blot haft os til Bedste. Avisen indeholdt desværre! slet intet, som kunde givet os enten Oplysning eller Beroeligelse. Vor Uvished er altsaa endnu lige pinende.

3. Uagtet jeg ei indseer, hvorledes jeg paa en lang og besværlig Reise ville kunde opholde Livet med 14 \mathcal{R} Brød maanedlig, har jeg dog gjort mig ald muelig Umage for at formaae en eller anden Grønlænder til at befordre mig til Nye-Sukkertoppen og Holsteinsborg. Jeg har tilbudt en stor Betaling i Penge, og desuden lovet, i Mangel af andre Cargaison-Varer, at dele mine Bordknive, mit Theetøi, mine Fade og Tallerkener, en Deel Skeer og et nyt Sirtses Senge-Omhæng mellem dem, som ville følge med mig. Men — alt forgieves. De sige: »Vi kan ei spise alt dette, og skal vi paa denne lange Reise selv sørge for Underhold, da kan vi umueligen skaffe dig hjem igjen før i September Maaned, og dermed er du ikke tient«. Nei! dermed er jeg visseligen ikke tient, thi med stadig Oeconomie kan jeg med min Proviant kun opholde Livet til 30te Junii. Kiøbmanden lod mig vist nok gierne befordre med Coloniens Fartøi og Folk, hvis det kun paa nogen Maade var mueligt. Men Colonien eier kun et eneste brugeligt Fartøi, og, foruden Tømmermanden og Kokken, kun to arbejdsføre Folk. Disse ere for nærværende Tid ved Friderichshaab, og ville efter Hiemkomsten faae nok at gjøre, for at forsyne Inspecteuren og Kiøbmanden med Brændsel, hvoraf begge nu ikke have det allermindste.

Saaledes maa jeg da give efter for den tunge Nødvendighed, og — om Expresser kunne faaes for Handelens Conto — anmode de to nordlige Missioners Grønlændere om at komme til mig hen ad Sommeren, naar Foraarsfangsten er endt.

6. En stor Deel af Grønlænderne ere tilligemed Catechetformanden i Dag reiste til deres Foraarspladse.

11. Reiste Edvard med de øvrige Grønlændere paa Foraarsfangst til forskiellige Steder i Fiordene om Godthaab.

27. Med Expressen, som i Morges afgik til Skalper, har ieg tilskrevet Catechetformand Fr. Berthelsen og indstændigen bedet ham, at han, om mueligt, enten vil formaae en eller anden Grønlænder til at hente mig, eller ogsaa overtale alle til, naar Foraarsfangsten er forbie, at gjøre en Tour herhen, da det er mig umueligt at faae Befordring her. Det forstaaer sig, det første ønskede jeg helst. Samme Anmodning har jeg giort Jacob Berthelsen, Gud veed med hvad Nytte. Jeg frygter alt og haaber intet.

26. Fik jeg med Expressen fra Syden den indstændigste Anmodning fra min Collega, Hr. Jessen, om at forflytte Catechet Jacob Berthelsen til Fridrichshaab, da den nuværende Catechet ikke forstaaer eet Ord Dansk, og en nykommen Missionair saaledes vilde være meget ilde tient med ham. Hr. Jessens Forlangende er saa billigt, at ieg med største Fornøielse vil opfylde det, hvis ieg kun kan blive istand til at faae et dueligt Subject til Ansættelse i Jacobs Sted.

Junii.

2. Med Expressen fra Norden modtog jeg Breve fra Fredrik og Jacob Berthelsen. Den første giver mig intet Haab om at blive afhentet af Sikkertoppens Grønlændere, og den sidste beklager sig meget over Grønlændernes slette Opførsel ved Holsteinsborg. Ubeskrivelig tungt er det mig under disse Omstændigheder at maatte blive hjemme.

3. Storisen har nu saaledes indesluttet vor Coloni,

at vi ikke see aabent Vand. Fra Søen kunne vi saaledes ingen Næring faae. Med Expresser, som med megen Møie og ikke mindre Fare have listet sig hertil fra Sukkertoppen, ved at benytte den Tid, da Strømmen gjorde nogen Aabning i Isen, har jeg erholdt Efterretning fra Catechetformand Frdr. Berthelsen. Alt staaer efter Omstændighederne vel i Missionariatet; men han giver mig desværre intet Haab om, at nogen vil afhente mig. Fra Catechetformand Jacob Berthelsen ved Holsteinsborg har ieg ogsaa modtaget Brev, men ingen videre Underretning, da han — og det er nu Tilfældet med alle i Grønland — gandske mangler Papir.

Julii.

6. Fik vi ved et Par Kajakker, som havde været deels giennem deels over Isen, Efterretning fra Grønlænderne i Fiorden, som vi frygtede skulde alle være omkomne af Hunger. De have dog været saa lykkelige i en liden Aabning, som blev med hvert faldende Vande, at samle godt Forraad for Vinteren.

8. Kom et Par Grønlandske Familier hiem fra Forarsfangst. Den længste Vei havde de maattet gaae over Land, da der giennem Isen var ufremkommeligt.

9. Fik vi ved en forvoven Grønlænder den Efterretning, at der allerede i mere end 8 Dage laae Expresser i Nepisæt-Sundet, 1 Miil Nord for Colonien, med Efterretning om et Skibs Ankomst til Egedesminde i Fior den 2den November. Expresserne turde ikke vove sig over Fiorden for Isen.

11. Fik vi, mod en uhyre Betaling, 2 af Coloniens raskeste Grønlændere til med deres Kajakker og et Par lange Stokke at springe over de drivende Iisstykker til Sundet for at afhente de ankomme Breve, som vi ogsaa rigtig om Aftenen modtog.

Saa inderlig kiært som det end var mig at faae Efterretning om, at min Kone og mine Smaa, efter megen

udstanden Jammer, endelig lykkelig have naaet Fødelandet, saa tungt var det mig dog, nu 3die Aar i Rad ikke at benaades med en Linie fra mine høie Foresatte. Ja dobbelt tungt var dette mig i Aar, da et smerteligt og desværre! nu maaskee ulægeligt Tilfælde i Lungerne (Inflammation eller Kræft) gjør det aldeles nødvendigt for mig at søge den Hjælp i Fødelandet, som jeg her ikke kan faae og dog saa høiligen trænger til. Vi leve nu det allersleste Liv. Ærter, slettere end dem, man sædvanligen forer Sviin med, er siden 30te Junii vort eneste Ophold. For mig er dette især tungt, da jeg virkeligen er meget syg, og desuden ikke har kundet nyde denne Kost uden de allersmerteligste Følger. Og midt i dette usle Liv har det været enhver af Landets Kostnydende dobbelt krænkende at erfare den aldeles urigtige og yderst ubetænksomme Efterretning, som Inspecteur Myhlenphort i Aaret 1809 har meddelt Directionen for den Kgl. Grønl. Handel, og som denne igien, med fuld Tillid til Inspecteurs Ord, har ladet publicere i et offentligt Blad til Beroligelse for vore Venner! »Vi skulle have Proviant for 3 Aar« — endnu ere ikke to henrundne, og vi føle allerede alle Mangelens Qvaler.

13. Da den ubevægelige Storiis har i dette Foraar gjort mig enhver Reise, endog til de nærmeste Grønlændere, aldeles umuelig, har ieg søgt at anvende Tiden til nyttigt Arbeide hiemme, og har derfor udarbejdet afskrevet og efterladt mig som Inventarier ved Missionen forskellige Taler over Texterne paa de vigtigste Fest- og Helligdage og nogle Leilighedstaler (16 i Tallet). Flere kunde ieg letteligen have efterladt mig, men har med Forsæt ikke vildet, da Mængde af Inventarie-Taler ere for den nyekomne Missionair en sikker Vei til — ikke at lære Landets Sprog.

14. Vi fik en Dag en Efterretning, som vi længe havde ventet, den nemlig — at alle Europæerne syden for os (en gift Kiøbmand og nogle faa gamle Colonister

undtagen) havde indskibet sig paa Galeasen Sælhunden, som sædvanligen ligger ved Julianehaab, for ved en Reise til det første det bedste Land at redde sig fra Hungersdød. De vide intet om Skibets Ankomst, og det, som er kommet med Skibet, er desuden saa ubroderligt deelt, at det sydlige Grønland næsten intet faaer.

25. Kom Hr. Missionair Fleischer med Familie og Hr. Jessen hertil. Hr. Inspecteur Myhlenphort havde med Konebaad ladet dem afhente fra den 9 Mile syden for os liggende Galease.

26. Havde jeg igien den Glæde, paa en eneste Familie fra Sartlok nær, at see den heele Grønlandske Menighed samlet.

27. Hr. Fleischer, som med Kone og Børn i afvigte Vinter har følt alle Hungerens Qvaler, men som nu af Hr. Inspecturen har faaet Løfte om med sin Familie at maatte gjøre en Undtagelse fra de for dette Aar yderlig knappe Bestemmelser for Proviant-Deputaten, har, da han under disse Omstændigheder hverken kan eller vil vende tilbage til Julianehaab, bestemt sig til at blive her, — og ieg, hvis Helbred er aldeles ødelagt, hvis Længsel efter Hustrue og Børn er ligesaa qvælende som billig, har fast bestemt mig til at søge Hielp i Fødelandet, i det beroeligende Haab, at mine høie Foresatte, som alle ere Ægtemænd og Fædre, som vist nok alle levende kunne og ville forestille sig, hvor dobbelt smertelig en hentærende Sygdom maa være, naar endog den mindste Hielp og Pleie nægtes os, ville naadigst holde den bekymrede Mand, den nedbøiede Fader og den lidende Syge et Skridt tilgode, til hvis Undskyldning saa meget taler.

28. Opfyldte mit Embeds sidste og tungeste Pligt ved i en Tale over Apost: Giern: 20, 27—28 at tage offentlig Afsked fra min kiære Grønlandske Menighed ved Godthaab. De vaade Øine og de venlige Haandtryk, hvormed man ved min Udtrædelse af Kirken hilsede mig, vare mig kiære Beviser paa, at jeg forlod en Menighed, hvor

i det mindste enhver veltænkende var min Ven. Herren give nu, at jeg ikke maa have arbeidet forgieves! Han give, at den Sæd, jeg her har udsaaet, engang maa fremspire og bære gavnlige Frugter.

Augusti.

1. Kom Galeasen Sælhunden her paa Havnen.
4. Holdt ieg Afskedsprædiken for den Danske Menighed ved Godthaab.
5. Afleverede ieg Missionens Inventarier til min Collega Hr. Fleischer og modtog hans Qvittering. — Først i Dag, henimod Aften, har ieg modtaget det høie Collegii naadige Skrivelse af 7de Julii forrige Aar. Ved en derværende Kiøbmands Uefterrettelighed var den største Deel at Papirerne blevet overliggende. Saa giennemtrængt ieg end føler mig af den inderligste Taknæmmelighed mod det høie Collegium for den mod mig og mine udviste Naade og Bevaagenhed, er det mig dog under nærværende Omstændigheder i mangfoldige Henseender umueligt at opgive den Beslutning, ieg har fattet. Den tungeste Nødvendighed tvinger mig til at vælge et Middel, som visseligen er forbundet med den yderste Fare. Thi nu skal den meget lille og svage Galease Sælhunden hiemgaae for at bringe saa mange Tærere som mueligt fra det yderlig forurettede søndre Grønland. Inspecteuren er nødsaget til at føie denne vovelige Foranstaltning, da Skibet Freden, som ellers skulde hiembragt en stor Deel Kostnydende, har forladt Landet, førend man fra Syden kunde giøre Transport formedelst den frygtelige Storiis. Med dette lille og svage Skib, som anføres af en eneste Mand, der vel har nogen Theorie, men aldeles ingen Praxis som Navigateur, vover nu ieg og 12 andre at søge vor Redning. — Jeg vovede det, ved den Gud jeg dyrker! ikke, om ieg ikke paa den ene Side fandt det at være ligesaa nødvendigt for min Helbred, som ieg paa den anden Side anseer det for en absolut Pligt mod mine Umyndige at sørge for mit Livs Redning.

8. Gik jeg ombord paa Galeasen Sælhunden.

11. Fik vi ombord den sørgelige Tidende, at en gift ung Grønlænder og en 9 Aars Dreng, der begge laae fiskende i Kajak tæt inde ved Coloniens Strandbred, vare knusede af et lisstykke.

13. Forlod vi Colonien Godthaab.

20. Kom vi efter meget udstaet Ondt, som idelig Storm forvoldte os, paa en Havn ved Colonien Holsteinsborg, hvor vi skulde indtage Proviant og Brænde. Skiøndt vor Capitain havde lovet for min Skyld at anløbe Colonien Sukkertoppen, var det ham dog formedelst Storm og Taage aldeles umueligt. Men ieg har temmelig vis Formodning om, at Hr. Inspecteur Myhlenphort vil til Efteraaret besøge denne Colonie, og i saa Fald vil Hr. Fleischer i hans Selskab letteligen kunne komme did. Catechetformand Jacob Berthelsen traf ieg paa Dødsleiet og aldeles forvirret paa Forstanden. Skiøndt han skal være noget i Bedring, er der vist kun lidet Haab til Livet.

22. Overhørte jeg Ungdommen, som ved Jac. Berthelsens langvarige Sygdom var gaaet jammerligen tilbage i Kundskaber. Om Aftenen holdt jeg Bøn med Grønlænderne.

23. Kastede ieg Jord paa en 4 Aars gammel Dreng, confirmerede 1 Dreng og 2 Piger i deres Daabes Pagt, copulerede 2 Par og bekræftede Daaben paa 6 hiemme-døbte Børn.

24. Holdt ieg Afskedsprædiken for den Grønlandske Menighed. Efter foregaaende Forberedelses Tale communicerede de fra i Gaar anførte Confirmerede og de øvrige Communicanter i Menigheden paa nogle faa borteværrende nær.

25. Holdt jeg Afskedsprædiken for den Danske Menighed og uddelte Sacramentet til den.

Her ender Dagbogen.

Uddrag af Breve i Fyns Bispearkiv.

(Slutning).

1700, 3. Februar. (Kbhvn.). Kgl. Befaling til Biskop Kingo om med Flid at undersøge, hvilke Kapellaner der var i Fyns Stift, og hvor mange af dem der paa nogen Tid kunde undværes fra Præstekaldene og ellers vare dygtige til at være Præster paa Flaaden, om Fornødenheden udfordrede, at den til Foraaret skulde stikke i Søen. En rigtig Fortegnelse over slige Kapellaner skulde snarest mulig indsendes til Kongen. (251).

1700. 23. Marts. (Kbhvn.) Frederik IV til Biskop Kingo om strax at gjøre den Anordning, at de 2 à 3 Kapellaner, som Biskoppen havde skrevet kunde undværes der i Stiftet for at tjene i nogen Tid som Præster paa Flaaden, uden alt Ophold forføjede sig til Kjøbenhavn og meldte sig paa Admiralitetet. (111).

1700, 23. Juni. (Rendsborg). Frederik IV tilgiver Hr. Ananias Leermand, Sognepræst i Skamby, »den Forseelse, som af hannem sket er, idet han formener, at hans Hustru nogle Uger for tidlig efter deres Bryllup i Barselseng skal komme«. Han skulde i tre Maaneder suspenderes fra sit Embede, fra Prædikestolen afbede sin Forseelse hos Menigheden, og betale 100 Rdl., Halvdelen til Møens Navigationsskole og Halvdelen til Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn. (266).

1700, 7. Juli. (Rendsborg). Frederik IV stadfæster Generalmajor Friderich Gersdorfs Kaldelse af Matthis Claussen Lomborg til Sognepræst i Allerup og Davinde, naar den nuværende Sognepræst, Hr. Povl Povlsen, afgik. Ifald denne

paa Grund af Alder og Svagelighed behøvede en Kapellan, skulde Matthis Clausen Lomborg være berettiget til at at blive det, »naar han dertil af Sognepræsten Hr. Povl Povlsen lovlig bliver accepteret.« (268).

1700, 7. Juli. (Rendsborg). Frederik IV beskikker Johan Christoffer Suhr til Sognepræst i Nørre-Vedby og Nørre-Alslev paa Falster, hvilket Kald den hidtilværende Sognepræst, Hr. Peder Henrichsen Krog, »paa vores allernaadigste Behag« havde afstaaet. (268).

1701, 26 Februar. (Kbhvn.) Frederik IV bevilliger, at Hr. Nicolaus Lorentzen, Sognepræst til Lysabbel paa Alsø, og Anne Marie Paulsens paa Gammelgaard maatte komme sammen i Ægteskab, uanset at de hinanden i andet og tredie Led vare beslægtede. (Vedlagt findes en Attest fra Christian Müller, Præst i Adserballe, om deres Slægtskab. De nedstammede begge fra Peder Paulsen, »en fordem fornemme Borger og Handelsmand i Sønderborg«, hvis Søn, Hans Paulsen, var ovennævnte Anne Maries Fader. Peder Paulsens Datter Margrete havde i sit Ægteskab med M. Nicol. Brand i Sønderborg en Datter Anna, gift med Hr. Karsten Lorentzen, Sognepræst i Ulkebøl, og deres Søn var ovennævnte Hr. Nicolaus Lorenzen i Lysabbel).

1701, 1. Marts (Hesselager Prstgd.). B. Bendixsen (Provst i Gudme Hrd.) indberetter om Degnenes visse Indkomst i Gudme Herred. (Gudme Hrd. 20).

1701, 27. Juni. (Skanderborg). Frederik IV tilskriver Stiftsbefalingsmand Diderich Schult: en Borger i Assens, Oluf Mogensen, der skulde staa aabenbart Skriftemaal i Kirken for Lejermaal, havde ved denne Lejlighed »beteet sig gjenstridig« og trods Præstens Formaning efter Rituallet ikke villet afbede for Menigheden den givne Forargelse, — han skulde derfor strax »efter Rituallet« afbede Forargelsen for Menigheden og derefter straffes med otte Dages Fængsel paa Vand og Brød. — Samme Dag meddeltes denne Resolution til Biskop Kingo. (Baag Hrd. 24).

1701, 24. September. (Ørbæklunde). M. Rosenvinges

»allerunderdanigst Relation om Ørbæk Skole og Hospital udi Fyn efter Hs. Kgl. Maj.s allernaadigste Befaling.« (Vinding Hrd. 48).

1702, April—August. Syn over Baag, Lunde og Bjerge Herreders Kirker med Oplysninger om Kirkernes Patroner. I Baag Hrd. var Hr. Bertel Ludvigsen i Assens Provst, i Lunde Hrd. var Hr. Mads Mørck i Lumby Viceprovst, i Bjerge Hrd. Hr. Matthis Thestrup i Dalby Provst. Biskoppens Amanuensis var Mr. Jens Pilegaard. (269).

1702, 13. Maj. (Kbhvn.). Frederik IV befaler Biskop Kingo at tilkjendegive Patronerne til Rønninge og Rolfsted Sogne, der ikke kunde enes om at kalde en Præst efter afg. Mag. Mads Trane, at Tvistigheden i Mangel af mundtligt Forlig snarest mulig skulde afgjøres ved Lands Lov og Ret. (Vinding Hrd. 29).

1702, 16. Maj (Kbhvn.). Frederik IV stadfæster Sognepræsten i Vesterhæsing, Hr. Jørgen Pedersen, i Nydelsen af 2 Pund Rug og 2 Pund Byg af Sognets Kongetiende, der den 18de Juni 1632 var tillagt Præsten smst. (Salling Hrd. 65).

1702, 11. Septemher. (Svaninge Kirke). Relation om Svaninge Kirkes Tilstand, Bygning og Ornamente. Undertegnet af Provsten i Salling Hrd. Claus Michelsen, af Præsten i Svaninge Matthias Hoff samt af 4 Bønder. (Salling Hrd. 52).

1703, 20. Januar. (Kbhvn.). Frederik IV stadfæster det Kaldsbrev, Etatsraad Knud Urne Sigvartsen til Julskov under 30. Decbr. 1702 havde givet Ejler Christensen Kullerup paa Præsteembedet i Rønninge og Rolfsted efter afd. Mag. Mads Thrane. (268).

1703, 14. April. (Kbhvn.). Frederik IV tilgiver Laurits Pedersen Schytte, Degn til Lande og Bregninge Sogne paa Taasing, den Lejermaalsforseelse, han havde begaaet med sin Tjenestekvinde; dog skulde han betale en Bøde til næste Hospital efter Biskoppens nærmere Bestemmelse (Sunds Hrd. 52).

1703, 17. September. (Frederiksborg). Frederik IV bevilger, at Mag. Jacob Hjort, Sognepræst til Guldbjerg og Sandager, og Johanna Friderica Badenhaupt maatte komme sammen i Ægteskab, uanset at hun i tredie Led var beslægtet med hans afdøde Kone. (162).

1704, 7. Januar. (Julskov). Etatsraad Knud Urne Sigvartsen til Julskov kalder Studiosus Peder Sørensen, født i Skalkendrup Prstgd. i Fyn, til Degn i Rønninge efter afd. Hans Lavritsen. (268).

1704, 4. December. Mads Mørck, Sognepræst i Lumby og Provst i Lunde Herred, med tvende Præster, Hr. Oluf Jørgensen Lunde i Norup og Hr. Niels Jensen Faaborg i Østrup, afholdt efter Biskoppens Befaling en Session ved Otterup Kirke i Anledning af en Klage, som Frants Ibsen, Degn i Hjordslev, havde indgivet til Biskoppen over den unge Degn smst., Jørgen Hansen, og flere. Sagen forligtes, da Frants Ibsen ikke kunde bevise sin Klage. Det ses, at Jørgen Hansen var en Søn af den gamle Præst Hr. Hans Jørgensen i Skeby og Otterup, der kaldes Præpositus senior. Blandt dem, over hvilke den gamle Degn havde klaget, var ogsaa Mons^r Lorents Klingenberg. (Lunde Hrd. 8).

1704, 6. December. (Lumby). Mads Mørck, Provst i Lunde Hrd., tilsender Biskop Dr. Chr. Rud. Müller et Forlig afsluttet i den Sag »mellem den gamle og unge Degn i Otterup«. »Endog Mons^r Lorents Klingenberg hart spændte sine Prætensioner for det, ham syntes i Klagen at være toucheret, og stricte urgerede at faa en Gjenpart af Klagen, tilstod jeg hannem det ikke, men fik dem bragt til en mindelig Forening.« (Lunde Hrd. 8).

1705, 7. Februar. (Kbhvn). Kgl. Tilladelse given Amalie Agnete Rehefelt, Enke efter forrige Rector Scholæ i Odense, Mag. Niels Hals, at hendes Mands Lig maatte nyde fri Begravelse i S. Knuds Kirke, i hvilken Kirke det allerede var indsat. (Latinskolens Breve 40).

1705, 26. Oktober. (Frederiksberg). Frederik IV til-

skriver Biskop Dr. Christian Rudolf Müller, at det var bevilliget Mag. Friderich Christian Rodrigues, Provst i Nørre Hrd. og Præst i Nakskov og Branderslev, som Confessionarius og Hofprædikant at følge Kongens Broder, Prinds Vilhelm, paa hans Udenlandsrejse¹⁾, og at han saa længe maatte lade sit Provste- og Præsteembede betjene ved dygtige og bekvemme Personer. (293).

1712, 25. Juni (Kbhvn). Kgl. Tilladelse for Hr. Herman Weigner, Sognepræst til S. Jørgensgaard og Sørup, hvis Præstegaard med alt dens Indbo var afbrændt afvigte 2den Pinsedag, maatte oppebære en Rdl. af hver Kirke i Fyns Stift til Hjælp til hans Præstegaards Gjenopbyggelse. (Sunds Hrd. 56).

1712, 3. September. (Kbhvn). Kgl. Befaling til Biskop Chr. Muus i Odense om at meddele Gehejmerraad Hr. Waldemar Christoph von Gabel til Hvidkilde og Lindskov, vidimerede Kopier fra Stiftskisten af et Mageskifte, som afg. Falk Giøe, forrige Ejer af Hvidkilde, 1647 har gjort med Sognepræsten til S. Jørgensgaard, Hr. Niels Hansen, og af Fundatsen for S. Jørgens Hospital. (Sunds Hrd. 57).

1713, Januar. Fortegnelse over alle gejstlige Personer (Præster, Kapellaner, Præsteenker, Rektorer, Hørere, Degne etc.) i Fyns Stift, i Anledning af Udskrivningen af Krigsstyr. (420).

1714, 26. Januar. (Kbhvn). Frederik IV tilskriver Biskop Chr. Muus om at informere sig, om nogen Studiosus vil have Søllested og Vedtofte Degnekald, saasom Kaptajn Vilhelm Stockfleth anholder om at maatte tillades dertil at kalde en Person, navnlig Erik Iversen, uanset han ikke er Studiosus, og derom Relation at indsende. (Baag Hrd. 37).

1714, 10. Februar. Kgl. Bevilling, at Georg Julius Wodroff, Regimentskvartermester, maatte lade udsætte Bækkener for Kirkedørene i Danmark og Norge og ind-

¹⁾ Prindsen døde allerede d. 23. November 1705, saa der ikke blev noget af Rejsen.

samle milde Gaver »formedelst den store Skade, som han haver taget ej alene ved det, at en hans Vind- og Vandmølle her uden for Kjøbenhavn, med hvis derudi haver været, af ulykkelig Ildebrand for nogle Aar siden er bleven lagt i Aske, men endog for den ham siden paakomne store Ulykke, idet baade hans Datter ved Ildsvaade i Pinneberg blev opbrændt, saa og hans Eqvibase med hos sig hafte Meubler, Obligationer og andre magtpaaliggende Breve, hvorover han i Armod er geraaden«. (360).

1714, Marts. Fortegnelser over gejstlige Personer i Fyns Stift, i Anledning af Udskrivningen af Krigsstyr. (421).

1714, 7. Sept. Kgl. Befaling om at Præsterne i Fyns Stift skulde indgive Fortegnelser over de svenske Fanger, der fandtes i deres Sogne. (364. Disse Fortegnelser findes under Nr. 418).

1715, 1. Januar. (Cancelliet for Kjøbenhavns Slot). D. Wibe tilskriver Biskop Muus i Odense Kongens Vilje, at han »indsikker til Hs. Kgl. Maj. sin allerunderdanigste Relation, og det paa Samvittighed, hvormeget Stokkemark Præstekalds ordinaire og extraordinare Indkomster sig aarlig kunde beløbe, tilligemed Underretning, hvilke tvende Præstekald der ere de ringeste af Indkomster, som Hs. Kgl. Maj. udi Laaland og Falster eller paa de derunder liggende Øer kan være tilhørende, og hvor meget ethvert af dem aarligen kan importere. (401).

1715, 5. April. Kgl. Befaling om Anbringelse af en Del svenske Fanger hos Præsterne i Fyn. (370).

1715. 28. Maj. Højesteretsdom, hvorved Hr. Rasmus Øgler, Medtjener ved Roskilde Domkirke og Præst til vor Frue Kirke smst., samt andre Arvinger efter Mag. Berndt Bendixsen Øgler, Præst i Hesselager og Provst i Gudme Herred, frifandtes for det Søgmaal, Kommerceraad Carl Christian Bircherod af Fraugdegaard havde rejst imod dem, fordi Mag. Berndt formentlig skulde have forkommet 300 Rdl. af den Hesselager Hospital tilhørende Kapital. Bircherod var tidligere, som gift med Biskop Kingos Enke, bleven

dømt til at tilsvare denne Sum, dog med Ret til at søge Regres, hvor han bedst kunde. (Gudme Hrd. 19).

1716, 16. Marts. (Kbhvn.). Frederik IV tillader Hr. Giorth Træschou, Sognepræst til Stadager og Nørre-Kirkeby, som formedelst den hans Præstegaard d. 8. Januar sidst forleden overgangne ulykkelige Ildebrand, hvorved saa vel Præstegaarden med næsten alt Kvæget, Korn og alt indehavende Boskab, samt hans Bibliothek, blev lagt i Aske, udi yderste Armod med Hustru og fire uopfødte Børn er geraaden, maa besøge Godtfolk i Fyns Stift med en Bog om Hjælp til hans afbrændte Præstegaards Opbyggelse, at enhver derfor, som han hermed besøgendes vorder, hannem af kristen Medlidenhed ville betænke, og i samme Bog skrive, hvad de hannem i saa Maade godvilligen give. — Samme Dag udgik der et Kongebrev, om at han skulde have 1 Rdl. af hver Kirke i Fyns Stift til Hjælp til sin Præstegaards Gjenopførelse. (387).

1716, 20. Marts. Kgl. Befaling om Forholdsregler med H. t. de hos Præsterne i Fyn anbragte svenske Fanger (370).

1716, 28. April. (Kbhvn.). O. Krabbe og Chr. Sehestedt, Kgl. Maj.s Gehejmeraader udi det her værende Conseil, tilkjendegive, at Kongen har tilladt Dr. med. Elias Ring, der med sin Familie var geraadet i den yderste Armod derved, at det af ham beboede Lejehus i Hejnsted By, Aarhus Stift, var afbrændt 1. Dec. 1715 med Kvæg, Korn og anden Middel og Formue, som han havde, maatte besøge Godtfolk med en Bog for at samle noget til Hjælp. (389).

1716, 8. Oktober. Fynbo Landemodes Dom, undertegnet af Friderich Gedde og Christian Muus (Stiftamtmanden og Biskoppen), i en Sag mellem M. Christoffer Nyrop, Provst og Sognepræst i Nyborg, og hans afd. Formands, Mag. Wandals, Enke, Friderica Amalie Wichmann, angaaende den hende tilkommende Enkepension. — Da Landemodet havde dømt, at en Del af Pensionen skulde udredes af de fattiges Midler i Nyborg, vakte dette megen Indignation hos Borgmester Peder Sørensen og Raadmand

H. Holmer, fra hvem der findes flere Sagen vedrørende Indlæg med Repliker fra M. Christoffer Nyrop, alle fra Aaret 1718. (Vinding Hrd. 107).

1717, 9. April. (Kbhvn.). Frederik IV skriver til Biskop M. Christian Muus i Odense, at Hr. Hans Caspar Anthonisen Dreyer, Sognepræst til Fæmø, havde klaget over, at Sognepræsten til Stokkemarke, Mag. Peder Blicher, der efter det ham d. 25. Marts 1715 meddelte Kaldsbrev aarlig skulde yde Præsten paa Fæmø 30 Rdl. af Stokkemarke Kalds Indtægt, ikke havde betalt denne Pension i de to siden forløbne Aar. Bispem skulde tilholde M. Peder Blicher uden Ophold at betale Pensionen. (398).

1718, 27. April. (Odense). Stiftamtmand Chr. v. Leute, Biskop Jacob Lodberg og Provst Christoffer Nyrop i Nyborg (som Notarius) paakjende en Sag, under hvilken Madame Karen Becher, afg. Hr. Jørgen Holmers (forh. Præst i Korup og Ubberud) havde indanket en Kjendelse af Provsten i Odense Herred, Lic. theol. Matthias Bloch, der havde tilfundet Dødsboet efter hendes Mand at udrede en Sum (74 Rdl. 1 $\frac{1}{4}$ β) til sl. Hr. Christen Fichs Børn, som den afd. Præst Holmer havde været Formynder for. Provstens Kjendelse blev dømt til at staa ved Magt. (Odense Hrd. 46).

1718, 11. Juli. Tingsvidne af Salling Herreds Ting, udstedt af Herredsfoged Hans Falenkamp og Herredsskriver Niels Krogstrup, om den Legatforpligtelse, der ifølge afd. Hr. Corfitz Trolles Fundats hvilede paa Hovedgaarden Sandholt. For dennes Ejer, Generalmajor Jacob de Bruin, mødte Seig^r Præben Langsted af Odense. (Salling Hrd. 75. Samme Aar gjorde Universitetet Indførsel i Sandholt Gaard og Gods ifølge Panteforskrivning, hvorfor Stiftsøvrigheden søgte at sikre omtalte Legat, hvorom mange Dokumenter i Salling Hrds Breve 84).

1718. October. »Fortegnelse paa Salling Herreds Degnes aarlige Indkomster og Pensioner til Faaborg Skole«. (Inde-

holder Opgivelser dels fra Præsterne, dels fra Degnene selv). (Salling Hrd. 75).

1719, 11. Juni. (Nordskov). Riborg Helvig Holck, sl. Oberst Friderich v. Ahlefelds til Nordskov, giver Etatsraad Erieh Scheel til Arreskov Gjældsbrief for et Laan paa 2300 Rdl., hvorfor hun pantsætter ham en Del Bøndergods i Fyn. (444).

1719, 11. November (Tølløse Præstegaard). Peder Capellin, Provst i Meerløse Hrd. og Sognepræst for Tølløse og Aagerup, tilskriver Hr. Mogens Pedersen Lucoppidanus, Provst i Sunds og Gudme Herreder og Sognepræst i Øster Skjerninge, om en Arv, som tilhørte Anne Cathrine Claudian, Datter af afd. Hr. Peder Claudian i Kværndrup, og som havde indestaaet hos hendes Morbroder, Hr. Peder Nielsen Trochiscus, forrige Sognepræst i Asmindrup og Grandløse, og nu var udlagt ved Skiftet efter denne afdøde 11te Oktober. Provst Cappellin opfordrer Provst Lucoppidan til at modtage denne Arv i Forvaltning for bemeldte Præstedatter, der var af hans Provsti. I en vedføjte Skrivelse undslaar Lucoppidan sig dog derfor. (Sunds Hrd. 105).

1720, 22. April. (Odense). Synsforretning, udfærdiget ifølge Stiftsøvrighedens Befaling (3. Apr. s. A.) af Jens Pedersen, Byfoged i Odense og Kirkeskriver i Fyn, og optaget af 8 Haandværkere fra Odense, over Dalum og Sanderum, Brændekilde og Bellinge, Skydebjerg og Orte Kirker. Synsforretningen viser, at disse Kirker [af hvilke i alt Fald de 4 førstnævnte laa paa Ryttergodset og altsaa tilhørte Kronen vare i en meget brøstfæddig Tilstand. Reparationerne ansloges til følgende Beløb: Dalum 619 Rdl., Sanderum 998 Rdl., Brændekilde 611, Bellinge 442, Skydebjerg 431, Orte 352. Synsforretningen indeholder tillige Fortegnelse over Kirkernes Inventar, der tildels ogsaa var i en saare maadelig Tilstand¹). (Odense Hrd. 45).

¹) Som Exempel kan anføres hvad der findes om Inventaret i Brændekilde Kirke:

1720, 30. April. Rentekammerets Skrivelse til Biskop Lodberg om »de tre Tønder Hartkorn af Ørsted Kongetiende, hvortil Præsten Hr. Jökum Steen d. 21. Aug. 1719 er skjødet Reluitions-Rettigheder«. Skjødet hjemler ikke Præsten nogen Ejendom til Tienden, men alene den Reluitionsret, som Hs. Maj. har været reserveret, hvilken imod den gjorte Betaling af 10 Rdl. pr. Tønde Hartkorn er ham allernaad. cederet. Hvorfor Præsten fremdeles skulde yde den aarlige Afgift af Tienden til Konrektoren i Odense, som af fremfarne Konger var denne tillagt. (Baag Hrd. 38).

1720, 6. Maj. (Kbhvn). Frederik IV tillader, at Frederik Christian Holm, der af Oberst Holst til Langesø var kaldet til Sognepræst i Svaninge, maatte nyde dette Præstekald, skjønt han endnu ikke var 25 Aar gammel. Dog skulde han lade Kaldet forsyne med en ordineret Mand, indtil han selv opnaaede den lovbefalede Alder. (Salling Hrd. 67).

1720, 12. Maj. (Odense). Extract af den fynske Rytter- og Reluitions-Kommissions Forestilling til Kongen om, at udlægge Sognepræsten i Christiansdals Præstegaard, Hr. Claus Borgen, et samlet Jordtilliggende (Frueby-Løkke), istedenfor at Præstegaardens Jorder havde været spredte mellem Hovedgaarden Christiansdals, noget som nu ikke mere passede sig, da Christiansdals Jorder brugtes til Græsning og Høbund for Rytterheste. (Odense Hrd. 28).

1720, 2. September. Synsforretning over de til Rytterdistriktet hørende Kirker, Dalum og Sanderum, Brænde-

En Messehagel af ældgammeldags Tøj uden Kryds og Crucifix og meget slet, saa den er fast nu ubrugelig.

Et gammeldags Røgelsekar, som Degnen har brugt at hente Ild udi at antænde Lysene paa Alteret ved, hvilket er ganske forbrændt.

En gammel Kiste af ingen Beskaffenhed.

Funten er en gammel Kobberkjedel paa en Fjerding. Fad og Haandklæde er der aldeles ingen.

kilde og Bellinge, og Akkord med Haandværksmestrene om deres Reparation. (Odense Hrd. 44).

1721, 30. Oktober (Sandholt). H. Nobell tilskrives Stiftamtmand Gehejmerraad v. Lente og Biskop Jacob Lodberg, at han ønsker at udbetale det Legat paa 1500 Rdl. in sp., som sl. Hr. Corfitz Trolle i sin Tid havde stiftet til Bedste for de fattige og Præsterne i Sandholts Lyndelse, og som var perpetueret i Sandholt. Efter Fundatsen skulde Legatet forrentes med 6 pCt., men han ansaa sig ikke forpligtet til at betale højere Renter end andre her i Landet. Dog vilde han af Kjærlighed til de fattige til 11te Decbr. førstkomme udbetale Legatet med 1800 Rdl. cour., hvoraf i aarlig 5 pCt. Rente kunde have 90 Rdl. (Salling Hrd. 75, hvor-ogsaa findes mange andre Aktstykker og Skrivelser den Sag angaaende).

1724, 14. Marts. (Odense). Provsteretsdom afsagt af Lic. theol. Matthias Bloch, Stiftsprovst, Provst i Odense Herred og Sognepræst til S. Knuds Menighed, Hr. Jens Hee, Sognepræst til Paarup og til Hospitalet i Odense, og Hr. Niels Sass, Medtjener i Ordet ved S. Knuds Menighed, hvorved Hr. Jørgen Jensen, Sognepræst i Allesø og Broby, dømtes ikke blot fra Embedet, men ogsaa fra præstelig Habit og Kjortel »for sin Uskikkeligheds, store Ugudeligheds, ulovformelige Omgangs og mange store Forargelsers Skyld«. Af Stiftamtmanden beskikket Actor var Stud. theol. Jørgen Lundt¹⁾. Det oplystes ved talrige Vidner, at hvem der ikke havde sine Papirer i Orden og derfor ikke kunde blive gift andensteds, gik til Allesø, hvor der ikke spurgtes om Forlovere, og hvor saadanne Formaliteter som Lysning eller Kongebreve kunde undværes. Undertiden forrettede Præsten, der var gammel og svag, endog Vielsen, liggende i sin Seng. Havde vedkommende tidligere været

¹⁾ Siden Kapellan i Stenløse og Fangel. Som Forkynder af Stevningen mod Hr. Jørgen Jensen forekommer Ambrosius Stub og en anden Discipel i Odense Skole.

gift, blev det ikke nærmere undersøgt, om den forrige Ægtefælle ikke maaske endnu var i Live. Folk, der for Lejermaal skulde staa aabenbar Skrifte, søgte fra fremmede Menigheder til den føjelige Præst i Allesø, som tog dem til Skrifte i sin Stue og derpaa gav dem den fornødne Attest. (Odense Hrd. 42).

1724, 8. December. (Nordskov). Riborg Helvig Holck, sl. Oberst Friderich v. Ahlefeldts, udsteder Gjældsbreve for 1000 Rd. til Pernille sl. Jørgen Jørgensens, som hun havde laant af hende, og giver hende derfor Prioritet i Hovedgaarden Nordskov samt tilhørende Kirker i Højerup, Gjesteleve og Ryslinge. (443).

1725, 30. April. (Fredensborg). Frederik IV's Stadfæstelse af Stiftsøvrigheds Bestemmelse om Fordelingen af Embedsforretninger og Embedsløn mellem Sognepræsten i Faaborg Hr. Hans Bloch og Kapellanen smst., Hr. Peder Rauberg, og deres Efterfølgere. (Salling Hrd. 76).

1725, 20. September. En Auctionsforretning over tvende murede Begravelser i Dalum Kirkes Kor, i den ene var forhenv. Præst Mag. Jacob Hjort, og i den anden forhenv. Præst Hr. Povl Olsen begravet; men Dækket over Gravene var forfaldent. (Odense Hrd. 43).

1726, 14. Februar. (Odense Skoles og Hospitals Direktører sælge Hesselagergaard til Kommerceraad Lavrits Baggesen paa de samme Konditioer, som den var tilslaaet dem ved Auctionen d. 30. Maj 1725, nemlig for 25000 Rdl. Cour. (Gudme Hrd. 26).

1726, 1. Marts. (Odense). Kontrakt mellem Johan Christopher Knudsen Dan, Sognepræst i Stenløse og Fangel, og Cand. minist. Jørgen Lundt, der skulde være hans Kapellan. — For de første to Aar var Korntienden af begge Sogne udlagt til Betaling af Sognepræstens Kreditorer. I disse to Aar skulde Kapellanen i Løn have 30 Rdl. af den Sum, Præstegaardens Forpagter betalte. Siden skulde han umiddelbart af Beboerne oppebære en vis, nærmere bestemt Del af Præstekaldets Indtægter. — Af

Provstens, Lic. theol. Matthias Blochs, Paategning ses, at Kapellanen, »nødvendig og uforbigjængelig skulde være ansvarlig for hele Embedets Førelse«. Han skulde ikke bo i Præstegaarden, der vistnok, ligesom dens Beboere, har været i en sørgelig Tilstand. (Odense Hrd. 24).

1726. 4de Oktober. (Frederiksberg). Frederik IV tilgiver af »sær kgl. Mildhed og Naade, dog uden Consequence for andre«, Hr. Knud Klarschov, Capellan i Bogense, hans begangne Forseelse, idet at han befrygter, at hans Hustru skal komme noget for tidlig i Barselseng efter deres Bryllup. Dog skulde han afbøde sin Forseelse fra Prædikestolen for Menigheden og give en Bøde efter hans Middel og Bispens billige Tilsigelse til næste Hospital. (508).

1727, 11. Juni. (Nordskov). Riborg Helvig Holck, sl. Fr. v. Ahlefeldts, udsteder Gjældsbrief til Hr. Lavrits Schurmann, Sognepræst i Frørup, for 700 Rd. Kroner og 700 Rd. Courant, hvilke han havde laant hende af sin Datters Henrica Christina Aethons og sin Broders sl. Manderup Schurmanns efterladte Datters, Martha Schurmanns, Arve-midler. Til Sikkerhed gives ham Prioritet i Nordskov Hovedgaard med tilhørende Kirker, Gjestelev og Ryslinge. (442).

1727, 29. Oktober. (St. Jørgensgaard). Herman Weigner, Sognepræst i S. Jørgensbjerg og Provst i Sunds Herred, meddeler Stiftsøvrigheden i Fyns Stift, at han ved sin Tiltrædelse af Provstiet havde fundet, at hans Formand i samme, Mag. Mogens Jensen Lucoppidan, uden at adspørge Stiftsøvrigheden, havde tilskjødet Kongen en Gaard i Vollerslev i Stenløse Sogn, Odense Herred, der tidligere havde været henlagt og perpetueret til Provstiet i Sunds Herred. Han forespørger, hvorledes han skulde forholde sig for at være ansvarsfri i saa Henseende. (Sunds Hrd. 62).

1727, 12. December. (Kbhvn). Kgl. Konfirmation paa et af Magistraten i Assens efter Andragende af Rektoren smst., Christian Henrik Winther, forfattet og af Stiftsøvrigheden approberet Reglement for den latinske Skoles og

sammes Betjentes Løn for Deltagelse i forskellige kirkelige Forretninger. (Baag Hrd. 44).

1728, 9. Oktober. Kommissions-Dom, hvorved Ejere af Sandholt tilfindes aarlig at betale de fattige, Præsten og Skoleholderen i Lyndelse Sogn hver 30 Rdl. i god Courant-Mynt. (Salling Hrd. 74. Indeholder en hel Række Aktstykker i Sagen).

1728, 1. December. (Østrupgaard). Karen Brahes tvende Fundatser 1) for Svaninge Hospital, 2) for Svaninge danske Skole. (Salling Hrd. 63).

1728, 10. December (Sønderbroby). Hans Christian Rasch, der af Fru Kammerraadinde Fogh til Brobygarrrd var kaldet til Sogndegn for Sønderbroby Menighed i den forrige Sogndegns, Peder Jacobsens, Sted, forpligter sig til ved Siden af Degneembedet ogsaa at holde Skole for Ungdommen i Sognet, og det ikke blot for dem, som hans Information for Betaling maatte forlange, men ogsaa for 4 af de fattigste Børn i Sognet, som Herskabet denominerer, at undervise for intet. (Salling Hrd. 68).

1730, 1. Januar. (Holckenhavn). Baron Ejler Holcks Fundats paa et Legat paa 200 Rdl. til Skolerne i Vindinge og Kogsbølle. (Vinding Hrd. 55).

1730, 29. April. (S. Jørgensgaard). Herman Weigner, Præst til S. Jørgensgaard, klager til Kongen over, at Ejeren af Hvidkilde og Lindskov, Monsr. Johan Lehn, gjorde ham Vanskeligheder med Hensyn til den Udvisning af Præstekaldets Skove, der tilkom ham i Henhold til det under 21. August 1647 oprettede Mageskifte mellem den daværende Ejer af Hvidkilde og Præsten til S. Jørgensgaard. (Sunds Hrd. 77. Vedlagt findes Lehns Erklæring i denne Anledning, samt flere Aktstykker i Sagen).

1734, 5. Maj. (Odense). Fundats udstedt af Ejler Christen Kullerup, Præst i Rønninge og Rolfsted og Provst i Aasum Hrd., og Knud Hansen, Præst i Agernæs og Krogsbølle, for et Legat paa 100 Rdl., givet af afd. Hr. Lavrits Christensen Kullerup, Præst i Flødstrup og Ullerslev,

og afd. Hustru, Maren Hansdatter, til fattige i Flødstrop og Ullerslev Sogne. (Orig., Vinding Hrd. 54).

1737, 12. Februar. (Odense). Stiftamtmand C. Sehestedt og Biskop Chr. Ramus tilskrive Provsten i Vinding Herred Hr. Hans Frick i Nyborg, om at træffe Foranstaltninger til, at der ifølge den derom udgaaede kgl. Befaling kunde blive indrettet Skoler overalt i Sognene paa Landet. (Vinding Hrd. 12^b). Vedføjet er en Protokol over hvad der i Aarene 1737—40 skete i ethvert Sogn i Vinding Herred for at efterkomme denne Befaling).

1737, 13. Marts. Beretning om Skolevæsenet i Vester-Aaby og Aastrup. (Salling Hrd. 75).

1740, 11. Juni. (Middelfart). Jørgen Christensen, Forpagter paa Hingsavl, sælger Kjærum Kirke til Assessor Niels Læssøe, Herredsfoged i Baag-Vends Herreder. (Baag Hrd. 55).

1742, 28. December. (Kbhavn.). Kgl. Bevilling for Jens Dreyer, Ejer af Raschenberg, at Raschenberg Gaard med dens Beboere maatte henlægges fra Nyborg til Avnslev Sogn. (Vinding Hrd. 49).

1745. Indberetninger fra Præsterne i Salling Herred om Degneboligernes Tilstand og rette Tillæg i bemældte Herred. (Salling Hrd. 14 b).

1757, 26. August (Fredensborg). Frederik V. stadfæster en imellem Kammerjunker Christoph v. Holsten og Sognepræsten i Faaborg og Diernes, Hr. Peder Thomesen Lund, oprettet Magelægsforretning, hvorved Præsten og hans Efterfølgere istedenfor en Del dem tillagte Jorder i Diernes og anden Rettighed herefter skal have en Del v. Holsten tilhørende Kjøbstedjorder, og for det øvrige nyde Betaling af nuværende og efterkommende Ejere af Holstenhus. (Salling Hrd. 72).

1763, 5. Oktober. (Odense). Justitsraad H. Baar tilmelder Biskop Ramus, at han er bleven Ejer af Trøstrup-Korup Kirke efter sin sl. Svigerfader, Justitsraad og Landsdommer Andreas von Bergen. (Odense Hrd. 30).

1768, 16. April. Tingsvidne udstedt af Jens Erreboe Busch, Birkedommer og Skriver til Holstenhus Birk, By- og Raadstuskriver i Faaborg og Herredsskriver i Salling Hrd., efter Forlangende af Hr. Rasmus Østrup, Sognepræst i Svaninge, angaaende den Svaninge Præstegaard den 28de Dcbr. 1767 overgaaede Ildsvaade. (Salling Hrd. 101).

Præsterne i Fyns Stift i Aaret 1650.

Da det i Anledning af Prinds Christians Udvælgelse til Tronfølger var paabudt, at Præster fra Landets forskjellige Egne skulde møde i Kjøbenhavn Trinitatis Søndag 1650 for at deltage i Valget, anordnede Biskop Hans Michelsen i Odense det saaledes for Fyns Stifts Vedkommende, at der af hele Stiftet foruden Biskoppen skulde møde fem Præster, forsynede med Fuldmagt fra de øvrige, nemlig 1 for Fyn, 1 for Langeland, 1 for Laaland, 1 for Falster og 1 for Als og Ærø. For at udvælge disse fem skulde en Præst af hvert Herred møde paa Konsistoriet i Odense den 18de Marts s. A. I den Anledning udfærdigede de enkelte Herreders Præster Valgbreve for den af deres Medbrødre, som skulde rejse til Odense. Af disse Valgbreve, der gemmes i Fyns Bispearkiv, Stiftets alm. Breve, Nr. 202, lader sig udtrage en næsten fuldstændig Fortegnelse over Præsterne i Fyn 1650, da Brevene egenhændig ere underskrevne af vedkommende, men rigtignok ofte saaledes, at de ikke angive Stedet, hvor de vare Præster, hvilket dog ad andre Veje uden Vanskelighed kan suppleres¹).

For Laaland haves kun den Fuldmagt, Herredernes deputerede gave den Mand, der paa samtliges Vegne skulde rejse til Kjøbenhavn. For Falster mangler Valgbrevene.

Da det for flere Undersøgelser ikke er uden Interesse at have en Fortegnelse over de Præster, som samtidig var i Embede paa et vist Tidspunkt, meddeles her et Uddrag af Fuldmagsbrevene, med Tilføjelse af Tiden og Stedet, hvor de ere udfærdigede.

Aasum Hrd. Iver Andersen Rhandrusiensis i Næraa og Aarslev, Niels Rasmussen i Allerup og Davinde, Hans

¹) Prøver paa saadan Supplering er given ved nogle Herreder.

Christensen i Søby og Heden, Hans Andersen i Fravde og Clavs Pedersen i Nørre Lyndelse, for Provsten Hr. Søren Iversen [Vinum] i Rønninge. Davinde Kirke $\frac{3}{8}$ 1650.

Baag Hrd. Anders Eskildsen [Digsmed i Haarby], Hans Boesen [i Sandager], Christoffer Nielsen [i Søby], Gregers Pedersen [Elysin i Flemløse], Knud Povlsen [Beeske i Gamtofte], Hans Jørgensen [i Ørsted], Peder Jensen [i Skydebjerg], Morten Eskildsen [i Søllested], Henning Clausen [i Kjøng], Dethloff Monrad [i Sønderby], Hans Pedersen Rothenes [i Tanderup], Christoffer Christensen [i Vissenbjerg], Jens Povelsen [Gamtofte i Dreslette], Jens Madsen [Brenderup i Kjerte] udstede Fuldmagt for Herredets Provst, Mester Niels Sass, Sognepræst i Assens. Turup Kirke $\frac{13}{2}$ 1650.

Bjerger Hrd. Jonas Laursen, Anders Simonsen, Povl Bagger, Oluf Thestrup Rasmussen, Anders Povlsen, Claus Hansen og Peder Berndtsen Howi udstede Fuldmagt for Peder Rasmussen i Marslev til at møde i Odense. Mesinge $\frac{18}{2}$ 1650.

Gudme Hrd. Johannes Laurentius i Svindinge, Hans Nielsen Lopdrup i Gudbjerg, Claus Christensen Hesselager i Oure og Vejstrup, Niels Povelsen i Ringe og Herringe, Peder Christensen Homble i Hesselager, Claus Nielsen i Gudme og Bruager og Broderus Broderi i Gislev og Elvested, for Herredets Provst, H. Lavrits Nielsen, Præst i Langaa og Øxendrup. Svindinge Kirke $\frac{19}{2}$ 1650.

Lunde Hrd. Provst Oluf Andersen i Lumby (»Lyngby«), Christen Andersen i Allesø, Jørgen Hansen i Skeby og Otterup, Niels Rasmussen Kraft i Norup og Knud Pedersen G[oes] i Østrup og Hjadstrup for Lavrits Christensen i Lunde. Otterup Kirke $\frac{11}{2}$ 1650.

Odense By og Hrd. Peder Nielsen Falster [Spr. v. S. Hans K.], Niels Pedersen Brun [Spr. v. Frue K.], Anders Christensen Riber [Graabr. Hosp. og Paarup], Laurits Bendixen [i Verninge], Niels H. Bang [i Dalum], Claus Lauritsen [i Tommerup], Christen Jensen Zeuthenius [i Brønde-

kilde], Jørgen Otthesen [i Stenløse], for Provsten M. Jacob Sperling, Sognepræst ved S. Knuds Kirke. Ødense ¹¹/₂ 1650.

Salling Hrd. Jørgen Jacobsen, Laurits Andersen Hoff, Niels Knudsen Sølle, Christen Jensen, Gregers Knudsen Kragh, Peder Jørgensen, Peder Balthzersen Bochemann, Søren Jensen, Jacob Hansen, Jørgen Henriksen Stathoff [i Espe], Hans Lauritsen, Henrik Mortensen og Hans Gregersen, for Provsten M. Mikkil Hansen. Østerhæsinge Kirke ²¹/₂ 1650.

Skam Hrd. Lavrits Nielsen, Gøde Hansen, Hans Jacobsen og Jørgen Nielsen for Provsten M. Henrik Hansen. Højrup Kirke ¹⁴/₃ 1650.

Skovby Hrd. Johannes Bangius [i Bogense], Jens Jespersen [i Sørslev], Thomas Nielsen H[em i Søndersø], Hans Sørensen [i Guldbjerg], Lavrits Madsen [i Ejlbjby] og Jørgen Mortensen [i Haarslev] for Niels Jacobsen i Vigerslev og Vevlinge. Sørslev Kirke ¹⁸/₂ 1650.

Sunds Hrd. Peder Nielsen S., Mogens Hansen, Jens Sørensen Bjerg, Jens Jonsen, Laurits Nielsen Heldevad, Anders Pedersen, Niels Christoffersen, Hans Pedersen, Niels Hansen, Anders Rasmussen og Jens Mogensen, for Eggert Christensen i Skjerninge. Vor Frue Kirke i Svenborg ¹⁹/₂ 1650.

Vends Hrd. Michel Pedersen Arctander, Provst i Vends Hrd., Hans Andersen i Balslev, Jacob Jacobsen i Husby, Povl Jørgensen i Føns og Ørslev, Peder Jørgensen i Uby, Niels Nielsen i Gamborg, Mads M. Liem [i Middelfart], Michel N. Mule [i Vejlbjby], Mads Hvid [i Brenderup] Claus Jensen Colding [i Fjølsted] og Alexander Christensen i Nørreaaby og Indslev, for Erik Nielsen i Asperup. Nørreaaby Kirke ⁴/₃ 1650.

Vindinge Hrd. Hans J. Fris, Henrik Christensen, Lavrits Rasmussen, Mads Sørensen, Niels Cl. Jul, Hans Nielsen Viingaard, Hans Jacobsen, Peder Knudsen og Peder Pedersen for Rasmus Rasmussen, Præst i Herrested. Ellinge Kirke ¹⁹/₂ 1650.

Langelands Sønder Hrd.: Christen Christensen, Dines Jensen, Jacob Pedersen, Erik Christensen og Peder Knudsen for Peder Jørgensen, Præst i Tranekjær og Tullebølle. Humle Prstgd. $\frac{13}{3}$ 1650.

Langelands Nørre Hrd. Jacob Nielsen, Terkel Christensen og Hans Frantsen for Peder Jørgensen, Præst i Tranekjær og Tullebølle. Snøde $\frac{13}{3}$ 1650.

Ærø. Provsten Jens Andersen i Tranderup, Oluf Olufsen i Bregninge, Otto Jacobsen i Rise og Erik R[asmussen Mand] i Ærøskjøbing give ovennævnte Oluf Olufsen Fuldmagt til at møde i Odense. Tranderup Prstg. $\frac{12}{3}$ 1650.

Als. Provst David Monradus i Ketting, Petrus Conradus i Lysabel, Paulus Jansonius i Ulkebøl, Andreas Brandius i Tuntoft, Georgius Caspari i Tandslet, Petrus Claudii i Oxenbøl, Laurentius Pauli i Svenstrup, Severinus Nicolai Stenlosius i Hørup, Henricus Johannis i Adserballe, Andreas Beyerholm i Hagenbjerg og Georgius F. Crucovius i Notmark, give ovennævnte A. Beyerholm Fuldmagt til paa alle alsiske Præsters Vegne at møde i Kbhvn. Ketting Kirke paa Alsø $\frac{1}{3}$ 1650.

Laaland. Knud Eriksen, Præst i Halsted og Avnede samt Provst i Nørre Hrd., Jacob Jacobsen Wolff, Præst i Østofte og Provst i Fuglse Hrd., Bertel Nielsen, Præst i Søllested og Skovlænge paa Sønder Hrd. Præsters Vegne, Hans Dinesen Høffding, Præst i Maribo paa Musse Hrd. Præsters Vegne, give Hr. Hans Mule, Præst i Dannemare, Fuldmagt til at møde i Kbhvn. paa samtlige laalandske Præsters Vegne. Maribo $\frac{7}{3}$ 1650.

Aalborg Stifts Præsters Trængsler „udi den onde og besværlige Tid“ 1657—60.

Ved C. Klitgaard.

I den til Provinsarkivet i Viborg afleverede Del af Aalborg Bispearkiv findes under Betegnelsen Capsa B, Loc. 11 en Række Indberetninger fra Stiftets Præster omhandlende de Byrder og Besværligheder, de havde maattet udstaa i Krigsaarene 1657—60. Indberetningerne ere afgivne efter Biskoppens Ordre i August Maaned 1660 og synes at staa i Forbindelse med Indkaldelsen til Stænderforsamlingen i Kjøbenhavn 8. Septbr. 1660, idet f. Ex. de til Provsten for Jerslev Herred afgivne Indberetninger af denne ere sammendragne og optagne i den af Herredets Gejstlighed udgivne Fuldmagt til Biskoppen med flere, hvorefter Biskoppen og de andre udvalgte skulde deltage i Stænderforsamlingen paa de øvrige Præsters Vegne.

Hvad Indberetningernes Antal angaar, da haves de fra 54 af Aalborg Stifts 100 Sognekald og mangle altsaa fra 46. De manglende ere: Fra alle Horns Herreds 10 Kald, 1 fra Børglum Herred (Børglum-V.-F.), fra alle 7 Kald i Kjær Herred, 1 fra Hvetbo Herred (Saltum-H.), 2 fra Flestum Herred (Budolfi og Frue-N. S. Tranders), 4 fra Ø. Han Herred (Torslev, Brovst-S., Øland og Aggersborg), 5 fra Hillerslev Herred (Ræhr-H.-V. Hundstrup-Ø., Ø.-V. Vandet, Hillerslev-K. og Hjardemaal), 2 fra Hundborg Herred (Thisted-T. og Skinderup), fra alle 8 Kald i Hassing Herred og fra 5 Kald i Refs Herred (Søndbjerg-O., Vestervig-A., Hvidbjerg-L.,

Helligsø-G. og Jegindø); fra Mors mangler kun 1 Indberetning nemlig fra Sejerslev-E.-J., hvilket Kald var ledigt paa Affattelsestiden.

Erklæringernes Indhold er vel i Hovedtrækkene ens, idet der almindeligvis anføres Udgifterne til Kronen (Rytterhold, Penge, Korn- og Proviantsskatter), til Svenskerne og til vore allierede, de brandenborgske og polske Tropper; men medens nogle af Indberetningerne ere yderst kortfattede, ere andre ret vidtløftige og omhandle ogsaa andre Forhold; og ved det, at de ikke synes afgivne efter noget nøje formuleret Skema, men Affattelsen tildels har været overladt til Præsternes eget Godtykke, vinde de i Interesse.

Den bedste Indberetning er fra Hr. Povl Christensen Paaske til Skjoldborg-Kallerup, og den er her stillet i i Spidsen for hele Rækken, fordi dens Oplysninger kunne danne en Slags historisk Baggrund for alle de øvrige Beretninger, blandt hvilke der iøvrigt findes flere af særlig Interesse, f. Ex. dem fra Hjortdal, Harridslev-Rakkeby-Sejlstrup, Ugilt-Taars, Solbjerg-Sundby og Alsted-Bjergby.

Optegnelserne om Udgifterne til den danske Krone har jeg af Pladshensyn forkortet noget, men helt at udelade dem — som værende af mindre Interesse — synes mig ikke heldigt, fordi en saadan Udeladelse ofte vilde paakræve en hel Omskrivning af Indberetningernes Text, og desuden vare disse Byrder jo langt fra ens for alle Præster, idet de vare paalignede efter Formue og Lejlighed. Ogsaa maa jeg bemærke, at jeg har anset en bogstavret Gjengivelse af Indberetningerne for unyttig; jeg har for at lette saavel Sætning som Læsning moderniseret Sproget uden dog at lade hin Tids og hin Egn's Skrivemaade helt forsvinde.

Et med disse Indberetninger beslægtet Stof findes meddelt i »Ny kirkehist. Saml.«, V, 119 ff. og 301 ff., og i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« er der talrige Steder berettet om Svenskernes Husseringer saa vel som om de Ydelser, adskillige Sogne eller Byer maatte erlægge i Krigsaarene, ligesom Enkeltheder fra Jylland fra denne

Krig jo iøvrigt ere omtalte mange andre Steder¹⁾; men det tør dog antages, at ogsaa disse Indberetninger fortjene at fremdrages af deres Skjul, da de give et udmærket Billede af en enkelt Stands Lidelser under Krigen.

Endnu skal kun bemærkes, at selv om disse Indberetninger sete i deres Helhed maa opfattes som et stort Jammerskrig, var Virkningen af dem vist kun ringe; Nøden var for stor i andre Egne af Jylland til, at der fra Regeringens Side kunde gives Lettelse til alle dem, der klagede; og vi se, at sydjydske Præster fik kgl. Tilladelse til at tigge hos deres Kaldsbrødre i Aalborg Stift²⁾, saa Forholdene var vel ikke værst heroppe.

Hundborg Herred.

Skjoldborg-Kallerup, Povl Christensøn Paasche, 24. Aug. 1660.

Rigtig Designation paa adskillige Udgifter og Kontributioner, som jeg underskrevne haver udgivet fra Krigens Anfang og hidindtil, baade til vor egen Fædernelands Konservervation og til Rigens Fjender, de svenske Krigsfolk og deres Officerer, saavidt jeg, alene paa denne Tid, nu iligen kan ihukomme:

1. Efter den otthonienske Transaktion³⁾ Anno 1657 gav Præsterne i Hundborg Herred den første og anden Kvartal 36 Rdlr., deraf udgav jeg min Anpart — 6 Rdl. — 2. Anno 1657, den 6. Juli, til en Regimentskvartermester under vor højbaarne naadigste Dronnings Livregiment skaffede jeg Udmundering til Hest og Karl med Klæder og Gevær for 20 Rdlr. — 3. Anno 1657, den 7. Septembris fik vi Skrivelse til Thy fra den svenske Kommissarius Siltmann, at vi skulde møde hannem i Aalborg at akkordere om Skat til den svenske Krone; men vi mødte

¹⁾ Saaledes f. Ex. i «Danske Samlinger» og i Historisk Tidsskrift 6. V. 519 ff.

²⁾ Jydske Registr. 14,^s og Jydske Tegnels. 15,^{ss}.

³⁾ c: Beslutning paa Stændermødet i Odense 23. Febr. 1657.

ikke af Thy denne Gang til bestemte Tid, thi vi siden fik Skrivelse fra vor egen allernaadigste Herres Officerer, velb. Niels Lykke og Ziegler, dat. Vestervig 1. Oktober, at enhver Præst skulde udgjøre en Karl med Hest og fornødne Gevær, Musketter, Bøsser eller Pistoler, som kunde bruges til Dragoner, og de selv personlig uden nogen Forevending dermed møde ved Vestervig den 5. Oktobris. Men derforinden kom Oberst Bötticher og de udkommanderede svenske Folk den 3. Oktobris, og der de havde nedslaget vore Folk i Vagt ved Minderne¹⁾, etliche Hundrede Tyboer, strejfede deres Parti paa adskillige Steder her i Landet med stor Furor, og paa denne Landevej her i Skjoldborg udspolerede Sognefolkene, Kirken og Præstegaarden, fratog mig samme Dag fem skønne Heste og Hopper, item Klæder og Proviant, foruden mange særlige Diskretioner, jeg maatte give af Penge, at de skulde lade mig beholde noget. — 4. Anno 1657, den 25. Octobris, som jeg efter den svenske Kommissarius Siltmanns strænge Befaling var rejst til Aalborg at akkordere om Brandskat og nylig hjemkommen, uformodendes ankom her til Skjoldborg Præstegaard et svensk Parti, en Løjtnant, som han kaldte sig, med 11 Heste og Karle, som strax spændte deres Gevær i Stuen og begyndte at plyndre Huset, indtil jeg maatte akkordere og give dennem efter deres Nøje en god Diskretion, og strax de droge fra mig, skød de en fattig Mand ihjel paa Marken. — 5. Anno 1657, den 19de Novbr. havde et Regiment Dragoner Natlager her i Skjoldborg Sogn, og havde jeg stræng Indkvartering med en høj Officer, hvis Folk tog meget fra mig, baade Klæder, Husgeraad og andet. — 6. Anno 1657 fra den 1. Novbr. til

¹⁾ Træfningen ved Harboøre. Det synes herefter, at Svenskerne ere komne, inden Niels Lykke og Ziegler havde faaet deres Styrke samlet, og det maa vel ogsaa skyldes Böttichers uventede Ankomst, at Niels Lykke ikke var nærværende under Træfningen. Se Historisk Tidsskr. 7, III, 118 ff og »Jydske Samlinger« 3, III, 222 ff og 3, IV, 452 ff. Etliche o: nogle.

den 16. Januar 1658 maatte jeg paa denne Landevej holde en Salvegarde i mit Hus af Ritmester Raschs Folk; hvad han kostede mig baade med Penge og Klæder og med Traktement til adskillige Partier af Officerer og Ryttere, som paa denne Landevej Nat og Dag søgte til hannem, kan enhver forfaren vel eftertænke. — 7. Anno 1658 fra den 5. Febr. til den 16. April gav jeg for Indkvarterings Forskaanelse til Oberst Ramsdorff 50 Rdl. Nok til hans Regimentskvartermester 3 Rdlr. og til hans Hovmester 4 Rdlr. — 8. Den 25. Aprilis kom den svenske Futtermarskalk med 4 Heste og Knægte til mig og laa i nogle Dage, indtil jeg maatte kontentere hannem med en god Diskretion — 9. Den 4. Maj kom Oberstløjtnant Baron Due¹⁾ til mig med 400 Dragoner god betiden før Middag og blev den Dag og Nat over og havde Natlager her i Sognet med sine Folk. Men hannem selv og hans egne Folk og 80 Heste maatte jeg skaffe Traktement, saa jeg beholdt ikke Foder til en Hoved igjen. Desuden brød hans Knægte ind paa mit Loft og borttog baade Korn og mine og min Hustrus og Folks Klæder og gjorde mig en ganske stor Skade paa hvis jeg havde. — 10. Den 24. Augusti kom den weimarske Regiment til Thy, og Ritmester Thaleman tog strax sit Kvarter hos mig med sin Hovmester, Folk og Heste udi 8 Dage. De tog mit Skaftekorn²⁾ af Laden og strøede 16 Heste med, foruden hvis de fortærede og hemmelig plyndrede, indtil Præsterne af Thy havde akkorderet med Fyrsten af Weimaren, Adolf Wilhelm, om Skat af disse 4 Herreder i Thy at skal give 500 Rdlr. Dernæst gav jeg 18 Rdlr. Nok til Fyrstens Præst 3 Rdlr. foruden adskillige Diskretioner til Officererne, Hovmesteren, Kvartermester og andre. I samme Dage fouragerede Oberst Putkammers ganske Regiment her i Skjoldborg og gjorde en hæslig Skade paa Skaftekorn, Proviant og andet. — 11. Anno 1659 in Ja-

¹⁾ ♂: Taube.

²⁾ ♂: Kortstraaet, utærsket Korn.

nuario paabød vor egen allernaadigste Herres og Konges tilforordnede Krigskommissarius, velb. Hans Arenfeldt, at Præsterne i Thy skulde give til Hans Kgl. Majestæt Penge og Proviantskat, hver Mandspart 3 Rdlr., Mel 2 Tønder, Malt 2 Tønder, Havre 4 Tønder, og efter at Lighed¹⁾ derpaa var gjort, gav jeg i den Skat Penge 6 Rdlr., Mel 1 Tønde, Malt 2 Tønder, Havre 3 Tønder. — 12. Anno 1659 in Februario paabød forbemeldte kgl. Kommissarius, at Præsterne i Thy skulde forskaffe 14 udmunderede Heste og Ryttere til velb. Oberst Kruses Regiment, som siden blev fordret af Præsterne under militærisk Exekution eller 40 Rdlr. for hver Hest og Karl, og dertil gav jeg min Anpart til den halve Hest og dens Udmundering 20 Rdl. — — 13. Anno 1659 in Martio paabød forbemeldte kgl. Kommissarius, at Præsterne udi Thy skulde kontribuere 400 Tønder Korn, paa det Thyland maatte befries fra de Brandenborgeres Indkvartering. Deraf haver jeg efter Lighed givet 11 Tønder Korn 4 Skp. — 14. Anno 1659 in Aprili og Majo kom daglig til Thy stærke Partier af de Brandenborgere, som spolerede mange Præstegaarde paa Landet. Og til dem maatte vi give Korn, Penge, Hestefoder etc.; og eftersom jeg bor paa en Landevej, besøgte de mig, baade naar de drog frem og tilbage, Nat og Dag, mig til ganske stor Udgift og Bekostning. — 15. Anno 1659, den 6. Augusti drog de danske Regimenter, Oberst Kruses, Friis's, Oberst Brockenhuus's og Generallojtnant Claus von Ahlefeldts deres Folk her igjennem Skjoldborg, og gav jeg samme Tid Penge, Øl og Mad, Fourage til adskillige Partier, som vilde ellers have plyndret og taget vort Kvæg og Kreatur bort. — 16. Anno 1660 in Januario ere Præsterne i Vendelbo Stift befalet at give 400 Rdlr. og 500 Tønder Korn til vor egen allernaadigste Herres og Konges Magaziner; deraf efter Lighed haver jeg givet min Anpart i Penge 3 Rdlr. 9 Skill., Rug og Byg 4 Tønder

¹⁾ c: Ligning.

ringere end $3\frac{1}{2}$ smaa Skjæpper. — Derimod hvad min Indkomst sig belanger, da er her i Skjoldborg Sogn 27 Bøndergaarde og i Kallerup Sogn den Herregaard Todbøl og 4 Bøndergaarde, hvis min Tiende og Rettighed rester hos en Part, som kunde have givet det, men holder det dog ad sig; thi de mene, der skal komme en Forordning, at de, som rester med deres Præstetiende, skal blive ganske fri derfor, og en Part er ofte udplyndret, haver ej givet Tiende i 4 Aar. Ej heller haver jeg faaet nogen Tiende, som rolig været haver, af den Herregaard Todbøl i 4 samfulde Aar, i hvilke jeg dog havde vel faaet, om den salig velbyrdige Mand Mogens Høg havde levet. — Af forbedringer kan nogenledes eragtes, at jeg saavel som andre fattige Præstemænd her udi Thyland haver hidindtil siden Krigens Anfæng haft store Udgifter i denne Ufreds Tid, ønsker herfor hjærtelig, at nu herefter maatte leve under vor egen naadigste Herre og Konge et gudfrygtigt stille Levned i al Gudelighed og Ærlighed.

Hundborg - Jannerup, Bertell Christensen, 24. Aug. 1660.

Først udgav jeg til en svensk Øverste Ramsdorff 51 enkende Rdlr., for det andet maatte jeg den weimarske Fyrste og hans Officerer give 22 Rdlr. Siden, der de Svenske kom her af Landet til Fyn, har jeg udgiven efter velb. Hans Arenfeldts . . . Anfordring 23 Tdr. Korn og 8 Rdlr i Penge. Derefter blev os Præster paalagt at forskaffe paany Heste¹⁾ med al Udmundering og Karle tilmed, hvoraf min Anpart kunde beløbe sig 19 Rdlr. til velb. Mogens Kruses Regiments Komplemente. Siden udgav jeg efter velb. Steen Rodsteens . . . Anfordring 5 Tdr. Hartkorn og 4 Rdlr. Herimod har jeg nu næsten 4 ganske Aar intet bekommen enten af min Annexpræstegaard eller andre tilliggende Tjenere af Skyld eller Landgilde, som er

¹⁾ Da Fortegnelsen først begynder med de Svenskes Indgang, er den første Udmundering af Heste ikke medregnet.

næsten min halve Indkomst, og Sognene i denne Tid ere og forarmede og formaa ikke at udgive den sædvanlige Tiende. Dette saa i Sandhed at være osv.

Sjørring-Torsted, Povel Jensøn Snedsted, 24. Aug. 1660.

Til Fjenden: 1. Til Oberst Ramsdorff gav jeg 52 Rdlr., 2. Til den weimarske Fyrste gav jeg 20¹/₂ Rdlr., 3. Nok mange andre Diskretioner, ja meget med Gevalt aftvuuet og borttaget baade af de svenske indkvarterede og udmarscherende Folk saa og af de brandenborgske strejfende Partier.

Til vores egne Folk: 1 Foruden den første Ros-tjeneste udi Krigens Begyndelse, da jeg alene en Rytter med behørige moxen tvende Gange maatte udmundere, haver vi faa Præster her i Thyland efter Fjendens Bortgang udgivet til Oberst Kruses Regiments Oprettelse 14 Ryttere og Heste med Udmundering, eller for hver 40 Rdlr. hvor af mig den halve Part tilkom at udgive. — 2 (Efter Hans Arenfeldts Anordning) 8 Rdlr., 8 Tdr. Mel, Malt og Havre. — 3. Efter Hr. Overkommissarius's Befaling er mig tilkommen at udgive til de Brandenborgske 15 Tdr. Korn, paa det Landet for deres umilde Indkvartering maatte entlediges. — 4. (Efter Steen Rodsteens Befaling) 4 Rdlr. 12 Skill. og 5 Tdr. Korn. — Her foruden nu udi 3 ganske Aar haver jeg ikke bekommet nogen Skyld af min Annex-præstegaard eller Tjenere, foruden det at alt for meget af min Tiende staar tilbage, en Del mig ganske nægtes, en Del jeg ikke for Bøndernes store Armod bekomme kan. Dette jeg ingenlunde antegner af den Aarsag, jeg jo meget gjærne efter min ringe Formue vil komme mit Fædreland til Hjælp, men til den Ende, at deraf kan eragtes, at vi fattige Præster her i Thyland ikke haver været uden Ud-gift i denne bedrøvelige Tid.

Vang-Torup, Jens Christensøn, 23. Aug. 1660.

1. Til en halv Hest med sin Udmundering til vores højbaarne Dronnings Livregiment 14¹/₂ Rdlr. — 2. Til en

af Svenskens Oberster ved Navn Ramsdorff en 50 Rdlr. — 3. Til Fyrsten af Weimarske 20 Rdlr. — 4. Til en Hest (til Oberst Mogens Kruses Regiments Komplettering) 14 Rdlr. — 5. Proviantkorn (Hans Arenfeldts Paabud) 11 Tdr. og Penge 2 Rdlr. 1 Mk. 12 Skill. — 6. Herforuden er jeg, saavel som mine andre [Naboer] her ved Havsidens, udaf de Brandenborgere udpresset, saa vi næsten til dennem maatte udgive, hvad som Fjenden os havde levnet og efterladt. — 7. Anlangende min ringe Indkomst og Tiende, haver jeg nu udi 3 forleden Aar aldeles ingen Skyld bekommen af min Annexpræstegaard, som er øde af Sandflugt saa vel som den ganske By, saa jeg udaf fornævnte By (som dog er min bedste Sogn) mig ingen mere Tiende eller Rettighed forventer. — 8. Haver jeg formedelst mine Sognefolks Forarmelse disse forleden besværlige Aaringer min Tiende mesten Delen maatte efterlade.

Nørhaa, Anders Nielsøn. 23. Aug. 1660.

1. Der Svensken indkom ved Minderne, kom der anden Dag en Parti til Nørhaa, ved 9 Ryttere, og begjærede en Foræring, maatte jeg fattige Mand give dem 4 Rdlr. — 2. En Vagtmester laa her i Sognen, begjærede en Hest eller Hoppe til sin Rustvogn, maatte jeg give 3 Rdlr. — 3. En Salvegarde fra Ritmester Rasch, hvilken jeg maatte give 2 Rdlr. — 4. Tit og ofte udgivet til Brandenborgere Korn og Malt 7 Tønder, item 3 L \mathring{a} . — 5. Hvad Udgift er anlangende til Ramsdorff, ansaa han min ringe Kald og Armod og forskaanede mig, der han tog 50 Rdlr. af hver af de andre Præster paa Landet. — Til Fyrsten af Wemmeren¹⁾ gav jeg 10 Rdlr. — 7. Kom der en Ritmester [af Kongens Folk] til mig, lod sig kalde Christen Holst, med 12 Heste og ligesaa mange Ryttere og Knægte og var hos mig i 14 Dage, og maatte jeg holde hannem til Mad og Øl, Havre og Hø, saa jeg blev paa det næste

¹⁾ o: Weimar.

ødet. — 8. Udgav jeg Proviantkorn 7 Tdr. 9 Skp. — Hvor meget der rester af min Tiende af den liden Sogn Nørhaa . . . (for 1657, 1658 og 1659 mangler der ialt $3\frac{1}{2}$ Td. Rug. 25 Tdr. Byg og 18 Tdr. Havre). Dette be-
kjender jeg osv.

Refs Herred.

Boddum-Ydby-Hurup (Hønborg), Christen Christoffersøn,
27. Aug. 1660.

1. Har jeg affærdiget en Rytter med Hest og al Mun-
dering og skaffet Karl dertil. 2. Haver udgivet til de velb.
Kommissarier udi Thisted trende Gange 27 Tdr. Korn. —
3. Har jeg holdt en Kornet her udi Huset udi 14 Uger
med sin Knægt. — 4. Haver jeg udmunderet 2den Gang
en Rytter med Hest og alt Tilhøring med en anden Præst
her i Herredet. — 5. Har jeg udgivet til Kommissarierne
i Thisted 12 Rdlr. tvende Gange. — Til de Svenske har
jeg udgiven: 1. Til den Kvartermester i Brendgaard¹⁾ 6 Rdlr.
2. Til den Major liggendes paa Klostret²⁾ 20 Rdlr. tvende
Gange. 3. Til den weimarske Fyrste 18 Rdlr. 4. Haver
de Svenske taget 3 Heste fra mig, og desforuden har jeg
holdt en svensk Drabant her i Huset i 18 Uger. Nok her-
foruden har opholdt 2 Ritmestre her i Huset med deres
Folk 4 Uger og derforuden var dagligen overløben af de
Kejserlige og Brandenborgske, hvilke undertiden har plyndret,
og undertiden har jeg maattet give dennem Korn og Pro-
viant, det allerbedste, Huset formaaede. At det saaledes
er osv.

Hillerslev Herred.

Nors-Tved, Anders Kieldsøn, 23. Aug. 1660.

Anno 1657: Først gav jeg 20 Rdlr. til en Rytter, som
jeg med Hr. Peder i Aggerholm udmunderede med Hest,

¹⁾ I Ydby Sogn.

²⁾ c: Vestervig Kloster.

Gevær, Klæder og al Fornødenhed. Dernæst gav jeg 4 Rdlr. til Maanedsskat, og efter de Svenske var blevet Landet mægtige, kom til mig en Parti Plynderryttere, hvilke jeg maatte give udi Penge 6 Rdlr. foruden det, som de borttog, hvis Klæder og andet, der i Huset forekom. Herforuden maatte jeg udgive til Øverste Ramsdorff, som da havde sit Kvarter udi Thy, Penge 51 Rdlr. — Anno 1658: Om Høsten gav jeg til Fyrsten af Weimeren 19 Rdlr., og samme Tid laa hos mig i Huset en Ritmester med 24 Hester, som ikke aleneste ødte mit Korn skammelige, men og tog saa ilde af Sted, at jeg saa godt som maatte undvige Huset. Samme Aar efter Kommissarius, velb. Hans Arenfeldts Befaling haver jeg paa tvende Terminer udgivet Penge 8 Rdlr., Korn 18 Tdr. — 1659: Efter velb. Steen Rodsteens Befaling Penge 5 Rdlr, Rug og Byg 5 Tdr. 6 Skp. Herforuden, desimidlertid de brandenborgske Folk strejfede her ind i Landet, haver jeg til dennem udgivet over 8 Tdr. Korn. Nok haver jeg givet 15 Rdlr. til en Rytter af Øverste Kruses, som jeg med Hr. Hans Nielsøn udi Rær havde udmunderet; tilmed haver jeg udgivet 9 Slettemark til en anden Rytters Udmundering. — Dette i Sandhed at være vidner osv.

Sennels, Oluff Atzersen, 23. Aug. 1660.

1. Anno 1657 udlagde jeg en Hest med al sin Mundering og en Rytter; gav ham 4 Rdlr. til Rejsepenge. Nok samme Aar kontribuerede jeg for 4 Maaneder 4 Rdlr. Samme Aar, der Svensken blev Landet mægtig, kom 4 af Ritmester Raschs Ryttere, som havde sine Kvarterer her i Landet, og vilde plyndre mit Hus, medmindre jeg vilde give dem en Summa Penning, og gav dem 6 Rdlr., tog dog ligevel den bedste Hoppe og Hest fra mig, jeg ejede. Nok udgav jeg til en Rytter ved Navn David Dubling 2 Rdlr. Nok gav jeg Generalkommissærs Proviandmester 4 Rdlr. og hans Sekretærer 2 Rdlr. — Aar 1658, der Oberst Ramsdorff fik sit Kvarter i Thy, gav jeg hannem

50 Rdlr. samt hans Regimentskvartermester 1 Rdlr. Samme Aar gav jeg en Løjtnant, som laa i Sognet, 4 Rdlr. og 4 Tønder Øl, og hans Knægte 2 Rdlr og 2 Skjorter. Samme Aar i August gav jeg til Fyrsten af Wemerer¹⁾, som havde sin Kvarter i Thy, 20 Rdlr., nok Major Garbbens²⁾ Hovmester 2 Rdlr., og tog Majorens Folk en Hest fra mig. — Samme Aar, der Kgl. Majestæt blev Landet mægtig igjen, kontribuerede jeg (efter Hans Arenfeldts Ordre) 22 Tdr. Mel, Malt, Byg og Havre og 8 Rdlr. Penge, (endvidere 1 Hest til Oberst Kruses Regiment, vurderet til 38 Rdlr., Hr. Niels Olufsen i Hillerslev udmunderede den). — 1659, der de Brandenburgske strejfede og plyndrede her i Landet, gav jeg dennem paa adskillige Tider Korn over 12 Tønder og Penninge over 10 Dlr. Samme Aar (efter Steen Rodsteens Befaling) Korn 5½ Td., Penge 3 Rdlr. 12 Skill.. Derimod haver jeg i denne besværlige Tid en ringe Tiende bekommet, som jeg vil kræve Gud til Vidne om. Thi en Del af det lidet Sogn besidder Avl, af hvilke, jeg i 5 Aar ej haver bekommet en Skjæppe Korn, en Del af Bønderne haver ringe faaet saaet, før Rytterne med deres Heste fortærede Kornet, og en Part ligger ganske øde og nedbrudt, saa jeg med Hustru og smaa Børn derover Tid efter anden geraades i Armod. At dette sandfærdig er osv.

Vester Hanherred.

Øsløs-Vesløs-Arup, Peder Kieldsøn, 24. Aug. 1660.

Haver jeg underskrevne udgivet fra Anno 1657, den 12. Juli, og hidindtil: Tvende Gange munderet 2 Heste og givet for Karl til den første 12 Rdlr og til den anden 10 Rdlr. — 4. Oktober: Den svenske Trop, som ankom fra Vestervig, givet dennem 16 Rdlr. i rede Penge; der foruden af Magt Plynder-Partier i nogle Dage Huset udplyndret, og

¹⁾ o: Weimar.

²⁾ Mon ikke den samme, der i Indberetning fra Karby kaldes Bardeben.

hvis fattig Formue, jeg ejede, ganske spoleret. Hvis Bekostning og Molestering, jeg paa denne nære alfars Vej i den ganske svenske Tid haver udstandet, kan enhver, næst Gud, med mig testere, som kjender dette Sted. Herforuden haver jeg udgivet i rede Penge til adskillige Partier af de Svenske 30 Rdr. og 2 slette Mark. Anno 1659: Efter vores Kommissarius's Befaling ydet i Aalborg 7 Tdr. Rug. — Herforuden haver jeg i den Tid mistet af mine Annexpræstegaarde: Byg 43 Tdr., Havre 18 Tdr., Smør 7½ Pund, Skovsvin 7½, og af Tiender hos mine Sognefolk: Byg 124 Tdr. 2 Skpr., Rug 13 Tdr. og 16 Tdr. Havre. Dette bekræfter jeg osv.

Tømmerby-Lild (Kjærup), Peder Christensøn,
23. Aug. 1660.

1. Er mit Hus paa en alfar Vej af Svenske i deres første Indtog ganske nogle Gange udplyndret og siden idelig besværet. — 2. Mine Sogner [frem] for andre i denne Tid svarlig forarmede. — 3. Gaarden, jeg paabor, er ringe, synderlig Eng, Ildebrand og Græsning anlangende, og haver jeg ingen Annexpræstegaard. — 4. Ellers udgivet (2 Gange Rostjeneste samt Korn-, Proviant- og Pengeskat). Formoder underdanigst den fromme Øvrighed osv.

Klim-Thorup-Vust, Anders Andersønn, 24. Aug. 1660.

Anlangende en Del min Udgift og besværlige Tilstand i denne forleden Fejdes Tid: 1. In Oktobr. 1657, der de Svenske kom vesten ind ved Harboøre og igjennem Thy og her igjennem mine Sogner og dette Herred og ned til Vendsyssel og Aalborg, er jeg nogle Gange overfaldet af Plynder-Partier, saa at, foruden hvis Penge, jeg haver givet nogle af dennem, er mit Hus ganske udplyndret, alle Døre, Kister, Skriner og Skabe opladt og opslaget og borttaget baade Penge, noget Sølv, endogsaa Kirkens Kalk,

som jeg havde i Forvaring¹⁾, item Klæder og andet, saa jeg ogsaa maatte miste nogen Klæder af Kroppen. Hvad idelig Besværing og Bekostning jeg siden, saa længe de var Landet mægtige, haver haft af de rejsende frem og tilbage, Nat og Dag, paa denne alfare Vej (foruden adskillige Diskretionspenge), er enhver her i Egnen noksom bevidst. — 2. Til Kgl. Majestæts Tjeneste haver jeg Anno 1657 forskaffet en Hest med sin fulde Mundering og Penge til Rytter. — 3. Siden 1659 i Maj haver jeg og min Nabo, sal. Hr. Kield Søfrensen i Kjettrup, forskaffet en Hest med sin fulde Mundering og 10 Rdlr. til en Karl. — 4. I Marts 1659 (Kornskatten). — 5. I Septbr. 1659 (Kornskatten). — 6. I Marts 1660 (Korn- og Pengeskatten). — 7. Til Præstegaarden, som jeg paabor, haver jeg meget ringe Avling, og en Del af Tienden haver ikke været at bekomme disse Aaringer formedelst mange af mine Sognefolks ringe Avling og overalt store Skatter og Besværinger. — 8. Af mine Annexpræstegaarde haver jeg ikke heller disse 2 Aar faaet min Rettighed, formedelst de haver været under lige Besværing, Skatter og Hold med de andre i Sognerne. At den fromme og gunstige Øvrighed osv.

Kjettrup-Gjættrup, Kjeld Søfrensøns Efterleverske
Anne Christensdatter²⁾, 24. Aug. 1660.

1. Udmunderet Hest og Karl med al sin Tilbehøring til Hans Kgl. Majestæts Tjeneste. 2. Anno 1657, den 3. Ok-

¹⁾ Han var altsaa ikke saa forsigtig som Præsten i Munkebo paa Fyn, thi denne nedgravede før Fjendens Ankomst saavel Kirkens hellige Kar som sit eget Sølvstøj paa Gaardens Mark. Men da Fjenderne ikke fandt de Kostbarheder hos Hr. Naskov, som de havde ventet, druknede de ham i en Dam 1659 kort før Slaget ved Nyborg, og det nedgravede Sølvstøj fik Lov at hvile i Jordens Skjød indtil 1842, da det tilfældig fandtes. Se Aalborg Stifstid. 128, 130 for 1842, hvori Meddelelse efter fynske Aviser.

²⁾ Præsten døde 8. Marts 1660. I Wibergs Præstehistorie II, 84 kaldes hans Hustru Anna Eriksdatter.

tober, der Fjenderne kom her ind for Harboøre og rejste her neder igjennem Landet til Vendsyssel lige igjennem disse tvende Sogner, haver de om Natten derefter med en Parti af samme Folk indfalden i vores Huse, og da nødt os til at give dem Sølv og Penge, hvis Fattigdom Vorherre os med forlænet havde, og siden udplyndret Klæder og andet, alt, hvis i Husene fandtes. Og derforuden holdte det [ved] Nat og Dag at plyndre, indtil saalænge Troppen var forbi rejst. Siden, der de vare komne i Stilhed, holdte Nat og Dag Gjæsteri for dennem, eftersom deres Rejse faldt hver Dag her frem fra Aalborg til Thisted, fra Thisted til Aalborg, og paa Vejen tog [de] Hester og andet, hvad dem gjordes Behov. — 3. Er udgiven til de Allierede 10 Tønder Rug med hvis andet, som er paabuden. — 4. Givet til en af de kejserlige Ritmestre, [som] var her ovre i Landet¹⁾ med et Parti, 4 Rdlr. — 5. Anno 1659, 14. Maj (udmunderet en Hest og Karl sammen med Hr. Anders i Klim). — 6. Haver vi ikke bekommet Tiende af Sognefolkene i disse 3 forgangne Aar nemlig Anno 1657, 58, 59 uden ganske lidet. Aarsagen: at Sognefolkene kunde det ikke udgive, baade for store Troppers Marschering i Svenskens Tid, som da rejste her frem fra Thy til Vendsyssel og fra Vendsyssel til Thy igjen, saavel ogsaa for større Skatters Udgift baade til de Svenske og til Hans Kgl. Majestæts Officerer.

Hjortdal, Thyge Clausøn Tolstrup, 24. Aug. 1660.

Hiortels Kald, et Sogn, det ringeste Kald i Vendelbo Stift og en stor Del af Sandflugt fordærvet, som ved Tingsvidner er bevisliggjort. Præstegaarden øde af Sandflugt og den største Part af Jord og Ejendom fordærvet og ubrugelig, saa Præsten er forarsaget at fæste en Kirkens Gaard²⁾, som han paabor, skylder til Kirken og Kongen

¹⁾ c: kom over Fjorden til Hanherred.

²⁾ c: Hedegaard.

aarlig lige ved de andre Gaarde i Sognet. Haver paa to Aars Tid været ved Kaldet, førend Fjenderne os paakom; hvis Beneficia og ringe Indkomst opbaaret er anvendt paa den forhavede¹⁾ og bygfældige Kirkens Gaard at lade reparere. Anno 1657 formedelst den langvarige Sommer tørke, Jordens Misvæxt, og derfor paa Vinteren Anno 1658 formedelst den langvarige Vinters Haardhed og Fjendens idelige Marschering med Natkvartering paa den Alfarvej fra Strand og til Strand led strax efter Fastelavn Fodertrang, mistede næsten alt mit Fæ og Faar, som for Gud og enhver retsindig er at klage. Anno 1658 til min Vaarsæd og Sommertæring haver laant Korn af mine medlidige Naboer, staar ubetalt. Min Tiende af Sognet, som kunde løbe sig hen imod en Læst Korn²⁾, haver kun faaet en ringe Del deraf i disse 3 forrige Aaringer formedelst Bøndernes ringe Sæd i denne Krigs besværlige Tid. Er forlænet af Hans Majestæt til desbedre Underholdning et Kronens Ødegaardsjod, kaldet Hjortelsgaard, uden nogen Afgift i nogen Maade, hvorpaa er bygget et Værsted; haver fulgt Sognet med Skatter og Krigstynge i denne Tid. — Af Hedegaard, som jeg paaboer, er ganget i min Formands Tid og nu i min Tid til velb. Vogn Krag til Neesgaard³⁾, som Kongetienden haver i Fæste, et Pund Hartkorn⁴⁾; men nu i Aar havde [han] ladet mig fattige Mand stævne for Forbud paa Kongens Tiende, og siden er kommet selv anden at tælle mit Korn, saa jeg maatte føre hannem Kjærverne hen, mig ikke til ringe Skade for Fodring til mit Kreatur, uanset jeg lige saa vel i de 3 forrige Aaringer havde leveret hannem et Pund Korn aarlig saavel som i Fredstid. — Min Offer i denne Tid paa en Offerdag kan løbe sig henved 6 Mark.

¹⁾ = afrakkede.

²⁾ = 24 Tdr. Rug eller Byg (Ar. Berntsen, IV, 501).

³⁾ Vogn Krag (Kid) var antagelig fra Nørgaard i Svenstrup (Hjortdal S.), var gift med Anne Griis af Slette og flk 1633 Neesgaard i Svenstrup Sogn i Forlæning af Falk Gøye til Bratskov.

⁴⁾ = 2 Tdr. Rug eller Byg (Ar. Berntsen, IV, 501).

Et Pund Byg skulde gives aarligen til Vin og Brød, haver intet fanget deraf i 3 Aar, haver dog holdt Kirken vedlige med Vin og Brød i samme Aaringer. Efter det instrumentum generale i den Møde holdt i Odense i Fyn haver jeg udtaget i Aalborg til Ryttermundering (Sadel o s. v.) for 15 Rdlr., staar endnu ubetalt for den uformodende Fjendes Indkomst i Landet og paafølgende besværlige Tid. Haver jeg udgivet af mit ringe Kald 6 Tdr. Rug til de Allierede. Nok var den Hest med fuld Mundering og Karl . . . (til det Brockenhuusiske Regiment) . . . min Part 9 Sletdlr. Nok ydet . . . (Penge- og Kornskatten). — Boer paa en Alfarvej for rejsende til Strand og fra Strand, derover i denne Krigstid været besværet med Nathold og Rytterindkvartering. Til Vitterlighed, at saa i Sandhed er osv.

Øster Han Herred.

Sandfærdig Beretning paa hvis vi underskrevne Præster i Hanherred haver udstandet i denne Fejdes Tid.

1. Er vores Midler af Sølv, Penge, Klæder, Hester og Hopper os af det Bøttersche Regimente ved Truen med pinlig Exaktion betagen, at vi neppelig ere undkommen med Livet. Derover af røverske Partier forjaget fra Husene med Hustruer og Børn i lang Tid, saa hvis ringe, som efterladt var, af Partierne og andre er borttagen, hvis i Huset fandtes, til det bare Brød. — 2. Haver det været hos os de Svenskes Manér, at saa ofte Exekutores blev udsendt over Bønderne, haver de sig stærkeligen indlogeret hos os fattige Præster, ikke uden stor Skade, indtil Exekutionen var overstanden. — 3. Eftersom Hanherred er et meget snævert Land, haver deres Marscheren dagligen falden os paa, frem og tilbage, os til stor Skade og Ruin. — 4. Haver de Kejserske ganget over Isen og med stærke Partier Herredet igjennemgaaet, indlagt Salvegarder og omsider bemægtiget sig nogle Sogner nogen Tid, og da ligesom af Bønderne saa og af Præsterne afpresset Penge, Korn, Viktualier over al Maade og Naade, saa vi ingen Rolighed havde for deres Exekution

enten Nat eller Dag. — 5. Foruden den Hest med Muniti-
on og Penge, som efter det fynske instrumentum os blev
paalagt, haver vi paany anden Gang efter stræng og ide-
lig Anfordring under militæriske Exekutions Forlydelse maattet
levere en dygtig Hest med al sin tilbehørige Muniti-
on samt 10 Rdlr. til en dismunderet Rytter, Oberst Joh. Brocken-
houses, os og vores fattige Børn til stor Skade. — 6. Der-
foruden er os baade Korn og rede Penge ikke en ringe
Del samt Viktualier efter Kommissariernes Ordre paalagt,
som med stor Bekostning maatte til Aalborg Slot leveres. —
7. Og efterdi vores Sognefolk af usigelige og ulidelige
Kontributioner, Indkvarteringer og andre Paalæg ere for-
armede, ere vi derover blevne des armere, at de ikke kunne
give os vores Tiende, som vi skulde leve af, saa vi derfor
ere alt for svage herefter enten Rostjeneste, Skatter, Ind-
kvarteringer eller andre store Besværinger os at kunne paa-
tage. Gud give Hans Kgl. Majestæt, vor allernaadigste Herre,
samt Rigens Raad det naadigst ville anse

Laurs Nielsen,

Præst til Lerup og Tranum Kirker.

Melchior Gertzøn,

Præst til Haverslev og Bejstrup Sogner.

Niels Andersen Aslow,

Præst til Kollerup og Skrøm Sogner.

(Fortsættes.)

Breve fra professor, dr. theol. Jens Møller til F. D. Gräter.

Ved biblioteksassistent Carl S. Petersen.

Originalerne til de nedenfor trykte breve fra teologen og historikeren Jens Møller (f. 1779, d. 1833), hvis autobiografi er meddelt i Kirkehist. Saml. 4. R. IV 246—289, findes i den store Diederichske brev- og autografsamling (Schenking-Diederichs), som opbevares i universitetsbiblioteket i Amsterdam. Over denne samlings nederlandske og franske afdelinger er der 1899 og 1903 udgivet trykte kataloger, over den skandinaviske afdeling derimod ikke, så lidt som over den tyske, italienske og russiske. Da jeg under et ophold i Amsterdam i sommeren 1904 havde lejlighed til at gennemgå samlingen, vil jeg her nævne, hvad der findes af danica i dens skandinaviske afdeling¹).

Medens Schenking-Diederichs vistnok udmærker sig ved en for en autografsamling sjælden righoldighed i, hvad der vedrører Nederlandene og Frankrig, der ganske naturlig i særlig grad havde samlernes (fader og søns) interesse, er forholdet et noget andet for de nordiske landes vedkommende. Den bærer her langt mere tilfældighedens præg; mange betydelige navne er slet ikke repræsenterede,

¹) Også i den nederlandske og franske afdeling er der breve til danske (samt i den franske fra Malle Brun (ubetydelige)), hvilke man let vil kunne finde ved hjælp af registret over brevmodtagerne i de trykte kataloger.

medens adskillige temmelig ubetydelige forefindes; en del af, hvad der findes, har liden eller ingen litterær eller videnskabelig værdi og er kun af interesse fra en autografsamlers standpunkt, for hvem håndskriften er det væsentlige. Samlingens værd for os beror på, hvad den har af breve; manuskripter af betydning findes ikke: en side af Hauchs »En polsk Familie« med en notits af H. C. Andersen og Chr. Winthers digt »Den Fattige og den Rige« med et vedlagt brev fra P. Hjort (⁶/₁₀ 1833), et digt af Chr. Mølbech til Andersen Feldborg (Axelstad ¹⁷/₅ 1810) og Chr. Wilsters »Bonden og hans Søn« — er alt. Heller ikke er det meget eller meget værdifuldt, hvad der findes af andre håndskrevne sager (fraset brevene): det teologiske fakultets bedømmelse (original, ²⁰/₄ 1840) af P. Hjorts »Psalmer og Bønner« tilligemed Rasmus Møllers betænkning over samme bog (²⁸/₃ 1840). Kuriositetens interesse har en lille udateret lap papir, på hvilken Th. Overskou har regnet ud for H. C. Andersen, hvor dyrt det vil være at rejse til Paris; Andersen har på lappen attesteret, at dette er Overskous håndskrift. Nogen mere værdi har måske en anden lille, ligeledes udateret lap, på hvilken Luxdorph udtaler sig om den vignet, Wiedewelt skulde tegne til den arnamagnæanske kommissions skrifter. Ellers er det, som sagt, blandt brevene, man skal søge de betydeligere stykker.

Hvad samlingen indeholder af breve fra kongelige personer, er ikke meget, og det er heller ikke meget værdifuldt. Foruden nogle papirer med Christian VII's, Frederik VI's og Christian VIII's egenhændige underskrifter findes: Christian IV's pas for Josias Rantzau (²⁹/₉ 1621), breve fra Frederik IV til fyrstinde Vilhelmine Amalie (²⁴/₁₁ 1705), fra Marie Sophie Frederikke til Frederikke Brun (⁵/₁₂ 1816) og fra Vilhelmine Marie til Pepitta (⁸/₂ 1827). Af breve fra adelige findes 3 fra Christian Rantzau til fyrst Philip (fra 1659—62).

Betydeligere i omfang er samlingen af breve fra digtere,

videnskabsmænd og andre borgerlige personer. Her findes breve fra: N. C. L. Abrahams til Falkenstein (3 ubetydelige breve om forskaffelse af autografer fra danske); J. G. Adler til Morelli (¹³/₅ 1788), A. L. Arnesen til H. C. Andersen (udat., ubetydeligt); J. Baggesen til Bouterwerk (²⁶/₃ 1820); S. N. J. Bloch til P. Hjort (¹/₁₀ 1836, ubet.); St. St. Blicher til J. Collin (⁹/₁₁ 1825, ubet.); A. F. Elmquist til H. C. Andersen (²⁵/₃ 1830); D. F. Eschricht til Vrolik (²/₅ 1834), van Deen (¹⁹/₈ 1834), van der Hoeven (¹⁵/₇ 1835) og Sundtforth (⁶/₇ 1842); J. L. Heiberg til I. M. Thiele (udat.; en tak fra ham, hans hustru og moder for »den interessante Nydelse«, beskuelsen af »den mærkværdige Opfindelse«: daguerreotypierne har forskaffet dem!); P. A. Heiberg til boghandler Brummer (¹¹/₁₀ 1822); Fr. Høegh Guldberg til H. C. Andersen og J. Collin (ubetydelige) samt en anbefaling for Chr. Winther; O. Høegh Guldberg til teaterdirektør, kammerherre [Warnstedt?] (⁴/₁₀ og ⁴/₁₂ 1779); B. S. Ingemann til hans tyske oversætter A. Dietrich (²¹/₇ 1826); J. H. Larsen til T. A. Becker (³⁰/₉ 1839); O. Lehmann til J. Collin (⁵/₁ 1841); Chr. Moltbech til ? (¹²/₆ 1833, anbefalende udtalelser om Hertz som digter); Erik Pontoppidan til ? (¹³/₆ 1752); Vedel Simonsen til T. A. Becker (²²/₃ 1842); Werlauff til P. Hjort (²²/₃ 1833, om bøger, som denne havde lånt fra det kgl. bibliotek i årene 1827—29, men ikke leveret tilbage!); Chr. Wilster til N. C. L. Abrahams (¹⁸/₁₁ 1834). Endvidere breve til Abrahams fra Emilie Pohlmann (²/₆ 1825, bøn om at bistå hende ved hendes næste koncert); Kolderup Rosenvinge fra Schlyter (²⁹/₇ 1823); H. C. Ørsted fra Berzelius (²⁴/₅ 1837). Vedrørende Rask findes følgende stykker, som ikke vil være uden al betydning, når Rasks brevvexling engang skal samles og udgives: breve til ham fra Jacob Aall (⁵/₁ 1813), Johan Bülow (¹⁰/₅ [1823], lykønskning til hjemkomsten fra Indien), Jón Espolin (²⁹/₁ 1831), Steingrímur Jónsson (¹⁸/₈ 1830) og Finn Magnusen (⁷/₂ 1828), samt et brev fra H. C. Ørsted til

Creutzer (²⁹/₁ 1816), indeholdende meddelelser om Rasks sprogstudier. Men hovedinteressen ved Schenkink-Diederichs beror dog på, at her findes en del af Gräters nordiske korrespondence.

Friedrich David Gräter¹⁾ var født ²²/₄ 1768 i Schwabisch Hall, blev 1789 lærer og 1804 rektor ved gymnasiet i sin fødeby, kaldtes 1818 til Ulm som rektor ved gymnasiet og kgl. württembergsk pædagogarch, døde her ²/₈ 1830. På en tid, da ansete tyske historikere og sprog-mænd som A. L. Schlözer, I. C. Adelung og C. F. Rüh s udtalte »en fuldkommen Mistillid til Alt, hvad der fortæltes om vor Oldtid²⁾«, virkede han, gennem Klopstock og Herder begejstret for Germaniens oldtid, med aldrig træt iver for blandt sine landsmænd at udbrede kendskab til nordisk, navnlig oldnordisk litteratur (og mytologi). 1789 udgav han sine »Nordische Blumen« (tilegnede Suhm³⁾), hvori han »ei alene tildeels først bekjendtgjorde Eddas mythologiske Sange (hvis Tilværelse Schlözer endog havde nægtet), tilligemed andre f. E. Regner Lodbroks Dødssang, tildeels fremstillede dem paa en behageligere Maade, men hvori ogsaa gaves de første Prøver paa, at Nordens Myther kunde behandles med ligesaa megen Smag og Kritik som Grækernes«. Hans tidsskrifter »Bragur. Ein litterarisches Magazin der Deutschen und Nordischen Vorzeit« (7 bind, 1791—1802) og »Idunna und Hermode. Eine Alterthumszeitung« (5 årgange, 1812—16) indeholder optryk af old-

¹⁾ H. A. Kofod, Conversations-Lexicon XXIII (1825) 373—75; Ersch u. Gruber, Allg. Encykl. Sect. I, Bd. 78, 91—97; Raumer, Gesch. d. germ. Phil. 284—87; Allg. deutsche Biogr. IX 599; Goedeke, Grundr. zur Gesch. d. deutsch. Dicht.² VII 203—16; samt: Briefwechsel zw. Jacob Grimm u. F. D. Gräter, herausg. von H. Fischer, 1877.

²⁾ Steenstrup, Historieskr. i Danm. 32—34.

³⁾ Også med Suhm stod Gräter i brevveksling, se Bruun, P. F. Suhm 342—43. 1803 udgav han 1ste bind af: »P. F. v. Suhm's Geschichte der Dänen; aus Liebe zu dem Studium derselben und aus Ehrfurcht für ihren Verfasser ins Deutsche übertragen«.

tyske tekster, af folkeviser og folkeeventyr, beskrivelser af håndskrifter og oldtidslevninger, afhandlinger over mytologi, sæder og skikke hos germaner og nordboer. Med nordiske videnskabsmænd og digtere stod han i en vidtløftig brevvexling, og for yderligere i Tyskland at befæste interessen for nordisk sprog og nordisk oldtidsstudium stiftede han 1822 i Ulm »Die Gesellschaft der Dänenfreunde an der Donau«, der snart talte flere anselige medlemmer, og som »lovede mange Frugter«.

Det er nu ganske vist ikke de betydeligste blandt Gräters danske korrespondenter, man finder repræsenterede i samlingen i Amsterdam. Her findes hverken breve fra Rask¹⁾ eller fra Nyerup²⁾; derimod findes der breve fra I. N. B. Abrahamson (9 breve fra tidsrummet 1824—30, mest handlende om »den indbyrdes Undervisning«), W. H. F. Abrahamson (3 breve fra tidsrummet novbr. 1801—novbr. 1802), Fr. Høegh Guldberg (4 breve fra tiden efter 1818), Jens Kragh Høst (6 breve fra tiden 1796—1825), Finn Magnusen (14 breve fra tiden 1815—1823)³⁾, P. E. Müller (5 breve fra tiden 1816—1824) og Jens Møller (10 breve fra tiden 1802—1826). Af Gräters svenske korrespondenter er kun Thomas Thorild repræsenteret ved et brev af ¹⁵/₈ 1795.

Det er min hensigt ved lejlighed at meddele andre af disse breve; også de afgiver et vidnesbyrd om det rige åndelige samkvem, der fandt sted mellem Danmark og Tyskland i slutningen af det 18de og begyndelsen af det 19de århundrede, og i hvilket Danmark så langt fra var ene den modtagende part.

¹⁾ Gräters breve til Rask findes på universitetsbiblioteket (Addit., fol., 198). Et brev fra Rask til Gräter er trykt i Danske Saml. 2. R. II 86—87.

²⁾ Gräters breve til Nyerup findes blandt dennes samlinger på universitetsbiblioteket (Addit., 4^o, 87).

³⁾ Gräters breve til Finn Magnusen findes blandt dennes papirer i rigsarkivet.

Slagelse, d: 18: Septbr: 1802.¹⁾

Hochedle und Hochzuverehrende

Herr Professor!

Ich fürchte, dasz Sie sich schon lang verschiedene Muthmaszungen von meiner Nachlässigkeit gemacht haben, weil ich nicht vorher ihren eben so schmeichelhaften, als überraschenden Brief beantwortet habe; und in der That — wäre es Nachlässigkeit von mir, dürfte ich nicht einmal um Verzeihung bitten, denn sie war auf keiner Weise zu entschuldigen. Die Schuld aber liegt ganz und gar in den Umständen: Erst vor drei Wochen kam ich von einer kleinen Reise in Deutschland zurüch — wo ich sehr bedaure, dasz meine eingeschränkte Zeit mir nicht erlaubte, so tief ins Land herunter zu kommen, dasz ich die Ehre haben könnte ihre personliche Bekanntschaft zu machen — und bei meiner Zurüchkunft hielt ich mir nur einen Tag in Copenhagen auf, denn ich war in meiner Abwesenheit zum Lehrer bei der hiesigen gelehrten Schule angestellt²⁾. In dieser Eile sah ich den Hrn. Prof: Moldenhawer nicht, und darum kam ihr Brief mir am ersten vor 8 Tage zu Hände. Als ich mich nicht selbst im Stande sah ihren Wunsch³⁾ zu erfüllen, theils weil es mir an Uebung im deutsch schreiben fehlt, theils weil die viele neue Geschäfte meine ganze Zeit wegnehmen: schrieb ich denselben Posttag an den Hrn. Prof: Sander, den Sie als einen von unsern vorzüglichsten Dichtern kennen, ob er sich entweder selbst die Mühe übernehmen wollte, meine Abhandlung zu übersetzen; oder einen andern geschickten Mann es unter seiner Aufsicht thun lassen? Ich wollte

¹⁾ Ligesom de følgende er også dette brev nøjagtig aftrykt efter originalen.

²⁾ Møller antoges 19/8 1802 til adjunkt ved Slagelse latinskoie.

³⁾ Gräter ønskede en oversættelse af Møllers prisafhandling: «Var det gavnligt for Nordens skjønne Litteratur, om den gamle nordiske Mythologie blev indført, og af vore Digtere almindelig antaget i Stedet for den græske?» (trykt i Minerva 1801, II 33-96).

seinen Antwort abwarten, ehe ich Ihnen zuschrieb, um Ihnen zuverlässige Nachrichten geben zu können, insbesondere da ich einsah, dasz es Ihnen viel daran liegt, ob Sie die Uebersetzung binnen Michaelis haben können, oder nicht. Gestern antwortete er mir, dasz er um seiner vielen andere Geschäften willen — er ist Prof: bei dem pädagogischen Seminarium in Copenh: — genöthigt war einem von seinen fähigsten Schülern die Arbeit unter seiner Aufsicht zu überlassen. Der Uebersetzer, ein Student Töxen, hat mir die Uebersetzung binnen drei Wochen fertig versprochen, und also können Sie sie ohngefähr zur bestimmten Zeit bekommen. Haben Sie vielleicht, Hr. Professor, oder ihr Verleger einen Commissionair in Copenhagen, bei dem ich die Paqvæt abgeben kann; oder soll ich sie mit der Post allein gehen lassen? Ich fürchte, dasz dieses zu theuer wird, denn sie wird ohne Zweifel als ein Brief betrachtet und bezahlt. Wenn ich unterdessen nichts von Ihnen höre, sehe ich ihr Stillschweigen für Erlaubnitz an, Ihnen die Paqvæt auf dieser Weise zuzuschicken.

Wie lieb und willkommen übrigens ihr Brief mir war, weil ich daraus ihre Zufriedenheit mit meinem ersten Versuche erfahre — die ich auch mit Vergnügen in ihrem und des Hrn Münchhausens Barden-Almanach, welchem schätzbaren Institut wir Dänen das verdiente Glück wünschen, gelesen habe¹⁾; — so war es mir doch weit lieber darum, weil er mir Gelegenheit giebt, dem ersten nordischen Alterthümenforscher in meinem eignen und meines Vaterlands Nahme die innigste Danksagung abzustatten. Hätten Sie nur gesehen, mit welcher Freude so viele Dänen ihr schönes Lied: Teutona an Svea und Dana²⁾ gelesen haben:

¹⁾ se: Bardenalmanach der Deutschen von Gräter und Münchhausen, 1802, 256 ff.

²⁾ Franzén's digt »Svenska sånggudinnan till den danska« i Stockholmsposten $\frac{8}{2}$, 1794, der besvaredes af Rasmus Franckenau i Nordia 1796 jan. med »Den danske Sanggudinde til den Svenske«.

es würde ihre Liebe für meinen dankbaren Landsleute gerechtfertigt haben! Ich wurde davon so hungerissen, dass ich mich nicht allein bald niedersetzte, um es allen Dänen verständig zu machen, wie schwer es mir auch fiel ihre energische Kürze im Dänischen wiederzugeben; aber ich vergasz darüber so ganz meiner Schwäche, dass ich der freundschaftflehenden Teutona die Hand der sehnsuchtvollen Dana überrachte. Wie weit der Dichter jener Schwester den Dollmetscher dieser nach sich lässt, werden Sie aus mitfolgenden Zeilen¹⁾ sehen, die ich mit der Uebersetzung von Teutonas Lied im Dänischen Zuschauer ans Licht kommen gewagt habe. Vielleicht ist dieses Blat Ihnen noch nicht zu Hände gekommen, und ich weiss, dass jedes Verschen von dieser Art Sie int[eres]sirt.

Mit Versicherung von meiner unbegränzten Hochachtung und Ehrfurcht empfehle ich mich Ihrer fort-dauernden Freundschaft; und bin,

Hochzuverehrender Hr: Professor,

ihr ergebenster

J: Møller.

Slagelse d: 9de Decb: 1802.

Endelig er jeg da i Stand til at kunne sende Dem, høystærede Hr. Professor, den saa længe udeblevne Oversættelse af mit Priisskrift. Jeg behøver vist ikke at forsikkre Dem om, at jeg har gjort alt, hvad der stod til mig, for at opfylde Deres Ønske længe tilforn: næsten hver Postdag, især efterat jeg havde bekommet Deres sidste

fremkaldte (vistnok på foranledning af I. K. Høst, som det synes at fremgå af dennes breve til Gräter) Gräters digt »Teutona an Swea und Dana bey ihrer Wieder-Vereinigung« (Gräters & Münchhausens Bardenalmanach 48—51). Gräters digt oversattes på dansk af Jens Møller i Den danske Tilskuer 1802, no. 58 og 59 og ledsagedes af et »Dana til Teutona« fra oversætteren. (Alle digtene er med tysk oversættelse samlede i Gräters Lyrische Gedichte (1809) 163—80.)

¹⁾ Den vedlagte afskrift af »Dana til Teutona« aftrykkes ikke her.

kjærkomne Brev, har jeg mindet Oversætteren om hans Løfte; men saavel han, som Prof: Sander, der havde lovet at lægge sidste Haand paa den, have bestandig haft Undskyldninger tilrede, saa at jeg først modtog den med sidste Post, og det endda, paa 2 Ark nær, i den første Concept; jeg maatte derfor ile i dette Par Dage med at renskrive den selv, saaledes som det er. De vil finde, at Oversættelsen er korrekt og flydende. Imidlertid har den dog et Par smaa Mangler, som tildeels Omstændigheder ere Aarsag til: for det første, at Orthografien er ikke ganske ensformig — hvilket jeg dog ved Afskrivningen saavidt muligt har søgt at gjøre den — og for det andet, at Oversættelsen ikke har, efter min Anmodning, benyttet sig af de tyske Originaler — især Deres Skrifter — som jeg saa ofte har anført hele Stykker af. Ogsaa denne Mangel havde jeg gjerne ændret i alle Tilfælde; men det blev mig kun muligt med de Værker, som jeg selv eiede. Iblandt dem, som jeg hverken selv har, eller nogen her i Byen, var Deres Nordische Blumen; jeg har derfor ladet Plads aaben til et Citat deraf pag. 61, som jeg skal bede Dem, Hr. Professor, selv udfylde, da jeg ikke saa ganske tør stole paa min Hukommelse, endskjøndt den hele Ode svæver mig paa Læberne. Kun frygter jeg nu for, at de mange danske Citater vil komme til at vrimle af Trykfeil, med mindre det bliver Dem selv muligt at bestyre Correkturen.

Saa udeelagtig jeg derfor er i dette Stykkes sildige Afsendelse, saa meget synes der at være imod mig, fordi jeg ikke før har skikket Dem den fordanskede Teutona til S: og D:; men ogsaa her maa det tjene mig til Undskyldning at jeg for det første ikke engang selv havde en nøyagtig Afskrift deraf, og Bladet, hvori den var aftrykt, havde jeg laant ud paa Landet; siden ventede jeg et Par Postdage for at sende begge Dele paa eengang — og nu frygter jeg næsten for, at begge komme maaskee forsilde. Dog har De vel ikke opholdt Dem efter Priisskriftet; og altsaa under De vel Plads i næste Bind af Bragur, hvis

det, til hvilket det egentlig var bestemt, alt skulde være udkommet. Jeg vælger Veyen over Leypzig denne Gang, da det er troeligt, at Posten lægger den nok saa snart tilbage som over Nürnberg, endskjøndt denne sidste dog vist maa være kortere.

Gjerne ønskede jeg nu tillige at kunne bringe Dem nogle interessante Nyheder af vor fælleds Yndlings-Litteratur; men neppe er vel noget selv her fra Danmark undgaaet Deres Opmærksomhed. Dog har De maaskee endnu ikke seet de sidste Hæfter af Skandinavisk Museum, af hvilke jeg da kan spaae Dem en stor Glæde, som venter Dem, naar De seer, hvorledes dette Tidsskrift ikke alene vedligeholder sit Værd, men endog forøger det ved meer og meer at nærme sig sin egentlige Bestemmelse¹). Nylig har det leveret 3 fortræffelige Stykker, en Afhandling af D: Engelstoft over de gl: Skandinavers gymnastiske Øvelser; en af Capt: Abrahamson om Thor og Odin, og endelig et Brev fra P: Nyerup om nogle Forhaanelser mod de nordiske Oldsager i Anledning af Beckers Erhohlungen; men da disse Beskyldninger ikke er stort andet end et Echo af Adelungs, saa er det ogsaa især disse han giver sig af med at gjendrive.

Sikkerlig vil det ogsaa være Dem behageligt at erfare, baade for dette Studiums Skyld og fordi De eengang har fattet saa venskabelig en Interesse for mig, at selv mit Kald tildeeler mig nu langt mere Tid og Leilighed til at beskæftige mig med Oldtidens Skatte, end tilforn, da Underviisningen i Fædrenelandets Historie er her ved Skolen føyet til mine øvrige *partes*: jeg har just i disse Dage havt den Fornøjelse at begynde de første Forelæsninger derover. Jeg vilde nu næsten ogsaa ønske, at De ikke endnu havde forlangt Oversættelsen af mit Psk.; da jeg alt har samlet og tænkt saare meget til denne interessante Materies

¹) som det selskabs, der udgav det (det skandinaviske litteraturselskab): •at arbejde for Skandinaviens Sprog og Litteraturs nøjere Forening og Udbredelse. •

vidtløftigere Udførelse. Nogle faa Forandringer tillod den indskrænkede Tid mig kun at gjøre.

Nu vil jeg kun ret ønske, at jeg snart maa høre fra Dem, at dette mit Brev ikke kommer alt for silde. Deres Breve ere mig desuden altid saa saare velkomne; jeg vil da ogsaa oftere faae den Fornøjelse at forsikre, med hvor ubetinget en Høyagtelse jeg forbliver

Deres meest hengivne

J: Møller.

P: S: Da det trykte Blad, hvori Teutona er aftrykt, aldeles intet meer indeholder i den Materie, saa troede jeg ikke det var Dem magtpaaliggende at faa det medsendt, og undlader det derfor¹⁾.

Slagelse, den 18. Febr. 1808.

Høystærede Hr. Professor!

Det var mig en lige saa stor som uventet Fornøjelse efter saa lang en Tids Forløb at see et saa interessant Brev fra Deres Haand. Jeg iler saa meget med at besvare det for at ikke mit Navn skal mangle paa Subskriptionen af Deres Digte²⁾, som jeg seer snart ville forlade Pressen. Foruden mit Navn følge 3 Mænds her fra Byen³⁾, som kjende, — og hvad der er det samme — inderlig ynde Deres Muse. Den ene Indbydelse sendte jeg til Prof: Nyerup i Kjøbenhavn og bad ham at tilstille deres øvrige

¹⁾ Den vedlagte afskrift af Møllers oversættelse af »Teutona an Swea und Dana« aftrykkes ikke her.

²⁾ Lyrische Gedichte. Heidelberg, 1809 (o. m. titel: F. D. Gräters gesammelte poetische und prosaische Schriften. Erster Theil). Foruden originale digte indeholder bogen bl. a. oversættelser af eddakvad og af Abrahamsons krigssange: »Vi alle dig elske, livsalige Fred« og »Være Fred med Eder alle, dem vi saae i Kampen falde«.

³⁾ Pastor Hans Bastholm, pastor N. S. Fuglsang og rektor, professor Wøldike.

Venner i Hovedstaden samme¹). Da jeg ikke venter selv at komme derind saasart, vilde jeg ikke lade Indbydelsen bie efter mig. Naar den faaer afcirculareret, vil den vist af Nyerup blive tilbagesendt. Men foruden Subskribenterne vil upaatvivlelig et stort Antal Læsere, som kjende og beundre Deres Fortjenester af nordisk Literatur, ønske at eie de anmeldte Digte. For deres Skyld var det at ønske, Deres Forlægger vilde sende en Deel Exemplarer til en kjøbenhavnsk Boghandler, helst Brummer eller Schubothe.

For Deres Deeltagelse i mit Fædrenelands sidste haarde Trængsler, modtage De, ædle Ven! ei alene min, men alle Danskes Tak. I Sandhed det er en stor Trøst for den uskyldig lidende at vide: alle gode og ædle Mennesker deeltage i din Skjæbne. Jeg var af dem, som personligen led mindre, for saavidt det kan formindske Lidelsen, at see sig og sin Familie reddet under Fædrenelandets Fald og omringet af dets Undertrykkere. Dog Krigsscener ere, desværre! ikke nye for Dem; inden Furierne naaede vor fredelige Øe, havde de kun altfor ofte ødelagt Deres yndige Schwaben. Dog — vi øyne lysere Udsigter; og det er ligesaa meget Trang som Pligt at overlade sig til Tanken om hvad de love for Alt hvad vi have lidt.

Vi længes ret meget her efter Pragtværket over den Nordiske Mythologie²); kun forbittredes Haabet om dette Værk ved det Tillæg i Deres Brev, at det skulde slutte

¹) Subskribenterne i hovedstaden var: »Hr. Artillerikapitån von Abrahamson, Hr. Frankenau, Hr. Höchstengerichtsassessor Høst, Hr. Bibliothekar und Professor Nyerup, Hr. Kollegienassessor Pram, Hr. Kammerjunker und Assessor Schak Staffeldt«.

²) Gräter havde 1807 fattet den plan at udgive et pragtværk indeholdende fremragende kunstneres fremstillinger af hovedscener i den nordiske gudelære (herom handler hans program: Vorläufige Nachricht von dem zu erscheinenden Prachtwerk über die Nordische Mythologie. Hall, 1809); værket skulde udkomme i »48 Forestillinger« i Paris og Strassburg, men der udkom aldrig noget af det; ifølge Fischer (Briefw. zw. Grimm u. Gräter 56 note 1) findes et betydeligt antal tegninger til det blandt Gräters efterladenskaber i det kgl. bibliotek i Stuttgart (Cod. misc. fol. 31a).

Deres Løbebane i dette Fag: *quod Dii Deaque omnes avertant!* Hvad mit ringe Studium deri angaaer, da har det længe været afbrudt ved andre heterogene literære Sysler, hvoraf en Frugt (: mit af Videnskabernes Selskab i Kbhvn. kronede Priisskrift om den pragmatiske Histories Misbrug:) snart vil forlade Pressen. Imidlertid vil jeg vist aldrig blive Nordia utro, skjøndt Hr. Grundtvigs inhumane Angreb paa min Skirners Reise¹⁾ ikke skulde indgyde megen Lyst til oftere at levere noget i det Fag. Først begyndte jeg at skrive imod hans Kritik; men da min Anticritik voxede til en heel Afhandling, holdt jeg mit Svar tilbage til en anden Leilighed.

De har dog vel, Høystærede! faaet Øhlenschlägers Nordiske Digte? Har De endnu ikke læst dem, da forestaaer der Dem endnu den Fryd at faae i ham Forvisning om: at Evald ei stedse vil blive, hvad han et halvt Aarhundrede har været: Dannemarks første Digter. Øhlenschläger har i dette ene Bind i 3 forskjellige Digte kappedes med vore gamle Skjalde, med Sophokles og Schiller. Han er nu i Paris og gaar uden Tvivl derfra til Italien.

Lev nu vel, ædleste Ven! og skriv stundom, naar Deres mange Arbejder tillade det, til

Deres hengivne Ven og Tiener

J: Møller.

Kbhavn, d. 25 May 1816.

Høistærede Herr Professor,
Dyrebare Ven!

Med Undseelse seer jeg, at det er to Aar siden jeg modtog Deres sidste kjere Brev, hvori De forlangte en tydsk Oversættelse af min Afhandling om den nord. Myth's

¹⁾ Møllers •poetiske• bearbejdelse af Skirsnismál i Minerva 1806, II 212—31 (•Skirners Reise eller Kiærlighed, Gudernes Straf, en Fortælling efter den ældre Edda•) fremkaldte Grundtvigs afhandling •Lidt om Sangene i Edda• sstd. III 270—99. (Cfr. Grundtvigs udv. Skrifter ved Begtrup I 112, 116, 204).

Brugbarhed for de skjøne Kunster¹⁾). Men med Sanddruhed kan jeg tilføie, at Aarsagen til min lange Taushed er netop min Bestræbelse for at opfylde dette min ædle Vens Ønske. Jeg vilde nemlig ikke svare førend jeg kunde lade Oversættelsen medfølge; og denne har jeg først for nylig erholdt. Den udgjør da det væsentligste Stykke af nærværende Pakke; og jeg haaber, at De i det Hele vil være tilfreds dermed, da Oversætteren har gjort sig megen Umage, og jeg troer, han forstaaer godt Tydsk, da han har studeret flere Aar baade i Kiel og Halle. Skulde ikke desto mindre enkelte Danismer have indsneget sig, da er De nok saa god at rette dem under Gjennemlæsningen. Den lange Note om Deres Pragtværk over den nordiske Mythologie er udeladt, som overflødig for Deres Landsmænd. Maatte dette lidet Arbejde nu kun finde en Plads i Deres Odina und Teutona værdig! Med mit Priisskrift var jeg nu ikke længere fornøiet, da jeg læste det paa ny. Meget vilde jeg nu have sagt bedre, Adskilligt tillige anderledes. Desto mere er jeg Dem, Høistærede, forbunden, fordi De værdigede endnu at optage dette Ungdomsarbejde i Deres indholdsrige Magazin²⁾). Jeg takker kjerligst for Tilsendelsen af 1ste Bind, og vilde gjerne gjengjelde det ved betydeligere Arbejder, dersom jeg ikke frygtede for at besvære Dem med den høje Porto. Nu maa jeg indskrænke mig til nogle smaae Arbejder, tildeels *academica*, hvilke De vil forefinde i Pakken. Deriblandt er 3 Korrekturark af Historisk Calender 3die Aargang, hvori jeg leverer den nyeste danske Literaturs Historie. Disse Ark angaae det, som fornemmelig interesserer Dem, og hvorved jeg kan spare her at afskrive de mange literaire Noticer, som jeg ellers burde meddele Dem skriftlig. Her altsaa blot dette: at det islandske, som overhovedet det historiske Studium ved-

¹⁾ Det skand. Literatur-Selsk. Skr. 1812, 225—301; den tyske oversættelse ved Georg Fries udkom i Ulm 1823 med forord af Gräter.

²⁾ Bragur VIII, 1812 (= Odina og Teutona I); mellem 1802 og 1812 var der ikke udkommet noget bind af Bragur.

bliver at trives herligen i vort Fædreland: at den Arnæmagnæanske Commission har faaet nyt Liv især derved, at Proff. B. Thorlacius, P. E. Müller og Werlauff ere blevne Medlemmer af samme; at Rask snart vil udgive sit kronede Priisskrift, som indeholder de frappanteste Opdagelser og Bemærkninger (: for at De strax kunde faae en Forsmag derpaa, har jeg vedlagt det sidste Program fra Vidsk. Selskab, hvori findes nogle faa Prøver); at Finn Magnussen er reist til Island paa et Besøg for i Sommer, men kommer tilbage til Efteraaret; at 2den Deel af Sæmunds Edda er færdig fra hans Haand, og vil udkomme i Aar (: dog bliver Samlingen ikke dermed endt, da et Par Digte og en Mængde sindrige *animadversiones* af Magnussen først vil følge i et 3die Bind om et Par Aar :)¹⁾; at der trykkes raske paa Fortsættelsen af Snorro (: 5te Bind :)²⁾, ligesom man ogsaa haaber at Grundtvigs Udgave af en dansk Snorro og Saxo til hele Folkets Brug vil finde Bifald og Afgang. Endvidere trykkes paa Bogstavet K af den store Danske Ordbog, hvilken stedse bliver mere og mere vigtig for Antiquaren og Etymologen, som for den nordiske Sproggransker i Almindelighed. — Vor flittige Nyerup arbejder paa en Real-Ordbog over den skandinaviske Mythologie, hvilken skal først udkomme paa tydsk. Indledningen dertil er allerede i disse Dage uddeelt under Titel: Uebersicht der Geschichte des Studiums der Skand. Mythol. 60 pag. 8. Copenh. bey Bonnier. Endelig, *ut meam quoque vineam cœdam*, vil snart 3die Aargang af Historisk Calender, udgivet af Engelstoft og mig, blive færdig fra Pressen. Dette Værk — som Forlæggeren ogsaa sender Exemplarer af til Leipzig — indeholder det Meste af mine historiske Arbejder, ligesom jeg vedlægger mine theologiske Smaaskrifter i et andet Tidsskrift, som jeg alene udgiver under

¹⁾ 3dje bind af den store arnamagnæanske eddaudgave, indholdende bl. a. Voluspá, Hávamál og Rígmál, udkom 1828.

²⁾ den af Schøning 1777 påbegyndte folioudgave af Heimskringla.

Navn af Theologisk Bibliothek, hvoraf 10 Bind ere udkomne, hvilken Samling jeg gjerne ønskede mere kjendt i Tydskland, da man deri vil finde ogsaa de latinske *Dissertationes ad historiam ecclesiasticam pertinentes*, hvorom tydske Lærde undertiden spørge. Hvilket jeg naturligviis her blot melder for det mulige Tilfældes Skyld, at der i Deres Bekjendtskab skulde findes Theologer, som maatte interessere sig derfor.

Nær havde jeg forglemt noget af det Vigtigste: Prof. P. E. Müllers kritiske Udsigt over samtlige islandske Sæger med Indholdsangivelse¹⁾ nærmer sig Enden. Dette vigtige Værk vil komme til at bestaae af 3 Bind; det bliver udgivet paa eengang baade paa Tydsk og Dansk. 1ste Bind er allerede afsendt til Berlin, hvor den unge Dr. Buntzen, som i nogen Tid har studeret dansk og islandsk Literatur i Kjøbenhavn, skulde oversætte det; men da han nu atter har begivet sig paa Reiser, har han overdraget sit Arbeide til en anden ung Mand.²⁾ — Den manglende 9de Tome af Suhms Historie af Danmark kan ogsaa ventes om nogen Tid. Af Prof. Finn Magnussens Forelæsninger over Edda, hvilke fandt et stort Auditorium og deriblandt adskillige af Universitetets Lærere, ere tvende Prøver indrykkede i Maanedsskriftet *Athene*³⁾. — Vedel-Simonsen har for en Tid standset med sin Udsigt over Nationalhistorien, for at skrive den danske Adels Historie, hvoraf i disse Dage 1ste Deel er udkommen; ligesom og-

¹⁾ det berømte »Sagabibliothek«.

²⁾ Karl Lachmann. Om den tyske Oversættelse, hvoraf kun 1ste bind udkom, cfr. P. E. Müllers brev af ⁵/₁₁ 1816 til Wilhelm Grimm (Briefw. der Gebr. Grimm mit nord. Gelehrten 138—39).

³⁾ I vinteren 1815—16 holdt Finn Magnussen forelæsninger over Edda »for et talrigt Auditorium« (hvoriblandt ogsaa Eckersberg, se Hannover, C. W. Eckersberg 133); »Athene« for febr. 1816 bragte derefter: »Indledning til Forelæsninger over den ældre Eddas mythiske og ethiske Digte«, martsheftet endvidere »Digter-Drikken, en oldnordisk Mythe, med Forklaring.«

saa det Lexicon over den danske Adel, hvilket Selskabet for den danske Historie besørger, er i Aar blevet fuldendt.

Fra Nabolandene maa jeg korteligen melde følgende som det mærkeligste: I Sverrig har man besluttet at udgive Biskop Nordins efterladte Samlinger. Begyndelsen gjøres med *Scriptores rerum Svecicarum mediæ ævi*, hvilke Prof. Fant i Upsala besørger. Man har allerede en trykt Conspectus over Værket. Denne Lærde har ellers nyligen havt det besynderlige Indfald at nægte vor Saxo's Authentie¹). Jeg har endnu ikke læst hans Grunde, men Alle, som have det, lee kun deraf. Imidlertid vil Sagen blive omtalt i Videnskabernes Selskab, og findes der iblandt hans Argumenter et eneste plausibelt, skal det sikkert blive gjendrevet.

I vort gamle — nu desværre os fremmede og tillige ulykkelige — Broderland Norge har et Selskab dannet sig for den fædrenelandske Historie²). Det har lovet at ville ogsaa udgive islandske Sagaer; men der er kun faa Mænd i Norge, som ere dette Arbeide voxne; og efter Adskillelsen fra Danmark henvisner det neppe ret plantede Universitet, da nu ingen talentfulde unge Mænd ville længere, uagtet de anseligste Tilbud, gaae derop som Docenter. Alle foretrække at blive i Danmark, hvor dog Embedsmændenes Gage er kun $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ af de norske Statstjeneres: saa elsket er vor Regering og saa lidet fristes vi af Frihedens Navn, da vi længe have oppebaaret dens Gavn.

De seer, bedste Ven! at jeg ikke kan rive mig løs fra Samtalen med Dem: saa maa jeg da, inden jeg begynder at slutte mit Brev paa ny, endnu gjøre Dem opmærksom paa vor genialske Øhlenschlägers tvende nye Digtninger, henhørende til den nordiske Oldtid: Helge, som er en Samling af Romancer, sammenkjedede til et Heelt, i den høieste tragiske Stiil, og som slutter med Yrsa, en Tra-

¹) Cfr. herom P. E. Müller i Dansk Litteratur Tidende 1816, no. 36-37.

²) Om »Selskabet for Norges Vel« (stiftet 1809) se M. Birkelands afhandl. af samme navn (Chria. 1861; cfr. Dansk Maanedsskr. 1862, II).

gedie, i samme Maneer, som Baldur hin gode. Begge Dele udgjøre kun Begyndelsen af en Cyklus nordiske Digte, hvis næste Bind bliver Hrolf Krakes Historie. Dog har Digteren for en Tid udsat dette Æmne, og imidlertid aflagt et Besøg i Orient, hvorefter vi allerede have nydt den søde Frugt i Fiskeren, et Dramatisk Eventyr, et Sidesykke til Aladdin. Dog havde han i Forveien fuldendt sin Tragoedie Hagbarth og Signe, hvilken i denne Vinter er opført med fortjent Bifald paa vor Skueplads.

Nu da endelig tilsidst, som sig bør, om det økonomiske. Maatte det omskrevne Honorarium, 16 Rthlr. 21 G. tilligemed det, som maatte blive bestemt for hosfølgende Afhandling, blive mig paa eengang udbetalt i Leipzig, da skal jeg, efterat have modtaget Anviisning derpaa, lade det hæve der ved den Gyldendalske Boghandling.

Lev nu vel, dyrebareste Ven, og vær forvisset om at De lever stedse i min og alle brave Danskes taknemmelige Erindring.

Vale et fave toti tuo

J. Møller.

Kjøbenhavn, den 22de April 1818.

Høistærede Hr. Professor,

Dyrebare Ven!

Det er idag 50 Aar siden den milde Vaar modtog i sine moderlige Arme den Mand, der skulde blive Tyskland og Danmark saa kjær: paa en saadan Festdag maatte jeg endelig bringe Dem min og saa mange brave Landsmænds hjertelige Lykønskning. Vi haabe det ifølge Deres usvækkede Virksomhed og fulde Manddoms Kraft, ligesom vi nedbede den Velgjerning fra Alstyreren, at nogle Decennier endnu maatte forundes Dem til at fuldende det skjønne Dagværk, som allerede er rykket frem under Deres ufortrødne Flid! — Men den Glæde at kunne tilskrive Dem netop i Dag, har jeg ikke fortjent ved min lange Taushed. Lad mig derfor strax forsikre, at denne ingenlunde er en Følge af

Glemsomhed. Først udsatte jeg at takke for den skjønne Foræring af Deres interessante *Idunna und Hermode* f. 1816, indtil jeg kunde sende den sidste Aargang af *Historisk Calender* (: af de tvende foregaaende eier jeg desværre kun mit eget Haandexemplar; men maaske skal jeg faae dem ved Lejlighed) til et lidet *αντιδωρον*; men denne udkom seent i Aaret 1817: dernæst ventede jeg efter det udførlige Brev, som Høistærede Ven lovede mig i den medfølgende Billet; men dette er endnu ikke indtruffet: endelig haabede jeg en Tidlang at finde en beqvemmere Leilighed til at sende Dem, uden at paaføre Dem Bekostning, flere *Danica*. Nu, da dette Haab ei gik i Opfyldelse, indskrænker jeg mig til bemeldte *Calender* og 3 Programmer, tvende af Prof. Thorlacius og eet af mig selv, udbedende mig ved Leilighed de manglende No. af *Idunna* (: de sidste, jeg fik, vare No. 48 af *Idunna* og No. 12 af *liter. Beylagen*). — Af Danske literære Nyheder har jeg mange ret behagelige at meddele. Det er Dem vist ikke længere Nyt, at omsiden anden Deel af den poetiske Edda og Gulethingsloven er udkommet; maaskee ei heller, at 5te Deel af det Snorriske Historieværk vil i Aar forlade Pressen, og 2den Deel af P. E. Müllers *Sagabibliothek* svede under samme; at snart vil første Bind af Grundtvigs *Saxo* og *Snorro* paa een Gang udkomme, da derimod 4de Bind af vor Historiske *Calender* neppe vil fuldendes før næste Aar (: formedelst Forlæggerens og de øvrige Maskiners Langsomhed)¹⁾. Af Prof. Brønstedts Bidrag til den danske Historie af udenlandske Manuscriptsamlinger udkommer snart 2det Hæfte, hvilket indeholder Fortsættelsen af Robert Vaces Riimkrønike om Hertugerne af Normandie. — Et Priisspørgsmaal fremkaldte ifjor 3 Skrifter om det Danske Sprogs Skjæbne i Hertugdømmet Slesvig. Kruses er alt trykt i *Kieler Blätter*; Prof. Werlauffs og Outzens, hvilken belønnedes, udkomme nu snart her i Kbhavn. En

¹⁾ 4de bind af *Historisk Calender* udkom aldrig.

anden Priis fremkaldte 5 Lovtaler over Daniel Rantzau; men ingen fik Prisen i første Instanz, hvorfor Concursen er forlænget. Jeg var iblandt Concurrenterne og mit Priisskrift er af Selskabet for de skjønne Videnskaber bleven høiligen berømmet for dets historiske Gehalt; men da det ei var i den vedtagne Form af en fransk *éloge*, vil Selskabet have det omarbeidet. Da min historiske Samvittighed ei tillader mig dette, træder jeg frivillig tilbage og udgiver mit Minde-skrift i den Skikkelse, som min Theorie fordrer for dette Slags Arbeider. Jeg skal sende min Ven det om et Par Maaneder. — *At graviora enarremus*: Tvende store og paa Udødeligheden beregnede Værker fødes i dette Aar udi vort lille kjære Danmark. Det ene er heelt, og det andet halvt færdigt. Hiint er et Priisskrift, indsendt til det Kongl. Videnskabers Selskab over Sammenhængen imellem den nordiske og den indiske Mythologie: det er endnu ikke kommet til mig; men af de kyndige Dommere, mine Colleger Müller og Thorlacius, veed jeg, at det vil gjøre Epoche i det Mythologiske Studium: og hvo kan da vel være Forfatter uden den lærde og sindrige Finn Magnussen? Men det vil vare en Stund inden det kan blive trykt, da det er 900 Sider *in folio*¹⁾. Det andet *monumentum ære perennius* opreiser vor ligesaa flittige som genialske Øhenschläger sig og vor poetiske Literatur, ved at opfylde Deres og Suhms gamle Ønske, at bearbejde vor Mythologie i et sammenhængende Epos. Jeg har hørt Digteren forelæse enkelte Partier; og de vare alle Hakon Jarls Skjald værdige. Der var overalt philosophisk Tankerigdom og Dybsind, parret med digterisk Ild og Mangfoldighed. Det slutter sig til Thors Reise (i Nordiske Digte), og skal ende med Baldur hiin Gode. I Henseende til Vid og Sindrigheid vil dette Digt komme til at staa ved Siden af *Ovidii Metamorphoses*; men i Genialitet og Afvexling vil det langt overgaae samme. — Hans nyeste Tragoedie, Fost-

¹⁾ •Eddalæren og dens Oprindelse• udkom i 4 bind i årene 1824—26.

brødrene, og hans Hroars Saga ere Dem formodentlig allerede bekendte: begge ere deilige. Tragoedien havde først en glædelig Opløsning; siden har han for at føie Publicum — og virkelig til Fordeel for Stykket — omarbejdet det efter de vedtagne Regler.

Nyerups Dansk Literatur-Lexicon er trykt indtil K. Første Deel kan altsaa udkomme endnu i Sommer.

See! dette blev da et ordentlig Aars-Brev til Udsoning for saa lang en Taushed. Glæd mig nu snart med Deres Gjensvar og med den Tidende, at De frisk og munter er indtraadt i Deres andet *Semiseculum*.

Vale et fave toti tuo

J. Møller.

Kjøbenhavn, d. 14de Mai 1821.

Højstærede Hr. Professor Gräter,
dyrebare Ven!

Efterat Deres mange Venner i Danmark længe have været bekymrede for Deres Sundhed og Velbefindende, tog Hr. Professor Nyerup den raske Beslutning, som vi Alle vare ham forbundne for: personligen at overtøye sig, om den ædle Gräter, Danmarks Ven, endnu var i Live eller ikke¹). Det var billigt, at han, som drog til Oraklet, medtog *vota* og Offere fra dem, som maatte blive hjemme. Og da han var saare villig hertil, som man af Vennens Tjenstagtighed kunde vente, beklager jeg meget, at jeg i de sidste Aar intet af historisk Indhold har udgivet. Jeg sender derfor min Daniel Rantzau ganske alene; og jeg er ikke engang vis paa,

¹) Nyerup foretog 1821 (maj til aug.) med kgl. understøttelse en rekreatjonsrejse til Tyskland. »En af Gjenstandene for Rejsen var (hedder det i hans Levnedsløb 73—74), blandt andet, at besøge Gräter i Ulm, som jeg i 30 Aar havde staaet i litterair Forbindelse med. Dette Besøg, beskrevet af Gräter, er indført paa Dansk i »Kjøbenhavns Skilderie« 1826, No. 69. Den danske Velkomstsang, hvormed jeg ved min Ankomst i Gräters Hus blev hilset, staaer i Høst »Politik og Historie«, 5 Bind, S. 65.»

om jeg ikke allerede for 2 Aar siden i min sidste Bogpakke har sendt den.

Nyt fortæller jeg ikke, da Nyerup mundtlig kan berette Alt. Maatte han nu kun frembringe den glade Tidende at have truffet vor fælleds Ven sund og veltilfreds.

Med hjertelig Høiagtelse forbliver jeg
Deres hengivne og forbundne,
J. Møller.

Kjøbenhavn, d. 11. Sept. 1822.

Høistærede Hr Professor,
dyrebare Ven!

Fortørnes ikke, fordi ieg nu først bringer Dem min hjertelige Taksigelse for Deres kjære Tilskrift, som vor gode Nyerup bragte mig for flere Maaneder siden, ledsaget af et Diplom til mig som Medlem af det af Dem stiftede Gesellschaft der Dänenfreunde¹⁾. At et saadant Selskab kunde opstaa høit oppe i Tydskland, ved Donaus Bredder, er for lagttageren ligesaa mærkværdigt, som det for os Danske er glædeligt og hæderfuldt. Visselig veed jeg ogsaa at skattere den Hæder, som ved Deres Godhed er bleven mig til Deel; og kun ganske overordentlige Omstændigheder kunde foranledige saa lang en Taushed, som har fundet Sted fra min Side. Disse maa jeg til min Undskyldning forklare. Da jeg modtog Diplomet, var min Kone nylig faldet i en farlig Sygdom, hvoraf hun nu lider paa 4de Maaned, nemlig Brystvattersot. Under Sygdommens første Hæftighed blev al frivillig Correspondence tilsidesat; og da Sygdommens Aftagelse gav mig Pusterum, og jeg dagligen erindrede min Forpligtelse: at takke min dyrebare Ven, saa var et Værk kommet i Arbeide, nemlig Kobberne over den nordiske Mythologie, som jeg vilde sende Dem tillige, naar Leilighed

¹⁾ Selskabets •Einrichtung und Gesetze. Auf Veranlassung des persönlichen Besuches des Herrn Probst und Professor Nyerups. Vorsteher Gräter• (dat. Ulm ²⁴/₁₂ 1821) findes blandt Nyerups papirer på universitetsbiblioteket.

gaves. En saadan tilbyder sig nu med en Student Høyen¹⁾, som vil reise udenlands for at udvide og befæste sit Studium af Kunsthistorien, og som tillige agter at besøge Ulm, deels for at bringe Dem, Hr. Professor, de danske Venners Hilsen, deels for at bese Ulms prægtige Domkirke. Dog har han lovet mig at sende Dem dette Brev strax fra Dresden af, hvor han agter at tilbringe Vinteren.

De veed, at vi — en halv Snees Professorer ved Universitetet og nogle andre Kunstelskere — udsatte ifjor nogle Priser for Kunstfremstillinger af den nordiske Mythologie²⁾. Der indkom mange skønne Tegninger saavel til Malerie som til Sculptur, især af Historiemaler Lund og Billedhugger Freund, en Elev af Thorvaldsen. De som bleve belønnede, stikkes nu i Kobber, og deraf sender jeg Dem (: tilligemed en academisk Afhandling) de to Stykker, som ere udkomne, nemlig Friends Odin, seet fra 2 Sider. Disse maatte ikke mangle i den Mands Samling, som kan ansees for den egentlige Ophavsmand til vor Mythologies Kunstbenyttelse. T. Baden vedbliver endnu at fægte herimod med sine sløve Vaaben³⁾. Magnussens Commentar over Edda vil nu snart

¹⁾ Høyen kom til Ulm den 22 maj 1823 og tilbragte der 4 dage. Et Brev fra Professor Jens Møller til den württembergske Pædagogarch Gräter skaffede ham Bekjendtskaber. (Ussing, Høyens Levned I 72).

²⁾ For praktisk at afgøre det brændende spørgsmål om den nordiske mytologis brugbarhed for de skønne kunster formåede Jonas Collin 1821 en del kunstvenner (væsentlig medlemmer af det skand. litteraturselsk.) til sammen med sig at udsætte præmier for kunstværker over æmner fra nordisk mytologi; bedømmelsesudvalg blev arkitekterne C. F. Hansen og Hetsch. malerne Lorentzen og Eckersberg, professorerne P. E. Müller og Oehenschläger samt Collin selv, og 1822 indkom tegninger fra J. L. Lund, A. L. Koop og H. E. Freund, der alle belønnedes; tegningerne blev stukne i kobber af S. H. Petersen (se: Dansk Litt. Tid. 1821, 317—19 og 1822, 440—44, samt for Friends vedkommende: V. Freund, H. E. Friends Levned 79 ff.).

³⁾ Torkel Baden, sekretær ved kunstakademiet, var ved siden af broderen G. L. Baden den hidsigste modstander af den nordiske mytologis anvendelse i kunsten (stridens bibliografi hos Weilbach, Eckersbergs Levned 189—90).

være fuldendt. Mine historiske *Studia* indskrænke sig nu meest til mit Hovedfag, Kirkehistorien. Den og den øvrige Theologie giver mig nok at bestille. Vor historiske Calender er dog ikke standset ved min Skyld, men som en Følge af Forlæggerens altfor høie Pris paa de 3 Aargange, hvilke jeg formoder ere i min Vens Bibliothek.

Om andre Gjenstande, der maatte interessere Dem, kan Hr. Høyen give mundtlig Oplysning. Jeg afbryder med Hilsener fra alle Venner, navnlig Nyerup, som lever vel, dog med et svagt Syn, og forbliver med uforandret Høiagtelse

Deres hengivne Ven,
J. Møller.

Kjøbenhavn, den 5te Novbr. 1823.

Dyrebare Ven!

Høistærede Hr. Professor Gräter!

Jeg vil haabe, at De til sin Tid rigtigen har modtaget det Brev, som jeg sendte med en Reisende, og hvori jeg takkede Dem for den Ære, Deres Godhed havde forskaffet mig ved at optage mig til Medlem af Gesellschaft der Dänenfreunde. Formodentlig har vel ogsaa Hr. Høyen, som reiser paa Kunsthistorien, nu været i Ulm og afleveret de Kobbere, henhørende til den nordiske Mythologie, hvilke jeg medgav ham. Derimod erindrer jeg ikke med Vished, om jeg — saaledes som jeg vilde og burde — fik udført mit Forsæt: at takke Dem hjerteligst for Deres havde Uleilighed med at udgive min didhørende Afhandling paa Tysk og tilstille mig Exemplarer deraf, hvilke jeg rigtigen modtog. Sagen er den sørgelige Omstændighed: at just i de Dage, da jeg modtog Deres venskabelige Brev og Bøgerne, var min fortræffelige Kone haardt angreben af Brystvattersot. Jeg vaagede hos hende en Tidlang hver Nat; og kunde da undertiden forglemme en Forretning om Dagen, naar den ikke strængt vedkom mit Embede. Siden har det i 1^{1/2} Aar befrygtede Slag ramt mig, da den Almægtige d. 26de Sept. d. A. løste op for den ædle, trofaste Lidende; og jeg er nu Enke-

mand med fem moderløse Børn. Da denne Omstændighed vil røre min Vens ømme Hjerte, saa vedlægger jeg en liden Bog¹⁾, som jeg udgav for 3 Aar siden i Anledning af min ældste Datters Confirmation. Hun bestyrer nu mit Huus og udøver daglig de Grundsætninger, jeg saavel deri som i min mundtlige Underviisning har lagt hende paa Hjertet. Tillige indeslutter jeg en historisk Afhandling, som bedes venligen modtaget.

Jeg veed, at vor Nyerup ogsaa skriver Dem til idag, og overlader til ham at meddele *nova literaria*.

Med uforanderlig Hengivenhed forbliver jeg indtil Døden, min dyrebare Ven og Velynder!

Deres hjertelig-forbundne,
J. Møller.

Kjøbenhavn, den 22de Julii 1824.

Høistærede Hr. Professor Gräter,
Dyrebare Ven!

Jeg er i Begreb med at tiltræde en temmelig lang Reise, som jeg vil gjøre i Sommerferien igjennem alle de Danske Provindser, og ende i Holsteen²⁾. Derhen bringer jeg da selv denne Pakke, som jeg haaber at Dhrr. Perthes og Besser vil besøge Dem tilsendt. Den bestaaer af Rahbeks Minerva for Octbr. 1805, hvori De vil finde de tvende Bidrag af mig, som De i Deres kjerlige Brev af 14de April ønskede at modtage³⁾. Jeg paaskjønner af ganske Hjerte, bedste Ven, al den Umage, De gjør Dem for at indføre mine Smaa-Arbejder i den tyske Literatur. Modtag tillige min

¹⁾ Eusebia og Sophrosyne. Eller Andagts- og Viisdoms-Bog for unge Mennesker af begge Kjøen. En Gave til forberedte Confrimander. Kbh., 1820.

²⁾ Efter opfordring af bibelselskabet for Danmark, i hvis stiftelse han havde deltaget, og i hvis bestyrelse han sad, berejste Møller 1819 og 1824 de danske provinser for at virke til filialselskabers oprettelse.

³⁾ Minerva 1805, IV 47—66: «Grækenlands Guder, efter Schiller; og Skandinaviens Guder, efter Münchhausen».

Taksigelse for Deres Stamtræ over de nordiske Guder¹⁾, hvilket jeg af Hr. Professor Magnussen har modtaget. Af Deres Zerstreute Blätter har jeg intet Exemplar endnu bekommet, hvilket jeg ei bør undlade at tilføie, da De selv godhedsfuld spørger mig derom.

Alle vore fælleds Venner her leve vel. Ogsaa jeg har overvundet min langvarige Sygdom, og kan nu arbeide med min vante Lethed. Min ældste Datter, om hvis Navn De er saa kjerlig at erkyndige Dem, hedder Jonasine efter sin Bedstefader Jonas; hun er fyldt sit 18de Aar, og har i denne Tid et meget godt Tilbud, som hun dog synes tilbøielig til at afslaae. Hun er saa forstandig, at jeg kan lade hende bruge den fuldkomneste Frihed. Hvis hun skulde forlade mig, da kom jeg til at savne en Bestyrerinde for mit store Huus og en Opdragerinde for mine to smaae Piger. Saaledes vilde jeg endnu kunne komme til at tænke paa et nyt Ægteskab²⁾. Dog svæver alt dette endnu i det Fjerne.

Men i hvad der skeer; vil De, ædle Hr Professor, stedse beholde en trofast og hengiven Ven i

Deres

J. Møller.

Kjøbenhavn, d. 18. Maj 1826.

Høistærede, kjære Hr. Professor Graeter!

I dette Øieblik sender Lieutenant Rafn³⁾ mig det første No. af Deres Tidende, og melder, at han imorgen har Leilighed til vor elskede Danneven ved Donau. I denne Hast kan jeg blot med to Linier hilse Dem, og give Dem et hjerteligt Haandtryk for den Kjerlighed, hvormed De endnu

1) •Stammbaeume der Nordischen Götter u. Göttingen entworfen von Frid. Dav. Gräter• findes i sammes: Briefe uber den Geist der Nordischen Mythologie und Dichtkunst. Ulm, 1823.

2) Dette skete allerede næste år (1825), da Møller ægtede Christine Sophie Kellermann.

3) Et brev fra Gräter til Rafn (18/4 1824) er trykt i: Breve fra og til C. C. Rafn 255—58.

stedse og uforanderlig hænger ved Danmark og gamle danske Venner. Da jeg ikke nylig har skrevet noget Historisk, sender jeg af mine *theologica* et Par Bind, hvori der dog turde være en og anden Artikel der vil interessere den mangesidig dannede og lærde Graeter. Lev vel, dyrebare Hr. Professor, og elsk stedse

Deres inderlig hengivne,
J. Møller.

=====

Smaastykker.

VIII.

Et brev fra Niels Hemmingsen til Henrik Rantzau.

Ved biblioteksassistent *Carl S. Petersen.*

Nedenstaaende brev, der er omtalt af Bertheau i hans afhandling »Aus dem Briefwechsel Heinrich Rantzaus von 1570 bis 1593«, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte* XXII (1892) p. 254—55, meddeles her efter en afskrift i Cod. Breitenb. R 119, der ved hr. kammerherre grev Rantzau-Breitenburgs forekommenhed har været mig tilgængelig på det kgl. bibliotek. Orig. findes ikke blandt brevene til Rantzau i cod. Vindob. lat. 9737¹⁻ⁿ.

Henrico Ranzovio Produci Cimbrico

S. D. Nicolaus Hemmingius.

Magnifice, generose ac doctissime vir. Accepi libros, quos misisti: Calendarium, Astrologicum librum, et epistolas consolatorias, in quibus et ingenium excellens, vera pietas et arduum studium bene merendi de hominibus relucet. Pro hoc dono Magnificentiae Tuæ Excellenti gratias ago quam possum maximas. Utinam multi nobiles tuum sequi exemplum vellent, præsertim cum veræ Nobilitatis *προσκείμενα* sint generosus animus, pietas, sapientia, virtus cum studio bene merendi de omnibus, præcipue de Ecclesia Christi, cujus nutritores esse debent viri Nobiles, quibus proposita est merces copiosa in coelis. Libros Magnificentiae Tuæ perlegi (quos mihi proxima ætate misisti per amicum communem, M. Christophorum Knopff, Regium Concionatorem), ex quibus et doctrinam et

voluptatem percepi maximam. Nam in ijs miscetur utile dulci. Legi tractatum Magnificentiae Tuæ de Resurrectione. Quod scriptum probo, verum agnosco ac multis profuturum judico et propter multitudinem exemplorum veterum et recentium doctis gratissimum. Nititur enim, ut par est, verbo Dei, quod est regula fidei Christianæ. Animalis enim hominis fides se tantum intra limites rationis et sensuum continet; sed Christiani hominis fides, quia verbo Dei nititur, excedit limites naturæ, fines rationis et experientiae terminos. Nam credit secundum efficaciam potentiae roboris Dei.

Quod autem scribis Astrologicum studium alienum esse a mea professione, hoc quidem ex parte fateor. Sed interim scias me magnopere probare et magnificare eos, qui in eo studio versantur, præsertim cum forma hominis erecta admo-
neant, ut coelum intueamur et admiremur opera Dei, qui antequam mundum crearet, ut præscivit omnia, quæ in mundo futura erant, et eorum causas cum necessarias, tum voluntarias et contingentes prævidit, ita ea in libro Naturæ, hoc est, in corporibus coelestibus, astris et in reliqua rerum natura tanquam in tabula scripsit, unde sapientes mundi longa observatione edocti multa prædicunt futura, quorum stellæ non sunt τέκτονες, sed κύρηκες, non ἐργάται, sed σηµάντορες. Nam ipsa eventa suas proprias causas, alia quidem necessarias et naturales, alia vero voluntarias et contingentes habent. Hoc cum intelligeret optimus et sanctissimæ memoriæ vir Philippus Melanchton (quem simul Vitebergæ et vidimus et audivimus docentem), hortator fuit discipulis suis, ut magnam operam in Mathematico studio collocarent, quo magis incitarentur in admirationem opificis Dei et Providentiæ. Quicumque ergo astrorum scientiam non magnificat, non homo, sed bestia est; qui contemnit, stipes. Contra vero qui in hoc studio occupatur, angelis sociatur, qui inde materiam laudandi Deum petunt.

Mitto Tuæ Dignitati duo exemplaria libelli mei de Universali Gratia, quibus adjunxi commentarium in psalmos quosdam, in quorum octavo et decimo octavo sententiam, ut spero, veram de enarratione Gloriæ Dei per coelos proposui. Rogo ut eum boni consulas ac in splenditissima tua Bibliotheca recondas, quam multi, qui eam viderunt, admodum prædicant.

Vale generosissime, doctissime et optime vir cum tua honestissima familia tota, uxore castissima et liberis optime educatis. Ac Deum rogo, ut te quam diutissime incolumem et sanum conservet in decus, ornamentum et fulcimentum patriæ tuæ, cui Deus te præfecit gubernatorem. Perge, ut hactenus fecisti, prodesse omnibus, quibus potes, et nocere nemini, quod et boni et pij viri est officium. Roschyldio, 12 Decemb. Annj MDXCIII.

(Codex Breitenburgensis R. 119, fol. 1151-54)

IX.

Lidt om Danmarks Forbindelse med den tyske Menighed i Smyrna.

Af P. S. Vig. Luck, Wisconsin.

Smyrna, den gamle kristne Stad på Lilleasiens Kyst, har særlig Interesse for os Dnske derved, at den til en Tid har været Opholdsstedet for to, hver på sin Måde merkelige danske Mænd, nemlig for det 18de Århundredes Vedkommende for den senere så bekendte Konfessionarius og Hofpræst, Christian Bastholm, og for det 19de Århundredes Vedkommende for den bekendte Højskolemand og Folkevækker Kristen M. Kold. Det var, som bekendt, i Smyrna, at Bastholm skrev sin hule »Lovtale over Messios«, og det var vistnok også der, at det første Udkast til den i Danmark senere så vel kjendte »Balles Lærebog« blev til. Til Brug for Menigheden i Smyrna skrev Bastholm nemlig en kort Forklaring over Luthers Katekismus, »for hvilken Dristighed han af Missionskollegiet fik en meget alvorlig Irettesættelse, uden dog desuagtet at indsende Bogen til Censur; det var ham nok, at Kirkeforstanderne billigede den«, siger Jens Møller¹).

¹) Theol. Bibliothek 16de Bind. Pag. 297.

Ifølge »Glaubwürdige Nachrichten von dem türkischen Reiche und seiner neüesten Religions- und Statsverfassung nebst der Beschreibung eines zu Smyrnen errichteten evangelischen Kirchenwesens von Christoph Wilh. Lüdecke, vormaligen Prediger des hochpreislichen dänischen Missionscollegii und neünjärigen Pastor der evangelischen Gemeinde zu Smyrnen, jetzt Pastor an der Catharinenkirche zu Magdeburg« (Leipzig 1770), af hvilken Bog C. W. F. Walch i sin »Neueste Religionsgeschichte« (1 Bind, Pag. 295 fig.) har givet et Udtog, blev den tyske Menighed i Smyrna til på følgende Måde. — Før 1750 fandtes der kun få evangeliske Protestanter i denne Handelsstad. Men fra nævnte År bragte de nordiske Nationers tiltagende Skibsfart mange fremmede til Byen. Før 1756 havde de tyske Protestanter ikke nogen fælles Gudstjeneste, men i hint År kom den bekjendte Jødemissionær Stephan Schultz fra Halle på sine Rejser til Smyrna, hvem man gav Fuldmagt til at sende en Præst til Staden. Først i 1758 lykkedes det Schultz at finde en dertil villig og skikket Mand i C. W. Lüdecke, dengang Student i Halle. Lüdecke forlod Halle den 3. Novbr. 1758, blev i December s. A. ordineret i Augsburg af Samuel Urlsperger, og ankom den 19de April 1759 til Smyrna som den første lutherske Præst. Han måtte prædike i private Huse, siden dog i en dertil indviet Forsamlingssal. For at kunne undervise Ungdommen måtte han lære Nygræsk; først ad den Vej nåede han at lære dem Tysk. — Det velbegyndte Arbejde truedes dog med Standsning; thi en af dem, som havde bidraget mest til Præstens Underhold, forlod Byen, og man var klar over, at Menigheden ikke kunde bestå uden Hjælp udefra.

Den henvendte sig desangående til den evangeliske Menighed i Amsterdam, men fik intet Svar. En Henvendelse til det hamburgske Ministerium fik samme Udfald. Da rådede en dansk Kjøbmand, Munk, der skulde rejse fra Konstantinopel til Kjøbenhavn, Menigheden til at sende et Bønskrift til Missionskollegiet i Danmark. Derom enedes

man, og overgav Munk følgende Skrivelse, dateret den 15de April 1761:

„Die vortrefliche Gesellschaft, wavon Sie, höchstzuverehrende Herren, durch die göttliche Vorsehung und die weise Verordnung Sr. Maj. des Königs von Dänemark, Vorsitzer und Glieder sind, ist in unsern Zeiten zn vielem Segen unter den Christen, und zu einem herrlichen Vortheile unter den Heiden bekannt geworden; und man muss nothwendig erfreuet werden, wenn man so wol in den malabarischen Missions- als auch andern privat und öffentlichen Berichten die rühmlichen Bemühungen lieset, die sie aus Liebe zu dem groszen Oberhaupte der christlichen Kirche anwenden, sein Reich in den Gemüthern der Gläubigen zu befestigen, und in den Herzen der Ungläubigen aufzurichten. Es ist uns zwar nicht unbekannt, dass sich nach der Einrichtung Ihres Collegii ihre Sorgfalt hauptsächlich über die Heiden ausbreitet, doch aber vermuthen wir mit Rechte, dass sich solche auch auf diejenigen erstrecke, die zwar schon von ihren Eltern Christen sind, aber dem ohnerachtet doch in ihrem ganzen Leben die Verkündigung des Wortes Christi und des Antheils seiner Sacramente nöthig haben. Dieser letzte Fall findet sich bei uns, den sich hier aufhaltenden Bekennern des evangelischen Glaubens, die wir zwar seit zwei Jahren mit Endes-unterschiedenem Lehrer versehen sind, auch solchen mit den Kirchenanstalten aus unsern Mitteln und den von den Seeleüten, auch andern Personen eingerichteten Beisteuern bisher untherhalten haben, jedoch, wofern uns nicht von andern Orten Hülfe geleistet würde, an die fernere Fortsetzung unsers Kirchenwesens gehindert werden dürften, da der eine Vorsteher, der ein ansehnliches zu den Umkosten beigetragen hat, von hir weggeht. Zu dem Ende haben wir vor einigen Monaten an Sr. Maj. hochbestellten Gesandten zu Constantinopel, Herrn von Gähler¹⁾, ein Bittschreiben ergehen lassen, und dieser Minister hat solches sehr geneigt aufgenommen, auch uns versichert, dass er schon

¹⁾ Sigismund Wilh. von G., senere Overpræsident i Altona, var fra 1757 Envoyé extraordinaire i Konstantinopel. Se Dansk biogr. Lexikon VI, 424.

deswegen in Dännemark die nöthigen Vorstellungen gethan habe. Wir schmeicheln uns, dass Sie unsere gehorsamste Bitte mit eben solcher Geneigtheit aufnehmen, und was Sie zu unserm Besten, es sei nun auf welche Weise es wolle, auszuwirken im Stande sind, nicht unterlassen werden. Wir vereinigen uns mit allen redlichen Christen, den hochansehnlichen Gliedern einer so ruhmvollen Gesellschaft allen göttlichen Segen zu Ihren heiligen Geschäften anzuwünschen, und bezeugen unsere Denenselben und Dero Verdiensten schuldige Ehrfurcht, indem wir uns nennen (etc.).

Den 12te August 1761 kom der Svar fra Missionskollegiet i Kjøbenhavn, der tilstod den lille Menighed mere, end man havde turdet vente: i Stedet for et Bidrag en Gang for alle, tilstod man den årlig 400 Rigsdaler dansk Courant og tilstillede Pastor Lüdecke et Kaldsbrev fra den danske Konge, der tilsikrede ham nævnte Sum på 3 År og lovede ham derefter videre Befordring.

I Året 1763 samledes der i Fristaden Danzig ikke mindre end 26000 Gylden til Menigheden i Smyrna, hvoraf der hvert År til Påske udbetaltes 1000 Gylden, medens Resten deponeredes i Danzig til 4 pr. C. Det mærkelige ved nævnte store Kollekt var, at ikke blot lutherske, men også reformerte, ja Mennonitter og romersk-katholske havde givet deres Bidrag til den. Den 6te August s. Å. ødelagdes Kapellet i Smyrna ved Ildebrand. Hertil kom, at med Frederik d. 5tes Død ophørte Bidragene fra Danmark. Pastor Lüdecke stiledede da et Bønsskrift til den unge danske Konge og lagde denne Kirken i Smyrna på Hjerte. Sammen hermed fulgte et Brev til Missionskollegiet, hvori der gjordes Rede for Menighedens daværende Tilstand. Herpå indløb mod Slutningen af Året 1767 det Svar, at den danske Konge fremdeles vilde understøtte Menigheden, og Missionskollegiet medsendte Forslag angaaende Kappellets Gjenopbyggelse, Indførelse af Kirketugt, samt billigede, at Pastor Lüdecke rejste til Europa. Snart efter valgtes en ny Præst i hans Sted. — Inden Lüdecke forlod Menigheden, ind-

viede han et nyt Kapel og fik indført en ny Menigheds- og Skoleordning. Kapellet indviedes 24. Dec. 1767 med stor Højtidelighed, hvori alle Protestanter i Byen toge Del.

Den 17de Maj 1768 ankom Mag. Bastholm til Smyrna efter en Rejse på 4 Måneder¹⁾. 8 Dage senere, på 1ste Påskedag, indsattes han af Lüdecke som Menighedens Præst. Ved Formiddagsgudstjenesten bleve to voksne Personer konfirmerede, og om Eftermiddagen foregik Indsættelsen ved en Prædiken af Lüdecke over Pauli Ord: »Så ere vi da Sendebud i Kristi Sted«, — Oplæsning af en Skrivelse tll Menigheden fra Missionskollegiet, Pastor Bastholms Kaldsbrev fra Kongen, Forpligtelse på de symbolske Bøger, Bøn og Formaning. — Efterat den nye Præst således var indsat, tog den gamle sin Afsked, idet han i Kirkeforstandernes og Forældrenes Nærværelse overgav Børnene til sin Efterfølger, Ilgeledes overrakte han denne Kirkens Bøger og Regnskab. Efterat han dernæst havde holdt Gudstjeneste, først på det italienske Sprog for alle, som vilde komme, samt, 1ste Søndag efter Påske, på Tysk, gik han den 28. April 1768 ombord, ledsaget af to protestantiske Præster, sit Kirkeråd samt en stor Menneskemængde, for at rejse til Kjøbenhavn. Det nåede han imidlertid ikke; thi på sin Rejse fra Marseille gennem Tyskland modtog han Kald til Kathrinekirken i Magdeburg, og med Missionskollegiets Billigelse tog han mod dette Kald.

Bastholm modtog Kaldelsen til Smyrna på Opfordring af Grev Otto Thott, så meget mere som »han måske ved at støde denne Mand for Hovedet kunde tillukke sig selv Vejen til al Befordring for Fremtiden«. — Ved Hjælp af den stoiske Filosofi holdt han ud i Smyrna de lovede 3 År og kom tilbage til Danmark i 1771.

¹⁾ Af Theol. Bibliothek XVI, 291 ses, at Bastholm allerede i 1764 opfordredes til at gå til Smyrna, altså ved Udløbet af de 3 År, for hvilke Lüdecke var kaldet. L. bestemte sig imidlertid til at blive. Der udgik nyt Kald til B. i Slutningen af 1767.

X.

En Ansøgning fra M. Hans Jørgensen Sadolin.

Om den nævnte, ret mærkelige Forfatter findes Efterretninger i Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. IV 101 ff. og i Kirkehist. Saml. 4. R. II, 288 ff. Efterfølgende Ansøgning er skreven af ham under hans Udlændighed og stilet til Kurfyrstinde Anna af Sachsen, Kong Frederik II's Søster¹).

Durchlauchtigste, Hochgeborne Churfürstin! Eure Churfürstlich: Gnaden kan ich aus Wolmeinung nicht bergen, wie das Ich heut: dato von meinem gnedigsten Churfürsten und Herrn eine Vorschreibung an Königliche Mag: meinem gnedigsten Herren bekommen habe, das Ihr König: Mag: mir als Ihrem Unterthanen eine beschutzung vndt Handthabung kegen alle meine Widersacher thun will. Welches Ich mich kegen Ihre Churf: G: zum höchsten bedancken thue, in Betrachtung, das Ihre Königl: Mg: meine Labores ansehen wolle vndt mir ein ehrliches Stipendium oder Vnterhaltung vorleyhen wolle, wie ich dan solches, wo es vor nicht gescheen, vnterthenigst kegen Ihro Königlich: Mg: vndt dem gantzen Reich zu Ehren verschulden vndt verdienen will.

Derohalben gelanget an E: Churf: Gnaden als meine gnedigste Frauen, E: Churf: G: wolle mir kegen Ihrem Herrn Bruder, König: Mag: zu Denmarck, meinem allergnedigsten Herren, auch eine Vorschreibungk, welche mir den mehr nutzlich dan schädlich sein mag, mittheilen, sambt angehenckter vntherthenigster Biett, E: Cf: G: wolle mir eine gnedige Hielff erzeigen vndt beweisen, damit Ich hier aus der Herberge vndt wider in mein Vaterlandt komen magk, in Betrachtung das Ich ja einen ferren vndt weiten Wegk vf meine eigene Vnkosten in diese Lande gezogen bien, der tröstlichen Zuuorsicht, Eure Churf: Gnade werden mich als Ihren Lantsman in dehm nicht lassen, sondern gnedigst mit obernanten Zerung versehen. Solches alles von E: Churf: Gnad: mit

¹) Ansøgningen er i Kirkehist. Saml. 4. R. II, 291—2 omtalt, men ukorrekt. Skrivelsen er ikke fra Kurfyrstinden men til hende.

Leib vndt Guet zu Tag vndt Nacht zu verschulden erken ich mich schuldig vndt willigk.

E: Churf: G:

vnterthenigster

Hans Georg von Sadolin.

Udskrift: Der Durchlauchtigsten, Hochgebornen Fürstin, Frauen Anna, Frau geborne aus Königlich: Stam zu Denemarck, Churfürstin zu Saxon (etc.).

Orig. i Rigsarkivet, nu indlagt i Churfyrst Augusts Anbefaling for Hans Jørgensen Sadolin, dat. Dresden 7. Dec. 1575, hvoraf Brudstykke er meddelt i K. S. 4. R. II, 291.

XI.

Minde om Peter Rørdams Virksomhed som Feltpræst.

Den 6. Maj 1906 var det Hundreedaars-Dagen siden Præsten Peter Rørdams Fødsel. I den Anledning holdtes en Mindefest i Lyngby Kirke. Da Festens Afholdelse forud var bekendtgjort i Bladene, var der en af de Mænd, som Rørdam havde lært at kjende under sin Virksomhed som Feltpræst, der som sit Bidrag til Festen indsendte følgende Minde om sit Samliv med ham i Krigens Tid.

Det var først i Marts 1864, at Peter Rørdam blev ansat ved Hæren som Feltpræst for 9. og 20. Regiment. Da han kom, sagde Kaptejn Stockflet til mig: »Nu har vi faaet en ny Præst; det er en af dine Folk; det er en, Du gad høre, Peter« (mit Navn under Felten). Præsten kom til at bo hos Tobaksspinder Bønnelyckes Enke, og straks efter hans Ankomst sendte Kaptejnen mig hen at spørge ham, hvornaar han kunde holde Gudstjeneste og Altergang — han og nogle flere Officerer vilde nemlig til Alters. Pastor Rørdam mødte mig med sit sædvanlige Smil og sagde: »Hils din Kaptejn og sig, at jeg prædiker i Morgen, og at de, der ønsker det, kan komme til Alters«. Da jeg gik, sagde Præsten: »Hils din Kaptejn og sig, at de nok skal faa noget at høre, de skal blive glad ved.« Jeg var med til hans første Prædiken og husker, at han udviklede, at ligesom Kristus udsendte sine Tjenere i Kamp for sit Rige, saa

udsendte Kristian d. Niende Danmarks Sønner til Kamp for Danmarks Rige, og han sluttede med at sige: »Saa være dermed Guds Ords Prædikeembede overtaget iblandt Eder i Navnet Faderens, Sønnens og den Helligaands, Gud til Ære og min Sjæl til Glæde paa Herrens Dag«, og saa indtrængende og gribende talte han, at fra den Dag var vi, der var i Forstaaelse med ham, knyttet inderlig til ham, og hans Vidnesbyrd blev til stor Velsignelse for os under hele Feltlivet.

Næste Gang, vi var i Kirke, overrakte han os en Sangbog, skænket af Enkedronningen, og han bad os synge saaledes i den, at Satan skulde krybe i Skjul ved at høre derpaa, og som nok et Vidnesbyrd om, hvor djærvt han talte, kan jeg anføre, at en Dag under Bombardementet holdt nogle Officerer paa Torvet i Fredericia. Præsten gik da hen til dem og sagde: »Nu gælder det om, at I ved, hvem I har valgt til Eders Fører; for har I ikke valgt den stærke til Fører, gaar det hele ad Helvede til«. Samme Dag tog han saa mange med sig ind i Kirken, som kunde faa Tid dertil, og da fortalte han for os den gamle Historie om Josva, der var Fører for Israeliterne, og han dvælede særlig ved, at han vandt Sejr over Landets Fjender, fordi han var lydige. Dagen efter første Bombardement, den 20. Marts, fik jeg, der var Ordonants, Ordre til at gaa hen at bede Rørdam om at begrave 17 faldne. Han bad mig, da jeg kom ind, at holde Morgenandagt med sig, og det gjorde han knælende. Da han var færdig, hjalp jeg ham i hans Ornat, og mens jeg var ifærd med at fæste hans Præstekrave, kom en Granat igennem det Hus, hvori vi opholdt os; den gik over paa den modsatte Side af Gaden, hvor den rev et Stykke ud af en Bygning og sprang mellem 14. Regiment, der straks havde kastet sig ned paa Jorden; men ikke en blev ramt. Peter Rørdam tog Anledning af det skete; han gik ud til 14. Regiment og talte saa bevæget om den Herre, der ogsaa kan bevare for Granater, at Taarer strømmede ned ad manges Kinder.

Under Bombardementet blev han husvild og havde om Natten maattet søge Skjul i et Munderingskammer, hvor han kun havde nogle gamle Tæpper at svøbe om sig, og efter lang Søgen traf jeg ham her en Morgen i det blotte Undertøj. Han sagde da med Smil: »Kan De ikke skaffe mig en Kop varm Kaffe?« Jeg lavede selv Kaffe til 17 Officerer, saa det var let for mig at bringe ham en Kaffe-kedel, som jeg, for at holde Kaffen varm, svøbte ind i mit hvide Tøj. Samme Dag spiste han tillige med nogle Officerer, han havde indbudt, til Middag hos General Lunding; jeg forestod Anretningen, der bestod af Dyresteg, Franskbrød, Syltetøj og Vin, der alt var skænket af Enkedronningen til Peter Rørdam. Ved Bordet kom Generalen til at fortælle om en Karl fra vort — 20. — Regiment, der var Adventist, og som saadan nægtede at gøre Tjeneste eller udføre noget Arbejde om Løverdagen; efter Loven skulde denne Karl skydes. Pastor Rørdam gik i Forbøn for ham og bad om, han maatte faa ham paa Prøve i 14 Dage; det gik Generalen straks ind paa; han maatte, om han vilde, beholde ham en hel Maaned. Det lykkedes Præsten ved Guds Hjælp at faa ham omvendt; Manden blev en god luthersk Kristen, og Rørdam fik megen Glæde af ham.

En Dag under Bombardementet — Fredericia blev bombarderet den 19., 20. og 21. Marts — mødte vi en gammel Kone, som gav sig i Følge med os, og hver Gang, der kom en Granat susende over vore Hoveder, slog hun Korsets Tegn og udbrød: »I Jesu Navn!« Da sagde Præsten til hende: »Det gør godt, gamle Mor, i Farens Stund at nævne Jesu Navn; det er, som om man holdt en kort Prædiken for sig selv. Han er den eneste stærke, som aldrig bliver bange.«

En Aften fulgtes jeg med ham omkring paa Volden (Fæstningsværkerne); der traf vi tre Mænd, som skændtes og bandede. Pastor Rørdam gik hen til dem og tiltalte dem venlig: »Men hvad er det dog, I gør; dersom Fjenden havde Magt, som han har Agt, saa brændte han os alle-

sammen, og naar vi tager Satan med os ind i Fæstningen, er den nemt overvunden.« De to gik i sig selv og spurgte, om han troede Vorherre vilde tilgive dem deres store Synd. Præsten sagde: »Ja, dersom I angrer den, er der Tilgivelse«, og fra den Dag blev de P. Rørdams gode Venner.

En Dag henstillede han til Soldaterne om at sende Enkedronningen en Tak for den dejlige Sangbog, hun havde foræret dem. Der var mange, der skrev til hende; deriblandt mange der skrev: »Kære Enkedronning«! ja en havde endog sluttet: »Farvel kære Enkedronning, og Gud være med Dem«. Hun blev meget glad ved at modtage de enfoldige Breve, der alle sendtes hende ved Pastor Rørdam, og hun sendte hjertelig Tak for dem alle.

Den 10. April havde Rørdam spist til Middag hos Kaptejn Stockflet, og om Eftermiddagen var der Gudstjeneste med Altergang. Det var saa Bestemmelsen, at han efter Gudstjenesten skulde have drukket Kaffe sammen med nogle Officerer; men de fik andet at tænke paa; thi mens vi var i Kirke, kom der Bud fra Overkommandoen, at 9. og 20. Regiment skulde afgaa til Dybbøl, og jeg maatte saa for en Tid tage Afsked med min kære Præst, Peter Rørdam.

Ved Afskeden forærede han mig et nyt Testamente, og deri skrev han: »Til min kære Ven Lavst Thomsen«, og denne Bog er endnu i mit Eje, saa den tillige med hans Billede opbevarer jeg som et Minde om ham.

Efter Dybbølslaget — d. 18. April — mødtes vi igen paa Fyn, i Byen Blangstrup i Nærheden af Assens, hvor han prædikede, og hvor han sammen med nogle Officerer var bedt til Middag af Løjtnant Grev v. Holstein.

Efter hans Opfordring var jeg med ham paa Lasarettet i Assens. Der laa en haardt saaret Soldat, om hvem man troede, at han var død; men ved Behandling viste det sig, at der var Liv i ham. Han spurgte Præsten, om han troede, Gud kunde være hans Sjæl naadig. Præsten sagde ja, Herren vilde være ham naadig, saafremt han af Hjertet bekendte Troen paa Gud Fader, Søn og Helligaand; dertil

svarede Soldaten ja og gav Præsten Haanden. Dernæst sagde den døende: »Kan Du synge lidt for mig«. Rørdam blev glad ved dette Forlangende og sang: »Naar Liv og Aande vil forgaa i Dødens bitre Stunde«; den døende sagde: »Nu kan jeg ikke mere«, hvorefter Præsten gik omkring blandt de saarede og talte saa inderlig, at der gik et Stilhedens Suk igennem dem alle. Da han kom tilbage til den haardt saarede, var han død. Rørdam blev derved saa greben, at han faldt paa Knæ og takkede Gud, fordi han havde faaet Lov til at bringe den saarede Soldat Trøst i Dødsstunden.

Derefter skiltes Peter Rørdams og mine Veje, men ikke vore Tanker; thi i de alvorlige Dage har det noget at betyde at have saadan en Mand; jeg skylder ham meget og glemmer ham aldrig. Jeg har senere besøgt ham, medens han var Præst i Lyngby ved København; jeg bevarer ham stedse i en kærlig Erindring og har mange skønne Minder om Samlivet med ham; det er mig derfor en Glæde at bidrage mit til, at hans Minde kan bevares for Efterslægten.

Lavst Thomsen.

Uldum pr. Uldum St. d. 29. April 1906.

XII.

Bidrag til Nakskovs Reformationshistorie.

Ved *H. F. Rørdam*.

Om Reformationens Indførelse i Laaland og Falster ere Efterretningerne kun sparsomme, og der er adskilligt, der kan tyde paa, at den lutherske Opvækkelse og Oplysning har haft vanskeligt ved at trænge igjennem i denne Del af Landet. Ved det kirkehistoriske Møde i Nakskov 1905 fremdroges dog nogle Oplysninger om, hvorledes Omslaget skete i denne By, der den Gang som nu var Laalands betydeligste Kjøbstad¹⁾. Heraf kan følgende hidsættes:

¹⁾ Se foran, S. 273, Not.

Det første Tegn til, at der begyndte at komme kirkelig Uro i Nakskov, er et Kongebrev af 26. April 1530, som Hr. Severin Olsen, Sognepræst til Nakskov og Krogsballe Kirker, erhvervede, vistnok ved personlig Henvendelse til Kong Frederik I paa Buckhagen (i Angel), hvorfra Brevet er udstedt. I dette Brev stadfæstes først den »Præsentsats«, som Dronning Elisabeth i Christian II's Tid havde givet nævnte Præst paa hans to Kirker, derefter hedder det: »Sammeledes fik han Kgl. Majestæts Stadfæstelse paa et Vidne, udgivet paa Nakskov Raadhus, lydende, at Borgere udi Nakskov takkede hannem godt udi alle Maade for sin Tjeneste, han dennem gjort havde, som en Sognepræst pligtig er at gjøre sine Sognefolk, baade uden(for) Kirken og inden, (og at han) udi Prædikestolen (havde) lært og sagt dem Guds Ord, det hellige Evangelium, saa at dennem dermed nøjedes, og ej de have nogen anden Lærefader behov uden forskrevne Hr. Severin, deres rette Sognepræst, og derfor (∴ fordi) at de dennem nøjede saa med hannem, at de da gjøre og give hannem og ingen anden, hvis (∴ hvad) dennem bør, og de pligtige ere at gjøre og give deres Sognepræst med Rette¹⁾«.

Man behøver ikke at være meget skarpsynet for at opdage, at Sognepræsten har følt sig trykket af en nærgaaende Konkurrence og derfor har søgt Værn hos Borgere, der endnu holdt paa deres gamle Præst. Men det er karakteristisk, at man dog ikke, som Tilfældet ellers var i lignende Breve fra hin Tid²⁾, vover at nævne Præstens Iver for at holde de betingede Sjølemesser og andre katholske Kirkeskikke, men derimod fremhæver hans Forkyndelse af »Guds Ord, det hellige Evangelium«, hvad da sikkert ogsaa har bidraget væsentlig til, at han fik kongelig Stadfæstelse paa det fremlagte Raadstuvide.

Der var dog ogsaa andet, der kunde tyde paa, at en Krise nærmede sig. Vi se saaledes, at Prior Esbern i

¹⁾ Erslev og Møllerup, K. Frederik I's danske Registranter, S. 249.

²⁾ Se t. Ex. Ny kirkehist. Saml. II, 724—5.

Helligaands Klosteret i Nakskov 29. Juni 1530 ser sig nødt til at sælge en Del af Klosterets Jordegods¹⁾, sikkert fordi man ikke længere kunde gjøre Regning paa de Gaver, som Klosterets »Bedere« forhen havde kunnet indsamle blandt Borgere og Bønder.

Spørger vi, hvad det var, der havde fremkaldt Omslaget i Stemningen overfor saa mange af Fortidens Guds-frygtighedsformer, der hidtil havde øvet et næsten ubegrænset Herredømme over Sindene, saa kan det ikke betvivles, at den evangeliske Forkyndelse og Salmesang havde lydt i Nakskov med den samme henrivende Magt som i Viborg, Malmø og andensteds. Den Mand, som dette skyldes, lære vi at kende af en Tavle, som M. Laurits Mortensen Widsted, der 1638—66 var Præst i Nakskov, lod opsætte i Kirken over sine Formænd. Heri hedder det nemlig:

»Den første lutherske Sognepræst her i Menigheden var Hr. Peder Boesen, barnfødt i Skovbølle i Kjøbeløv Sogn, som af Ivrighed for Guds Ord og den sande Religion opsatte sig mod den Papist og Munk, som var Sognepræst her paa Stedet, ved Navn Hr. Søren, og under hans Prædiken, som han offentlig skjældede for Fantasi og falsk Lærdom, bad Forsamlingen gaa ud med sig paa Kirkegaarden, dér vilde han prædike Guds Ord rent og klart for dem, hvilket og skede; og hensov Hr. Peder Boesen i Herren Anno Christi 1565 den 8. Jan.²⁾«

Efter vistnok i adskillige Aar at have virket som Fripræst fik »Hr. Peder Boesen (19. Oktober 1536) kgl. Præsentsats paa Krogsbølle Kirke uden for Nakskov liggende med hendes Annexa, Sancti Nicolai Kirke udi Nakskov, efter den ny Formular«³⁾. Den nævnte »ny Formular«, hvori en evan-

¹⁾ J. Lindbæk og G. Stemann, De danske Helligaandsklostre. Dipl. Nr. 520.

²⁾ Pontoppidan, Marmora Danica I, 262—3. Den nævnte Hr. Søren er aabenbart den ovf. nævnte Hr. Severin Olsen.

³⁾ Erslev og Møllerup, Danske Kancelliregistranter 1535—50, S. 23. Danske Mag 3. R. VI, 55. »Relator« ved Brevets Udstedelse var

gelisk Sognepræsts Forpligtelser udførlig bestemmes, lære vi at kjende af en »Præsentats«, som Christian III samme Aar gav Mester Jørgen Perssen paa Øster-Ulslev Kirke i Laaland¹⁾. Naar Krogsbølle Kirke i Kongebrevet betegnes som Hovedkirken, og S. Nicolai Kirke i Nakskov som dens Annex, saa findes mulig deri en Antydning om Forhold, der tilhørte en fjern Fortid.

Saa meget er i alt Fald vist, at Krogsbølle Kirke snart efter forsvandt. Under Christian III's Ophold paa Laaland i de sidste Dage af Juli 1539 fik Borgerne i Nakskov nemlig forskjellige Bevillinger til Fremtarv for deres By og deriblandt den tilsyneladende meget byrdefulde, i ethvert Tilfælde mærkelige, at de »af sønderlig Gunst og Naade« fik Lov til at befæste deres By »med Volde, Mure og Grave og andre Befæstninger« for bedre at kunne »beskytte deres Gods mod vore og Rigets Fjender«, i hvilken Anledning det tillodes dem at nedbryde Krogsbølle Kirke og anvende Materialerne til Opførelse af en »Dwenger« (Tvinger, Formur, Vagttaarn) ved Nakskov²⁾. Beboerne af Krogsbølle Sogn henvistes til fremtidig at søge Kirke i Nakskov; men Brevet til dem om denne for dem sikkert lidet kjærkomne Bestemmelse er paa en underlig Maade sat paa Skruer, som det synes for at dække over, at Kongen for at fremme Nakskovs Befæstning tillod Nedbrydelsen af Krogsbølle Kirke. I Brevet angives nemlig som Grunden, at Hr. Peder Boesen havde berettet, at han i nogen Tid havde holdt en Kapellan til at betjene Krogsbølle Sogn, men ikke længere kunde gjøre det, ligesom Beboerne heller ikke formaaede at lønne baade Sognepræsten og Kapellanen³⁾.

Kongens Hofprædikant, Mester Johan Albertsen, altsaa vistnok den, til hvem Hr. Peder Boesen havde henvendt sig for at faa kongelig Præsentats, som Udnævnelsen efter gammel Skik endnu kaldtes.

¹⁾ Malmøbogen af Peder Laurensen ved H. F. Rørdam, Indl. S. LXXV ff.

²⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 231. Erslev og Møllerup, Danske Kancelliregist. 1535—50, S. 95—7.

³⁾ Rørdam, Danske Kirkelove II, 9—10.

Da Kongen den 16. Juni samme Aar havde været i Odense, havde han efter Forslag af Superintendenten, M. Jørgen Jensen Sadolin, truffet den Bestemmelse, at Præsten Hr. Henrik skulde være Forstander for Helliggjesthus i Nakskov, oppebære Klosterets Landgilde og Rente, og anvende samme til »de armes Bedste«, idet han skulde holde 6 Personer »til Kost, Klæder og gode Senge«¹⁾.

Om denne Præst har været den tidligere nævnte Kapellan, er vel tvivlsomt. Imidlertid fik Nakskov senere en fast Kapellan; men da Borgerne under Kongens Ophold i Laaland i Sommeren 1556 forestillede ham, at Kapellanden ikke havde tilstrækkeligt Underhold, og at de ikke havde Raad til at lønne ham bedre, bestemtes det, at Løjtofte Sogn skulde annekteres til Kapellaniet i Nakskov, saa at Kapellanden her fremtidig som Sognepræst skulde betjene nævnte Sogn og nyde Indtægterne af samme²⁾.

I en langt senere Tid (1691) er Branderslev Sogn annekteret til Præsteembedet i Nakskov, og Løjtofte til Herredskirke.

XIII.

Tvende Gravskrifter.

Ved *John M. Møller*.

1.

I Sønderby Kirke ved Assens findes indmuret en Sten, som har følgende Indskrift:

Her hviler ud for dene Steen
i Gangen Dorthe Basses Been;
i Bogense hun barnfød blev,
da under-tægnet Tal man skrev:
Anno 1686 d: 22 May.

Hr. Peiter Rasmusen hun var
paa Dreyøe trei og tyve Aar

¹⁾ Saml. t. Fyens Topogr. og Hist. IV, 47—8 Not.

²⁾ Kancelliets Brevbøger 1556—60, S. 41.

en Ægte-Felle kjær og tro;
 nie Børn tilsammen fik de to.
 To og halvfiersinstyve Aar
 hun mestendeel i Verden var;
 i Sønderbye hiemkaldet blev,
 da under-skrevet Aar de skrev:

Anno 1757 d: 14 Oct.

Fil: N: B: fecit¹).

2.

Paa Sønderho Kirkegaard ligger en stor Ligsten,
 hvorpaa der staar:

Under denne Steen hviler Støvet af Abelone
 Biering, fød Lillevang, hvis Livs Lys tændtes
 i Kiøbenhavn 1740 d. 1. April. Kom 1777 i
 Ægteskab med Secretair Rasmus Sørensen. Over-
 levede ham og 3 Børn. Var Enke udi 10 Aar.
 Kom 1792 udi Ægteskab med Sognepræst Johan
 Christian Biering til Sønderho paa Fanø.
 Døde Palme Søndag 1810 d. 15. April.

Mit Hiertes Tak, min evigelskte Abelone,
 for al din Dyd, din Fromhed og Retskaffenhed,
 for al den Æmhed, Du som een elskværdig Kone
 beviste mig, indtil dit Støv her lagdes ned.
 Din Daad og Dyder ei paa denne Steen er tegnet,
 som en vanhellig Haand engang udslette skal.
 For Gud og dig og mig er det kun lidet regnet,
 thi Du var god og er blandt de Udvalgte Tal.

J. C. B.

¹) Den afdødes Søn, Niels Basse, som har forfattet Gravskriften,
 var Sognepræst i Sønderby († 1767).

XIV.

De danske Helligaandsklostre.

Fremstilling og Aktstykker, ved *J. Lindbæk* og *G. Stemann*.

Under ovenstaaende Titel er nys udkommet et Værk, der baade ved Indhold og Fremstilling kan gjøre Krav paa alle danske Kirkehistorikers Opmærksomhed. — Det vil sandsynlig endnu være i vore Læseres Erindring, at der i sin Tid stod en hidsig Strid angaaende Betydningen af en Bygning fra den senere Middelalder, der fandtes — og endnu findes, men i restaureret Stand og tillagt Navnet Helligaandshuset — i Randers. Ogsaa Kirkehist. Saml. aabnedes for Diskussionen angaaende Spørgsmaalet om denne Bygnings oprindelige Bestemmelse, idet daværende Borgmester i Randers (nu Stiftamtmand i Ribe) *G. Stemann*, med mange Argumenter, ad historisk-topografisk Vej søgte at vise, at det omstridte Hus ikke oprindeligt havde været bestemt til kirkelig Brug og ikke havde staaet i nogen Forbindelse med Helligaandsklosteret, medens særlig nu afdøde Læge *N. H. Bay* med største Iver søgte at hævde den modsatte Anskuelse¹⁾.

Saa haabløs denne Strid end syntes at være, saa har den dog bragt et godt Resultat, idet den har bevirket, at Stiftamtmand *Stemann* med stor Interesse har fordybet sig i Helligaandsklostrenes Historie og er traadt i en frugtbart Forbindelse med *Cand. mag. J. Lindbæk*, der under et længere Ophold i Rom fik Lejlighed til at granske i Moderklosteret *S. Spiritos* Arkiv, hvor der fandtes en ret betydelig Samling af Brevskaber vedkommende de danske Klostre. Udbyttet af begge de dygtige og grundige Forskeres forenede Anstrængelser foreligger nu i det ovennævnte anseelige Værk, der giver en saa paalidelig Oplysning om Helligaandsklostrene her til Lands, som det vel overhovedet er muligt at tilvejebringe, og derved vækker Ønsket om, at de to

¹⁾ Se *Khist. Saml.* 4. R. V. og VI.

nævnte Mænd i Forening eller hver for sig vilde gaa videre i Undersøgelsen af vore middelalderlige Klosters Historie. Thi saa langt vi end ere fra at ønske Klosterlivet fornyet, saa villig erkjende vi, at disse Stiftelser i sin Tid have været af ikke ringe kirkelig og kulturel Betydning, hvorfor deres Historie fortjener at kjendes.

Ikke længe før sin Død (1867) overgav Biskop J. B. Daugaard sit fortjenstlige Arbejde »Om de danske Klosters i Middelalderen« (1830) til Selskabet for Danmarks Kirkehistorie og særlig til da- og nuværende Redaktør af dets Tidsskrift med Ønske om, at Selskabet vilde sørge for en ny og korrigeret Udgave af Skriftet¹⁾. I den Anledning udtalte jeg, at man maatte vente med en saadan Udgave, »indtil en Mand tilbød sig, der var Arbejdet voxen«. Der er nu hengaaet 40 Aar, siden den gamle Biskop overdrog Selskabet sit Ungdomsarbejde. Endnu har ingen meldt sig. Men skulde dog ikke Tiden snart være inde, da vore historiske Kilder fra Middelalderen ere blevne saa vidt tilgængelige, at det ikke kan være uoverkommeligt for en flittig og kyndig Mand at tage Opgaven op?

H. F. R.

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 460 ff.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1906.

Møde i Tølløse.

Efter Opfordring af Sognepræst Jak. Holm holdtes der den 12te Juni 1906 et Møde i Tølløse Kirke, hvor en talrig Kreds af Tilhørere havde indfundet sig.

Selskabets Formand H. F. Rørdam indledede Mødet ved en Udsigt over en Række mærkelige Personligheder, som i det 16. Aarhundrede havde været knyttede til Tølløse og ere et talende Vidnesbyrd om de ædle og dygtige, ved Reformationen aandelig frigjorte Kræfter, der i hint Tidsrum vare en Prydelse for Adelsstanden og en Støtte for Fædrelandet. Mænd og Kvinder som Herluf Trolle og Birgitte Gjøre, Peder Oxe og Christian Barnekov ville vel til alle Tider være at regne blandt Danmarks ypperste. Men alle disse have været knyttede til Tølløse paa hin Tid. Deres Liv og Virksomhed var derfor Emne for Talen. Særlig dvæledes der dog ved Christian Barnekov, hvis Støv hviler i Tølløse Kirke. Hans Levned yder et mærkeligt Exempel paa, hvor lang Tid den unge Adels Udenlandsrejser den Gang jævnlig varede. Thi i ikke mindre end 17 Aar færdedes han i Udlandet, idet hans Rejser endog udstraktes til Grækenland, Tyrkiet, Syrien, Palæstina og Ægypten¹⁾. Og dog mistede han ikke Sansen for, hvad han skyldte sit Fædreland. Det er bekjendt, at han under Kalmarkrigen 21. Febr. 1612 satte Livet til i Kampen paa Skjellinge Hede. Sagnet, om at han ved Opoffrelse af eget Liv frelste Chri-

¹⁾ D. biogr. Lex. I, 537; jfr. Ny khist. Saml. III, 664.

stian IV's, har dog fundet Modsigelse af en af vore kyndigste og nøjagtigste Historikere, afd. Rigsarkivar C. F. Bricka, særlig under Hensyn til de samtidige Kilders Tavshed og den Omstændighed, at der ikke er Spor til, at Kongen har vist Taknemmelighed mod Barnekovs efterladte Enke og Børn¹). At det dog ikke har manglet Chr. Barnekov paa Villie til gjøre sit yderste, naar Fædrelandet var i Fare, mente Taleren at kunne godtgjøre ved et Brev fra ham, der for nogle Aar siden var kommet ham i Hænde²). Brevet er skrevet i Foraaret 1603, paa en Tid da Forholdet mellem Danmark og Sverige var meget spændt. Da Barnekov, der den Gang var paa en diplomatisk Sendelse til Polen, fik Kundskab om den truende Krigsfare, skrev han fra Stralsund til Kansler Christ. Friis til Borreby og udtalte sig ved denne Lejlighed paa en Maade, der, naar vi mindes hans senere Død paa Valpladsen, maa vække vor Opmærksomhed. Brevet er paa Latin; men i Oversættelse ville de Sætninger i samme, der især fortjene at mindes, lyde omtrent, som følger: »Hvad er skammeligere for en Adelsmand end at søge at unddrage sig, hvor Kongen og Rigets ypperste give Møde, eller hvad er uværdigere for en Mand, der attraar høje Æresposter, end ikke at ville være tilstede, hvor det gjælder Livet, eller hvad er taabeligere end ikke at ville udsætte sig for en nødvendig Fare, naar man dog mangan Gang frivillig søger Faren, hvor det slet ikke gjøres fornødent«. — Disse Ord, der lyde endnu klangfuldere i Originalsproget, minde om lignende Udtalelser af Herluf Trolle. Selvfølgelig kunne de for Barnekovs vedkommende ikke bevise noget om det, der skete 9 Aar senere. Men Ordene faa dog en egen Klang, naar vi mindes, at den Mand, der fremførte dem, senere har beseglet dem med sit Blod.

Efter dette Foredrag sang Forsamlingen: »Udrundne er de gamle Dage«, hvorpaa Professor J. Kornerup tog Ordet. Foredraget gjengives efter Talerens Manuskript.

¹) Hist. Tidsskr. 4. R. III, 1 ff.

²) Danske Mag. 5. R. II, 273 ff.

Merløse Herreds Fortidsminder.**Ærede Forsamling!**

Naar det kirkehistoriske Selskab idag holder Møde her paa dette Sted for at opfriske Minder fra gamle Dage, ligger det nær at dvæle lidt ved Merløse Herred og især ved dets gamle Kirker, som i flere Henseender fortjener Opmærksomhed baade paa Grund af deres Ælde og deres Bygningsstil.

I Oldtiden har store Strækninger af Merløse Herred ligesom af det øvrige Sjælland været dækket af tætte Skove, hvor Vildtet vrimlede, ja selv saadanne vilde Dyr som Ulve og Bjørne. Herom taler Oldtidssagnene saavel som Stednavnene, f. Ex. Bjarnwith o: Bjørneskov, det nuværende Biernede ved Sorø. Om Herredets tidligste Befolkning allerede for over 3000 Aar siden vidner endnu Stendysserne, Oldtidens Gravkamre, af hvilke der tidligere fandtes en stor Mængde i Herredet og endnu er en Del tilbage som f. Ex. det store prægtige Stenkammer i Lærerens Have i Søstrup. Ved Eskilstrup, Nidløse, Stenlille og flere Steder findes der Stendysser. Adskillige smukke Fund baade fra Bronze- og Jernalderen fortæller os en Del om Tidsaldre, om hvilke vi ikke har historiske Meddelelser.

Efterhaanden som Tiden skred, ryddede Forfædrene Skovens Træer for at dyrke Jorden, ligesom Nybyggerne i Amerika gjøre. De mange danske Stednavne, som ende paa »rød« (i Skaane paa »ryd«) taler endnu om ryddet Skov. Som et Exempel paa slige Stednavne i Herredet kan nævnes Vipperød, hvor der nu er en Jernbanestation.

Undersøger vi Landsbyernes Navne i Merløse Herred, vil det være os paafaldende, at vi meget hyppigt støde paa Endelsen »løse«. Der findes ikke mindre end 10 saadanne Navne: Nørre- og Sønder Jernløse, Tølløse, Grandløse, Kvandløse, Nidløse, Ondløse, Uggerløse, Tersløse og Merløse. Denne Endelse er sikkert meget gammel og den forekommer mest paa Sjælland.

Hvad betyder dette »løse«? Ja derom er de Lærde uenige. Nogle har ment, at det betyder en Mangel paa noget, men det synes jo ganske urimeligt at opkalde et Sted efter noget, der ikke findes der. Den lærde Suhm mener, at det betyder en ved Køb erhvervet Jord, der altsaa var udløst af en andens Eje; men Forfatteren Emil Madsen giver os i en Afhandling om de sjællandske Stednavne¹⁾ uden Tvivl en rigtigere Forklaring. Ifølge ham findes der et tilsvarende Ord paa Engelsk, nemlig leese, der betyder Græsgang, Fælle, Vænge, og det passer ogsaa til de stedlige Forhold.

Allerede i det 10de og 11te Aarhundrede har der været flere Borge og Herregaarde i Merløse Herred. I Holmeskoven ved Vallestrup ligger endnu en ældgammel høist mærkelig Borgplads, Sigersholm, vel rettere Sigurdsholm. Den ikke ret store Forhøining i Midten, hvor Borgen har staaet, er omgivet i en vid Kreds af dobbelte Volde og Grave, som fordem har været meget høiere og dybere, men nu efter Aarhundreders Forløb er sunkne meget sammen. Der maa paa denne Plads have staaet et Hus eller Taarn af Træ. Intet Spor af Sten er fundet. Om den Mand, efter hvem Borgpladsen har Navn, og som ventelig har været en mægtig Høvding, ved man intet.

En anden Borgplads findes ved Siden af Knapstrup, der er en af Landets ældste Herregaarde. Ligeledes har Kongsdal, fordem Tygestrup, Løvenborg (fordum Ellinge) og Tølløse m. fl. været Hovedgaarde fra Arilds Tid.

Af største Betydning for Herredet i Middelalderen var det, at Skjalm Hvides Slægt og det med den i saa nøje Forbindelse staaende Sorø Kloster her ejede store Godser. Biskop Absalon var meget gavmild mod Klosteret ved at skænke det betydelige Jordejendomme i Herredet. Sorø Klosters Gavebog meddeler, at han skænkede Klosteret 4 Gaarde af sin fædrene Arv, og mellem dem nævnes Hol-

¹⁾ Emil Madsen i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1863, S. 223.

bæk Gaard og Merløse¹). I Aaret 1180 skænkede han Klosteret den største Del af Ondløse By. Knabstrup, Tersløsegaarden m. fl. tilhørte Skjalm Hvides Slægt.

I den tidligere Middelalder udgik der fra Klostrene en gavnlig Indflydelse med Hensyn til Landets Opdyrkning, og Cistercienserne i Sorø, der selv drev deres store Gaarde, har sikkert i en betydelig Grad fremmet Agerdyrkning og Rydning af Skov i Merløse Herred. De indførte Frugttræer og Urter. Paa Tygestrup (nu Kongsdal) indrettede Munkene en stor Ladegaard. Dog kom denne Herregaard allerede 1205 tilbage til Skjalm Hvides Slægt.

I det 11te Aarhundrede blev der opført en Mængde Kirker i Danmark, men for største Delen, efter gammel nordisk Skik, af Træ. Disse Trækirker er nu helt forsvundne, men de blev allerede tidligt, især fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, afløste af Stenkirker, som staar endnu. Man tør saaledes antage, at de fleste af Merløse Herreds Kirker i det mindste i deres ældre Dele er opførte omkring Aaret 1150, og de høre til de ældste Bygninger paa Sjælland. Adskillige Exempler oplyser, at det især var Herremændene, der lod disse Kirker bygge ved Siden af deres Gaarde. Her har især Skjalm Hvides Slægt været virksom.

Efter alt at dømme er Kirkebygningskunsten paa Sjælland udgaaet fra Bispesædet i Roskilde, hvor den ældre, af Biskop Sven Norbagger omtr. 1083 fuldførte Domkirke har været den første Stenkirke og ligesom en Skole, hvorfra Bygmestre og Stenhuggere drog ud over det øvrige Land.

Men endnu til over Midten af det 12te Aarhundrede kendte man i Danmark ikke til at brænde Mursten af Leret. Man maatte da gribe til de Bygningsæmner, der laa nærmest for Haanden, Kampesten, Fraadsten og Kridtsten.

I Merløse Herreds Kirker er der foruden Kampesten, der i høieste kun er kløvede, anvendt en betydelig Mængde firkantet tilhugne Fraadsten (Kildekalk) baade til Hjørne-

¹) Script. rer. Dan. IV, 473.

kvadre og Kilesten og til hele Partier af Bygningerne. Naar denne Sten graves op af Jorden, er den blød og let at tildanne, men bliver snart, efterat være udsat for Luften, meget haard og varig. Hvorfra har Forfædrene hentet denne Slags Sten til Kirkerne? Ja der kan have været flere Brud, som nu ikke kendes; men om et ved man Besked, nemlig det gamle Brud ved Vintremølle ved Sonnerup. Da Merløse Kirke skulde restavreres 1895, hentede man med Ejeren Grev Scheels Tilladelse flere Læs Fraadsten, som blev tilhuggede og indsatte i Kirkens Mure, hvor det tiltrængtes.

De fleste Kirker her i Herredet er opførte efter samme Model, og endnu har 5 Kirker bevaret den uforandret, nemlig Merløse, Grandløse, Butterup, N. Jernløse og S. Jernløse. De andre er i den senere Middelalder undergaaet Forandringer, men har endnu Rester tilbage af den oprindelige Bygning i Langhuset, især i dets vestre Del. Fra først af bestod de alle, ligesom de 5 nævnte, af et aflang firkantet Langhus, et firkantet Kor og Korrunding til Alteret, men der var med Undtagelse af Merløse Kirke intet Taarn og ingen Hvælvinger. Butterup Kirke er endnu en Prøve paa en saadan taarnløs eller kullet Kirke.

Ogsaa indvendigt saae disse Kirker fra først af helt anderledes ud end nu. Det var ikke dette kolde, hvidkalkede Rum med de lave trykkende Hvælvinger, men der var høit til Loftet, der rigtignok kun var dækket med Bjælker, men Væggene var beklædte med fin glittet Puds, og paa den var der malet smukke Bordter og Rækker af bibelske Billeder, som gjorde Rummet smukt og malerisk ved en Kunst, som den kristne Kirke havde ført med herind fra Syden. De senere indbyggede Hvælvinger, Hvidtekosten og Tidens Tand har ødelagt alt dette, men endnu ser man de svage Spor af Maling paa Sidevæggene, naar man stiger op ovenover Hvælvingerne, som her i Tølløse, i Kvandløse og Grandløse Kirke.

I Merløse Kirke er der fremdraget, hvad der var tilbage af den gamle Maling. Denne Kirke er en i sit Slags

udmærket Bygning. Det er navnlig det berømte Tvillingtaarn, som hæver den frem over alle andre Landsbykirker, og som er bygget af Fraadsten lige fra Grunden og til de eiendommelige Stenkupler. I 90erne truede det søndre Taarn med at falde ned, og det gjaldt da at frelse dette nationale Mindesmærke og bevare det for Fremtiden. Kultusministeriet befalede til en Begyndelse, at der ikke maatte ringes med Klokkerne. Man havde et advarende Exempel fra en nærliggende Kirke, Hyllinge Kirke i Voldborg Herred, der i ældre Tider ligeledes havde et Tvillingtaarn. Om dette hedder det i Kirkens Liber daticus:

»Anno 1761 den 3die Marts overgik Hyllinge Kirke den ulykkelige Hændelse, at da der blev ringet med Klokkerne over en Mand af Kirke-Hyllinge, som med flere druknede ved Lyngby Færge, faldt begge Kirketaarne, som den forhen var ziret med, lige over Kirkens Hvælvinger, hvorved fem Mennesker blev ihjelslagne«.

Restavreringen af Merløse Kirke blev overdraget Professor Storck, der med Held stræbte at føre den tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Til en Begyndelse blev de i det 15de Aarhundrede indbyggede Hvælvinger afdækkede, saa at den tykke Hvidtning, hvormed de i Tidens Løb var overkalkede, blev fjernet. Det viste sig da, at de inderst inde, omtrent midt i 1400-Tallet, var bleven rigt prydede med Kalkmalerier. Nationalmuseet overdrog mig at tage Tegninger af disse Malerier, som idag er ophængte her.

De bedst bevarede af dem fandtes paa Langhusets Hvælvinger, hvor hele Legenden om den hellige Lavrentius var fremstillet i naive men med Hensyn til Stil og Kostymer meget interessante Billeder.

St. Lavrentius, en af de ædleste Skikkelser imellem de kristne Martyrer fra det 3de Aarhundrede, var Pave Sixtus den 2dens Erkedegns og de Fattiges Forstander. Den romerske Keiser Decius fordrede, at han skulde udlevere Fattiggassen, men da han ikke vilde dette, lod Keiseren ham stege

paa en Rist. Endnu den Dag idag ses hans Grav i Rom i den prægtige Kirke Sant Lorenzo udenfor Byens Mure.

Alle Hovedmomenterne i Helgenens Historie fandtes fremstillede paa Hvælvingen i Merløse. Lavrentius's Velynder Pave Sixtus II føres fangen for Keiserens Domstol, og paa en Skriftrulle læses de Ord, som Laurentius ifølge den saakaldte gyldne Legende (en gammel Munkebog) raabte til Paven: »Hvor gaar Du hen Fader uden din Søn, hvorhen iler den hellige Præst uden sin Tjener?« Endvidere ser man Lavrentius med en stor Pung uddelende Almisser og Brød til de Fattige. Dernæst, hvorledes han døber Hedninger, hvorledes Keiseren kræver Skatten af ham. Lavrentius peger paa en Skare Fattige og siger: »Se her, det er ved disse, man erhverver sig Himlens Skatte«. Man ser dernæst, hvorledes han bliver pisket og endelig, hvor han ligger nøgen udstrakt paa Risten. De røde Luer slikke op omkring ham, og Bødlerne puste til Ilden.

Paa de andre Hvælvinger fandtes Billeder af Kristi Fødsel, de hellige tre Konger, Barnemordet i Bethlehem, Dommedag m. m.

Man kunde nu spørge: var det ikke Synd at nedbryde disse Hvælvinger og tilintetgøre disse Kalkmalerier? Men dertil maa svares, at Kirkens oprindelige skønne Arkitektur var skjult og dækket af disse lavt spændte Hvælvinger. Da disse var nedtagne, viste der sig i Langhusets vestre Ende under Tvillingtaarnet et prægtigt Galleri med Søiler, ligesom ogsaa Kirken blev højere og rankere og genvandt sine gamle smalle rundbuede Vinduer.

Den Fare, der truede Tvillingtaarnet derved, at en af Pillerne, der bar det søndre Taarns Hjørne, var revnet og sunket, blev lykkeligt hævet. Taarnet blev afstivet med svært Tømmer, Pillen taget ud og fornyet, et ret vanskeligt Foretagende. Klokkerne, som havde hængt i Taarnene, blev nu anbragte i et smukt Klokkehus af Træ i gammel nordisk Stil.

Inde i Kirken blev fremdraget Rester af en Maling, der

var henved 300 Aar ældre end Lavrentiusbillederne, men desværre for en stor Del ødelagt. Det var overdraget mig af Nationalmuseet at undersøge disse Malinger, og det lykkedes mig at fremdrage de smukke Bordter og Vinduespyndelser, som senere blev fornyede af Maler Henriksen. Selv restaurerede jeg Freskomaleriet paa Halvkuplen over Alteret, der forestiller Kristus, der velsigner sin Menighed, siddende i en Regnbue og omgivet af de 4 Evangelister, et Billede fra det 12te Aarhundrede.

Forsiden af Alterbordet blev prydet med et smukt Maleri af Joachim Skovgaard: Engle der tilbode det Guds Lam.

Merløse Kirke blev i 1895 indviet af Biskop Rørdam. Saaledes som den nu staar, istandsat med en kyndig og varsom Haand, som en fuldstændig og nøiagtig Prøve paa en Landskykirke fra det 12te Aarhundrede, med andre Ord omtr. fra Aar 1150, kan man trygt sige, at der ikke findes Mage til den i Norden.

Vi har hørt, at Absalon ejede fædrene Gods i Merløse, og deraf følger, at han godt har kendt og oftere været i Merløse Kirke. Tanken ligger da nær, at han her har faaet Ideen til at pryde sit Fødested Fjenneslevlilles Kirke med et Tvillingtaarn. Dette Taarn er yngre end Merløses og opført af Teglsten.

Som rimeligt var, vakte den udmærkede Restavrering af Merløse Kirke ikke ringe Opmærksomhed paa Egnen og gav Anledning til, at ogsaa Nørre Jernløse Kirke blev underkastet et grundigt Eftersyn, og den fortjente det ogsaa, thi dens Kor med sin Halvrunding fra det 12te Aarhundrede af Fraadsten er et af Herredets mærkeligste Fortidsminder. Korrundingen er rigt prydet med Lissener, Rundbuefriser, runde Vinduer og en smuk Niche med en Søile. Over det midterste Vindue ses en fra Muren fremtrædende krybende Lindorm. Alt var meget stærkt tilpakknet med Kalkpuds, som nu fjernedes og de oprindelige Former i Vinduerne gengaves. De fornødne Fraadsten skænktes af Grev Scheel til Rygaard. Ogsaa Kirkens Indre vandt meget ved Istand-

sættelsen. I Alternichen afdækkedes et Kalkmaleri, der dog var betydeligt yngre end Kirken: Kristus som Dommer paa den yderste Dag; Englene blæse i Basun, og de Døde staa op af Gravene, medens Jomfru Maria og Johannes Døberen knæle ved Herrens Side og bede om Naade for Menneskene.

Det maa antages, at Nørre Jernløse Kirke har været indviet til Johannes Døberen; thi paa Alterbordets gamle Beklædning, som nu er i Nationalmuseet, er der et Maleri med Johannes, der tilbeder det Guds Lam. Forneden ses en knælende Mand, Giveren af Maleriet, og paa Rammen læses hans Bøn: »Ora pro me Johanne Baptista«. Endvidere blev et stort smukt gammelt Crucifix fra 14de Aarhundrede, der fandtes i Kirken, opstillet paa Alteret i Stedet for en meget maadelig Altertavle.

Naar N. Jernløse Kirke ved denne Restavrering, der blev ledet med Omhu, saavidt muligt har genvundet meget af sin oprindelige Skønhed, skyldes det især Sognepræsten, Pastor Winds levende Interesse for sin Kirke. Han formaede Styrelsen af Baroniet Løvenborg, under hvilket Kirken ligger, til at anvende de fornødne Midler og fik heri en god Støtte i den afdøde Hofmarschalk Løvenskjold, der havde megen Sands for de historiske Minder.

Det lykkedes ogsaa Pastor Wind at faa opstillet paa Alteret i Kvandløse Kirke et stort smukt Crucifix af Træ fra det 15de Aarhundrede. Ved Siden af den Korsfæstede svæver fire Engle, der opfange hans Blod i gyldne Bægere.

Maa jeg, idet jeg omtaler disse Crucifixer, fortælle en lille Historie om en gammel engelsk Billedskærer, der udarbejdede et saadant omkring Aar 1300¹⁾. Det fortælles, at Abbed Hugo af Leven bestilte et Crucifix til sin Kirke, og at den fromme Kunstner, der udførte det, gik med Bøn og Faste til sit Arbejde hver Fredag til Minde om Langfredagen. For at Billedet af den Korsfæstede kunde blive saa smukt som muligt, havde han en levende Model for Øie, hvad der

¹⁾ Hist. Arkiv 1885, S. 124.

var noget nyt, som man hidtil ikke havde kendt; men hans Crucifix blev ogsaa et sjældent smukt Kunstværk, som blev Genstand for Tilbedelse, og naturligvis skete der ogsaa Undergerninger ved det. Naar vi tænker paa Nutidens Kunstnere, føler vi ofte ved Betragtningen af de pænt malede Altertavler i vore Kirker, at der mangler noget. Der mangler den Aand, der besjælede Middelalderens Kunstnere og gav deres naive Billeder et Præg af en enfoldig men from Tro.

Vi kan nu med Sikkerhed især ved Betragtning af Merløse Kirke danne os en Forestilling om disse Kirkers oprindelige Udseende i det tolvte og trettende Aarhundrede. Under det høje Bjækeloft trængte Lyset kun dæmpet ind i et Rum, hvor et mystisk Tusmørke herskede, men paa Alteret skinnede Kjerterne. Ved Messeofret sang Præsterne i Koret Davids Psalmer, og naar Monstransen hævdedes med Kristi Legeme, den indviede Oblat, knælede hele Menigheden paa Stengulvet. Latinen i Messen forstod Menigmand ikke, men til Tider prædikedes der ogsaa paa Dansk. Saaledes var det Tilfældet ved Bispevisitatser. Da hedder det, skulde Menigheden forsamles, og der skulde prædikes «enfoldigt» for dem, det vil sige paa Dansk¹⁾. Prædikebrødrene, Dominikanerne, som i det 13 Aarhundrede kom ind i Danmark, skulde ogsaa prædike for den menige Mand.

Helgendyrkelsen blomstrede i Merløse Herred som i det øvrige Danmark. I Holbæk tilbad man St. Lucius, paa Landet især St. Lavrentius. Naar hele hans Legende var malet paa Hvælvingen i Merløse Kirke, maa vi antage, at den var indviet til ham. Ved Saltofte i den sydligste Del af Herredet var St. Lavrentius' Kilde, hvorhen de Syge drog for at drikke og derved vinde Helbred.

Paa Helgenens Dag den 10de Aug. drog store Skarer af Pilegrime ned til St. Lavrentii Kirke i Ondløse. Biskop Johannes af Garde havde lovet alle dem, der paa

¹⁾ L. Helveg: Den danske Kirkes Hist. til Reform. II, 45.

denne Dag besøgte Kirken og ofrede til den, 40 Dages Aflad for deres Synder¹). Ondløse Klokker ringede, og Præsterne førte med Kors og Faner Processionen to Gange rundt om Kirken, medens Pilegrimene bad fromme Bønner for de Kristne, som hvilede paa Kirkegaarden. Saa gik de ind, hørte Messe og knælede for St. Lavrentii Alter, og der blev sikkert passet paa, at de ofrede klækkeligt. Skarer af pjaltede Tiggere og Krøblinge ilede til og bad om Almisser; thi at yde denne, var en god Gerning.

Saaledes var Middelalderen i al sin Raahed og Enfoldighed en saare religiøst bevæget Tid. Politik og politiske Møder kendte man ikke noget til, men til Kirkefester og Valfarter til hellige Steder droges man stærkt. Her samledes Folket, og paa Helgendagen holdtes der Marked rundt om Kirken. Naar man saa havde været derinde, hørt Messe, offret og kysset Helgenben, mente man at have gjort nok, og saa havde Sjælen Fred og Samvittigheden Ro.

Efter en Sang tog H. F. Rørdam Ordet for at give en Fremstilling af Tølløse og Agerup Sognes kirkelige Historie. Pladsen tillader ikke, at Foredraget i sin Helhed meddeles her. Kun Indledningen optages i udvidet Skikkelse, da den formentlig kan bidrage til at imødegaa en fejlagtig Anskuelse, der synes at have Tendens til at brede sig og sætte sig fast.

Det er i den nyere Tid fremsat ikke blot som en Formodning, men endog som en Kjendsgjerning, at man efter Reformationens Indførelse her i Landet jævnligen maatte tage til Takke med Haandværkere og andre ganske ustuderede Personer, naar man vilde have Præstekaldene besatte. Sandheden er dog, at hvis noget saadant kan godtgjøres²), saa hører det i den Grad til Undtagelserne, at det slet ikke kan komme i Betragtning, naar der i Almindelighed skal gjøres

¹) Erik Pontoppidan, *Annales eccl. dan.* II, 530.

²) Saa vidt vides, er det kun et enkelt Exempel fra Vesterjylland (omtalt i et af Oluf Nielsens topografiske Skrifter) og tilmed et ret tvivlsomt, hvorpaa man bygger Dogmet om de ustuderede Præster.

Rede for, hvorledes man bar sig ad med at skaffe Præster, der kunde danne en Overgang fra gammel Kirkeskik til ny, den Gang Bispemagten i August 1536 afskaffedes. Jeg har ved at sysle med dette Emne meget mere faaet det Indtryk, at ligesaa haardhændet man — dog langt mere af politiske end af kirkelige Grunde — var i Behandlingen af de katolske Bisper, ligesaa lemfældig var man overfor de Præster, der vare i Embede, den Gang det store Brud med Fortiden skete. Kun om ganske faa, som, efter at man i adskillige Aar havde baaret over med dem, vedblivende viste, at de ikke vilde underkaste sig Kirkeordinansen, vides, at de ere blevne afsatte¹⁾. Men de allerfleste Præster, der 1536 fandtes i Embederne, forblev i disse indtil deres Dødsdag.

Forholdene i Tølløse turde afgive et ret oplysende Exempel paa, hvorledes det sædvanlig er gaaet til.

Den sidste katolske og første evangeliske Præst i Tølløse og Aagerup hed Hr. Thøger. Han forekommer som Præst her 1525 og forblev her til sin Død²⁾. Desværre tier Historien om, hvorledes han er gleden fra den ene Konfession over til den anden. Men denne tyste Overgang var ikke særlig karakteristisk for denne Mand eller dette Sted, men gjentager sig paa mangfoldige andre Steder, uden at de aandelige Kampe, som dog vel hist og her have fundet Sted, ere blevne beskrevne af noget samtidigt Vidne.

Hr. Christiern Hansen var Hr. Thøgers Eftermand som Præst i Tølløse og Aagerup.

I et kgl. aabent Brev, dat. Onsdagen efter S. Galli Dag 1541, gjør Christian III vitterligt, at »os elskelig Laurentz Ibsen har nu ladet bevise for os, hvorledes at Hr. Christiern Hansen, Sognepræst til Tølløse³⁾, med sin fri Villie har

¹⁾ Jvfr. Saml. t. Fyens Hist. og Topogr. IV, 134—6. Heise, Diplom. Viberg. S. 234—6. Begge de her anførte Tilfælde ere fra Aaret 1543.

²⁾ Ifølge en af Provst J. A. Lassen i Tølløse forfattet, haandskreven »Tølløse Præstehistorie«, der henviser til et Tingsvidne af 1595, hvori Forholdene i Tølløse for 70 Aar siden omtales.

³⁾ Det er altsaa urigtigt, naar Wiberg III, 398 siger, at Hr. Thøger var Præst i Tølløse indtil 1545, og at Chr. Hansen tiltraadte i dette Aar.

resigneret og opladet hannem al den Ret og Rettighed, som han havde til S. Chetilli Alter udi Aarhus Domkirke, og desligeste fra sig antvordet samme Hr. Christiern Hansens Resignats og den Kollats, som Hr. Christiern tilforn havde paa samme Alter og Vicarie¹⁾«. Da det vides, at nævnte Hr. Chr. Hansen havde været nøje knyttet til Ove Bille, den sidste katholske Biskop i Aarhus, der sikkert i sin Tid havde skaffet ham det nævnte Vikariat, og da O. Bille, efter sin Afsættelse fra Bispeembedet, 1538 var bleven forlenet med Tølløse Gaard og By²⁾, som tidligere havde ligget til de roskildske Bispers Fadebur, men 1536 var inddraget under Kronen, saa kan det ikke betvivles, at det er nævnte Biskop, der har kaldet sin tro Tjener til Præst i Tølløse. Mulig har denne Kaldelse netop været Anledningen til, at Chr. Hansen oplod Vikariatet i Aarhus til en anden, formodentlig mod en Afstaaelsessum.

Overgangen for Chr. Hansen fra det gamle til det ny er saaledes foregaaet ret umærkelig; thi at han er gaaet ind paa at virke som evangelisk Præst, maa betragtes som en afgjort Sag, saa meget mere som han senere tillige blev Provst i Merløse Herred³⁾. Hans nøje Forhold til Billeslægten forblev dog uforstyrret, som det fremgaar af det Testament, den gamle Biskops berømte Broder, Rigshofmester Eske Bille, 1551 oprettede, og hvori han bl. a. bestemte, at »en Guldring med Vor Herres Pinelse paa« efter hans Død skulde tilfalde »Hans Naades (o: Biskop Ove Billes) gamle Tjener, Hr. Christiern, Sognepræst udi Tølløse«, ligesom Ove Bille selv i sit Testament, udfærdiget i Skovkloster Mandag næst

1) Nannestad, Hilaria Aarhus., p. 51 sq. Supplement til Kong Christian III's Hist. S. 48.

2) Danske Mag. 4. R. IV, 325. Danske Kancellireg. 1535—50, S. 74—5.

3) Dette fremgaar af hans Gravskrift, der nedenfor meddeles. Aaret da han blev Provst, kan ikke oplyses. 1545 var Præsten Michel Orm i Sønder-Jerløse Provst i Merløse Herred (Ny khist. Saml. V, 142); men 1555 indtog Chr. Hansen denne Stilling (Ny khist. Saml. II, 448).

4) Nye Danske Mag. I, 243.

efter Hellig Trefoldigheds Søndag, Aar 1554, tillagde »Hr. Christiern udi Tølløse en Sølvskaal og 4 Daler«¹⁾. Det skyldes vel ogsaa Ove Billes Indflydelse, at Hr. Chr. Hansen ved Siden af sit Præsteembede aflagdes med et Vikariat i Roskilde Domkirke²⁾.

Alt synes saaledes at tyde paa, at denne Præst i sin Tid har indtaget en anset Stilling, og det nærmest i Kraft af sit Forhold til den forhenværende katholske Biskop i Aarhus, ganske ligesom Tilfældet var med Hr. Hans Henriksen, der som Ove Billes »svorne Sekretær« havde besiddet sin Herres uindskrænkede Fortrolighed, og siden (en Tid efter Reformationen) netop paa Grund heraf kom til at modtage en anset Plads som Kannik i Roskilde Kapitel og som Forstander for Duebrødre Kloster³⁾.

Meget er det jo for øvrigt ikke, som nu efter Aarhundreders Forløb kan samles til Oplysning om Chr. Hansen⁴⁾. Han døde i Aaret 1559, som det fremgaar dels af Universitetets Regnskaber, hvori det »Legatum« anføres, som indbetaltes efter hans Død⁵⁾, dels af en Gravskrift over ham, der ifølge Abildgaards Tegning lyder:

Her er begrafuen hederlig Mand Hr. Christiern Hansen, Prouest wdij Myerløse Herrit, Sogneprest til Tølløse och Aagerup oc Vicarius vdi Roschild. Døde Fredagen ephther Pyndtzdag then 19 Dag wdij Mayo 1559. Med sin Hustru Anne, døde⁶⁾.

1) Danske Mag. IV, 242.

2) Det er selvfølgelig en Misforstaaelse, naar det hos Wiberg III, 398 siges, at Hr. Chr. Hansen var »Vikar for Biskoppen i Roskilde«.

3) Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 385 ff. D. biogr. Lexikon VII, 365.

4) I den »Samling til den danske Adels Historie«, som i sin Tid gjemtes i det st. Kgl. Bibliothek, har jeg i Fasc. 12 (under Christoffersen) for mange Aar siden set et Dokument udstedt 1557 af Hr. Chr. Hansen, Præst i Tølløse og Aagerup, med flere andre. Siden er Samlingen afleveret til Rigsarkivet og der opløst, hvoraf Følgen er bleven, at Dokumentet nu ikke har været at gjenfinde. Indholdet kan derfor ikke nærmere angives.

5) Danske Mag. 3. R. VI, 268.

6) Aabent Rum til Dødsaar og Dag.

Ved en Restauration, som Tølløse Kirke 1851 underkastedes, dækkedes Gravstenen af et Lag Cement¹⁾, hvilken Skjæbne ogsaa ramte den Ligsten, der fandtes over en af Hr. Christierns Eftermænd (1599—1625), Mag. Niels Madsen²⁾.

Søn af Hr. Chr. Hansen var uden Tvivl hans Eftermand:

Hr. Hans Christensen (Johannes Christierni), der var Præst her i 40 Aar, fra 1559 til sin Død 1599³⁾. At dette var hans Dødsaar, saavel som at han tillige var Provst i Merløse Herred og havde til Hustru Johanne, som døde før ham, var fortalt paa hans Ligsten, der siden 1783, da den af Kirkeejeren blev foræret til den daværende Sognepræst, og, med sin latinske Indskrift nedad, kom til at tjene til Trappesten ved Hovedindgangen fra Gaardspladsen til Præstegaardens (daværende) Stuehus.

Af de senere Præster i Tølløse og Aagerup dvælede Tal. navnlig ved Mag. Peder Christoffer Stenersen

1) Dette erfares af en *•Tølløse Præstehistorie•*, forfattet af Provst Jørgen Alexander Lassen, der var Præst her fra 1850 til Udgangen af Aaret 1868, da han tog sin Afsked. Mskr. gjemmes i Tølløse Præstearkiv.

2) Indskriften paa denne nu tildækkede Gravsten lød ifølge Lassens Optegnelse, som følger:

Epithaphium viri clarissimi admodumque reverendi Dni M. Nicolai Mathiæ Hafn. hujus olim ædis ut et annexæ Aagerup annos XXV pastoris fidelissimi nec non præpositi provinciæ Mierlosianæ annos V vigilantissimi, qui conjugis dilectæ Margarethæ Johannis Dibvadiæ an: XXIV maritus et IV interea filiorum, VI filiarum pater beatus, per placidam mortem die VII Martii anno Christi MDCXXV, ætatis vero suæ LV, in coelestem patriam transmigravit, cujus cineres cum IV filiarum, Margarethæ annos XV natæ, Bodildæ an. III, Sophiæ hebdomadæ XVII et Catharinæ hebd. XV, præmissarum hocce requiescunt sub tumulo, in adventu tandem redemptoris extremo resurrecturi gloriosissime.

Ifølge Lassens Formodning var blandt Sønnerne: Mads Nielsen Tølløse, der blev Slotspræst i Kbhvn. (s. Ny khist. Saml. I, 566. Rørdam, And. Chr. Arrebo I, 31 Not.), og Hans Nielsen Tølløse, Prædikant ved S. Peders Kirke i Malmø, der 1638 udgav *•Kong Davids Hovednøgle til Guds Paradis•*.

3) Jvfr. Ny khist. Saml. IV, 404.

(1764—75), Hr. Hans Teilmann (1776—1822), Dr. phil. Christian Flor (1822—26), og Provst Thomas Schatt Rørdam (1826—31), idet han fremdrog karakteristiske Træk af deres Levned og Virksomhed.

Mødet sluttede med Sang.

Møde i Vester Brønderslev.

I »Vendsyssel Tidende« for 27. Juni 1906 læses: »Paa Foranstaltning af Provst Krarup, der interesserer sig levende for vore gamle Kirkebygninger saa vel som for den Historie, de repræsenterer, holdt Selskabet for Danmarks Kirkehistorie igaar et udmærket Møde i Brønderslev. En ret talrig Forsamling fulgte de fortrinlige Foredrag med stor Opmærksomhed«.

Efter Salmen »Til Himlene rækker din Miskundhed, Gud«! holdt Dr. H. F. Rørdam et kortere indledende Foredrag, hvorpaa Ordet blev givet til Arkitekt F. Uldall, efter hvis Manuskript følgende kan meddeles om nogle af

Vendsyssels ældste og mærkeligste Kirkebygninger.

Ærede Tilhørere!

De kjende alle det høitliggende Børglum, hvorfra man har den vide Udsigt ud over Vendsyssel og Vesterhavet. Her grundede Munke af Præmonstratenser-Ordenen i det 12te Aarh. deres Kloster. Suhm angiver Tiden til omtr. 1128, Trap derimod til 1134—39. Klosterkirken var uden Tvivl viet til Jomfru Maria; i al Fald fandtes der et Billede af Vor Frue, hvortil Dronning Margrete forærede en Guldkrone, som skulde smykke det paa Festdagene (Pont: »Dan. Atl.«). Kirken var Domkirke for Børglum Stift, og ved samme fandtes ogsaa Bispesædet. Oprindelig var Kirken bygget i romansk Stil af hugne Granitkvadre og meget anseelig. Den udgjør den nordre Fløi af Klostergaarden og har vistnok kunnet maale sig med Viborg Domkirke, ja har maaske endog overgaaet denne med Hensyn til Arbeidets

fortrinlige Udførelse. I 1862 stødte man ved at grave nogle Grøfter nord for det nuværende Chor paa meget betydelige Fundamenter og Sokler af den gamle Klosterkirke. Nationalmuseet lod foretage en sagkyndig Undersøgelse af det Fundne under Ledelse af Kunstmaler Zeuthen. Det blev herved godtgjort, at Kirken oprindelig er bygget i Basilikaform med et Midtskib, 2 Sideskibe, en Korsarm mod Nord og sandsynligvis en tilsvarende mod Syd samt en større, halvrund Apsis, der mod Øst afsluttede Choret. Sideskibene havde hver en Alterniche i den flade østre Væg; af disse var den nordre halvrund, medens den søndre, mærkeligt nok, var firsidet afsluttet. Til den østre Side af hver af Korsarmene føiede sig et Kapel, der mod Øst endte i en Alterniche, som i Plan dannede en flad Bue, men ikke heller var kjendelig paa Murens Yderside. Midtskibet maa antages at have haft Bjælkeloft, medens Sideskibene og mulig Korsarmene vel have været hvælvede. I det nordvestre Hjørne af den nordre Korsarm saaes Fundamenterne for en Vindeltrappe. Planen var enestaaende her i Danmark, og Kirken synes bygget efter franske eller tyske Forbilleder. Desto mere maa man beklage, at den daværende Eier lod de fundne mærkelige Rester opbryde og anvendte de hugne Granitsten til Sokler og Grebningssten ved Opførelsen af Afbyggergaarde under Børglum Kloster. Jeg opholdt mig just i Efteraaret 1862 paa Egnen og fik derved Leilighed til at tage en Opmaaling af Kirken og de udgravede Partier, hvilke, som nævnt, navnlig strakte sig nord for Choret, men ogsaa i mindre Grad øst og syd for dette. Herefter er da den større Plan udført, som jeg her fremviser. En nøie Betragtning af det i 1862 Fundne i Forbindelse med forskellige Brudstykker, som henlaa i Stenbunker eller andet Steds i Klostergaarden, gave dog endel Oplysninger om den oprindelige Kirkebygning. Dennes østre Partier bleve baarne af fortrinligt huggede profilerede Dobbeltsokler, og Apsis var udvendig prydet af Halvsøiler; der bar en rundbuget Frise, over hvilken Gesimsen atter maa have hævet sig. De

fladbuede Alternicher ved Kapellerne synes indvendig at have været forsynede med et 10 Tom. høit enkelt Sokkelskifte med attisk Profil. En af Kirkens Portaler har haft balysterformede Søiler, der er meget sjeldne her i Landet (den nordre Portal af Sjørring Kirke). Ved fine, vandrete Rundstave vare Søileskafterne inddelte i Belter. Af mærkelige Rester fra Kirkens ældste Tid maa ogsaa nævnes en Kvadersten med en udhuggen stærkt sammenbøiet, menneskelig Figur, som har Plads i en Pille i det søndre Sideskib.

I Middelalderens Slutning blev Kirken ombygget og forhøiet i gothisk Stil og med Munkesten. Midtskibet og Sideskibene fik nu spidsbuede Hvælvinger. Efter Reformationen handlede man ilde med den gamle Klosterkirke. I 1594 holdtes et Kirkesyn i Anledning af, at begge Korsarmene vare blevne nedbrudte. 1616 blev Kirken restavreret af Lehnsmænd Gotzlef Budde paa Kongens Bekostning, for at den kunde bringes i nogenlunde Stand igjen. Omtrønt 100 Aar senere foretoges en Hovedreparation af Justitsraad Kjærskjold. Paa en Afbildning af Børglum Kloster med Kirke fra 1764 i »Dan. Atl.« vises den sidste med spids Gavl mod Vest; nu er Taget derimod afvalmet. Det var i sin Tid dækket med Bly, men maa nu nøies med Tegl. Kirken har bevaret et Par interessante Ligsten, nemlig over Biskop Jep Friis † 1483 og over Biskop Niels Stygge Rosenkrantz † 1533. Arkivtegneren Søren Abildgaard afbildede disse Sten i 1766, og ved udviist Velvillie fra Nationalmuseets 2den Afdelings Side har jeg seet mig istand til her at ophænge disse og andre Tegninger vedrørende Klosterkirken m. v. Biskop Jep Friis stiftede et Kapel ved denne i 1483 og skjænkede en Sølvkalk og Disk til Altret. Paa den Sidste staaer en latinsk Indskrift, der i Oversættelse lyder: »Bed for Giveren, Jep Friis«.

I Aaret 1215 sendtes en Kannik fra Børglum til Rom for at faae Pavens Tilladelse til Oprettelsen af et Præmonstratenser-Kloster for Nonner i Vreilev. Sagen synes

dog ikke at være gaaet i Orden strax; men Klosteret nævnes første Gang 1253 eller 54. At dømme efter Klosterkirkens ældste Architektur synes den at være opført i den 1ste Halvdel af det 13de Aarh. Den var oprindelig viet til Sct. Nicolaus, senere vistnok til Vor Frue; idet mindste sees denne i Klosters Sigil fra 1335¹⁾. Kirken ligger nord for Klosterbygningerne, og en Korsgang forbandt den med disse. I 1871 foretog afd. Professor Løffler Udgravninger omkring Kirken og fandt ved denne Leilighed Fundamenterne af Korsgangen, som strakte sig langs dens Sydside. Bredden af Korsgangen viste sig her at have udgjort 3 Al. Kirken var oprindelig bygget i romansk Stil og har bestaaet af et anseligt, udv. 18 Al. bredt Skib og et noget smallere Chor, der sluttedes af en Apsis i Øst. Ydersiderne af Murene synes udelukkende eller dog for den langt overveiende Del at have været byggede af hugne Granitkvadre. Skibet og Choret maa have været overdækkede af svære Bjælkelofter, og Apsis har uden Tvivl havt en Halvkuppelhvelving. De oprindelige Mure have havt en Høide af omtr. 8 Al. over det nuværende Jordsmon, hvortil kommer 1¹/₂ Al., som dette sidste har hævet sig i Aarhundredernes Løb. Kirkens Sokler, nemlig en Dobbeltsoffel paa Skibets større vestre Del og et enkelt Sokkelskifte med en Karnis paa Chorets Nord- og Sydside, skjules derfor saa at sige helt under Jordlinien. Apsis har havt et tilsvarende Profil, hvad der fremgaaer af en buet Sten, der ligger som Dørtrin i Taarnet. Af andre Enkeltheder fra den ældste Bygning maa nævnes følgende. Fra Korsgangen har henimod Skibets østre Ende aabnet sig 2 store Rundbuer (den ene 4¹/₂ Al., den anden omtr. 5 Al. bred) gennem den søndre Ydermur og dannet Adgangen for Nonnerne til Kirken. Buerne støttede sig til en svær, firkantet Granitpille i Midten. Af andre Indgange havde Kirken vistnok een paa Skibets vestre Gavl. Denne Sidste viste en eiendommelig Udsmykning af rundbuede,

¹⁾ Se Afbildningen i •Ny kirkeh. Saml. VI, 361.

kun omtr. 2¹/₂ Tom. dybe Blindinger, hvoraf der endnu er Rester tilbage. Det Mærkeligste herved var dog den Søile, som havde baaret 2 til hinanden stødende Blindinger, og som havde et fuldt Skaft, hvoraf kun Halvdelen sprang frem foran Murfladen. Paa Skibets Nordside henimod den vestre Ende findes en tilmuret Dør, der sluttet af et Bueslag af Kilesten¹). Samme Side af Skibet har bevaret 3 smaa rundbuede, granitindfattede Vinduer. Løffler siger, »at der kun fandtes Vinduer paa Nord siden, idet Sydsiden dækkedes af Korsgangen i hele sin Udstrækning«. I denne og flere andre Henseender deler jeg ikke den afdøde Forskers Opfattelse. I Sydsiden af Skibet henimod Vest sidder en Vinduessmigsten, der vender Enden udad og har faaet en tilfældig Plads ved Sidens Ombygning. Denne Sten har en kraftig Rundstav i Hjørnet, og den synes kun at kunne have hørt til et af de Vinduer, der over Korsgangens lave Tag fra Syd kastede Lys ind i Skibet. Løffler omtaler (S. 371) »den runde Overdel af et gammelt Vindue indsat i Muren i omvendt Form«. Diameteren af denne Stens Halvcirkel er meget mindre end den tilsvarende Linie i de førnævnte 3 oprindelige Vinduer paa Skibets Nordside, og jeg anseer Stenen, der i det ydre er aflang-firkantet afsluttet, ikke for en Vinduesoverligger, men derimod for et Brudstykke af en Frise, der kan have bekronet den oprindelige Kirkes Mur, ligesom vi ovenfor saae, at Tilfældet har været ved Muren af Apsis i Børglum Klosterkirke. Af det Forhold, der bestod mellem de 2 Klostre, ligger det nær at tænke sig forskellige Ligheder mellem Kirkernes Architektur.

I den senere Middelalder er der ogsaa foretaget betydelige Ombygningsarbejder ved Vreilev Klosterkirke, og jeg skulde tro, at dens nuværende Udseende i Hovedsagen skriver sig fra denne Tid. De flade Bjækelofter fjernedes, Ydermurene forhøiedes omtrent 4 Al. med Munkesten, Apsis

¹) Løffler siger i sin Beskrivelse af Klosterkirken i »Ny kirkehist. Saml. VI, 368 feilagtig, at »Aabningen afsluttedes lige foroven».

nedbrødes, og Choret udvidedes, saa dets Sidemure kom til at staa i Flugt med Skibets. Ved en Række firkantede Murstenspiller deltes Skibet i et bredere Hovedskib og et smallere Sideskib, det sidste mod Nord, og hele Kirken overhævedes. Henimod Kirkens østre Ende tilbyggedes mod Nord en større Korsarm, et Sakristi eller Kapel, der atter senere er nedbrudt. Kirken fremtraadte nu væsentlig i gothisk Stil, idet denne gjorde sig gjældende i Arkaderne ind mod Sideskibet, i Hvælvingerne og Vinduerne. Af disse Sidste findes 3 større i den søndre Mur, og endel høit-siddende mindre i den nordre, alle omgivne af False. De sidstnævnte Vinduer ere senere tilmurede. Løffler taler (S. 370) om, at Sydsiden øiensynligt har lidt betydeligt ved »Gjennembrydningen til store spidsbuede Vinduer«. Dette er et meget vildledende Udtryk; thi der har aldrig været foretaget nogen Gjennembrydning, idet Vinduerne simpelt hen ere opførte samtidig med Murens Forhøielse, hvad der især viser sig tydeligt ved de 2 vestlige Fag i Skibet. Den Omstændighed, at Vinduesmidterne falde nøie sammen med Midterne af Stjernehvælvingerne i Hovedskibet taler ogsaa tilstrækkeligt for Samtidighed. Løffler mener (S. 370), at de væsentlige af Forandringerne i Kirken skrive sig fra en saa seen Tid som det 17de Aarh., og at endog Hvælvingerne først da ere indbyggede (S. 372). Paa Skibets Sydside findes med Smedejerns Ciffre Aarstallet 1667, hvad der maa antages at skulle minde om Byggearbejder, der ere foretagne ved Klosterkirken paa den Tid. Jeg tænker mig, at disse maaske nærmest have bestaaet i Opførelsen af Taarnet mod Vest, der staaer skjævt paa Gavlen, og af den nuværende Chorgavl, Tilmuringen af de spidsbuede Vinduer i det nordre Sideskib og Nedrivningen af Sakristiet.

I de senere Aar ere Kirkens Stolestader og Bræddegulvene i disse blevne fornyede. Det er at beklage, at den særlig gode Leilighed, der da fandtes, ikke blev benyttet til at foretage Gravninger indvendig i Kirken under Gulvene. Det maa antages, at saadanne Undersøgelser maatte have

bragt Ting for Dagen, der endnu maa siges ikke at være fuldt ud opklarede med Hensyn til den gamle Klosterkirkes Grundplan og navnlig dens Udstrækning mod Øst.

Den anselige Vraa Kirke er bygget af huggen Granit og bestaaer oprindelig af Skib og Chor med flad Gavl i Øst. Taarnet mod Vest af Munkesten, dog med den nedre Del beklædt med Granitkvadre, er en senere Tilbygning ligesom Vaabehuset mod Nord. Skibet har Bjælkeloft, medens der i Choret findes en i den senere Middelalder indbygget, spidsbuet Hvælving. Selve Bygningens Enkeltheder ere i det Hele simple. Murene hvile paa en Dobbelt-sokkel, hvis øverste Skifte har en hulet Skraakant, medens det nederste, der har en vandret Overkant, skjules under Jordlinien. Den gamle nordre Dør (Kvindernes Indgang) er bevaret, og Vaabehuset er bygget foran samme. Paa denne Side findes Spor af de ældste Vinduer. Betydelige Ombygninger ere foretagne af Façadernes Kvadre. Den smuktformede oprindelige Granitchorbue er egentlig den eneste af Kirkens Enkeltheder, der vækker særlig Opmærksomhed. Indtil den nyeste Tid var Vraa Kirke derfor ikke synderlig kjendt blandt Archæologerne; men efterat en Mængde Kalkmalerier for faa Aar siden ere blevne fundne og ved Nationalmuseets Foranstaltning restaurerede af Kunstmaler Eigil Rothe, er Forholdet et andet. Kalkmalerierne, hvilke skrive sig fra Tiden omtrent 1500, falde i 2 Hovedgrupper, idet de dels ere anbragte paa Chorets Hvælving, dels paa Skibets nordre Mur. Paa Chorhvelvingen sees lige over Altret: 1) Christus som Verdens Dommer, mod Nord; 2) Himmeriges Port. Himmerige vises som en stor Borg, hvis Port aabnes af Sct. Peter, der staaer paa en Bro; bag ham sees en Flok Salige, derimellem en Pave, en Biskop, en Dronning og adskillige andre. Billedet mod Syd viser: 3) Helvedesgabet. Blandt Figurerne paa dette mærkes særlig en Biskop, der peger paa sin nøgne Frille ved hans Side. 4) Billedet mod Vest falder i 2 Afsnit. Længst mod Syd sees a) en Mand, der er erotisk optaget

af en Kvinde; begge holde Hænderne ned i en Kiste, som er fuld af Pengesække og Gulddynger. En tredie Figur skjænker Vin for de tvende. I den anden Del af Billedet vises b) en Seng, hvorpaa der ligger en døende Mand; hans Hustru trykker ham et Vokslys i Haanden. Mandens Sjæl, der fremstilles som et lille, nøgent Barn optages i Himlen af en Engel; men en afskyelig Djævelskikkelse søger at fastholde Sjælen og snoer sin Hale om den.

Skibets Mure synes alle at have været prydede med Malerier; men der er nu kun Rester tilbage, nemlig, som før sagt, paa den nordre Mur. Her er viist Christi Lidelses-historie i et Par Rækker Medailloner. I den Øverste sees: 1) Indtoget i Jerusalem (Brudstykke), 2) Fodvaskningen, 3) Jesus for Ypperstepræsten og 4) Jesus for Pilatus; i den nederste Række: 5) Tornekroningen og 6) Korsdragningen. Christus føres i et Reb; nederst paa hans Klædning er fastgjort 2 Træplader med spidse Søm for at pine ham under Gangen. Simon af Cyrene støtter Korset, der har Form som »Taukorset«, og Maria og Johannes sees ligeledes. Endelig vises 7) Christi Himmelfart og 8) den hellige Aands Sendelse. I Mellemmurmene, der fremkomme, hvor de som Cirkler formede Medailloner stode til hverandre, er malet forskellige Dyrefigurer. Et Sted sees saaledes et Svin, der sidder opreist og spiller Guitar, paa et andet en Hjort. I den senere Middelalder var det oftere Tilfældet, at Kunstnerne tillode sig al Slags plump Spøg paa de hellige Steder. Jeg erindrer saaledes at have seet et Svin, der blæser paa Sækkepibe, udskaaret paa en middelalderlig Degnestol i en jydsk Landsbykirke. Billedskjæreren har vel her villet hentyde til Degnens daarlige Sang. Paa Skibets nordre Mur i Vraa findes foruden de nævnte Fremstillinger et Par af de bekjendte Indvielseskors. Saadanne bleve gjerne malede i et Antal af 12 paa Kirkens Mure af den Biskop, der indviede den.

Endnu skal ved Vraa Kirke gøres opmærksom paa dens Alfertavle fra 1670 i Barokstil med et Midtparti af

den gamle katholske Altertavle, som i udskåret Arbeide viser Christi Gravlæggelse.

Nær ved, hvor vi befinde os, ligger den lille uanselige Vester-Brønderslev Kirke. Selve dens Bygning frembyder Intet af særlig Interesse; men jeg skal her minde om dens latinske Indskrift, som jeg har nærmere omtalt i mit Værk: »Danmarks middelalderlige Kirkeklokker«, og som lyder i Oversættelse: »† I Herrens Aar 1418. Medens jeg drages, hører I ved Arnen, kommer til Gudstjenesten«. Jeg vil nu slutte disse Meddelelser med Ønsket om, at den gamle Klokke, der snart har lydt i 500 Aar, endnu i lange Tider maa kalde Menigheden i rigt Maal til Guds Hus.

Efter en Sang holdt Docent J. Oskar Andersen et Foredrag, hvoraf følgende Uddrag her meddeles:

Gejstlighedens Betjening af Menigheden i Danmark i den ældre Middelalder (med særligt Hensyn til Vendelbo Stift).

Skøndt vor Viden paa det angivne Omraade er stærkt begrænset og navnlig Materialet for Vendelbo Stifts Vedkommende yderst sparsomt, kan dog tre Tidsafsnit med forholdsvis bestemte Karaktertræk udskilles.

Taleren skildrede først Kristendoms- og Kirkeopfattelsen i det Hundrebaar, der forløb, fra Harald Blaatand »gjorde alle Daner Kristne« (Jellingestenen c. 960), og til Vendelbo Stift fik sin egen, faste Biskop (c. 1060). — Kirkens Arbejde er, efter Vedtagelse paa Tinge af Kristendommens Indførelse, først og fremmest rettet mod Gennemførelsen af det retsligt opfattede Sædskifte (hvorom allerede Betegnelsen »Kristendom« vidner), altsaa det ydre: at tvinge Folket til Ophør med det gamle Hedenskabs religiøse Former og dets mest fremtrædende sædelige Brøst og til Brug af Kirkens hellige Handlinger.

Denne opfattes som en Frelsesanstalt, hvis Kraft beror paa Embedets Udførelse af de til bestemte Formler knyttede Skikke og Vielser, i hvilke man nødvendigvis maa have

Del. Under Bødestraf gennemførtes Forpligtelsen til at nytte de sakramentelle Handlinger og til at deltage i Guds-tjenesten og de andre lovbundne Kristenskikke (f. E. især Faster). Megen Overtro var knyttet til Opfattelsen af de hellige Vielsers Virkemaade og ikke mindre til Forestillingen om Kirkehusenes og Kirkegaardens ydre Hellighed, men navnlig til Tanken om de Centrere for overnaturlige Kræfter, som »Helligdommene« (Relikvierne) paa Altrene udgjorde. — Arbejdsvanskelighederne for Kirken dengang beroede navnlig paa, at Kirkebygningerne endnu var faa og for største Delen Gaardkirker, ved hvilke de, som Regel gifte, Præster levede personligt afhængige af Ejerens Forholdsbefindende. Han er Kirkens Herre og beskikker og afskediger dens Tjener. Præstens Løn var især Salget af de Vielser, han havde Ret til at udøve — det, som i den følgende Tid bekæmpedes saa stærkt som Simoni. Ogsaa Indehaverne af Kirkens Hovedembede, hvoraf hele dens Virksomhed som Frelsesanstalt afhang, Bisperne, havde deres Løn paa samme Vis, idet man ogsaa af dem »købte« de enkelte hellige Handlinger. De var i egentlig Forstand Rejsebisper, og deres Virken for Præsteuddannelsen derfor yderst besværliggjort; den var da ogsaa mest indskrænket til Oplæring i det rent haandværksmæssige. — En virkelig almen Kirkebevidsthed vanskeliggjordes allerede ved den løse Organisation, og for Bispernes Vedkommende ikke mindst ved deres nære Afhængighedsforhold til Kongerne. Forholdet til Ærkesædet i Bremen spillede en meget underordnet Rolle.

Indadtil har der næppe været Tale, hverken hos Præstestanden eller Menigheden, om en dybere aandelig Opfattelse af Kristendommen eller om en tilstrækkelig, blot elementær kristelig Oplysning, det har i alt Fald hørt til Undtagelsestilfældene. Prædiken og egentlig Sjælesorg maa ligeledes antages for Sjældenhed. Ved Citater af Knud d. stores Breve og engelske Love, der saa betegnende tolker os den udvortes og retslige Kristendoms- og Kirkeopfattelse i dette Tidsrum — Tiden for de Kristenretter, som desværre for Danmarks

Vedkommende ere forsvundne — vistes, hvor uudviklet Opfattelsen endnu er i sidste Halvdel af Perioden hos denne vor største Landsmand, tilmed en notorisk kirkelig Reformven, der er knyttet til et Land, der stod relativt højt, og var vort Forbillede. Under disse Omstændigheder forstaaer man vel, at Kristendommen endnu var et tyndt Lag over ældgamle, indgroede Forestillinger, der ingenlunde var be-sejrede.

Fra Vendelbo Stift afgiver den hl. Tøgers, den første danske Helgens, Historie og Helgennævnelse et talende Eksempel paa, hvorledes Troen rettede sig mod de hemmelighedsfulde Kræfter (*virtutes*), der betinges af formodet Hellighed hos Personen eller Genstanden. Særlig Prøvelsen af hl. Tøgers Relikvier giver et levende Indblik i Tidens Trosforestillinger, men belyser tillige den uorganiserede Kirkes indre Forhold.

Det følgende Hundredaar, efter Sven Estridsens Sikring af de faste Stifter, kendetegnes ved Arbejdet for at skaffe Kirken en større Selvstændighed og fastere Sogneorganisation, højne dens Embedsmænds Anseelse og deres Dannelsesniveau. Det er Bølgeslaget fra den store Clunybevægelse, der nu mærkes tydeligere; og som i Reglen ved denne er det ivrige Konger, der tage Kirkens Sag i deres Haand. Knud den helliges Tid danner det egentlige Gennembrud, idet Kongen dels grundlægger Indførelsen af Kapitelsinstitutionen ved Stifts-Hovedkirker (Stiftelsen af Lundekapitlet; omtr. samtidig, ved Biskop Sven, det i Roskilde), hvorved Præsteuddannelsen kan naa fyldigere og fastere Former, dels arbejder for at gøre Kirkens Dom uafhængig af de verdslige Retter (Begrebet af en særlig Guds Lov, modsat den med de verdslige Retsvedtægter forbundne »Kristenret«, dukker hermed op) og give dens Mænd en Rangsanseelse, der kendetegner deres Embedes Betydning, dels søger at gennemføre Tienden, der er det nødvendige Grundlag baade for Sognekaldenes Befæstelse og dermed Menighedens bedre Betjening og for Afskaffelse af den Plet paa Kirken, som

det gængse Simoniuvæsen nu var i kirkeligsindedes Øjne. Kongens Person staar som en Type paa den alvorlige Bodsfromhed, der kendetegnede Clunyebevægelsen, derimod er der intet i hans Optræden, der viser, at Tanken om en Kirkefrihed i de saakaldte gregorianske Ideers Billede var fremme for ham.

For den danske Kirkes Udvikling har Mordet paa Knud Konge, der skaffede Landet sin Folkehelgen, haft største Betydning — en Del af Æren for denne Udvikling tilfalder forsaauidt Vendelbo Stift, som det blodige Oprør havde sit Udspring her! Efter Tidens Tro paa »Helligdommene« skabtes ved Kongens Helgenskrin i Odense et kirkeligt Samlingspunkt, der ikke blot sammenknyttede religiøst ind efter, men fremmede den ydre Selvstændighedsbevægelse, der førte til Løsrivelsen af den danske Kirke fra Bremens Overhøjhed. Atter her er en Konge Initiativets Mand: ved Erik Ejegods Rejse til Italien opnaas de to for Kirkens Udvikling saa betydningsfulde Goder: den almen kirkelige (pavelige) Godkendelse af Knud Konges Hellighed (1101) og Oprettelsen af et selvstændigt Ærkesæde i Lund (1104). Ved sidstnævnte Lejlighed er det rimeligst at antage, at Folkegodkendelsen af Tiendepligten, der i den følgende Tid faktisk anerkendes, uden at nogen Strid ses ført derom (de senere Tiendestridigheder dreje sig udelukkende om Tien dens Erlæggelsesmaade), maa være fulgt (jfr. Krh. Saml. 5 R. II 636 ff.) — et mægtigt Vidnesbyrd om den stærkere kirkelige Sans, der tillige antyder for os, at Sogneorganisationen og dermed sikkert ogsaa Kirkebygningssagen fremmes med Kraft.

For Vendelbos Stifts Vedkommende henvistes som Led i dette Arbejde for Kirkens Ære og Anseelse til Translationen (1117) af Hellig Tøgers Relikvier til den nye Vestervig Kirke, der bliver Stiftets Hovedkirke og Sædet for et Kapitel. Foredragsholderen pegede imidlertid paa de Vanskeligheder, der fremstille sig ved den gængse Antagelse af, at dette Kapitel allerede dengang skulde have

været et Augustinerkapitel, hvorom iøvrigt ogsaa først findes sikkert Vidnesbyrd i 1188, da vi høre om Tugtens Forfald dér. Tidligere end dette Tidspunkt maa Reglen altsaa være optaget af Kannikerne, men efter den Langsomhed, hvormed de almen kirkelige Rørelser naar Danmark dengang, vilde det allerede være enestaaende, at en Regel, der først overhovedet dukker op c. 1095, 1117 skulde findes hos os, tilmed i et Stift, der ellers ikke synes at have spillet nogen kirkelig Foregangsrolle. Augustiner-Kannikereglen gør Stiftskirkens Præster til Munke, idet den kræver et Liv af dem i klosterlig Tugt (absolut Lydighed under Bispen som Stiftelsens Abbed), Cølibat og Opgivelse af alt Særeje. Tillige betyder Indførelsen af Augustinere et stærkt Opsving i Arbejdet paa Gejstlighedens Optagelse af Sjæleplejen; praktisk giver det sig derfor et Udslag i de omliggende Sognekirkers Inkorporation under Kapitlernes Betjening. Men end ikke ved Landets ledende Hovedkirker er der endnu længe efter Spor til Augustineridéerne. Lundekapitlet fulgte den gamle Kannikeregel (Aachener-Reglen fra 816), der hverken kendte Augustinerreglens Lydighedskrav eller Fattigdomsfordringen, og den forhindrede ikke, at Kannikerne endnu ved 1160 levede gifte i Lund; ja ved Valdemarstidens Begyndelse møder vi endnu i Danmark upaataalt Bispesønner. Først paa Valdemarstiden, samtidig med at den nye Forbindelse med Frankrig bringes i Stand, har vi sikre Vidnesbyrd om Augustinernes Tilstedeværelse hos os. Virkninger af, at Vendelbo Stift allerede 1117 var traadt ind i denne epokegørende nye Bevægelse for at helligøre Præsternes Liv efter Tidens Opfattelse og uddybe deres Virksomhed i Menighederne, kan da heller ikke paapeges, ja Stiftet staar saa langt tilbage, at vi end ikke har sikre Vidnesbyrd om Tilstedeværelsen af Klostre i gammel Forstand deroppe i dette Tidsrum (Ø-Benediktinernonnekloster muligvis c. 1160). Det rimeligste er da at antage, at det Kapitel, der stiftedes ved Tøgers Kirke, fulgte den

gamle Aachenerregel, der ikke gjorde Kannikerne til Munke, og først senere er det undergaaet Reformer.

Den tredje Periode danner Valdemarstiden, da de saakaldte gregorianske Reformkrav i deres senere Skikkelse, kendetegnede ved de høje Tanker om Kirkens Frihed (særlig Bispemagtens Frigørelse fra Kongernes Indflydelse og Reformerne af det kanoniske Liv ved Domkapitlerne), Antagelsen af den kanoniske Rets Idéer, og Begejstringen for Kirken som den af den teokratiske Pave ledede Almeninstitution trængte ind hos os ved den energiske Ærkebiskop Eskils Formidling. Ved sin Forbindelse med Frankrig indførte han tillige de nye franske Ordener, disse Idéers varmeste Talsmænd, og dermed den »franske Fromhed«, der betegner en afgjort dybere og inderligere Forstaaelse af Kristentro og Liv. I denne Højkirkebevægelse er overalt fremragende Repræsentanter for Gejstligheden (ikke Kongemagten) Ledere og vel at mærke under megen Modstand fra de gammeldags Bisper, der endnu føle sig bundne paa særlig Vis til Kronen.

Vendelbo Stifts Deltagelse i denne nye kirkelige Udvikling, der ogsaa overalt bidrager til at højne Præstestandens Niveau og skærpe Kravene til den aandelige Betjening af Menighederne (ganske det som kom frem i Augustinerreglen), er særlig kendetegnet ved Indførelsen af Præmonstratenserordenen heroppe. Den stod netop som en af de ivrigste Forkæmpere for det nye. Den havde fra sin Stifter, Norbert af Xanten, hvis Liv kort skitseredes efter de nyeste Fremstillinger, modtaget ikke blot de almindelige »Kirkefriheds«-Tanker, men et Syn paa Præstegerningen, hvori det »apostolske Ideal« m. H. t. Prædiken og Sjælesorg søgtes forenet med det regelbundne Klosterliv. Ordenen skulde følge en skærpet Augustinerregel og lægge Vægt paa udadgaaende Virksomhed, en Menighedsbetjening, der sigtede mod at indpode Lægstanden et Fromhedsliv i Bod og male for den et Kristusbillede, der fornyede Tanken om hans jordiske Lidelsestid. Prædiken er

derfor i dens gode Tid en Hovedside af dens Virksomhed. Her drejer det sig virkelig om en Vækkelsesbevægelse med stærkere personlige Krav baade til Tjenerne og de betjente.

Da »de hvide Munke« først 1126 fik pavelig Stadfæstelse paa Reglen, og Børglums Moderkloster, Steinfeld i Köln Stift, efter de nyeste Undersøgelser først er stiftet c. 1135, vil det skønnes, at Iveren for at faa de nye Tanker forplantet hertil, maa have været særlig levende i Vendelbo Stift eller hos dets Biskop, hvis vi allerede, som det nu almindelig antages, har haft et Præmonstratenserkloster i Børglum før 1139. Men positive Vidnesbyrd herfor foreligge ikke, hele Grundlaget for Antagelsen er en Gætning, der ikke kan tillægges stor Værdi. Det vides, at Børglum i ældre Tid var en Kongsgaard, og at Biskop Self i 1139 kalder sig Biskop af Børglum. Paa dette Tidspunkt maa Gaarden da være gaaet over i Bispestolens Eje, og der maa vel ogsaa antages at være en Samling Præster til Stede ved den nye Stiftskirke, saa der er dannet et Slags Kapitel¹⁾. Men paa Grundlag heraf og under Hensyn til, at Børglum senere vitterlig er et Præmonstratenserkloster (den første sikre Bevidnelse heraf foreligger dog først 1205 (!); thi den Omstændighed, at der 1188 findes en Provst i Børglum, er i alt Fald ikke et tvingende Vidnesbyrd for Klosters Eksistens), at slutte, at Klostret maa være grundlagt før 1139, er, som det let vil skønnes, forhastet.

Ogsaa herimod tyder i høj Grad — bortset fra den forbavsende hurtige Oprettelse af et saa fjernt Datterkloster af Steinfeld — den almindelige kirkelige Udvikling i Danmark. Der er aldeles intet, der tyder paa, at Børglum Stift i den Grad har været et Hestehoved forud for det øvrige

¹⁾ At Antagelsen af et regelbundet Kapitel ikke er nødvendig, viser Forholdene ved Aarhus Stiftskirke saa sent som 1202. — Antagelsen, at Børglum er tilfaldet Bispen ved et Mageskifte af Sjerring, der tidligere var Bispeejendom, senere Kongsgaard, synes rimelig.

Land. Det er lidet troligt, at man paa et Tidspunkt, da de øvrige danske Stifter end ikke var naaet til Augustinerreglens Sejr ved Domkapitlerne, heroppe har fulgt en endnu skarpere Udforming af den. Mærkeligt er det ogsaa, at Eskil, da han 1155 stifter Præmonstratenserklostret i Tommerup, ikke henter Munke fra det anseligere Domkapitel, der skulde findes i Børglum. Men særlig skulde man vente, at dette og dets Biskop under Eskils haarde Kamp for Anerkendelsen af Reformpaven Alexander III og de gregorianske Idéer havde afgivet en stærk Støtte for Ærkebispens, saaledes som de ivrige Præmonstratensere andre Steder stadig gør det, — dog alt tyder paa, at han dengang stod ganske ene. For Eftertidens Bevidsthed staar han da ogsaa absolut som den, der formidler den nye Forbindelse med Frankrig og de nye franske Ordener, medens intet i saa Henseende er bevaret om den ukendte Biskop Self. I det Pavebrev fra 1164, der opfordrer 4 danske Bisper til at virke hos Kong Valdemar for den landflygtige Ærkebiskops Hjemkaldelse, nævnes ganske vist ogsaa Biskop Toke af Børglum, men netop sammen med Absalon af Roskilde, Radulf af Ribe, Sven af Aarhus, de Mænd, der sammen med Kongen havde staaet Eskil imod, men nu søgte Forlig med Pave Alexander III og derfor skulde vise deres ændrede Sindelag i Handling. Naar vi da videre se, at Soneboden, saavel for Konge som for Bisper, for Forholdet til den kejserlige Modpave, er Grundlæggelse af Klostre af de franske Ordener, som Eskil fremmede, ligger det nær at formode, at noget lignende gælder for Vendelbo Stifts Vedkommende, saaledes at den franske Bevægelse først efter den store kirkelige Fredslutning, der herhjemme betegnes ved Vendertoget 1169 og Knud Lavards Skrinlæggelse og unge Knud Konges Kroning 1170, er naaet derop — og muligvis da først til det oprindelige Stiftssæde Vestervig (der altsaa fik Augustinere), thi 1188, da Abbed Vilhelm fra Æbelholt i en længere Skrivelse klager til Børglum-Bispen Trugot over Tugts-Forholdene i Vestervig, antydes ikke med ét Ord Tilstedeværelsen af

Præmonstratenserne i Børglum, skønt de meget passende kunde være stillet op som et nærliggende Forbillede, om de havde existeret indenfor Stiftet. Iøvrigt kunde de Lovord, som den ivrige Abbed tildeler denne Biskop Trugot, netop give én Lyst til at gætte paa ham som Reformens Gen-nemfører i Børglum.

Taleren var ialt Fald tilbøjelig til at antage, at Om-dannelsen af Børglum til et Præmonstratenserkloster er sket samtidig med Grundlæggelsen af den pragtfulde Stenkirke, hvoraf Rester er fundet ved Koret af den nuværende Mur-stenskirke. Efter den almindelige Udvikling af vor Bygnings-historie kan denne næppe skrive sig fra c. 1139, men meget passende netop fra Knud VI's Tid.

Børglum Klosters Betydning kan maales ved, at Præ-monstratenserne her dannede et Stifts Hovedkapitel, hvorved deres Tanker om Præstetjenesten langt lettere kunde trænge ud i Stiftets Embedsstand. Efter Ordenens hele Tendens maa det antages, at der strax har fundet In-korporation Sted af adskillige nærliggende Sognekirker, som saa bleve betjente af Kannikerne selv; men ogsaa gennem Kapitelskolen er de nye Idéer efterhaanden blevet udbredte, og Muligheden for en Uddybelse af Menighedernes Kristen-domsopfattelse og kristelige Liv saaledes skabt. Det maa tilføjes, at Præmonstratenserne fra Begyndelsen af staa som Talsmænd for den Madonnadyrkelse, der faar en saa gennemgribende Betydning for den senere Middelalder og har sat saa beundringsværdige Frugter baade paa det moralske og æstetiske Omraade. I denne Dyrkelse er til-sidesatte Sider af Kristendommens dybeste Indhold kommet frem, og de lønlige religiøse Længsler og største Haab har fundet deres Frigørelse gennem denne Kult. — Børglum fik et Datterkloster i Dragmark (Bohuslen, c. 1234—60), og det skyldes vel ogsaa det, at Vrejlev fik sit Nonne-kloster — det eneste danske, kvindelige Præmonstratenser-kloster.

Om den nye Fromheds Sejr i Vendelbo Stift foreligger

— som for iøvrigt for hele Danmarks Vedkommende — kun faa direkte Spor. Men den vakte Sans for de almenkirkelige Tanker spores dog i den Korstogsbejstring, der ogsaa ytrede sig heroppe, efterat Rygtet om Jerusalems Erobring 1189 kom til Danmark. Selv om Skriftet »de profectio[n]e Danorum in terram sanctam« ikke skyldes en Præmonstratenser fra Børglum, som man tidligere antog (de sidste Undersøgelser sætter det til c. 1200 og antager det forfattet af en Nordmand), saa vidner det dog om Biskop Trugots og hans Frændes Iver for den store Sag. Et andet, senere Vidnesbyrd om det nye foreligger i den danske Folkebog »Lucidarius«, der maa antages bearbejdet af en Vendelbomand (jfr. Beskrivelsen af Hanstholm). Den gaar muligvis dog tilbage til den senere Valdemarstid og staar i alt Fald paa mange Maader som et Vidnesbyrd om den langt dybere Kristendomsopfattelse, der tog Opsving ved Indledelsen af de franske Strømme over vort Land.

Efter at de to fornævnte Talere havde behandlet Emner hentede fra Middelalderen, førte den sidste Taler, Dr. H. F. Rørdam, Tilhørerne nærmere hen imod Nutiden ved at give en Udsigt over Vendelbo — senere Aalborg — Stifts kirkelige Historie i Reformationstiden og de nærmest følgende Aarhundreder. Særlig dvælede han ved Biskop Frants Thestrups energiske Bestræbelser for at fremme Almueundervisningen, hvoraf der — om end ganske vist støttet til, hvad flere af Thestrups Forgængere havde virket — foreligger det Resultat, at da der i Christian VI's Tid, som Grundlag for den store Skolekommissions Arbejder, anstilledes nøjagtige Undersøgelser hele Landet over angaaende de forhaandenværende Støttepunkter for Indretningen af et ordnet Almueskolevæsen, var der ikke nogen Del af Danmark, i hvilken det stod saa godt til med Almuens kristelige Oplysning som i Aalborg Stift, skjønt der selvfølgelig ogsaa dér endnu var meget, der stod tilbage at gjøre.

Ved Mødets Slutning udtalte Provst Krarup paa Forsamlingens Vegne en varm Tak til Foredragsholderne for hvad de havde ført frem af Minder fra Fortiden til Befrugtning og Berigelse af Aandslivet i Nutiden. — Sluttelig samlede Talerne med en stor Del af Tilhørerne til et hyggeligt Fællesmaaltid.

Møde i Kjerteminde.

Ved dette Møde, der fandt Sted den 21. August i Sognekirken i Kjerteminde, holdt Selskabets Formand Indledningsforedraget, idet han mindede om Grundtvigs Ord: «Loven for Folkelivet er uophørlig Bevægelse». Dertil bemærkede Taleren, at det samme gjælder Kirkelivet. Har dette naaet en vis Højde, og er der udfoldet en betydelig Kraft, vil der sædvanlig efter en Tids Forløb indtræde en Standsning og efterhaanden en Slappelse. »Har vi toppet, maa vi dale« (Grundtvig). Beretningen om denne Bølgegang, der dog ingenlunde altid forløber paa samme Maade, men som antager vekslede Former, og Skildringen af de Personligheder, der have været Udviklingens vigtigste Redskaber, er Historien, der, naar tilstrækkeligt Stof er tilstede, kan blive saa levende for os, at vi næsten føle os samtidige med de Personer og Begivenheder, hvorom den melder. Taleren udtalte det Ønske, at det maatte lykkes ved dette Møde at forny nogle kirkelige Minder saaledes, at Tilhørerne kunde faa den Glæde at føle sig i det mindste i nogen Maade samtidig med de Personligheder og Begivenheder, som vi her vilde søge at henlede Opmærksomheden paa.

Det er for iøvrigt ikke Hensigten her at give et udførligt Referat af Foredragene; det maa være nok at meddele, at Provst L. Koch først holdt et Foredrag om Biskop Nicolai Edinger Balle, idet han dvælede ved den heltemodige, men mangan Gang saa pinlige Kamp, denne Biskop førte mod »Vantroens koaliserede Magter« i en Tidsalder, hvor tildels de styrende og Flertallet af de dannede havde vendt Kristendommen Ryggen og haabede, at man udelukkende

ad den humane Oplysnings Vej kunde tilvejebringe en ny Guldalder for Folkene, et Haab, der, som bekjendt, i Tiden viste sig som en skuffende Luftspejling.

Derefter meddelte H. F. Rørdam en Udsigt over de kirkelige Forhold i Kjerteminde og Omegn lige fra den Tid, da Byens nuværende smukke og anseelige Sognekirke opførtes i Christian I's Tid — en Kirke, som dog sikkert har været en Afløser af en mindre og tarveligere, der formodentlig har staaet paa samme Plads. Taleren sluttede med en udførligere Omtale af den stærke Lægmandsbevægelse, der ved Ole H. Svane, R. Klink og Christen Madsen i den første Del af det 19. Aarhundrede gav Kjerteminde en fremskudt Plads i det gudelige Forsamlingslivs Historie. Med Urette har man imidlertid i sin Tid talt om en «Kjerteminde-Sekt», da Bevægelsens Ledere i ingen Henseende ønskede at adskille sig fra den evangelisk-lutherske Kirkes Bekjendelse og Lære.

Aarets sidste Møde fandt paa Grund af indtrufne Omstændigheder Sted paa et saa sildigt Tidspunkt, at Beretningen derom maa udsættes til en senere Lejlighed.



Adam van Düren.

Föredrag hållet vid •Selskabets för Danmarks Kirkehistorie• möte i Lunds domkyrka d. 21. sept. 1906¹⁾.

Af Otto Rydbeck.

Detta föredrag öfver Adam van Düren (Duren), som jag för snart två år sedan anmodats att hålla, gör ej anspråk på att vara en uttömmande monografi öfver konstnären ifråga. Det är snarast att betrakta som råmateriale till en sådan, som jag hoppas längre fram bli i tillfälle att fullborda. Beträffande mästarens verksamhet vid Lunds domkyrka har mitt arbete något underlättats af förefintliga dokument, i öfrigt ha monumenten själfva fått tala. Jag tror i alla fall, att föredraget i någon mån skall utfylla de luckor, som finnas i den förut föga kände Adam van Dürens historia.

Näst Donatus, Lunds domkyrkas förste arkitekt och Zettervall, dess nyss pensionerade, finnes det näppeligen någon till namnet känd, hvars verksamhet varit af så stor betydelse för kyrkan som Adam van Düren. Den ende, som skulle kunna jämföras med honom, vore den okände mä-

¹⁾ Efter föredraget utdelade arkivarien L. Weibull till närvarande medlemmar af •Selskabet for Danmarks Kirkehistorie• och andra åhörare ett särtryck benämndt •Adam van Düren• ur ett under tryckning varande arbete kalladt: •Studier i Lunds domkyrkas historia•. Visserligen torde innehållet i nämnda skrift — som behandlar mästarens Lundavistelse med omnämnande af hans arbeten på Glimmingehus och i Stockholm — komma att revideras, innan den ånyo släppes ut, men jag anser mig dock böra redan i det följande bemöta en och annan punkt i densamma. — Föredraget lämnades till trycket d. 22 Okt. 1906. Kort efteråt utkom W.s bok, nu med flera tillägg och ändringar. Jmfr. bl. a. anm. pp. 627, 632.

stare, som efter branden 1234 restaurerade kyrkan, eller måhända — Brunius; men under det att den lärde professors arbete var af restaurerande, och kanske t. o. m. i någon mån konserverande art — ty Brunius var i mångt och mycket före sin tid — så satte van Düren djärft sin egen tids och sitt eget kynnes originella prägel på de byggnadsverk och skulpturer, som han omgjorde eller nyskapade.

Att hågkomsten af mästern Adam ej drunknat bland mängden af kyrkans arkitekter beror emellertid ej blott på den särprägel, som utmärker hans arbeten. Ännu mindre torde det ha sin orsak i de fåtaliga skrifna dokument, hvori han är nämnd. Den viktigaste orsaken torde ligga i de minst sagdt originella, med mystiska inskriptioner försedda skulpturverk i kyrkan, hvarest konstnären själf inhuggit sitt namn »Adam van Duren«.

Corylander omtalar, i sin »Berättelse om Lunds Domkyrka«, »van Dure«, som han kallar mästaren, och anser honom vara plattysk till börd. Brunius och senare svenska författare omnämna honom, ovisst af hvilken anledning, såsom holländare. Språket i de inskrifter, som finnas i kyrkan, ådagalägga emellertid till fullo, att han varit af tysk härkomst.

Mästarens namn, van Duren eller Düren, gör, att man kommer att tänka på en af de tyska orterna Düren såsom hans fädernebygd. Vid ett besök i Köln fick jag på stadsarkivet där veta, att en konstnärsfamilj med namnet Duyren existerat därstädes under slutet af 14- och början af 1500-talet. Af denna familj omtalas i Merlos »Kölnische Künstler« ej mindre än åtta manliga medlemmar, af hvilka två äro kända som målare af betydenhet, och en som glasmästare eller antagligen glasmålare.

Mellan Köln och Aachen ligger en liten stad vid namn Düren. För att söka upplysning om, huruvida ofvannämnda konstnärsfamilj ledde sitt ursprung från denna stad, afreste jag dit. Tyvärr var där intet att finna, ty staden hade afbränts under 30-åriga kriget, och alla handlingar hade då

förstörts. S^t Anna-kyrkan tycktes nästan vara det enda, som någorlunda undgått förstörelsen. I denna funnos visserligen byggnadsdelar, som måste vara utförda i slutet af 1400-talet, i grotesk anda liksom mästern Adams arbeten, men intet kunde gifva någon bestämd ledtråd för fortsatta undersökningar efter familjen van Düren.

Har emellertid detta vid Köln under kortare tid fästade konstnärsnamn verkligen sitt ursprung från ofvan omtalade stad, så kan knappast något samband existera mellan det samma och det i Lunds domkyrka inristade. Det språk, som mästern Adam van Düren använt är nämligen — enligt *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* 1883 p. 125 — nedersachsiska och mästarens hembygd torde vara att söka i Westphalen i någon af de båda orterna Düren, som ligga i denna provins¹⁾. Härom äro filologerna ense.

Naturligtvis är det ej på något sätt uteslutet att denna familj van Düren verkligen inkallats från Westphalen till Köln, dit konstnärer hämtades från vidt skilda trakter i och för dömens fullbordande. Ingen af de medlemmar af släkten, som omtalas i Merlo, bär namnet Adam. En mästare med detta namn men utan känt tillnamn omtalas emellertid af samme forskare. Det är en »lapiscida« en stenhuggare, som år 1487 kallas från Köln till Xanten för att arbeta på kyrkobyggnaden där. I senaste upplagan af Merlo, utg. af Firmenich-Richartz, står, att denne dog två år efteråt, alltså 1489. Någon källa är emellertid ej angifven. Då första upplagan af Merlo endast meddelar, att mästern Adam omnämnes under åren 1487—89, och att han sedan försvinner ur räkenskaperna, så är det troligt, att Firmenich-Richartz andast af denna orsak slutit sig till, att han aflidit. Paul Clemen, Rhenprovinsens konservator, som jag i denna sak rådfrågat, kunde ej heller finna annat skäl för Firmenich-Richartz meddelande.

¹⁾ Weibull säger (p. 3) utan minsta bevis: »Hans födelseort var staden Düren sydvest om Köln«. (Sedermera ändradt till Westfalen).

Om denne mästare Adam finnes tyvärr blott tvenne korta notiser, men ingen uppgift om, hvarifrån han var, eller hvilken släkt han tillhörde. Om han kunde vara en van Düren, som från Xanten begaf sig till Norden och där verkade nästan hela sitt lif, är tyvärr ej möjligt att nu afgöra — på Glimmingehus kallar mästaren sig 1505 endast Adam och likaså i Lunds domkyrka år 1525. De bristfälliga afbildningar, som finnas från kyrkan i Xanten, lämna ej någon upplysning. Ännu äro likväl ej mina undersökningar afslutade i denna sak, måhända kan framtiden lösa gåtan om konstnärens hembygd.

* * *

Ofvanför ingången til Glimmingehus finnes en stensulptur framställande byggherren och hans båda hustrur. Å denna står inhugget: Anno domini m c d x c i x annen Sancte Valborge dag, tha lade jak Jens Holgersøn första stenen i grundvalen i thette hus. — I tredje våningen är en liten relief infälld föreställande Kristi korsfästelse. På ena sidan om korset står jungfru Maria stödd af Johannes¹⁾, på den andra knäböjer Jens Holgersen. Öfverst å ramen har bildhuggaren inristat årtalet 1505, och till höger där om sitt namn Adam.

De nämnda åren 1499—1505 beteckna den ungefärliga tid, som åtgick för uppförandet af Glimmingehus och namnet Adam dess byggmästare. Ty ej blott dessa båda reliefer, utan äfven skulpturer i alla våningarne vittna om, att denne mästare Adam haft att göra med byggnaden från början ända till dess fullbordan. Såväl figurbehandlingen som ornamentiken visa, att mästaren är identisk med den Adam van Düren, som utfört ombyggnaden af Lunds domkyrka. Så är den tredelade figurreliefen öfver ingångsporten en motsvarighet till den skulptur, föreställande S. Laurentius, jungfru Maria och Knut den helige, som prydt sydöstra

¹⁾ Ej Jens Holgersens båda hustrur som Weibull (p. 4) oriktigt uppgifver.

sträfpelaren vid domkyrkan och en liknande å den nu nedrifna predikstolen, som haft sin plats på Krafts kyrkogård här i Lund. Den i samma rum som korsfästelsereliefen å



Fig. 1. Detalj från spisel å Glimmingehus.

Glimmingehus befinnliga bilden af jungfru Maria med barnet måste likaledes vara utförd af samma hand som Mariabilden å ofvaannämnda sträfpelare och predikstol. Den namnteckning Adam, som förekommer å korsfästelsereliefen, är f. ö. fullkomligt lik mästarens signaturer i Lunds domkyrka, mycket annat att förliga.

Redan Brunius konstaterade likheten mellan skulpturer å Glimmingehus och i Lund, fastän han ej upptäckt signaturen. Men med det ofvannämnda vill jag endast hafva sagt, att van Düren ej tillfälligt uthuggit den signerade reliefen å Glimmingehus, utan att nästan alla såväl figur- och ornamentskulpturer som äfven byggnadsskulpturer, kolonner, pelare, spisar, fig. 1, dörrömfattningar m. m. äro af honom, eller efter hans ritning utförda, alltså att han varit den verkliga byggmästaren.

Det är således intet tvifvel om, att denne tyske konstnär konstruerat och uppbyggt detta märkliga hus och försett det med alla »moderna bekvämligheter«, värmeledning o. d. Ty det förefaller mig, som om de s. k. talrören tjena sistnämnda ändamål. Det var säkerligen en okänd lyx, som utvecklades i den mäktige sjöhöfdingens boning, hvilken kan betecknas som ett utvecklingsled mellan det medeltida tornet eller kärnan och renässansslottet.

En särdeles intressant detalj å Glimmingehus är den i det förut omnämnda, nordvästra rummet i tredje våningen befintliga dörröppningen, som leder till sydöstra rummet. Ömfattningens såväl form som ornamentik påminner nämligen slående om gotländska portaler, och funnes ej ett par detaljer, som erinrade om van Düren såsom den kraftiga hålkälen kring ömfattningen jämte den trebladiga blomman vid hålkälens början, så skulle man vara böjd för att antaga, att portalen ditflyttats från Gotland. Äfven å kragstenarne i nämnda rum finnas reminiscenser af gotländsk ornamentik. Det ser nästan ut, som om borgherren i sitt rum ville bevara minnet af sitt höfdingeskap på Gotland. Då dessutom bl. a. gotländsk kalksten förekommer i byggnaden, så skulle jag hålla före, att v. Düren antingen haft en gotländsk stenhuggare till hjälp eller snarare att han verkligen besökt Gotland, vare sig för att där göra studier — måhända träffades han och Jens Holgersen där för första gången — eller för att åt byggnaden utsöka lämpligt stenmaterial.

Glimmingehus tyckes också ha varit förebild för flera skånska borgar. Ett ännu kvarstående bevis härpå är det ej långt aflägsna stenhuset på Örup. Man skulle vara frestad att tro, att van Düren uppfört äfven detta, helst det vid denna tid egdes af en bror till Jens Holgersen och har ett yttre, som i ganska hög grad påminner om Glimmingehus. I det inre finnes emellertid intet, som ger stöd åt ett sådant antagande; byggnaden tyckes snarare vara en betydligt försämrad kopia af Glimmingehus.

Kristian I säges till det gamla tornet (Blaataarn) i Köpenhavns slott ha fogat en flygel i väster, rådstuflügeln. Denna tillbyggdes ytterligare med riddarsalsflygeln, som fullbordades måhända först under konung Hans' regering. Till riddarsalen, som var belägen i dess öfversta våning, ledde en väldig trappa i två afsatser inne på gården. På hvar sin sida om denna trappa reste sig nedtill, enligt en teckning från början af 1700-talet, en hög, kraftigt profilerad stenhäll, försedd med relief på framsidan. Dessa stenhällar räddades undan vid slottets förstöring och förvaras nu inmurade i portgången till »Prinsens Palais». Å den ena afbildas konung Hans, å den andra en drottning, som man stundom kallat för Dorothea, Kristian I's gemål, och vanligen för Kristina af Sachsen, konung Hans' drottning.

Bilden af konung Hans är daterad 1503 och visar otvetydigt, att dess upphofsman varit Adam van Düren. Drottningen tyckes däremot vara utförd af en annan hand, och har ej blifvit färdig. Vapenskölden nedtill är ej fullbordad, ej heller årtalet utsatt.

Denna bild har utförts senare än den förra och med denna som förebild. Det finnes skäl som tala för att den måhända är utgången från Claus Bergs, den af drottning Kristina så varmt omhuldade konstnärens, verkstad.

Då man första gången ser dessa bilder kommer man visserligen att tänka på van Düren såsom deras möjliga upphofsman, men man känner sig ej öfvertygad därom.

Orsaken härtill är bl. a. den, att, då båda tyckas vara utförda som pendants och stort sedt äro till ornamentiken hvarandra lika, så förutsätter man, att de äro utförda af samma hand. Härtill kommer att bådans näsor äro afslagna och ersatta med sådana af cement, hvilket gifver en missledande karaktär åt ansiktena. Vid närmare undersökning finner man emellertid, att ornamentiken å drottningstenen är smäckrare och sirligare hvarjämte bilden af drottningen är placerad betydligt högre upp än konung Hans. Hennes dräkt faller också i rikare, skarpt brutna veck, som ej ha någon motsvarighet i den tyngre, men något mjukare fallande dräkten hos konung Hans, ej heller hos någon af van Düren med säkerhet utförd figur.

Att bilden af konung Hans huggits af van Düren kan ej betviflas, då man jämför densamma med konstnärens öfriga skapelser. Redan stenhällens kraftiga, något plumpa kontur öfverensstämmer väl med denne konstnärs arbeten, vidare den kraftiga hålkälen, den breda affasningen, som medelst ett treblad öfvergår i den förra, det kraftiga rankverket med korsblommor och krabbor, hvilka liksom den å slutstenen uthuggna rosen lifligt erinra om motsvarigheter å ärkebiskop Birgers gravvård. Ytterligare bestyrkes denna åsikt af formen på den brutna sköld, å hvilken årtalet 1503 är inristadt, vidare siffrornas utseende, typen å det ena lejonet — det andra har delvis utförts af samme man, som huggit drottningreliefen — samt det i fonden bakom konungen befintliga täckelse, som fasthålls med fyrkantiga naglar liksom så ofta hos van Düren. Slutligen visar dräkstens fall, de karaktäristiska dragen kring munnen och ögonen jämte vapenskölden nederst, att vi här ha att göra med ett verk af den eljest vid Glimmingehus verksamme konstnären¹).

¹) Weibull säger (p. 29) om bilden af konung Hans och dess motstycke framställande drottning Kristine, att »själfva uppfattningssättet och hela den skulpturella behandlingen äro icke hans (van Dürens). Skulle man i Lunds domkyrka söka samma mejsel som

Men hvarför skulle van Düren ej ha utfört drottningens bild, och hvarför blef vapenskölden på denna aldrig färdig? Hvad vet jag! Måhända fick konstnären aldrig tid därtill. Måhända också har konung Hans låtit bilden utföras så långt senare i tiden, att den ej blifvit färdig förrän efter konungens död, då efterträdaren ansett onödigt, att fullborda vapenskölden. Någon annan förklaring är jag ej nu i stånd att lämna¹).

Hvilken andel van Düren haft i uppförandet af själfva riddarsalsflygeln har jag mig ej bekant, men det är troligt att han gjort mera än endast reliefbilden.

På ärkebiskopstolen i Lund satt under den tid, hvarom här är fråga, den myndige Birger Gunnarsen. Hos honom fick mästern Adam anställning, sedan han lämnat Jens Holgerssens tjenst. Den egentliga orsaken till hans tillkallande torde vara att söka i ärkebiskop Birgers sedan länge närda plan att uppbygga ett kapell för firandet af en »evig« gudstjenst till Guds, jungfru Marias, S. Laurentius' och alla helgons lof. Denna gudstjenststiftelse, hvilken Birger länge planerat, gaf anledning till den vidlyftiga ombyggnad af kyrkan, som nu blef igångsatt. Ombyggnaden tyckes, så vidt man af dokument och själfva monumentet kan döma, ha omfattat: en stor del af båda tornen och västgafveln, kryptan, södra korsgafveln, norra korsgafveln med tillhörande takhvalf och delar af angränsande partier samt sträf-

å dessa bilder, skulle det vara å den gravsten, som en gång täckte Jens Brostrups stoft. Såsom af ofvanstående framgår, är W.s uppfattning fullkomligt oriktig. (Uppfattningen sedan modifierad).

¹) Mina fortsatta undersökningar ha öfvertygat mig om, att reliefen icke föreställer konung Hans' drottning, utan Kristian II's drottning Isabella. Hela ansiktsformen och särskildt den karaktäristiska underläppen talar härvidlag ett tydligt språk — man jämföre bilden å altartaflan i Odense och särskildt den i Helsingör samt de båda porträtten i Danmarks Riges Historie — hvarjämte ornamentiken har en yngre prägel än å konung Hans' bild. Relieffen har säkerligen utförts strax före konungaparets flykt, hvilket tillfredsställande förklarar, hvarför den lämnades ofullbordad.

pelare m. m. Dessutom skulpturer och inredning. Att i detalj beskrifva denna ombyggnad skulle här taga allt för lång tid i anspråk, jag måste därför inskränka mig till en mera summarisk redogörelse.

Ursprungligen hade biskopen tänkt sig, att jungfru Mariæ tider skulle förläggas till ett kapell mellan norra sidoskeppet och norra tornet. Grundstenen till detta kapell var redan framkörd, då konung Hans kom till Lund och förmådde Birger att afstå från sin plan och i stället förlägga gudstjenststiftelsen till kryptan.

Då man vet, att mästern Adam till stor del ombyggt kyrkans båda torn — dessa voro synnerligen illa medfarna, måhända på grund af Karl Knutssons framfart — så ligger det nära till hands att antaga, att restaureringen af norra tornet utfördes eller rättare påbörjades, innan det angränsande kapellet kunde byggas. Härpå tyder också den omständigheten, att i detta torn hängde en klocka, på hvilken stod angifvet, att den gjöts år 1513, »regno vacante«, alltså i början på året. Vid denna tid torde alltså norra tornet ha stått färdigt. Det södra¹⁾ har antagligen tagit något längre tid, enär det måste undergå en ännu grundligare ombyggnad än det norra, för att den af Chytræus omnämnda bälstora klockan Maria-Laura, skulle kunna inrymmas i det-

¹⁾ Weibull säger (pp. 31 och 33), tydligen stödjande sig på något yttrande af Zettervall, att södra tornet varit åttkantigt. Det skulle för vetenskapen vara af största intresse, om något sådant kunde ledas i bevis. Emellertid säger Brunius »hvars mening«, som Weibull själf säger, »knappast kan jäfvas«, i sin Beskrifning om Lunds domkyrka p. 240, att »södra tornet ursprungligen haft samma anordning som det norra«, och att »dess hela påbyggnad består till yttre och inre beklädnad af tegelsten i munkband, till kärnan af gråsten«. Detta yttrande af den som medeltidsarkeolog ojämförligt kunnigare Brunius kullkastar Z:s teori om ett åttkantigt torn. Denna teori torde ha sin grund i, att södra tornet fick en särskild konstruktion — för omständlig att här relatera — i och för den stora klockans skull. Lika obevisadt är, att södra tornets nedre kolonettgalleri skulle af mästern Adam lämnats orubbadt.

samma. Det ser ut som om äfven skeppets västgafvel blifvit ombyggd, åtminstone kan det stora tredelade fönstret där mycket väl ha inlagits af mästern Adam.

På konung Hans' råd och med kapitlets gillande lät Birger således sin gudstjenststiftelse förflyttas till kryptan. Denna var emellertid mycket förfallen, och golfvet stod delvis under vatten, hvadan en vidlyftig reparation var af nöden. Reparationen varade i flera år, och först 1514 tyckes den ha varit fullt afslutad. Dock blef, enligt Weibulls förtjenstfulla undersökning af Sanctuarium Birgerianum, denna stiftelseurkund affattad våren 1512, och det är troligt, att kryptan redan dessförinnan kunde tagas i bruk för gudstjenstfirandet. — Det arbete, som byggmästaren utfört i kryptan, bestod i torrläggandet af den samma och i reparationer å hvalfven samt de byggnadsdelar, som tagit skada af fukten. I samband härmed nedlades, från den i norra delen befintliga brunnen, en vattenledning, som gick ut genom en öppning i tvärbyggnadens södra sida och därifrån i en stenlagd ränna till en stor brunn vid skolstättan nära kyrkoristen och till en annan brunn nedanför denna, hvarifrån den gick söderut till andra brunnar i staden. — Dessutom byggdes ett nytt högaltare i kryptan och väster därom ett ståtligt grafmonument öfver ärkebiskop Birger. Koret afstängdes med ett skrank, och inom detta uppställdes 30 korstolar, af hvilka knappast någonting nu finnes kvar.

Slutligen, då kryptan i öfrigt stod färdig, lät ärkebiskop Birger sin byggmästare uppföra ett konstrikt kar omkring brunnen. Detta smyckades med figurscener i relief och åtföljande sentenser på plattyska, hvilka tyckas utgöra illustrationer till den tidens historia och måhända delvis ha sin orsak i det spända förhållandet mellan den världsliga och andliga makten. Ännu på Corylanders tid tyckes man i alla fall haft denna åsikt. Åtminstone brukade »kyrkodrängen» då förtälja, att den hungriga lusen, som bet fåret (framställningen på västra sidan), fig. 2, var konung Kristian som

velat göra våld på kyrkan, om icke kedjan d. v. s. bannlysningen hejdat honom.

Hvilken ståndpunkt mästern Adam, som å brunnskaret



Fig. 2. Västra gavelhällen å brunnskaret i Lunds domkyrkas krypta.

inristat hela sitt namn jämte årtalen 1513 och 1514, tagit mellan konungen och biskopen är ej godt att säga. Nederst å ena sidan har han inhuggit följande ord, äfven de på plattyska: »dat anbegyn dat heft ein got behagen, dat end' dat moet den last dragin« (begynnelsen är angenäm, men slutet måste bära bördan). Denna mening jämte andra af lik-

nande innehåll återfinnas på flera ställen i kyrkan och tyckas antyda, att mästern Adam ej varit i allo belåten med sin ställning. Ofrivilligt sätter man detta i förbindelse med det af två drängar underblåsta halster, hvarpå ärkebiskopens hufvud hvilar å grafmonumentet, fig. 3, och frågar sig, om mästern tillåtit sig att gyckla med sin mäktige byggherre, en misstanke som antagligen likväl är oberättigad.

Innan arbetet i kryptan afslutats, tyckes van Düren ha till större delen ombyggt tvärskeppets södra gavel. Den rad af groteska masker, som går tvärs öfver densamma upptill, vittnar om hans hand, troligen också det väldiga tredelade fönstret därunder¹⁾.

På västra sidan af den kraftiga stråfpelare, som från sydost anslöt



Fig. 3. Från ärkebiskop Birgers grafmonument i Lunds domkyrkas krypta.

¹⁾ Weibull påstår, att detta fönster, »som härrörande från medlet af 1200-talet upptog gavelmurens midt, minskades i bredd». Men ett fönster af omnämnda konstruktion kunde näppeligen slås in i Lunds domkyrka på midten af 1200-talet. Än mera, fönstret sådant det förekom i början af förra århundradet var, liksom i ännu högre grad det motsvarande å västfasaden, karaktäristiskt för slutet af medeltiden, och den fönster-omfattning, som skulle ha »minskats i bredd», är endast den för fönster af sådan konstruktion alltid brukliga aflastningsbågen.

Att mästern Adam uppfört »törnekronan» å absiden (Weibull p. 29) är visserligen troligt men icke på något sätt bevisadt. Lika obevisade äro flera andra påståenden, som dock ej beröra mästern Adam och därför här kunna utelämnas, såsom åsikten att trätak täckt midt- och tvärskepp (p. 1), att kryptans högaltare ombyggdes 1288 (p. 19) m. m. Det vore emellertid af största betydelse för kändedomen om domkyrkans historia, om W. kunde lämna bevis för dessa teorier.

sig till gafvelhörnet, och som antagligen uppförts för att stödja hvalfvet vid gafvelns ombyggnad, var en relief infälld, föreställande S. Laurentius, jungfru Maria och Knut d. helige. Under dessa kyrkans patroner voro tre sköldar anbragta med konung Hans', drottning Kristinas och ärkebiskop Birgers vapen. Men konung Hans dog i början af år 1513. Alltså är det tämligen troligt, att gafvelmur och sträfpelare uppförts före nämnda tid. Sträfpelaren är nu rifven, men reliefen blef inmurad invändigt i södra korsgafveln. Den å pelaren befintliga vattenkastaren i skepnad af ett väldigt gapande odjur, förvaras ännu i kryptan.

Inom Krafts kyrkogård, som var belägen öster om kyrkan, fanns ännu på Corylanders tid en mindre plats omgifven af murar i söder och öster och af ett kapitelhus i norr. I sydöstra hörnet af denna fyrkant stod en predikstol¹⁾, hvars bröstning var försedd med tre sandstensreliefer framställande ofvannämnda figurer jungfru Maria, S. Laurentius och Knut den helige. Deras omfattning bestod af en kraftig hålkäl likadan som på biskop Birgers gravvård. Predikstolen jämte angränsande murar nedrefvos på 1780-talet. Den fragmentariska bild af jungfru Maria med barnet, som ännu förvaras i kryptan, utgör emellertid en rest af denna predikstol, från hvilken enligt Sjöborg aflatskrämaren Arciboldus utdelat syndernas förlåtelse. Den skulle i såfall ha stått färdig o. år 1518.

Det mest själfständiga byggnadsarbete, som mästern Adam utfört i Lunds domkyrka, är ombyggnaden af korsflygelns norra del. Måhända stodo förändringarne af tvärskeppet i samband med eller förorsakades de af reparationen af kryptan. Det arbete, som här utförts, är ganska betydande. Korsflygelns norra hvalf nedtogs. Likaså nästan hela norra gafveln och angränsande del af västra omgifningsmuren. Murarne uppfördes på nytt och försågos med nya fönster-

¹⁾ Det är sålunda oegentligt att, såsom W. (p. 30), tala om "ringmurens predikstol".

öppningar och utvändiga prydnader¹⁾. Ett nytt korshvalf inslogs, men hvarje hvalfkappa bröts på midten. Å hvalfri-
ribbor och stödjepunkter anbragtes skulpturer föreställande
bl. a. Kristi pinoredskap (på sköldar å hvalfriborna) samt
evangelistsymbolerna. Å den östra, mellersta kragstenen
är ett manshufvud med stiliseradt hår och skägg afbildadt
i relief²⁾. På dess panna har stenhuggaren anbragt en bin-
del med några bokstafs- och siffertecken, som äro svåra
att tyda. Motsvarande västra kragsten är likaledes huggen
som en mask, fastän mera karrikerad än den förra och
tyckes äfvenledes ha skriftecken anbragta på pannbindeln,
fastän dessa sitta så högt upp, att de endast otydligt kunna
skönjas. Att tolka den östra kragstenens skriftecken tyc-
kes emellertid vara omöjligt, så länge de motsvarande å den
västra ej äro dechiffrerade.

Utvändigt smyckades gafveln med nicher, fönster och
skulpturer, och det ser ut som om konstnären varit sär-
skildt intresserad af denna del utaf kyrkan. Å det väldiga
tredelade fönster, som uppfördes ofvanför Marthas kapell,
där Anders Sunesen fått sitt sista hvilorum, anbragtes bil-
derna af en man, en kvinna och ett barn. De båda först-
nämnda äro utförda som byster eller riktigare som huf-
vuden, å de kragstenar, som uppbära fönsteromfattningens
hvalfbåge, lindebarnet åter tienstgjorde som slutsten i den-
samma. Detta senare är nu försvunnet, men bysterna sitta
kvar på sin ursprungliga plats.

Jag har förut i en liten uppsats om Adam van Dürens
verksamhet i Stockholm påpekat, att jag anser dessa huf-
vuden vara porträtt af mästern Adam och hans hustru. Att

¹⁾ Att en helgonbild uppsattes under drakfigurerna å den nya gaf-
veln (Weibull p. 28) är ej bevisadt. Å en detaljteckning af gafveln
från midten af 1700-talet, alltså före gafvelröstets förändring
finnes ingen sådan anbragt.

²⁾ Weibull anser (p. 28), förmodligen på grund af skriftecknen, att
detta hufvud skulle vara porträtt af byggmästaren. Då äfven den
midt emot befintliga masken tyckes vara försedd med liknande,
är denna slutsats något förhastad.

de äro porträtt torde vara svårt att bestrida, särskildt manshufvudet. Detta företer en likhet med de manliga idealfigurer som mästern Adam skapat såsom S. Laurentius och Knut den helige, en likhet, som, förenad med andra speciellt karaktäristiska drag, särskildt hufvudets egendomligt formade nedra parti, utomordentligt väl motsvarar den egendomliga, missnöjda men likväl kraftfulla naturen, hvarom van Dürens skapelser såväl som hans inskrifter bära vittne¹⁾. Det kvinnliga ansiktet återfinnes ehuru något förnygradt i den fordom å kyrkans sydöstra sträfpelare anbragta bilden af jungfru Maria, som måste utförts före år 1513, och ännu tidigare o. år 1505 ytterligare förnygradt å en Mariabild å Glimmingehus.

Platsen hvarpå skulpturerna äro anbragta såsom härstenar i den del af kyrkan, som helt och hållet nybyggts

¹⁾ Weibull säger kategoriskt (p. 24 o. 28—29), att dessa porträttbyster »föreställande konung Hans och drottning Kristine, i den södra (korsflygeln) samma personers vapenbilder, lämna här en kronologisk anknytningspunkt». Att utan andra bevis än en skenbar likhet mellan mansbysten och ett porträtt af konung Hans fixera detta är djärft. Platsen i fönstrets stärkbåge, ända upp under hvalfvet är en väl oansenlig plats för ett härskarpar. De äro ej ens afbildade som byster endast själfva hufvudena sticka fram, iklädda enkla borgerliga hufvudbonader utan spår af furstliga emblem. Att sammanställa detta förhållande med de tre vapensköldar, som nu äro placerade midt emot i södra korsgafveln är fullkomligt oegentligt. Ty dessa sutto ursprungligen utvändigt, å den stora sträfpelaren i sydost. Och det var ej endast konungens och drottningens, utan äfven biskop Birgers sköld. Och denne kan dock ej identifieras med lindebarnet, som utgjorde den tredje figuren i fönstret! — Om man också kan spåra någon likhet mellan manshufvudet och den i Prinsens Palais befintliga näslösa bilden af konung Hans — en likhet, som finnes mellan nästan alla af mästartens, visserligen karaktäristiska, men, som i allmänhet under medeltiden, föga individualiserade ansikten — så finnes det i alla fall ej den aflägsnaste likhet mellan kvinnohufvudet och drottning Kristina. Och figurernas relativa ålder passar ej heller in. Denna tolkning af hufvudena synes mig mycket vågad och i ännu högre grad obevisad.

af van Düren, måste anses synnerligen passande för placering af byggmästarens bild.

Slutstenen i fönsterbågen utgöres af ett lindebarn. Vi ha alltså här en samhörig framställning af mannen, kvinnan och barnet. Hvarför ej Adams eget barn?

Vid reparationen å kryptan fick Adam van Düren se bilderna af jätten Finn, jättehustrun och barnet. Eller riktigare. De gingo troligen ej då under detta, senare tillfogade, oriktiga namn. Att de ej voro troll, har bl. a. Becketts undersökningar visat. Men i en sak har nog sagan rätt. De voro kyrkans byggmästare samt dennes maka och barn. Följande den äldste byggmästarens exempel har Adam van Düren i den af honom nyskapade delen af kyrkan förevigat bilden af sig själf med hustru och barn. Så är min tydning, måhända är det den rätta.

Men var mästern Adam gift? Svaret blir jakande. — I Olaus Stisens förteckning öfver Lunds domkyrkas grafskrifter (af år 1665) nämnes, omedelbart efter biskop Birgers graf och det äfvenledes af mästern Adam förfärdigade brunnskalet, ett sten kors, som stått på Krafts kyrkogård med följande inskrift: Her ligger begrafven Birgitte ADAMS med sine børn, som døde her i Lund Sanctæ Lucie dag Anno Domini 1520 etc. Det fanns ännu kvar på Corylanders tid och har efter allt att döma blifvit upprest öfver mästarens hustru och barn.

Det är väl knappast troligt, att mästern Adam fick vara närvarande vid deras bortgång. Säkerligen hade han då redan lemnat Lund.

Före denna tid, och före ärkebiskopens år 1519 timade frånfälle, tyckes van Düren ha användts till ännu ett byggnadsföretag. Borgeby gård hörde sedan gammalt under ärkebiskopen i Lund. Under Karl Knutssons härjningar blef emellertid gården nedskjuten och afbränd. Men ärkebiskop Birger hade många afundsmän och stod t. o. m. en tid i ett spändt förhållande till konungamakten. Hvad är

naturligare, än att han, kanske just vid tronskiftet, låtit återuppbygga det gamla fästet.

Å gården finnes kvar ett torn, som ännu på Corylanders och Gillbergs tid (alltså mitten af 1700-talet) kallades Börjes torn. Det namnet bär tornet ännu i dag, fastän det blifvit fullständigt ombyggt af Zettervall. I dess hvälfda källare har arkitekten emellertid användt en del af det gamla hvalfstödet, ett kapital, som är af så karaktäristisk form, att det säkerligen måste tillskrifvas van Düren. De öfriga kvarstående byggnaderna äro ett halft århundrade yngre.

Äfven efter ärkebiskop Birgers bortgång fortsatte mästern Adam sitt arbete med kyrkans fulländning. Dock ej omedelbart, ty strax efteråt finnes han i Stockholm. Jag har redan förut i »Fataburens» 3^{de} häfte skildrat hans verksamhet där och vill därför fatta mig kort.

Då konung Kristian och de danske i året 1520 drogo till Stockholm för att underkufva svenskarne, har van Düren följt med. Eller också har han ditkallats omedelbart efter stadens eröfring, hvilket skedde i September samma år. Förr kan han i hvarje fall ej ha börjat sitt arbete där. Måhända var hufvudändamålet, att den skicklige byggmästaren, förut väl pröfvad i slottsbyggnadskonst, skulle försätta det gamla slottet i Stockholm i godt och stridbart skick. Huru härmed förhåller sig är ej godt att säga, men i Stockholms Storkyrka har den originelle konstnären lemnat tydliga spår efter sig. Han tyckes här i sydöstra delen af kyrkan ha uppfört ett kapell, af hvilket pelare ännu äro bevarade. På sockeln till en utaf dessa har mästern Adam i stenen uthuggit bilden af ett lejon och en lejoninna, som med klorna söka fånga en slingrande ål¹⁾. Ofvanför denna figurframställning är en kalkstenstaffa infälld i muren, å

¹⁾ Weibull, som icke torde varit i tillfälle att se skulpturen ifråga, upptager (p. 36) hvad jag redan förut i min uppsats »Ålen och lejonen i Stockholm Storkyrka (Fataburen 1906, h. 3, p. 171) fastslagit, nämligen att denna skulptur haft mästern Adam till upphofsman.

hvilken i upphöjda bokstäfver är ristad följande inskrift på plattyska, figg. 4 och 5:

der : ael : is : fet : ok : | en : stark : fisk : mit : | ledegen :
henden : | is : he : nicht : gut | to : fangen : dat : is : wis : 1521 |
weir : en : wil : vor | waren : de : mot : | nene : seke : edder : | ki-
sten : an : em : | nicht : sparen :

I öfversättning skulle detta lyda: Ålen är fet och en stark fisk, han är icke lätt att fånga med blotta händerna, det är säkert 1521. Den, som vill hålla honom i förvar, han får hvarken spara på säckar eller kistor.

Huruvida ålen betyder Slagheck och lejonen svenskarna, eller om ålen betyder Sverige och lejonen Danmark, det vill jag lämna därhän. Faktum är, att bilderna huggits af van Düren i året 1521, och att kapellet måste ha byggts samtidigt.

Länge kan mästern Adam ej ha vistats i Stockholm, ty danskarnes makt i Sverige led mot sitt slut. Det är dock möjligt, att han hölls innesluten i Stockholm ända tills detta återeröfrades af svenskarne alltså till Juni 1523. Längre kan han i alla fall ej ha stannat där, och snart finna vi honom åter i Lund.

Efter återkomsten från Stockholm har mästern Adam således fortsatt sitt arbete i Lund. Det finnes i kryptan en grafsten af så karaktäristiskt yttre, att den måste tillskrifvas honom. Den bär årtalet 1524, St. Hans afton. Vidare kan man konstatera, att han om- eller nybyggt stråfpelare å kyrkans såväl södra som norra sida. Att åtminstone en af dessa uppförts efter Stockholmsvistelsen, bevisar den inskrift, som van Düren inristat å den väster om södra hufvudingången befintliga stråfpelaren. Å den stentafla, som där haft sin plats, och som ännu förvaras i kryptan, har han inristat sitt namn jämte orden: »Got help (med runskrift) Adams börn« och årtalet 1525. Därunder finnes en skildring af slaget vid Lund mellan Sören Norrbys och Fredrik den förstes folk nämnda år.

Fyndet af en bulla från tiden o. 1500 under en af sträfpelarne på norra sidan tyckes visa, att van Düren äfven



Fig. 4. Skulptur i Stockholms Storkyrka.

arbetat där. Jag skulle f. ö. af flera skäl vara böjd för att antaga, att han uppbyggt eller ombyggt så godt som samt-

liga sträfpelare å domkyrkan¹⁾. — Ett annat monument visar, att den nu gammal vordne mästaren ännu 1527 arbetade vid kyrkan. Å en kolonnbas, fig. 6, i skeppets västra del

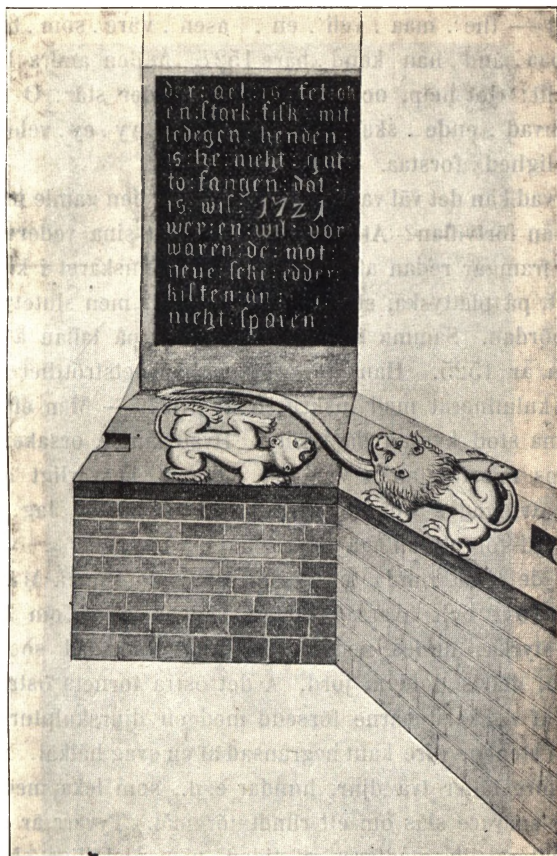


Fig. 5. Skulptur i Stockholms Storkyrka. Bilden efter Abildgaards teckning, antagligen af år 1754.

¹⁾ Att som Weibull (p. 1. m. fl. ställen) påstå, att sträfpelarne uppfördes under midten af 1200-talet är djärft och knappast riktigt. För att taga endast ett exempel så saknar kyrkan i det närbelägna Dalby sträfpelare, fastän hvalfven äro ungefär samtidiga eller troligen t. o. m. något yngre.

har han uthuggit två skulpturer: å ena sidan en åsna, som störtat, och å den andra en man, som med en skrapa bereder åsnans hud. Å förstnämnda stället står — mästaren har nu vistats så länge i landet, att han hunnit tillegna sig språket — the . maa . vell . en . | asen . väre . som . tager . | mer . paa . änd . han | kand . bäre 1527. Å den andra läses i runskrift: Got help, och på plinten inunder står: O herre . gud . hvad . ende . skal . thet . faa . thet . vy . ey . vele . vor . skröbelighed . forstaa.

Hvad kan det väl vara, som förorsakar den gamle mannen en sådan förtviflan? Att hans lif ej saknat sina vedervärdigheter, framgår redan af inskriften på brunnskarret i kryptan, där det, på plattyska, står: Början är god, men slutet måste bära bördan. Samma sentens möter oss på taflan å stråfpelaren år 1525. Hans bitterhet och arbetströtthet tyckes så ha kulminerat med inskriften år 1527. — Men efter allt att döma stod kyrkan då färdig! Hvad kunde orsaken vara till hans misströstan? Var det ett nytt besvärligt arbete, som påtvingades honom i hans ålders höst? Jag skulle vara böjd för att antaga detta.

Å de båda runda torn, som ännu stå kvar å Malmöhus' slott och hvars 7-meters väggar vittna om fästets forna styrka, finnes nederst en svagt hålkälad sockel af gråsten, delvis dold af jord. Å det östra tornets östra sida är en af sockelstenarne försedd med en djurskulptur i hög relief, i stenens öfre kant begränsad af en svag hålkäl. Skulpturen föreställer två djur, hundar e. d., som leka med eller kanske snarare slås om ett rundt föremål. Tyvärr är skulpturen ytterst illa medfaren af tiden, men åtskilliga skäl såsom djurens hållning, vissa detaljer samt deras egendommiga placering å det eljest fullkomligt ornerade tornet, tala kraftigt för, att de utförts af mästern Adam. Ty det finnes många analoga djurfigurer af hans hand både i Stockholm, Lund och Köpenhamn.

Äfven å västra tornet finnes en ornerad sockelsten. Stenen är något mindre än den förra, och liksom denna

försedd med en hålkål uppill. Midt på densamma är en sköld anbragt i relief, och på denna är ett halster utbugget. Det är naturligtvis konstnärens märke. Detta tyckes strida mot antagandet, att van Düren varit upphofsmannen, ty det



Fig. 6. Skulptur å kolonnbas i Lunds domkyrka.

stenhuggararemärke, som han år 1505 inristat i Glimmingehus, är ett annat. Men å andra sidan, hvad hindrade mästern Adam från att byta ut sitt enkla stenhuggararemärke. Särskildt då han ombyggt Nordens rikaste och kanske mest betydelsefulla byggnadsverk, Laurentiidömen i Lund, hvad hindrade honom från att laga Laurentii symbol, halstret,

till märke i sin sköld. Och anbringandet af sköldar såsom dekorativa element utmärker just en mängd af van Dürens arbeten. Än mera: å den sträfpelare, som han 1525 uppförde å domkyrkans södra sida till minne af striden mellan Sören Norrbys och konungens folk, där har han, å den skråkantiga, svagt hålkälade sockeln, anbragt sitt namn Adam med hvarje bokstaf för sig uthuggen å en sköld.

I det inre af det undre stora tunnhvalfvet i Malmöhus¹ finnas tre omotiverade stöd anbragta upp mot tunnhvalfvet. Det är ett kapital, ett skaft och en bas af kraftiga dimensioner. Sammansatta bilda de en kolonn af ett utseende, som visserligen ej är i särskild grad karaktäristiskt, men som dock öfverensstämmer med van Dürens smak och anda.

Ofvan anförda fakta väga synnerligen starkt för ett antagande att Malmöhus' slott återuppförts af Adam van Düren. Måhända var det detta stora arbete, som föranledde honom att inrista de misströstande orden i Lunds domkyrka år 1527.

När denna ombyggnad började, kan jag icke säga. Måhända var det redan efter branden 1529, men sannolikt först under Kristian III:s tid, år 1537.

Ännu ett spår har jag funnit af mästern Adam, hvilket på intet sätt jäfvar antagandet, att han arbetat i Malmö.

I Fredrik den Förstes danske Registranter finnes en anteckning om ett bref af år 1532, ställt till ambassadören, af följande innehåll:

»Doem v. Dywrenn ko Ma. thienner eth pasburd wti Tysland oc hiid tiilbaghe«.

Visserligen står det Doem och ej Adam. Men den tiden var man ej så noga med sin rättstafning. Doem är antagligen en felskrifning för Daem, och det finnes många exempel på att Adam förkortats till Daem. Så kallades, för att taga ett exempel, kölnermästaren Adam van Loewen ofta Daem i st. f. Adam, liksom man skref Thonis van Worms i st. f. Anton von Worms.

*

*

*

Härmed är van Dürens verksamhet skildrad i breda drag. Han var tvifvelsutan den slutande medeltidens främsta konstnärspersonlighet i Norden. Om också hans förmåga som bildhuggare kunde varit åtskilligt större, så kan man ej förneka hvarken hans skicklighet som byggmästare ej heller hans originella begåfning och ovanligt rika fantasi. Hans verksamhet har varit betydelsefull och omväxlande ej minst därför att den omfattat tvenne konstarter, och hans namn skall sent glömmas i Skånes historia; ty uppförandet af Glimmingehus och ombyggandet af Lunds domkyrka vittnar enbart detta om en mäktig andes skaparekraft.

Anders Sunesen.

Foredrag ved det kirkehistoriske Selskabs Møde
i Lund 21. Sept. 1906.

Af **Valdemar Ammundsen.**

Kilderne er en Række Dokumenter, de fleste trykte i *Scriptores Rerum Danicarum* (se Registret IX 25) og *Liljegren: Diplomatarium Suecanum I*, jvfr. ogsaa *Regesta diplomatica historiae Danicae*. Desuden Notitser hos Saxo, Arnold fra Lübeck og i Henrik Lettes *Chronicon Lyvoniae*. Endelig *Hexaëmeron*, hvoraf Prof. M. C. Gertz med stor Omhu har besørget en Udgave 1892 med en fortræffelig Indledning og en højst fornøden kort Kommentar. Jvfr. herom H. Olriks Anmeldelse i *Nordisk Tidsskrift for Filologi*. 3. Række. I. 1892—93. S. 135 ff. Af Litteraturen maa — foruden Gertz's Bemærkninger i Udgaven og hans Foredrag paa 4. nordiske Filologmøde 1892 — nævnes følgende: P. E. Müller: *Vita Andreae Sunonis* (Program ved Bispevielse 1830), en paalidelig, men tør Sammenstilling af Kildestederne. Fr. Hammerich: *En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden 1865*, et farverigt Skrift med mange interessante Kombinationer, men altfor fantasifuldt og særlig med Hensyn til *Hexaëmeron* beheftet med ikke faa Fejl. Endvidere L. Helveg: *Den danske Kirkes Historie til Reformationen I og II*. 1862 ff. N. N. Hammar: *Kyrkan i Skåne under Katholicismen* (*Lunds Universitets Årsskrift*. Tom. IV.). J. Steenstrup i *Danmarks Riges Historie I*. H. Olrik: *Konge og Præstestand i den danske Middelalder II*. 1895. Samme i *Biografisk Lexikon XVI*. 585 ff. P. Hansen: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie*. I.². 1902. S. 30 ff. — Skønt Foredraget her gives lidt udvidet, maa jeg naturligvis nøjes med de største Linjer.

Ved dette Møde mellem Svenske og Danske vil jeg bede Dem i Tanken følge mig tilbage til en Tid, da denne herlige Domkirke var den første i Norden, og til en Mand, hvis høje Skikkelse ofte færdedes her for Alteret, som herfra udstrakte sin Krumstav over Danmark og Sverige, ja til Lande hinsides Østersøen, og som tilsidst blev stedet til Hvile i denne Kirke. Jeg vil bede Dem gaa 700 Aar

tilbage i Tiden og prøve at tegne for Dem nogle Træk af Ærkebiskop Anders Sunesens Liv og Personlighed.

I Foraaret 1201 gik et Sorgens Budskab ud over Danmark: Ærkebiskop Absalon var død i Sorø. Han havde ingenlunde altid haft Folkestemningen med sig, og særlig herovre var det gaaet varmt til mellem ham og hans Skaaninger; baade Interdikt og braadne Pander havde Kampen bragt med sig. Men han betød saa meget for Danmark som ingen anden Enkeltmand. Kun en sjælden Personlighed som han kunde paa den Maade være Centrum for hele Folkets Liv. Staar han i sine yngre Aar først og fremmest som Helten i Venderkampene, saa viser hans Alderdom især Billedet af den aandelige Kulturs Beskytter og den nidkære Kirkens Primas, der paa sin ærkebiskoppe-lige Stol vilde sidde under et Krucifix, for at de, der kom til ham, mere skulde ære den korsfæstede end ham selv¹).

Til Absalons Efterfølger valgtes Anders Sunesen²). Hans Fader, Hr. Sune Ebbesen til Knardrup i Nordsjælland, var af Skjalm Hvides berømte Æt, en Fætter til Absalon. Fra Dreng har Anders sikkert set op til Absalon, der særlig varmt tog sig af hans Broder Peder, hvem han valgte til sin Efterfølger paa Roskilde Bispestol.

Tidlig er Anders vistnok kommen i Forbindelse med den Aandsmagt, som skulde præge hele hans Liv, den middelalderlige Fromhed og dens latinske Theologi, især som den formedes i Frankrig i det tolvte Aarhundrede. Frankrig havde en ubestridt Førerstilling i det aandelige Liv, skabt fremfor alt af Bernhard af Clairvaux, den ridderlige Korstogsprædikant, den strenge Cisterciensermunk, som stræbte at fordybe sig i den korsfæstede Frelasers Saar, og som i Højsangens Toner prædikede om Foreningen med ham. Især gennem hans Venskab med Ærkebiskop Eskil blev de franske Klosterbevægelser af største Betydning for

¹) Arnold Chronica Slavorum V. 18. Pertz's Skoleudgave S. 173. P. Kierkegaards Oversættelse S. 221 f.

²) Pavens Stadfæstelse Reg. Scr. II. I. Nr. 113 og 114.

Danmark. De berømte Højskoler i Paris trak mange unge Danske til sig. Krønikeskriveren Arnold fra Lübeck vidner¹⁾, at de danske studerende opnaaede betydelig Færdighed baade i humane Videnskaber og i Theologi, baade i gejstlig og verdslig Retsvidenskab, og med deres medfødte Tungefærdighed klarede godt for sig i de dialektiske Disputatser.

Blandt dem, der studerede i Paris, var Absalon og han indkaldte senere sin Ungdomsven fra St. Geneviève Vilhelm som Abbed først paa Eskilsø i Roskildefjord, senere i Æbelholt i Nordsjælland. Med denne ildfulde, noget patheticke Repræsentant for fransk Klosterfromhed er Anders sikkert tidlig kommen i Berøring, omend vi ikke ved, om han ligefrem har været hans Discipel.

Dernæst drog Anders til Paris. Hans Broder Peder havde allerede opholdt sig der i nogen Tid, men maatte vende hjem af Helbredshensyn. Anders studerede med stor Iver, og disse Aar satte Stemplet paa Manden. Efter Saxos Vidnesbyrd²⁾ studerede han ogsaa i Italien og England, og derefter optraadte han som Lærer i Paris.

Han kom hjem til Danmark som en af dets mest belæste Sønner, tillige almindelig agtet for sit Liv og sin Karakter. Han blev Domprovst i Roskilde og Knud VI's Kansler. Som saadan drog han igen paa Langfart i et sørgeligt og svært Ærinde. Knud VI's Søster Ingeborg var 1193 bleven gift med Kong Filip August af Frankrig, men strax efter Brylluppet havde Kongen forskudt hende og ladet en Forsamling af sine Bisper og Stormænd erklære Ægteskabet for ugyldigt. Ingeborg appellerede til Paven, og Knud sendte Abbed Vilhelm og Anders Sunesen til Rom for at støtte hendes Klage. Det var i Aaret 1195, at Anders saaledes kom til den evige Stad. Pave Coelestin III var en svag, gammel Mand, og det tog Tid, før der kom noget afgørende Resultat. Paven sendte et Par Kardinaler til

¹⁾ III. 5. Pertz S. 77, Kierkegaard S. 92 f.

²⁾ Forordet. P. E. Müllers Udgave S. 3 f., Winkel Horns Oversættelse S. X.

Frankrig for at formane Kongen, men det førte ingen Ting til. Endelig naaede de danske Afsendinge deres Maal: Paven kasserede Skilsmisdommen. Men selv i Rom følte de to danske sig omgivne af Farer, og hemmeligt drog de fra Ostia til Pisa, derefter gennem Norditalien til Frankrig. Men i Dijon blev de arresterede af Hertugen af Burgund, og deres Papirer konfiskerede. Den mægtige Cistercienserorden tog sig af dem; paa Forbøn af Abbedderne i Citeaux og Clairvaux blev de snart løsladte¹). Dog udrettede de intet overfor Kongen, da de senere kom til Paris.

Fra Hjemkomsten 1196 har Anders rimeligvis tilbragt nogle Aar med Studier og Embedsforretninger. I denne Tid har han vel skrevet eller i alt Fald paabegyndt sit Hovedværk Hexaëmeron.

Saa kaldtes Anders 1201 til den højeste gejstlige Værdighed i Norden. Han blev ikke lidt forskellig fra sin Forgænger. Men Tiden var ogsaa bleven en anden. Under Venderkampene havde der været den højeste Fare baade for Danmarks Velfærd og for hele den kristelige Kultur i Landet. Absalon, skabt til Fører ogsaa i Krig, maatte sætte alle Forsigtighedshensyn til Side og gribe Stridsøxen. Men allerede Absalon selv kunde i sine senere Aar hellige sig mere til kirkelig Gerning. Og nu fik han en Eftermand, som trods sine tre Alen²) ikke havde Krigernatur i sig. Hans Lyst var den gejstliges strenge Askese og System med Bogen. Var det end en Tanke, som andre havde givet ham, saa var det dog sikkert Anders's Ejendom, naar han allegorisk tydede Fiskene i Skabelsesberetningen om de aktive, Fuglene om de kontemplative Naturer: de aktive slider med de lavere Ting, de kontemplative flyver opad og dvæle ved Himmeriges Glæder (Hexaëmeron v.

¹) Se Anders's Brev til Kardinalen af Ostia SRD. VI 52 f., Absalon ib. 59 f. og til Kardinal Melior ib. 69.

²) Se Lindfors og Reuterdahls Beretning om Aabningen af Graven 1833 i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar. XVI. 1841. S. 87 ff., især S. 102.

1899 ff.). Og Aaret efter afløstes den stiltfærdige Knud VI af sin Broder Valdemar II, der ikke med Urette fik Tilnavnet Sejr, og som med sin kraftige og dristige Natur heller ikke behøvede nogen Absalon ved sin Side. Af sig selv løstes Foreningen af Politik og Kirkestyrelse i den Form, som Absalon havde repræsenteret. Men af de senere Kampe mellem Kirke og Konge var der endnu intet at øjne.

I rent kirkelig Henseende havde Anders en Stilling, som fuldt ud kunde maale sig med Absalons. Som Ærkebiskop i Lund var han Primas ikke blot for den danske Kirke, men ogsaa for den svenske; da Ærkestolen i Upsala var bleven oprettet, skulde Sverige dog ikke derved gøres helt uafhængig af Lunde Stol. Anders Sunesen fik saaledes ogsaa adskilligt at gøre med svenske Forhold¹⁾, især efter at han 1212 var udnævnt til Pavens Legat²⁾. Ogsaa i Estland fik han pavelig Fuldmagt til at indsætte Biskopper³⁾.

Det var ingen ringere end Innocentius III, Anders saaledes blev sat til at repræsentere i Norden. Forholdet mellem dem var i Reglen godt. Kun paadrog Anders sig en alvorlig Irettesættelse, da han søgte at undgaa at rejse til Rom til det store Laterankoncilium 1215⁴⁾.

Anders blev i sit Embede til 1223. Han havde da allerede i nogen Tid søgt Fritagelse derfor paa Grund af en uhelbredelig Sygdom; senere Beretninger kalder den Spedalskhed. Pave Honorius III søgte at holde ham i Embedet saa længe som muligt; men da det ikke lykkedes længere, fik Anders Lov at trække sig tilbage i Fred⁵⁾. Paa Ivøen levede han sine sidste Aar, sikkert fuldt optaget af at berede sig til det evige Liv⁶⁾. St. Hansdag

¹⁾ Se herom Hammar S. 22 f.

²⁾ Liljegren I. 165—66 (Regesta Dan. I. Nr. 597), jvfr. tidligere Reg. I. Nr. 537 fra 1204 og Reg. I. Nr. 551 fra 1206.

³⁾ Reg. I. Nr. 549 og 606.

⁴⁾ Indbydelsen Reg. I. Nr. 601, Irettesættelsen Reg. I. Nr. 607.

⁵⁾ Pavebrevene Reg. I. Nr. 678, 693, 694, 695.

⁶⁾ Om Ivøen se Vitterhets Acad.s Handlinger XVI. S. 80 f.

1228 døde han og blev begravet i denne sin Kathedral-kirke¹).

Anders Sunesens Bispetid falder sammen med Valdemar Sejrs Glansperiode. 1202, Aaret efter at han selv var bleven Ærkebiskop, kronede han Kongen, og kort før hans Embedsnedlæggelse indtraf den Ulykkesnat, da Grev Henrik af Schwerin tog Kong Valdemar til Fange paa Lyø. Men i Valdemarstidens lyseste Dage havde Anders fyldt en Plads, saa han fortjener at mindes. Hin Tid var stor ikke blot ved en mægtig national Kraftudfoldelse, men ogsaa ved baade den materielle og den aandelige Kulturs Blomstring. Det aandelige Livs Rigdom beroede paa et Møde mellem den nordiske Aand og de stærke Strømninger ude fra den store Verden. Anders var ikke af de store, oprindelige Personligheder, ej heller en Mand, i hvem det folkeligt-nationale groede op. Han staar mest som Repræsentanten for det fremmede, som dog var af det bedste Tiden ejede. Han har en hæderfuld Plads blandt Middelalderens Kirkemænd, og i ham ser vi de stærke europæiske Rørelser naa herop, omend han intet Forhold havde til det nyeste og friskeste, som da kom frem, den Strøm af personlig, levende Fromhed, som udgik fra den hellige Frans af Assisi.

Særlig tre Rørelser af europæisk Art finder vi repræsenterede i Norden af Anders: Korstogsbevægelsen, Kampen for den gejstlige Ret og den skolastiske Theologi.

Korstogsbevægelsen er et af Middelalderens ejendommeligste Fænomener. Oprindeligt er den udsprungen af religiøse Motiver, af Længsel efter de hellige Steder med Frelserens Spor og Harme over, at de skulde være i de vantros Hænder. Den religiøse Romantik smeltede sammen

¹) Dødsdagen i Lunde Domkapitels Gavebøger udg. af C. Weeke 1884 ff. S. 142 Om Gravens Aabning 1833 se Vitterhets Acad.s Handlingar XVI. Her ogsaa en Afbildning af Kranium, Bispehue m. m., jvfr. Danmarks Riges Historie I. 762. Billede af Graven med det nu nedrevne foranliggende Kapel hos Hammerich og Gertz samt P. Hansen I. 33.

med bar Æventyrlyst og Higen efter Bedrifter, ogsaa ofte med Begær efter Guld og anden jordisk Vinding. Men dog var der over det hele en højere Indvielse. Bevægelsen gaar i stærke Bølgeslag henover Europa; der er langt flere Tilløb, og hvert enkelt Korstog er i Reglen mere sammensat, end vi tænker os efter den ikke videre heldige Inddeling i første, andet, tredje Korstog o. s. v. Og der er ikke altid skarpt Skel mellem Pilgrimsrejser og Korstog.

Ogsaa fra Norden deltog talrige Korsfarere i Togene til den hellige Grav; andet var heller ikke at vente af Vikingernes kristnede Efterkommere. I det tredje Korstog omkring 1190 deltog mange danske, ogsaa Medlemmer af Hvideslægten, og 1202 døde Anders Sunesens Broder Johan som Pilgrim ved den hellige Grav¹⁾.

Innocens III's Papat var rigt paa Korstogsbevægelser. Det fjerde Korstog 1204 synes ganske vist ikke at have haft nordiske Deltagere²⁾, men forvandlede ogsaa hurtigt til Kræmmerkorstoget mod Konstantinopel. Det er ved denne Tid, at Hellig Anders skal have foretaget sin Pilgrimsrejse til den hellige Stad, men da Legenden om ham og hans vidunderlige Ridt fra Jerusalem til Slagelse³⁾ er rent æventyrlig, ved vi ikke, hvilken Interesse Anders Sunesen har haft for sin Navne.

1213 udstedte Innocens III et mægtigt Opraab om Korstog; at forberede et saadant skulde ogsaa være en Hovedopgave for det store Koncilium, han indkaldte til at mødes i Lateranet 1215. Ogsaa Anders Sunesen fik en pavelig Ordre⁴⁾. Gennem dertil skikkede Mænd skulde han over hele Danmark lade prædike Korsets Ord og søge at faa de troende til at hævne Uretten mod den korsfæstede. Der skulde indsamles Penge til Korstoget under Ærke-

¹⁾ P. Riant: Skandinavernes Korstog. København 1868. S. 372 ff. 417.

²⁾ Riant S. 425 f.

³⁾ Riant S. 427 ff. H. Olrik: Danske Helgeners Levned i Oversættelse. 1893—94. S. 319 ff.

⁴⁾ Liljegren I. 175. Reg. I. Nr. 604, jvfr. ib. 601, 602.

bispens Tilsyn, og han selv skulde vise, at han bar Kristi Mærkesaar i sit Hjærte, og naar han drog rundt være fordringsløs i sin Optræden, med ikke mere end tyve i sit Følge.

Vi kan ikke tvivle om, at Anders har gjort sin Pligt. I de mindre Korstog, som foretoges nærmest efter 1215, var der da ogsaa adskillige Danske¹⁾.

Men desuden havde Danskerne et nærmere Maal. Var Korstogsbevægelsen end i første Række en Kamp for den hellige Grav, saa var den dog tillige en Kamp mod de vantro i al Almindelighed, en Sværmission. Derfor var der saa mange Kampe med Saracenerne udenfor Palæstina, og derfor kunde Nordboerne gøre Korstog mod de Hedninger, de havde nærmest ved sig, omend slige Tog ikke fra Begyndelsen regnedes for saa fortjenstfulde som Kampene for det hellige Land²⁾. Valdemar Sejrs Tog til Østersøprovinserne var dels politiske Erobringstog, men tillige faar de Korstogsindvielsen over sig, og en af dem, der virkede mest for denne Side, var Ærkebiskop Anders.

Forud for de danske havde en tysk Mission virket i Lifland, især under den utrættelige Biskop Albert, som grundlagde Riga. Ved hans Side stod den tyske Sværdorden. Men Tyskerne havde stadig Uroligheder dels fra Esterne, dels fra Russerne. Der var Plads for Indblanding fra dansk Side. Ogsaa fra den danske Ærkebiskops. Der var Mulighed for udvidet Myndighedsomraade. Ærkebispnen af Bremen var ivrig efter at faa Riga lagt ind under sin Stol, men Innocens vilde hverken bevilge dette eller tilstaa Albert en ny Ærkestol. Derimod havde han 13. Jan. 1206 bemyndiget Anders til at indsætte en Biskop i den By, som han maatte kunne vinde for Kristendommen³⁾.

1206 foretog Valdemar Sejr et Tog til Øsel. Anders mærkede en Mængde med Korstegnet til Syndernes Forladelse og fulgte selv med Toget. Øen blev erobret, men de

¹⁾ Riant S. 438 ff.

²⁾ Riant S. 424.

³⁾ Liljegren I. 152. Reg. I. Nr. 549.

danske kunde ikke holde sig. Om Vinteren rejste Anders da til Riga og holdt her under stort Bifald theologiske Forelæsninger over Davids Salmer¹⁾. Albert var fraværende; hans Broder Provst Engelbert modtog Anders med Ærbødighed, men vilde ikke vide af nogen Underkastelse under Lundestolen at sige.

1213 erklæredes Albert for uafhængig af enhver Ærkestol, og han fik ved sin Side en Biskop i Estland. Men samtidig bemyndigedes Anders til at oprette en Bispestol i Sackala i Estland²⁾. Adskillige Aar senere kom Albert i en saa vanskelig Stilling, at han maatte søge Hjælp hos Valdemar Sejr. Kongen foretog da sit store Estlandstog 1219. Ærkebiskop Anders var atter denne Gang med, og for Eftertiden stod hans Deltagelse i særlig Glans. Det samme skønne Sagn, som melder, at Dannebrogspanen nu faldt ned fra Himlen, fortæller tillige, at Ærkebispens som en anden Moses stod og bad med oprakte Hænder; naar Hænderne sank, veg de danske; men naar de andre Bisper og Præsterne støttede dem, gik de atter frem³⁾.

Da Estland var erobret, blev Anders derovre et Par Aar for at ordne Kirkeforholdene. Sagerne var yderst vanskelige og forviklede. Der var Had mellem de indfødte og Erobrerne, og stadig Rivalisering mellem danske og tyske; f. Ex. var der et højst uhyggeligt Kapløb om, hvem der hurtigst kunde naa ud til Landsbyerne og faa døbt saa mange som muligt. Der var Tvivl om, hvilke Løfter Albert havde givet Kong Valdemar for at faa hans Hjælp, og de Pavebuller, som skulde ordne Forholdet mellem Lund og Riga stred indbyrdes mod hverandre. Anders fik oprettet flere Bispestole i disse Egne. Og var hans Plantning end ikke i sikker Væxt, saa havde han dog gjort sit bedste og vundet Respekt fra alle Sider. En svensk Expedition til Estland 1220 stod i venligt Forhold til de danske. Men

¹⁾ Henrici Chronicon Lyvoniae I. 13. Pertz's Skoleudgave S. 38.

²⁾ Liljegren I. 177 f. Reg. I. Nr. 601.

³⁾ Peter Olsen, SRD. I. 182.

da Anders vendte hjem var han en af Sygdom mærket Mand¹).

Ved Siden at Anders's Virksomhed for Korstog maa vi stille hans Iver for den kanoniske Ret. Maaske havde han under sit Ungdomsophold i Italien studeret Retsvidenskab ved den berømte juridiske Højskole i Bologna sammen med den senere Pave Innocens III. Han havde i sit Bibliothek »Corpus canonum, librum honestum et multum utilem« og flere andre juridiske Bøger²). Disse Studier synes at have ligget for ham; selv forfattede han en omskrivende Gengivelse af Skaanske Lov³). Ogsaa i den Henseende er han typisk. En Side af Middelalderens Religiositet er netop juridisk: der er givet et fast Grundlag for Religionen, og derudfra kan den udformes som et System af Bud og Paragraffer. Anders er ikke i nogen Tvivl om, at Kirkens Lov er Guds Lov, Herskerinden, hvorfor den verdslige Lov maa bøje sig som en Terne (Hexaëmeron v. 2982 ff.). Men han gaar frem med Sagtmodighed, og det gode Forhold til Staten forstyrres endnu paa hans Tid ikke af nogen Kirkekamp. Han søgte ved disciplinære Forholdsregler sammen med de andre Bisper at indføre kirkelig Tugt. Den haarde Strid, der havde været ført om Bispetienden, endte nu paa fredelig Vis, i alt Fald i nogle Stifter⁴).

En haardere Strid gjaldt Præsteægteskabet. Som hele den officielle Kirke i Middelalderen fandt Anders i Legemligheden noget lavt, og mente, at der i det, som hørte Kønslivet til, altid indblandede sig noget urent; vi ser det baade i Hexaëmeron (se f. Ex. v. 5186 ff.) og i et Par Hymner af ham til Ære for den jomfruelige Guds Moder. Han roses selv for sit strengt afholdende Liv⁵), og han

¹) Om Forholdene i Estland se Hammerich S. 96 f.

²) Lunde Domkapitels Gavebøger S. 145.

³) P. G. Thorsen: Skånske Lov og Eskils skånske Kirkelov tilligemed Andreae Sunonis lex Scaniae provincialis o. s. v. 1853.

⁴) Da det udviklede Tiendespørgsmaal kun er af ringere Betydning for Anders Sunesens Tid, gaar jeg ikke nærmere ind herpaa.

⁵) Arnold V. 18, Pertz S. 174, Kierkegaard S. 222.

vilde bøje det danske Præsteskab til Lydighed under Cølibatsloven. Denne var i og for sig en gammel Bestemmelse i den vesterlandske Kirke, men var ikke bleven overholdt. Den store Reformbevægelse, der kulminerede i Gregor VII, havde Kamp mod Præsteægteskabet som et Hovedpunkt paa sit Program. Men da var Norden saa langt bagefter den almenkirkelige Udvikling, at der her slet ikke kunde være Tale om at gennemføre dette Krav. I tolvte Aarhundrede havde der af og til været aaben Kamp om Spørgsmaalet, saaledes mellem Skaaningerne og Absalon. I Anders's Tid var det særlig i Ribe Stift, at Striden stod. En pavelig Legat Gregorius de Crescentia kom hertil og holdt en Synode i Slesvig 1222, hvor han baade indskærpede Forbuddet mod Præsteægteskab, saa Præstebørn skulde betragtes som uægte fødte, og krævede, at alle Ægteskabs-sager skulde henhøre under Bispens Dom¹). Dog var Præsteægteskabet hermed ingenlunde udryddet. Det var et saa vanskeligt Punkt, fordi naturlige Krav her stødte haardt sammen med Middelalderens sædelige Ideal, det asketiske. For at forstaa Anders og andre Forkæmpere paa Cølibatet, maa vi dog ikke dømme ud fra moderne Tankegang, men sætte os tilbage paa Middelaldrens Grund. Udfra det asketiske Ideal og den høje Vurdering af Præstedømmet maatte netop de bedste kræve Præstecølibat. Et principielt Brud hermed var først muligt udfra det forandrede Syn paa det naturlige Liv, som Reformationen indvarslede i Kirken.

Ved det sidste Punkt er vi allerede naaet over til det tredje, som er karakteristisk for Anders. Han er den betydeligste Repræsentant i Norden for middelalderlig Theologi²). Han var en from Mand. Utvivlsomt er det personlig Sandhed, naar han aabner sit Hovedværk med de Ord, at intet er lykkeligere end det evige Liv, intet ulykkeligere end den evige Død, og derfor bør vort korte Liv her helt

¹) Se herom Helveg I. S. 511 ff.

²) Om Anders's Theologi Hammerich S. 17 ff., 120 ff., derefter H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III. S. 889 f.

stilles i Tjeneste for den evige Frelse. Der er over hans Fromhed noget tungt alvorligt, tillige noget stærk forstands-mæssigt.

Han var ivrig for at udbrede kristen Tro og Tugt; han roses som en indflydelsesrig Prædikant og Foredragsholder¹⁾. Det har sikkert ret stemmet med hans Interesser, da i Slutningen af hans Bispetid Dominikanerordenen, de theologiske Prædikebrødre kom her til Landet med Broder Salomon²⁾. Hans Fromhed bevægede sig helt i middelalderlige Former, f. Ex. med Hensyn til Helgendyrkelse. Han har skrevet et Par smukke latinske Digte til Ære for Jomfru Maria, hun der fødte uden Smerte, og i hvert Fald det ene af dem var kendt baade i Tyskland, Frankrig og England³⁾. Og han anordnede, at hendes Fester skulde fejres med særlig Højtidelighed. Bland de Ejendele, han testamenterede til Kannikerne i Lund, var ogsaa kostbare Relikviegemmer og Billeder af de hellige tre Konger med Guld-kroner paa⁴⁾. Han androg Paven om, at hans gamle Ven Abbed Vilhelm maatte blive kanoniseret, og han oplevede, at det skete⁵⁾. Men Anders vilde bortskære de grove Ud-væxter af Helgendyrkelsen; han forbød at sælge Helgenbilleder og falske Relikvier paa Skanør Marked⁶⁾.

Anders var nemlig Theolog, ja Nordens betydeligste Theolog i Middelalderen. Han ejede et Bibliothek, som synes at have talt henimod 40 Bind⁷⁾, og det var efter Datidsforhold i Norden en imponerende Skat. Desuden

¹⁾ Arnold V. 18.

²⁾ S. R. D. V. S. 500 ff. Om Anders's Gaver til andre Klostre se S. M. Gjellerup i Hist. Tidsskrift 4. Række. VI. S. 449 ff. (om Sorø Kloster).

³⁾ Sekvenserne er aftrykte hos Gertz S. 376 ff., indledende Bemærkninger om dem S. XXII.

⁴⁾ Lunde Domkapitels Gavebøger S. 145.

⁵⁾ Olrik: Danske Helgeners Levned S. 169. Reg. I. 696.

⁶⁾ Magnus Matthias: *Episcoporum ecclesiae Lundensis series* Ed. Th. Bartholin. 1710. S. 63 f.

⁷⁾ Lunde Domkapitels Gavebøger l c. Desuden vel f. Ex. Saxo.

havde han læst en Del mere i Paris. Han kender noget til klassisk Litteratur, dog næppe meget; han betragtede saadanne Værker som farlige for Ungdommen (Hexaëmeron v. 32 ff.). Af Kirkefædrene har han vist kun læst lidt; de mange Citater hos ham f. Ex. af Augustin er for største Delen andenhaands.

Han skrev to dogmatiske Værker, et nu tabt om de syv Sakramenter og Hexaëmeron. Dette sidste er ikke blot, som man efter Titlen skulde tro, en Skildring af Skabelseshistorien, det er en hel Dogmatik (og Ethik) paa over 8000 latinske Hexametre. Den danske Filolog, som for en Del Aar siden udgav Værket, undres over, at Anders saa vel havde lært at tumle med Ordenes Betoning¹). Bogen er dog for Nutidslæsere en meget tung og trættende Læsning tilmed kun lidet original; Stykke for Stykke er den en Versificering af franske Theologers Værker, undertiden saa kortfattet, at vi kun kan forstaa Anders udfra hans Forbillede²).

Den theologiske Litteratur, Anders havde benyttet, var af tre Slags.

Den ene var Bibelfortolkning. Anders studerede ivrig Skriften; han gentager (Hexaëmeron v. 83 ff.) det fra Kirkefædrene kendte Ord, at her svømmer Elefanten, medens Lammet vader. Han havde i sit Bibliothek forholdsvis mange exegetiske Bøger, og særlig har han sluttet sig til en Fremstilling af den bibelske Historie af Peter Comestor, der levede i Paris, kort før Anders studerede der. Naturligvis er Anders's Fortolkningsmaade vildt allegorisk.

Den anden Art af theologisk Litteratur er den egentlige Skolastik, der udspandt de overleverede Trossætninger til et fint, spidsfindigt System, med en for vor Følelse forbausende Tillidsfuldhed, dels til Kirkens Dogmers absolute Sandhed, dels til Tænkningens Evne til at trænge ind i Tilværelsens og Guds Væsens inderste Mysterier. Anders

¹) Gertz S. XXI.

²) Om Anders's Kilder se den skarpsindige Bevisførelse hos Gertz S. VII ff.

sluttede sig her til Peter Lombarder, der levede i Paris c. 1150, og hvis *Sententiae* var Middelalderens mest benyttede dogmatiske Lærebog. Denne Bog var Anders helt uundværlig; man fandt den efter hans Død her i Kirken¹), og herfra stammer største Delen af *Hexaëmeron*. Noget har Anders ogsaa fra Lombarderens Discipel Peter af Poitiers, hvis Forelæsninger han havde hørt i Paris.

Men endelig var der en tredje Gruppe, som var yderst betænkelig ved denne dialektiske Behandling af Dogmerne, skønt Skolastiken i den Skikkelse, den havde hos Lombarderen, aldrig vilde afvige fra det kirkelig overleverede. Nogle nøjes med i Troens Navn at protestere mod den filosofiske Theologi. Saaledes Stefan, Abbed for St. Genevièves Kloster, senere Biskop i Tournai, der fandt et Arbejde for at føre Theologien videre formasteligt, »quodsi nondum suffecerint sanctorum opuscula patrum«²). Han havde været Lærer for Peder Sunesen, og Anders ejede en Bog af ham, men har næppe ladet sig videre paavirke af hans Protester. Noget mere fik han fra dem, der ikke forkastede Skolastiken, men søgte at uddybe den i mystisk Retning. Høvdingen her havde været Hugo fra St. Viktor, en meget betydelig Forfatter, der øvede stor Indflydelse paa den hellige Bernhard. Der er Sandsynlighed for, at Anders har kendt noget til Hugos Forfatterskab, og at han har hørt Forelæsninger hos en af denne Skoles Mænd, Peter Cantor i Paris³). Men trods Sporene af mystisk Paavirkning er Anders først og fremmest Lombarderen Discipel.

Saa staar da *Hexaëmeron* som det betydeligste Aftryk i Norden af den skolastiske Theologi. Anders og Saxo er Valdemarstidens vigtigste Forfattere. Denne Sammenstilling lægges end mere nær derved, at Saxo har dediceret Anders sit Værk. Højest forskellige er de. Saxo er trods sit pyn-

¹) *Lumbardum in ecclesia inventum*, Lunde Domkapitels Gavebøger I. c.

²) Citeret i F. Loofs: *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*. 3. Aufl. 1893, S. 278.

³) Gertz S. IX.

telige Latin i hele sit Syn langt mere national, mere menneskelig. Anders's Værk er abstrakt, uden synderlige Mærker af sin Forfatters Personlighed og Nationalitet. Men hvad vi savner, savnede man ikke den Gang. Anders's Ry for Lærdom og Fromhed var stort i Samtid og Eftertid. Hans gamle Ven Abbed Vilhelm kaldte ham »Minerva«¹⁾, Saxo priser i sin Fortale Hexaëmeron som »mirificum reverendorum dogmatum opus«, og i et Ærevers om ham hed det:

Tu non vacuum, sed plenum nectare, plenum
 Vas oleo, retinens balsama, mella, merum.
 Es coelum celsum, quia mystica, quae didicisti,
 Coelica verba doces, dogmata vera tenens²⁾.

Senere hed det sig, at han havde kunnet gøre Mirakler, f. Ex. forvandle Vand til Vin³⁾.

¹⁾ S. R. D. VI. 671.

²⁾ Aftrykt hos Gertz S. XXIII.

³⁾ Se Müller S. 28 f. efter M. Matthias S. 64.

Kirke- og kunsthistorisk Møde i Lund

den 21. Sept. 1906.

Det er 47 Aar siden Selskabet for Danmarks Kirkehistorie sidst holdt Møde i Lunds gamle, ærværdige Domkirke. Den Gang talte N. L. Høyen og Fr. Hammerich, medens der af svenske Videnskabsmænd ikke var nogen, som fandt Anledning til at tage Ordet¹). Naar vi nu efter saa mange Aars Forløb atter have valgt Lund til Mødested, saa skyldes Tanken derom nærmest afd. Professor Ludvig P. Fenger, der i sin sidste Tid syslende med Planen til et saadant Møde og havde gjort Forarbejder til et Foredrag om Domkirken, ligesom han havde sat sig i Forbindelse med lundensiske Videnskabsmænd, der villig vare komne hans Plan imøde. Ved Fengers uventede Død (9. Marts 1905) kunde det se ud, som om Planen var strandet, og den vilde vel næppe være bleven optaget igjen, hvis Selskabets Bestyrelse ikke fra Lund havde modtaget en venlig Opfordring om at fastholde den, idet der samtidig gaves Udsigt til Medvirkning fra skaansk Side. Særlig Tak skylder Selskabet Professor, Dr. Evert Wrangel, ved hvis Bistand Planen endelig blev sat i Værk.

Mødet aabnedes Kl. 10 i Domkirken under Præludium af Kirkens Kapelmester, Hr. Nodermann, hvorefter Forsamlingen (efter Forslag fra svensk Side) afsang de 3 første Vers af Grundtvigs Salme: Kirken den er et gammelt Hus.

¹) Rørdam, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i dets første 25 Aar, S. 65 ff.

Derpaa tog Selskabets Formand, Dr. H. F. Rørdam, Ordet, idet han bl. a. ytrede: »Hvad betyder dette Møde? Hvad har Selskabet for Danmarks Kirkehistorie at gjøre i Skaane, som jo nu er et svensk Landskab? Her vil jeg strax sige: Det er ikke Erobringslyster, som drager os; men jeg mener, at vi har fælles Minder, som det nok er værd at dvæle ved. Lige saa lidt som Sverige vil give Afkald paa de store Minder, det har fra Finland, lige saa lidt kan vi Danske give Afkald paa vore Minder fra det gamle Skaaneland. Mænd som Absalon, Anders Sunesen, Birger Gunnersen — for at nævne nogle enkelte af de betydelige Mænd, der færdedes her i Middelalderen — og Mænd som Frands Vormordsen, Niels Palladius, Mogens Madsen og andre fra Reformationens Aarhundrede, er vi fælles om og kan i Forening med Glæde mindes, hvad saadanne Mænd har udrettet til Kirkelivets Fremme. Fra dansk Side har vi Grund til med Tak at paaskjønne, hvad Rietz, Brunius, Cawallin, Falkman, Martin Weibull og flere andre have ydet til Oplysning om de skaanske Landskabers Kultur- og Kirkehistorie i det danske Tidsrum. Jeg haaber, at det maa lykkes os idag i venlig Forening at fremdrage nogle af vore fælles Minder«.

Derefter holdt Professor V. Ammundsen og Dr. Otto Rydbeck de foran meddelte Foredrag om Anders Sunesen og Adam van Düren, hvorpaa Forsamlingen begav sig ned i Kryptkirken, hvor Landsarkivar Lauritz Weibull i et livligt og instruktivt Foredrag forklarede de talrige Minder fra Fortiden, som her findes. Foredraget skal ikke her meddeles, da Hovedindholdet deraf findes optaget i Talerens nys udkomne »Studier i Lunds Domkirkes Historia« trykt i det af ham selv udgivne »Historisk Tidsskrift för Skåneland, Årgang 1906, Häfte 2—3«.

Efter disse Foredrag gjordes et Ophold, der af de danske Gjæster, ifølge venlig Indbydelse fra Domprovst, Professor Dr. P. Eklund, tilbragtes paa en saare behagelig Maade i Domprovstens gjæstfri Hjem.

Kl. 1^{1/2} fortsattes Mødet i Domkirken. Her holdt Professor Dr. E. Wrangel da først et Foredrag om Lunds Domkirkes Bygningshistorie, der forhaabentlig senere vil blive meddelt til nærværende Tidsskrift.

Den næste Taler var Professor, Dr. Otto Ahnfelt, som holdt et Foredrag om Henrik Schartau, der i en meget lang Aarrække (indtil sin Død 1825) virkede til stor Velsignelse som Præst ved Domkirken i Lund¹). Dette Foredrag, der udmærkede sig ved en ædel Form, anskuelig Klarhed og tiltalende Varme, kan i sin Helhed ikke meddeles her. Det maa være nok at hidsætte de Ord, hvormed Taleren indledede det:

»Då Selskabet for Danmarks Kirkehistorie gästar Danmarks och Nordens gamla metropolitankyrka, och S. Laurentius mottager sina danske gästar, är det en hel här af minnen, som stormar in på oss. Tiden medger dock endast ett fåtal af dessa minnen at komma til tals. Ett, som dock synes mig ej här böra saknas, är Lunds största prästerliga och pastorala minne, Henrik Schartau. Om S. Laurentz kunde låta dessa murar tala, skulle de vittna om en underbar, mer än hundraårig andlig strömning, som här vält fram med Henrik Schartau, mänskligt taladt, såsom sin källa. De skulle tala icke blott om hans egen 40-åriga virksomhet här, utan och om huru hans tankar ännu i dag ha sitt fäste i den gamla dömen, och huru religiösa stämningar, öfvertygelser och motiv, hvilka bära präglen af hans mäktiga och originella ande, ännu den dag i dag ständigt på nytt springa fram och fornyas under S. Laurentz' hvalf«.

I Tilslutning til dette Foredrag bemærkede H. F. Rørdam, at Schartaus Navn i sin Tid var vel kjendt i kirkelige Kredse i Danmark, hvortil navnlig bidrog den Beundring, Præsten E. Mau, der ofte havde opholdt sig i Skaane og

¹) Taleren paaviste, at Slægten Schartau ikke, som det sædvanlig antages, stammede fra Tyskland, men fra Jylland. Navnet hidrører forøvrigt fra Byen Skartofte i Skaane, hvor en af Slægtens Medlemmer var Præst.

var vel kjendt i Lund, nærrede for ham og søgte at indgyde andre. Maus Skrift, »Provst Schartaus Breve til Læg og Lærd om aandelige Gjenstande, af det Svenske oversatte og udgivne« (Slagelse 1840) synes dog, efter Oversætterens egne Ytringer, at have haft nogen Vanskelighed ved at finde den Udbredelse, Oversætteren havde ventet¹⁾.

Mødets sidste Foredrag holdtes af H. F. Rørdam, der gav en Udsigt over Aandslivet i Skaane i Tiden nærmest efter Reformationen. Foredraget var tildels formet som en Kritik over nogle Ytringer af Abraham Cronholm, der i sin »Skånes Politiska Historia« (I, 555) udtaler sig paa følgende Maade:

»Reformationens verkningar woro icke i Skåne de samma som i Tyskland. Deltagandet för samtidens store kyrkliga frågor wäckte wid brytningsperioden hänförelse hos massan i staden Malmö, och framkallade å de lärdes sida en skriftställarewerksamhet af polemisk riktning. Sedan forsvinna öfwerallt i Skåne spåren efter kyrklig controvers, författarskap och den religiöse hänförelse, som är betecknande för wåldsamma brytningsperioder i kyrkan. — Kyrkan, så wäl som borgerliga samhället, led af en afmattning, som allt mer och mer sträckte förlamande sin inflydelse till hela landskapet«.

Taleren begyndte med den Bemærkning, at medens der havde været en Tid, da man var tilbøjelig til at overvurdere de Virkninger, Reformationen — »Evangeliets klare Lys« — havde frembragt, er man i vore Dage snarest tilbøjelig til at undervurdere Reformationens Betydning, ikke blot i religiøs, men selv i kulturel Henseende. En saa grundig og ædruelig Gransker som E. C. Werlauff har dog sagt: »For Fædrelandets Historie som for enhver anden Videnskab skabtes en ny Periode ved Reformationen, men det gik langsomt«. Og det samme kan utvivlsomt paavises i saa godt som alle andre Retninger af Aandslivet — Kirke-

¹⁾ Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 682—3.

bygningskunsten undtagen. Men det er Langsomheden i Udviklingen, der jevnlige tilslører Blikket for de betydelige Fremskridt, som Reformationen bragte baade i den ene og den anden Retning. I religiøs Henseende maatte en saa stærk Omvurdering af mange gængse religiøse Værdier som den, Reformationen medførte, nødvendig kræve lang Tid, inden den naaede tilbunds i Samfundet. At Danmark — Skaaneland indbefattet — takket være vore Regenters Klogskab — ikke i det 16. og 17. Aarh. gennemgik saadanne oprivende kirkelige Kampe, som Tyskland hjemsoegtes af, maa vi snarere anse som en Vinding end som et Tab. For øvrigt er det ikke rigtigt, at »alle Spor af kirkelig Kontrovers forsvandt overalt i Skaane«. Tværtimod stod her 1544—45 en heftig Kamp tildels angaaende de samme Spørgsmaal, som havde været Gjenstand for den kirkelige Strid i Reformationsaarene¹⁾. Og senere hen gav Biskop Mogens Madsens Angreb paa Jesuiterne Anledning til en meget skarp Skriftvexel²⁾. At den religiøse »hänförelse«, efter at Maalet var naaet, ikke kunde holde sig paa den Højde, som den havde haft, medens Kampen stod paa, ligger i Naturens Orden. At det borgerlige Samfund efter den stærke Forblødning, som — særlig for de skaanske Provinsers vedkommende — først Søren Norbys Fejde og siden Grevefejden havde medført, maatte have Tid til paany at komme til Kræfter, ligger i Sagens Natur, især da Saa-rene under den nordiske Syvaarskrig (1563—70) atter bleve oprevne. Men at det kulturelle Niveau sænkedes, kan ingen-lunde indrømmes. Kaster vi Blikket paa Adelen, Rigets første Stand, hvor mange ypperlige Mands- og Kvinde-skikkelser fra det 16. Aarh., opdragne paa den lutherske Reformations Grund, faar vi da ikke Øje paa³⁾! Og i den

¹⁾ Se Kirkehist. Saml. 5. R. II., 449 ff.

²⁾ Se Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II., 355 ff.

³⁾ Taleren nævnedede en hel Række saadanne Personligheder, der enten ved Fødsel eller ved Ejendomsbesiddelse og Embedsvirksomhed havde været knyttede til Skaane i det 16de Aarhundrede. Særlig

den borgerlige og lærde Stand mindes vi for Skaanes vedkommende Mænd som Lundekannikerne Christiern Pedersen, Jon Tursen, Baltser Jacobsen og andre, Borgerne Henrik Smith og Herman Vejgere, Salmedigteren Arvid Pedersen og de evangeliske Lundebisper Frants Vormordsen, Niels Palladius og Mogens Madsen, der alle have ydet tildels ret betydelige Bidrag til deres Tids Litteratur. Men frem for alle andre, baade adelige og borgerlige, maa nævnes Tyge Brahe, som unægtelig var en Skaaning, der ved sin videnskabelige Virksomhed kastede en Glans over Norden, hvis Gjenskin vi endnu i vore Dage med Forundring have iagttaget. — At Bondestanden endnu ikke kunde have Lejlighed til at aabenbare de Kræfter, den gjemte, ligger i Samfundsforhold, der ikke vare ejendommelige for Norden, hvor Tilstanden for øvrigt vistnok var bedre end i de fleste andre Lande i Europa.

Mødet sluttede med Afsyngelsen af de sidste Vers af den Salme, med hvilken man havde begyndt. Senere samledes svenske og danske Deltagere til et hyggeligt Fællesmaaltid, under hvilket forskellige Hilsener udvexledes.

fremhævede han det Hjem for Kunst og Videnskab, der næsten gennem et Aarhundrede fandtes paa Bæltebjerg i M. Claus Urnes og hans Søn Lave Urnes Tid.

Aalborg Stifts Præsters Trængsler „udi den onde og besværlige Tid“ 1657—60.

(Slutning).

Ved C. Klitgaard.

Hvetbo Herred.

Ingstrup-Hjermeslev-Alstrup, Ludvig Joensøn,
24. Aug. 1660.

Anno 1657 udmunderet en Rytter med Hest og fuldkomment Gevær, som kom under Oberstløjtnant, velb. Niels Lyckes Kommando, og gav ham til Løn 18 Sletdlr. — Anno 1657 udlagde jeg de tvende første Kvartaler af den paabudne Skat, som skete udi det Odense Møde. Anno 1657 udmunderede jeg fornævnte Rytter til Harboøre, efter at han var hjemkommen fra Stift Bremen med blotte Hænder; dog han udi Slaget for Harboøre blev salveret, er samme Hest med sin ganske Mundering nogen Tid derefter fratagen af Oberstløjtnant Brommer, Oberst Putkamers Løjtnant. — Anno 1657 ved St. Michelsdagstider, der det fjendtlige Indfald skete af de Svenske i Vendsyssel, som kontinueredes i Landet mestendel Aar 1658, imidlertid var jeg meget besværet af de svenske Over- og Underofficerer, Kommissarier og andre med Diskretioner og Udgifter af Penge, Heste, Hopper, Linklæder med andet mere Fattighed, man kunde have udi sin Eje og Formue. Og som alle og enhver er bevidst, at alle Exekver-Ryttere, som Svensken i Hobetal og stærke Partier udsendte at indfordre deres Skatter, de da med deres strænge Ordre søgte alle til Præsterne og logerede i vores Huse, indtil Skatten kunde

samles, os fattige Præster til største Skade, Trængsel og Besværing. — Anno 1659 (Korn- og Proviantskat til Aalborghus, ialt 18 Tdr. Rug og Byg, 1 Td. saltet Kjød, 1 Td. Gryn, 40 L \ddot{a} Brød, 5 Tdr. Øl og 2 $\frac{1}{2}$ L \ddot{a} Flæsk). — Anno 1659 udmunderede jeg 3. Gang en Hest med alt tilhørende Ryttergevær og til Rytterens Underholdning 5 Rdlr.; de 5 Rdlr. de hjalp min Nabo Hr. Jakob i Saltum. Anno 1660 (Korn- og Pengeskat til Aalborghus). — Her foruden paa det underdanigste og ydmygeligste begjæres, at mine Indkomsters store Forringelse maatte anses, eftersom en stor Del af Sognefolkene formedelst stor Indkvartering og Skatteringer i denne Fejdes Tid ere meget forarmede, saa at de deres Tiende og andet ej udgive kan. — Haver derforuden, siden vi blev Fjenderne kvit, haft stor Molest og Besværing af Officerer og deres Folk, som udi langsommelig Tid haver ligget i mit fattige Hus, som alle og enhver er vitterligt.

Jetsmark, Hans Lucasøn Paludanus.

Anno 1657, d. 6. Oktbr., overfaldt mig 8 Ryttere af de Svenske, som kom fra Harboøre, og foruden 6 Rdlr. in specie, jeg dennem gav, indfaldt de i Huset, sønderbrød og brækkede alle Laase og Kister og Skaber og Kammerer og med sig tog, hvis de lystede, Heste, slog og huggede mig og min Hustru og Børn og gjorde os Fattigfolk stor Skade og Nederlag. Siden, eftersom de Regimenter og Krigsfolk, som kom til og fra, altid og gemenlig søgte til Jetsmark Sogn, maatte jeg tage imod dennem, tit og ofte 40 Mand, 60 Heste; derforuden næppelig en Dag fri for Partier, som drog og rejste frem og tilbage. Jeg gav og mange Foræringer ud, om jeg vilde nyde nogenlunde Husfred. Exekver-Ryttere, som her i Sognet kom, søgte Præstegaarden, mig ikke uden stor Bekostning, Uro og Skade. — Til Hans Kgl. Majestæts Tjeneste (udmunderet 2 Heste med Tilbehør samt leveret Korn, Proviant og Penge til Aalborghus). — Den Tiende, som Sognefolkene skulde give, er formedelst Sognefolkernes Trængsel og Armod forhindret.

Gjø1, Lauritz Poulson, 28. Aug. 1660.

Bekjender jeg underskrevne, at jeg haver leveret til Hans Kgl. Majestæts Tjeneste fra den Tid, Krigen blev begyndt: 1 Hest, 10 Rixdlr., 3 Tdr. Øl, 3 Tdr. Brød, 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 4 Rixdlr. Nok haver jeg lidt stor Molest af Svensken, som baade haver berøvet mig saa ogsaa tvungen mig til at give sig, hvad de havde Lyst til af min ringe Formue.

Jerslev Herred.

Jerslev Herreds Fuldmagt og ydmygt Indlæg af Vendsyssel, fremvist 8. Septbr. 1660.

Eftersom Hans Kgl. Maj., alles vores naadigste Herre og Konge, hvis Majestæts kongelige Person, Regering, Raad og Regimente den allerhøjeste Gud naadeligen velsigne for alle Kongers Konnings, Jesu Christi, Skyld, haver naadigst befaleet vores ærværdige Hr. Biskop, hæderlig og højlærde Mand, Doktor Anders Andersen udi Aalborg, med sine tildeputerede, højlærde Mag. Jacob Hansøn, Sognepræst til St. Bodels Kirke i Aalborg, samt N. . . . med Stiftens Prousters og Præsters saa vel som andre Rigens Stænders Fuldbyrd og Myndighed at fornemme H. K. Majs. naadigste Vilje udi Kjøbenhavn den førstkommende 8. September, da gives de hæderlige Dannemænd Fuldmagt af Jerslev Herreds 6 Præster der udi at efterkomme med tilbørlig og underdanig Lydighed paa alle deres Vegne, hvis muligt paabydes, ligesom enhver i egen Person dér tilstede var, ønskendes hjærteligen, at Gud af det høje naadeligen vilde (anse) den høje Forsamlings Raad og Begjæring til sit højpriselige Navns Ære, Christi fortrængte Kirkes Forsvar og Landets Besværligheds Forlettelse og Gud behagelige Velstand. — Begjæres ydmygeligen, det maatte føres H. K. Maj. til Sinde (saavel som andre Vedkommende, som kunde mene vores Vilkaar bedre at være, end som den befindes) haver vi med tilbørlig Lydighed udmunderet først efter det Odensemødes næst forleden Anmodning en gerust Rytter med al nødvendig

Behøring; dernæst have vi til det Brockenhuusiske Regiments Bestyrkelse endnu en anden mønsterfærdig Hest og vel udmunderet Rytter, til hvis Behov enhver haver 10 Rdlr. (ikke uden militarisk Exekution) udgiven, hvormed Officerer og Rytter tillige haver været kontenteret. Og eftersom, Gud være lovet! vi ikke slet ere jagede fra Hus og Hjem, fra Embede og Kald, da haver vi efter Befaling godvilligen og underdanigst erlagt til Fornødenhed, Korn, Penning og Proviant. (Ydelserne nævnes af) Mester Michel Pedersen, Sognepræst i Hundslund Sogn, Hr. Christen i Breckjær, Hr. Oluf i Vrensted, Hr. Laurids i Jerslev (sidstnævnte havde ikke erlagt Korn- og Pengeskatten, »som blev ham efterladt formedelst den store Skade, den fattige Mand vederfores af den umættelige Ildebrand, som lagde hans Gaard og Formue udi Aske«). Hr. Peder i Øster-Brønderslev og Hr. Rasmus i Tolstrup haver været forskaanede efter deres Vilkaar begge en Hest hver Sinde at udfærdige og nogen Remise paa Provianten mindre end de forrige.

Men hvad vores Tilstand udi Fjendernes Tid anlanger, da endog Hans Majestæt af Sverige af synderlig Gunst haver haft Gejstligheden for virkelig Indkvartering forskaanet, dog kan ingen billigen sig indbilde, at man jo haver haft sin Andel af Krigstynge, saasom med daglig og idelig Durchzog, som forarsagede mange farlige Nætter og idelige Slemmeri. Item Fourage, Diskretions Penge, Rustvogne og Heste til Regimenternes høje og nedrige Officerer, paa det man nogenlunde kunde nyde deres Gunst og for Plynderi forskaanes. I Synderlighed haver Provsterne saavel som Præsterne været besværede med Skatterne at ligne og en Del opbære og derfor at søge Kvittancer, saa vel som alle deres Ordre at skrive og lade omføre med største Hast og Il, mest om Nattetider; haver og maattet tage imod saa mange Exekverer, som for Bøndernes resterende og umulige Kontributioner vare udsendte, og dennem traktere hele Uger, Nætter og Dage, undertiden indtil man dennem ved Penge og Foræring kunde kvit blive, hvorpaa meget

mere er opgangen, end som skrives kan. Hvilket alt sammen haver været os fattige Mænd besværligt, efterdi vores sædvanlige Løn haver slaget os fejl baade for Bøndernes Armod, som manglede deres Sædekorn, saa og formedelst den store Misvæxt, som den retfærdige Gud haver hjemsøgt Jordens Grøde med. Begjærer derfor underdanigst, saadan Tilfald og vores ringe Vilkaar maatte tages udi gunstige Konsideration og Betænkende og maatte blive lideligt mod os herefter; vi kjende os i underdanigste mulige Maader til Hans Kgl. Majestæts og vort fattige Fædernelands Tjeneste forpligtede og velvillige, befalendes Hans Kgl. Majestæt og hans ganske Regering udi Guds faderlige Protektion, og os, næst Gud, i Hans kongelige Naade. Bredkjær Præstegaard, d. 24. Aug. 1660.

Dette overskrevne stadfæster jeg paa mine kjære Herredspræsters Vegne: Christen Geertsøn¹).

NB: At søge Midler ved hvilke den forsømmelige Ungdom maatte opmuntres til større Flid og Lydighed udi Katekisere-Øvelser, end hidtil sket er. Item ingenlunde at forglemme at coercere den afskyelige Horeri, som ikke en eller to Gange, men flere Gange ustraffet passerer, ringe agtendes, hvis Skriftemaal burde at udrette. Dette begjæres nødvendigen og underdanigen overalt at maatte konsidereres. Christ. Geertsøn.

Vrensted-Thise, Oluf Jensen Krag, 24. Aug. 1660.

1657 (den i Odense paabudte Skat) 6 Rdlr. 2 K 4 β ; 29. Juni (1 Hest med Mundering m. v.) 47 Sldr. 2 K , 1659 (Proviantskatten); 16. Marts (en monteret Hest og 10 Sldr. til Rytteren) 44 Sldr.; (Byg 12 Tdr); 1660 (Korn og Penge). — Den Stund de Svenske vare Landet mægtige, haver jeg dennem maattet give adskillige Foræringer baade i rede Penge og adskillige Materialier, som jeg til dem for Penge haver maattet købe (hvilket jeg for Vidtløftigheds Skyld

¹) Chr. Geertsøn [Kobberup] var Præst i Hellevad med Annexer (boende i Bredkjær Præstegaard).

ikke i stykkevis vil antegne, som jeg vel kunde) som beløber sig over 60 Dlr., foruden den idelige Bekostning, jeg haver maattet gjøre i mit Hus paa adskillige Exekverryttere, som til Sognerne haver været udskikket, men jeg dog for mine Sognefolk haver maattet underholde, hvilken Bekostning den forskrevne overgaar, at jeg endda intet skal tale om den daglige Besværing, som jeg saa vel som mine Sognefolk haver haft der af, at den ganske Vinter igjennem faldt en almindelig March ret forbi min Gaard og igjennem Sognet, hvoraf jeg ikke alene usigelig Besværing lidt haver, men endog en stor Del af Bønderne saa ere blevne presset og udarmet, at jeg af dem til denne Dag lidet eller intet af min Rettighed haver kunnet bekomme. (Præsten lader med sin Indberetning følge et Brev til Provsten, hvori han bl. a. siger: Jeg skulde vel før sendt Eder det, men beder, at I mig for Ophold ikke fortænker, anseende at vores Byghøst haver været saa tung til i Dag, vi bleve derfra ved Regn forhindret, at jeg næppe kunde faa Stunder fra Morgen til Aften at sætte mig ned. Jeg er ene om al Hussorg, og derfor kommer det mig saa svært).

Tolstrup-Stenum, Rasmus Rasmussen J(uul),
25. Aug. 1660.

Anno 1657, den 15. Jan., efter den Beslutning gjort udi Hjøring om Rejsepenge til det Møde udi Odense den 23. Febr. Penge 1 Sldr. — I Juni Maaned efter den Odensemødes Paabud udi 2^{de} Kvartaler 6 Rdlr. — 28. Juni efter den Odensemødes Beslutning ydet paa Aalborg Slot en Rytterhest for 24 Sldr., Rytteren til Rejsepenge 1 Rdlr. Anno 1659, den 15 Febr., ydet paa Aalborg Slot (Korn og Kjød), 16. Marts ydet til Oberst Brockenhuus i Aalborg en Rytters tilhørig Udredning med Sadel o. s. v. 12 Rdlr., nok til Rytterens Klæder 6 Rdlr. — 6. April paa Aalborg Slot (Øl og Brød) og 1660, 12. Apr. (Korn og Penge).

Siden de Svenske bleve Landet mægtige: Anno 1657, 2. November til Oberst Siltmans Rejsevogn og Kalesche,

Staal 5L $\text{\textcircled{R}}$ 3 Skaalpund, er Penge 5 Dlr. 12 β . — Den 8. ejusdem til en de Svenskes Præst udi Hals Skanse Penge 1 Sldlr. — Anno 1658, d. 10. Septbr. maatte jeg afstaa til Oberst Heider, liggendes her paa Hjermelev(gaard?) en Hest for 16 Rdlr; den 13. ejusd. til Diskretion 4 Rdlr. — Dette er saavidt, som mest erinderligt kan eftertænkes, foruden anden idelig Husbesværing og Omkostning baade paa Oberstens Folks daglige Overløb, saa vel som og saa strænge Exekverer udi Synderlighed, som da udi 3, da udi 6 og da udi 8 og sommetid flere Dage ikke uden største Forraads Spilde hos mig logerede.

Ø-Brønderslev-Hallund, Peder Andersen Randers.

Fortegnelse paa de visse udgivne Skatter af Øster-Brønderslev og Hallund Sogner er allerede tilforn efter Befaling fremskikket til Kgl. Majestæts Kommissarier. Hvis ellers særdeles Tynge, samme Sogner, som ligge paa alfar Vej, haver ustanden i denne besværlige Tid, kan ikke opregnes, men enhver kan det vel betænke, som maa tage imod Marschering dagligen. Og derved er Sognemændene geraaden i største Armod og haver lidet til sig selv og intet til Præsten.

Hundslund (Dronninglund), Michell Pedersøn,
23. Aug. 1660.

Foruden hvis Besværligheder, Bekostning og Udgift, som jeg fattige Mand havde og maatte udstaa fra den 23. Januari og til den 2. Maj Anno 1658 formedelst Hr. Oberst Putkammers¹⁾ Nærværelse og Indkvartering paa Hundslund Kloster, haver jeg udgivet til Hans Kgl. Majestæt og mit Fædrelands Tjeneste . . . (2 Gange udmunderet en Rytter med Hest og Tilbehør, hver Udmundering at regne til 40 Rdlr., samt de paabudte Leverancer til Aalborghus).

¹⁾ Med denne havde Præsten Mikkell Pedersen (Zimmermann) i sin Tid stiftet Bekjendtskab udenlands, hvilket bevirkede, at Dronninglunde-egnen blev noget skaanet, da Svenskerne besatte Landet. (Kirkehist. Saml. 3, V, 527).

Børglum Herred.

Vrejlev-Hæstrup, Rubeck Christensen Humble,
21. Aug. 1660.

Anno 1657 gav jeg en færdig Hest med al Tilbehøring, Udmundering, Sadel, Pistoler og Degen, og Rytteren Penge dertil, over kongelig Ordre, 4 Rdlr. 2 K , som en Løjtnant pressede mig af, førend han vilde annamme Rytteren. Samme Aar forstrakte jeg en af de hjemkomne Ryttere 1 Hest at ride for Harboøre med til Landsens Hjælp og saa derefter hverken Hest eller Karl mere, som jeg nok skal gjøre bevisligt. 1659 gjorde jeg med min Nabo 1 Hest ud med al tilhørig Udmundering og gav dertil foruden Penge 10 Rdlr. (Leveringer af Korn, Brød o. s. v. til Aalborghus).

(Lignende Erklæringer med mindre Variationer afgaves af Hr. Peder Pedersen Hosbond i Vraa, Hr. Niels Mortensen i Torslev, Hr. Jacob Mumme i Albæk, Hr. Bjørn Andersen i Skjæve, Hr. Peder Hansen Mørch i Understed, Hr. Christen Christensen Bidstrup i Sæby og Hr. Otto Jacobi i Volstrup. I disse Erklæringer ere kun Udgifterne til den danske Regering optegnede).

Vennebjerg Herred.

Rubjerg-Maarup, Peder Christensen, 20. August 1660.

Eftersom mig befales rigtig under min Haand at tilkjendegive, hvis jeg haver i disse besværlige Tider udgivet, da er det vist og sandt i alle Maader, at jeg under de Svenskes haarde Aag haver udstaaet stor Besværing saaledes: At efterdi mine Sogner ere ganske ringe og af Sand og Strand ganske fordærvet, saa de ikke kunde erlægge til visse Terminer den ugentlige Skat, som Oberst Putkammer havde taxeret dem for, maatte jeg hver ottende Dag holde 12—16—20—24 Exekver-Ryttere Nætter og Dage tillige, indtil de Skatten kunde tilvejebringe. Disse Exekverer tog mit Korn af mit Loft til deres Heste og Foderet af min Lade, saa mit arme Kvæg maatte dø af Hunger — en stor Del — derefter. Her foruden tog de saare ilde Afsked,

saa jeg maatte med allehaande Foræringer stille dem hver Gang med saa Skjel, jeg med mine fattige smaa Børn vilde have Fred i Husene. Her foruden maatte lide stor Besværing med Rejser fra og til Aalborg efter Fjendens strænge Befaling. (Til Kongens Tjeneste leveret paa Aalborghus 3 Rdlr. og 3 Tønder hammelt Korn).

Harridslev-Rakkeby-Sejlstrup, Hans Lauritsen
Lunde, 20 Aug. 1660.

1. Eftersom jeg uværdig, der de Svenske først bleve Landet mægtige, blev kaldet til et af de ringeste og besværligste Kald her udi Stiftet, fandtes for mig — maaske for forskrevne Aarsagers Skyld — saa stor Gjældsbesværing, at Formuen ikke kunde strække til. 2. Eftersom det var mest da Fjendernes Maner at søge til Præsterne om deres Kontributioner, og mine Sogner ere udi tvende Herreder beliggendes, besøgte de mig idelig, saa at endog det ene Regimentes Exekutores mødte det andet udi Porten, mig ikke uden største Skade og Bekostning, eftersom de vilde have fuldt op, og jeg selv maatte købe baade til dennem og mig selv, og med et Ord at sige baade hvad der skulde ædes og saas, og havde jeg ikke at give, maatte jeg lide og bøde med Kroppen, særdeles af de Putkammerske. 3. Eftersom mine Sogners Udgifter vare ulidelige, hvor udover de og næsten ere slet forarmede, haver jeg min Indkomst ikke bekommen og ej heller derfor endnu er kommen til fuld Avl. 4. Haver jeg det særdeles paa det allerydmygeligste højtideligen at beklage, at Segelstrup Slot er nu saa øde, at der ikke er saaet en Haandfuld Korn dertil, hvoraf dog min salig Formand haver foruden Tiende, 12 Tdr. Byg, haft stor Hjælp og Gavn med Offer og andet, eftersom Kgl. Maj^s betroede Lænsmand i forrige Tider med stor Rundhed ansaa Kaldets Ringhed, og Møllerne der til, som og bruge Avl, ikke heller vil tiende; at Hans Kgl. Maj. for Guds Skyld det naadigst vilde anse, og de, som Herligheden der af Stedet nyde, det maa betænke, og at

jeg, naar der bliver saaet der til, maa efter Ordinansen nyde Tiende, eftersom Sognet udi sig selv er ikkun ellers et ringe Kapel. 5. Kan jeg ikke andet end paa det nødvendige give til Kjende, at jeg ikke uden største, ja Livsfare, besynderlig om Vinteren, kan komme imellem Kirkerne, Guds Tjeneste at forrette, eftersom en Bro, som jeg stedse skal over, er slet brøstfædig, og en anden, som jeg og skal over at besøge syge, er ogsaa ganske øde. 6. Haver jeg og med stor Besværing foruden Indkvartering udgivet Diskretioner, paabudne Skatter til de Svenske og ellers godvilligen af yderste Formue til vore egne, andre paabudne eller bevilgede Skatter efter Kvittancer (2 Td. Rug, 4 Td. Byg, 2 Td. Havre, 26 L \ddot{a} Kauringsbrød og 3 $\frac{1}{2}$ Rixdaler), og ellers af yderste Formue udi andre Maader kontribueret, som jeg mig ikke kan erindre eller haver bekommen Kvittancer paa. — At forskreven gravamina, flere jeg nu ikke vil omrøre, saa ogsaa mit Kalds Ringhed, særdeles efterdi der er ikke Annexpræstegaarde, Kongetiende, ja end ikke et Gadehus dertil, udi Kontributioner og Udgifter, som paa-bydes, mildeligen maatte blive anset, bedes og formodes paa det allerunderdanigste.

Jelstrup-Lyngby, Anders Nielsen, 20. Aug. 1660.

Anno 1658 om Paasken, der jeg nyligen var kommen til Steden, før jeg nød det allerringeste af Kaldet, maatte udgive Diskretioner til Svenskens Kommissarier og derforuden tage imod mangfoldige Exekver-Ryttere, som i stor Mængde mødte hverandre, eftersom Præstegaarden er beliggende ved en alfar Vej, og forskafe dem Øl og Mad, Fourage, Klæder, Penge, og hvad jeg fattige Karl havde, hvilket daglig kontinuerede, saalænge de vare Landet mægtig. Hvor udover jeg er kommen i stor Besværing, thi jeg maatte borge og laane til alt det, jeg skulde spendere, og enhver vel forstaar sig paa en fattig Studiosi Kondition, besynderlig paa de Tider Bønderne ere udskattede og kan ikke give deres Rettighed for deres Armods Skyld. Siden,

der Gud vor Herre befriede os fra Fjenden, og vi maatte nyde vor allernaadigste Herres og Konges Regering, haver jeg ladet yde til Kongens Fornødenhed (ialt 2 Tdr. Kauringer, 1 Td. Mel, 1 Td. Malt, 4 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 13¹/₂ Rixdaler). Ellers i forrige Aaringer haver min salig Formand her paa Steden forskaffet alt, hvis hannem efter denne Tids og ringe Kalds Kondition er paalagt . . . , hvilket nu er moxen øde for idelige Skatter og Exekveringer. — Paa det allerydmygste ombedendes, vor naadigste Herre og Konge saadant mildeligen vilde anse og betænke sine fattige Undersaatters Tarv og store Nød i denne Tid. Herrenes Herre velsigne Hans Kgl. Majestæt.

Ugilt-Taars, Michel Christensen, 21. August 1660.

1. Den Stund Svensken nu sidste Gang var udi Landet, er det mig umuligt at tilkjendegive, hvad min Udgift og Besværlighed kunde være, fordi Gud ved, jeg havde andet at tænke paa, end enten selv at tegne det eller lade andre det tegne; thi jeg vidste mig aldrig en Stunds Frist enten Nat eller Dag, at jeg kunde have Ro udi mit Hus baade for dem, som var indkvarteret udi Sognerne, saavelsom for andre rejsendes, enten de kom fra Sønder eller Nør, Øster eller Vester, for den alfare Landevejs Skyld, som jeg bor paa. Jeg maatte og idelig udgive nu store, nu ringere Foræringer baade til Høje- og Underofficerer, hvilket (saa sandt som Gud lever) jeg ikke kan ihukomme eller opregne, hvorover man skulde end vel forundre sig, om jeg det kunde gøre. Exekverer, som kom idelig at exekvere hos Sognefolkene, maatte jeg altid tage imod og holde dem i mit Hus med Øl, Mad og Hestefoder og forsørge dem med alt, hvis de behøvede og begjærede, og fik aldrig Hvid eller Skilling derfor igjen udaf Sognefolkene, ja tit og ofte maatte købe Exekvererne fra mig med Penge, Klæder og andet, saa Gud selv skal være mit Vidne, at jeg paa den Tid havde mit Kors haardt nok at drages med. — 2. Siden haver jeg udgivet til Hans Majestæts Krigsfolk og de Allie-

rede, som efterfølger: 2. Marts 1659: 8 Tdr. Rug, $2\frac{1}{2}$ Aalborg Skp. Gryn og $\frac{1}{2}$ Tønde saltet Oxekjød. Den 19. Marts: Hest, Sadel og Tømme og 7 Rixdaler, og samme Hest, Sadel og Tømme maatte jeg kjøbe for rede Penge, thi Hest og Karl med al sin Tilbehøring, saa og hans Løn en Snes Daler, som jeg udskikkede, der Svensken kom først i Landet den 11. Februar 1657, blev alt udi Bremen, og jeg fik aldrig deraf igjen for en Skillings Værd. (28. Marts 1659 leveret paa Slottet 60 L \ddot{O} Brød og 25. Maj 8 Tønder Øl). Den 1. Juli maatte jeg udgive til 5 Exekverer, som laa i mit Hus paa tredje Dag, 4 Rixdaler, som de begjærede for Pistoler efter den Ordre, som de fremviste, hvor om jeg (saa sandt som Gud lever) aldrig tilforn var i det ringeste paamindet. (10. Septbr. 1659 leveret paa Aalborg Slot 3 Tdr. Rug og 1 L \ddot{O} og 9 Mark Flæsk, og 23. Jan. 1660 leverede han ligeledes 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og $4\frac{1}{2}$ Rdlr.). Hvad Besværlighed jeg og haver udstaaet i mit Hus af Hans Majestæts Krigsfolk, baade Officerer og gemene Ryttere og Soldater, baade for Landvejens Skyld, som falder hos mig, saavel som og for anden Besværligheds Skyld, jeg med dennem haver udstaaet, kan jeg hverken ihukomme eller opskrive. — 3. Haver jeg nu næsten $2\frac{1}{2}$ Aarstid ligget paa min Sygeseng og desmidlertid holdet en ordineret Mand, Embedet paa mine Vegne at forrette, foruden at jeg et ganske Aars Tid og derover for min Svagheds Skyld maatte holde en Student at hjælpe mig med Prædiken, før jeg gik til Sengs, og hvad det udi saa langsommelig Tid haver kostet mig baade med Kost og Løn til dem, som sligt for mig skulde forrette, kan enhver, som den Lejlighed forstaar, vel betænke. — 4. Haver meget mange udaf mine Sognefolk ikke villet undt eller givet mig det ringeste til Løn, siden den første Dag Svensken blev Landet mægtig, hvilken min Tiendebog noksommelig skal udvise, saa at dersom Gud ikke synderlig med sin Naade og Velsignelse havde gjort mig Bistand, havde jeg ikke kunnet blevet ved Magt indtil denne Dag. Saa være hans

Navn derfor evig benedidet. Beder derfor paa det ydmygeligste og underdanigste, at saadanne mine besværlige Konditioner til det bedste maa eftertænkes.

Flade-Gjærum, Hans Tanche.

Anno 1657 udmunderede min sl. Fader og Formand Samme Aar, ret ved Fjendernes ulykkelige Indfald, er jeg kommen til denne ringe Sted og midlertid maattet meget lide med Diskretioner, Heste, Hopper til Kommissarier samt Over- og Underofficerer, Salvegarder og andre at udgive, som næsten varede det ganske Aar 1658 igjennem. Nok har jeg maattet tage imod alle Exekverer, som til Sognene ere ankomme, som formedelst Kvarterenes Skiftelse en Gang var ved 42 Karle og Heste, som ikke aleneste med Øl, Mad, Brændevin, Tobak, som de fortærede, samt andet, de bortrøvede, gjorde mig stor Skade; men i den besværlige Fodertrang saa plat mit Foder ruinerede, at meget af mit Fæ maatte derover sulte ihjel. Derimod ved Gud min Middels Ringhed, baade formedelst jeg nyligen til samme Sted var kaldet, saa og formedelst Menigheden forarmede ikke har kunnet mig min Rettighed give og betale. 1659 leveret en udmunderet Hest til Brockenhuusiske Regiment

Hjøring, Mag. Niels Lauritzen, 22. August 1660.

Anno 1657 om Vaaren udmunderede jeg til velb. Niels Lyckes Kompagni en gerust Hest med Pistoler og alt Tilbehør og lejede en Rytter dertil og gav hannem 20 Slettedaler. 1657 erlagde jeg de 2 første Kvartaler af de maa nedlige Skatter, Præsterne i Odense paabudt. 1657 ved Mikkeldagstid udmunderede jeg fornævnte Rytter, efterat han var kommen fra Bremen, 2. Gang til Niels Lyckes Kompagni med Hest og Gevær, og fornævnte Mundering blev ruineret ved Harboøre. Anno 1657 ved Mikkeldagstid skete det fjendtlige Indfald af de Svenske i Vendsyssel,

som kontinuerede næsten det Aar 1658. Og midlertid var jeg meget besværet af de svenske Officerer med Diskretioner og Udgifter af Penge, Heste, Hopper, Linklæder, og hvis i vor Evne og Formue var. Og derforuden er alle vitterligt, at alle Exekver-Ryttere, som Svensken i Hobetal og stærke Partier udsendte at indfordre deres Skatter, de med deres Ordre søgte alle til Præsterne og logerede i vore Huse, os til største Skade, Trængsel og Besværing. (1657 ydet paa Aalborghus til Kongens Tjeneste: 13 Tdr. Rug, 11 Tdr. Byg, 6 Tdr. Havre, 1 Tdr. saltet Kjød, 1 Otting Smør, 96 L \ddot{a} Kavringer [= 12 Tdr. Brød] og 12 Tdr. Øl; og 1660: 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 6 $\frac{1}{2}$ Rixdaler). Anno 1659 udrødede jeg 3. Gang en munderet Hest med Pistoler, Sadel og alt Tilbehør og til Rytteren 10 Rdlr., og fornævnte Mundering kom til Oberst Brockenhuus' Regiment. Derforuden underdanigst begjæres, at min Indkomsts store Forringelse maatte anses, eftersom en stor Del af mine Sognemænd formedelst ulidelig Indkvartering og Beskatning i denne Fejdes Tid ere meget forarmede og fornødrede, saa de deres Rettighed med Tiende og andet ej udgive kan, som vel videre erfares skal.

A a s t e d - S k j æ r u m , Søren Povelsøn Lamb, 23. August 1660.

Haver jeg Underskrevne forskaffet til (Kongens Tjeneste) fra 1657 den 15. Januar, som følger: En munderet Rytter og Hest og 4 Rdlr. til Tærepeng, nok den 17. Marts (1659) en Hest med Sadel og Pistoler samt 10 Rdlr. leveret paa Aalborg Slot. Her foruden haver jeg taget imod elleve Partier Exekverer paa adskillige Tider, tilsammen 70 Personer, fordi mine Sognefolk vare uden Middel og derfor ikke turde være ved Husene at tage imod saa umilde Gjæster. Haver jeg ej heller haft noget af min Annexpræstegaard siden Svenskens Indfald og en ringe Ting af min Korntiende udi 3 Aarstid.

Skallerup-Vennebjerg, Thøger Nielson.

Anno 1657 d. 28. Marts haver jeg ene udmunderet en Hest. Hesten købte jeg af Jens Pedersen i Nørum for 24 Rdlr., en Sadel af Hr. Axel Jensøn [Præst i Børglum] 4 Slettedaler, Pistolerne med Hylstrene købte jeg af Mads Christensøn i Hjørring 4 Rdlr., en Rytterdegen købte jeg i Aalborg 2 Rdlr., et Gehæng med Beslag 1 Rdlr., 1 Krudthorn med Beslag 1 Rdlr., Krudt $\frac{1}{2}$ Rdlr., Bidsel og Tømme med tilhørende Stænger 2 Rdlr., et Næsebaand $\frac{1}{2}$ Rdlr., 1 Par Sporer $\frac{1}{2}$ Rdlr. Gav jeg Rytteren til Besoldning 14 Sldlr., hvilket altsammen blev borte i Bremen, og jeg saa det aldrig mere. Anno 1659 d. 18. April haver jeg anden Gang selv anden udmunderet en anden Hest, som jeg gav 22 Rdlr. for, Mundering — efter Forening — bekostede Hr. Axel i Børlum; samme Hest kom under det Brochenhausiske Regiment. — (1659—1660 leveret Korn, Brød, som blev fordærvet i Aalborg o. s. v. til Aalborghus). Nok haver jeg erlagt de tvende Kvartaler, som udi Odense blev befalet. — Hvad store Udgifter, jeg har haft under det ulidelige svenske Aag til Kommissarier, Officerer og andre gemene Ryttere af Penge, Heste, Hopper, linnede og uldne Klæder, kan jeg ikke tilvisse mig erindre, foruden den daglige Besværlighed og store Uro, jeg udi mit Hus af Exekverer dagligen maatte udstaa, som jeg altid maatte tage imod og aldrig fik Penge eller Penges Værdi derfor, saa min Tiende, som jeg fik med af det avlede Korn, blev af Rytterne og deres Heste fortæret. — Dertil disse tvende ringe Sogner, som jeg haver liggende ved Havsiden, en stor Del af Sandflugt fordærvede, en Del af stræng Indkvartering og store Beskatninger saa fornede og forarmede, at jeg kan faa lidet af dennem til Tiende til mig og mine smaa moderløse Børns nødtørftige Fremtarv og Underholdning. At den fromme og gudfrygtige Øvrighed vilde lade sig dette gaa til Hjærte og have nogen kristelig Kondolens med disse forarmede Sognefolk.

Sønder Herred. Mors.

Karby-Hvidbjerg-Redsted, Mathias Schütz (Schütte)

Til Hans Kgl. Majestæt: En Hest med Sadel, Pistoler, Degen og alt Tilbehør 30 Rdlr., Skat til Kgl. Majestæt 14 Rdlr. — Til Svensken: Oberstløjtn. Taube¹⁾ 10 Rdlr., Kaptejn Weinholt 7 Rdlr., Major Bardeben²⁾ en sort Hoppe saa god som 16 Rdlr., hans Frue 8 Rdlr., Fyrsten af Weimar 12 Rdlr., en Proviantmester, som exekverede 2 Rdlr. — Til Hans Kgl. Majestæt (til en Hests Udmundering 16 Rdlr., Penge 17 Rdlr., Gryn 2 Tdr., Byg 5 Tdr. og Havre 5 Tdr.). — Foruden den store Udplyndring, som af de Brandenborgske skete, hvilke ved Nattetider borttog og røvede alt, hvis vi ejede³⁾, uden det ringe Kvæg, som var paa Steden, som det er enhver i Landet nok bevidst, item daglig Molestie med de rejsendes Ryttere og Soldater frem og tilbage, saa og mange andre Udgifter, som ikke kan erindres og af min salig Formand⁴⁾ ikke antegnet var.

Tæbring-Ovtrup-Rakkeby, Michel Nielsøn.

Af det svenske Krigsfolk er mig underskrevne afpresset Heste, Penge, Havre, Proviant, Klæder tilsammen for 88 Rdlr., foruden hvis de i mit Hus haver fortærer. Siden er udgivet til vort eget Folk til Hest og Udmundering saa og rede Penge efter Hr. Kommissarius' Forskrivelse tilsammen 32¹/₂ Rdlr., nok Rug og Byg 27 Tdr., nok Gryn 1¹/₂ Tdr. 4 Skp. Halvparten af mine Decimanter haver mig i disse Aar ingen Tiende betalt, thi Gaardene ere en Part øde, en Part haver ikke beholdt over deres Skatter det, de kunde æde.

¹⁾ o: Baron Due.

²⁾ Mon ikke den samme, der i Indberetningen fra Sennels kaldes Garbben?

³⁾ I Indberetning af 1690 (Wulff: Statist. Bidrag, Aalb. Stift. 219) omtaler Præsten ogsaa denne Udplyndring.

⁴⁾ Mag. Jørgen Nielsen Næstved døde 1658.

Frøslev-Møllerup, Madtz Knudsønn Solbjærg,
23. Aug. 1660.

Frøslev Kalds Indkomst (Havre udi Hartkorn anslagen) var udi forrige Fredstider Korn 53 Tdr. og 5 Morsing Skjæpper¹⁾, hvoraf udi disse sørgelige Tider for mange forarmede Sognefolk deres Skyld ringe er bekommet, dog er der af mig udgivet til Fjenderne (hvis mig er frarøvet uberegnet) Penge 30 Slettedaler. — Herforuden siden Anno 1659 efter Hans Majestæts Kommissarius' Ordre Rug 10 Tdr., Byg 10 Tdr., Byggryn 1 Td., Penge 18 Slettedlr. 1 $\frac{1}{2}$ 8 β . Herforuden min Anpart af en munderet Hest at udrede, hvilket (Gud ved) er meget for mig fattige Mand, eftersom Præstegaarden er ringe, og Ildebrand og Hø til Gaardens Brug aarligen for Penge maa kjøbes.

Vejerslev-Blidstrup, Ifuer Pedersen.

Haver jeg underskrevne af Vejerslev Kald, som er fast det ringeste paa Landet (hvoraf i Fredstider, der hver Mand var ved Avl og Bjering og Godset var besat, Præstens Tiende kunde være i Hartkorn anslagen 50 Tønder) udgivet til Svensken og vore egne i denne forleden onde og sørgelige Tid som efterfølger: 1. Udi en Hest at udmundere 20 Sldr. 2. Til Svensken, de Taubiske og Weimarske Regimenter med 5 Ugers besværlig Indkvartering paa tvende Polackers Personer, som hver Dag tog flere end 7 urene Aander til dem og holdt ilde Hus Nat og Dag, med Diskretioner, Foræringer, Exekverpenge og i mange andre Maader afpressede Skatter — 56 Sldr. 3. Til en gerust Hest atter at udgjøre sidst forleden Aar 1659 20 Sldr. 4. Efter velb. Brockenhuus' Paabud; Penge 14 Sldr. 5. Korn udi Rug, Byg og Gryn 21 Tønder.

Øster og Vester Assels, Christen Graffversøn.

Af Assels Kald haver jeg underskrevne foruden den gerust Hest og Skatten til vor egen allernaadigste Herre

¹⁾ til 1 Tønde regnedes 20 Morsingskæpper.

og Konge (ydet) for denne besværlige Tid, som i Penge beløb sig 49 Rdlr. 3 Mk. Siden udi Fjendens Tid foruden Indkvartering og anden Besværing, som jeg udi mange Maader haver udstanden, udgivet: Til Baron Taubes Regiment 22 Rdlr. 5 Mk.; til Hans fyrstelige Naade, Fyrst Adolph Wilhelm von Weymarn, hans Regiment 34 Rdlr. 3 Mk. 4 β. — Siden til vores egne Krigsfolk, foruden Indkvartering, efter velb. Sivert Brochenhuus' Ordre udgivet: 1. Penge: 9½ Rdlr., Rug: 2 Tdr., Byg: 2 Tdr., Havre: 1 Td. — 2. Penge: 3 Rdlr., Rug og Byg: 17 Tdr. — 3. Til en Hest at udmundere 13 Rdlr. — 4. Til ... Skibsflaaden Byggryn 2 Tdr. — 5. Efter velb. Jørgen Kruses og velb. Otto Powischs' Ordre til Magazinkorn: Penge 5 Rdlr. ÷ 1 Ort, Korn: Rug 3 Tdr., Byg 3 Tdr. — Herforuden maatte jeg til en Parti Plynder Ryttere af de Kejslerlige foruden Korn og Fetalia give 10 Rdlr. Og endog jeg nyder min Annexgaard pro officio, saa haver jeg dog udi disse 3 forgangen Aaringer ikke deraf bekommet det allerringeste foruden det, at af min ringe Tiende udi samme Aar resterer mig over 100 Tdr. Korn, som jeg mig aldrig tør vente, efterdi Bønderne ere ganske forarmede.

Ljørslev-Ørding, Christen Jensøn.

Haver jeg underskrevne af Ljørslev Kald, som er det allerringeste paa Landet, hvoraf i Fredstider Præstens Tiende kunde være i Hartkorn anslagen 38 Tdr., udgivet til Svensken og vore egne i denne forleden onde og sørgelige Tid, som efterfølger, nemlig Penge 90 Slettedlr. og 17 Tdr. Korn foruden Diskretioner, Foræring, Exekverpenge og i mange andre Maader afpressede Skatter.

Nykjøbing-Lødderup-Elsø, Johanne Jacobsdatter,
salig H. Jacobs¹⁾ Efterleverske.

Af de svenske Officerer og til deres Indkvartering er udpresset Penge: 118 Rdlr. 2 Mk., Havre: 4 Tdr. ført til

¹⁾ Hr. Jacob Holm angives hos Wiberg II, 483 at være død 1663; men han var allerede død før 10. Jan. 1660.

Viborg. — Siden til Kgl. Majestæts eget Folk og til Confoederantes²⁾ samt Hest og Munitio: Penge 45 Rdlr. 1 Sletmark, Rug 13 Tdr., Byg 13 Tdr., Gryn 2 Tdr.; Penge for Korn, som skulde ydes i Viborg, 6 $\frac{1}{2}$ Rdlr.

Nørre Herred. Mors.

Galtrup-Øster Jølby, Jens Iffuersøn.

In nomine Jesu. Hvad jeg haver udgiven, saa vidt jeg kan i Sandhed komme ihu, til Svensken af den lille Kald Galtrup-Øster Jølby. Anno 1658: Penge i Skat og til Discretioner er 35 Rdlr. Nok blev jeg om Nattetider plyndret og maatte give dem, hvis faa Penning jeg ved Haanden havde, og dertil tog fra mig Skjorter og hvad Linklæder de i Husene kunde finde. — Efter Hr. Kommissarius velb. Sivert Brockenhuus' Befaling Anno 1659: 1. Penge: 8 Rdlr., item 2 Tdr. Rug og 2 Tdr. Byg. — 2. Penge: 4 Slettedlr. 1 $\frac{1}{2}$ sl. Mk., item Korn, Rug og Byg 14 Tdr. 9 smaa Skp. — 3. Givet til Hest og Udmundering 13 Rdlr. 2 $\frac{1}{2}$ sl. Mk. — 4. Byggryn 1 $\frac{1}{2}$ Td. — Anno 1660: Givet 5 Tdr. Byg og 4 Rdlr. Nok til Hest og Udmundering før denne Krigs Begyndelse, Penge og Hest tilsammen 21 Slettedlr. Summa for min egen Person 77 Rdlr. 2 sl. Mk., Rug og Byg 23 Tdr., Gryn 1 $\frac{1}{2}$ Td.

Sejerslev Præstegaards Kald er ikke optegnet, fordi Præsten samme Sted er ved Døden afgangen¹⁾.

Tødsø-Erslev, Jens Mickelsøn.

Skat til Svensken af Tødsø Præstegaard i Mors for 1658: Penge 31 Rdlr. 1 Mk. Givet af samme Præstegaard efter velb. Sivert Brockenhuus' Befaling for Anno 1659 (22 Rdlr. og 5 Slettedlr., Korn 19 Tdr. 9 Skp., Gryn 1 $\frac{1}{2}$ Td.) for 1660 5 Tdr. Byg og 4 Rdlr.

¹⁾ o: de Allierede.

²⁾ Hr. Thomas Pedersen Farstrup døde 1659. Jvf. Ny kirkehist. Saml. I., 97—101, 700.

Solbjerg-Sundby, Knud Jenssøn, 22. Aug. 1660.

Midlertid jeg underskrevne Knud Jenssøn, Sognepræst til Solbjerg Kirke med sin Annex, betjente Herredsprovstens Bestilling udi Nørherred paa Morsø, hvilket jeg omsider for min høje Alderdom og langvarende store Svaghed resignerede, haver jeg til en Diskretion givet Øversten Baron Due en god Hest, paa det jeg til Fromhed mod Herredens fattige Bønder, mellem hvilke jeg — meget ugjærne — da maatte lade likvidere Skatterne og Indkvarteringer, kunde have hannem, som og skete, bevaagen. Thi jeg frygtede, at den (o: Hesten) dog af andre skulde blevet tagen fra mig; thi kort Tid tilforn af de Svenske, som blev fangen i Skive og ført her over til Landet og lagt i Kvarter, var mig frataget mine Penninge, nogle Sølvsker og nogle linnede Klæder, og jeg selv i største Livsfare da, der de fattige Folk udi Ty bleve slagne ved Minderne, og disse da vare fri og løsgjorte¹⁾ med svenske Krigsfolk af tvende Regimenter, som havde Kvarter i Morsø og rejste idelig frem og tilbage over Sundet hos mig. Item med Exekverryttere, som af Kommissarius Johan Georg Cøler fra Aalborg bleve opskikket om Landets Skatter og — Gud bedre det — begyndte paa mig for Herredet, haver jeg frem for alle Landens Præster haft megen stor Besværing, som enhver udi Landet fast vitterligt er. Her foruden haver jeg, saavel som de andre fattige Præster, maattet give Diskretioner til Øverster, Majorer, Krigspræsten Hr. Marcus Drott og andre, da 3, da 4, da 6 Rdlr. etc. Og der foruden den til Øversten for det weimarske Regiment 17. Septbr. Anno 1658 — 11 Speciedaler for min Person. Anno 1659 efter Hr. Kommissarius, velb. Sivert Brockenhuus' Paabud haver Præsterne i Nørherred og en fattig Præsteenke og 2 faderløse Sønner udgivet in summa: Penninge 116 Rdlr., Rug

¹⁾ Dette Udtryk synes at bekræfte Dr. Christensens Antagelse [Historisk Tidsskr. 6 V. 536 og Jydske Saml. 3. III. 229], at Fjorden da havde Udløb i Havet.

og Byg 128 Tdr., Byggryn 10 Tdr., Heste 4, dermed 40 Rdlr. Nok Anno 1660 Penninge 28 Rdlr., Byg 35 Tdr.

Dragstrup-Skallerup, Anders Pedersøn Stern.

Designation¹⁾ paa hvis jeg underskrevne haver udgivet siden Krigen begyndtes: 1: Til en Hest og Udmundering til vor egen allernaadigste Konge, 21 Sldr. — 2: Til Svenskens Folk Penge 35 Rdlr., nok blev mig fraplyndret Gods for 20 Rdlr. — 3: 8 Rdlr., 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 1 Td. Havre. — 4: 4 Slettedlr. 1¹/₂ Mark, nok Byg 14 Tdr. 9 Skp. — 5: Til 2den Udmundering til Hest og Gevær 13 Rdlr. 2¹/₂ Mark. — 6: Byggryn 1¹/₂ Td. — 7: Nok 4 Rdlr. og 5 Tdr. Byg. — Summa 97 Rdlr. 2 Mark, Korn 24 Tdr. 9 Skp., Byggryn 1¹/₂ Td.

Flade-S. Draaby, Claus Christophersen, 23. Aug. 1660.

Fortegnelse paa det, som er udgivet siden den besværlige Krigstid af Flade Præstegaards Kald, som nu er ganske ringe, og Sognefolket slet forarmet i denne Tid, saa den fattige Rettighed Gud og vor allernaadigste Øvrighed haver tillagt, hverken er udgivet eller ej kan, for de er ganske forarmede, ja nogle jaget baade fra Hus og Hjem. — 1. Hvad de Svenske sig belanger, er der udgivet til dem mange adskillige Foræringer baade til Øverste Due, hans Feltpræst, saa ogsaa til Fyrsten af Wiemern, hans Major, ja mange andre, som man saa godt som Livet af dem maatte købe, naarsom de dog (havde) borttaget det bedste af Hestene, saa vel som andet, hvad der kunde findes. — 2. Ellers er der udgivet og udredet til Hans Majestæts Tjeneste tvende Gange ganske Udmundering med 2 Hester. — 3. Efter velb. Sivert Brockenhuus' strænge Befaling er der udgivet baade Rug, Byg og Havre, derforuden rede Penge, ligesaavel af denne ringe Kald, saavel som af andre der i Herredet. Ja, hvis der ikke var strax Korn eller

¹⁾ Er optegnet bag paa Indberetningeu fra Galtrup-Ø. Jølby.

Penge at bekomme af samme Flade Præstegaards ringe Kald, maatte lides Exekution, som og er sket, saa der er borttaget og bortført Rugsæd og andet, som hverken Kvittance eller Rigtighed af Herredsfogden, som det haver borttaget, er igjen bleven leveret.

Alsted-Bjergby, Olluff Jensøn Julby, 22. Aug. 1660.

Gud spare og bevare Kongen og hver kristelig Øvrighed! — Den store pressure kan ikke nær tegnes, men nogenledes gives hermed tilkjende, som jeg fattige Præstemand har udstanden i forleden Aaringer, enddog jeg da nyligen ankom til den ringeste og besværligste Præstekald og Lejlighed i Nørherred paa Morsø, eftersom jeg fandt for mig først 2 fattige Enker paa Steden, Moderen¹⁾ og Datteren²⁾, hver med sine Børn; dernæst større Gjæld end 4 uopfødte smaa Børns Arvelod, hver af mig — næst Guds Hjælp — til 16de Aar at forsørges; derforuden en meget ringe Avlsgaard, hvis Gjærning kan gjøres med 4 Heste eller Øg aleneste, og aarlig maa lejes Græsning, kjøbes Slagtenød, Ilding, Hø og meget andet, som andre kan have uden Penge etc. Saa jeg bad gjærne den høje og milde Øvrighed (den Gud længe vel bevare!) om Forbedring, om jeg maatte, og det kunde ske, at jeg desbedre kunde gjøre mit Embede og nære Hustru og Børn, saa jeg ikke skulde efterlade dem en stor Gjæld at betales efter min Død. Alt dette uanset ved jeg ej, hvor meget Skade Fjenden gjorde mig: Somme plyndrede, somme indkvarterede ilde husede, somme lod sig benøje med Forringer; Øvrigheden, som vilde bevise os nogen Mildhed, fik af os Diskretioner, pro persona nu 2 Rdlr., nu 4, nu flere. Ritmester Mandiebel³⁾ fik en Hest fra mig, Fyrsten

¹⁾ Formodentlig Enken efter Hr. Anders Frandsen Thisted, † 1647.

²⁾ Formodentlig Anders Frandsens Thistedes Datter, hvem Hr. Oluf vel har ægtet, efter at hendes 1ste Mand, Hr. Anders Pedersen, var død 1655.

³⁾ Mannteuffel?

af Weimarn fik 9 Rdlr. af mig, og halvsjette Uge plagede en Svensker mig overmaade, som indkvarterede sig hos mig med Folk og Heste, drev mig af Huset med Hustru og Børn og tog fra mig Hopper og Vogn, som jeg maatte dyre igjen kjøbe, etc. Men Gud være lovet, vi ere dem kvit! — Siden blev det noget bedre, dog store Kornskatter og Pengeskatter paalagdes og udæskedes under militærisk Exekution, saa jeg maatte borge og laane at betale med, uanset jeg det ikke selv havde, og mine forarmede Sognefolk en Del holdt ad sig Tienden, som jeg skulde have, baade selv til at tære af og saa til at udgive af. Men interim, det jeg kan mindes siden Landkommissarius blev forordnet, udgav jeg først 4 Tdr. Hartkorn og 1 Td. Havre, nok 2 Rdlr. 12 ß; item 8 Tdr. Byg og 7 Rdlr. Endnu 5 Tdr. Byg og 24 Skp. Byggryn. Over alt dette udgav jeg med en anden Medhjælper en Rytterhest og 10 Rdlr. til Munition, som kan bevises en Del med Kvittancer og en Del med mange levendes Vidnesbyrd. Saa Gud ved, hvor besværligt det kunde bekommes at udgives fra nødtørfdig Underholdning og Husholding. Bedes derfor ydmygeligst den milde, høje Øvrighed om Forskaanelse herefter, dersom ingen naadigst Tillæg eller Forbedring bliver forundt.

Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50.

Af Knud Heiberg.

IV.

Traktaten om de 8 Saligheder.

I Efteraaret 1733 udkom der en lille Bog (43 Sider) med følgende Titel:

»Korte og Skrif[t]meszige Betragtninger Over de Otte Saligheder af Matth. 5, 3—12. Udi et Sende-brev Til den Apostoliske Meenighed udi Kiøbenhavn Fremlagde og forestillede af en Christi Discipel. Flensborg, Trykt paa gode Venners Bekostning¹⁾«.

Paa Titelbladets Bagside findes trykt en liden Fortale eller Anbefaling for Skriftet, hvori det omtales, at Bogen »er skreven af en, efter Verdens Maade at tale paa, ustuderet, dog i Christi Skole og formedelst aandelig Forfarenhed vel øvet Mand, aleneste til en Opmuntring for Guds Børn og til en Prøve for saadanne, som mene sig at være Guds Børn og sande Christne«.

Under denne Fortale findes hverken Navn, Steds- eller Tidsangivelse. Senere konstateredes det dog, at den var skreven af Vajsenhus-Præsten Enevold Ewald. At selve

¹⁾ I Bibliotheca Danica 1, 410 og 441 er Skriftet anført paa lidt forskjellig Maade, saa man skulde antage, at der existerede to Udgaver med noget forskjellig Titel. En nøjagtig Undersøgelse har imidlertid vist, at det ikke forholder sig saaledes, men at det er den samme Udgave.

Skriftet var forfattet (paa Tydsk) af den bekjendte Herrnhuter Christian David, der i Foraaret 1733 var gaaet fra Kjøbenhavn som Missionær til Grønland, kom frem ved de senere Undersøgelser. Bag i Bogen staar: »Skrevet i April Maaned 1733«, altsaa kort før Davids Afrejse (10. Apr.) til Grønland; men for øvrigt havde han under sit Ophold i Kjøbenhavn gjentagne Gange behandlet Emnet i Foredrag for Tilhørerinder af den fornemme Hofkreds, med hvilken han var kommen i Forbindelse¹). Oversætteren har formodentlig været den bekjendte, forhenværende Informator i Vajsenhuset Gert Hansen, hvem det opsigtvækkende Udtryk i Titelen, »den apostoliske Menighed i Kjøbenhavn«, sandsynlig ogsaa skyldes — og muligvis mere af det, som gjorde Skriftets Udgivelse til en kirkehistorisk Begivenhed, der rygtedes vidt og bredt²).

Endnu kan bemærkes, at medens nogle Exemplarer af Skriftet have to Fortaler (Ewalds og Forfatterens), er der andre, som have tre, nemlig, foruden de nævnte, en, der vist er forfattet af Oversætteren eller Udgiveren.

Af faa Opbyggelsesskrifter er der i sin Tid gaaet saadant Gny som af denne lille Bog, og faa Smaabøger er maaske blevne læste med den Interesse som den. Dette skyldtes særlig de Angreb, som den blev gjort til Genstand for fra nogle københavnske Præsters Side.

Da nemlig i Slutningen af Aaret 1733 Københavns Præster indkaldtes for en kgl. Kommission, der var nedsat for at undersøge de stærke Klager, som de ortodokse Præster i længere Tid, naar Lejlighed gaves, havde udøst over Pietisterne, maatte de alle besvare tre Spørgsmaal. Det sidste af disse lød paa: hvilke Bøger eller Personer man havde at klage over?

Nogle af Præsterne (især de, som hørte til den pietistiske

¹) H. M. Fenger, Hans Egede, S. 117.

²) Etatsraad J. W. Schrøder omtaler den udførlig i Breve til Prof. G. A. Francke i Halle.

Retning) havde ikke noget at besvære sig over; men andre havde desto mere, og de ivrigste ortodokse vare enige om at klage over Bogen om de 8 Saligheder. Dette gjorde baade Sognepræsten ved Trinitatis Kirke Hans Mossin, Sognepræsten ved Holmens Kirke A. Wøldike, og Pietisternes to ivrigste Modstandere, M. Ejler Chrff. Kaasbøll, Sognepræst ved Helligaands Kirken, og Kapellanen ved Nicolai Kirke Christian Reenberg¹⁾. Kaasbøll angav i Forhøret d. 18. Dec. »Madam Wulf, som vil kunne give bedst Underretning om den nylig udkomne Traktat om de otte Saligheder, hvor i en Mængde fanatiske Udtryk og Lærdomme«²⁾; det Exemplar, han havde, var kommet fra hende. Reenberg havde nogle Dage før (15. Dec.) klaget over den samme Bog, »hvilken er ikke andet end et Væv af Fanatisme«. Den maatte, erklærede Reenberg, være skreven enten af Christianus Dippelius³⁾ eller Christian David, som er gaaget til Grønland. Desuden gjorde han opmærksom paa, at den maatte være trykt i København og ikke i Flensborg, da man der hverken bruger ø eller æ.

Dette gav Anledning til, at Bogens Oprindelse nærmere blev undersøgt; og da det nu viste sig, at den, der havde ladet Bogen trykke, var Korrektøren ved Vajsenhuset, Edvard Ottosen Schwartzkopf, maatte denne Juleaften 1733 give Møde i Vajsenhusdirektionen. Da han overfor Direktionen indrømmede, at han havde ladet Skriftet, som han havde faaet af Gert Hansen, trykke hos Bogtrykker Groth, og tilige, som det fremgik af et fremlagt Brev, havde faaet denne til at sætte et falskt Trykkested paa Titelbladet, saa fik han med det samme sin Afsked paa graat Papir fra Aarets Udgang. Han forsvarede sig med, at det var sket udenfor

¹⁾ Forhørene 15—22. Dec. 1733 (Wernigerodes Arkiv).

²⁾ En Fortegnelse over disse findes i E. Pontoppidans Collectanea, Thottske Mns. Fol. 736, p. 490.

³⁾ Dippels Fornavne var Johan Conrad, men hans Pseudonym var Christianus Democritus. Navnebogstaverne C. D. findes jo i Christi Discipel. (se Titelen foran).

Vajsenhuset, og derfor ikke kom hans Tjeneste i Vajsenhuset ved. Men dette vilde Direktionen ikke lade gælde, da »saadan En under den Prætext kunde føre os i mange Vidtløftigheder, og paa (o: i) det mindste med deslige Principiis kan gøre Vajsenhuset fordægtig hos andre¹⁾«.

Bogens unævnte Forfatter kan nu bestemt siges at have været Herrnhuteren Chr. David. Det fremgaar bl. a. af den Forklaring, som Mad. Wulf indgav til den kgl. Kommission d. 5. Februar 1734²⁾. Hun skriver heri: »At jeg maa tilholdes at sige den rette Author for det »fanatiske« Skrift om de 8te Saligheder etc. Da er det en Tømmermand ved Navn Christian David, som har skrevet dette Brev herind til Kjøbenhavn, ej i den Mening, det skulde blive trykt, ej heller har jeg vidst af, det var i Arbejde til at trykkes, før end jeg hos en saa et Exemplar, som allerede var hæftet. Jeg kan ikke begribe, hvorledes dette lille Skrift kan gøres saa farligt, da dog adskillige skadelige Bøger offentlig falholdes; i dette finder man dog med Guds Ord overensstemmende dyrebare Sandheder om Sjælenes Føring paa Saligheds Vej. Hvo der vil gøre det til fantastisk [!] eller til Kætteri, har vel næppe haft nogen Erfarenhed paa sin Sjæl, men er maaske endnu fremmed fra det Liv, som er af Gud«.

I Bogens Titel var der imidlertid et Ord, som de ortodokse med særlig Iver kastede sig over, nemlig »den apostoliske Menighed udi København«. Der kan I se, sagde de, det, »de opvakte« vil, er: de vil danne »en separeret Menighed«.

Kong Kristian VI har aabenbart ogsaa selv været bange for, at noget saadant var i Gære; men han blev beroliget fra forskellige Sider. I »nogle foreløbige Anmærkninger til Præsternes Klager«, der formodentlig er affattede af Bluhme³⁾,

¹⁾ Khist. Saml. 4. R. III, 40.

²⁾ Findes mellem B. Dass' Manuscripter i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem.

³⁾ Arkivet i Wernigerode.

skriver Forfatteren: »De [ortodokse Præster] ville næsten med Magt fremtvinge en separeret Menighed. Hovedgrunden er Titlen paa Betragtningerne over de 8 Saligheder, hvilken ingen vil tage paa sig eller kan paatage sig. Thi det er en Privat-Forseelse af den, der paa uretmæssig Maade har ladet den trykke. Forfatteren, Christian David, har ikke skrevet Titlen«. Samtidigt raadede ogsaa Kristian VI's trofaste Ven, Grev Stolberg paa Wernigerode, Kongen til ikke at gøre videre Væsen af Traktaten, som Kongen havde sendt ham, men som Greven iøvrigt forud havde faaet sendt fra Grev Reuss¹⁾. I Traktaten, skriver Stolberg, findes nogle urimelige Udtryk, som maa holdes Forfatteren, der skal være en Herrnhuter ved Navn Chr. David, tilgode, da han som Udlænding vel endnu ikke er Sproget ret mægtig²⁾, og som en, der ej har studeret, ikke ret er Herre over Distinktionerne; men Hr. E. Ewald, som har forfattet Fortællingen, skulde have rettet saadant og ikke ladet Værket trykke uden Censur med en fremmed Stad foran. Derfor bør han have en taalelig Straf, for »at gøre ham forsigtigere i Fremtiden og godtgøre for al Verden, at Eders kgl. Maj. kun vil protegere det sande gode, men ikke Personernes Fejl«³⁾.

Dette Raad fulgte Kongen. Ewald fik en Bøde paa 30 Rdlr. til de fattige for denne og et Par andre Forseelser, som Kongen erklærede »for denne Gang at ville se igennem Fingre med, forhaabende naadigst, at Hr. Ewald vil i Fremtiden i alt dette gaa forsigtigere frem«⁴⁾.

Pietisterne selv billigede imidlertid ingenlunde Schwartzkopfs Fremgangsmaade med Trykningen af Bogen. Naar

¹⁾ Henrik VI, Greve af Reuss, er en af de mange Tyskere, som i Chr. VI's Tid fik Ansættelse her i Landet — i øvrigt mærkelig ved, at han fuldstændig tilegnede sig det danske Sprog. Døde 1783 som præsjisk Statsminister (D. biogr. Lex. XIV, 19). *H. F. R.*

²⁾ Stolberg synes saaledes at antage, at Chr. David havde forfattet Skriftet paa Dansk, hvad ikke var Tilfældet.

³⁾ Grev C. E. Stolberg til Kr. VI ³/₈ 1734. Ark. i Wernigerode.

⁴⁾ J. Møller, Mnemosyne IV, 339.

Vajsenhuslægen Dr. T. W. Grothaus saaledes i sine Breve til Zinzendorf fortæller om den Larm, Bogen, af hvilken han sender et Exemplar, har vakt i Kjøbenhavn, og om Schwartzkopf, der er bleven jaget ud af Vajsenhuset, saa følger han til: »I nogen Grad har han fortjent det, thi han har: a) ladet sætte Flensborg underneden, og den er dog trykt i Kjøbenhavn. b) Titlen »en Apostolsk Menighed« fortjener vore Anstalter endnu ikke, thi visselig har vi endnu ikke udgravet Grunden dybt nok og er endnu ikke føjede sammen, derfor kan der endnu ikke tænkes paa at bygge Taarne. Imidlertid har han sikkert ment det godt, og det vil ydmyge ham til at falde vor Jesus, Enfoldets og Sandhedens Gud, til Fode«¹⁾.

Men Grothaus fortæller tillige, at han af Piper har faaet at vide, at Baron Söhlenthal ogsaa har ladet Cristian Davids Brev trykke uden Titel og Fortale. Om dette er rigtigt, faar staa hen; vi kender ihvertfald ikke den søhlenthalske Udgave, som maaske ogsaa er bleven holdt tilbage af Söhlenthal selv.

Söhlenthal var ikke den eneste i Kongens Omgivelser, der læste Traktaten med Glæde; Hofpræst Bluhme gjorde det samme, om han end havde adskillige kritiske Bemærkninger at gøre. I et Brev fra Foraaret 1734 skriver han nemlig til Christian David i Grønland:

»Efter den mig givne Frihed erindrer jeg kun om, at den kære Broders Betragtninger over de 8 Saligheder burde været affattede i noget mere Overensstemmelse med Skriften, saa at den onde Verden ikke havde faaet Lejlighed til at bruge Bogen som Instrument til sine Bagvaskelser. Jeg læser den med Fornøjelse til min Opbyggelse, kan taale hvad der er anstødeligt deri, men finder dog ikke følgende Talemaader grundede i Guds Ord: 1) »Sjælen bliver dannet fuldkommen efter det første Billede«. Ak, hvor staar det i Guds Ord? Vel finder jeg det modsatte, 1 Cor. 13, 9.

¹⁾ Grothaus' Breve af 21. og 26. Dec. 1733 i Ark. i Herrnhut.

10. Phil. 3, 2. Joh. 3, 2. 3. 2) »Ilden, som skal rense os fra Synden, NB. er en guddommelig Egenskab«. Ak! Gud giver dog ikke noget Menneske sine guddommelige Egenskaber, thi de er Gud selv, men nok deres guddommelige Virkninger. 3) »Sjæle kan ved Jesus blive retfærdige, ved ham faa Syndernes Forladelse, selvom de ikke kender Jesus, og ikke kan bede i hans Navn«. Ak! hvorledes er det muligt? uden Erkendelse bliver ingen retfærdig, Esa. 53, 11. Mere vil jeg ikke anføre. Ak! kære Broder! lad os elske Sandhed og Gudsfrygt, de er ikke hinanden modsatte, og jeg holder ikke af en Gudsfrygt, som ikke til sin Grund har Kristi Sandhed; egne Tanker er Hø og Straa, som ikke bestaar i Ild. Ellers erkender jeg af dette Skrift den Gave, som er i Eder. Gud velsigne den til mange arme Hedningers Omvendelse. Man har her uforstandigt ladet Hans Tanker trykke, har sat derpaa »trykt Flensborg«, og de er dog ikke trykte der. Er det Renhed, Sandhed, Oprigtighed? O! hvor giver det dog Gudsfrygtens Fjender Lejlighed til at bagvaske, naar den, som vil være en Kristen, ikke engang handler som en ærlig Borger¹⁾. . . .

Den sidste Anke kunde jo dog ikke ramme Chr. David, da han var ganske uden Skyld i Trykningen. Han havde heller næppe kunnet ane, at hans Tanker skulde være i Stand til trykte at vække, hvad Grothaus kalder »ungemein viel Rumor«; det var dog de samme Tanker, som han om Foraaret 1733 havde fremsat i København for Prinsesse Sophie Hedvig, og som havde behaget hende saa vel, at han maatte gentage den for nogle nye Tilhørerinder.

Men rundt i de »opvakte Kredse« var Traktaten meget yndet. Grothaus bemærker i Anledning af den Larm, den vakte: »Verdens og Djævlens Børn kan intet stille op imod den«. Og ovre fra Kristiansø takkede Henrik Langhorn (4. August 1733) Madam Wulf hjærtelig »for den skrevne Piese om de 8te Saligheder«. »Den er«, siger han, »ogsaa

¹⁾ Vidensk. Selsk.'s Bibl. i Trondhjem. B. Dass' MSS.

meget herlig og er mange Gange afskrevet baade her og paa Bornholm og haver været os til stor Opvækkelse¹⁾. Dette var før Trykningen. Men da de trykte Exemplarer, man kunde faa fat paa, bleve beslaglagte²⁾, er Traktaten sikkert bleven afskrevet ogsaa mange Gange senere³⁾. I Brødresocietetet finder vi den anvendt; thi utvivlsomt er det den, Michael Crøger sigter til, naar han i de ledige Brøders Diarium noterer: »d. 1. November 1747 forklarede jeg Brødrene de 8 Saligheder med indskudte Vers, som jeg ogsaa senere anvendte paa enhver«. Saaledes gik den lille Bog sin stille Gang. Da saa endelig Trykkefrihedens Dage oprandt, kunde de herrnhutiske Brødre atter lade Bogen, som engang havde vakt saa megen Larm, trykke igen. Den blev da udgivet i større Format og bedre trykt, under Titlen: »Forklaring over de Otte Saligheder i Matthæi 5. Capitel. Skreven af Een, som elsker den Herre Jesum Christum. Andet og forbedret Oplag. Kiøbenhavn 1773. Trykt og findes tilkiøbs hos A. F. Stein, boende i Skidenstræde Nr. 171«. Den er forøget med en lille Samling herrnhutiske Sange. Men 1773 var der ingen mere, der gjorde Ophævelser over Traktaten om de 8 Saligheder; da var de alvorlige Interesser, som 40 Aar tidligere havde fyldt Københavnernes Sind, lagte paa Hylden, og i Regeringen raadede en anden Aand end i Pietismens Dage. I det »forbedrede Oplag« var vel ogsaa

¹⁾ Khist. Saml. 4. R. I. 642. At det her meddelte Brev er skrevet til Madam Wulf fremgaar der af, at der ingen Hilsen findes til hende. At Langhorn oftere skrev til Mad. Wulf, ses af Sven Roséns Brev 4/11 1733 til C. H. Grundelstierna (i Giørvells Brevsamling i Kgl. Bibl. i Stockholm. Bref från och til åtskilliga Personer I, 33).

²⁾ J. W. Schrøder skriver 9. Jan. 1734 fra Kbhvn. til G. A. Francke i Halle om Traktaten: »Die Exemplaria, sir viel deren noch anzutreffen gewesen, sind versiegelt, und wird der Buchdrucker, der wider Königl. Gebot ein theologisches Werck ohne Censur gedruckt, nicht ungestraftet bleiben«. Se ogsaa Pontoppidans Collectanea, Thottske Saml. Fol. 736, p. 540.

³⁾ Afskrifter findes i Deichmans Bibl. i Christiania (Ms 8° 148) og i den ledreborgske Saml. (Fol. 395).

nogle af de Udtryk ændrede, som tidligere havde vakt Anstød¹⁾.

Da Pladsen tillader det, hidsættes endnu noget af Præsten Chr. Reenberg's Ytringer om Bogen (s. foran, S. 691) efter Mnskr. i Wernigerode:

„Jeg har endnu ikke observeret nogen erratum typographicum i dette Skrift; jeg tror heller ikke, at det er en erratum typographicum, at der staar Skrit- og ikke Skriftmeszige Betragtninger; thi det viser Trin eller Skridt, efter Forfatterens, men ingenlunde efter Skriftens Mening, til Salighed, saa at jeg anser dette som det eneste sande Ord i hele dette Skrift, og at Forfatteren bekjender at være ulærd; men ikke desto mindre passer det ham at give sit Skrift i Trykken uden Censur mod Lovens Indhold. — — Skriftet er overalt forkert og fanatisk, og jeg tror neppe, at nogen vil kunne finde en sund Lære deri fra Begyndelsen til Enden.

¹⁾ I Kirkehist. Saml. 4. R. III, 96 er Opmærksomheden henledet paa, at naar der 1734 paa Waisenhusets Forlag udkom en dansk Oversættelse af J. J. Rambach's Betragtninger over de Otte Saligheder, har Meningen sandsynlig været, at dette Skrift skulde danne en Modvægt mod Chr. Davids og bidrage til at rense Waisenhuset for den Mistanke, der var falden paa samme ved Ewalds og Schwartzkopfs Deltagelse i Udgivelsen af Davids Skrift. Smlgn. ogsaa K. S. 4. R. III, 539, 555. H. F. R.

Biskop Laurits Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663.

(Slutning¹).

Anno 1654.

Den 13 Janv: bleff mig tilskickett fra S. Fru Margrete Norbys Arffuinger en gammel Sølfkande, weyer 40 Lodt.

Den 1 Febr. ordinerede ieg 2 aff Hørerne her i Scholen, som waar Hr. Carl Pedersøn, Capelan i Allesøe, oc Hr. Hans Christensøn Naur, Capelan i Fuglewig.

Den 17 Febr. ordinerede ieg Hr. Jacob Torbensøn Hasebardt, Sogne-Præst til Balsløu, oc Hr. Niels Jensøn Bang, Capelan i Gielsted.

Den 21 Febr. offuerschickede ieg min Famulum, Hans Andersøn, til Aarhus om rictighed aff det geistlige Gods²).

Den 24 Febr. waar ieg i Nørre Broby Kirche, oc der med menige Herredtz-Præster sætte M. Henning til Proust i Salling-Herred³).

Den 10 Martii prædichede ieg i Gielsted Kirche offuer S. M. Michel Pedersøn, oc effter Prædichen sætte ieg M. Mads [Hviid] i Brenderup til Proust i Wends-Herredt.

¹) Dagbogsoptegnelserne for de første 3 Aar (1651—3) ere aftrykte i K. S. 4. R. II, 655—86.

²) Biskoppen var i sin Tid (som Hofprædikant) bleven forlenet med et Præbende i Aarhus Kapitel.

³) Naar Biskoppen tilsyneladende med større Højtidelighed end sædvanlig indsatte Præsten i N. Broby, M. Henning Christensen Achthonius, til Provst i Salling Herred, var Grunden maaske den, at Valget her havde kostet en Kamp, for hvilken der i K. S. 3. R. IV, 784 ff. er gjort Rede.

Den 22 Martii ordinerede ieg Hr. Peder Jonsøn Schoning, Capelan i Schaarup.

Den 5 Aprilis waar ieg Fadder aff M. Mathiæ Søn, Claus.

16 April: Dominica Jubilate visiterede ieg Fraude Kircke.

Den 9 Maji prædicket ieg offuer Ingeborg S. Claus Mulis her i Odense.

Den 20 Maji reyste ieg fra Odense til Taasing.

Den 21 Maji, som waar Dominica Trinit: visiterede ieg Bregninge oc Lande Kircker paa Taasing. Kom samme Aften til Rudkiøbing.

Den 22 Maji visiterede ieg Rudkiøbings Schole oc kom om Aftenen til Magleby.

Den 23 Maji visiterede ieg Magleby oc Tryggeløff Kircker; kom til Humblet om Aftenen.

Den 24 Maji visiterede ieg Humblet Kircke, reyste saa til Lungelse om Aftenen.

Den 25 Maji reyste ieg offuer Belt til Loland, oc kom samme Dag til Nachschou.

Den 26 Maji ordinerede ieg Anders Knudsøn, Sogne-Pr. i Marieboe. Visiterede ieg Nachschous Schole, reyste saa til Haldsted om Aftenen.

Den 27 Maji visiterede ieg Syllested oc Ryde Kircker, om Aftenen til Nebbelunde.

Den 28 Maji visiterede ieg Nebbelunde Kircke, oc drog til Taagerup om Aftenen.

Den 29 Maji visiterede ieg Taagerup Kircke, derfra offuer til Nykiøbing i Falster.

Den 30 Maji visiterede ieg Nykiøbing Schole Formiddag, oc effter Middag hørde Hospitalens Regnskab.

Den 1 Junii visiterede ieg Stubkiøbing Schole¹⁾.

Den 2 Junii visiterede ieg Nørre Alsløu Kircke oc paa Waals, om Aftenen til Ørsløff.

¹⁾ Et latinsk Brev, dat Stubcoplæ 1 Jun. 1654, fra Biskoppen til Stiftets Provster om Hjælp til 2 brandlidte Præster, er trykt i Ny kh. Saml. VI, 351—2.

Den 3 Junii visiterede ieg Ørsløff Kircke, om Afftenen til Nykiøbing.

Den 4 Junii wiede ieg i Nykiøbing M. Lauritz i Nachschou oc Margrete Lauritz d. saa oc Hr. Peder i Eschildstrup oc Sophie Lauritz d.¹⁾

Den 5 Junii, effterat ieg haffde examineret 2 Studiosos, reyste ieg offuer til Loland, til Kiettinge.

Den 6 Junii waar ieg paa Krenckerup oc der forhørde Hospitalets Regnskab; om Afftenen til Marieboe.

Den 7 Junii holdtis Landemodet i Marieboe, huor ieg ordinerede Hr. Lauritz Hansøn, Capelan paa Fæøe, oc Hr. Frederich Madtzøn, Capelan i Nachschou.

Den 8 Junii visiterede ieg Scholen i Marieboe, reyste om Afftenen til Stockemarck.

Den 9 Junii visiterede ieg Stockemarck Kircke; om Afftenen til Bircket.

Den 10 Junii visiterede ieg Bircket Kircke, om Afftenen til Karleby.

Den 11 Junii visiterede ieg Karleby Kircke, om Afftenen til Sandby.

Den 12 Junii reyste ieg fra Loland offuer Belt, om samme Aften til Suenborg, huor ieg kom i Land, der Klocken waar 12 om Natten.

Den 13 Junii visiterede ieg Suendborg Schole, reyste saa hiem til Odense om Afftenen, huor ieg fandt min Hustru oc Barn i god Welstand, Gud skee Loff, oc min Suoger, Hans Mule, med sin Hustru, Børn oc Folck fra Kiøbenhaffn, som den 7 Junii waare til os ankommen²⁾.

Den 20 Junii om Afftenen flytte min Suoger Hans Mule fra os i Niels Claussøns Gaard, hand haffuer leyet.

¹⁾ Begge Brudene vare Døtre af M. Laurits Pedersen, Sgpr. i Nykjøbing; den første ægtede M. Laurits Mortensen Widsted, den anden Hr. Peder Christensen Ørslev (Im. Barfod, Falsters Gejstlhd. I, 8—9).

²⁾ De vare sikkert flygtede for den i Kbhvn. grasserende Pest.

Den 29 Junii reyste den Suenske Dronning, Christine, igiennem Odense, som en Cavallier, i Karle Kleder.

Den 30 Junii ordinerede ieg Hr. Madtz Jacobsøn Lercke til Lande og Aageby Sogner i Loland.

Den 5 Julii bleff Hr. Niels Thomassøns Kald til Wisleb og Weffling Sogner wed Mact kiend.

Den 7 Julii haffde Rigens Marsk¹⁾ mig paa Raadstuen for 2 Commissarier, som waar welb. Mogens Høg oc Otthe Krag, anlangende Haldum²⁾ Kircketiende, som for^{ne} Rigens Marsk til Bønderne haffuer bortfest. Oc effterat Documenterne ere fremlagde oc paa schreffuen, haffue be^{tte} Commissarier taget sig Sagen til at kiende paa oc giffue skriftlig Suar om 4 Uger. Samme Tid lod hand sig mercke at wille steffne det Festebreff, welb. Mogens Friis haffuer paa den Anpart Tiende, hans S. Fader tilforn haffde.

23 Julii, Dominica 9 à Trinit: visiterede ieg Særslø Kircke oc fandt Børnene meget forsømmet. For huilken Aarsag saa wel som for Bøndernes Klagemaal ieg maatte afsætte Substituten. Samme Dag visiterede ieg oc Eylby Kircke.

Den 24 Julii visiterede ieg Bogense Schole, oc fandt stor Forsømmelse.

Den 28 Julii waar ieg Fadder til M. Jørgen Bertelsøns Datter, Anna Cathrina.

Den 4 Aug. ordinerede ieg Hr. Christen Jacobsøn, Sogne-Præst i Weggerlø, oc Hr. Niels Pedersøn Bredall, Sogne-Præst i Iderstrup i Falster, huor begge Præsterne waare døde aff Pest.

Den 7 Aug. waar Marren M. Nielses³⁾ i wort Hus oc

¹⁾ Hr. Anders Bille.

²⁾ Annex til Vitten i Aarhus St. Naar Fyns Biskop havde noget med dette Steds Kircketiende at gjøre, var det i hans Egenskab som Besidder af et Præbende i Aarhus Kapitel (s. Hertel, Aarhus Domkirke II, 568).

³⁾ M. Niels Pedersen Brun, Sgpr. v. Frue K. i Odense. Hans Hustru havde tidligere været gift med hans Formand, M. Ludvig Michelsen. og var ved ham Moder til Hr. Jacob Ludvigsen i Horne.

begierede Marren Suendsdatter¹⁾ til sin Søn Hr. Jacob i Horne.

Den 13 Aug. waar atter Marren M. Nielsis i wort Hus, oc begierede Suar paa sin Søns Wegne.

Den 19 Aug. gaff ieg Hr. Frederich Madtzøn Collats paa Kippinge Kald, som hand i sin Faders, Hr. Madtzis, Sted er kaldet till.

Den 20 Aug. waar ieg til Hr. Jacob Torbensøns Bryllup her paa Raadhuset.

Den 29 Aug. waar Hr. Jacob Ludvigsøn i Horne her oc fich Ja paa Marren Suendsdatter²⁾.

3 Sept. Dominica 15 à Trinit: wiede ieg her paa Raadhuset welb. Hack Wind oc Jomfru Maria Høg.

Den 6 Sept. tilskickede Brudgommen mig it forgyldt Pocal, weyer 30 Lodt.

Den 10 Sept. wiede ieg welb. Christian Daae oc Jomfru Wiuicke Krabbe.

Den 11 Sept. haffuer M: Jacob Sperling oc ieg skriftligen med 2 Mænd, Lauritz Gaas oc Lauritz Forstander, opsagdt welb. Lauritz Ulfeld Gymnasii oc Scholens Penge, 700 Rdlr. Huorefter hand strax samme Dag med 2 andre Mænd, naffnlig Thomas Skreder oc Wolff i Offuergade, haffuer ladet mig sige, at samme opsagde Penge skulle worde erlagdt til forsk^{ne} Terminer.

Den 12 Sept. tilskickett Hr. Gregers Krabbe mig for Brudwielse oc Prædichen — 15 Ducater.

Den 15 Sept. begyndte wi Skiffte i Wisleff effter min S: Broder.

Den 27 Sept. ordinerede ieg Hr. Niels Saxtorff, Capelan i Nachshou.

1 Octob. Dominica 19 á Trinit: ordinerede ieg her i Siughuset Hr. Madtz Madtzøn, Capelan i Nykiøbing i Falster.

¹⁾ Biskoppens Plejedatter (s. K. S. 4. R. II, 678).

²⁾ Et Kongebrev af 30. Aug. 1654 til Biskoppen er trykt i N. kh. Saml. VI, 353.

22 Octob. Dominica 22 á Trinit: waare wi til D: Raus bryllup.

Den 23 Octob. skreff oc underskreff welb: Tyge Belou oc ieg woris underdanigste Erklering om Gamborg oc Vby Sogner, som M. Hans Aalborg begierer att maatte annexeris¹⁾.

Den 25 Octob. bleff Hr. Jacob Ludvigsøn oc Marren Suendtzdatter trolouede.

Den 29 Octob. ordinerede ieg Hr. Jacob Erichsøn, Capellan i Asperup.

Den 7 Novemb. kom min Brodersøn, Jacob Nielsøn, i mit Hus at ligge.

26 Nov. Dominica 27 post Trinit: waar ieg i Skamby til Barsel, oc der døbte M. Henrichs Datter, Barbra.

10 Dec. Dominica 2 Adventus gjorde wi Marren Suendsdatters Bryllup her i wort Hus.

Den 14 Decemb. prædickede ieg offuer M. Michels²⁾ Hustru i Skamby. Huorfor hand siden tilskickede mig ved Elizabeth Mule 15 Ducater til Foræring.

Den 16 Decemb. reyste min Hustru til Horne med Marren Suendsdatter at følge hende hiem.

Den 20 Decemb. ordinerede ieg Hr. Johan Mathiesøn, Sogne-Præst i Ore, Hr. Erich Oluffsøn, Capellan i Snøde, oc Hr. Peder Nielsøn, Capellan i Brenderup.

Anno 1655.

Den 24 Janv. ordinerede ieg Hr. Jens Oluffsøn, Sogne-Præst i Tingsted i Falster, som haffde Kongelig Benaadning, efterdi hand waar iche 25 fulde Aar gammel.

Den 29 Janv. leuerede Thomas Knudtzøn, Skriffuer paa Tranekier-Slot, mig 30 Rdlr. i Myndt, som Greffue Rantzou haffuer giffuet en Scholedreng her i Scholen, som er Christen Knudtzøns Søn i Kaarsebølle paa Langeland, huilche hand effterhaanden skal nyde effter sin Nødtørfft.

¹⁾ Jvfr. N. kh. Saml VI, 777.

²⁾ Fejlskrift for M. Henrichs.

Den 9 Febr. lod ieg disse 30 Rdlr. leuere til M. Mathias, Rectori Scholæ, wed min Famulum Hans Korsebiørg, med Anordning, at alt, hvad der til hans Nødtørft vdgiffuis, schal optegnis.

Den 17 Febr. waar Hr. Cancelers [Christen Thomesen Sehesteds] Fødtzels Dag, da blef hand 65 Aar.

Den 21 Febr. ordinerede ieg Hr. Anders Thomassøn, Capelan i Syndersøe, oc Hr. Niels Rasmussøn Raffn, Capelan i Kierte.

Den 23 Febr. skreff ieg til de 3 Mænd udi Nykiøbing Falster Suar paa deres Breff til mig om Jes Jessøn, som er kaldet til Sogne-Præst der sammested, at dersom de wilde steffne i Sagen, de da det skulde giøre med det allersnæreste, at ieg Personen iche forgieffs, med mine Fare, skulde opholde¹⁾.

Den 24 Febr. skreff ieg til welb. Offe Schade oc lod ham wide, huorledis nogle aff de Nykiøbings Borgere haffde protesteret imod det Kald, som gangen er.

Den 28 Febr. waar ieg med Hr. Canceler inde i Hospitalet, huor hand besaae alle Platze.

Den 16 Martii ordinerede ieg Hr. Wulf Jenson, Capelan i Nyborg.

Den 21 Martii begyndte wi woris almindelige 3 Bededage, paa huilche 3 Dage ieg prædichet huer Dag i sin Kirche, oc waar Hr. Canceler alle Dagene i de samme Kircher.

Den 23 Martii, som waar sidste Bededagen, reyste Hr. Canceler herfra til Ribe, huor Hans May^{tt} haffde forskreffuet Rigens Raad.

Den 26 Martii begyndte Examen i Gymnasio, oc [fortsattes] den Uge offuer.

Den 2 Aprilis begyndte Examen i Scholen.

Den 4 Aprilis bleff Nykiøbings Præstekald Jes Jessøn tildømt her i Consistorio aff Lensmanden oc mig.

¹⁾ Jvfr. Ny kh. Saml. V, 676.

Den 6 Aprilis reyste min Suoger Hans Mule herfra til Kiøbenhaffn. Samme Dag leuerede Cathrine S. D. Hansis¹⁾ til mig it Bref paa 500 Rdlr., som forrentis aff welb. Henrich Gyldenstjerne, huilche hun forærede Karen Mulis 2 Sønner til at studere med.

Den 8 Aprilis kom Hr. Canceler fra Ribe hid til Odense igen.

Den 11 Aprilis bleff ieg steffnet til Herredag med Kong: Steffning aff Rigens Marsch Hr. Anders Bille om Jure patronatus til Haldum Kircke i Julland.

Den 12 Aprilis ordinerede ieg Hr. Hans Hanssøn, Sogne-Præst i Taagerup i Loland.

Den 17 Aprilis, som waar 3 feria Pasch., reyste Hr. Canceler herfra til Lyckesholm, oc om anden Dagen derfra til Kiøbenhaffn.

Den 20 Aprilis prædickede ieg offuer S. Cathrine D. Hans Michelsøns her i St. Knuds Kircke.

Den 21 Apr. tilskickede den S. Quindis Arffuinger mig 1 Sølfkande paa 82 Lodt.

Den 4 Maji ordinerede ieg Hr. Lauge Pedersøn, Capellan i Uby, oc Hr. Lauritz Danielsøn, Capellan i Skamby.

Den 6 Maji kom min Broders Søn, Jacob Nielsøn, hid vd igjen.

Den 11 Maji begyndte Doctoren med sin Cur paa Jens Nielsøn per digestiva primum, deinde purgantia.

Den 14 Maji leuerede ieg til Thomas Brodersøn²⁾, efter welb. Jørgen Rosenkrantzis skriftlig Begiering, 145 Rdlr. fra Kirckerne i Bogherredt oc Wendtzhherredt til Sorøe Bygning.

Den 15 Maji offuerskickede ieg til M. Knud Lercke i Nysted wed hans Bud, Rasmus Friis, fra Odense Prousties Kircker oc fra nogle andre Kircker oc Præster tilsammen Penge — 222 Rdlr. 5 ₤.

Den 8 Junii ordinerede ieg Hr. Kield Jørgensøn, Sogne-

¹⁾ D. Hans Michelsen, forh. Biskop i Fyns Stift.

²⁾ Borgmester i Odense.

Præst vdi Balsløu, oc Hr. Marcus Poulson, Sogne-Præst i Wixnes i Loland.

Den 10 Junii reyste ieg tilig fra Odense til Ørbech, huor ieg den Dag visiterede. Reyste siden derfra til Hesselager.

Den 11 Junii visiterede ieg Hesselager Kircke oc Hospital, oc om Efftermiddagen reyste offuer til Langeland.

Den 12 Junii visiterede ieg Snøde Kircke, reyste saa derfra til Bøstrup, huor ieg bleff om Natten.

Den 13 Junii visiterede ieg Bøstrup oc Tranekier Kircker; bleff saa i Tranekier om Natten.

Den 14 Junii visiterede ieg Tullebølle oc Simmerbølle; reyste saa til Lungelse, huor ieg bleff om Natten.

Den 15 Junii reyste ieg offuer til Loland, oc samme Dag til Nachschou.

Den 16 Junii visiterede ieg Scholen i Nachschou oc reyste samme Dag til Rødby effter Hr. Knuds Begiering, huor ieg om anden Dagen, den 17 Junii, døbte hans Søn, Christen.

Den 18 Junii visiterede ieg Holeby oc Erindeløff Kircker, oc bleff i Erindeløff om Natten.

Den 19 Junii reyste ieg atter til Holeby Kircke, som er Herredtz-Kircken i Fulse Herredt, huor ieg effter menige Herredtz-Præsters (vndertagen M. Bertram i Østoffte, som kom siden) Begiering sætte H. Madtz Besche til Proust. Reyste til Wester Ulsløu om Afftenen.

Den 20 Junii visiterede ieg Wester oc Øster Ulsløu Kircker. Derfra til Dyllefeld, huor ieg bleff om Natten.

Den 21 Junii, effterat ieg haffde visiteret Dyllefeld Kircke, reyste ieg offuer Guldborg Ferge oc kom til Sundby i Falster, huor ieg bleff om Natten.

Den 22 Junii haffde ieg Præsterne i Nørre-Herredt i Falster samlet i Herredtz-Kircken, oc sætte Hr. Jesper i Stubkiøbing til Proust.

Den 23 Junii reyste ieg til Stubkiøbing, oc om Efftermiddagen visiterede ieg Scholen; bleff saa der om Natten.

Den 24 Junii, som waar Dominica 2 à Trinit: paa huilcken S. Hans Dag da indfald, reyste ieg om Morgenen fra Stubkiøbing til Morsby oc der visiterede. Dereffter haffde ieg om Efftermiddagen Præsterne i Synder-Herredt forsamlede i Kirckeby Kircke oc sætte Hr. Hans Theophili [Sadolin] vdi Horbeløu til Proust. Reyste saa til Nykiøbing om Afftenen oc laae til S. Jacob Christensøns om Natten.

Den 25 Junii visiterede ieg Scholen. Hospitals Regnskab kunde icke bliffue forhørdte, effterdi der waar ingen Lensmand tilstede, ingen Sogne-Præst, ickun en Borgemeester tilstede. Der effter reyste ieg til Loland igien, først til Kiettinge, oc dernæst til Nysted samme Afften, oc der bleff om Natten.

Den 26 Junii visiterede ieg Nysted Schole. Reyste saa til Krenkerup, hørte der Hospitals Regnskab. Derfra til Marieboe.

Den 27 Junii holdte wi Landemode i Marieboe.

Den 28 Junii. Effterat ieg havde visiteret Scholen, reyste ieg om Afftenen til Westerborg, huor ieg bleff om Natten.

Den 29 Junii visiterede ieg Westerborg Kircke. Reiste der effter om Afftenen til Sandby.

Den 30 Junii reyste ieg offuer til Langeland, visiterede Scholen i Rudkiøbing, oc kom til Taasing om Afftenen, huor ieg laae til Hr. Jensis i Lande om Natten.

Den 1 Julii visiterede ieg Bierreby Kircke paa Taasing, reyste saa offuer til Fyen, oc effter at ieg haffde talet med Prousten i Suenborg, kom ieg til Querndrup om Afftenen.

Den 2 Julii visiterede ieg Querndrup Kircke, oc der effter kom ieg til Odense samme Afften. Gud skee ewig Ære.

Den 12 Julii fick ieg Breff fra Hr. Canceler, at M. Jørgen Jørgensøn skulle være Lector Theologiæ i M. Jensis sted.

Den 16 Julii gjorde M. Jørgen Jørgensøn sin Eed i Consistorio, der ieg effter Hr. Cancelers Befaling betroede ham Lectoratum Theol.

Den 20 Julii ordinerede ieg wor ny Lectorem Theol.

M. Jørgen Jørgensøn oc tillige **Hr. Jes Jessøn**, Sogne-Præst i Nykiøbing i Falster.

Den 23 Julii begyndte **M. Jørgen Jørgensøn** sine Prælectiones publicas in initiis Hebrææ lingvæ.

Den 25 Julii ordinerede ieg **Hr. Peder Jenssøn**, Capellan i Olderup.

Den 8 Sept. prædickeede ieg offuer welb. **Henrick Langes Frue**, S. Fru **Anne von Allefeld**. — Samme Dag tilskickede hand mig 50 Rdlr. for min Wmag.

9 Sept. Dominica 13 à Trinit: prædickeede ieg i St. Hans Kircke for **Hans Kong: Høyhed**, den vdualde **Printz**.

Den 10 Sept. bleff **Hans Kong: Høyhed** hyldet her paa **Othense Torffue** aff **Menige Stænders Middel** her aff **Fyens Stift**.

Den 12 Sept. ordinerede ieg **Hr. Hans Thomassøn**, Capellan i Nykiøbing i Falster.

Den 13 Sept. reyste **Printzen** her fra, offuer til **Wiborg**, huor hand skulle hyldes den 20 Sept.

Den 16 Sept. reyste ieg fra **Othense** til **Horne**, oc siden til **Alsøe**.

Den 22 Sept. reyste ieg fra **Alsøe** offuer til **Erøe**, huor ieg om **Morgenen** den 23 visiterede **Rise Kircke**.

Den 24 Sept. der ieg om **morgenen** haffde visiteret **Scholen vdi Erøes-Kiøbing**, reyste ieg derfra til **Suenborg**, effterdi ieg for sterck **Modbør** icke kunde komme andersteds i **Land**.

Den 25 Sept. kom ieg hiem igien til mit **Hus**.

Den 28 Sept. kom **Hr. Cancellen** hid fra **Julland**.

Den 30 Sept. reyste hand herfra igien til **Lyckesholm**.

Den 5 Octobr. gjorde **M. Jacob Bircherød**, **Matheseos Professor**, sin Eed her i **Consistorio** til sin **Profession** at antage¹⁾.

Den 8 Octobr. holdte **M. Jacob Bircherød** sin **Oration pro introductione**. — Samme Dag forreholdt **Lensmanden**

¹⁾ Jvfr. Danske Mag. 5. R. II, 239.

Professorerne oc mig Kongelige May^{tt}s Begiering om Forstreckning til Fædernelandens Defension etc.

Den 25 Octobr. resignerede Conrector, M. Iffuer Wandel.

Den 28 Oct. [døbte ieg] Søn Claus
oc med det samme waar Fadder¹⁾).

Den 29 Octobr. visiterede ieg Scholen i Middelfard.

Den 1 Novemb. besøgte mig welb. Landsdommer Henning Paawisk oc Marskalk Cørbitz, som paa Hr. Peder Knudtzøns wegne i Syllinge taledede mig til om min Broderdatter, Margrete Nielsd. i Wisleb. Lidet effter deris Bortgang kom Hr. Peder self, oc taledede sine egne Ord.

Den 8 Novemb. introducerede ieg wores ny Conrector, M. Johan Gosman.

Den 9 Novemb. prædickede ieg i Dalum Kircke offuer S. Lizebeth Hr. Pouels Lig.

Den 5 Decemb. ordinerede ieg M. Lauritz Christensøn her i Byen²⁾).

Den 18 Decemb. prædickede ieg Ligprædicken i Olderup Kircke offuer welb. S. Frue Else Krabbe Eyler Høgs.

Anno 1656.

Den 1 Febr. betalde ieg mit udwiste Leyersted i Choret i St. Knuds Kircke med ett hundrede Rdlr. til Hans Diur, Kirckewerge, huorpaa hand gaff mig sin Bewiis.

17. Febr. Dom. Esto mihi waar min Hustro oc ieg i Horne til Barsel, huor ieg waar Fadder aff Marren Suendsdatters Datter, Karren.

Den 20 Febr. haffde ieg Professorerne i Consistorio forsamlede oc forreholdte dem effter min Suogers, Hans Mulis, Skriffuelse Hr. Cancelers Anordning om Professorernis Stipendiis, huorledis der med skal forholdis.

Den 25 Febr. som indfaldt en Mandag, lod M. Jørgen Jørgensøn Jørgen Suendsøn, som nu Paasche kom ud af

¹⁾ Det meste af denne Notits er afslidt.

²⁾ M. Laur. Chr. Wellejus kom siden til at holde Ligprædiken over Biskoppen (s. K. S. 4. R. II, 641).

Scholen paa Gymnasium, prædiche Brudprædichen for sig i Aasum, huilcket er imod Recessen etc.

Den 17 Martii begyndte wi publicum examen in Gymnasio.

Den 8 Aprilis, som waar Feria 3 Paschatos, waare wi til Festensøll til B. Thomas Brodersøns.

Den 10 Aprilis bleffue Disciplene i Gymnasio oc Scho-
len transfererede, oc beneficia distribuerede.

Den 15 Aprilis waare wi til Festensøll til M. Jacob Sper-
lings, da tuende hans Døttre bleve troloffuede.

Den 26 Aprilis bleff Fru Else begraffuen¹⁾.

Den 27 Aprilis visiterede ieg Fuglevig Kircke.

Den 28 Aprilis Skydebjerg oc Kierte Kircker.

Den 29 Aprilis Gelsted Kireke.

Den 30 Aprilis Tanderup og Sandager Kircker.

Den 1 Maji visiterede ieg Assens Schole.

4 Maji, Dom. Cantate, waare wi til Bryllup i Wisleb,
oc wiede ieg da Hr. Peder Knudsen i Syllinge oc Margrete
Nielsdatter.

Den 14 Maji ordinerede ieg Hr. Carsten Carstensen²⁾,
Sogne-Præst i Ulkebølle paa Alsøe.

Den 16 Maji, som waar Feria ascensionis Christi tro-
loffuede ieg M. Henrick Hansøn i Skamby oc M. Ludvigs
Datter til M. Nielsis³⁾ her i Odense.

Den 18 Maji, som waar Dom. Exaudi, wiede ieg her i
St. Knuds Kircke welb. Manderup Brahe til Torbenfeld oc
w. Jomfru Birgite Trolle.

Den 21 Maji skickede Hr. Niels Trolle mig en Sølfkande
paa 60 Lod for min Vmag.

Den 2 Junii reyste ieg fra Othense til Rudkiøbing.

Den 3 Junii visiterede ieg Scholen i Rudkiøbing. Der-
effter waar ieg welb. Fru Lizabeth Vrnis Giest paa Faare-
weile.

¹⁾ Skriften stærkt afbleget. Om Personen se ndf. under 10 Juli s. A.

²⁾ Med en auden Haand er skrevet ovenover: Christen Lauridsen.

³⁾ M. Niels Pedersen Brun, Præst ved Frue Kirke i Odense, var gift
med Formandens M. Ludvig Michelsens Enke.

(I de følg. Dage foretog Biskoppen den sædvanlig Visi-
tats rundt om i Laaland og Falster og holdt Landemode
i Maribo).

Den 21 Junii visiterede ieg Scholen i Suenborg, derfra
til Ore.

Den 22 Junii visiterede ieg Weystrup oc Ore Kircker,
derfra til Othense.

Den 26 Junii reyste wi wor ny Bryggerhus wed Aaen.

Dominica 4 à Trinit: som waar den 29 Junii, wiede
ieg M. Henrick i Skamby oc Marren Ludvigsd. her vdi
S. Knuds Kircke.

Den 10 Julii tilskickede welb. Eyler Høg mig en for-
gyldt Sølfkande paa 90 Lod for min Lig-Prædicken offuer
hans S. Frue, Fru Else Krabbe.

Den 11 Julii ordinerede ieg Hr. Mogens Jenssøn Bierg
til Sogne-Præst i Seerup Sogn oc S. Jørgensgaard.

Den 25 Julii ordinerede ieg Hr. Rasmus Rasmussøn,
Capellan i Lysabbell paa Alsøe.

Den 20 Aug. gick M. Jacob Sperling oc M. Jørgen Jør-
gensøn til Guds Bord, oc da toge mange i Meenigheden
stor Forargelse aff deris W-enighed om deris Session oc
Gang, huilcket icke kan lidis.

Den 31 Aug. waar ieg til Bryllup paa Othense Raadhus,
der M. Jacob Sperling gjorde sine 2 Døttres Bryllup.

Den 3 Sept. ordinerede ieg M. Hans Søffrensøn Leth,
Sogne-Præst i Ringe.

Dominica 15 à Trinit: 14 Sept. waar ieg i Brenderup
til Bryllup oc wiede Hr. Jacob Ericksøn [Arensbach] fra
Asperup oc Ingeborg Madtzdatter.

Dominica 16 à Trinit: 21 Sept. waar ieg til M. Jacob
Birckerøds Bryllup her paa Raadhuset¹⁾.

Den 4 Octobr. waar nogle aff Brylle Mend her med deris
Gies, som icke bleffue anammede, fordi de kom icke Michels

¹⁾ Et Brev af 20 Sept. 1656 fra Biskoppen til en Fru Hylleborg fin-
des meddelt hos Bloch, Den fyenske Geistligheds Hist. I, 116—7.

afften, effter Contracten, oc fordi de sagde sig i fior at wille giffue Penge.

Den 10 Octobr. ordinerede ieg Hr. Diny's Jenssøn, Sogne-Præst i Hundtzeby i Loland.

Den 29 Octobr. haffde ieg Professorerne forsamlede i Consistorio, oc da forreholt dem Hr. Cancelers Willie om Uniformitate in docendo¹⁾.

Den 30 Octobr. bleff det stillet i Werck her i Othense Schole med den Uniformitet, der holdes schal i Scholerne.

Den 16 Novemb. ordinerede ieg i Siughuset Hr. Pouell Søffrensøn, Capellan i Westerborg i Loland.

Den 25 Novemb. predickedede ieg offuer Hr. Mogens Kaasis Lig i Nyborg Kircke.

Anno 1657²⁾.

Den anden Febr. visiterede ieg Kiørup Kircke ude paa Nørreslæten.

Den 6 Febr. troloffuede ieg M. Jørgen Bertelsøn oc Karren Jensdatter, S. M. Jensis.

Den 9 Febr. waar ieg i Wisleb til S. Karren Hr. Nielsis Begræffuelse.

Den 15 Febr. waar ieg til Jørgen Hanssøns Bryllup, som Hr. Henning Walckendorff gjorde her i Byen.

Den 23 Febr. begyndte det paabudne Stendernis Moede, oc bleff samme Dag for alle fuldmectige her paa Raadhuset proponeret Hans May^{tt}s Naadigste Begiering i Hans May^{tt}s egen Nerwærelse.

Den 27 Febr. bleff Geistligheden hiemforløffuet.

Dominica Oculi, 2 Martii, prædickedede ieg for Hans May^{tt} oc Rigens Raad i St. Hans Kircke.

¹⁾ Jvfr. Bloch, Den fyenske Geistligheds Hist. I, 117 ff. Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 182 ff.

²⁾ Af Dagbogsnotitserne fra 1657 og de følgende Krigsaar findes et Uddrag tidligere trykt hos Bloch, Den fyenske Geistligheds Hist. I, 126 ff.

Dominica Lætare, 8 Martii, wiede ieg welb. Præben von Ahn oc Jomfru Karren Wind her paa Othense Raadhus.

Den 18 Martii ordinerede ieg Hr. Lauritz Jørgensøn, Sogne-Præst i Fiellerup.

Den 24 Martii tilig om Morgenen døde Hr. Flemming Vlfeld her i Othense.

Dominica Quasi modo, 5 Aprilis, wiede ieg M. Jørgen Berthelsøn oc Karren Hansdatter.

Den 7 Aprilis troloffuede ieg D. Christian Luja oc Karren Mule.

Dominica Misericordias Domini gjorde min Hustru wor Stuepige, Karren Jørgensdatter, it lidet Bryllup paa 3 Sæt Mad i Huset, som hun skall boe.

Den 18 Aprilis prædickede ieg offuer Hr. Flemming Vlfelds Liig her i St. Knuds Kircke.

Den 19 Aprilis forærede S. Hr. Flemming Vlfelds Frue mig en Sølfkande, weyer 80 Lodt.

Den 24 Aprilis ordinerede ieg Hr. Tyge Lauritzøn, Sogne-Præst i Langaæ.

Den 9 Maji leuerede ieg wed min Gaardskarl, Hans Jespersøn, 1 $\frac{1}{2}$ Rdlr. til Elizabeth Mule for Aviser.

Den 19 Maji, som waar 3 Pindsdag, haffde M. Henning Troloffuelse med Mette Ericksdatter.

Den 24 Maji, som waar Dominica Trinit: waar ieg til Karren Mules Bryllup her paa Raadhuset.

Den 27 Maji reyste ieg fra Othense offuer til Langeland.

Den 28 Maji visiterede ieg Scholen i Rudkiøbing, der effter til Lungelse.

(29 Maj til 9 Juni Visitats i Laaland og Falster).

Den 10 Junii holdtis Landemodet i Mariebo, huor ieg da ordinerede Hr. Anders Knudtzøn, Sogne-Præst i Fuelse.

Den 11 Junii visiterede ieg Scholen i Mariebo, dereffter til Stockemarck.

Den 12 Junii haffde ieg Præsterne i Nørreherredt i Lolland forsamlede. Siden til Kiøbeløu.

Den 13 Junii maatte ieg bliffue i Loland for Modbør oc strengt Wær.

Den 14 Junii kom ieg offuer til Langeland oc Taasing.

Den 15 Junii visiterede ieg Scholen i Suenborg, reyste saa til Schaarup.

Den 16 Junii haffde ieg Præsterne i Gudme-Herredt forsamlede, oc da bleff Hr. Peder i Hesselager til Proust forordnet i Suindinge Kircke. Der effter kom ieg, Gud skee Loff, well hiem til Othense.

Den 19 Junii ordinerede ieg Hr. Lauritz Nielsøn, Sogne-Præst til Kirckeby i Falster, som Lensmanden paa Nykiøbing Slot haffde giffuet Kaldsbreff.

Den 25 Junii loffuede ieg 400 Lod Sølf eller des Wærd i Penge at vdgiffue til Landens Defension, huilcket ieg indskref i en Bog, som welb. Jørgen Krabbe waar her med.

Den 23 Junii kom Fienden i Holsten¹⁾.

Den 13 Augusti kom Hans May^{tt} med Dronningen oc Rigens Hoffmester hid til Othense.

Den 14 Aug. reyste Kongen herfra offuer til Fredericks-odde. — Samme Dag bleff det geworbne Rytteri, som flyde for Fienden i Holsten, indquarteret allevegne her i Landet.

Den 16 Aug. kom Dronningens Broder, den Catholiske, hid til Byen at følge med Hans May^{tt}. — Samme Afften bleff her indquarteret adskillige hollandske Officerer, som waare kommen at tiene Kongen.

Den 17 Aug. kom Kongen hid til Othense igien.

Den 19 Aug. reyste Kongen atter herfra til Fredericks-odde med mange hollandske Officerer. Dronningen bleff her tilbage.

Den 24 Aug. lagde Fienden sig for den ny Stad i Jul-land, effterat hand nogle Dage tilforn haffde ladet sig see med Tropper oc Partier.

Den 27 kom en Hob Gønger her igiennem, som gick

¹⁾ Denne Notits er sat paa Foden af en Side i Mnskr. lidt udenfor den kronologiske Orden.

til Julland. — Samme Nat brød Fienden op og gick vd ad Holsten igien med nogle Fortropper af Rytteriet.

Den 28 kom Hans May^{tt} hid til Othense igien.

Den 29 Aug. tilskickede de Kaaser mig 100 Rdlr. in specie for deres Faders, Hr. Mogens Kaasis, Ligprædicken.

Den 30 Aug. talede ieg med Hr. Hoffmester til Hermand Hanes om det Kongebreff, Borgemestere oc Raad haffde forhuerffet, at Geistligheden her i Byen, som ingen Bestilling haffue, saavel som Geistlighedens Encker skulle secundere dem med Indquartering oc anden Byens Udgift, huilcket hand da loffuet at skulle bliffue remederet.

Den 31 Aug. talede ieg med Secreteren om det samme til Henrik Jørgensøns, som da fick mig sin Haand, at det skulde wordet forandret.

Den 1 Sept. waar Hans May^{tt} hen wed Foborg Siden at besee Platzen der. — Samme Aften kom den Polske Gesandt fra Kiøbenhaffn til Othense.

Den 4 Sept. reyste Hans May^{tt} atter til Medelfard oc Dronningen med. — Samme Dag bleff mig tilskicket Skriffelse fra 2 Kong: Commissarier, Hr. Siuert Vrne oc Henning Paawisk, at ieg paa Hans May^{tt}s Wegne skulde anmode Geistligheden om widere Forstreckning enten aff rede Penge, Guld eller Sølf.

Den 5 Sept. forreholdte ieg Geistligheden her i Byen, som icke er under Prousten, denne Befaling.

Den 6 Sept., som waar Dom. 15 à Trinit: waar ieg i Syllinge, døbte Hr. Peders Søn Johan Christoffer oc stod Fadder.

Den 7 Sept. kom Kongen oc Dronningen igien fra Medelfard. — Samme Dag annammet Knud Rasmussøn i Westergade aff mig Told aff 2 Heste, 4 Kiør, 1 Stud oc 2 Kalfue, af huer $\frac{1}{2}$ R , er $4\frac{1}{2}$ R .

Den 8 Sept. talede ieg atter med Rigens Hoffmester paa min Suogers, Mogens Mules, wegne, oc fick Befaling, at hand skulde supplicere, saa skulde det bliffue klart.

Den 10 Sept. waar M. Hans Leth i Ringe oc Anne

Mule Nielsd. samlet her i Consistorio for welb. Jørgen Kaas oc mig, at wi efter Kong: M: naadige Befaling wilde haffue accorderet dem imellom om hendes aarlig Affgift. Men det wilde hand i Mindelighed icke indgaa.

Den 11 Sept. reyste Kongen, Dronningen oc gandske Hoffstaten herfra offuer til Sieland.

Den 24 Octbr. bleff Fredricksodde indtagen aff Suen-sken uden nogen Modstand, oc fick alle Stycker, Munion oc huad der waar inde, Gud bedret!

Den 27 Octbr. ginge hundrede Borgere her af Byen til Strib at holde Wact.

Den 30 Octbr. ordinerede ieg Hr. Madtz Knudtzøn Lee-gaard, Capellan i Querndrup.

Den 6 Novemb. kom Kongen hid til Byen, oc om anden Dagen reyste til Meddelfard.

Den 8 Novemb. kom Kongen igien hid til Byen.

Den 9 Novemb. reyste Kongen tilig herfra offuer til Sieland.

Den 26 Decemb., som waar anden Juledag, ordinerede ieg i Siughuset Hr. Hans Hammer, Sogne-Præst i Tiirsted i Loland.

Den 30 Decembr. leuerede ieg til Hr. Siuerdt Vrne, wor Lensmand, oc Henning Powisch, Landsdommer, fire hundrede Lodt Sølf, som ieg tilforn den 25 Junii til Landens Defension vdloffuede.

Anno 1658.

Den 3 Januarii waar welb. Gunde Rosenkrantz her hos mig oc begierede, ieg wilde predicke Ligpredicken offuer hans Søn, S. Jørgen Rosenkrantz¹⁾.

Den 17 Janv. ordinerede ieg i Siugstuen Hr. Rasmus Pederson, Sogne-Præst i Riserup i Falster.

Den 30 Jan. faldt Suensken offuer i Fyn oc indtog Landet, oc Dagen der efter, den 31., kom hid til Byen.

¹⁾ Se ndf. under 30. Juni s. A.

Den 2 Martii bleff Freden wed Trommeslag her i Byen publiceret.

Den 6 Martii bleff Freden her i Byen wed Trompeter oc Herpucher solenniter udraabt.

Den 14 Martii ordineret ieg Hr. David Schram, en tydsk Student, inde i Siugstuen, huilcken skulde were Feld-Præst under Landgreffuen aff Hessen.

Den 17 Martii ordinerede ieg Hr. Hans Jacobsøn Sperling, Sogne-Præst i Bogense, oc Hr. Jørgen Jørgensøn Bang, Sogne-Præst udi Sandager wed Assens.

Den 24 Martii waar Anders Bredall hos mig oc lod mig wide, at hand icke begierede den Scholebestilling i Nachschou, fordi hand skulde forbliffue hos Gunde Rosenkrantz.

Den 2 Aprilis ordinerede ieg M. Johan Henricksøn Gosmand, Sogne-Præst i Medelfard. — Samme Dag stod ieg Fadder til min Svogers, Mogens Mules, Søn Jens.

Den 3 Aprilis resignerede M. Johan Gosmand Conrec-torium her i Scholen.

Den 21 Aprilis ordinerede ieg Hr. Frederich Brand, Sogne-Præst i Suindinge.

Den 19 Maji ordinerede ieg Hr. Hans Ovesøn, Sogne-præst i Arninge i Loland.

Den 22 Maji prædickede ieg offuer welb. Jomfru Anne Lycke, oc bleff mig derfor foræret en liden forgyldt Sølfkande paa 42 Lod.

Den 24 Maji prædickede ieg offuer welb. Jomfru Mette Krabbe, S. Hr. Gregers Krabbes Datter.

Den 27 Maji prædickede ieg offuer welb. Hr. Iffuer Wind, Danmarckis Riges Raad oc Lensmand paa Dalum.

Den 30 Maji, som waar Pindsdag, tilskickede welb. Fru Helvig Hr. Iffuer Winds mig en Sølfkande, weyer 76 Lod. Og gaff min Datter derforuden 1 dobbelt Rosenobell.

Den 1 Junii, som waar tredie Pindsdag, ordinerede ieg Hr. Clemen Pedersøn, Capellan i Hagenbiereg paa Alsøe¹⁾.

¹⁾ En Erklæring af Biskop Laur. Jacobsen, dat. 2. Juni 1658, vedrørende Rektoren i Rudkjøbing, findes trykt i Nyk. Saml. VI, 358.

Den 4 Junii tilskickede welb. Fru Dorrete Daae mig 16 Ducater for Lig-Prædicken.

Den 8 Junii prædickede ieg offuer welb. S. Fru Anne Henning [Walckendorffs] til Glorup oc hendis eniste Søn, welb. S. Hr. Henning Walckendorff, udi Suinninge Kircke.

Den 9 Junii kom Kongen aff Suerrig med Dronningen til Fredericksodde.

Den 10 Junii kom Kongen aff Suerrig til Meddelfard.

Den 16 Junii ordinerede ieg min Famulum, Hr. Hans Andersøn, Capellan i Nackschou.

Den 26 Junii prædickede ieg i Egense Kircke offuer welb. S. Jørgen Kaas, som bleff schudt wed Iffuersnes i det suenske Offuerfald.

Den 25 Junii kom min anden Famulus, Jens Knudtzøn Fangel, til mig.

Den 30 Junii prædickede ieg her i St. Knuds Kircke offuer welb. Gunde Rosenkrantzis Søn, som bleff skudt i Frederichsodde oc siden døde i Medelfard.

Den 9 Julii prædickede ieg i Haarby Kircke offuer welb. S. Rigens Marskis Søn, Henrick Bille.

Den 11 Julii lod Frøicken Eleonora wed B. Thomas Brodersøn aff mig begiere, at ieg wilde prædicke offuer hendis Moders oc Systems Lige her i St. Knuds Kircke 23. Julii, mod huilcken Begiering ieg mig undskyldte det bedste, ieg kunde, men fick stor Wrede¹⁾.

Den 18 Julii bleffue be^{te} Liige indført her i Othense ind paa Adelens Gaard med Ringen oc Sang oc temelig Fylge.

Den 19 Julii tilskicker Rigens Marskis Frue mig 10 Rosenobler i Guld for den Ligpræcken, ieg holdte offuer hendes Søn, Henrick Bille.

Den 20 Julii waar Fougeden paa Boller hos mig circa horam 5tam pomeridianam, hilsende mig fra Greffinden, hendis Syster oc Medarffvinger, oc lod mig wide, at de

¹⁾ Biskoppens Svar findes trykt i Nye Danske Mag. V, 78.

wilde, deres Sogne-Præst til Boller skulde prædicke offuer deres Moders oc Sisters Liig paa Fredag; forseer sig til, det waar mig icke imod.

Den 21 Julii prædickeede ieg her i St. Knuds Kircke offuer S. Henrik Podebuskis Lig. — Samme Dag tilskickede S. Jørgen Kaasis Frue mig 1 Sølfkande paa 100 Lod, fordi ieg prædickeede offuer hendis Mands Lig i Egense Kircke.

Den 22 Julii tilskickede S. Hendrick Podebuskis Frue mig 30 Rdlr. in specie for Lig-Prædicken.

Den 28 Julii wiede ieg paa Adelens Gaard welb. Henning Walckendorff den unge til Klingstrup oc Jomfru Kirstin Kruse.

Den 31 Julii tilskickede welb. Henning Walckendorff mig it smuckt forgyldt Pocal, weyer 33 Lod.

Den 7 Aug. gick Fodfolket fra Othense, som skulde offuer til Sieland, oc samme Dag gick K. aff Suerig med sit Folk ind i Sieland.

Den 9 Aug. taledede ieg med Gen. Horn her i Byen paa Geistlighedens Wegne.

Den 11 Aug. ordinerede ieg Hr. Jost Ludwigsøn i Faa-borg oc Hr. Hans Hansøn, Sogne-Præst i Holeby i Loland.

Den 22 Aug. waar Hr. Claus i Lyndelse her hos mig oc borthente Abigael oc Karren Niels-Døtre¹⁾, effterat de haffde werret her i mit Hus siden den 30 Jan., som er 29 Uger.

Den 29 Aug. ordinerede ieg i Siughus Kircken Hr. Søffren Thomæsøn, Sogne-Præst udi Balsløu, oc Hr. Jørgen Hansøn, Capellan i Synderby.

Den 27 Octob. bleff M. Henrick Hansøn i Skamby be-graffuet her i Byen.

Den 8 Novembris skickede den Suenske Krigs-Com-missarius mig Bud, wed Naffn Gutheim, at Peder Jenssøn skulde tilstedes at prædicke paa Skamby Kald. Huis det

¹⁾ Døtre af Biskoppens Broder, afd. Hr. Niels Jacobsen i Vigerslev. Hr. Claus Pedersen (Nyborg) i Nørre Lyndelse var gift med en Datter af Biskoppens Broder, Hr. Jacob Jacobsen, Præst i Husby.

icke skeede, wilde hand revencere sig paa Prousten, og sagde derhos, at han der vdi haffde at raade. Det er det første, de Suenske haffue befattet sig med den geistlige Jurisdiction her i Landet, huortil denne Peder Jenssøn haffuer giffuet dem Aarsag.

Den 1 Decemb. ordinerede ieg Hr. Lauritz Henricksøn, Sogne-Præst i Skamby, oc Hr. Madtz Gregersøn, Capellan i Synder-Broby. — Samme Dag taledede welb. Fru Margrete Straale, S. Niels Gyldenstierns til Nellemose, med mig oc begierede, ieg effter hendis Ord wilde lade Hr. Niels i Wisleb wide, at hun ingen Process wil begynde eller føre med den Mand, Peder Andersøn Limkielder, som til Tinge er sictet for Tiufferi, oc at hun indtet med ham wil haffue at bestille, efftersom hand er icke meere paa hendis Staffn.

Juleaften den 24 Decemb. sildig skickede den Suenske Ober-Commissarius Siltman mig Bud wed Henrick Jørgensøn, at ieg skulde befale Præsterne her i Landet, de icke skulle bede paa Prædickestolen for wor naadigste Konge oc neffne hans Naffn; men ickon i Allmindelighed, at Gud wille giffue Naade til, at de 2 Nordiske Konger maatte komme i Fred oc Enighed med huer andre igien, etc. Huortil ieg suarede, at ieg den strenge Befaling icke kunde effterkomme, fordi den waar imod Gud, imod min Eed, ieg haffuer giort Hans May^{tt}, imod mit Embeds Plict oc imod min Samwittighed. Maatte ieg icke derfor forskonis, da wilde ieg før quitere min Bestilling.

Anno 1659.

Den 4 Febr. prædickeede ieg offuer Helwig, S. M. Jacob Sperlings, her i St. Knudtz Kircke, huorfore Arffvingerne forærede mig 5 Rosenobler.

Den 11 Febr. ordinerede ieg Hr. Niels Mortensøn, Sogne-Præst i Ørbecklunde.

Den 27 Febr. ordinerede ieg i Siugstuen Hr. Hans Olufsøn, Capellan i Brenderup.

Den 28 Febr. er her i Byen aff mange Gotfolck hørt

stor oc sterk Skiuden i Lufften som med Stycker oc Musqueter, oc er seet 2 Kriigshær imod hinanden, som for wist berettis. Gud formilde sig offuer os for Christi Skyld.

Den 10 Martii ordinerede ieg Hr. Daud Georgii, født vdi gamle Stetin i Pomeran, til en Felt-Præst under Oberst Schönlebens Regimente.

Den 12 Martii leuerede Capellanen her til St. Knuds Kircke, Hr. Niels Jensøn, mig, paa min Broders Hr. Jacobs Wegne, fra Karren S. Hans Christensøns 24 Rdlr. i Mynt, som skall være Husleye aff hans Gaard her i Byen. Hvor-paa ieg gaff hende Quitering.

Den 5 Aprilis, som waar 3 Paaskedag, ordinerede ieg Hr. Christen Mortensøn Randers til Feltpræst under Oberste Georg Wittes Regiment i Sieland.

Dominica Cantate, som indfaldt den 24 Aprilis, kom en Student wed Naffn Niels Hansøn Krag til mig oc lod mig see it Kaldsbreff, med huilcket hand er kaldet til at skulde være Sogne-Præst til Wisleb oc Weffling Sogner.

Den 26 Aprilis examinerede ieg hannem i Consistorio. Samme Dag der efter bleff ieg adtwaret, at for^{ne} Niels Krag skulde være sictet oc vdlagdt til Barnefader aff it besoffuet Quindfolck til Tinge, oc at der waar gaet Dom i Sagen. Huorfor, der ieg spurde, at samme Quindfolck skulde høre Bendix Lauritzsøn til, taledede ieg med hannem der om, oc fick saa wiit Underretning, at it Quindfolck wed Naffn Mette Clausdatter paa Ugersløugaard haffde født it dødt Barn, oc paa Skamherredtz Ting haffde vdlagt for^{ne} Niels Hansøn Krag til sit Barns Fader. Lod mig oc samme Dag see en Herredtzfougetz Dom, udsteed aff Skam-Herredtz Ting den 12. Junii 1656, i huilcken saadan Sictelse oc Beskyldning waar indført, huor efter ieg icke torde vnderstaa mig at ordinere ham.

Den 30 Aprilis kom welb. Niels Lycke til mig oc skrifftligen paa sine egne oc menige Kaldsmends Wegne begierede, ieg wilde mig skrifftligen erklere, huorfor ieg icke torde ordinere samme Niels Hansøn Krag, som waar

giffuen Kaldsbreff. Huilcken Erklering ieg oc strax gaff hannem, oc refererede mig paa forbe^{te} hans Beskylding.

Den 2 Maji fick ieg en beseglet Skriffulse fra welb. Niels Lycke, Jørgen Kaas oc Bendix Ratlow, i huilcken de aff mig begierer at wide, 1. om det er forsuarligt, at Menigheden i Wisleb mister sin Sielesørger, indtil den kaldede Person, Niels Krag, kan louligen erklere sig. 2. om ieg wil ordinere en anden Person, det vdgifne Kaldsbreff uagtet, om Kaldsmendene effter Recessen træde til ny Kald? Huor til ieg strax skriftlig suarede, som Copien vdviser¹⁾.

Den 11 Maji ordinerede ieg 2 Hr. Alexanders Sønner i Ouby, som er Hr. Frederick Alexandersøn til sin Faders Capellan i Ouby, oc Hr. Hans Alexandersøn, Sogne-Præst i Brendekilde.

Den 15 Maji, som waar Dominica Exaudi, ordinerede ieg i Hospitalet en Felt-Præst vnder Oberste Peters Regiment, wed Naffn Hr. Alexander Christian, barnfødt i Sønderborg oc opdragen vdi Sleswig.

Den 14 Junii døde welb. Jomfru Ingeborg Friis til Margaard her i Othense, der Klocken waar halffgangen 4 effter Middag.

Den 17 Junii bleff S. Jomfru Ingeborg Friisis Lig indførdt i St. Knuds Kircke.

Den 9 Julii, som waar imellem Fredag oc Løffuerdag om Natten, døde welb. Lauritz Vifeld i sin Gaard her i Byen, effterat hand nogle Vger haffde ligget wed Sengen.

Den 10 Julii, som waar Dominica 6ta à Trinit: prædikede ieg Høynesse i St. Knuds Kircke her i Byen.

Den 20 Juli bleff welb. S. Lauritz Vifelds Liig henførdt om Aftenen i S. Knuds Kircke.

Den 23 Julii fick Hr. Peder Nielsøn, forige Medtienner vdi Guds Ord i Sydersøe, Confirmatz oc Forskriffuelse paa samme Kald, som Ir. Thomas Nielsøn, forige Sogne-Præst, for hannem godwillien oplod.

¹⁾ Den »Copi« kjendes ikke; men den omstridte Person blev dog siden Præst i Vigerslev (sendf. u. 14. Dec. s. A. Jfr. Wiberg III, 567).

Den 3 Aug. ordinerede ieg Hr. Niels Pedersøn, Sogne-Præst i Naarupe, oc Hr. Hans Jørgensøn, Capellan vdi Skeeby.

Den 16 Aug. kom min Broderdatter Abigael Nielsdatter hid i vort Hus igien, effter min Skriffuelse.

Den 8 Septemb. tilskickede mig Ober-Commissarius Siltman 20 Rdlr. i Myndt, som til fattige skulle uddeelis, aff huilcke ieg skickede 10 Rdlr. til huer Sogne-Præst her i Othense at uddeele til nødtørffligste.

Den 18 Septemb. ordinerede ieg Hr. Jens Nielsøn Spend, Sogne-Præst vdi Herluffmagle i Sieland, som welb. Christian Daae til Raffnstrup, der haffuer Jus til Kircken, til mig forskreff.

Den 22 Septemb. begyndte wi Examen i Gymnasio med de Disciple, som haffue gaaet her saa længe.

Dom. 19 à Trinit: 9 Octob. ordinerede ieg Hr. Jens Hals, Sogne-Præst til S[n]eesløu og Førsløu, som welb. Niels Parsberg til Eskildstrup paa sine egne oc Menighedens wegne forskreff.

Dom. 21 à Trinit: 23 Octob. ordinerede ieg Hr. Pouel Halwersøn Islænder, Sogne-Præst vdi Harrested og Allinde-magle Sogner, liggende wed Ringsted i Sieland, som Prousten, M. Hans Pouch i Ringsted, til mig forskref¹⁾.

Den 26 Octob. ordinerede ieg her i St. Knuds Kircke Hr. Niels Madtzøn, Sogne-Præst vdi Gudme.

Den 15 Novemb. er de Suenske, wore Fender, som nu fast i 2 Aar haffuer hafft Fyen inde, slaget wed Nyborg oc totaliter ruinerede. Gud være ewig Ære

Den 23 Novemb. ordinerede ieg Hr. dans Oluffsøn, Sogne-Præst i Kolshaffue.

Den 14 Decemb. ordinerede ieg Hr. Niels Hanssøn Krag, Sogne-Præst i Wisleb, oc Hr. Jøns Lauritzøn, Hr. Carstens Søn her i Byen, sin Faders Cøpellan.

¹⁾ Det er altsaa urigtigt, hvad hidtil har været antaget, at nævnte Islænder, der andensteds rigtigere kaldes Hallsen, skulde være ordineret af den svenske Feltsuperintendent Zacharias Kling (Ny k. Saml. I, 135. Jfr. Smith, Kbh. Uni. Matr. I, 208).

Anno 1660.

Den 4 Janv. ordinerede ieg Hr. Claus Nielson, Sogne-Præst i Munkeboe, oc Hr. Anders Pederson, Sogne-Præst i Tranekier paa Langeland.

Hellig tre Kongerdag bleff giort Tacksigelse aff Prædicke-stolene her i Landet for den herlige Seyervinding, Gud gaff woris Folck offuer de Suenske wed Nyborg.

Den 10 Janv. kaldede wor Herre min S. Broder, Hr. Jacob Jacobsen i Ouby¹⁾.

Den 12 Janv. prædickede ieg i Wiby Kircke paa Hindsholm offuer Prousten, S. Hr. Jonas Lauritzøn. Dedit 24 Rdlr. — Samme Dag reyste min Broderdatter, Abigael Nielsdatter, fra os til Ouby.

Dominica 3 ab Epiphā: 22 Jan. waar M. Peder Nielson til St. Hans Kircke hos mig oc paa Hr. Niels Krags i Wisløff, hans Wegne, begierede min Broderdatter Abigael Nielsd. tilecte.

Den 23 Janv. bleff min S. Broder, Hr. Jacob Jacobsøn, begraffuet i Ouby Kireke. Hans Alder waar 58 Aar.

Den 3 Febr. waar welb. Jørgen Kaasis Frue her hos mig paa Hr. Niels Krags wegne i Wisløu, oc begierede Abigael Nielsd. til hans Hustru.

Dominica 5 ab Epiph.: som waar den 5 Febr. waar M. Peder Nielson oc Hr. Niels Krag hos mig om det samme.

Den 18 Febr. ordinerede ieg Hr. Gregers Søffrenson, M. Lauritzis Capellan pro Persona.

Den 22 Febr. ordinerede ieg Hr. Johan Gaas i Wiby paa Hindtzhalm oc Hr. Claus Lauritzøn Barfod i Fraude.

Den 28 Febr. bleff min Broder-Datter, S. Anne Hr. Clausis i Lyndelse, begraffuet.

Den 2 Martii ordinerede ieg Hr. Peder Rasmussøn, Sogne-Præst i Ouby, i min S. Broders, Hr. Jacobs, Sted.

Den 16 Martii ordinerede ieg Hr. Johan Krag, Sogne-Præst i Hørup paa Alsøe.

¹⁾ D. e. Sønder-Aaby i Husby Sogn.

Den 17 Martii, som waar Løwerdag wed 7 Slet om Morgenen, døde min Suoger, Dinys Jensøn¹⁾, som waar 63 Aar gammel.

Den 30 Martii ordinerede ieg Hr. Peder Pedersøn, Sogne-Præst i Brendekilde.

Den 15 Aprilis ordinerede ieg Hr. Anders Christensøn, Capellan i Suenborg, oc Hr. Esben Jacobsøn, Capellan i Hørup Sogn paa Alsøe.

Den 26 Aprilis waar 3 aff de Øffuerste her i Scholen hos mig oc begierede, at de maatte bliffue i Scholen oc icke in Gymnasium transfereris, efterdi de der Inted til Vnderholdning kunde haffue at forwente i dette Aar.

Den 6 Maji introducerede ieg wor Conrectorem, Dn. Johannem Rhodium.

Den 12 Maji døde min Suoger Herman Hane i Othense om Morgeneu wed halffganget it, oc bleff begraffuet den 18 Maji. — Samme Dag døde M. Madtz Lercke i Nyborg.

Den 28 Maji prædickede ieg i Nyborg Kircke offuer S. M. Madtz Lercke, Proust i Winding Herredt. Oc forærede Quinden mig samme Dag en liden Sølfkande paa . . . Lodt, oc der vdi 4 Ducater i Guld.

Dominica Exaudi, som waar den 3 Junii, bleff Freden publiceret her i Othense baade aff Prædickestolene saa oc siden wed Trommer, Stycker oc Musqueter. Gud wære ewig Ære for Freden, oc giøre naadeligen, at den maa bliffue bestandig.

Den 15 Junii ordinerede ieg Hr. Jost Christensøn, Sogne-Præst i Humblet paa Langeland.

Dominica Trinit., som waar den 17 Junii, haffde min Broderdatter Abigael Nielsd. Bryllup i Ouby.

Den 20 Junii holdtes her i Fyen Tacksigelsis Dag for Freden offuer alt Landet effter Gen. Lieutenant Claus von Alefels oc Landsdommers, Henning Powisches, deres Befaling. Texten waar Psalm. 126. Jeg prædickede self samme Dag i St. Knuds Kircke.

¹⁾ Raadmand i Odense.

Den 22 Junii skreff ieg til M. Knud Lercke i Nysted, at hand med Lensmanden paa Nykiøbings Slot i mit Sted skulde dømme i den Sag om det Præstekald i Maarsby i Falster, som ieg fick Kongebreff om¹⁾.

Den 29 Junii ordinerede ieg Hr. Søffren Jacobsøn Morsing, Sogne-Præst vdi Hundtzeby i Loland.

Den 3 Julii bleff den Sag forhandlet i Consist. aff welb. Henrick Gyldenstiern oc mig om det Præste-Kald i Nyborg, M. Hans Mule giffuen, som omtuistis, huilcket Kald hans Welb. vnderkiendte oc dømte Breffuet mactisløs; men ieg consenteret icke med hannem²⁾.

Den 11 Julii ordinerede ieg Hr. Jens Rasmussøn, Sogne-Præst i Espe, oc Hr. Eskild Rasmussen, Capellan i Flintinge.

Dom. 4 à Trinit: 15 Julii bleff wor Pige, Kirstine Henricksdatter, wiet.

Den 1 Aug. ordinerede ieg Claus Ditløffsøn Heicke, Sogne-Præst i Kippinge i Falster. — Samme Dag døde min Suoger, Hr. Jørgen Otthesøn i Steenløs³⁾.

Den 6 Aug. bleff denne By entlediget fra den stercke hollandske Indquartering.

Den 7 Aug. bleff min Suoger i Steenløs, S. Hr. Jørgen Otthesøn, begraaffuet.

Den 10 Aug. ordinerede ieg Hr. Rasmus Simensøn, Sogne-Præst vdi Kiettinge i Loland, oc Hr. Morten Jacobsøn, M. Lauritz Christensøns Capellan pro Persona.

Den 12 Aug. bleff Ob. Brockenhusis Regiment til Hest indquarteret her i Byen, den ganske By til Ruin.

Den 17 Aug. bleff M. Peder Nielsøn, Sogne-Præst til St. Hans Sogn, sæt til Provst i Othense Herredt.

¹⁾ Se Ny khist. Saml. V, 699 Not.

²⁾ M. Hans Clausen Mule, hidtil Præst i Vejlbj i Fyn, fik da ogsaa Sognekaldet i Nyborg.

³⁾ Hr. Jørgen Ottesen Seeblad var gift med Bispens Søster, Margrete Jacobsdatter, der havde været gift med hans 2 Formænd oc siden ægtede hans Eftermand.

Den 22 Aug. kom welb. Otthe Krag fra sin Ambassade aff Holland hid til Othense, da ieg taledede med ham.

Den 31 Aug. ordinerede ieg Hr. Jacob Ericksøn, Sogne-Præst i Steenlæs.

Den 5 Sept. reyste fra Othense til det almindelig Stenedernes Moede i Kiøbenhaffn¹).

Den 4 Octobr. kom ieg hiem igien, oc fandt min Hustru meget suag.

Den 17 Octobr. ordinerede ieg Hr. Anders Rasmussøn, Sogne-Præst i Vgersløu, Hr. Abraham Godfredtzøn, Capellan i Mesing, oc Hr. Diny's Hansøn, Capellan i Synder-Broby.

Den 29 Octobr. troloffuede ieg min Broder, Hr. Hans Jacobsøn i Klinte, oc Lene Pedersdatter.

Den 7 Novemb. prædickede ieg offuer Rigens Marskis, Hr. Anders Billis, Lig. — Fruen tilskickede mig til Foræring 20 Ducater.

Den 8 Novemb. reyste ieg fra Othense, oc kom til Kiøbenhaffn den 11 Novemb.

Den 15 Novemb. bleff Kongen hyldet med det ganske Kongelig Hus, baade paa Mands og Quinde Linien, til at werre Arffue-Konge af Danmarck²).

Den 18 Novemb. waar ieg til Taffel paa Slottet med Kongen og Dronningen.

Den 22 Novemb. reyste ieg fra Kiøbenhaffn oc kom lyckeligen igien hiem til Othense den 25 Novemb. Gud skee Loff.

Den 30 Novemb. ordinerede ieg M. Jesper Lauritzøn, Sogne-Præst i Brenderup, oc Hr. Niels Madtzøn, Capellan i Eskildstrup i Falster.

Den 23 Decemb., som waar Dom. 4 Advent: ordinerede ieg i Siugstuen Hr. Otthe Pedersøn, Capellan i Ørstoffte i Loland.

¹) Andragender, dat. Kbhvn. 10. og 20. Sept. 1660, fra Biskoppen til Kongen i Anledning af Tab af Indtægter, han havde lidt i Krigstiden, findes i Ny k. Saml. V, 324 f.

²) Den 16. Nov. 60 indgav Biskoppen ny Ansøgning til Kongen om Erstatning af Tab (smst.).

Anno 1661.

Den 11 Januarii ordinerede ieg Hr. Michel Pedersøn, Sogne-Præst vdi Allerup.

Den 22 Janv. om Aftenen, der Klocken waar ringet fem, kaste ieg Jord paa welb. S. Lauritz Vlfelds Lig i nogle Herremends Nærværelse, da indtet andet bleff talet huercken aff dem eller mig.

Den 26 Janv. bleff mig tilskicket fra welb. Fru Elsebeth Vlfeld 8 Ducater for min Vmag.

Den 28 Janv. prædickede ieg i St. Hans Kircke offuer M. Peder Nielsøn.

Den 29 Janv. om Morgen en wed 3 Slet døde wor gunstig Hr. Lensmand, Mogens Høg, her paa St. Hans Kloster.

Den 6 Febr. ordinerede ieg Hr. Herman Christensøn Beck, Sogne-Præst til St. Hans Sogn her i Othense.

Den 10 Febr. wiede ieg her paa Raadhuset welb. Knud Vrne oc Jomfru Edel Brockenhus.

Den 2 Martii tilskickede welb. Henning Pouisch mig for samme Brudewielse en Sølfkande, weyer 55 Lod. — Welb. Hr. Steen Bilde tilskickede mig 10 Guldkroner.

Den 7 Martii prædickede ieg offuer welb. Hr. Jørgen Brahes Lig her i St. Knuds Kircke i Othense. — Samme Aften tilskicket hans Frue, F. Anne Gyldenstiern, mig for Vmagen 25 Ducater.

Den 9 Martii prædickede ieg offuer woris gunstig Hr. Lensmand, welb. Mogens Høg, i St. Hans Kircke her i Othense.

Den 14 Martii tilskicket welb. S. Mogens Høgs Frue mig for Vmagen 20 Ducater.

Den 28 Martii waare her Præster aff 7 Herreder her vdi Landet forsamlede oc vnderskreffue det Instrument om Kongens Arffuerettighed til Danmarck. — Samme Tid sæt ieg min Broder, Hr. Hans Jacobsøn i Klinte, til Proust i Skamherredt, oc M. Bertel i Særsløu til Proust i Skouffbyherredt, oc Hr. Pouel i Kjølstup til Proust vdi Biergeherredt.

Dominica Judica, som waar den 31 Martii, waar wi til min Broders, Hr. Hansis Bryllup paa Jerstrup, oc gjorde ieg Brudewielsen.

Den 18 Aprilis reyste min Brodersøn Jacob Nielsøn her fra til Kiøbenhaffn at deponere.

Den 24 Aprilis holdte ieg Proustemoed igien.

Den 10 Maji lod M. Hans i Ringe welb. Jørgen Kaas oc mig steffne med Kongens Steffning til førstkommende Herredag for den Affsigt, wi haffde giort om Anne Mulis aarlig Affgift. — Samme Dag ordinerede ieg min Famulum, Hr. Jacob Knudtzøn, Capellan i Tommerup. — Fick strax den samme Dag en anden igien, Hans Eliæsøn aff Kierteminde.

Den 5 Junii bleff M. Niels Pedersøn til wor Frue sæt til Proust i Othenseherredt.

Den 7 Junii bleff Jørgen Wickmand forordnet til Hospitals Forstander i B. Knud Jacobsøns Sted.

Den 10 Junii reyste ieg fra Othense til Langeland.

Den 11 Junii sætte ieg Hr. Diny's i Magleby til Proust i Synderherredt, oc Hr. Terckel i Rudkiøbing til Proust i Nørreherredt paa Langeland.

Den 12 Junii reyste ieg offuer til Loland og Falster.

Den 26 Junii holt ieg Landemode i Marieboe.

Den 3 Julii reyste ieg offuer Belt igien til Langeland, effter at ieg i 5 Nætter haffde ligget i Sandby børløs.

Den 4 Julii kom ieg hiem til Othense igien.

Den 15 Julii reyste ieg med min Hustru oc Datter til Klinte.

Den 16 Julii visiterede ieg Scholen i Bogense.

Den 23 Sept. reyste ieg til Faaborg.

Den 24 Sept. visiterede ieg Scholen i Faaborg, der effter besøgte ieg welb. Fru Anne Gyldenstiern paa Huedeholm; kom saa til Horne om Afftenen.

Den 26 Sept. reyste ieg hiem til Othense igien, effterdi ieg for Storm og Uwær ick kunde komme offuer til Alsøe.

Den 22 Octob. begyndte ieg min Reyse fra Othense med de andre Commissarier, som waar welb. Jørgen Reedtz,

Ob. Lieutenant Gotfred Rouch¹⁾, B. Knud Jacobsøn²⁾ oc B. Hans Jørgensøn i Bogense. — Med samme Omreysse waare wi occuperede huer Dag, fra Sted til andet, indtil den 15 Novemb. wi kom til Othense igien³⁾.

Den 4 Decemb. ordinerede ieg her i Kircken Hr. Jacob Hansøn Must, Sogne-Præst i Allested, oc Hr. Jacob Jacobsøn, Capellan i Synderby.

Anno 1662.

Den 8 Janv. prædickede ieg offuer welb. S. Jomfru Ingeborg Friis til Margaard her i St. Knuds Kircke.

Den 11 Janv. resignerede Conrector, M. Joh. Rhodius.

Den 15 Janv. leuerede welb. Jomfru Mette Friis mig 30 Rdlr. in specie til Foræring, fordi ieg prædickede offuer welb. S. Jomfru Ingeborg Friis.

Den 16 Janv. tilskickede welb. Fru Anne Gyldenstjerne S. Hr. Jørgen Brahes til Huedholm mig 25 Ducater for Ligprædicken, der bleff tryckt. Oc 10 Rdlr. til den, der skreff den.

Den 17 Janv. ordinerede ieg Hr. Simon Nielsøn Spend, Capellan i Westerborg i Loland.

Den 26 Janv., som waar Dominica Septuag. ordinerede ieg Hr. Christoffer Jørgensøn i Erøes-Kiøbing.

Den 22 Febr. leuerede ieg til welb. Hans von Ahlefelds Regimentz Quartiermester effter en Assignation aff Skatkammeret 2000 Rdlr. aff Consumptionstolden.

Dominica Reminiscere, som waar den 23 Febr. døbte ieg M. Nielses Barn i Dalum, Thomas, oc min Hustru holdt det til Daaben.

Imellem Søndag oc Mandag, som waar den 2 Martii, bleff L. pr. evacueret, oc gaff derfor 8 Dlr.⁴⁾.

¹⁾ Rigtigere Rauch (se D. biogr. Lex. XIII, 526)

²⁾ Borgmester i Odense.

³⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. II, 467.

⁴⁾ Man har fra det 17. Aarh. Exempler paa, at Priveter kun tømtes med mange Aars Melletrum, selv i de bedste Huse. Intet Under

Dominica Rogate, som waar den 4 Maji, wiede ieg welb. Jørgen Skeel Otthesn oc welb. Jomfru Lizabet Bille, oc prædickede ieg her i St. Knuds Kircke.

Den 6 Maji wiede ieg welb. Byrre Trolle oc welb. Jomfru Pernille Bille.

Den 7 Maji tilskickede mig welb. Jørgen Skeel 24 Rdl. — Samme Dag ocsaa welb. Byrge Trolle 12 Ducater til Foræring for deris Brudewielse.

Den 16 Maji ordinerede ieg i Siugstuen Hr. Christen Henricksøn Frørup, Sogne-Præst paa Dreyøe. — Samme Dag kom Rigens Skatmester Hr. Hannibal Sehested hid til Othense, oc wilde reyse vd til Engeland oc Frankrige Gesandtzwis.

Om anden Dagen, som waar Pindseafften 17 Maji, talede ieg med hannem paa Kirckegaarden, der hand besaae St. Knuds Closter. Pintzedag waar hand her i Kircke, oc til Aftensmaaltid waar ieg hans Giest.

Anden Pindsdag, 19 Maji, waar ieg hos hannem igien oc talede atter med hannem om min Genant¹⁾, da hand loffuede at skriffue derom til Kiøbenhaffn, som han oc gjorde.

Tredie Pindsdag, 20 Maji, reyste hand herfra Othense.

Torsdag der efter, den 22 Maji, kom Hans Kong. Høyhed hid til Byen oc wilde reyse vd aff Riget²⁾.

Fredagen 23 Maji bleff hand offuer her i Byen, da ieg talede med Hans Kong. Høyhed oc ynschte hannem Lycke til hans Reyse. Huilcket hand wel optog, oc tilsagde mig sin Naadige Affection.

Løuerdagen 24 Maji reyste hand tilig herfra, efftersom hand actede sig til Ribe om Aftenen.

Den 4 Junii wiede ieg welb. Rudolph Abraham von

derfor, at Betalingen blev høj, og at det ansaaes for en saa mærkelig Begivenhed, at Biskop L. J. fandt Anledning til at indføre Bemærkning derom i sin Dagbog.

¹⁾ Se Rørdam, Danske Kirkelove III, 444 ff.

²⁾ Prins Christians Udenlandsrejse varede til August 1663. Han besøgte Holland, England, Frankrig og Tydskland.

Putbusch oc J. Anne Cathrine Krag. — Welb. Jomfru Anne Cathrine Krag tilskickede mig for min Wmag en Sølfpaa-
steypande paa 100 Lodt, 1 ringere.

Den 5 Junii reyste ieg fra Othense til Lungelse om Aftenen.

Den 6 Junii reyste ieg offuer til Loland, oc kom til Nachschou, førend Klocken waar 9.

Den 7 Junii visiterede ieg Scholen i Nachschou, reyste saa derfra til Lande.

Den 8 Junii visiterede ieg Lande Kircke.

Den 9 Junii haffde ieg Præsterne i Synderherredt forsamlet i Lande Kircke. Reyste saa derfra til Ærendlef.

Den 10 Junii hafde ieg Præsterne i Fuglseherredt forsamlet i Ærendløf Kircke. Reyste saa derfra til Marieboe.

Den 11 Junii blef Modet holdt i Marieboe.

Den 12 Junii visiterede ieg Scholen i Marieboe. Reyste saa til Nysted.

Den 13 Junii visiterede ieg Scholen i Nysted.

Den 14 Junii reyste ieg offuer til Falster.

Den 15 Junii effter Prædicken reyste ieg til Stubkiøb.

Den 16 Junii visiterede ieg Scholen i Stubk.

Den 17 Junii haffde ieg Præsterne i Nørre-Herredt forsamlede. Siden til Nykiøbing.

Den 18 Junii visiterede ieg Scholen i Nykiøbing.

Den 19 Junii reiste ieg fra Nykiøbing til Rasted, oc der hørde Hospitals Regnskab. Reiste saa derfra til Hillested.

Den 20 Junii reyste ieg fra Hillested til Stockemarck, oc derfra til Karleby Kircke, huor ieg haffde Præsterne forsamlet aff Nørre-Herredt oc da sætte M. Lauritz i Nachschou til Proust. Reiste saa derfra til Sandby.

Den 21 Junii kom ieg offuer Belt til Langeland, oc Efftermiddagen visiterede Scholen i Rudk.

Den 22 Junii, som waar Dom. 4 à Trinit., visiterede ieg Skrøbelou Kircke, oc der effter fick Mad paa Faareveyle. Reiste saa samme Dag til Suenborg.

Den 23 Junii visiterede ieg Scholen, haffde Præsterne i Sundsherredt forsamlede, oc da sætte Hr. Lauritz Hellewad til Proust. Kom saa hiem den samme Afften, Gud ske Loff.

Den 12 Julii introduceret ieg en ny Conrectorem, Niels Andersøn [Haels], fød i Slagelse.

Den 18 Julii. ordinerede ieg i Siughuset Hr. Lucas Matdzøn, Sogne-Præst til wor Frue Kircke vdi Suenborg.

Den 29 Julii tilskickede welb. Fru Christentze Rosenkrantz S. Mogens Høgs mig en Sølfkande paa 130 Lodt, til Foræring for hans Lig-Prædicken, ieg sende hende.

Dom. 12 à Trinit. 17 Aug. ordinerede ieg i Siughuset Hr. Gregers Matdzøn, Capelan i Lillebrende i Falster.

Den 27 Aug. ordinerede ieg Hr. Johan Jørgensøn Rasch, Sogne-Præst vdi Haldsted i Loland.

Dom. 16 à Trinit: 14 Sept. waare wi til Bryllup i Tomerup, oc der wiede ieg Hr. Jacob Knudtzøn, Medtiener ibid., oc Anne Frandtzdatter.

Den 8 Octob. ordinerede ieg Hr. Søffren Andersøn, Capelan i Acherup, oc Hr. Lauritz Frandtzøn, Capelan i Rudk. paa Langeland.

Den 11 Octob. prædickede ieg offuer welb. Frue Ædel Brockenhus, welb. Knud Urnis.

Dom. 21 post Trinit., som waar den 18 Octob. ordinerede ieg Hr. Giert Erickson, Capelan i Ærendlef.

Den 26 Novemb. døde Læsemester, M. Jørgen Jørgensøn, wed 2 slæt om Morgenen.

Den 4 Decemb. prædickede ieg offuer Læsemesters, M. Jørgen Jørgensøns, Lig her i St. Knuds Kircke.

Den 5 Decb. bleff S. Karren Hansdatters Lig begraffuet.

NB. Den 19 oc 20 Decemb. haffuer Byens Øffrighed handlet meget foracteligen oc utilbørligen mod os geistlige vdi Othense, i det de aff egen selfftagen Myndighed, vden nogen Kong. Befaling oc Tilladelse, først sætte os for Skat aff wor Eyendom at vdgiffue. 2. Kreffuer foracteligen, i det [de] skriffuer os iblant de gemeeneste i Byen, paa en løs Sedel, som aff ingen Øffrigheds [Person] er vnder-

skreffuen oc ratificeret, huilcken de lader tuende løbe om By med, gemeen Mand til Lyst oc Latter. 3. Om anden Dagen, som waar den 20 Decemb., skickede de Ryttere i Husene med Biletter, at kreffue, som lode sig forliude, at dersom de icke fick Penge, skulde de tage selff. 4. Den 22 Decemb. bleff mig den samme Ære wederfarett, huilcket for Hans May^{tt} skal vnderdanigst andragis, oc imod saadan Gewalt begieris Beskermelse.

Anno 1663.

Den 15 Janv. haffde welb. Knud Urne tilskicket mig for Ligprædicken offuer hans S. Frue it Sølfkosken med Laag paa, weyer offuer 80 Lod.

Den 19 Janv. bleff Hr. Jacob i Steenløs oc min Søster Margrete troloffuede.

Den 14 Febr. døde Karren Mule i Barselseng aff lige Tilfald som hendis Moder.

Den 23 Febr. prædickede ieg offuer S. Karren Mules Lig.

Den 24 Febr. ordinerede ieg M. Jacob Birckerod til Læsemester.

Den 2 Martii holte hand sin Oration i Gymnasio til Lectoris Bestilling at begynde.

Den 6 Martii ordinerede ieg Hr. Jørgen Henricksøn, Sogne-Præst i Herrested, Hr. Hans Nielsøn, Capelan i Hospitalet, oc Hr. Rasmus Jørgensøn, Capelan i Westerborg i Loland.

Den 7 Martii kom min Famulus, Jørgen Clausøn, barnfød i Othense, til mig.

Den 27 Martii aflagde M. Mathias, Rector Scholæ, sin Jurament i Consistorio, til Professionen at antage.

Den 28 Martii resignerede M. Mathias Rectoratum Scholæ.

Den 30 Martii holdte hand sin Oration i Gymnasio for Professionen at antage.

In Aprili lectulo æger tenebar.

Den 3 Maji ordinerede ieg Hr. Thomas Pedersøn, Capelan paa Strynøe.

Den 4 Maji begyndtis Examen i Scholen, som ické før kunde skee for min Suagheds Skyld.

Den 11 Maji introducerede ieg en ny Conrectorem, Peder Windsløu, Schoning, som mig af Erchebispen waar recommenderet.

Den 24 Maji ordinerede ieg Hr Hans Fich, Sogne-Præst i Biergeby paa Taasing¹).

¹) Den 30. Aug. s. A. døde Biskop Laurits Jacobsen. Hans Hustru Anne Mule († 25. Novbr. 1677) overlevede ham med Datteren Abigael, angaaende hvis Ægteskab følgende Kongebrev er fundet: Frederik III tillader, at Doctor Christian Luja maa indtræde i Ægteskab med afg. Biskop Dr. Laurits Jacobsens Datter, Abigael Lauritsdatter, uagtet hun i tredie Led paa fædrene og mødrene Side er beslægtet med Dr. Lujas første Hustru. Dat. Kbhvn 29. Novbr. 1664.

Bidrag til Separatismens Historie i Christian IV's Tid.

(Fortsættelse).

3. Separatisterne paa Frederiksberg.

I det foregaaende (S. 99 ff.) er der meddelt nogle Efterretninger om Separatisterne paa »Frederiksbergs Amager« eller »Ny Amager ved Frederiksberg«¹⁾, der, som Pontoppidan siger, »levede som Anachoreter, i Forventning om at den gyldne Kirketid snart skulde frembryde, og de imidlertid kunde holde sig ubesmittede fra Verden²⁾«. Da jeg ved Gjennemsyn af det betydelige Materiale til hin Tids Kirkehistorie, som Knud Heiberg har samlet, senere er stødt paa nogle flere Aktstykker vedrørende den samme lille Koloni af stærkt religiøst bevægede Mennesker, der havde vendt det bestaaende Kirkesamfund Ryggen og under J. P. Pipers Ledelse havde samlet sig paa Frederiksberg, skal nogle Tillæg til den tidligere Artikel her meddeles for største Delen hentede fra E. Pontoppidans Samlinger (Thottske Mnskr. 736 i Fol.).

Deres Eminence,

Højædle Velbaarne Høyærværdige H, Biskop!

Efter Deres Høyærværdigheds Befalning har jeg været 4^{re} Gange udreist til Friderichsberg Amag, at tale Piper og de andre, som findes paa Gaarden hos ham, til rette af Guds Ord, at de skulde tage deres Fornuft fangen under

¹⁾ Ogsaa Navnet »Vester Amager« forekommer paa samme Tid.

²⁾ J. Møller, Tidsskrift for Kirke og Theologie IV, 169.

Christi Lydighed, giøre det ene, som Guds Ord tilholder, og ey forkaste det andet. Hvad der er hver Gang blefven handlet imellem dem og mig, har jeg saa nøye, som jeg har kundet, optegnet, og sender det til Deres Høyærværdigheds Eftersyn, om saa maatte behage.

Petersen¹⁾, den første jeg talte med, hører taalmodelig, svarer ordentlig og blifver stille, naar Beviis af Guds Ord leggis for ham, saa jeg skulde haabe, hand er at bringe til Sandhed. Brandt syntest mig i førstningen at være under Petersens Væsen, men jeg fandt ham siden heel frygtsom for at høre Overbeviisnings Ord, saa at hand gierne slaaer Ofverbeviisning fra sig, naar noget ham for sterk at svare til fremsettes, ved at sige: jeg er ikke for disput, vil I skrifve, saa kand bedre svares. Taisen er aabenbare nock resolverit at blifve i det Sind, hand er, hand tør nægte, uden ald Betenksomhed, hvad som virkelig findes skreven i Guds Ord og anføres imod hands Meening, uden at tilstaa Feil, naar det leggis ham for Øyne, som hand sagde icke var. Piper bekiender frit og negter icke det, ald hands Gierning udviiser, som er, at hand paa det høyeste er resolverit at holde ved det engang af ham fattede daarlige. Hand søgte at afvende, jeg icke skulde tale ved hvem jeg taledede, naar hand var hiemme, og hindrede mig fra at faa de eenfoldige Mandfolck og Qvindfolck paa Gaarden i tale. Jeg forbliver (osv.).

Kiøbenhavn d. 24. April 1736.

Jens Olrog.

Udskrift: Deres Eminence, Høyædle, Høyærværdige Hr. Christen Worm, Biskop over Siellands Stift.

Relation

om hvad der blev handlet imellem Piper og de andre i hans Gaard, beliggende paa Friderichsbergs Amager, af mig underskrevne, d. 16. 18. 19. 23. April.

d. 16. April

Var jeg paa Friderichsberg Amager i Pipers Gaard, og som

¹⁾ Cort Petersen (ved en Trykfejl staar foran, S. 108, Carl P.).

Piper var gaaet til Byen, talte jeg med Petersen og Taisen i Nærværelse af Pin(?). Jeg begyndte min Tale deraf, at jeg var kommen til dem efter Øfrigheds Befalning og kunde forsikre dem, at alle forstandige, som frygter Gud, bar Sorrig derover, at de hafde skilt sig fra Guds Kircke, som er iblant os, til Guds frygts store Nedbrydelse.

1. Petersen sagde: Mand blev ey ureen ved at gaa til Kirke iblant onde; men hand hafde fundet iblant dem, som separerede sig, redelige Siæle, og var saa bleven hos dem. Jeg spurdte: Om hand ikke troede, der vare sande Guds Børn, som ey separerede sig? Og der hand svarede: jo! gav jeg ham det Raad, hand skulle see at overtale de, sig separerede, fra Separation; Og fick til Svar; det lod sig icke end gjøre. Hand meente ellers, at menniskelig Befalning om at gaa til Kircke ey kunde forbinde Christne. Jeg lærde ham 1. at Kirckegang var for sig selv ey Guds Dyrkelse, men hørte til udvortis Orden, som Mennisker kunde forbyde, og 2. at Christne, som nyder offentlige Velgierninger af Gud saavel som hemmelige, ere forbundne at dyrcke Gud offentlig som hemmelig.

2. Taisen sagde: Gud boer ey i et Huus, som er giordt med Hænder; og fick til Svar, at dersom mand af dend Aarsag ey maatte samle sig at dyrcke Gud i Kircken, maatte for samme Aarsag og ingen Forsamling skee i dette Huus, i dette eller noget andet Huuses Kammer, hvor de dog forsamlede sig. Jeg sagde ham videre, at Jesu Apostle separerede sig ikke engang fra den jødiske Kircke, men gieng op til Templen for at bede, Act: 16. og at de Ebræer forbydes at forlade deres Forsamling, Cap: 10. Hand sagde, at *ἐπιθυναγωγή* var ey Forsamling, men Indsamling, og jeg viiste ham til Jac: 2. hvor det samme Ord, *ἐπι* undtagen, bemærcker Forsamling. Jeg har en anden Gang viist Piper til 2 Thess: 2. v. 7, hvor *ἐπιθυναγωγή* findes.

d. 18. April

Taledede jeg med Piper i Eenrum. Hand sagde: Kircken er et Afguds Huus, fordi mange holder sig for gode Christne

for Kirkegangs Skyld og bedrifver Afguderie med Kirkegang, og at Kirkegang derfor gjør ureen. Jeg viiste ham af 1 Cor: 10. at den Spise, som var ofret til Afguder, forureenede ey den, som reen var; Kirkegang langt mindre; og fick dette Svar: Det er kun Fornuft, I fremfører. Da han objicerede dette Sprog: Gud boer ey i et Huus etc. og fick Svar som Taisen før, sagde hand: Vil I tillade mig, jeg maa siige jer imod, hvad i prædiker, og lade de nærværende dømme, vil jeg komme i jer Kirke paa Søndag; hvorpaa jeg vidste ey at sige andet, end at Orden krævede, der skulle ties, mens der prædikedes, og vilde hand tale med mig, naar Prædiken var til Ende, skulde det gjerne være ham tilladt. Hand objicerede videre Christi Ord, Joh: 4. v. 23. og jeg svarede ham, at Sandhed der er Evangelium i sin Klarhed, som sættes imod det gamle Testamentes Forbilleder, som sees af Joh: 1. v. 17., og Sproget er saa ey mod Kirkegang; at Jesus gik selv op til Templen, siden hand taledes disse Ord /: dog dend aandelige Tiid, Jesus taler om, der skulde komme, var allerede begyndt, der hand taledes:/.

Fremdeles sagde Piper om den Hellige Nadvere, at hand ey behøvede den. Jeg sagde til ham. Behøver I Prøvelse, saa behøver I og Nadveren, thi begge føyes tilsammen 1 Cor: 10. og naar I siger til jer Tienere: Gaa ind i det Kammer og gjør det, er der dobbelt Befaling. Da jeg lærde ham videre, at Apostelen agter Nadveren som en fornøden Ting, og sætter den mod de Corinthiers Kierligheds Maaltid, og befaler den ved dette Ord: Jeg overantvorder; sagde han: at overantvorde bemerker ikkun at tilkiende give. Der jeg siden ved en Leylighed foreholdt ham sin aabenbare urigtige Forklaring angaaende Ordet /:overantvorde:/ svarede hand: I hænger alt ved det Ord.

Piper sagde og, angaaende Lærerne: I ere Menniskers og ey Guds Tienere; og blev saa svaret: Øvrighed er af Gud, Rom: 13. dog de har middelbar Kald af Mennisker. Jeg begierte af Piper at tale med de andre; men hand

sagde, de ønskede, de ikke skulde tale med mig eller nogen Præst.

d. 19. April

Kom jeg, som de vilde samle sig og drikke Thee. Petersen talede om: det er ingen Communion, naar der er værdige og uværdige tilsammen ved Nadveren. Jeg svarede ham af Jesu Lignelse om sig, som et Viintræ, og de Christne, som Træets Greene, saaledes: En i Træet indpodet og indgroet Green, som har sin Saft af Træet, har ingen Skade deraf, at der findes fortørrede Greene omkring den, har ey heller Forening med dem, men med den Green, som er en frisk Green i Træet, i hvor langt fra den sidder henne i Træet, hvorudi de begge groer. Han infererede deraf: En Gartner skierer de tørre Greene af, saa bør uværdige udelukkes, 1. Cor: 5. Jeg svarede: Gartneren skier vist de tørre Greene af; men saa længe en indpodet Green holder sig grøn, at der er Haab, den bliver en god Green, og der ey er fuld Vished, at den er tør, afskieres den ey, men naar det er utvivlagtigt, den er tør, afskieres den.

Brandt moverede nogle Dubia angaaende den Hellige Nadvere, som hand sagde, hand vilde have Underretning om. Men som jeg bød mig til at handle derom, sagde hand: [vor] Discours var turbulent, og da jeg foreholdt ham, hvor stille det var gaaen af imellem Peterssen og mig, blev hand ved sin Paastand, og sagde, hand vilde nok handle skriftlig med mig, som jeg og offererede mig til.

Piper kom til, som formeente, der var ey Aand ved Johannis Daab, saasom Jesus siges at døbe med den Hellig Aand. Jeg beviiste af det klare Sprog Act: 11. v. 15. 16. at Aanden, Jesus siges at døbe med, er mirakelske Gaver, sc: at tale med nye Tunger. Men hand svarede: der var intet saadant at see af anførte Sprog.

Vi talte tilsammen, om en Christen kunde faae Kraft af dend Hellige Nadvere til Christendom at øve? Jeg beviiste det af 1. Cor: 12 v. 13. Som hand nu nægtede, Sproget at handle om dend Hellige Nadvere, beviiste jeg, det hand-

lede derom, saaledes: 1. I de tvende foregaaende næste Capitler handles ex professo om dend Hellige Nadvere. 2. I det tiende Cap: tales om Velsignelsens Kalck, og en Kalck er det, man skienkes af. 3. At skienkes til een Aand [er] sammenføjet med at døbes til eet Legeme. Og hvad skal vel Skienkelsen, som føyes [sammen] med det første Sacramente, betyde, uden det andet Sacramente?¹⁾ 4. Det heder i 1. Cor: 10 v. 17 om Brødet i Nadveren: Eet Brød, eet Legeme ere vi mange, og hvor skulde ey selv-samme Tale-maade /: at skienckes til een Aand /: forstaaes om samme Hellige Nadvere. Hand svarede: Det var Slutninger, det var Bespotelse; hand vilde viise Steenbuch²⁾ det, om jeg torde det skrive. Jeg skref det, for at de nærværende eenfoldige, som den Tiid hørde til, ey skulde tæncke, jeg talte til dem, hvad jeg ey vilde vedstaae; og skrev derhos, da Piper og Taisen begierede det, efterfølgende af min Tale til dem: Naar et Menniske, som har prøvet sig efter Pauli Formaning, annammer det i vor Kirke brugelige Sacramente, da faaer hand derved Naade-Gaver af Gud til at forblive eet med Gud, ligesom ved det kraftige Guds Ords Hørelse etc: /: dette efter Begiering er skrefvet til nøyere og bedre Betragtning :/.

Taisen talte om vor Kirkes Kierlighed, at den var intet. I Stæden for den gamle Kirke hafde sine Kierligheds-Maaltiider og brød Brødet, var vor Kirckes Kierlighed falden til nogle smaa tynde Abblater; og om Communione bonorum. Jeg svarede intet til det første, og Piper, som var hos, blev stødt ved mine Geberder, som hand sagde tilkiendegav Foragt.

d. 23. April

Mødte jeg Brandt i Gaarden, og kom i Tale med ham om Prøvelse; hand meente, mand skulde prøve alle dem, mand vilde søge dend Hellige Nadvere med. Jeg sagde

¹⁾ Bevisførelsen er ikke videre tydelig. I 1. Cor. 12, 13 staar jo: Vi ere jo alle døbte i een Aand til at være eet Legeme . . . og vi have alle drukket af Kalken til at være den samme Aand.

²⁾ Den theologiske Professor, Dr. Hans Steenbuch.

ham Apostelens Ord: hvert Menneske prøve sig selv. Hand siger: Achans Synd kom over gandske Israel, Jos. 7. Jeg sagde ham Apostelens Ord: den uværdige æder og drikker sig selv Dommen. 1. Cor: 11 v. 29. Dernæst svarede hand, hand var ey for at disputere, vilde jeg sende ham det skriftlig, vilde hand svare skriftlig.

Brandt talte siden om, at naar hand følte Guds Kraft hos sig, var den Vey, hand vandrede paa, ey mod Guds Villie; jeg svarede ham, at mand skulde meere dømmen om sin Tilstand af Guds Ord end egen Følelse, og at god Følelse var bedragelig, naar vi gjør mod Guds klare Ord.

Hand sagde videre: At naar mand hafde Kierlighed til sin Fiende og kunde gaae ham imod med Sagtmodighed, havde mand Guds Aand. Jeg bad ham randsage, om den Kierlighed mod sin Fiende var ey falsk, og sagde ham, at naar en ikke lydte Sandheds Ord, var dend Kierlighed, hand syntes at have, ey af rette slags. Thi Sandheds Ord igienføder, Jac: 1. Sandheds Ord helliger, Joh: 17. Jeg sagde videre, at Hedninge bringe det ofte saa vidt, at det synes, de har Kierlighed mod deres Fiender, og jeg fik af ham det Svar: der var meget at sige om Hedninge. Jeg begierede af Brandt at tale med de iblant dem, jeg ey hafde talt med, og hand sagde ja og gick ud.

Piper kom eene ind. Da jeg begierede det samme af ham, sagde han: det nyttede intet, det var baade mig og dem til Besværing. Jeg begierede det atter og sagde, jeg vilde paa det korteste og eenfoldigste i een Connexion give de eenfoldige en Idee af det, som bliver lærdt i vor Kirke om vor Naturs Fordervelse, Guds Maade at faae os til sig etc: etc:, paa det de skulde see, der er intet, hvorfor nogen bør fraskille sig. Men hand talede om, jeg hafde ey Guds Ord dertil, hvilket Mundheld hand jævnlig ofte har ført i vor Samtale. Hand talede derpaa om Peter Nicolai Holstes Lærdom, at den var den rette. Spurte mig, om jeg vel kunde, som Holst, viise, jeg hafde den rette Lære, ved at lide, som hand leed. Jeg svarede, at dersom Piper og

hands gode Venner hafde Haand over mig og andre Lærere, og jeg skulde saa enten lære det, hand meente var Sandhed, eller gaa fra Embede og Verdens Velfærd, haabede jeg ved Guds Bistand at kunde udvælge det sidste. Og jeg fick af ham til Svar, at hand vel vilde, der maatte være nogen, som skulde underviise og formane i Meenigheden, men at de skulde være andre end jeg og de, som ere Lærere.

Derefter spurdte hand mig om Holstes Naadsens Aar efter Begiering fra Holst, og der jeg hafde svaret ham dertil, gick jeg bort, uden at faae flere i Tale.

Kiøbenhavn, d. 24. April A° 1736. Jens Olrog.

Deris Excellence,

Høyædle og Velbaarne, Høyærværdige, Høyædle og Velbyrdige, Velærværdige, Velædle og Velbyrdige Høyst- og Høyst-ærede Herrer¹⁾!

Da for nogen Tid siden blev efter Kongelige allern. Befalning udi Friderichsbergs [Amager] og Walbye holdet Huus-Inquisition angaaende nogle Løsgiangere, som sig der hafde opholdet og tilføyet nogle af Hoffets Betientere Overlast om Aftenen paa Konge-Veyen til Kiøbenhavn, kom jeg derved i Erfaring, at udi forige Spise-Mester ved Weysen-Huset Piper hans Gaard beliggende udi Friderichsberg var Mistancke, at særdelis ved Natte-Tiider fandtes Eendeel fra Staden ubekjendte Personer, som holdte de allernaadigst forbudne Forsamlinger. Jeg eragtede derfor for det første, og førend Jeg som Verslig Øvrighed mig derudi kunde melle, nødvendig, saadant Hans Høyærværdighed Biskoppen at notificere, om disse Vildfarende icke maaskee kunde af Guds Ords Tienere udi Mindelighed og ved Underviisning igien kaldes til Kirken, saa at derved disse forbudne Conventicula uden anden Rigueur kunde vorde ophævet. Hvilcket da hands Høyærværdighed ogsaa fandt for got at foranstalte,

¹⁾ Uden Tvivl Missionskollegiet, i hvilket Geh.-Raad J. L. Holstein var Præses.

og til den Ende ordinerede Magister Jens Olrog paa Guds og Kirkens Vegne saadant at foretage. Mens Udfaldet var denne, at disse Personer, som bemælte H^r Mag: Olrog haver talt med, og udi hands Relation og Brev, her anlagt, navngives, icke til nogen Omvendelse vare at formaae. Og da jeg nu har faaet Underretning, at deres Excellence, Høyst- og Høytærede Herrer ere af hands Kong. May. i slige Tilfælde som Commissarier allernaadigst denomineret: Altsaa finder jeg for Haanden icke nødvendig, Sagen hands Kong. May. selv allerunderdanigst at foredrage, mens adresserer mig først med den mig fra hands Høyærværdighed tilsendte Relation til Deres Excellence, Høyst og Høytærede Herrer, icke paatvilende, at De jo, i Anledning af det Dem gifne Commissorio, deslige Uorden, som sig nu paa nye igien indsniger og udbreder, remederer. Og, som jeg effter min allerunderdanigste Pligt og Skyldighed bør holde over Loven og Forordningerne, samt straffe dem, som der imod handle og leve, eller denunciere det hands Kongl. May. og dismere i dette Tilfælde, da disse Personer aabenbare og halsstarrigen icke aleene ofvertræde, mens ogsaa contradicere baade Guds og Kongens Lov; Alt saa vilde Deres Excellence, Høyst og Høytærede Herrer være af dend Godhed, mig et lidet Svar her paa at meddele, at De sig, i Henseende til det Dem allernaadigst opdragne Commissorium, denne Sag at remedere paatager, paa det jeg kunde besidde saadant til mit Æmbeds Forretningers Justification. Der jeg stedse med ald Consideration, Estime og Plaisier forblifver

Deris Excellence, Høyst og Høytærede Herrer
Tienstskyldigste Tienere

Kiøbenhavn d. 30. Apr: 1736.

B. Gersdorff.

Velædle og Velærværdige H. Hof-Prædikant!

Af Hosfølgende fra Hans Excellence H. Geheime-Raad og Stift-Befalings Mand Gersdorff, under d. 30. Aprilis sidstleden indsendte Relation, vilde Deres Velærværdighed

fornemme, at der i Friderichsberg Bye uden for Kiøbenhafn skal opholde sig nogle Separatister, hvilke Biskop Worm, da det for ham blev denunceret, ved en af Byens Præster har ladet sondere, for at bringe dem igien til Kirken, paa det at de Conventicula, som af dem der blev holdne, kunde vorde ophævede; men de skal dog ikke til nogen Omvendelse have været at formaae, det Deres Velærværdighed af hosfølgende Originalibus omstændeligere kand erfare. Da nu H^r Geheime-Raad Gersdorff proponerer, at denne Sag for en Commission kunde forretages og behandles, og det nødvendig deraf vilde flyde, at disse Personer vilde komme under en Fiscalisk Action, saa haver hans Kong. May., som allerheldst ønskede, at disse Mennesker, uden rigueur, vare at bringe igien paa den rette Vey, expresse allernaadigst befalet mig at tilskrifve deres Velærværdighed, at de enten selv alleene, eller med en af Præsterne i Kiøbenhafn, hvem de fandt for got at til sig tage, vilde undertiden begive sig til Friderichsberg, hvor disse Separatister sig opholder, og søge med grundige Persvasioner af Guds Ord at bringe dem paa den rette Vey, og, naar dette saaledis af Deres Velærværdighed med disse Mennisker nogen Tiid var forsøgt, hafde deres Velærværdighed, om hvad Haab De kunde have, med Frugt noget derudinden at udrette, og om disse vildfarende ville lade sig leede paa den rette Vey, sin Relation at indsende, og tillige in originali at lade tilbage følge saavel Stiftamtmandens Relation, som de tuende Bielage under Lit: A, og B. Jeg forblifver (osv.).

Slesvig d: 9. May A^o 1736.

J. L. Holstein.

Udskrift: Velædle, Velærværdige og Høylærde Hr. Pontoppidan, Kongl. May. Hof-Prædikant a Kiøbenhafn.

Hoch und wohlgebohrner Herr Geheinsten Rath¹⁾,
Hochgebietender Herr und Gönner!

Da durch Eur: Excellence von Schleswig aus, d. 9^{ten} Maj

¹⁾ J. L. Holstein.

Ihro Königl: Mayt: unsers allergnädigsten Königes Befehl mir kund gemacht, dass ich, Erich Pontoppidan, mich dan und wan zu denen bey Friderichsberg sich aufhaltenden Separatisten verfügen, und mit gründlicher Überzeugung aus Gottes Wort dieselben auf den rechten Weg zu bringen suchen, nachhero aber desfalls allerunterthänigst einberichten sollte, wie weit da mit avanciret, und was für Hofnung dieser Persohnen halber halte: So habe in allerunterthänigster folge Königlⁿ allergnädigsten Befehls anfänglich alleine zu dreyen unterschiedlichen Mahlen diese Separirte besuchet, und theils mündlich den Grund ihrer Absonderung untersucht, theils schriftlich, /: weil sie selbst lieber schriftlich sich einzulassen begehreten: / einige Præliminair Fragen mit Ihnen abgehandelt, auf dass wir in der Haupt-Sache nachhero mit mehrerer Überzeugung handeln könnten. Es ward darauf von dem Herrn Hof-Prediger Bluhme, der Ihro May: unsern allergnädigsten König in Schleswig zu sehen die Gnade gehabt, an mich, E. Pontoppidan, geschrieben, wie Ihro Königl. May. befohlen, dass der H: Pastor Rohn in dieser Unterhandlung mit denen Separirten mir assistiren, und wir gemeinschaftlich versuchen sollten, wie weit Gott Gnade zur Einlenckung dieser ausgewichenen Glieder geben wolle. Nachdem solcher Befehl dem H. Rohn kund gemacht, haben wir uns beyderseits verschiedene Mahlen zu diesen Separirten verfüget, und in Sanftmuth und Liebe sie von dem Abwege der Separation zu überzeugen gesucht. Es werden auch Ewr. Excellence aus denen Beylagen sub lit. A¹⁾ et B weitläufftiger und umbständlicher ersehen, was sowohl von mir als H: Rohn mit Ihnen gehandelt worden, wobey den auch Mons: Brandts Declaration wegen des Punckts vom Heyligen Abendmahl sub lit. C., imgleichen Brandts & Petersens gemeinschaftliche Beantwortung der vorgelegten Fragen sub lit. D: folgen:

¹⁾ Det er den ovf. S. 107 ff. meddelte •udførlige Relation•.

Ob nun gleich unsere Unterhandlung mit diesen Separirten den erwünschten Effect nicht gehabt, dass sie biss dato zur Gemeinschaft der Kirchen wieder gekehret, sondern, da sie auf hohen königl. Befehl besprochen wurden, sich als solche ansahen, die jetzo in statum Confessionis gesetzt wären, und ihre Gewissen verletzen würden, woferne sie aus Creutze-Flüchtigkeit sich treiben liessen zurücke zu treten, und mit zweiffenden Gewissen zum Heyl: Abendmahl zu gehen: So müssen wir ihnen dennoch nach der Wahrheit das Zeugniß geben, dass wir sie umb ihr Heyl bekümmert, und in ihrem Gewissen beklemmt gefunden, dahero wir uns nicht getrauen alle Hoffnung verlohren zu geben, wenn sie, nach ihrem Versprechen, was zwischen uns gehandelt worden vor dem Herrn ferner prüfen, dass der Treue Heyland sie nicht mit der Zeit von diesem Abwege der Separation zur Gemeinshaft der Evangelischen Kirchen wieder möchte einlencken. Zwar leugnen wir nicht, da wir auf Ihro. K. M. allergn. Befehl, was für Hofnung wir von Ihnen aufs künftige haben, berichten sollen, dass wir selbst in Furcht und Hofnung des künftigen halber sind. Damit wir aber so wenig wieder die Warheit als Liebe anstoszen, so haben wir, in wie ferne wir Grund zu dieser Hofnung schöpfen, dass theils durch sie der Separatismus nicht weiter möge ausgebreitet, theils sie selbst, menigstens einige unter ihnen, mit der Zeit von dem Herrn wiederrum eingelencket werden, so wohl aus denen befundenen Umständen, als aus ihrer schrift- als mündlichen Bekänniñs, hiedurch in folgenden Punckten berühren müssen.

Denn 1) leugnen sie, jemahls Conventicula gehalten zu haben, und würde bey Untersuchung es ihnen nimmer erwiesen werden können.

2) Sind ihrer bey weiten nicht mehr so viele in Pipers Hause als anfänglich gewesen, indem bey 10 Persohnen schon hinweg gezogen.

3) Sind diese, welche jetzo draussen, die stillesten unter den Separatisten, von welchen man nicht gehöret, dass sie

motus gemachet, bezeugen auch heylig, dass sie in der Stille für sich leben, und andere von der Gemeinschaft der Kirchen nicht abziehen wollen.

4) Versichern sie, dass sie diejenigen, welche in der Gemeinschaft der Kirchen stehen, nicht verachten noch richten, sondern, wenn Sie rechtschaffen wandeln, hertzlich lieben, Ja sie gläubten, dass Gott in der Gemeinschaft der Kirchen redliche Seelen hätte, welche so starck wären, dass sie sich an diejenigen Dinge, welche ihnen Scrupel machten, nicht stiessen, und vielleicht besser vor Gott wären als sie.

5) Bezeugte Petersen, wie er keines weges billige, dass man die Evangelische Kirche Babel nenne, obgleich er darin des Sehl: Speners Meynung wäre, dass noch etwas von Babel in der Kirchen zurücke geblieben, welches Verwirrung mache, und woran zarte Gewissen sich stossen könnten.

6) Verwerffen sie das Heylige Abendmahl und die äusseren Gottes-Dienste an sich selbst nicht, wollen auch niemand den Gebrauch des Heyl: Abendmahls abrathen, ob sie gleich mit grosser Bedrängniss bey gegenwärtigen Umständen in ihrem Gewissen abgehalten werden.

7) Bezeugen die mehresten, dass sie auf die Separation nicht feste setzten, sondern begehreten nach Gottes Heyl: Rath geleitet zu werden.

8) Was den Punct vom inneren Reiche in allen Menschen betrifft, so ist zwar derselbe freylich irrig. Aus der Unterredung mit ihnen leuchtet aber hervor, dass dieser aus Böhmens, Gichtels und andere unlautere Mysticorum Schrifften gefasste Satz, was den Menschen vor der Bekehrung betrifft, bey ihnen ein confuser Begriff sey, da sie die Bestrafung des Gewissens, und Wecker der ans Hertz klopfenden Gnade, nach ihrer vorgefassten Meynung, ein inneres Reich nennen. Wie sie denn auch diejenigen schädlichen Folgen, welche bey einigen mit diesem Principio verknüpft, mit Hertz und Mund zu verabscheuen bezeugen,

und die Lehre von Christo für uns, samt der daraus fließenden Rechtfertigung des Sünders für Gott, als theure Warheiten annehmen.

9) Erkennen Sie die obrigckheitliche Gewalt, und achten sich derselben in allen Dingen, die das Gewissen nicht betreffen, mit Guth und Bluth, mit Leib und Leben zum Gehorsam verbunden. Dahero auch

10) Brandt und Petersen als Einwohner in Pipers Hause bezeugten, wenn ihr Auffenthalt daselbst Ihro Königl. May. dem Könige zuwiedern seyn sollte, sie willig waren, obgleich sie Hr. Piper in der Assistence der Garten-Arbeit fast unentbehrlich, so bald sie einen Winck davon bekähmen, zu räumen, und in der Stille vor sich zu wohnen. Es möchte also

11) Sanfftmuth, Zeit und Gedult zu ihrer Einlenckung mehr ausrichten, als gewaltsahme Mittel, intempestiver Eiffer und hefftiges Treiben, da durch jenes mit der Zeit Gott Lob schon Verschiedene wieder eingelencket, so dass innerhalb 3 Vierthel Jahr 13 Persohnen, die separiret gewesen, sich zum Gebrauch der Gnaden-Mittel bey der Teutschen Gemeine wieder gewandt, deren einige aufrichtig bekannt, wenn man Anfangs mit Hefftigkeit in sie gedrungen, dass sie lieber alles über sich ergehen lassen, als wieder ihr Gewissen gehandelt oder mit zweiffenden Gewissen etwas gethan hätten, die aber, da sie nun zur Gemeinschaft der Kirchen wiederum getreten, und was man ihnen in Liebe gesagt, vor Gott überleget, für die ihnen bewiesene Sanfftmuth und Liebe gedancket. Übrigens wünschen und flehen wir hertzlich zu Gott, dass er selbst die Brüche seiner Kirchen heyle, und an dem einen Theil, dem aus Mangel der alten Kirchen-Zucht entstandenen unläugbahren Verfall, da der grösseste Hauffe bey dem äusserem Gebrauch der Gnaden-Mittel in Heücheley und ungöttlichem Leben dahin gehet, steuern wolle, damit nicht gutwillige Seelen dadurch zur Absonderung versucht werden und Anlass nehmen; an dem andern Theil aber alle auf Abwege gerathene, durch

sein Wort und Geist, auf die Strasse, welche die richtige heisset, führen, und bey allen dergleichen Vorfällen, unsers allergnädigsten Königes Weissheit wolte seyn lassen wie die Weissheit eines Engels Gottes. Wir aber verharren nebst hertzlichem Anwunsch aller Gnade von Oben mit schuldigsten Respect (etc.).

Kopenh: d. 9 Aug: 1736.

E: Pontoppidan. A. C. Rohne.

Den Omstændighed, at Dines Piper siden 1734 var Medlem af Brødremenigheden¹⁾, synes at have banet Herrnhuterne en vis Adgang den piperske Koloni paa Frederiksberg. I alt Fald se vi, at da Christian David 1735 kom tilbage fra Grønland (s. foran, S. 695), holdt han Forsamlinger »ved Frederiksberg«²⁾, hvilket utvivlsomt maa have været paa »Pipers Gaard«, saa meget mere som vi have Efterretninger om, at herrnhutiske Udsendinge ogsaa ved andre Lejligheder havde Tilhold der. I et Brev, der maa henføres til Okt. 1735, fra Gert Hansen til »Broder« Søren Lintrup i Herrnhut ytres nemlig: »Vi (G: G. H. og Dines Piper) ere nu færdige med Kjøbenhavn og ere nu en Dag eller to ude paa Pipers, den tidligere Spisemesters, Gaard for at forfriske os og tale ud med Brødrene der«. En udførlig til Menigheden i Herrnhut stilet Beretning om Gert Hansens og Dines Pipers Missionsrejse i Danmark i den sidste Del af Aaret 1735, indeholder følgende om dette Ophold paa Frederiksberg »hos Pipers Broder«: »Da durfte Bruder Piper seinem Bruder nicht viel sagen von Herrnhut, wie gut es da wäre, und dass man möchte ihn gerne da haben; denn er war allzusehr gefallen auf die Schwedische Separation. Der gute Mann hielte alles vor Zwang und Joch; doch ist er wohl werth, dass die liebe Gemeinde seiner zum besten vor dem Herrn gedencke«³⁾.

¹⁾ Khist. Saml. 5. R. II, 742.

²⁾ Grev C. E. Stolbergs Beretning om kirkelige Forhold i Danmark (der senere vil blive meddelt).

³⁾ Arkivet i Herrnhut (R. 19. E. 14).

Det er ikke bekjendt, hvor længe J. P. Piper forblev paa Gaarden ved Frederiksberg. Men senere boede han i Korsør, der ligesom Slagelse en Tid lang var Hjemsted for en Del opvakte med fremtrædende separatistisk Tilbøjelighed. Den bekjendte Herrnhuter Johs. Wattewille ytrer 2. Novbr. 1752 i et Brev til Zinzendorf, at han 13. Oktober i Korsør har talt med nogle Bekjendte »og med vor salige [Dines] Pipers Broder«. Naar vi senere finde J. P. Piper i Nyborg, hvor han døde, kan Grunden til denne Flytning maaske søges i, at der i et længere Tidsrum af det 18. Aarh. var en temmelig stærk religiøs Bevægelse i denne By, særlig paaavirket af en Række Præster sammesteds af pietistisk ell. herrnhutisk Retning, saasom Sognepræsten Peder Schonning (1750—1800) og Kapellanerne Hans Lemming (1729—37), Peder Buch (1737—42), Jens Mygind (1742—58) og Mag. Rudolph v. d. Høide (1758—85), af hvilke i alt Fald den sidste hørte til Brødrømenigheden.

4. Fortsættelse om J. C. Broch.

Blandt Heibergs Samlinger findes Uddrag af det Forhør, som i Høsten 1737 optoges i Malmø over Separatisten Jens Christensøn Broch. Heraf erfares adskilligt, som ikke forekommer i de os bevarede danske Kilder, og som kan tjene til at udfylde de tidligere (S. 307 ff.) meddelte Oplysninger om Manden.

Han var, den Gang Forhøret holdtes, 31 Aar gl., var altsaa født 1706. Hans Fødested var Byen Fjelsø i Rinds Herred, hvor Faderen, Christen Jensen, var Bonde. Som Barn lærte han at læse, men først som voxen at skrive og regne. Som ung havde han ernæret sig ved Bondearbejde; men tidlig ytrede Trangen til Kundskabserhvervelse og særlig til religiøs Granskning sig hos ham¹). Efter at han var bleven Skoleholder i Stavn, var han ved flittig Læsning

¹) Den tidligere ytrede Formodning om, at J. C. Broch mulig har været Student, gaar altsaa ud.

af Ny Test. og nogle theologiske Skrifter, han havde faaet i Hænde, kommen paa de Tanker, at de brugelige Kirkeskikke ved Daab og Nadvere ikke stemmede overens med Christi Indstiftelse. Skjønt han altsaa allerede den Gang havde sine særegne Meninger, var han, som han ved Forhøret ytrede, »ikke naaet til den Fuldkommenhed deri som senere«.

Om Brochs Afsættelse fra Skoleholderembedet i Bislev (Foraaret 1736) indeholder Forhøret i Malmø intet nyt. Men om sit Komme til Kjøbenhavn ytrede han, at han her »fandt mange gode Venner af samme Mening som han«, og at han af dem »fik Kundskab om noget mere, som han den Gang ikke vidste«. Da han ikke vilde lade sit Barn døbe, var hans Sognepræst, Mag. H. Mossin, den første, der søgte at tale ham til Rette; men deres Samtale endte med, at Broch viste Præsten Døren¹⁾. Heller ikke Provst M. Hviids og Mag. Jens Olrogs Overtalelse førte til noget²⁾. For øvrigt henvises til hvad tidligere er meddelt om Brochs haardnakkede Modstand mod Biskop Worms og forskjellige andre Præsters Forsøg paa at bevæge ham til Eftergivenhed³⁾. Kun dette kan mærkes, at Broch under Forhøret i Malmø sagde, at Provst Hviid ved Holmens Kirke i Enesamtale med ham havde ytret Sympathi for hans Anskuelse, men »naar de andre Præster var der, tav han stille«. Ogsaa

¹⁾ E. Pontoppidans hdsk. Fortsættelse af hans Kirkehistorie.

²⁾ Disse Mænds Forhandlinger med Broch omtales i et Brev af 28. Marts 1736 fra Biskop Worm til Geh. Raad J. L. Holstein (Hdskr. Saml. paa Ledreborg 475 Fol.).

³⁾ Foruden de tidligere meddelte Breve fra Worm til Holstein findes i den ledreborgske Saml. endnu to af $\frac{14}{4}$ og $\frac{21}{4}$ 36. I det første ytrer W.: »D. Eks. sagde efter Kongens Ordre, at den bekjendte Jens Christensøn Broch skulde holde sig inde i sit Logement for ej at forføre andre, sligt haver jeg forkyndt ham«. To Gange har jeg efter hans Forlangende givet ham Almisse. I Eftermiddag fik jeg med hans Kone vedlagte Seddel. Hun fik en Rdl. Hvad skal jeg gjøre ved ham? I det andet Brev spørger W. atter, hvad han skal gjøre ved Broch; idag kom en Datter med en Seddel (begge Sedler ere vedlagte).

formente Broch, at Præsterne ved Waisenhuset (Ewald) og Rundekirke (Olrog) holdt med ham (deres Navne erindrede han ikke). Sit Ophold i Kjøbenhavn fik han, ved at «gode Venner gav ham noget», tillige fortjente han lidt ved Arbejde hos Haandværksfolk, særlig hos en »Snusmaler«¹⁾.

Efter hvad E. Pontoppidan fortæller, var Broch en Tid tilbøjelig til at lade sit Barn døbe, naar man vilde udelade Exorcismen og neddykke Barnet i Vandet; men andre Separatister fik ham derfra; især skal en forhenværende Student P. C. Thaysen, der nu var bleven Skomager²⁾, have bidraget dertil.

Efter et Udvisningsordren mod Broch var ham forkyndt, begav han sig med Hustru og Børn i Juni 1736 til Frederiksstad ved Ejderen, der havde Asylret for fremmede Religionsbekjendere. Her kom han i Forbindelse med nogle derværende Kvækere og Mennoniter, med hvilke sidste »han meget vel kunde komme overens«, ligesom de velvillig ydede ham, hvad han behøvede til sit Underhold. Her traf han tillige en Del »fra Sverige fordrevne Personer« (Separatister), blandt hvilke han fremhævede Brødrene Jacob og Erik Erikson med deres Søster Margrethe, Abraham Breant og hans Broder samt Johan Stendahl fra Skaane. Det var særlig for at træffe sammen med disse Svenskere, der tidligere paa deres odysseiske Omflakninger havde været i Helsingør og Kjøbenhavn og bidraget ikke saa lidt til Separatismens Udbredelse her, at Broch havde begivet sig til Frederiksstad.

Men da Svenskerne i Juni 1737 drog videre til Hamborg og Holland, vendte Broch med Familie tilbage til Kjøbenhavn, i den Formening at Kongen ikke selv havde befalet hans Udvisning, eftersom Majestæten var fraværende fra Kjøbenhavn, den Gang Udvisningen fandt Sted. Denne Antagelse holdt dog ikke Stik. Inden ret længe maatte Broch atter begive sig paa Rejse, og da en Pige havde

¹⁾ Flere Fabrikanter af Snustobak nævnes som Separatister i en Liste over saadanne, der senere skal meddeles.

²⁾ Se foran, S. 743.

sagt ham, at der i Malmø var en god Opvækkelse, mente han at kunne finde Tilhold der. Over Landskrone, hvor han ikke fandt Meningsfæller, kom han saa til Malmø, hvor han vel fandt nogle ligestemte Sjæle, men hvor han ogsaa paadrog sig Øvrighedens Opmærksomhed, hvorfor han i Beg. af August s. A. blev sat fast og underkastet et vidtløftigt Forhør. Medens han var i Malmø, skrev flere af hans kjøbenhavnske Venner, der havde antaget sig hans Hustru og Børn, Breve til ham. Men da nogle af dem havde formanet ham til at opgive sin haardnakkede Paa-staaelighed — fornemmelig i Daabsspørgsmaalet — gav disse Breve ham Anledning til en udførlig Redegjørelse for det Standpunkt, han havde indtaget. Da dette Brev formentlig er af religionspsykologisk Interesse og lader os skue ind i Mandens dybt bevægede Sjæleliv, skal det trods dets Vidtløftighed her meddeles¹⁾:

Elskelige Venner Jochum Frederich Camrad²⁾,
Niels Kruse³⁾ og Johan Capito⁴⁾!

Jeg bekom eders Breve, nemlig et fra Jochum Frederich med indlagt fra Kruse, og et fra Graa. I de to, nemlig fra Kruse og Frederich, finder jeg mig igjen bestraffet, for jeg skal have gaaet for hart paa og straffet Eder. Gud, som kjender alle Hjerter, veed det, om jeg haver gjort Uret. Al den Bestraffelse, som jeg fik, den vil jeg i stor Kjærlighed optage og nøje prøve mig derefter og rette mig efter alt det, som jeg finder ret at være; thi Gud veed, at jeg elsker dem, som vil sige mig min Fejl, at jeg derefter kan granske og des bedre lære at kjende mit fordærvede Hjerte. Thi jeg veed

¹⁾ Originalen er bevaret i det Kgl. Bibl. (s. foran S. 348, Not. 1). Det fylder 4 Foliosider, men skrevne med en umaadelig fin Stil, næsten uden Rettelser, og vidner om en ikke ringe Skrivedygtighed hos den ulærde Forfatter.

²⁾ •Tobaksskjærer•, boende i Knabrostræde. (Jvfr. K. S., 3. R. I, 388, hvor J. S. vel beror paa en Fejllæsning for J. F.).

³⁾ Snustobakshandler i Adelgade.

⁴⁾ •Etatsraad Eichels Tjener• (K. S. 3. R. I, 387).

det vel og haver længe kjendt, at mit Hjerte er ikke aldeles upartisk i noget Subtil, hvilket jeg ej altid kan kjende, naar det bryder frem; men det er ikke med min Villie eller Forsæt; thi jeg haver det at stride imod ligesom anden Ondskab; thi Gud veed og kjender mit Hjerte (jeg haver endog paa den anden Side at stride med, at jeg læmper mig ofte mere efter Kjødets og Verdens, end jeg ellers vilde) at jeg aldeles vilde gaa redelig frem og hverken bøje til højre eller venstre Side; og som jeg i min Oprigtighed gjerne vilde paaminde hver til det bedste, saa kommer det ofte frem for mig imod min Villie og af min Uagtsomhed, at jeg, før jeg veed eller gransker, gaar noget for hart frem i denne min store Nidkjærhed, og jeg kan ikke granske det før end efter Tiden. Dette kommer altsammen af mit Hjertes hemmelige Fordærvelse, hvilket skjuler sig ofte for mig under mit redelige Forsæt og brændende Nidkjærhed. Gud veed, at jeg ønsker af mit Hjerte redelig at stride derimod og vinde, saa vel som i alt andet, som sigter til Guds Ære og noget Menneskes Gavn, og ved Guds Naade dæmpe mit Hjertes lønlige Brøst. Jeg tror dog, at den naadige Gud engang gjør mig fri. Saa længe maa jeg stride og lade mig nøje med Guds Naade. Saa meget kjender jeg mig skyldig udi. Mine kjære Venner, hav mig ufortænkt, eftersom det er en lønlig Fejl hos mig, og ikke er med min Villie. Gud kjender mit Hjerte, at jeg vilde gjerne paaminde min Ven til det bedste. Gud veed, om der er noget ondt derudi, hvilket kan være skjult for mine Øjne; thi mine Hjertes-Tankers Fordærvelse ser jeg i disse Dage er flere end Markens Græs og Straa, ja som Havsens Sands Mangfoldighed, saa jeg ofte med Disciplene maa raabe og sige: hjælp mig Herre, thi jeg forgaar; her bruser et Dyb, der et andet; hvor jeg vender mig, saa er der Forfærdelse; var Herren ikke hos mig med sin søde Naadetrøst, saa maatte jeg vansmægte, etc.

Den gamle Adam hersker endnu altfor meget hos os, og som Menneskenes Complex er ikke ligedannet, saa er hver mest angennem til at bøje til den Side, som Naturen er mest hengiven til. De tamme Creatur og trælbundne Bæsters Natur er ikke som de vilde eller rivende Dyrs og Fugles Natur. De ene gaa trælbundne under Menneskenes Hænder, søger deres

Føde og Foder hos Menneskene, og bøjer sig under deres Slæberi, ja lader sig godvillig binde til Krybben; men de andre tvertimod vil ikke være tvungne af nogen eller være under Menneskenes Trældom, men vil være fri, og vil heller lide Hunger, Frost og Kulde i den haarde Vintertid, ja og ofte være i Frygt og Fare, end være under noget Menneskes Vold. Saa er det og med Menneskene, de ere ikke alle lige sindede af Naturen. Naar man nu læser i Skriften, saa vil hver gjerne gjøre meget af de Ting, som føjer sig mest efter hans Complex, og mest granske de Ting, som man finder mest Behag udi, og ikke granske saa nøje efter det andet (dog mener jeg ikke, at Guds Ord er stridigt etc.). Dersom vi ikkun ret fulgte Middelvejen, saa blev vi vel eet Hjerte og een Sjæl etc., og som vore Complexioner er ikke alle eet, og vi have endnu meget af vor gamle Adam, saa kan den enes Complex ofte være tvært imod den andens, ligesom Ilden og Vandet ere tvært imod hverandre, saa kan den ene des bedre se den andens Tilbøjeligheder. Jeg haver denne Fejl, at jeg under Redeligheds og Sandheds Bekjendelses Skin vil bryde for hart ud, ja vel haardere, end svage Mennesker kan taale, hvilket er, som jeg tilforn sagde, imod min Viilie; ingen skal sige, at jeg vil vise nogen paa anden Vej, end jeg jo gjerne vil gaa for i Vejen. I andre vil mesten Del under Venligheds og Sagtmodigheds Skin føje Verden for meget og bøje Eder under de Ting, som ere urene, og ligesom overtale Eders Samvittigheder, og sætte ny Lapper paa den gamle Kjortel; og som vore Fejl er just tvært imod hinanden, saa kan vi des bedre se hverandres Fejl, og være hinanden til Paamindelse, at hver kan des bedre granske sin Fejl. Ellers veed jeg vel, at mig kan forelægges Frelserens Ord, at man skal først drage Bjælken af sit eget Øje, før man ser til Skjæven i sin Broders Øje. Det er vist, at hver bør at se til sig selv, at faa det onde af sit eget Hjerte. Men jeg kan aldrig slutte, at det var Frelserens Mening, at man skulde selv være fri for alle subtil Ting, hvilket ikke vel skal være muligt i dette Liv, før man paaminder sin Broder; men vi maa ikke selv gjøre de samme Ting eller større, end vi straffe vor Næste for. Hvad kunde det nytte, at jeg raadede nogen fra Tyveri, naar jeg var selv en Tyv, saa kunde mig jo svares:

hvorfor stjæler du etc. Jeg maa paamine min Broder, naar jeg ikke gjør de samme Ting eller grovere selv; thi Frelseren siger jo, vi skal først drage Bjelken af vort eget Øje etc., saa maa jeg ikke paamine min Broder om Skjæven, før jeg faar først skilt mig af med Bjelken; thi ellers var jeg som de fleste Lærere, hvilke lærer noget godt efter Bøgerne, og nægter det i deres Levned. Saa er det ikke Frelserens Mening, at vi ikke maa paamine vor Broder, før vi ere selv ganske fri for alting; thi Paulus var jo en Lærer, og havde dog en Pæl i Kjødet etc. og mange saadanne flere Exempler. Men Jesu Mening er denne, at vi maa ikke dømme og straffe vor Næste for en Ting, og vi gjør det samme, ja endog grovere selv, og det er Bjelken etc., thi Bjelken er jo større end Skjæven etc. Jeg vil med stor Fornøjelse optage saadan Tugtelse og gjerne være bekjendt al den Forseelse, som jeg kan tænke der er hos mig. Jeg haver læst disse Breve med Andagt, og hvad jeg ikke finder mig skyldig udi, vil jeg undskylde mig for; ikke at jeg vil søge nogen Ære; thi jeg haver overgivet baade Ære og Velfærd i Verden og alle gode Dage, og strider mod alle kjødelige Tilbøjeligheder for Guds Riges Skyld. Men jeg vil undskylde mig, at I ikke skal styrkes i Eders Fejl og tænke, at alle Eders Ord ere rette, fordi jeg kjender mig skyldig i meget, og at jeg giver mig skyldig, om jeg tier; thi Kjødet vil gjerne tage imod det, som smager vel, og forkaste hvad som er bittert, og synes mig, at der er bleven sluttet ilde om mig. Havde vi ikkun fornægtet os selv, saa kom vi vel over eet paa begge Sider. At jeg skulde være grum, ukjærlig og haard mod min Næste, eller have nogen Behag i aabenbar Ondskab, som min kjære Ven Kruse skriver, det veed jeg mig ikke skyldig udi. Gud veed det; er jeg skyldig, saa kjender jeg det ikke; dog vil jeg gjerne optage det i en god og kjærlig Mening; thi Gud veed og kjender, at jeg elsker Eder, mine Venner, med en dobbelt Kjærlighed. Først elsker jeg alle, som i den Herre Jesu søger det gode, med en stor Kjærlighed; ellers havde jeg og nogen Kjærlighed til Eder, om I ikke søgte det gode; thi jeg finder nogen Kjærlighed til alle; thi vi ere alle Brødre, og alle kommer fra Guds Billedes Herlighed; vor Herres Jesu Lys skinner i alle vores Hjerters Mørke, alle have vi vores Fejl; vor Ondskab

haver een Oprindelse. Naar jeg ser min egen Fordærvelse, saa ser jeg og min Broders; begynder mit Hjerte at forbitres over de onde, saa maa jeg se til min egen Fordærvelse; thi vi ere alle oprundne af den ene onde Rod; saa maa jeg og kan ikke andet end fordrage min Broders Fejl etc. For det andet haver jeg en kjødelig Kjærlighed til Eder, hvilken er ligesom Tolderes og Synderes Kjærlighed, (thi den første er noget af en Christenkjærlighed; dog maaske der er vel noget eget iblandt) og den sidste Kjærlighed er kjødelig, fordi I haver gjort mig og I endnu gjør min Kone og Børn tilgode, og Gud veed, at jeg vil gjerne fordrage hver, og søger hverken Strid eller Kiv; men det, jeg haver paamindet Eder, er af Kjærlighed, og jeg vilde, at I skulde være redelige, at I, som haver begyndt i Aanden, ikke skulle ende i Kjødets; thi jeg veed, at I ere gaaede langt tilbage etc. Saa veed jeg mig ikke skyldig i noget ondt der udi, uden i hvad Subtil, som jeg ikke ser; thi der er intet Hjerte rent for Gud. Saa kan min Talemaade vel være for haard, med mere, som jeg ikke strax kan begribe, hvilket er skjult og meget svart at randsage. Den, som siger mig min Fejl af et oprigtigt Hjerte, den veed jeg elsker mig, og jeg vil optage det for et Kjærligheds Kjendetegn, og jeg gjerne vil annamme det samme Skjel, som jeg vil gjøre min Næste, og jeg veed ikke, at saadant kan holdes for nogen Ukjærlighed, hvilket jeg veed at gaa nu i Svang hos Vennerne, at den kaldes ukjærlig, som vil paaminde dem (men I bør at vogte Eder for at affalde etc.). Saa veed jeg mig ikke skyldig derudi at gjøre min Næste nogen Uskjel, eller det kan være nogen Ufred eller Ufællighed, som min Ven Kruse skriver, og jeg er vis paa, at der dømmes meget vrangt om mig i denne Sag. Men I vil ikke oplade Eders Øjne og se, og derfor dømmes Eders uskyldige Broder for Uret, saa at I ikke vil være redelige, og derfor hellere vil beskyldte mig for Uret, end selv kjende Eder skyldig i det, som Ret er, og I burde. (Jeg mener ikke Johan i disse Ting; thi hannem haver jeg intet talt med). Det kunde intet baade, men mere skade mig at give mig i nogen Trætte med Eder. Derfor se, jeg gjør det af Kjærlighed.

Denne Resolution, som jeg fik i Kruses Brev, var noget mørk at forstaa for mig, eftersom han skrev ikke ret grundelig

Beskeden derom; thi der stod ikke, enten Kongen selv, eller nogen paa hans Vegne, havde givet dette Svar. Det jeg skrev, var vel til Kongen selv¹⁾; men her stod ikke, hvo som havde udgivet Svaret. Jeg vidste ikke heller, hvo denne Blum var²⁾; som skulde leveret Kongen det. Jeg tænkte, at Blum kunde have flyet det ud til anden end Kongen selv, som kunde givet det Svar. Dog Kruse skrev det ligesom i Kongens Navn; jeg mærkede strax, at der var noget Bedrageri derunder. Jeg skrev Kongen til om tvende Slags Daab; men jeg kunde ikke ret vide, hvad det var for en Daab, som Kruse skrev om, at jeg skulde lade mit Barn døbe med, enten det skulde være en grov, ugudelig, Paviske- eller Præste-Daab med alle deres ugudelige Sætsler og Ceremonier, eller det skulde være en Daab, som skulde forrettes af en eller anden Ven efter Skriftens Bogstaver, som de fleste forstaa dem. (Den første kan jeg ikke med Rette kalde nogen ret Daab). Thi jeg havde talt i det Brev, jeg skrev til Kongen, om disse tvende Slags udvortes Daab; jeg havde og hørt hos Vennerne, at der skulde være noget godt begyndt hos Kongen, og derimod fandt jeg dette grove, ugudelige Svar samt Trusel med Legems Plage og Fare, om jeg ikke vilde gjøre imod min Samvittighed og indgaa deres ugudelige Ting og lade min Samvittighed beherske af det, som ondt er, om saa var, at det skulde være en Præste-Daab etc. Jeg kunde strax se, at dette Svar var ikke udgivet af nogen Christen; men nu hører jeg siden, at Blom havde udgivet dette Svar, og I, mine Venner, haver lagt Truselen til. Jeg sluttede strax, at enten var der intet godt begyndt hos Kongen, eller han havde gaaet tilbage igjen, eller at han ikke selv havde givet dette Svar ud, og helst fordi jeg havde skrevet ham fuldkommelig til, at jeg ikke indgik nogen af deres ugudelige Ting, enten Ceremonier ved Daaben, Skriftestol og saa videre etc., saa kunde ingen Christen friste mig mere dermed. Men ugudelige Mennesker, som intet selv havde forfaret i deres Samvittighed, kunde vel tænke, at jeg var som de selv og stod saa let til at vende; thi havde de, som gav dette Svar ud,

¹⁾ Det Brev, hvorom der her tales, er næppe bevaret.

²⁾ Selvfølgelig Hofpræst Bluhme.

selv vederfaest noget i deres Sjæl, hvad en retskaffen, bestandig Trofasthed var, saa havde jeg ikke faaet dette Svar fra dem; dette ser jeg, fordi de vilde ligesom friste mig og spørge, om jeg vilde saa skammelig imod min Samvittighed falde igjen tilbage. Herren gjorde mig viss i min Samvittighed, før jeg enten begyndte med denne Ting eller noget andet, ja end før jeg blev dreven fra Jylland, var jeg alt viss paa alle disse Ting, som jeg endnu har haft imod nogen. Thi jeg lærte ikke af noget Menneske, men af Gud. Havde jeg ikke været viss paa, at jeg havde Ret, havde jeg ikke ladet mig drive fra Jylland i denne Tilstand. Thi derfor bøjærer jeg af Eder, mine Venner, at I taler ikke mere til mig om Affald. Tænker ikke, at jeg er sindet som de, der lader deres Samvittighed overtale for nogen verdslig Tings Skyld. Gud være lovet, som haver givet mig et andet Hjærte, end I tænker. Jeg siger det ikke for at driste paa min egen Magt, men paa den Herre Zebaots Kraft, som haver skabt Himmel og Jorden. Efter at jeg bekom disse Breve fra Eder, skrev jeg til Eder igjen for at ville vide bedre Grund, nemlig om Kongen selv havde faaet mit Brev eller ikke, og om det var hans eget Svar eller ikke; thi jeg mærkede, at mine Venner vilde bedrage mig etc.

I dette gav jeg ingen Svar¹⁾ og ej heller tænkte at indgaa nogen af de ugudelige, paviske Ting; men før jeg fik dette Brev forseglet, fik jeg at vide, at Øvrigheden i Staden satte efter mig; thi disse mine Venner i Malmø havde i Løndom talt med en Præst om mig, som hedder Ubechel, hvilken skal have Ord for noget godt, og er ligesom en af dem, som I sætter Eders Tillid til (om jeg tør saa sige) at skal forbedre Babel. Den samme havde talt med den tyske Præst om mig, og han igjen med den store Hob, saa det gik ligesom forleden Aar, da jeg talte med Peder Drejer om mit Hjertes Tilstand; han sagde Hviid det, og Hviid sagde de ugudelige Præster det. Saa haver ofte de frommes Raadhus saa mange Kigehuller, jeg mener falske Brødre, at lønlige Anslag bliver aabenbaret. (Det som jeg talte med Peder Drejer om forleden Aar, var noget af mit indvortes Hjertes Tvivlraadighed, hvilket de onde Præster

¹⁾ Meningen er vel, at Svaret var afvisende.

strax siden havde at friste mig efter etc.). Efter jeg fik det at vide, blev jeg raadet af mine Venner hastig at fly ud af Staden¹⁾, hvilket jeg og gjorde, dog jeg havde Agt at [have] biet og ladet mig godvillig gribe for at vidne Sandheden; saa gik jeg udi Tvivlraadighed og tænkte, at om det var Guds Villie, at jeg skulde gribes, saa blev jeg greben ved Porten; men ingen talte mig der noget til, og jeg gik bort; men strax jeg var borte, blev der randsaget i mit Losement efter mig, og baade min Bibel; smaa Bøger og Breve bleve borttagne samt nogle Klæder. Og som de ikke kunde finde mig i Staden, søgte de efter mig udentil, og de fandt mig anden Dags Aften, og jeg blev sat i Arrest paa Raadhuset, hvor jeg sidder endnu. Gud veed, hvor længe jeg bliver her. Jeg er alt fornøjet og meget glad i min Sjæl. I denne Arrest haver Sathan ikke faaet mig saa bange, som han fik mig, da jeg var i det Blaa Taarn²⁾; thi Gud haver af sin Naade gjort, at jeg haver nu bedre fornøgtet mig selv, end jeg havde denne Gang; og derpaa kan jeg kjende, at jeg er noget voxen siden den Tid. Jeg takker Gud, at jeg er kommen her ind fra Verdens Bulder, at jeg haver her Lejlighed at granske mit Hjerte. Det værste er, at jeg kommer i Forhør næsten hver Dag, og haver meget at drages med, med de Studerede i Latinen. De verdslige Rettens Betjenter begynder nu at blive fromme imod mig. Det første, jeg kom derind, vare de meget onde og vilde hverken fly mig Straa eller Klæder at hvile paa de første to Nætter, og der stod Vagt udenfor mig, at ingen, som frygter Gud, turde eller maatte komme til mig, og jeg blev meget bespottet af ugudelige Soldater og andre onde Mennesker. En gav en ugudelig Dom over mig, og en anden gav en anden. Men nu haver Gud bøjet deres (nemlig den verdslige Øvrighed i Staden) Hjerte til mig, saa at de ugudelige maa ikke komme til mig, og de haver flyet mig en god Seng at ligge paa, og næsten hver Dag lader de enten bære mig Mad eller giver mig noget til Hjælp at leve af; thi den svenske Traktament er ikkun 3 Styver, der er saa meget som 3¹/₂ β danske om Dagen. Nu

¹⁾ Malmø.

²⁾ Deraf ses, at Broch ogsaa en Tid havde været fængslet i Kjøbenhavn.

taler de (nemlig Borgmesteren og Raadmændene) venlig med mig; men hvad de mener dermed, veed jeg ikke. Var jeg fri for denne Disputats med de Latinere og denne Forhør, var jeg meget glad; dog maa jeg være fornøjet. Nogle ugudelige, og i Sønderligheden „Regter“ (Rektor) af Magisterorden, haver ladet sig høre, at de tørstede efter mit Blod. Det er noget hart at fordrage og høre paa i Kjærlighed. Dog maa jeg det fordrage; min Frelse taalte det, som var mere etc. De ugudelige sagde, at de gjorde ret i Pavedømmet; thi den Gaas, som Hovedet var fra, kjekkede ikke mere etc. I min Ubetænksomhed bad jeg dem gaa til Paven igjen, og dette smertede mig siden. De lode sig og høre med mange grove og ivrige Ord. Det første jeg var kommen i Arrest og havde intet at ligge paa, havde jeg megen Banghed, og det rejste sig af, at jeg vilde elske og bede for dem, som gjorde mig ondt, og det kunde ikke komme af mit inderste Hjerte, og derover blev jeg bange; thi jeg saa', at jeg var ikke i ret Tilstand. Jeg vilde følge Frelserens Ord og Exempel, og mit Hjerte vilde ikke følge mig etc. En svensk Præst sagde, at jeg var af de stærke. Den samme skulde [der] være noget godt hos, og det sagde han i Løndom til sine Venner. Tænker jeg, at jeg er en Samson, saa haver jeg mig mest at frygte for Dalilæ søde Ord. Dette skriver jeg, for mine Venner skal have des bedre Haab om mig etc. Saadanne Figurer af det gamle Testamente haver meget at betyde. Ellers veed jeg, at Støtterup og jeg er noget nær skreven af Venskabsbogen etc. Men dog ikke aldeles; thi mine Venner haver ikke aldeles forladt mig endnu. Dog jeg finder ikke den Redelighed, som jeg vilde, saa at de ere alt fulde med spidsfindige subtil Øjemærker til at smykke paa Babel og hele¹⁾ hende etc. Det, som de toge i mit Losement, fik jeg igjen; nogle haver ladet mig Joh. Arndts sande Christendom og den svenske Kirkehistorie at læse udi. Dette er min meste udvortes Idræt om Dagen at læse udi. Ved Guds Naades Hjælp haaber jeg at blive bestandig. De fromme i Malmø haver nu næsten været i Forhør; men de ere ikke ret redelige Bekjendere efter deres Samvittighed; thi de frygter for meget for

¹⁾ Læsningen af dette Ord er noget uvis.

Menneskene. En af de bedste, nemlig Svend Pählson, siges at være syg. Enten det er saa i Sandhed, eller han vil intet nægte Sandheden, og han tør intet bekjende den, det veed jeg ikke. Det var den samme Mand, som jeg var i Losement hos. Jeg veed vel, at det gjør ham ondt, at jeg kom i Arrest; thi vi havde en stor Kjærlighed til hverandre.

Siden jeg er kommen i Arrest, haver jeg faaet et Brev fra Johan Capito. Jeg vilde gjerne endnu en Gang straffe Eder alle, om jeg vidste, at det var til nogen Nytte; men jeg frygter, at det er ude med Eder. Jeg skrev Johan til og forbød ham, at han ikke maatte lade Leth¹⁾ eller nogen Præst faa dette Brev at levere til Kongen, som jeg havde indlagt; thi jeg troede dem ikke dertil; og nu bekjender han selv, at han haver gjort tvertimod og leveret det til Blom, Kongens Præst, og med det samme ser jeg, hvo Blom er, som Kruse skrev mig til om, at skulle have leveret Brevet til Kongen. Johan skriver, at Kongen svarede intet derpaa; men maaske han haver aldrig faaet det, hvilket er let at tro, eftersom det kom i Præstehænder. Jeg veed ikke, hvad Blom skulde med dette Brev. Johan skriver i lige Maade, at Blom sagde: saa længe jeg ikke lod mit Barn døbe, saa kunde det ikke lade sig gjøre, at jeg kom igjen. Her hører jeg, at det er Bloms Ord, hvilket Kruse skriver over til mig, ligesom det skulde være Kongens Svar. Er det ikke under et falsk Skin, for at bedrage mig? Hvi skrev Kruse ikke Sandhed, at Kongen havde intet svaret, eller om Kongen haver det ikke faaet? Jeg mente, at en Christen skulde følge Sandhed! Jeg begjærede ingen Svar af Blom; jeg skrev intet Blom til, men jeg skrev Kongen til. Hvad skulde Blom med dette Brev? Haver Blom Magt til at tvinge min Samvittighed med hans Papisteri, eller dømme mig fredløs? Eller hvad kom det Blom ved at give noget Svar derpaa? eller Kruse at skrive Bloms Ord at være Resolution paa mit Brev til Kongen? Gjorde Kruse det ikke for at bedrage mig? Kruse skriver, at det var Svaret paa mit Brev til Kongen; Johan skriver, at Kongen svarede intet, men Blom havde sagt det. Jeg skjætter intet om Bloms Svar; thi jeg haver intet med ham eller nogen

¹⁾ Præsten ved Trinitatis Kirke, Chr. Langemach Leth.

Præst at skaffe. Men det gjør mig ondt, at mine Venner ere ikke anderledes, end jeg nu ser. Jeg skrev ikke for at faa Bloms Svar, men for at faa Kongens Svar, og jeg skrev til Johan, at han ikke skulde lade det komme i Præstehænder, og som Kongen intet haver svaret, frygter jeg, at han har det ikke faaet. Sligt er ikke ret bestilt, mine Venner, og Kruse lægger Trusel til, nemlig Legems Plage og Fare. Haver Blom nogen Magt over mig? Havde Kongen sagt det, saa vilde jeg sagt: det var aldrig nogen Christens Svar; men det andet er endnu værre, eftersom det er beblandet med Usandfærdighed, og det ene strider imod det andet. Johan havde skrevet Sandheden, men Præsten skulde ikke haft Brevet. Havde Kruse skrevet som Johan, at Kongen svarede intet, men Blum havde saa sagt, saa havde jeg ikke sluttet saa ilde derom. Jeg kan intet se andet deraf, end det jo var paa Bedrageri gjort.

Nu, mine Venner, tag det ikke ilde op, for jeg haver skrevet saa ilde, ja vel med nogle Affecter om denne Bloms Handel. Maaske det er ikke saa ilde gjort, som jeg haver forstaaet det. Haver jeg skrevet noget uret, saa regn mig det ikke til; maaske jeg haver dermed givet min Vantro til Eder og min onde Natur tilkjende. Dog veed jeg sikkert, at det er skrevet af Nidkjærhed, for den rette Sandheds Skyld. Jeg kunde endelig skrive høfligere; men jeg gider ikke skreven det om igjen; thi det er et langt Brev, og maaske at jeg saa hyklede. Mine kjære Venner, tag det ikke ilde op etc.

Barnets Daab angaaende, saa siger jeg fuldkommen nej. Saa vidt det staaer til mig, skal det aldrig blive med denne Paviske eller Præste-Daab bestænket. Hvad en ret Daab anlanges i sin Tid, er jeg intet imod. Var jeg ikke dermed Vidne, at deres ugudelige Menighed og Paviske Ord og Ceremonier ere gode, gav jeg dem da ikke Ret, og gjorde større Forargelse, end [om] jeg ikke havde begyndt, saa al den store Hob skulde have dette at støtte sig ved og sige: Se, om han gav ikke vore Præster Ret alligevel! Ydermere vil jeg sige de Ord, som en god ærlig Mand haver sagt i Lutheri Reformations Tider (navnlig Matthias Flacius), der de andre vilde give noget hen af deres Ret og forene sig med de Catholske for Fred og Rolighed at søge, da opstod Flacius og sage: at man ikke i

Forfølgelsestid burde at give det allerringeste hen af sin Ret, ja ikke end af de allermindste vilkaarligen granskende Ting, som man ellers kunde for billige Aarsagers Skyld andre Tider med dem gjøre; thi naar man gav det allerringeste hen af sin Ret, saa havde Modstanderne det til en Støtte og som et Gevær at holde siden imod en til Sandhedens Modstand og Beskjæmmelse, og til Modstandernes Hjælp og Forhærdelse etc., saa sligt kan blive til den rette Menings Fortræd, ja ligesom en Skamflikke og skiden Plet i sin Tid. Derfor sig til min kjære Kone, at om hun lader dem døbe der, saa giver hun stor Forargelse, saa giver hun jo alle deres ugudelige Forsamlingsceremonier og Ord Ret, og er ligesom et falsk Vidne til Ugudelighedens og Vanbrugens Besmykkelse, og dermed ligesom igjen giver sig i den falske og antichristiske Kirke og Skalkheds Skjul og ugudelig Forsamlingssted og Ceremonier, og besmykker dennem, hvilket i sin Tid kan blive Sandheds Bekjendelse til Skade og Fortræd; og dersom hun det gjør, saa er hun meget syndefuld. Naar hun taler med nogen af Eder¹⁾, saa sig, at hun skal intet bekymre sig for mig; thi vi ere jo i den almægtige Guds Haand; veed vi ingen Raad eller Udgang, saa veed han mangfoldige, og saa længe vi søger af Hjertet at gjøre hans Villie, saa tør vi ikke ved at frygte, at han jo er paa vor Side; thi alting gaar ikke efter Mennesketykke. Er Gud ikke den, som omgiver og opfylder alle Ting haade i Himlen og paa Jorden, er han ikke i os og uden om os: hvad skulde vi frygte; thi ingen kan slide os af hans Haand.

Jeg veed, at disse falske Brødre forfører Eder; I kan vel selv vide, hvo jeg mener. Bliver det længe Eders Grundregel, at man skal dømmе kjærlig (kalde det onde godt), være menneskelig Øvrighed underdanig (agte dem mere end Gud), give hen af sin Ret (smykke Pavedømmet), saa frygter jeg, at I gaar lige tilbage igjen til den Sted, som I kom fra; thi vort Øjemærke i Forfølgelses Tid maa ikke være, at vi skal give hen af vor Ret; thi da ere vi falske Christi Bekjendere, ja

¹⁾ I en Raadbemærkning ytrer Jens Broch: Jeg veed vel, at Gud bruger Eder, mine Venner, til min Kones og mine Børns Nødtøft. Jeg ønsker, at Gud det igjen vil ihukomme.

Christi Fjender. Men jeg frygter, at I slaar Eder til Utroskab og vil til Paven igjen etc. — dog jeg beder Eder ikke gaa, men at vogte Eder — thi mange af Eder vilde, det sidste jeg var hos Eder, forsvare og smykke de Ting, som I selv havde været hart imod tilforn. Men havde I fornægtet Eder selv, saa havde I det ikke gjort; men kjødelig Egenkjærlighed hænger i Eders Hjerter, derfor flyr I Korset og smykker paa Babel, og haver fundet saadanne uretmæssige Hovedregler, som jeg nu talte om. Hvad have vi med den store ugudelige Forsamling at bestille? Men det gjør mig allerværst, at I igjen vil besmykke det, som I tilforn haver lastet, og det, som I ikke vil følge, det siger I imod med Uretfærdighed. Naar jeg forser mig, vilde jeg saa smykke det dertil¹⁾, for jeg vilde ubeskjæmmet vandre derudi, saa var jeg jo en grov, ugudelig Skalk etc. At jeg jo lider for Retfærdighed (hvilket kjære Ven Frederik skriver), tvivler jeg ikke paa; thi Gud haver selv indplantet saadanne Ting i mit Hjerte, og han vil bruge mig til sligt, og derfor haver han udrustet mig med Villie og Kraft dertil. Nogle bruger han til eet, nogle til et andet etc. Bør de Skikke ikke at holdes egentlig, som Gud har befalet, uforandret og i alle Maade, se Deut. 4, 1. 2. Cap. 6, 17. Cap. 12, 32. og ikke at omdannes til Misbrugs og Ugudeligheds Bestyrkelse, for Ex. som de siger: Børnene ere igjenfødte, naar de ere døbte. De give sig ud for at forlade Synderne, naar de gaar til denne Nadvere, og siger, at Nadveren er til Syndernes Forladelse, og mere etc.

Nu ser jeg, at disse Ting ere forandret og fordærvet og ilde misbrugte, og Gud haver gjort mig viss i min Samvittighed, at han vil bruge mig til at vidne om disse Ting, og han haver selv ladet mig se det, og udrustet mig dertil. Om Gud vilde svare og tale imellem os, saa er jeg viss paa, at han svarede, som han sagde til Jobs Venner, og sagde saa til Eder: I haver ikke talet de Ting, som har Bestandighed for mig, som min Tjener Job. Jobs 42 v. 7. 8. Betænk, at det var en slet Trøst, som I gave Eders Broder i Forfølgelsens Tid i disse Breve. Nu, Gud velsigne Eder, mine Venner! Jeg tænker, at

¹⁾ 3: oven i Kjøbet.

hvad Forseelse, som er hos Eder og mig, er ikke med Villie etc. Min Ven Jochum Frederik skriver, at Øvrigheden er Guds Tjenerinde, og derfor bør vi at lyde etc. Det er vist nok: men intet videre, end som Guds Ord tillader; vi bør ikke at bevise Gud den allerringeste Ulydighed for Øvrighedens Lydigheds Skyld; vi bør ikke at lægge Øvrighedens Lydighed saa paa Hjertet for vort Kjøds Mageligheds Skyld, at vi derover for-gjætter det ringeste af Guds Lydighed; men jeg frygter, at denne Øvrigheds Lydighed er bleven saa kjær hos Eder, mine Venner, at I derover forgjætter det bedre etc. Vi bør ikke at sætte Guds Befaling og Øvrighedens imod hverandre. Da maa Øvrighedens vige. Se, om Daniel lod sin Bøn til Gud blive, dog Kongen havde forbudet at bede. Se, om Mardochæus bøjede Knæ for Haman, dog Kongen havde det befalet. Se, om Gud ikke hjalp baade Daniel og Mardochæus. Underligt er det for mig, at min kjære Ven kunde nu agte det saa selsomt, som jeg forfølges for, ligesom han ikke selv og mange flere baade i vore Fædres Tider og i vor Tid havde haft Indsigt i disse Ting. Hvoraf ere baade Mennonister, Kvækere og flere smaa Secter komne? Kunde jeg for Lejlighedens Skyld, saa vilde jeg sige meget derom, hvad som er passeret i vores Fædres Tider.

Jeg maa endelig svare og noget til Johan Capitos Brev, at I ikke skal tænke, at det er ret, som staar derudi. Jeg hører vel, at Johan skriver, at han saa synes; men jeg veed vel, at vor Broder Bistrup¹⁾ haver sagt det. Jeg vilde gjerne spørge min kjære Ven og Broder Bistrup ad, om man skal nægte sig selv, og ikke gjøre Guds Villie. Jeg kan ikke andet end minde min Ven og Broder paa, at saadan en Fornægtelse er forkert og gaar lige tvært paa, ja lige imod den rette Fornægtelse. Kunde jeg fornægte mig i det, jeg skulde fornægte mig udi? Her udi behøves ikke Fornægtelse. Jeg befinder hos mig, at jeg vil ikke slaa ihjel; skal jeg da herudi nægte mig selv og gaa hen at slaa ihjel? Jeg tænker nej; men vilde Gud have mig dertil, saa maatte jeg det gjøre. Min Ven skriver, at hvo som er Loven underkastet i eet, bør og at være i et andet. Og vilde jeg gjerne minde min Ven og Broder Bistrup

¹⁾ Se K. S. 4. R. V, 647 og 5. R. II, 163—5. 171.

paa, at jeg er ikke deres paviske, ugudelige Satzer underdanig i nogen Ting, og om jeg end havde gjort noget med dem, saa var det jo Tid at holde op. Jeg vilde gjerne spørge, at om jeg havde slaget ihjel, om jeg var da ogsaa pligtig til at drive Hor og at stjæle. Haver jeg nu avlet Børn efter kjødelig Lyst, hvilke Ting vi veed ere urene, er jeg derfor skyldig at rette mig efter deres Ting? Nej, det er langt fra! Jeg veed, at jeg er pligtig at være et Vidne imod dem efter det Lys, som Gud haver givet mig. Jeg veed ikke, hvordan jeg fulgte Christum derudi, men da¹⁾ fulgte jeg Antichristen efter.

Til Slutning vilde jeg gjerne spørge, hvad Børn-Avlelse kommer deres Papisteri ved; thi saa maatte jo al Verden gaa fra deres eget og til dem med deres Børn²⁾. Jeg undrer paa, hvorledes mine Venner, hvilke vil have Ord for Guds frygtighed, tør saa aldeles gjøre sort til hvidt. Jeg veed ikke, hvordan det er med Eder. Jeg frygter, at I vil vistnok til Paven igjen, ja til Sathanam selv, som Luther skriver etc. Jeg haver i Guds Navn begyndt paa mig selv, baade paa den indvortes og udvortes Babel at nedbryde. Jeg [vil] i den Herres Jesu Navn være tro, skjønt I andre vil være utro. Jeg vil og driste paa hans Kraft og Bistand, som mig haver kaldet i Aanden, at Helvedes Porte skal ikke formaa imod vor Guds Kraft og Bistand. Hvordan skulde jeg nedbryde Babel i mig, naar jeg bygde den op uden om mig, saa var det jo ikkun Løgn. Var jeg ikke saa en Forræder? Nej, hvo som vil være tro, maa være tro i den ganske Husholdning og ikke blive træt, men stride indtil Blod. De Skalke, som haver opbyggt Babel, nedkaster det ikke. Jeg undrer paa, at min Vens Samvittighed kan tillade at skrive saadan falsk, urimelig Ting. Jeg hører, at Bistrup er nu og forhørt. Se, om Paven nedbrød det Babel, han havde bygget. Derfor maatte jo Lutherus noget nedbryde. De, som den opbygde, er for lang Tid siden borte, og deres Efterkommere smykker derpaa; men den skal ikke smykkes, men den skal falde. Jeg veed, at Gud vil og bruge mig til

¹⁾ Næmlig naar han rettede sig efter deres Ting.

²⁾ Hentydning til noget, Vennerne havde skrevet om; men da deres Breve ikke ere bevarede, er det ikke godt at forstaa, hvad Meningen er.

en ærlig Soldat i dens Kuldkastelse, ja med andre at sætte Bulværk eller undergrave Murene paa Babel. Der kommer vel andre efter os, som bruges af Gud til at ganske forstyrre hende i sin Tid. Da skal mine Ben grønes, og mit Gravsted bære Blomster. Jeg vil ved Guds Naade stræbe at blive en tro Svend i det, som Gud haver udrustet mig til, og da skal det blive kjendt, at jeg nu sker aabenbar Uret. Kan nogen være de enfoldige til Gavn, som min Ven skriver, saa ser jeg det gjerne. Paulus prædikede for Hedningene, andre for Jøderne. Ak, at vi ret kunde række hverandre Haanden og gjøre Guds Villie. Jeg siger om alle disse Ting, at vi ikke maa lade det ene være for at gjøre det andet, som kjære Ven skriver, ligesom vi det skulde. Mig synes, det er Utroskab. Vi kan jo vel elske [dem], og ikke smykke deres Babel for dette. Christus vilde samle Jøderne som en Høne sine Kyllinger, men han drev dem dog af Templen, som deri solgte og købte. At Djævelens Billede i os jo skal nedbrydes, haver jeg jo aldrig sagt imod. Desligeste at gjøre Pønitense og søge den Herre Jesum. Men jeg vilde gjerne spørge, hvorledes disse Ting kunne ske i mig, naar jeg udvortes vilde gaa hen og smykke deres Babel og være utro i det, som Gud haver givet mig. Dette Brev er ganske falskelig skreven, det kan hver ærlig Menneske, som søger det gode, se.

Betænker Eder, mine Venner, og ikke saaledes bestormer mig. Jeg haver meget at gjøre med mit eget Kjød og Blod og den onde Verden, som bestormer mig. Jeg vil ikke tale om Sathans Fristelse. Betænker, mine Venner, hvor uretmæssige I ere! Jeg vilde gjerne spørge om, at om jeg var saa utro, som I ere, hvorledes Christus skulde da voxte i mig. Er der nogen Præst, som søger det gode i nogen Ting, skulde jeg derfor gaa hen og føje hannem i det, som ondt og Ulydighed er imod den Herre Jesum? da maatte jeg hellere formane hannem med Ord og Exempel at blive tro i alting. Jeg kan elske en Jøde, men derfor maa jeg ikke fornægte Christum. Kan det have sin Nytte, at de vidner Sandhed, saa kan det og have sin Nytte, at jeg vidner Sandhed. Jeg vilde gjerne spørge, hvordan de viser Folket fra sig til Jesum, naar de selv berøver ham hans Ære. I tale om, hvad de udvortes Templer

kunne være til Nytte, om det gik ret til, men ikke om, hvor det nu gaar til. Jeg begjærer jo ikke at bryde dem ned, men vidner imod Ondskaben og Ulydigheden. Jeg saa' gjerne, at det gik ret til i dem; men I vil ikke se det, som ret er. I stryge det onde ud etc. I haver Øjne og vil nu ikke se mere etc. Gud bar Pavedømmet i mange Aar, som min Ven skriver; men det faldt alligevel, saa skal det andet og falde, naar Gud sender Stridsmænd. Siger I, man skulde bie saa længe, saa siger jeg: det er Utroskab, I skulle stride med. Kan nogle af Eder vise mig dette Babels Fredsbreve, hvor længe det skal staa? Betænker, at Eders Breve ere idel Falskhed. Er der noget godt hos Kongen, saa er det jo bedre at vidne Sandhed for hannem end at smykke Babel for hannem. Det er jo unyttigt at svare mere til dette Brev, thi det er skrevet i stor Falskhed. Til Slutning: Vil jeg følge det, som gaar for sig i min Sjæl, saa maa jeg gjøre det, jeg gjør. Jeg tænker, at den almægtige Gud, som jeg søger, hjælper mig endnu paa den Maade, som hverken I eller jeg forstaar. Dernæst ønskes Guds Naade og Fred over alle Vennerne, hvilket er den rette Hilsen. Og kjære Venner tager det ikke ilde op, om jeg haver skreven noget for hart. Jeg kunde ikke skrive Sandhed paa anden Maade.

Gud befalet af Eders Ven og Tjener

Jens Ch. Broch.

Kjære Venner, betænker Sandhed og Ret, og tager ikke dette Brev ilde op, jeg vil ikke hykle for Eder, men sige Sandhed¹).

I en »Extract einer Nachricht aus Malmoe in Schweden«, der findes trykt i Acta hist. eccl. III, 135—6, gives en Meddelelse om Resultatet af det over Jens Broch afholdte Forhør. Man ser deraf, at han har udtalt sig om sine særegne Meninger med samme Aabenhed, som han ogsaa tidligere havde lagt for Dagen, og det fremhæves i Beretningen, at den Omstændighed, at han ikke lagde Skjul paa noget, havde givet Magistraten i Malmø Lejlighed til at komme paa Spor efter Meningsfæller, han havde fundet der i Byen, og at

¹) Brevet savner Datering, men maa vistnok være fra Sept. 1737.

kalde dem til Regnskab. Endelig tilføjes: »Sobald die Inquisition vollendet, wird solche an das Consistorium in Lund übersendet, und darauf des Königs Ausschlag erwartet werden. Zwei junge Prediger sind in dieser Sache implicirt, insonderheit der Comminister M. . . . , welcher in Herrnhut wohl bekant, und in Schweden supremus apostolus aller solcher Brüder ist«. At der ved de to unge Præster menes Murbeck og Ubechel, kan ikke være tvivlsomt; men Jens Broch antyder for øvrigt selv i sin Bekjendelse, at hans separatistiske Anskuelse ingenlunde havde vundet Bifald hos Murbeck. Den Omstændighed, at Broch af religiøse Grunde var under Forfølgelse, maatte imidlertid bevirke, at Mænd, der hørte til de opvakte Kreds, hvad enten de vare af pietetisk eller herrnhutisk Farve, fattede en vis Sympathi for den forfulgte. Paa den Maade maa det sikkert ogsaa opfattes, naar Broch, som vi ovenfor saa', mente, at Mænd som Provst Hviid og Præsterne Ewald og Olrog i Kjøbenhavn til en vis Grad gav ham Bifald.

Om Retssagens Gang i Malmø maa forøvrigt henvises til Rydbergs udførlige Fremstilling af samme i hans Skrift om Peder Murbeck, hvoraf fremgaar, at da en Udskrift af Forhøret var indsendt til Lunds Domkapitel, havde dette svaret, at da Broch ikke vilde afstaa fra sine vildfarende Meninger, burde han vises tilbage til Danmark igjen. I Henhold til denne Udtalelse faldt saa Raadstuerettens tidligere refererede Dom, der atter drev Jens Broch tilbage til Kjøbenhavn¹⁾. Men her kunde han ikke blive mere end en kort Tid, da han havde Kongens gjennem Politiet ham meddelte Udvisningsordre over sig.

I nogle Aar er han os da ganske ude af Syne, indtil vi træffer ham i Herrnhuterkolonien Marienborn sammen med den tidligere nævnte Dines Piper, hvilke derefter i Aaret 1745 begge afgik til Fyn og installeredes i Dreslette

¹⁾ Foran, S. 348. omtales Dommen som udfærdiget 17. Okt. 1737; men dette er Dagen for Domkapitlets Resolution. Raadstuerettens Dom er af 19. Okt.

Præstegaard ved Faaborg som Lærere for Præsten Jørgen Myginds 4 Drengbørn og nogle Sønner af afdøde herrnhutisksindede Præster, medens deres Hustruer holdt Skole i Sønderby Præstegaard hos Præsten Niels Basse for en lille Flok Pigebørn¹⁾.

Heraf fremgaar, at Jens Christensen Broch maa have opgivet en Del af sine tidligere støttrupske Anskuelser, der ingenlunde lod sig forene med Brødremenighedens mere moderate Theori og Praxis. For øvrigt blev han dog ogsaa under disse forandrede Forhold underkastet en ublid Behandling af Statskirken, idet en Angivelse af Biskop Chr. Ramus i Odense bevirkede, at der 9. Decbr. 1746, efter Indstilling af Kirkekollegiet, udfærdigedes en kgl. Resolution, i Henhold til hvilken det herrnhutiske Skolehold i de fynske Præstegaarde maatte ophøre.

Der er da mest Sandsynlighed for, at Jens Broch igjen har begivet sig til Herrnhut eller et andet af Brødremenighedens Tilholdssteder, og i saa Tilfælde er det ikke udelukket, at der endnu kan findes flere Oplysninger om ham, da der næppe er noget Kirkesamfund i Verden — Romerkirken ikke undtagen — der har sine Arkivsager i bedre Orden end Herrnhuterne.

¹⁾ Ark. i Herrnhut. Fr. Nygård, Kristenliv i Danmark, S. 44 ff. J. Lundbye, Herrnhutismen i Danmark, S. 103. Det lader til, at Jens Brochs tidligere omtalte Kone er død, og at han siden har giftet sig med en tysk Kvinde.

²⁾ Nygård, anf. Skr. S. 50 f.

Grev C. E. Stolberg-Wernigerode og det danske Hof.

I Dr. H. L. Møllers indholdsrige Skrift »Kong Kristian den Sjette og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode« (Kbh. 1889) er der meddelt ny og interessante Oplysninger om det i Overskriften nævnte Forhold. Senere har Hr. Knud Heiberg gjennempløjet den kirkelige Afdeling af Arkivet i Wernigerode, og det er lykkedes ham at finde flere Stykker, der have undgaaet Dr. Møllers Opmærksomhed, men som formentlig fortjene at fremdrages af Hensyn til den betydelige Indflydelse, som Grev Stolberg har øvet paa den danske Kirkes Skjæbne i Christian VI's Tid. Et Par saadanne Stykker skal derfor her meddeles. Indledningerne og Anmærkningerne ere tilføjede af

H. F. R.

I.

Af Christian VI's Svigermøders Breve til Grev Stolberg.

Den 4. Januar 1723 kom daværende Kronprins Christians Svigermoder, Enke-Markgrevinde Sophie Christiane af Brandenburg-Culmbach, født Grevinde af Wolfstein, til det danske Hof, hvor hun forblev i sin følgende Levetid indtil sin Død 23. Aug. 1737. Hun er aabenbart bleven godt modtaget og befandt sig da ogsaa vel her. Kong Frederik IV købte Vilhelm Edingers Gaard (»Prinsens Palais«) ved Frederiksholms Kanal til Bolig for sin Søn med Hustru og Svigermoder, og 1725 tog Kongen Markgrevindens to Sønner med deres Hofmester J. S. Schulin i sin Tjeneste¹⁾. Markgrevin-

¹⁾ Riegels, Christian den Sjettes Hist. (Smaa hist. Skr. III, S. 53, 58).

inden var en vel begavet Dame, der under vanskelige Kaar havde fundet sin Trøst og var baaren oppe af en levende Tro. Hun havde i sit Ægteskab med Christian Heinrich, Markgreve af Culmbach eller Bayreuth, født 14 Børn, men var tidlig bleven Enke (1708). Det maatte betragtes som en stor Lykke — vel ikke for Danmark, men for hende og hendes Slægt — at Datteren Sophie Magdalene 1721 havde ægtet den danske Kronprins. Datteren nærrede en meget stærk Kjærlighed til Moderen, og da denne strax havde forstaaet at sætte sig i det rette Forhold til Svigersønnen, kom hun, efter at denne 1730 havde bestøget Tronen, til at udøve en større Indflydelse, end der vel ellers sædvanlig bliver kongelige Svigermødre til Del.

Der er tidligere i dette Tidsskrift omtalt, hvor intimt Markgrevindens Forhold til Grev Zinzendorf var, baade før hun kom her til Landet og en Tid lang derefter¹⁾. Men da Zinzendorf ved sin Paatrængenhed havde forspildt den Udsigt, han mente at have, til at spille en betydelig kirkelig Rolle her i Landet, kølnedes ogsaa Markgrevindens Følelser for ham, om hun end til det sidste bevarede en Rest af gammel Kjærlighed til den Mand, der en Tid havde formaaget at sætte hendes religiøse Følelse i stærk Bevægelse²⁾. I hendes senere Aar var Grev Stolberg den blandt ligestillende, for hvem hun især udøste sit Hjærte³⁾, og Greven, der med al sin, utvivlsomt ærlig mente, Pietisme var en klogt beregnende Personlighed, har vistnok været glad ved gennem Markgrevinden at faa autentiske Efterretninger fra det danske Hof, og ved, med hende som Mellemed, at kunne øve Indflydelse paa Kongen — ikke at tale om Dron-

¹⁾ Se foran, S. 441 ff.

²⁾ Se ndf. S. 788.

³⁾ Dr. H. L. Møller siger (S. 33): Det ses af Chr. VI's Breve til Stolberg, at der har bestaaet en skriftlig Forblindelse mellem Greven og Markgrevinden; •af denne har jeg dog ikke fundet Spor i Wernigerode•. Som det følgende vil vise, er der dog en Del Breve fra Markgrevinden til St. bevarede.

ningen, der dog i kirkelig Henseende næppe nogensinde mente andet, end hvad hendes Moder mente, og i det hele ikke synes at have spillet nogen videre Rolle ved Afgørelsen af kirkelige Spørgsmaal¹⁾ — Af Markgrevindens Breve er en Del her kun meddelt i korte Udtog.

1729, 18. Marts. Markgrevinden takker Stolberg for Brevene af 18/2 og 7/3 s. A. »Jeg kan desværre ikke sende de ønskede Portræter af de kgl. Højheder, da her for Tiden ikke er nogen god Maler«. Hun glæder sig over, at St. var bleven rask igjen. De kgl. Højheder lader ham hilse.

1731, 30. Aug. (Friedensbourg). »Hochgebohrner Graf, sehr wehrter Herr Vetter. Aus Ew. Liebden mir sonst sehr angenehmen Schreiben von 14^{ten} hujus habe mit recht hertzlicher Betrübniß Dero abermalige gefährliche Unpässlichkeit ersehen, und wünsche von gantzem Herten, dass es sich underdessen wiederum gebessert haben, und der grosse Gott nach seinem h. Willen E. Ld. theures Leben noch lange Zeit fristen, Ihnen bey allem Leiden beständige Gedult u. Gelassenheit verleyhen, u. durch seine Krafft Sie dergestalt unterstützen möge, dass Sie seine Väterliche Liebe, auch mitten unter denen Züchtigungen, erkennen, und nachdem Sie durch dieselben bewähret worden, noch hier in der Zeit seinen Heiligen und Wunderbaren Nahmen hoch preisen, und allenthalben ausbreiten können, wie grosse Dinge der Herr an Ihnen gethan hat!

Vor die Christliche und heilsame Erinnerung, welche E: Lbd. mir gegeben, sage Ihnen vielmals ergebenst Danck, und werde mir selbige zu einer steten Aufmunterung dienen

¹⁾ Følgende Ytringer i et Brev af 16. Jan. 1734 fra Sophie Magdalene til Stolberg kunne dog mærkes: »Nun ist hier mit unserer Geistlichkeit ziemlich stille, nachdem, Gott lob, der Confessionarius [Frauen] weg ist, welcher sich zu guter letzte noch recht unnütze gemacht. Und hat die verordnete Commission auch viel gutes geschaffet. Es interessiren sich aber viele vor Frauen, dass ich doch glaube, er werde wieder eine Pfarre bekommen«.

lassen, durch Gottes gnädige Hülfe u. Beystand, meinen Wandel also zu führen, dass dadurch Hohe u. Niedrige erbauet, u. meine eigene Seele errettet werden möge. Was sonsten E. Ld. zu des Königes Nachricht zu melden beliebt, solches habe ohne Bedencken Sr: May: selbsten communicet, indem Selbige nicht nur von E: Ld: Liebe u. Wohlmeynen völlig persuadiret, sondern auch an sich selbst so gütig sind, dass man Ihnen alles sagen kan, dann Sie sich aus allen Dingen Nutzen zu schaffen wissen. Weil S: May: selbst an E: Ld. geschrieben, so will ich über dieses Chapitre mich nicht weiltläufigt einlassen, sondern nur E: Ld. zu Dero Beruhigung nach aller Wahrheit versichern, dass das dermalige ministère, und sonderlich das Conseil, aus solchen Männern bestehet, die dem Könige schon von langer Zeit her, wegen Ihrer probité und andern erforderlichen Qualitæten bekannt, u. die Besten im Lande sind. Sie dienen alle 3¹⁾ dem Könige aus blosser Liebe u. Deuotion, und weil Sie im Stande sind, ohne Dienste, in der grösten Bequemlichkeit, wie kleine Könige, zu leben, ist nicht wohl zu vermuthen, dass Sie durch eigenes Interesse solten agiren, so ist auch ihr gantzer Caractère nichts weniger als flatterie oder eine strafbare Complaisance, sondern Sie gebrauchten sich der Freyheit, die ihnen der König gegeben, und sagen, wo es nöthig ist, die Wahrheit frey her aus, weil der König die Schmeichler und Leise-treter nicht vertragen kan, also dass ich glaube, man könne sich von einem solchen Herren, der die Gabe von Gott hat, seine Leute zu kennen, u. von einem solchen Conseil, welches aus ehrlichen braven Männern bestehet, alles gutes versprechen²⁾. Solten E: Ld. inzwischen noch weitere wiedrige

¹⁾ Gehejmeraaderne Iver Rosenkrantz og Brødrene Chr. Ludvig og Carl Adolph v. Plessen.

²⁾ Dr. H. L. Møller har (S. 31) udtalt, at det fremgaar af Kongens Breve til Stolberg, at Mistænkeliggjørelsen af Ministrene stammer fra Enkemarkgrevinden, og at den allerede er begyndt i Sommeren 1731. Nærværende Brev viser dog, at Mistænkeliggjørelsen

Relationen zu wissen kriegen, wollen Sie selbige nur ohn-gescheuet offenbaren, weil man doch allezeit sich in etwas darnach richten kan.

Derefter takker hun St. for, at han har anstrengt sig for at skaffe hende en Kavaller — »ich bin aber darinnen recht unglücklich, dass die frommen mir nicht dienen wollen, und mit gottlosen oder allzuweltlichen Menschen mir nicht gedient ist«. — Jeg maa vel give mig tilfreds »wann ich nur einen natürlich-guten Menschen, u. was von der Welt ein honnet-homme heist, bekommen kan; er müste aber vor allen Dingen wedere dem Trunck noch den Frauensleuten ergeben seyn, u. übertraupt sich eines tugendsamen Wandels befleissigen, wie ich dann so wohl die an ihm erforderlichen Qualitäten als seine Verrichtung à part beyschliessen will«¹⁾. Gør endnu et Forsøg! Hun vil hellere have »ein Subjectum aus dem Brandenburgischen« end en Sachser, fordi de sidstnævnte sædvanlig har »etwas pralerisches u. hochmüthiges« ved sig og elsker Vin og Kvinder, og, især hvis de har været ved Hoffet i Dresden, er opfyldte af lutter Forfængelighed.

1731, 22. Oktober. (Fredensborg). Takker for et Brev af ¹³/₁₀ og for St.s Uejlighed med at skaffe en Kavaller. Hun har nu fundet en von Wallbrun, til hvem hun har skrevet. Maaske kan hun bruge en af dem, St. har anbefalet, til en af sine Sønner.

1731, 30. Dcbr. Forespørgsler om Bjergværker [i Anledning af Chr. VI's Bestræbelser for at bringe de norske Bjergværker paa Fode].

1732, 4. Febr. Takker for Brevet af ³⁰/₁₂ 31 og for

er udgaaet fra Stolberg, om end Markgreviden, efter at have faaet Stolbergs Brev, strax har talt til Kongen om Sagen. At Kongens Brev til Stolberg er af 27. Aug. og Markgrevidens af 30. Aug. viser kun, at den første har været hurtigere til at svare end den sidste.

¹⁾ Paa et vedlagt Ark skildres indgaaende, hvorledes den ønskede Kavaller skal være.

Pakken med Bjergværksefterretninger, som hun har givet Kongen. St. anmodes om at skaffe Kongen en duelig Ober-Berghauptmann.

1733, 25. April. (Frederiksberg). Takker for flere Breve. Brevet af 23/s kom mig i Hænde ved Schubart. Tak, at De har villet sende Kongen en saa ærlig, kristelig og duelig Mand. Han er for 8 Dage siden rejst til Norge¹⁾. — Tak for tilsendte Prædikener. »Möcbte wünschen, dass wir auch so gute Prediger bey Hofe hätten. Wir haben zwar 2 gute fromme Männer, und der eine²⁾ davon prediget sehr erwecklich, wie dann auch Hr. Reuss öfters recht erbauliche Dinge vorträgt; aber seine Gabe zu predigen ist E. Ld. selbst bekandt, und da nicht alle Leute geschickt oder gesonnen sind aus jeglichem Vortrag ihre Erbauung zu suchen, kan zuweilen eine äusserliche Gabe vieles zur Erweckung und Aufmunterung beytragen. Indessen ist Gottes Wort u. dessen Krafft freylich an menschlichen Vortrag keines Weges gebunden, sondern Er kan so wohl durch einfältige und vor der Vernunft thörichte Predigten in den Hertzen der Menschen Busse und Glanben würcken, als durch den allergründlichsten Vortrag, wenn man nur begierig ist sein Hertze dem Herrn zu ergeben, und der durchs Wort anklopfenden Gnade nicht zu wiederstreben«.

Det Brev, som St. havde indesluttet i sit Brev af 17/s, har hun med Bilagene givet Kongen. Tre af St. recommanderede Grever, Isenbourg, Reuss og Lynar, ere komne til Kjøbenhavn³⁾. Her er ogsaa kommen en Greve af Hohenlohe⁴⁾.

•Die Reyse nach Norwegen ist nunmehr, mit Gott, fest-

¹⁾ Joh. Ludv. Schubarth blev Berghauptmand i Norge, men døde allerede 1737. (D. biogr. Lex. XV, 317).

²⁾ Vistnok Bluhme.

³⁾ Disse 3 tyske Grever blev her (s. D. biogr. Lex.).

⁴⁾ Formodentlig Christian Ludvig Mauritz, Greve af Hohenlohe, der 1745 forekommer som Kgl. Gen.-Adjutant og Oberst i dansk Tjeneste.

gestellet, und E. Ld. werden sich ohne Zweifel verwundern, wann ich Ihnen sage, dass ich, ohnerachtet meines hohen Alters und der zu vermuthenden grossen fatiguen, auch mitgehe. Weil beyderseits Königl: Mayst: mich gerne bey sich haben wollen, sehe ich solches als einen Beruff an, und folge ihnen, in der Zuversicht zu Gott, Er werde mich auch auf dieser Reyse nicht verlassen noch versäumen. Solten E. Ld. noch mit uns gehen, wie ich hoffe und nicht anderst weisz, würde es mir zu grosser Satisfaction und Soulagement gereichen, dann ich schon längst gewünscht habe, E. Ld. hier zu sehen, werde auch nicht anfhören es zu wünschen, biss endlich mein Wunsch erfüllet wird, und ich das Vergnügen erlange, Ihnen mündlich bezeugen zu können, wie mit wahrer Hochachtung« (etc.).

1733, 2. Maj. (Frederiksborg). Markgrevinden beklager i stærke Udtryk, at St. har været saa nær¹⁾, men dog ikke er kommen. »Dergleichen désastres können Einen Gelassenheit und Verleugnung lernen. Der beste Trost ist, dass nichts ohne Göttl: allerweiseste direction geschiehet, die uns vielleicht das Vergnügen E. Ld. zu sehen, auf eine andere Zeit, vorbehalten hat, zumalen man freilich ietzt, wegen der so nahen Abreyse und vieler Unruhe von E. Ld. Gegenwart wenig hätte profittiren können, als welches wohl die Haupt-ursache gewesen, warum des Königes Mayt: E: Ld: Hieherkunft auf eine bequemere Zeit haben aussetzen wollen. Hätte aber S. May: gewust, dass Dero Schreiben E. Ld. schon in Hamburg finden würde, würden Sie ohne Zweifel E. Ld. nicht wieder haben zurück gehen lassen, wie menig man auch Sie hätte bey sich sehen können«.

Dronningen »har ret lamenteret«, da hun hørte, at St. ikke kom. — I en Efterskrift bedes om udførlig Besked ang. Bjærgværkerne i Hannover og Stolberg.

1733, 22. Decbr. Tak for modtagne Breve. Ønsker

¹⁾ I Hamborg. Paa Grund af Sygdom i Hjemmet maatte St. her afbryde Rejsen.

en Kammertjener og en Barber, der tillige kunde være Lakaj. — Etatsraad von Schulin er rejst til Neustadt¹⁾, vil komme til Wernigerode paa Vejen.

1734, 21. Jan. (Friderichsberg). Tak for Brev af ^{21/12} 33. »Was E. Ld. mir sonst wegen Graf Zinzendorffs gemeldet, thut mir sehr leid, und kan nicht sehen, dass grosse Erbauung von seinen neuen Meynungen zu hoffen seyn werde«. Jeg har fraraadet Grev Castell snart at komme hertil. Skriv det ogsaa til ham. Han vil ellers engang kunne bruges²⁾. Tak for deres Umage med at skaffe min yngste Søn gode Folk. Er det sandt, at Fyrsten af Cöthen er gaaet fra Forstanden?

1734, 4. Sept. (Friderichsberg). Takker for to Breve. Klager over Sygelighed. »Der Höchste gebe Ihnen nach Seinem gnädigen Willen ein langes, gesundes und vernünftiges Leben nebst der guten Resolution, künftiges Frühjahr, Ihrem Versprechen gemäss, hieher zu kommen, welches, wenn ich es noch erleben sollte, mir eine grosse Freude seyn würde. Was den Hrn: Hof-Diaconum Seidlitz betrifft, so haben so wohl des Königes als der Königin Mayestäten selbigen zu verschiedenen Mahlen gesprochen, und sind so wohl von seinen Discoursen als zweyen Predigten, so er in Friedensburg gehalten, sehr satisfait gewesen; mir gefället er auch überaus wohl, und ich hätte wünschen mögen, ihn gar hier zu behalten³⁾. Er wird E. Ld. von allem, wie es hier zustehet, mündlich Rapport thun, und gedenket künftige Woche wieder von hier abzureysen«.

Takker for Ulejligheden i Striden mellem Fyrsten af Schauenburg og hendes yngste Søn; »min ellers meget

¹⁾ I Markgrevskabet Bayreuth.

²⁾ Grev Castell-Remlingen var Stolbergs Svigersøn (s. H. L. Møller, S. 123).

³⁾ J. A. Seidlitz kom da ogsaa siden hertil, og blev, efter en kort Tid at have været Præst paa Vallø, Hofprædikant og theol. Professor.

uartige Søn« har dog nu sendt Hr. Geisau til Fyrsten og bedet om at faa sin Kone tilbage, hvad han dog ikke fik¹⁾.

1734, 4. Decbr. (Friderichsberg). Tak for Lykønskingen! Jeg ønsker kun det kgl. Huses Lykke. Seidlitz har vel fortalt om os. »Ich wünschte nichts mehr, als dass wir den Hrn: Steinmetz²⁾ oder sonst einen rechtschaffenen, frommen, gelahrten und dabey reinen Lehrer möchten bekommen, dann ich kan nicht leugnen, dass es unter Frommen und Bösen zimlich verwirret ansiehet. Von Diesen möchten vielleicht noch einige gewonnen werden, wo Jene nicht durch so viele besondere Meynungen das thätige wahre Christenthum verdächtig machten, und so wohl in Kirchen- als Polickey-sachen immer reformiren wolten³⁾. Wenn heute der König Einem etwas zugestehet und nachgiebt, so will Morgen ein Anderer schon wieder was anders eingeräumet haben; wenn ein Frommer etwa Bürger werden oder sonst eine Bedienung haben will, so weigert er sich, den Eyd der Treue dem Könige zu leisten, da doch bey ietziger Regierung der Eyd so sehr gemildert ist, als es nur möglich gewesen, Gott gebe nun dem Könige noch ferner Gedult, dass Sie endlich nicht müde und verdriesslich werden, da ein jeder Ihnen vorschreiben und

¹⁾ Markgreve Frederik Christian af Neustadt, der var Markgrevindens yngste Søn (født efter Faderens Død, og vistnok forkjælet fra Barndommen af), gjorde Moderen forskjellige Bryderier. Han var gift med en Datter af Fyrsten af Anhalt-Schaumburg (s. ndf. S. 787). Ægteskabet blev opløst 1739. (D. biogr. Lex. V, 350).

²⁾ Joh Adam Steinmetz (f. 1689, d. 1762), en af de smukkeste Repræsentanter for Pietismen. Havde været Præst i Teschen, men Embedsfæller havde faaet ham fordreven fra de østerrigske Stater. 1732 blev han Abbed i Kloster Berge, hvor han oprettede en Lærestalt, der i Tiden vandt overordentlig Anseelse. Han ansaas for en af sin Tids største Skolemænd. — I et senere Brev ytrer Markgrevinden: »Hvad De melder mig om Abbed Steinmetz er mig meget ukjært, da jeg intet har ønsket saa meget, som at han var kommen hertil«.

³⁾ Det er den stærke Bevægelse i separatistisk Retning, der navnlig siden de svenske Emigrantere kom her til Landet forvoldte alvorlig Uro i de opvakte Kredse.

sich aller menschlicher Ordnung entziehen will. E. Ld. wollen solches alles in Dero Gebeth dem lieben Gott auch vortragen, und darauf bedacht seyn, uns einen tüchtigen, frommen Mann zu schaffen, der allen diesen Irrungen gewachsen, und unserm lieben Könige zur Hand gehen könne«. Sig til Seidlitz, at Kongen har faaet hans Brev fra Hamburg.

1735, 16. Maj. (Friedensburg). Tak for et Brev af ^{80/4} og for en tilsendt Traktat (af Seidlitz?), i hvilken Anledning hun skriver: »E. Ld. sind recht glücklich, dass Sie so gute und rechtschaffene Lehrer haben, als worauff gewiss vieles ankommt, und gehöret göttliche Weisheit und eigene Erfahrung dazu, dass man Gesetz und Evangelium recht zu theilen und denen Zuhörern nach ihrer Bedürfniss beydes zu appliciren wisse, damit die sichern durch unzeitiges Evangelisiren nicht gestärcket, hingegen aber auch die blöden und zerschlagenen Gemüther durch stetiges Treiben des Gesetzes nicht gantz schüchtere, kleinmüthig und verdrossen gemacht werden auf dem schmalen Wege einherzugehen«. — Haaber, at der ikke skal komme Hindring for St.s Besøg til Sommer. — (Efterskr.). Tak fra Dronningen for den smukke Bog. »E. Ld. werden Sie ohne Zweifel über die unvermuthete und unbegehrte Anhero-Kunfft des Gr. Zinzendorfs verwundert haben? Wann doch der gute Mann stille seyn könnte, und sich nicht mit Gewalt den Leuten aufdringen wolte, als welches weder Christus noch seine Apostel gethan«.

1735, 21. Juli. (Hirschholm). Haaber, De snart maa kunne komme. Jeg har min Datter fra Ostfriesland, min yngste Søn og hans Gemalinde hos mig. Sidstnævnte er af »ungemein lustiger Humeur und sehr vif«, hvorfor hun ikke veed, om Svigerdatteren vil være den, »die meinen Sohn werde zurechte bringen, sonderlich da mir deucht, die Liebe zu ihm seye nicht allzugross«.

1736, 14. Febr. (Friedrichsberg). Geheimeraad Schwarz i Halberstadt har bedet mig skaffe sin Neveu i Tjeneste her. Vil De undersøge ham. I Kbhvn. grasserer allehaande

Sygdomme, især Feber. Grev Knuth er død, og »der ehrliche Herr Secretaire von Schulin« er syg.

1737, 12. Jan. (Fridrichsberg). Takker for Brev af ^{29/12} 36. Klager over Svækkelse i Hoved og Øjne. »Der liebe Gott in derselben (Krankheit) grosse Barmherzigkeit erzeiget, indem er mich mit grossen Schmertzen verschonet, meine Seele mit Seiner Liebe erquicket, und mir einige Zeit geschencket hat, da ich ohne Zerstreung und Stöhrung an Ihn und mich gedencken, mit Ihm allein umgehen und in Seiner gnadenvollen Gegenwart meine Ruhe und Vergnügung suchen und finden können, welches alle solche Wohlthaten sind, die man nicht verschweigen kan, sondern worüber man Sein Lob billich ausbreiten muss. Gott mache mich nur recht treu, die aufs neue empfangene Gnade sorgfältig zu bewahren, und Ihme meine noch übrige, vielleicht kurtze Lebenszeit gänzlich und ohne Ausnahme aufzuopfferen, und nimmermehr zu vergessen, wie viel gutes er an meiner Seele gethan hat«. — Haaber, at Kongen vil give Grev Castell 1000 Rdl., hvormed han, da han er fraværende og ikke gjør Kongen nogen Tjeneste, vel maa være tilfreds. — »E. Ld. nehmen auch nicht übel, wann ich Sie nach Gr. Zinzendorff frage: wo er ietzt sich aufhält, und wie es ihm gehet? Ich gestehe, dass seine Fata, wovon ich nur was Weniges gehöret, zimlich hart sind, und er mich hertzlich dauert, doch hoffe, es werden auch diese Läuterung und Prüfung ihm zum Besten dienen, und manche Schlacken wegschmelzen, dass das Gold seines Glaubens, Gedult, Demuth u. Gelassenheit, desto heller wird hervorscheinen, und sein Christenthum auf einen gewisern und unumstösslichern Grund erbauet werden«.

II.

Grev C. E. Stolbergs Beretning om religiøse Forhold i Danmark, især ved Hoffet.

I Efteraaret 1733 havde Grev Stolberg besøgt det danske Hof, og Besøget gjentoges i Efteraaret 1735. Skjønt

disse Besøg ikke hidtil have været meget kjendte¹⁾, er der dog ingen Tvivl om, at de have været af største Betydning for den danske Kirke, da det lykkedes Greven i den Grad at vinde Christian VI's Tillid og Fortrolighed, at man lige fra hans førstnævnte Besøg af ikke uden Føje kunde kalde ham Kongens hemmelige Minister, da det er bevisligt, at Kongen hverken paa Statens eller Kirkens Omraade foretog noget Skridt af Vigtighed uden først at have raadført sig med Stolberg, hvorfor der da ogsaa gik idelige Stafetter mellem Kjøbenhavn og Wernigerode. Hvad der i kirkelig Henseende laa Stolberg paa Sinde, var at faa den Pietisme, der havde sit Centrum i Halle, saaledes befæstet i den danske Kirke, at hverken den gamle Ortodoxi eller de nyere Udløbere af Pietismen, Herrnhutismen og Separatismen, kunde rokke den.

Efterfølgende Beretning om de Indtryk, Greven havde faaet særlig af religiøse Forhold ved Hoffet, har næppe før været fremdraget. I Heibergs Samling findes den afskrevne og har faaet Titelen »J. L. von Caprivis Beretning om Kirken i Danmark«. Men det indledende Brev synes at vise, at Caprivi kun har ført Beretningen i Pennen eller maaske har afskrevet Grevens Optegnelser. Det nævnte Brev er stilet til en Hertug; men der var jo mange Hertuger i Tydskland, og man kan derfor være i Uvished om, hvem der menes. Mine Tanker ere, af Hensyn til at Dargun i Meklenborg nævnes i Slutningen af Beretningen, faldne paa Hertug Christian Ludvig (II) af Meklenborg-Schwerin, Broder-

¹⁾ Dette gjælder navnlig Besøget 1733, der varede fra 25. Sept. til Beg. af Novb. Det omtales ikke af nogen af de tre Historikere, L. Koch, H. L. Møller og E. Holm, som i den nyeste Tid have behandlet Chr. VI's Historie, men kan med fuld Sikkerhed konstateres af J. W. Schrøders Breve til Francke i Halle og Spangenberg's Breve fra Kbhvn. til Herrnhut. Jvfr. Müller, Zinzendorf, S. 54. Heiberg i Theol. Tidsskr., ny Række II, 71. Lundbye, Herrnhutismen i Danm. S. 51 f. Det mærkelige Omslag i Chr. VI's kirkelige Holdning efter Hjemkomsten fra Norgesrejsen 1733 falder sammen med Stolberg's første Besøg.

søn af Christian VI's Moder, Dronning Louise. Men jeg veed ikke, om han indtog en saadant religiøst Stade, at en saa intim Meddelelse kunde betros ham. Snarere kunde man tænke paa Hertug Christian Ernst af Sachsen- (ell. Coburg-) Saalfeld, der afgjort hørte til de opvakte Kreds og maa have staaet i et nærmere Forhold baade til Grev Stolberg og til det danske Hof, hvad ikke blot fremgaar der af, at der i et samtidigt Brev tales om, at han mulig kunde opnaa Elefantordenen herfra, men ogsaa deraf, at der i Arkivet i Wernigerode er bevaret nogle Breve fra 1732 vexlede mellem ham og Prinsesse Sophie Hedvig paa Vemmetofte, af hvilke følgende Udtog kan hid sættes:

1. Maj 1732 skriver Hertug Chr. Ernst: »Deres Kong. Højh.'s Iver for vor Guds Ære er allerede i flere Aar bekendt i vore Egne, og at den endnu stadigt staar i Glød, har jeg ogsaa kunnet mærke deraf, at De ogsaa fra fjærne Steder drager redelige Tjenere til Deres Hofstat, som da for faa Uger siden den af D. K. H. [til Præst paa Vemmetofte] kaldede Laminit passerede her igennem og ikke uden Velsignelse var i mit Saalfeld«. Tilsidst beder han Prinsessen om at bevæge Kongen til at gøre noget for de bestrængte Evangeliske i Schlesien, især for dem i Teschen.

Prinsessen svarede d. 25. Maj, at de Evangeliskes vanskelige Stilling var hende bekendt, og at Kongen allerede havde intercederet hos Kejseren, og at den kejserlige Gesandt Seckendorff var bleven behandlet i den Anledning. Forøvrigt anbefalede hun ham selv at skrive til Kongen. Endelig tilføjede hun nogle rosende Ord om Laminit.

Hertugen svarede igen 13. Juli og glædede sig over, at »mangt brugbart Værktøj« nu droges til Danmark. Han havde selv i Halle talt med Magister Reuss, »som skal være en meget solid og derhos dog enfoldig Mand«, og han havde hørt, at Grevinde Reuss, der var bl. hans bekjendte, af Dronningen i Danmark havde faaet en Vocation derhen.

Hvad for øvrigt den efterfølgende Beretning angaar, da vidner den om, at Stolberg paa ægte pietistisk Vis har

gjort sig ikke ringe Flid for under sine Besøg ved det danske Hof at udforske baade det højere og det lavere Hofpersonales religiøse Stade.

Durchlauchtigster Hertzog,
Gnädigster Fürst und Herr.

Ew. Hochfürstl: Durchl: soll [ich] auf Befehl meines Herrn unterthänig in der Beylage einsenden, was während dero dänischen Reyse hie und da zu bemerken gewesen, so in den Bau des Reiches Gottes mit einschläget.

Von Ew. Hochfürstl: Durchl: bittet Sich nur gedächter mein Herr zur Gnade aus, dass diese Relation niemand communiciret werde, von dem zu vermuthen stehe, dass er sie in unrechte Hände kommen lasse. Noch besorglicheren Folgen solte sie ausgesetzt seyn, wann jemanden verstattet würde sie abzuschreiben.

Ew: Hochfürstl: Durchl: wisse, wie grossen Schaden dergleiche Schriften dem Reiche Gottes thun können, wo man sie andern mittheilet.

Ich bin in tiefem Respect

Ew: Hochfürstl: Durchl:
unterthänigster

Julius Leopold von Caprivi.

Wernigerode den 21. Januar: 1736.

Auf der Reyse nach und von Dännemark haben sich fast überall Spuren des annoch lebenden Gottes offenbaret. Hier und da hat Er sich Häuflein solcher Seelen gesamlet, die theils durchgebrochen gewesen, theils in seiner seeligen Arbeit, und unter denen Zügen seiner Gnade gestanden.

Am Königlichen Hofe zu Friedrichsberg fänget Er an als ein grosser König zu herschen und stellen mitten unter seinen Feinden solche auf, die da Zeugen seiner Kraft abgeben, und bey dem unschlachtigen¹⁾ Geschlechte als brennende und scheinende Lichter wandeln, die da keinen Spott

¹⁾ Raa, vild, ugudelig.

der Welt scheuen, sondern ihre Häupter willig unter die Dornenkrone ihres Erlösers stecken.

Selbst der König fühlet die Kraft des Wortes auf eine überzeugende Art an seinem Herten, und die Unruhe, welche verschiedene unordentliche Handlungen begleitet, bemerket den Stachel, den es im Gewissen hinterlassen.

Die Fürstin von Ost-Friesland¹⁾ gehet unter vielen Schlägen und einem damit verknüpften Vorsatz hin, sich dem Heyland in Redlichkeit aufzuopfern. Sie hält sich durch die Lockungen und Drohungen derer annoch auf, welchen sie Gehorsam und Ehrerbietung schuldig. Sie wird aber Tag und Nacht von der züchtigenden Gnade gebeuet, wann ihr Fuss wo geglitten, und wann mann sie in Dingen hingerissen, die sie als unerlaubet erkennet. Solte sie, wie es anscheinet, instehendes Frühjahr ihren Witthum beziehen, so ist nicht zu zweifeln, es werde sie der Herr daselbst von dem Getummel besonders nehmen, und den Dienst ihres nunmehrigen Hof-Predigers, des bisherigen Stolbergischen Hof-Diaconi Ulitschens, an ihr seegen.

Die Prinzessin Charlotte, eine Schwester des Königs, ist ebenfalls nicht ohne grosse Bewegung. Könnte Sie in mehrere Kraft eindringen, dem Widerspruch einer ihrer Damen zu begegnen, so möchte das Werk des Herren in ihr eine grössere Reife gewinnen.

Unter denen Manspersonen bey Hofe hat der Heyland seinen Saamen, der Ihm dienet.

Der Hofmeister von dem Cron-Printzen, Baron Sölen-thal²⁾, gehet schon verschiedene Jahre in denen Wegen Gottes. Er ist vornemlich mit vieler Sanftmuth und Treue in denen Geschäften seines Berufes und mit der Gabe eines kindlichen Gebethes begnadiget.

Der eine Cammer-Juncker von Molcke³⁾ ware ab-

¹⁾ Dronningens Søster, Sophia Carolina, Enke efter Hertug Georg Albert af Ost-Friesland (s. foran, S. 787).

²⁾ Georg Vilhelm v. S. Jvfr. Biogr. Lex. XVII, 41. K. S. 3. R. I, 375.

³⁾ Den bekjendte, siden saa indflydelsesrige Adam Gottlob Moltke. K. S. 3. R. I, 375.

wesend. Er soll bereits den Weg des Friedens gefunden haben. Sein Schreiben, so er kürztlich nach Friedrichsberg abgelassen, bemerket dieses nicht undeutlich, in welchem sich verschiedene Merkmale seines Glaubens, Liebe und Verläugnung finden.

Der andere Cammer-Junker des Cron-Printzen, ein Baron von Kinsberg¹⁾, wird durch Menschenfurcht abgehalten sich öffentlich zum kleinen Hauffen zu bekennen, und schätzet zu dato das Christenthum alzuhoch, das mann in der Stille führet.

Und so gehet es auch dem einen Cavalier des Königs, einem von Reitzenstein²⁾.

Der Hof-Medicus, Doctor Blumberg, ringet nach dem vollen Glantze des Evangelii. Sein Umgang hat einige, so unter seiner Cur gestanden, zum rechten Artzte geführt. Sogar versäümet er nicht bey der Herrschafft gelegentlich, wenigstens in etlichen Worten, etwas von dem Grunde, so in ihm ist, zu bekennen.

Ein Laqvais³⁾ des Cron-Printzen ist zuerst durch ihn zu Gott gezogen. Dieser kennt Christum, und seine Schritte, die er thut, sind munter.

Ein anderer Laqvais bey der Frau Markgräfin ist sehr redlich. Er hat verschiedene Jahre unter dem Separatismo gesteckt, es scheineth aber, als mache die Gnade nach und nach sein Selbstwircken seeliglich zu schanden.

Nicht weniger fürchten zwey Laqvais vom Baron Sölenthal Gott gar hertzlich.

Am meisten hat sich der Herr unter dem weiblichen Geschlechte bey Hofe aufgemachet.

¹⁾ Se foran, S. 186. Jvfr. K. S. 4. R. I, 652, hvor Boe Könberg vistnok en Fejlskrift for Baron K.

²⁾ Wolf Veit Christoph v. R., der døde 1781 som Geh.-Konferensraad og Elefantridder, en ualmindelig elskværdig, brav og dygtig Mand (D. biogr. Lex. XIII, 620).

³⁾ Nicolai Heinrich Daniel (K. S. 3. R. I, 387. 4. R. I, 650. Lundbye, Herrnhutismen i Danmark. S. 33, 36, 38, 71 f.).

Die Hofmeisterin von der Cron-Printzessin, die Gräfin Reuss¹⁾, ist eine alte Jüngerin des Heylandes. Sie stehet noch bey ihrem angesehenen Character in der so heilsamen Schule des Creutzes, und hat viele Übungen, die sie läutern; ihr Gemüthe aber ist bey dem allen in einer seeligen Fassung und Übergabe des Willens an den, der ihr schon viele Proben gegeben, dass Er sie liebet.

Zwey Fränleins von der Königin, die von Rosenkrantz, und von Schleunitz²⁾, suchen beyde Gott ernstlich. Zum Durchbruch aber ist es wohl mit ihnen nicht kommen.

Die Fräulein von Beilwitz³⁾ ist sehr oft gerüret. Solte der Herr ihr etwas von dem Hertzen der Königin entziehen, so möchte die Gnade in ihr wohl mehr durchschlagen.

Eben so gehet die Fräulein von Osten⁴⁾, bey der Printzessin Charlotte, bey vielen Bewegungen hin. Es ist ihr Unglück, dass sie einer Person Gehör giebet, die sich schmeichelt, sie habe den Process der Rechtfertigung ohne Busse und Glauben erfahren.

Die Fräulein von Haxthausen⁵⁾ bey der Cron-Printzessin ist desto ernstlicher. Das wenige, so sie redet, führet Saltz mit sich, und ihr gantzes Betragen zeuget von der verborgenen Kraft, die sich in ihr befindet.

Die Baronesse von Sölenenthal⁶⁾ hat Gnade. Das grosse Feuer ihrer Natur machet ihr zwar oft den Kampf schwer. Sie kennet aber den Mann, in welchem sie weit überwindet.

1) Beate Henriette født Baronesse Söhlenthal, Enke efter Grev Reuss-Plauen. K. S. 3. R. I, 378. Se foran S. 790.

2) Mette Amalie Rosenkrantz og Christiane Henriette Louise v. Schleinitz.

3) Marie Christiane Henriette v. Beilwitz, se K. S. 3. R. I, 374. Hun blev 1743 gift med Overhofmarchal J. C. von Reitzenstein (D. biogr. Lex. XIII, 620).

4) Anna Susanna v. d. O. var Konventualinde i Uetersen Kloster. Nævnes 1745 som Hofmesterinde hos Prinsesse Charlotte Amalie.

5) Marie Dorothea H. se K. S. 3. R. I, 388.

6) Se K. S. 3. R. I, 375.

Ihr Zimmer ist ordentlich zur Versammlung derer frommen ausgesetzt. Sie kommen des Abends oft daselbst zusammen, stärken sich aus dem Wort des Herrn, und gehen unter singen und beten meistens spät aus einander.

Die Frau Marggräfin haben eine Fräulein von Warenstet¹⁾, und von Carlowitz²⁾, so beyde den Messiam gefunden. Die letzere hat vieles von dem Lammes-sinne des Heylandes, die erstere aber eine ausnehmende Brünstigkeit im Gebeth.

Bey der Fürstin von Ost-Friesland sind die Fräulein von Harlingen, und die von Beilewitz³⁾, eine Schwester der, so als Dame bey der Königin stehet. Die von Harlingen hat um des Guten willen vielen Spott und Ungnade von der Welt erlitten, sie singet aber noch das Lied Mosis, dahingegen ihre Cameradin in der Kraft des Herrn einhergehet, und als eine junge Löwin durch alles bricht, was da an sie setzet, sie in dem Laufe nach dem Kleinod aufzuhalten.

Der Fürstin Cammer-Frau Madame Jerichovius⁴⁾ ist an ihre Fürstin sehr gesegnet. Sie ist eine geistliche Tochter des Abts Steinmetz, und hat viel von dem Bilde ihres Vaters. Vornemlich spüret man etwas sehr gebeugtes und niedriges an ihr. Die verschiedenen Leyden, deren sie Gott von innen und aussen gewürdiget, haben ein vieles zu der gründlichen Demuth beygetragen, in welcher man sie findet.

Die Hofmeisterin von Bibow hat manche Erfahrung in denen Wegen des Herrn. Verschiedene gute Gemüther glauben, es habe die Heyrath mit dem von Bibow ihr etwas von der Kraft entzogen, in der sie vormals gewandelt. Er selbst, ihr Mann, ist in denen Zügen der Erbarmung Gottes, und der wird ihn weiter bringen, sobald er erkennete, dass er noch nicht weit genug gebracht ist.

¹⁾ Sophie Hedevig v. W. Se K. S. 4 R. I, 651.

²⁾ Cathrine Erdmuth v. Carlwitz blev efter Markgrevindens Død Kammerfrøken hos Dron. Sophie Magdalene.

³⁾ Se H. L. Møller, S 138.

⁴⁾ Formodentlig Enke efter den foran S. 183 nævnte Præst T. J. Jerichow.

Die eine Cammer-Jungfer der Königin, Schmidin, kennet den Heyland von Kindesbeinen, und weis nicht, dass sie je aus der Taufnade gefallen. Es ist alles an ihr voll Leben, und ihr Mund laufet beständig über von Lobe dessen, der sich mit ihr auf Ewigkeiten verlobet. Besonders wird an ihr eine ungemeyne accuratesse in denen Geschäften ihres Berufes bemerket, indem sie vor ein Stück ihres Gottesdiensts hält, ihrer Herrschaft als Christo zu dienen, auch dann und wann mit Abbruch derer Erweckungen, denen sie sonst unter denen Kindern des höchsten beywohnet.

Die Köchin, so die Suppen vor die Herrschaft bereitet, weiss solche gelegentlich wohl zu würtzen. Sie erweist sich überal mánlich, und ist ihr die Gabe der Bekántniss aus Gnaden gegeben¹⁾.

Die Bettfrau der Frau Marggráfn hat bey ihrem schweren Lager bewiesen, dass Realitæt in ihrer Seele anzutreffen. Die Begierde nach Christo und die Sehnsucht aufgelöset zu werden hat sich bey ihr in einem so grossen Grad offenbaret, dass es nicht geringe Mühe gekostet, ihr Gemüthe in die behörige Fassung zu setzen, da sie wahrgenommen, dass ihre Krankheit nicht zum Tode ausgeschlagen.

In der Stadt Coppenhagen selbst giebet es viele Seelen, die im Ernst stehen, seelig zu werden. Zu bedauren aber ist es, dass die mehresten unter ihnen auf die Abwege des Separatismi verfallen. Graf Zinzendorf, und einige Schweden, haben zu diesen Verfall ein merckliches beygetragen. Sie unter einander selbst stehen in schlechter Verbindung, ausser dass bey Friedrichsberg dann und wann kleine Versamlungen gehalten werden, bey welchen der bekante Christian David von Herrenhut, der einige Wochen von seiner Grönländischen

¹⁾ Er det denne Kokkepige, som Kongen siden saa bønlig bad Stolberg om at skaffe Dronningen af med (H. L. Møller, S. 139), saa forstaar man, at en saadan mandhaftig Kjøkkendame ikke var let at faa Bugt med.

Reysse ausgeruhet, fast allezeit das directorium geführet. Manche unter ihnen sollen zwar die Kleider, nicht aber das Hertz geändert haben, und in einer ungewöhnlichen Tracht einher gehen.

Die Crone von denen, so in der Stadt dem Herren anhangen, ist Madame Wulfin¹⁾, eine Schwieger-Mutter des Pastor Ewalds, der am Waysenhouse arbeitet. Sie hat grossen Verstand und Lebhaftigkeit. Beydes aber ist durch die Salbung geheiligt. Sie betet in ungemeiner Kraft, und versteht die Kunst darinne dem Vater seinen Sohn vorzuhalten.

Graf Larwich²⁾, der Ober-Stalmeister des Königs, fühlet nicht geringe Bewegungen der zuvorkommenden Gnade. Es ist aber nicht zu verwundern, dass sein Durchbruch Mühe kostet, denn er ist sehr reich.

Von Knechten Gottes³⁾, die in Redlichkeit stehen, ist die Anzahl auch sehr klein.

Der eine von denen Hof-Predigern, Blume, bejahet, er sey von Jugend auf mit Freundlichkeit gezogen, und also hat er wenig vom bittern in der Busse erfahren.

Professor Reus, der zweyte Hofprediger des Königs, hat in Dännemark zugenommen, sowohl was das mehrere Eindringen in die Wunden des Heylandes, als den ordentlicher eingerichteten Vortrag im Predigen angehet. Die Menschenfurcht, alzugrosse Stille unter denen Guten, und gefaste Scrupel über einige Verfassungen der dänischen Kirche, mögen ihm den Seegen hemmen, den er haben würde, wann er sich von diesen Gebrechen am Heyland reinigen liesse.

Pastor Ewald hat die Aufsicht über das Waysenhaus und das Pastorat über die Kirche darinne. Er ist von einem sehr eingezogenen Wesen, doch soll er mit vielem Nachdruck predigen, und sein Gebeth ist gantz gläubig und kindlich.

¹⁾ Se K. S. 3. R. I, 374, hvor i Underskriften sikkert bør læses: Maria sl. M. Wulfs.

²⁾ Frederik Anton Danneskiold-Laurwigen (D. biogr. Lex. IV, 184).

³⁾ Præsterne i Kjøbenhavn.

Pastor Scharup, ein Däne von Geburt, stehet bey einer Dorfgemeinde¹⁾ einige Meilen von Copenhagen. Diesen characterisirt Gott bereits, dass er sein Knecht sey, theils an Seelen, die durch seinen Dienst die Gnade angenommen, theils durch Lästerungen derer, die sich Mühe geben, die Wahrheit in Ungerechtigkeit aufzuhalten. Ein Mann in seiner Gemeinde hat schon einige Jahre auf seinem Krankenlager die gewaltige Hand Gottes über seine Seele gefület, doch nicht gewust, ob diese Strasse, auf welcher er gefüret wurde, die richtige hiesse. Als nun der Pastor Scharup bey seiner Ankunft ihm umständlich beschreibet, wie es um den Process Gottes mit einer Seele aussehe, so geräth dieser gute Mann in eine ausnehmende Freude, weil eben dieses bisher in seiner Seele vorgegangen sey, was Past: Scharup ihm vorjetzt angezeiget²⁾.

Diess sind die Wunderthaten des Herrn auf der Insul Seeland. Aber er hat auch schon einen seiner Füsse auf das Meer gesetzt.

In Sehnör (!), einen Ort am kleinen Belth, trafen wir bey der Rückreyse von Copenhagen eine Weibsperson an, die Ihm seynt einigen Jahren in Redlichkeit und lauterem Wesen dienet. Ihr Leib leydet von der Wassersucht, ihre Seele aber ist gesund im Glauben. Der Hunger nach dem Worte Gottes ist in ihr so starck, dass sie jeden Ausdruck daraus an ihr Hertze leget, und ihn mit Glauben vermenget. Doctor Blumbergen hat der Herr am ersten zum Werckzeug an ihr gebrauchet³⁾. Sie wuchert auch mit dem ihr anver-

¹⁾ Ude- og Oppesundby.

²⁾ Præsten Jens Zeuthen Scharup havde under eller efter sit Studieophold i Jena vistnok besøgt Wernigerode, saa Stolberg har kjendt ham personlig, og har under sit Ophold ved Hoffet rimeligvis af hans egen Mund eller gjennem Bluhme, der satte Scharup højt (se Mnemosyne IV, 400) hørt, hvad her er fortalt. 1731 blev han immatrikuleret ved Univ. i Jena. (Jvfr. Büdinger Saml. III, 812).

³⁾ Det er da formodentlig ogsaa Blumberg, som har givet Stolberg Anvisning paa under sin Rejse at gjøre Bekjendtskab med denne Kvinde.

traueten Pfunde bereits an ihrer Schwester, so dass diese anfänget, unter dem Gefühl ihres Elendes nach Gnade zu lechzen.

Doch alles dieses, was wom Reiche Gottes in Dänemarck zur reine [ge]kommen, sind gleichsam nur enkelte Körner von dem Saamen, der in Darguhn aufgegangen¹⁾.

III.

Af Enkedronning Sophie Magdalenes Breve til Grev C. E. Stolberg.

Skjønt Sophie Magdalene allerede i Christian VI's Levetid havde staaet i Brevvexling med Stolberg²⁾, var det dog især efter at hun var bleven Enke, at det var hende en Trøst at udøse sit Hjerte for sin afdøde Ægtefælles prøvede Ven og at faa Breve fra ham. Af hendes Breve i Arkivet i Wernigerode har Heiberg gjort nogle Udtog, der formentlig ikke vilde være uden Interesse og derfor her skulle meddeles. Af en lille Indledning, Heiberg har forudskikket, kan følgende bidsættes:

Dronningen følte sig efter Kongens Død meget ensom, hvorfor hun stadig ønsker snart at følge efter. Alt som den gudløse Tid oprandt, følte hun sig mere og mere ulykkelig. Dertil kom hendes Finansers slette Tilstand og en fortrædelig Arvesag efter hendes yngste Broders (den tidligere nævnte, lidet heldige Markgrev Frederik Christians) Død (1769). Al sin Sorg udøser hun for Stolberg. »Jeg skriver aabenhjertig, da jeg veed, De er min Ven«. »Bed for mig, at den trofaste Gud dog vilde lede alt til det bedste«.

¹⁾ Om den mærkelige Rolle, Dargun i Mecklenburg, under Ledelse af den fromme og energiske Prinsesse Augusta af Mecklenburg-Güstrow, som boede paa Slottet der, har spillet i Pietismens (Bodskampens) Historie, se Nielsen, Kirkelexikon I, 447. Hos Førstemann, Chr. Ernst von Stolberg, S. 137, siges, at der gik en aandelig Strøm fra Halle over Wernigerode til Kjøbenhavn, »gelegentlich über Dargun«.

²⁾ Se foran S. 780, Not.

1749, 26. Aug. »Vor den guten Wunsch, den Sie, mein lieber Herr Graf, mir thun, dass ich ein noch höheres Alter erreichen möchte, danke gar sehr. Dieses wünsche ich Ihnen selbst, da Sie mehr in der Welt nützen können, als ich anjetz thun kann. Gott bereite mich nun stündlich und augenblicklich zu einer baldigen Nachfolge, und erhalte mir meine liebe Princesse Auguste¹⁾, die ich als eine Mutter liebe«.

1750, 7. Marts. »Was Sie mir sonsten schreiben, darauf darf nicht trauen recht zu antworten. Unser lieber König C. 6 ist leider nicht mehr in der Welt, und mit ihm ist alles zu Grabe gegangen«.

1756, 23. Marts. Bernstorff har lovet hende ved Lejlighed at faa den af Stolberg anbefalede Pastor Ficker anbragt i Holsten.

1756, 26. Okt. Udtaler sin Glæde over at have faaet den hidtidige Amtmand i Segeberg, Grev Stolberg, til Overhofmester²⁾ og takker Gud, »der mir doch einmahl einen rechtschaffenen, geistlichen Mann zum Oberhofmeister gegeben, den ich nicht als einen Bedienten, sondern als einen wahren aufrichtigen Freund ansehe, der Verstand hat und alles thut um mir mein Leben zu erleichteren«.

1758, 29. Apr. Sender 200 Rdl. til Ficker, der nu er bleven befordret. Havde gjerne sendt mere, men hendes Finanser staa saa slet som mulig, »und die Armuth nimt hier im Lande so Überhand, und die Theuerung wird täglich grösser, als sie nicht in Königes Zeiten gewesen, so dass [ich] täglich von armen Leuten angesprochen werde«.

1765, 20. Apr. Kongens Fødselsdag er aldrig bleven fejret saa herlig som denne Gang, da Kronprins Christian

¹⁾ En Niece af Dronningen.

²⁾ Christian Günther St. erhvervede sig et saare godt Navn i denne Stilling ved sin humane Tænkemaade og store Retsindighed. Hans Hustru Christiane Charlotte Frederikke, Grevinde Castell-Remlingen var en meget from og ydmyg Kvinde, der venlig tog sig af Brødremenighedens Udsendinge (K. S. 4. R. V, 646. D. biogr. Lex. XVI, 453).

samme Dag blev konfirmeret. »Er ist noch ein wenig flüchtig, und die Verführung der Welt ist sehr gross, dass wir Ursache haben vor ihm zu beten. Das Kind liegt mir sehr am Herten, und ich wolte gerne einen guten Christian aus Ihm haben«. Sænder en Prædiken, som Hofpræst, Prof. Cramer i mit Værelse i Kronprinsens Nærværelse har holdt som en Forberedelse til Konfirmationen.

»Mein lieber Herr Graf!

Es wird Ihnen nunmehr bekend seyn, wie es dem grossen Gott gefallen meinen Einzigeneliebten Sohn, den König, am 14 dieses, aus dieser Welt ab zu fordern, und mich und uns alle wiederum in schmerzliche Betrübniß zu versezen. Der Schmerz ist gross, und ich weis, mein lieber Herr Graf nehmen Theil daran. Wir haben auch Ursache uns zu freuen über die Wunder der Barmherzigkeit und Menschen-Liebe unsers treuen himlischen Vaters, welcher gezeiget, dass Er nicht will des Sünders Tod, sondern dass er sich bekehre und lebe, dass ich Gott zum Preis sagen kan, dass der liebe König sich von Herzen zu Gott gewendet, sich vor den grössten Sünder erkand, seine Sünden bereuet, und in Christo Gnade gesucht und gefunden. Er hat Gott gedanket, dass Er ihm so viel Zeit gegeben sein Leben nach zu denken. Er hat beständig gebetet, von uns allen Abschied genommen, seine Kinder gesegnet. Er hat das Heil. Abentmahl mit grosser Andacht empfangen, und hat alle Schmerzen mit gröster Gedult ertragen. Wann der Prediger bey Ihm war, hat Er ihm selbst Sprüche und Verse aus Lieder gesagt, die sich auf seinen Zustand geschickt, und hat lange mit dem Prediger darüber gesprochen und gebetet. Er hat gesagt, wan er wieder auf kommen solte, wolte er aller Welt zeigen, dass er ein anderer Mensch wäre; er wäre aber auch ganz mit dem Willen Gottes zufrieden, wan Er ihm zu sich nehmen wolte, und so ist er den 14 morgens gegen 2 Uhr sanfte und selig eingeschlafen in den besten Jahren seines Alters. Der

junge König ist freylich noch sehr jung und flüchtig, Gott schenke ihm den Geist der Weisheit und des Verstandes, den Geist der Furcht des Herrn. An Verstand und Erkändnis fehlt es Ihm nicht. Mein lieber Herr Graf, helfen uns beten, das Gott einen Mann nach Seinem Herzen aus Ihm machen wolle. — Ich bin mit dem König und beide Enkelinen hieher kommen um ein wenig frische Luft zu schöpfen. Heute werden wir wieder nach der betrübten Stadt, da alles wieder neu werden wird. Gott wird mir beystehen. Ich hätte Ihnen gerne eher geschrieben; ich war aber so confus in meinem Gemüth und hatte so mancherley Verhinderung, dass ich nicht zum schreiben kommen konte. Gott erhalte und bewahre meinen lieben Herrn Graf, und bewahre Sie vor aller Betrübnis! Ich werde, so lange ich lebe, seyn und bleiben

meines lieben Herrn Grafens

Beständig Affectionirte Freundin

Sophie Magdalene*.

Friderichsberg, d. 31. Januarij 1766.

1766, 8. Novbr. Takker for St.s Gratulationer til Chr.VII's og til hans Søsters, Sophie Magdalenes, Bryllupper. »Ich hätte nicht geglaubt zu erleben, alle meine Kindes-Kinder verheyrathet zu sehen. Der Abschied der Cron-Princesse ist sehr betrübt gewesen. Sie schreibt mir aber, dass sie sehr vergnügt wäre, welches mir ein Trost ist. Unsere junge Königin¹⁾ ist ein allerliebstes Kind, hat Verstand und ist, wie wir es hätten wünschen können, sehr gute Christliche Sentiments, noch sehr jung und lebhaft, aber alles mit Douceur und eine anständige Weise, das ich hoffe, Gott habe Sie recht vor unsren jungen König gemacht. Gott regiere Sie alle mit Seinem Geist, das Sie auf Seinen Wegen wandeln, so wird es mich freuen«.

1767, 14. Jan. Jammerklage over Kongen. »Er geht

¹⁾ Caroline Mathilde.

mit Leuten [um], die keine Religion haben. So könne mein lieber Herr Graf denken, wie mir mein armes Herz zu Muthe ist. Dies bleibt unter uns. Helfen Sie mir beten«.

1767, 31. Marts. Afslaar nogle Anmodninger fra St., navnlig angaaende en Neveu af denne. »Es ist nicht mehr so hier, wie vor diesen. Gott erbarme sich unser«.

1767, 13. Juni. (Hirschholm). Ich mag meinem lieben Grafen nicht alles so schreiben, dan ich weis, Dero gutes Herz nimt so vielen Antheil an dem, was uns und absonderlich Gottes Ehre betrifft, dass ich fürchte, es mögte Dero Gesundheit schaden. So viel kan ich nur sagen, dass es auf das betrüblichste bey uns aus siehet nach Seele und Leib. Man giebt Borcke¹⁾, Graf Görz²⁾ und Graf Schmettau³⁾ Schuld, die lauter Deisten und Atheisten sind.

Was den Heltzen betrifft, so kan ich in der Sache nichts thun; gebe ich es an den König, so ist es gleich vergessen, und die anderen reflectiren auf nichts; ich weis nicht, zu welchem Departement dieses gehört; es geht hier alles im Tummel. Nun ist der König nach Holstein gereist, die junge Königin wird indessen in Friderichsburg seyn, wie anch Pr. Charlotte. Wir werden fleissig zusammen kommen, die Königin ist recht liebenswürdig, wir hätten keine bessere uns wünschen können, und wir leben sonst alle recht friedlich zusammen, wan nur die übrigen Umstände besser wären, und Gott nicht aus den Augen gesetzt würde, welches die Hauptsache ist. Gott erbarme sich über uns und über unsern lieben jungen König; ich liebe Ihn doch herzlich, und wolte Ihn gerne aus allen heraus reissen. Gott muss es alleine thun; der liebevolle Gott will ja nicht, dass jemand verlohren werde. Ach bitten Sie mit uns!«.

1767, 11. Juli. Jamrende Udtalelser ang. Tilstanden ved Hoffet; haaber, at dog Kongen og hans Forførere maa

¹⁾ Prøjsisk Minister i Kbhvn.

²⁾ Kammerherre, Officer (D. biogr. Lex. VI, 427).

³⁾ Valdemar Frederik Schmettow (D. biogr. Lex. XV, 205).

omvende sig. »Aber der Unglaube und Verachtung Gottes und Seines Worttes und unseres so getreuen Heilandes, dies sind die schwersten Sünden, davor ich mich fürchte, dass eine Verstockung darauf folget. Ach helfen Sie mir beten, das Gott diese junge Seele erwecken, sie aus dem Verderben heraus reisen, und Seine Allmacht und Liebe an Ihn beweisen wolle. Ich liebe den König über alle meine Kinder«.

1767, 18. Sept. (Hirschholm). Takker for nogle Prædikener, hvis Enfold fremhæves. »Mann will lauter Philosophische Predigten und die mit erhabenen Wortten geschmückt haben; ich mus aber sagen, mir ist das einfältige Wort Gottes am liebsten«.

1770, 8. Jan. (Christiansborg). »Ich habe nun auch meine 70 Jahr erreicht, und habe alles, was mir am liebsten war, überlebt, und bin nun alleine in einer jungen Welt überblieben, Gott stehe mir ferner bey und bereite mich täglich mehr und mehr auf die Ewigkeit; wie wohl wird mir seyn, wan ich selig überwunden«.

1770, 13. Februar. (Christiansborg). Takker for Brevet. »Ich bin ebenfalls beschämt, dass Sie mir mehr gutes zutrauen, als ich an mir befinde, und ich vermag nicht das geringste gute auszurichten, und musz mich immer vor Gott als die allerunwürdigste und elendeste Creatur auf den Erdboden darstellen, die allein in Christo Vergebung, Gnade und Kraft sucht. Ich wünschte, dass ich zur Ehre Gottes und Ausbreitung Seines Reiches etwas beytragen könnte, aber so kan ich nichts thun als den höchsten anzurufen, das Er selbst sein Reich vermehren und schützen, und allen bösen steuern und seinen Nahmen verherrlichen wolle«.

Den 27. Maj 1770 døde Enkedronning Sophie Magdalene.

Smaastykker.

XV.

Et lille Bidrag til Salmedigteren Arvid Pedersens Historie.

Ved *H. F. Rørdam.*

Arvid Pedersen er bekendt som en af vore ældste Salmedigtere¹⁾ og som den, der mere end nogen anden har bidraget til den evangelisk-lutherske Reformations Grundfæstelse paa Bornholm, hvor han i en Række Aar var Øens Provst og Præst til S. Ibs Kirke. Men da hans Levnedshistorie forøvrigt ikke er meget oplyst, vil ethvert Bidrag til samme uden Tvivl kunne vente Opmærksomhed hos kyndige.

Jeg skal da gjøre opmærksom paa, at der i et Brev (dat. Vittenberg 18. April 1524) fra den bekendte Malmø-Borgmester Hans Mickelsen til den landflygtige Kong Christiern II findes følgende Ytringer, som formentlig gjælde nævnte Arvid Pedersen²⁾:

»Eders Naade fortænker (∴ vil mindes), at jeg tilforn haver sagt Ed. N. af (∴ om) en vellærd Karl udi vor Herres Evangelium, som haver studeret her udi Vittenberg, som Paulus udi Torgau hannem vel bekendt er (∴ som det er P. vel bekendt). Han er nu nyligen kommen af Skaane, og veed mange mærkelig Undervisninge at give Ed. Naade tilkjende, hvor(ledes) alting nu tilstaar (∴ staar til) udi Danmark, som mig for langt var at skrive. Thi skikker jeg

¹⁾ K. S. 5. R. II, 47 ff. 452.

²⁾ Helveg har i den danske Kirkes Hist. til Reform. II, 633—4 anført nogle Ord af Brevet, men uden at ytre nogen Formodning om, hvem de gjælde.

hannem i Morgen til Lijbsk (o: Leipzig) med min Vært, og han skal strax der af (o: fra) give sig til Ed. N. Jeg haabes til Guds Forsynlighed og Naade, med Ed. Naades Raad, Villie og Samtykke vil jeg leve med Ed. N. den Dag, at han skal være min Biskop udi Malmø og gjøre megen god Frugt. Han skal ikke være meget mindre udi Ed. Naades Ansigte (o: Anseelse) end Ed. Naades egen Paulus udi Torgau etc. Ed. Naade examinere hannem frit udi Skriften, saa forstander og kjender Ed. N. hannem snarligen¹⁾.

At den »i Herrens Evangelium vellærde Karl«, som her omtales, er Arvid Pedersen, mener jeg ikke kan være tvivlsomt, da han er den eneste Skaaning, som i Förstemanns Album Acad. Vittenbergensis 1502—60 anføres som immatrikuleret i Vittenberg i Sommersemesteret 1524²⁾ — ganske vist efter den 18. April, da Brevet er skrevet; men dette Brev viser jo ogsaa, at han strax efter sin Ankomst til Vittenberg er bleven afsendt af Hans Mickelsen til Leipzig, for at han derfra personlig skulde sætte sig i Forbindelse med Christiern II og overbringe de Nyheder, han havde medbragt hjemmefra. Han har derfor først noget senere kunnet lade sig immatrikulere i Vittenberg, hvor han for øvrigt, som Brevet viser, allerede havde studeret en Gang tidligere. — Naar Hans Mickelsen udtaler det Haab, at bemeldte unge Mand med Tiden skulde blive »min Biskop udi Malmø«, er det vel ikke Meningen, at Malmø ventedes at skulle blive evangelisk Bispesæde, men vel at Arvid Pedersen skulde blive Skaanes Biskop, naar Christiern II med Sejr over sine Fjender atter vendte tilbage til Danmark, og hans tro Tjener Hans Mickelsen atter overtog sin Plads som Borgmester i Malmø.

Det er os ikke bekjendt, naar Arvid Pedersen kom hjem fra Vittenberg. I ethvert Tilfælde blev Hans Mickelsens Fremtidsdrømme sørgelig skuffede. At Arvid P. imidlertid har

¹⁾ N. I. Ekdal, Christiern II's Arkiv, S. 734—5.

²⁾ Anf. Skr. S. 122: »Vitus Petri Londen(sis) Danus«.

opholdt sig i Skaane (og vel snarest i Malmø) i Brydningsaarene, inden han fik fast Virksomhed paa Bornholm, maa findes rimeligt, naar man ser hen til hans Samarbejde med Claus Mortensen (Tøndebinder) for at skaffe de evangeliske Menigheder Salmer i Modersmaalet¹⁾.

Den i Brevet nævnte »Paulus i Torgau«, »Eders Naades egen Paulus«, er den fra Christiern II's Udlændighedsaar vel kjendte Povl Pedersen Kempe, der med stor Hengivenhed for Kongen, betydelig Lærdom og en vældig, næsten fanatisk Iver for »det rene Evangelium« forbandt et mærkelig opskruet Væsen, i alt Fald efter hans Breve at dømme. Han havde siden 1521 studeret i Ristock, var senere en Tid lang (som det synes) Skolemester i Torgau, og blev 25. Maj 1524 immatrikuleret i Vittenberg²⁾. Efter hvad Dr. A. Heise har oplyst, synes denne ejendommelige Personlighed, der havde været Christiern II's Kansler under hans forgjæves Forsøg paa erobre Norge 1531—2, at have endt sine Dage i Viborg, hvor han 1535—6 træffes som Forstander for S. Hans Kloster³⁾.

XVI.

En besynderlig Vielsestale.

Ved C. Klitgaard.

I Aalborg Stiftsbibliothek findes blandt nogle ukatalogiserede Papirer en Afskrift af nedenstaaende Brudetale, som

¹⁾ Der kan formentlig ikke lægges nogen Vægt paa, at Dr. Hans Povlsen Resen i sin lille Reformationshistorie (K. S. 4. R. 1, 51) under Aaret 1529, ved Omtalen af Malmøsalmebogen og Arvid Pedersens Deltagelse i dette Foretagende, nævner ham som Præst paa Bornholm. Resen har aabenbart lige saa lidt som vi vidst, i hvilket Aar A. P. er bleven Præst; men da det var bekjendt, at han senere var Præst paa Bornholm, er denne Omstændighed allerede omtalt paa dette tidlige Tidspunkt.

²⁾ Förstemann a. Skr., S. 121: »Paulus Kemp dioc. Ruppen(sis) 25. Maji« (1524). Ruppen. maa vel være en Fejl for: Ripen.

³⁾ Dansk biogr. Lex. IX, 130. D. Mag. 3. R. IV, 200.

er bleven holdt af Provst Claus Nielsen Bræmer, der i Aarene 1720—1754 var Præst ved Sct. Mortens Kirke i Randers¹⁾. Efter Talens mærkelige Indhold at dømme synes Brudgommen at have ført et noget lystigt Ungdomsliv, men forøvrigt oplyses der intet om, hvem Personerne var, eller naar Talen er holdt.

Brudevielse holdt i Huset i Randers.

Stakket Dandz er snart sprungen! Der er adskillige Slags Dandse til, der ere nogle, som kaldes Engelske Dandse, og nogle Pohlske Dandse. Fornemme Folk lader deres Børn meest lære at dandse Engelske Dandse, men andre, som ere af ringere Stand, ere fornøiede med, at deres Børn kand lære at dandse de Pohlske Dandse.

Stakket Dands er snart sprungen! Menniskenes Liv kan billigen lignedes ved en Pohlsk Dands, thi ligesom en Pohlskdands bestaaer af en simpel Tacht, Springe-Dands og Tilgift, saa er det og med Menniskets Liv. Vi vil først gaae til simpel Tacht (efterdi den største Konst i Dandsen er at observere Tachten) at der ikke gøres for hastige eller for langsomme Trin: Saa kiendes det og paa et Menniske i hans Barndom, hvad der vil blive af ham i Tiiden. Acta juventutis sunt signa senectutis, Ungdommens Gierninger er Alderdommens Tegn. Saa det er, som Ordsproget lyder: Det skal tidlig brænde, som skal blive en god Nelde. Cyrus, der i sin Ungdom var iblandt Hyrdernes Børn og blev gjort til Konge over dem, straffede deres Forseelser, hvoraf blev sluttet, at hand skulde blive til noget i Verden. Nero havde i sin Ungdom Plaisir af at dreye Hovederne om paa Fugle-Ungerne, hvoraf sluttedes, at hand i sin Tiid skulde blive en Tyran; og efter Salomons Ord i hans wiise

¹⁾ Han var i Følge Wiberg II, 579 født i Nykjøbing F. 1687, blev Kandidat 1713, Magister 1716 og Konsistorialraad samme Aar. Efter at have været Feltpræst og Feltprovst blev han 1720 Præst ved St. Mortenskirke i Randers, og 1721 blev han Provst. I Randers virkede han indtil sin Død 1754; begravet i Mariager. Jvfr. K. S. 5. R. I, 516 ff.

Sprog: Du kand mærke paa en Dreng, hvad der vil blive af ham.

Stakket Dandtz er snart spungen! Der giøres mange galne Spring i Ungdommen, og vare der ikke Forældre, saa bleve der giorte flere; da vilde det gaae til som i den By, hvor der ingen Politie var, der gjør Skræder, Skomager og enhver, som de lyster.

Vi have været i simpel-Tachten, nu vil vi tage fat paa Springedandsen, thi ligesom Folk i Springedandsen slaar Hælene op i Rumpen, saa er Menniskenes Manddom ligesom en Springdands, thi da hujes og jukes der, da suuses og duuses der og raabes Raab i Raab: Vivat! Vivat!

Saadan en Springedands var den forlorne Søns Levnet; og det Ord i Grund-Texten, som betyder at dispergere, at udøse, forstaaes paa den Maade, ligesom jeg kunde tage en Haandfuld Penge i min Haand og slaa en Klat her, en anden der, saa slog og den forlorne Søn en Klat af sine Midler til Horer og Skiøger, og en anden Klat slaaer de i deres Hals, at de paa det sidste ey har saa meget, som de kand kiøbe sig et Par Skoe for.

Stakket Dands er snart sprungen! Vi have været i Springedandsen, nu vil vi tage fat paa Tilgiften. Den kalder mand paa tydsk: Käse und Brod, og paa dansk: Ost og Brød. Menniskenes Alderdom kand og lignes ved Käse und Brod, thi ligesom Folk, naar de har giort et godt Maaltid, vil have Ost og Brød som en Pind for Maden, saaledes naar Folk længe har dandset den simple Tacht og Springedandsen, saa vil de have Tilgiften som Pind for Dandsen. Og ligesom det gaar den, som længe haver dandset i Springedandsen, at hand bliver træt af Tilgiften og gaaer bag af Dandsen, saa, naar Folk i deres Ungdom haver sat Kræfterne til paa Horer og Skiøger, saa gaar de bag af Dandsen, naar de siden skal have noget for dem selv. Sat sapienti. —

Hr. Brudgom! jeg vil sige til Eder, som David til Joab: Farer mig lempelig med Drengen. Farer mig lempelig med

Bruden. I skal betænke, at det er en Enkes Datter, I tager ud af hendes Huus. Lever I ilde med hende, fører I Enkens Suk over jer; lever I vel med hende, saa glæder I Enkens Hierte. Dertil vil jeg ønske Eder Naade og Lykke. Amen!¹⁾. —

XVII.

Nogle Gravskrifter over Præster.

Ved *Poul Bredo Grandjean*.

I. Strøby Kirke.

I Sakristiets Gulv findes to Ligsten, hvis Indskrifter lyder:

1) Wnder denne Steen ligger begravvit hederlig och wel-
lerdt Mand Her Søfren Chrisstensøn Rosing barnefødt vdi Jyd-
land, som waar Sogneprest thil Strøby och Warpeløff Sogner
paa det ottende och thivfve Aar, hedensof i Herren den 4. Sep-
temb:²⁾ Anno 1618 vdi hans Alders 60 Aar. Gvd gifve hannem
en gledelig Opstandelse. Hodie mihi, cras tibi.

2) Her under liger begravfen hederlig oc høylerd Mand
salig M. Willum Hansøn Lemvig, Guds Ords Tienere til Strø-
bye oc Varpesløf, som salig hensofvede udi Herren den 16 De-
cembris Anno MDCXXV. Gvd gifve hannom en gledelig Op-
standelse med alle Gvds Børn.

Herefter er udhugget Agnus dei med Omskriften: Virtus
ex agni vulnere, samt Initialerne M[agister] W H L.

II. Holtug Kirke.

Midt i Kirkeskibets Gulv ligger en Ligsten smykket
med Bladornamenter, Christi Monogram, et Dødningehoved
og et vinget Timeglas. Følgende Indskrift findes:

¹⁾ I *Jydske Efterretninger*. 1812 Nr. 41 findes meddelt et Brud-
stykke af en endnu mærkeligere Vielsestale, som blev holdt af
en Præst i Salling. Talen tog sit Udgangspunkt fra Ordet: *•Du
skalt dig en Hustru trolove, og en anden Mand skal ligge hos
hende, og den var tildels saa plat, at Bladet ikke kunde gjen-
give den.*

²⁾ *Wiberg* har Februar, formodentlig kun en Trykfejl.

Her under huiler hæderlig och wellærd nu s. Mand Her Lauridts Christensøn Winther, som døde her i Holthug den 14 Febr. 1664, ætat: 63¹/₂ Aar, efter adt hand hafde wæret Sogne Præst her paa Steden 37 Aar, med sin kiere och nu s. Hustru erlig dyderig och gudfryctige Matrone Anne Christensdaatter, som døde ibidem 16 — den — ætat: — Aar¹), huis Opstandelse och Lif Christus er. Och hører denne Steen dennem och deris sande Arfuinger til.

(Omskrift:) O fromme Læser, her gaar ofuer, møysom du waager, ieg rolig sofuer. Betench Du, som nu er det, [ieg] før waar i Lifue, det ieg i Døden er, skal Du och en Gang blifue.

XVIII.

Et Træk af det religiøse Liv i det 17. Aarhundrede.

Præsten i Bordbjerg og Ryde Knud Povelsen Col-ding fortæller i sin Ligprædiken over Malte Sehested til Rydhave (Kbh. 1662), at denne, der var født 1596 i Arensburg paa Øsel, 15 Aar gammel blev sendt til Polen, da hans Fader, Claus Maltesen Sehested, havde lovet en polsk Feltmarskal at betro ham en af sine Sønner. Men det fastsattes som et ufravigeligt Vilkaar, at den unge Mand ikke maatte lide nogen Ulempe for sin lutherske Trosbekjendelse, og at det skulde være ham tilladt to Gange om Aaret at drage til Ryde Kirke for at gaa til Alters. Dette overholdtes i de 10 Aar, han var i Polen (hvor han deltog i mange Slag mod Russere, Tyrker og Ungarer), naar Krigens Omskiftelser ikke lagde uovervindelige Hindringer i Vejen.

¹) Dødsdatum er ikke tilføjet; Hustruen nævnes ikke hos Wiberg.

RETTELSER OG TILLÆG.

Kirkehist. Saml. 3. R. IV.

S. 674, Lin. 4 f. o. hun, læs: han.

Kirkehist. Saml. 5. R. II.

S. 487, Lin. 16—20 f. o. Af Biskop Worms Brev til Hans Gram af 26. Aug. 1733 (trykt i K. S. 4. R. II, 452—3) fremgaar, at det var Gram, som gjorde Udtogene af Bispens Indberetninger om de latinske Skoler.

S. 625, Not. Lin. 15 f. n. allen, læs: alten.

- 644, Not. 1. Hr. H. Weitemeyer (Udgiver af 3die Oplag af Traps Danmark) har henledet Opmærksomheden paa, at Dr. Fr. Becketts Værk »Altertavler i Danmark» er udkommet senere end det Hefte af Trap, hvori Nøddebo omtales.

Kirkehist. Saml. 5. R. III.

S. 47, Lin. 6 f. o. Præst, læs: Provst.

- 66, Lin. 14 f. n. Loek, læs: Lock.

- 108, Lin. 8 f. n. Carl Petersen, læs: Cort Petersen.

- 243, Lin. 6—7 f. o. efter Wederkinchs Død, og den yngre Wederkinch, læs: efter Wederkinch.

- 257, Lin. 21—22 f. o. Tronskiftet, læs: Trosskiftet.

- 279, Lin. 5—6 Morten Hansen, læs: Morten Henriksen.

- 306, Not. 1 udgaar.

- 401, Lin. 24 f. o. Ørslev, læs: Ønslev.

- 428, Hr. Holger Begtrup gjør opmærksom paa, at Grundtvigs Breve til Helland tidligere have været trykte i Dansk Kirketidende 1881 Nr. 53

- 570, Lin. 22 f. o. *κύριες*, læs: *κήρυκες*.

- 741, Lin. 2 f. o. Christian IV's, læs: Christian VI's.

- 750, Lin. 3 f. n. Geheinster, læs: Geheimter.

Navne- og Sagregister.¹⁾

- Abrahams, N. C. L., Prof.** 15. 19. 544.
Absalon, Ærkebiskop. 253-4. 597. 651. 653.
Absolution, s. Skriftemaal.
Achthon, Henning Christensen, Pr. i Nørre-Broby. 67. 71. 703. 718.
Adler, J. G. C. Gen. Superint. 389. 410 -9. 544.
Agendestriden i Slesvig og Holsten. 409-17.
Agernæs og Krogsbølle. 518.
v. Ahlefeldt, Claus, General. 529. — **Hans, t. Glorup, Gen.-Løjtn.** 65. 297. 300.
v. Ahnen, Preben. 718.
Akeleje, Christen Knudsen. 49. — **Gabriel Knudsen.** 50.
Albertsen, Johan, Hofpræd. 584.
Albæk og Voer. 280.
Allerup, Chr., Pr. i Lemb. 234-5.
Allerup og Davinde. 505-6. 733.
Allested og Vejle. 61. 280-1. 288. 735.
Allesø og Næsbyhoved-Broby. 158. 304. 515-6. 703.
Almueskolevæsen, 278. 301-2. 308. 397 -9. 518-9. 622.
Als Ø. 304-5. 506. 523. 716. 722. 729 -30.
Alsing, Marcus, Pr. i Nibe. 307-10.
Alsted og Bjergby. 692-3.
Alterens Sakr., s. Nadvere d. hell.
Andersen, Anders s. Ringkjøbing. — Hans, Pr. i S. Næraa. 47. — **Jens (Beldenak), Bisk. i Odense.** 205-8.
Arenfeldt, Hans, kgl. Kommissarius. 534.
Arninge, Laal. 722.
Askø. 269.
Asperup, Fyn. 243. 716.
Assens. 48. 61. 68. 284. 290. 400. 506. 517-8. Provsti. 57. 60. 62.
Augustenborg. 304-5.
Augustiner-Orden. 617.
Avernakø. 54.
Avnslev og Bovense. 291. 298. 300. 519.
Backer, Ole, Herrnhuter. 244.
Balle, N. E., Biskop. 360-3. 382. 388 -9. 398. 402-3. 406. 408. 419-20. 623-4.
Balslev, Laurits Luja, Pr. i Guldbjerg. 244. — **Rasmus, Pr. i Haarslev.** 245-6.
Balslev og Ejby. 703. 711. 724.
Bang, Matthis Clausen, Rekt. i Odense. 65. 704. — **Niels, Bisk. i Odense.** 66-76. 274-7. 289.
Banner, Niels. 68. 72. — **Predbjørn.** 64.
Barløse. 65. 72. 300.
Barnekov, Chr. 589-90.
Bartholin, A., Justitsraad. 178. — **Caspar, Prof.** 285. — **Christoffer, Kanc.**

¹⁾ Af de mange i dette Bind (S. 46 ff. 274 ff. 505 ff. 524 ff. 671 ff. 703 ff.) forekommende Præstevæbne har man maattet nøjes med et Udvalg af de vigtigste. Derimod er Sognenavnene i Regelen optagne i Registeret.

- Sekr. 286. — Thomas, Prof. 281. 284. 287.
- Basse, Niels Pedersen, Pr. i Sønderby. 242. 586. 777. — Peder Rasmussen, Pr. p. Drejø. 585-6.
- Bastholm, Chr., kgl. Konfess. 360. 389. 391. 571. 575. — Hans, Pr. i Slagelse 386-7. 392-4. 399.
- Bergen i Norge 370. 401. 424.
- v. Bergen, Andreas, Landsdommer i Odense, 519.
- Benzon, L. J., Pr. i Vestenskov. 369.
- Berg, Claus, Kunstner. 631.
- Berger, C. J., Læge. 365.
- Bering, Peder, Pr. i Veringe. 302-3.
- Bernstorff, A. P., Statsminister. 379. 411-2.
- Bertelsen, Barth., s. Cederfeld.
- Beulwitz, Christoph Ernst, Hofmester. 195. — Marie Christiane Henriette, Hofdame. 794.
- v. Bibow, Hofmesterinde. 795.
- Bidstrup, Hans, Separatist. 772.
- Bie, Oberst, Guvernør i Serampore. 91.
- Biering, Joh. Chr., Pr. i Sønderho. 586.
- Bildsøe, Bisk. i Aarhus. 378. 404.
- Biltdt, Ølrik, Mester. 46.
- Bille, Anders, t. Damsbo. 64-5. 68. 706. 732. — Anders Eriksen. 277-8. — Ove, Biskop. 602-3.
- Bindesbøll, Sev., Biskop. 273.
- Bircherod, Carl Christian, Kommerceraad. 510-1. — Jacob, Prof. i Odense. 713.
- Birckner, M. C., Kap. i Korsør. 396-7.
- Birger, Ærkebisk. i Lund. 633-41.
- Bjelke, Chr., Admiral. 290. — Henrik, Rigsadm. 276.
- Bjærreby, Taasinge. 740.
- Bjørnsholm. 230-3
- Blanckenborg, Baltzør Knudsen. 76. — Peder Knudsen, Borgm. i Odense. 76. 299.
- Blicher, Niels, Pr. i Vium. 400. — Peder, Pr. i Stokkemærk. 512.
- Bloch, Adam Levin, Pr. i Ellidshøj. 307-10. — Matthias, Pr. i Odense. 512. 515. — Tønne, Bisk. 378. 406. 418.
- Bluhme, Christoffer, Hofpr. 409. — Joh. Barthol., Hofpr. 123. 136-40. 219. 440. 697. 699-700. 751. 764-9. 797.
- Blumberg, Hofmedicus. 793. 798.
- Blymester, Chr. Chr., Pr. i Nyborg. 51.
- Boddum, Ydby og Hurup. 533.
- Boesen, Joh. Fr., Pr. i Vigerslev. 245. — Ludvig, Pr. i Rynkeby. 243. — Peder, Pr. i Nakskov. 583-4. — Ulrik Christian, Pr. i Faaborg. 245.
- Bogcensur. 421. 701.
- Bogense. 517. 722.
- Boghvedetiende. 50. 52. 289.
- Bolt, Søren, Stiftskr. i Fyn. 305.
- Bornemann, Henr., Bisk. 85-6.
- Bornholm. 376-7. 408. 438. 805-7.
- Bosse, Martin, Miss. i Trankebar. 188. 194. 200. 202.
- Brahe, Jørgen, t. Hvedholm. 54-5. 57. 61-2. 64-5. 291-2. 733. — Karen. 518. — Mandrup. 715. — Preben. 291-2.
- Brahretollenborg og Krarup. 302 (s. Haagerup).
- Branderslev. 286. 585.
- Brandt, Anders, Pr. i Nordborg, 71. — Christian, Pr. smst. 71. — Frederik, Pr. i Svindinge. 722. — Hans, Separatist. 108-12. 125-6. 131. 136. 745-7. 751. 754. — Otto Frederik, Pr. i Hagenbjerg. 108. — Peter, Konferensraad, Kammersekr. 193.
- Brau Erik, Herrnhuter. 244.
- Breant, Abr. Isaksen, svensk Separatist. 758.
- Bredenberg, A., Pr. v. Frue K. i Kbh. 336-42.
- Bregninge. 276. 704. s. Lande.
- Brendekilde s. Brændekilde.
- Broch, Jens Christensen, Separatist. 306-48. 756-77.

- Brochmand, Jesp., Biskop. 63.
 Brockenhus, Ejler, t. Søndergaard. 48. — Frants, t. Brangstrup. 47. — Frants, t. Vollerslevgd. 52. — Johan, Oberst. 529. 541. — Jørgen, t. Sebberkloster. 67. — Sivert. 688. 691.
 Brodersen, Thomas, Borgm. i Odense. 710. 715. 723.
 de Bruin, Jac., Gen. Major, t. Sandholt. 512.
 Brun, Jacob, Degn i Hornum. 327-8. — Niels Pedersen, Pr. i Odense. 706. 734. — Nordahl, Pr. i Bergen. 401. — Svend Busch, Pr. i Norge. 21.
 Brunius, Prof. i Lund. 626.
 Bryske, Karen. 50. — Karl. 52.
 Bræmer, Claus Nielsen, Pr. i Randers. 808-10.
 Brændekilde og Bellinge. 59. 66. 303. 513-4. 727.
 Brænderup og Ore. 703. 708. 716. 725. 732.
 Brødremenigheden, s. Herrnhuter.
 Buch, Hans, Pr. i Roskilde. 218 ff.
 Budde, Gotzlef, Lensmd. 607.
 Bützow, Henr. Chr., Stiftspr. i Viborg, s. i Kbh. 214-5.
 Bødstrup p. Langeland. 53.
 Børglum (Stift, Kirke). 5. 9-10. 605-9. 619. 685.
 Børup, Morten, Dr. 1-13. 216-7.
 Baar, Pr. p. S. Thomas. 159.
 Callenberg, Greve, 455.
 Camradt, Joch. Fred., Separatist. 759-75.
 Capellin, Peder, Pr. i Tølløse. 513.
 Capito, Johan, Separatist. 759-75.
 v. Caprivi, Jul. Leop. 791.
 Carl, Prins. 88. 450-2.
 Carl, Livlæge, 183.
 Caroline Mathilde, Dron. 802-3.
 v. Castell, Christiane Charl. Fred., Grevinde. 800. — Wolff. Diet., Greve. 442. 460. 785. 788.
 Cederfeld, Barthol., Amtmd. i Kalundborg. 204.
 Charlotte Amalie, Prinsesse. 792. 803.
 Christensen, Hans, Pr. i Tølløse. 604. — Otto, Borgm. i Nakskov. 271.
 Christian I. 631. — II. 805-7. — V. 713. 735. — VI. 204. 212. 235-6. 441-67. 697-8. 764. 768. 778-800. — VII. 800-4.
 Christiania. 212-4. 369. — Univ. 14-23. 217.
 Christiansdal, s. Dalum.
 Christiansfeld. 243-4. 379.
 Christine, Dron. af Danm. 631. — Dron. af Sverig. 706.
 Christoffersen, Søren, Rekt. i Vejle. 349.
 Cistercienser-Ordenen. 231. 253. 255.
 Clausen, Bertel, Pr. i Asperup, 243. — H. G., Stiftspr. i Kbh. 390. — H. N., Prof. 14. — Jacob Poulsen, Pr. i Svaninge. 244. — Peter Kryssing, Pr. i Sønderby 245.
 Conradi, G. J., Gen. Superint. 409. 438. 460.
 Cramer, J. A., Hofpræd. 409. 801.
 S. Croix, s. Vestindien.
 Dahl, Niels, Pr. i Norge. 20. — F. P. J. Overlærer i Frederiksborg Sk. 22. 217-8.
 Dal, Nic., Miss. i Trankebar. 188. 194.
 Dalby og Stubberup. 285.
 Dalum Kloster 66. 286. D. og Sande- rum. 66. 289-90. 513-4. 516. 714. 735.
 Daniel, Nic. Heinr., kgl. Lakaj. 795.
 Dannekiold - Laurwigen, Fred. Ant. Greve. 797.
 Dargun i Meklenborg. 799.
 Daugbjerg, Vib. St. 373.
 David, Chr., Herrnhuter. 239. 695-9. 755. 796.
 Degneembede. 57. 67. 69. 70. 508.
 Diernisse i Fyn. 64. 519. s. Faaborg.
 Dippel, Joh. Conrad. 438-40.
 Donatus, Bygmester. 625.

- Dop, Villum, Kan. i Roskilde. 350.
 Dorph, Niels, Bisk. i Christiania. 212
 -4. — Ole, Pr. i Nakskov. 272.
 Dragstrup og Skallerup. 691.
 Drejer, Peder, Separatist. 765.
 Dreslette i Fyn. 68. 242-3. 776-7.
 v. Düren Adam, Bygmester. 625-49.
 Dyssel, J. A., Provst. 367.
 Daa, Christian. 707. 728.
 Daaben. 175. 323. 334-46. 764. 769-70.
E
 Egeense v. Svenborg. 48. 62.
 Egeroed, Pr. p. S. Croix. 155. 163.
 Eilschou, Peder, Kjøbmd. i Odense. 376.
 Eriksson, Erik og Jacob, svenske Separatister. 758.
 Esbern, Prior i Helligaandskloster i Nakskov. 782-3.
 Eskildsen, Anders, Pr. i Haarby. 73.
 — Hans, Pr. i Svenborg. 47-8.
 Espe og Vantinge. 60-1. 64. 73. 76.
 281. 285. 287. 731.
 Esrom Kloster. 256.
 Ewald, Enevold, Pr. v. Waisenhuset. 98. 102. 183-4. 334-6. 436-8. 440. 694-8. 797.
F
 Faber, Jens Madsen, Pr. i Gislev. 305.
 Falenkamp, Hans, Herredsfog. i Salling Hrd. 512.
 Falster, Jørgen Jørgensen, Prof. i Odense. 712-6. 738.
 Finckenhagen, Sekr. i Miss. Koll. 202-3.
 Fjelsø, Vib. St. 756.
 Flade og Gjørnum. 683.
 Flade og S. Draaby. 691-2.
 Flemløse. 72. 75. 281.
 Flødstrup og Ullerslev. 294. 518-9.
 Fock, Simon, t. Rødkilde. 275-6.
 Fogh, Clemens, Ritmester, t. Kragerup. 404.
 Fougner-Lund, G., Prof. 18.
 Franck, Søren, Pr. i Roskilde. 218 ff.
 Francke, G. A., Prof. i Halle. 88. 96. 181-2. 185-204.
 -Fransk Fromhed-. 618 ff.
 Frauen, Joh., kgl. Konfess. 780
 Fredericia, 577-80. 719-21. 723.
 Frederik III, 719-21. 732. — IV, 83 ff. 778. — V. 800-1.
 Frederik Christian, Markgrøve af Neustadt. 785-7. 799.
 Frederiksberg By (F.s Amager). 107. 141. 741-56.
 Frederiksstad. 758.
 Frits, Gregers. 68. — Hans. 529. — Henrik t. Starupgd. 296. — Jep, Bisk. i Børglum. 607. — Jesper. 59. — Johan, Kansler. 46. — Mogens. 73. — Niels, t. Hesselager. 50. 73. 285. — Niels, t. Ørbæklunde. 73. 296.
 Frits, Hans, Pr. i Vindinge. 76. — Lucas Madsen, Pr. i Svenborg. 274 -5. 283. — Peder, Pr. i Vindinge. 295.
 Frørup. 76. 282. 517.
 Frøslev og Møllerup. 687.
 Fuelse, Laal. 718.
 Fugl, L., Pr. i Saltum. 371.
 Fyns Stift. 46-77. 274-305. 505-23. 703-40.
 Fæmø. 512.
 Faaborg. 49. 54. 56. 61. 66-7. 71-2. 243. 245. 275-6. 278. 298. 516. 519. 724.
G
 Gabel, Christoffer, Geh.-Raad. 72. 286. — Valdemar Chrff. 509.
 Gadstrup v Roskilde. 223. 253.
 Galtrup og Ø. Jølby. 689.
 Gamborg, Fyn. 708.
 Gamborg, Andreas, Prof. 367.
 Gamtofte. 57. 62. 282. 288. 301.
 Gangloff, dansk Postsekr. i Hamborg. 458.
 Gemzøe, Daniel, Feltpræst. 208-10.
 Gerner, Henrik, Stiftspr. i Kbh. 214.
 Gersdorf, B., Geh. Raad, Stiftamtmd. 748-50.

- Gertsen, Melchior, Pr. i Haverslev. 541.
 Giesecke, Karl Ludv., Bergraad. 475.
 484.
 Gislef og Ellested. 297. 300. 305.
 Gjelsted og Rørup. 703.
 Gjøe, Falk Henriksen. 63. 509. —
 Marcus. 300.
 Gjel. 673.
 Glimmingshus i Skaane. 628-31.
 Gløersen, Pr. p. S. Thomas. 162-3. 166.
 Gram, Ebbe Lauritsen, Degn i Vejlev
 og Allested. 288. — Hans, Prof. 812.
 Grasmann, Andreas, Herrnhuter. 238
 -9. 242-3.
 Griff, Henrik, Pr. i Faaborg. 61. —
 Morten Henriksen, Pr. i Ø. Hæsinge.
 279.
 Grothaus, Brødrene (Præst og Læge).
 463. 699. 700.
 Grundtvig, N. F. S. 16-7. 248. 261-2.
 384-6. 423-34. 469.
 Gräter, F. D., Prof. i Ulm. 542-68.
 Grønland. 144. 157. 175. 468-504. 695
 -6. 796.
 Grønnevald, Povl Zachariesen, kgl. Pro-
 visionsforv. 285. 291. 293. 295.
 Gudbjerg. 62-3. 288. 297.
 Gudme og Brudager. 50. 281. 296. 728.
 Guldberg, Ove Høegh, Geh. Raad. 157.
 160. 360. 379. 384. 544.
 Guldbjerg og Sandager. 277. 508.
 Gumløse K. i Skaane. 254.
 Gundsømagle K. 259.
 Gyldenerone, C., Stiftamtmd. i Viborg.
 326. 331.
 v. Gähler, Sigism. Vilh., dansk Envoyé
 extr. i Konstantinopel. 573.
- H**
 Haldsted, Laal. 738.
 Halle, Univ. 199. 200. 438. 441. 459.
 789. 799. s. Francke, Ziegenbalg.
 Hallsen, Povl, Pr. i Haraldsted. 728.
 Hals, Niels Andersen, Rekt. i Odense.
 508.
 v. Ham, Johan, Konrekt. i Roskilde. 350.
 Handrup, V. B., Herrnhuter. 40
 Hans, Konge, 631-4.
 Hansen, Bertel, Forst. for Duebrødre
 i Rosk. 350. — Christen (Riber),
 Biskop i Aalborg. 350. — Christiern,
 Pr. i Tølløse. 601-4. — Gert, Herrn-
 huter. 437. 696. 755. — Jacob, Pr.
 i Aalborg. 673. — Ludvig, Konrekt.
 i Odense. 63. — Mads, Pr. i N. Lyn-
 delse. 47. — Peder, Biskop i Odense.
 391. 394. 403.
 Harboe, Ludvig, Biskop. 154-5. 228. 378.
 Harboøre. 527. 536. 683.
 Hardenberg, Helvig, t. Arreskov. 49.
 Harridslev m. Ann., Aalb. St. 679-80.
 Hasebardt, Jac. Torbensen, Pr. i Bals-
 lev. 703. 707.
 Haslund, Aarh. St. 214-5.
 Hassius, Guvernør i Trankebar. 94.
 Hauge, Hans Nielsen, Lægpræd. 409.
 424-8. 431.
 Haverslev og Bejstrup. 541.
 Hedensted og St. Dalby. 349-56. 511.
 Hedvig, Grevinde, Frue t. Taasing og
 Raachløf. 276.
 Heiberg, T. S., Pr. i Kirkesaaby. 399.
 v. d. Heide, Joh. Dav., Pr. i Sandby.
 283. — Rudolf, Kap. i Nyborg. 243.
 756.
 Helland, Amund, i Bergen. 424-34. 812.
 Hellevad m. Ann. (Bredkjær Prgd.).
 674-5.
 Helnæs Kapel. 72. 242-3. (s. Sønderby).
 Hemmingsen, Niels, Prof. 569-71.
 Herlufmagle. 728.
 Herrested, Fyn. 48. 57. 739.
 Herringe, Fyn. 53. 64. 287.
 Herrnhutere. 34-45. 145-6. 156-8. 165.
 179. 193. 214-5. 234-50. 371. 378
 -80. 441 ff. 755-6. 776-7. (s. Zin-
 zendorf).
 Hersleb, Ole, Pr. v. Vartov. 184. 440.
 — Peder, Biskop. 101. 141-2. 187.
 218-29. 437. 461-3. — Svend Broch-
 mann, Prof. 14-23. 217-8.

- Hess, Conrad, st. Sandholt. 293. 302.
 Hesselager. 50. 285. 291. 293. 295.
 305. 510. 516. 711. — Gaard. 46.
 50. 73. 293.
 Heyerdahl, N. R., Pr. i Gausdal. 17-8.
 Hillerslev, Pyn. 53. 67. 279. 302.
 Hindsholm, Laur. Jacobsen, Bisk. i
 Odense. 65. 703-40.
 Hjort, Peder, Prof. 14-5. 543. — Søren,
 Rekt. i Roskilde. 350.
 Hjorth, J. M., Pr. t. S. Ibs. 376-7.
 Hjortels (Hjortdal). 538-40.
 Hjøring. 683-4.
 Hojer, Andreas, Prof., Gen.-Procurør.
 181-204. 439.
 Holst, Pet. Nic., Kap. v. Trin. K. i Kbh.
 Separatist. 99. 184. 747-8.
 v. Holstein, Joh. Ludv., Geh.-Raad. 107.
 141-2. 146. 150. 194. 201-2. 204.
 219. 226. 333-4. 342-3. 462-3. 748
 -50. — Philip Chrff., Kaptejn, Herrn-
 huter. 34-45.
 v. Holsten, Adolf Hans, t. Langesø.
 294-5. — Christoph. 519.
 Holtug. 810-11.
 Horne i Fyn. 49. 55. 234. 284. 292.
 707-8.
 Horbelev, Falster. 712.
 Horster, J., Pr. i Sørbymagle. 388.
 Humanismen. 3. 12-3.
 Humble, Langeland. 297. 704.
 Humble, C. R., Pr. i Ønslev. 401.
 Hundborg og Jannerup. 530-1.
 Hundslund (Dronninglund). 674. 677.
 Hviid, And. Chr. 364-7. — Matthias,
 Holmens Provst. 214. 757. — Mads,
 Pr. i Brænderup. 703.
 Hyllinge Kirke. 595.
 Høeg, Ejler. 714. 716. — Mogens, t.
 Kjærgaardsholm. 280. 733. 738.
 Højby, Fyn. 71.
 Højen, Ribe St. 354.
 Hørby, J., Pr. i Krogstad, Norge. 372.
 Haagerup, Fyn. 66. 72. s. Brahetrolle-
 borg.
 Haarby, Fyn. 64-5. 73. 278.
 Haarslev, Fyn. 245. 300.
 S. Ibs K. p. Bornholm. 376-7. 805-7.
 Ibsen, Laurens, Vikar i Aarhus. 601-2.
 — Thomas, Pr. i Rønninge. 291.
 Idestrup, Falster. 706.
 Ild, Samuel Jensen, Pr. i Udby. 303.
 Ingstrup m. Ann., Aalb. St. 671-2.
 Isak, Provst i Roskilde. 251.
 Jacobsen, Laurits, s. Hindsholm.
 Jahn, Bonde, Pr. i Øls. 215.
 Janson, H. F., theol. Prof. 360. 363. 382.
 Jaromar, Fyrste af Rygen. 255.
 Jelstrup og Lyngby. 680-1.
 Jena, Univ. 436. 798.
 Jerichow, Traugott Imanuel, Præst.
 183. 795.
 Jerslev. 674. Herred. 673-7.
 Jespersen, Niels, Bisk. i Odense. 47
 -8. 297. — Peder, kgl. Koffession.
 84-5.
 Jessen, Er. J., Etatsrad. 154-5. 159. —
 Jes, Pr. i Nykjøbing F. 709. 713.
 Jetsmark, Aalb. St. 672.
 Jonge, N., Pr. i Allerslev. 394.
 Jordløse og Haastrup. 280. 302.
 Juel, Chr., Brigadier. 210. — Jens,
 t. Juellinge. 280-1. — Niels, Ad-
 miral, t. Taasinge. 282.
 Jørgensen, Hans, Pr. i Sønderby. 47.
 — Hans, Pr. i Skeby. 508. — Jørgen,
 s. Falster.
 S. Jørgensgaard og Sørup. 63. 66. 509.
 517-8. 716
 Kalent (Præste-). 60.
 Karby m. Ann. p. Mors. 686.
 Kamstrup v. Roskilde. 251.
 Kateketer, Katekisation. 219-20. 226-7.
 Kæmpe, Povl Pedersen, Chr. II's Kans-
 ler 805-7.
 Kingo, Joh. Chrff., Miss. i Vestindien.
 152. 155. 158-64. 168-9. — Thomas,

- Prof., Pr. i Allesø. 158. — Thomas, Krogstrup, Niels, Herredsskr. i Salling Hrd. 512.
 Biskop. 282-304. 505-7.
 Kippinge, Falster. 707. 731.
 Kjerschou, P. C. H., Bisk. i Bergen. 22-3.
 Kjerte i Fyn. 58. 709.
 Kjersteminde. 49. 277. 285. 291. 623-4.
 Kjettinge, Laal. 68. 731. Als. 304.
 Kjettrup og Gjettrup. 537-8.
 Kjærstrup Slot p. Taasinge. 206.
 Kjærum, Fyn. 303. 519.
 København. 4. 9. Frue K. 212. 214. Nicolai K. 212. 380. 696. Helligg. K. 71. 696. Trinitatis K. 696. 742-9. Holmens K. 213. 417. 696. S. Petri K. 124. 141. V. Frelsers K. 191. Universitet. 359-64. 375. 512. Metrop. Sk. 14-5. 19. 20. Waisenhuset. 99-100. 102-3. 107. 142. 183. 388. 436-8. 140. 694-702. 797. Valkendorfs Koll. 15-7. Slot. 631-3. Blaataarn 631. 766.
 Kjøge. 262-5. 373.
 Kjølstrup og Agedrup. 49. 287.
 Kjøng i Fyn. 54. 72. 290.
 Klim, Thorup og Vust. 536-7.
 Klingenberg, Lorents. 508. — Peder, t. Vejlegd. 280. 288.
 Knoff, Christoffer, Hofpræd. 569.
 Knudsen, Knud, Pr. i N. Næraa. 245. — Peder, Pr. i Søllinge. 714-5. 720.
 Kollerup og Skræm. 541.
 Kornerup og Svogerslev. 222. 226-8.
 Korsør. 226. 396. 756.
 Korte, Spisemester i Waisenhuset. 183.
 Korup (Trøstrup-) og Ubberud. 58. 66. 68. 296. 304. 512. 519.
 Krabbe, Gregers. 58. 707. 722. — Jørgen. 719. — Niels. 58.
 Krag, Otte. 732. — Vogn, t. Neesgaard. 539.
 Krarup, Chr. Laursen, t. Mullerup. 288.
 Kreydal, Aug., Miss. i Vestindien. 168-9. 173.
 Krogsbølle v. Nakskov. 583-4.
 Krummedige, Henrik. 257.
 Kruse, Jørgen, kgl. Kommissarius. 688. — Mogens, Oberst. 529-32. 535. — Niels, Separatist. 759-75.
 Kullerup og Refsvindinge. 77. 294. 296.
 Kværndrup. 64. 513. 721.
 v. Küchelsom, Alex. 57. 60.
 v. Künsberg, Ernst Sigismund, Baron. 186. 193. 793.
 Kønechen, Jesper Balterßen, relig. Sværmer. 72.
 v. Kørbitz, Joh. Christoph, Rigsmarskal. 276-7. 301. 714.
 Kaas, Anders. 49. — Erik. 62. 65. — Jørgen. 721. 723. — Mogens. 58-63. 717. 720.
 Kaasbøll, Ejler Chff., Pr. i Kbh. 696.
 Laminit, J. J., Pr. i Vemmetofte. 790.
 Landet og Bregninge. 276. 278. 507.
 Landet og Aageby. 706.
 Landorph, Jørgen, Gen. Fiskal. 291. 295-6. — Knud, Lector Theol. i Odense. 296.
 Lange, Henrik, t. Rygaard. 63.
 Langhorn, Henrik, Officer. 700-1.
 Langaa og Øxendrup. 55. 63. 280. 301. 718.
 Lassen, Jens, Landsdommer. 66. — Niels, Ridefoged t. Dalum Kl. 66.
 Laurberg, Laurids, Pr. i Sønderholm, Provst i Hornum Hrd. 310. 327-8. 330. 333.
 Laverentzen, Johannes, Bisk. Kingos Famulus. 283. 296.
 Lehn, Joh., t. Hvidkilde. 518.
 Lemvig, Villum Hansen, Pr. i Strøby. 810.
 Lerche, Cornelius, Pr. i Oure. 287. — Knud, Pr. i Nysted. 69. 710. 731. — Mads, Pr. i Nyborg. 729. — Peder Pedersen, t. Rygaard. 279-81. 286. Vincens, t. Rygaard. 282. 301.

- Lerup og Tranum. 541.
- Leth, Christen Langemach Pr. i Kbh., Prof. cat. 214. — Christoffer Henning, Rekt. i Nyborg. 292-3. — Hans, Pr. i Ringe, s. Hofpræd. 292. 716. 720-1. 734. 768. — Jens Matth., Pr. i Svaninge. 245.
- Lillelund, Laurits, res. Kap. i Faaborg. 243.
- Lindenov, Hans, t. Iversnæs. 53.
- Lintrup, Søren, Herrnhuter. 755.
- Ljørslev og Ørding. 688.
- Lock, Hans Hansen, Rekt. i Faaborg, s. Pr. i Svaninge. 66-7. 278.
- Lodberg, Jacob, Bisk. i Odense. 512.
- Luccoppidan, Jens Mogensen, Pr. i Bregninge. 276. — Mogens Pedersen, Pr. i Ø. Skjæringe. 513. 517. — Peder Jensen, Pr. smst. 276.
- Ludvigsen, Jacob, Pr. i Horne. 284. — Jost, Pr. i Faaborg. 71. 299.
- Luja, Christian, Dr. 718. — Chr. Mich., Rect. i Assens, s. Pr. i Ørbæk. 290. 297. — Laurits, Prof. i Odense. 304.
- Lumby, Fyn. 288. 290. 508.
- Lund. 5. 9. Domkirke. 5. 625-70.
- Lund, Fr., Pr. i Ørslev og Solbjerg. 404. — Jørgen, Kap. i Saltum. 371. — Torkild, Miss. i Vestindien. 169. 172. 174. 176. 179.
- Lunde, Fyn. 277.
- Lunding, Kommandant, Fredericia. 579.
- Lunge, Iver, t. Østrupgd. 50.
- Luxdorph, Bolle Villum, Kanc. Dep. 368. 543. — Peder, t. Fjellebro. 287. 299.
- Lykke, Anne 722. — Niels, Oberstløjtn. 527. 671. 683.
- Lyndelse, s. Nørre-L., Sandholts L.
- Lyngby, Kongens. 373. 577.
- Lützens, F. J., Hofpræd. 85-7. — Frederik, Inform. hos Kronprins Frederik (V). 193-4.
- Mackeprang, H. J., Miss. i Vestindien. 180.
- Madsen, Hans, Pr. i Svaninge. 234. — Jacob, Bisk. i Odense. 49-51. — Michel, Raadm. i Naksø. 269. 272. — Morten, Bisk. i Aarhus. 351. — Niels, Pr. i Tølløse. 604. — Oluf, Pr. i Viby. 351.
- Magens, Joh. Melch., Stadshauptmd. p. S. Thomas. 160-1.
- Magleby, Langeland. 288. 297.
- Malmö. 347-8. 756. 759. 765-6. 775-6. 805-7. — Malmöhus. 646-8.
- Marezoll, Pr. v. Petri K. i Kbh. 390.
- Margrete, Dron. 255-6. — Helgeninde. 253-4.
- Maribo. 68. 76. 267. 271. 523. 705.
- Marslev, Fyn. 65.
- Masius, H. G., Prof. Hofpræd. 85.
- Mejer, Henrik, Pr. i Roskilde. 218-29.
- Melanchton, Filip. 570.
- Merløse Hrd. 591-600. Kirke. 594-7.
- Mesinge, Fyn. 275. 732.
- Michelsen, Hans, Bisk. i Odense. 53-64. 710. — Hans, Borgmester i Malmö. 805-6. — Jørgen, Pr. i Hatting. 351.
- Middelfart. 48. 722.
- Mission bl. Hædninger (Miss. Kollegiet) 44-5. 78-97. 144-203. 245-6. 572-4 i Grønland. 469-504. i Estland og Lifland. 657-8.
- Moltke, Adam Gottlob. 792. — Fred., Stiftamtmd. 211-2.
- Mondot, Joh. Chr., Kantor i Odense. 65.
- Mors Ø. 686-93.
- Mossin, Hans, Pr. i Kbh. 696. 757.
- Mule, Claus, Pr. i Nyborg. 301. 305. — Claus, i Odense. 704. — Hans, Pr. i Nyborg. 69. 70. 282-3. 300. 731. — Hans, Pr. i Danneberg. 523. — Hans i Kbh. 705. 710. 714. — Mogens. 722.
- Munk, Ebbe, t. Fjellebro. 53. 60. 287. — Kirstine. 723-4.
- Munkebo, Fyn. 537. 729.
- Murbeck, Per, Pr. i Malmö. 776.
- Muus, Chr., Bisk. i Odense. 509-12.

- Mygind, Jens, Kap. i Nyborg. 756. —
 Jørgen, Pr. i Dreslette. 777.
- Mühlenphort, Koloniinsp. i Grønland.
 470 ff.
- Müller, Chr. Rud., Bisk. i Odense. 508-9
- Mynster, J. P., Biskop. 381. 383-4.
- Møller, Jens Prof. 384. 542-68. — Jør-
 gen, Oberstløjtn. Legatstifter. 293.
 — Rasmus, Biskop. 543.
- Mølleskov, Pr. i Kornerup. 222.
- Nadvere, den hell. 58. 75-6. 105. 109-
 12. 115-8. 121-2. 174. 297. 318-21.
 744-6. 752-3.
- Nakskov. 266-73. 509. 581-5. 704-5.
 722-3.
- Naur og Sir. 379.
- Naur, Hans, Pr. i Vissenbjerg. 299.
 703.
- Nielsen, Niels, Told- og Raadmd. i
 Nakskov. 271.
- Nissen, Nic. Lang, Rektor i Kbh. 14. 20.
- Nobel, Hans, t. Sandholt. 515.
- Norby, Margrete, Frue. 703.
- Nordborg, 417-8. s. Tuntoft.
- Nordrup, Matthis, Vintapper, Pietist.
 184.
- Norge. 14-23. 35. 244-5. 370. 782-4.
- Nors og Tved. 533-4.
- Norup, Fyn. 294.
- Nyborg. 51. 59. 67-70. 143. 243. 282-3.
 289. 511-2. 519. 728-9. 756. Skole.
 48. 51. 69. 286. 292-3. Slot. 53.
- Nykjøbing, Falster. 704-5. 707. 709.
 712. Mors. 688-9.
- Nyrop, Christoffer, Pr. i Nyborg. 511-2.
- Nysted. 69. 731.
- Nørhaa, Thy. 532.
- Nørre-Broby. 67. 71. 703.
- Nørre-Jerløse og Kvandløse Kirker.
 597-9.
- Nørre-Lyndelse. 47. 724.
- Nørre-Næraa. 245.
- Nørre-Vedby og Nørre-Alslev. 506.
 704.
- Ocksen, H., Bisk. i Aarhus. 195.
- Odense. 5. 10. 64-5. 73. 302. 526. 713.
 717. Stift. 46-77. 274-305. 703-40.
 S. Knuds K. 270. 375-6. 515. 714.
 Kloster. 10. 736. S. Hans K. 71. 284.
 295. 302. 717. 731. Frue K. 10. 706.
 Graabrødre K. 57. Hospital. 58. 75.
 Skole. 63. 65. 72. 304. 508. 514.
 516. 709. 722. 739. Gymnasium.
 709. 712-3. 730. 739.
- Ohm, M. P., Pr. p. S. Thomas. 162-3.
 167-8.
- Olivarius, Holger, Pr. i Ørslev. 181-5.
- Ollerup. Fyn. 713-4.
- Olrog, Jens, Kap. v. Trin. K. Kbh.
 742-9. 757-8.
- Olsen, Severin, Pr. i Nakskov. 582-3.
- Ondløse Kirke. 599-600.
- Ostindisk Mission, s. Trankebar.
- Oure og Vejstrup. 280. 286-7. 301.
- Overtro. 573-4.
- Palladius, Niels, Biskop. 670. — Peder,
 Biskop. 24-33.
- Pallesen, Jens, Pr. i Ø. Hornum. 326.
 333.
- Paludan, Joh., Pr. i Fanefjord. 368.
- Parsbjerg, Oluf. 63-4.
- Patronatsret. 48. 50-2. 54. 57. 59. 62.
 64-5. 276-304. 505-19.
- Paulin, Peder, Pr. i Roskilde. 227.
- Pavels, Claus. 382-3.
- Pedersen, Arvid, Pr. i S. Ibs. Salm-
 digter. 805-7. — Jens, Pr. i Dalum
 (Christiansdal) og Sanderum. 289-90.
 — Laurits, Pr. i Nykjøbing F. 705.
 Søren, Pr. i Ørum. 351.
- Pertou, Hans, Pr. i Ølgod. 371.
- Petersen, Cort, Student, Separatist.
 108. 112-3. 118. 131. 136. 742-3.
 745. 751. 753-4.
- Pest. (1629). 350. (1654). 354. 705-6.
- Petresch, Em., Degn i Hunseby. 303.
- Pietisme. 235-7. 240-1. 436 ff. 698.
 789-99.

- Pilgeruh, Herrnhuterkoloni i Holsten. 40.
- Piper, Dines, Herrnhuter. 755-6. 776.
— Joh. Peter, Fyrforvalter. 99. — Joh. Peter, Separatist. 99-143. 741-56.
- v. Plessen, C. A., Overkammerherre. 450 ff. 781. — Chr. Ludv., Geh. Rd. 781.
- Ploug, Hans Hansen, Byfoged i Faaborg. 275-6.
- Plum, Fred., Bisk. i Odense. 211-2.
- Podebusk, Henrik. 724.
- Pontoppidan, C., Justitsraad. 421. — Erik, Hofpræd. 107-41. 195. 361. 544. 741-55.
- Poulsen, Jochum, t. Vaar, Justitsraad. 306-7.
- Powisch, Henning, t. Hollufgd. 60. 65. — Otto. 688. 714. 719. 733.
- Povlsen, Lavrits, Pr. i Søby. 46-7. — Povl, Pr. i Allerup. 505-6.
- Pressier, Chr. Fried., Miss. i Trankebar. 191. 200.
- Præmonstratenser-Orden. 605. 618-21.
- Præstegaarde. 407.
- Præstekaldelse. 47. 55-6. 60-1. 67. 71. 75. 274-305. 709.
- Pultz, Hans Friderich, Major. 301.
- Paarup og Hosp. i Odense. 58. 75. 515.
- Paasche, Povl Christensen, Pr. i Skjoldborg. 524-30.
- Quist, Fred., kgl. Konfess. 154-5.
- Rahbek, K. L., Prof. 421.
- Ramus, Chr., Bisk. i Odense. 243. 519. 777. — Jacob, Bisk. smst. 369. 376.
- Randrup, F., Pr. i Bregnings og Bjergsted. 395.
- Randers. 808.
- Rantzau, Christian, Greve. 543. 708. — Christoph, t. Quarnbek. 204-8. — Frants. 269. — Henrik. 569-71. — Johan, General. 209-10. — Jørgen. 294. 298.
- Rasch, Claus, Præsident i Nyborg. 67-9. 286. 291. 294. 298.
- Rationalisme. 211. 380 ff. 409 ff.
- Ravn, Thue Ole, Miss. i Vestindien, s. Pr. i Ø. Løgum. 152. 158. 161.
- Reenberg, Christian, Kap. v. Nic. K. i Kbh. 696. 702. — Morten, Provst. 208.
- Rehling, J. A., Pr. i Egebjerg, s. i Hillerød. 395.
- v. Reitzenstein, Wolf Veit Christoph, Geh. Rd. 793.
- Reuss, Beate Henriette, Grevinde. 790. 794. — J. Fr., Prof. theol. 344-6. 783. 790. 797.
- Reutze, Matthæus, Pr. i Ryslinge. 285. 297.
- Reventlow, Chr. D. 398. — Ludvig. 397.
- Ribe. 5. 9. 709-10. Stift. 377-8.
- Riisbrich, Otto, t. Gierskov. 286-7.
- Ring, Elias, Dr. med. 511.
- Ringe, Fyn. 716. 720-1. 734.
- Ringkjøbing, And. Andersen, Bisk. i Aalborg. 673.
- Ringsted. 226. 402-3. Kirke. 258. Kloster. 254.
- Riserup, Falster. 721. s. N. Vedby.
- Rohn, A. C., Pr. v. Petri K. i Kbh. 123-6. 131. 136-40. 184. 440. 751-5.
- Rorup og Glim. 218-9. 252.
- Rosenheim, Jens, Kancelliraad. 292.
- Rosenkilde, Jens Ped., Pr. i N. Aaby. 74.
- Rosenkrantz, Christense. 280. — Erik. 297. — Gunde. 721-2. — Iver, Geh. Rd. 781. — Jens. 285-6. — Jørgen. 721. — Mogens. 280. — Oluf. 73-4.
- Rosenstand-Goiske, Peder, theol. Prof. 360-1.
- Rosenvinge, Mathias, t. Ørbækklund. 296. 299. 506-7.
- Rosing, Sør. Christensen, Pr. i Strøby. 810.
- Roskilde. 6. 11. 250-62. Domkirke. 218-29. 259. Frue K. 218. 220. 228. 250-61. S. Ibs. K. 259. S. Peders

- og Povls K. 253. Skole. 349-50. Duebrødre Hosp. 350. 603.
- Rothkirch, Chr., t. Stensgd. 68.
- Rubjerg og Maarup. 677-9.
- Rud, Korfits. 58. 60. — Otte. 58.
- Rudkjøbing. 284. 704. 734. 738.
- Ryslunge. 299. 516. (s. M. Reutze).
- Rødby. 36.
- Rønninge og Rolfsted. 288. 290-1. 507-8. 518.
- Rønnov, Ejler, t. Hvidkilde. 277.
- Roepstorff, U. W., Guvernør i Vestindien. 169.
- Rørdam, Chr. Bolle, Pr. p. S. Thomas. 155-6. 163. — Peter, Pr. i Lyngby. 577-81.
- Sadolin, Hans Jørgensen, Pr. i Thorreby. 576-7. — Hans Theophili, Pr. i Horbelev. 68. 712. — Jørgen Jensen, Bisk. i Odense. 505.
- Saltum og Hune. 371.
- Sandager og Hølevad. 54-5. 722.
- Sander, Chr. L., Prof. 547.
- Sandholts Lyndelse og V. Hæsinge. 60. 77. 292-3. 302. 512. 515. 518.
- Satterup, L., Pr. i Dannemare. 369.
- Saxkjøbing. 68.
- Saxtorph, Pet., Pr. v. Nic. K. i Kbh. 380.
- Saxtrup, Niels, Pr. i Nakskov. 272. 707.
- Schartau, Henr., Pr. i Lund. 667. — N. H. i Kbh. Sk. 19.
- Scheel, Erik, t. Arreskov. 513.
- Schimmelmänn, Ernst, Greve. 177. — Heinr. Ludv. Ernst. 177.
- Schiøtt, Preben, r. Kap. v. Frue K. i Kbh. 380.
- Schmidt, Chr., Bisk. i Christiania. 369-70.
- Schrader, Joh. Herm., Provst i Tønder. 186.
- Schrøder, J. W., Etatsraad. 136-40. 181-2. 185-204. 334-6. 468-9. 701.
- Schubarth, J. L., Berghauptm. 783.
- Schulin, J. S., Minister. 193. 778. 785.
- Schult, Diderik, t. Findstrup. 279. 286. 289-90. 303-04. — Jørgen. 277.
- Schultz, N. S., Pr. i Trondhjem. 21. — Stephan, Jødemissionær. 572.
- Schultze, Benjamin, Miss. i Trankebar. 188.
- Schurmann, Laurits, Pr. i Frørup. 517.
- Schwartzkopf, Edvard O., Separatist. 437. 696-7. — Matth., Pr. i Skovlænge. 369.
- Schwings, F. H., Kap. t. S. Laurentii p. Før. 371.
- Schwillmann, W. R., Pr. i Slesvig. 410.
- Schytte, O. O., Pr. i Taars. 369.
- Schønheyder, Bisk. i Trondhjem. 408.
- Schaarup, Jens Zeuthen, Pr. i Udeog Oppesundby. 798.
- Seeberg, Gerhard, Pr. i Tune i Norge. 402.
- Sehested, Chr. Thomesen. 62. 709-10. — Christoffer. 288. 290. — Hannibal. 66-7. 736. — Jens. 286. 288. — Mogens. 62-3. — Niels. 286.
- v. Seidewitz, Hoffrøken. 456-8. 463.
- Sengeløse. 253.
- Sennels v. Thisted. 534-5.
- Separatister. 98-143. 237. 306-48. 487-40. 697-8. 741-77. 786. 796.
- Seydlitz, Joh. Aug., Hofpræd. 204. 785.
- Sibbern, F. C., Prof. 15. 18.
- Sigersholm. 592.
- Simmerbølle. 283.
- Sindal og Astrup. 280. 409.
- Sjørring og Torsted. 531. 607.
- Skallerup og Vennebjerg. 685.
- Skamby, Fyn. 705. 708. 710. 724-5.
- Skeby og Otterup. 51. 66. 75. 288. 290. 508. 728.
- Skeel, Jørgen Ottesen. 296. 298. 736.
- Skiby Kirke. 259.
- Skjellerup og Ellinge. 278-9. 294. 299.
- Skjoldborg og Kallerup. 526-30.
- Skolevæsen, det lærde. 49. 69-70. 717. 812. (se Almueskolevæsen).

- Skotte, Peder (Petrus David de Scötia), Prof. 8. 11.
- Skriftemaal (Skriftestol). 24-33. 184-5. 308-9. 319-20. 506.
- Skrock, Christen Clausen, Pr. i Svendborg. 46.
- Skydebjerg og Orte. 298. 302. 513.
- Skaarup, Fyn. 284. 704.
- Slagelse; Skole. 547.
- Slesvig, By. 6. 11. Stift. 12. Domkirke. 12.
- Smit, Jesp. Laur., Rekt. i Sorø, s. Pr. i Brænderup. 76.
- Smith, Laurids, Prof. 363.
- Sneslev og Førslev. 728.
- Snøde, Langeland. 708.
- Solbjerg og Sundby. 690.
- Sophie Caroline, Enkehert. af Ostfriesland. 787. 792.
- Sophie Christiane, Markgrevinde. 441 ff. 778-88
- Sophie Hedeveg, Prinsesse. 88. 183. 450. 452. 463. 700. 790.
- Sophie Magdalene, Dronning. 187. 441 ff. 779-80. 784. 799-804. — Dron. af Sverige. 802.
- Sørø. 13. Kloster. 254. 256. 592. Skole. 76.
- Sparre, Jens, Pr. i Sønderup og Suldrup. 326. 333
- Sperling, Jac., Pr. i Odense. 59. 60. 65. 707. 716. 725.
- Stadager og N. Karleby. 511.
- Steenbuck, Hans, Prof. theol. 344-6. 746. — Hans, Pr. i Meelhus. 375.
- Steffens, Henrik. 381. 384.
- Stenløse og Fangel. 52. 66. 292. 516-7. 731-2. 739.
- Stenou (Steensen), Erik, t. Skovgaard. 281-2. 291. 304.
- Stiftsbjergby og Mørke. 280.
- Støkkemark, Laal. 510. 512.
- Stolberg (-Wernigerode), Chr. Ernst, Greve. 100. 204. 441. 698. 778-804. — Christian Günther, Greve. 800.
- Struck, Iver Lavritsen, Pr. i V. Skjerning. 59. 60.
- Strøby og Varpelev. 810.
- Stub, Ambrosius. 515.
- Stubbekjøbing. 49. 68. 704.
- Støttrup, Morten, Separatist. 306-7. 309. 324. 333. 767.
- Sunesen, Anders, Ærkebiskop. 253. 650-64.
- Svaninge. 67. 234-50. 277. 304. 507. 513. 518. 520.
- Svend Norbagge, Bisk. i Roskilde. 252.
- Svendborg. 49. 277. 737-8. Frne K. 274-5. 283. 285. 294. 305. S. Nic. K. 46-7. 275. 283. 285. 305. Kloster, 49.
- Sverige. 438-9. 510-1. 758. 796.
- Svindinge, Fyn. 51-2. 65. 282-3. 300. 722.
- Svogerslev, s. Kornerup.
- Sæby og Hallenslev. 388.
- Sørslev, Fyn. 706.
- Søby og Heden. 46. 291.
- Søby og Thurup. 281-2. 298
- Søhlenthal, Georg Wilh., Baron. 193. 461-2. 699. 792. 794-5.
- Søllested og Vedtofte. 298. 304. 509.
- Søllinge og Hellerup. 276-7. 301. 305. 714-5.
- Sønder-Broby. 48. 53. 280-1. 297. 518. 732.
- Sønderby (og Helnæs). 47. 72. 75. 242-3. 245. 585 6. 724. 735. 777.
- Sønderholm og Frejlev. 327.
- Sønder-Højrup og Gjesteleve. 51. 59. 516.
- Sønder-Kirkeby, Falster. 372.
- Sønder-Næraa og Aarslev. 57. 62. 67. 70.
- Søndersø, Fyn. 304. 709. 727.
- Sørensen, Tyge, Raadm. i Nakskov. 269.
- Taisen, s. Thaysen.
- Taulov, Jørgen Bertelsen, Prof. i Odense. 706. 717-8.
- Terchelsen, Gjødert, Kap. v. Nic. K. i Kbh. 336-42.

- Telens, Bisk. i Viborg. 378. 399.
 Thaysen, P. C., Student, Separatist. 742-3. 746. 758,
 Thaulow, H. H., Pr. i Moss. 401.
 Thestrup, Frants, Bisk. i Aalborg. 283.
 286. 622. — Matthis Olufsen, Pr. i Dalby. 285. 507. — Rasmus, Pr. i Mesinge. 275.
 Thillerup, Jacob, Pr. i Haderup. 437.
 Thisted, Skole. 350.
 S. Thomas, s. Vestindien.
 Thott, Henrik. 74. — Knud. 288. 300. — Otto, Greve. 146. 166. 575.
 Thy. 523-35.
 Thøger, Helgen. 615-7. — Pr. i Tølløse. 601.
 Tiende. 405-6. 514. 616. s. Boghvedetiende.
 Tingsted, Falster. 708.
 Tirsted, Laal. 719.
 Tjellesen, Hans, Miss. p. S. Croix. 169. 172. 175. 179.
 Tjæreby og Alsønderup. 388.
 Tolstrup og Stenum. 674. 676-7.
 Tommerup og Brylle. 66. 276. 734. 738.
 Torm, Erik, Politimester i Kbh. 346-7.
 Tranekjær. 708. 729.
 Trankebar, Mission. 78-97. 158. 185-204.
 Trelund, Hans, Bisk. i Viborg. 326. 331.
 Trochiscus, Peder Nielsen, Pr. i Asmindrup. 513.
 Trolle, Birgitte. 279. — Børge. 281. — Frederik. 300. 302. — Korfits. 279. 292-3. 512. 515. — Niels, t. Trolholm. 58. 715. — Niels Korfitsen. 279.
 Trondhjem. 21. 370. 408. Skole. 15. 20.
 Treschou, Giorth, Pr. i Stadager. 511.
 Trøstrup, s. Korup.
 Tuntoft (Nordborg). 52. 71.
 Tved i Fyn. 47. 65. 284.
 Tvedbring m. Ann. p. Mors. 686.
 Tødse og Erslev. 689.
 Tølløse. 513. 589-605.
 Tømmerby og Lild. 526.
 Taarnby p. Amager. 375.
 Ubechel, Pr. i Malmø. 765. 776.
 Udby og Ørslev. 303.
 Ude- og Oppe-Sundby. 798.
 Uggerslev, Fyn. 304.
 Ugilt og Taars. 681-2.
 Ulbølle, Fyn. 72. 277. 295.
 Uldum og Langeskov. 409.
 Ulfborg K. 270.
 Ulfeld, Flemming. 718. — Korfits Knudsen. 46. — Lavrits. 63. 707. 727. 733. — Peder Nielsen, t. Broholm. 50.
 Ulfstand, Jens Holgersen. 628-31.
 Ulitschen, Hofpræd. 792.
 Urlev. 354.
 Urlsruerger, Joh. Aug., Senior i Augsburg. 199-200. 246-7. — Samuel. 572.
 Urne, Axel. 46. — Christian. 270. — Claus. 670. — Helvig Sofie. 294. — Knud. 46. — Knud Sivertsen. 68. 284. 290. 507-8. — Lave. 670. — Lisabeth. 715. — Sivert. 719.
 Ussing, Henrik, Pr. i Lille Lyndby. 402-3
 Valdemar den store. 250-1. 253.
 Valkendorf, Christoffer. 51. — Henning. 52. 62-5. 723. — Ingerd. 46.
 Vallø, adel. Frøkenkloster. 197. 204.
 Waltersdorph, Guvernør i Vestindien. 173.
 Walther, Chrff. Theod.. Miss. i Trankebar. 188. 191-2. 194. 200.
 Vandal, Iver, Konrekt. i Odense. 714.
 Vang og Torup. 531-2.
 Wedel, Wilh. Friderich, Greve. 279. 281.
 Vedel, Anders Sørensen, kgl. Historie-skr. 4. — Peder, Pr. i Stavning. 234-5.
 Wederkinch, Chrff., Pr. i Helnæs, s. i Sønderby. 242-3.
 Vedtofte, s. Sølsted.
 Veggerby og Bislev. 307.
 Veggerlæs, Falster. 706.

- Vejerslev og Blidstrup. 687.
 Weigner, Herman, Pr. i S. Jørgens-
 gaard. 517-8.
 Vejle, Skole. 349.
 Vejle, Anders Mortensen, Pr. i Heden-
 sted. 349-56.
 Vemmetofte. 790.
 Vendsyssel. 10. 538. 605-22. 671-85.
 Venstermand, Morten. 257.
 Vervinge, Fyn. 66. 276. 302.
 West, Hans, Rekt. i Christianssted p.
 S. Croix. 167.
 Vesterborg. 717. 735. 739.
 Vester-Brønderslev. 605-23.
 Vester-Hæsinge. 507.
 Vester-Skjerninge. 59. 61. 277-8.
 Vestervig. 533. 616. 620.
 Vester-Aaby og Aastrup. 48. 72. 74.
 300. 302. 519.
 Vestindien, dansk. 144-80.
 Wexels, W. A., Pr. i Christiania. 19.
 421-2. 427-8.
 Viborg. 5. 9. 713. 807. Stift. 213-5. 377-8.
 Viby, Fyn. 277. 282. 298. 729.
 Viby v. Aarhus. 351.
 Widsted, Laurits Mortensen, Pr. i Nak-
 skov. 68. 270. 272. 583. 705. 737.
 Wiedbrock, Miss. i Trankebar. 200.
 Vigerslev og Vevlinge. 52. 245. 277.
 294-5. 706. 726-9.
 Vilhelm, Abbed i Æbelholt. 620. 652.
 Villumsen, Hans, Gen.-Proviantmester.
 74.
 Vind, Hack. 707. — Iver. 722.
 Windfeldt, Jens, Pr. i Naur. 379-80.
 Vingaard, Hans, Kap. i Rødby. 26.
 Vinding, Peder, Licentiat. 70.
 Vindinge i Fyn. 76. 295. 518.
 Winslow, Peder, Konrekt. i Odense. 740.
 Vissenbjerg (Fuglevig Prstgd.). 55-6.
 58. 299.
 Winther, Laur. Christensen, Pr. i Hol-
 tug. 811
 Vitskøl Kloster. 230-3.
 Wittenberg, Univ. 203. 805-7.
 v. Vittinghoff, Frederieh, Baron. 282.
 298.
 Vium, Vib. St. 400.
 Vium, C., Pr. i Aale. 403-4.
 Vive, Ove og Valsgaard. 280.
 Wodroff, Georg Julius, Reg.-Kvarter-
 mester. 509 10.
 Wold, Erik Røring, Kat. i Vestindien.
 161.
 Wolf, Niels Giessing, Missionær i Grøn-
 land, s. Pr. i Kbh. 468-504.
 Worm, Chr. V., Bisk. i Kbh. 219. 227.
 333-4. 336-46. 463. 742. 757. 812.
 — Oluf, Rekt. i Horsens. 387. 419.
 Vrejlev Kloster. 607-11. Sogn. 678.
 Vrensted og Thise. 674-6.
 Vraa, Aalb. St. 611-3, 678.
 Wulf, Cornelius, Rekt. i Nyborg. 69.
 Wulfs, Marie, Enke, Pietist. 184. 696-7.
 700-1. 797.
 Wøldike, Andreas, Bisk. i Viborg. 212-5.
 696. — Marcus, Prof. 190. 203-4.
 343-4.
 Vaalse, Falster. 288-9.
 Zettervall, sv. Arkitekt. 625. 642.
 Ziegenbalg, Bartholomæus, Missionær
 i Indien. 78-97. 192.
 Ziegler, Officer. 727.
 Zimmermann, Mich. Pedersen, Pr. i
 Hundslund. 674. 677.
 Zinzendorf, L. N., Greve. 39. 94-6.
 239. 441-67. 779. 783. 785. 787-8.
 Ægteskabsdispensationer. 48. 68. 70.
 Ægteskabssager. 61. 74. 173-4. 177.
 288-9. 302. 506.
 Ægteskabsvielse. 807-10.
 Ærindlev p. Laal. 738.
 Ærøskjøbing. 713. 735.
 Ø Kloster. 617.
 Øgler, Bernt Bendixen, Pr. i Hesselager.
 285. 293. 305. 506. 510. — Rasmus,
 Pr. i Roskilde. 218. 220-1. 226. 510.

- Øls, Vib. St. 214-5.
 Ønslev og Eskildstrup. 401.
 Ørbæk, Fyn. 59. 296-7. 507. 725.
 Ørslev og Solbjerg. 388. 404.
 Ørsted i Fyn. 52. 54. 72. 291. 514.
 Ørsted, And. Sandøe. 381. 387.
 Øsløs, Vesløs og Arup. 535-6.
 Øster-Brønderslev og Hallund. 674.
 677.
 Øster-Hornum. 326-7.
 Øster-Hæsinge og Hillerslev. 279.
 280.
- Øster-Skjerninge og Hundstrup. 52.
 62. 65-6. 69.
 Østrup og Hjadstrup. 508.
- Åagaard, Laurids, Pr. i Ordestrup,
 Buderup og Gravlev. 307-10.
 Aalborg. 211-2. 350. Stift. 522-41.
 671-93.
 Aale og Tørring. 403-4.
 Aarhus. 5. 10-1. Kapitel. 1. 351. 703.
 706. Skole. 1-3.
 Aasted og Skjærum. 684.
-